

Eric B. Shiraev & David A. Levy

Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Κριτική Σκέψη και Εφαρμογές

Επιστημονική επιμέλεια: ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

 pedio

Διαπολιτισμική Ψυχολογία

ΠΕΔΙΟ
Επιστημονικές Εκδόσεις

Τίτλος πρωτοτύπου:
Cross-Cultural Psychology: Critical Thinking and Contemporary Applications (6th edition)

© 2017 Taylor and Francis
All rights reserved

Authorized translation from English language edition published by Routledge,
an imprint of Taylor & Francis Group LLC.

Μετάφραση: Μάρα Ασπιώτη
Επιμέλεια μετάφρασης: Χρύσα Ξενάκη
Διόρθωση: Αγγελική Τσαμπάζη
Ηλεκτρονική επεξεργασία-εξώφυλλο: Παναγιώτα Δημοπούλου

© 2018 Εκδόσεις Πεδίο
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση
σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου
με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο
ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Πεδίο Α.Ε.
Συνταγματάρχου Δαβάκη 10 & Μυλοποτάμου, 11526, Αθήνα
Τηλ.: 210 3390204-5-6 • Fax: 210 3390209
e-mail: info@pediobooks.gr
<http://www.pediobooks.gr>

Κεντρική διάθεση-Βιβλιοπωλείο
Στοά του Βιβλίου, Πεισμαζόγλου 5, 10564, Αθήνα
Τηλ.: 210 3229620 • Fax: 213 0286560

ISBN: 978-960-546-934-4

Eric B. Shiraev & David A. Levy

Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Κριτική Σκέψη και Εφαρμογές

Επιστημονική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΔΙΟ
ΑΘΗΝΑ 2018

Σε αυτούς που μιλάνε τη γλώσσα της αλήθειας...
ειδικά στην *Briana Avalon*, τη *Mary Jane*,
και τον *Harry Truman*

D.L.

Σε όσους μας ενθάρρυναν και συνεχίζουν
να μας παρακινούν με τα λόγια
και τις πράξεις τους... ειδικά στον *James Sidanius*
και τον *Vladimir Shlapentokh*

E.S.

Στην *Ιωάννα*
«Όλα για μένα σφάλαισι καὶ πᾶσιν ἄνω κάτω
γὰ μὲ ξαναγεννήθηκεν ἡ φύση τῶν πραγμάτων»

B.Π.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης	15
Πρόλογος	23
Βιογραφικά συγγραφέων	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Κατανοώντας τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	39
Τι είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία;	42
Ορισμοί βασικών εννοιών	44
Πολιτισμός	44
Κοινωνία, φυλή και εθνικότητα	44
Τέσσερα είδη γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	51
Πολιτισμός και παράδοση	56
Εμπειρική εξέταση του πολιτισμού	58
Συλλογικότητα και ατομικισμός: Περαιτέρω έρευνα	62
Πολιτισμικά σύνδρομα	65
Η προσέγγιση των φυσικών επιστημών	67
Η προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών	71
Η προσέγγιση των ανθρωπιστικών επιστημών	73
Η οικοπολιτισμική προσέγγιση	74
Η προσέγγιση των πολιτισμικών υβριδίων	77
Η συνθετική προσέγγιση: Σύνοψη	78
Γηγενείς ψυχολογίες	82
Εθνοκεντρισμός	82
Πολυπολιτισμικότητα	83
Σύντομη ιστορική αναδρομή	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η Κριτική Σκέψη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	93
Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας: Περιγράφω σημαίνει ορίζω	95
Διχότομες μεταβλητές και συνεχείς μεταβλητές: Μαύρο-άσπρο ή αποχρώσεις του γκρι;	102
Το παράδοξο της ομοιότητας-ιδιοτυπίας: Όλα τα φαινόμενα είναι όμοια και συγχρόνως διαφορετικά	105
Το φαινόμενο Barnum: Ενιαίες περιγραφές που (δεν) ταιριάζουν σε όλους	111
Η μεροληψία της αφομοίωσης: Βλέποντας τον κόσμο μέσα από έγχρωμα γυαλιά	114
Η μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας: Όταν η κατηγοριοποίηση δεν είναι κατάλληλη	119
Η μεροληψία της μνημονικής διαθεσιμότητας: Η δύναμη πειθούς των εντυπωσιακών γεγονότων	124

Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης: Υποτιμώντας τον ρόλο των εξωτερικών παραγόντων	130
Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία: Όταν οι προσδοκίες διαμορφώνουν την πραγματικότητα	136
Η συνάφεια δεν είναι απόδειξη αιτιότητας: Συγχέοντας το «Τι» με το «Γιατί»	139
Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα: Κυκλικές και σύνθετες διαδρομές	145
Αμφίδρομη αιτιότητα	145
Πολλαπλή αιτιότητα	148
Φυσιοκρατική πλάνη: Η θολή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του «είναι» και του «θα έπρεπε»	151
Το φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης: «Μη με σκοτίζετε με τα γεγονότα!»	157
Συμπεράσματα: «Όποιος μετασυλλογάται συλλογάται καλά»	163

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Μεθοδολογία της Διαπολιτισμικής Έρευνας	171
Στόχοι της διαπολιτισμικής έρευνας	173
Η ποσοτική έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	174
Κλίμακες μέτρησης	176
Αναζητώντας συσχετίσεις και διαφορές	177
Η ποιοτική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία	179
Βασικά βήματα για τον σχεδιασμό μιας διαπολιτισμικής μελέτης	181
Επιλογή του δείγματος	184
Η μέθοδος της παρατήρησης	187
Έρευνες με ερωτηματολόγια	189
Πειραματικές μελέτες	193
Ανάλυση περιεχομένου	194
Ομάδες εστίασης	196
Μετα-ανάλυση: Ερευνώντας τις έρευνες	197
Ένα κρυμμένο εμπόδιο στη διαπολιτισμική έρευνα:	
Μετάφραση των ψυχομετρικών μέσων	199
Συγκρίνοντας δύο φαινόμενα: Ορισμένες σημαντικές αρχές	202
Ομοιότητες και διαφορές: Εφαρμογές της κριτικής θεώρησης	205
Πολιτισμικές διχοτομήσεις	208
Υπάρχουν λιγότερες διαφορές από όσες νομίζουμε	208
Υπάρχουν περισσότερες διαφορές από όσες αναμένουμε	209
Αποφεύγοντας την αυθαιρεσία της γενίκευσης	210
Μάθετε περισσότερα για τους πολιτισμούς που εξετάζετε	213

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Νόση: Αισθήσεις, Αντίληψη και Καταστάσεις της Συνείδησης	225
Αισθήσεις και αντίληψη: Βασικές αρχές	227
Πώς ο πολιτισμός επηρεάζει την αντίληψή μας	229

Πώς αντιλαμβανόμαστε τις εικόνες	233
Αντίληψη του βάθους	237
Οπτικές πλάνες	237
Πολιτισμικά μοτίβα στη ζωγραφική και στο σχέδιο	240
Αντίληψη των χρωμάτων	241
Άλλες αισθήσεις	246
Ακοή	246
Γεύση	247
Όσφρηση	248
Αφή και πόνος	248
Αντίληψη του χρόνου	251
Αισθητική αντίληψη	255
Αντίληψη της μουσικής	258
Συνείδηση και πολιτισμός	260
Ύπνος και η πολιτισμική σημασία των ονείρων	263
Τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης	270
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Νοημοσύνη	283
Ορίζοντας τη νοημοσύνη	284
Διαπολιτισμικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης	290
Διαφορές φύλου στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης	293
Ερμηνεύοντας τις διομαδικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ:	
Νοημοσύνη και ευφυής συμπεριφορά	294
Συμβάλλουν οι βιολογικοί παράγοντες στη νοημοσύνη;	296
Όταν τα τεστ δεν είναι ισοδύναμα: Πολιτισμική μεροληψία	299
Λίγα λόγια για τον «πολιτισμικό αλφαριθμητισμό»	301
Περιβάλλον και νοημοσύνη	303
Κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες	306
Ο ρόλος της οικογένειας	308
«Φυσική επιλογή» και νοητική επίδοση	310
Πολιτισμικές αξίες της νόησης	312
Γενικές γνωστικές λειτουργίες: Τι είναι η «λανθάνουσα» νοημοσύνη;	319
Ταξινόμηση	320
Κατηγοριοποίηση	320
Μνήμη	321
Τυπικοί και μαθηματικοί συλλογισμοί	322
Δημιουργικότητα	324
Γνωστικές δεξιότητες, σχολική επίδοση και εκπαιδευτικά συστήματα	326
Πολιτισμός, τεστ και κίνητρα	328
Δείκτης νοημοσύνης, πολιτισμός και κοινωνική δικαιοσύνη	331
Καταλήγοντας: Ηθικές αξίες	335

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	Συναισθήματα	345
	Όταν γελάμε, είμαστε ευτυχημένοι: Οικουμενικά στοιχεία της συναισθηματικής εμπειρίας	349
	Δεν μπορείτε να εξηγήσετε τον πόνο αν δεν έχετε πονέσει: διαφορές στη συναισθηματική εμπειρία	353
	Συναισθήματα: Πολιτισμικά συγκεκριμένα ή οικουμενικά;	359
	Νευροφυσιολογική διέγερση	360
	Η σημασία των πρωθύστερων γεγονότων	362
	Το συναίσθημα ως αξιολόγηση	367
	Πολιτισμικοί κανόνες και ο ρόλος των προσδοκιών	370
	Αξιολόγηση της συναισθηματικής εμπειρίας	372
	Έκφραση των συναισθημάτων	375
	Συναισθήματα και τάσεις συμπεριφοράς	381
	Συναισθήματα και γνωστικές διεργασίες	382
	Όταν τα συναισθήματα σηματοδοτούν προκλήσεις: Διαπολιτισμικές μελέτες για το στρες και το άγχος	383
	Όταν τα συναισθήματα πληγώνουν: Διαπολιτισμικές μελέτες για τον θυμό	385
	Διαμορφώνοντας θετικά συναισθήματα: Διαπολιτισμικές μελέτες για την ευτυχία	387
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	Κίνητρα και Συμπεριφορά	397
	Μια ματιά στη βιολογική εξέλιξη	400
	Κοινωνικές επιστήμες: Προτεραιότητα στον ρόλο της κοινωνίας	401
	Ενόρμηση και διέγερση: Δύο οικουμενικοί μηχανισμοί των κινήτρων	402
	Η δύναμη του ασυνείδητου: Ψυχανάλυση	404
	Ανθρωπιστικές θεωρίες	406
	Μάθηση και κίνητρα	411
	Το αίσθημα της πείνας και οι διατροφικές προτιμήσεις	412
	Όταν το φαγητό γίνεται πρόβλημα: Διατροφικές διαταραχές	414
	Ατομική επιτυχία και κοινωνική αρμονία: Κίνητρα επίτευξης	415
	Επιθετικά κίνητρα και βία	423
	Πολιτισμός και σεξουαλικότητα	432
	Φύλο και σεξουαλικότητα: Μερικές διαπολιτισμικές ομοιότητες	440
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	Ανθρώπινη Ανάπτυξη και Κοινωνικοποίηση	447
	Ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση	449
	Ποιότητα ζωής και ανάπτυξη του παιδιού	450
	Κανόνες, έθιμα και παιδική φροντίδα	451
	Αξίες και προσδοκίες των γονέων	455
	Τα στάδια ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης κατά τον Erikson	459
	Τα στάδια γνωστικής ανάπτυξης κατά τον Piaget	463

Τα στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά τον Kohlberg	465
Αναπτυξιακά στάδια	468
Η ζωή πριν τον τοκετό: Προγεννητική περίοδος	470
Τα πρώτα βήματα: Βρεφική ηλικία	473
Ανακαλύπτοντας τον κόσμο: Παιδική ηλικία	479
Πρόβα τζενεράλε: Εφηβεία	483
Ενηλικίωση	488
Ώριμη ηλικία	493
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 Ψυχικές Διαταραχές	503
Διαγνωστικά συστήματα	504
Δύο προσεγγίσεις για τον πολιτισμό και την ψυχοπαθολογία	505
Κεντρικά και περιφερικά συμπτώματα ή η επίλυση της διαμάχης μεταξύ οικουμενιστών και σχετικιστών	510
Πολιτισμικά σύνδρομα	512
Αγχώδεις διαταραχές	519
Καταθλιπτικές διαταραχές	521
Σχιζοφρένεια	527
Πολιτισμός και αυτοκτονία	531
Διαταραχές προσωπικότητας	536
Σχετίζεται η κατάχρηση ουσιών με το πολιτισμικό πλαίσιο;	545
Ψυχοδιαγνωστική μεροληψία	549
Ψυχοθεραπεία	551
Πολιτισμική συμμετρία;	557
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 Κοινωνική Αντίληψη, Κοινωνική Νόηση και Κοινωνική Αλληλεπίδραση	567
Στάσεις και αξίες	571
Δυτικές και μη δυτικές αξίες	575
Επιδιώκοντας την ισορροπία: Η θεωρία της γνωστικής συνέπειας	578
Αποφεύγοντας την ασυνέπεια: Γνωστική ασυμφωνία	580
Ψυχολογικός δογματισμός	581
Κοινωνική απόδοση	582
Κοινωνικές αποδόσεις της επιτυχίας και της αποτυχίας	584
Αίσθηση του καθήκοντος και αντίληψη της δικαιοσύνης σε πολιτισμούς ατομικισμού και συλλογικότητας	585
Στερεότυπα και η δύναμη της γενίκευσης	588
Η κοινωνική αλληλεπίδραση σε οικουμενική προοπτική	594
Άμεσες κοινωνικές επαφές και η γλώσσα του σώματος	601
Συμμόρφωση	605
Είναι η συμμόρφωση οικουμενικό φαινόμενο;	606

Ακολουθώντας εντολές: Υπακοή	613
Κοινωνική επιρροή	616
Ομαδοσκέψη και ομαδική πόλωση	618
Είναι η κοινωνική οκνηρία οικουμενικό φαινόμενο;	620
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11 Προσωπικότητα και Εαυτός	629
Τι είναι η προσωπικότητα;	630
Έδρα ελέγχου	632
Η αυτοτελής προσωπικότητα	636
Το στερεότυπο του εθνικού χαρακτήρα	640
Εαυτός	646
Κατηγορίες σχετικά με τον εαυτό και το φύλο	651
Είναι το φύλο διχότομη ή συνεχής μεταβλητή;	651
Παραδοσιακές πολιτισμικές απόψεις για το βιολογικό φύλο	653
Σύγχρονες απόψεις για το βιολογικό φύλο	655
Το φύλο ως κοινωνική κατασκευή	656
Έμφυλοι ρόλοι	658
Παραδοσιακές απόψεις για το κοινωνικό φύλο	660
Σύγχρονες απόψεις για το κοινωνικό φύλο	661
Σεξουαλικός προσανατολισμός: Σύγχρονες αντιλήψεις	664
Θρησκευτική ταυτότητα	667
Πολιτισμικές αντιλήψεις για το σώμα	668
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12 Εφαρμοσμένη Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Στιγμιότυπα	677
Υγεία	680
Πνευματικότητα, επιστήμη και υγεία	687
Ολιστικές θεραπείες	692
Επαγγελματικές αποφάσεις	693
Μετανάστευση και επιπολιτισμοποίηση	699
Ανθρώπινα δικαιώματα	707
Εκπαίδευση	713
Νομικά ζητήματα	715
Εξουσία και πολιτικές ελέγχου	718
Αντί συμπεράσματος	723
Βιβλιογραφία	727
Ευρετήριο	763

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης

Βασίλης Παυλόπουλος

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εξερευνώντας την «αόρατη» σχέση της ανθρώπινης συμπεριφοράς με τον πολιτισμό

“ Και τώρα τι θα γένουμε χωρίς βαρβάρους.
Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις. ”

Κωνσταντίνος Καβάφης (1863-1933) - Έλληνας ποιητής

Γιατί ένα εγχειρίδιο Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας; Μήπως αυτός δεν είναι ο ψυχολογικός κλάδος που έχει ανακηρύξει ότι αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στην αυτοκατάργησή του; Η αλήθεια είναι ότι οι συγγραφείς ενός από τα πρώτα –σήμερα κλασικό– εγχειρίδια Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Segall, Dasen, Berry, & Roortinga, 1993) δήλωναν ρητώς ότι, ιδανικά, δεν θα υπήρχε ανάγκη για έναν ξεχωριστό κλάδο με το συγκεκριμένο αντικείμενο αν όλες οι ψυχολογικές μελέτες λάμβαναν υπόψη εγγενώς τη διαπολιτισμική διάσταση. Μάλιστα, παρομοίαζαν τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία με ένα πρόγραμμα οικονομικής στήριξης (πολλά χρόνια πριν την παγκόσμια και την ελληνική ύφεση!), η επιτυχία του οποίου επισφραγίζεται όταν η παρουσία του είναι πλέον περιττή. Εξάλλου, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία δεν ήρθε να προστεθεί ως ένας επιπλέον κλάδος δίπλα στα βασικά γνωστικά πεδία της Ψυχολογίας, όπως π.χ. η Αναπτυξιακή Ψυχολογία, η Κλινική Ψυχολογία, η Κοινωνική Ψυχολογία ή η Γνωστική Ψυχολογία. Αντικείμενό της είναι η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πολιτισμικό πλαίσιο, πώς δηλαδή επηρεάζεται από αυτό και πώς το επηρεάζει (Triandis, 1980). Ενδιαφέρεται για τα οικουμενικά στοιχεία και για το εύρος της διακύμανσης των ψυχολογικών ιδιοτήτων και ελέγχει τα όρια γενίκευσης των ψυχολογικών θεωριών. Παράλληλα, επεξεργάζεται

τα κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία για την έγκυρη προσθήκη του πολιτισμού ως ενός επιπλέον επιπέδου ανάλυσης, πέραν του ψυχολογικού, στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των ατομικών διαφορών.

Η διαπίστωση ότι η Ψυχολογία καθυστέρησε να ανακαλύψει τον πολιτισμό αποτελεί πλέον σχεδόν κοινοτοπία. Ενδεικτικά, μια απλή καταμέτρηση των βιβλιογραφικών παραπομπών σε βασικά διδακτικά εγχειρίδια Κοινωνικής Ψυχολογίας από τους Smith και Bond (2011) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν εκτός Βόρειας Αμερικής, Δυτικής Ευρώπης και Αυστραλίας δεν ξεπερνούσαν το 2%-3% της συνολικής βιβλιογραφίας. Αυτό, παρά την ηχηρή προειδοποίηση του Henri Tajfel (1972), πριν από τέσσερις και πλέον δεκαετίες, ότι οι ψυχολογικές θεωρίες και έρευνες συχνά αποτελούν «πειράματα στο κενό» εφόσον αγνοούν τη συμβολή του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στη νοηματοδότηση της συμπεριφοράς.

Πού οφείλεται αυτή η χαρακτηριστική καθυστέρηση; Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η ακαδημαϊκή Ψυχολογία, ως επιστημολογικό πρότυπο, είναι προϊόν του δυτικού κόσμου. Μόνο στις ΗΠΑ, που αποτελούν το 5% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, ζει και εργάζεται το 60% των επαγγελματιών ψυχολόγων! Επιπλέον, πολλοί από τους ψυχολόγους στις χώρες που η Çiğdem Kağıtçibaşı (2005) εύστοχα αποκάλεσε «ο κόσμος της πλειοψηφίας» έχουν λάβει την εκπαίδευσή τους σε δυτικά πανεπιστήμια ή κατά τα δυτικά πρότυπα. Το ίδιο το αντικείμενο μελέτης της ψυχολογίας, που είναι η μελέτη των ατομικών διαφορών, αποθάρρυνε αρχικά τους ερευνητές από το να ενσωματώσουν ευρύτερα επίπεδα ανάλυσης, όπως το κοινωνικοπολιτισμικό, στις έρευνές τους. Έτσι ο πολιτισμός αποτέλεσε προνομιακό πεδίο μελέτης άλλων κοινωνικών επιστημών, όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία και η Κοινωνιολογία. Ιστορικά, η ακαδημαϊκή Ψυχολογία έδωσε έμφαση στην πειραματική μεθοδολογία και στις εσωτερικές δυνάμεις που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς. Δεν είναι τυχαίο ότι ως συμβατικό ορόσημο που σηματοδοτεί την έναρξη της επιστημονικής Ψυχολογίας λογίζεται η ίδρυση του εργαστηρίου πειραματικής ψυχολογίας από τον Wilhelm Wundt στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας το 1879. Είναι λιγότερο γνωστό το (δεκάτομο!) έργο του Wundt πάνω σε αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα «εθνοψυχολογία». Αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο, καθώς το συγκεκριμένο έργο υιοθετούσε μια –δημοφιλή στην εποχή του, πλην εντελώς παρωχημένη– γραμμική

θεώρηση για την εξέλιξη του πολιτισμού και τα επιχειρήματά του ήταν συχνά ασαφή και υπεραπλουστευτικά.

Πάντως, έννοιες όπως «περιβάλλον» και «πολιτισμός» αποδείχθηκε δύσκολο να προσδιοριστούν λειτουργικά και να ενσωματωθούν στα ερευνητικά σχέδια των ψυχολόγων. Ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει γενική συμφωνία όσον αφορά τους ορισμούς αυτών των βασικών εννοιών. Με μια δόση υπερβολής, θα λέγαμε ότι οι ορισμοί για τον πολιτισμό είναι σχεδόν όσοι και οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι που τον μελετούν! Τελικά, ένας από τους πιο σημαντικούς λόγους για τους οποίους η ψυχολογία καθυστέρησε να «ανακαλύψει» τον πολιτισμό ίσως έχει να κάνει με την ίδια τη φύση της έννοιας: ο πολιτισμός προϋπάρχει του ατόμου· είναι διάχυτος, διάφανος και αόρατος – άρα εκλαμβάνεται ως κάτι το δεδομένο. Όπως ο αέρας που αναπνέουμε, ο πολιτισμός λειτουργεί ανεπαίσθητα και γίνεται συνήθως αντιληπτός μόνο όταν αποτελεί «πρόβλημα» – για παράδειγμα, όταν άτομα από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες έχουν μια αποτυχημένη επικοινωνιακή συναλλαγή επειδή δεν μπορούν να αποκωδικοποιήσουν εύστοχα τις πολιτισμικές συνιστώσες της συμπεριφοράς, είτε πρόκειται για έναν απλό χαιρετισμό είτε για μια σύνθετη διαδικασία διακρατικής διαπραγμάτευσης.

Η τρέχουσα πραγματικότητα αναφορικά με τη σχέση του πολιτισμού με την ψυχολογία έχει βέβαια αλλάξει. Τους σταθμούς στην πορεία της σχέσης αυτής θα τους βρουν οι αναγνώστες στις σελίδες (και) του παρόντος τόμου: η κυκλοφορία του περιοδικού *Journal of Cross-Cultural Psychology* το 1970· η ίδρυση της International Association for Cross Cultural Psychology το 1972· η έκδοση του (εξάτομου) *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, σε επιμέλεια του (ελληνικής καταγωγής) Harry Triandis, το 1980, για να απαριθμήσουμε μόνο μερικούς. Πλέον, κάθε εγχειρίδιο οποιουδήποτε βασικού ψυχολογικού κλάδου που σέβεται τον εαυτό του θεωρεί επιβεβλημένο να συμπεριλάβει αναφορές, συχνά ακόμα και ολόκληρο κεφάλαιο, στον πολιτισμό. Αυτό δεν σημαίνει ότι ωρίμασαν οι συνθήκες για την κατάργηση της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας ως αυτόνομου κλάδου – το αντίθετο: μια απλή καταγραφή των ερευνών που χρησιμοποιούν τους όρους «πολιτισμός», «πολιτισμικός» ή «διαπολιτισμικός» σε μια βιβλιογραφική βάση όπως το PsychINFO καταδεικνύει την αύξηση του αριθμού των σχετικών δημοσιεύσεων σχεδόν με γεωμετρική πρόοδο ανά δεκαετία, από το 1940 μέχρι σήμερα. Αν ένα επιστημονικό πεδίο

χαρακτηρίζεται από δύο βασικούς πυλώνες, τον επιστημολογικό και τον μεθοδολογικό, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία έχει να επιδείξει συσσωρευμένο πλούτο εμπειρικών δεδομένων και στους δύο τομείς, ο οποίος δεν είναι εφικτό να ενσωματωθεί σε καθένα από τα βασικά πεδία της παραδοσιακής Ψυχολογίας ξεχωριστά. Αν και δεν έχει ακόμα διατυπωθεί μια ψυχολογική θεωρία για τη σχέση του πολιτισμού με τη συμπεριφορά που να συγκεντρώνει την καθολική αποδοχή των ερευνητών (ποιος κλάδος της Ψυχολογίας ή άλλων Κοινωνικών Επιστημών διαθέτει άλλωστε κάτι τέτοιο;), αν και τα μεθοδολογικά ζητήματα προς επίλυση αποτελούν διαρκή πρόκληση και οι –ενίοτε σκληρές– κριτικές δεν λείπουν, είναι ακριβώς αυτή η δυναμική που χαρακτηρίζει τη ζωντάνια και προδιαγράφει τη μελλοντική εξέλιξη ενός επιστημονικού πεδίου. Μια τέτοια κριτική προσέγγιση επιχειρεί το παρόν εγχειρίδιο, η οποία ενισχύει τη θεωρητική συμβολή και τον χρηστικό χαρακτήρα του.

Γιατί όμως ένα μεταφρασμένο σύγγραμμα για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία; Μήπως πρόκειται για μια «ιμπεριαλιστική» («ητική», θα τη χαρακτήριζε ένας διαπολιτισμικός ψυχολόγος) απόπειρα επιβολής της ιδεολογίας, των αξιών, των επιστημολογικών προτύπων και των μεθόδων μιας ισχυρής δυτικής κουλτούρας πάνω σε μία άλλη, μικρότερου μεγέθους και οικονομικά πιο ευάλωτη πολιτισμική ομάδα; Τέτοιες προειδοποιητικές κρίσεις δεν απουσιάζουν από τη διεθνή ή την ελληνόφωνη βιβλιογραφία (βλ. π.χ. Αντωνίου, 2001) – και όχι άδικα... Θα μπορούσε κανείς να εξαντλήσει την επιχειρηματολογία του σε «εύκολους» πρακτικούς περιορισμούς, όπως η μικρή τοπική αγορά του ελληνόγλωσσου βιβλίου απέναντι στην τεράστια δεξαμενή του διεθνούς, παγκοσμιοποιημένου αναγνωστικού τοπίου· ή τα ανταγωνιστικά κριτήρια ακαδημαϊκής εξέλιξης, τα οποία ωθούν τους μη αγγλόφωνους συγγραφείς στην υιοθέτηση μιας διεθνούς γλώσσας (όπως τα αγγλικά), ώστε να αυξήσουν τον αριθμό των ετεροαναφορών τους. Ανεξάρτητα από τους παραπάνω λόγους, είναι γεγονός ότι κάθε απόπειρα μεταφοράς στην ελληνική πραγματικότητα ενός ξενόγλωσσου εγχειριδίου ενέχει τον αναπόφευκτο κίνδυνο να αγνοήσει την ελληνική ερευνητική παραγωγή ή ακόμα και να πραγματεύεται θεωρίες των οποίων η εγκυρότητα δεν έχει ελεγχθεί στη χώρα μας.

Ωστόσο, αυτό που για οποιονδήποτε άλλο κλάδο συνιστά δυνάμει περιορισμό, για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία αποτελεί πλεονέκτημα,

καθώς το ίδιο το αντικείμενό της αφορά τη διευρυμένη προοπτική του πολιτισμού και την αποφυγή φαινομένων όπως η πολιτισμική μεροληψία και ο εθνοκεντρισμός. Οι συγγραφείς έχουν συγκεντρώσει εξαρχής και παρουσιάζουν το υλικό τους στοχεύοντας σε διαφορετικές γεωγραφικές, γλωσσικές και πολιτισμικές περιοχές και χώρες. Έτσι, διαβάζοντας το βιβλίο οι ελληνόφωνοι αναγνώστες θα προβληματιστούν σχετικά με τα όρια γενίκευσης των ψυχολογικών θεωριών και θα εκτεθούν στα ευρήματα διαπολιτισμικών συγκριτικών ερευνών και στις εφαρμογές τους, αρκετές από τις οποίες περιλαμβάνουν ελληνικά δείγματα. Επιπλέον, καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια για πολιτισμική προσαρμογή –και όχι απλή μετάφραση– των περιεχομένων του τόμου: μεταξύ άλλων, έχουν ενσωματωθεί ασκήσεις, πλαίσια κριτικής σκέψης, πλαίσια διαπολιτισμικής ευαισθησίας, μελέτες περίπτωσης και παραθέματα που αφορούν τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα· έχουν συμπληρωθεί εμπειρικά δεδομένα, στατιστικά στοιχεία, βιβλιογραφικές αναφορές και διαδικτυακοί σύνδεσμοι συναφείς με την ελληνική κοινωνία· έχουν γίνει τροποποιήσεις ή προσθήκες στις υπάρχουσες βινιέτες, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο· επίσης, έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στη γλωσσική απόδοση των βασικών εννοιών, λαμβάνοντας υπόψη την καθιερωμένη χρήση τους στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία, για να μη συμβάλει ο τόμος αυτός στη μεταφραστική βαβέλ που ενίοτε χαρακτηρίζει την ελληνική επιστημονική ορολογία – ελπίζουμε ότι το ενσωματωμένο Γλωσσάρι θα λειτουργήσει θετικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία απέχει πλέον από το να θεωρείται «νέο» αντικείμενο στην ελληνική βιβλιογραφία. Ούτε καν αυτός ο τόμος συνιστά την πρώτη απόπειρα παρουσίασης στο αναγνωστικό κοινό της χώρας ενός επιστημονικού εγχειριδίου πάνω στο συγκεκριμένο πεδίο. Είχε προηγηθεί η μετάφραση στα ελληνικά του τόμου των Segall et al., το 1993, σε επιμέλεια του Δημήτρη Γεώργα, ο οποίος εισήγαγε ουσιαστικά τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα (εκδ. Ελληνικά Γράμματα). Το σύγγραμμα αυτό δεν κυκλοφορεί πλέον. Ωστόσο, η παρακαταθήκη του καθηγητή Γεώργα είναι σημαντική όσο και πολυσύνθετη: διετέλεσε πρόεδρος της International Association for Cross-Cultural Psychology, βραβεύτηκε από την American Psychological Association για τη διαπολιτισμική έρευνα που διεξήγαγε (βλ. Georgas, Berry, Van de Vijver, Kağitçibaşı, & Poortinga, 2006) και, κυρίως, ενέπνευσε μια γενιά Ελλήνων

ερευνητών να δραστηριοποιηθούν και να αναπτύξουν διεθνή παρουσία στον συγκεκριμένο χώρο. Σήμερα η Διαπολιτισμική Ψυχολογία διδάσκεται ως πανεπιστημιακό μάθημα σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο στα ελληνικά ΑΕΙ, προωθείται ερευνητικά μέσω του Κέντρου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλων ερευνητικών δομών, συγκροτεί αυτόνομο κλάδο στους κόλπους της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας, ενώ η χώρα μας έχει ήδη φιλοξενήσει ένα διεθνές συνέδριο της International Association for Cross-Cultural Psychology στις Σπέτσες το 2006 (βλ. Gari & Mylonas, 2009). Σε αυτό το ακαδημαϊκό και επιστημολογικό περιβάλλον στη χώρα μας εγγράφεται η δημοσίευση του παρόντος τόμου.

Ποιους όμως αφορούν όλα αυτά; Είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία –και, κατ' επέκταση, αυτό το σύγγραμμα– αντικείμενο ενδιαφέροντος λίγων εξειδικευμένων ερευνητών και των φοιτητών τους; Η αντίληψη ότι η διαπολιτισμική έρευνα δεν έχει κάτι να προσφέρει σε εκείνους που γεννήθηκαν, κοινωνικοποιήθηκαν και ζουν μόνιμα σε μία, στην ίδια χώρα ή περιοχή είναι εντελώς λανθασμένη. Όπως θα καταλάβουν οι προσεκτικοί αναγνώστες, η θέαση των προσωπικών πεποιθήσεων σε συγκριτική προοπτική αυξάνει την πολιτισμική επίγνωση, δηλαδή τη συνειδητοποίηση της συμβολής των πολιτισμικών παραγόντων στην ατομική συμπεριφορά. Η διαπολιτισμική ενσυναίσθηση, δηλαδή η κατανόηση της οπτικής των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, εδράζεται πρωτίστως στη θεμελιώδη ικανότητα να αντιλαμβάνεται κανείς σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους είναι ο ίδιος φορέας του δικού του πολιτισμού (Ward, Bohner, & Furnham, 2001). Ειδικά για έναν επαγγελματία ψυχολόγο, οι ιδιότητες αυτές του επιτρέπουν να διατυπώνει υποθέσεις, αντί να εξάγει πρώιμα συμπεράσματα για τους πελάτες του, προβάλλοντας ακατάλληλα τη δική του πολιτισμική εμπειρία. Επιπλέον, τα μεθοδολογικά εργαλεία και οι τεχνικές που επεξεργάζονται οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι προάγουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των ψυχολογικών μετρήσεων εν γένει. Το ζήτημα δεν είναι αποκλειστικά ερευνητικό: φανταστείτε πόση εμπιστοσύνη θα είχατε σε ένα ψυχολογικό τεστ το οποίο χρησιμοποιείται για την κλινική διάγνωση ενός παιδιού στη Θεσσαλονίκη ή στη Σίφνο, όταν το παιδί αυτό συγκρίνεται με τον μέσο όρο των συνομηλίκων του στη Βοστώνη, στο Λος Άντζελες ή στο

Λίβερπουλ! Στην πραγματικότητα, τέτοια εργαλεία έχουν χρησιμοποιηθεί στη χώρα μας κατά το παρελθόν για την αξιολόγηση της νοημοσύνης, της προσωπικότητας και ειδικών ικανοτήτων – ευτυχώς, έχουν πλέον αντικατασταθεί στην πλειοψηφία τους από πολιτισμικά προσαρμοσμένα και σταθμισμένα στον ελληνικό πληθυσμό ψυχομετρικά μέσα.

Τελικά, η πολιτισμική ετερότητα εντοπίζεται τόσο μεταξύ όσο και εντός των εθνικών πολιτισμών. Δεν χρειάζεται να διασχίσει κανείς τα σύνορα μιας χώρας για να τη συναντήσει. Μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς, εθνοτικές, εθνοπολιτισμικές ή γηγενείς ομάδες, θρησκευτικές, φυλετικές και άλλες μειονότητες συγκροτούν αναπόσπαστα οργανικά μέρη των σύγχρονων κοινωνιών, στις οποίες η διαχείριση της πολυπολιτισμικότητας αποτελεί διαρκή πρόκληση. Στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι ο πολιτισμός κάθε άλλο παρά ουδέτερη έννοια είναι· αντιθέτως, αποτελεί πεδίο σύγκρουσης ιδεολογικών, πολιτικών, οικονομικών και άλλων αντίρροπων δυνάμεων. Συχνά μάλιστα η επίκληση του πολιτισμού λειτουργεί κατά τρόπο που συγκαλύπτει άλλες θεμελιώδεις αντιπαραθέσεις, όπως είναι οι κοινωνικές ανισότητες εντός μιας χώρας και ο οικονομικός ή ο γεωστρατηγικός ανταγωνισμός μεταξύ μεμονωμένων ή συνασπισμένων κρατών. Δηλώσεις Ευρωπαϊών πολιτικών ηγετών ότι «η πολυπολιτισμικότητα έχει αποτύχει παταγωδώς» (Angela Merkel, 2010) ή ότι «η κρατική πολυπολιτισμική πολιτική έχει αποτύχει» (David Cameron, 2011) δείχνουν τις ιδεολογικές συνιστώσες του πολιτισμού και την υποβόσκουσα διαμάχη ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτικές διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας στις πλουραλιστικές κοινωνίες (Rosenthal & Levy, 2010).

Η αδυναμία των ερευνητών αλλά και των απλών αναγνωστών να διακρίνουν τις ιδεολογικές φορτίσεις της διαπολιτισμικής έρευνας κινδυνεύει να οδηγήσει στην αφελή ουσιοποίηση της έννοιας του πολιτισμού ως μιας αυθύπαρκτης, αντικειμενικής, φυσικής οντότητας, αντί μιας κοινωνικής κατασκευής που είναι στην πραγματικότητα (βλ. Haslam, Rothschild, & Ernst, 2000). Η ολισθηρή αυτή τάση ενισχύεται περαιτέρω από ερευνητικά δεδομένα που υιοθετούν μια θεώρηση του πολιτισμού ως στατικού, ενιαίου και αναλλοίωτου, αντί ρευστού, δυναμικού και μεταβαλλόμενου. Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται απλώς για μεθοδολογικά σφάλματα, αλλά για επιστημολογικά ατοπήματα με εμφανείς όσο και άρρητες κοινωνικές προεκτάσεις. Συμβαίνει μάλιστα το εξής παράδοξο: αν προσπαθήσει κανείς να προστατεύσει την ουτοπική (επιστημονική) «κα-

θαρότητα» της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας από «μολυσματικούς» (κοινωνικούς και ιδεολογικούς) παράγοντες, τότε αποστραγγίζει το αντικείμενο της έρευνας από την ουσία του, καθώς οι ίδιοι αυτοί παράγοντες αποτελούν συστατικά στοιχεία του πολιτισμού! Οι συντελεστές του παρόντος τόμου ελπίζουμε ότι τα εργαλεία κριτικής σκέψης και τα παραδείγματα εφαρμογών που τον συνοδεύουν θα συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση του πληροφοριακού μέρους του και στη δημιουργική αξιοποίηση των πορισμάτων για τη σχέση μεταξύ πολιτισμού και συμπεριφοράς.

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Σ. (2001). Η διαπολιτισμική διάσταση στην Κοινωνική Ψυχολογία. Στο Σ. Παπαστάμου & συν. (Επιμ.), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 289-328). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gari, A., & Mylonas, K. (Eds.). (2009). *Quod Erat Demonstrandum: From Herodotus' Ethnographic Journeys to Cross-Cultural Research*. Athens, Greece: Pedio Books Publishing.
- Georgas, J., Berry, J. W., Van de Vijver, F. J. R., Kağitçibaşı, Ç., & Poortinga, Y. H. (Eds.) (2006). *Families across cultures: A 30-nation psychological study*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511489822
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology, 39*(1), 113-127. doi:10.1348/014466600164363
- Kağitçibaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 36*(4), 403-422. doi:10.1177/0022022105275959
- Rosenthal, L., & Levy, S. (2010). The colorblind, multicultural, and polycultural ideological approaches to improving intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review, 4*(1), 215-246. doi:10.1111/j.1751-2409.2010.01022.x
- Segall, M., Dasen, P., Berry, J., & Poortinga, Y. (1993). *Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πολιτιστικό πλαίσιο* (Επιμ. Δ. Γεώργας). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Smith, P., & Bond, M. H. (2011). *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία* (Επιμ. Α. Παπαστυλιανού). Αθήνα: Gutenberg.
- Tajfel, H. (1972). Experiments in a vacuum. In J. Israel & H. Tajfel (Eds.), *The context of Social Psychology: A critical assessment* (pp. 69-119). London: Academic Press.
- Triandis, H. (Ed.). (1980). *Handbook of Cross-Cultural Psychology*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed.). East Sussex, UK: Routledge.

Πρόλογος

Αυτό το βιβλίο είναι μια πρόσκληση να εξερευνήσουμε μαζί τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία στον 21ο αιώνα. Πριν από 15 χρόνια, όταν ξεκινούσαμε την προετοιμασία για την πρώτη του έκδοση, είχαμε την ταπεινή ελπίδα ότι θα φανεί χρήσιμο σε έναν αριθμό σπουδαστών στη Βόρεια Αμερική. Σίγουρα δεν αναμέναμε ότι το κείμενο αυτό θα έβρισκε σύντομα ευήκοο ακροατήριο όχι μόνο στις ΗΠΑ και τον Καναδά, αλλά και στην Ολλανδία, τη Ρωσία, την Ινδονησία, την Κίνα, την Τουρκία, τη Γερμανία και σε πολλές άλλες χώρες στον κόσμο. Μια ειδική έκδοσή του κυκλοφόρησε και στην Ινδία. Στη συνέχεια το βιβλίο μεταφράστηκε στην Κίνα και την Ινδονησία. Σήμερα έχουμε την τύχη να δεχόμαστε πάμπολλα μείλ από αναγνώστες του βιβλίου και από τις πέντε ηπείρους. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι κατανοητό. Το πεδίο αυτό είναι νέο και συναρπαστικό, γοητευτικό ως προς περιεχόμενό του, σημαντικό ως προς τις εφαρμογές του, και προκλητικό ως προς τους σκοπούς και τις φιλοδοξίες του. Παρ' όλα αυτά, κάποιες φορές είναι δύσκολο να συμβαδίσει με τις ραγδαία μεταβαλλόμενες συνθήκες της σύγχρονης εποχής.

Ας κοιτάξουμε γύρω μας. Όρια που στο παρελθόν έμοιαζαν αδιαπέραστα –κυριολεκτικά και μεταφορικά– και χώριζαν τους ανθρώπους για εκατοντάδες, ακόμα και χιλιάδες χρόνια, καταλύονται και καταρρέουν μπροστά στα μάτια μας. Μέσα σε μια πολύ σύντομη περίοδο της ιστορίας, το τηλέφωνο, το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, οι κινούμενες εικόνες και, πιο πρόσφατα, οι υπολογιστές, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τα κινητά τηλέφωνα, το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλάζουν δραστικά την αντίληψή μας για τον χρόνο, τον χώρο, τον πολιτισμό και τους ανθρώπους. Αρκεί μόνο ένα «κλικ» για να βρεθείς μέσα σε μια στιγμή εικονικά στην απέναντι πλευρά του πλανήτη ή ακόμα και σε έναν άλλο πλανήτη.

Σήμερα ταξιδεύουμε και μεταναστεύουμε από το ένα μέρος στο άλλο σε κλίμακα που δεν είχαμε ποτέ φανταστεί στην ανθρώπινη ιστορία. Μόνο στις ΗΠΑ σχεδόν 800.000 νέοι άνθρωποι κάθε χρόνο πολιτογραφούνται Αμερικανοί. Περισσότεροι από πέντε εκατομμύρια φοιτητές παγκοσμίως σπουδάζουν σήμερα σε διαφορετική χώρα από αυτήν όπου

γεννήθηκαν. Οι μισοί περίπου από αυτούς κατάγονται από την Ασία, 25% από την Ευρώπη, 8% από την Αφρική, 5% από τη Λατινική Αμερική, 3% από τη Βόρεια Αμερική και 1% από την Ωκεανία. Πολλές χώρες οδεύουν προς οικονομική και πολιτική ενοποίηση. Το Χονγκ Κονγκ επανενώθηκε με την Κίνα το 1997. Από τη Βόρεια Ιρλανδία έως τη Χώρα των Βάσκων στην Ισπανία, από τη Βοσνία έως το Ελ Σαλβαντόρ, δεκάδες θανάσιμες εθνοτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές συγκρούσεις έχουν φτάσει στο τέλος τους, με χώρες που παλαιότερα ήταν εχθροί να διαπραγματεύονται μεταξύ τους. Εκατομμύρια άνθρωποι μαθαίνουν για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα αναγνωρίζουν και υιοθετούν πρακτικές αμοιβαίας ανεκτικότητας. Οι λαοί κατανοούν πλέον ότι μοιράζονται πολλά κοινά έθιμα, ιδέες και ελπίδες. Τελικά ο κόσμος γίνεται ένα όλο και πιο μικρό μέρος.

Ή μήπως δεν είναι έτσι; Έχουν βάσιμη θεμελίωση τέτοιες αισιόδοξες απόψεις ή επαφίενται περισσότερο σε ευσεβείς πόθους και ελπίδες; Μήπως διαπράττουμε ένα γνωστικό σφάλμα συγχέοντας το τι ισχύει με το τι θα έπρεπε (ή θα θέλαμε) να ισχύει; Σύμφωνα με μια απαισιόδοξη άποψη, οι βασικές διαφορές ανάμεσα στις πολιτισμικές ομάδες είναι και θα είναι πάντα αγεφύρωτες. Αυτό που φαντάζει σαν ένας «παγκόσμιος πολιτισμός», «πολιτιστικός διαφωτισμός» ή «κοινωνική επανάσταση» είναι σε μεγάλο βαθμό απατηλό. Κάτω από αυτή την επικίνδυνα λεπτή επίστρωση παραμονεύει η σκληρότητα της ανθρώπινης φύσης: ο εγωισμός, η απληστία και η βιαιότητα. Σίγουρα έχει συντελεστεί κάποια πρόοδος. Αλλά πολλές χώρες παραμένουν διαιρεμένες και σε διαμάχη πίσω από εθνοτικές και θρησκευτικές γραμμές. Η διεθνής τρομοκρατία αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλοκο πρόβλημα. Οι μειονότητες ανά τον κόσμο εξακολουθούν να εξορίζονται, να απειλούνται και να διώκονται. Εκατομμύρια άνθρωποι που ανήκουν σε διάφορες εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες συνεχίζουν να αποτελούν στόχο συστηματικής βίας. Οι τοπικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες σε πολλές χώρες απορρίπτουν ενστάσεις που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα στις χώρες τους. Αντί να ενσωματώνονται, οι πολιτισμικά διαφορετικές ομάδες διαιωνίζουν τις εντάσεις. Ας σκεφτούμε τη Συρία, τη Λιβύη, τη Σιέρα Λεόνε, το Τιμόρ, το Σουδάν, το Ιράκ, το Κασμίρ, το Αφγανιστάν, την Κύπρο – υπάρχει άραγε λόγος να πιστεύουμε ότι η λίστα αυτή δεν θα συνεχίσει να μεγαλώνει; Μπορούν οι ψυχολόγοι και άλλοι ειδικοί επιστήμονες να κάνουν τη διαφορά σε αυτό τον παγκόσμιο αλλά κατακερματισμένο κόσμο;

Ακόμα όμως κι αν ο κόσμος γινόταν μικρότερος, τι θα σήμαινε αυτό; Για κάποιους, το επίθετο «μικρότερος» υποδηλώνει μια έννοια κοινότητας, συνδεσιμότητας και συντροφικότητας. Για άλλους, ο όρος είναι συνώνυμος με συνονθύλευμα, συνωστισμό και περιορισμό. Για κάποιους, η φράση «εμείς οι άνθρωποι» είναι μια πρόσκληση για συνένωση. Σύμφωνα με άλλους πάλι, σήμερα είμαστε πιο διαιρεμένοι και μισαλλόδοξοι από ποτέ. Ποιος έχει δίκιο; Ποιος άδικο; Μπορούμε να βρούμε μια μέση οδό ανάμεσα στις δύο απόψεις; Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την ψυχολογική γνώση που έχουμε αποκομίσει από μια πολιτισμική ομάδα για να κατανοήσουμε τους ανθρώπους μιας άλλης;

Αναζητώντας απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα, ανακαλύψαμε ένα τεράστιο σώμα θεωριών, ερευνών, βιβλίων, άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά και ιστοσελίδων. Μετά από προσεκτική μελέτη, ωστόσο, αυτό που προέκυψε δεν ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικό ή έστω χρήσιμο: πολλές ατεκμηρίωτες θεωρίες, πολλά αντικρουόμενα ευρήματα, πολλή αμυντικότητα, πολλές συναισθηματικά φορτισμένες θέσεις και πολύς σκεπτικισμός, κι όλα ασαφή στο μεγαλύτερο μέρος τους. Πώς μπορεί να αρχίσει κανείς να τα ταξινομεί όλα αυτά; Υπάρχει τρόπος να ξεχωρίσουμε την ήρα από το στάρι; Πώς μπορούμε να πάρουμε τεκμηριωμένες αποφάσεις;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που μας απασχολούσαν για αρκετό καιρό και μας ώθησαν να γράψουμε το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας. Αξίζει να αναφέρουμε την ιστορία που μας οδήγησε να συνεργαστούμε. Παρότι είμαστε και οι δύο σε κοντινή ηλικία και έχουμε αρκετά κοινά χαρακτηριστικά (από την επιλογή σταδιοδρομίας έως τις μουσικές προτιμήσεις), μεγαλώσαμε σε πολύ διαφορετικούς κόσμους. Ο πρώτος συγγραφέας, ο Eric Shiraev, γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Λένινγκραντ της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, όπου και έλαβε την πρώτη ακαδημαϊκή του μόρφωση προτού μετακομίσει στην Καλιφόρνια των ΗΠΑ και μετά στη Βιρτζίνια. Είναι καθηγητής, συγγραφέας και συν-συγγραφέας σε 15 βιβλία. Ο δεύτερος συγγραφέας, ο David Levy, κατάγεται από τη Νότια Καλιφόρνια, όπου έλαβε την εκπαίδευσή του και εργάζεται μέχρι σήμερα ως καθηγητής Ψυχολογίας, ψυχοθεραπευτής, συγγραφέας και ερευνητής.

Καθένας από τους δύο εισφέρει ένα διακριτό σύνολο μοναδικών εμπειριών και αντιλήψεων στο παρόν έργο. Εντυπωσιαστήκαμε, είναι αλήθεια, τόσο από τις ομοιότητες όσο και από τις διαφορές μας, και

σπεύσαμε να τις αξιοποιήσουμε με συμπληρωματικό τρόπο. Συζητώντας για το παρελθόν μας, ανακαλύψαμε ότι όταν μπήκαμε στο πανεπιστήμιο, κανείς μας δεν γνώριζε πολλά για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Το ενδιαφέρον μας γι' αυτήν άρχισε να αυξάνεται όταν ξεκινήσαμε τις προπτυχιακές σπουδές μας (ο Eric στο Δημόσιο Πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ και ο David στο UCLA). Αλλά η πραγματική γοητεία που άσκησε σ' εμάς η Διαπολιτισμική Ψυχολογία ήρθε πολύ αργότερα: όταν ο καθένας μας πέρασε μια αρκετά μακρά περίοδο διδάσκοντας στην πατρίδα του άλλου. Η συγκίνηση δεν έχει μειωθεί καθόλου και συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Στόχοι του βιβλίου

Προσπαθήσαμε να αναλύσουμε και να συνθέσουμε τη γνώση που αποκτήσαμε από τις προσωπικές εκπαιδευτικές, ερευνητικές, επιμορφωτικές και βιωματικές εμπειρίες μας σε ένα σύνολο τεσσάρων πρωταρχικών στόχων:

1. Να συστήσουμε στους φοιτητές το πεδίο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας.
2. Να κάνουμε ανασκόπηση των σύγχρονων θεωριών και της έρευνας στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία.
3. Να δώσουμε στους αναγνώστες –εκπαιδευτές και φοιτητές– χρήσιμα εργαλεία κριτικής σκέψης, με τα οποία θα μπορούν να μελετούν, να αναλύουν και να αξιολογούν το πεδίο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας.
4. Να βοηθήσουμε τωρινούς και μελλοντικούς επαγγελματίες από διαφορετικά πεδία και υπηρεσίες.

Ποιους αφορά

Αυτό το βιβλίο γράφτηκε έχοντας κατά νου τις ακόλουθες κατηγορίες αναγνωστών:

- Προπτυχιακούς φοιτητές διαφόρων κατευθύνσεων (κατά κύριο Ψυχολογίας, αλλά και Κοινωνιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, Φιλοσοφίας, Δημοσιογραφίας, Πολιτικών

Επιστημών κ.ά.), ως πρωτογενές ή συμπληρωματικό εγχειρίδιο μαθημάτων Διαπολιτισμικής και Πολιτισμικής Ψυχολογίας.

- Μεταπτυχιακούς φοιτητές σε πεδία όπως η Συμβουλευτική, η Ψυχολογία, η Κοινωνική Εργασία, η Εκπαίδευση, η Νομική, η Δημοσιογραφία, η Νοσηλευτική, η Διοίκηση Επιχειρήσεων και η Δημόσια Διοίκηση, ως συμπληρωματικό σύγγραμμα Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας.
- Κλινικούς ψυχολόγους, συμβούλους και κοινωνικούς λειτουργούς.
- Εκπαιδευτικούς και άλλους επαγγελματίες που εργάζονται σε σύγχρονα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα.

Περιεχόμενα

Το βιβλίο αποτελείται από 12 κεφάλαια. Το Κεφάλαιο 1 επισκοπεί τις βασικές θεωρίες και προσεγγίσεις στο πεδίο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Το Κεφάλαιο 2 εισάγει στις βασικές αρχές κριτικής σκέψης και εφαρμόζει αυτά τα εργαλεία απευθείας σε θεματικές της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας, επισημαίνοντας συνήθη σφάλματα και παρέχοντας χρήσιμα αντίδοτα. Το Κεφάλαιο 3 παρουσιάζει και εξηγεί τις ερευνητικές μεθόδους στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Το Κεφάλαιο 4 εστιάζει στις διαπολιτισμικές διαστάσεις της αίσθησης, της αντίληψης και των καταστάσεων συνειδητότητας. Το Κεφάλαιο 5 είναι αφιερωμένο στη διαπολιτισμική μελέτη της νοημοσύνης. Τα Κεφάλαια 6 και 7 περιέχουν διαπολιτισμικές αναλύσεις του συναισθήματος και των κινήτρων, αντίστοιχα. Ζητήματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση εξετάζονται στο Κεφάλαιο 8. Το Κεφάλαιο 9 εστιάζει στη διάγνωση, τη θεραπεία και την ερμηνεία των ψυχικών διαταραχών από διαπολιτισμική άποψη. Το Κεφάλαιο 10 τονίζει τα βασικά ζητήματα των κοινωνικών πεποιθήσεων και των διαπροσωπικών σχέσεων. Το Κεφάλαιο 11 πραγματεύεται τις διαπολιτισμικές πτυχές της προσωπικότητας, της κοινωνικής νόησης και του εαυτού. Τέλος, το Κεφάλαιο 12 συζητά διάφορα εφαρμοσμένα πεδία της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας.

Τι καθιστά αυτό το βιβλίο διαφορετικό;

Έμφαση στην κριτική σκέψη

Πιστεύουμε ακράδαντα ότι η κριτική σκέψη αποτελεί ένα από τα πλέον ζωτικά και απαραίτητα συστατικά της ανώτατης εκπαίδευσης και μάθησης. Παρά την ευρέως διαδεδομένη συναίνεση της εκπαιδευτικής κοινότητας πάνω στο θέμα αυτό, η εμπειρία μάς έχει δείξει ότι σπάνια παρέχονται εξειδικευμένα εργαλεία για κριτική σκέψη στους φοιτητές κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι μπορεί να είναι πεπεισμένοι για την αξία της κριτικής σκέψης, αλλά δεν γνωρίζουν τι να κάνουν γ' αυτό. Το παρόν βιβλίο επιχειρεί να αποκαταστήσει αυτό το ζήτημα.

Θεωρούμε ότι η κριτική σκέψη είναι μια σειρά δεξιοτήτων που μπορούν να διδαχτούν και να μαθευτούν. Ως εκ τούτου, παρέχουμε στον αναγνώστη ειδικές στρατηγικές, μεθόδους και τεχνικές (συνοδευόμενες από αρκετές πρακτικές εφαρμογές) για να επιτύχουμε αυτό τον στόχο. Για τους σκοπούς του βιβλίου, κάθε βασική αρχή κριτικής σκέψης (μετασκέψη) παρουσιάζεται πρωτίστως από τη σκοπιά της θεωρίας και της εφαρμογής της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Να έχετε ωστόσο κατά νου ότι αυτές οι βασικές αρχές υπερβαίνουν τους περιορισμούς οποιουδήποτε ειδικού θέματος και μπορούν να χρησιμοποιηθούν όχι μόνο σε ευρύ φάσμα πεδίων αλλά και σε διαφορετικούς πολιτισμούς.

Κατά μία έννοια, χρησιμοποιούμε την κριτική σκέψη για να διδάξουμε Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Κατά μία άλλη έννοια, χρησιμοποιούμε τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία για να διδάξουμε την κριτική σκέψη. Αυτή η αμφίδρομη σχέση υπογραμμίζει την αλληλεξάρτηση μεταξύ περιεχομένου και διεργασίας σκέψης και μάθησης.

Παιδαγωγικά χαρακτηριστικά για την ενίσχυση της μάθησης

Το βιβλίο περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία παιδαγωγικών εργαλείων:

- **Ασκήσεις και δραστηριότητες:** Υπάρχουν περισσότερες από 30 ασκήσεις τοποθετημένες με στρατηγικό τρόπο στα κεφάλαια. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν με διάφορους τρόπους, όπως συζήτηση στο αμφιθέατρο, παραδείγματα, ατομικές ή ομαδικές εργασίες, γραπτές εξετάσεις και προφορικές παρουσιάσεις. Τα πλαίσια με τίτλο «Κριτι-

κή Σκέψη» σχεδιάστηκαν για την εξάσκηση στις δεξιότητες πρακτικής σκέψης που είναι συναφείς με τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Κάθε πλαίσιο περιέχει την περιγραφή ενός θέματος, μιας περίπτωσης ή μιας ψυχολογικής μελέτης. Για παράδειγμα, ζητείται από τους φοιτητές να αξιολογήσουν κριτικά ερευνητικές μεθόδους, να αναγνωρίσουν τις πολλαπλές αιτίες ψυχικών φαινομένων και να περιορίσουν την τάση τους να ενεργοποιούν στερεότυπα όταν εκφέρουν απόψεις.

- **Εικόνες, πίνακες και σχήματα** παρατίθενται σε όλο το βιβλίο για το φιλτράρισμα, την εμπέδωση, την αποσαφήνιση και τον εμπλουτισμό των παρεχόμενων πληροφοριών. Αυτό το υλικό θα φανεί ιδιαίτερα χρήσιμο σε αναγνώστες που ανήκουν στους «οπτικούς τύπους».
- **Περίληψεις κεφαλαίων** είναι διαθέσιμες στο τέλος κάθε κεφαλαίου. Αποτελούν ένα πολύ χρήσιμο παιδαγωγικό εργαλείο για την προετοιμασία των φοιτητών στις εξετάσεις.
- **Μελέτες περίπτωσης:** Τα ζωντανά παραδείγματα ή οι ιστορίες συχνά μιλούν καλύτερα από μόνα τους. Οι μελέτες περίπτωσης ανασκοπούν και παρουσιάζουν παραστατικά σε κάθε κεφάλαιο διάφορα αμφιλεγόμενα ζητήματα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, προβάλλουν περιπτώσεις και ερευνητικά ευρήματα, και παραθέτουν απόψεις για την ανθρώπινη συμπεριφορά σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Στα πλαίσια αυτά παρέχουν πρακτικές απεικονίσεις ακαδημαϊκών μελετών ή θεωριών στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την πρόκληση συζητήσεων στην τάξη.
- **Πλάισια διαπολιτισμικής ευαισθησίας:** Αυτές οι ενότητες –που υπάρχουν σε κάθε κεφάλαιο– παρουσιάζουν αμφιλεγόμενες παρατηρήσεις, δηλώσεις και δράσεις που έχουν προκύψει από σχετικά πρόσφατα γεγονότα. Οι περιπτώσεις αυτές υπογραμμίζουν τη σημασία της ενσυναίσθησης και της κριτικής σκέψης στη διαπροσωπική επικοινωνία.
- **Βινιέτες:** Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με μια βινιέτα, την περιγραφή μιας πραγματικής περίπτωσης, κατάστασης ή προβλήματος που σχετίζεται με το κεντρικό θέμα του κεφαλαίου. Οι βινιέτες παρέχουν μια ρεαλιστική άποψη των κεντρικών θεμάτων του κεφαλαίου και φέρνουν τη διαπολιτισμική θεωρία πιο κοντά στις προσωπικές εμπειρίες του φοιτητή.
- **Παραθέματα:** Αποσπάσματα από παραθέματα εμφανίζονται σε όλη την έκταση του κειμένου. Σκοπός τους είναι να εξυπηρετήσουν μια

σειρά λειτουργιών, όπως να προβάλουν διαφορετικές απόψεις, να κεντρίσουν το ενδιαφέρον και την περιέργεια του αναγνώστη, να χρησιμοποιήσουν το χιούμορ ως μέσο προαγωγής της μάθησης και να ενεργοποιήσουν την κριτική σκέψη. Ενδεικτικά, παρατίθενται αποσπάσματα από τον Ομάρ Καιγάμ, τον Κομφούκιο, τον Μαχάτμα Γκάντι, τον Λάο Τσε, τον Albert Einstein, τον B.T. Barnum, τον Βλαντιμίρ Ναμπόκοφ, τον Jackie Mason, τον Miguel de Cervantes, τον Ronald David Laing, τη Βίβλο και κοινές λαϊκές παροιμίες από διάφορους πολιτισμούς.

- **Facebook:** Ακολουθήστε το βιβλίο στο Facebook (αναζητήστε το με τη λέξη-κλειδί cross-cultural psychology textbook), για να συμμετέχετε σε ενδιαφέρουσες συζητήσεις επίκαιρων θεμάτων πάνω στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία και να διερευνήσετε συναφείς επαγγελματικές προοπτικές.

Εστίαση σε εφαρμοσμένα σύγχρονα προβλήματα

Καταβάλαμε κάθε δυνατή προσπάθεια για να κάνουμε το βιβλίο όσο γίνεται πιο χρήσιμο και πρακτικό. Συγκεκριμένα πραγματεύομαστε μια ποικιλία εφαρμοσμένων σύγχρονων θεμάτων και παρουσιάζουμε διαπολιτισμικές αναλύσεις για μια σειρά σύνθετων προβλημάτων που αντιμετωπίζει η κοινωνία σήμερα ή ενδέχεται να αντιμετωπίσει στο μέλλον. Προσπαθήσαμε παντού να διατηρήσουμε μια ισορροπία ώστε το βιβλίο να μην είναι υπερβολικά θεωρητικό (και άρα όχι ιδιαίτερα χρήσιμο στον πραγματικό κόσμο), ούτε όμως και υπερβολικά συγκεκριμένο (γιατί αυτό δεν θα καλλιεργούσε την ελεύθερη σκέψη).

Αλλαγές στην έκτη έκδοση

Στην έκτη αναθεωρημένη έκδοση του βιβλίου έχουν προστεθεί αναφορές σε περισσότερες από 200 πρόσφατες μελέτες. Ειδικότερα, υπάρχουν νέες έρευνες και θεωρίες σχετικά παραδοσιακούς και μη παραδοσιακούς πολιτισμούς, το φύλο, τη φυλή, την προσωπικότητα, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τον εαυτό, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την εθνοτική ταυτότητα, τα εθνοτικά στερεότυπα, τη μετανάστευση, την ευφυΐα, τη βία, το στίγμα της ψυχικής νόσου, το *DSM-5*, τη σωματική κακοποίηση, τις

διαταραχές της διάθεσης, τα πολιτισμικά σύνδρομα, τη σχιζοφρένεια, τη ήθη και τα έθιμα, την Εξελικτική Ψυχολογία, την αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών και την επιπολιτισμοποίηση.

Στο βιβλίο έχουν περιληφθεί νέα ερευνητικά δεδομένα από συμμετέχοντες προερχόμενους από τη Νότια Κορέα, την Ολλανδία, τις ΗΠΑ, το Βέλγιο, τη Ρωσία, αρκετές αραβικές χώρες, την Ινδία, την Κίνα, τη Γερμανία, τον Καναδά, την Ιαπωνία, τη Μεγάλη Βρετανία, την Μποτσουάνα, τη Βραζιλία, τη Ζιμπάμπουε, τη Φινλανδία, την Ισλανδία, την Τουρκία, την Αυστρία και το Μεξικό. Οι έρευνες περιλαμβάνουν νέα δεδομένα αναφορικά με διάφορες μεταναστευτικές και εθνοπολιτισμικές ομάδες.

Τα κεφάλαια 1, 2, 7, 9 και 10 υπέστησαν τη σημαντικότερη βελτίωση. Με βάση μεγάλο αριθμό σχολίων από καθηγητές και φοιτητές, το Κεφάλαιο 1 παρουσιάζει καλύτερα τις θεωρητικές προσεγγίσεις στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Το Κεφάλαιο 2 δίνει πολύ μεγαλύτερη έμφαση στα σύγχρονα παγκόσμια γεγονότα. Το Κεφάλαιο 7 περιέχει μια σημαντικά εκτενή συζήτηση για τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Το Κεφάλαιο 9 αναθεωρήθηκε σημαντικά ώστε να συμβαδίζει με το περιεχόμενο του *DSM-5*. Υπάρχει ένα εντελώς νέο κεφάλαιο (Κεφάλαιο 11) για την προσωπικότητα και την έννοια του εαυτού. Σε αυτό, βασιζόμενοι σε κριτικές προτάσεις των αναγνωστών, παρέχουμε μια επισκόπηση των σύγχρονων απόψεων για την προσωπικότητα με έμφαση στις έμφυλες ταυτότητες. Εκτός από αυτές τις αλλαγές, σε όλο το βιβλίο έχουν προστεθεί αρκετές νέες θεματικές ενότητες για το φύλο, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τις θεωρίες της προσωπικότητας, την ταυτότητα, τα κοινωνικά και εθνοτικά στερεότυπα, τη θεραπεία και τις εφαρμογές.

Σε αυτή τη νέα έκδοση προσπαθήσαμε να μείνουμε πιστοί στις αξίες μας και να μην παρουσιάσουμε τις απόψεις μας ως «γεγονότα» ή «αλήθειες». Ενθαρρύνουμε τη δημόσια συζήτηση, ακόμα και τη διαφωνία. Πιστεύουμε όμως επίσης ότι, παρά τις εθνοτικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές, φυλετικές και εθνικές διαφορές, οι άνθρωποι μπορούν (και στην πραγματικότητα θα πρέπει) να μάθουν να έχουν μεγαλύτερη κατανόηση, σεβασμό και ανεκτικότητα ο ένας για τον άλλο. Χωρίς να θέλουμε να φανούμε υπέρμετρα αισιόδοξοι, έχουμε πίστη στην τεράστια δύναμη της γνώσης, της λογικής και της συμπόνιας για την υλοποίηση αυτών των στόχων.

Είναι προφανές ότι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία από μόνη της δεν μπορεί να λύσει τα σύνθετα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπό-

τητα. Ωστόσο, αυτή η γνώση, σε συνδυασμό με την καλή θέληση και την ενήμερη δράση, μπορεί σίγουρα να καλλιεργήσει το θετικό ψυχολογικό κλίμα που θα οδηγήσει σε κοινά αποδεκτές, χρήσιμες λύσεις. Ελπίζουμε ο ενθουσιασμός μας για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία και την κριτική σκέψη να είναι μεταδοτικός και να συμβάλει στην ακαδημαϊκή, επαγγελματική και προσωπική σας ανάπτυξη.

Ιστοσελίδα

Η ιστοσελίδα www.routledge.com/9781138668386 περιέχει διδακτικά εργαλεία για τους εκπαιδευτές και υλικό μελέτης για τους φοιτητές. Στην ενότητα των εκπαιδευτών θα βρείτε πλούσια βάση δεδομένων με ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής, ασκήσεις «σωστό-λάθος», ερωτήσεις που απαιτούν σύντομες απαντήσεις και ανάπτυξη, τις απαντήσεις τους για κάθε κεφάλαιο, καθώς και ένα ολοκληρωμένο σύνολο πινάκων και σχημάτων. Στην ενότητα των φοιτητών θα βρείτε περιγράμματα των κεφαλαίων, κάρτες βασικών όρων και συνδέσμους που κατευθύνουν σε άλλες πηγές και στη σελίδα των συγγραφέων στο Facebook, με ενημερώσεις, σχολιασμούς και συζητήσεις θεμάτων συναφών με τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία.

Ευχαριστίες

Καμία εργασία αυτής της κλίμακας δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη συμβολή, βοήθεια και στήριξη πολλών ανθρώπων. Ωφελθήκαμε σημαντικά από την οξυδερκή ανατροφοδότηση και τις συμβουλές των συναδέλφων και των κριτικών αναγνώστών μας, από τις επιμελείς προσπάθειες των ερευνητικών βοηθών και από την υπομονή και την κατανόηση των οικογενειών και των φίλων μας. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα τους Lyndsay Brooks, Tamara Levy Eromo, Elizabeth Laugeson, Maykami L. McClure, Briana Levy, Jacob Levy, Mary J. Tebbe, Jonathan “JP” Perpich, Steve Nevil, Zorro Levy, Emma Levy, Dmitry Shiraev, Dennis Shiraev, Nichole Shiraev, Alex Shiraev, Oh Em Tee, Thomas Szasz, Fuji Collis, Don Kilburg Evangeline Wheeler, Alex Main, Susan Siaw, Gerald Boyd, Vladislav Zubok, Elena Vitenberg, Anthony Galitsky, Diana Smith, Mary Jo Carnot, Beverly A. Farrow, Bruno Bornet, Urszula Jakubowska,

Yola Ghammashi, Buraq Amin, Alexandra Tyson, Alicia Hooper, Janett Chavez, Jason Smith, Sondra Saterfield, Joseph Morris, Judith Farell, Rita Chung, Michele Lewis, Fred Bemak, Sergei Samoilenko, Martijn Icks και Jane McHan. Ειδικές ευχαριστίες και την εκτίμησή μας στη Sandy Sayah-Pedram, της οποίας το εξαιρετικό ταλέντο και η συμβολή υπήρξαν ανεκτίμητα στην αναθεώρηση του παρόντος βιβλίου.

Θέλουμε επίσης να ευχαριστήσουμε τους κριτικούς αναγνώστες που παρείχαν ανατροφοδότηση γύρω από το σχέδιο αναθεώρησης της έκτης έκδοσης: Steven L. Berman (University of North Florida), Graciela Espinoza-Hernandez (University of North Carolina Wilmington), Lauren Mizock (Fielding Graduate University), Mia Palmer (Mesa Community College), Douglas Paton (University of Tasmania, Australia) και David B. Richards (Bridgewater State University). Ευχαριστούμε επίσης τους κριτικούς αναγνώστες των προηγούμενων εκδόσεων, μεταξύ των οποίων τους Denis Sukhodolsky (Yale University), Sergei Tsytsarev (Hofstra University), Cheryl Koopman (Stanford University), James Sidanius (Harvard University), William W. Lambert (Cornell University), Elaine P. Adams (Houston Community College), Karen L. Butler (Johnson C. Smith University), L. Kevin Chapman (University of Louisville), Kevin Chun (University of San Francisco), Fuji Collins (Central Washington University), McLin Dawn (Jackson State University και Chandler-Gilbert Community College), G. William Hill (Kennesaw State University), Thomas Hodgson (SUNY-Empire State College), Corrine Lim-Kessler (Monmouth College), Na'im Madyun (University of Minnesota Twin Cities), Alex Main (Murdoch University), Pamela Mulder (Marshall University), Jill Norvilitis (SUNY College at Buffalo), Belinda Ramos και B. James Starr (Howard University), Yvonne Wells (Suffolk University), Evangeline Wheeler (Towson State University) και Leonard Wilhelm (Lakeland College), για τα οξυδερκή τους σχόλια.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στο διοικητικό προσωπικό, το διδακτικό προσωπικό και τους φοιτητές των πανεπιστημίων στα οποία ανήκουμε, για τη σταθερή τους ενθάρρυνση, στήριξη και βοήθεια. Ένα ευχαριστώ στην Debra Riegert, εκδοτική υπεύθυνο στις εκδόσεις Taylor & Francis, που πίστεψε σ' εμάς και σε αυτό το έργο από την αρχή. Θέλουμε επίσης, με την ευκαιρία, να αναγνωρίσουμε την πολύτιμη υποστήριξη που είχαμε σε κάθε στάδιο ανάπτυξης του βιβλίου από την ομάδα παραγωγής μας στις εκδόσεις Taylor & Francis, συμπεριλαμβανομένων της Rachel Severinovsky

και των συνεργατών της, καθώς και της Sheri Sipka και του προσωπικού στην Apex CoVantage. Τέλος, οι δύο συγγραφείς θέλουμε να εκφράσουμε τις προσωπικές μας ευχαριστίες και τα αμοιβαία συναισθήματα ευγνωμοσύνης για τη μεταξύ μας σχέση ως συνεργάτες, συνάδελφοι, σύντροφοι και φίλοι. Το ταξίδι συνεχίζεται...

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ο Δρ **Eric B. Shiraev** είναι καθηγητής, ερευνητής και συγγραφέας. Ολοκλήρωσε την πανεπιστημιακή του εκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης (Ρωσία) και έκανε το μεταδιδακτορικό του στο Πανεπιστήμιο UCLA των ΗΠΑ. Υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις στα Πανεπιστήμια Αγίας Πετρούπολης, NVCC, Oregon State, George Washington και George Mason. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα ποικίλλουν. Είναι συγγραφέας, συν-συγγραφέας και συν-επιμελητής 12 τόμων και μεγάλου αριθμού δημοσιεύσεων στα πεδία των Οικουμενικών Σπουδών, της Ιστορίας της Επιστήμης, των Διαπολιτισμικών Σπουδών και της Πολιτικής Ψυχολογίας. Στις δημοσιεύσεις του αναπτύσσει μια διακριτή διεπιστημονική προσέγγιση για την ανάλυση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Εκτός από το διδακτικό και ακαδημαϊκό έργο του, ο Eric Shiraev αρθρογραφεί στον διεθνή Τύπο. Ζει κοντά στην Ουάσινγκτον. Για περισσότερες πληροφορίες επισκεφθείτε την προσωπική ιστοσελίδα του: www.ericshiraev.com

Ο Δρ **David A. Levy** διαθέτει μακρά εμπειρία ως δάσκαλος, συγγραφέας και ερευνητής. Είναι καθηγητής Ψυχολογίας στο Pepperdine University's Graduate School of Education and Psychology, όπου διδάσκει προπτυχιακά μαθήματα από το 1986. Έλαβε το πτυχίο του στις θεατρικές σπουδές από το Πανεπιστήμιο UCLA, το μεταπτυχιακό δίπλωμα στην Ψυχολογία από το Pepperdine University και το δεύτερο μεταπτυχιακό δίπλωμα και το διδακτορικό του στην Ψυχολογία από το UCLA, όπου εξειδικεύτηκε στην Κοινωνική Ψυχολογία, στην ψυχολογική αξιολόγηση και στην Ψυχολογία της Προσωπικότητας. Υπηρέτησε ως προσκεκλημένος καθηγητής Ψυχολογίας στη Σοβιετική Ένωση, όπου έκανε διαλέξεις και υλοποίησε εργαστήρια στην Ψυχολογία και την ψυχοθεραπεία στο Πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ (σήμερα Αγία Πετρούπολη), στην Ακαδημία Επιστημών του Λένινγκραντ και στο Ψυχονευρολογικό Ινστιτούτο Μπέχτερεφ. Τιμήθηκε με το βραβείο Harriet and Charles Luckman Distinguished Teaching Fellow από το Pepperdine και έλαβε τις διακρίσεις Shepard Ivory Franz Distinguished Teaching Award και Charles F. Scott Fellowship από το UCLA. Έχει άδεια άσκησης επαγγέλματος στην Ψυχολογία και στην οικογενειακή ψυχοθεραπεία. Έχει εργαστεί ως ιδιώτης και σε ψυχιατρικά κλινικά πλαίσια, έχει εποπτεύσει κλινικούς υποτρόφους και έχει αξιοποιήσει την εμπειρία του στην ψυχολογική αξιολόγηση (ειδικότερα με το MMPI) παρέχοντας τις υπηρεσίες του σε δικαστικές υποθέσεις.

Πολλές θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες του έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικά περιοδικά και έχουν παρουσιαστεί σε επαγγελματικά συνέδρια. Το βιβλίο του *Tools of Critical Thinking: Metathoughts for Psychology (Εργαλεία Κριτικής Σκέψης: Μετασκέψεις για την Ψυχολογία)* συγκέντρωσε εξαιρετικά θετικά σχόλια στους ακαδημαϊκούς και κλινικούς κύκλους για τις καινοτόμες προσεγγίσεις του στη βελτίωση των δεξιοτήτων κριτικής σκέψης. Ο David Levy συνέγραψε (μαζί με τον Eric Shiraev) το εγχειρίδιο *Cross-Cultural Psychology: Critical Thinking and Contemporary Applications (Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Κριτική Σκέψη και Σύγχρονες Εφαρμογές)*, το οποίο έγινε διεθνές μπεστ σέλερ. Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Family Therapy: History, Theory, and Practice (Οικογενειακή Θεραπεία: Ιστορία, Θεραπεία και Πρακτική)*, το οποίο ήταν το πρώτο εγχειρίδιο στο θεματικό αυτό πεδίο διαθέσιμο σε Ρώσους αναγνώστες. Η κλίμακα Αισιοδοξίας-Απαισιοδοξίας του Levy (LOPS) χρησιμοποιήθηκε διεθνώς σε πολλές έρευνες. Είναι μέλος της συντακτικής ομάδας του περιοδικού *Journal of Humanistic Psychology*.

Ο Levy είναι επίσης συγγραφέας πολλών σατιρικών άρθρων, μεταξύ των οποίων: “The Emperor’s Postmodern Clothes: A Brief Guide to Deconstructing Academically Fashionable Phrases for the Uninitiated” (Τα Μεταμοντέρνα Ρούχα του Αυτοκράτορα: Σύντομος Οδηγός Αποδόμησης Ακαδημαϊκών Δημοφιλών Φράσεων για Αρχαρίους), “How to Be a Good Psychotherapy Patient” (Πώς να Είσαι Καλός Ασθενής Ψυχοθεραπείας), “Psychometric Infallibility Realized: The One-Size-Fits-All Psychological Profile” (Πραγματοποιώντας το Ψυχομετρικό Αλλάθητο: Το Ψυχολογικό Προφίλ που Ταιριάζει σε Όλους), “Stinks and Instincts: An Empirical Investigation of Freud’s Excreta Theory” (Βρόμικα Ένστικτα: Μια Εμπειρική Διερεύνηση της Θεωρίας των Εκκρίσεων του Freud), και “A Proposed Category for the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM): Pervasive Labeling Disorder” (Μια Προτεινόμενη Κατηγορία για το Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών DSM: Διάχυτη Διαταραχή Ονοματοδοσίας).

Ως εκπρόσωπος Τύπου, ο Levy έχει εμφανιστεί σε δεκάδες τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές (μεταξύ άλλων στα CNN, CBS, NBC, PBS, A&E και E!), παρέχοντας την οπτική του ψυχολόγου για γεγονότα της επικαιρότητας και εξετάζοντας ζητήματα και τάσεις στα πεδία της ψυχικής υγείας. Έχει επίσης εργαστεί ως επαγγελματίας διευθύνων παραγωγός, συγγραφέας και ηθοποιός σε κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικές σειρές και θεατρικές παραστάσεις. Υπήρξε υποψήφιος για το βραβείο Emmy Εξαιρετικής Ερμηνείας σε μια Διαδικτυακή Τηλεοπτική Σειρά, και έκανε μια έκτακτη εμφάνιση στην τηλεοπτική σειρά Cheers, όπου είχε τον ρόλο του αρχηγού της «ομάδας χαμηλής αυτοεκτίμησης» του Frasier.

Ο **Βασίλης Παυλόπουλος** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Πραγματοποίησε τις πανεπιστημιακές του σπουδές στην Ελλάδα (πτυχίο του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ και διδακτορικό δίπλωμα από το ίδιο Τμήμα με υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών στην Κοινωνική Ψυχολογία). Έχει διδάξει μαθήματα Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας, Κοινωνικής Ψυχολογίας και Μεθοδολογίας Έρευνας-Στατιστικής σε τέσσερα πανεπιστήμια στην Ελλάδα. Έχει επίσης δώσει προσκεκλημένες διαλέξεις στην Κύπρο, την Αγγλία και τις ΗΠΑ. Είναι διευθυντής του Κέντρου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ και αναπληρωτής διευθυντής σύνταξης του περιοδικού *Ψυχολογία* της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Έχει διατελέσει συντονιστής των κλάδων Κοινωνικής Ψυχολογίας και Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας της ΕΛΨΕ. Επίσης, είναι ακαδημαϊκός σύμβουλος του ΔΟΑΤΑΠ για την αναγνώριση τίτλων Ψυχολογίας από ιδρύματα του εξωτερικού.

Ο Βασίλης Παυλόπουλος έχει συμμετάσχει σε 10 διαπολιτισμικές μελέτες και σε 7 πανελλαδικές έρευνες για την ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία με χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους. Έχει δημοσιεύσει περισσότερες από 70 εργασίες (31 στην αγγλική γλώσσα) σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές ή σε αυτοτελείς τόμους. Συμμετείχε επίσης στην επιστημονική επιμέλεια δύο τόμων Κοινωνικής Ψυχολογίας. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα κινούνται στον ευρύτερο χώρο της Διαπολιτισμικής Κοινωνικής Ψυχολογίας. Ενδεικτικά: επιπολιτισμοποίηση και διομαδικές σχέσεις, πρόσληψη των διακρίσεων και νόρμες κοινωνικής δικαιοσύνης, προσδιοριστικοί παράγοντες και συνιστώσες της πολιτικής συμπεριφοράς, διαπολιτισμική μελέτη των αξιών, πολιτισμικές παράμετροι των συμπεριφορικών προθέσεων.

Το ερευνητικό και συγγραφικό του έργο, με δυνατότητα πρόσβασης στα πλήρη κείμενα, είναι διαθέσιμο στην προσωπική του ιστοσελίδα, στη διεύθυνση <http://users.uoa.gr/~vpanlop/>

Κατανοώντας τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

“ Na θυμάσαι ότι τα πάντα είναι μόνο γνώμες και ότι είναι στο χέρι σου να σκέφτεσαι όπως σου αρέσει. ”

Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ.) -
Ρωμαίος αυτοκράτορας και στωικός φιλόσοφος

“ Η Δύση μπορεί να διδάξει την Ανατολή πώς να επιβιώνει, αλλά η Ανατολή πρέπει τελικά να δείξει στη Δύση πώς να ζει. ”

Τ. Χσιε (1884-1972) - Κινέζος παιδαγωγός και διπλωμάτης

ΜΟΝΟ ΑΡΓΟΤΕΡΑ αποκαλύφθηκαν στις πραγματικές τους διαστάσεις οι καταστροφικές συνέπειες από το τσουνάμι στον Ινδικό Ωκεανό το 2004, που συγκλόνισε την κοινή γνώμη. Δύο ψυχολόγοι, ο Fred και η Rita, έσπευσαν στην Ταϊλάνδη αμέσως μόλις διαδόθηκαν τα νέα. Οι δύο επαγγελματίες είχαν μεγάλη εμπειρία από παρόμοιες συνθήκες στην καριέρα τους, αλλά αυτό που βίωσαν μετά το συγκεκριμένο γεγονός ήταν κάτι παραπάνω από αποκαρδιωτικό. Τα θανατηφόρα αποτελέσματα του κύματος ήταν άμεσα. Η καταστροφή που ακολούθησε απερίγραπτη. Ο ανθρώπινος πόνος έμοιαζε ατέλειωτος.

Οι φυσικές καταστροφές μάς επηρεάζουν όλους, ανεξάρτητα από την εθνικότητα ή την καταγωγή μας. Θύελλες, ανεμοστρόβιλοι, πλημμύρες, σεισμοί και τυφώνες σπέρνουν τον όλεθρο και την καταστροφή στις ζωές μας με έναν άμεσο, οξύ και μακροπρόθεσμο ψυχολογικό

αντίκτυπο. Με αυτό κατά νου, πώς θα μπορούσαν οι επαγγελματίες να βοηθήσουν καλύτερα τους ανθρώπους να ξεπεράσουν τον συναισθηματικό πόνο που προκαλούν τέτοιου είδους γεγονότα;

Ο Fred Bemak αναζητά την απάντηση σε αυτό το ερώτημα εδώ και χρόνια. Ως καθηγητής, ανέπτυξε αρκετές θεραπευτικές μεθόδους ψυχολογικής παρέμβασης για να βοηθήσει τα θύματα των μεγάλης κλίμακας καταστροφών. Αυτές οι μέθοδοι λειτούργησαν καλά στο περιβάλλον του εργαστηρίου, αλλά η αποτελεσματικότητά τους στον πραγματικό κόσμο είναι πιο σύνθετη. Είναι μια τέτοια θεραπεία χρήσιμη για τους φτωχούς, οι οποίοι πλήττονται περισσότερο από τις φυσικές καταστροφές; Είναι μήπως χρήσιμη για τις κοινότητες μεταναστών από τις χώρες της Λατινικής Αμερικής ή για τους Αβορίγινες της Αυστραλίας ή για τους αυτόχθονες Αμερικανούς; Λειτουργούν αυτές οι μέθοδοι στην Αφρική και τη Νοτιοανατολική Ασία; Ο Bemak ίδρυσε την οργάνωση Σύμβουλοι Χωρίς Σύνορα, μια μη κυβερνητική οργάνωση που μελετά και προσπαθεί να ανακουφίσει τον ανθρώπινο πόνο σε όλο τον κόσμο. Εργάστηκε σε αυτήν μαζί με τη σύζυγό του, Rita Chung, για περισσότερα από 17 χρόνια, παρέχοντας διάφορες μορφές ψυχολογικής υποστήριξης σε θύματα φυσικών καταστροφών. Μία από τις βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν παραμένει ίδια: Μπορούν οι ερευνητικές μέθοδοι και οι ψυχολογικές παρεμβάσεις που αναπτύχθηκαν σε ένα μέρος του κόσμου να εφαρμοστούν αποτελεσματικά σε άλλους πολιτισμούς; Γνωρίζουμε ότι οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ενεργούν, σκέπτονται και αισθάνονται, και ότι η ίδια επιστημονική μελέτη μπορεί να έχει διαφορετικά αποτελέσματα σε διαφορετικές ομάδες. Παραμένει ωστόσο αναπάντητο το ερώτημα πόσο ουσιαστικές είναι αυτές οι διαφορές. Αν είναι αμελητέες, τότε, ανεξάρτητα από το πού έχουμε γεννηθεί και μεγαλώσει, η ανθρώπινη συμπεριφορά και η ψυχολογική εμπειρία πρέπει να βασίζονται σε παρόμοιους οικουμενικούς μηχανισμούς. Αν, από την άλλη, αυτές οι διαφορές είναι σημαντικές, τότε ως ερευνητές χρειάζεται να δείχνουμε μεγαλύτερη προσοχή στις διαφορές που χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους με διαφορετικό υπόβαθρο. Η Ψυχολογία ως πεδίο δεν έχει ακόμα καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα σχετικά με αυτές τις διαφορετικές διαστάσεις λόγω κάποιων ζητημάτων που εξακολουθούν να παραμένουν ανεπίλυτα διεθνώς. Στο παρόν κεφάλαιο σκιαγραφούνται ορισμένα από αυτά.

Το πιο σημαντικό ωστόσο είναι ότι η τρέχουσα κατάσταση στην ψυχολογική έρευνα δεν χαρακτηρίζεται από ετερότητα. Οι μελέτες που δημοσιεύονται στις ΗΠΑ επικεντρώνονται στους Αμερικανούς, οι οποίοι αντιστοιχούν σε λιγότερο από το 5% του παγκόσμιου πληθυσμού. Μια λεπτομερής ανάλυση κορυφαίων επιστημονικών περιοδικών Ψυχολογίας με κριτές έδειξε ότι περισσότερο από το 90% των δειγμάτων προερχόταν από μια μικρή ομάδα χωρών που αντιστοιχούσαν στο 12% του παγκόσμιου πληθυσμού (Henrich et al., 2010). Επιπλέον, οι προπτυχιακοί φοιτητές αποτελούσαν περίπου τα δύο τρίτα των ερευνητικών δειγμάτων στις ΗΠΑ και πάνω από τα τρία τέταρτα των δειγμάτων στις μελέτες που διενεργήθηκαν σε άλλες χώρες. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η κατάσταση της ψυχολογικής έρευνας σήμερα δεν αντιπροσωπεύει επαρκώς τον παγκόσμιο πληθυσμό (Arnett, 2008).

Πέραν τούτου, τα αγγλικά είναι η πιο αναγνωρισμένη διεθνής γλώσσα της Ψυχολογίας. Τα άρθρα των πιο διακεκριμένων επιστημονικών περιοδικών είναι γραμμένα στα αγγλικά, ενώ τα διεθνή συνέδρια χρησιμοποιούν τα αγγλικά ως επίσημη γλώσσα. Οι ερευνητές με χαμηλή επάρκεια στα αγγλικά προφανώς έχουν περιορισμένες ευκαιρίες να προωθήσουν την έρευνά τους και να συμβάλουν στον εμπλουτισμό της παγκόσμιας ψυχολογικής γνώσης. Εκτός από τους περιορισμούς στη χρήση της αγγλικής γλώσσας, η ετερότητα στην ψυχολογική έρευνα πλήττεται από τον σχετικά μικρό αριθμό χωρών στις οποίες διεξάγονται οι περισσότερες μελέτες: ΗΠΑ, Καναδάς, Γαλλία, Γερμανία, καθώς και ένας πολύ μικρός κατάλογος άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Οι επιστήμονες από αυτές τις χώρες έχουν ασκήσει την πιο σημαντική επιρροή στην επιστήμη της Ψυχολογίας. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι λιγότερο σημαντική και αξιόλογη η συμβολή επιστημόνων από άλλα μέρη του κόσμου –όπως η Κίνα, η Ινδονησία, η Ινδία, η Ιαπωνία, η Ρωσία, η Νότια Αφρική, η Τουρκία, το Ιράν και το Μεξικό, για να αναφέρουμε μόνο μερικά– την οποία αγνοούν οι περισσότεροι επαγγελματίες ψυχολόγοι (Shiraev, 2011).

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία επιχειρεί να απαντήσει σε τέτοια ζητήματα εντοπίζοντας και διερευνώντας τις ομοιότητες και τις διαφορές των ατόμων, με απώτερο στόχο να ενώσει τους ανθρώπους παγκοσμίως μέσω αμοιβαίας κατανόησης, ενδιαφέροντος και εκτίμησης.

Τι είναι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία;

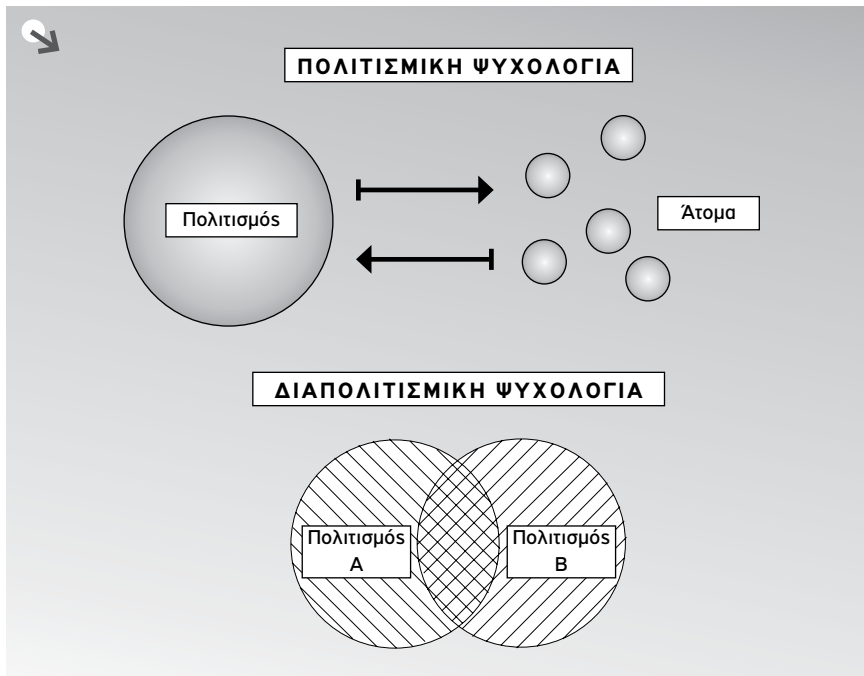
Πριν φτάσουμε στην ενηλικίωση, οι περισσότεροι από εμάς δεν επιλέγουμε πού θα ζήσουμε ή ποια γλώσσα θα μιλήσουμε. Μεγαλώνοντας σε πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά ή οπουδήποτε αλλού – κοντά στη χιονισμένη Βοστώνη ή στην υγρή Κινσάσα– οι άνθρωποι μαθαίνουν πώς να κατανοούν όσα συμβαίνουν γύρω τους σύμφωνα με τις επιθυμίες των γονέων τους, τις κοινωνικές απαιτήσεις και τις παραδόσεις των προγόνων τους. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να σχετίζονται με τον κόσμο γύρω τους μέσα από συναισθήματα και ιδέες επηρεάζει οτιδήποτε κάνουν. Οι πράξεις τους, με τη σειρά τους, επιδρούν στις σκέψεις, στις ανάγκες και στα συναισθήματά τους.

Οι συνθήκες στις οποίες ζουν οι άνθρωποι ποικίλλουν από τόπο σε τόπο. Οι ανθρώπινες ενέργειες και τα διανοητικά συστήματα –όπως διαμορφώνονται και αναπτύσσονται στα διάφορα περιβάλλοντα– είναι επίσης δυνατόν να ποικίλλουν από ομάδα σε ομάδα. Αυτού του είδους τις διαφορές (και, φυσικά, τις ομοιότητες) μελετά η Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Gudykunst & Bond, 1997). **Διαπολιτισμική Ψυχολογία** ονομάζεται η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Από αυτό τον ορισμό κρατήστε δύο σημαντικά στοιχεία. Πρώτον, πρόκειται για συγκριτικό πεδίο. Κάθε μελέτη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία καταλήγει στα συμπεράσματά της μέσα από τουλάχιστον δύο δείγματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον δύο διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Δεύτερον, επειδή η Διαπολιτισμική Ψυχολογία συνδέεται εγγενώς με συγκρίσεις, και η πράξη της σύγκρισης απαιτεί ένα ιδιαίτερο σύνολο κριτικών δεξιοτήτων, η μελέτη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι συνυφασμένη με την κριτική σκέψη.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία εξετάζει την ποικιλομορφία των ψυχολογικών φαινομένων και τις αιτίες που την προκαλούν. Ειδικότερα, οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι μελετούν –και πάλι από συγκριτική άποψη– τις διασυνδέσεις μεταξύ πολιτισμικών κανόνων και συμπεριφοράς, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες επηρεάζονται από διαφορετικές, μερικές φορές ετερόκλητες, κοινωνικές και πολιτισμικές δυνάμεις (Segall et al., 1990). Για παράδειγμα, ως αναλογιστούμε το ερώτημα που τέθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου: Βιώνουν οι επιζώντες καταστροφών παρόμοια συμπτωματολογία

σε όλους τους πολιτισμούς (βλ. Bemak & Chung, 2008); Εάν συμβαίνει αυτό, μπορεί ο ψυχολόγος να χρησιμοποιήσει σε άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα –όπως, για παράδειγμα, στο Σουδάν ή στο Ιράν– μια παρέμβαση που έχει στόχο την αντιμετώπιση των μετατραυματικών συμπτωμάτων και χρησιμοποιείται στη Νορβηγία;

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία δεν επιχειρεί μόνο να διακρίνει τις διαφορές ανάμεσα σε ομάδες, αλλά επιδιώκει επίσης να θεμελιώσει κάποια οικουμενικά στοιχεία της συμπεριφοράς, τα οποία είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους και τις ομάδες (Berry et al., 1992· Lonner, 1980) (βλ. Σχήμα 1.1). Για παράδειγμα, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία επιχειρεί να εντοπίσει τα κοινά σημεία στη δομή της ανθρώπινης προσωπικότητας: σχετικώς ανθεκτικά μοτίβα σκέψης, συναισθήματος και συμπεριφοράς. Τέτοια οικουμενικά γνωρίσματα είναι, μεταξύ άλλων, ο νευρωτισμός, η εξωστρέφεια, η δεκτικότητα στην εμπειρία, η προσήνεια και η ευσυνειδησία (Costa & McCrae, 1997). Αυτά τα ευρήματα υποστηρίζονται από αρκετές παγκόσμιες μελέτες (Schmitt et al., 2007).

ΣΧΗΜΑ 1.1
Πολιτισμική Ψυχολογία και Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Σε τι διαφέρει η Διαπολιτισμική Ψυχολογία από την **Πολιτισμική Ψυχολογία**; Πρώτον, και πιο σημαντικό, η Πολιτισμική Ψυχολογία αναζητά τις σημασιολογικές συνδέσεις ανάμεσα στην κουλτούρα και τη συμπεριφορά των ατόμων που ζουν σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό (έννοιες που θα διευκρινιστούν στη συνέχεια του κεφαλαίου). Η πρωταρχική παραδοχή στην Πολιτισμική Ψυχολογία είναι ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά νοηματοδοτείται μόνο εάν ιδωθεί μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει (Segall et al., 1999). Για παράδειγμα, ένας πολιτισμικός ψυχολόγος μπορεί να ενδιαφέρεται να περιγράψει πώς ο Βουδισμός επηρεάζει τη συμπεριφορά και τις στάσεις των νέων ζευγαριών στην Ταϊλάνδη. Ή ένας ερευνητής μπορεί να ενδιαφέρεται να μελετήσει πώς οι θεμελιώδεις αρχές του Ισλάμ ενσωματώνονται στην ατομική συνείδηση και στα ατομικά χαρακτηριστικά (Mongroo & Kreidie, 1997). Η Πολιτισμική Ψυχολογία προτάσσει την ιδέα ότι η συμπεριφορά και οι νοητικές διεργασίες είναι ουσιαστικά τα προϊόντα αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον πολιτισμό και το άτομο.

Ορισμοί βασικών εννοιών

Πολιτισμός

“ Πολιτισμός είναι, με απλά λόγια, ο τρόπος που ζουν οι άνθρωποι και ο τρόπος που συνδέονται με την ιστορία από συνήθεια. ”

Le Roi Jones (1934-2014) – Αμερικανός συγγραφέας και υπερασπιστής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

“ Ο πολιτισμός δεν είναι απλώς ένα στολίδι· είναι η έκφραση του χαρακτήρα ενός έθνους και την ίδια στιγμή ένα ισχυρό εργαλείο διαμόρφωσης του χαρακτήρα. Σκοπός του πολιτισμού είναι να ζει κανείς με ορθό τρόπο. ”

W. Somerset Maugham (1874-1965) – Άγγλος θεατρικός συγγραφέας και μυθιστοριογράφος

Για τους σκοπούς του παρόντος βιβλίου, θα ορίσουμε τον **πολιτισμό** ως ένα σύνολο στάσεων, συμπεριφορών και συμβόλων που μοιράζεται μια

μεγάλη ομάδα ανθρώπων και που συνήθως μεταδίδονται από τη μία γενιά στην άλλη. Οι στάσεις περιλαμβάνουν τις πεποιθήσεις (πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές, ηθικές κ.ά.), τις αξίες, τη γενική γνώση (εμπειρική και θεωρητική), τις απόψεις, τις προλήψεις και τα στερεότυπα. Οι συμπεριφορές περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία κανόνων, ρόλων, εθίμων, παραδόσεων, συνηθειών, πρακτικών και τρόπων ζωής. Τα σύμβολα αντιπροσωπεύουν πράγματα ή ιδέες που νοηματοδοτούνται από τους ανθρώπους. Ένα σύμβολο μπορεί να έχει τη μορφή υλικού αντικειμένου, χρώματος, ήχου, σλόγκαν, κτιρίου ή οτιδήποτε άλλο. Οι άνθρωποι αποδίδουν ειδικές σημασίες σε ειδικά σύμβολα και τα μεταφέρουν στην επόμενη γενιά, παράγοντας με αυτό τον τρόπο πολιτισμικά σύμβολα. Για παράδειγμα, ένα κομμάτι γης μπορεί να έχει ελάχιστη σημασία για μια ομάδα ανθρώπων που ζουν λίγα χιλιόμετρα μακριά. Η ίδια γη ωστόσο μπορεί να αποτελεί σύμβολο ενότητας και δόξας για τους ανθρώπους που ζουν εκεί (Brislin, 2000).

Οι πολιτισμοί έχουν τόσο ρητά όσο και υπονοούμενα χαρακτηριστικά. Τα ρητά χαρακτηριστικά είναι το σύνολο των παρατηρήσιμων πράξεων που λαμβάνουν συστηματικά χώρα σε έναν πολιτισμό: έθιμα, παρατηρήσιμες πρακτικές και τυπικές συμπεριφορικές αποκρίσεις, όπως το να πει κανείς «καλημέρα» σε έναν ξένο. Τα υπονοούμενα χαρακτηριστικά αναφέρονται στις οργανωτικές αρχές που υπάρχουν πίσω από αυτές τις κανονικότητες στη βάση σταθερών μοτίβων της εμφανούς κουλτούρας. Για παράδειγμα, η γραμματική που διέπει την ομιλία, οι άγραφοι κανόνες διαπραγματεύσεως ή οι ειδικές προσδοκίες της συμπεριφοράς σε μια συγκεκριμένη κατάσταση μπορούν να θεωρηθούν παραδείγματα υπονοούμενης κουλτούρας.

Υπενθυμίζεται ότι καμία κοινωνία δεν είναι πολιτισμικά ομοιογενής. Καμία κουλτούρα δεν είναι εντελώς όμοια ή εντελώς διαφορετική από μια άλλη.

Κοινωνία, φυλή και εθνικότητα

Μερικοί άνθρωποι χρησιμοποιούν όρους όπως «κοινωνία», «πολιτισμός», «εθνικότητα», «φυλή» και «εθνότητα» με τον ίδιο τρόπο. Κι όμως, αυτοί οι όροι είναι διαφορετικοί. Η κοινωνία αποτελείται από ανθρώπους, ενώ ο πολιτισμός είναι ένας κοινός τρόπος αλληλεπίδρασης που

υιοθετούν αυτοί οι άνθρωποι. Και πώς διαφέρει ο όρος «πολιτισμός» από τους όρους «φυλή», «εθνότητα» και «εθνικότητα»;

Οι περισσότεροι ειδικοί ερευνητές ορίζουν τη **φυλή** ως μια ομάδα ανθρώπων που διακρίνονται από ορισμένα παρόμοια, γενετικά μεταβιβαζόμενα φυσικά χαρακτηριστικά. Ο Rushton (1995), για παράδειγμα, ορίζει κάθε φυλή ως έναν περισσότερο ή λιγότερο διακριτό συνδυασμό κληρονομήσιμων μορφολογικών, συμπεριφορικών και βιολογικών χαρακτηριστικών. Στενά ρουθούνια και μάτια σε μικρή απόσταση μεταξύ τους χαρακτηρίζουν την καυκάσια φυλή. Ευδιάκριτα ζυγωματικά προσδιορίζουν τα άτομα μογγολοειδούς καταγωγής. Πλατιά ρουθούνια στο σχήμα ανάποδης καρδιάς ανήκουν τυπικά στη νεγροειδή φυλή. Ο Levin (1995) υποστηρίζει ότι οι διαφορές ανάμεσα στις ανθρώπινες φυλές έχουν επίσης εξελικτικό χαρακτήρα. Κατά την άποψή του, η νεγροειδής φυλή εμφανίστηκε πρώτα στην υποσαχάρια Αφρική πριν από περίπου 110.000 χρόνια, για να εξελιχθεί αργότερα στη μογγολοειδή και την καυκάσια φυλή. Γενικά μιλώντας, οι μαύροι (Αφρικανοί, νεγροειδούς καταγωγής) είναι εκείνοι των οποίων οι περισσότεροι πρόγονοι προέρχονται από την υποσαχάρια Αφρική. Οι λευκοί (Ευρωπαίοι, Καυκάσιοι) έχουν τους περισσότερους προγόνους τους από την Ευρώπη. Ενώ οι περισσότεροι πρόγονοι των Ασιατών της Άπω Ανατολής (Ανατολίτες, μογγολοειδούς καταγωγής) προέρχονται από χώρες που βρέχονται από τον Ειρηνικό Ωκεανό. Φυσικά, όταν αναφερόμαστε στις διαφορές μεταξύ πληθυσμιακών ή φυλετικών ομάδων, εννοούμε τους *μέσους όρους*. Αυτές οι τρεις ομάδες αλληλεπικαλύπτονται ουσιαστικά σε όλες σχεδόν τις σωματικές και ψυχολογικές μετρήσεις (Rushton & Jensen, 2005). Είναι ωστόσο σημαντικό να σημειώσουμε την υψηλή ή χαμηλή συχνότητα εμφάνισης τέτοιων σωματικών χαρακτηριστικών, επειδή τα περισσότερα σωματικά χαρακτηριστικά εντοπίζονται σε όλους τους πληθυσμούς. Για παράδειγμα, μερικοί Γερμανοί έχουν σγουρά μαλλιά και μερικοί Αφρικανοί έχουν κόκκινα μαλλιά. Υπάρχουν πολλοί Ευρωαμερικανοί με σκουρόχρωμο δέρμα καθώς και Αφροαμερικανοί με ανοιχτόχρωμο δέρμα. Για έναν σύγχρονο βιολόγο, «φυλή» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει έναν πληθυσμό ο οποίος διαφέρει σε ευδιάκριτες σωματικές ιδιότητες. Τα μέλη αυτού του πληθυσμού είναι ικανά για αναπαραγωγή με μέλη άλλων πληθυσμών, αλλά γενικά δεν το κάνουν. Ως αποτέλεσμα, σε περιόδους σχετικής απομόνωσης αναδύονται ορισμένα ειδικά σωματικά χαρακτηριστικά

που μεταβιβάζονται γενετικά. Η γεωγραφική απομόνωση υπήρξε ένας παράγοντας για τη δημιουργία φυλών στο παρελθόν. Σήμερα ωστόσο οι πολιτικοί, πολιτισμικοί ή θρησκευτικοί παράγοντες είναι πολύ πιο σημαντικοί στην ερμηνεία των διαφορών μεταξύ των φυλών από ό,τι είναι οι γεωγραφικοί παράγοντες.

Η φυλή μπορεί επίσης να ιδωθεί ως κοινωνική κατηγορία. Επειδή δηλώνει –πρώτα και πάνω απ’ όλα– ορισμένες εμπειρίες που μοιράζονται πολλοί άνθρωποι, οι οποίοι συμβαίνει να ανήκουν σε μια κατηγορία, ονομάζεται «φυλή» (Gould, 1994, 1997· Langaney, 1988). Ο Arthur Dole (1995), για παράδειγμα, εισηγήθηκε την εγκατάλειψη του όρου «φυλή», αντιπροτείνοντας τη χρήση όρων όπως «ηπειρωτική προέλευση» (π.χ. Αφρικανός), «ανθρωπολογική ονομασία» (π.χ. Καυκάσιος) και «αποικιοκρατικό ιστορικό» (π.χ. Λατίνος) για την περιγραφή μεγάλων κατηγοριών ανθρώπων. Επειδή η φυλή είναι μια κοινωνική κατασκευή, όλες οι φυλετικές διαφορές μπορεί πράγματι να αντανακλούν μόνο τη διαφορά ανάμεσα σε αυθαίρετα θεμελιωμένες κατηγορίες (Brace, 2005).

Η φυλή παραμένει σημαντικό στοιχείο ταυτοποίησης των ανθρώπων. Για παράδειγμα, σε ορισμένες χώρες η κυβέρνηση και πολλοί ιδιωτικοί φορείς μπορεί να ζητήσουν από οποιονδήποτε υποψήφιο για μια θέση εργασίας να δηλώσει τη φυλή ή την καταγωγή του. Σε αυτές τις χώρες μάλιστα υπάρχουν τυπικές κατευθυντήριες οδηγίες για την αναγνώριση της φυλής με βάση (και) τη γεωγραφική περιοχή καταγωγής. Οι κυβερνήσεις μπορεί επίσης να ρωτούν τους πολίτες ποια είναι η φυλή τους στις απογραφές πληθυσμού.

Αν και ο όρος «ισπανόφωνος» υιοθετήθηκε επίσημα από την αμερικανική κυβέρνηση από το 1980, γενικά δεν χρησιμοποιείται στη Λατινική Αμερική. Μερικοί πιστεύουν ότι ο όρος «Λατίνος» είναι περισσότερο κατάλληλος. Η διαφωνία εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο όρος «ισπανόφωνος» δίνει έμφαση στην ισπανική κληρονομιά και όχι σε άλλες καταγωγές (Comas-Díaz, 2001). Φθάνοντας σε έναν συμβιβασμό, κάποιοι χρησιμοποιούν τον όρο «Λατινο-ισπανόφωνος».

Ο όρος **εθνικότητα**¹ δηλώνει συνήθως την πολιτισμική κληρονομιά,

1. Στ.Ε.: Η διάκριση ανάμεσα στους αγγλόφωνους όρους *ethnic* και *national* δεν είναι πάντοτε αυτονόητη στην ελληνόφωνη, ούτε ακόμα και στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης και Γεωργαντή (2012), επιχειρώντας να αποτυπώσουν τη σχετική ορολογία για την ταυτότητα, πρότειναν τα εξής: η *πολιτισμική ταυτότητα* (*cultural*

την εμπειρία που μοιράζονται άνθρωποι με κοινή προέλευση, προγόνους, γλώσσα, παραδόσεις και συχνά κοινή θρησκεία και γεωγραφική επικράτεια. Το **έθνος** ορίζεται ως μια ομάδα ανθρώπων που έχουν κοινή γεωγραφική προέλευση, ιστορία και γλώσσα, και είναι ενοποιημένοι ως πολιτική οντότητα – ένα ανεξάρτητο κράτος αναγνωρισμένο από τις υπόλοιπες χώρες. Για παράδειγμα, όσοι είναι Έλληνες πολίτες είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα είτε απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα μέσω της διαδικασίας πολιτογράφησης.

Το **θρησκευτικό δόγμα** δηλώνει την αποδοχή, από ένα άτομο, της γνώσης, των πεποιθήσεων και των πρακτικών που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη θρησκευτική πίστη. Η Ευρώπη, η Βόρεια Αμερική και η Νότια Αμερική είναι κυρίως χριστιανοί. Σχεδόν τα δύο τρίτα των μουσουλμάνων ζουν στην Ασία. Από τότε που ξεκίνησαν οι δημοσκοπήσεις, περίπου 70 χρόνια πριν, σχεδόν 95% των Αμερικανών αναφέρουν σταθερά ότι πιστεύουν στον Θεό. Ποικίλλει όμως η ένταση της πίστης τους. Επιπλέον, περίπου 25% των ενήλικων Αμερικανών άλλαξαν θρησκεία από την παιδική τους ηλικία και 25% των νεαρών ενηλίκων, ηλικίας κάτω των 30 ετών, δηλώνουν ότι δεν ασπάζονται κανένα θρησκευτικό δόγμα (Pew, 2008). Στην Ελλάδα, το 90% των πολιτών αυτοπροσδιορίζονται ως χριστιανοί ορθόδοξοι, 4% ως χριστιανοί άλλων δογμάτων, 4% δηλώνουν άθρησκοι και 2% μουσουλμάνοι (Pew, 2017). Οι θρησκευτικές διδασχές έχουν σχετικά παρόμοιο αντίκτυπο στα άτομα, ανεξαρτήτως θρησκευτικού δόγματος, κηρύττοντας την τιμιότητα, την ταπεινοφροσύνη και την καλοσύνη απέναντι στον συνάνθρωπο. Ενώ οι επιστημονικές ανακαλύψεις εξαπλώνονται σχετικά γρήγορα σε όλη την υδρόγειο, ο πολιτισμός και η θρησκεία

---

identity) αφορά την αίσθηση του ανήκειν σε μια εθνοπολιτισμική ομάδα, γενικά. Η προεξάρχουσα πολιτισμική ταυτότητα των μελών ενός κράτους-έθνους αναφέρεται ως *εθνική ταυτότητα (national identity)*. Κατ' αντιδιαστολή, η πολιτισμική ταυτότητα εθνοπολιτισμικών ομάδων με διαφορετική καταγωγή από την εθνική ομάδα της χώρας διαμονής, όπως οι μετανάστες, αποδίδεται ως *εθνοτική ταυτότητα (ethnic identity)*. Τα ουσιαστικά *ethnicity*, *nationality* και *citizenship* μπορούν να αποδοθούν ως *εθνικότητα*, *υπηκοότητα* και *πολιτειότητα*, αντίστοιχα, δηλαδή αναφέρονται στην εθνική καταγωγή (ως μη νομικού περιεχομένου ιδιότητα), στην πολιτειακή υπαγωγή (ως νομικό δεσμό του δημοσίου δικαίου) και στην ιδιότητα του πολίτη (ως σύνοψη των πολιτικών δικαιωμάτων), αντίστοιχα. Ας σημειωθεί ότι στην Ελλάδα οι όροι *υπηκοότητα* και *ιθαγένεια* έχουν ταυτόσημο περιεχόμενο από νομική άποψη (βλ. επίσης Μελέτη Περίπτωσης για τη διάκριση μεταξύ εθνικότητας και υπηκοότητας).

έχουν βαθιές ψυχολογικές ρίζες που υποστηρίζονται από κυρίαρχες ελίτ και από κοινωνικούς θεσμούς που τις νομιμοποιούν.

Υπάρχει μεγάλη σύγχυση ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαφορετικών χωρών χρησιμοποιούν τους όρους «φυλή», «εθνότητα», «θρησκευτική ταυτότητα» και «υπηκοότητα». Οι χριστιανοί Άραβες που κατοικούν στο Ισραήλ, για παράδειγμα, δεν αποκαλούν τους εαυτούς τους Ισραηλίτες χριστιανούς Άραβες. Παρότι είναι Ισραηλινοί πολίτες, βλέπουν συνήθως την ισραηλινή ταυτότητά τους ως πολιτική ή νομική, και όχι ως πολιτισμική. Από την άλλη, για τους περισσότερους ανθρώπους στον εβραϊκό πληθυσμό, η ισραηλινή ιθαγένεια εξυπηρετεί τόσο ως νομική όσο και ως πολιτισμική ταυτότητα (Horenczyk & Munayer, 2007). Ό,τι ορίζεται ως «φυλή» ή «εθνότητα» στις ΗΠΑ αποκαλείται «υπηκοότητα»² σε άλλες χώρες.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Εθνικότητα και υπηκοότητα

Διαφορετικές εθνικές ομάδες συνυπάρχουν στις περισσότερες χώρες. Ομοίως, μπορούν να υπάρχουν πολλές διαφορετικές εθνικές ομάδες εντός οποιασδήποτε εθνικής ομάδας.

Ίδια υπηκοότητα, διαφορετική εθνική ομάδα. Η Adrita και η Ελένη είναι δύο φίλες που ζουν στη Σύρο. Έχουν και οι δύο την ελληνική υπηκοότητα, δηλαδή είναι κατά νόμο Ελληνίδες πολίτες. Ωστόσο, με όρους εθνικής καταγωγής, η Adrita είναι Αλβανίδα επειδή οι γονείς της μετανάστευσαν από την Αλβανία όταν εκείνη ήταν μικρό κορίτσι και έλαβε την ελληνική υπηκοότητα μόλις πριν λίγα χρόνια. Οι γονείς της Ελένης είναι Έλληνες, οπότε έλαβε την ελληνική υπηκοότητα από τη γέννησή της. Όμως η καταγωγή της μητέρας της είναι από τη Σμύρνη (ο παπούς και η γιαγιά της ήρθαν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία το 1922), ενώ ο πατέρας της έχει ενετικές ρίζες.

2. Σ.τ.Μ.: Για τον εννοιολογικό προσδιορισμό των όρων «ιθαγένεια», «υπηκοότητα» και «εθνότητα», όπως ισχύουν στην Ελλάδα, βλ. διευκρινίσεις του Υπουργείου Εσωτερικών με αριθ. πρωτ. Φ.82215/18303 (http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/eggr_f_82215_090713.pdf).

Ποια από τις δύο φίλες είναι «περισσότερο» Ελληνίδα; Από νομική άποψη, το ερώτημα είναι άκυρο. (Και οι δύο είναι «το ίδιο» Ελληνίδες, δεν υπάρχει «ολίγον Έλληνας» για τον νομοθέτη!) Από ψυχολογική άποψη, καθεμιά είναι «τόσο» Ελληνίδα όσο νιώθει ότι ταυτίζεται με την Ελλάδα. Από κοινωνική άποψη, η απάντηση είναι πιο πολύπλοκη, καθώς συνδέεται με την κοινωνική αναπαράσταση (δηλαδή την κατασκευή) της «ελληνικότητας» και τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες.

Ίδιες εθνοτικές ομάδες, διαφορετική υπηκοότητα. Ο Hamed και ο Aziza είναι και οι δύο Παλαιστίνιοι φοιτητές που έχουν έρθει με το σύστημα ανταλλαγής φοιτητών και ζουν στο Παρίσι. Οι γονείς του Hamed ζουν στο Τελ Αβίβ και τόσο ο ίδιος όσο και οι γονείς του είναι Ισραηλινοί πολίτες. Ο Aziza είναι Ιορδανός υπήκοος και έχει ιορδανικό διαβατήριο. (Προσαρμογή από Shiraev & Boyd, 2008).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Η αίθουσα επειγόντων περιστατικών του Νοσοκομείου Fairfax στη Βιρτζίνια των ΗΠΑ είχε πολύ κόσμο, όπως συμβαίνει συνήθως τα απογεύματα του Σαββάτου. Σχεδόν σε κάθε αίθουσα τέτοιου είδους ο ασθενής έχει μικρή ιδιωτικότητα. Αυτό που λέει κάποιος ακούγεται από οποιονδήποτε τυχαίνει να βρίσκεται τριγύρω. Ένας νεαρός γιατρός εξέταζε τους νεοαφικθόντες ασθενείς, μια συνηθισμένη διαδικασία για να προσδιοριστεί η σοβαρότητα των συμπτωμάτων τους. Είχε μόλις ολοκληρώσει τις ερωτήσεις σε μια γυναίκα, η οποία ήταν εμφανώς σε ικανοποιητικά καλή κατάσταση, και ετοιμαζόταν να προχωρήσει στον επόμενο ασθενή που περίμενε δίπλα.

«Γιατρέ, πού πήγατε σχολείο;» ρώτησε η γυναίκα.

«Στο Wake Forest», απάντησε ο γιατρός.

«Και ποια είναι η υπηκοότητά σας;», συνέχισε η περίεργη γυναίκα.

«Είμαι Αμερικανός», απάντησε ο γιατρός χαμογελώντας.

«Όχι, όχι, ποια είναι η υπηκοότητά σας;» επέμεινε η γυναίκα, τονίζοντας με έμφαση την τελευταία λέξη. «Εμένα μου μοιάζετε Κινέζος ή Βιετναμέζος».

«Κυρία μου, είμαι Αμερικανός! Εδώ γεννήθηκα. Οι γονείς μου ήρθαν από την Κίνα, αλλά είναι και αυτοί Αμερικανοί πολίτες. Μπορείτε να με πείτε Αμερικανοκινέζο».

«Ω, κατάλαβα!» αναφώνησε η γυναίκα. «Το ήξερα ότι είχα δίκιο. Είστε Κινέζος!»

Μερικοί άνθρωποι ακόμα και σήμερα συνδέουν τη λέξη «Αμερικανός» με το παρουσιαστικό συγκεκριμένου «Ευρωπαίου» και με την προφορά «τηλεοπτικού παρουσιαστή». Κάποιοι δυσκολεύονται να κατανοήσουν ότι οι ΗΠΑ ήταν ανέκαθεν μια πολυεθνική κοινότητα. Το χρώμα του δέρματος, το όνομα και η υφή των μαλλιών δεν καθορίζουν αυτομάτως την εθνικότητα ή τη θρησκεία ενός ατόμου. «Δεν πειράζει», είπε ο γιατρός σε έναν από τους συγγραφείς του τόμου, ο οποίος έτυχε να είναι μπροστά σε εκείνη τη συζήτηση και τον ρώτησε αν ένιωσε προσβεβλημένος από τα σχόλια της γυναίκας. «Όσο ζω, πάντα θα διορθώνω τις παρατηρήσεις των άλλων για την υπηκοότητά μου. Μερικοί άνθρωποι δεν το αντιλαμβάνονται. Δεν θα αλλάξουν ποτέ». Υποτίθεται ότι οι γιατροί δεν κάνουν λανθασμένες προβλέψεις. Ελπίζουμε ωστόσο ότι η συγκεκριμένη πρόβλεψη θα αποδειχθεί τελικά λανθασμένη (ή *ως επί το πλείστον* ανακριβής).

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ανθρώπινες ομάδες μετακινούνται διαρκώς και αναμειγνύονται με άλλους πληθυσμούς. Σε μερικές χώρες ένα άτομο δεν επιτρέπεται να αλλάξει τη θρησκεία του. Αντίθετα, σε άλλες χώρες ενθαρρύνεται η πολιτισμική ετερότητα και οι άνθρωποι έχουν την ελευθερία να επιλέξουν την ομάδα ή τις ομάδες με τις οποίες επιθυμούν να ταυτιστούν. Έτσι η εθνοτική, η θρησκευτική και η εθνική ταυτότητα γίνονται ολοένα και πιο δυναμικές και τείνουν περισσότερο να βασίζονται στην προσωπική επιλογή των ατόμων.

Τέσσερα είδη γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Η γνώση είναι πληροφορία που έχει έναν σκοπό ή μια συγκεκριμένη χρήση. Ένας χειρομάντης είναι πιθανό να σας εξηγήσει ότι το όνειρο που βλέπετε είναι ένα μεταφυσικό παράθυρο στο μέλλον σας. Ένας επιστήμονας ωστόσο πιθανότατα θα εξηγήσει τους βιολογικούς μηχανισμούς των ονείρων, υποστηρίζοντας ότι τα όνειρα δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη ως αξιόπιστες πηγές πρόβλεψης. Επιδιώκοντας διαφορετικούς στόχους, οι άνθρωποι ανέπτυξαν διαφορετικά είδη ψυχολογικής γνώσης. Στην Ψυχολογία αναγνωρίζονται τουλάχιστον τέσσερις κατηγορίες γνώσης (Πίνακας 1.1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1
Τέσσερις τύποι γνώσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Τύποι Γνώσης	Πηγές Γνώσης
Επιστημονική	Η γνώση που συλλέγεται ως αποτέλεσμα επιστημονικής έρευνας μιας μεγάλης ποικιλίας ψυχολογικών φαινομένων.
Απλολαϊκή (παραδοσιακή)	Καθημερινές παραδοχές που ποικίλλουν από τις κοινές πεποιθήσεις έως τις προσωπικές απόψεις για τα ψυχολογικά φαινόμενα.
Ιδεολογική (σε αξιακή βάση)	Ένα σταθερό σύνολο πεποιθήσεων για τον κόσμο, τη φύση του καλού και του κακού, του σωστού και του λάθους, και για τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής – που βασίζονται σε μια συγκεκριμένη οργανωτική αρχή ή κεντρική ιδέα.
Νομική	Η γνώση που συμπυκνώνεται στους νόμους και αναλύεται λεπτομερώς σε επίσημους κανόνες και αρχές σχετικά με την ψυχική λειτουργία των ατόμων.

Η πρώτη κατηγορία είναι η **επιστημονική γνώση**. Αυτός ο τύπος γνώσης πηγάζει από τη συστηματική παρατήρηση, μέτρηση και αξιολόγηση μιας μεγάλης κλίμακας ψυχολογικών φαινομένων. Οι παρατηρήσεις έχουν οργανωθεί και γενικευθεί με τη μορφή επιστημονικών σκέψεων και θεωριών. Μια θεωρία είναι η προτεινόμενη εξήγηση που μας βοηθά να κατανοήσουμε πώς και γιατί σχετίζονται κάποια γεγονότα. Οι θεωρίες παράγουν προβλέψεις ή υποθέσεις, οι οποίες στη συνέχεια ελέγχονται από διάφορες ερευνητικές μεθόδους, συμπεριλαμβανομένων των πειραμάτων. Οι επιστημονικές απόψεις στην Ψυχολογία αλλάζουν –όπως οφείλουν– με βάση νέα εμπειρικά δεδομένα. Το τι θεωρήθηκε επιστημονικό στην πορεία του χρόνου ποικίλλει ιστορικά και από χώρα σε χώρα. Μερικές επιστημονικές θεωρίες κέρδισαν τον ακαδημαϊκό σεβασμό σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, για να αντικατασταθούν αργότερα από άλλες θεωρίες. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Φρενολογία. Κάποια χρονική περίοδο στο παρελθόν, η σύνδεση ανάμεσα σε οιδήματα στο ανθρώπινο

κρανίο και στις συναισθηματικές και διανοητικές ικανότητες του ατόμου θεωρήθηκε επιστημονική. Σήμερα τέτοιες ιδέες απορρίπτονται από την πλειονότητα των επιστημόνων.

Η δεύτερη κατηγορία ψυχολογικής γνώσης παραπέμπει στις λεγόμενες **απλολαϊκές θεωρίες** και περιλαμβάνει μια συλλογή από λαϊκές πεποιθήσεις και υποθέσεις. Αυτή η «ψυχολογία της καθημερινότητας» διαμορφώνεται από τους ανθρώπους για τους ανθρώπους. Οι παραδοχές της κυμαίνονται από το γενικό (όπως μια πεποίθηση για την ικανότητα των ονείρων να προβλέπουν το μέλλον) έως το πολύ ειδικό (όπως ότι ένα συγκεκριμένο ρούχο φέρνει τύχη). Αυτός ο τύπος γνώσης κάνει μερικές φορές τα άτομα να πιστεύουν ότι το αντίγραφο ή το σύμβολο ενός πράγματος (για παράδειγμα, ένα είδωλο ή ένα αγαλματίδιο) ισοδυναμεί με το ίδιο το άτομο ή το πράγμα (Johnson et al., 2011). Κατά την ίδια λογική, οι άνθρωποι της φυλής των Χούα της Νέας Γουινέας διατηρούν την πεποίθηση ότι η τροφή περιέχει μια ουσία που μεταδίδει την πεμπτουσία και την κοινωνική θέση του ατόμου που το παράγει ή το προετοιμάζει. Έτσι, οι Χούα έχουν αναπτύξει ειδικούς κανόνες για το ποιες τροφές είναι βρώσιμες και από ποιους, καθώς και για το πώς πρέπει να μαγειρευτούν (Johnson et al., 2011· Meigs, 1988). Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα απλολαϊκής πεποίθησης είναι η ινδουιστική πρακτική της προσφοράς φαγητού σε μια θεότητα και της αποδοχής μερικώς «μασημένης» τροφής –την οποία οι ινδουιστές αποκαλούν *πράσαντ*– προερχόμενης από τη θεότητα. Για τους ινδουιστές το να αποδεχτούν τροφή από μία ή περισσότερες θεότητες ισοδυναμεί με την «ένωσή» τους με τη συγκεκριμένη θεότητα (Johnson et al., 2011). Στον Ινδουισμό, το να τρώει κανείς από το φαγητό κάποιου άλλου συνιστά εκδήλωση ταπεινότητας. Επιπλέον, η κατανάλωση τροφής που έχει ήδη βρεθεί στο στόμα κάποιου άλλου (και επομένως έχει έρθει σε επαφή με τη σιελό του) φέρει εντός της την πεμπτουσία αυτού του άλλου ατόμου (Babb, 1975).

Οι απλολαϊκές πεποιθήσεις μπορεί ή όχι να ευθυγραμμίζονται με επιστημονικές θεωρίες. Μπορούμε να ζητήσουμε από κάποιον που ενεργεί υπό το καθεστώς θυμού να πάρει βαθιές ανάσες και να ηρεμήσει. Ασφαλώς, η πραγματική θερμοκρασία σώματος του ατόμου αυτού είναι απίθανο να μειωθεί το ίδιο γρήγορα, αλλά αυτή η λαϊκή πεποίθηση ενδέχεται να αποτρέψει το ξέσπασμα του θυμού του. Από την άλλη πλευρά, εκατομμύρια μορφωμένοι άνθρωποι σήμερα συνεχίζουν να «φοβούνται»

ορισμένους αριθμούς: πολλοί χριστιανοί αποφεύγουν τους αριθμούς 666 και 13, ενώ ο αριθμός 4 είναι αποκρουστικός για πολλούς ανθρώπους στη Νοτιοανατολική Ασία. Αναρίθμητοι είναι αυτοί που πιστεύουν στα αστρολογικά ωροσκόπια ή θεωρούν ότι θα τους συμβεί κάτι κακό όταν μια μαύρη γάτα βρεθεί στον δρόμο τους.

Παρότι αυτά ίσχυαν πριν από πολλά χρόνια, οι λαϊκές πεποιθήσεις συνεχίζουν και σήμερα να έχουν τρομακτική επιρροή στις ζωές δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Η επιστημονική γνώση παραμένει σε διαρκή ανταγωνισμό με τις λαϊκές πεποιθήσεις, μερικές φορές επιβεβαιώνοντάς τες και άλλες εκριζώνοντάς τες. Για παράδειγμα, αποτελεί κοινή πεποίθηση σε πολλές χώρες ότι οι ανήθικες πράξεις μπορεί να προκαλέσουν ψυχική ασθένεια (Haslam, 2005). Επιστημονικά ωστόσο δεν υπάρχουν αποδείξεις που να επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο. Ιστορικά, πολλοί άνθρωποι συνηθίζουν λανθασμένα να συσχετίζουν ορισμένες εθνικές ή εθνοτικές ομάδες με εξωτερικά χαρακτηριστικά και/ή ιδιότητες της προσωπικότητας: οι Αμερικανοί θεωρούνται φιλόδοξοι και αγενείς, οι Βρετανοί αβροί και κατσούφηδες, οι Κινέζοι υπάκουοι και ευγενικοί, οι Ρώσοι δυνατοί και συναισθηματικά ψυχροί, και ούτω καθεξής. Η επιστημονική έρευνα έχει δείξει ότι τέτοιες απλουστευτικές γενικεύσεις είναι ανακριβείς (Terracciano & McCrae, 2007). Η Κοινωνική Ψυχολογία ειδικότερα έχει δείξει ότι οι άρρητες θεωρίες της προσωπικότητας είναι στη βάση τους κοινωνικές αναπαραστάσεις και ότι η ταύτισή τους με τις επιστημονικές θεωρίες της προσωπικότητας κάθε άλλο παρά τυχαία είναι (βλ. Παπαστάμου, 2011). Παρ' όλα αυτά, κάποιες απλολαϊκές πεποιθήσεις εμπριέχουν πράγματι χρήσιμες παρατηρήσεις και προάγουν ορισμένες πρακτικές υγείας. Επί αιώνες οι άνθρωποι βασίζονταν σε τέτοιες πεποιθήσεις για να κρατηθούν μακριά από τα επικίνδυνα, δηλητηριώδη ή μολυσμένα διατροφικά προϊόντα. Ο Schaller (2006) αποκαλεί *ανοσοποιητικό συμπεριφορικό σύστημα* τη συλλογή γνώσεων και συμπεριφορών που διευκολύνουν την αποφυγή απειλών για την υγεία.

Η τρίτη κατηγορία ψυχολογικής γνώσης μπορεί να ανευρεθεί στις ανθρώπινες αξίες. Σε αντίθεση με τις λαϊκές πεποιθήσεις, αυτός ο τύπος γνώσης πηγάζει από συνεκτικές και στέρεες αντιλήψεις για τον κόσμο, τη φύση του καλού και του κακού, την ορθή και τη λανθασμένη συμπεριφορά και τον σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης. Η αξιακή γνώση διαφέρει από τις δημοφιλείς πεποιθήσεις επειδή εδράζει σε ένα σύνολο ρητά διατυπωμέ-

νων προτύπων, τα οποία δεν απαιτούν απαραίτητα εμπειρική διερεύνηση. Η **ιδεολογική ή αξιακή γνώση** μπορεί να γίνει αντιληπτή ως δογματική, με την έννοια ότι οι βασικές αρχές της τυπικά δεν είναι ανοιχτές σε αμφισβήτηση ή διερεύνηση. Για παράδειγμα, η βαθιά εδραιωμένη πεποίθηση για την ύπαρξη της ψυχής ως μη υλικής και αθάνατης ουσίας είναι μια αδιαμφισβήτητη αξία για πολλούς ανθρώπους. Η θρησκεία ως κοινωνικός θεσμός προσφέρει ένα από τα πιο έκδηλα είδη αξιακής γνώσης. Στη σύγχρονη Νότια Κορέα, για παράδειγμα, τα smartphones συνυπάρχουν με τις παραδόσεις της άμεσης επικοινωνίας με μια πλειάδα θεοτήτων και πνευμάτων. Αυτού του είδους η επικοινωνία ασκείται από πολλές εκατοντάδες επαγγελματιών διαμεσολαβητών που ονομάζονται *μανσίν* (Sarfati, 2010).

Τέλος, ο τέταρτος τύπος εκπροσωπείται από τη **νομική γνώση** η οποία υπάρχει με τη μορφή των νόμων και άλλων εντολών που ορίζουν οι φορείς της εξουσίας (από τους αρχηγούς μιας φυλής ή μιας κοινότητας έως την κεντρική κυβέρνηση). Αυτή η γνώση περιλαμβάνει τους κανόνες και τις αρχές που πρέπει να χρησιμοποιούνται από τις αρχές και από τους ίδιους τους ανθρώπους για την έγκριση των δικαστικών αποφάσεων που αφορούν τις ψυχολογικές πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η νομική γνώση παρέχει το έδαφος για σημαντικές αποφάσεις σχετικά με τη ζωή και τον θάνατο, τον γάμο, την ψυχική υγεία, την ικανότητα ανατροφής παιδιών και ούτω καθεξής. Αυτό που θεωρείται «θάνατος» στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες από νομικής πλευράς ελάχιστα σχετίζεται με τη θρησκευτική πίστη των ανθρώπων για την ύπαρξη της ψυχής. Ο νομικός δείκτης του σωματικού θανάτου είναι η παύση της εγκεφαλικής δραστηριότητας. Άλλα ζητήματα, όπως το κατά πόσο το άτομο είναι αρκετά ώριμο να παντρευτεί και ικανό να παραστεί σε δίκη, δεν αποφασίζονται από το εθιμικό δίκαιο, αλλά από τους νόμους. Η κακομεταχείριση και η σωματική βία σε παιδιά ως μορφές τιμωρίας αποτελούν μια ευρέως εφαρμοζόμενη πρακτική ανά τον κόσμο. Πολλοί γονείς θεωρούν ότι σε κάποιο βαθμό η σωματική βία απέναντι στα παιδιά είναι φυσιολογική. Στην Ελλάδα ωστόσο οι περισσότεροι γονείς θα αναγνώριζαν ότι μια πράξη σωματικής βίας απέναντι στο ίδιο τους το παιδί μπορεί να θεωρηθεί παράνομη.

Είναι σημαντικό για τους ψυχολόγους να αντιμετωπίζουν όλους τους τύπους γνώσης με κατανόηση, ευαισθησία και σεβασμό. Αυτό δεν σημαίνει ωστόσο ότι οι ψυχολόγοι πρέπει να ζουν σε έναν κόσμο χωρίς πεποιθήσεις και αξίες. Οι τέσσερις τύποι γνώσης είναι στενά συνδεδεμένοι.

Οι παραδοχές της κοινής λογικής, όπως το πώς να αντιμετωπίζει κανείς τη βαθιά θλίψη ή το πώς να ερμηνεύει τα όνειρα, αποτελούσαν πάντα μέρος της ανθρώπινης γνώσης για τα νοητικά φαινόμενα. Κάποιες στιγμές στην ιστορία, ορισμένα αξιακά δόγματα, τα οποία ενσωματώθηκαν σε οργανωμένες θρησκείες, είχαν τρομακτική επίπτωση στην απλοϊκή, επιστημονική και νομική γνώση. Η αξιακά βασισμένη, βαθιά εδραιωμένη πολιτισμική γνώση τείνει να αντιστέκεται στις ραγδαίες αλλαγές, αλλά και αυτή μεταβάλλεται. Η νομική ψυχολογική γνώση αλλάζει παράλληλα με τις συνεχείς μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνία (Shiraev, 2011).

Πολιτισμός και παράδοση

Διακρίνονται δύο τύποι πολιτισμικής προέλευσης. Ο ένας ονομάζεται **παραδοσιακή κουλτούρα**, η οποία είναι μια πολιτισμική κατασκευή βασισμένη σε παραδόσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές που κυριάρχησαν στο παρελθόν. Ο άλλος τύπος είναι η **μη παραδοσιακή κουλτούρα** (συχνά αποκαλείται *σύγχρονη*), η οποία βασίζεται σε νέες αρχές, ιδέες και πρακτικές. Η επικράτηση της επιστημονικής γνώσης και των τεχνολογικών εξελίξεων κατά κανόνα σχετίζεται με τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς. Ένας παραδοσιακός πολιτισμός έχει την τάση να αυτοπεριορίζεται σε τοπικά και περιφερειακά όρια. Είναι συντηρητικός και μη ανεκτικός σε καινοτομίες. Ο μη παραδοσιακός πολιτισμός τείνει να είναι ευέλικτος και δυναμικός. Η εικόνα της πραγματικότητας στις σύγχρονες μη παραδοσιακές κουλτούρες διευρύνεται. Σε αντίθεση, οι παραδοσιακές κουλτούρες τείνουν να είναι περιοριστικές: η εικόνα της πραγματικότητας περιβάλλει μόνο ένα συγκεκριμένο σύνολο ιδεών που σχετίζεται με συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα, φυλή, εθνική ομάδα ή εδαφική επικράτεια. Οι βασικές διαφορές ανάμεσα στις παραδοσιακές και τις μη παραδοσιακές κουλτούρες αναφέρονται στον Πίνακα 1.2.

Η παραδοσιακή κοινωνία δομεί τις ζωές των ανθρώπων και δίνει στις ενέργειές τους μικρά περιθώρια επιλογής: τα περισσότερα πράγματα στη ζωή μας εντέλλονται από τους φορείς εξουσίας, και μας επιβάλλονται με ελάχιστα περιθώρια για αλλαγές. Οι παραδοσιακές κοινωνίες, μέσω της θρησκείας και άλλων πολιτισμικών επιταγών, επιβάλλουν στα άτομα νοηματοδοτήσεις σχετικά με το καλό και το κακό, τα επιθυμητά και τα ανε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2
Σύγκριση ανάμεσα στους παραδοσιακούς
και τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς

Παραδοσιακοί Πολιτισμοί	Μη Παραδοσιακοί Πολιτισμοί
Οι περισσότεροι κοινωνικοί ρόλοι αποδίδονται στα άτομα εκ των προτέρων.	Οι περισσότεροι κοινωνικοί ρόλοι διαμορφώνονται δυναμικά από τα άτομα.
Στις αξιολογήσεις της ατομικής συμπεριφοράς, η έμφαση δίνεται στα ήθη και στα έθιμα.	Στις αξιολογήσεις της ατομικής συμπεριφοράς, η έμφαση δίνεται στην ατομική επιλογή.
Υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό στην ανθρώπινη συμπεριφορά.	Η διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό στην ανθρώπινη συμπεριφορά είναι σχετική.
Η αλήθεια δεν είναι διαπραγματεύσιμη· θεμελιώνεται και δεν αλλάζει.	Η αλήθεια αποκαλύπτεται μέσω του ανταγωνισμού των ιδεών.
Οι ατομικές επιλογές περιορίζονται εντός των ορίων των κοινωνικών επιταγών. Παράδειγμα: απαγορεύονται οι προγαμιαίες, οι εξωσυζυγικές και οι ομοφυλοφιλικές συμπεριφορές.	Οι ατομικές επιλογές δεν περιορίζονται αυστηρά εντός των ορίων των κοινωνικών επιταγών. Παράδειγμα: οι προγαμιαίες, οι εξωσυζυγικές και οι ομοφυλοφιλικές συμπεριφορές είναι γενικώς ανεκτές.

πιθύμητα, τις αξιόλογες και ανάξιες πράξεις, καθώς και την ψυχική υγεία ή την παράνοια. Για παράδειγμα, στην παραδοσιακή κινέζικη κουλτούρα, ο ρόλος των γυναικών περιγραφόταν πρωτίστως από τους ρόλους που είχαν μέσα στην οικογένεια: κόρη, σύζυγος και μητέρα, οι οποίες έπρεπε να υπακούν, αντίστοιχα, τον πατέρα, τον σύζυγο και τον γιο τους (Cheung & Halpern, 2010). Η Κίνα έχει αλλάξει και συνεχίζει να αλλάζει. Οι σύγχρονες κουλτούρες υιοθετούν έμφυλους ρόλους που δίνουν έμφαση στην ισότητα μεταξύ αντρών και γυναικών. Σε αντίθεση, οι έμφυλοι ρόλοι στις παραδοσιακές κουλτούρες διατηρούν τις διακρίσεις, με τις γυναίκες να λαμβάνουν πιο χαμηλή εκπαίδευση και να έχουν λιγότερες κοινωνικές ευκαιρίες από ό,τι οι άντρες. Πρέπει ωστόσο να γίνει κατανοητό ότι οι παραδοσιακές αξίες και οι κανόνες δεν επιβάλλονται πάντοτε με καταναγκαστικό τρόπο ή συνηθούνται με τη συμμόρφωση. Πολλοί άνθρωποι

από παραδοσιακές κουλτούρες αποδέχονται τους κανόνες τους με προθυμία. Μερικοί από αυτούς μάλιστα δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν την αβεβαιότητα που συχνά συνοδεύουν η νέα γνώση και οι ξένες προς αυτούς πρακτικές. Άλλοι πάλι δεν επιθυμούν να χάσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Σε αντίθεση, οι μη παραδοσιακοί πολιτισμοί γενικά υιοθετούν την ελευθερία της επιλογής. Αυτό ωστόσο έχει κάποιο κόστος και μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ψυχολογικών προβλημάτων. Ο ψυχολόγος Barry Schwartz (2004) έδειξε ότι οι άνθρωποι στις σύγχρονες καταναλωτικές κοινωνίες δαπανούν υπερβολικά πολύ χρόνο επιλέγοντας μεταξύ διαφορετικών τροφών, επίπλων, αυτοκινήτων, ρούχων και προορισμών διακοπών. Αυτό το φάσμα εναλλακτικών μπορεί να οδηγήσει στη λεγόμενη «συμφόρηση επιλογών» και να προκαλέσει απογοήτευση αναφορικά με τα λάθη που διαπράττουν οι άνθρωποι όταν κάνουν τις επιλογές τους.

Εμπειρική εξέταση του πολιτισμού

Συχνά αναφερόμαστε στους ανθρώπους λέγοντας: «Αυτή είναι από άλλο πολιτισμό» ή «Ας σκεφτούμε το μοναδικό πολιτισμικό του υπόβαθρο». Υπάρχουν πράγματι διαφορετικοί τύποι πολιτισμού; Πολλοί ακαδημαϊκοί ψυχολόγοι εργάστηκαν και συνεχίζουν να εργάζονται πάνω στην παραδοχή ότι οι πολιτισμικές διαφορές μπορούν να γίνουν κατανοητές με όρους πολιτισμικών διχοτομιών. Μερικές τέτοιες διχοτομίες είναι η υψηλή έναντι της χαμηλής απόστασης εξουσίας, η υψηλή έναντι της χαμηλής αποφυγής αβεβαιότητας και η συλλογικότητα έναντι του ατομικισμού.

“Όσο ψηλότερα πετάμε, τόσο μικρότερους βλέπουμε εκείνους που δεν μπορούν να πετάξουν.”

Friedrich Nietzsche (1844-1900) – Γερμανός φιλόσοφος

“Ζήτα συμβουλές από όσους είναι ίσοι σου και βοήθεια από όσους είναι ανώτεροί σου.”

Δανέζικη παροιμία

Η **απόσταση εξουσίας** δηλώνει τον βαθμό στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται ότι η ισχύς στους φορείς και στους οργανισμούς

κατανέμεται άνισα (Hofstede, 1980). Θεωρείται ότι υπάρχουν πολιτισμοί υψηλής και χαμηλής απόστασης εξουσίας. Οι περισσότεροι άνθρωποι στους πολιτισμούς υψηλής απόστασης εξουσίας γενικά αποδέχονται την ανισότητα ανάμεσα στους ηγέτες και στους καθοδηγούμενους, στην ελίτ και στον λαό, στους διευθύνοντες και στους υφιστάμενους, στους βιοποριστικούς παρόχους της οικογένειας και στα λοιπά μέλη της.

Μια ινδική κοινωνία βασισμένη στο σύστημα της κάστας αποτελεί δείγμα πολιτισμού υψηλής απόστασης εξουσίας. Αντίστοιχα, υπάρχουν πολιτισμοί χαμηλής απόστασης εξουσίας στους οποίους η ισότητα είναι η προτιμώμενη αξία στις σχέσεις. Μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι στους ιεραρχικούς, υψηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμούς έχουν την τάση να επιβάλλουν αυστηρότερους κανόνες συμπεριφοράς που σχετίζονται με την κοινωνική θέση (π.χ. «Όταν γίνεις πατέρας, πρέπει πάντα να φέρεσαι ως η κεφαλή της οικογένειας»). Από την άλλη, οι άνθρωποι στους ισότιμους, χαμηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμούς ασχολούνται πολύ λιγότερο με κανόνες συμπεριφοράς που αποδίδονται στην κοινωνική τους θέση («Ένας πατέρας είναι απλώς ένας άνθρωπος»). Σε πολλές μελέτες έχει καταδειχθεί, για παράδειγμα, ότι οι ΗΠΑ θεωρούνται ένας σχετικά ισότιμος, χαμηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμός. Από την άλλη, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα θεωρούνται πιο ιεραρχικοί και υψηλής απόστασης εξουσίας πολιτισμοί (Matsumoto, 2007). Μελέτες δείχνουν επίσης ότι, σε ατομικό επίπεδο, οι υψηλές τιμές απόστασης εξουσίας μπορεί να οφείλονται στον προσανατολισμό του ατόμου στην κοινωνική κυριαρχία, που είναι μια μέτρηση της προτίμησης για ιεραρχία στο πλαίσιο οποιουδήποτε δεδομένου κοινωνικού συστήματος (Sidanius & Pratto, 2001). Οι άνθρωποι που αποδέχονται την κοινωνική ιεραρχία τείνουν να βλέπουν τις κοινωνικές, έμφυλες, εθνοτικές και άλλες ομάδες ως ανισότητες. Αυτές οι στάσεις πιθανότατα διαμορφώνονται σε μικρή ηλικία (Lee et al., 2007).

“Εάν η ζωή ήταν αιώνια, κάθε ενδιαφέρον και προσμονή θα χάνονταν. Η αβεβαιότητα είναι αυτό που την κάνει γοητευτική.”

Γιοσίντα Κένκο (1283-1350) – Ιάπωνας αξιωματούχος και βουδιστής μοναχός

“Εάν εγκαταλείψεις τη βεβαιότητα και εξαρτάσαι μόνο από την αβεβαιότητα, τότε θα χάσεις τόσο τη βεβαιότητα όσο και την αβεβαιότητα.”

Σανσκριτική παροιμία

Ο **προσανατολισμός της αβεβαιότητας** αναφέρεται στους συνήθεις τρόπους που υιοθετούν οι άνθρωποι για να διαχειριστούν την αβεβαιότητα στην καθημερινότητά τους και στη ζωή τους γενικότερα. Αυτό το φαινόμενο μετριέται πάνω σε ένα συνεχές, στο ένα άκρο του οποίου είναι η αποδοχή ή η ανοχή της αβεβαιότητας και στο άλλο άκρο είναι η αποφυγή της αβεβαιότητας.

Αποφυγή της αβεβαιότητας είναι ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αισθάνονται άνετα με την αβεβαιότητα και την αμφισημία. Οι άνθρωποι στους πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από υψηλή αποφυγή της αβεβαιότητας υποστηρίζουν κατά κανόνα πεποιθήσεις που υπόσχονται βεβαιότητα και διατηρούν οργανισμούς που προστατεύουν τη συμμόρφωση. Παρομοίως, οι άνθρωποι στους πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από χαμηλή αποφυγή της αβεβαιότητας τείνουν να εκδηλώνουν αντικομφορμιστικές στάσεις, έλλειψη προβλεψιμότητας, δημιουργικότητα και νέες μορφές σκέψης και συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι που αποδέχονται την αβεβαιότητα τείνουν να αποκρίνονται σε αβέβαιες καταστάσεις αναζητώντας πληροφορίες και προβαίνοντας σε δραστηριότητες που μπορούν να επιλύσουν άμεσα την αβεβαιότητα. Οι άνθρωποι που είναι προσανατολισμένοι στη βεβαιότητα τείνουν να σέβονται τους κανόνες, τα έθιμα ή τις γνώμες των άλλων, συμπεριλαμβανομένων των μορφών εξουσίας, για την επίλυση της αβεβαιότητας (Sorrentino et al., 2008). Έρευνες δείχνουν ότι οι άνθρωποι στους ανατολικούς και τους δυτικούς πολιτισμούς διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο χειρίζονται την αβεβαιότητα. Ειδικότερα στους ανατολικούς πολιτισμούς, όπως στην Ιαπωνία ή την Κίνα, οι άνθρωποι τείνουν να αποφεύγουν περισσότερο την αβεβαιότητα από ό,τι οι άνθρωποι στους δυτικούς πολιτισμούς, όπως στη Γαλλία ή τον Καναδά (Hofstede, 1980).

Η **συλλογικότητα** και ο **ατομικισμός** είναι ίσως τα συχνότερα αναφερόμενα και περισσότερο μελετώμενα πολιτισμικά χαρακτηριστικά (Triandis, 1989). Ο ατομικισμός ερμηνεύεται τυπικά ως μια σύνθετη συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τον εαυτό και στα μέ-

λη της άμεσης οικογένειας ή στα μέλη της βασικής ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο, σε αντιδιαστολή με το ενδιαφέρον για άλλες ομάδες ή για την κοινωνία στην οποία ανήκει κανείς. Αντίθετα η συλλογικότητα ερμηνεύεται τυπικά ως μια συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τους άλλους και στη μέριμνα για τις παραδόσεις και τις αξίες. Συλλογικότητα και ατομικισμός μπορούν να μελετηθούν στο επίπεδο των αποκαλούμενων «ισχυρών δεσμών» (μεταξύ των μελών της οικογένειας και των στενών φίλων) καθώς και στο επίπεδο των «αδύναμων δεσμών» που εμφανίζονται στις συνηθισμένες γνωριμίες (Granovetter, 1973). Οι κανόνες των ομάδων στους συλλογικούς πολιτισμούς –πάνω από οτιδήποτε άλλο– είναι πιθανό να καθοδηγούν την ατομική συμπεριφορά. Οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς γενικά τείνουν να προτιμούν στρατηγικές επίλυσης των συγκρούσεων που προάγουν την αρμονία, ενώ οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς προτιμούν περισσότερο ανταγωνιστικές στρατηγικές. Ενώ η συλλογικότητα παρουσιάζεται περισσότερο στις ασιατικές χώρες, στις παραδοσιακές κοινωνίες και στις πρώην κομμουνιστικές χώρες, ο ατομικισμός είναι πιο αυξημένος στις χώρες του δυτικού κόσμου (Triandis, 1996). Στους Βορειααμερικανούς, συγκριτικά με τους Δυτικοευρωπαίους και τους Ασιάτες, κυριαρχούν η ανεξαρτησία και ο ατομικισμός, σε αντιδιαστολή με την αλληλεξάρτηση και τη συλλογικότητα που παρατηρούνται σε άλλες ομάδες (Kitayama et al., 2010). Κάποιοι υποστήριξαν ότι η συλλογικότητα έχει τις ρίζες της στη σπανιότητα των πόρων. Εάν εσείς ως ομάδα έχετε λίγους διαθέσιμους πόρους, είναι πιθανό να συνασπιστείτε με άλλα μέλη της ομάδας σας. Ο Thomas Talhelm από το Πανεπιστήμιο της Virginia και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει τη συλλογικότητα είναι η γεωργία (Talhelm et al., 2014). Το κύριο αγροτοπαραγωγικό προϊόν της Δύσης είναι τα σιτηρά, ενώ της Ανατολής είναι το ρύζι. Πριν από την εκβιομηχάνιση της γεωργίας τα τελευταία 100 χρόνια, ένας αγρότης που καλλιεργούσε ρύζι έπρεπε να αφιερώσει τον διπλάσιο χρόνο για την παραγωγή του από έναν αγρότη που καλλιεργούσε σιτηρά. Με άλλα λόγια, οι καλλιεργητές ρυζιού (οι περισσότεροι εκ των οποίων ζούσαν στην Ανατολή και στον Νότο) ιστορικά χρειάζονταν περισσότερα εργατικά χέρια για την παραγωγή της σοδειάς τους συγκριτικά με τους καλλιεργητές σιτηρών (οι περισσότεροι εκ των οποίων ζούσαν στη Δύση και στον Βορρά).

Συλλογικότητα και ατομικισμός: Περαιτέρω έρευνα

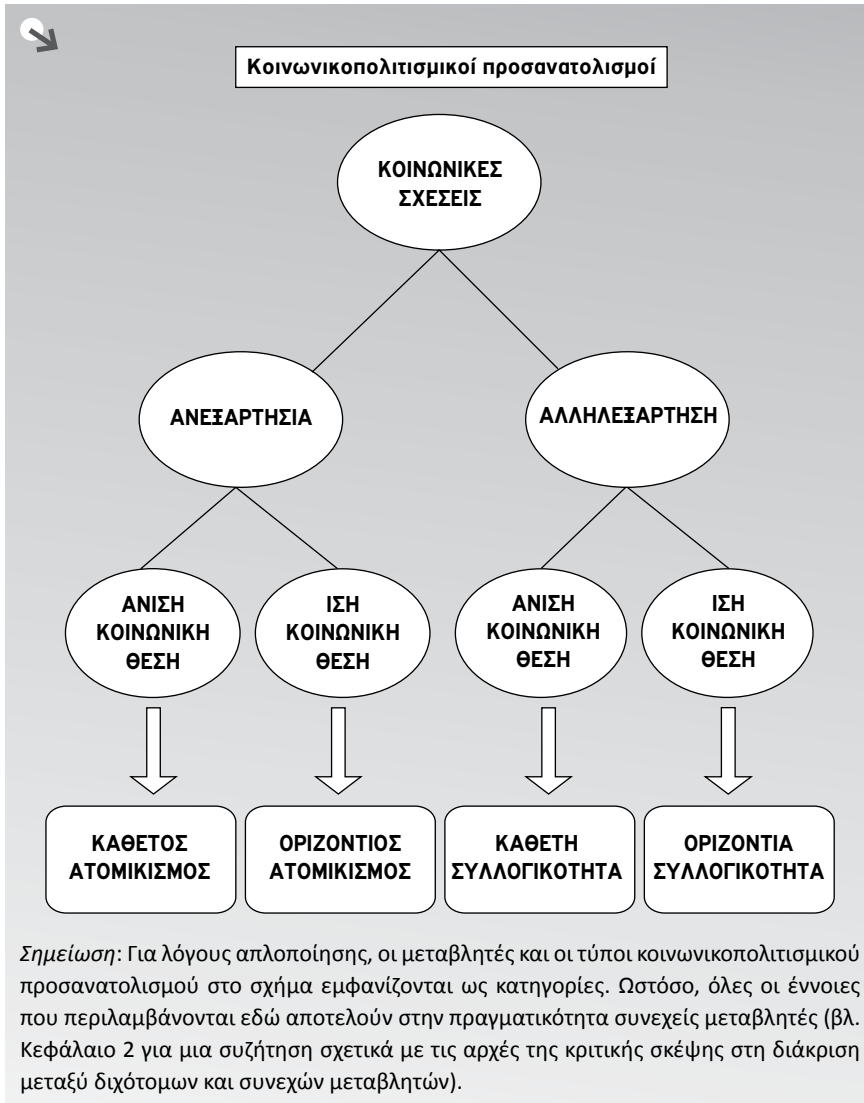
“Κάθε επιθυμία του ανθρώπου είναι απλώς μια ανεξάρτητη επιλογή, όποιο κόστος κι αν έχει αυτή η ανεξαρτησία, όπου κι αν οδηγεί.”

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881) - Ρώσος συγγραφέας

Ο Harry Triandis (1996) μας παρέδωσε μια λεπτομερέστερη και πιο επεξεργασμένη κατανόηση του φαινόμενου ατομικισμός-συλλογικότητα (βλ. Σχήμα 1.2). Υποστήριξε την εξέταση των κάθετων και οριζόντιων διαστάσεων της συλλογικότητας και του ατομικισμού. Στο κάθετο πολιτισμικό σύνδρομο, οι άνθρωποι αναφέρονται ο ένας στον άλλο από θέσεις ισχύος και επιτευγμάτων. Επικοινωνούν μεταξύ τους είτε ως εργοδότες και εργαζόμενοι, είτε ως ηγέτες και καθοδηγούμενοι. Εμπλέκονται επίσης σε διάφορες δραστηριότητες ως φίλοι, μέλη της οικογένειας και συνάδελφοι. Έτσι, η καλοσύνη και η ισότητα μπορεί να αντιπροσωπεύουν το οριζόντιο πολιτισμικό σύνδρομο. Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, για παράδειγμα, είναι πιθανό να δίνουν έμφαση στην ισότητα (οριζόντιο επίπεδο) αλλά όχι στην ελευθερία. Οι δυτικές δημοκρατίες τείνουν να δίνουν έμφαση στην ελευθερία (κάθετο επίπεδο) αλλά όχι απαραίτητα στην ισότητα (Kurman & Sriram, 2002).

Οι άνθρωποι στις πιο παραδοσιακές κοινωνίες, όπως στην Ινδία, τείνουν να είναι κάθετα συλλογικοί. Οι άνθρωποι στις ΗΠΑ μπορεί να θεωρηθούν κάθετα ατομικιστές. Οι άνθρωποι στη Σουηδία αντιμετωπίζονται ως οριζόντια ατομικιστές. Γιατί; Επειδή οι Αμερικανοί ανέχονται την ανισότητα σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι άνθρωποι στη Σουηδία. Οι Σουηδοί για πολλά χρόνια δέχονταν πρόθυμα την υψηλή φορολόγησή τους προκειμένου να μειωθούν οι εισοδηματικές ανισότητες. Πράγματι, στη Σουηδία η οικονομική ανισότητα μεταξύ του υψηλότερου και του χαμηλότερου 10% του πληθυσμού είναι τρεις φορές μικρότερη από ό,τι στις ΗΠΑ (Triandis, 1996).

Τα εθνικά παραδείγματα συλλογικότητας και ατομικισμού ποικίλλουν (βλ. Πίνακα 1.3). Για παράδειγμα, η συλλογικότητα σε μια δυτική κοινωνία είναι διαφορετική από τη συλλογικότητα στην Ασία. Στην ασιατική μορφή συλλογικότητας οι πιέσεις ασκούνται στο άτομο με στόχο την αποφυγή

ΣΧΗΜΑ 1.2
Κοινωνικοπολιτισμικοί προσανατολισμοί

διαφωνιών με τους άλλους, επειδή στις ασιατικές κουλτούρες η ανησυχία για διατάραξη της αρμονίας και της χαράς στις σχέσεις με τους άλλους ενδέχεται να θεωρείται σημαντικότερη από την άνεση σε ατομικό επίπεδο (Barnlund, 1975, 1989).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3
Κοινωνικοπολιτισμικοί προσανατολισμοί

	Κάθετος Ατομικισμός	Οριζόντιος Ατομικισμός	Κάθετη Συλλογικότητα	Οριζόντια Συλλογικότητα
Κοινωνική Δομή	Ιεραρχία	Ισότητα	Ιεραρχία	Ισότητα
Πρόθεση Ελέγχου	Αλλαγή του περιβάλλοντος	Αλλαγή του περιβάλλοντος	Προσαρμογή στο περιβάλλον	Προσαρμογή στο περιβάλλον
Τάση Αλλαγής	Προοδευτική	Προοδευτική	Παραδοσιακή	Παραδοσιακή
Έμφυλο Καθεστώς	Άκαμπτο	Ευέλικτο	Άκαμπτο	Ευέλικτο
Μέσα Επίτευξης Στόχων	Ανταγωνισμός	Ανταγωνισμός	Συνεργασία	Συνεργασία
Αξία Απόδοσης	Ικανότητα	Ικανότητα	Προσπάθεια	Προσπάθεια
Κοινωνική Διασύνδεση	Διαφοροποίηση (διάκριση)	Διαφοροποίηση (διάκριση)	Ενσωμάτωση (αρμονία)	Ενσωμάτωση (αρμονία)
Γνωστικό Ύψος	Αναλυτικό	Αναλυτικό	Ολιστικό	Ολιστικό
Παραδείγματα	ΗΠΑ Ηνωμένο Βασίλειο Γαλλία	Αυστραλία Σουηδία Νορβηγία Δανία	Κίνα Ινδία Ρωσία Νότια Κορέα Ανατολική Ασία Ιαπωνία Πολωνία	Ισραηλινά κιμπούτζ Βραζιλία Ισπανία

Πηγές: Barnlund (1989)· Hofstede (1980)· Kitayama et al. (2010)· Kurman & Sriram (2002)· Lopez et al. (2015)· Markus & Kitayama (1991)· Matsumoto (2007)· Michailova & Hutchings (2006)· Shavitt, Johnson, & Zhang (2011)· Shavitt, Torelli, & Riemer (2011)· Triandis (1989, 1996)· Triandis & Gelfand (1998).

Οι Fijeman και συνεργάτες (1996) διεξήγαγαν μια κλασική μελέτη στο Χονγκ Κονγκ, την Τουρκία, την Ελλάδα, την Ολλανδία και τις ΗΠΑ. Από τους συμμετέχοντες, που ήταν φοιτητές πανεπιστημίου, ζητήθηκε να εκφράσουν τη γνώμη τους αναφορικά με οκτώ υποθετικές περιστάσεις ψυχολογικής και οικονομικής ανάγκης. Για την ακρίβεια, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δείξουν πόσο έτοιμοι ήταν να βοηθήσουν τους άλλους προσφέροντας χρήματα, αγαθά ή προσωπική φιλοξενία. Η μελέτη αυτή έθεσε υπό αμφισβήτηση μερικές απλουστεύσεις που αφορούσαν την παραδοσιακή κατανόηση της έννοιας της συλλογικότητας και του ατομικισμού.

Το κύριο σημείο ήταν ότι οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς όχι μόνο αναμένουν να συμβάλουν στην ανάγκη των άλλων, αλλά προσδοκούν να λάβουν και οι ίδιοι στήριξη από τους άλλους. Οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς όχι μόνο αναμένουν να συνεισφέρουν λιγότερο στους άλλους, αλλά περιμένουν σε μικρότερο βαθμό ότι οι άλλοι θα τους βοηθήσουν και θα τους στηρίξουν, μειώνοντας έτσι τις δικές τους προσδοκίες για τη βοήθεια που μπορεί να δικαιούνται.

Οι όροι «ανεξαρτησία» και «αλληλεξάρτηση» χρησιμοποιούνται επίσης συχνά στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Σε κάποιους πολιτισμούς οι άνθρωποι στην πλειονότητά τους προσπαθούν να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από τους άλλους στηριζόμενοι στον εαυτό τους και εκφράζοντας τις μοναδικές εσωτερικές τους ιδιότητες. Σε άλλους πολιτισμούς οι άνθρωποι στηρίζονται στη μεταξύ τους αλληλεξάρτηση και δίνουν έμφαση στην προσοχή προς τους άλλους, στην προσαρμογή στο περιβάλλον τους και στη διατήρηση αρμονικών σχέσεων με άτομα υψηλότερης, χαμηλότερης ή ίσης κοινωνικής θέσης (Markus & Kitayama, 1991). Μελέτες δείχνουν ότι, συγκριτικά με τους Ασιάτες, οι Δυτικοευρωπαίοι, όπως οι Βρετανοί και οι Γερμανοί, τείνουν να είναι περισσότερο ανεξάρτητοι στις σχέσεις και στις αποφάσεις τους. Συγκριτικά με τους Δυτικοευρωπαίους, οι Ευρωπαϊκοί είναι ακόμα πιο ανεξάρτητοι (Kitayama et al., 2009).

Πολιτισμικά σύνδρομα

Κάθε κατηγορία που αναγνωρίστηκε παραπάνω είναι μια ετικέτα που μπορεί να περιγράψει ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά ενός πολιτισμού. Ο Harry Triandis (1996) εισήγαγε την έννοια του *πολιτισμικού συνδρόμου* για να ορίσει το πρότυπο, ή τον συνδυασμό των κοινών στάσεων, πεποιθήσεων, κατηγοριοποιήσεων, ορισμών, κανόνων και αξιών, το οποίο είναι οργανωμένο γύρω από ένα θέμα αναγνωρισμένο μεταξύ εκείνων που μιλούν μια συγκεκριμένη γλώσσα κατά τη διάρκεια μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου ή σε μια καθορισμένη γεωγραφικά περιοχή. Ένα παράδειγμα τέτοιων συνδρόμων είναι η *αυστηρότητα* – συγκεκριμένοι κανόνες και νόμοι που εφαρμόζονται σε κοινωνικές περιστάσεις, καθώς και οι κυρώσεις που επιβάλλονται σε όσους παραβιάζουν αυτούς τους κανόνες. Η αυστηρότητα είναι ένα πολιτισμικό σύνδρομο που προάγει

την πολιτισμική διακριτικότητα. Οι θρησκευτικές ομάδες συχνά παρέχουν κοινές τροφές, στις οποίες έχουν άμεση πρόσβαση όλα τους τα μέλη, για να διευκολύνουν την αλληλεγγύη μέσα στην ομάδα. Αυτές οι κοινές τροφές ωστόσο ενδέχεται να είναι μοναδικές (να φαίνονται ακόμα και αηδιαστικές στους ανθρώπους εκτός ομάδας) ή μπορεί να απαιτούν μια τελετουργική προετοιμασία, η οποία χρησιμεύει ουσιαστικά στο να διακρίνει μια πολιτισμική ομάδα από άλλες, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου υπάρχουν πολλές θρησκείες και εθνοτικές ομάδες. Τα τελετουργικά που σχετίζονται με την τροφή, τους διατροφικούς περιορισμούς, τις ιερές γιορτές και άλλες εκδηλώσεις είναι σημαντικά επειδή βοηθούν στη διαμόρφωση συνεκτικών ή δεμένων ομάδων, καθώς και στην αναγνώριση της θέσης αυτών των ομάδων ανάμεσα στις άλλες (Johnson et al., 2011). Άλλα σύνδρομα είναι η *πολιτισμική πολυπλοκότητα* (ο αριθμός των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων) και η *ενεργητικότητα και παθητικότητα* (π.χ. η δράση έναντι της σκέψης). Ένα άλλο παράδειγμα είναι η *τιμή* – στάσεις και πρακτικές που υποστηρίζουν επιθετικές ενέργειες στο όνομα της αυτοπροστασίας. Οι ψυχολόγοι αναφέρονται επίσης σε σύνδρομα παρόμοια με τη συλλογικότητα, όπως είναι ο *κοινοτισμός* σε αφρικανικά περιβάλλοντα (Boydin et al., 1997), η *οικογενειοκρατία* (ως οικογενειακός προσανατολισμός) σε πολλά ισπανόφωνα περιβάλλοντα (Galanti, 2003), καθώς και ένας συνδυασμός σεβασμού των γονέων, συμμόρφωσης, αναγνώρισης της οικογένειας, συναισθηματικού αυτοελέγχου και ταπεινότητας σε πολλά ασιατικά περιβάλλοντα (Park & Kim, 2008).

Ένα άλλο πολιτισμικό σύνδρομο είναι η *ενσωμάτωση*. Οι πολιτισμοί με υψηλό βαθμό ενσωμάτωσης θεωρούν ότι η οικογένεια ή η εκτεταμένη εσωομάδα –και όχι το αυτόνομο άτομο– αποτελεί τη βασική κοινωνική μονάδα. Οι πολιτισμοί ενσωμάτωσης εστιάζουν στην ευημερία της εσωομάδας και δείχνουν περιορισμένο ενδιαφέρον για την ευημερία των ξένων. Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο προσανατολισμένος στην ενσωμάτωση είναι ένας πολιτισμός, τόσο λιγότερο οι άνθρωποι θα βοηθούν τους ξένους. Οι πολιτισμοί που προσανατολίζονται στην ενσωμάτωση επιδιώκουν τον περιορισμό πράξεων που μπορεί να διαταράξουν την αλληλεγγύη της εσωομάδας ή την παραδοσιακή τάξη. Ερευνητές έχουν εντοπίσει αρκετές χώρες με υψηλό βαθμό ενσωμάτωσης: Σιγκαπούρη, Μαλαισία, Βουλγαρία και Ταϊλάνδη. Χαμηλός βαθμός ενσωμάτωσης διαπιστώνεται στην Αυστρία, την Ισπανία, τη Δανία, τη Σουηδία και την Ολλανδία. Χώρες

που βρίσκονται ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα είναι οι ΗΠΑ, η Κίνα και η Βραζιλία (Knafo et al., 2009).

Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι χρησιμοποιούν αρκετές προσεγγίσεις για να εξετάσουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες και εμπειρίες σε διάφορα πολιτισμικά πλαίσια. Η Ψυχολογία της Προσωπικότητας είναι ένας επιστημονικός κλάδος που έχει τις ρίζες του στην επιστημονική μέθοδο και χρησιμοποιεί προσεκτικές ερευνητικές διαδικασίες ειδικά σχεδιασμένες να παρέχουν αξιόπιστες και επαληθεύσιμες ενδείξεις (Gergen, 2001). Η επιστημονική γνώση αναπτύσσεται μέσω της έρευνας, της συστηματικής εμπειρικής παρατήρησης και της αξιολόγησης μιας μεγάλης γκάμας φαινομένων που αφορούν την προσωπικότητα. Το κεντρικό επιχείρημα είναι ότι η θεωρία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται επιστημονική εάν και μόνο εάν είναι διαψεύσιμη – με άλλα λόγια, εφόσον μπορεί να αποδειχθεί λανθασμένη ή αβάσιμη.

Η προσέγγιση των φυσικών επιστημών

Οι **φυσικές επιστήμες** ασχολούνται με την περιγραφή, πρόβλεψη και κατανόηση των φυσικών φαινομένων. Περιλαμβάνουν τον κλάδο της Βιολογίας (γνωστός και ως Επιστήμη της Ζωής), που εστιάζει στους ζώντες οργανισμούς και στον άνθρωπο. Στις φυσικές επιστήμες εντάσσονται πολλοί κλάδοι της Βιολογίας, όπως η Ανατομία, η Φυσιολογία, η Επιστήμη της Εξέλιξης, η Γενετική και η Νευροεπιστήμη.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται στη Γενετική – το πεδίο της Βιολογίας που ασχολείται με τη διεπιστημονική μελέτη της κληρονομικότητας μέσω της γενετικής μεταβίβασης και των γενετικών μεταβλητών. Ο όρος «γενετική» προέρχεται από τον αρχαιοελληνικό όρο «γένεση» (που σημαίνει «προέλευση»). Πράγματι, ο συγκεκριμένος επιστημονικός κλάδος αναζητά εξηγήσεις για την «προέλευση» των σωματικών δομών, των νευροφυσιολογικών διεργασιών και των συμπεριφορικών λειτουργιών στους ζώντες οργανισμούς, μεταξύ αυτών και στο ανθρώπινο είδος. Τα ατομικά χαρακτηριστικά, στα οποία περιλαμβάνονται οι σταθερές συμπεριφορές και εμπειρίες, επηρεάζονται από γενετικούς παράγοντες. Η γενετική πληροφορία ενεργοποιεί συγκεκριμένους νευροφυσιολογικούς «μηχανισμούς» στο σώμα του ατόμου, επηρεάζοντάς το έτσι σε σωματικό

επίπεδο όπως και σε επίπεδο συμπεριφοράς, γνωστικής ικανότητας και συναισθηματικής ανάπτυξης. Ο τρόπος που ενεργούμε, αισθανόμαστε και βιώνουμε είναι απότοκο της γενετικής μας δομής που μεταβιβάζεται διαγενεακά. Τέτοια χαρακτηριστικά ωστόσο αναπτύσσονται μέσα από μια σύνθετη, συνεχή αλληλεπίδραση ανάμεσα σε γενετικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Τα γονίδια δεν «χτίζουν» απευθείας τα ατομικά γνωρίσματα ή χαρακτηριστικά. Θα λέγαμε ότι μάλλον καταλήγουν να «κατασκευάζουν υλικά», τα οποία, σε συνδυασμό με την ενεργό αλληλεπίδραση και τις περιβαλλοντικές επιρροές, οδηγούν στην ανάπτυξη συγκεκριμένων συμπεριφορών και ψυχολογικών γνωρισμάτων. Ερευνητές μελέτησαν ανθρώπους από επτά διαφορετικές εθνικότητες και διαπίστωσαν 41 παραλλαγές στα μερίδια των γονιδίων που αποκωδικοποίησαν, με σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των πληθυσμών (Wade, 2015). Νέα στοιχεία δείχνουν ότι οι κοινωνικές ομάδες διαφέρουν όχι μόνο λόγω της κουλτούρας τους –με την έννοια του τι μαθαίνουν από τη γέννησή τους από τους γονείς και τους δασκάλους τους– αλλά και λόγω ποικιλομορφίας στην κοινωνική συμπεριφορά των μελών των ομάδων, η οποία μεταβιβάζεται γονιδιακά από γενιά σε γενιά (Wade, 2015). Γνωρίζατε, για παράδειγμα, ότι οι Θιβητιανοί έχουν αναπτύξει εξελικτικά μια γενετική μετάλλαξη στα γονίδιά τους που τους επιτρέπει να ζουν σε μεγάλα υψόμετρα;

Η Νευροεπιστήμη, η επιστημονική μελέτη του νευρικού συστήματος, αποτελεί μία ακόμα σημαντική πηγή γνώσης για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Η Γνωστική Νευροεπιστήμη μάλιστα έχει ιδιαίτερη σημασία για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Εξετάζει τους μηχανισμούς του εγκεφάλου που υποστηρίζουν τις νοητικές λειτουργίες του ατόμου. Μελετώντας την παθολογία του εγκεφάλου, η πειραματική έρευνα στη νευροφυσιολογία και οι ραγδαία εξελισσόμενες μέθοδοι νευροαπεικόνισης του εγκεφάλου παρέχουν στους γνωστικούς νευροεπιστήμονες αξιοσημείωτες νέες πληροφορίες (Jabr, 2015).

Η εξελικτική προσέγγιση είναι ένα θεωρητικό μοντέλο που διερευνά τους τρόπους με τους οποίους οι εξελικτικοί παράγοντες επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και εμπειρία, και συνεπώς θέτουν τη φυσική βάση για τον ανθρώπινο πολιτισμό. Ο πολιτισμός είναι απλώς μια μορφή ύπαρξης που παρέχει τα απαραίτητα για τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες και τους επακόλουθους στόχους. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, πρωταρχικός στόχος των ανθρώπινων όντων είναι η επιβίωση.

Σύμφωνα με την αρχή της φυσικής επιλογής την οποία πρότεινε ο Κάρολος Δαρβίνος, μερικοί οργανισμοί –χάρη σε ποικίλους, πρωτίστως βιολογικούς λόγους– είναι πιθανότερο να επιβιώσουν σε σχέση με άλλους. Τυπικά, τα υγιή, δυνατά και ευπροσάρμοστα άτομα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης από τα αδύναμα, μη υγιή και αργά προσαρμοζόμενα άτομα. Εάν τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι πιο κατάλληλα να ζήσουν σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον από ό,τι τα μέλη μιας άλλης ομάδας, τότε η πρώτη ομάδα έχει περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσει και συνακόλουθα να αναπτύξει κοινωνικές δομές. Γι' αυτό και τα μέλη της έχουν πιο αυξημένη πιθανότητα να ζήσουν σε βελτιωμένες κοινωνικές συνθήκες, που κάνουν τους ανθρώπους περισσότερο ανταγωνιστικούς. Η φυσική επιλογή επίσης εξαλείφει σταδιακά τις πολιτισμικές πρακτικές, τις νόρμες και τις πεποιθήσεις που έχουν πάψει να είναι χρήσιμες.

Ο ανταγωνισμός προάγει σταθερά την κοινότητα ευνοώντας τα καλύτερα προσαρμοζόμενα μέλη της. Οι επιζώντες μεταβιβάζουν τα προνομία γονιδιακά τους στους απογόνους τους. Με την πάροδο των γενεών, τα γενετικά πρότυπα που προάγουν την επιβίωση –όπως η επιθετικότητα, η πρωτοβουλία, η περιέργεια ή η υποταγή– κυριαρχούν και έπειτα διαμορφώνουν τις βάσεις για τον πολιτισμό. Οι βιολογικές διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες –όπως το μέγεθος, η σωματική ρώμη, οι ορμόνες και η αναπαραγωγική συμπεριφορά– έθεσαν τις βάσεις για πολιτισμικά έθιμα που ενισχύουν την ανισότητα ανάμεσα στα φύλα. Οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης παρέχουν φυσικές και εξελικτικές ερμηνείες για ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων συμπεριφορών. Οι ψυχολόγοι Beatrice και John Whiting, για παράδειγμα, πιστεύουν ότι όλοι οι άνθρωποι μοιράζονται ένα κοινό εξελικτικό παρελθόν, το οποίο τους παρέχει μοναδικά ανθρώπινα εργαλεία για την προσαρμογή σε διαφορετικά περιβάλλοντα, για την ανατροφή των παιδιών και για τη μεταβίβαση των συνηθειών επιβίωσης και ευημερίας στην επόμενη γενιά (Edwards & Bloch, 2010). Σύμφωνα με τον Satoshi Kanazawa (2010), οι άνθρωποι τείνουν να ενεργούν ανάλογα με τις καταστάσεις που υπήρχαν στο περιβάλλον των προγόνων τους. Η κύρια αρχή της Εξελικτικής Ψυχολογίας είναι ότι τα βιολογικά χρήσιμα στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μεταβιβάζονται γενετικά από τη μια γενιά στην άλλη. Οι σύγχρονοι εξελικτικοί ψυχολόγοι διακρίνουν μια μεγάλη ποικιλομορφία ατομικών χαρα-

κτηριστικών, όπως είναι η περιέργεια και η ντροπαλότητα, η φιλία και η επιθετικότητα, η τάση για ψεύδος ή για επίδειξη καχυποψίας προς τους ξένους, και ούτω καθεξής. Η Εξελικτική Ψυχολογία θεωρεί ότι ορισμένα στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχουν βιολογική χρησιμότητα. Η συνεργασία και ο αλτρουισμός, για παράδειγμα, δεν αποτελούν χαρακτηριστικά μόνο του σύγχρονου πολιτισμού. Μια αλτρουιστική χειρονομία –η αυτοθυσία για λογαριασμό της οικογένειας ή της κοινότητας– αποδείχθηκε εξελικτικά χρήσιμη σε πολλές περιπτώσεις. Με άλλα λόγια, η ανθρώπινη καλοσύνη θα μπορούσε να είναι «προϊόν» φυσικής επιλογής. Οι άνθρωποι είναι εξελικτικά σχεδιασμένοι να λειτουργούν αλτρουιστικά απέναντι σε μέλη της οικογένειάς τους ή στην εθνοτική τους ομάδα. Δεν τείνουν να είναι αλτρουιστές όταν πρόκειται για ξένους. Αυτό κυρίως διότι οι πρόγονοί μας έζησαν για πολλούς αιώνες σε μικρές ομάδες. Σήμερα οι μεγάλες πόλεις και τα έθνη είναι νεαρής ηλικίας από εξελικτική άποψη, και γι' αυτό εγείρουν επιφυλάξεις, ακόμα και δυσπιστία (Kanazawa, 2010).

Σύμφωνα με τον θεωρητικό της εξέλιξης, Geoffrey Miller, ο εγκέφαλος, σαν την ουρά του παγωνιού, είναι σχεδιασμένος μέσα από τη διαδικασία της εξέλιξης για να προσελκύει το αντίθετο φύλο. Και τα δύο φύλα έχουν λόγο να «επιδεικνύονται» σε μια προσπάθεια να προσελκύσουν το ταίρι τους, αλλά άντρες και γυναίκες έχουν διαφορετικά κριτήρια όταν κάνουν τις επιλογές τους. Ας συγκρίνουμε, για παράδειγμα, τον αλτρουισμό και την απληστία. Αυτά τα δύο φαινόμενα εμφανίζονται διαφορετικά, όμως έχουν επίσης κάτι κοινό: και τα δύο συνδέονται με αλόγιστη χρήση πόρων, καθώς και τα δύο αποτελούν ενδείξεις ότι το άτομο διαθέτει αυτούς τους πόρους. Η διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες, σύμφωνα με τον Miller, είναι ότι οι γυναίκες από τη φύση τους τείνουν να ενεργούν αλτρουιστικά, ενώ οι άντρες τείνουν να είναι οι επιδεικτικοί και απληστοί καταναλωτές. Από εξελικτική άποψη, οι γυναίκες τείνουν να αναζητούν σε έναν σύντροφο υλική υποστήριξη, ενώ οι άντρες απαιτούν από τις γυναίκες αυτοθυσία (Miller, 2000).

Μια απροσδόκητη ανακάλυψη που έκαναν οι εξελικτικοί επιστήμονες είναι ότι η φυσική επιλογή εκτιμά όχι μόνο την προσαρμοστικότητα και την ικανότητα για ανταγωνισμό, αλλά και τη γενετική ετερότητα ή ποικιλότητα. Οι εξελικτικοί βιολόγοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, στην πράξη, ένας γενετικά ετερογενής πληθυσμός είναι συχνά πιο ανθεκτικός από

έναν ομοιογενή, επειδή μπορεί να ανταποκρίνεται καλύτερα στις αλλαγές του περιβάλλοντος (Chaistan et al., 2014).

Η προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται στο ευρύτερο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, το οποίο ασχολείται με την κοινωνία και τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων που ζουν σε αυτήν. Οι κοινωνικές επιστήμες αντιπροσωπεύουν μια γενική άποψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς που εστιάζει σε μια ευρεία γκάμα κοινωνικών δομών, οι οποίες επηρεάζουν την κοινότητα ως σύνολο και κατ' επέκταση τα άτομα που την απαρτίζουν. Πολλές εξέχουσες θεωρίες είχαν βαθύ αντίκτυπο στην επιστημονική και συγκριτική θεώρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε πολιτισμικά πλαίσια. Στο σύνολό τους, αυτές οι θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικές δυνάμεις διαμορφώνουν τη συμπεριφορά μεγάλων κοινωνικών ομάδων και ότι οι άνθρωποι αναπτύσσουν και προσαρμόζουν τις ατομικές τους αντιδράσεις στις απαιτήσεις και τις πιέσεις μεγαλύτερων κοινωνικών ομάδων και θεσμών. Συνεπώς, ο πολιτισμός είναι τόσο προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας όσο και ο κύριος διαμορφωτικός της παράγοντας. Στις κοινωνικές επιστήμες, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία αντλεί υλικό από τέτοια επιστημονικά πεδία, όπως η Ανθρωπολογία, τα Οικονομικά και η Κοινωνιολογία.

Η *Ανθρωπολογία*, στον πυρήνα της, είναι η μελέτη της ανθρωπότητας. Πρόκειται για ένα ευρύ πεδίο, το οποίο διαιρείται σε πολλά μικρότερα και αλληλεπικαλυπτόμενα επιμέρους πεδία και ειδικότητες. Οι ανθρωπολόγοι ως ομάδα μπορεί να ενδιαφέρονται για εντελώς ανόμοια θέματα, όπως είναι οι βιολογικές ρίζες της ανθρώπινης φυλής, οι κοινές μορφοσυντάξεις των γλωσσών ή οι έμφυλες μεροληψίες στις θρησκευτικές λειτουργίες (Nanda & Warms, 2010). Οι Kitayama και συνεργάτες (2006), για παράδειγμα, μελέτησαν την προέλευση του ατομικισμού στις ΗΠΑ, εκφράζοντας την υπόθεση ότι οφείλεται εν μέρει στην ιστορία του εποικιστικού πνεύματος. Βρήκαν ότι οι άνθρωποι στο Χοκάιντο, το βόρειο νησί της Ιαπωνίας με μακρά ιστορία εποικισμού, εμφάνιζαν υψηλότερου βαθμού ατομικισμό αμερικανικού τύπου από τους Ιάπωνες της ηπειρωτικής χώρας που δεν είχαν τέτοια ιστορία.

Η *Οικονομική Επιστήμη* αναλύει και περιγράφει την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση των πόρων. Οι ψυχολόγοι της προσωπικότητας ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τη μικροοικονομική, στην οποία η μονάδα ανάλυσης είναι –όπως λένε οι οικονομολόγοι– ο ατομικός παράγοντας ή το άτομο που λαμβάνει τις αποφάσεις. Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα πεδία αυτής της επιστήμης είναι η συμπεριφορική χρηματοοικονομική. Μελετά τις επιπτώσεις των ατομικών παραγόντων (όπως η διεργασία της σκέψης, η συναισθηματική σταθερότητα ή η συνήθεια) και των ομαδικών παραγόντων (όπως οι παραδόσεις, η πίεση της ομάδας ή ο ανταγωνισμός) στις εξατομικευμένες οικονομικές αποφάσεις.

Η *Κοινωνιολογία* είναι μια επιστήμη που μελετά την κοινωνία και τις κοινωνικές πράξεις των ανθρώπων. Το πεδίο γενικώς ασχολείται με τις ομάδες, τους οργανισμούς, τις κοινότητες και τους θεσμούς, μεγάλους και μικρούς. Υπάρχουν πολλά επιμέρους πεδία. Η Κοινωνιολογία χρησιμοποιεί τις επιστημονικές μεθόδους για να εξετάσει και να κατανοήσει την κοινωνική εξέλιξη, την κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική αλλαγή. Οι ψυχολόγοι μαθαίνουν την επίδραση που έχουν οι κοινότητες των μεγάλων πόλεων στον τρόπο ζωής των εφήβων από τη σκοπιά της αστικής κοινωνιολογίας· μελετούν την κοινωνιολογία του φύλου προκειμένου να συγκρίνουν τα πρότυπα επιλογής σταδιοδρομίας των αγοριών και των κοριτσιών· ή μελετούν την περιβαλλοντική κοινωνιολογία για να κατανοήσουν πώς οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επηρεάζουν τις προσπάθειες των ατόμων να διατηρήσουν τους φυσικούς πόρους.

Σε σύγκριση με τις φυσικές επιστήμες, όπως η Βιολογία ή η Φυσιολογία, οι κοινωνικές επιστήμες είναι σχετικά καινούριες και στράφηκαν στην επιστημονική μέθοδο μόλις τον 19ο αιώνα. Περίπου την ίδια εποχή οι κοινωνιολόγοι ασχολήθηκαν με τις στατιστικές αναλύσεις των κοινωνικών τάσεων. Οι ανθρωπολόγοι ταξίδεψαν σε μακρινά μέρη προκειμένου να συλλέξουν προσεκτικά τεκμηριωμένες παρατηρήσεις για αυτόχθονες ομάδες. Και οι οικονομολόγοι εφάρμοσαν τους υπολογισμούς τους στους βασικούς μηχανισμούς οικονομικής συμπεριφοράς, όπως είναι η κατανάλωση και η διανομή των πόρων.

Η προσέγγιση των ανθρωπιστικών επιστημών

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται επίσης στο ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών. Με την ευρύτερη έννοια, οι ανθρωπιστικές επιστήμες μελετούν τον ανθρώπινο πολιτισμό. Αντίθετα από την Κοινωνιολογία και την Ανθρωπολογία που εστιάζουν στην κουλτούρα, οι ανθρωπιστικές επιστήμες χρησιμοποιούν μεθόδους οι οποίες είναι πρωτίστως κριτικές ή κατά περίπτωση θεωρητικές, και χαρακτηρίζονται από ένα σημαντικό ιστορικό και δημιουργικό στοιχείο. Η προσέγγιση αυτή επίσης διακρίνει τις ανθρωπιστικές επιστήμες από τις κατά βάση εμπειρικές προσεγγίσεις των φυσικών επιστημών. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες όμως ενσωματώνουν την έρευνα στις αρχαίες και σύγχρονες γλώσσες, στη λογοτεχνία, στη φιλοσοφία, στη θρησκεία και στις οπτικές και επιτελεστικές τέχνες. Ιστορικά, οι επιστημονικοί κλάδοι των ανθρωπιστικών επιστημών σχετίζονται με την **ουμανιστική παράδοση** στην επιστήμη, η οποία δίνει έμφαση στην υποκειμενική πλευρά του ατόμου: την αίσθηση της ελευθερίας, την ομορφιά, τη δημιουργικότητα και την ηθική ευθύνη. Ο ουμανισμός ενθαρρύνει την αυτοκατανόηση και την αυτοβελτίωση, την ανοιχτή διάθεση και την ανταλλαγή δεξιοτήτων και εμπειρίας (Dilthey, 2002/1910). Ένας τυπικός ουμανιστής είναι το άτομο που ενστερνίζεται τη γνώση, τον αλτρουισμό, την ηθική και το πάθος. Ο ουμανισμός βασίζεται επίσης στην επιστήμη και είναι κατά βάση κοσμικός.

Η τέχνη είναι η έκφραση της ανθρώπινης εμπειρίας και φαντασίας μέσω της δημιουργικότητας. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τις οπτικές τέχνες, όπως η ζωγραφική και η γλυπτική, και τις επιτελεστικές τέχνες, όπως η μουσική, το θέατρο, ο κινηματογράφος και ο χορός. Παρόλο που οι καλλιτέχνες μπορούν βεβαίως να είναι και επιστήμονες, οι περισσότεροι από αυτούς δεν είναι. Ο σκοπός τους τυπικά δεν είναι να μεταφέρουν την επιστημονική γνώση μέσω της καλλιτεχνικής τους έκφρασης. Αντ' αυτού, δημιουργούν έργα που προορίζονται να είναι όμορφα ή υπερβατικά και/ή να έχουν συναισθηματική δύναμη. Η τέχνη απαιτεί επίσης κάποιο βαθμό ενεργητικής κρίσης από τον ακροατή ή τον θεατή. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι εμπλέκει τουλάχιστον δύο άτομα: τον καλλιτέχνη και τον αποδέκτη της τέχνης. Και οι δύο αυτές πράξεις –η καλλιτεχνική δημιουργία και ο αναστοχασμός– αποτελούν σημαντικές διεργασίες που μας βοηθούν να κατανοήσουμε τα άτομα και τις ομάδες στους διάφορους πολιτισμούς (Kandel, 2012).

Η τέχνη παρέχει στους ψυχολόγους της προσωπικότητας έναν κρυμμένο θησαυρό υλικών με τα οποία μπορούν να εμπλουτίσουν την επιστημονική τους οπτική για τους ανθρώπους, τη συμπεριφορά τους και τον εσωτερικό τους κόσμο. Η *Ραμαγιάνα*, το αρχαίο ινδικό έπος, και το *Όνειρο της Κόκκινης Κάμαρας*, ένα κλασικό κινέζικο μυθιστόρημα του 18ου αιώνα, παρέχουν σπουδαίες περιγραφές για την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς και τις ατομικές επιλογές. Συγγραφείς όπως ο Σαίξπηρ στην Αγγλία και ο Ντοστογιέφσκι στη Ρωσία δημιούργησαν μια σειρά λογοτεχνικών χαρακτήρων που εκατομμύρια άνθρωποι συνεχίζουν να εξερευνούν μέχρι σήμερα. Επιστημονικές μελέτες καλλιτεχνικών έργων από τη Μέση Ανατολή, το Ιράν και την Κεντρική Ασία ασχολούνται επίσης με την προσωπικότητα του ατόμου. Η ποίηση των Φερντοσί, Ομάρ Καγιάμ και Νιζαμί μάς μιλά για το πάθος, τη ρομαντική αγάπη, τον θυμό, τη ζήλια, την περηφάνια και τη γενναιοδωρία ανθρώπων που έζησαν αιώνες πριν.

Η οικοπολιτισμική προσέγγιση

Τα άτομα όμως δεν είναι απλώς παθητικοί αποδέκτες των εξωτερικών επιρροών· είναι και ενεργοί συμμετοχοί στη διεργασία της αλληλεπίδρασής τους με τη φύση. Αλληλεπιδρούν συνεχώς με το περιβάλλον, μετασκευάζοντας τόσο το ίδιο όσο και τον εαυτό τους (Goodnow, 1990). Το άτομο δεν αποτελεί μια στατική οντότητα που επηρεάζεται αποκλειστικά από το περιβάλλον, αλλά ένα δυναμικό ανθρώπινο ον, το οποίο αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και το μεταβάλλει (Bronfenbrenner, 1979· Harkness, 1992). Για παράδειγμα, οι γονείς, καθώς εκπαιδεύουν τα παιδιά τους, μαθαίνουν και οι ίδιοι. Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Fredrick Jackson Turner (1920) υποστήριξε ότι αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις κατάκτησης της Άγριας Δύσης, οι Αμερικανοί ανέπτυξαν μια κουλτούρα ατομικισμού και ισοτιμίας ως κατακτητές και ως έποικοι. Ο σημερινός αμερικανικός πολιτισμός αποτελεί ένα μείγμα χαρακτηριστικών που είναι εξίσου αποκλειστικά αμερικανικά και παγκόσμια (Schwartz et al., 2010).

Ο John Berry υποστηρίζει ότι στους κύριους περιβαλλοντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ατομική ψυχολογία συγκαταλέγονται: (1) το

οικολογικό πλαίσιο και (2) το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Berry, 1971· Berry et al., 1992). Το φυσικό πλαίσιο στο οποίο αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι οργανισμοί και το περιβάλλον ονομάζεται **οικολογικό πλαίσιο**, και σε αυτό περιλαμβάνεται επίσης η οικονομική δραστηριότητα του πληθυσμού. Παράγοντες όπως η ύπαρξη ή η απουσία τροφής, η ποιότητα της διατροφής, το κρύο ή η ζέστη, καθώς και η πυκνότητα του πληθυσμού έχουν τρομακτικές επιπτώσεις στο άτομο. Το **κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο** είναι ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι συμμετέχουν τόσο στις παγκόσμιες όσο και στις τοπικές αποφάσεις. Το πλαίσιο αυτό περιλαμβάνει ποικίλες ιδεολογικές αξίες, την οργάνωση μιας κυβέρνησης και την παρουσία ή απουσία πολιτικών ελευθεριών. Μέσω (1) της γενετικής μεταβίβασης, (2) της πολιτισμικής μεταβίβασης, και (3) της επιπολιτισμοποίησης, οι άνθρωποι προσαρμόζονται στην υπάρχουσα πραγματικότητα και αναλαμβάνουν ρόλους ως μέλη μιας συγκεκριμένης κουλτούρας. Όταν αναγνωρίζουν και λαμβάνουν υπόψη οικολογικούς, βιολογικούς, πολιτισμικούς και επιπολιτισμικούς παράγοντες, οι ψυχολόγοι πρέπει να είναι σε θέση να εξηγήσουν πώς, γιατί και σε ποιο βαθμό τα πολιτισμικά σύνδρομα διαφέρουν μεταξύ τους.

Ακόμα και οι μικρές διαπολιτισμικές διαφοροποιήσεις είναι δυνατόν να σχετίζονται τόσο με τις περιβαλλοντικές όσο και με τις κοινωνικές συνθήκες. Στη Βραζιλία, για παράδειγμα, μια μελέτη βρήκε ότι το παιχνίδι προσποίησης είναι περισσότερο ανεπτυγμένο στα παιδιά από αστικές περιοχές υψηλότερου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου από ό,τι σε άλλες ομάδες νέων που μεγαλώνουν σε πιο αντίξοες συνθήκες. Είναι πολύ πιθανό τη ζωή των φτωχών παιδιών να την απασχολούν ζητήματα υλικής επιβίωσης, τα οποία απαιτούν άμεσες και χειροπιαστές λύσεις. Τα παιδιά σε πιο εύπορες περιοχές μπορούν πιο συχνά να επιδίδονται σε συμβολικές και αφηρημένες σκέψεις που σχετίζονται με το παιχνίδι προσποίησης (Gosso et al., 2007).

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα: το κλίμα. Τα πιο σφοδρά κλίματα συνδέονται με μια μεγάλη ποικιλία κινδύνων και προκλήσεων, μεταξύ των οποίων είναι και η έλλειψη τροφής, η μονοδιάστατη διατροφή και τα προβλήματα υγείας. Οι άνθρωποι που ζουν σε τέτοια κλίματα αντιμετωπίζουν μονίμως μεγαλύτερους κινδύνους και η προσαρμογή τους είναι δυσκολότερη σε σύγκριση με όσους ζουν σε ήπια κλίματα. Οι πρώτοι πρέπει να έχουν συγκεκριμένη ένδυση, ειδικά καταλύματα και ιδιαίτερες

εργασιακές ρυθμίσεις, να δημιουργούν ειδικούς οργανισμούς παραγωγής, μεταφοράς, εμπορίου και αποθήκευσης τροφίμων, και να ιδρύουν ιδιαίτερες δομές φροντίδας και περίθαλψης. Οι άνθρωποι στις ψυχρότερες περιοχές είναι μακράν υγιέστεροι από τους κατοίκους των πιο θερμών περιοχών. Αυτή η άνιση πρόσβαση σε πόρους μπορεί να επηρεάσει αρκετά πολιτισμικά σύνδρομα (Van de Vliert, 2006). Μπορείτε να μαντέψετε ποια;

Η οικονομική και πολιτική σταθερότητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα μακροπρόθεσμης επίδρασης στα έθιμα και στις πεποιθήσεις. Για πολλές δεκαετίες κάποιες χώρες παραμένουν σταθερές, ενώ άλλες είναι πολύ ασταθείς. Ορισμένες από τις πιο σταθερές χώρες εντοπίζονται στη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία, ενώ οι πιο ασταθείς βρίσκονται συνήθως στη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Οι περισσότερες από τις σταθερές χώρες εφαρμόζουν μια παραλλαγή δημοκρατικού πολιτεύματος με κατοχυρωμένες ατομικές ελευθερίες (Jane's Information Group, 2008). Πιστεύετε ότι μακροπρόθεσμα η κοινωνική σταθερότητα και το καθεστώς ελευθερίας μπορούν να επηρεάσουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων και ειδικότερα τα πολιτισμικά σύνδρομα;

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η οικοπολιτισμική προσέγγιση: Πολιτισμός και διαθεσιμότητα χώρου

Ο συνωστισμός αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της ιαπωνικής κοινωνίας. Οι άνθρωποι στριμώχνονται και συμπιέζονται στα τρένα, σπρώχνονται στους υπερκορεσμένους δρόμους και κολυμπούν σε πισίνες μαζί με 10 ακόμα άτομα στον ίδιο υδάτινο διάδρομο. Όλος σχεδόν ο πληθυσμός των 130 εκατομμυρίων Ιαπώνων ζει σε αχανείς αστικούς οικισμούς, όπου ο χώρος είναι εξαιρετικά περιορισμένος και ακριβός. Το μέσο εμβαδόν μιας κατοικίας στο Τόκιο είναι περίπου 58 τετραγωνικά μέτρα. Τα περισσότερα ιαπωνικά σπίτια δεν διαθέτουν υπόγειο, έχουν συνήθως μόνο ένα μπάνιο, ενώ η εξώπορτα σε πολλές κατοικίες οδηγεί απευθείας στην οδική κυκλοφορία, αφού σε πολλούς δρόμους δεν υπάρχουν πεζοδρόμια. Πολλές μεγάλες εταιρείες διαθέτουν ξενώνες αναψυχής για τα ανώτερα στελέχη τους, τα οποία δεν έχουν αρκετά μεγάλη κατοικία για να δεχθούν προσκεκλημένους.

Η προσέγγιση των πολιτισμικών υβριδίων

Οι Ολλανδοί ψυχολόγοι Hubert Hermans και Harry Kempen (1998) έστρεψαν την προσοχή τους στη διαπολιτισμική αλληλεπίδραση, στα διασυνδεδεμένα συστήματα και στις πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες που ονομάζονται *πολιτισμικά υβρίδια*. Η «παλαιά» Διαπολιτισμική Ψυχολογία, όπως ισχυρίζονται οι συγγραφείς, θεωρούσε ότι οι πολιτισμοί είναι γενικά στατικοί και περιορισμένοι μέσα σε συγκεκριμένο γεωγραφικό τόπο. Ωστόσο η τρέχουσα κοινωνική, οικονομική, τεχνολογική και πολιτική πραγματικότητα έχει ήδη μεταβάλει τους σύγχρονους πολιτισμούς, καθιστώντας τους ετερογενείς και εξαιρετικά σύνθετους (Faiola, 2003). Οι πολιτισμοί κινούνται και αναμειγνύονται. Ας δούμε την περίπτωση των διπολιτισμικών ατόμων, που προέρχονται από δύο τουλάχιστον πολιτισμικές ή εθνοτικές ομάδες. Η συμπεριφορά αυτών των ατόμων είναι πιθανό να καθοδηγείται είτε από τις δύο κουλτούρες ταυτόχρονα είτε από τη μια ή την άλλη εσωτερικευμένη κουλτούρα ανάλογα με τη χρονική συγκυρία (Ng & Lai, 2009).

Οι άνθρωποι σήμερα έχουν μεγαλύτερη ελευθερία να επιλέξουν ποια πολιτισμικά μηνύματα θέλουν να υιοθετήσουν. Φαινόμενα όπως η πολιτισμική ταυτότητα προσλαμβάνουν όλο και μεγαλύτερη δυναμικότητα, απορροφώντας την ανάμειξη διαφορετικών υπόβαθρων, ενδιαφερόντων, ιδεών και επιλογών σε έναν ενιαίο εαυτό. Η μετανάστευση δημιουργεί μια διακριτή νέα κουλτούρα, η οποία είναι διαφορετική τόσο από τα παλιά όσο και από τα νέα πλαίσια (Raghuvaran et al., 2010). Για παράδειγμα, πολλοί μετανάστες από τη Λατινική Αμερική στις ΗΠΑ μπορεί να μιλούν άπταιστα και τις δύο γλώσσες, να υποστηρίζουν ατομικιστικές αξίες σε μερικές καταστάσεις (όπως στην εργασία) και συλλογικές αξίες σε άλλα πλαίσια (όπως στην οικογένεια), και να ταυτίζονται τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με τη χώρα προέλευσής τους (Chen et al., 2008). Επειδή η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει να κάνει με τόσο πολλές περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας και διατρέχει τόσο πολλά πολιτισμικά και εθνικά σύνορα, οι ψυχολογικές αξίες της ανεκτικότητας και της δεκτικότητας έχουν γίνει ουσιώδεις στη ζωή των ανθρώπων (Friedman, 2000· Giddens, 2000).

Οι ψυχολόγοι έχουν διαμορφώσει τουλάχιστον τρεις απόψεις για το πώς οι τοπικές κουλτούρες ανταποκρίνονται στην παγκοσμιοποίηση.

Η πρώτη άποψη προβλέπει ότι η παγκοσμιοποίηση αναπόφευκτα θα οδηγήσει στην εξασθένηση των τοπικών πολιτισμών και στην ανάπτυξη μιας νέας διεθνούς κουλτούρας. Ο ατομικισμός, ο ανταγωνισμός και το κυνήγι της αποδοτικότητας θα εξελιχθούν σε παγκόσμιες τάσεις. Η βελτίωση των προτύπων διαβίωσης και η γρήγορη εξάπλωση του διαδικτύου θα δημιουργήσουν τελικά παρόμοιους τρόπους ζωής (Ho-Ying Fu & Chi-Yue, 2007). Οι διάφορες κουλτούρες που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στον κόσμο αποτελούν παραδείγματα της ανθρώπινης κατάστασης και των ανθρώπινων δυνατοτήτων. Οφείλουμε να τις διαφυλάξουμε και να προσπαθήσουμε να τις κατανοήσουμε (Rozin, 2010).

Η δεύτερη άποψη βασίζεται στην παραδοχή ότι τα σύγχρονα πρότυπα παγκοσμιοποίησης τελικά θα επιφέρουν ακόμα μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα στις κουλτούρες. Η σημασία των τοπικών παραδόσεων και των εθνοτικών εθίμων θα αναδεικνύεται από περισσότερους ανθρώπους εξαιτίας του φόβου της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η τάση θα οδηγήσει στην ενδυνάμωση των παραδοσιακών απόψεων και των θρησκευτικών δεσμών, που αναπόφευκτα θα πυροδοτήσει μυριάδες εθνοτικές και θρησκευτικές διαμάχες. Ως αποτέλεσμα, η παγκοσμιοποίηση θα επηρεάσει τις ζωές μιας μικρής μερίδας του παγκόσμιου πληθυσμού, που ζουν κυρίως στις πιο εύπορες περιοχές.

Σύμφωνα με την τρίτη άποψη, η παγκοσμιοποίηση πιθανώς θα ωφελήσει μόνο το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού. Αυτοί οι άνθρωποι θα έχουν πρόσβαση σε σύγχρονες τεχνολογίες, εκπαίδευση και ταξίδια. Το υπόλοιπο μισό του πληθυσμού του πλανήτη θα παραμείνει σε σχετική απομόνωση είτε λόγω της ανεξέλεγκτης φτωχοποίησης είτε λόγω των περιοριστικών κυβερνητικών πολιτικών είτε εξαιτίας και των δύο. Την ίδια στιγμή μεγάλες ομάδες ανθρώπων θα παραμείνουν σε καθεστώς πολιτισμικής μετάβασης, το οποίο θα χαρακτηρίζεται από ψυχολογική αβεβαιότητα και αυξημένα επίπεδα άγχους κατά την προσπάθεια προσαρμογής στις παγκόσμιες αλλαγές (Arnett, 2002).

Η συνθετική προσέγγιση: Σύνοψη

Για να συνδυάσουμε και να εφαρμόσουμε κριτικά αυτές αλλά πιθανώς και άλλες προσεγγίσεις στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, θα αναφερθούμε

σε δύο γενικές έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν σε όλο το παρόν βιβλίο: στη δραστηριότητα και τη διαθεσιμότητα πόρων.

Για τον διαπολιτισμικό ψυχολόγο, η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν καθορίζεται αναπότρεπτα από πολιτισμικές επιρροές: οι άνθρωποι είναι επίσης ελεύθερα, ενεργά και λογικά όντα, ικανά να επιβάλλουν τη θέλησή τους. **Δραστηριότητα** ονομάζεται η διεργασία της στοχευμένης αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον. Τα ανθρώπινα κίνητρα, το συναίσθημα, η σκέψη και οι αντιδράσεις δεν είναι δυνατόν να διαχωριστούν από την ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία (1) καθορίζεται από ατομικές, κοινωνικοοικονομικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες, και η οποία επίσης (2) αλλάζει αυτές τις συνθήκες. Η ανθρώπινη ψυχολογία μάλιστα αναπτύσσεται εντός της ανθρώπινης δραστηριότητας και εκδηλώνεται μέσω αυτής (Vygotsky, 1932). Φανταστείτε, για παράδειγμα, ένα παιδί που μεγαλώνει σε μια ζώνη εθνοτικών συγκρούσεων, για το οποίο η επιβίωση γίνεται πρωταρχικής σημασίας δραστηριότητα. Το παιδί αυτό αναπτύσσει συναισθήματα, γνωστικές διεργασίες και κίνητρα αρκετά διαφορετικά από εκείνα που αναπτύσσουν τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ασφαλείς συνθήκες. Ταυτόχρονα, επειδή αυτό το παιδί έχει επίσης τη δυνατότητα να εμπλέκεται σε δραστηριότητες παρόμοιες με εκείνες που πραγματοποιούν τα παιδιά στα περισσότερα περιβάλλοντα –π.χ. παίζει, μαθαίνει αριθμητική, σκέφτεται το μέλλον και βοηθά τους γονείς, μεταξύ άλλων– κατά πάσα πιθανότητα θα έχει πολλά κοινά ψυχολογικά χαρακτηριστικά με τους συνομηλίκους του ανά τον κόσμο. Με την έννοια των πιο κοινών δραστηριοτήτων των μελών τους, οι πολιτισμοί μπορεί να είναι όμοιοι και διαφορετικοί.

Η **διαθεσιμότητα των πόρων** που είναι απολύτως απαραίτητοι για την ευημερία του ατόμου καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τύπο, τον σκοπό και τον προσανατολισμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Υπάρχουν κοινωνίες με περίσσεια διαθέσιμων πόρων και περιοχές που χαρακτηρίζονται από εξαιρετική σπανιότητα πόρων. Ο γεωγραφικός τόπος, το κλίμα, οι φυσικές καταστροφές ενδέχεται να καθορίζουν τόσο την ποσότητα όσο και την ποιότητα των πόρων που είναι διαθέσιμοι στα άτομα.

Η φτώχεια, για παράδειγμα, συνδέεται ξεκάθαρα με μικρότερη διάρκεια ζωής και χειρότερη κατάσταση υγείας. Οι φτωχοί ζουν συνήθως σε επιβλαβέστερα περιβάλλοντα και είναι πιθανό να εκτίθενται σε ασθένειες και άλλους κινδύνους πολύ περισσότερο από εκείνους που δεν είναι

φτωχοί. Ο υποσιτισμός στην παιδική ηλικία, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής, οι παιδικές λοιμώξεις και η έκθεση σε ατυχήματα και τραυματισμούς μπορεί να οδηγήσουν στην ανάπτυξη χρόνιων παθήσεων και ενίοτε αναπηρίας στην ενήλικη ζωή, επιφέροντας έτσι ουσιαστικές αλλαγές στις δραστηριότητες των ατόμων. Επηρεάζει γενικότερα η φτώχεια τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι λαμβάνουν αποφάσεις και βλέπουν τον εαυτό τους, τους άλλους και το περιβάλλον τους; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα μας απασχολήσει σε όλο το κείμενο.

Η ύπαρξη πόρων δεν σημαίνει ίση διαθεσιμότητα σε όλα τα μέλη αυτής της κοινωνίας. Η **πρόσβαση στους πόρους** αποτελεί άλλον ένα σημαντικό παράγοντα που ενώνει και χωρίζει ανθρώπους και πολιτισμούς. Η πρόσβαση των ανθρώπων στους πόρους –και σε αυτό θα στρέψουμε επίσης την προσοχή μας– επηρεάζει πολλές πτυχές της πολιτισμικής και της ατομικής συμπεριφοράς. Πολλές ψυχολογικές μελέτες που εξετάζουν τις εθνοτικές και πολιτισμικές μειονότητες υποδεικνύουν την ανισότητα και την καταπίεση ως κύριες αιτίες των διαφορών μεταξύ των μειονοτήτων και των κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων (βλ. π.χ. Jenkins, 1995). Για παράδειγμα, η καταπίεση ορίζεται συχνά ως άνιση κατανομή πόρων που προκαλεί ένα αίσθημα ψυχολογικής κατωτερότητας στους καταπιεσμένους (Fowers & Richardson, 1996). Κάθε χρόνο, ερευνητές από τα Ηνωμένα Έθνη μετρούν τα πρότυπα διαβίωσης στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Το μέσο επίπεδο εκπαίδευσης και εισοδήματος σε συνδυασμό με το προσδόκιμο ζωής χρησιμοποιούνται ως κριτήρια προσδιορισμού των προτύπων διαβίωσης. Για πολλά χρόνια, χώρες όπως η Νορβηγία, η Σουηδία, η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Γαλλία και οι ΗΠΑ βρίσκονταν μεταξύ των πρώτων 10 χωρών. Κάποιες άλλες πάλι τοποθετούνται χαμηλότερα στον κατάλογο. Μάλιστα, επί είκοσι χρόνια, οι είκοσι τελευταίες είναι χώρες της αφρικανικής ηπείρου.

Ωστόσο, περισσότερο και από τους υλικούς πόρους και την πρόσβαση σε αυτούς, κάποιοι άλλοι παράγοντες καθορίζουν τα κύρια χαρακτηριστικά ενός πολιτισμού και της συνδεδεμένης με αυτόν συμπεριφοράς. Οι ιδέες, όπως και οι πρακτικές που θέτουν σε εφαρμογή αυτές τις ιδέες, είναι αδιαχώριστες από την ατομική ψυχολογία. Ο Max Weber προκάλεσε επανάσταση με τις επιστημονικές απόψεις του για τον ρόλο των ιδεών στην ανθρώπινη ζωή, όταν έκανε τη διάκριση μεταξύ προβιομηχανικών (παλαιότερων, παραδοσιακών) και βιομηχανικών (νεότερων, μη παραδο-

σιακών) κοινωνιών (βλ. περισσότερα για το θέμα αυτό στο Κεφάλαιο 7). Ας δούμε, για παράδειγμα, τον ρόλο που αποδίδουν οι άνθρωποι στις οικογένειες και στους προγόνους τους. Από αρχαιότατων χρόνων, η οικογένεια –και όχι το άτομο– κυριαρχούσε απόλυτα στην κινέζικη κοινωνία ως η βασική κοινωνική μονάδα. Γι' αυτό και ο άνθρωπος υπολογίστηκε εξαρχής ως μέρος μιας μεγαλύτερης κοινότητας και όχι κατ' ανάγκην ως ένα ανεξάρτητο άτομο. Σήμερα όμως η Κίνα αλλάζει: η ευρεία οικογένεια εξαφανίζεται (οι περισσότερες οικογένειες έχουν μόνο ένα παιδί) και ο καπιταλισμός σταδιακά αντικαθιστά τον κομμουνισμό στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Αυτές οι αλλαγές έχουν ήδη ισχυρό αντίκτυπο στην κουλτούρα της Κίνας και στον λαό της.

“Όποιος ξεχνά τους προγόνους του είναι ρυάκι χωρίς πηγή, δέντρο χωρίς ρίζα.”

Κινέζικη παροιμία

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Πλούτος και ατομικισμός

Υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον πλούτο και τον ατομικισμό (McClelland, 1961). Εντούτοις, μια κοινωνία μπορεί να συσσωρεύει πλούτο αλλά να παραμένει συλλογική, όπως είναι το Κουβέιτ ή η Σιγκαπούρη. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο καπιταλισμός μάλλον προωθεί τον ατομικισμό. Ο καπιταλισμός βασίζεται στην αρχή του ανταγωνισμού που προστατεύεται από δημοκρατικές πολιτικές ελευθερίες, οι οποίες εγγυώνται την ισχύ της πλειοψηφίας – εφόσον η πλειοψηφία θεμελιώσει την ισχύ της μέσω εκλογών. Ένας τέτοιος ελεύθερος ανταγωνισμός προϋποθέτει πλεόνασμα διαθέσιμων πόρων. Κάποιοι άλλοι μελετητές όμως μπορεί επίσης να αντιτείνουν ότι η συλλογικότητα βασίζεται μεν στη συνεργασία, αλλά δεν αποκλείει τον ανταγωνισμό: οι άνθρωποι μπορεί να ανταγωνίζονται μεταξύ τους ενώ θεμελιώνουν τις σχέσεις τους στις αρχές της συνεργασίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο ανταγωνισμός μετατίθεται στο επίπεδο της εξωμάδας. Ενδεικτικό παράδειγμα ανταγωνισμού σε συνθήκες συλλογικότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί η βεντέτα (βλ. π.χ. Yabuuchi, 2004).

Γηγενείς ψυχολογίες

Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι δίνουν όλο και μεγαλύτερη προσοχή στις γηγενείς κουλτούρες. Οι **αυτόχθονες ομάδες** προστατεύονται από διεθνείς και εθνικούς νόμους, διατηρώντας ειδικά δικαιώματα τα οποία βασίζονται στους ιστορικούς δεσμούς τους με μια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή και στην πολιτισμική και ιστορική μοναδικότητά τους. Οι Kim και Berry (1993) ορίζουν τις γηγενείς ψυχολογίες (εδώ ο πληθυντικός αριθμός θεωρείται κατάλληλος τύπος, επειδή προφανώς κάθε ομάδα ανθρώπων μπορεί να αναπτύξει τη δική της ψυχολογία) ως την επιστημονική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας που είναι κοινές σε μια δεδομένη ομάδα αυτοχθόνων. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό για μια αυτόχθονη ομάδα είναι οι διατηρούμενοι παραδοσιακοί τρόποι επιβίωσης, όπως η εξάρτηση από το κυνήγι, τη συλλογή τροφής και άλλες ουσιαστικές μορφές παραγωγής. Γενικά μιλώντας, οι περισσότερες αυτόχθονες ομάδες ζουν σε μη αστικοποιημένες περιοχές.

Μία από τις παραδοχές της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας είναι ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε πλήρως την ψυχοσύνθεση των ανθρώπων σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό αν δεν έχουμε κατανοήσει σε βάθος τα κοινωνικά, ιστορικά, οικονομικά, πολιτικά, ιδεολογικά και θρησκευτικά θεμέλια που έχουν διαμορφώσει τη συμπεριφορά και την εμπειρία της συγκεκριμένης ομάδας. Επομένως, οι γηγενείς θεωρίες, συμπεριλαμβανομένης της γηγενούς ψυχολογίας, χαρακτηρίζονται από τη χρήση εννοιών και μεθοδολογιών που σχετίζονται αποκλειστικά με την υπό μελέτη πολιτισμική ομάδα (Ho, 1998). Οι ψυχολόγοι είναι επίσης σημαντικό να κατανοήσουν ότι για αιώνες οι αυτόχθονες υπέφεραν από την αποικιοκρατία και την κατάκτησή τους από άλλες δυνάμεις, αλλά παρ' όλα αυτά επέδειξαν αποφασιστικότητα και κατάφεραν να επιβιώσουν με τις δικές τους διακριτές ταυτότητες ενάντια σε κάθε αντιξοότητα (Anaya, 2009).

Εθνοκεντρισμός

Κάποτε ζητήθηκε από φοιτητές πανεπιστημίων σε διάφορες χώρες να σχεδιάσουν μέσα σε δέκα λεπτά έναν όσο το δυνατόν πιο λεπτομερή παγκόσμιο χάρτη. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις η χώρα των φοιτητών σχε-

διάστηκε δυσανάλογα μεγάλη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες (Whittaker & Whittaker, 1972). Ίσως αυτό που είναι πιο οικείο τείνει να παίρνει υπερβολικές διαστάσεις.

Ο **εθνοκεντρισμός** είναι κατά κάποιον τρόπο μια υπερβολή. Είναι η οπτική που υποστηρίζει τη διατύπωση κρίσεων για την εθνότητα, την εθνική ταυτότητα και τις πολιτισμικές ομάδες από τη σκοπιά της εθνότητας, της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή. Στην Ψυχολογία, για παράδειγμα, διάφορες θεωρίες που βασίζονται σε έννοιες ξένες προς τον μελετώμενο πολιτισμό πέφτουν στην παγίδα του εθνοκεντρισμού. Για όσους μεγάλωσαν σε ένα μέρος και δεν έχουν έρθει ποτέ σε επαφή με άλλες χώρες, οι διαφορές μεταξύ Χιλής και Αργεντινής, Γαλλίας και Αγγλίας ή Τουρκίας και Ελλάδας φαντάζουν ασήμαντες. Ο εθνοκεντρισμός περιορίζει την αντίληψή μας για άλλες χώρες και κοινωνικές ομάδες. Με αυτή την έννοια, είναι μια διαστρέβλωση της πραγματικότητας.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, το να είναι κανείς εθνοκεντρικός σημαίνει επίσης ότι κρίνει από τη θέση μιας πολιτισμικής πλειοψηφίας. Οι αξίες και οι κανόνες που γίνονται αποδεκτοί από οποιαδήποτε πλειοψηφία έχουν μεγάλη ισχύ λόγω του απόλυτου μεγέθους της πλειοψηφίας, αλλά και επειδή τα μέλη της κατέχουν τις περισσότερες θέσεις ισχύος.

Πολυπολιτισμικότητα

Η αναζήτηση της ίσης μεταχείρισης σε όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες θεωρείται δεδομένη στη σύγχρονη Ψυχολογία (Fowers & Richardson, 1996· Sears, 1996). Η **πολυπολιτισμικότητα** όχι μόνο ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για τις εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες σε μια χώρα, αλλά προάγει επίσης την ιδέα ότι οι ποικίλες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τις δικές τους αξίες και πρακτικές. Η διπολιτισμικότητα, ως ένα είδος πολυπολιτισμικότητας, είναι ο συνδυασμός χαρακτηριστικών από δύο πολιτισμούς σε ένα μοναδικό μείγμα. Οι μετανάστες μπορούν να υιοθετήσουν διπλές εθνικές ταυτότητες, να μιλούν άπταιστα δύο γλώσσες και να μεγαλώνουν τα παιδιά τους ως δίγλωσσα (Ng & Lai, 2011). Διπολιτισμικότητα μπορεί να υπάρξει ακόμα και σε απλά έθιμα. Για παράδειγμα, πολλοί Αμερικανοί κουβανικής

καταγωγής γιορτάζουν την Ημέρα των Ευχαριστιών με έναν συνδυασμό παραδοσιακών δεσμάτων της συγκεκριμένης γιορτής και πιάτων από την κουβανέζικη κουζίνα (Chen et al., 2008).

Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι ένα σχετικά νέο πεδίο που προέρχεται από την επιστημονική γενική Ψυχολογία. Αποτελεί μέρος μιας πνευματικής παράδοσης που έχει τις ρίζες της κυρίως στην Ευρώπη, αλλά αναπτύχθηκε περισσότερο στη Βόρεια Αμερική. Οι παλιές ρίζες της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας όμως ανάγονται στην ιστορία της σύγχρονης επιστήμης. Πέρα από τους ιστορικούς δεσμούς με τη γενική Ψυχολογία, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία έχει δεχθεί διάφορες επιρροές, μερικές από τις οποίες πηγάζουν από επιστημονικά πεδία όπως η Ανθρωπολογία, η Φυσιολογία, η Κοινωνιολογία, η Ιστορία και η Πολιτική Επιστήμη.

Σε κάθε κεφάλαιο του βιβλίου αναφέρονται πολλές συγκεκριμένες απόψεις που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Εδώ θα περιγραφούν μερικές μόνο σημαντικές τάσεις.

Παρά τις λιγοστές και ελλιπείς γνώσεις μας για τους αρχαίους φιλοσόφους και τα επιστημονικά τους επιτεύγματα, είναι λογικό να υποθέτουμε ότι οι επιστήμονες είχαν επίγνωση της ανθρώπινης ετερότητας και έδιναν έμφαση στην ύπαρξη τόσο διομαδικών όσο και κοινωνικών διαφορών στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Φαίνεται βέβαια ότι η εθνοκεντρική θεώρηση του κόσμου στην κλασική αρχαιότητα ήταν αρκετά διαδεδομένη: από τον φερόμενο «ομφαλό» της γης στους Δελφούς και την ευτυχία τού να γεννηθεί κανείς «Έλληνας και όχι βάρβαρος» (φράση που ο Διογένης ο Λαέρτιος αποδίδει στον Θαλή ή στον Σωκράτη) μέχρι το –αδιευκρίνιστης προέλευσης, αλλά τόσο κοινότοπα επαναλαμβανόμενο έως τις μέρες μας– «πας μη Έλλην βάρβαρος». Παράλληλα ωστόσο δεν περνά απαρατήρητη η οξυδερκής περιγραφή των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων από τον Ηρόδοτο, ο οποίος επιχείρησε να καταγράψει τις αιτίες των Περσικών πολέμων από τη σκοπιά και των δύο αντιπάλων αιώνες πριν διατυπωθεί η αρχή του πολιτισμικού σχετικισμού. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Θουκυδίδης παρείχε μια εκπληκτικά σύγχρονη θεώρηση της αλληλεπίδρασης του οικολογικού πλαισίου με την ανθρώπινη συμπεριφορά

όταν εξιστορούσε τη δημιουργία της πόλης της Αθήνας (Triandis, 2007). Ο Ισοκράτης διαφώνησε με τον ορισμό του έθνους πάνω στη βάση του αίματος και επισήμανε τον σχετικό χαρακτήρα των αξιών. Ενώ στα θεμέλια της πολιτικής φιλοσοφίας του κοσμοπολιτισμού συναντάμε την αρχή της έμφυτης ισότητας των ανθρώπων σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο. Εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον (εθνοκεντρικό) κανόνα;

Μετά από μια περίοδο σχετικής στασιμότητας στους μεσαιωνικούς χρόνους, άρχισαν να εμφανίζονται ορισμένες ουσιώδεις αλλαγές στο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη διαφορετικότητα, ιδίως μετά τον 15ο αιώνα (Jahoda & Krewer, 1997). Στους παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή την τάση συγκαταλέγονται οι επιστημονικές εξελίξεις, η αυξανόμενη επαφή με άλλους ανθρώπους, οι εξερευνητικές αποστολές και το εμπόριο. Οι πιο ριζικές ίσως αλλαγές στην ανθρώπινη σκέψη για τη διαφορετικότητα επήλθαν την εποχή του Διαφωτισμού, μεταξύ 17ου και 19ου αιώνα. Χάρη στα βιβλία και τη συστηματική εκπαίδευση, πολλά δύσκολα θέματα συζήτησης άρχισαν να απασχολούν τη σκέψη χιλιάδων μορφωμένων ανθρώπων. Έργα και δημοσιεύσεις του René Descartes στην Ολλανδία, του Francis Bacon και του David Hume στην Αγγλία, του Immanuel Kant στην Πρωσία, του Denis Diderot και του Jean Jacques Rousseau στη Γαλλία, και άλλων εξεχόντων διανοητών διαμόρφωσαν πολλές από τις σύγχρονες απόψεις για την αιτιότητα, το συναίσθημα, τις αξίες και τη συμπεριφορά.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, το ενδιαφέρον για συγκριτικές έρευνες στις κοινωνικές επιστήμες αυξήθηκε. Ανθρωπολόγοι, ψυχολόγοι και κοινωνικοί επιστήμονες, όπως ο Emile Durkheim και ο Gabriel Tarde στη Γαλλία, ο Βλαντίμιρ Μπέχτερεφ στη Ρωσία, μεταξύ άλλων, προσπάθησαν να διατυπώσουν μια ενδιαφέρουσα θεωρία ή μια απλή αναλογία (π.χ. «κοινωνικό ένστικτο» ή «μίμηση») για να εξηγήσουν τη διαπολιτισμική ανθρώπινη συμπεριφορά. Σταδιακά, το επίκεντρο της έρευνας άλλαξε και από θεωρητικό έγινε εμπειρικό. Ο Francis Galton πραγματοποίησε τη συγκριτική μελέτη του για τη νοημοσύνη. Ο William Rivers προχώρησε σε εξερευνητικές αποστολές συλλέγοντας δεδομένα στη Νέα Γουινέα, και ο Richard Thurnwald ταξίδεψε στη Μελανησία για να μελετήσει τις γνωστικές λειτουργίες των ανθρώπων. Οι ψυχολογικές μελέτες και οι ανθρωπολογικές παρατηρήσεις στα μέσα του 20ού αιώνα έκαναν πολλούς επιστήμονες να πιστέψουν ότι το κλειδί για την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς ήταν η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα

άτομα και στο πολιτισμικό τους περιβάλλον. Κατά τη δεκαετία του 1960 η Διαπολιτισμική Ψυχολογία άρχισε να εδραιώνεται ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος.

Μεταξύ πολλών αξιοσημείωτων εξελίξεων, η δεκαετία του 1960 σημάδεύτηκε από τη δημοσίευση μιας διεθνούς μελέτης για τις πολιτισμικές επιδράσεις στην οπτική αντίληψη (Segall et al., 1966) και από την πρώτη έκδοση του επιστημονικού περιοδικού *International Journal of Psychology* (1966). Την ίδια περίπου εποχή έγινε η άτυπη θεμελίωση της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας με τη δημοσίευση του επιστημονικού περιοδικού *Journal of Cross-Cultural Psychology* το 1970. Σήμερα οι συντάκτες του εστιάζουν στις μελέτες που περιγράφουν τις σχέσεις ανάμεσα στον πολιτισμό και στις ψυχολογικές διεργασίες. Πιστεύουν ότι όλη η ψυχολογία είναι πολιτισμική και ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι ψυχολογικοί. Προσπαθούν να δημοσιεύουν επιστημονικές εργασίες που παρουσιάζουν τον πολιτισμό ως διαμεσολαβητική και ρυθμιστική μεταβλητή ή ως προάγγελο όλων των συμπεριφορών. Το περιοδικό ενθαρρύνει συγκρίσεις δύο ή περισσότερων πολιτισμών. Φιλοξενεί επίσης μελέτες πολιτισμικής σύγκρισης μεταξύ μειονοτήτων ή εθνοτικών ομάδων σε μια χώρα.

Το 1972 ιδρύθηκαν η International Association for Cross-Cultural Psychology και η Society for Cross-Cultural Research. Κατά τη δεκαετία του 1980 κυκλοφόρησαν δύο σημαντικά βιβλία: η πρώτη έκδοση του *Εγχειριδίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Handbook of Cross-Cultural Psychology)* από τους Triandis και συνεργάτες (1980), και το *Εγχειρίδιο Διαπολιτισμικής Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Handbook of Cross-Cultural Human Development)* από τους Munroe και συνεργάτες (1981). Το 1997 δημοσιεύτηκε η δεύτερη έκδοση του *Εγχειριδίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας*. Πιο πρόσφατα τέθηκε σε κυκλοφορία η *Εγκυκλοπαίδεια Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology)* των Keith και συνεργατών (2013). Σήμερα η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι ένας διεθνής επιστημονικός κλάδος, με ειδικούς να εκπροσωπούν το πεδίο σχεδόν σε κάθε χώρα του κόσμου.

▲ Άσκηση 1.1. Το όνομά σας και ο πολιτισμός σας

Σπάνια διαλέγουμε το όνομά μας. Κάποιος άλλος –συνήθως οι γονείς μας– αποφασίζουν για το πώς θα λεγόμαστε. Πιστεύετε όμως ότι τα ονό-

ματά μας αντιπροσωπεύουν σε κάποιο βαθμό τον πολιτισμό και την ατομική μας προσωπικότητα; Ας αναλύσουμε αυτό το θέμα σε τρία βήματα θέτοντας και απαντώντας μερικές ερωτήσεις.

Βήμα 1. Πώς σε λένε; Έχεις δύο μικρά ονόματα; Εξήγησε πώς σου δόθηκε το όνομά σου και γιατί. Τι σημαίνει το όνομά σου; Πώς σε αποκαλούν οι άλλοι; Εσύ έχεις κάποια προτίμηση;

Βήμα 2. Περιγράψε πώς δίνονται τα ονόματα στη χώρα σου. Για παράδειγμα, στη Ρωσία, στην Αιθιοπία και σε πολλές άλλες χώρες, το μεσαίο όνομα ενός ατόμου είναι συνήθως το πρώτο όνομα του πατέρα του. Στη μεταπολεμική Γερμανία οι άνθρωποι απέφευγαν το όνομα Adolf για προφανείς λόγους. Σε ορισμένες χώρες (π.χ. Σουηδία, Δανία) η νομοθεσία προβλέπει ότι τα ονόματα δεν μπορούν να είναι αιτία προσβολής του παιδιού ή να επηρεάζουν αρνητικά τη ζωή του. Πιστεύεις ότι το δικό σου όνομα αντιπροσωπεύει την κουλτούρα με την οποία ταυτίζεσαι; Εάν έπρεπε να ζήσεις σε μια διαφορετική χώρα, θα σκεφτόσουν να αλλάξεις το όνομά σου ώστε να ηχεί πολιτισμικά πιο «κατάλληλο»;

Βήμα 3. Πώς αισθάνεσαι για το όνομά σου; Σου αρέσει; Πώς σου φέρονται οι ξένοι όταν ακούν για πρώτη φορά το όνομα και το επίθετό σου; Πιστεύεις ότι το όνομά σου αντανακλά την ατομική σου προσωπικότητα; Εάν ναι, με ποιον τρόπο;

▲ Ανακεφαλαίωση

- Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη ψυχολογία. Ως συγκριτικό πεδίο, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία αντλεί τα συμπεράσματά της από τουλάχιστον δύο δείγματα που αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον δύο πολιτισμικές ομάδες. Η πράξη της σύγκρισης απαιτεί ένα ειδικό σύνολο δεξιοτήτων κριτικής σκέψης.
- Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία εξετάζει την ποικιλομορφία των ψυχολογικών φαινομένων και τις αιτίες που την προκαλούν. Χρησιμοποιώντας συγκριτική προσέγγιση, εξετάζει τις διασυνδέσεις ανάμεσα στους πολιτισμικούς κανόνες και τη συμπεριφορά, καθώς και τους τρόπους

- με τους οποίους συγκεκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες επηρεάζονται από διάφορες πολιτισμικές δυνάμεις. Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία τεκμηριώνει ψυχολογικά οικουμενικά συμβάντα, δηλαδή φαινόμενα τα οποία είναι κοινά για τους ανθρώπους σε πολλούς διαφορετικούς ή ίσως και σε όλους τους πολιτισμούς.
- Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία προσπαθεί να ανακαλύψει τους σημαντικούς δεσμούς ανάμεσα σε έναν πολιτισμό και στην ψυχοσύνθεση των ατόμων που ζουν σε αυτόν.
  - Μπορούν να διακριθούν τουλάχιστον τέσσερις τύποι γνώσης σε ό,τι αφορά την Ψυχολογία: επιστημονική, απλολαϊκή (παραδοσιακή), ιδεολογική (αξιακή) και νομική. Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι οφείλουν να αντιμετωπίζουν όλους τους τύπους γνώσης με ευαισθησία, κατανόηση και σεβασμό.
  - Καμιά κοινωνία δεν είναι πολιτισμικά ομοιογενής. Δεν υπάρχουν πολιτισμοί που είναι είτε εντελώς όμοιοι είτε απολύτως διαφορετικοί. Μέσα στο ίδιο πολιτισμικό πλαίσιο είναι δυνατόν να υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις, ασυνέπειες και ανομοιότητες.
  - Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι νοηματοδοτούν και ορίζουν τα κύρια πολιτισμικά χαρακτηριστικά με όρους πολιτισμικής διχοτομίας (ή πόλωσης). Παραδείγματα αποτελούν η απόσταση υψηλής ισχύος έναντι της απόστασης χαμηλής ισχύος, η υψηλή έναντι της χαμηλής αποφυγής της αβεβαιότητας, η αρρενωπότητα έναντι της θηλυκότητας, και η συλλογικότητα έναντι του ατομικισμού.
  - Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται στις φυσικές επιστήμες, στις κοινωνικές επιστήμες και στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Οι φυσικοί επιστήμονες ασχολούνται με την περιγραφή, την πρόβλεψη και την κατανόηση των φυσικών φαινομένων. Για τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, η Γνωστική Νευροεπιστήμη είναι ιδιαίτερα σημαντική. Εξετάζει τους μηχανισμούς του εγκεφάλου που υποστηρίζουν τις νοητικές λειτουργίες του ατόμου. Οι εξελικτικοί επιστήμονες διερευνούν τους τρόπους με τους οποίους οι βιολογικοί παράγοντες επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, θέτοντας έτσι ένα φυσικό θεμέλιο για τον ανθρώπινο πολιτισμό. Οι κοινωνιολόγοι εστιάζουν σε ευρείες κοινωνικές δομές που επηρεάζουν την κοινωνία συνολικά και κάθε ξεχωριστό μέλος της ειδικότερα. Υπάρχουν συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά μεγάλων κοινωνικών ομάδων.

Οι άνθρωποι αναπτύσσουν και προσαρμόζουν τις ατομικές τους αντιδράσεις ανάλογα με τις απαιτήσεις και τις πιέσεις της κοινωνίας.

- Σύμφωνα με την οικοπολιτισμική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, τα άτομα δεν μπορούν να διαχωριστούν από το περιβαλλοντικό τους πλαίσιο. Οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν διαρκώς με το περιβάλλον, μεταβάλλοντας τόσο το ίδιο όσο και τον εαυτό τους.
- Σύμφωνα με την προσέγγιση των πολιτισμικών υβριδίων, οι ερευνητές οφείλουν να στρέψουν την προσοχή τους από τις παραδοσιακές απόψεις για τον πολιτισμό στα νέα πολιτισμικά υβρίδια, τις ζώνες επαφής, τα διασυνδεδεμένα συστήματα και τις πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες.
- Μια συνθετική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία δίνει έμφαση στην ανθρώπινη δραστηριότητα, που είναι η διεργασία της στοχευμένης αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον. Τα κίνητρα, το συναίσθημα, η σκέψη και οι αντιδράσεις του ανθρώπου δεν μπορούν να διαχωριστούν από την ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία (1) καθορίζεται από ατομικές, κοινωνικοοικονομικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες· και επιπλέον (2) αλλάζει αυτές τις συνθήκες. Δύο παράγοντες –η παρουσία και η έλλειψη πόρων– καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το είδος, τον σκοπό και τον προσανατολισμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.
- Οι γηγενείς θεωρίες χαρακτηρίζονται από τη χρήση εννοιών και μεθοδολογιών που σχετίζονται αποκλειστικά με την υπό διερεύνηση πολιτισμική ομάδα. Η γηγενής ψυχολογία είναι η επιστημονική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς που έχει σχεδιαστεί ειδικά για τον εκάστοτε αυτόχθονα πληθυσμό και δεν έχει μεταφερθεί από άλλες περιοχές.
- Εθνοκεντρισμός είναι η άποψη για άλλες εθνοτικές, εθνικές και πολιτισμικές ομάδες και γεγονότα από τη θέση της εθνότητας, της εθνικότητας και της πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή. Πολυπολιτισμικότητα είναι η άποψη που ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για όλες τις πολιτισμικές και εθνικές ομάδες, και η οποία προάγει την ιδέα ότι διάφορες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τα δικά τους μοναδικά μονοπάτια ανάπτυξης και να έχουν τις δικές τους μοναδικές δραστηριότητες, αξίες και νόρμες.

Βασικοί Όροι

Ανθρωπιστική παράδοση, Ουμανισμός (Humanist tradition, Humanism):

Ένα επιστημονικό πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών που δίνει έμφαση στην υποκειμενική πλευρά του ατόμου: στην αίσθηση της ελευθερίας, της ομορφιάς, της δημιουργικότητας και της ηθικής ευθύνης.

Απλολαϊκές θεωρίες (Folk theories): Μια συλλογή λαϊκών πεποιθήσεων και υποθέσεων –«καθημερινή ψυχολογία»– που διαμορφώνεται από τους ανθρώπους για τους ανθρώπους.

Απόσταση εξουσίας (Power distance): Ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται ότι η ισχύς των θεσμών και των οργανισμών κατανέμεται άνισα.

Αποφυγή αβεβαιότητας (Uncertainty avoidance): Ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας νιώθουν άβολα απέναντι στην αβεβαιότητα και την ασάφεια.

Ατομικισμός (Individualism): Σύνθετη συμπεριφορά βασισμένη στο ενδιαφέρον για τον εαυτό και τη στενή οικογένεια ή πρωτογενή ομάδα σε αντιδιαστολή με το ενδιαφέρον για άλλες ομάδες στις οποίες ανήκει κάποιος.

Διαθεσιμότητα πόρων (Availability of resources): Μέτρο που δηλώνει την παρουσία και την πρόσβαση σε πόρους απαραίτητους για την ευημερία του ατόμου.

Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Cross-Cultural Psychology): Η κριτική και συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών επιδράσεων στην ανθρώπινη συμπεριφορά.

Δραστηριότητα (Activity): Μια διεργασία στοχευμένης αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον.

Εθνοκεντρισμός (Ethnocentrism): Η άποψη που διατυπώνει κρίσεις για άλλες εθνοτικές, εθνικές και πολιτισμικές ομάδες και γεγονότα από την οπτική της εθνοτικής, εθνικής ή πολιτισμικής ομάδας του παρατηρητή.

Έθνος (Nation): Μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που συγκροτούν ένα νομιμοποιημένο, ανεξάρτητο κράτος και έχουν κοινή γεωγραφική προέλευση, ιστορία και συχνά γλώσσα.

Εθνότητα (Ethnicity): Η πολιτισμική κληρονομιά που μοιράζεται μια κατηγορία ανθρώπων, οι οποίοι έχουν επίσης κοινές προγονικές ρίζες, κοινή γλώσσα και κοινή θρησκεία.

Επιστημονική γνώση (Scientific knowledge): Γνώση που αποτελεί προϊόν επιστημονικής έρευνας σε ένα ευρύ φάσμα ψυχολογικών φαινομένων.

Θρησκευτικό δόγμα (Religious affiliation): Όρος που δηλώνει την αποδοχή από το άτομο, της γνώσης, των πεποιθήσεων και των πρακτικών που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη πίστη.

Ιδεολογική (αξιακή) γνώση (Ideological [value-based] knowledge): Ένα σταθερό σύνολο πεποιθήσεων σχετικά με τον κόσμο, τη φύση του καλού και του κακού, το σωστό και το λάθος, και τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής – όλα βασισμένα σε μια ορισμένη οργανωτική αρχή ή κεντρική ιδέα.

Κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο (Sociopolitical context): Το περιβάλλον όπου οι άνθρωποι συμμετέχουν τόσο στις παγκόσμιες όσο και στις τοπικές αποφάσεις. Συνδέεται με ιδεολογικά ζητήματα, πολιτικές δομές και την ύπαρξη ή την έλλειψη πολιτικών και κοινωνικών ελευθεριών.

Κουλτούρα (Culture): Βλ. Πολιτισμός/Κουλτούρα (Culture).

Μη παραδοσιακός πολιτισμός (Nontraditional culture): Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει πολιτισμούς που βασίζονται κυρίως σε σύγχρονες πεποιθήσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές, είναι σχετικά ανοιχτοί σε άλλους πολιτισμούς, απορροφούν από αυτούς στοιχεία, λειτουργούν δυναμικά, βασίζονται στην επιστήμη και την τεχνολογία, και εμφανίζονται σχετικά ανεκτικοί στις κοινωνικές καινοτομίες.

Νομική γνώση (Legal knowledge): Ένας τύπος γνώσης που εμπερικλείεται στον νόμο και εξειδικεύεται στους επίσημους κανόνες και τις βασικές αρχές που σχετίζονται με την ψυχική λειτουργία των ατόμων.

Οικολογικό πλαίσιο (Ecological context): Το φυσικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αλληλεπιδρούν οι ανθρώπινοι οργανισμοί και το περιβάλλον.

Ομάδες αυτοχθόνων (Indigenous groups): Ομάδες που προστατεύονται από διεθνείς και εθνικούς νόμους, διατηρούν συγκεκριμένα δικαιώματα με βάση τους ιστορικούς τους δεσμούς με μια συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια, καθώς και την πολιτισμική και ιστορική τους μοναδικότητα.

Παραδοσιακός πολιτισμός (Traditional culture): Όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει πολιτισμούς οι οποίοι βασίζονται κατά κύριο λόγο σε πεποιθήσεις, κανόνες, σύμβολα και αρχές που θεμελιώθηκαν στο παρελθόν, παραμένουν εντός τοπικών ή περιφερειακών ορίων,

και εμφανίζονται περιοριστικοί και προπάντων μη ανεκτικοί σε κοινωνικές καινοτομίες.

Πολιτισμική Ψυχολογία (Cultural Psychology): Η μελέτη που έχει σκοπό να ανακαλύψει τις συστηματικές σχέσεις ανάμεσα σε πολιτισμικές και ψυχολογικές μεταβλητές.

Πολιτισμός/Κουλτούρα (Culture): Το σύνολο των στάσεων, συμπεριφορών και συμβόλων που μοιράζεται μια ομάδα ανθρώπων, και το οποίο συνήθως μεταβιβάζεται διαγενεακά.

Πολυπολιτισμικότητα (Multiculturalism): Η άποψη που ενθαρρύνει την αναγνώριση της ισοτιμίας για όλες τις πολιτισμικές και εθνικές ομάδες, και προάγει την ιδέα ότι οι διάφορες πολιτισμικές ομάδες έχουν το δικαίωμα να ακολουθούν τη δική τους αναπτυξιακή πορεία.

Προσανατολισμός αβεβαιότητας (Uncertainty orientation): Συνήθεις τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι χειρίζονται την αβεβαιότητα στις καθημερινές καταστάσεις και στη ζωή τους γενικότερα.

Πρόσβαση σε πόρους (Access to resources): Ο δείκτης διαθεσιμότητας των υλικών πόρων σε έναν πληθυσμό.

Συλλογικότητα (Collectivism): Συμπεριφορά που βασίζεται στο ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους, τις παραδόσεις και τις κοινές αξίες.

Φυλή (Race): Μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που διακρίνονται από ορισμένα παρόμοια και γενετικά μεταβιβαζόμενα φυσικά χαρακτηριστικά.

Η Κριτική Σκέψη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

“Μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι.”

κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, ε΄ 3

“Σκέφτομαι, άρα υπάρχω.”

René Descartes (1596-1650) - Γάλλος φιλόσοφος
και μαθηματικός

“Για να σκεφτείς καινούριες σκέψεις, πρέπει να σπάσεις τα κόκα-
λα στο κεφάλι σου.”

Jean-Paul Sartre (1905-1980) - Γάλλος φιλόσοφος

Η ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΙΣΤΟΡΙΑ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ να έχει συμβεί στη Νέα Ορ-
λεάνη, στη Νέα Υόρκη, στο Τόκιο, στο Κέιπ Τάουν ή στο Μπουένος
Άιρες. Μια γυναίκα επισκέπτεται τον γιατρό ισχυριζόμενη ότι είναι ζό-
μπι. Ο γιατρός, αφού προσπάθησε με κάθε τρόπο να την πείσει για το
αντίθετο, της λέει:

«Περπατάτε και μιλάτε, έτσι δεν είναι;»

«Τα ζόμπι περπατούν και μιλούν», απαντά η ασθενής.

«Μάλιστα, αλλά εσείς αναπνέετε κιόλας».

«Ναι, τα ζόμπι αναπνέουν».

«Σύμφωνοι, τι δεν κάνουν τα ζόμπι; Αιμορραγούν;»

«Όχι, φυσικά και όχι», λέει η ασθενής.

Ο γιατρός απαντά:

«Καλώς. Λοιπόν, θα τρυπήσω το μπράτσο σας με αυτή τη βελόνα και έτσι θα μπορέσουμε να δούμε εάν αυτό που πιστεύετε είναι σωστό ή λάθος».

Τρυπά με τη βελόνα βαθιά το μπράτσο της ασθενούς και, όπως είναι φυσικό, από την πληγή αρχίζει να τρέχει αίμα. Τότε η γυναίκα εμβρόντητη και έντρομη γυρίζει στον γιατρό και λέει:

«Θεέ μου, τελικά είχα λάθος... Τα ζόμπι *όντως* αιμορραγούν!»

Ποιο είναι το ηθικό δίδαγμα της ιστορίας; Τα αδιάσειστα γεγονότα αρκετά συχνά δεν είναι τόσο αδιάσειστα όσο φαίνονται. Εκείνο που τελικά έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η δική μας ερμηνεία γι' αυτά. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης σκέψης είναι ο τρόπος με τον οποίο καλύπτουμε τα πράγματα με την προσωπική μας επένδυση και επιμένουμε στις απόψεις, τις πεποιθήσεις και τις ερμηνείες μας. Η τάση αυτή, που ονομάζεται *φαινόμενο εμμονικής πεποίθησης* (belief perseverance effect), μπορεί συχνά να μας οδηγήσει στη διαστρέβλωση, στην ελαχιστοποίηση της σημασίας, ακόμα και στην αγνόηση των γεγονότων που έρχονται σε αντίθεση με την «προσωπική» μας αλήθεια.

Η σκέψη αποτελεί ένα από τα πλέον ουσιώδη ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Είναι εγγενής σχεδόν σε καθενί που πράττουμε. Κάνουμε όμως ποτέ σκέψεις για τη σκέψη; Πόσο συχνά υποβάλλουμε τη διεργασία της σκέψης μας σε κριτική ανάλυση;

Οι εκπαιδευτικοί ορθά υποστηρίζουν ότι το να μαθαίνουμε πώς να σκεφτόμαστε κριτικά αποτελεί ένα από τα πιο ουσιώδη και αναπόσπαστα στοιχεία της μάθησης· ωστόσο σπάνια –αν όχι ποτέ– μας δίνονται τα απαραίτητα ειδικά εργαλεία για **κριτική σκέψη**. Έτσι, παρόλο που είμαστε πεπεισμένοι για την αξία της κριτικής σκέψης, δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς χρειάζεται να κάνουμε για να την αποκτήσουμε.

Αυτό ακριβώς είναι το κεντρικό θέμα που πραγματεύεται το παρόν κεφάλαιο, το οποίο αποβλέπει στη βελτίωση των δεξιοτήτων σκέψης σας, προσπαθεί δηλαδή να σας διδάξει να σκέπτεστε κριτικά, να σας βοηθήσει να κάνετε σκέψεις για τη σκέψη σας – με δυο λόγια, να προάγει τη **μετασκέψη** στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Η μετασκέψη δεν είναι μια μαγική, μυστικιστική ή μυστηριώδης αφηρημένη έννοια. Ούτε αποτελεί ένα απρόσμενο χάρισμα, το οποίο έχει δοθεί εν είδει θαύματος σε μια

διανοητική ελίτ. Πρόκειται περισσότερο για μια δεξιότητα (ακριβέστερα για ένα σύνολο δεξιοτήτων) που μπορούμε να διδαχθούμε και να μάθουμε (Levy, 2010). Οι κύριες αρχές της σκέψης ή **μετασκέψεις** (κυριολεκτικά «οι σκέψεις για τη σκέψη») που περιλαμβάνονται στο παρόν κεφάλαιο αποτελούν γνωστικά εργαλεία τα οποία μας παρέχουν συγκεκριμένες στρατηγικές για τη διερεύνηση και την επίλυση προβλημάτων στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Με αυτό τον τρόπο χρησιμεύουν ως δυναμικά **αντίδοτα** στη σκέψη που έχει συχνά την τάση να είναι μεροληπτική, απλουστευτική, άκαμπτη, νωθρή ή απλώς απρόσεκτη.

Για τους σκοπούς αυτού του βιβλίου (κάποια τμήματα του οποίου αποτελούν προσαρμογή από το έργο του Levy, 2010), κάθε μετασκέψη καταδεικνύεται πρωτίστως μέσα από τη θεωρία και τις εφαρμογές της σύγχρονης Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας. Παρά την παγκόσμια κοινωνικοπολιτισμική ποικιλομορφία, ο ουσιώδης παγκόσμιος χαρακτήρας αυτών των κύριων αρχών κριτικής σκέψης υπερβαίνει τα όρια οποιασδήποτε πολιτισμικής ομάδας. Επιπλέον, οι ίδιες αρχές μπορούν να αξιοποιηθούν σε πολλά διαφορετικά πεδία, από τη φιλοσοφία και τη θεολογία έως τη νομική, την πολιτική επιστήμη, ακόμα και τις τέχνες – στην πραγματικότητα, σε κάθε περιοχή εκπαίδευσης και μάθησης.

Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας: Περιγράφω σημαίνει ορίζω

“Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι υποκειμενικοί με τον εαυτό τους και αντικειμενικοί με τους άλλους – τρομακτικά αντικειμενικοί μερικές φορές. Σκοπός όμως είναι να είμαστε αντικειμενικοί με τον εαυτό μας και υποκειμενικοί με τους άλλους.”

Søren Kierkegaard (1813-1855) – Δανός φιλόσοφος

“Κ’ οι λέξεις φλέβες είναι μέσα τους αίμα τρέχει.”

Γάννης Ρίτσος (1909-1990) – Έλληνας ποιητής

Η γλώσσα εξυπηρετεί πολλές λειτουργίες. Ένας από τους συνηθέστερους και σημαντικότερους σκοπούς της είναι βεβαίως να μας βοηθά να περι-

γράψουμε ποικίλα φαινόμενα, όπως γεγονότα, καταστάσεις και ανθρώπους: «Τι είναι αυτό;» Ένας άλλος σκοπός είναι να αξιολογεί αυτά τα ίδια φαινόμενα: «Είναι αυτό καλό ή κακό;» Τυπικά, θεωρούμε ότι οι περιγραφές είναι αντικειμενικές, ενώ οι αξιολογήσεις είναι υποκειμενικές.

Είναι όμως η διάκριση μεταξύ αντικειμενικής περιγραφής και υποκειμενικής αξιολόγησης ξεκάθαρη; Η απάντηση στις περισσότερες περιπτώσεις είναι αρνητική. Γιατί; Επειδή οι λέξεις και περιγράφουν και αξιολογούν. Όποτε επιχειρούμε να περιγράψουμε κάτι ή κάποιον, οι λέξεις που χρησιμοποιούμε είναι σχεδόν πάντα αξιολογικά φορτισμένες διότι αντανακλούν προσωπικές προτιμήσεις ή απέχθειες. Έτσι, κάθε φορά που χρησιμοποιούμε οποιονδήποτε ειδικό όρο, δεν το κάνουμε μόνο για να περιγράψουμε, αλλά και για να *προσδιορίσουμε* τι είναι επιθυμητό ή μη επιθυμητό σ' εμάς.

Αυτό το πρόβλημα δεν είναι τόσο εμφανές στις περιγραφές άψυχων πραγμάτων, όσο σε εκείνες έμψυχων όντων. Ας δούμε, για παράδειγμα, τους όρους «κρύος» και «ζεστός»¹. Όταν πρόκειται για υλικά σώματα, τότε και οι δύο όροι αναφέρονται κυριολεκτικά στη θερμοκρασία: «Αυτό το υγρό είναι πολύ κρύο» ή «Εκείνο το υγρό είναι πολύ ζεστό». Όταν όμως πρέπει να περιγράψουμε ένα πρόσωπο, οι ίδιοι όροι λαμβάνουν εμφανώς αξιολογική έννοια: «Αυτός ο άνθρωπος είναι πολύ ψυχρός» ή «Αυτός ο άνθρωπος είναι πολύ θερμός».

Οι καλύτερες προσπάθειές μας να παραμείνουμε ουδέτεροι περιορίζονται από τα όρια της γλώσσας. Όταν πρόκειται να περιγράψουμε ανθρώπους (για παράδειγμα, όταν διεξάγουμε μια έρευνα), είναι σχεδόν αδύνατον να βρούμε λέξεις χωρίς αξιολογική φόρτιση. Όσο απίστευτο κι αν ακούγεται, δεν έχουμε ουδέτερα επίθετα για να περιγράψουμε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, είτε αφορούν μεμονωμένα άτομα είτε ολόκληρες ομάδες. Αλλά ακόμα κι αν υπήρχαν τέτοιες λέξεις, θα ήταν και πάλι πολύ πιθανό να χρησιμοποιούσαμε αυτές που θα αντιπροσώπευαν τις προσωπικές μας προτιμήσεις.

---

1. Σ.τ.Μ.: Επισημαίνεται ότι οι αξιολογικές αποχρώσεις της περιγραφής μερικές φορές αντανακλώνται στην επιλογή συνωνύμων με διαφορετική συναισθηματική φόρτιση. Για παράδειγμα, το επίθετο *κρύος* έχει κυρίως περιγραφικό χαρακτήρα, ενώ το επίθετο *ψυχρός* έχει πρόσθετο αξιολογικό φορτίο. Γι' αυτό προτιμάμε να αναφερόμαστε σε ένα ψυχρό (παρά σε ένα κρύο) άτομο, προκειμένου να τονίσουμε την αρνητική φόρτιση του περιγραφικού όρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1
Το ίδιο άτομο όπως περιγράφεται από δύο διαφορετικές οπτικές

Αξιακό σύστημα του Γιώργου	Αξιακό σύστημα της Άννας
Γέρος	Ώριμος
Αφελής	Ιδεαλιστής
Απερίσκεπτος	Γενναίος
Χειριστικός	Πειστικός
Άβουλος	Συνεργατικός
Παιδαριώδης	Παιδικός
Αλλόκοτος	Ενδιαφέρων
Εμμονικός	Προσπλωμένος
Καθηλωμένος στο πρακτικό στάδιο	Τακτικός
Προσκολλημένος	Πιστός
Συναισθηματικά εξαρτημένος	Συμπονετικός
Ναρκισσιστικός	Με αυτοπεποίθηση
Παλαβός	Οραματιστής
Ψυχωτικός	Δημιουργικός
Επαγγελματικά εξουθενωμένος	Σε δυσμενή επαγγελματική θέση
Ψυχοπαθής	Αμφισβητίας των ηθικών αρχών
Κενός	Οντολογικά ανάπηρος

Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας απεικονίζεται στον Πίνακα 2.1 και στη συνοδευτική άσκηση. Ας υποθέσουμε ότι ζητάμε από δύο διαφορετικούς παρατηρητές, τον Γιώργο και την Άννα, και οι δυο τους με διαφορετικό αξιακό πλαίσιο, να περιγράψουν το ίδιο πρόσωπο, γεγονός ή ομάδα. Παρατηρήστε πώς οι λέξεις που χρησιμοποιούν αποκαλύπτουν τις υποκειμενικές τους απόψεις.

Άσκηση 2.1. Η αλληλεξάρτηση αξιών, αντιλήψεων και γλώσσας

Ετοιμαστείτε να δοκιμάσετε κι εσείς! Θα πρέπει να διαλέξετε λέξεις που αποκαλύπτουν τις προσωπικές στάσεις και αξίες της Άννας, οι οποίες είναι σαφώς πιο «θετικές» από εκείνες του Γιώργου.

Γιώργος	Άννα	Γιώργος	Άννα
Πρόβλημα	_____	Ανώμαλος	_____
Αποτυχία	_____	Εθνοκεντρισμός	_____
Τρομοκρατής	_____	Σοβινισμός	_____
Όμηρος	_____	Πολιτισμική πρόσμειξη	_____
Δολοφονία	_____	Διακρίσεις	_____
Γενοκτονία	_____	Αντίστροφες διακρίσεις	_____
Πλύση εγκεφάλου	_____	Κακοποίηση ανηλίκου	_____
Ανάπηρος	_____	Παραμέληση ανηλίκου	_____
Μειονεκτικός	_____	Ελεημοσύνη	_____
Πρωτόγονος	_____	Κλεπτομανής	_____

Αυτή η μετασκέψη υπογραμμίζει επίσης την αμοιβαία επίδραση μεταξύ στάσεων και γλώσσας. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο οι πεποιθήσεις μας, οι αξίες μας και οι αντιλήψεις μας επηρεάζουν τη χρήση της γλώσσας, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούμε τη γλώσσα επηρεάζει με τη σειρά του τις πεποιθήσεις, τις αξίες και τις αντιλήψεις μας (βλ. Ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα: Κυκλικές και σύνθετες διαδρομές», στο παρόν κεφάλαιο). Για παράδειγμα, όταν αναφερόμαστε σε ένα άτομο ή σε μια ομάδα ως *ο άρρωστος/οι άρρωστοι*, τείνουμε να τους αντιλαμβανόμαστε ως αρρώστους κι αυτό μας ωθεί να τους βάλουμε την «ταμπέλα» του αρρώστου, γεγονός που μας παρακινεί να εικάσουμε ότι είναι άρρωστοι... και πάει λέγοντας.

Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ στάσεων και γλώσσας συνδέεται ευθέως με τη χρήση (ή την κακή χρήση) της «πολιτικά ορθής» ορολογίας. (Για να πάρετε μια ιδέα για τη σατιρική άποψη της πολιτικά ορθής ακαδημαϊκής γλώσσας βλ. Πίνακα 2.2. «Τα μεταμοντέρνα ρούχα του αυτοκράτορα»). Σκεφθείτε πώς τα ονόματα που αποδίδονται σε διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες έχουν τροποποιηθεί σε συνάρτηση με τα εκάστοτε κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια. Με ποιες αξίες είναι πιθανό να σχετίζεται, για παράδειγμα, η χρήση του ονόματος «Ινδιάνοι» αντί του «αυτόχθονες Αμερικανοί», «Ιρανοί» αντί «Πέρσες», «Ανατολίτες» αντί «Ασιάτες», «λαθρομετανάστες» αντί «μετανάστες χωρίς εγκεκριμένα ταξιδιωτικά έγγραφα», «έγχρωμοι» αντί «μαύροι» ή «νέγροι» ή «Αφροαμερικανοί» ή «Αφρικανοαμερικανοί», «ομοφυλόφιλοι» αντί «γκέι» ή «ΛΟΑ»

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2

Τα μεταμοντέρνα ρούχα του αυτοκράτορα: Σύντομος οδηγός αποδόμησης ακαδημαϊκά δημοφιλών φράσεων για αρχάριους

Φράση	Μετάφραση
Όλες οι απόψεις είναι εξίσου έγκυρες.	Είμαι διατεθειμένος να εγκαταλείψω κάθε λογική και απόδειξη μόνο και μόνο για να διατηρήσω την ψευδαίσθηση ότι είμαι ανοιχτόμυαλος και δίκαιος.
Χρειάζεται να εξαλείψουμε τις επιδράσεις της εξουσίας, της κοινωνικής θέσης και των προνομιών.	Θα ήθελα να είχα περισσότερη εξουσία, μεγαλύτερη κοινωνική θέση και προνόμια.
Δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα...	...εκτός από αυτά που λέω τούτη τη στιγμή.
Στον πολιτισμό μας, η εμπειριοκρατία είναι υπερεκτιμημένη.	Δεν έχω απτές αποδείξεις για να υποστηρίξω το επιχειρημά μου.
Επίτρεψέ μου να σου εξηγήσω.	Επίτρεψέ μου να ακυρώσω τη γνώμη σου.
Επίτρεψέ μου να αποδομήσω αυτό τον κοινωνικοπολιτισμικό μύθο.	Παρακολούθησέ με καθώς επιδεικνύω την ανωτερότητά μου.
Επίτρεψέ μου να μοιραστώ την προσωπική μου ιστορία μαζί σου...	...και μην τολμήσεις να εκδηλώσεις κάποια αντίδραση ενσυναίσθησης.
Είμαι πολύ παθιασμένος με τέτοιες ιδέες.	Όσο πιο έντονα νιώθω για κάτι, τόσο πιο δίκιο έχω γι' αυτό.
Δεν λέω «καλύτερος», λέω «διαφορετικός».	Εννοώ «καλύτερος».
Ας αρχίσουμε τον διάλογο.	Ας ξεκινήσω τον μονόλογό μου.
Αυτό απαιτεί περισσότερη συζήτηση.	Δεν το πιστεύω ότι έχεις το θράσος να μη συμφωνείς μαζί μου.
Αυτό απαιτεί ακόμα περισσότερη συζήτηση.	Δεν μπορώ να πιστέψω ότι εξακολουθείς να έχεις το θράσος να μη συμφωνείς μαζί μου.
Δεν νομίζεις ότι αυτό ακούστηκε κάπως ρατσιστικό;	Καλή τύχη στην προσπάθειά σου να διαφωνήσεις μαζί μου αυτή τη στιγμή.
Αυτά είναι ζητήματα που δεν συζητάμε και πολύ εδώ γύρω.	Δεν αισθάνεσαι ακόμα αρκετά ένοχος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2 (συνέχεια)

Τα συμπεράσματά σου είναι ανοικτά σε κάθε αμφισβήτηση.	Κάνεις λάθος.
Με τη Στατιστική μπορεί κανείς να αποδείξει οτιδήποτε.	Θα έπρεπε να είχα δώσει περισσότερη προσοχή στο μάθημα της Στατιστικής.
Η επαγωγική φύση του φαινομενολογικού πεδίου μας δεν μπορεί ούτε να αποδομηθεί ούτε να αποεννοιοποιηθεί από την οντολογική μετα-αφήγησή μας.	Δεν ακούγομαι πραγματικά διανοούμενος και χίπστερ;
Δεν έχει να κάνει με τη φυλή.	Έχει να κάνει με τη φυλή.
Έχει να κάνει με τη φυλή.	Δεν έχει να κάνει με τη φυλή.
Οι συζητήσεις για την πολιτισμική ετερότητα είναι συναισθηματικά ανησυχητικές.	Δεν φταίω εγώ που τα μαθήματά μου δεν αρέσουν στους σπουδαστές μου.
Δυστυχώς, πάντα θα υπάρχουν διακρίσεις...	... το οποίο στην πραγματικότητα είναι καλό, επειδή ολόκληρη η ταυτότητά μου θα αφανιζόταν εάν δεν υπήρχε κανένας εχθρός να πολεμήσω.
Η επιστήμη είναι απλώς άλλη μια γνώμη.	Μου το είπε ο θεός μου ο Βασίλης.

Πηγή: Levy, D. A. (2008, November/December). The Emperor's Postmodern Clothes: A Brief Guide to Deconstructing Academically Fashionable Phrases for the Uninitiated. *Skeptical Inquirer*, 32(6), 17. Χρησιμοποιείται με την άδεια της *Skeptical Inquirer* (www.csicop.org)

ή «ΛΟΑΤ» ή «ΛΟΑΤΚ» ή «ΛΟΑΤΚΙ» ή «ΛΟΑΤΚΙΑ» ή «ΛΟΑΔΤΚΚ» ή όποιες νέες παραλλαγές εμφανιστούν μετά την έκδοση του παρόντος τόμου και μέχρι τη στιγμή που τον διαβάζετε;² Γιατί η έκφραση «άτομο χρώματος

2. Σ.τ.Μ.: ΛΟΑ: αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος (σε ελληνική απόδοση του αγγλικού αντίστοιχου LGB = Lesbian-Gay-Bisexual). ΛΟΑΤ ή ΛΟΑΔ (αγγλ. LGBT): επέκταση του αρκτικόλεξου ΛΟΑ για να συμπεριλάβει και τον όρο Transgender, που απαντά συχνά και ως Διαφυλικός ή Διεμφυλικός στα ελληνικά). ΛΟΑΤΚ (αγγλ. LGBTQ): επέκταση του προηγούμενου για να συμπεριλάβει και τον όρο Queer (Κουήρ). Αντίστοιχα, ΛΟΑΤΚΙ (αγγλ. LGBTQI) για να συμπεριλάβει και τον

τάδε» θεωρείται της μόδας, ενώ η έκφραση «έγχρωμο άτομο» θεωρείται ξεπερασμένη; Ομοίως, τι υπαινίσσονται, αν όχι και τόσο διακριτικά, οι όροι «υπέρ της ζωής» και «υπέρ της επιλογής»³ για την ηθική υπόσταση οποιουδήποτε τυχαίνει να έχει διαφορετική άποψη για το δικαίωμα των γυναικών να διακόπτουν την κύηση; Σε αυτές τις περιπτώσεις και σε αναρίθμητες άλλες βλέπουμε πώς οι αξίες διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από τη χρήση της γλώσσας.

Αντίδοτα

1. Να θυμάστε ότι οι περιγραφές, ιδιαίτερα εκείνες που αφορούν χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, δεν μπορούν ποτέ να είναι απολύτως αντικειμενικές, αμερόληπτες ή ουδέτερες.
2. Γνωρίστε καλά τις προσωπικές σας αξίες και προκαταλήψεις, και το πώς αυτές επηρεάζουν τη γλώσσα που χρησιμοποιείτε.
3. Αποφύγετε να παρουσιάζετε τις αξιολογικές σας κρίσεις ως αντικειμενική αντανάκλαση της αλήθειας.
4. Αναγνωρίστε πώς η χρήση της γλώσσας από άλλους ανθρώπους αποκαλύπτει τις προσωπικές τους αξίες και προκαταλήψεις.

όρο Intersex (ελλ. Μεσοφυλικός)- ΛΟΑΤΚΙΑ (αγγλ. LGBTQIA) για να συμπεριλάβει και τον όρο Asexual (ελλ. Ασεξουαλικός)- ΛΟΑΔΤΚΚ (αγγλ. LGBTTQQ), που αντιστοιχεί στους όρους Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος, Διαφυλικός, Τρανσέξουαλ, Κουήρ και Questioning (άτομα που έχουν ερωτηματικά για τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή το φύλο τους). Η σχετική ορολογία εμφανίζει τάσεις διαρκούς συμπλήρωσης του όρου, προκειμένου να συμπεριληφθούν όλες οι περιπτώσεις σεξουαλικού προσανατολισμού πλην των ετεροφυλόφιλων και των cisgender (άτομα που δεν είναι trans). Έως τη στιγμή που συντάσσεται το παρόν κείμενο, οι σύγχρονες πηγές αναφέρονται στον πλήρη όρο ως LGBTTQQFAGPBDSM (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Transsexual, Queer, Questioning, Flexual, Asexual, Genderf, Polyamorous, Bondage/Disciple, Dominance/Submission, Sadism/Masochism).

3. Σ.τ.Μ.: Οι πρωτότυποι όροι από την αγγλική γλώσσα είναι «pro-choice» και «pro-life», αντίστοιχα, και έχουν προκύψει από κινήματα και αντικινήματα στην Αμερική αναφορικά με το δικαίωμα μιας γυναίκας να διακόψει ή όχι μια ανεπιθύμητη κύηση. Δεν υπάρχει ακριβής μετάφραση στα ελληνικά. Οι εκφράσεις που χρησιμοποιούνται εδώ αποτελούν επεξηγηματική απόδοση των πρωτότυπων όρων.

Διχότομες μεταβλητές και συνεχείς μεταβλητές: Μαύρο-άσπρο ή αποχρώσεις του γκρι;

“Όποιος δεν είναι μαζί μου είναι εναντίον μου: και όποιος δεν συμπορεύεται μαζί μου χάνεται.”

Ματθαίος 12:30

“Η διανοητική υγεία είναι ζήτημα βαθμού.”

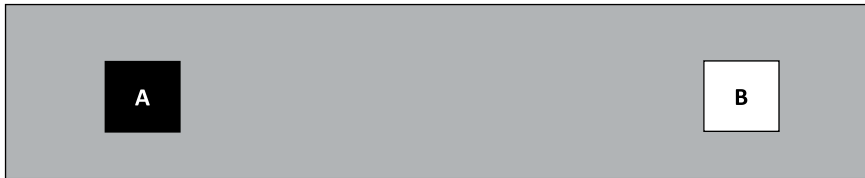
Aldous Huxley (1894-1963) - Άγγλος συγγραφέας

Κάποια φαινόμενα στον κόσμο μπορεί να διαιρούνται (ή να *διχοτομούνται*) σε δύο αμοιβαία αποκλειόμενες ή αντίθετες μεταξύ τους κατηγορίες. Αυτοί οι τύποι φαινομένων ονομάζονται **διχότομες μεταβλητές**. Για παράδειγμα, όταν στρίβουμε ένα νόμισμα, αυτό μπορεί να πέσει είτε προς την πλευρά της κορόνας είτε προς την πλευρά των γραμμάτων – δεν υπάρχει μέση οδός. Αντίστοιχα, μια γυναίκα δεν μπορεί να είναι «λιγάκι», «κάπως» ή «μέτρια» έγκυος· είτε είναι έγκυος είτε όχι. Ας δούμε μερικά άλλα παραδείγματα:

- Ένας διακόπτης ηλεκτρικού είναι είτε ανοιχτός είτε κλειστός.
- Ένας άνθρωπος είτε γεννήθηκε στη Ρουάντα είτε δεν γεννήθηκε στη Ρουάντα.
- Ένα άτομο είναι είτε άρρεν είτε θήλυ (με μερικές εξαιρέσεις).

Άλλα φαινόμενα, αντίθετα, αποτελούνται από έναν θεωρητικά πεπερασμένο αριθμό σημείων, τα οποία είναι τοποθετημένα ανάμεσα σε δύο αντίθετους πόλους. Αυτοί οι τύποι φαινομένων είναι οι **συνεχείς μεταβλητές**. Για παράδειγμα, μεταξύ των δύο άκρων των εννοιών «μαύρο» και «άσπρο» υπάρχει μια μέση περιοχή που περιέχει αναρίθμητες αποχρώσεις του γκρι (βλ. Σχήμα 2.1).

Το πρόβλημα είναι ότι συχνά συγχέουμε αυτούς τους δύο τύπους μεταβλητών. Για την ακρίβεια, οι άνθρωποι έχουν την τάση να θεωρούν διχότομες κάποιες μεταβλητές που στην πραγματικότητα είναι συνεχείς. Ειδικότερα, τα περισσότερα ανθρωπογενή φαινόμενα συχνά υποτίθεται ότι ανήκουν σε έναν από τους δύο διακριτούς τύπους (είτε στην κατηγορία Α είτε στην κατηγορία Β) παρά ότι βρίσκονται τοποθετημένα πάνω σε

ΔΙΧΟΤΟΜΗ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ**ΣΥΝΕΧΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ****ΣΧΗΜΑ 2.1****Διχότομες μεταβλητές και συνεχείς μεταβλητές**

ένα συνεχές (κάπου ανάμεσα στο άκρο A και στο άκρο B). Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, ωστόσο, οι συνεχείς μεταβλητές είναι πιο ακριβείς και για τον λόγο αυτό αποτελούν πιο ουσιώδεις αναπαραστάσεις των φαινομένων που προσπαθούμε να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε.

Σε ό,τι αφορά τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, οι πιθανές παγίδες της εσφαλμένης διχοτόμησης απεικονίζονται από τις έννοιες του «ατομικισμού» έναντι της «συλλογικότητας», του «απολυταρχισμού» έναντι του «σχετικισμού» και του «δυτικού» έναντι του «ανατολικού» (βλ. απεικονίσεις του συνεχούς, όπως στο Σχήμα 2.1, που υπάρχουν σε όλο το βιβλίο). Ποια είναι μερικά παραδείγματα συνεχών μεταβλητών οι οποίες συχνά θεωρείται ότι είναι διχότομες ή αντιμετωπίζονται ως τέτοιες;

- φυσιολογικός-αφύσικος
- ψυχική υγεία-ψυχική ασθένεια
- εσωστρεφής-εξωστρεφής
- μεροληπτικός-αμερόληπτος
- ανταγωνιστικός-συνεργατικός
- αυτόνομος-εξαρτημένος
- λειτουργικός-δυσλειτουργικός
- ευπροσάρμοστος-δυσπροσάρμοστος

▲ Άσκηση 2.2. Αναγνωρίζοντας τις διχότομες και τις συνεχείς μεταβλητές

Η ακόλουθη άσκηση θα σας βοηθήσει να εξασκηθείτε στη διάκριση μεταξύ διχότομων και συνεχών μεταβλητών. Για καθέναν από τους ακόλουθους όρους, δηλώστε αυτούς που αναφέρονται σε φαινόμενα διχοτόμησης (Δ) και εκείνους που αναφέρονται σε φαινόμενα συνέχειας (Σ).

- θηλυκό - αρσενικό: _____
 διακόπτης σε λειτουργία - διακόπτης εκτός λειτουργίας: _____
 έγγαμος - άγαμος: _____
 συνειδητός - ασυνείδητος: _____
 προκατειλημμένος - απροκατάληπτος: _____
 σκλαβιά - ελευθερία: _____
 ρατσιστής - αντιρατσιστής: _____
 ομοφυλόφιλος - ετεροφυλόφιλος: _____
 διπλωματούχος - χωρίς δίπλωμα: _____
 ενσωμάτωση - διαχωρισμός: _____
 αλκοολούχα ποτά - μη αλκοολούχα ποτά: _____
 σεξιστής - μη σεξιστής: _____
 τέλειος - ατελής: _____
 νέος - γέρος: _____
 παρών - απών: _____
 πλούσιος - φτωχός: _____
 φιλελεύθερος - συντηρητικός: _____
 αιθεροβάμων - προσγειωμένος: _____
 υπεύθυνος - ανεύθυνος: _____
 ενσωματωμένος - διαχωρισμένος: _____
 αποσταλθείς - ανεπίδοτος: _____
 δημοκρατία - δικτατορία: _____
 ετυμηγορία ενοχής - ετυμηγορία αθωότητας: _____
 ετερογενής - ομοιογενής: _____
 υλιστής - πνευματιστής: _____
 παραδοσιακός - μοντέρνος: _____
 εθισμένος - μη εθισμένος: _____
 παρόμοιος - διαφορετικός: _____
 νεκρός - ζωντανός: _____

ανεκτικός - μη ανεκτικός: _____
επιτυχημένη βολή στο μπάσκετ - ανεπιτυχής βολή στο μπάσκετ: _____
υποκειμενικός - αντικειμενικός: _____
πολιτικά ορθός - πολιτικά μη ορθός: _____

Αντίδοτα

1. Μάθετε να διακρίνετε τις διχότομες από τις συνεχείς μεταβλητές.
2. Να θυμάστε ότι τα περισσότερα φαινόμενα που σχετίζονται με τον άνθρωπο –όπως γνώρισμα, στάσεις και πεποιθήσεις– βρίσκονται πάνω σε ένα συνεχές.
3. Όταν κάνετε διαπολιτισμικές συγκρίσεις, προσπαθήστε να αποφύγετε τις τεχνητές ή ψευδείς διχοτομήσεις (Hermans & Kempen, 1998).

Το παράδοξο της ομοιότητας-ιδιοτυπίας: Όλα τα φαινόμενα είναι όμοια και συγχρόνως διαφορετικά

“Για να γενικολογήσουμε για τα φρούτα, είναι απολύτως θεμιτό να συνδυάσουμε μήλα και πορτοκάλια.”

Robyn M. Dawes (1936-2010) - Αμερικανός ψυχολόγος

“Όλοι και ο καθένας είναι πολύ περισσότερο άνθρωποι παρά κάτι άλλο, περισσότερο ίδιοι με οποιονδήποτε άλλο παρά διαφορετικοί.”

Harry Stack Sullivan (1892-1949) - Αμερικανός ψυχίατρος

Με αυτή τη μετασκέψη, ας εξετάσουμε το ακόλουθο πρόβλημα: Ποια από τις τέσσερις παρακάτω λέξεις δεν ταιριάζει με τις άλλες τρεις;

A. Καναδός   B. Ιταλός   Γ. Κουβανός   Δ. Ινδουιστής

Η σωστή απάντηση σε αυτή την ερώτηση είναι το Δ, επειδή «Ινδουιστής» είναι ο μόνος όρος που αντιπροσωπεύει μια θρησκεία αντί μια εθνικό-

τητα. Αλλά για μισό λεπτό, η σωστή απάντηση είναι το Β, επειδή κανείς από τους υπόλοιπους δεν είναι Ευρωπαίος. Αν το ξαναδούμε όμως, η σωστή απάντηση είναι το Γ, επειδή αυτή είναι η μόνη ομάδα με κομμουνιστική κυβέρνηση. Αυτό ήταν; Όχι ακριβώς. Η σωστή απάντηση είναι το Α, επειδή ο Καναδός είναι η μόνη λέξη στη λίστα που έχει μονό αριθμό γραμμάτων.

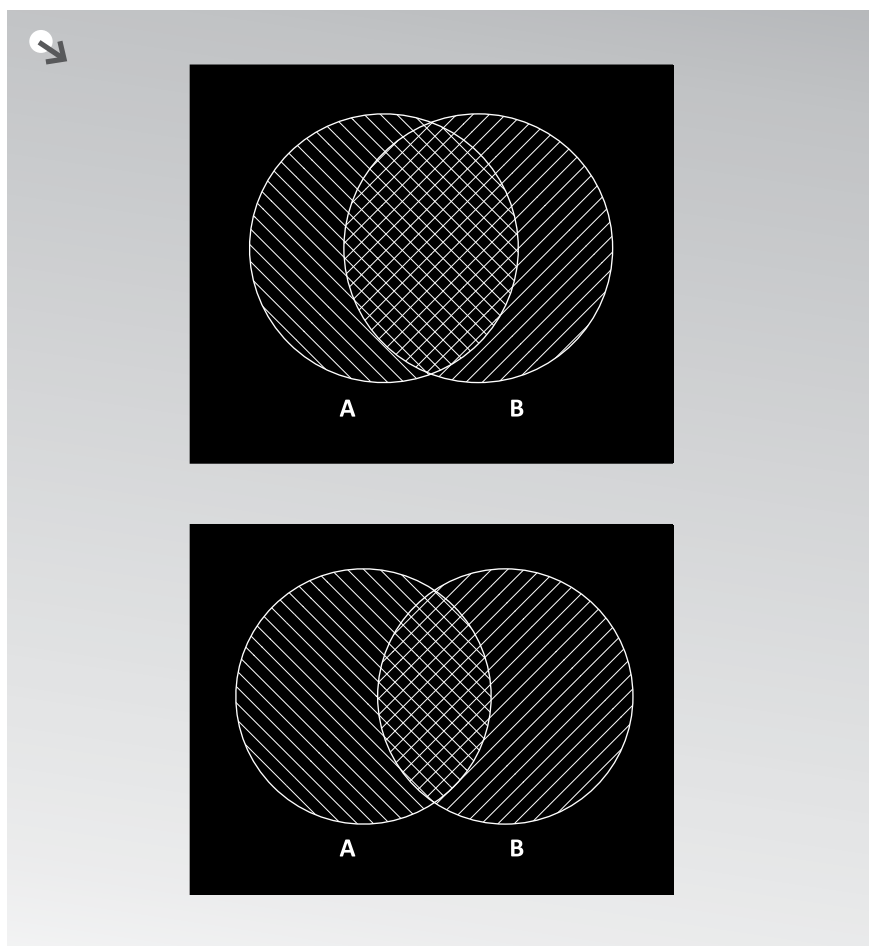
Άρα ποια είναι η σωστή; Είναι δυνατόν και οι τέσσερις απαντήσεις να είναι σωστές; Εάν ναι, πώς γίνεται κάθε όρος να είναι εξίσου παρόμοιος με τους άλλους και εξίσου διαφορετικός από αυτούς; Η λύση σε αυτό το προφανές παράδοξο έγκειται στη νοητική προδιάθεση ή στο γνωστικό σχήμα με το οποίο κάποιος προσεγγίζει αρχικά το πρόβλημα. Πιο συγκεκριμένα, είναι μια λειτουργία των ιδιαίτερων διαστάσεων ή μεταβλητών με βάση τις οποίες αξιολογεί κανείς τις επιλογές απόκρισης.

Όπως μπορείτε να δείτε, ο προσδιορισμός των ομοιοτήτων και των διαφορών ανάμεσα σε οποιοδήποτε σύνολο γεγονότων –δύο πολιτισμούς, για παράδειγμα– εξαρτάται από τις οπτικές από τις οποίες επιλέγετε να τον δείτε. Με αυτό τον τρόπο, τα φαινόμενα μπορούν να ιδωθούν ταυτόχρονα ως μοναδικά και ως παρόμοια με άλλα φαινόμενα.

Ας εξετάσουμε εν συντομία τις σύμπλοκες διεργασίες της σύγκρισης και της αντιπαραβολής φαινομένων. Πρώτον, πώς προσδιορίζουμε τον βαθμό στον οποίο κάποια φαινόμενα είναι παρόμοια; Για αρχή, οποιαδήποτε δύο φαινόμενα στον κόσμο μοιράζονται τουλάχιστον μία θεμελιώδη ομοιότητα: είναι και τα δύο φαινόμενα. Εκκινώντας από αυτό το σημείο, μπορούν στη συνέχεια να συγκριθούν κατά μήκος ενός θεωρητικά άπειρου φάσματος διαστάσεων, που κυμαίνεται από τις ευρύτερες οικουμενικές ιδιότητες έως τις παραμικρές τετριμμένες λεπτομέρειες.

Για παράδειγμα, όταν συγκρίνετε δύο ομάδες ανθρώπων, μπορείτε να εστιάσετε στα δημογραφικά χαρακτηριστικά (ηλικία, εθνικότητα, πολιτισμό, θρησκεία, εισόδημα, επάγγελμα), στα σωματικά χαρακτηριστικά (χρώμα δέρματος και μαλλιών, ύψος, βάρος, δύναμη, ελκυστικότητα), στο κοινωνικό πλαίσιο (ανταγωνιστικότητα, συνεργατικότητα, ανεκτικότητα, ιεραρχία), στις προσωπικές ιδιότητες (νοημοσύνη, ωριμότητα, χιούμορ, δημιουργικότητα, ψυχοπαθολογία, στάσεις, αξίες, στόχοι), στις προσωπικές προτιμήσεις (στην τέχνη, τη μουσική, το φαγητό, το ντύσιμο) και ούτω καθεξής.

Δύο παραδείγματα αυτών των σχέσεων απεικονίζονται στα διαγράμματα Venn στο Σχήμα 2.2. Ερμηνεύοντας αυτές τις εικόνες, παρατηρήστε ότι οι αλληλεπικαλυπτόμενες περιοχές δηλώνουν ομοιότητα ανάμεσα σε δύο φαινόμενα. Μια σχετικά μεγάλη περιοχή επικάλυψης δηλώνει περισσότερες ομοιότητες από ό,τι διαφορές, ενώ μια σχετικά μικρή περιοχή επικάλυψης δηλώνει περισσότερες διαφορές από ό,τι ομοιότητες.

ΣΧΗΜΑ 2.2
Σχέσεις ανάμεσα σε δύο φαινόμενα

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Διασταυρώσεις πολιτισμών και ειδών

Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία και το παράδοξο της ομοιότητας-μοναδικότητας βρίσκουν εφαρμογή όχι μόνο στις ανθρώπινες κοινωνίες αλλά και σε αυτές των ζώων. Μελετώντας τους ήχους που βγάζουν τα πουλιά για να τρομάξουν τους εχθρούς τους, οι ερευνητές βρήκαν ότι οι σκίουροι μπορούν στην πραγματικότητα να μιμηθούν σχεδόν τέλεια τις προειδοποιητικές κραυγές των πουλιών, παρόλο που οι φωνητικές χορδές τους είναι πολύ διαφορετικές από εκείνες που χρησιμοποιούν τα πτηνά (Joyce et al., 2015). Για να το εκφράσουμε με όρους της συγκεκριμένης αρχής κριτικής σκέψης, πουλιά και σκίουροι μοιράζονται ένα σχεδόν πανομοιότυπο προειδοποιητικό κάλεσμα, ενώ διαφέρουν ως προς τη φωνητική συσκευή τους, καθώς και ως προς το ότι στη μια περίπτωση πρόκειται για πτηνά και στην άλλη για θηλαστικά. Αυτή η κοινή ύπαρξη ενός πρώιμου συστήματος προειδοποίησης δεν περιορίζεται στα πουλιά και στους σκίουρους. Βιολογικές οικογένειες τόσο διαφορετικές όσο τα ποντίκια και οι καρακάξες μοιράζονται πληροφορίες μέσω ενός σύνθετου επικοινωνιακού δικτύου. Οι ερευνητές κατέληξαν ότι ο κόσμος των ζώων είναι μια διαρκής κατάσταση «δια-φυσικής» (φυσικής διασταύρωσης) διαπραγμάτευσης –μέσω των ωκεανών, των ερήμων και των δασών– οπουδήποτε υπάρχει ζωή, επιτρέποντας σε έναν προειδοποιητικό ήχο να ταξιδέψει μέσα από τα δάση πιο γρήγορα από ό,τι ένας θηρευτής, επειδή τα διάφορα είδη έχουν όλα τον ίδιο σκοπό: την επιβίωση.

▲ Άσκηση 2.3. Διερευνώντας ομοιότητες και διαφορές

Η ακόλουθη άσκηση θα σας βοηθήσει να εξασκηθείτε στη σύγκριση, την αντιπαραβολή και την αναγνώριση σημείων διάκρισης από μια διαφορετική διάταξη κοινωνικοπολιτισμικών φαινομένων. Πρώτον, διατρέξτε την ακόλουθη λίστα και επιλέξτε τρία ζεύγη λέξεων τα οποία για οποιονδήποτε λόγο προσελκύουν το ενδιαφέρον σας. Έπειτα, χρησιμοποιώντας οποιεσδήποτε διαστάσεις ή μεταβλητές ταξινόμησης που μπορεί να σας φανούν χρήσιμες, απαντήστε για κάθε ζεύγος στις ακόλουθες ερωτήσεις:

(1) Με ποιον τρόπο είναι παρόμοιες οι λέξεις; και (2) Ως προς τι διαφέρουν;

Θεός και Σατανάς
παράδεισος και κόλαση
επιστήμη και τέχνη
θρησκεία και ψυχοθεραπεία
θρησκεία και σκλαβιά
θρησκεία και ελευθερία
εβραίοι και χριστιανοί
καθολικοί και προτεστάντες
σούνιτες μουσουλμάνοι και σίιτες μουσουλμάνοι
Βουδισμός και Ινδουισμός
Βίβλος και Κοράνι
Βίβλος και Σύνταγμα
Πάσχα και Ραμαζάνι
θρησκευτικοί αρχηγοί και πολιτικοί ηγέτες
τηλεοπτικοί ευαγγελιστές και τηλεπωλητές
άντρες και γυναίκες
μόδα για άντρες και μόδα για γυναίκες
ομοφυλοφιλία και ετεροφυλοφιλία
δυτική φιλοσοφία και ανατολική φιλοσοφία
συλλογικότητα και ατομικισμός
Εβραϊσοαμερικανοί και Αφροαμερικανοί
φυλές γηγενών Αμερικανών και αφρικανικές φυλές
ισπανικός πολιτισμός και μεξικανικός πολιτισμός
ιαπωνική τέχνη και κινέζικη τέχνη
ισραηλινή μουσική και αραβική μουσική
ιταλικό φαγητό και γαλλικό φαγητό
ρατσισμός και σεξισμός
ρατσισμός λόγω άγνοιας και ρατσισμός λόγω εχθρότητας
φυλετική ανισότητα το 1958 και φυλετική ανισότητα το 2018
υπέρμαχος των λευκών και μαύρος εθνικιστής
προκατάληψη κατά των γυναικών και προκατάληψη κατά της νεολαίας
διεκδικητική δράση και μεροληπτική διάκριση
κυβέρνηση και γονείς
έθνη και οικογένειες
πατριωτισμός και εθνικισμός

ήθη και νόμοι
δεξιό και αριστεροί
νηπιακή ηλικία και τρίτη ηλικία
ολυμπιακοί αγώνες και πόλεμος
το πολιτισμικό σας υπόβαθρο και το πολιτισμικό υπόβαθρο του πρω-
θυπουργού της χώρας
το πολιτισμικό σας υπόβαθρο και το πολιτισμικό υπόβαθρο του καλύ-
τερου φίλου σας
το πολιτισμικό σας υπόβαθρο και το πολιτισμικό υπόβαθρο ενός αντα-
γωνιστή σας

Ποιος είναι ο σκοπός αυτής της άσκησης; Πρώτον, δείχνει ότι οποια-
δήποτε δύο φαινόμενα, ανεξάρτητα του πόσο φαινομενικά ετερόκλητα
δείχνουν με την πρώτη ματιά, μοιράζονται πάντα τουλάχιστον κάποιες
ομοιότητες. Δεύτερον, τα φαινόμενα διαφοροποιούνται σταθερά ως
προς διάφορους βαθμούς κριτικής διάκρισης, η οποία κατ' ουσίαν προσ-
διορίζει τα όρια που διαχωρίζουν το ένα φαινόμενο από το άλλο. Τρίτον,
χρησιμοποιώντας αυτή τη μέθοδο σύγκρισης και αντιπαραβολής των φαι-
νομένων, έχετε πιθανότητα αποκτήσει νέες ιδέες και έχετε ανακαλύψει
κάποιες φρέσκιες προοπτικές σε αυτές τις σχέσεις που μέχρι τώρα δεν εί-
χατε σκεφτεί. Τέταρτον, λαμβάνοντας υπόψη ότι οποιαδήποτε δύο γεγο-
νότα είναι παρόμοια και διαφορετικά, είναι σημαντικό να τα λαμβάνετε
και τα δύο υπόψη κατά την αξιολόγηση των φαινομένων.

Να διατηρείτε αυτές τις αρχές κατά νου κάθε φορά που καλείστε να
συγκρίνετε και να αντιπαραβάλετε κοινωνικοπολιτισμικά φαινόμενα,
όπως διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Είναι πιθανό να εκπλαγείτε πε-
ρισσότερο από όσο περιμένατε κάθε φορά που συνειδητοποιείτε ότι οι
διαστάσεις ή οι μεταβλητές που επιλέγετε για τους σκοπούς της αξιολό-
γησης θα καθορίσουν τελικά το πόσο ακριβώς «παρόμοιες» ή «μοναδι-
κές» αποδεικνύονται.

Αντίδοτα

1. Όταν συγκρίνετε και αντιπαραβάλλετε οποιαδήποτε δύο φαινόμενα,
να ρωτάτε τον εαυτό σας: «Με ποιους τρόπους είναι παρόμοια;» και
«Με ποιους τρόπους είναι διαφορετικά;»

2. Πριν ξεκινήσετε την αξιολόγησή σας, αναρωτηθείτε: «Ποιος είναι ο σκοπός αυτής της ανάλυσης;» Η συγκεκριμένη ερώτηση θα σας βοηθήσει να επιλέξετε τις πιο κατάλληλες και σχετικές διαστάσεις και μεταβλητές ταξινόμησης.
3. Επιλέξτε προσεκτικά τις διαστάσεις ως προς τις οποίες θα αξιολογήσετε διάφορα φαινόμενα, όπως οι κοινωνικοπολιτισμικές ομάδες. Να γνωρίζετε ότι οι διαστάσεις που θα επιλέξετε θα καθορίσουν τελικά τον βαθμό «ομοιότητας» ή «μοναδικότητας» που εμφανίζουν.
4. Παρά το γεγονός ότι μπορεί να φαίνεται ότι υπάρχει ένας υπερβολικός αριθμός ομοιοτήτων ανάμεσα σε δύο γεγονότα, πάντα να αναζητάτε και να λαμβάνετε υπόψη τις διαφορές τους· αντιστρόφως, ανεξάρτητα από αυτό που μπορεί να μοιάζει με πλήρη ανυπαρξία ομοιοτήτων ανάμεσα σε δύο γεγονότα, να αναζητάτε επίμονα και να λαμβάνετε υπόψη τις ομοιότητές τους.
5. Μην επιτρέπετε στον εαυτό σας να παρασύρεται από άτομα που διατείνονται ότι «Αυτά τα πράγματα είναι ακριβώς τα ίδια» ή ότι «Δεν μπορείς να συγκρίνεις αυτά τα πράγματα επειδή δεν έχουν απολύτως τίποτα το κοινό».

Το φαινόμενο Barnum: Ενιαίες περιγραφές που (δεν) ταιριάζουν σε όλους

“Ένα καλό τσίρκο θα έπρεπε να παρουσιάζει κάτι, μικρό έστω, για τον καθένα.”

Αποδίδεται στον P. T. Barnum (1810-1891) – Αμερικανός σόουμαν

“Κάθε λεπτό γεννιέται ένα κορόιδο.”

P. T. Barnum

Δήλωση Barnum ονομάζεται η περιγραφή της προσωπικότητας ενός ατόμου ή μιας ομάδας η οποία είναι αληθής για όλους σχεδόν τους ανθρώπους· με άλλα λόγια, πρόκειται για μια γενική δήλωση η οποία «περιέχει κάτι μικρό για τον καθένα». Το **φαινόμενο Barnum** αναφέρεται στην προ-

θυμία των ανθρώπων να αποδεχτούν την εγκυρότητα τέτοιων πρόδηλα συμπεριληπτικών και γενικευτικών εκτιμήσεων.

Οι δηλώσεις Barnum κυριαρχούν στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από τις ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές έως τις έντυπες εκδόσεις, με τη μορφή online αναρτήσεων αυτοβοήθειας, αστρολογικών προβλέψεων, τηλεφωνικών γραμμών ψυχικής βοήθειας, βιορρυθμών και προβλέψεων αριθμολογίας, καθώς και ερμηνείας των ονείρων, των χεριών ή των αγαπημένων χρωμάτων. Μερικές μελέτες έδειξαν την παρουσία του φαινομένου Barnum σε αρκετές εθνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των Κινέζων και των δυτικών ομολόγων τους (Rogers & Soule, 2009). Για να τις βρείτε, αρκεί να κοιτάξετε το χαρτάκι που υπάρχει μέσα σε ένα κινέζικο κρακεράκι «τύχης» (βλ. Levy, 1993, ένα δοκίμιο που παρωδεί αυτό το θέμα, με τίτλο «Το ψυχολογικό προφίλ ενός μεγέθους: Πώς αντιδράτε σε αυτές τις δηλώσεις;»)

Αυτές οι δηλώσεις χρησιμοποιούνται συχνά στις καθημερινές μας περιγραφές τόσο των ατόμων όσο και συγκεκριμένων κοινωνικών ή πολιτισμικών ομάδων με τις οποίες αλληλεπιδρούμε. Για παράδειγμα, μπορούμε να ανακοινώσουμε με σιγουριά: «Οι μετανάστες έχουν ζητήματα αυτοεκτίμησης» (Και ποιος δεν έχει;) ή «Οι Κινέζοι είναι ευαίσθητοι στην κριτική» (Και ποιος δεν είναι;) ή «Στις γυναίκες δεν αρέσει να τις απορρίπτουν». (Και σε ποιον αρέσει;)

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

«Η προσωπικότητά σου»

Σε έναν αριθμό πειραμάτων, οι ερευνητές παρουσίασαν συμμετέχοντες με περιγραφές προσωπικότητας τύπου Barnum, όπως αυτή (Forer, 1949):

Έχετε μεγάλη ανάγκη να αρέσετε και να σας θαυμάζουν οι άλλοι. Έχετε την τάση να κρίνετε αυστηρά τον εαυτό σας... Κάποιες φορές έχετε σοβαρές αμφιβολίες για το αν πήρατε τη σωστή απόφαση ή κάνατε τη σωστή πράξη. Προτιμάτε έναν ορισμένο βαθμό αλλαγών και ποικιλίας, και δυσανασχετείτε όταν πιέζεστε από απαγορεύσεις και περιορισμούς. Περηφανεύεστε ότι είστε ανεξάρτητος στοχαστής και δεν αποδέχεστε άλλες γνώμες χωρίς ικανοποιητική απόδειξη. Βρίσκετε ότι δεν είναι συνετό να είστε τόσο ειλικρινής

και να αποκαλύπτετε τον εαυτό σας στους άλλους. Κατά καιρούς είστε εξωστρεφής, καταδεκτικός/ή, κοινωνικός/ή, ενώ άλλοτε είστε εσωστρεφής, επιφυλακτικός/ή και συγκρατημένος/η. Κάποιες από τις φιλοδοξίες σας τείνουν να είναι αρκετά ρεαλιστικές.

Όταν οι συμμετέχοντες σε αυτά τα πειράματα οδηγούνταν να πιστέψουν ότι η περιγραφή της ψευδούς προσωπικότητας είχε προετοιμαστεί ειδικά γι' αυτούς, και όταν γενικά έμοιαζε να τους ευνοεί, σχεδόν όλοι αξιολογούσαν πάντα την περιγραφή είτε ως «καλή» είτε ως «άριστη» (Dickson & Kelly, 1985). Μάλιστα, όταν τους δόθηκε η ευκαιρία να επιλέξουν ανάμεσα στην ψευδή περιγραφή Barnum και σε μια αυθεντική περιγραφή της προσωπικότητάς τους που βασιζόταν σε ένα καθιερωμένο τεστ, οι συμμετέχοντες έτειναν να επιλέγουν την ψευδή περιγραφή ως πιο ακριβή (βλ. Snyder et al., 1977).

Οι παραλλαγές σε αυτό το θέμα είναι κυριολεκτικά άπειρες. Για να αναφέρουμε μερικές: «Είναι προκατελιημμένος», «Έχει κάποιες ευαίσθητες χορδές σε ό,τι αφορά το πολιτισμικό της υπόβαθρο», «Οι ινδουιστές αναζητούν το νόημα της ζωής», «Οι λευκοί ευνοούν τα μέλη της δικής τους ομάδας», «Οι Ιταλοί είναι καλοφαγάδες», «Οι μειονότητες διεκδικούν τα δικαιώματά τους», «Οι Ρεπουμπλικάνοι ενδιαφέρονται για τις οικογενειακές αξίες», «Τους γκέι τούς απασχολεί το σεξ».

▲ Άσκηση 2.4. Αποδομώντας τις δηλώσεις Barnum

Αρχίστε αυτή την άσκηση επιλέγοντας κάποιες περιγραφές Barnum. Έπειτα αποδομήστε τις δηλώσεις Barnum ενσωματώνοντας κάθε πιθανώς χρήσιμο προσδιορισμό ή επίρρημα. Δύο παραδείγματα για να ξεκινήσετε:

Δήλωση Barnum: *Ο Ρομπέρτο είναι ευαίσθητος στην κριτική.*

Δήλωση αποδόμησης Barnum: *Ο Ρομπέρτο είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στην κριτική.*

Δήλωση Barnum: *Οι γηγενείς Αμερικανοί τρέφουν ιδιαίτερη εκτίμηση για τη φύση.*

Δήλωση αποδόμησης Barnum: *Σε σύγκριση με τους ανθρώπους που ζουν στις σύγχρονες βιομηχανοποιημένες κοινωνίες, οι γηγενείς Αμερικανοί τρέφουν μεγαλύτερη εκτίμηση για τη φύση.*

Τώρα προσπαθήστε να φτιάξετε τις δικές σας δηλώσεις:

Δήλωση Barnum: _____

_____

Δήλωση αποδόμησης Barnum: _____

_____

Αντίδοτα

1. Μάθετε να διαφοροποιείτε τις δηλώσεις Barnum από τις προσωπικές και ομαδικές περιγραφές και ερμηνείες.
2. Να θυμάστε την περιορισμένη χρησιμότητα που έχουν εξ ορισμού οι δηλώσεις Barnum. Ειδικότερα να θυμάστε ότι παρόλο που οι δηλώσεις Barnum έχουν εγκυρότητα για τους ανθρώπους γενικά, δεν μπορούν να αποκαλύψουν οτιδήποτε ξεχωριστό για ένα συγκεκριμένο άτομο ή μια ορισμένη κοινωνικοπολιτισμική ομάδα.
3. Όποτε είναι εφικτό και κατάλληλο, προσπαθήστε να μειώσετε το φαινόμενο Barnum μετριάζοντας τις περιγραφές και τις ερμηνείες προσωπικότητας ως προς την έκταση ή τον βαθμό τους.

Η μεροληψία της αφομοίωσης: Βλέποντας τον κόσμο μέσα από έγχρωμα γυαλιά

“...να επεκταθούμε σε όλα τ' απέραντα τετραγωνικά της ηθικής που απλώνονται πέραν από το ένα και αποτρόπαιο, φευ, όπου μας έχει καθηλώσει μια πανάρχαιη βλακεία, στην ανθεκτικότητά της πανίσχυρη.”

Οδυσσέας Ελύτης (1911-1996) - Έλληνας ποιητής

“Μια μαιμού, στα μάτια της μητέρας της, είναι γαζέλα.”

Αραβική παροιμία

“ Τα δύο τρίτα όσων βλέπουμε είναι έξω από το βλέμμα μας. ”

Κινέζικη παροιμία

Μία από τις πλέον θεμελιώδεις και επίμονες ανθρώπινες ψυχολογικές δραστηριότητες είναι η τάση μας να κατηγοριοποιούμε. Οι άνθρωποι φαίνεται να έχουν μια εσωτερική ώθηση για ταξινόμηση, οργάνωση, συστηματοποίηση, ομαδοποίηση, υπο-ομαδοποίηση και κάθε είδους δόμηση του κόσμου γύρω τους. Κατηγοριοποιούμε τα πάντα, από ανθρώπους, αντικείμενα, τοποθεσίες και γεγονότα έως έννοιες, εμπειρίες, αισθήματα και αναμνήσεις. Το φαινόμενο είναι πανταχού παρόν, εκτείνεται σε καθετί και σχεδόν τίποτα δεν είναι απρόσβλητο από αυτό: γένος και φυλή, θρησκείες και επαγγέλματα, πολιτισμοί και έθνη, υποατομικά σωματίδια και ουράνιοι αστερισμοί, ακόμα και ο χωρόχρονος.

Μπορούμε να ορίσουμε όλες αυτές τις κατηγορίες ως νοητικές αναπαραστάσεις ή **σχήματα**. Το σχήμα είναι μια γνωστική δομή που οργανώνει τη γνώση, τις πεποιθήσεις και τις παρελθούσες εμπειρίες μας, παρέχοντας έτσι ένα πλαίσιο για την κατανόηση των νέων γεγονότων και των μελλοντικών εμπειριών (βλ. Cantor & Mischel, 1979· Fiske & Taylor, 1991· Levy et al., 1988· Piaget, 1952· Taylor et al., 1994). Για να το θέσουμε διαφορετικά, τα σχήματα είναι γενικές προσδοκίες ή προκαθορισμένες αντιλήψεις για ένα μεγάλο φάσμα φαινομένων. Στη σφαίρα της διαπολιτισμικότητας, πρόκειται για αντιληπτικά σύνολα σχετικά με ανθρώπους τα οποία βασίζονται στην ηλικία, το γένος, την εθνότητα, την εθνικότητα, τη θρησκεία, το επάγγελμα, την κοινωνικοοικονομική θέση, την πολιτική παράταξη, τον κοινωνικό ρόλο ή οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό. Ενδέχεται μάλιστα να εκλαμβάνουμε τα στερεότυπα ως ισοδύναμα με ομαδικά σχήματα (Hamilton, 1979, 1981) (βλ. Κεφάλαιο 10).

Ποια λειτουργία εξυπηρετούν τα σχήματα; Πρώτα και πάνω απ' όλα, μας επιτρέπουν να επεξεργαστούμε την πληθώρα των ερεθισμάτων που μας βομβαρδίζουν συνεχώς με έναν σχετικά ταχύ, αποτελεσματικό και αβίαστο τρόπο. Με άλλα λόγια, τα σχήματα μειώνουν το φορτίο της γνωστικής μας επεξεργασίας. Κάθε φορά που ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια νέα πληροφορία, τη συγκρίνουμε γρήγορα και αυτόματα με προϋπάρχοντα σχήματά μας, πρακτική που απλοποιεί σημαντικά το έργο της οργάνωσης και κατανόησης των εμπειριών μας.

Τι συμβαίνει όμως όταν βρεθούμε αντιμέτωποι με πληροφορίες που έρχονται σε αντίφαση με τις προκαθορισμένες αντιλήψεις μας; Για να το θέσουμε διαφορετικά, τι κάνουμε εάν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στα δεδομένα και στα σχήματά μας; Ο Ελβετός ψυχολόγος Jean Piaget (1954, 1970) μίλησε για δύο συμπληρωματικές διεργασίες τις οποίες χρησιμοποιούμε σε τέτοιες περιπτώσεις: τη *συμμόρφωση/προσαρμογή* και την *αφομοίωση*. Σύμφωνα με τον Piaget, και οι δύο αυτές αντιδράσεις αποτελούν αναπόσπαστα συστατικά της γνωστικής ανάπτυξης και είναι τα μέσα με τα οποία προσαρμοζόμαστε στο περιβάλλον μας και κατασκευάζουμε την πραγματικότητά μας (βλ. Κεφάλαιο 8).

Η *συμμόρφωση/προσαρμογή* αναφέρεται στη διεργασία με την οποία τροποποιούμε το σχήμα μας έτσι ώστε να ταιριάζει στα δεδομένα. Με άλλα λόγια, αλλάζουμε τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις μας προκειμένου να δημιουργήσουμε χώρο για («να στεγάσουμε») νέες πληροφορίες. Η αφομοίωση, αντίθετα, είναι η τροποποίηση των δεδομένων για να ταιριάξουν στο σχήμα μας. Στην περίπτωση αυτή ενσωματώνουμε νέες πληροφορίες στις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις μας – έστω κι αν αυτό σημαίνει να διαστρεβλώσουμε την ίδια την πληροφορία.

Η διεξαγωγή επιστημονικής διερεύνησης αφορά τις διεργασίες τόσο της αφομοίωσης όσο και της συμμόρφωσης/προσαρμογής. Ειδικότερα οι ψυχολόγοι χρησιμοποιούν θεωρίες για να μπορούν να βγάλουν νόημα μέσα από τον υπερβολικό αριθμό των φαινομενικά ασύνδετων, συχνά ακατανόητων, ενίοτε ασυνάρτητων και πάρα πολύ συχνά αμφίσημων γεγονότων. Με άλλα λόγια, οι ψυχολόγοι αφομοιώνουν παρατηρηθέντα φαινόμενα στα εννοιολογικά τους σχήματα. Και στον βαθμό που δεδομένα και θεωρία συνδυάζονται καλά μεταξύ τους, η αφομοίωση εξυπηρετεί τον σκοπό της με επιτυχία και αποτελεσματικότητα. Ας υποθέσουμε όμως ότι μια συγκεκριμένη παρατήρηση δεν επιβεβαιώνει ή αντιτίθεται στις προσδοκίες του επιστήμονα, δηλαδή το νέο δεδομένο δεν ταιριάζει με την παλιά θεωρία. Τι γίνεται τότε; Για χάρη της γνώσης, οι καλοί επιστήμονες αφήνουν στην άκρη την περηφάνια, την ισχυρογνωμοσύνη και τον εγωισμό τους, και τροποποιούν τη θεωρία τους για να συμφωνήσει με τα γεγονότα.

Κάνουν εν γένει οι άνθρωποι καλή χρήση της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης/προσαρμογής; Η απάντηση είναι όχι. Ο χρόνος και, για άλλη μια φορά, οι ασυμφωνίες ανάμεσα σε δεδομένα και σχήματα επιλύονται

τυπικά προς την κατεύθυνση της αφομοίωσης παρά της συμμόρφωσης/προσαρμογής. Με άλλα λόγια, έχουμε την τάση να κάνουμε τα δεδομένα να ταιριάζουν στο σχήμα παρά το αντίστροφο.

Επειδή η διεργασία που αφορά τα σχήματα συμβαίνει αυτόματα και σχετικά ασυνείδητα, είναι πολύ ανθεκτική σε αλλαγές – ακόμα και όταν είναι γεμάτη σφάλματα. Έχουμε την τάση να παραβλέπουμε, να παρερμηνεύουμε ή να απορρίπτουμε πλήρως έγκυρες πληροφορίες όταν αυτές δεν συνάδουν με τα σχήματά μας. Με μια λέξη, ένα θεμελιώδες και διάχυτο σφάλμα της διεργασίας που αφορά τα σχήματα μπορεί να ιδωθεί ως πρόβλημα αφομοίωσης.

Αυτή η **μεροληψία** εκδηλώνεται με πολλές και ποικίλες μορφές και περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, μας οδηγεί να βασιζόμαστε υπερβολικά σε μια προφανή αλλά όχι κατ' ανάγκην κατάλληλη πληροφορία ούτως ώστε να καλύψουμε τα κενά της γνώσης μας με πληροφορίες οι οποίες είναι συνεπείς με τα σχήματά μας αλλά εσφαλμένες προκειμένου να πραγματοποιήσουμε μεροληπτικές έρευνες για στοιχεία· να ανακαλέσουμε ή να παρερμηνεύσουμε πληροφορίες για περασμένα γεγονότα έτσι ώστε να επικυρώσουν τα σχήματά μας· να εκμαιεύσουμε άθελά μας τα ίδια τα γεγονότα που αναμένουμε να βρούμε· αλλά και να παγιευτούμε και να διαιωνίζουμε κοινωνικοπολιτισμικά στερεότυπα.

Συνοψίζοντας, τα σχήματα παραμορφώνουν τις αντιλήψεις μας για την πραγματικότητα ώστε να τις φέρουν σε συμφωνία με ό,τι ήδη πιστεύουμε. Η **μεροληψία της αφομοίωσης** αποτελεί ένα σημαντικό εμπόδιο στην καθαρή σκέψη και στην αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων. Βλέποντας τον κόσμο μέσα από χρωματιστά γυαλιά, όπως συνηθίζουμε να λέμε, υποβάλλουμε σχεδόν κάθε εισερχόμενη πληροφορία σε διάφορους βαθμούς παραμόρφωσης, παρερμηνείας και ακύρωσης.

Μια αντιπροσωπευτική μελέτη περίπτωσης παρουσιάζει ο Dawes (1994), ο οποίος μιλά για ένα περιστατικό σκανδαλώδους έμφυλης προκατάληψης στη λήψη αποφάσεων. Ο κοσμήτορας μιας μεγάλης πανεπιστημιακής ιατρικής σχολής, αναζητώντας την αιτία για την οποία το ίδρυμά του, παρά τις δικές του προσπάθειες, δεν κατάφερε να προσελκύσει γυναίκες φοιτητές, ζήτησε από έναν συνάδελφο του Dawes να διερευνήσει το πρόβλημα. Τα ευρήματα που προέκυψαν ήταν εκπληκτικά. Ένας από τους εξεταστές κατά τη διάρκεια της προσωπικής συνέντευξης αξιολογούσε τους υποψηφίους ως προς τη «συναισθηματική τους ωρι-

μότητα», τη «σοβαρότητα του ενδιαφέροντός τους για την Ιατρική» και τον «νευρωτισμό» τους. Όπως αποδείχθηκε, οι περισσότερες γυναίκες υποψήφιας δεν αξιολογήθηκαν θετικά σε κανένα από τα κριτήριά του. Για την ακρίβεια, κάθε φορά που μια γυναίκα υποψήφια δήλωνε άγαμη, ο εξεταστής την έκρινε ως «ανώριμη». Όταν ήταν έγγαμη, ο εξεταστής κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «δεν ενδιαφερόταν αρκετά για την Ιατρική». Και όταν ήταν διαζευγμένη; Μα φυσικά ήταν «νευρωτική». Δεν υπήρχε καμιά ευκαιρία. Καμιά διέξοδος. Καμιά αποδοχή. Άραγε, είκοσι και πλέον χρόνια μετά, αυτές και άλλες παρόμοιες μεροληψίες έχουν αλλάξει;

▲ Άσκηση 2.5. Αλλάζοντας την οπτική με διάφορους φακούς

Η ακόλουθη άσκηση θα σας βοηθήσει να εξασκηθείτε στο να βλέπετε το ίδιο φαινόμενο μέσα από διαφορετικούς κοινωνικοπολιτισμικούς φακούς. Επιλέξτε μία από τις οπτικές που θα βρείτε στην παρακάτω λίστα (ή σε μία της επιλογής σας) και γράψτε μερικές προτάσεις για το πώς αυτό το άτομο μπορεί να αντιληφθεί, να εξηγήσει ή να αντιδράσει σε έναν έφηβο από το Όρεγκον που επιδίδεται σε body piercing. Έπειτα «αλλάξτε φακούς» και δείτε τον ίδιο έφηβο από διαφορετική οπτική.

γονική φιγούρα • αρχηγός φυλής των Ζουλού • Αμερικανός αγρότης • κινηματογραφικός παραγωγός του Χόλιγουντ • λοχίας του Αμερικανικού Ναυτικού • επιζών του Ολοκαυτώματος • πρόσφυγας από τη Μέση Ανατολή • μέλος συμμορίας κακόφημης συνοικίας • ψυχίατρος • πολιτισμικός ανθρωπολόγος • επιστήμονας πληροφορικής • σχεδιαστής μόδας • καλλιτέχνης χιπ-χοπ • ιερέας • σαμάνος • ερασιτέχνης φωτογράφος • μαστροπός • εκπρόσωπος της νέας γενιάς • σαδομαζοχιστής

Αντίδοτα

1. Μην υποτιμάτε το βαθμό στον οποίο οι προηγούμενες πεποιθήσεις, οι γνώσεις και οι προσδοκίες (σχήματα) σας μπορούν να επηρεάσουν τις τρέχουσες εμπειρίες, εντυπώσεις και αντιλήψεις σας.
2. Προσπαθήστε να γνωρίσετε κατά το δυνατόν όσα σχήματα είναι ση-

μαντικά για εσάς· η επίγνωση των σχημάτων αυξάνει την ικανότητα τροποποίησής τους.

3. Πειραματιστείτε περιορίζοντας ή τροποποιώντας προσωρινά τα αντιληπτικά σας φίλτρα ή τους έγχρωμους φακούς που καθορίζουν τα σχήματά σας, επιχειρώντας να κατανοήσετε τις υποκειμενικές αντιλήψεις και εμπειρίες ενός άλλου ανθρώπου.
4. Μάθετε να διαφοροποιείτε τη χρήση της αφομοίωσης από αυτήν της συμμόρφωσης/προσαρμογής, ιδιαίτερα όταν έρχεστε αντιμέτωποι με ασυμφωνίες ανάμεσα στις πεποιθήσεις σας (σχήματα) και στις πληροφορίες (δεδομένα). Να έχετε κατά νου τη γενική τάση για αφομοίωση παρά για συμμόρφωση/προσαρμογή.
5. Να ωθείτε τον εαυτό σας να προχωρεί σε συμμόρφωση/προσαρμογή όταν –από συνήθεια, αυτοματισμό ή απλή τεμπελιά– κλίνετε τυπικά προς την αυτόματη αφομοίωση.

Η μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας:

Όταν η κατηγοριοποίηση δεν είναι κατάλληλη

“Ό,τι λάμπει δεν είναι χρυσός.”

William Shakespeare, *Ο Έμπορος της Βενετίας*

“Εάν η θεωρία μου για τη σχετικότητα αποδειχθεί επιτυχημένη, η Γερμανία θα με διεκδικήσει ως Γερμανό και η Γαλλία θα με ανακηρύξει πολίτη του κόσμου. Αν η θεωρία μου αποδειχθεί αναληθής, η Γαλλία θα λέει ότι είμαι Γερμανός και η Γερμανία θα δηλώνει ότι είμαι Εβραίος.”

Albert Einstein (1879-1955) - Γερμανο-ελβετο-αμερικανός φυσικός

Στην καθημερινή ζωή, καλούμαστε συχνά να κάνουμε μια γρήγορη κρίση σε περιστάσεις οι οποίες δεν είναι ξεκάθαρες και ακριβείς. Ας εξετάσουμε τα ακόλουθα σενάρια:

- Σε μια συνέντευξη για μια θέση εργασίας, έχετε περιορισμένο χρόνο στη διάθεσή σας για να βρείτε πώς θα κάνετε καλή εντύπωση.

- Στο πλαίσιο της συμβουλευτικής άσκησης μπορεί να σας ανατεθεί το έργο της γρήγορης αξιολόγησης ενός ατόμου προερχόμενου από μια πολιτισμική ομάδα για την οποία γνωρίζετε ελάχιστα.
- Όταν ταξιδεύετε σε μια ξένη χώρα, σας προσεγγίζει μια ομάδα ξένων, και εσείς πρέπει να προσδιορίσετε γρήγορα τις προθέσεις τους.

Μια ιδανική στρατηγική για να λάβετε αποφάσεις σε αυτές τις συνθήκες (και σε αμέτρητες παρόμοιες άλλες) θα απαιτούσε τη διεξαγωγή μιας περιεκτικής και συστηματικής ανάλυσης του προβλήματος, τη συλλογή των σχετικών δεδομένων, τον έλεγχο ποικίλων υποθέσεων, τη συναγωγή των κατάλληλων συμπερασμάτων, τη λεπτομερή αξιολόγηση των υπέρ και των κατά όλων των πιθανών εκβάσεων, και βεβαίως την εξαγωγή των βέλτιστων πορισμάτων προτού χρειαστεί να προβείτε στην τελική σας ενέργεια.

Αυτό είναι το ιδανικό. Για προφανείς λόγους, μια τέτοια στρατηγική είναι αδύνατον να εφαρμοστεί στις περισσότερες περιστάσεις της πραγματικής ζωής. Συνήθως δεν έχουμε τον χρόνο, τις απαραίτητες πληροφορίες ή τους πόρους (για να μην αναφέρουμε το κίνητρο) που θα μας επέτρεπαν να λύσουμε τα περισσότερα προβλήματα κατ' αυτό τον τρόπο. Εντούτοις, είναι αναγκαίο να προχωρούμε στη λήψη αποφάσεων και να δίνουμε απαντήσεις ενώπιον διαφόρων βαθμών αβεβαιότητας.

Οι γνωστικοί ψυχολόγοι Tversky και Kahneman (1974) υποστήριξαν ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν μια ποικιλία νοητικών συντομεύσεων, ή αλλιώς **ευρετικών μεθόδων**, που αντικαθιστούν τις σύνθετες και χρονοβόρες εργασίες με πιο απλές, διαχειρίσιμες, πρακτικές και αποτελεσματικές στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων. Όλοι μας διαθέτουμε ένα ρεπερτόριο τέτοιων συντομεύσεων, τις οποίες τείνουμε να χρησιμοποιούμε αυτόματα, χωρίς απαραίτητα να σκεπτόμαστε την ακρίβεια ή την εγκυρότητά τους σε κάθε περίπτωση.

Δυστυχώς, αυτές οι συντομεύσεις μοιάζουν με δίκικο μαχαίρι. Από τη μία, επιτρέπουν μια εξαιρετικά αποτελεσματική επεξεργασία πληροφοριών και αποφέρουν γρήγορες λύσεις στα προβλήματα. Πιο απλά, μας βοηθούν να λαμβάνουμε γρήγορες, διαισθητικές αποφάσεις. Από την άλλη, αυτό γίνεται εις βάρος της τελειότητας και της ακρίβειας. Ουσιαστικά, ανταλλάσσουμε την ακρίβεια με την ταχύτητα. Το τίμημα που πληρώνουμε για την αποτελεσματικότητα μπορεί να είναι οι κακές κρίσεις.

Οι Tversky και Kahneman (1973, 1982) προσδιόρισαν έναν αριθμό τέτοιων νοητικών συντομεύσεων, ορίζοντας την πιο βασική ως **ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας**. Επί της ουσίας, αυτό σημαίνει πως κρίνουμε την πιθανότητα κάτι να ανήκει (λ.χ. αντιπροσωπεύει) σε μια ιδιαίτερη κατηγορία. Για να το διατυπώσουμε με πιο τυπικό τρόπο, αντιπροσωπευτικότητα είναι μια μέθοδος εκτίμησης της πιθανότητας η Περίπτωση Α να υπάγεται στην Κατηγορία Β. Το 2002 ο Kahneman τιμήθηκε με το Νόμπελ Οικονομίας. Τα έργα του εξηγούσαν πώς οι άνθρωποι λαμβάνουν σωστές και λανθασμένες οικονομικές και επιχειρηματικές αποφάσεις.

Χρησιμοποιούμε την ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας για να αναγνωρίσουμε φαινόμενα στο περιβάλλον μας συγκρίνοντας διαισθητικά το φαινόμενο (είτε πρόκειται για ανθρώπους, αντικείμενα, γεγονότα, ερευνητικά δεδομένα ή ιδεολογίες) με τη νοητική μας αναπαράσταση, το νοητικό μας πρωτότυπο ή το σχήμα που έχουμε για τη σχετική κατηγορία. Κάνοντάς το αυτό, προσπαθούμε να βεβαιωθούμε κατά πόσο υπάρχει μια «αντιστοιχία» στη βάση τού εάν τα χαρακτηριστικά του φαινομένου είναι παρόμοια με τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της κατηγορίας. Εάν υπάρχει αντιστοιχία, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι έχουμε αναγνωρίσει με επιτυχία το φαινόμενο. Εάν όχι, συνεχίζουμε τη γνωστική μας έρευνα.

Μία από τις πιο κοινές χρήσεις της ευρετικής της αντιπροσωπευτικότητας είναι οι κρίσεις που κάνουμε για το κατά πόσο ένα άτομο ανήκει σε μια συγκεκριμένη ομάδα με βάση το πόσο μοιάζει με το «τυπικό» μέλος αυτής της ομάδας. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να συμπεράνουμε, για παράδειγμα, ότι ο Λουκάς (Α) είναι Εβραίος επειδή μοιάζει με το πρωτότυπο που διατηρούμε για τους Εβραίους (Β). Ή η Αλίκη (Α) είναι λεσβία επειδή συμπεριφέρεται σύμφωνα με το στερεότυπο που έχουμε για τις λεσβίες (Β). Με παρόμοιο τρόπο, χρησιμοποιούμε την ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας για να αναγνωρίσουμε οτιδήποτε, από ιδεολογικές κατηγορίες (θρησκευτικές, φιλοσοφικές, πολιτικές) μέχρι αιτιακές εξηγήσεις (τυχαίες, ακούσιες, κακόβουλες). Όπως μπορείτε εύκολα να καταλάβετε, αυτή η απλή πράξη είναι θεμελιώδης για όλες τις επακόλουθες εξαγωγές συμπερασμάτων και συμπεριφορές: πριν προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε άλλη γνωστική εργασία, πρέπει πρώτα να απαντήσουμε στην ερώτηση «Τι είναι αυτό;».

Παρότι στις περισσότερες περιπτώσεις η ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας παρέχει γρήγορα και σχετικά ακριβή αποτελέσματα, μερικές φο-

ρές παράγει συστηματικά σφάλματα στην επεξεργασία των πληροφοριών. Αυτό το φαινόμενο, το οποίο αποκαλείται **μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας**, μπορεί να προκύψει ως αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων. Κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες είναι η εμπιστοσύνη μας σε ανακριβή ή εσφαλμένα πρωτότυπα, η αποτυχία μας να λάβουμε υπόψη συναφή στατιστικά δεδομένα (όπως ποσοστά, μέγεθος δείγματος και τυχαιότητα) και η τάση μας να επιτρέπουμε στα κίνητρα και στις ανάγκες να επηρεάζουν τη γνωστική μας έρευνα και τις επακόλουθες αξιολογήσεις μας.

▲ Άσκηση 2.6. Εξετάζοντας κοινωνικοπολιτισμικά σχήματα και στερεότυπα

Ως άσκηση αναγνώρισης και διερεύνησης της φύσης και του περιεχομένου των προσωπικών σας γνωστικών σχημάτων, επιλέξτε τρεις συγκεκριμένες περιστάσεις από διάφορες κοινωνικοπολιτισμικές κατηγορίες (όπως εθνικό υπόβαθρο, επάγγελμα, θρησκεία, κοινωνικοοικονομική κατάσταση ή πολιτική παράταξη). Μπορείτε να επιλέξετε από την παρακάτω λίστα ή να βρείτε δικά σας παραδείγματα, τα οποία ίσως είναι πιο σχετικά με τις εμπειρίες της ζωής σας.

Ρώσος • Ιταλός • Γερμανός • Γάλλος • Μεξικανός • Άραβας • Κινέζος • γηγενής Αμερικανός • Νοτιοαφρικανός • Ιρανός • Νεοϋορκέζος • δικηγόρος • στρατιώτης • ηθοποιός • θεραπευτής • μουσικός της ροκ • αστυνομικός • οδηγός ταξί • στέλεχος επιχείρησης • επαγγελματίας αθλητής • πολιτικός • νοσηλευτής • καλόγρια • ασφαλιστής • οδηγός φορτηγού • υπάλληλος ψιλικατζίδικου • εργολάβος κηδειών • βουδιστής • μάρτυρας του Ιεχωβά • σαϊεντολόγος • Ρεπουμπλικάνος • Δημοκρατικός • περιβαλλοντολόγος • αποδέκτης παροχών κοινωνικής πρόνοιας • μέλος της νέας γενιάς • αμφιφυλόφιλος • χορτοφάγος • χρήστης ηρωίνης • αλκοολικός • μόνος γονέας • άτομο τρίτης ηλικίας • φορέας του AIDS

Πρώτα παρατηρήστε τις αρχικές σκέψεις, εντυπώσεις ή εικόνες που σας έρχονται στον νου αναφορικά με την κατηγορία. Κατόπιν αξιολογήστε (σε μια κλίμακα από το 1 έως το 5) τον βαθμό στον οποίο το σχήμα σας γι' αυτή την κατηγορία είναι *συγκεκριμένο* (σαφώς ορισμένο, παραστατικό, ξεκάθαρο) και *όχι γενικευμένο* (διαφορετικό, αόριστο, ασαφές). Έπειτα

περιγράψτε λεπτομερώς το ιδιαίτερο περιεχόμενο (λ.χ. τις προσωπικές σας αντιλήψεις) για κάθε σχήμα. Τώρα προσπαθήστε να προσδιορίσετε και να περιγράψετε την αιτιολογία του σχήματος (προέλευση) και την εξέλιξη. Τέλος, προσπαθήστε να ανακαλέσετε στη μνήμη σας (ή να φανταστείτε) μια περίπτωση κατά την οποία ήρθατε αντιμέτωποι με ένα περιστατικό που βρισκόταν σαφώς σε ασυμφωνία (δηλαδή δεν «ταίριαζε») με το σχήμα σας. Πώς αντιδράσατε (ή πώς θα μπορούσατε να αντιδράσετε); Τι συνέβη (ή τι θα μπορούσε να συμβεί) στο ίδιο το σχήμα;

Κοινωνικό σχήμα 1: _____

Διακρίτοτητα σχήματος:

Συγκεκριμένη 1 2 3 4 5 Ευρεία

Περιεχόμενο: _____

Αιτιολογία και εξέλιξη: _____

Η αντίδρασή σας στο γεγονός που είναι ασύμβατο με το σχήμα: _____

Πριν ολοκληρώσουμε αυτή τη μετασκέψη, αξίζει να σχολιάσουμε δύο σημεία. Πρώτον, παρά τα προβλήματα, τις αστοχίες και τις ευθύνες που σχετίζονται με τη χρήση γνωστικών ευρετικών μεθόδων, συνεχίζουμε να βασιζόμαστε σε αυτές στο πλαίσιο των διεργασιών που αφορούν τη λήψη των αποφάσεών μας. Γιατί; Ένας από τους κύριους λόγους είναι ότι στο σύνολό τους οι απαντήσεις που παρέχουν είναι πιο σωστές παρά εσφαλμένες. Επιπρόσθετα, ακόμα και στις περιστάσεις όπου είναι εσφαλμένες, οι συνέπειες τυπικά είναι επουσιώδεις.

Δεύτερον, μια σημαντική εξαίρεση μπορεί να προκύψει σε σχέση με τη χρήση των κατηγοριών πρωτοτύπων για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, με βάση, για παράδειγμα, το χρώμα του δέρματος, το φύλο, τον πολιτισμό, την εθνικότητα, τη θρησκεία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, ακόμα και την ψυχολογική διάγνωση. Ιδωμένα μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τέτοια σχήματα που σχετίζονται με την ομάδα ισοδυναμούν με στερεότυπα. Γι' αυτό συστήνουμε εξαιρετική προσοχή όταν χρησιμοποιούνται ευρετικές μέθοδοι όπως αυτή της αντιπροσωπευτικότητας με αναφορά

σε αυτές τις κατηγορίες. Η ιστορία έδειξε κατ' επανάληψη ότι η ύπαρξη στερεοτύπων μπορεί να έχει μακροπρόθεσμες και επιζήμιες κοινωνικές επιπτώσεις, όπως προκατάληψη, φανατισμό και διακρίσεις – με συνέπειες που μόνο επουσιώδεις δεν είναι.

Αντίδοτα

1. Σε καταστάσεις στις οποίες είναι πιθανό να χρησιμοποιήσετε την ευρηκτική της αντιπροσωπευτικότητας, προσπαθήστε συνειδητά να λάβετε υπόψη σας την πιθανότητα το υπό εξέταση πρωτότυπο να είναι ανακριβές, μεροληπτικό ή ατελές.
2. Να αναζητάτε σχετικές στατιστικές πληροφορίες, όπως βασικά ποσοστά, μέγεθος δείγματος και τυχαιότητα.
3. Να έχετε κατά νου τη φυσική σας τάση να υπερεκτιμάτε τον βαθμό ομοιότητας μεταξύ φαινομένων και κατηγοριών.
4. Αναγνωρίστε ότι οι προσωπικές σας στάσεις για πρωτότυπα ανθρώπων και ομάδων μπορούν να επηρεάσουν τις συγκρίσεις και τις επακόλουθες κρίσεις σας.

Η μεροληψία της μνημονικής διαθεσιμότητας: Η δύναμη πειθούς των εντυπωσιακών γεγονότων

“Όταν ένας σκύλος δαγκώσει έναν άνθρωπο, δεν είναι είδηση. Αλλά όταν ένας άνθρωπος δαγκώσει έναν σκύλο, τότε αυτό είναι είδηση.”

John B. Bogart (1848-1921) – Αμερικανός δημοσιογράφος

“Χρησιμοποιήστε μία εικόνα. Αξίζει όσο χίλιες λέξεις.”

Arthur Brisbane (1864-1936) – Αμερικανός εκδότης

Το σύντομο κουίζ που ακολουθεί αποτελεί ένα μέσο εισαγωγής σε αυτή τη μετασκέψη. Δώστε τις καλύτερες εκτιμήσεις σας για τις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Ποιες είναι οι πιθανότητες θανατηφόρου δυστυχήματος σε ένα ταξίδι με αυτοκίνητο έναντι ενός ταξιδιού με αεροπλάνο;
2. Ποια φυλετική ομάδα συνιστά το μεγαλύτερο ποσοστό Αμερικανών πολιτών που ζουν στη φτώχεια: μαύροι, λευκοί ή ισπανόφωνοι;
3. Ποια ηλικιακή ομάδα διατρέχει τον υψηλότερο κίνδυνο αυτοκτονίας: οι έφηβοι, οι μεσήλικες ή οι ηλικιωμένοι;
4. Ποια χώρα έχει υψηλότερο ποσοστό αυτοκτονιών: η Βόρεια Κορέα ή οι ΗΠΑ;

Αφήνοντας κατά μέρος, προς το παρόν, τις πραγματικές απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις, αφιερώστε λίγα λεπτά για να σκεφτείτε τις γνωστικές διεργασίες που χρησιμοποιήσατε προκειμένου να φτάσετε στα συμπεράσματά σας. Πώς καταλήξατε συγκεκριμένα στις εκτιμήσεις σας για κάθε ερώτηση; Παρατηρήσατε κάποιες ομοιότητες στις νοητικές στρατηγικές που επιστρατεύσατε;

Εάν είστε όπως οι περισσότεροι άνθρωποι, οι εκτιμήσεις σας μάλλον θα καθορίστηκαν πρωτίστως στη βάση του πόσο εύκολα ή γρήγορα έρχονται στον νου συγκεκριμένες περιστάσεις για κάθε ερώτηση. Και ποιοι τύποι περιστάσεων είναι πιθανό να κυριαρχούν στη μνήμη σας; Σε γενικές γραμμές, οι πιο ισχυρές εντυπώσεις δημιουργούνται από γεγονότα που είναι ιδιαίτερα έντονα, δραματικά, σημαντικά, προσωπικά ή καθ' οιονδήποτε τρόπο ξεχωριστά για εσάς. Οι άνθρωποι έχουν επίσης την τάση να σκέφτονται πιο γρήγορα περιστάσεις που είναι εύκολο να φανταστούν.

Δυστυχώς όμως το πρόβλημα της ευκολίας με την οποία μπορούμε να ανασύρουμε γεγονότα από τη μνήμη προκειμένου να εκτιμήσουμε κατά πόσο είναι πιθανό να συμβούν είναι ότι οι αντιλήψεις μας δεν μπορούν να ιδωθούν απαραιτήτως ως μια ακριβής αντανάκλαση της πραγματικότητας. Η στρατηγική αυτή μας οδηγεί να υπερεκτιμούμε την πραγματική τους εμφάνιση, συχνότητα ή κατανομή στον κόσμο.

Υποκύψατε ακούσια σε αυτή τη μεροληψία όταν απαντούσατε σε κάποια από τις προηγούμενες ερωτήσεις; Ας εξετάσουμε την καθεμία χωριστά.

1. Λίγα γεγονότα είναι πιο συγκλονιστικά από τη γραφική απεικόνιση και τα ηχητικά ντοκουμέντα μιας καταστροφικής πτώσης αεροπλάνου. Ακόμα και μια απλή ματιά σε αυτές τις τρομακτικές εικόνες στις βραδινές ειδήσεις είναι πιθανό να αφήσουν στο μυαλό μας μια δυνατή

- και ανεξίτηλη εντύπωση. Έτσι, τέτοια τραγικά ατυχήματα γίνονται εύκολα προσβάσιμα και είναι άμεσα διαθέσιμα στη μνήμη μας. Ως αποτέλεσμα, πολλοί άνθρωποι φτάνουν εσφαλμένα στο συμπέρασμα ότι διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο όταν ταξιδεύουν με αεροπλάνο παρά όταν κινούνται με αυτοκίνητο. Ωστόσο, για κάθε χιλιόμετρο, οι άνθρωποι έχουν σχεδόν 100 φορές περισσότερες πιθανότητες να πεθάνουν σε τροχαίο παρά σε αεροπορικό δυστύχημα (Greenwald, 1986· Rich, 1999). Σύμφωνα με την αμερικανική επιτροπή ασφάλειας των μεταφορών (National Transportation Safety Board), η οδήγηση είναι περισσότερο επικίνδυνη, με πάνω από 5 εκατομμύρια ατυχήματα ετησίως έναντι περίπου 20 αεροπορικών ατυχημάτων κατ' έτος.
2. Σχεδόν οι μισοί από όλους τους φτωχούς των ΗΠΑ είναι λευκοί, περίπου το ένα τέταρτο είναι μαύροι και μόλις κάτι λιγότερο από ένα τέταρτο είναι ισπανόφωνοι. Γιατί άραγε οι άνθρωποι έχουν την τάση να υπερεκτιμούν τις αναλογίες των φυλετικών μειονοτήτων; Εκτός από το πρόδηλο χαρακτηριστικό του χρώματος του δέρματος, αυτές οι ομάδες εμφανίζουν όντως δυσανάλογα υψηλότερα ποσοστά οικονομικών δυσχερειών. Ειδικότερα, σχεδόν 30% των ισπανόφωνων και των μαύρων στις ΗΠΑ ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ λιγότερο από 10% των λευκών είναι φτωχοί (U.S. Census Bureau, 2015).
  3. Παρότι το συνολικό εθνικό ποσοστό αυτοκτονιών στους ηλικιωμένους (65 και άνω) έχει πέσει σημαντικά τα τελευταία 60 χρόνια, αυτή η ομάδα συνεχίζει να εμφανίζει την υψηλότερη αναλογία αυτοπροκαλούμενων θανάτων στις ΗΠΑ. Το γεγονός αυτό είναι πιθανό να εκπλήσσει πολλούς ανθρώπους που θα θεωρούσαν ότι οι έφηβοι αποτελούν την ηλικιακή ομάδα υψηλού κινδύνου (για αυτοκτονία). Σε τι μπορεί να οφείλεται αυτή η εσφαλμένη αντίληψη; Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις πιθανοί παράγοντες. Πρώτον, όποτε ένας έφηβος αφαιρεί τη ζωή του, το γεγονός παίρνει δημοσιότητα και γίνεται γνωστό. Βρίσκουμε σοκαριστικό, ενοχλητικό και κυρίως τραγικό το ότι ένας νέος άνθρωπος, που έχει όλο το μέλλον μπροστά του, επιλέγει να δώσει οριστικό τέλος στη ζωή του. Δεύτερον, όταν πρόκειται για *απόπειρες* αυτοκτονίας, τουλάχιστον τα δύο τρίτα των ατόμων που επιχειρούν (αλλά αποτυγχάνουν) να πεθάνουν είναι κάτω των 35 ετών (Bernman et al., 2005). Και σε αυτή την περίπτωση, η προβολή των έστω και «ανεπιτυχών» αποπειρών αυτοκτονίας από νεότερους ανθρώπους μπορεί να επηρεάσει δυσά-

νάλογα τις εντυπώσεις μας και να διαστρεβλώσει τις αντιλήψεις μας. Τρίτον, το πραγματικό ποσοστό των «επιτυχημένων» αυτόχειρων εφήβων (και των παιδιών) έχει στην πραγματικότητα αυξηθεί δραματικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες (Berman & Jobes, 1992· Brenton, 2004). Εξετάζοντας τους διάφορους πολιτισμούς, η αύξηση στις αυτοκτονίες εφήβων δεν αφορά αποκλειστικά τις ΗΠΑ, αλλά εμφανίζεται σε 23 από τις 29 χώρες που μελετήθηκαν. Αυτή η τάση μπορεί επίσης να μας κάνει να υπερεκτιμήσουμε τα ποσοστά αυτοκτονιών στις ομάδες νεαρής ηλικίας. Τώρα ας σκεφτούμε τις αυτοκτονίες που διαπράττονται από ηλικιωμένους: σε γενικές γραμμές δεν προσελκύουν τόσο μεγάλο ενδιαφέρον. Δεν βρίσκονται στο επίκεντρο της προσοχής μας. Ούτε τις βλέπουμε ως γεγονότα άξια λόγου. Το αποτέλεσμα; Έξω από το οπτικό μου πεδίο, έξω και από το γνωστικό μου πεδίο.

4. Το ποσοστό αυτοκτονιών στις ΗΠΑ είναι 12 περιπτώσεις ανά 100.000 άτομα. Το ποσοστό αυτοκτονιών στη Βόρεια Κορέα είναι περίπου 30 ανά 100.000 – σχεδόν τρεις φορές πάνω από τις ΗΠΑ (World Health Organization, 2012). Παρ' όλα αυτά, πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι τα ποσοστά αυτοκτονιών είναι κατά πολύ υψηλότερα στις ΗΠΑ παρά στις άλλες χώρες. Ποιος είναι ο λόγος γι' αυτή την εσφαλμένη αντίληψη; Μεταξύ άλλων, είναι η προσοχή που δίνουν τα αμερικανικά μέσα μαζικής ενημέρωσης σε ιστορίες που αφορούν αυτοκτονίες, ιδιαίτερα όταν οι αυτόχειρες είναι διάσημοι. Κάποιοι άνθρωποι επίσης υποθέτουν ότι οι δυτικές βιομηχανοποιημένες χώρες «θα πρέπει» να έχουν υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο λόγω συγκεκριμένων παραγόντων, όπως το υψηλό στρες και η έλλειψη συστημάτων συναισθηματικής υποστήριξης. Παρότι αυτές οι υποθέσεις μπορεί να είναι ορθές, δεν αποτελούν παρά μόνο υποθέσεις. Δεν μπορούν να εξηγήσουν την περίπλοκη εικόνα της αυτοχειρίας και τις αιτίες της σε όλο τον κόσμο.

Η ειδική γνωστική στρατηγική που παρουσιάστηκε σε αυτά τα παραδείγματα είναι γνωστή ως **ευρετική της προσφορότητας** (Tversky & Kahneman, 1973) επειδή αναφέρεται στη διεργασία άντλησης από τη μνήμη μας περιστατικών που είναι εύκολα προσβάσιμα ή διαθέσιμα. Αυτή η ευρετική μάς βοηθά να απαντήσουμε σε ερωτήσεις που αφορούν τη συχνότητα («Πόσες τέτοιες υπάρχουν;»), το περιστατικό («Πόσο συχνά

συμβαίνει κάτι;») ή την πιθανότητα («Ποιες είναι οι πιθανότητες να συμβεί κάτι τέτοιο;») συγκεκριμένων γεγονότων.

Εάν τα παραδείγματα είναι άμεσα διαθέσιμα στη μνήμη μας, τείνουμε να υποθέτουμε ότι τέτοια γεγονότα συμβαίνουν αρκετά συχνά. Για παράδειγμα, εάν δεν έχετε πρόβλημα να φέρετε στον νου σας παραδείγματα του Χ γεγονότος (ας πούμε τη μεσογειακή φιλοξενία), τότε είναι πιθανό να κρίνετε ότι πρόκειται για κάτι συνηθισμένο. Αντίθετα, εάν χρειάζεστε λίγο χρόνο για να φέρετε στον νου σας παραδείγματα του Υ γεγονότος (ας πούμε την αίσθηση του χιούμορ των Γερμανών), θα καταλήξετε στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για κάτι σύνηθες. Με δυο λόγια, όταν ένα γεγονός μπορεί να ανακληθεί εύκολα με συναφή περιστατικά, θα φαίνεται ότι είναι πιο κοινό από ό,τι μια εξίσου συχνή κατηγορία η οποία μπορεί να ανακληθεί λιγότερο εύκολα.

Όπως στην περίπτωση της ευρετικής της αντιπροσωπευτικότητας, και εδώ απαιτείται ελάχιστο γνωστικό έργο για τη χρησιμοποίηση της ευρετικής της προσφορότητας. Επιπλέον, σε πολλές περιστάσεις η ευρετική της προσφορότητας μας παρέχει ακριβείς και αξιόπιστες αξιολογήσεις. Στο κάτω κάτω, εάν τα παραδείγματα μας έρχονται εύκολα στον νου, αυτό συνήθως συμβαίνει επειδή υπάρχουν πολλά τέτοια.

Δυστυχώς, πολλοί μεροληπτικοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν τη διαθεσιμότητα των γεγονότων στη μνήμη μας χωρίς να αντανακλούν την πραγματική τους συχνότητα. Τα προβλήματα προκύπτουν όταν η στρατηγική αυτή χρησιμοποιείται, λόγου χάρη, για να υπολογίσουμε τη συχνότητα ή την πιθανότητα των σπάνιων, αν και εξαιρετικά έντονων γεγονότων σε σύγκριση με εκείνα που είναι πιο τυπικά, συνηθισμένα ή κοινότοπα από τη φύση τους. Όταν η χρήση της ευρετικής της προσφορότητας οδηγεί σε συστηματικά σφάλματα στη διαμόρφωση τέτοιων κρίσεων, μιλάμε για **μεροληψία της προσφορότητας**.

Ίσως ο μοναδικός πιο σημαντικός παράγοντας που βρίσκεται πίσω από τη μεροληψία της προσφορότητας να είναι η τάση μας να χρησιμοποιούμε λιγότερο, να παραγνωρίζουμε ή ακόμα και να αγνοούμε σχετικές πληροφορίες που αφορούν ποσοστά (δηλαδή δεδομένα για την πραγματική συχνότητα των γεγονότων σε μια συγκεκριμένη ομάδα) και άλλα αφηρημένα στατιστικά γεγονότα, προτιμώντας μια πιο εμφανή και συγκεκριμένη αλλά συνήθως λιγότερο αξιόπιστη, ανεπιβεβαίωτη μαρτυρία. Κατά συνέπεια, οι προσωπικές μαρτυρίες, οι μελέτες περίπτωσης με γραφήμα-

τα, οι δραματικές ιστορίες, η έντονη κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης, τα αναπάντεχα περιστατικά και τα παράξενα συμβάντα είναι πιθανό να παραποιήσουν, να παραμορφώσουν ή να διαστρεβλώσουν καθ' οιονδήποτε τρόπο τις κρίσεις μας. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τη διαμάχη γύρω από την ασφάλεια του τριπλού εμβολίου ιλαράς-ερυθράς-παρωτίτιδας (βλ. Kolodziejcki, 2014). Οι συναισθηματικές δηλώσεις –που έγιναν από κάποια προβεβλημένα διάσημα πρόσωπα και βασίζονταν σε ένα μη έγκυρο αλλά ευρέως διαδεδομένο άρθρο περιοδικού– ήταν αρκετές για να πείσουν πολλούς ανθρώπους να μην εμβολιάσουν τα παιδιά τους επειδή φοβόνταν ότι το εμβόλιο μπορούσε να προκαλέσει αυτισμό (παρά το γεγονός ότι δεν βρέθηκε ποτέ μια τέτοια σύνδεση).

Σε ό,τι αφορά τα κοινωνικοπολιτισμικά ζητήματα, ένα σημαντικό πρόβλημα που προκύπτει από τις μεροληψίες της προσφορότητας είναι η τάση μας να υπεργενικεύουμε βασιζόμενοι σε μερικά «χτυπητά» παραδείγματα, μερικές φορές ακόμα και σε ένα μοναδικό κυρίαρχο περιστατικό. Αυτό το λάθος είναι υπεύθυνο, τουλάχιστον εν μέρει, για το φαινόμενο της στερεοτυπικής συμπεριφοράς (βλ. Κεφάλαιο 10).

Πώς διαμορφώνουμε γενικά τις πεποιθήσεις μας για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, πολιτισμικές, εθνικές, θρησκευτικές, πολιτικές, επαγγελματικές ή οποιασδήποτε άλλης κατηγορίας; Τυπικά βασιζόμαστε τις εντυπώσεις μας σε παρατηρήσεις συγκεκριμένων μελών της ομάδας. Αλλά ποιων μελών; Κατά κανόνα, η προσοχή μας στρέφεται στα πιο επιφανή, εξέχοντα ή προβεβλημένα άτομα. Από αυτά τα λίγα ακραία παραδείγματα τείνουμε να υπεργενικεύουμε για την ομάδα ως σύνολο· το αποτέλεσμα αυτής της υπεργενίκευσης είναι ένα σχήμα ρόλων ή ένα στερεότυπο. Με αυτό τον τρόπο η μεροληψία της προσφορότητας μας κάνει να διαιωνίζουμε τις ζωνές αλλά εσφαλμένες πεποιθήσεις για τα χαρακτηριστικά πολυάριθμων ομάδων στην κοινωνία μας.

Το ηθικό δίδαγμα; Τείνουμε να πειθόμαστε περισσότερο από μια μικρή ποσότητα ανεπιβεβαιώτων ενδείξεων παρά από μια μεγάλη ποσότητα αξιόπιστων στατιστικών δεδομένων. Μολονότι τα έντονα και δραματικά γεγονότα είναι δυνατόν να εγείρουν μια εντυπωσιακή μυθοπλασία, δεν μπορούν να ικανοποιήσουν όσους προτιμούν την πραγματικότητα.

Αντίδοτα

1. Όταν αξιολογείτε τη συχνότητα ή την πιθανότητα ενός γεγονότος, να υπενθυμίζετε στον εαυτό σας να μην καταλήγει σε συμπεράσματα αποκλειστικά με βάση την ευκολία ή την ταχύτητα με την οποία τα σχετικά περιστατικά μπορούν να ανακληθούν από τη μνήμη.
2. Μην παίρνετε τοις μετρητοίς τα ανεπιβεβαίωτα στοιχεία· να θυμάστε πάντα ότι περιέχουν και πολλές υπερβολές. Παρότι οι προσωπικές μαρτυρίες και οι εξέχουσες περιπτώσεις μπορεί να είναι πολύ πειστικές, δεν αποτελούν εγγενείς αξιόπιστους δείκτες του γεγονότος.
3. Κάντε μια συνειδητή απόπειρα, όποτε κάτι τέτοιο είναι εφικτό, να αναζητάτε και να χρησιμοποιείτε πληροφορίες που βασίζονται σε αναλογίες, ποσοστά και άλλα συναφή στατιστικά δεδομένα.
4. Να θυμάστε ότι η καλύτερη βάση για να κάνετε έγκυρες γενικεύσεις είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα σχετικών περιπτώσεων.

Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης: Υποτιμώντας τον ρόλο των εξωτερικών παραγόντων

“Μην αποκαλείς έναν άνθρωπο τίμιο μόνο και μόνο επειδή δεν είχε την ευκαιρία να κλέψει.”

Παροιμία στη γλώσσα γίντις

“Προσπαθώ να υποτάξω τις περιστάσεις στον εαυτό μου και όχι τον εαυτό μου στις περιστάσεις.”

Οράτιος (65-8 π.Χ.) - Λατίνος ποιητής

Πώς εξηγούμε το τι προκαλεί τη συμπεριφορά των ανθρώπων; Κατά κανόνα, αποδίδουμε τις πράξεις τους είτε στην προσωπικότητά τους είτε στις περιστάσεις. Για να το θέσουμε διαφορετικά, αποδίδουμε τα αίτια της συμπεριφοράς τους είτε σε *προδιαθέσεις* είτε σε *καταστάσεις*. Η πρώτη περίπτωση αφορά την απόδοση των αιτίων της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε γνωρίσματα της προσωπικότητας, χαρακτηριστικά ή στάσεις, δηλαδή σε «εσωτερικές» επιρροές. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση τα

αίτια της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποδίδονται στις περιστάσεις, στον περίγυρο ή στο περιβάλλον, δηλαδή σε «εξωτερικές» επιρροές (βλ. και Κεφάλαιο 10).

Βεβαίως, στην πραγματικότητα, η συμπεριφορά οφείλεται σε συνδυασμούς πολλών παραγόντων, εσωτερικών και εξωτερικών, που ποικίλλουν ως προς τον βαθμό στον οποίο είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις των ανθρώπων. Φθάνοντας όμως στην απόδοση αιτιών, έχουμε την τάση να υπερεκτιμούμε τις προδιαθέσεις των ανθρώπων και να υποτιμούμε τις καταστάσεις που τους αφορούν. Με άλλα λόγια, έχουμε την τάση να δίνουμε πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στους εσωτερικούς καθοριστικούς παράγοντες και λιγότερη στους εξωτερικούς. Έτσι είναι πιθανό να θεωρούμε ότι η συμπεριφορά των άλλων οφείλεται κυρίως στην προσωπικότητά τους, ενώ συχνά ελαχιστοποιούμε (ακόμα και αγνοούμε) τη σημασία του ιδιαίτερου πλαισίου ή κατάστασης. Αυτό το λάθος μάλιστα είναι τόσο συνηθισμένο που ο κοινωνικός ψυχολόγος Ross (1977) το ονόμασε **θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης**.

Ας δούμε κάποια παραδείγματα αυτής της μεροληψίας απόδοσης. Εάν ένας άνθρωπος δεν διατηρεί οπτική επαφή μαζί σας την ώρα που σας μιλά, ίσως υποθέσετε ότι μπορεί να πρόκειται για «αναξιόπιστο», «ντροπαλό» ή «πονηρό» άτομο. Εάν κάποιος σας κάνει ένα δώρο χωρίς προφανή λόγο, μπορεί να καταλήξετε στο συμπέρασμα ότι το άτομο αυτό είναι «ευγενικό», «γενναιόδωρο», ίσως ακόμα και «χειριστικό». Παρατηρήστε πώς αυτές οι αποδόσεις ουσιαστικά παραβλέπουν κάθε εξωτερικό ή περιστασιακό παράγοντα που θα μπορούσε να ευθύνεται για την εκδήλωση αυτών των συμπεριφορών.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα, που αφορά το ζήτημα των αστέγων. Μερικοί άνθρωποι έχουν την τάση να εξηγούν την κατάσταση ενός άστεγου ατόμου με όρους που έχουν να κάνουν με την προσωπικότητα, όπως τεμπελιά, ηθική αδυναμία, κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών ή ψυχική ασθένεια. Αυτές οι αποδόσεις ωστόσο δεν λαμβάνουν υπόψη τους εξωτερικούς παράγοντες που διαιωνίζουν την έλλειψη στέγης, όπως είναι η έλλειψη προσιτής οικονομικά στέγασης, η ανεργία, οι διακρίσεις και η κακή οικονομία.

Η ίδια βασική αρχή ισχύει για τις αποδόσεις που κάνουμε σε σχέση με ένα ετερόκλητο φάσμα άλλων συγκεκριμένων υπο-ομάδων στην κοινωνία μας. Πώς εξηγούμε τις διαφορές ανάμεσα, για παράδειγμα, σε άντρες

και γυναίκες; Τις εξηγούμε συνολικά με όρους εγγενών προδιαθέσεων. Μπορεί να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι άντρες είναι «εγγενώς» πιο ανταγωνιστικοί ή ότι οι γυναίκες επιδιώκουν περισσότερο τη συνεργατικότητα επειδή είναι έτσι από «τη φύση τους», ενώ παραβλέπουμε τις κοινωνικές προσδοκίες, τους περιορισμούς και τις κυρώσεις που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των έμφυλων ρόλων. Με βάση τις ίδιες αρχές, μπορείτε να σκεφτείτε κάποιους εξωτερικούς περιστασιακούς παράγοντες που ενδεχομένως συνέβαλαν ώστε μια συγκεκριμένη ομάδα να διακριθεί σε ένα αθλητικό επίτευγμα και μια άλλη ομάδα σε ένα ακαδημαϊκό επίτευγμα; Ή στην επιχειρηματικότητα μικρών επιχειρήσεων; Στην εγκληματικότητα; Στην υπερεκπροσώπηση στελεχών επιχειρήσεων; Στη μειωμένη εκπροσώπηση στον στρατό; Στην υψηλή τεκνοποίηση; Στις κακές επιδόσεις στα τεστ; Στις διατροφικές διαταραχές; Στην ενδοοικογενειακή βία; Όπως προαναφέρθηκε, έχουμε την τάση να αγνοούμε τέτοιες πηγές εξωτερικών επιρροών οι οποίες θα μπορούσαν να εξηγήσουν τις διομαδικές διαφορές στη συμπεριφορά.

▲ Άσκηση 2.7. Διερευνώντας τα αποτελέσματα του κοινωνικού πλαισίου

Αυτή η άσκηση υπογραμμίζει την τεράστια αλλά συνήθως απαρατήρητη δύναμη των κοινωνικών περιστάσεων στην επίδραση των συναισθημάτων, των στάσεων και της συμπεριφοράς μας. Φανταστείτε ότι συμμετέχετε στα ακόλουθα σενάρια και σκεφτείτε τι θα απαντούσατε στην απλή ερώτηση «Πώς είσαι;». Για κάθε περίπτωση σημειώστε τι θα απαντούσατε και κάντε επίσης μια σύντομη περιγραφή των πιθανών σκέψεων, συμπεριφορών και συναισθηματικού τόνου της απάντησής σας.

Σε μια συνέντευξη για δουλειά: _____

Σε μια συγκέντρωση παλιών συμμαθητών: _____

Σε μια κηδεία: _____

Με τους γονείς σου: _____

Με τον καλύτερο/η φίλο/η σου: _____

Με έναν ξένο: _____

Με κάποιον που δεν ακούει καλά: _____

Με κάποιον που βρίσκεται σε αναπηρικό αμαξίδιο: _____

Με κάποιον πολύ ελκυστικό: _____

Με κάποιον καθόλου ελκυστικό: _____

Σε μια ξένη χώρα της οποίας δεν μιλάτε τη γλώσσα: _____

Όταν σας πλησιάζει ένα άστεγο παιδί: _____

Όταν σας πλησιάζει ένας άστεγος ενήλικας: _____

Όταν σας πλησιάζει ένας αστυνομικός: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ιερόδουλη: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα νεαρών μεταναστών: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα Γάλλων τουριστών: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα Γιαπωνέζων τουριστών: _____

Όταν σας πλησιάζει μια ομάδα ανθρώπων που φορούν πορτοκαλί κελιμπίες, χορεύουν, ψάλλουν και σας προσφέρουν δωρεάν θυμίαμα:

Εξετάζοντας τις απαντήσεις σας, θα παρατηρήσετε ότι όλες οι διαφοροποιήσεις στις αποκρίσεις σας μπορούν να αποδοθούν στις εξωτερικές περιστάσεις, αφού τόσο εσείς όσο και η αρχική ερώτηση αποτεείτε σταθερά στοιχεία. Αξίζει να παρατηρήσετε κάτι ακόμα. Μπορείτε να προσδιορίσετε ποια από αυτές τις απαντήσεις αντανακλά τον «πραγματικό» εαυτό σας; Σημειώστε ότι αυτή η ερώτηση από μόνη της ουσιαστικά δεν μπορεί να απαντηθεί χωρίς να ληφθεί υπόψη το πλαίσιο της κατάστασης.

Τι ευθύνεται γι' αυτό το σφάλμα απόδοσης; Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν εντοπίσει δύο βασικές πηγές: τις γνωστικές μεροληψίες και τις μεροληψίες κινήτρων.

Οι **γνωστικές μεροληψίες** αναφέρονται στα συστηματικά σφάλματα τα οποία προκύπτουν από περιορισμούς που είναι εγγενείς στην ικανότητά μας να επεξεργαζόμαστε τις πληροφορίες. Επειδή δεν είμαστε ικανοί να αντιλαμβανόμαστε τα πάντα στο περιβάλλον μας, η προσοχή μας προσελκύεται αυτόματα από το πιο εμφανές, «εντυπωσιακό» –αλλιώς το πιο αντιληπτικά εξέχον– ερέθισμα. Αυτό μπορεί να μας οδηγήσει να διαμορφώσουμε μεροληπτικές και ανακριβείς αιτιακές αποδόσεις (Taylor & Fiske, 1975). Ειδικότερα, έχουμε την τάση να εξισώνουμε τα πιο αντιληπτικά εξέχοντα ερεθίσματα με τα πιο αιτιακώς επιδραστικά.

Αντίθετα, οι **μεροληψίες κινήτρων** αναφέρονται στα συστηματικά σφάλματα που προκύπτουν από τις προσπάθειές μας να ικανοποιήσουμε

τις προσωπικές μας ανάγκες, όπως την επιθυμία για αυτοεκτίμηση, εξουσία ή έλεγχο. Για να το θέσουμε απλά, οι μεροληψίες κινήτρων χρησιμεύουν για να μας κάνουν να αισθανόμαστε καλύτερα, έστω κι αν αυτό το τίμημα είναι η διαστρέβλωση, η συσκοτίση ή η παραποίηση της πραγματικότητας.

Άραγε έχουμε το κίνητρο να προτιμήσουμε τον έναν τύπο αιτιακής απόδοσης αντί του άλλου; Έτσι φαίνεται. Στην περίπτωση των δυτικών πολιτισμών ειδικότερα, ήδη από την παιδική μας ηλικία μαθαίνουμε να πιστεύουμε ότι οι άνθρωποι μπορούν να ελέγξουν τη μοίρα τους και να διαφεντεύουν το πεπρωμένο τους. Έτσι η κοινωνία αποδέχεται γενικά την απόδοση αιτίων στις προδιαθέσεις, ενώ αποθαρρύνει περισσότερο την απόδοση αιτίων στις καταστάσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να αυταπατώμεθα υπερεκτιμώντας τον βαθμό ελέγχου που έχουμε στην πραγματικότητα και υποτιμώντας παράλληλα τον αντίκτυπο των εξωτερικών παραγόντων που δεν ελέγχουμε. Γι' αυτό και τείνουμε να υπερβάλλουμε ως προς τις αντιλήψεις μας για την ελεγχιμότητα.

Μια πολύ ατυχής συνέπεια αυτής της μεροληψίας κινήτρων είναι ότι οι άνθρωποι που έχουν πληγεί από δυνάμεις εκτός του ελέγχου τους ενδέχεται να θεωρηθούν περισσότερο υπεύθυνοι για τις περιστάσεις από ό,τι πραγματικά είναι. Με άλλα λόγια, η ψευδαίσθησή μας περί ελέγχου μπορεί να μας ωθήσει να κατηγορήσουμε κάποιους ανθρώπους για τα κακά πράγματα που τους συμβαίνουν.

Γιατί συμβαίνει αυτό; Ο Lerner (1970) διατύπωσε την άποψη ότι δυσκολευόμαστε ιδιαίτερα να αποδεχτούμε τις αδικίες της ζωής. Επιπλέον, έχουμε την έντονη ανάγκη να πιστέψουμε ότι ζούμε σε έναν «δίκαιο κόσμο», όπου το καλό ανταμείβεται και το κακό τιμωρείται. Αυτή η πεποίθηση μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι οι άνθρωποι εισπράττουν τελικά αυτό που τους αξίζει: «Ό,τι ανεβαίνει κατεβαίνει!».

Οι περιστάσεις τέτοιων αποδόσεων αφθονούν:

- «Τα θύματα βιασμού σίγουρα είχαν προκλητική συμπεριφορά και γι' αυτό τους επιτέθηκαν».
- «Οι γκέι φταίνε που κολλάνε AIDS».
- «Οι άνθρωποι με αναπηρίες σίγουρα το έπαθαν γιατί έκαναν κάτι κακό στο παρελθόν».
- «Οι άνθρωποι που είναι φτωχοί πρέπει να ευθύνονται για ό,τι τους συμβαίνει σε οικονομικό επίπεδο».

- «Τα θύματα διώξεων πρέπει να είναι ένοχοι για κάτι, αλλιώς δεν θα τους κυνηγούσαν».

Τι μας αναγκάζει να κάνουμε τέτοιες αποδόσεις; Για άλλη μια φορά, κάνουμε τέτοιες αποδόσεις πιθανώς για να διατηρήσουμε την ψευδαίσθηση του ελέγχου. Ψυχολογικά είναι πιο βολικό να κατηγορούμε τους άλλους για τις συμφορές που τους συμβαίνουν, αντί να αντιμετωπίζουμε την ψυχρή πραγματικότητα ότι ζούμε σε έναν άδικο κόσμο, στον οποίο τέτοια γεγονότα μπορούν να τύχουν στον καθένα. Άλλωστε, εάν τα αρνητικά γεγονότα είναι ανεξέλεγκτα, θα μπορούσαν εύκολα να συμβούν και σ' εμάς. Με άλλα λόγια, αποδίδοντας τα αίτια σε προδιαθέσεις, ελπίζουμε να βιώσουμε μεγαλύτερη αίσθηση ελέγχου στην ίδια μας τη μοίρα. Επιπλέον, η απόδοση αυτού του τύπου είναι μια δικαιολογία για την αδιαφορία μας (ή και για την καταπίεση) απέναντι στα θύματα της κοινωνίας: εάν οι ίδιοι οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για τα χάλια τους, δεν υπάρχει λόγος εμείς οι υπόλοιποι να τους βοηθήσουμε (στην πραγματικότητα, ίσως τελικά «αξίζουν ό,τι έπαθαν»).

Αντίδοτα

1. Μην υποτιμάτε τη δύναμη των εξωτερικών, περιστασιακών παραγόντων που καθορίζουν τη συμπεριφορά.
2. Να θυμάστε ότι, σε κάθε δεδομένη στιγμή, το πώς συμπεριφέρονται οι άνθρωποι εξαρτάται τόσο από το τι τους φέρνει σε αυτή την κατάσταση («ποιοι» είναι) όσο και από την ίδια την κατάσταση («πού» είναι).
3. Να έχετε κατά νου ότι αυτό το σφάλμα απόδοσης μπορεί να αντιστραφεί ανάλογα με την οπτική του παρατηρητή. Ειδικότερα, οι άνθρωποι έχουν την τάση να υποτιμούν την επίδραση των καταστάσεων στους άλλους και να υπερεκτιμούν την επίδραση των καταστάσεων στους ίδιους.
4. Να βεβαιώνεστε ότι λαμβάνετε υπόψη τόσο τις γνωστικές μεροληψίες όσο και τις μεροληψίες κινήτρων που είναι υπεύθυνες για την παραγωγή τέτοιων σφαλμάτων απόδοσης.

Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία: Όταν οι προσδοκίες διαμορφώνουν την πραγματικότητα

“Σεβάσου τον άνθρωπο, κι αυτός θα κάνει τα υπόλοιπα.”

Ανώνυμος

“Όταν πιστεύεις ότι κάτι είναι αδύνατο, αυτό ακριβώς το καθιστάς.”

Γαλλική παροιμία

Οι στάσεις και οι πεποιθήσεις που διατηρούμε για τους άλλους ανθρώπους μπορούν –με ή χωρίς την πρόθεσή μας– να παράγουν πράγματι τις συμπεριφορές τις οποίες αναμένουμε. Με άλλα λόγια, οι υποθέσεις ενός παρατηρητή για ένα άτομο μπορεί να το ωθήσουν να υιοθετήσει τις ιδιότητες που αναμένεται να επιδείξει. Αυτό το φαινόμενο είναι γνωστό ως **αυτοεκπληρούμενη προφητεία**.

Στην πιο διάσημη ίσως –αν και ακόμα αμφιλεγόμενη– μελέτη για την αυτοεκπληρούμενη προφητεία, οι Rosenthal και Jacobson (1968) πληροφορούσαν κάποιους δασκάλους σε ένα δημοτικό σχολείο του Σαν Φρανσίσκο ότι, βάσει ενός αξιόπιστου ψυχολογικού τεστ, ορισμένοι από τους μαθητές στην τάξη τους θα μπορούσαν να σημειώσουν εντυπωσιακή πρόοδο στη σχολική τους επίδοση κατά τη διάρκεια της ερχόμενης σχολικής χρονιάς. Στην πραγματικότητα όμως δεν υπήρχε τέτοιο τεστ και τα παιδιά που χαρακτηρίστηκαν ως «διάνοιες» είχαν επιλεγεί τυχαία. Παρ’ όλα αυτά, όταν η απόδοση των παιδιών αξιολογήθηκε αρκετούς μήνες αργότερα, οι μαθητές που είχαν χαρακτηριστεί εκ των προτέρων ως «διάνοιες» σημείωσαν πράγματι βελτίωση στη σχολική τους επίδοση. Ακόμα πιο αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι ο δείκτης νοημοσύνης τους αυξήθηκε. Φαίνεται ότι οι δάσκαλοι είχαν ασυνείδητα δημιουργήσει εκείνες ακριβώς τις συμπεριφορές που προσδοκούσαν.

Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία ισχύει για ένα ευρύ φάσμα τόσο θετικών όσο και αρνητικών προσδοκιών του παρατηρητή, όπως είναι η εχθρότητα (Snyder & Swann, 1978), η εξωστρέφεια (Snyder, 1984), τα έμφυλα στερεότυπα (Skrypnik & Snyder, 1982), τα φυλετικά στερεότυπα (Word et al., 1974), ακόμα και τα στερεότυπα που αφορούν τη φυσική ελκυστικότητα (Snyder et al., 1977). Αυτές οι μελέτες δείχνουν πώς

οι κάθε είδους προκαταλήψεις μπορούν να θέσουν σε λειτουργία έναν αυτοδιδαιωνιζόμενο και κλιμακούμενο φαύλο κύκλο ανεπιθύμητων ενεργειών (βλ. την ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα» στο παρόν κεφάλαιο), όπου η αυτοεκπληρούμενη προφητεία μπορεί να επηρεάσει όχι μόνο το πώς συμπεριφέρεται το προκατειλημμένο άτομο απέναντι στο θύμα, αλλά και πώς το θύμα μπορεί κατόπιν να συμπεριφέρεται με τρόπο που επιβεβαιώνει τις αρχικές προκαταλήψεις του πρώτου.

Δεν είναι όμως μόνο το γεγονός ότι σπάνια έχουμε επίγνωση του βαθμού στον οποίο οι προσδοκίες μας μπορούν να επηρεάσουν τη συμπεριφορά των άλλων· είναι επίσης το γεγονός ότι πιθανώς αντιλαμβανόμαστε ακόμα λιγότερο το πώς οι προσδοκίες των άλλων μπορούν να επηρεάσουν τη δική μας συμπεριφορά. Γι' αυτό είναι σημαντικό να θυμάστε ότι οι πράξεις μας διαμορφώνονται όχι μόνο από τις δικές μας στάσεις, αλλά και από τις προσδοκίες εκείνων με τους οποίους αλληλεπιδρούμε. Για να το θέσουμε διαφορετικά, καλλιεργούμε διαρκώς τις κατασκευές της κοινωνικής πραγματικότητας ο ένας του άλλου.

Με δεδομένη την παρουσία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας σε κάθε πτυχή της ζωής, καλό θα ήταν να λαμβάνουμε υπόψη την πιθανή της επίδραση σε όλες τις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις. Σε μια κοινότητα εθνοτικής μειονότητας, για παράδειγμα, τι πιστεύετε ότι θα συνέβαινε εάν ένας αστυνομικός ανέμενε ότι οι κάτοικοι της γειτονιάς είναι εχθρικοί και ανέντιμοι; Απρόθυμοι να συνεργαστούν; Αβοήθητοι; Παρανοϊκοί; Βίαιοι; Αντίστοιχα, τι θα συνέβαινε εάν ένας κάτοικος αυτής της κοινότητας ανέμενε ότι οι αστυνομικοί είναι εχθρικοί και ανέντιμοι; Άδικοι; Κακοί; Κακοποιητικοί; Βίαιοι; Η αστυνομία και η κοινότητα είναι δυνατόν να δημιουργήσουν ένα αμοιβαία ενισχυόμενο σύστημα προβολής που να υποστηρίζει τις σχετικές αρχικές προσδοκίες τους, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου θα δημιουργούνταν εκτός της άμεσης επίγνωσής τους.

▲ Άσκηση 2.8. Διερευνώντας τις εκδηλώσεις της αυτοεκπληρούμενης προφητείας

Για άσκηση, επιλέξτε δύο σενάρια –υποθετικά ή πραγματικά– τα οποία να σχετίζονται με αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Καθώς κάνετε την επιλογή σας, λάβετε υπόψη διάφορα θέματα (π.χ. στερεότυπα, προκαταλήψεις, ανατροφή παιδιών, υποβολή σε τεστ, ανταγωνισμός), πλαίσια (π.χ. έρευ-

να, τάξη, χώρος εργασίας, θρησκεία) και κοινωνικές ή κυβερνητικές πολιτικές, προγράμματα και νόμους (π.χ. πρόνοια, ανεργία, διεκδικητική δράση, άρση των διακρίσεων, μετανάστευση, δίγλωσση εκπαίδευση, σεξουαλική παρενόχληση, υποχρεωτική συνταξιοδότηση). Έπειτα, για κάθε σενάριο, παρουσιάστε τις σκέψεις σας αναφορικά με το πώς οι προσδοκίες του Ατόμου Α μπορεί να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του απέναντι στο Άτομο Β. Τέλος, συζητήστε πώς οι πράξεις του Ατόμου Α θα έκαναν το Άτομο Β να συμπεριφερθεί σύμφωνα με τις αρχικές προσδοκίες του Ατόμου Α. Με άλλα λόγια, εντοπίστε ορισμένους ειδικούς παράγοντες ή γεγονότα που πιστεύετε ότι μπορούν να καταστήσουν πραγματικές τις αρχικές προσδοκίες του Ατόμου Α σε σχέση με τις στάσεις και τις συμπεριφορές του Ατόμου Β.

Σενάριο: _____

Επιπτώσεις των προσδοκιών του Ατόμου Α στη συμπεριφορά απέναντι στο Άτομο Β: _____

Επιπτώσεις της συμπεριφοράς του Ατόμου Α στις επακόλουθες πράξεις του Ατόμου Β: _____

Αντίδοτα

1. Σε όλες τις κοινωνικές σας αλληλεπιδράσεις, να θυμάστε ότι οι προσδοκίες μπορούν από μόνες τους να δημιουργήσουν τη δική τους πραγματικότητα.
2. Προσπαθήστε συνειδητά να αποκτήσετε επίγνωση των προσδοκιών σας και των τρόπων με τους οποίους αυτές μπορούν να σας ωθήσουν να προκαλέσετε συγκεκριμένες συμπεριφορές σε άλλους.
3. Μην ξεχνάτε ότι η δική σας συμπεριφορά δεν παραμένει ανεπηρέαστη από την επίδραση της αυτοεκπληρούμενης προφητείας. Να θυμάστε ειδικότερα ότι η συμπεριφορά σας μπορεί να διαμορφωθεί από τις προσδοκίες των άλλων ανθρώπων για εσάς.
4. Όταν διεξάγετε έρευνες, λάβετε ορισμένα μέτρα προστασίας για να μειώσετε την ενδεχόμενη επίδραση των προσδοκιών σας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί, για παράδειγμα, όταν οι συμμετέχοντες δεν έχουν λεπτομερή γνώση (όπως λέγεται, είναι «τυφλοί») του σκοπού, των στόχων ή των υποθέσεων της μελέτης.

Η συνάφεια δεν είναι απόδειξη αιτιότητας: Συχνώντας το «Τι» με το «Γιατί»

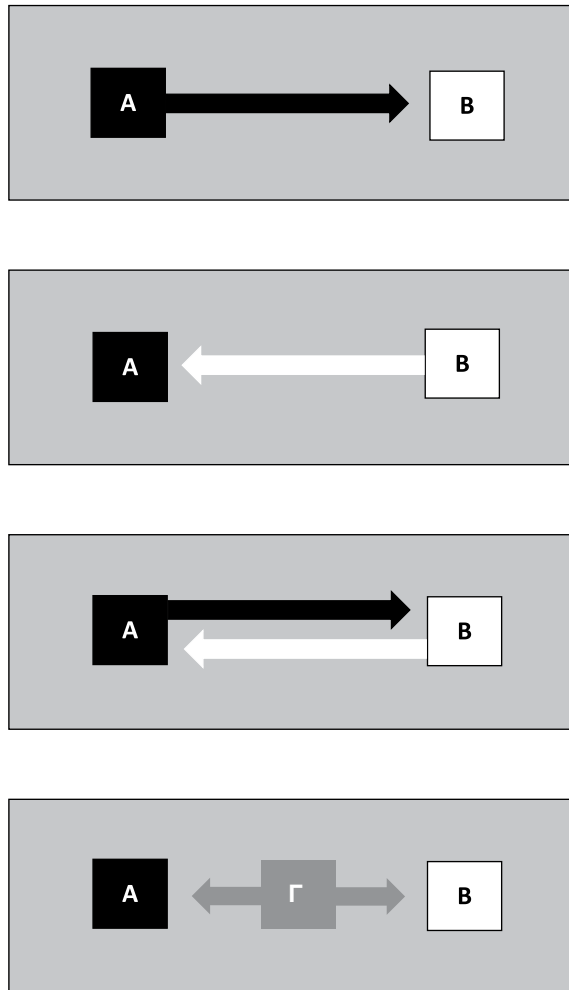
“ *ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ ROGERS: Τη στιγμή που το πλήρωμα καμπίνας σερβίρει τον καφέ, το αεροπλάνο πέφτει σε αναταράξεις.*

Η ΕΞΗΓΗΣΗ DAVIS ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟ ΤΟΥ ROGERS: Το σερβίρισμα του καφέ στο αεροπλάνο προκαλεί αναταράξεις. ”

Arthur Bloch (1948) – Συγγραφέας

Συσχέτιση είναι η δήλωση για τη σχέση ή τον σύνδεσμο ανάμεσα σε δύο (ή περισσότερες) μεταβλητές. Οι συσχετίσεις επομένως μας επιτρέπουν να κάνουμε προβλέψεις από μία μεταβλητή ή από ένα γεγονός για ένα άλλο. Δηλαδή, εάν δύο γεγονότα συσχετίζονται (ή «συνεμφανίζονται»), τότε η παρουσία του ενός γεγονότος μάς παρέχει πληροφορίες για το άλλο. Μια συσχέτιση ωστόσο δεν θεμελιώνει απαραίτητα μια αιτιακή σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές. Με άλλα λόγια, η αιτιότητα δεν μπορεί να αποδειχτεί απλώς μόνο με μια συσχέτιση ή με μια συνεμφάνιση.

Για παράδειγμα, ας εξετάσουμε τη συσχέτιση ανάμεσα στη δημιουργικότητα και τις ψυχικές διαταραχές (βλ. π.χ. Andreason & Canter, 1974· Andreason & Powers, 1975· Jamison, 1993). Ο μεγάλος ζωγράφος Vincent Van Gogh, ο Ρώσος μυθιστοριογράφος Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι και ο Αμερικανός συγγραφέας Ernest Hemingway υπέφεραν όλοι από διαταραχές του συναισθήματος που επηρέασαν σοβαρά τις ζωές τους. Οι Αμερικανοί ροκ σταρ Jimi Hendrix, Janis Joplin και Jim Morrison και, πιο πρόσφατα, οι δημοφιλείς κωμικοί John Belushi και Chris Farley, η Αγγλίδα τραγουδίστρια Amy Winehouse, ο Αμερικανός μουσικός Kurt Cobain και ο Αμερικανός ηθοποιός Philip Seymour Hoffman, όλοι ανέπτυξαν μια σοβαρή (και τελικώς μοιραία) εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες. Βάσει αυτών των παρατηρήσεων, τι συμπέρασμα βγάζουμε; Μήπως ότι οι ψυχικές διαταραχές προκαλούν δημιουργικότητα; Ίσως. Ίσως όμως η δημιουργικότητα να προκαλεί ψυχικές διαταραχές. Ή πάλι δεν είναι δυνατόν η δημιουργικότητα και η ψυχική ασθένεια να επηρεάζουν αμοιβαία η μία την άλλη; Και για να κάνουμε ακόμα πιο περίπλοκα τα πράγματα, τι θα λέγατε για την πιθανότητα μια άλλη μεταβλητή, όπως μια γενετική προδιάθεση, να προκαλεί τόσο δημιουργικότητα όσο και ψυχική ασθένεια;

ΣΧΗΜΑ 2.3

**Συνάφεια ανάμεσα στο Γεγονός A και το Γεγονός B
με τέσσερις πιθανές αιτιακές σχέσεις**

Ας το θέσουμε διαφορετικά, με δεδομένη μια συσχέτιση ανάμεσα στο A και το B: Το A προκαλεί το B; Το B προκαλεί το A; Μήπως το A και το B προκαλούν το ένα το άλλο; Μήπως κάποιος Γ προκαλεί το A και το B; Θα μπορούσε να υπάρχει κάποιος συνδυασμός αυτών των αιτιακών σχέσεων; (Βλ. Σχήμα 2.3.)

Δυστυχώς, μια συσχέτιση από μόνη της δεν μας δίνει (και μάλιστα δεν μπορεί να μας δώσει) οριστικές απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις. Τα

ακόλουθα είναι μερικά παραδείγματα συσχετιζόμενων μεταβλητών για τις οποίες συχνά (αλλά εσφαλμένα) οι άνθρωποι συμπεραίνουν αιτιότητα.

Παράδειγμα 1. Έρευνες δείχνουν ότι η παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων με σκηνές βίας φαίνεται να είναι ήπια αλλά θετικά συσχετιζόμενη με την επιθετική συμπεριφορά. Αυτή η συσχέτιση ωστόσο δεν αποδεικνύει ότι η τηλεοπτική βία προκαλεί επιθετικότητα. Ίσως οι επιθετικοί άνθρωποι προτιμούν να παρακολουθούν τηλεοπτικά προγράμματα με σκηνές βίας. Ίσως η επιθετικότητα και η τηλεοπτική βία, σε έναν «φαύλο κύκλο», να τροφοδοτούν η μία την άλλη (βλ. την ενότητα «Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα» στο παρόν κεφάλαιο). Ή σκεφτείτε την πιθανότητα η οικογενειακή διαμάχη να προκαλεί αφενός επιθετική συμπεριφορά και αφετέρου την παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών με σκηνές βίας.

Παράδειγμα 2. Γνωρίζετε ότι υπάρχει μεγαλύτερη επιθετικότητα σε κλιματικές συνθήκες ζέστης παρά κρύου; Για παράδειγμα, έχει αναφερθεί ότι τα ποσοστά ανθρωποκτονιών και βιασμών είναι γενικά υψηλότερα στα θερμότερα παρά στα ψυχρότερα κλίματα (Anderson, 1987). Γιατί; Θα ήταν βεβαίως ανόητο να υποστηρίξουμε ότι ο καιρός επηρεάζεται από τα εγκλήματα βίας. Ασφαλώς είναι πολύ πιο πιθανό οι κλιματικές συνθήκες να επηρεάζουν με κάποιον τρόπο τη βίαιη συμπεριφορά. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε εάν άλλοι παράγοντες, όπως η φτώχεια, η πυκνότητα του πληθυσμού ή οι κρατικές πολιτικές, επηρεάζουν τα περιστατικά ανθρωποκτονιών και βιασμών.

Παράδειγμα 3. Ας υποθέσουμε ότι ορισμένες εθνοτικές μειονοτικές ομάδες εκδηλώνουν δυσανάλογα υψηλότερα ποσοστά αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ακαδημαϊκής αποτυχίας, εγκυμοσύνης στην εφηβεία, κατάχρησης ναρκωτικών ουσιών, εγκληματικότητας ή ψυχοπαθολογίας. Με άλλα λόγια, ας υποθέσουμε ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στην υπαγωγή σε μια ομάδα (π.χ. Ισπανοαμερικανοί) και στην εκδήλωση και τη σοβαρότητα αυτών των προβλημάτων. Σε τι θα μπορούσε να οφείλεται αυτή η τάση; Ένας από τους κρίσιμους παράγοντες, τον οποίο συχνότατα παραβλέπουμε, είναι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Ειδικότερα, η φτώχεια φαίνεται να είναι ένας πολύ πιο ισχυρός παράγοντας πρόβλεψης τέτοιων

συμπεριφορών από ό,τι η ίδια η εθνοτική ταυτότητα. Τώρα τι θα γινόταν εάν (όπως φαίνεται να ισχύει) τέτοιες ομάδες είναι, κατά μέσο όρο, τοποθετημένες στο χαμηλότερο σημείο της κοινωνικο-οικονομικής κλίμακας; Θα τείναμε εσφαλμένα να εστιάσουμε στο χρώμα του δέρματος και στην εθνοτική ταυτότητα, ενώ θα υποτιμούσαμε την επίπτωση των οικονομικών συνθηκών.

Παράδειγμα 4. Παρομοίως, ας δούμε τη συζήτηση για τις φυλετικές (ειδικότερα των μαύρων έναντι των λευκών) διαφορές στον δείκτη νοημοσύνης. Στο αμφιλεγόμενο βιβλίο τους *The Bell Curve* (1994), οι Herrnstein και Murray υποστηρίζουν ότι τέτοιοι συσχετισμοί μπορούν να εξηγηθούν κυρίως με βάση τη διαφορετική γενετική κληρονομικότητα (βλ. επίσης Jensen, 1973· Rushton, 1994, 1995). Δεν χρειάζεται να πούμε ότι αυτό το συμπέρασμα δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό χωρίς να ληφθούν υπόψη παράγοντες όπως οι ρόλοι της κοινωνικοοικονομικής θέσης, η πρόσβαση στην ποιοτική σχολική εκπαίδευση, τα μοντέλα γονικών ρόλων, η οικογενειακή δομή, η επιρροή των συνομηλίκων-συναδέλφων, οι πολιτισμικές νόρμες, καθώς και οι προσωπικές αλλά και κοινωνικές προσδοκίες (βλ. «Αυτοεκπληρούμενη προφητεία»).

Σκεφτείτε επίσης συσχετισμούς ανάμεσα σε περιστατικά έλλειψης στέγης και ψυχικής ασθένειας, εγκυμοσύνης στην εφηβεία και παροχών κοινωνικής πρόνοιας, κακών βαθμών στο σχολείο και προβλημάτων με τον νόμο, εθνοτικής ταυτότητας και κατανάλωσης αλκοόλ, καθώς και έμφυλων ρόλων και μέσων μαζικής επικοινωνίας. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις (και σε αμέτρητες άλλες) να θυμάστε ότι δεν πρέπει να συμπεραίνετε αιτιότητα βασιζόμενοι μόνο στη συσχέτιση ή στη συνεμφάνιση. Επιπλέον, όταν παρατηρείτε μια συσχέτιση, να βεβαιώνετε ότι εξετάσατε όλες τις ευλογοφανείς διαδρομές και κατευθύνσεις της αιτιότητας.

Ένας ιδιαίτερος τύπος εσφαλμένου συλλογισμού, το **σφάλμα post hoc**, αναφέρεται στη λανθασμένη λογική ότι, επειδή το Γεγονός Β ακολουθεί το Γεγονός Α, τότε το Β πρέπει να έχει προκληθεί από το Α. Αυτό το σφάλμα, γνωστό και ως **παρατακτικός συλλογισμός** (Sullivan, 1954), μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος «μαγικής σκέψης», επειδή τα γεγονότα που συμβαίνουν με χρονική εγγύτητα εκλαμβάνονται ως αιτιακά συνδεδεμένα (Hutson, 2013). Όπως προκύπτει, οι περισσότερες προλήψεις

βασίζονται στον παρατακτικό συλλογισμό. Για παράδειγμα, εάν ο προπονητής μιας ποδοσφαιρικής ομάδας δεν έχει ξυριστεί πριν από έναν αγώνα και η ομάδα του νικήσει, μπορεί να θεωρήσει ότι το γεγονός πως δεν ξυρίστηκε προκάλεσε με κάποιον τρόπο την επιτυχία της ομάδας. Ως αποτέλεσμα, μπορεί να υιοθετήσει αυτή την προληπτική συμπεριφορά για τους μελλοντικούς αγώνες.

▲ Άσκηση 2.9. Διερευνώντας τη συσχέτιση και την αιτιότητα

Για να εξασκηθείτε στην εφαρμογή αυτών των βασικών αρχών, προσπαθήστε να αναγνωρίσετε κάποιες από τις πιθανές αιτιακές σχέσεις, διαδρομές και εξηγήσεις που θα μπορούσαν να ισχύουν για καθεμία από τις ακόλουθες συσχετίσεις.

Παράδειγμα

Ο κίρκαδιανός ρυθμός (το βιολογικό ρολόι που ρυθμίζει τη σωματική μας δραστηριότητα σε εικοσιτετράωρη βάση) και η αισιοδοξία/απαισιοδοξία εμφανίζουν μια συστηματική συσχέτιση: έχει βρεθεί ότι οι «βραδινόι τύποι», οι οποίοι δυσκολεύονται να λειτουργήσουν το πρωί και αποδίδουν καλύτερα το βράδυ, τείνουν να είναι πιο απαισιόδοξοι από τους «πρωινούς τύπους», οι οποίοι προτιμούν να ξυπνούν και να κοιμούνται νωρίς (Levy, 1985). Γιατί μπορεί να ισχύει αυτό;

1. Η αισιοδοξία μπορεί να είναι η αιτία για τον «πρωινό τύπο».
2. Ο «πρωινός τύπος» μπορεί να είναι η αιτία για την αισιοδοξία.
3. Η αισιοδοξία και ο «πρωινός τύπος» μπορεί να επηρεάζονται αμοιβαία.
4. Μια ικανοποιητική εργασία μπορεί να είναι η αιτία τόσο για την αισιοδοξία όσο και για τον «πρωινό τύπο».

Άσκηση Α

Πολλές κοινωνίες πιστεύουν ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να ελέγξουν ή να αναστείλουν την επιθετικότητα είναι μέσω της τιμωρίας, συμπεριλαμβανομένης της θανατικής ποινής. Τα περισσότερα ερευνητικά

δεδομένα ωστόσο δείχνουν θετική συσχέτιση μεταξύ του ποσοστού των δολοφονιών και του αριθμού των εκτελέσεων, αντί για την αρνητική σχέση που προβλέπουν οι θεωρίες αποτροπής (βλ. Segall et al., 1997). Στις ΗΠΑ, οι πολιτείες που δεν υιοθετούν τη θανατική ποινή εμφανίζουν σταθερά χαμηλότερα ποσοστά δολοφονιών από τις πολιτείες που την επιβάλλουν (DPIC, 2013). Υποθέτοντας ότι αυτή η συσχέτιση είναι έγκυρη, πώς θα την εξηγούσατε;

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Άσκηση Β

Υποθέστε ότι διαβάζετε ένα άρθρο το οποίο αναφέρει ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στη θρησκοληψία και στην κατάθλιψη (λ.χ. ο λιγότερο θρησκευόμενος είναι πιο καταθλιπτικός). Ποιοι παράγοντες θα μπορούσαν να ευθύνονται γι' αυτή τη σχέση;

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Όπως δείχνουν αυτά τα παραδείγματα, παρόλο που οι συσχετίσεις μπορούν να μας παρέχουν ακριβείς –και συχνά πολύ χρήσιμες– πληροφορίες αναφορικά με το «ποιες» σχέσεις υπάρχουν, δεν μπορούν να απαντήσουν στην ερώτηση «γιατί;». Ακόμα και εκεί όπου μια συσχέτιση υποδηλώνει έντονα αιτιότητα, αυτό δεν αποδεικνύει αιτιότητα.

Αντίδοτα

1. Να θυμάστε ότι η συσχέτιση ή η συνεμφάνιση δεν αποτελούν από μόνες τους απόδειξη αιτιότητας.
2. Να έχετε κατά νου ότι οι συσχετίσεις μάς επιτρέπουν να κάνουμε προ-

βλέψεις από ένα γεγονός για ένα άλλο· δεν μας παρέχουν όμως εξηγήσεις για το πώς συνδέονται τα γεγονότα.

3. Όταν παρατηρείτε μια συσχέτιση, εξετάστε όλες τις πιθανές διαδρομές και κατευθύνσεις της αιτιότητας. Για παράδειγμα, εάν το Γεγονός Α και το Γεγονός Β συσχετίζονται, όντως το Α προκαλεί το Β; Μήπως το Β προκαλεί το Α; Ή μήπως το Α και το Β προκαλούν το ένα το άλλο; Ή μήπως ένα γεγονός Γ προκαλεί το Α και το Β;

Αμφίδρομη αιτιότητα και πολλαπλή αιτιότητα: Κυκλικές και σύνθετες διαδρομές

“Ο προάγγελος κάθε πράξης είναι μια σκέψη.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) - Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

“Η σκέψη είναι το παιδί της πράξης.”

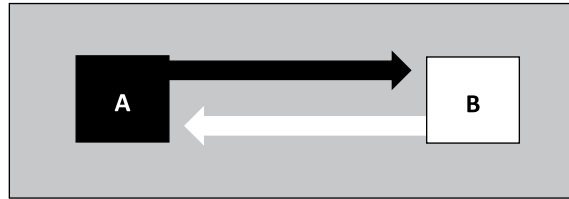
Benjamin Disraeli (1804-1881) - Άγγλος πολιτικός και συγγραφέας

“Τα σύνθετα προβλήματα έχουν απλές, εύληπτες απαντήσεις.”

Arthur Bloch (1948) - Συγγραφέας

Αμφίδρομη αιτιότητα

Αν και συνήθως θεωρούμε ότι οι αιτιακές σχέσεις είναι **μονής κατεύθυνσης** (το Α προκαλεί το Β), συχνά είναι **αμφίδρομες** (το Α προκαλεί το Β και το Β προκαλεί το Α). Με άλλα λόγια, οι μεταβλητές μπορούν –και συχνά το κάνουν– να επηρεάζουν η μια την άλλη (βλ. Σχήμα 2.4). Αυτή η σχέση αναφέρεται επίσης ως «αιτιακός κύκλος», ή ανάλογα με την υποκειμενική μας αξιολόγηση για τη συγκεκριμένη κατάσταση, είτε ως «υγιής σπείρα» (εάν τυχαίνει να μας αρέσει) είτε ως «φαύλος κύκλος» (εάν δεν μας αρέσει). (Βλ. την ενότητα «Η αξιολογική μεροληψία της γλώσσας» στο παρόν κεφάλαιο.)

ΣΧΗΜΑ 2.4
Αμφίδρομη αιτιότητα

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της βασικής αρχής είναι η κλασική ψυχολογική ερώτηση: «Η σκέψη προκαλεί το συναίσθημα ή το συναίσθημα προκαλεί τη σκέψη; Ποιο συμβαίνει πρώτο; Ποιο είναι το αίτιο και ποιο το αποτέλεσμα;» (βλ. Berscheid, 1982· Mandler, 1975· Weiner, 1980· Zajonc, 1980). Αν ιδωθεί όμως ως αμφίδρομη σχέση, τότε το θέμα θα έχει μόνο θεωρητική αξία: είναι σαφές ότι οι σκέψεις και τα συναισθήματα επηρεάζουν το ένα το άλλο.

Σκεφτείτε επίσης την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην ψυχική διαταραχή και στο οικογενειακό περιβάλλον ενός ατόμου. Για την ακρίβεια, είναι πιθανό οι ψυχροί, απορριπτικοί και εχθρικοί γονείς να προκαλούν στα παιδιά τους συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα. Την ίδια στιγμή μην αγνοείτε το ενδεχόμενο (ακόμα και την πιθανότητα) τα παιδιά με συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα να είναι επίσης δυνατόν να προκαλούν την ψυχρή, απορριπτική και εχθρική στάση των γονέων τους.

Οι αμφίδρομες σχέσεις είναι τόσο ενδιαφέρουσες όσο και πολυπληθείς:

- αυτοεκτίμηση και δημοφιλία
- κίνητρα και ενθάρρυνση
- περιέργεια και γνώση
- σεβασμός και υπευθυνότητα
- απογοήτευση και ανημπόρια
- απάθεια και αδυναμία
- κριτική στάση και αμυντική στάση
- παράνοια και μυστικοπάθεια
- εκπαίδευση και ευκαιρία
- ευκαιρία και επιτυχία

- χρήματα και εξουσία
- φτώχεια και αποτυχία
- αρνητικές διακρίσεις και ανυπακοή
- βία και προκατάληψη

▲ Άσκηση 2.10. Αναγνωρίζοντας και διακρίνοντας τους αιτιακού κύκλους

Ως άσκηση, σκεφτείτε την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην ανεργία (Γεγονός Α) και στην παραβατικότητα (Γεγονός Β).

- Πρώτα περιγράψτε μερικούς τρόπους με τους οποίους η ανεργία (Α) μπορεί να οδηγήσει σε παραβατικότητα (Β).
- Έπειτα περιγράψτε μερικούς τρόπους με τους οποίους η παραβατικότητα (Β) μπορεί να οδηγήσει σε ανεργία (Α).
- Είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε ποια είναι (ή ήταν) η «γενεσιουργός» αιτία; Εάν ναι, πώς;
- Υπό ποιες συνθήκες θα ήταν σημαντικό να εντοπίσουμε τη γενεσιουργό αιτία;
- Υπό ποιες συνθήκες δεν θα ήταν σημαντικό να εντοπίσουμε τη γενεσιουργό αιτία;

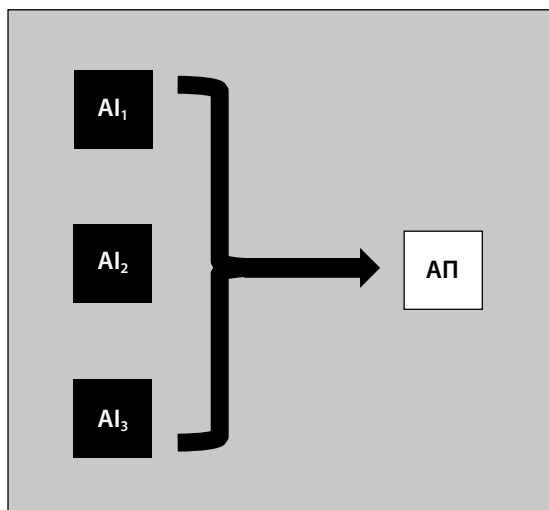
Για περισσότερη εξάσκηση επιλέξτε μια άλλη αμφίδρομη σχέση (είτε από την προηγούμενη λίστα είτε ένα αυθεντικό παράδειγμα από την εμπειρία σας).

Όπως μπορείτε να καταλάβετε, «αίτιο» και «αποτέλεσμα» είναι σχετικοί όροι: ένα αίτιο σε μια περίπτωση γίνεται αποτέλεσμα σε μια άλλη. Από αυτή την άποψη, το να ρωτήσουμε «Ποιο συμβαίνει πρώτα;», αν και ενδιαφέρον, μπορεί να είναι ανώφελο, άσχετο ή ακόμα αδύνατον να απαντηθεί. Όταν λοιπόν αντιμετωπίζετε ερωτήματα του τύπου «η κότα έκανε το αβγό ή το αβγό την κότα», να θυμάστε ότι η απάντησή σας μπορεί να εξαρτάται πλήρως από το σημείο του αιτιακού κύκλου από το οποίο εισήλθατε στο πρόβλημα.

Πολλαπλή αιτιότητα

Οι μετανάστες από την Ινδία στις ΗΠΑ και τον Καναδά βρέθηκε ότι εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά στεφανιαίας νόσου από ό,τι ο πληθυσμός των χωρών υποδοχής (Bahl et al., 2001). Η σύγχρονη έρευνα σε μετανάστες δείχνει ότι όσο πιο μακρά είναι η παραμονή τους στις ΗΠΑ, τόσο υψηλότερα είναι τα ποσοστά καρδιακών νοσημάτων, υψηλής αρτηριακής πίεσης και διαβήτη που εμφανίζουν (Tavernise, 2013). Ποια είναι η αιτία αυτών των σοβαρών ιατρικών προβλημάτων;

Η διατύπωση αυτού του ερωτήματος είναι κατά κάποιον τρόπο παραπλανητική, καθώς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μία μοναδική αιτία. Στην πραγματικότητα, οποιοδήποτε φαινόμενο μπορεί να είναι, και συνήθως είναι, το αποτέλεσμα όχι μόνο μίας αλλά αρκετών αιτιών, οι οποίες συντρέχουν ταυτόχρονα (βλ. Σχήμα 2.5). Σχεδόν κάθε σημαντική συμπεριφορά έχει πολλούς προσδιοριστικούς παράγοντες, και κάθε μεμονωμένη εξήγηση συνιστά αναπόφευκτα υπεραπλούστευση. Σε αυτή λοιπόν την περίπτωση θα πρέπει να λάβουμε υπόψη έναν μεγάλο αριθμό πιθανών παραγόντων (π.χ. γενετικοί, διατροφικοί, στρες, οικογενειακές νόρμες και πολιτισμικές παραδόσεις), που όλοι σε διαφορετικούς βαθμούς θα μπορούσαν με κάποιον τρόπο να συμμετέχουν στο πρόβλημα.

Σημείωση: ΑΙ = αίτιο, ΑΠ = αποτέλεσμα.

ΣΧΗΜΑ 2.5
Πολλαπλή αιτιότητα

Για παράδειγμα, ο Ολλανδός καθηγητής Ruut Veenhoven (2008) έδειξε στην έρευνά του ότι, παρά τις συνήθεις υποθέσεις, η ευτυχία δεν βασίζεται μόνο σε οικονομικούς παράγοντες, όπως η εργασία ή οι τιμές. Στη Μεγάλη Βρετανία, λόγω χάρη, οι διαφορετικοί δείκτες ευτυχίας δεν έχουν αλλάξει πολύ εδώ και 40 χρόνια, παρά τις διακυμάνσεις της οικονομίας. Οι Βρετανοί κατατάσσονται σταθερά στην ομάδα των πιο ευτυχισμένων εθνών. Κάποιες βόρειες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισλανδία, η Δανία ή η Φινλανδία, έχουν ακόμα υψηλότερη βαθμολογία. Οι άνθρωποι στην Ισλανδία, για παράδειγμα, είναι, σύμφωνα με έρευνες, πιο ευτυχισμένοι από τους ανθρώπους στη Σουηδία, αλλά δαπανούν μόνο τα μισά από ό,τι οι Σουηδοί σε κονδύλια κοινωνικής πρόνοιας. Παρά την πρόσφατη οικονομική κρίση και την ανάκαμψη, οι Αμερικανοί αναφέρονται «ούτε ως οι πιο ευτυχισμένοι ούτε ως οι πιο δυστυχισμένοι» (World Happiness Report, 2015). Μελέτες δείχνουν ότι, ενώ το μέσο ετήσιο εισόδημα των ανθρώπων ανά τον κόσμο μπορεί να επηρεάσει την αίσθηση ικανοποίησής τους από τη ζωή, υπάρχουν και άλλοι προσωπικοί και κοινωνικοί παράγοντες που είναι επίσης πολύ σημαντικοί στον καθορισμό της γενικής αίσθησης ευτυχίας. Μελέτες δείχνουν επίσης ότι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι βασίζονται στα συναισθήματά τους όταν αξιολογούν την ευτυχία τους. Στους συλλογικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι αναζητούν συνήθως κάποιες κοινωνικές ενδείξεις ή τις αντιδράσεις των άλλων ανθρώπων για να κάνουν μια κρίση (Suh et al., 2008).

Ας δούμε ένα ακόμα παράδειγμα. Τι προκαλεί κατάθλιψη; Ένα ψυχικό τραύμα στην πρώιμη παιδική ηλικία; Ένα σημαντική απώλεια; Ένα αποτυχία; Ένα μη ρεαλιστικές προσδοκίες; Ένα ατελές σύστημα πεποιθήσεων; Ένα ο εσωτερικευμένος θυμός; Ένα μαθημένη ανημπόρια; Ένα βιοχημική προδιάθεση; Ένα η έλλειψη ευκαιριών; Τώρα προσπαθήστε να αντικαταστήσετε κάθε διαζευκτικό «ή» με τη λέξη «και». Η κατάθλιψη λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί ότι προκαλείται από μια ποικιλία παραγόντων, μεταξύ των οποίων είναι το παιδικό ψυχικό τραύμα και μια ζωτική απώλεια, και μια αποτυχία, και οι μη ρεαλιστικές προσδοκίες, και ένα ατελές σύστημα πεποιθήσεων, και ο εσωτερικευμένος θυμός, και η μαθημένη ανημπόρια, και μια βιοχημική προδιάθεση, και η έλλειψη ευκαιριών.

Ομοίως, ας εξετάσουμε την ερώτηση: «Γιατί οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το Facebook και τα άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης;» Η απάντηση, και πάλι, δεν είναι ούτε απλή ούτε μία και μοναδική. Σε διαφορετικούς

βαθμούς, υπάρχουν πολλαπλοί λόγοι: *κοινωνικοί* (επανασύνδεση με παλιούς συμμαθητές, διατήρηση επαφών με τους τωρινούς φίλους, εύρεση καινούριων φίλων σε άλλες χώρες, επέκταση του κοινωνικού τους δικτύου, συμμόρφωση με νόρμες των συναδέλφων), *συναισθηματικοί* (μείωση της ανίας, του στρες ή της μοναξιάς, βίωση ευχάριστης ή χαλαρωτικής διασκέδασης), *πρακτικοί* (ανακάλυψη δραστηριοτήτων στην πόλη, υποστήριξη πολιτικών εκστρατειών, διαφήμιση της επιχείρησης, ανώνυμη παρακολούθηση της δράσης ενός «πρώην»), *ναρκισσιστικοί* (δημιουργία μιας ψευδούς ταυτότητας στον έξω κόσμο, καύχημα ή κομπασμός για τα προσωπικά επιτεύγματα, ποσοτικοποίηση των «Like» και των «Φίλων», κοροϊδία ή εκφοβισμός άλλων), *υπαρξιακοί* (αίσθηση ότι αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου σκοπού, αίσθηση ότι υπάρχουν – «Μοιράζομαι, άρα υπάρχω»). Αυτοί οι παράγοντες –και αναμφίβολα πολλοί άλλοι– εντάσσονται όλοι στην πολλαπλή αιτιακή εξίσωση.

▲ Άσκηση 2.11. Διερευνώντας τις σύνθετες διαδρομές

Εφαρμόζοντας την ίδια βασική αρχή, εξετάζουμε τους πολλαπλούς καθοριστικούς παράγοντες της *ομοφοβίας*. Γράψτε μια λίστα με όσο περισσότερους πιθανούς παράγοντες μπορείτε να σκεφτείτε. Κάντε το ίδιο με κάποια άλλα θέματα που σχετίζονται με τη Διαπολιτισμική Ψυχολογία.

Συνοψίζοντας, κάθε φορά που έρχεστε αντιμέτωποι με ένα ερώτημα, ζήτημα ή πρόβλημα που παρουσιάζεται με όρους «είτε/είτε», σταματήστε για μια στιγμή. Προσπαθήστε να αντικαταστήσετε το «είτε/είτε» με τους όρους «τόσο/όσο και». Για παράδειγμα, η δήλωση «Η προκατάληψη προκαλείται είτε από άγνοια είτε από μίσος» θα γίνει «Η προκατάληψη προκαλείται τόσο από άγνοια όσο και από μίσος» (και πιθανώς και από πολλούς άλλους παράγοντες). Έπειτα αναρωτηθείτε: «Είναι χρήσιμη αυτή η νέα διατύπωση;» Σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων είναι πολύ πιθανό να βρείτε ότι είναι.

Αντίδοτα

1. Μην υποθέτετε εκ των προτέρων ότι η αιτιακή σύνδεση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές είναι μονής κατεύθυνσης, δηλαδή μονόδρομος.
2. Όταν διερευνάτε τις κατευθύνσεις της αιτιότητας, σκεφτείτε την πιθανότητα

- νότητα οι μεταβλητές να συνδέονται σε έναν αιτιακό κύκλο, δηλαδή η καθεμία μπορεί να είναι αίτιο και αποτέλεσμα της άλλης.
3. Να θυμάστε ότι σε περίπτωση αμφίδρομης αιτιότητας, το ποια μεταβλητή φαίνεται να είναι το αίτιο και ποια μεταβλητή φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα μπορεί να εξαρτάται απόλυτα από το σημείο από το οποίο έτυχε να εισέλθετε στον αιτιακό κύκλο.
  4. Επιχειρώντας να εξηγήσετε γιατί συνέβη ένα γεγονός, μην περιορίζετε την έρευνά σας σε ένα αίτιο. Αντί γι' αυτό, εξερευνήστε πολλαπλά αληθοφανή αίτια, που όλα μπορεί να ευθύνονται για την παραγωγή του αποτελέσματος.
  5. Όταν έρχεστε αντιμέτωποι με ένα ερώτημα του τύπου «είτε/είτε», να εξετάζετε πάντα την πιθανότητα η απάντηση να είναι «τόσο/όσο και».
-

Φυσιοκρατική πλάνη: Η θολή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του «είναι» και του «θα έπρεπε»

“Οι εμπειρικές αρχές είναι εντελώς ακατάλληλες να αποτελέσουν το θεμέλιο των ηθικών νόμων.”

Immanuel Kant (1724-1804) - Γερμανός φιλόσοφος

“Είναι θεμελιώδους σημασίας να μην κάνουμε το λάθος των θετικιστών να υποθέτουμε ότι, επειδή μια ομάδα είναι «υπό διαμόρφωση», αυτό σημαίνει και ότι βρίσκεται απαραίτητα «στον σωστό δρόμο».”

R. D. Laing (1927-1989) - Σκωτσέζος ψυχίατρος

Ένας πολύ σημαντικός τρόπος με τον οποίο οι προσωπικές μας αξίες μπορούν να επηρεάσουν μεροληπτικά τη σκέψη μας είναι όταν εξισώνουμε την περιγραφή μας για κάτι που πραγματικά είναι με τις προσδοκίες μας γι' αυτό που *θα έπρεπε* να είναι. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, όποτε ορίζουμε τι είναι καλό από την άποψη του τι είναι παρατηρήσιμο. Αυτό το σφάλμα σκέψης ονομάζεται **φυσιοκρατική πλάνη**.

Εξετάστε τις ακόλουθες δηλώσεις: «Ό,τι είναι τυπικό είναι φυσιολογικό· ό,τι είναι φυσιολογικό είναι καλό. Ό,τι δεν είναι τυπικό είναι αφύσικο·

ό,τι είναι αφύσικο είναι κακό». Παρατηρήστε πώς, σε κάθε περίπτωση, μια περιγραφή τού τι υπάρχει μετατρέπεται σε συνταγή τού τι μας αρέσει και τι δεν μας αρέσει.

Ο Σκωτσέζος φιλόσοφος David Hume είχε επισημάνει, περισσότερο από 200 χρόνια πριν, ότι οι αξίες, η δεοντολογία και η ηθικότητα βασίζονται όχι στη λογική ή στη σκέψη, αλλά στα συναισθήματα και στην κοινή γνώμη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Συνεπώς, καμιά περιγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όσο ακριβής και να είναι, δεν μπορεί ποτέ να ορίζει τι είναι «σωστό» και τι «λάθος». Δεν έχει καμιά διαφορά, είτε μελετάμε τα πολιτισμικά έθιμα, τα θρησκευτικά πιστεύω, τις πολιτικές πεποιθήσεις, τις εκπαιδευτικές πρακτικές, τις δραστηριότητες αναψυχής, τις σεξουαλικές κλίσεις ή τους καλούς τρόπους. Εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά και σωστό· εάν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά και λάθος.

Βεβαίως, το αντίστροφο είναι επίσης αληθές: εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά λάθος· εάν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν το καθιστά σωστό. Με άλλα λόγια, δεν χρειάζεται να εξιδανικεύουμε κάποιον μόνο και μόνο επειδή διαφέρει από το πλήθος. Παρομοίως, δεν χρειάζεται να καταδικάζουμε κάποιον μόνο και μόνο επειδή κάνει ό,τι κάνουν και οι άλλοι. Η ουσία είναι ότι σε κάθε περίπτωση πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ώστε να μη συγχέουμε την αντικειμενική περιγραφή με την υποκειμενική αξιακή κρίση.

Ας επεξεργαστούμε εν συντομία αυτές τις τέσσερις μεταβλητές της φυσιοκρατικής πλάνης.

1. *σύνηθες = καλό*. Το σφάλμα εδώ είναι να εξισώνετε τον μέσο όρο, το συμβατικό ή το δημοφιλές με το σωστό. Ποιες είναι μερικές από τις υποθέσεις που βρίσκονται πίσω από αυτή την άποψη; «Όλοι το κάνουν, άρα πρέπει να είναι εντάξει», «Η πλειοψηφία ξέρει καλύτερα», «Δεν μπορεί όλοι αυτοί οι άνθρωποι να κάνουν λάθος». Ας δούμε δύο συγκεκριμένα παραδείγματα: «Σχεδόν όλοι ορίζουν τον γάμο ως μια πράξη ανάμεσα σε έναν άντρα και μία γυναίκα, άρα δεν είναι σωστό να παντρεύονται άνθρωποι του ίδιου φύλου», «Επειδή η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων σε μια συγκεκριμένη χώρα εγκρίνει τη σωματική τιμωρία των παιδιών, αυτή η άποψη πρέπει να είναι η σωστή».

2. *ασυνήθιστο = κακό*. Στην άλλη όψη του νομίσματος, αυτό που αποκλίνει από τον κανόνα θεωρείται λάθος. Είτε η κρίση αφορά αποκλίνουσα συμπεριφορά, μη δημοφιλείς πεποιθήσεις, ασυνήθιστα έθιμα ή μη συμβατική εξωτερική εμφάνιση, η ετυμηγορία είναι αναπόφευκτη: καταδικάζουμε το διαφορετικό. Παράδειγμα: «Αφού μόνο ένα μικρό μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού είναι ομοφυλόφιλοι, η ομοφυλοφιλία πρέπει να είναι λάθος».
3. *σύνηθες = κακό*. Σε αυτό το σενάριο, ένα άτομο απορρίπτει κάτι μόνο και μόνο επειδή το αποδέχεται η πλειοψηφία, έξω και πέρα από τις δικές της αξίες ή τα δικά της μειονεκτήματα. Με ποιο σκεπτικό; «Οι μάζες κάνουν πάντα λάθος», «Εάν οι περισσότεροι άνθρωποι το κάνουν, δεν μπορεί να είναι καλό», «Αφού η κοινωνία είναι ένα κοπάδι πρόβατα που δεν σκέπτονται, οτιδήποτε εκπροσωπεί αυτή είναι δυνάμει ανήθικο». Παράδειγμα: «Το κατεστημένο πιστεύει στον γάμο, γ' αυτό κι εγώ απορρίπτω τον γάμο».
4. *ασυνήθιστο = καλό*. Βάσει της ίδιας λογικής, κάθε απόκλιση από αυτό που είναι φυσιολογικό θεωρείται, αφ' εαυτής, επιθυμητή, ανεξάρτητα από την εγγενή της αξία. Γιατί; «Οτιδήποτε είναι διαφορετικό είναι καλύτερο από το μέτριο», «Εάν κάτι είναι ασυνήθιστο, είναι καλό», «Οποιοσδήποτε έχει το κουράγιο να επαναστατήσει ενάντια στη συμβατική σκέψη έχει κάτι σημαντικό να προσφέρει». Παράδειγμα: «Καλύτερα να με κοιτάζουν οι άνθρωποι ως κάτι το παράξενο, παρά να μη με βλέπουν καθόλου».

Αν θέλετε να δείτε αυτό το φαινόμενο από μια διαπολιτισμική οπτική, σκεφτείτε κάποιες από τις πρακτικές που στο παρελθόν ήταν ευρέως αποδεκτές ως ορθές: ανθρωποθυσίες, δουλεία, παιδική εργασία, ενδοοικογενειακή βία, δημόσια εκτέλεση, άρνηση της θρησκευτικής ελευθερίας, μη ηθελημένη ιατρική αγωγή, καύση βιβλίων, δίωξη των αιρετικών, θανάτωση των κατηγορούμενων ως μαγισσών. Με τα σημερινά πρότυπα, μπορεί να φαίνεται οδυνηρά σαφές στους περισσότερους από εμάς ότι αυτές οι πρακτικές ήταν ηθικά λανθασμένες. Ποιες είναι όμως οι πιθανότητες οι μελλοντικές γενιές να απορρίψουν –ακόμα και να λοιδορήσουν– πολλά από αυτά που εμείς σήμερα θεωρούμε σωστά; (Μπορείτε να προβλέψετε κάποια συγκεκριμένα;)

▲ Άσκηση 2.12. Διερευνώντας τις εκδηλώσεις της φυσιοκρατικής πλάνης

Ως άσκηση, προσπαθήστε να σκεφτείτε συγκεκριμένα παραδείγματα που αντιπροσωπεύουν καθεμία από τις ακόλουθες κατηγορίες. (Για να σας βοηθήσουμε να ξεκινήσετε, ανατρέξτε στα εξής θέματα: έμφυλοι ρόλοι, φυλετικός διαχωρισμός, πολιτική ανυπακοή, διεκδικητική δράση, έλεγχος γεννήσεων, ανατροφή παιδιών, εμβολιασμοί, πόλεμος, ψυχοπαθολογία, καλλιτεχνική έκφραση, μόδα, μουσική, διαφήμιση, παράνομη μετανάστευση, ατομική υγιεινή.)

Σύνηθες, επομένως καλό: _____

Ασύνηθες, επομένως κακό: _____

Σύνηθες, επομένως κακό: _____

Ασύνηθες, επομένως καλό: _____

Ο Τ. Η. Huxley παρατήρησε κάποτε ότι «οι κοσμικές διεργασίες δεν έχουν κανενός είδους σχέση με τους ηθικούς άξονες» (αναφ. στο Miner & Rawson, 1994). Παρά τον ισχυρισμό του, η δική μας άποψη για τη φύση υπόκειται στη φυσιοκρατική πλάνη. Αυτό συμβαίνει όταν εξισώνουμε αυτό που είναι «φυσικό» με αυτό που είναι «σωστό». Ή όταν διατεινόμαστε ότι «τα πράγματα είναι όπως πρέπει να είναι». Ή όταν υποθέτουμε πως οτιδήποτε συμβαίνει στη φύση είναι καλό επειδή η φύση από μόνη της είναι καλή. Και πώς θα μπορούσε να μην είναι καλή; Στο κάτω κάτω, σκεφτείτε τα χιονοσκεπάστα βουνά, τα χρυσαφιά ηλιοβασιλέματα, τα ευωδιαστά άνθη, το θαύμα της γέννησης, το ένστικτο της επιβίωσης, την ίδια τη ζωή. Από τα φυτικά γιατρικά έως τα οργανικά εντομοκτόνα, εάν προέρχονται από τη φύση, όλα είναι εξ ορισμού καλά.

Υπάρχει μόνο ένα μικρό πρόβλημα. Ίσως –και καθόλου περιέργως– έχουμε λιγότερο την τάση να παραθέτουμε παραδείγματα από τη φύση που συμβαίνει να μη μας αρέσουν. Τι θα λέγατε, ας πούμε, για τις εκ γενετής αναπηρίες ή για τη λέπρα; Για την ξηρασία και τον λιμό; Για τους σεισμούς και τους μουσώνες; Για τη στρυχνίνη και την πικροδάφνη; Δεν είναι αυτά τα πράγματα μέρος της φύσης; Είναι με κάποιον τρόπο «αφύσικα»;

Ουσιαστικά, η φύση εμμένει σε ένα διττό πρότυπο: εμείς υιοθετούμε τα «καλά» της και αγνοούμε, απορρίπτουμε ή εξορθολογίζουμε τα «κακά» της στοιχεία. Αλλά δεν γίνεται να τα έχουμε και τα δύο. Από ηθικής απόψεως, η φύση είναι απλώς η φύση. Οι αξίες που της αποδίδουμε είναι διαφορετικό θέμα.

Ακόμα και οι κοινωνικοί επιστήμονες υποπίπτουν σε αυτό το σφάλμα. Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι το πεδίο της Εξελικτικής Ψυχολογίας. Οι υπέρμαχοι αυτής της προσέγγισης, που βασίζουν τις θεωρίες τους στις αρχές του Δαρβίνου περί φυσικής επιλογής και προσαρμογής για επιτυχημένη αναπαραγωγή, διατυπώνουν εξελικτικές εξηγήσεις για ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων συμπεριφορών, στις οποίες περιλαμβάνονται η επιθετικότητα, η νοημοσύνη, η ηθικότητα, η προκατάληψη, η εδαφικότητα, η ξενοφοβία, το ζευγάρισμα, η σεξουαλική προτίμηση και η απιστία (βλ. Barkow et al., 1992· Futuyma, 1979· Symons, 1979· Wright, 1994).

Για παράδειγμα, σύμφωνα με αυτούς τους θεωρητικούς, οι άντρες έχουν τη γενετική προδιάθεση να αναζητούν ως σεξουαλικούς συντρόφους τους πλήθος νεαρών γυναικών σε ηλικία γάμου. Αντίθετα, οι γυναίκες από τη φύση τους προτιμούν λιγότερες, μονογαμικές σχέσεις με ευκατάστατους και ισχυρούς άντρες. Επιπλέον, η εξέλιξη ορίζει ότι οι άντρες έχουν αυξημένη τάση, συγκριτικά με τις γυναίκες, να σκοτώνουν τις συζύγους τους για λόγους σεξουαλικής απιστίας.

Για χάρη της συζήτησης, θα αφήσουμε κατά μέρος τις πολυάριθμες επικρίσεις που διατυπώνονται για την Εξελικτική Ψυχολογία (π.χ. Holcomb, 1996· Schlinger, 1996) και θα υποθέσουμε ότι αυτές οι θεωρίες είναι έγκυρες. Πού μας οδηγεί αυτό; Ποιες είναι οι επιπτώσεις; Δηλαδή αυτά τα διπλά σεξουαλικά πρότυπα είναι «φυσικά» και συνεπώς αποδεκτά; Θα δικαιολογούσε μια τέτοια πεποίθηση την ερωτική ασυδοσία, τη μοιχεία, την απιστία και την προδοσία; Πρέπει να τιμωρούνται η απιστία, ο υλισμός, ο φυλετικός διαχωρισμός και ο πόλεμος; Μπορούμε, αλήθεια, να κατακρίνουμε ή να καταδικάζουμε κάποιον για απιστία; Πώς μπορούμε να θεωρήσουμε τους ανθρώπους υπεύθυνους για τη συζυγική κακοποίηση, τον θεσμοθετημένο βιασμό ή τον φόνο; Στο κάτω κάτω, όλα αυτά είναι «μέσα στη φύση τους».

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Τι σημαίνει να ακολουθούμε τις βασικές αρχές αυτού που οι άνθρωποι αναφέρουν ως «πολυπολιτισμικότητα»; Σημαίνει μήπως ότι πρέπει να αποδεχόμαστε το καθετί και όλα όσα συμβαίνουν στους άλλους πολιτισμούς, είτε πρόκειται για διαφορετικές χώρες είτε για τη δική μας; Μήπως σημαίνει ότι οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι θα πρέπει να αφήσουν κατά μέρος τις προσωπικές τους αξίες και να αποδεχτούν, για παράδειγμα, τον σεξισμό και τις διακρίσεις κατά των γυναικών, που επιβάλλονται ευρέως και σε διάφορους βαθμούς σε όλο τον κόσμο; Μήπως η πολυπολιτισμική οπτική υπαγορεύει να αποδεχόμαστε την πολυγαμία σε άλλες χώρες τη στιγμή που κάτι τέτοιο απαγορεύεται από τον νόμο στη δική μας χώρα; Μήπως πρέπει να πάσουμε να καταδικάζουμε ορισμένες ομάδες για τη βία που ασκούν εναντίον άλλων θρησκειών; Είμαστε υποχρεωμένοι –για χάρη της πολυπολιτισμικότητας– να εγκρίνουμε τη σεξουαλική παρενόχληση και την επιθετική συμπεριφορά κατά των ομοφυλοφίλων στη Ρωσία, για παράδειγμα, με τη λογική ότι έτσι «τιμάμε τη μοναδικότητα της κουλτούρας τους»; Μήπως πρέπει να μείνουμε σιωπηλοί απέναντι στη γυναικεία κλειτοριδεκτομή στην Αφρική, μια πρακτική που στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ θεωρείται σωματικός ακρωτηριασμός; Άλλωστε, ποιο είμαστε εμείς που θα κρίνουμε; «Αυτή είναι μια πάγια τακτική στον πολιτισμό τους». Σκεφτείτε μάλιστα ότι, από τη δική τους οπτική, πολλές από τις *δικές μας* πρακτικές μπορεί να τους φαίνονται ανήθικες.

Η σχολή σκέψης η οποία, στην πιο ακραία μορφή της, επιδιώκει να μειώσει (ή ακόμα και να εξαλείψει) ιδιαίτερες ηθικές και πολιτισμικές αξίες από τη μελέτη και την έρευνα, και η οποία διατείνεται ότι κάθε αξία είναι αποδεκτή εφόσον υπάρχει σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο, ονομάζεται *πολιτισμικός σχετικισμός* (βλ. τη συζήτηση στο Κεφάλαιο 3 και το Σχήμα 3.1).

Ποια είναι η προσωπική σας άποψη για τον πολιτισμικό σχετικισμό; Ποια είναι τα όρια σε αυτή την οπτική; Πιστεύετε πως οτιδήποτε αληθινό είναι σχετικό και δεν θα έπρεπε να υπάρχουν οικουμενικά πρότυπα με τα οποία να αξιολογούμε διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές; Είναι δυνατόν να βρούμε λύση στο δίλημμα που απαιτεί να σεβόμαστε τις πεποιθήσεις των άλλων χωρίς να θυσιάζουμε τις δικές μας; Σε ποιο σημείο αξίες όπως η ανοχή και η αποδοχή γίνονται πιθανώς επιβλαβείς; Αναζητήστε πληροφορίες στο διαδίκτυο (π.χ. στη Wikipedia) για τη διάκριση μεταξύ πολιτισμικού σχετικισμού και ηθικού σχετικισμού.

Ακόμα και εάν η εξέλιξη επηρεάζει όντως ό,τι κάνουμε, αυτό δεν καθιστά εξ ορισμού τις πρακτικές μας ηθικά καλές, επιθυμητές ή ορθές. Για να το θέσουμε διαφορετικά, αυτό που είναι «αληθές» δεν είναι απαραίτητα «ορθό». Θα ήταν σφάλμα, για παράδειγμα, να παραβλέπουμε πράξεις βίας αποκλειστικά στη βάση του σκεπτικού ότι η επιθετικότητα είναι ένα εγγενές προϊόν της γενετικής μας κληρονομιάς. Άλλο είναι να εξηγείς την ανθρώπινη συμπεριφορά και άλλο να τη δικαιολογείς. Ίσως η συμπεριφορά μας να αποδίδεται εν μέρει στη διαδικασία της φυσικής επιλογής. Από την άλλη πάλι, ίσως, για να δανειστούμε μια ατάκα από την ταινία *Η Βασίλισσα της Αφρικής (The African Queen)*: «Φύση είναι όσα δημιουργήθηκαν στη γη για να τα ξεπεράσουμε».

Αντίδοτα

1. Μην κάνετε το λάθος να εξισώνετε τη στατιστική συχνότητα με την ηθική αξία. Δηλαδή, εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει ότι οι πράξεις τους είναι και σωστές. Εάν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει ότι οι πράξεις τους είναι και λανθασμένες. Παρομοίως, εάν οι περισσότεροι άνθρωποι κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει πως είναι λάθος· και, εάν δεν κάνουν κάτι, αυτό δεν σημαίνει πως είναι σωστό.
2. Μάθετε να διακρίνετε τις αντικειμενικές περιγραφές από τις υποκειμενικές προδιαγραφές. Ειδικότερα, μη συγχέετε την περιγραφή κάποιου για το τι «είναι» ή «δεν είναι» κάτι με την πρόταση ενός άλλου για το τι «θα έπρεπε» και τι «δεν θα έπρεπε» να είναι.

Το φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης: «Μη με σκοτίζετε με τα γεγονότα!»

“ Na είσαι θετικός σημαίνει να σφάλλεις παταγωδώς. ”

Ambrose Bierce (1842-1914) – Αμερικανός δημοσιογράφος και ποιητής

“ Η μεγάλη τραγωδία της Επιστήμης – ο σφαγιασμός μιας όμορφης υπόθεσης από ένα άσχημο γεγονός. ”

T. H. Huxley (1825-1895) – Άγγλος βιολόγος και συγγραφέας

Στις προσπάθειές μας να κατανοήσουμε τον κόσμο γύρω μας και να πλοηγηθούμε με τον τρόπο μας στη ζωή, υιοθετούμε μια μεγάλη ποικιλία πεποιθήσεων, το περιεχόμενο των οποίων εκτείνεται από τα εγκόσμια (η καλύτερη μάρκα απορρυπαντικού, το πιο κολακευτικό χτένισμα) έως τα πιο απόκρυφα (η σημασία της ζωής, η ύπαρξη του Θεού). Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των πεποιθήσεών μας είναι ο βαθμός στον οποίο επενδύουμε προσωπικά σε αυτές. Η προσκόλληση μπορεί να είναι τόσο ισχυρή ώστε οι πεποιθήσεις μας να μοιάζουν με ζωτικό και αδιάσπαστο συστατικό της ίδιας μας της ταυτότητας.

Τι συμβαίνει λοιπόν όταν οι πεποιθήσεις μας αμφισβητούνται από νέα γεγονότα (όπως τα ερευνητικά δεδομένα); Ιδιαίτερα οι πεποιθήσεις που συμβαίνει να αγαπάμε; Ή αυτές που θεωρούμε σημαντικές; Ή εκείνες που έχουμε αποδεχτεί ως αλήθειες;

Εάν έπρεπε να απαντήσουμε σε τέτοιες προκλήσεις με καθαρά ορθολογικό τρόπο, θα αποσυνδέαμε απλώς τα προσωπικά μας αισθήματα από τη συζήτηση, θα αξιολογούσαμε την ουσία της πρόκλησης όσο πιο αντικειμενικά και αμερόληπτα μπορούσαμε και έπειτα, εάν ήταν σκόπιμο, θα τροποποιούσαμε ανάλογα τις πεποιθήσεις μας. Με άλλα λόγια, θα προσαρμόζαμε τη νέα πληροφορία μεταβάλλοντας τα προϋπάρχοντα σχήματά μας (βλ. την ενότητα «Η μεροληψία της αφομοίωσης» στο παρόν κεφάλαιο).

Αλλά δεν είμαστε πάντα τόσο ορθολογιστές. Μερικές φορές μάλιστα δεν είμαστε καθόλου. Συγκεκριμένα, όταν αμφισβητούνται οι πεποιθήσεις μας, έχουμε την τάση να νιώθουμε ότι αμφισβητούν εμάς προσωπικά. Όταν επικρίνονται οι πεποιθήσεις μας, αισθανόμαστε ότι επικρίνουν την ύπαρξή μας. Όταν οι πεποιθήσεις μας δέχονται επίθεση, αισθανόμαστε ότι δεχόμαστε επίθεση εμείς οι ίδιοι. Έτσι, η πρώτη μας αντίδραση είναι συνήθως να υπερασπιστούμε τις πεποιθήσεις μας σαν να προστατεύαμε τον εαυτό μας. Με αυτή τη λογική, τείνουμε να εμμένουμε πεισματικά στις πεποιθήσεις μας, μερικές φορές ακόμα και όταν έχουμε αποδείξεις περί του αντιθέτου. Αυτή η μεροληψία στη σκέψη είναι γνωστή ως **φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης** (βλ. Lord et al., 1979).

Όταν εμπλεκόμαστε στο φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης, αντιδρούμε συχνά παραγνωρίζοντας, απορρίπτοντας ή αγνοώντας οποιοδήποτε επιχείρημα έρχεται σε αντίθεση με τις πεποιθήσεις μας. Με άλλα λόγια, αντιμετωπίζουμε τις πιθανές αμφισβητήσεις σαν να μην υπήρχαν και εμμένουμε απλώς στην πεποίθηση. Ιδού μερικά παραδείγματα:

«Ο γάμος γίνεται ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα».

«Γιατί;»

«Επειδή... ο γάμος γίνεται ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα».

«Είμαι αντίθετος στον γάμο μεταξύ ανθρώπων του ίδιου φύλου, επειδή αυτό βλάπτει τα παιδιά».

«Στην πραγματικότητα, έρευνες δείχνουν ότι τα παιδιά των παντρεμένων γκέι ζευγαριών είναι το ίδιο καλά, αν όχι καλύτερα προσαρμοσμένα από τα παιδιά των ετερόφυλων ζευγαριών».

«Καλά, πάντως και πάλι αυτό βλάπτει τα παιδιά».

«Ο βιασμός είναι πράξη βίας, όχι σεξ».

«Δεν πρόκειται για ένα ζήτημα του τύπου “είτε/είτε”. Τα συγκεκριμένο μέσο της επίθεσης διαφοροποιεί τον βιασμό από άλλες πράξεις βίας. Δεν θα αποκαλούσαμε “βιασμό”, για παράδειγμα, εάν κάποιος μαχαιρωνόταν στην πλάτη. Ο βιασμός, αντίθετα, είναι μια βίαιη πράξη που περιλαμβάνει συγκεκριμένα τα σεξουαλικά όργανα. Ως τέτοια, δεν χρειάζεται απαραίτητα ούτε καν να συνεπάγεται τη σεξουαλική ευχαρίστηση του δράστη ή τη σεξουαλική ικανοποίηση για να θεωρείται σεξουαλική πράξη. Με άλλα λόγια, ο βιασμός είναι μια πράξη σεξουαλικής βίας».

«Α, κατάλαβα τι εννοείς. Αυτό βγάζει κάποιο νόημα. Αλλά και πάλι πιστεύω ότι ο βιασμός είναι μια πράξη βίας και όχι σεξ».

Οι πεποιθήσεις μας σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να είναι τόσο αδιάλλακτες ώστε να διατηρούνται πεισματικά ακόμα και όταν εμείς αναγνωρίζουμε ότι οι ενδείξεις που τις υποστηρίζουν είναι ανύπαρκτες ή αβάσιμες. Αυτό διαπιστώθηκε σε μια ερευνητική μελέτη όπου οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα τεστ προσωπικότητας, βάσει του οποίου υποτίθεται ότι ήταν «κοινωνικά ευαίσθητοι» (Ross et al., 1975). Οι συμμετέχοντες στη συνέχεια ενημερώθηκαν ότι το τεστ στην πραγματικότητα ήταν πλαστό και επομένως έδωσε μη έγκυρα αποτελέσματα. Ακόμα και με αυτή τη γνώση όμως, οι ίδιοι εξακολούθησαν να εμμένουν στην πεποίθησή τους ότι ήταν κοινωνικά ευαίσθητοι. Άλλες μελέτες επιβεβαίωσαν το γενικό συμπέρασμα ότι απαιτούνται πολύ περισσότερες αδιάσειστες αποδείξεις για να αλλάξουν οι πεποιθήσεις μας παρά για να δημιουργηθούν (Ross & Lepper, 1980).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.3

Παραδείγματα του φαινομένου της εμμονικής πεποίθησης

Εργοδότης: Οι Νεοϋορκέζοι κάνουν πάντα καλύτερη δουλειά. Το ξέρω αυτό ήδη από τα νιάτα μου.

Εργαζόμενος: Φέτος όμως ο νέος μας αντιπρόσωπος πωλήσεων από το Λος Άντζε-λες ξεπέρασε σε πωλήσεις κάθε Νεοϋορκέζο στο τμήμα.

Εργοδότης: Ναι, αλλά αν είχαμε αναθέσει την ίδια περιοχή σε έναν Νεοϋορκέζο, θα είχε φέρει το διπλάσιο κέρδος.

Ακτιβιστής: Είμαι απολύτως βέβαιος ότι η κυβέρνηση έχει στήσει μια σκευωρία εναντίον μου.

Δημοσιογράφος: Μισό λεπτό. Έχεις αποδείξεις ότι υπάρχει σκευωρία εναντίον σου;

Ακτιβιστής: Όχι, αλλά μήπως έχεις εσύ ότι δεν υπάρχει;

Θρησκευόμενος: Όλοι οι άθεοι έχουν κατάθλιψη λόγω έλλειψης πίστης στον Θεό.

Άθεος: Εγώ δεν πιστεύω στον Θεό και δεν έχω καθόλου κατάθλιψη.

Θρησκευόμενος: Τότε μπορεί να μην το συνειδητοποιείς, αλλά στην πραγματικότητα πιστεύεις στον Θεό. Ή μπορεί να έχεις κατάθλιψη και να μην το γνωρίζεις.

Κοινωνικοπολιτικός θεωρητικός: Οι Εβραίοι ελέγχουν τα μέσα επικοινωνίας.

Δημοσιογράφος: Αλλά η συντριπτική πλειονότητα εκείνων που διευθύνουν τα ηλεκτρονικά μέσα και τις εφημερίδες δεν είναι Εβραίοι.

Κοινωνικοπολιτικός θεωρητικός: Έρχεσαι στα λόγια μου. Αυτό αποδεικνύει πόσο έξυπνοι είναι καλλιεργώντας την εντύπωση ότι δεν έχουν εξουσία. Έχουν τόσο μεγάλο έλεγχο που είναι σε θέση να σας εξαπατούν για να πιστέψετε ότι δεν ελέγχουν τα μέσα.

Γυναίκα συμμετέχουσα σε ομαδική ψυχοθεραπεία: Όλοι οι άντρες το μόνο που θέλουν είναι σεξ και τίποτα άλλο.

Άντρας συμμετέχων σε ομαδική ψυχοθεραπεία: Εγώ είμαι άντρας και δεν θέλω μόνο σεξ.

Γυναίκα συμμετέχουσα σε ομαδική ψυχοθεραπεία: Καλά, τότε ή μου λες ψέματα ή λες ψέματα στον εαυτό σου ή δεν είσαι πραγματικός άντρας.

(Αυτά τα παραδείγματα προέρχονται από τις προσωπικές εμπειρίες των συγγραφέων σε διάφορα πλαίσια, όπως συνεντεύξεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, θεραπευτικές συνεδρίες, πολιτικές συζητήσεις, αλλά και τυχαία ακρόαση συζητήσεων στην ουρά στον κινηματογράφο.)

Μπορούμε να συνεχίσουμε να εμμένουμε στις πεποιθήσεις μας χωρίς να απορρίπτουμε αντιφατικές πληροφορίες; Τι θα συμβεί αν δεν είμαστε σε θέση, ή ακόμα δεν επιλέγουμε εμείς, να παραβλέπουμε, να αρνούμαστε ή να αγνοούμε δυνάμει ανεπιβεβαίωτα αποδεικτικά στοιχεία; Υπάρχει τρόπος να παραμείνουμε προσκολλημένοι στις αγαπημένες μας πεποιθήσεις και παρ' όλα αυτά να μη μας κλονίζουν οι αποδείξεις που τις διαψεύδουν; Η απάντηση, όπως πιθανώς αναμένετε, είναι ναι. Όπως ο ειδικός στις πολεμικές τέχνες, ο οποίος ανακατευθύνει και εκμεταλλεύεται αριστοτεχνικά τη δύναμη του αντιπάλου του για δικό του όφελος, έτσι κι εμείς με ένα εξάισιο κατόρθωμα λογικής στρέβλωσης βρίσκουμε τον τρόπο να κάμψουμε, να μεταστρέψουμε ή να αναπλαισιώσουμε την πληροφορία προκειμένου να υποστηρίξει τη δική μας πεποίθηση. Δείτε ένα δείγμα παραλλαγών πάνω σε αυτό το θέμα, που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.3. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι να παρατηρήσετε πώς οι συμμετέχοντες σε αυτά τα συνοπτικά σενάρια είναι ικανοί να υποστηρίξουν τις θέσεις τους επιστρατεύοντας έναν δημιουργικό συνδυασμό ατελειών σκέψης, στις οποίες περιλαμβάνονται ο κυκλικός συλλογισμός, η άρνηση, η εκτροπή μέσω της επίθεσης στην πηγή, η σύγχυση των συναισθημάτων με την αλήθεια, καθώς και άλλα σφάλματα παραγωγικού και επαγωγικού συλλογισμού.

▲ Άσκηση 2.13. Η εμμονή στις κοινωνικοπολιτισμικές πεποιθήσεις

Για να ασκηθείτε στην περαιτέρω εξέταση των ποικίλων εκδηλώσεων της εμμονικής πεποίθησης, προσπαθήστε να συμπληρώσετε οι ίδιοι τα ακόλουθα σενάρια:

Άτομο Α: Οι Άριοι είναι η κυρίαρχη φυλή.

Άτομο Β: Τότε πώς ηττήθηκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο; Και μάλιστα από τις «κατώτερες» φυλές;

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο τρομοκράτης είναι παρανοϊκός.

Άτομο Β: Ισχυρίζεται όμως ότι είναι απολύτως υπεύθυνος για τις πράξεις του.

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Είσαι ρατσιστής.

Άτομο Β: Όχι, δεν είμαι.

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο μόνος λόγος που πήρε τη δουλειά είναι επειδή ανήκει σε εθνοτική μειονότητα.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο μόνος λόγος που δεν πήρε τη δουλειά είναι επειδή ανήκει σε εθνοτική μειονότητα.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Οι φυλετικές διακρίσεις στις ΗΠΑ είναι χειρότερες από ό,τι πριν από πενήντα χρόνια.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Οι μετανάστες που έρχονται στη χώρα μας είναι απλώς καιροσκοποί.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Η ομοφυλοφιλία είναι ψυχική ασθένεια, ακριβώς όπως οι άλλες ψυχικές νόσοι.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Το Ολοκαύτωμα δεν συνέβη ποτέ.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Άτομο Α: Ο Θεός βρίσκεται στο πλευρό μας.

Άτομο Β: _____

Άτομο Α: _____

Αντίδοτα

1. Να αντιμετωπίζετε με ανοιχτό μυαλό τις διαφορετικές και ιδίως τις αντίθετες απόψεις.
2. Να υπενθυμίζετε στον εαυτό σας (όπως και στους άλλους) πως πρέπει να σκέφτεστε προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο αξιολογείτε αποδεικτικά στοιχεία, και να παρακολουθείτε στενά τις μεροληψίες σας τη στιγμή που διαμορφώνετε τα συμπεράσματά σας.
3. Αποδείξτε ότι αντιτίθεστε ενεργά με επιχειρήματα στις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις σας. Αναρωτηθείτε άμεσα με ποιον τρόπο οι πεποιθήσεις σας μπορεί να είναι εσφαλμένες. Μια ειδική μέθοδος για να το πετύχετε αυτό είναι να *συλλογιστείτε το αντίθετο*.
4. Όταν έρχεστε αντιμέτωποι με μια ασυμφωνία ανάμεσα στις πεποιθήσεις σας και στα γεγονότα, αντισταθείτε στη φυσική τάση να υποθέσετε ότι οι πεποιθήσεις σας είναι σωστές και ότι τα γεγονότα είναι κατά κάποιον τρόπο λανθασμένα.

Συμπεράσματα: «Όποιος μετασυλλογάται συλλογάται καλά»

Κλείνοντας, ας κάνουμε μια αξιολόγηση του βασικού περιεχομένου του παρόντος κεφαλαίου και ας μιλήσουμε για τις ίδιες τις μετασκέψεις. Κατά μία έννοια, οι μετασκέψεις μπορούν να ιδωθούν ως γνωστικά σχήματα. Ως τέτοια, έχουν τα ίδια πλεονεκτήματα –και φυσικά τα ίδια μειονεκτήματα– τα οποία είναι εγγενή σε κάθε διεργασία που σχετίζεται με τα σχήματα (βλ. την ενότητα «Μεροληψία της αφομοίωσης» στο παρόν κεφάλαιο). Ειδικότερα, όσον αφορά τα πλεονεκτήματά τους, οι μετασκέψεις μπορούν:

- Να μειώσουν σημαντικά ή να εξαλείψουν μια μεγάλη ποικιλία συστηματικών μεροληψιών, σφαλμάτων και λαθών στη σκέψη αναφορικά με πολιτισμικά και διαπολιτισμικά φαινόμενα.
- Να βελτιώσουν την καθαρότητα της σκέψης και την ακρίβεια των λύσεων.
- Να ανοίξουν μονοπάτια για νέες οπτικές και εναλλακτικές απόψεις.
- Να προάγουν και να διευκολύνουν καινοτόμες και δημιουργικές προσεγγίσεις στην επίλυση προβλημάτων.

- Να χρησιμεύσουν ως θεμέλιο για την αναγνώριση άλλων, μη αναγνωρισμένων ακόμα γνωστικών σφαλμάτων (λ.χ. νέες μετασκέψεις), καθώς και των αντιδωτών τους.

Όσο για τα μειονεκτήματα, η χρήση των μετασκέψεων:

- Απαιτεί περισσότερο χρόνο και προσπάθεια (ιδιαίτερα στην αρχή) για την ανάλυση θεωριών και γεγονότων.
- Προϋποθέτει μεγαλύτερη πολυπλοκότητα εις βάρος της απλότητας.
- Είναι πιθανό να καταλήξει σε αυξημένη αμφισημία.
- Μπορεί μερικές φορές να σας κάνει να νιώσετε απογοήτευση ή σύγχυση.
- Σε ορισμένες περιστάσεις ενδέχεται να αποδειχθεί ανεφάρμοστη ή ακατάλληλη.

Συνοψίζοντας, όπως με όλες τις άλλες επιλογές, η αποδοχή ή η απόρριψη αυτών των ιδεών έχει και κόστος και όφελος. Γι' αυτό, από τη στιγμή που καταβάλλετε προσπάθεια να μελετήσετε, να κατανοήσετε και να εφαρμόσετε αυτές τις βασικές αρχές μετασκέψης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία και στη ζωή σας, δώστε βάση στα υπέρ και στα κατά τους. Ζυγίζοντάς τα με αυτό τον τρόπο, θα είστε σε θέση να κάνετε επιλογές που βασίζονται σε πολύ καλύτερη ενημέρωση σχετικά με τον συγκεκριμένο τρόπο δράσης σας. Σε κάθε περίπτωση, οι τελικές αποφάσεις είναι δικές σας.

Ο Thomas Szasz παρατήρησε κάποτε: «Δεν έχω την απάντηση για όλα τα προβλήματα στη ζωή του καθενός. Μπορώ όμως να διακρίνω μια χαζή απάντηση όταν τη δω» (αναφ. στο Miller, 1983). Παρομοίως, οι μετασκέψεις δεν θα σας δώσουν απαραίτητα τις καλύτερες λύσεις σε όλες τις ερωτήσεις που θα κάνετε ή που θα σας κάνουν άλλοι. Παρ' όλα αυτά, καλλιεργώντας τις δεξιότητες της κριτικής σας σκέψης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, τουλάχιστον θα είστε σε θέση να αναγνωρίζετε και να απορρίπτετε πιο εύκολα και με συνέπεια τις «χαζές απαντήσεις», εξοικονομώντας χρόνο, ενέργεια και πόρους για πιο παραγωγικά εγχειρήματα.

Ανακεφαλαίωση

- Η κριτική σκέψη είναι ένα από τα πιο ζωτικά και αναπόσπαστα συστατικά μέρη της μάθησης. Οι βασικές αρχές της σκέψης, ή αλλιώς οι μετασκέψεις (κυριολεκτικά «οι σκέψεις για τη σκέψη»), που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, είναι γνωστικά εργαλεία που παρέχουν στον χρήστη ειδικές στρατηγικές για τη διερεύνηση και την επίλυση προβλημάτων. Με αυτό τον τρόπο λειτουργούν ως πιθανά αντίδοτα στη σκέψη η οποία έχει συχνά την τάση να είναι μεροληπτική, απλουστευτική, άκαμπτη, σκηνική ή απλώς απρόσεκτη.
- Όταν περιγράφουν φαινόμενα, ιδιαίτερα κοινωνικά, η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι αντανακλά σταθερά τις προσωπικές τους αξίες, μεροληψίες, συμπάθειες και αντιπάθειες. Με αυτό τον τρόπο οι λέξεις τους μπορούν να αποκαλύψουν για τον εαυτό τους τόσα τουλάχιστον όσα αποκαλύπτουν τα γεγονότα, τα άτομα και οι ομάδες που αυτοί επιχειρούν να περιγράψουν.
- Οι διχότομες μεταβλητές είναι ζήτημα ταξινόμησης (*ποιότητα*), ενώ οι συνεχείς μεταβλητές είναι ζήτημα βαθμού (*ποσότητα*). Το πρόβλημα είναι ότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να διχοτομούν μεταβλητές οι οποίες ακριβέστερα θα έπρεπε να γίνονται εννοιολογικά αντιληπτές ως συνεχείς.
- Όλα τα φαινόμενα είναι και παρόμοια και διαφορετικά μεταξύ τους, ανάλογα με τις διαστάσεις ή τις μεταβλητές ταξινόμησης που έχουν επιλεγεί για τους σκοπούς της αξιολόγησης, της σύγκρισης και της αντιπαραβολής. Κανένα φαινόμενο δεν είναι απολύτως πανομοιότυπο ή απολύτως μοναδικό με άλλα.
- Οι δηλώσεις Barnum είναι περιγραφές ενός μεγέθους, οι οποίες ισχύουν πρακτικά για όλους τους ανθρώπους, αλλά δεν παρέχουν διακριτές πληροφορίες για μια συγκεκριμένη ομάδα ή ένα συγκεκριμένο άτομο. Το πρόβλημα με τις δηλώσεις Barnum δεν είναι ότι πρόκειται για λανθασμένες εκτιμήσεις· απλώς επειδή είναι τόσο γενικές, οικουμενικές και ελαστικές, έχουν μικρή αξία.
- Η μεροληψία της αφομοίωσης αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην καθαρή σκέψη και στην αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων. Βλέποντας τον κόσμο μέσα από «έγχρωμους φακούς», όπως συνηθίζουμε να λέμε, υποβάλλουμε ουσιαστικά όλες τις εισερχόμενες πληροφο-

ρίες σε ποικίλους βαθμούς διαστρέβλωσης, παρερμηνείας και ακύρωσης.

- Για να αναγνωρίσουμε οποιοδήποτε δεδομένο φαινόμενο, το συγκρίνουμε αυτόματα και διαισθητικά με τη νοητική μας αναπαράσταση, το πρωτότυπο ή το σχήμα της σχετικής κατηγορίας. Σφάλματα που οφείλονται στη μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας μπορούν να προκύψουν ως αποτέλεσμα εσφαλμένων πρωτοτύπων, αποτυχίας εξέτασης των σχετικών στατιστικών δεδομένων ή μεροληψίας κινήτρων.
- Χρησιμοποιούμε την ευρετική της προσφορότητας κάθε φορά που επιχειρούμε να αξιολογήσουμε τη συχνότητα ή την πιθανότητα ενός γεγονότος με βάση το πόσο γρήγορα ή πόσο εύκολα μας έρχονται στο μυαλό σχετικά περιστατικά. Ως εκ τούτου, τα γλαφυρά παραδείγματα, τα δραματικά γεγονότα, οι παραστατικές μελέτες περίπτωσης και οι προσωπικές μαρτυρίες, σε αντίθεση με τις στατιστικές πληροφορίες, είναι πιθανό να ασκούν δυσανάλογα μεγάλη επίδραση στις κρίσεις μας. Με αυτό τον τρόπο, τα ανεξακρίβωτα γεγονότα μπορεί να είναι πιο πειστικά από τα πραγματικά δεδομένα.
- Όταν διαμορφώνουμε αιτιακές αποδόσεις για να εξηγήσουμε τη συμπεριφορά των ανθρώπων, έχουμε την τάση να υπερεκτιμούμε την επίδραση των εσωτερικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας (προδιαθέσεις) και να υποτιμούμε την επίδραση των περιβαλλοντικών περιστάσεων (καταστάσεις). Αυτό το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης φαίνεται να οφείλεται στις γνωστικές μεροληψίες και στις μεροληψίες κινήτρων.
- Οι υποθέσεις, οι στάσεις και οι πεποιθήσεις που διατηρούμε για τους άλλους ανθρώπους μπορούν, με ή χωρίς την πρόθεσή μας, να παράγουν όντως εκείνες ακριβώς τις συμπεριφορές που αναμένουμε ότι θα βρούμε. Παρομοίως, η δική μας συμπεριφορά μπορεί ακούσια να διαμορφωθεί από τις προσδοκίες των άλλων ανθρώπων για εμάς. Συνοψίζοντας, με την αυτοεκπληρούμενη προφητεία οι προσδοκίες μπορούν να παράγουν τη δική τους πραγματικότητα.
- Οι συσχετίσεις δύνανται να παρέχουν ακριβείς και χρήσιμες πληροφορίες για το «ποιες» σχέσεις υπάρχουν, δεν μπορούν όμως να απαντήσουν στο «γιατί». Ακόμα και όταν μια συσχέτιση υποδηλώνει έντονα αιτιότητα, αυτό δεν σημαίνει ότι μπορεί και να αποδείξει την ύπαρξη αιτιότητας.

- Σε αντίθεση με την αιτιότητα μονής κατεύθυνσης όπου το Γεγονός Α προκαλεί το Γεγονός Β, στην αμφίδρομη αιτιότητα το Γεγονός Α και το Γεγονός Β συνδέονται σε έναν κυκλικό ή αιτιακό κύκλο, στον οποίο κάθε στοιχείο είναι το αίτιο και το αποτέλεσμα του άλλου. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο δρόμος της αιτιότητας είναι διπλής κατεύθυνσης. Επιπλέον, οποιοδήποτε δεδομένο γεγονός μπορεί να είναι, και είναι τυπικά το αποτέλεσμα μεγάλου αριθμού αιτιών.
- Η συχνότητα ενός γεγονότος δεν καθορίζει εγγενώς την ηθική του αξία. Αυτό που είναι σύνηθες, χαρακτηριστικό ή φυσιολογικό δεν είναι απαραίτητα καλό· αυτό που είναι ασυνήθιστο, άτυπο ή αφύσικο δεν είναι απαραίτητα κακό. Αντιστρόφως, αυτό που είναι σύνηθες δεν είναι απαραίτητα κακό· και αυτό που είναι ασυνήθιστο δεν είναι απαραίτητα καλό.
- Έχουμε μια τάση να εμμένουμε πεισματικά στις πεποιθήσεις μας, μερικές φορές ακόμα και όταν τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία είναι αδύναμα. Όταν λοιπόν αυτές οι πεποιθήσεις αμφισβητούνται, νιώθουμε την παρόρμηση να τις προστατεύσουμε, σχεδόν σαν να προστατεύαμε τον ίδιο τον εαυτό μας. Μια συνέπεια του φαινομένου της εμμονικής πεποίθησης είναι ότι γενικά απαιτούνται πολύ περισσότερες αδιάσειστες αποδείξεις για να αλλάξουν οι πεποιθήσεις μας από αυτές που χρειάστηκαν για να δημιουργηθούν εξαρχής.

▲ Βασικοί Όροι

Αιτιότητα μονής κατεύθυνσης (Unidirectional Causation): Μια σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, όπου η μία είναι το αίτιο και η άλλη το αποτέλεσμα.

Αμφίδρομη αιτιότητα (Bidirectional Causation): Μια αμοιβαία σχέση ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, καθεμιά από τις οποίες αποτελεί αίτιο και αποτέλεσμα της άλλης.

Αντίδοτο (Antidote): Ένας τρόπος αντιμετώπισης για την πρόληψη ή την εξουδετέρωση μιας ανεπιθύμητης επίδρασης.

Αυτοεκπληρούμενη προφητεία (Self-Fulfilling Prophecy): Μια προσδοκία σχετικά με ένα άλλο άτομο (ή άτομα) που ενυπάρχει στις στάσεις, στις πεποιθήσεις ή στις υποθέσεις των άλλων ανθρώπων, και η οποία μπορεί, ηθελημένα ή χωρίς πρόθεση, να οδηγήσει όντως στην παραγωγή

των συμπεριφορών εκείνων που αναμένονται από αυτό το άτομο (ή άτομα).

Γνωστική μεροληψία (Cognitive Bias): Κάθε συστηματικό σφάλμα στην απόδοση το οποίο προέρχεται από τα όρια που είναι εγγενή στις γνωστικές ικανότητες των ανθρώπων να επεξεργάζονται πληροφορίες.

Δήλωση Barnum (Barnum Statement): Κάθε γενική περιγραφή ή ερμηνεία για ένα συγκεκριμένο άτομο, η οποία ισχύει πρακτικά για όλους τους ανθρώπους.

Διχότομη μεταβλητή (Dichotomous Variable): Κάθε μεταβλητή που μπορεί να τοποθετηθεί σε οποιαδήποτε από δύο διακριτές και αμοιβαία αποκλειόμενες κατηγορίες.

Ευρετική (Heuristic): Μια νοητική συντόμευση ή στρατηγική εμπειρικού κανόνα για την επίλυση προβλημάτων, η οποία μετατρέπει τις σύνθετες πληροφορίες και τις χρονοβόρες εργασίες σε πιο απλές, γρήγορες και αποτελεσματικές κριτικές διαδικασίες, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για λήψη αποφάσεων υπό συνθήκες αβεβαιότητας.

Ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας (Representativeness Heuristic): Μια γνωστική στρατηγική για τη γρήγορη εκτίμηση της πιθανότητας μια δεδομένη περίπτωση να εμπίπτει σε μια ιδιαίτερη κατηγορία.

Ευρετική της προσφορότητας (Availability Heuristic): Μια γνωστική στρατηγική για τη γρήγορη εκτίμηση της συχνότητας, της εμφάνισης ή της πιθανότητας ενός δεδομένου γεγονότος, που βασίζεται στην ευκολία με την οποία ανασύρονται από τη μνήμη τέτοιες περιστάσεις.

Θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης (Fundamental Attribution Error): Μια μεροληπτική σκέψη στην προσπάθεια προσδιορισμού των αιτίων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η οποία συνίσταται στην υπερεκτίμηση της επιρροής των ατομικών γνωρισμάτων και συγχρόνως στην υποτίμηση της επιρροής των ιδιαίτερων συνθηκών, ή αλλιώς στην υπέρμετρη χρήση εσωτερικών αποδόσεων και στην ελάχιστη χρήση εξωτερικών αποδόσεων.

Κριτική σκέψη (Critical Thinking): Μια ενεργή και συστηματική γνωστική στρατηγική για την εξέταση, αξιολόγηση και κατανόηση των γεγονότων, την επίλυση προβλημάτων και τη λήψη αποφάσεων στη βάση του λογικού συλλογισμού και των έγκυρων αποδείξεων. Ειδικότερα, η κριτική σκέψη περιλαμβάνει την ύπαρξη μιας στάσης ανοιχτής αποδοχής και συγχρόνως σκεπτικισμού· την αναγνώριση της διάκρισης ανάμεσα

σε γεγονότα και θεωρίες· την αναζήτηση έμπρακτης ακρίβειας και λογικής συνέπειας· την αντικειμενική συλλογή, αποτίμηση και σύνθεση των πληροφοριών· τη διαμόρφωση λογικών επαγωγών, κρίσεων και συμπερασμάτων· την αναγνώριση και την κριτική εξέταση των υποκείμενων υποθέσεων και πεποιθήσεων· τη διάκριση των κρυμμένων ή έκδηλων αξιών· την αντίληψη των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ φαινομένων· την κατανόηση των αιτιακών σχέσεων· τη μείωση των λογικών ατελών σκέψεων και των προσωπικών μεροληψιών, όπως είναι η αποφυγή των υπεραπλουστεύσεων και των υπεργενικεύσεων· την ανάπτυξη ανοχής απέναντι στην αβεβαιότητα και την αμφισημία· τη διερεύνηση εναλλακτικών οπτικών και εξηγήσεων· και την αναζήτηση δημιουργικών λύσεων.

Μεροληψία (Bias): Μια προκατειλημμένη τάση ή προδιάθεση που περιορίζει, εμποδίζει ή αποτρέπει μια αμερόληπτη κρίση.

Μεροληψία αντιπροσωπευτικότητας (Representativeness Bias): Οποιαδήποτε συνθήκη στην οποία η ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας παράγει συστηματικά σφάλματα στη σκέψη ή στην επεξεργασία πληροφοριών.

Μεροληψία κινήτρων (Motivational Bias): Κάθε συστηματικό σφάλμα στην απόδοση το οποίο προκύπτει από τις προσπάθειες των ανθρώπων να ικανοποιήσουν τις προσωπικές τους ανάγκες, όπως την επιθυμία για αυτοεκτίμηση, εξουσία ή κύρος.

Μεροληψία της αφομοίωσης (Assimilation Bias): Η τάση να επιλύουμε τις ασυμφωνίες ανάμεσα σε προϋπάρχοντα σχήματα και σε νέες πληροφορίες προς την κατεύθυνση της αφομοίωσης παρά της συμμόρφωσης/προασρμογής, ακόμα και με τίμημα τη διαστρέβλωση της ίδιας της πληροφορίας.

Μεροληψία της προσφορότητας (Availability Bias): Κάθε συνθήκη στην οποία η ευρετική της προσφορότητας παράγει συστηματικά σφάλματα στη σκέψη ή στην επεξεργασία πληροφοριών, κατά κανόνα εξαιτίας έντονα παραστατικών, αν και σπάνιων γεγονότων.

Μετασκέψεις (Metathoughts): Κυριολεκτικά, οι σκέψεις για τη σκέψη, οι οποίες χρησιμοποιούν τις βασικές αρχές της κριτικής σκέψης.

Μετασκέψη (Metathinking): Η πράξη της σκέψης για τη σκέψη. Η συμμετοχή σε μια κριτική ανάλυση και αξιολόγηση της διεργασίας της σκέψης.

Παρατακτικός συλλογισμός (Parataxic Reasoning): Ένα είδος «μαγικής σκέψης» που είναι συχνά υπεύθυνη για προληπτικές συμπεριφορές, κατά την οποία τα γεγονότα που συμβαίνουν χρονικά το ένα κοντά το άλλο θεωρείται –εσφαλμένα– ότι συνδέονται μεταξύ τους με αιτιακή σχέση.

Συνεχής μεταβλητή (Continuous Variable): Κάθε μεταβλητή που βρίσκεται κατά μήκος μιας διάστασης, μιας διάταξης ή ενός φάσματος, παρά εντός μιας διακριτής κατηγορίας, και η οποία μπορεί θεωρητικά να λάβει έναν άπειρο αριθμό τιμών και να εκφραστεί με όρους ποσότητας, μεγέθους ή βαθμού.

Σφάλμα post hoc (Post Hoc Error): Συντόμευση του *post hoc, ergo propter hoc* («μετά από αυτό, επομένως εξαιτίας αυτού»), η οποία αναφέρεται στο λογικό σφάλμα ότι, επειδή το Γεγονός Β ακολουθεί το Γεγονός Α, τότε το Β πρέπει να έχει προκληθεί από το Α.

Σχήμα (Schema): Μια γνωστική δομή ή αναπαράσταση που οργανώνει τη γνώση, τις πεποιθήσεις και τις παρελθούσες εμπειρίες ενός ατόμου, παρέχοντας έτσι ένα πλαίσιο για την κατανόηση των νέων γεγονότων και των μελλοντικών εμπειριών· μια γενική προσδοκία για μεγάλη ποικιλία φαινομένων.

Φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης (Belief Perseverance Effect): Η τάση της πεισματικής προσκόλλησης στις πεποιθήσεις μας, ακόμα και όταν υπάρχουν αντικρουόμενες ή ανεπιβεβαιώτες ενδείξεις.

Φαινόμενο Barnum (Barnum Effect): Ένα φαινόμενο που αναφέρεται στην προθυμία των ανθρώπων να αποδεχτούν άκριτα την εγκυρότητα των δηλώσεων Barnum.

Φυσιοκρατική πλάνη (Naturalistic Fallacy): Σφάλμα στη σκέψη με την οποία το άτομο συγχέει ή εξισώνει αντικειμενικές περιγραφές με υποκειμενικές αξιακές κρίσεις, ορίζοντας αυτό που είναι ηθικά καλό ή κακό αποκλειστικά από την άποψη του τι είναι στατιστικά συχνό ή σπάνιο.

Μεθοδολογία της Διαπολιτισμικής Έρευνας

“Ένας τυφλός που βλέπει είναι καλύτερος από έναν βλέποντα που είναι τυφλός.”

Περσική παροιμία

“Μη βασίζεσαι ποτέ στην πίστη, δεξ από μόνος σου! Αυτό που δεν μαθαίνεις από μόνος σου δεν το ξέρεις.”

Bertolt Brecht (1898-1956) - Γερμανός θεατρικός συγγραφέας

ΠΙΝ ΑΡΚΕΤΟ ΚΑΙΡΟ πραγματοποιήσαμε μια συγκριτική ρωσο-αμερικανική μελέτη για την αντίληψη της υπακοής. Αφού μεταφράσαμε τις ερωτήσεις της έρευνας από τα αγγλικά στα ρωσικά, κάναμε χιλιάδες αντίγραφα του ερωτηματολογίου και βιντεοσκοπήσαμε ερευνητικό υλικό, ταξιδέψαμε στη Ρωσία για να συλλέξουμε ερευνητικά δεδομένα. Μελετήσαμε μεγάλη ποικιλία δειγμάτων, από μαθητές έως εργάτες και από μηχανικούς έως φοιτητές Ψυχολογίας. Υπήρχε μόνο μία πρόκληση που έπρεπε να υπερνικήσουμε. Χρειαζόμασταν πρόσβαση στους Ρώσους αξιωματούχους, αλλά δεν ήταν εύκολο να πάρουμε άδεια από τον αρχηγό της αστυνομίας. Προς μεγάλη μας ανακούφιση, μετά από μερικές μέρες καθυστερήσεων, μας επιτράπηκε τελικά να πάρουμε συνέντευξη από 100 αξιωματικούς της αστυνομίας. Τρέξαμε αμέσως στο αστυνομικό τμήμα, συναντήσαμε τον τοπικό διοικητή και του δώσαμε μετρητά ως αποζημίωση για το ότι θα «απασχολούσαμε» τους αξιωματικούς του ως ερευνητικά υποκείμενα.

Η διαδικασία εξελίχθηκε ομαλά και όταν ο τελευταίος αστυνομικός ολοκλήρωσε τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, επιστρέψαμε στο

γραφείο του διοικητή για να τον ευχαριστήσουμε για τη βοήθειά του. «Δική μας ευχαρίστηση», απάντησε εκείνος με ένα χαμόγελο. «Ήθελα πραγματικά να σας βοηθήσω να έχετε το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Είπα στους συναδέλφους μου» –αναφερόμενος στους αξιωματικούς– «να είναι σοβαροί και να σας δώσουν τις καλύτερες, τις πιο ευπρεπείς και πιο κατάλληλες απαντήσεις».

Δεν πιστεύαμε αυτό που ακούσαμε! Είχε συμβουλευσει τους αστυνομικούς να μας δώσουν μόνο «ευπρεπείς», δηλαδή κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις; Αν όντως είχε συμβεί αυτό, δεν θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τα αποτελέσματα της μελέτης, επειδή όλοι οι υπόλοιποι Αμερικανοί και Ρώσοι συμμετέχοντες δεν είχαν λάβει από τους ανωτέρους τους οδηγίες για το πώς να απαντήσουν στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Και τώρα ένας αξιωματικός προσπαθούσε να δημιουργήσει μια καλύτερη εικόνα για τους Ρώσους αστυνομικούς υποδεικνύοντας στους υφισταμένους του πώς να απαντήσουν στις ερωτήσεις!

Αυτή είναι ίσως μία από τις συνηθέστερες μεθοδολογικές προκλήσεις σε κάθε συγκριτική μελέτη: οι προσπάθειες των συμμετεχόντων να παρουσιάσουν τον εαυτό τους ως καλύτερο από ό,τι είναι συνήθως, υποθέτοντας ότι τα αποτελέσματά τους θα συγκριθούν με ομολόγους τους σε άλλες χώρες. Πώς θα μπορούσαμε να προλάβουμε μια τέτοια κατάσταση; Ίσως θα έπρεπε να αποκρύψουμε το γεγονός ότι διενεργούσαμε έρευνα. Ωστόσο, την επόμενη μέρα ένας από τους συναδέλφους μας αποσαφήνισε την κατάσταση. Ρώτησε αν γνωρίζαμε γιατί ο διοικητής του αστυνομικού τμήματος χρειάστηκε τόσες μέρες για να μας δώσει το «πράσινο φως» για την πραγματοποίηση της έρευνας. Όταν απαντήσαμε ότι δεν γνωρίζαμε, μας διαφώτισε σχετικά: «Ο διοικητής έκανε διάφορα τηλεφωνήματα και συγκέντρωσε πληροφορίες για σας και το ερευνητικό σας έργο. Δεν θα είχατε ούτως ή άλλως τη δυνατότητα να κρύψετε ότι επρόκειτο για συγκριτική μελέτη. Μην κατηγορείτε τον εαυτό σας λοιπόν. Αυτό είναι το ρωσικό περιβάλλον: χρειάζεται να επαληθεύεις και να επιβεβαιώνεις τα πάντα. Ο διοικητής της αστυνομίας έκανε ό,τι επιβαλλόταν, και κάθε αστυνομικός στη θέση του θα είχε κάνει το ίδιο. Με κάποιον τρόπο, πήρατε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα».

Για να κατανοήσουν καλύτερα την ποικιλομορφία της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας, οι ψυχολόγοι πρέπει να συλλέξουν αξιόπιστες

αποδείξεις – επαληθεύσιμα γεγονότα και αξιόπιστα δεδομένα, το οποία ερμηνεύονται με τον πιο αμερόληπτο τρόπο. Το παρόν κεφάλαιο ασχολείται με την ερευνητική μεθοδολογία στις διαπολιτισμικές ψυχολογικές μελέτες. Κάνει μια επισκόπηση των πλέον δημοφιλών μεθόδων που χρησιμοποιούν οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι, και διατυπώνει κριτικές προτάσεις για τη διαδικασία της συλλογής των στοιχείων και την ερμηνεία των δεδομένων στις συγκριτικές μελέτες.

Στόχοι της διαπολιτισμικής έρευνας

Ας υποθέσουμε ότι μια ομάδα ερευνητών αναζητά τις ψυχολογικές και συμπεριφορικές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στους γάμους από συνοικέσιο και στους γάμους από έρωτα σε δείγμα οικογενειών ινδικής καταγωγής στις ΗΠΑ (Regan et al., 2012). Ποιος θα ήταν ο στόχος των ψυχολόγων στο συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα;

Κατ' αρχάς, οι ερευνητές θέλουν να *περιγράψουν* μερικά βασικά ευρήματα της έρευνάς τους. Στη συγκεκριμένη μελέτη δεν διαπιστώθηκαν διαφορές ανάμεσα στους συμμετέχοντες που παντρεύτηκαν με συνοικέσιο και σε εκείνους που παντρεύτηκαν από έρωτα. Και στους δύο τύπους γάμου βρέθηκαν υψηλά ποσοστά αγάπης, ικανοποίησης και ηθικής δέσμευσης.

Στη συνέχεια οι ερευνητές προσπάθησαν να *εξηγήσουν* γιατί οι διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες ήταν μη σημαντικές. Οι συγγραφείς πιστεύουν ότι ο βασικός λόγος γι' αυτό είναι ότι οι συμμετέχοντες της συγκεκριμένης μελέτης ήταν Αμερικανοί ινδικής καταγωγής οι οποίοι προτού παντρευτούν είχαν κάθε δυνατότητα να απορρίψουν έναν γάμο από συνοικέσιο εάν δεν ενέκριναν τον γαμπρό ή τη νύφη. Σε διαφορετικές πολιτισμικές συνθήκες, όπου οι συμμετέχοντες έχουν λιγότερες επιλογές, τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά. Μετά την παρεχόμενη εξήγηση, ο ψυχολόγος προσπαθεί να δημοσιεύσει τα ληφθέντα στοιχεία και τις ερμηνείες τους. Μπορεί να λάβει μέρος σε ένα συνέδριο, να συζητήσει τα δεδομένα με συναδέλφους του και φοιτητές, ή να δημοσιεύσει ένα σχετικό άρθρο σε επιστημονικό περιοδικό.

Η πρακτική αξία της μελέτης μπορεί να είναι σημαντική εάν όχι μόνο εξηγεί, αλλά και *προβλέπει* τους παράγοντες που καθορίζουν τις επιτυ-

χημένες γαμήλιες σχέσεις. Για παράδειγμα, ο ψυχολόγος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι η αρχική υπόσχεση δέσμευσης ανάμεσα στο ζευγάρι –βασιζόμενη είτε στην αγάπη είτε στη συγκατάθεση– αποτελεί σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει την επιτυχία του γάμου. Αν ισχύει αυτό, οι επαγγελματίες ψυχολόγοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα ερευνητικά δεδομένα στη θεραπεία και τη συμβουλευτική προκειμένου να βοηθήσουν τους πελάτες να κατανοήσουν καλύτερα και να διαχειριστούν –ή να ελέγξουν αποτελεσματικά– τις οικογενειακές σχέσεις μέσω θεραπειών και συμβουλευτικής.

Συνολικά, η ερευνητική μεθοδολογία στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία διακρίνεται σε δύο κατηγορίες: ποσοτική και ποιοτική.

Η ποσοτική έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

Ποσοτική έρευνα είναι η συστηματική διερεύνηση των ψυχολογικών φαινομένων με στατιστικά ή μαθηματικά δεδομένα και με διάφορες υπολογιστικές τεχνικές. Περιλαμβάνει την καταγραφή, τη μέτρηση, την ταξινόμηση, την αξιολόγηση και την ερμηνεία δεδομένων. Για παράδειγμα, χρησιμοποιώντας ποσοτικές μεθόδους ένας ερευνητής μπορεί να μετρήσει τη συναισθηματική σταθερότητα δύο ομάδων στελεχών, μίας στην Ιαπωνία και μίας άλλης στη Γαλλία· να συγκρίνει το σθένος των οργανωτικών δεξιοτήτων αντρών και γυναικών υποψηφίων για μια θέση εργασίας· ή να συγκρίνει και να αντιπαραβάλει τις συλλογικές συνήθειες δύο πολιτισμικών ομάδων.

Επειδή οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι ενδιαφέρονται να εντοπίσουν ομοιότητες, διαφορές και άλλες στατιστικές σχέσεις ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες μεταβλητές, τα πιο κοινά περιγραφικά στατιστικά στοιχεία είναι οι **δείκτες κεντρικής τάσης**. Ο δείκτης κεντρικής τάσης δηλώνει πού τοποθετείται η κατανομή βαθμολογίας μιας μεταβλητής στην κλίμακα μέτρησης, δηλαδή πού εντοπίζεται το μεγαλύτερο μέρος της κατανομής. Υπάρχουν τρεις δείκτες κεντρικής τάσης: η δεσπόζουσα τιμή, η διάμεσος και ο αριθμητικός μέσος όρος.

Η συχνότερα εμφανιζόμενη βαθμολογία είναι η **δεσπόζουσα τιμή**. Για παράδειγμα, συγκρίνετε την επίδοση δύο ομάδων Α και Β σε ένα τεστ. Βρίσκετε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες στην Ομάδα Α βαθμολογή-

θηκαν με 10 και οι περισσότεροι συμμετέχοντες στην Ομάδα Β βαθμολογήθηκαν με 7. Μπορείτε να συγκρίνετε το 10 και το 7 ως τις δεσπόμενες τιμές της ομάδας. Η δεσπόμενα τιμή στις περισσότερες περιπτώσεις δεν παρέχει ακριβή εικόνα των δεδομένων μιας έρευνας. Γι' αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένας καλύτερος δείκτης κεντρικής τάσης: η **διάμεσος**. Όταν το 50% όλων των τιμών μιας κατανομής είναι μια τιμή ίση ή μικρότερη του X , η διάμεσος θα είναι X . Για παράδειγμα, εάν έχετε τις τιμές 1, 2, 2, 2, 3, 4, 5, 5, 5, η διάμεσος είναι 3 επειδή οι μισές τιμές της κατανομής -1, 2, 2, 2- βρίσκονται πριν το 3 και οι άλλες μισές τιμές της κατανομής -4, 5, 5, 5- βρίσκονται μετά το 3. Η αριθμητική αξία των τιμών λοιπόν δεν είναι αυτό που καθορίζει τη διάμεσο. Η διάμεσος είναι το σημείο της κλίμακας μέτρησης που χωρίζει την κατανομή σε δύο ίσα μέρη. Για παράδειγμα, θέλετε να γνωρίζετε την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του πληθυσμού σε μια χώρα όπου διεξάγετε έρευνα. Θα χρειαστεί να βρείτε το σημείο της κατανομής του ΑΕΠ της χώρας στο οποίο βρίσκεται το 50% εκατοστημόριο. Ας υποθέσουμε ότι αυτό το σημείο είναι τα 12.000 ευρώ. Αυτή η τιμή δηλώνει ότι τα 12.000 ευρώ είναι η διάμεσος του εισοδήματος στη συγκεκριμένη χώρα, δηλαδή το 50% των ατόμων έχουν εισόδημα μικρότερο από ή ίσο με 12.000 ευρώ, ενώ το υπόλοιπο 50% έχουν εισόδημα μεγαλύτερο από 12.000 ευρώ. Η διάμεσος ωστόσο δεν περιγράφει επαρκώς ορισμένα δεδομένα. Ας φανταστούμε ότι ένας μαθητής που συμπληρώνει ένα τεστ γνωστικής ανάπτυξης λαμβάνει τους ακόλουθους βαθμούς: 2, 3, 3, 4, 9, 9, 9. Η διάμεσος σε αυτή την περίπτωση θα είναι 4. Αυτή η περιγραφή όμως στην πραγματικότητα αγνοεί τους υψηλούς βαθμούς που λήφθηκαν στα τρία τελευταία τεστ. Ο μαθητής θα μπορούσε να είχε λάβει 6, 6 και 6, αντί 9, 9 και 9. Ωστόσο η διάμεσος θα συνεχίσει να είναι 4. Από την άλλη μεριά, η διάμεσος είναι πιο αντιπροσωπευτική όταν υπάρχουν ακραίες τιμές σε μια κατανομή - για παράδειγμα, αν ελάχιστα άτομα έχουν υπερβολικά υψηλό εισόδημα.

Ο πιο κατάλληλος και συχνά χρησιμοποιούμενος δείκτης κεντρικής τάσης στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι ο **μέσος όρος**. Ο μέσος όρος δηλώνει το μαθηματικό κεντρικό σημείο μιας κατανομής. Τον υπολογίζουμε αθροίζοντας όλες τις τιμές μιας μέτρησης και διαιρώντας διά του αριθμού των τιμών που αθροίσαμε. Για παράδειγμα, αθροίζοντας τους βαθμούς 2, 3, 7, 8, 15 και διαιρώντας το άθροισμα (35) διά του 5, που είναι το πλήθος των βαθμών, θα βρούμε τη μέση τιμή 7. Ωστόσο ο μέσος όρος δεν περι-

γράφει με ακρίβεια τις έντονα ασύμμετρες κατανομές. Φανταστείτε, για παράδειγμα, ότι εξετάζετε τις επιθετικές αντιδράσεις στη συμπεριφορά των ατόμων κατά τη διάρκεια ενός πειράματος. Σε τέσσερις πειραματικές συνθήκες η βαθμολογία στις αντιδράσεις θυμού είναι 10. Ο μέσος όρος θα είναι 10. Στην πέμπτη συνθήκη όμως ο βαθμός είναι 0. Αυτό θα κατεβάσει τον μέσο όρο στο 8, κάτι που μπορεί να είναι παραπλανητικό επειδή οποιοσδήποτε μη εξοικειωμένος παρατηρητής θα υπέθετε ότι όλες οι βαθμολογίες κατανέμονται γύρω από το 8. Γι' αυτό, όταν συλλέγετε στατιστικά δεδομένα, πρέπει πάντα να γνωρίζετε την απόσταση ανάμεσα στις δύο ακραίες τιμές στην ομάδα των δεδομένων σας (εύρος) και τις αποκλίσεις των τιμών γύρω από τον μέσο όρο (διασπορά ή διακύμανση).

Κλίμακες μέτρησης

Όταν μετράτε την απόσταση, το βάρος, τον όγκο, την κίνηση ή τη θερμοκρασία, τα αποτελέσματα αντιπροσωπεύουν ποσότητα, τάξη μεγέθους ή βαθμό. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες μπορούν επίσης να μετρηθούν με αυτές τις διαστάσεις. Η επιλογή της σωστής κλίμακας μέτρησης αποτελεί αποφασιστικής σημασίας παράγοντα για τη συνολική επιτυχία κάθε ψυχολογικής έρευνας. Υπάρχουν τέσσερις τύποι κλιμάκων μέτρησης: ονομαστικές, τακτικές, ισοδιαστημικές και αναλογικές.

Σε μια *ονομαστική* κλίμακα, κάθε τιμή δεν δηλώνει ορισμένη ποσότητα. Μια τέτοια κλίμακα δεν μετρά την ιεραρχική σειρά ή τη διάταξη, και χρησιμοποιείται κυρίως για σκοπούς αναγνώρισης. Για παράδειγμα, στην ερώτηση «Ποιες γλώσσες μιλάς;» η κλίμακα *Αγγλικά – Ισπανικά – Κινέζικα – Αραβικά – Άλλη* είναι μια ονομαστική κλίμακα. Θυμάστε την περιγραφή της δεσπόζουσας τιμής; Στην πραγματικότητα, η δεσπόζουσα τιμή χρησιμοποιείται συνήθως για να περιγράψει την κεντρική τάση όταν οι βαθμολογίες αντικατοπτρίζουν μια ονομαστική κλίμακα μέτρησης (Heiman, 1996).

Σε μια *τακτική* κλίμακα, οι βαθμολογίες αναφέρονται σε τακτικές ακολουθίες. Μια τακτική ακολουθία μπορεί να δηλώνει την προτίμηση, τη στάση ή τη γνώμη ενός ατόμου. Για παράδειγμα, μπορεί να ζητάτε από τους συμμετέχοντες σε δύο χώρες να επιλέξουν και να ταξινομήσουν τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένας στενός φίλος: αποφασιστικότητα, εντιμότητα, ευφυΐα, δημιουργικότητα, αυτοπεποίθηση, χιούμορ κ.λπ. Η διαδικασία αυτή απαιτεί τη χρήση τακτικής κλίμακας.

Μια τέτοια κλίμακα, φυσικά, όπως βλέπετε, δεν λαμβάνει υπόψη την ακριβή ποσοτική απόσταση ανάμεσα στις τιμές, αλλά μόνο τη θέση τους (1η, 2η, 3η κ.λπ.) στην τακτική ακολουθία.

Σε μια *ισοδιαστημική* κλίμακα, κάθε τιμή δηλώνει ορισμένη ποσότητα. Υπάρχει υποθετικά μια σταθερή μονάδα μέτρησης που διαχωρίζει κάθε τιμή από την αμέσως προηγούμενη ή την επόμενη. Στην ερώτηση «Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις σεξουαλικές σχέσεις εκτός γάμου;» η κλίμακα *Συμφωνώ απόλυτα* (+2), *Μάλλον συμφωνώ* (+1), *Δεν γνωρίζω* (0), *Μάλλον διαφωνώ* (-1), *Διαφωνώ απόλυτα* (-2) είναι μια διαβαθμιστική τακτική κλίμακα. Οι βαθμοί εδώ μπορούν να είναι θετικοί ή αρνητικοί, ενώ το μηδέν δεν δηλώνει μηδενική ποσότητα. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει πραγματικό σημείο μηδέν.

Σε μια *αναλογική* κλίμακα, οι τιμές αντανακλούν την πραγματική ποσότητα μιας μεταβλητής και το μηδέν δηλώνει πραγματικά μηδενική ποσότητα της μεταβλητής. Οι αναλογικές κλίμακες δεν περιλαμβάνουν αρνητικές τιμές και χρησιμοποιούνται για να μετρήσουν ποσοτικές μεταβλητές, όπως τον χρόνο τηλεθέασης, τον αριθμό των λαθών σε ένα τεστ ή τον αριθμό των επισκέψεων σε μια ιστοσελίδα.

Αναζητώντας συσχετίσεις και διαφορές

Ένας ειδικός ή ένας φοιτητής που διενεργεί έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία συχνά χρειάζεται να θεμελιώσει *συνάφειες*, δηλαδή συσχετίσεις ανάμεσα στις μεταβλητές. Θετική συνάφεια ανάμεσα σε δύο μεταβλητές έχουμε στην εξής συνθήκη: όταν η μεταβλητή *X* είναι χαμηλή, η μεταβλητή *Y* είναι επίσης χαμηλή· και όταν η μεταβλητή *X* είναι υψηλή, η μεταβλητή *Y* είναι επίσης υψηλή. Αρνητική συνάφεια έχουμε στην εξής περίπτωση: όταν η μεταβλητή *A* είναι χαμηλή, η μεταβλητή *B* είναι υψηλή· και όταν η μεταβλητή *A* είναι υψηλή, η μεταβλητή *B* είναι χαμηλή. Για παράδειγμα, η συχνότητα έκθεσης σε μια εικόνα και η προτίμηση για τη συγκεκριμένη εικόνα πιθανώς συσχετίζονται. Σε μια κλασική μελέτη που πραγματοποίησε ο Zajonc (1968), παρουσιάστηκαν στους συμμετέχοντες φωτογραφίες διαφορετικών προσώπων, με κάθε φωτογραφία να χαρακτηρίζεται από διαφορετική συχνότητα εμφάνισης. Όσο πιο συχνά οι συμμετέχοντες έβλεπαν μια φωτογραφία, τόσο περισσότερο ανέφεραν ότι τους άρεσε το πρόσωπο που απεικόνιζε. Ένα παράδειγμα αρνητικής

συνάφειας μπορεί να είναι η συζυγική σταθερότητα: τα ποσοστά διαζυγίων ανά τον κόσμο σχετίζονται αρνητικά με τα ποσοστά γονιμότητας. Αυτό σημαίνει ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των παιδιών σε μια οικογένεια, τόσο χαμηλότερη είναι η πιθανότητα διαζυγίου (Lucas et al., 2008).

Ένα μέτρο της συσχέτισης –ο **συντελεστής συνάφειας**– αποτελείται από δύο συστατικά μέρη. Το πρώτο είναι το πρόσημο, το οποίο δηλώνει είτε θετική είτε αρνητική γραμμική σχέση. Το δεύτερο συστατικό μέρος είναι η τιμή. Όσο μεγαλύτερη είναι η απόλυτη τιμή, τόσο ισχυρότερη θεωρείται η σχέση. Για παράδειγμα, οι δείκτες νοημοσύνης μονοζυγωτικών διδύμων που ανατράφηκαν είτε μαζί είτε χωριστά παρουσιάζουν υψηλό συντελεστή συνάφειας: +0,88. Οι δείκτες νοημοσύνης μη συγγενών που ανατράφηκαν μαζί παρουσιάζουν σχετικά χαμηλό συντελεστή συνάφειας: +0,20 (Bouchard et al., 1990). Οι συναφειακές έρευνες μπορούν να περιγράψουν τις σχέσεις ανάμεσα σε γενικές μεταβλητές που έχουν προκύψει από μεγάλα δείγματα. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη με 59.169 άτομα από 42 χώρες διαπιστώθηκε ισχυρή θετική συσχέτιση ανάμεσα στην οικογενειακή κατάσταση και στην υποκειμενική ευτυχία. Όπως διαπιστώνεται, οι έγγαμοι τείνουν να νιώθουν καλύτερα για τη ζωή τους από ό,τι εκείνοι που δεν είναι παντρεμένοι. Αυτή η συσχέτιση φαίνεται να είναι παρόμοια ανά τον κόσμο (Diener et al., 2000). Οι συναφειακές έρευνες είναι επίσης δυνατόν να πραγματεύονται θέματα ήσσονος σημασίας σε μικρότερα δείγματα. Με βάση μια έρευνα με προσωπικές συνεντεύξεις σε 335 ενήλικες χωρίς τατουάζ (με μέση ηλικία τα 49 έτη), οι οποίοι επιλέχθηκαν τυχαία από μια σχετικά μεγάλη πόλη, ένας ερευνητής βρήκε ότι η ηλικία και η στάση απέναντι στη θρησκεία συνδέονταν με τις αντιλήψεις των ατόμων για τα τατουάζ (Lin, 2002). Διαπιστώθηκε συγκεκριμένα ότι οι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας και οι πιο θρησκευόμενοι ήταν λιγότερο πιθανό να έχουν τατουάζ στο σώμα τους.

Θεμελιώνει η συνάφεια μια σχέση αιτίου-αποτελέσματος ανάμεσα στις μεταβλητές; Ένας ψυχολόγος, για παράδειγμα, ο οποίος βρίσκει θετική διαπολιτισμική συσχέτιση ανάμεσα (1) στα εγκλήματα βίας και (2) στα επίπεδα φτώχειας σε μια χώρα, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν θα ήταν σε θέση να συμπεράνει ποιος από τους δύο παράγοντες –αν υποθέσουμε ότι ήταν όντως ένας από αυτούς– συνιστά το αίτιο και ποιος το αποτέλεσμα. Δηλαδή η φτώχεια μπορεί να προκαλέσει το έγκλημα, το έγκλημα μπορεί να συμβάλει στη φτώχεια, ή μια τρίτη μεταβλητή (άγνω-

στη στον ψυχολόγο) μπορεί να συνεισφέρει και στα δύο φαινόμενα. Ας εξετάσουμε μια μελέτη που διενεργήθηκε στη Φινλανδία, η οποία διαπίστωσε ότι οι Φινλανδές που είχαν βάλει εμφυτεύματα στήθους για αισθητικούς λόγους ήταν τρεις φορές πιθανότερο να κάνουν απόπειρα αυτοκτονίας συγκριτικά με τον γενικό πληθυσμό (Kaufman, 2003). Αυτά τα αποτελέσματα ήταν παρόμοια με τα ευρήματα συγκριτικής μελέτης με Σουηδές και Αμερικανίδες που διεξήχθη από το Εθνικό Καρκινικό Ινστιτούτο των ΗΠΑ. Στη χώρα αυτή έξι πρόσφατες μελέτες κατέληξαν στο ακόλουθο αποτέλεσμα: το ποσοστό αυτοκτονιών των γυναικών που είχαν υποβληθεί σε αυξητική επέμβαση στήθους είναι περίπου διπλάσιο από το αναμενόμενο με βάση τις εκτιμήσεις για τον γενικό πληθυσμό (Sarver et al., 2007). Το ερώτημα είναι γιατί. Μια συνήθης απάντηση στα ΜΜΕ μετά τη δημοσίευση της φινλανδικής μελέτης ήταν ότι τα εμφυτεύματα στήθους προκαλούσαν υψηλό κίνδυνο αυτοκτονικής συμπεριφοράς. Αυτό είναι πράγματι μια πιθανότητα: το υψηλό ποσοστό αυτοκτονιών μπορεί να είναι συνάρτηση των προβλημάτων, της δυσφορίας, του πόνου ή των σοβαρών τύψεων που βιώνουν μερικές γυναίκες κάποιους μήνες ή ακόμα και χρόνια μετά τη χειρουργική επέμβαση. Είναι όμως επίσης πιθανό το υψηλό ποσοστό αυτοκτονιών να αντανakλά την προϋπάρχουσα ψυχούσυνθεση των γυναικών που επιζητούν την αυξητική στήθους. Με άλλα λόγια, οι γυναίκες που επιθυμούν να προβούν σε αυξητική στήθους, ως ομάδα, μπορεί να έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν συγκεκριμένα ψυχολογικά προβλήματα από ό,τι ο γενικός πληθυσμός. (Για πιο λεπτομερή κριτική ανάλυση της συσχέτισης και της αιτιότητας βλ. Κεφάλαιο 2.)

Η ποιοτική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία

“Τίποτα στον κόσμο δεν μπορούμε να το φανταστούμε εκ των προτέρων, ούτε το παραμικρό. Τα πάντα έχουν φτιαχτεί με τόσο πολλές μοναδικές ιδιαιτερότητες που είναι αδύνατον να προβλεφθούν.”

Rainer Maria Rilke (1875-1926) – Αυστριακός ποιητής και συγγραφέας

Η ποιοτική έρευνα δεν έχει μετρήσεις ή στατιστικές διαδικασίες. Οι ποιοτικές μέθοδοι εφαρμόζονται συνήθως όταν οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι

μελετούν μεταβλητές που είναι δύσκολο να μετρηθούν, όπως η εξέταση των τραυματικών εμπειριών ενός ασθενή, η μελέτη των ζωγραφικών σχεδίων των παιδιών ή η εξέταση του περιεχομένου των παραδοσιακών τραγουδιών. Υπάρχουν επίσης καταστάσεις στις οποίες οι τυποποιημένες μετρήσεις δεν είναι κατάλληλες ή είναι μη διαθέσιμες. Φανταστείτε ότι εργάζεστε με άτομα που είναι αναλφάβητα και δεν μπορούν να διαβάσουν το περιεχόμενο ενός ερωτηματολογίου. Οι ποιοτικές μέθοδοι γίνονται απαραίτητες όταν οι μεταβλητές δεν είναι απολύτως νοηματοδοτημένες ή λειτουργικά προσδιορίσιμες (π.χ. σε πολλούς πολιτισμούς η σεξουαλική παρενόχληση ή η ψυχική υγεία δεν ορίζονται εύκολα, βλ. Κεφάλαιο 9). Η ποιοτική έρευνα μπορεί να διεξαχθεί σε φυσικό περιβάλλον, όπου οι συμμετέχοντες εκτελούν τις καθημερινές τους δραστηριότητες σε μη ερευνητική ατμόσφαιρα. Οι ψυχολόγοι προσπαθούν να ανιχνεύσουν και να περιγράψουν κάποιες κρυμμένες πτυχές του πολιτισμού, άγραφους νόμους, υπαινιγμούς – το αποκαλούμενο *πλαίσιο* που συχνά είναι δύσκολο να μετρηθεί με τις τυπικές ποσοτικές διαδικασίες (Marsella, 1998). Οι ποιοτικές μέθοδοι αποδεικνύονται επίσης χρήσιμες όταν εξετάζονται φαινόμενα που είναι δύσκολο να μετρηθούν, όπως τα όνειρα, οι εικόνες, οι ζωγραφιές και τα τραγούδια (Tutty et al., 1996).

Μια μορφή ποιοτικής έρευνας είναι η **ψυχοβιογραφική έρευνα**, η εις βάθος ανάλυση συγκεκριμένων ατόμων –συνήθως επιφανών προσώπων, διασημοτήτων και ηγετών– που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές χώρες ή πολιτισμούς. Τις περισσότερες φορές, οι ειδικοί προσπαθούν να συλλέξουν εμπειρικά στοιχεία για να συνθέσουν το ψυχολογικό προφίλ των υπό μελέτη ατόμων. Για τη συλλογή τέτοιων στοιχείων εξετάζουν προσωπικά ημερολόγια, ομιλίες, επιστολές, απομνημονεύματα, συνεντεύξεις και μαρτυρίες.

Οι ποιοτικές και οι ποσοτικές μέθοδοι δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενες και σε πολλές περιπτώσεις οι ψυχολόγοι επιλέγουν και τις δύο στην έρευνά τους. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη με μετανάστες, οι ερευνητές πρώτα χρησιμοποίησαν μια ποιοτική μέθοδο για να κατανοήσουν καλύτερα τους συμμετέχοντες, και μόνον έπειτα σχεδίασαν και εφάρμοσαν ποσοτικές διαδικασίες (Roer-Strier & Kurman, 2009).

Είναι γεγονός ότι η χρήση ποιοτικών μεθόδων προσδίδει ένα στοιχείο υποκειμενικότητας στη διαπολιτισμική έρευνα, αλλά αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο είναι τόσο πολύτιμη. Οι ποιοτικές μέθοδοι επιτρέ-

που στους ψυχολόγους να εξετάσουν τις καθημερινές σκέψεις, τα δημιουργήματα και τις αποφάσεις των ατόμων στις φυσικές πολιτισμικές συνθήκες τους (Rai & Fiske, 2010).

Βασικά βήματα για τον σχεδιασμό μιας διαπολιτισμικής μελέτης

Μια αξιόπιστη διαπολιτισμική μελέτη πρέπει να πληροί όλες τις βασικές προδιαγραφές που απαιτούνται για μια εμπειρική μελέτη στη γενική Ψυχολογία (βλ. τη συνοδευτική «Μελέτη Περίπτωσης» που ακολουθεί).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Δέκα βήματα στον σχεδιασμό (διαπολιτισμικής) έρευνας

Βήμα 1. Περιγράψτε το πρόβλημα (ζήτημα) που επιθυμείτε να διερευνήσετε. Προβείτε σε επισκόπηση της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας που αφορά το θέμα σας. Μπορείτε να ανατρέξετε σε δημοφιλή επιστημονικά περιοδικά ή σε άλλα έντυπα σχετικά με το θέμα, καθώς και σε εφημερίδες για πρόσθετες παραπομπές. Ελέγξτε τις διαθέσιμες πηγές στη γλώσσα της χώρας ή των χωρών που εξετάζετε, εάν είναι απαραίτητο.

Βήμα 2. Διατυπώστε τον ερευνητικό σκοπό σας, εξηγήστε δηλαδή ποιο είναι το αποτέλεσμα που επιθυμείτε να πετύχετε. Έπειτα εισάγετε μία ή μερικές υποθέσεις για τη μελέτη σας. Μπορείτε να ακολουθήσετε τουλάχιστον δύο στρατηγικές. (1) Επαγωγική: συλλέγετε πρώτα τα δεδομένα και έπειτα βγάζετε συμπέρασμα για τα υπό μελέτη δείγματα. (2) Παραγωγική: επιλέγετε πρώτα ένα θεωρητικό πλαίσιο και έπειτα συλλέγετε δεδομένα για να καταδείξετε ή να απορρίψετε την επιλεγμένη υπόθεση.

Βήμα 3. Ταυτοποιήστε και περιγράψτε το ερευνητικό δείγμα της μελέτης σας: ομάδες ανθρώπων, αναφορές σε εφημερίδες, ζωγραφιές παιδιών, κείμενα κ.λπ.

Βήμα 4. Επιλέξτε ή σχεδιάστε μια μεθοδολογία για το πρότζεκτ σας. Βεβαιωθείτε ότι η μέθοδός σας δεν παραβιάζει την ερευνητική δεοντολογία.

Απευθυνθείτε στην αρμόδια Επιτροπή Δεοντολογίας για έγκριση¹. Συνατάξτε ένα χρονοδιάγραμμα για το πρότζεκτ σας.

Βήμα 5. Διενεργήστε μια πιλοτική μελέτη, δηλαδή μια προκαταρκτική διερεύνηση της μεθόδου, για να δείτε πώς λειτουργεί στην πράξη η μεθοδολογία σας και αν υπάρχουν εμπόδια στη συλλογή των δεδομένων.

Βήμα 6. Συλλέξτε ερευνητικά δεδομένα.

Βήμα 7. Αναλύστε τα δεδομένα σας χρησιμοποιώντας τις κατάλληλες στατιστικές διαδικασίες.

Βήμα 8. Ερμηνεύστε κριικά τα ευρήματά σας σε συνάρτηση με τη συναφή βιβλιογραφία και αφού λάβετε υπόψη τους μεθοδολογικούς περιορισμούς. Προσοχή στην αποφυγή της πολιτισμικής μεροληψίας (βλ. παρακάτω στο ίδιο Κεφάλαιο.)

Βήμα 9. Παρουσιάστε τα αποτελέσματα της έρευνας. Διαμορφώστε την αναφορά σας ανάλογα με τους σκοπούς (π.χ. προφορική ανακοίνωση σε συνέδριο ή άρθρο σε επιστημονικό περιοδικό) και τις εκάστοτε προδιαγραφές.

Βήμα 10. Στην αναφορά σας προτείνετε πού και πώς μπορούν ή πρέπει να χρησιμοποιηθούν τα δεδομένα σας (π.χ. στην εκπαίδευση, στη θεραπεία, στην επίλυση συγκρούσεων, σε μελλοντικές έρευνες κ.λπ.).

Σε τελική ανάλυση, ο ερευνητής προσπαθεί να διερευνήσει τόσο τη σπουδαιότητα όσο και τη σημασία των διαπολιτισμικών διαφορών ή ομοιοτήτων. Λόγω του ότι η έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι συγκριτική, οι διερευνητικές στρατηγικές μπορεί να επιδιώκουν δύο τουλάχιστον στόχους.

Με την επιλογή μιας **στρατηγικής προσανατολισμένης στην εφαρμογή**, οι ερευνητές προσπαθούν να εξακριβώσουν κατά πόσο τα ερευ-

---

1. Σ.τ.Ε.: Τα ζητήματα δεοντολογίας είναι ιδιαίτερα σημαντικά, αν και μάλλον υποτιμημένα σε χώρες που δεν διαθέτουν συγκροτημένο θεσμικό πλαίσιο για τη διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας. Στην Ελλάδα υιοθετείται γενικά ο κώδικας δεοντολογίας της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας (www.apa.org/ethics/code). Ευρέως αποδεκτά είναι επίσης τα κριτήρια που έχει επεξεργαστεί ο Βρετανικός Ψυχολογικός Σύλλογος (www.bps.org.uk/psychologists/standards-and-guidelines). Στον ιστότοπο της Ελληνικής Εταιρείας Ηθικής υπάρχει ξεχωριστή αναφορά στις ηθικές επιταγές και τους κώδικες δεοντολογίας κατά τη διενέργεια ερευνών σε ψυχολογικό πεδίο (www.ethics.gr/content/content/print.php?id=32). Ειδικά για θέματα που αφορούν τη διαχείριση ερευνητικών δεδομένων, οι ενδιαφερόμενοι ενθαρρύνονται να συμβουλευτούν επίσης την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (www.dpa.gr).

νητικά ευρήματα που προέκυψαν από μία χώρα ή έναν πολιτισμό είναι εφαρμόσιμα σε άλλες χώρες ή πολιτισμούς. Σε αυτό τον τύπο έρευνας, μια μεθοδολογία ή διαδικασία που ελέγχθηκε σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο (π.χ. στη συλλογική κοινωνία της Ιαπωνίας) δοκιμάζεται σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο (π.χ. στην ατομικιστική κοινωνία της Φινλανδίας). Για παράδειγμα, ένας Αργεντινός ψυχολόγος, ο οποίος δημιούργησε μια μοναδική μορφή συμπεριφορικής θεραπείας, μπορεί να εξετάσει την αποτελεσματικότητα αυτής της θεραπείας στη γειτονική Χιλή.

Η **συγκριτική στρατηγική** ασχολείται πρωτίστως με τις ομοιότητες και τις διαφορές των μετρήσεων σε ένα δείγμα πολιτισμικών ομάδων. Για παράδειγμα, ένας Καναδός ερευνητής τεκμηριώνει ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των μελών μιας οικογένειας και το μέγεθος της οικογένειας συσχετίζονται αρνητικά σε εθνικό επίπεδο. Έπειτα πρέπει να χρησιμοποιήσει μια συγκριτική στρατηγική για να εντοπίσει ομοιότητες ή διαφορές στη συσχέτιση μεταξύ εκπαίδευσης και μέγεθους της οικογένειας σε δείγματα από άλλες χώρες.

Αποφασιστικής σημασίας για μια επιτυχημένη συγκριτική μελέτη είναι η επιλογή της μεθοδολογίας. Συχνά η ίδια μέθοδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε διαφορετικές χώρες χωρίς άλλες τροποποιήσεις πέρα από τη μετάφραση. Ένα παράδειγμα τέτοιας άμεσης εφαρμογής της ίδιας μεθόδου είναι η μελέτη που διεξήγαγε ο Hofstede (1980) όταν το πρωτότυπο ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε σε 10 γλώσσες σε 53 χώρες. Σε άλλες περιπτώσεις είναι απαραίτητη η προσαρμογή της πρωτότυπης μεθόδου, η οποία συνήθως έχει να κάνει με την παράφραση ερωτήσεων ή δηλώσεων, την προσθήκη ή τη διαγραφή μερικών λέξεων για την αποσαφήνιση της σημασίας, την κατάτμηση των προτάσεων σε μικρότερες κ.λπ. Μερικοί συγγραφείς πιστεύουν ότι πολλά ψυχολογικά τεστ από έναν πολιτισμό μπορούν να εφαρμοστούν αποτελεσματικά –φυσικά, μετά την προσαρμογή τους– σε άλλες χώρες (Butcher et al., 1998). Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις είναι απαραίτητο να σχεδιαστεί μια εντελώς νέα μέθοδος για συγκριτική μελέτη. Για παράδειγμα, οι Cheung και συνεργάτες (1996), θεωρώντας ότι τα ερωτηματολόγια και οι κλίμακες εξέτασης της προσωπικότητας των ανθρώπων της Δύσης ήταν ανεπαρκή για τη μέτρηση των κύριων στοιχείων της προσωπικότητας των ανθρώπων της Κίνας, συνέταξαν ένα νέο ερωτηματολόγιο προσωπικότητας ειδικά για Κινέζους.

Ένας από τους κύριους προβληματισμούς κάθε διαπολιτισμικής μελέτης είναι η **ισοδυναμία**. Η έννοια αυτή δηλώνει ότι οι μέθοδοι που έχουν επιλεγεί για τη μελέτη μετρούν το ίδιο φαινόμενο σε όλες τις χώρες ή τους πολιτισμούς όπου διεξάγεται η συγκεκριμένη μελέτη. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής που προσπαθεί να κάνει διαπολιτισμικές συγκρίσεις για την ηγετική συμπεριφορά αντρών και γυναικών οφείλει να γνωρίζει ότι τα εμπειρικά αποτελέσματα αυτής της μελέτης θα πρέπει να αναλυθούν σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μελετήθηκαν οι ηγέτες (Ayman & Korabik, 2010).

Επιλογή του δείγματος

Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις στρατηγικές για την επιλογή δείγματος (Van de Vijver & Leung, 1997). Μία στρατηγική είναι η *συμπτωματική δειγματοληψία* ή *δείγμα ευκολίας*, όπου ο ερευνητής επιλέγει έναν πολιτισμό είτε τυχαία είτε –και αυτό είναι το πιθανότερο– επειδή ο ίδιος έχει προσωπικές ή επαγγελματικές επαφές στη χώρα από την οποία επιλέχθηκαν οι συμμετέχοντες. Για παράδειγμα, εάν έχετε έναν παλιό συμμαθητή και καλό φίλο που εργάζεται ως επαγγελματίας ψυχολόγος στην Ινδία, θα διστάζατε να συνεργαστείτε μαζί του σε μια συγκριτική μελέτη; Το δείγμα ευκολίας είναι πολύ δημοφιλές, αλλά έχει ορισμένους περιορισμούς επειδή κάποιες πολιτισμικές ή εθνοτικές ομάδες προσελκύουν μεγαλύτερη προσοχή από άλλες. Ποιες ομάδες, κατά την άποψή σας, θα έχουν το πλεονέκτημα εδώ;

Ένας δεύτερος τύπος δειγματοληψίας είναι η *συστηματική*. Ο ψυχολόγος επιλέγει εθνικά ή εθνοτικά δείγματα βασισμένος σε μια θεωρία ή κάποια θεωρητική υπόθεση. Τα δείγματα μπορεί να επιλέγονται επειδή αντιπροσωπεύουν άτομα που υιοθετούν διαφορετικά έθιμα. Για παράδειγμα, ένας ψυχολόγος ο οποίος μελετά την ικανοποίηση σε προσυμφωνημένους γάμους (με προξενιό) μπορεί να επιλέξει χώρες με και χωρίς παράδοση σε αυτό τον τύπο γάμου. Στη μία κατηγορία θα τοποθετηθούν η Γερμανία, η Ισπανία, η Χιλή και η Αυστραλία. Στην άλλη κατηγορία θα ενταχθούν χώρες όπως η Ινδία, το Πακιστάν και η Σομαλία. Σε ποια κατηγορία θα τοποθετούσατε την Ελλάδα; Θα ήταν ίδια η απάντησή σας αν σκεφτόσασταν με αναφορά στο παρελθόν, τι συνέβαινε δηλαδή αρκετές δεκαετίες πριν;

Μια τρίτη στρατηγική δειγματοληψίας είναι η *τυχαία*, κατά την οποία ένα μεγάλο δείγμα χωρών ή ομάδων επιλέγεται με τυχαίο τρόπο. Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε χώρα ή ομάδα έχει ίσες ευκαιρίες να επιλεγεί στο ερευνητικό δείγμα. Για παράδειγμα, η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε από τον Schwartz (1994), ο οποίος, σε μία από τις πλέον εξέχουσες συγκριτικές μελέτες στην Ψυχολογία, εξέτασε τις ανθρώπινες αξίες σε 36 τυχαία επιλεγμένες χώρες. Η ίδια μέθοδος χρησιμοποιήθηκε επίσης από τον David Schmitt και τους συνεργάτες του για τη μέτρηση των χαρακτηριστικών προσωπικότητας σε 17.837 άτομα από 56 έθνη (Schmitt et al., 2007).

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά ενός **αντιπροσωπευτικού δείγματος** αντανακλούν με ακρίβεια τα αντίστοιχα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Ο προσδιορισμός του μεγέθους του αντιπροσωπευτικού δείγματος αποτελεί ουσιαστικά το βασικό πρόβλημα όλων των μελετών στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Υπάρχουν κάποιες στατιστικές μέθοδοι που καθορίζουν με μεγαλύτερη ή μικρότερη ακρίβεια το μέγεθος και τον τύπο του δείγματος (Heiman, 1996). Γενικά, όσο μικρότερο το δείγμα, τόσο μεγαλύτερο είναι το δειγματοληπτικό σφάλμα και τόσο πιο αυξημένη η πιθανότητα να προκύψουν ευρήματα που οφείλονται στην τύχη. (Το δειγματοληπτικό σφάλμα δηλώνει τον βαθμό στον οποίο το δείγμα διαφέρει από τον πληθυσμό που αντιπροσωπεύει.) Αντίστροφα, όσο μεγαλύτερο το δείγμα, τόσο μικρότερο το δειγματοληπτικό σφάλμα. Για παράδειγμα, μια μελέτη η οποία τεκμηρίωσε τη διαπολιτισμική αρνητική συσχέτιση μεταξύ απόστασης εξουσίας, αφενός, και επικοινωνιακής και ψυχολογικής προσβασιμότητας του ηγέτη, αφετέρου, είναι πιθανό να περιέχει πολύ μικρό δειγματοληπτικό σφάλμα επειδή πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 39 χωρών με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά (Offermann & Hellmann, 1997).

Μία από τις πιο αξιόπιστες μεθόδους σχεδιασμού ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος είναι η τυχαία δειγματοληψία. Ένα τυχαίο δείγμα αναμένεται να είναι αντιπροσωπευτικό. Η μέση βαθμολογία που λαμβάνεται από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα είναι πιθανό να συνιστά μια καλή εκτίμηση για ολόκληρο τον πληθυσμό. Αυτό ωστόσο είναι απλώς μια γενική υπόθεση. Ακόμα και η τυχαία δειγματοληψία μπορεί να οδηγήσει σε ένα μη αντιπροσωπευτικό δείγμα, όπως ίσως εκείνο το οποίο περιγράφηκε στην εισαγωγική βινιέτα.

Η έρευνα έχει δείξει κατ' επανάληψη ότι οι εκτιμήσεις που προκύ-

πουν από μεγάλα δείγματα είναι περισσότερο αξιόπιστες από εκείνες που προκύπτουν από μικρά δείγματα. Παρ' όλα αυτά, όταν διαμορφώνουμε κρίσεις, κατά κανόνα δεν λαμβάνουμε υπόψη αυτή την αρχή. Ως εκ τούτου, και παρά το γεγονός ότι τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από μικρά δείγματα δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστοι προβλεπτικοί δείκτες των χαρακτηριστικών ενός πληθυσμού, τείνουμε να υποπίπτουμε στο σφάλμα της υπεργενίκευσης από ένα τόσο μικρό δείγμα. Ας αποτυπώσουμε αυτή την έννοια μαθηματικά. Τι πιστεύετε: Η πιθανότητα «7 στα 10» είναι καλύτερη από την πιθανότητα «60 στα 100»; Ναι, η πρώτη περίπτωση φαίνεται καλύτερη. Αλλά ποιος από αυτούς τους δείκτες είναι πιο αξιόπιστος; Ο πιο αξιόπιστος δείκτης είναι η πιθανότητα «60 στους 100», επειδή έχει προκύψει από μεγαλύτερο, άρα πιο αξιόπιστο δείγμα.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Δειγματοληψία και ερμηνεία αποτελεσμάτων

Οι Buda και Elsayed-Eikhouly (1998) συνέκριναν ζευγάρια από τις ΗΠΑ, την Αίγυπτο και τα κράτη του Περσικού Κόλπου (Κουβέιτ, Σαουδική Αραβία και Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα). Το αμερικανικό δείγμα σημείωσε σημαντικά υψηλότερη βαθμολογία στον ατομικισμό από ό,τι το αραβικό. Επιπλέον, εντοπίστηκε διαφορά ανάμεσα στα δείγματα από την Αίγυπτο και τα κράτη του Περσικού Κόλπου: οι Αιγύπτιοι είχαν χαμηλότερη βαθμολογία στη συλλογικότητα από ό,τι οι συμμετέχοντες στα κράτη του Περσικού Κόλπου. Οι συγγραφείς απέδωσαν αυτές τις διαφορές στο γεγονός ότι οι Αιγύπτιοι εκτίθενται σε δυτικές επιρροές. Πράγματι, πολλοί Αιγύπτιοι πολίτες ταξιδεύουν σε άλλες χώρες και επηρεάζονται από τη δυτική κουλτούρα, ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα της χώρας, το Κάιρο.

Ωστόσο, από την κριτική εξέταση των επιλεγμένων δειγμάτων μπορεί να προκύψει ένας προβληματισμός. Το συνολικό δείγμα της μελέτης ήταν 400 συμμετέχοντες, από τους οποίους περίπου 130 ήταν γυναίκες. Το αιγυπτιακό δείγμα αποτελούνταν από 224 άντρες και 75 γυναίκες. Από τους 102 Αμερικανούς συμμετέχοντες οι 55 ήταν γυναίκες. Το δείγμα από τον Περσικό Κόλπο συγκροτήθηκε αποκλειστικά από άντρες. Δηλαδή η συγκεκριμένη μελέτη μετρά τις διαφορές ανάμεσα σε τρεις εθνικές ομάδες ή μήπως τις διαφορές μεταξύ αντρών από τις χώρες του Περσικού Κόλπου, κυρίως αντρών από την Αίγυπτο και ενός μεικτού δείγματος από τις Ηνωμένες Πολιτείες;

Το δείγμα πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικό μιας ευρύτερης εθνοτικής, εθνικής ή άλλης κοινωνικής ομάδας. Δεν μπορούν να θεωρηθούν εθνικά δύο δείγματα εάν περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, το ένα εργαζόμενους της μεσαίας τάξης από τα προάστια της Γαλλίας και το άλλο Ουρουγουανούς φοιτητές από το Μοντεβιδέο. Σε αυτή την περίπτωση θα είναι ασαφές ποιες διαφορές μετρώνται: Διαφορές ανάμεσα σε δύο εθνικές ομάδες, ανάμεσα σε φοιτητές και εργαζόμενους ή ανάμεσα σε κατοίκους αστικών και ημιαστικών περιοχών; Ακόμα και τα αποτελέσματα της περίφημης μελέτης του Hofstede (1980), που βασίστηκε σε μεγάλο δείγμα 88.000 υπαλλήλων της IBM σε περισσότερες από 60 χώρες, πρέπει να γίνουν δεκτά με επιφύλαξη. Επειδή όλοι οι συμμετέχοντες ήταν υπάλληλοι σε μεγάλη πολυεθνική επιχείρηση, το δείγμα μπορούσε μόνο υπό όρους να αντιπροσωπεύει τους διαφορετικούς πληθυσμούς στις αντίστοιχες χώρες. Μια ουσιαστική αδυναμία στη διαπολιτισμική έρευνα είναι η υπερβολική εξάρτηση από τα ερευνητικά δείγματα που περιλαμβάνουν φοιτητές. Για διάφορους λόγους, οι φοιτητές δεν συνιστούν συνήθως αντιπροσωπευτικό δείγμα των εθνικών τους ομάδων. Έχουν καλύτερη μόρφωση, είναι κατά κανόνα νεότεροι και κάποιες φορές πιο ευκατάστατοι από τον γενικό πληθυσμό (Oyserman et al., 2002).

Σε κάθε περίπτωση, όταν επιλέγουμε και αναλύουμε δείγματα για διαπολιτισμική έρευνα, θα πρέπει να προσέχουμε τις βασικές διαφορές στα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων.

Η μέθοδος της παρατήρησης

“ Δεν μπορείς να δημιουργήσεις εμπειρία. Πρέπει να τη βιώσεις. ”

Albert Camus (1913-1960) – Γάλλος συγγραφέας,
φιλόσοφος και δημοσιογράφος

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ 1940 και 1945, οι βρετανικές και αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες παγίδεψαν με «κοριοίους» αρκετές χιλιάδες Γερμανούς και Ιταλούς αιχμαλώτους πολέμου. Σκοπός ήταν να καταγράψουν τις μυστικές συνομιλίες τους με την ελπίδα να ανακαλύψουν σημαντικά στρατιωτικά μυστικά. Αυτές οι καταγραφές των μη λογοκριμένων συνομιλιών αποκάλυψαν επίσης πολλά εντυπωσια-

κά γεγονότα για τις εμπειρίες πολέμου των ανθρώπων. Οι ιστορικοί και οι ψυχολόγοι που τις μελέτησαν μπόρεσαν να παρατηρήσουν πόσο πολλοί αιχμάλωτοι στρατιώτες και αξιωματικοί μιλούσαν χωρίς μετάνοια ή τύψεις για τη θανάτωση και τον βασανισμό ανθρώπων, σχεδόν καυχώμενοι για τα ακραία επίπεδα βίας στα οποία επιδόθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου (Neitzel & Welzer, 2012). Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι ψυχολόγοι χρησιμοποίησαν την **παρατήρηση** –την απόκτηση πληροφοριών σχετικά με αναγνωρίσιμες μεταβλητές από πρωτογενή πηγή– για να κάνουν τη μελέτη τους.

Εάν καταγράφετε τη συμπεριφορά των ανθρώπων στο φυσικό τους περιβάλλον (λ.χ. στους δρόμους της Μαδρίτης και του Πεκίνου) με λίγη ή καθόλου προσωπική παρέμβαση, ακολουθείτε μια διαδικασία που ονομάζεται **φυσική παρατήρηση**. Στην **εργαστηριακή παρατήρηση** προσέρχονται οι συμμετέχοντες, εσείς –ως ψυχολόγοι– σχεδιάζετε ειδικές καταστάσεις ή προετοιμάζετε ένα σύνολο ερεθισμάτων και έπειτα ζητάτε από αυτούς να αποκριθούν. Μια επιστημονική διαπολιτισμική παρατήρηση είναι δύσκολο να σχεδιαστεί επειδή πρέπει να χρησιμοποιήσει αναγνωρίσιμες και μετρήσιμες μεταβλητές (LeVine, 2010). Ένα παράδειγμα διαπολιτισμικής παρατήρησης θα μπορούσε να είναι η μελέτη διαφορετικών μοτίβων βαδίσματος σε αρκετές χώρες (βλ. Κεφάλαιο 10), όπου ο ερευνητής δεν επηρεάζει το πόσο γρήγορα περπατούν τα άτομα στον δρόμο.

Οι παρατηρήσεις μπορούν να είναι δομημένες ή αδόμητες. Σε μια αδόμητη παρατήρηση συνήθως δεν υπάρχει συγκεκριμένο σχέδιο. Ο ερευνητής αναγνωρίζει και περιγράφει διάφορες αντιδράσεις που αφορούν ένα άτομο ή μια ομάδα. Οι δομημένες παρατηρήσεις βασίζονται σε ένα σχέδιο το οποίο προσδιορίζει τις συμπεριφορές ή τα χαρακτηριστικά που επιθυμούμε να παρατηρήσουμε. Αυτή η μέθοδος συχνά απαιτεί τη βαθμολόγηση από τον παρατηρητή ή την αξιολόγηση αυτών των ενεργειών και χαρακτηριστικών. Μελέτες δείχνουν ότι η βαθμολογία που παρέχει ένας παρατηρητής για άλλα άτομα από τον ίδιο πολιτισμό γενικά παράγει αρκετά αξιόπιστες αξιολογήσεις. Μια μελέτη, η οποία εξέτασε δεδομένα από περισσότερους από 40.000 ανθρώπους, έδειξε ότι η αξιολόγηση της προσωπικότητας από φίλους, μέλη της οικογένειας ή μη σχετιζόμενους παρατηρητές μπορεί να προβλέψει με αρκετή ακρίβεια τη συμπεριφορά των αξιολογούμενων ατόμων βάσει των εμφανών χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς τους (Connolly & Ones, 2010). Δυσκολίες όμως μπορεί

να προκύψουν όταν παρατηρούμε ανθρώπους από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Οι προσδοκίες του ερευνητή μπορεί να έχουν αντίκτυπο στα αποτελέσματα της παρατήρησης. Σε έναν Κινέζο παρατηρητή, για παράδειγμα, τα περισσότερα Ελληνόπουλα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μπορεί να φαίνονται «αχαλίνωτα» και «υπερκινητικά». Αντίθετα, σε έναν ψυχολόγο από την Ελλάδα, οι Κινέζοι μαθητές στην τάξη μπορεί να φαίνονται «συγκρατημένοι» και «διστακτικοί».

Η χρήση της παρατήρησης απαιτεί από τον ερευνητή να διαθέτει υπομονή και μια δόση σκεπτικισμού. Πρέπει να διερωτάται συνεχώς: «Παρατήρησα τα πάντα στους συμμετέχοντες ή υπάρχει κάτι που μου έχει διαφύγει;» Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα παρατήρησης είναι μια μελέτη του πολιτισμού της φυλής Ουτκού των Ινουίτ (Briggs, 1970). Αρχικά η ερευνήτρια βρήκε –ως αποτέλεσμα παρατήρησης– ότι στα μέλη αυτής της εθνοτικής ομάδας δεν υπήρχαν αντιδράσεις θυμού. Αυτή η παρατήρηση όμως σήμαινε ότι τα εν λόγω άτομα δεν βίωναν θυμό; Καθόλου. Μια πιο υπομονετική παρατήρηση παρείχε ένα νέο σύνολο δεδομένων. Παρότι δεν υπήρχαν εμφανείς εκδηλώσεις θυμού στις διαπροσωπικές σχέσεις των Ινουίτ, ο θυμός μπορούσε να εκτονωθεί με τουλάχιστον δύο τρόπους: ενάντια στους σκύλους και ενάντια στα άτομα που εξορίζονταν από την κοινότητα.

Έρευνες με ερωτηματολόγια

Οι **δημοσκοπικές έρευνες με ερωτηματολόγια** είναι ίσως η πιο συνηθισμένη τεχνική συλλογής δεδομένων στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Σε μια τυπική δημοσκόπηση ο ερευνητής ζητά από τους συμμετέχοντες να εκφράσουν τη γνώμη τους για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Μπορούν να υπάρχουν ανοιχτές ερωτήσεις και –το συνηθέστερο– ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής. Οι *ανοιχτές ερωτήσεις* δίνουν στα άτομα την ελευθερία να εκφραστούν και να εξηγήσουν τις διαφοροποιήσεις των σκέψεων και των συναισθημάτων τους. Αυτές οι απαντήσεις όμως συχνά είναι δύσκολο να ερμηνευτούν ποσοτικά. Επιπλέον, κάποια άτομα –μικρά παιδιά ή άνθρωποι με χαμηλή γλωσσική επάρκεια, καθώς και όσοι δεν είναι διατεθειμένοι να αποκαλύψουν πληροφορίες για τον εαυτό τους– δυσκολεύονται να διατυπώσουν ελεύθερα τις ιδέες τους. Οι *ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής*,

παρότι είναι ευκολότερο να αναλυθούν, περιορίζουν τον συμμετέχοντα στην επιλογή μίας απάντησης. Στο Κεφάλαιο 5 θα δούμε επίσης ότι σε μερικές περιπτώσεις η έλλειψη εξοικείωσης με τυπικές κλίμακες απόκρισης μπορεί να επηρεάσει την ατομική βαθμολογία. Σε πολλές κοινότητες, για παράδειγμα, η επιβεβλημένη χρήση έτοιμων ερωτηματολογίων περιορίζεται από τα υψηλότερα ποσοστά αναλφαβητισμού και την απροθυμία των ανθρώπων να αντιμετωπίσουν το ανοίκειο.

Υπάρχουν άμεσες και έμμεσες δημοσκοπήσεις. Στις **άμεσες δημοσκοπήσεις**, ο ερωτών (το άτομο που παίρνει τη συνέντευξη) διατηρεί ή μπορεί να έχει άμεση επικοινωνία με τον ερωτώμενο και είναι σε θέση να δώσει ανατροφοδότηση, να επαναλάβει μια ερώτηση ή να ζητήσει πρόσθετες πληροφορίες. Στις **έμμεσες δημοσκοπήσεις**, η προσωπική επίδραση του ερευνητή είναι πολύ μικρή επειδή δεν υπάρχει άμεση επικοινωνία με τον ερωτώμενο. Οι ερωτήσεις είναι κατά κανόνα γραπτές και διανέμονται ιδιοχειρώς ή αποστέλλονται ταχυδρομικά ή ηλεκτρονικά στους συμμετέχοντες στην κατοικία, στις τάξεις ή στον χώρο εργασίας τους.

Οι άμεσες δημοσκοπήσεις διεξάγονται με διάφορους τρόπους. Οι πιο συνηθισμένοι είναι κατά πρόσωπο ή μέσω τηλεφώνου. Στις κατά πρόσωπο δημοσκοπήσεις ο ερωτών μπορεί να δει τους συμμετέχοντες, οι οποίοι συνήθως βρίσκονται στην κατοικία ή στον χώρο εργασίας τους, αλλά όχι αποκλειστικά εκεί. Οι τηλεφωνικές δημοσκοπήσεις –παρότι δεν υπάρχει οπτική επαφή ανάμεσα στον ερωτώμενο και στον ερευνητή– βασίζονται επίσης στην άμεση αλληλεπίδραση. Αυτός ο τύπος δημοσκόπησης είναι συνήθως ο λιγότερο δαπανηρός και μπορεί να χρησιμοποιηθεί με επιτυχία εκεί όπου ο πληθυσμός έχει απεριόριστη πρόσβαση σε τηλεφωνικές συσκευές.

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Τι είδους εμπόδια θα περίμενε να αντιμετωπίσει ένας Δυτικός ερευνητής εάν αποφάσιζε να πραγματοποιήσει μια δημοσκόπηση σε χώρα η οποία απέχει πολλά χιλιόμετρα από τον τόπο διαμονής του; Μπορούν οι άνθρωποι να ερωτώνται τυχαία και σε προσωπικό επίπεδο; Αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει πρόβλημα. Φανταστείτε έναν ξένο ερευνητή σε μια μικρή πόλη να κάνει στους ανθρώπους ερωτήσεις και να γράφει τις απαντήσεις τους σε ένα χαρτί. Περιμένετε ότι οι άνθρωποι θα είναι ανοιχτοί με τον ερευνητή;

Σε τέτοιες περιπτώσεις ίσως πρέπει να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικές μέθοδοι δημοσκοπήσης. Για παράδειγμα, ο Ho (1998) περιέγραψε μια διαδικασία που χρησιμοποιείται στην ψυχολογική έρευνα στις Φιλιππίνες. Αυτή η ειδική διακριτική διαδικασία δημοσκοπικής έρευνας ονομάζεται *παγκ-τατανουγκ-τανόγκ* (που στα φιλιππινέζικα σημαίνει «κάνω ερωτήσεις») και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε σχετικά μικρές, σταθερές και ομοιογενείς κοινότητες. Ένα από τα πλεονεκτήματά της είναι ότι ο ερευνητής αποφεύγει να κάνει τους ερωτώμενους να νιώσουν ότι αποτελούν «υποκείμενα μελέτης» και ότι οι απαντήσεις τους χρησιμοποιούνται ως ερευνητική πληροφορία. Εφαρμόζοντας αυτή τη μέθοδο, ο ερευνητής μπορεί να θέσει ερωτήσεις σε φυσικά πλαίσια χωρίς παρεμβολές. Συνομιλεί με τους ανθρώπους «κάνοντας ερωτήσεις». Οι ερωτήσεις είναι δυνατόν να γίνουν με τη σειρά και να οδηγήσουν σε νέες ερωτήσεις και πρόσθετες διευκρινίσεις, αν χρειαστεί. Η ασυνέπεια στις απαντήσεις μπορεί να δείχνει ότι υπάρχει ποικιλομορφία στις απόψεις των ερωτώμενων. Από την άλλη, η συνέπεια στις απαντήσεις μπορεί να δηλώνει μια ιδιαίτερη τάση στις απόψεις των ανθρώπων. Η διεξαγωγή αυτού του τύπου έρευνας επιτρέπει στους ερευνητές να μελετήσουν πολλά σημαντικά και ευαίσθητα ζητήματα τα οποία μια «τυπική» δημοσκοπική έρευνα δεν είναι σε θέση να δια φωτίσει.

Μελέτες που διεξήχθησαν επί σειρά ετών υποστηρίζουν ότι πολλά ερωτηματολόγια, τα οποία χρησιμοποιούνται από επαγγελματίες ψυχολόγους, μπορούν γενικά να προβλέψουν τη συμπεριφορά ενός ατόμου με βάση την αξιολόγηση των απαντήσεων σχετικά με την τρέχουσα συμπεριφορά του. Παρ' όλα αυτά, οι αυτοαναφορές δεν είναι αμερόληπτες. Για παράδειγμα, θα πρέπει να λαμβάνετε υπόψη το φαινόμενο της αυτοεξυπηρετικής μεροληψίας: είναι η τάση των ανθρώπων να αξιολογούν τα δικά τους χαρακτηριστικά ως καλύτερα ή ως πιο προηγμένα από εκείνα του «μέσου» ανθρώπου. Από την άλλη, κάποιιοι άνθρωποι έχουν την τάση να υποβαθμίζουν τα επιτεύγματα και τις δυνατότητές τους. Τα δείγματα ερωτώμενων από την Κίνα, τη Βόρεια Κορέα και την Ιαπωνία συνήθως αξιολογούν τους εαυτούς τους ως τους λιγότερο εργατικούς ανθρώπους στον κόσμο. Στις δικές τους αυτοαναφορές, οι άνθρωποι από δυτικούς πολιτισμούς (π.χ. Αυστραλοί, Αμερικανοί, Καναδοί ή Γερμανοί) ήταν πολύ πιο πιθανό να περιγράψουν τα ατομικά τους γνωρίσματα με όρους εσωτερικών ψυχολογικών χαρακτηριστικών και λιγότερο με όρους ρόλων

και σχέσεων από ό,τι οι άνθρωποι από μη δυτικούς πληθυσμούς (Heine, 2008· Schmitt et al., 2007).

Μία από τις πιο συνηθισμένες δυσκολίες που συνδέονται με την αυτοεξυπηρετική μεροληψία είναι η τάση των ατόμων να παρουσιάζουν τον εαυτό τους με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους. Μελέτες δείχνουν πως οι γονείς διστάζουν να παραδεχτούν ότι χρησιμοποιούν κοινωνικά ακατάλληλες πρακτικές ανατροφής για τα παιδιά τους, όπως τη σωματική τιμωρία ή άλλες μορφές βίας (Iusitini et al., 2011). Σε δημοσκοπήσεις σχετικά με σεξουαλικές πρακτικές, οι άντρες συνήθως αναφέρουν ότι αρχίζουν το σεξ σε μικρότερες ηλικίες, κάνουν σεξ με μεγαλύτερη συχνότητα και έχουν περισσότερους ερωτικούς συντρόφους από ό,τι οι γυναίκες. Στην πραγματικότητα, τέτοιες διαφορές φύλου μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι πολλές γυναίκες δεν είναι διατεθειμένες να δώσουν ειλικρινείς απαντήσεις για τη σεξουαλική τους συμπεριφορά, καθώς και ότι μπορεί να θεωρούν τέτοια θέματα ακατάλληλα και αισχρά. Σε μια μελέτη, οι ψυχολόγοι ζήτησαν από φοιτητές και των δύο φύλων να απαντήσουν σε ερωτήσεις για τις σεξουαλικές τους στάσεις και συμπεριφορές. Οι συμμετέχοντες πίστευαν ότι ήταν συνδεδεμένοι με μια συσκευή ανίχνευσης ψεύδους (έναν «πολύγραφο»). Οι φοιτητές, οι οποίοι συμπλήρωσαν έντυπα ερωτηματολόγια, ενημερώθηκαν ότι η συσκευή θα αντιδρούσε αν ανίχνευε αναληθείς απαντήσεις ακόμα και στις γραπτές. Ωστόσο ο πολύγραφος δεν λειτουργούσε. Το ενδιαφέρον εύρημα ήταν ότι υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες οι απαντήσεις των γυναικών ήταν παρόμοιες με τις απαντήσεις των αντρών σε ορισμένες περιοχές της σεξουαλικής συμπεριφοράς, επειδή πίστευαν ότι λειτουργούσε ο ανιχνευτής ψεύδους. Οι απαντήσεις των αντρών δεν άλλαξαν τόσο όσο εκείνες των γυναικών υπό αυτές τις διαφορετικές συνθήκες ελέγχου (Alexander & Fisher, 2003). Οι ερευνητές θεώρησαν ότι σε εκείνη τη μελέτη πολλές γυναίκες είχαν προτιμήσει να δώσουν «κοινωνικά αποδεκτές» απαντήσεις.

Η λήψη αξιόπιστης πληροφορίας με τη χρήση ερωτηματολογίων σε χώρες με απολυταρχικά καθεστώτα μπορεί να είναι εξαιρετικά δύσκολη. Υπάρχουν αρκετοί λόγοι γι' αυτό (Mills & Singh, 2007). Πρώτον, οι κυβερνήσεις αποθαρρύνουν τα άτομα να δίνουν οποιαδήποτε πληροφορία (π.χ. αναφορές για βιασμούς ή άσκηση βίας), καθώς κάτι τέτοιο θα μπορούσε να καταστρέψει τη «φήμη» της χώρας. Δεύτερον, οι άνθρωποι συχνά δεν είναι βέβαιοι για το απόρρητο της πληροφορίας που μοιράζονται

με άλλους, ιδιαίτερα εάν η πληροφορία αφορά την προσωπική τους ζωή. Μια γραπτή δήλωση που παρέχει ένας ψυχολόγος για να εξασφαλίσει την εμπιστευτικότητα των εμπειρικών δεδομένων δεν έχει παρά ελάχιστη σημασία γι' αυτούς. Τρίτον, κάποια άτομα είναι διατεθειμένα να παρέχουν κοινωνικά επιθυμητές πληροφορίες για να αποφύγουν πιθανά προβλήματα με τους φορείς εξουσίας, όπως περιγράφηκε στη μελέτη περίπτωσης στην αρχή αυτού του κεφαλαίου.

Πειραματικές μελέτες

Οι πειραματικές μέθοδοι επιτρέπουν στους ψυχολόγους να προσδιορίσουν πώς η συμπεριφορά και η εμπειρία ενός ατόμου ποικίλλουν σε διαφορετικές καταστάσεις. Τα πειράματα πρέπει να παρέχουν στους ερευνητές διαφανείς και επαληθεύσιμες διαδικασίες. Για παράδειγμα, δεν ρωτούν απλώς τα άτομα πόσο γρήγορα μπορούν να λάβουν αποφάσεις, αλλά ελέγχουν επίσης την ταχύτητα τέτοιων αποφάσεων σε διάφορες πειραματικές συνθήκες.

Για τη διεξαγωγή ενός **πειράματος** τοποθετείτε τυχαία επιλεγμένα άτομα σε συγκεκριμένες πειραματικές συνθήκες. Τροποποιώντας αυτές τις συνθήκες, επιχειρείτε να ανιχνεύσετε ειδικές αλλαγές στη συμπεριφορά, στις στάσεις ή στα συναισθήματα των ατόμων. Σε ένα πείραμα, η συνθήκη που ελέγχεται –αυτή δηλαδή που μπορεί να τροποποιηθεί από εσάς– ονομάζεται **ανεξάρτητη μεταβλητή**. Η διάσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας που μελετάται και αναμένεται να αλλάξει υπό την επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής ονομάζεται **εξαρτημένη μεταβλητή**. Ως πειραματιστές, εσείς ελέγχετε την ανεξάρτητη μεταβλητή: τροποποιείτε τις συνθήκες του πειράματος.

Ένα απλό παράδειγμα πειραματικής διαδικασίας μπορούμε να δούμε σε μια κλασική μελέτη που αφορούσε την προτίμηση σημαίας από μαθητές που ανήκαν σε δύο ομάδες: Άραβες και Εβραίους. Ο ερευνητής μέτρησε πόσο συχνά τα παιδιά από τις δύο ομάδες, τα οποία ζούσαν όλα στο Ισραήλ, μπορούσαν να επιλέξουν σύμβολα που αντιπροσώπευαν την εθνική τους ταυτότητα, και συγκεκριμένα είτε την ισραηλινή είτε την παλαιστινιακή σημαία. Στη μελέτη αυτή, η εξαρτημένη μεταβλητή ήταν η απόφαση επιλογής μιας εικόνας στην οποία υπήρχε μία συγκεκριμένη ση-

μαία. Οι εικόνες που παρουσίαζαν διάφορες σημαίες ήταν η ανεξάρτητη μεταβλητή – και αυτή η μεταβλητή ήταν που διαχειρίστηκε ο πειραματιστής. Στο συγκεκριμένο πείραμα, αφού καταγράφηκαν οι απαντήσεις των παιδιών, διαπιστώθηκε ότι οι Άραβες και οι Εβραίοι μαθητές στο Ισραήλ είχαν σημαντικές διαφορές στην επιλογή σημαίας και ήταν σαφώς διαιρεμένοι με βάση την αραβική και την εβραϊκή καταγωγή τους (Lawson, 1975). Σε άλλο πείραμα, δύο ομάδες τυχαία επιλεγμένων ατόμων – η μία στην κομητεία Ουεστσέστερ της Νέας Υόρκης και η άλλη στη Βέρνη της Ελβετίας – προσεγγίστηκαν μέσω τηλεφώνου από μία γυναίκα (στην πραγματικότητα, ερευνητική βοηθό), η οποία τους έλεγε ότι είχε χαλάσει το αυτοκίνητό της αλλά δεν είχε μονάδες να τηλεφωνήσει και να ειδοποιήσει τους δικούς της, γι' αυτό ζητούσε από τους συμμετέχοντες να τηλεφωνήσουν εκείνοι σε μια φίλη της. Το ποσοστό ανταπόκρισης έδειξε ότι οι Ελβετοί συμμετέχοντες από τη Βέρνη υπήρξαν σημαντικά πιο εξυπηρετικοί από τα άτομα του αμερικανικού δείγματος (Gabriel et al., 2001).

Κάποιες ανεξάρτητες μεταβλητές δεν είναι απαραίτητα διαχειρίσιμες, σχετίζονται όμως με τον τρόπο τοποθέτησης των συμμετεχόντων σε διαφορετικές ομάδες. Σε μια τυπική διαπολιτισμική ερευνητική μελέτη, δύο ή περισσότερες ομάδες κατατάσσονται σε διαφορετικές κατηγορίες. Η εθνότητα, η εθνικότητα ή κάποιο άλλο πολιτισμικό στοιχείο ταυτοποίησης των μελών των υπό μελέτη ομάδων τυπικά θα αντιπροσωπεύουν την ανεξάρτητη μεταβλητή. Εάν η μελέτη είναι σχεδιασμένη με τον κατάλληλο τρόπο, οι διαφορές που διαπιστώνονται στις απαντήσεις των συμμετεχόντων μπορούν να εξηγηθούν ως σχετιζόμενες με το πολιτισμικό τους υπόβαθρο.

Ανάλυση περιεχομένου

Η ερευνήτρια Elke Weber από το Πανεπιστήμιο Ohio State συνέκρινε αρκετές χιλιάδες αμερικανικές και κινέζικες παροιμίες και λαϊκές εκφράσεις θέλοντας να διαπιστώσει πώς αυτές αντανακλούν τις ριψοκίνδυνες συμπεριφορές και τις συμπεριφορές αποφυγής κινδύνου. Σύμφωνα με τις υποθέσεις της ερευνήτριας, στην κινεζική κουλτούρα ο αριθμός των εκφράσεων που σχετίζονται με την προσεκτική συμπεριφορά του ατόμου θα έπρεπε να είναι σημαντικά μεγαλύτερος από αυτόν των αντίστοιχων εκφράσεων στη Δύση (λ.χ. στην αγγλική γλώσσα). Πράγματι, η Weber

βρήκε ότι στην κινέζικη γλώσσα οι παροιμίες και οι ρήσεις που σχετίζονται με ριψοκίνδυνη συμπεριφορά (όπως «Άδραξε την ευκαιρία και κάνε καλή χρήση της» ή «Αν κάποιος δεν έχει φύγει ποτέ από το σπίτι του, δεν μπορεί να γίνει σπουδαίος άνθρωπος») είναι πιο συχνές από ό,τι στην αγγλική γλώσσα (Weber, 1998). Αυτή η μέθοδος εξέτασης κειμένων είναι γνωστή ως ανάλυση περιεχομένου.

Η **ανάλυση περιεχομένου** είναι μια ερευνητική μέθοδος που οργανώνει και συνοψίζει συστηματικά τόσο το ρητό (αυτό που λέγεται ή γράφεται πραγματικά) όσο και το λανθάνον (η σημασία αυτού που λέγεται και γράφεται) περιεχόμενο ενός κειμένου, ενός μηνύματος ή άλλου είδους επικοινωνίας. Ο ερευνητής συνήθως εξετάζει τις απομαγνητοφωνήσεις των συζητήσεων ή των συνεντεύξεων, το περιεχόμενο τηλεοπτικών ή ραδιοφωνικών προγραμμάτων, επιστολών, άρθρων εφημερίδων και άλλων μορφών επικοινωνίας. Η κύρια διαδικασία διερεύνησης στην ανάλυση περιεχομένου ακολουθεί δύο βήματα. Αρχικά ο ερευνητής εντοπίζει κατηγορίες κωδικοποίησης. Αυτές μπορεί να είναι ουσιαστικά, έννοιες, ονόματα ή θέματα. Η κωδικοποίηση πρώτου επιπέδου είναι κατά κύριο λόγο συγκεκριμένη και έχει τον χαρακτήρα της ταυτοποίησης δεδομένων που είναι σαφώς εμφανή στο κείμενο. Το δεύτερο επίπεδο κωδικοποίησης είναι πιο αφηρημένο και συνδέεται με την ερμηνεία της σημασίας των κατηγοριών του πρώτου επιπέδου.

Η ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη όταν οι ερευνητές –για διάφορους λόγους– δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τυποποιημένα ερωτηματολόγια. Για παράδειγμα, μια μελέτη αλλοδαπών χωρίς επίσημα έγγραφα στις ΗΠΑ (Shiraev & Sobel, 2006) αποκάλυψε ότι τα άτομα που επιλέχθηκαν για τη συγκεκριμένη έρευνα στη συντριπτική τους πλειονότητα δεν επιθυμούσαν να δώσουν γραπτές απαντήσεις από φόβο μήπως συλληφθούν από την αμερικανική υπηρεσία μετανάστευσης. Προτίμησαν την προφορική επικοινωνία με τον ερευνητή, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει ένα μαγνητόφωνο για την καταγραφή των απαντήσεων. Γι' αυτό τον λόγο σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν εφικτό να χρησιμοποιηθεί η ποσοτική έκδοση της βασικής συνέντευξης που περιείχε αριθμητικές κλίμακες. Αντίθετα, δημιουργήθηκε μια ειδική ποιοτική έκδοση της συνέντευξης, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις νέες απαιτήσεις μιας «προφορικής» συνέντευξης (βλ. τη Μελέτη Περίπτωσης που ακολουθεί).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Τροποποίηση ερώτησης σε συνέντευξη

Ερώτηση 14 από την «τυπική» συνέντευξη:

«Στο παρελθόν είχατε ποτέ άσχημα όνειρα (εφιάλτες) ότι σας υποχρέωναν να φύγετε (ή σας απέλαυναν) από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής;»

Κλίμακα μέτρησης:

Διαρκώς   Συχνά   Περιστασιακά   Σπάνια   Ποτέ   Δεν απαντώ

Τροποποιημένη ερώτηση αρ. 14 για μια νέα έκδοση της συνέντευξης:

«Τώρα πείτε μου, παρακαλώ, στο παρελθόν είχατε ποτέ άσχημα όνειρα (εφιάλτες) ότι σας υποχρέωναν να φύγετε (ή σας απέλαυναν) από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής;»

Πρόσθετες ερωτήσεις προς υποβολή στη νέα έκδοση της συνέντευξης:

«Εάν ναι, τα θυμάστε;»

«Μπορείτε να περιγράψετε (ένα) κάποια από αυτά;»

«Έχετε συχνά τέτοια όνειρα;»

«Πόσο συχνά;»

Ο ερευνητής πρέπει να βεβαιωθεί ότι έχει επαληθεύσει τις πηγές πληροφόρησής του, ειδικότερα αν αναλύει ιστορίες ή αυτοβιογραφίες. Ασφαλώς πρέπει να εμπιστευόμαστε τους ανθρώπους και να πιστεύουμε ότι τα λεγόμενά τους είναι ακριβή. Οι άνθρωποι ωστόσο δεν αποκλείεται να κάνουν τίμια σφάλματα καθώς ανακαλούν τα γεγονότα, ή μπορεί να θυμούνται μόνο εκείνα τα συμβάντα που υποστηρίζουν την άποψή τους. Υπάρχουν αρκετές πλαστές αυτοβιογραφίες που έχουν γραφτεί από Δυτικούς συγγραφείς για λογαριασμό κάποιων εθνοτικών, οικονομικών ή άλλων μειονοτικών ομάδων. Οι ιστορικοί, για παράδειγμα, γνωρίζουν καλά τέτοιες κίβδηλες πηγές πληροφόρησης (Browder, 2000).

Ομάδες εστίασης

Μια ομάδα επιστημόνων στη Νότια Αφρική θέλησε να μελετήσει τις μη ασφαλείς σεξουαλικές πρακτικές που σχετίζονται με το AIDS. Οι ερευνη-

τές δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ερωτηματολόγια, αφού οι περισσότεροι άνθρωποι δεν επιθυμούσαν να δώσουν γραπτές απαντήσεις. Αντ' αυτού, στράφηκαν στη μέθοδο της συζήτησης σε ομάδες εστίασης, οι οποίες περιλάμβαναν νεαρές γυναίκες, άντρες και μέλη της κοινότητας διαφορετικών ηλικιών. Κατά τη διάρκεια αυτών των συζητήσεων οι συμμετέχοντες μίλησαν για αρκετές ριψοκίνδυνες συμπεριφορές μέσα σε ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης και σεβασμού (Zembe et al., 2013).

Η **μεθοδολογία των ομάδων εστίασης** χρησιμοποιείται συχνά σε μελέτες για την υγεία, καθώς και στην ακαδημαϊκή έρευνα και την έρευνα μάρκετινγκ. Το κύριο πλεονέκτημα της μεθόδου είναι ότι δίνει την ευκαιρία για εις βάθος ανάλυση των διαλογικών συζητήσεων που αφορούν κοινωνικά, εθνικά και έμφυλα θέματα: για παράδειγμα, αν ένα προϊόν μόδας θα είχε επιτυχία σε ορισμένες εθνοτικές ομάδες ή αν μια ψυχοθεραπευτική διαδικασία θα ήταν κατάλληλη για συγκεκριμένες εθνικές ομάδες.

Η μεθοδολογία των ομάδων εστίασης χρησιμοποιεί συνήθως μια διαδικασία όπου μια ομάδα αποκρίνεται σε ειδικά κοινωνικά, πολιτισμικά και διαφημιστικά μηνύματα. Μια τυπική ομάδα εστίασης περιλαμβάνει 7-10 συμμετέχοντες. Ανάλογα με τον στόχο της έρευνας, η ομάδα εστίασης μπορεί να είναι είτε ομοιογενής είτε ετερογενής (εθνοτικά, εθνικά, επαγγελματικά κ.λπ.). Ωστόσο η μεθοδολογία των ομάδων εστίασης δημιουργεί ορισμένα προβλήματα στους διαπολιτισμικούς ψυχολόγους επειδή αυτές οι ομάδες συνήθως δεν αντιπροσωπεύουν τυχαία επιλεγμένα δείγματα. Επιπλέον, λόγω μειωμένης εξωτερικής εγκυρότητας, οι ειδικοί συμφωνούν ότι η εγκυρότητα αυτής της μεθόδου γενικά –και στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία ειδικότερα– εναπόκειται στην επανάληψη των ευρημάτων από διάφορες ομάδες (Kern & Just, 1995).

Μετα-ανάλυση: Ερευνώντας τις έρευνες

Φανταστείτε ότι μελετάτε τη σχέση ανάμεσα στην ικανοποίηση των ατόμων από το εργασιακό περιβάλλον τους και στην εργασιακή τους απόδοση σε διάφορες χώρες. Ας υποθέσουμε ότι βρίσκετε περισσότερες από 30 μελέτες που έχουν διεξαχθεί πάνω σε αυτό το θέμα και έχουν όλες δημοσιευθεί μεταξύ των ετών 1982 και 2012. Πώς μπορεί να προκύψει

επιστημονική γενίκευση από αυτές τις μελέτες; Είναι πιθανό να αναλύσετε αυτά τα δεδομένα και να βγάλετε συμπεράσματα για τη σχέση –ή την απουσία σχέσης– ανάμεσα στην εργασιακή ικανοποίηση του ατόμου και στην εργασιακή απόδοση; Ίσως συνειδητοποιήσατε ότι μια τυπική συγκριτική επισκόπηση δεν είναι η λύση. Αυτές οι μελέτες είναι δύσκολο να συγκριθούν επειδή φαίνονται τόσο πολύ διαφορετικές. Ορισμένες βασίζονται σε συνεντεύξεις με μερικές δεκάδες ανθρώπους, ενώ άλλες έχουν συμπεριλάβει εκατοντάδες συμμετέχοντες από διαφορετικές χώρες σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (Ng et al., 2009).

Υπάρχει μια ειδική στατιστική μέθοδος που επιτρέπει στους διαπολιτισμικούς ψυχολόγους να προβούν σε ποσοτική ανάλυση μεγάλου αριθμού επιστημονικών ερευνών και να ενσωματώσουν τα ευρήματα: αυτή είναι η **μετα-ανάλυση**. Εν συντομία, η μετα-ανάλυση αναφέρεται στην ανάλυση των αναλύσεων –που συνήθως ονομάζονται «συνδυασμένοι έλεγχοι»– μεγάλου αριθμού μεμονωμένων ερευνητικών ευρημάτων, σε μια προσπάθεια να νοηματοδοτηθεί ένα ετερόκλητο σύνολο δεδομένων. Ένα από τα ελκυστικά χαρακτηριστικά αυτής της μεθόδου είναι ότι βασίζεται σε στατιστικούς τύπους, καθώς και ότι περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό μελετών, κι όχι μόνο εκείνες που φαίνονται «καλές» και «ενδιαφέρουσες». Έτσι, αυτή η μέθοδος συχνά καταλήγει σε συμπεράσματα τα οποία είναι δύσκολο να εντοπίσουμε σε μεμονωμένες μελέτες. Για παράδειγμα, μια μετα-ανάλυση των συμπεριφορών επιβράβευσης, όπως ο έπαινος, η ενθάρρυνση και ούτω καθεξής, σε διαφορετικούς πολιτισμούς (συνολικά 25 μελέτες) έδειξε ότι τα αποτελέσματα που προέκυψαν από δείγματα φοιτητών διέφεραν από εκείνα που βασίζονταν σε δείγματα εργαζομένων (Fischer & Smith, 2003).

Η μετα-ανάλυση παρουσιάζει όμως κάποια μειονεκτήματα. Η μέθοδος επιχειρεί να συγκρίνει μελέτες οι οποίες ασχολούνται με μεταβλητές που ορίζονται με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά. Για παράδειγμα, εάν δύο ερευνητές ορίσουν διαφορετικά τη συλλογικότητα, τότε οποιαδήποτε σύγκριση ανάμεσα στις δύο έρευνες θα κατέληγε σε μη έγκυρα συμπεράσματα. Επιπλέον, πολλές μελέτες χρησιμοποιούν διαφορετικές τεχνικές μέτρησης ή βασίζονται σε ανόμοια δείγματα. Τέλος, η μετα-ανάλυση δίνει ιδιαίτερη σημασία σε ευρέως δημοσιευμένες μελέτες που αναφέρουν στατιστικώς σημαντικά ευρήματα (εν προκειμένω, διαπολιτισμικές διαφορές). Επομένως, τα στατιστικώς μη σημαντικά ευρήματα (δηλαδή οι

διαπολιτισμικές ομοιότητες) είτε παραβλέπονται είτε αγνοούνται, γεγονός που μπορεί να προσδίδει κάποια μεροληψία στη διεργασία επιλογής των δειγμάτων μιας μετα-ανάλυσης.

Όλο και πιο συχνά σήμερα οι ψυχολόγοι εφαρμόζουν ολιστικές μεθόδους έρευνας στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Ο όρος **ολιστικός** αναφέρεται στη μελέτη συστημάτων με πολλαπλά διασυνδεδεμένα στοιχεία. Οι ολιστικές μέθοδοι βασίζονται στην αρχή ότι η επιστημονική γνώση για τα άτομα και τους πολιτισμούς δεν μπορεί να αποκτηθεί μόνο από τη μελέτη διαφόρων χαρακτηριστικών ενός ατόμου, τα οποία μελετώνται χωριστά από τα χαρακτηριστικά κάποιου άλλου ατόμου – όπως εμπειρίες, γνώρισματά, πράξεις, κίνητρα, συναισθήματα και τα παρόμοια. Θα πρέπει να μελετηθούν όλα μαζί ως «σύνολο». Οι ολιστικές μέθοδοι δεν είναι κατ' ανάγκην ένα «εναλλακτικό» (ή ένα κατά κάποιον τρόπο μη επιστημονικό) είδος έρευνας στην Ψυχολογία. Βεβαίως, κάποιοι χρησιμοποιούν εσφαλμένα τον όρο «ολιστικός», αναφερόμενοι στη διαίσθηση, στη λαϊκή σοφία ή σε τελετουργίες (βλ. Κεφάλαιο 1). Στην επιστήμη, οι ολιστικές μέθοδοι αναφέρονται στην προσπάθεια να συνδυαστούν διαφορετικές επιστημονικές μέθοδοι και να παραχθεί έτσι ένα ολοκληρωμένο σύνολο δεδομένων που μπορούν να αναλυθούν σε διαφορετικά επίπεδα.

Ένα κρυμμένο εμπόδιο στη διαπολιτισμική έρευνα: Μετάφραση των ψυχομετρικών μέσων

Οι περισσότερες διαπολιτισμικές έρευνες –ιδίως οι δημοσκοπικές– απαιτούν μετάφραση από τη γλώσσα του ερευνητή σε άλλη γλώσσα ή γλώσσες. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο ερευνητής καλείται να εκπληρώσει ένα δύσκολο έργο: να βεβαιωθεί ότι η μεταφρασμένη έκδοση του εργαλείου βρίσκεται όσο το δυνατόν πιο κοντά στην πρωτότυπη. Ακόμα όμως και μια πολύ καλά μεταφρασμένη έκδοση ενός τεστ πάντα διαφέρει από το πρωτότυπο. Οι γλώσσες έχουν ανόμοιους γραμματικούς κανόνες και διαφορετική δομή προτάσεων. Κάποιες πανομοιότυπες ή δάνειες λέξεις μπορεί να έχουν διαφορετικές σημασίες, όπως η αγγλική λέξη *empathy* που στα ελληνικά δεν έχει καμία σχέση με την *εμπάθεια* (σημαίνει την *ενσυναίσθηση*). Ορισμένες λέξεις απαιτούν πρόσθετες διευκρινίσεις. Πάρτε, για παράδειγμα, τη λέξη *cousin* (ξάδερφος). Στα αραβικά, στα ρωσικά

και στα ελληνικά αυτή η λέξη μεταφράζεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο προκειμένου να δηλώνει το φύλο του ξαδέρφου. Στην αγγλική γλώσσα όμως δεν διευκρινίζεται αν το πρόσωπο αυτό είναι άντρας ή γυναίκα. Οι μεταφορικές εκφράσεις (όπως *pie in the sky*, στα ελληνικά θα λέγαμε *όνειρο θερινής νυκτός* ή *χίμαιρα*) και οι αόριστες λέξεις (όπως *probably=πιθανώς* ή *frequently=συχνά*) θα πρέπει επίσης να αποφεύγονται συστηματικά επειδή μεταφράζονται δύσκολα, καθώς έχουν διαφορετική ψυχολογική φόρτιση (Brislin, 1970). Ο όρος *craving* (*λαχτάρα, πόθος*) χρησιμοποιείται συνήθως από αγγλόφωνους ψυχολόγους για να περιγράψει την εξαρτημένη συμπεριφορά. Ωστόσο, σε ένα δείγμα 20 δημοφιλών γλωσσών, ο συγκεκριμένος όρος δεν μεταφράζεται εύστοχα σε περισσότερες από τις μισές (Hormes & Rozin, 2010).

Ορισμένες λέξεις και φράσεις, συχνές στο λεξιλόγιο της αγγλικής γλώσσας, ενδέχεται να μην έχουν ισοδύναμα σε άλλες γλώσσες. Για παράδειγμα, η λέξη *privacy* (*ιδιωτικότητα*) απαιτεί λεπτομερή επεξήγηση όταν μεταφράζεται σε άλλες γλώσσες. Εάν δεν το πιστεύετε, ζητήστε από ανθρώπους που γνωρίζετε ότι η μητρική τους γλώσσα είναι τα ισπανικά, τα αραβικά, τα ουρντού, τα αλβανικά ή τα εβραϊκά να σας μεταφράσουν τη λέξη *privacy* στη δική τους γλώσσα. Πιθανότατα θα σας πουν μια αντίστοιχη φράση στη μητρική τους γλώσσα. Έπειτα ζητήστε από ένα άλλο άτομο από την ίδια χώρα να μεταφράσει αυτή τη λέξη στα αγγλικά. Το πιθανότερο είναι ότι η απάντηση που θα πάρετε δεν θα πλησιάζει καθόλου στη λέξη *privacy* ως αποτέλεσμα αυτής της μετάφρασης. Μπορείτε να προτείνετε άλλα παραδείγματα που να δείχνουν το πόσο ανεπαρκώς μεταφράζονται κάποιες λέξεις σε άλλες γλώσσες;

Παρά τα προβλήματα, υπάρχουν κάποιιοι γενικοί κανόνες για την επιτυχή μετάφραση στις διαπολιτισμικές μελέτες:

- Πρώτον, η διαδικασία μετάφρασης από την αρχή πρέπει να διεξαχθεί από δίγλωσσα άτομα, δηλαδή ανθρώπους με επάρκεια και στις δύο γλώσσες. Αυτοί θα πρέπει να πραγματοποιήσουν τη λεγόμενη «αντίστροφη μετάφραση»: αρχικά να μεταφράσουν την πρωτότυπη έκδοση ενός ψυχομετρικού εργαλείου στην οικεία γλώσσα και έπειτα να τη μεταφράσουν ξανά στην πρωτότυπη γλώσσα. Οι δύο εκδόσεις συγκρίνονται και, εάν χρειάζεται, διορθώνονται (Mayer & Trommsdorff, 2010).
- Δεύτερον, καλό είναι να υπάρχουν αρκετοί διαθέσιμοι μεταφραστές,

έτσι ώστε να δημιουργηθούν αρκετές εκδόσεις του εργαλείου. Αυτές οι εκδόσεις μπορούν στη συνέχεια να συγκριθούν, ώστε να δημιουργηθεί μία ενιαία (Heine et al., 2002).

- Τρίτον, οι δύο γλωσσικές εκδόσεις ενός ερωτηματολογίου μπορούν να χορηγηθούν στα ίδια δίγλωσσα άτομα. Εάν ο ερευνητής πάρει παρόμοια αποτελέσματα από τις μετρήσεις με τις δύο εκδόσεις, αυτό είναι ένας καλός δείκτης ότι η μετάφραση πραγματοποιήθηκε με επιτυχία.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μετάφραση ψυχομετρικών μέσων

Ως παράδειγμα θα χρησιμοποιήσουμε μια σύντομη περιγραφή της διαδικασίας που ακολούθησαν οι Kassinoe και συνεργάτες (1997) για μια μεταφρασμένη έκδοση του Ερωτηματολογίου Θυμού Κατάστασης-Προδιάθεσης (State-Trait Anger Expression Inventory – STAI). Προκειμένου να εξεταστεί η οικουμενικότητα του θεωρητικού μοντέλου για τον θυμό που είχε διατυπώσει ο Spielberg (1980), δημιουργήθηκε ένα αντίστοιχο ρωσικό ερωτηματολόγιο STAI όπου οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν τον βαθμό συμφωνίας τους με αρκετές προτάσεις αναφορικά με διαφορετικές εκδηλώσεις και εμπειρίες θυμού. Οι προτάσεις –που προέρχονταν από την πρωτότυπη αμερικανική έκδοση του ερωτηματολογίου– μεταφράστηκαν στα ρωσικά από έναν ψυχολόγο με μητρική γλώσσα τη ρωσική και με τη βοήθεια ενός Ρώσου ψυχιάτρου. Οι νέες μεταφρασμένες προτάσεις στη συνέχεια μεταφράστηκαν εκ νέου στα αγγλικά από έναν υποψήφιο διδάκτορα Κλινικής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Hofstra της Νέας Υόρκης. Ο υποψήφιος διδάκτορας και ένας βοηθός είχαν γεννηθεί και σπουδάσει στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Επειδή υπήρχαν κάποιοι μοναδικοί ιδιοματισμοί που χρησιμοποιήθηκαν στα αγγλικά για να περιγράψουν τον θυμό (για παράδειγμα, “harboring grudges”, “keeping cool” ή “feeling burned up”), ορισμένες προτάσεις δεν στάθηκε δυνατόν να μεταφραστούν με ακρίβεια στα ρωσικά. Για να ξεπεραστεί αυτό το εμπόδιο, έγιναν προσαρμογές έτσι ώστε να αναδιαμορφωθούν αρκετές προτάσεις στη ρωσική έκδοση. Ένας άλλος ομιλητής της ρωσικής, που ζούσε στις ΗΠΑ, μετέφρασε και πάλι αυτές τις δηλώσεις από τα ρωσικά στα αγγλικά. Στη συνέχεια ολοκλήρωσε η ερευνητική ομάδα πραγματοποιήσε ειδικές συναντήσεις για να καταλήξει σε συμφωνία αναφορικά με τις πιο αμφισβητούμενες μεταφράσεις. Τέτοιες προσεκτικές μεταφραστικές και επαναμε-

ταφραστικές διαδικασίες με τη βοήθεια αρκετών ερευνητών δημιουργούν ένα θεωρητικά ασφαλές και αξιόπιστο εργαλείο για την ψυχομετρική αξιολόγηση του θυμού σε φυσικούς ομιλητές της ρωσικής γλώσσας. Παρόμοιες διαδικασίες ακολουθήθηκαν για τη δημιουργία της κινέζικης έκδοσης της ίδιας κλίμακας (Maxwell et al., 2009). Μια παρεμφερής τεχνική χρησιμοποιήθηκε από τον Denis Sukhodolsky και τους συνεργάτες του για την επικύρωση της διεθνώς αναγνωρισμένης κλίμακας Anger Rumination Scale, η οποία χρησιμοποιείται σήμερα για τη μελέτη της διαχείρισης του θυμού σε αρκετές χώρες και σε ποικίλες πολιτισμικές ομάδες (Sukhodolsky et al., 2001).

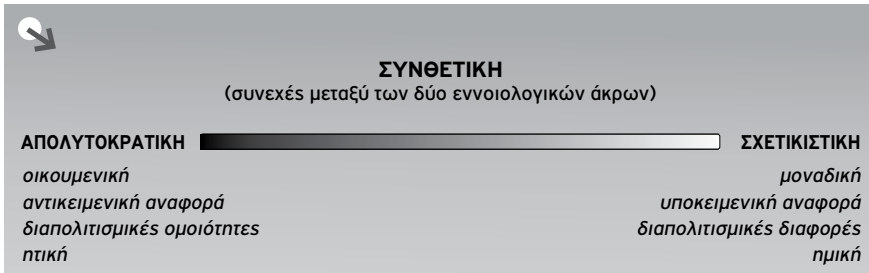
Συγκρίνοντας δύο φαινόμενα: Ορισμένες σημαντικές αρχές

Πόσο παρόμοιοι είναι οι άνθρωποι στο Τόκιο και στη Νέα Υόρκη από την άποψη των σκέψεων, των συναισθημάτων και των κινήτρων τους; Θεωρητικά σε αυτή την ερώτηση υπάρχουν δύο απαντήσεις, με την καθεμιά να αντανακλά μια διακριτή προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Berry et al., 1992). Οι ψυχολόγοι που προκρίνουν την **απολυτοκρατική προσέγγιση** (που συχνά ονομάζεται και «οικουμενική προσέγγιση») θα υποστηρίξουν ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα είναι κατά βάση τα ίδια σε όλους τους πολιτισμούς. Η εντιμότητα είναι εντιμότητα, η σεξουαλική κακοποίηση είναι κακοποίηση και η κατάθλιψη είναι κατάθλιψη, ανεξαρτήτως του πότε ή πώς ο ερευνητής μελετά αυτά και άλλα ψυχολογικά φαινόμενα. Σε αυτή την προσέγγιση υπάρχει η τάση να χρησιμοποιούνται τα πρότυπα μιας ομάδας ως νόρμες για την εξέταση άλλων ομάδων. Σύμφωνα με την απολυτοκρατική προσέγγιση, οι ψυχολογικές διεργασίες αναμένεται να είναι συνεπείς στους διάφορους πολιτισμούς. Ωστόσο, οι εκδηλώσεις ορισμένων διεργασιών και συμπεριφορών ενδέχεται να ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό. Γι' αυτό και ένας επιστήμονας μπορεί να μελετήσει την ανθρώπινη δραστηριότητα από μια «εξωτερική» θέση, συγκρίνοντας διαφορετικούς πολιτισμούς και χρησιμοποιώντας παρόμοια κριτήρια για τέτοιες συγκρίσεις. Οι αξιολογήσεις τέτοιων χαρα-

κτηριστικών είναι πιθανό να γίνονται με τη χρήση τυποποιημένων –για μια χώρα– ψυχολογικών εργαλείων και των μεταφρασμένων εκδόσεών τους. Από αυτές τις μετρήσεις μπορούν συχνά να γίνουν αξιολογικές συγκρίσεις (Segall et al., 1999).

Η δεύτερη, η **σχετικιστική προσέγγιση**, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά στην πλήρη πολυπλοκότητά της μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο στο πλαίσιο του πολιτισμού στον οποίο λαμβάνει χώρα. Οι ανθρωπολόγοι ήταν από τους πρώτους που προέτρεπαν τους ψυχολόγους να μη χρησιμοποιούν τα ηθικά πρότυπα ενός πολιτισμού για να κρίνουν άλλους (Benedict, 1934). Γι' αυτό ο επιστήμονας θα πρέπει να μελετά την ψυχοσύνθεση ενός ατόμου από μία θέση εντός του πολιτισμού του. Εφόσον δεν υπάρχουν ψυχολογικές διεργασίες και συμπεριφορές που είναι ανεξάρτητες από το πολιτισμικό πλαίσιο, δεν είναι δυνατόν να γίνουν έγκυρες συγκρίσεις ανάμεσα σε πολιτισμούς. Με άλλα λόγια, από σχετικιστική άποψη, πρακτικά οποιαδήποτε διαπολιτισμική σύγκριση είναι μεροληπτική.

Στη βιβλιογραφία της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας ο αναγνώστης θα συναντήσει συχνά τους όρους «ητικός» και «ημικός». Ο όρος *ητικός* αναφέρεται στην απολυτοκρατική προσέγγιση, ενώ ο όρος *ημικός* αναφέρεται στη σχετικιστική. Όπως καταλαβαίνετε, είναι δύσκολο να βρούμε έναν διαπολιτισμικό ψυχολόγο ο οποίος να συντάσσεται φανατικά υπέρ της απολυτοκρατικής ή υπέρ της σχετικιστικής θέσης. Οι περισσότεροι από εμάς σήμερα δεχόμαστε μια άποψη (ας την ονομάσουμε «συνθετική») που συνδυάζει αυτές τις δύο προσεγγίσεις. Πολλά στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εμπειρίας φαίνεται να είναι οικουμενικά σε όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες. Υπάρχουν ωστόσο ορισμένα ψυχολογικά φαινόμενα που εμφανίζονται αποκλειστικά σε συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες. Γι' αυτό και τα ψυχολογικά ευρήματα πρέπει να γίνονται αντιληπτά με πολιτισμικούς όρους, οι δε συγκρίσεις και ερμηνείες των ευρημάτων χρειάζεται να γίνονται με επιφύλαξη. Για να ανακεφαλαιώσουμε, σήμερα οι ψυχολόγοι δεν διαχωρίζουν τις έννοιες *ητικός* και *ημικός*, αλλά τις χρησιμοποιούν δημιουργικά και προσεκτικά. Ένα από τα έργα της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας επομένως είναι να βρει την ισορροπία ανάμεσα στα οικουμενικά και στα πολιτισμικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς, των συναισθημάτων, των κινήτρων και της σκέψης των ανθρώπων.

ΣΧΗΜΑ 3.1

Ερευνητική μεθοδολογία: απολυτοκρατικές και σχετικιστικές αντιλήψεις

Παρότι η απολυτοκρατική και η σχετικιστική προσέγγιση μοιάζουν ανόμοιες, και οι δύο έχουν νόημα υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Ας δούμε, για παράδειγμα, τη σχετικιστική άποψη για τις διαδικασίες χαιρετισμού. Σε όποιον εξετάζει την ανθρώπινη επικοινωνία στις διάφορες χώρες, είναι προφανές ότι οι κανόνες χαιρετισμού είναι αρκετά διαφορετικοί. Σε μερικούς πολιτισμούς, όπως στη Γαλλία και τον Καναδά, η χειραψία είναι κατάλληλη τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες. Στη Ρωσία οι περισσότερες γυναίκες δεν δίνουν συνήθως τα χέρια όταν συναντούν ένα άλλο άτομο. Στη Βόρεια Ευρώπη οι περισσότεροι άντρες σπάνια φιλιούνται, ενώ αυτός ο τύπος χαιρετισμού θεωρείται αρμόζων στη Μέση Ανατολή. Η άμεση οπτική επαφή θεωρείται κατάλληλη σε πολλές χώρες, με εξαίρεση κάποιους πολιτισμούς της Άπω Ανατολής, όπου οι άνθρωποι στις περισσότερες περιπτώσεις χαιρετούν ο ένας τον άλλο με μια ελαφρά υπόκλιση και σχεδόν χωρίς καμιά οπτική επαφή. Ακόμα και η απόσταση που διατηρούν τα άτομα μεταξύ τους σε μια συζήτηση ποικίλλει σημαντικά από χώρα σε χώρα και από περιοχή σε περιοχή (βλ. Κεφάλαιο 10 για περισσότερες πληροφορίες σε αυτό το ζήτημα).

Η απολυτοκρατική προσέγγιση έχει επίσης πολλούς υπερασπιστές. Φανταστείτε για ένα λεπτό τον εαυτό σας ως επαγγελματία ψυχολόγο να μελετά τη σωματική και σεξουαλική κακοποίηση των γυναικών σε μια άλλη χώρα. Εξετάζοντας διάφορες περιπτώσεις και διεξάγοντας ατομικές συνεντεύξεις, ανακαλύπτετε ότι οι γυναίκες σε εκείνη τη χώρα κακοποιούνται σε σημαντικό μεγαλύτερο βαθμό από τις γυναίκες στη χώρα σας. Μερικοί επικριτές της απολυτοκρατικής προσέγγισης –ή αλλιώς υποστηρικτές της αντίστοιχης σχετικιστικής– μπορεί να έλεγαν ότι τα

συμπεράσματά σας είναι ανακριβή επειδή μια συγκεκριμένη πολιτισμική αντίληψη για την κακοποίηση και τη διάκριση των φύλων δεν πρέπει να χρησιμοποιείται σε άλλα εθνικά δείγματα. Εσείς ωστόσο θεωρείτε ότι δεν υπάρχουν τέτοια πράγματα, όπως η «πολιτισμική» αιτιολόγηση της κακοποίησης, όπως ακριβώς δεν θα μπορούσε να υπάρχει μια «πολιτισμική» αιτιολόγηση της βίας και των δολοφονιών².

Ομοιότητες και διαφορές: Εφαρμογές της κριτικής θεώρησης

“Οι ομοιότητες είναι οι σικιές των διαφορών. Διαφορετικοί άνθρωποι βλέπουν διαφορετικές ομοιότητες και παρόμοιες διαφορές.”

Vladimir Nabokov (1899-1977) – Ρωσοαμερικανός συγγραφέας

Δεν υπάρχει Διαπολιτισμική Ψυχολογία χωρίς συγκρίσεις. Η πράξη της σύγκρισης –για παράδειγμα, όταν συγκρίνουμε τις συναισθηματικές εκφράσεις σε δύο χώρες ή τη βαθμολογία ενός τεστ σε δύο εθνικές ή

---

2. Σ.τ.Ε.: ...Η μήπως υπάρχουν πολιτισμικές αιτιολογήσεις ακόμα και των πιο ακραίων συμπεριφορών; Ένας τζιχαντιστής είναι τρομοκράτης ή μάρτυρας; Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ήταν εγκληματίας ή επαναστάτης; Η κλειτοριδεκτομή είναι ή δεν είναι βία; Αντίστοιχα η περιτομή; Με αφορμή τέτοια (προβοκατόρικα) ερωτήματα, διευκρινίζεται στο σημείο αυτό ότι δεν πρέπει να συγχέεται ο πολιτισμικός σχετικισμός με τον ηθικό σχετικισμό. Ο ηθικός σχετικισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει οικουμενικό κριτήριο για το σωστό και το λάθος, επομένως όλες οι ηθικές αρχές είναι εξίσου έγκυρες. Η προέκταση αυτής της συλλογιστικής στο πεδίο του πολιτισμού θα ήταν ότι όλες οι κουλτούρες είναι διαφορετικές αλλά ισότιμες, επομένως όλες οι αξίες έχουν την ίδια ηθική νομιμοποίηση. Ωστόσο ο πολιτισμικός σχετικισμός δεν ισχυρίζεται κάτι τέτοιο. Η βασική θέση του είναι ότι η καταλληλότητα μιας αξίας ή συμπεριφοράς πρέπει να αξιολογείται ανάλογα με το πώς αυτή η αξία ή συμπεριφορά τοποθετείται σε σχέση με τις άλλες αξίες ή συμπεριφορές της συγκεκριμένης πολιτισμικής ομάδας (όχι άλλων πολιτισμικών ομάδων). Όπως αναφέρει σχηματικά ο ανθρωπολόγος Clyde Kluckhohn (1949), η πολυγυνία είναι λειτουργική στο σύστημα οικονομικής οργάνωσης μιας κτηνοτροφικής κοινωνίας, αλλά όχι σε εκείνο μιας θρησκευτικής κοινωνίας. Μάλιστα, από την προσέγγιση του πολιτισμικού σχετικισμού μπορούν να προκύψουν συμπεράσματα με οικουμενική ισχύ. Αν σχεδόν όλες οι κοινωνίες βρίσκουν απαραίτητο να επιβάλλουν τους ίδιους περιορισμούς στη συμπεριφορά των μελών τους (ας πούμε, την απαγόρευση της αιμομειξίας), τότε μπορούμε να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ της απόλυτης ισχύος του εν λόγω ηθικού κανόνα.

εθνοτικές ομάδες– σημαίνει ότι αναζητούμε είτε τις ομοιότητες είτε τις διαφορές ανάμεσα σε δύο μεταβλητές. Όταν συγκρίνουμε οποιαδήποτε δύο φαινόμενα, αυτά αρχικά μπορεί να «συμφωνούν» από την άποψη των αμοιβαίων ομοιοτήτων τους. Όσα κοινά χαρακτηριστικά κι αν μοιράζονται όμως, είναι αναπόφευκτο ότι κάποια στιγμή στην πορεία θα υπάρξει μια «θεωρητική διακλάδωση», μετά την οποία τα δύο φαινόμενα θα διαφέρουν μεταξύ τους. Αυτή η «διασταύρωση» είναι το *σημείο κριτικής διάκρισης* (ΣΚΔ), πριν από το οποίο τα φαινόμενα είναι παρόμοια και μετά από αυτό είναι διαφορετικά. Όταν επιχειρούμε να ορίσουμε, να συγκρίνουμε και να αντιπαραβάλουμε οποιαδήποτε δύο φαινόμενα, είναι απαραίτητο να προσδιορίσουμε και να εξετάσουμε τα σημεία κριτικής διάκρισής τους τα οποία σχετίζονται με τα συγκεκριμένα υπό εξέταση γεγονότα. Εάν, για παράδειγμα, ενδιαφερόμαστε να εξερευνήσουμε τις ομοιότητες ανάμεσα στα γεγονότα, θα πρέπει να εξετάσουμε τις μεταβλητές που εμφανίζονται πριν από το σημείο κριτικής διάκρισης· αν, αντίθετα, επιθυμούμε να αναλύσουμε τις διαφορές ανάμεσα σε δύο ίδια γεγονότα, θα πρέπει να εστιάσουμε στις μεταβλητές που εμφανίζονται πάνω στο σημείο κριτικής διάκρισης και μετά από αυτό. Φυσικά, για να κατανοήσουμε πλήρως και σφαιρικά τη σχέση τους, θα πρέπει να εξετάσουμε τις μεταβλητές που εμφανίζονται τόσο πριν όσο και μετά το σημείο κριτικής διάκρισης, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στο ίδιο το σημείο.

Όταν βρίσκουμε μια διαφορά, συχνά αντιπαραβάλλουμε τα δείγματα και τους ευρύτερους πληθυσμούς που αντιπροσωπεύουν. Όταν όμως αντιπαραβάλλουμε τον ατομικισμό με τη συλλογικότητα, για παράδειγμα, θα πρέπει να κατανοούμε ότι αυτά τα δύο αντίθετα εξαρτώνται το ένα από το άλλο για την ίδια την εννοιολογική τους υπόσταση. Χωρίς το ένα παύει να υφίσταται το αντίθετό του. Πώς είναι δυνατόν να ορίσουμε την έννοια της «συλλογικότητας» χωρίς να πούμε τι εννοούμε με τον όρο «ατομικισμός»; Πώς μπορούμε να ορίσουμε τη «μεροληψία» όταν απουσιάζει ο ορισμός της «αμεροληψίας»; Μπορούμε ποτέ να κατανοήσουμε πλήρως τη «συμμόρφωση» χωρίς να γνωρίζουμε τι θα πει «εναντίωση»; Η ίδια αρχή ισχύει και για τη βαθμολόγηση άλλων αντιθετικών ζευγών: θηλυκότητα και αρρενωπότητα, υποκειμενικό και αντικειμενικό, χαμηλή απόσταση εξουσίας και υψηλή απόσταση εξουσίας, αλτρουισμός και εγωισμός, υψηλή πλαισίωση και χαμηλή πλαισίωση, εξαναγκασμός και συναίνεση, ικανότητα και ανικανότητα, θηρευτική κοινωνία και τροφο-

συλλεκτική κοινωνία, προσαρμοστικότητα και δυσπροσαρμοστικότητα, λειτουργικότητα και δυσλειτουργικότητα. Θυμηθείτε, για να οριστεί ή για να κατανοηθεί οποιοδήποτε φαινόμενο ή ζήτημα, θα πρέπει επίσης να προσδιοριστεί και να διερευνηθεί το αντίθετό του, όποτε αυτό είναι δυνατόν. Όπως δείχνουν τα παραπάνω παραδείγματα, η αντιπαραβολή ενός φαινομένου με τον αντίθετό του πόλο σημαίνει να δοθεί ο ορισμός και των δύο όρων.

Έχουμε αναφερθεί σε κάποιες μελέτες αυτοαξιολόγησης. Οι Peng και συνεργάτες (1997) καθώς και άλλοι ψυχολόγοι σημειώνουν ότι οι άνθρωποι από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, όταν περιγράφουν τις προσωπικές τους πεποιθήσεις και αξίες, δίνουν προσοχή πρώτα στον δικό τους πολιτισμό. Ως εκ τούτου, σε έναν πολιτισμό όπου κυριαρχούν οι συλλογικές αξίες, η συλλογικότητα μπορεί να μην αξιολογείται υψηλά επειδή αποτελεί μέρος της καθημερινότητας. Το ίδιο μπορεί να υποστηριχθεί και για άλλα σημεία της ψυχολογικής αυτοαξιολόγησης. Ένας άνθρωπος με ύψος 1,77 είναι πιθανό να θεωρείται ψηλός σε ορισμένα πλαίσια (π.χ. για παιδί ή για Γιαπωνέζα) και κοντός σε άλλα πλαίσια (π.χ. για επαγγελματία μπασκετμπολίστα ή για Ισλανδός άντρας). Οι Κινέζοι έχουν την τάση να αξιολογούν τον εαυτό τους συγκρίνοντάς τον με τους άλλους ανθρώπους στην Κίνα, ενώ οι άνθρωποι στις ΗΠΑ είναι πιθανότερο να αξιολογούν τον εαυτό τους με αναφορά σε άλλους Αμερικανούς πολίτες (Heine et al., 2002). Όπως θυμάστε, οι άνθρωποι σε χώρες όπως η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα έχουν την τάση να αξιολογούν τον εαυτό τους με κριτικό τρόπο, θεωρώντας ότι δεν είναι σκληρά εργαζόμενοι. Κι όμως τα γεγονότα και οι παρατηρήσεις δεν υποστηρίζουν τις αυτοαξιολογήσεις τους. Τόσο η Ιαπωνία όσο και η Κορέα είναι ιδιαίτερα παραγωγικά και οικονομικά επιτυχημένα κράτη. Στην ιαπωνική γλώσσα υπάρχει μια ειδική λέξη για τον θάνατο λόγω υπερβολικής εργασίας – η λέξη *καρόσι*. Ομοίως, στη Νότια Κορέα ο αιφνίδιος θάνατος από φυσικά αίτια είναι η πρώτη κατά σειρά αιτία θανάτου που σχετίζεται με την εργασία (Park et al., 1999). Για να κατανοήσουμε γιατί οι άνθρωποι σε αυτές τις χώρες αξιολογούν τον εαυτό τους τόσο χαμηλά στην εργασιακή κλίμακα, θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι η σκληρή δουλειά και η ευσυνειδησία εκτιμώνται συνήθως σε συνάρτηση με ευρύτερες πολιτισμικές νόρμες. Εάν όλοι αναμένεται να εργάζονται σκληρά, να είναι ακριβείς και αξιόπιστοι, τότε πολλοί άνθρωποι μπορεί να θεωρούν ότι δεν πληρούν τα

πρότυπα «τελειότητας» που ορίζονται από τις πολιτισμικές νόρμες. Ως αποτέλεσμα, οι περισσότεροι άνθρωποι αναφέρουν στις δημοσκοπικές έρευνες ότι είναι λιγότερο οργανωμένοι και λιγότερο αποφασιστικοί από όσο όφειλαν. Αυτά είναι παραδείγματα πολιτισμικών μεροληπτικών αποκρίσεων (Schmitt et al., 2007).

Πολιτισμικές διχοτομήσεις

Υπάρχουν λιγότερες διαφορές από όσες νομίζουμε

Όπως προαναφέρθηκε, η επικρατούσα τάση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία βασίζεται σε μια παράδοση πολιτισμικών διχοτομήσεων που αντανάκλούν μια ταξινομητική προσέγγιση της έννοιας του πολιτισμού. Τυπικά, αυτές οι διχοτομήσεις διαμορφώθηκαν ως αντιθέσεις μεταξύ δυτικών και μη δυτικών πολιτισμών. Οι δυτικοί άνθρωποι (κυρίως πολίτες των πιο πλούσιων ευρωπαϊκών και αμερικανικών κρατών, καθώς και μερικών άλλων χωρών με παρόμοιες ιουδαιοχριστιανικές αξίες), συνδέονται κατά κανόνα με τον ατομικισμό, την ανεξαρτησία και τα ατομικά δικαιώματα (λ.χ. το άτομο αποτελεί ύψιστη αξία). Οι μη δυτικοί άνθρωποι συνδέονται με τη συλλογικότητα, την αλληλεξάρτηση και τα ομαδικά δικαιώματα (λ.χ. η κοινότητα και η κοινωνία αποτελούν υπέρτατες αξίες). Τέτοιες γενικεύσεις όμως συχνά είναι απλουστευτικές και γι' αυτό ανακριβείς (Hermans & Kempen, 1998). Οι πολιτισμικές διχοτομήσεις δεν ανταποκρίνονται και δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που επιφέρουν οι παγκόσμιες τεχνολογικές και δημογραφικές αλλαγές. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι μια τέτοια στερεοτυπική διάκριση ανάμεσα σε Δύση και μη Δύση μετατρέπει συχνά κοινωνικές ετικέτες και πολιτισμικά σύμβολα σε «πράγματα» μέσα από διαδικασίες ουσιοποίησης και εμπραγμάτωσης. Ως αποτέλεσμα, ολόκληρα έθνη που είναι διαφορετικά και ετερόκλητα μπορεί να «προικίζονται» και να χαρακτηρίζονται με τις ιδιότητες της ομοιογένειας και της διακριτότητας. Κάνοντας τέτοιες υποθέσεις, κάποιος μπορεί όχι μόνο να νομίζουν ότι οι Αμερικανοί πολίτες είναι ατομικιστές, αλλά και να επικοινωνούν με αυτούς σαν όλοι οι άνθρωποι στις ΗΠΑ να είναι εγωιστές. Παρομοίως, μπορεί να νομίζουμε ότι οι Ιάπωνες όχι μόνο ασπάζονται τη συλλογικότητα, αλλά και ότι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους σαν να είναι όλοι ανιδιοτελείς. Οι μελέτες (όπως, για παράδειγμα, αυτή

που βασίστηκε στις απαντήσεις από έξι δείγματα Ασιατών και έξι δείγματα ατόμων από δυτικούς πολιτισμούς) δείχνουν ότι, παρά τις δημοφιλείς εικασίες για την ύπαρξη θεμελιωδών διαφορών στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι από διαφορετικούς πολιτισμούς αντιλαμβάνονται την ιστορία και τα μεγάλα παγκόσμια γεγονότα, οι ομοιότητες που παρουσιάζουν είναι πραγματικά εντυπωσιακές (Liu et al., 2005).

Οποιαδήποτε δεδομένη ομάδα (ή άτομο) μπορεί στην πραγματικότητα να μελετηθεί κάπου ανάμεσα σε δύο υποθετικά άκρα. Επιπλέον, αυτοί οι προσανατολισμοί είναι σχετικοί με τα διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια. Για παράδειγμα, ένα άτομο μπορεί να προκρίνει τον ατομικισμό στον δικό του πολιτισμό, αλλά να είναι πολύ πιο συλλογικό συγκριτικά με άλλες πολιτισμικές ομάδες. Αντίστοιχα, ένα άτομο μπορεί να προτιμά σε μεγάλο βαθμό τη συλλογικότητα, αλλά ο πολιτισμός στον οποίο ζει να είναι κάπως πιο ατομικιστικός από άλλους.

Υπάρχουν περισσότερες διαφορές από όσες αναμένουμε

Όταν οι ερευνητές εργάζονται με δείγματα που προέρχονται από δυτικά, τεχνολογικά ανεπτυγμένα κράτη, θα πρέπει να κατανοούν ότι οι περισσότερες από αυτές τις χώρες παρουσιάζουν αξιοσημείωτη πολιτισμική και κοινωνική ποικιλομορφία. Για παράδειγμα, φανταστείτε έναν ψυχολόγο να πραγματοποιεί σε τρεις χώρες μελέτη για τις στάσεις των πρωτοετών φοιτητών απέναντι στη λεκτική επιθετικότητα. Τα ερευνητικά δείγματα είναι προσεκτικά επιλεγμένα. Απαρτίζονται από φοιτητές της ίδιας ηλικίας, με ίση αναλογία αντρών και γυναικών. Αυτό όμως που μπορεί να μείνει αδιερεύνητο στη μελέτη είναι: (1) οι εθνικές διαφορές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση· και (2) οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι στις υπό μελέτη χώρες γίνονται φοιτητές. Σε αυτή την υποθετική περίπτωση οι ερευνητές οφείλουν να γνωρίζουν το εξαιρετικά ανταγωνιστικό σύστημα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη Γερμανία και την Ιαπωνία: για να γίνει κάποιος φοιτητής, είναι απαραίτητο να λάβει μέρος σε δύσκολες εισαγωγικές εξετάσεις. Πολλοί μαθητές αποτυγχάνουν σε αυτή τη διαδικασία. Η κριτική αξιολόγηση της προέλευσης του δείγματος αυτής της υποθετικής μελέτης θα μπορούσε να αποκαλύψει ότι το ερευνητικό σχέδιο δεν μετρά διαφορές ανάμεσα σε τρία συγκρίσιμα αντιπροσωπευτικά δείγματα. Αντ' αυτού, επιχειρεί να αποκαλύψει τις διαφορές ανάμεσα σε: (1) ανώτερης

μόρφωσης, ενθουσιώδεις και σχετικά επιτυχημένους Ιάπωνες και Γερμανούς άντρες και γυναίκες, αφενός· και (2) μια τυχαία επιλεγμένη «μέση» ομάδα Αμερικανών φοιτητών, αφετέρου, οι οποίοι δεν υποβλήθηκαν σε μια τόσο δύσκολη διαδικασία επιλογής για πανεπιστημιακές σπουδές όπως οι ομόλογοί τους στο εξωτερικό.

Αποφεύγοντας την αυθαιρεσία της γενίκευσης

“ Αν επρόκειτο να βρέξει, θα βλέπαμε τα σύννεφα. ”

Αραβική έκφραση

Φανταστείτε ένα τεστ που δείχνει ότι οι άνθρωποι στην Ομάδα Α σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία σε μια κλίμακα μέτρησης της περιέργειας συγκριτικά με την Ομάδα Β. Τι σημαίνει αυτή η διαφορά στη βαθμολογία; Υποδηλώνει ότι όλοι οι άνθρωποι στην Ομάδα Α είναι πιο περιεργοί από όλους τους ανθρώπους στην Ομάδα Β; Δεν είναι σωστό να κάνουμε απλές γενικεύσεις και κρίσεις για άτομα ή ομάδες. Η βαθμολογία στα τεστ μπορεί να είναι ένας σημαντικός δείκτης για το πώς σκέφτεται, αποφασίζει και ενεργεί ένα άτομο. Ωστόσο τα τεστ ενδέχεται να είναι μεροληπτικά, και εμείς πρέπει να κατανοούμε τα πλαίσια μέσα στα οποία δημιουργήθηκαν και ερμηνεύθηκαν. Ζητήματα όπως η γλωσσική επάρκεια και τα κίνητρα του συμμετέχοντα, η δομή του τεστ και άλλοι παράγοντες συμβάλλουν σημαντικά στην απόδοση ενός ατόμου στο τεστ (Sternberg, 2007). Πολλά τεστ που δημιουργήθηκαν σε συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον (ανώτερη μεσαία τάξη) τείνουν να μεροληπτούν απέναντι σε άλλες ομάδες ακόμα και της ίδιας κοινωνίας (μέση και κατώτερη τάξη). Σε επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε διαπολιτισμικές μελέτες που αποκαλύπτουν ότι πολλά παιδιά έχουν αξιόλογες πρακτικές δεξιότητες οι οποίες δεν αναγνωρίζονται από τα σχολικά τεστ.

Οι άνθρωποι έχουν την τάση να σχηματίζουν ανακριβείς υποθέσεις για τους άλλους. Μπορεί να βασίζουμε τις εντυπώσεις μας σε ορισμένες διαπολιτισμικές συγκρίσεις. Αλλά τι είδους συγκρίσεις αναζητάμε; Σε μεγάλο βαθμό, η προσοχή μας έλκεται από τις μελέτες που καταδεικνύουν τις πλέον πρόδηλες, εμφανείς ή σαφείς διαφορές. Στη συνέχεια, βασισμέ-

νοι σε αυτά τα λίγα προεξάρχοντα παραδείγματα, τείνουμε να κάνουμε υπεργενικεύσεις για μια ομάδα ως σύνολο, και το αποτέλεσμα είναι μια ανακριβής γενίκευση.

Δείτε ένα ενδιαφέρον ερευνητικό εύρημα. Έχει διαπιστωθεί ότι στα κινέζικα ρομαντικά τραγούδια αγάπης, τα θέματα των αρνητικών ή απαισιόδοξων προσδοκιών κυριαρχούν περισσότερο από ό,τι στα αντίστοιχα αμερικανικά τραγούδια. Αυτό το συμπέρασμα προέκυψε μετά από ανάλυση 80 κινεζικών και αμερικανικών τραγουδιών (Rothbaum & Tsang, 1998). Άραγε αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι οι άνθρωποι στην Κίνα είναι πιο απαισιόδοξοι από τους ανθρώπους στις ΗΠΑ; Μπορεί ναι, μπορεί όχι. Η απαισιοδοξία στα τραγούδια δεν αντανακλά απαραίτητα και επακριβώς τις πεσιμιστικές στάσεις των ανθρώπων στην πραγματική ζωή.

Για την αποφυγή γρήγορων γενικεύσεων από ερευνητικά ευρήματα ακολουθήστε τις παρακάτω συστάσεις για κριτική αξιολόγηση των διαπολιτισμικών ερευνητικών δεδομένων:

- Ποιο ήταν το μέγεθος και η αντιπροσώπευση των επιλεγμένων δειγμάτων στο συγκεκριμένο πρόγραμμα; Εάν η μελέτη περιλάμβανε μόνο 50 συμμετέχοντες από δύο χώρες, οι οποίοι απάντησαν σε λίγες ερωτήσεις μιας κλίμακας στάσεων απέναντι στη θρησκεία, δεν είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε αξιόπιστα συμπεράσματα για τις θρησκευτικές διαφορές ανάμεσα στα υπό μελέτη έθνη.
- Ήταν η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη μελέτη επαρκής στα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια; Μεταφράστηκε κατάλληλα; Εφόσον καταδειχθεί ότι το εργαλείο που δημιουργήθηκε σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μπορεί να εφαρμοστεί και σε άλλα πλαίσια, τότε οι διαφορές που προκύπτουν με τη χρήση του είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι αντανακλούν κάποιες πολιτισμικές μεταβλητές.
- Είναι τα δεδομένα πειστικά; Για να βεβαιωθεί ότι τα αποτελέσματα της μελέτης αντανακλούν μια ιδιαίτερη τάση και δεν οφείλονται αποκλειστικά στην τύχη, ο ερευνητής πρέπει να επαναλάβει την ίδια μελέτη περισσότερες από μία φορές, ή να δει τι βρήκαν άλλες παρόμοιες μελέτες.
- Υπάρχουν άλλοι παράγοντες οι οποίοι δεν λήφθηκαν υπόψη κατά τη διάρκεια της μελέτης και θα μπορούσαν να έχουν επηρεάσει το αποτέλεσμα; Για παράδειγμα, οι νευροφυσιολογικές λειτουργίες πιστεύεται

ότι είναι ίδιες σε όλους τους πολιτισμούς. Σε μεγάλο βαθμό μάλιστα δεν άπτονται των ενδιαφερόντων των διαπολιτισμικών ερευνητών. Παρ' όλα αυτά, οι νευροφυσιολογικοί παράγοντες μπορεί να οδηγήσουν σε απροσδόκητα αποτελέσματα (Berry et al., 1992). Για παράδειγμα, κάποιες μελέτες για την κατανάλωση αλκοόλ και το κάπνισμα (βλ. Κεφάλαιο 9) δείχνουν τη σημασία των βιολογικών παραγόντων στις διαπολιτισμικές μελέτες.

Όταν συγκρίνετε μεγάλες εθνικές, εθνοπολιτισμικές ή θρησκευτικές ομάδες, μην ξεχνάτε ότι δεν είναι καθόλου ομοιογενείς. Σε αυτές υπάρχουν άνθρωποι περισσότερο μορφωμένοι και λιγότερο μορφωμένοι, πλούσιοι και φτωχοί, άτομα που ζουν σε μεγαλουπόλεις και άτομα που ζουν στην επαρχία. Στη διαπολιτισμική έρευνα είναι πάντα χρήσιμο να ζητούμε πρόσθετες πληροφορίες για τις χώρες που ερευνούμε. Για παράδειγμα, η ετερότητα ή η ομοιογένεια του πληθυσμού και η εμπειρία μιας τέτοιας ετερότητας που έχουν αποκομίσει οι άνθρωποι μπορεί να επηρεάζουν τις διαδικασίες της παρατήρησης. Σύμφωνα με τον Matsumoto (1992), τα άτομα από ομοιογενείς κοινωνίες (για παράδειγμα, από την Ιαπωνία) ενδέχεται να ανιχνεύσουν και να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα άλλων ανθρώπων με μικρότερη ακρίβεια από ό,τι οι άνθρωποι από ετερογενείς κοινωνίες (για παράδειγμα, από τις ΗΠΑ).

Επιπλέον, οι άνθρωποι μπορεί να έχουν ισχυρή ή ασθενή ψυχολογική προσκόλληση στην πολιτισμική τους κληρονομιά, τους ηθικούς κανόνες, τα έθιμα και τις αξίες συγκριτικά με άλλους που ανήκουν στην ίδια ομάδα. Κάθε κοινωνική ομάδα περιλαμβάνει άτομα με πολύ υψηλές νοητικές δεξιότητες και άτομα με πολύ χαμηλή βαθμολογία σε σχετικές μετρήσεις. Μεταξύ των μεταναστών υπάρχουν επιστήμονες και μηχανικοί, οι οποίοι έφυγαν από τις πατρίδες τους για οικονομικούς λόγους, καθώς και πολιτικοί πρόσφυγες, οι οποίοι έφυγαν για να γλιτώσουν τις πολιτικές διώξεις. Η Ταϊβάν και η Κίνα ή η Βόρεια και η Νότια Κορέα μπορεί να φαίνονται σε κάποιον σαν ένας πολιτισμός· ωστόσο τα έθνη αυτά διαφέρουν ιδεολογικά, πολιτικά, ακόμα και φιλοσοφικά. Οι πολίτες των εν λόγω πολιτικών οντοτήτων μπορεί να έχουν διαφορετικό τρόπο ζωής και διαφορετικές απόψεις σε ποικίλα θέματα.

Μάθετε περισσότερα για τους πολιτισμούς που εξετάζετε

“ Αυτή είναι η τραγωδία της εποχής: όχι ότι οι άνθρωποι είναι φτωχοί - όλοι οι άνθρωποι γνωρίζουν από φτώχεια- όχι ότι οι άνθρωποι είναι κακοί - ποιος είναι καλός; Όχι ότι οι άνθρωποι είναι αδαείς - ποια είναι η αλήθεια; Αλλά ότι οι άνθρωποι γνωρίζουν πολύ λίγα για τους ανθρώπους. ”

W. E. B. Du Bois (1868-1963) - Αμερικανός κοινωνιολόγος, συγγραφέας και καθηγητής

Εάν μια πειραματική μελέτη δείχνει ότι οι Κινέζοι –συγκρινόμενοι με ανθρώπους από δυτικές κοινωνίες και Ιάπωνες– είναι πολύ πιθανότερο να περιφρονήσουν ή να αγνοήσουν έναν «ξένο», ο οποίος φαίνεται να είναι άσχετος με τους δεσμούς και τα δίκτυά τους, αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι στην Κίνα είναι εγωιστές; Καθόλου. Πρέπει να καταλάβουμε ότι οποιαδήποτε πειραματικά αποτελέσματα χρειάζεται να ερμηνεύονται προσεκτικά, και ότι οι ατομικές βαθμολογίες δεν αναφέρονται σε ολόκληρη την κοινωνία (Tafarodi et al., 2009). Για να πραγματοποιήσετε μια καλή διαπολιτισμική έρευνα, θα πρέπει να εξοικειωθείτε με τις πολιτισμικές ομάδες που μελετάτε.

Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει επίσης να εξοικειωθείτε με γεωγραφικές, κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές, πολιτικοοικονομικές και παγκόσμιες μελέτες. Οι άνθρωποι μιας εθνοτικής ή φυλετικής ομάδας αντιπροσωπεύουν διαφορετικές εθνικότητες. Οι άνθρωποι μιας εθνικότητας είναι επίσης πολύ διαφορετικοί. Εάν πραγματοποιήσετε μια έρευνα στη Βραζιλία, θα βρείτε αξιοσημείωτες διαφορές ανάμεσα στις βορειοανατολικές περιοχές, όπου οι άνθρωποι έχουν αφροβραζιλιάνικες ρίζες, και στις βόρειες, όπου οι κάτοικοι είναι αυτόχθονες (Hofstede et al., 2010). Αν βρείτε ότι οι Αμερικανίδες, σε σχέση με τις Ρωσίδες, αναζητούν κάποια θετικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά στους ερωτικούς συντρόφους τους και ότι οι Ρωσίδες αναζητούν την οικονομική δύναμη και την ωριμότητα, θα πρέπει οπωσδήποτε να συσχετίσετε τα ευρήματά σας με τα διαφορετικά κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια σε αυτές τις δύο χώρες (Pearce et al., 2010). Αν μελετάτε πληθυσμούς μεταναστών στην Αυστραλία ή στον Καναδά, σίγουρα θα

γνωρίζετε για τα διαχρονικά «κύματα» ή τις γενιές μεταναστών που είναι πιθανό να διαφέρουν κατά πολλούς τρόπους, από τη γλωσσική επάρκεια έως τους λόγους για τους οποίους μετανάστευσαν (Schwartz et al., 2010).

“Μη θλίβεστε που δεν σας γνωρίζουν οι άνθρωποι· να θλίβεστε που δεν γνωρίζετε εσείς τους ανθρώπους.”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) - Κινέζος φιλόσοφος

Κατά τη διαδικασία σχεδιασμού των ερευνητικών συνεντεύξεων, οι ψυχολόγοι θα πρέπει επίσης να έχουν γνώση των παραδοσιακών πρακτικών, των αξιών και των πεποιθήσεων των πολιτισμών που επιχειρούν να μελετήσουν. Για παράδειγμα, όταν δημιουργούν μια μέτρηση για τον αυτοκτονικό ιδεασμό, αναμένουν ότι θα είναι δύσκολη για τους μουσουλμάνους πελάτες τους, ιδιαίτερα εκείνους που δεν έχουν εκτεθεί στη δυτική κουλτούρα. Το Ισλάμ απαγορεύει αυστηρά την αυτοκτονία και τη θεωρεί εγκληματική πράξη. Κατά συνέπεια, άμεσες ερωτήσεις του τύπου «Σκεφτήκατε ποτέ να αφαιρέσετε την ίδια σας τη ζωή;» είναι πιθανό να αποφέρουν ελάχιστες πληροφορίες, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων θα αρνηθεί ότι έκανε τέτοιες σκέψεις. Αντ' αυτού ο θεραπευτής θα μπορούσε να ρωτήσει «Πιστεύετε ότι ο Θεός θα σας άφηνε να πεθάνετε;» σε μια προσπάθεια να παρακάμψει το στίγμα της αυτοκτονίας και να λάβει έτσι πιο λεπτομερείς απαντήσεις (Canetto, 2015· Hedayat-Diba, 2000).

Γενικότερα, παρακολουθήστε, αναλύστε, αμφισβητήστε, σκεφτείτε κριτικά και ξαναπαρατηρήστε! Οι διαφορές ανάμεσα στα εξεταζόμενα δείγματα σε μια συγκριτική μελέτη είναι αρκετά πιθανό να μπορούν να εξηγηθούν με διάφορους τρόπους. Μια μελέτη συνέκρινε τα όνειρα 562 ισπανόφωνων από το Μεξικό, την Ισπανία και τη Βενεζουέλα, από τους οποίους ζητήθηκε να κάνουν αξιολογήσεις των ονείρων τους. Αυτά τα δεδομένα στη συνέχεια συγκρίθηκαν με άλλα που προέκυψαν από ένα δείγμα μη ισπανόφωνων Αμερικανών. Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν ορισμένες πολιτισμικές διαφορές. Για παράδειγμα, ο αριθμός των ανακαλούμενων ονείρων που ανέφεραν οι μη ισπανόφωνοι ερωτώμενοι ήταν σημαντικά πιο υψηλός από τον αντίστοιχο των τριών ισπανόφωνων ομάδων. Επιπλέον, οι Μεξικανοί και οι Βενεζουελανοί συμμετέχοντες είχαν περισσότερα αρνητικά συναισθήματα που σχετίζονταν με τα όνειρά τους από ό,τι οι Ισπανοί και οι Αμερικανοί συμμετέχοντες. Η εξήγηση που έδω-

σε ο συγγραφέας για τον αριθμό των αναφερόμενων ονείρων ήταν ότι οι ισπανόφωνες ομάδες έχουν πιο παθητικό στυλ διαχείρισης των δυσάρεστων καταστάσεων. Επιπλέον, θεωρούν τα άσχημα όνειρα κακό οιωνό, γι' αυτό και δεν θέλουν να τα αποκαλύπτουν τόσο συχνά όσο οι μη ισπανόφωνοι (Domino, 1986).

Αυτές οι διαφορές ωστόσο μπορεί να οφείλονται σε άλλα χαρακτηριστικά – εάν εξετάσουμε προσεκτικά κάποιους λανθάνοντες παράγοντες. Παρόλο που ορισμένοι συμμετέχοντες στη μελέτη είχαν την ίδια επαγγελματική κατάσταση, διέφεραν σημαντικά στις συνθήκες διαβίωσης και στις συνθήκες του ύπνου. Οι μη ισπανόφωνες αμερικανικές και οι ευρωπαϊκές οικογένειες έχουν συνήθως λιγότερα παιδιά και περισσότερους ιδιωτικούς χώρους στα σπίτια ή στα διαμερίσματά τους από ό,τι οι οικογένειες σε πολλές άλλες χώρες. Τα πρότυπα του ύπνου μπορεί να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα όνειρα ανακαλούνται από τη μνήμη.

Θα πρέπει επίσης να αναμένετε ότι οι συμμετέχοντες που προέρχονται από συλλογικές κοινωνίες μπορεί να παρουσιάζουν τους εαυτούς τους ως φορείς συλλογικών αξιών επειδή αυτού του είδους η συμπεριφορά είναι πιο επιθυμητή στην υπό εξέταση κοινωνία. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι μπορούν να απαντούν και να ενεργούν κατά έναν ορισμένο τρόπο όχι επειδή αυτή είναι η τυπική τους συμπεριφορά, αλλά επειδή θέλουν να εντυπωσιάσουν τον ερευνητή και να του δώσουν μια κοινωνικά επιθυμητή απόκριση. Κάποιες μελέτες ψυχικής υγείας σε χώρες της Άπω Ανατολής (για παράδειγμα, Κίνα, Ιαπωνία και Κορέα) αποκάλυψαν ότι οι άνθρωποι έδιναν διαφορετικές απαντήσεις όταν έγραφαν για τα συναισθήματά τους και όταν μιλούσαν για τις εμπειρίες τους σε επαγγελματία ψυχολόγο (Park, 1988).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μια μελέτη συλλογικότητας-ατομικισμού

Ο Marshall (1997) εξέτασε δύο δείγματα από τη Νέα Ζηλανδία και την Ινδονησία και τα δύο περιλάμβαναν συλλέκτες απορριμμάτων, οδηγούς λεωφορείων και τακτικούς καθηγητές πανεπιστημίου. Κάθε κοινωνική κατηγορία αποτελούνταν από 25 ερωτώμενους, με το δείγμα να απαρτίζεται συνολικά από 150 ανθρώπους. Σε κάθε ομάδα δόθηκε ένα ερωτηματο-

λόγιο το οποίο περιείχε 14 προτάσεις: επτά χαρακτηριστικές του ατομικιστικού προσανατολισμού και επτά αντιπροσωπευτικές της συλλογικότητας. Οι ερωτώμενοι έπρεπε να δηλώσουν αν συμφωνούσαν με τις προτάσεις σε μια πεντάβαθμη κλίμακα.

Προτάσεις συλλογικότητας: (1) Δεν μπορώ να νιώθω χαρά αν οποιοσδήποτε από τους φίλους μου είναι δυστυχισμένος. (2) Είναι ωραίο να εργάζεσαι ως μέρος ενός μεγάλου οργανισμού. (3) Μου αρέσει να μοιράζομαι τα προβλήματά μου με τους φίλους μου. (4) Είναι πιο συνετό να επιλέγεις τους φίλους σου από ανθρώπους με παρόμοιο κοινωνικό και οικογενειακό υπόβαθρο με το δικό σου. (5) Οι άνθρωποι στη δουλειά εξαρτώνται από εμένα, οπότε δεν θα τους απογοήτευα ποτέ, ανεξάρτητα από το πόσο άσχημα μου φέρεται ο οργανισμός στον οποίο εργάζομαι. (6) Λαμβάνω τις περισσότερες αποφάσεις μου μαζί με συγγενείς και φίλους. (7) Πρώτιστο καθήκον μου είναι να φροντίζω για την ευημερία των συγγενών μου.

Προτάσεις ατομικισμού: (1) Αν ο οργανισμός στον οποίο εργάζομαι είχε οικονομικές δυσκολίες και μου ζητούσε να συμφωνήσω σε μια σημαντική μείωση των αποδοχών μου, θα έψαχνα για άλλη δουλειά. (2) Συνήθως κάνω ό,τι αισθάνομαι πως είναι καλύτερο για μένα, ανεξαρτήτως του τι λένε οι άλλοι. (3) Η ευτυχία βρίσκεται στη μεγιστοποίηση της προσωπικής μου ευχαρίστησης. (4) Ιδανικά, θα ήθελα να εργάζομαι για τον εαυτό μου ή να έχω τη δική μου επιχείρηση. (5) Απεχθάνομαι βαθύτατα οποιαδήποτε εισβολή στην ιδιωτικότητά μου. (6) Η ευτυχία μου εξαρτάται από την ψυχική μου διάθεση, ανεξάρτητα από το πώς αισθάνονται οι άλλοι γύρω μου. (7) Αν δεν προσέξω εγώ τον εαυτό μου, κανείς άλλος δεν θα το κάνει για μένα.

Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν μια τάση: οι Ινδονήσιοι συμμετέχοντες είχαν πιο συλλογικό προσανατολισμό και ήταν λιγότερο ατομικιστές από τους ομολόγους τους από τη Νέα Ζηλανδία. Επειδή η συγκεκριμένη μελέτη εξέτασε τις ίδιες επαγγελματικές ομάδες, οι διαφορές ανάμεσα στα δείγματα μπορούσαν να εξηγηθούν, κατά την άποψη του συγγραφέα, από τις πολιτισμικές διαφορές, δηλαδή τη συλλογικότητα και τον ατομικισμό.

Ερώτηση: Ποιες άλλες ερμηνείες μπορείτε να δώσετε για τις διαφορές που βρέθηκαν σε αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα; Να θυμάστε ότι η Νέα Ζηλανδία είναι πιο οικονομικά ανεπτυγμένη από την Ινδονησία και έχει –σε αντίθεση με την Ινδονησία– πολυπληθή μεσαία τάξη.

Άσκηση 3.1.

1. Αναγνωρίστε δυνητικά σφάλματα δειγματοληψίας στις ακόλουθες περιπτώσεις:

Περίπτωση 1. Ένας καθηγητής μελετά τα εθνοτικά στερεότυπα φοιτητών. Υπάρχουν 55 άτομα στην τάξη του. Τη Δευτέρα το πρωί εμφανίστηκαν στο μάθημα 25 άτομα. Ο καθηγητής ζητά από αυτούς να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια, υποθέτοντας ότι η ομάδα των 25 φοιτητών είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα της συγκεκριμένης τάξης.

Περίπτωση 2. Μια φοιτητική παράταξη πραγματοποιεί γκάλοπ συγκεντρώνοντας 300 απαντήσεις από 150 φοιτητές και 150 φοιτήτριες. Οι συνεντεύξεις λαμβάνουν χώρα στη βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου, όπου οι ερωτώμενοι προσεγγίζονται τυχαία και τους ζητείται να απαντήσουν σε μερικές ερωτήσεις.

Περίπτωση 3. Μια ραδιοφωνική εκπομπή λόγου αποφασίζει να μελετήσει τη γνώμη των ανθρώπων για το φλερτ ανάμεσα σε άτομα με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και ζητά από τους ακροατές να στείλουν e-mail γι' αυτό το θέμα στον σταθμό.

Περίπτωση 4. Μια μεταπτυχιακή φοιτήτρια πραγματοποιεί έρευνα σε ένα διεθνές αεροδρόμιο, ισχυριζόμενη ότι το δείγμα της είναι πραγματικά τυχαίο επειδή περιλαμβάνει ανθρώπους από πολλές χώρες, ποικίλες εθνοτικές και φυλετικές ομάδες, καθώς και από όλες τις κοινωνικές κατηγορίες.

2. Είναι σημαντικό να γνωρίζετε ότι οι ερωτήσεις σας γίνονται απόλυτα κατανοητές από τους συμμετέχοντες. Οι άνθρωποι κατά κανόνα δεν απαντούν σε ό,τι τους ρωτάτε, αλλά σε αυτό που πιστεύουν ότι εννοείτε ρωτώντας (Zaller, 1992). Στη συνέχεια παρατίθενται κάποιοι κανόνες που θα ήταν χρήσιμοι σε κάθε δημοσκοπική έρευνα:

- Μην κάνετε ερωτήσεις που προκαταλαμβάνουν («Οι άνθρωποι καταδικάζουν αυτή την πρωτοβουλία. Εσείς;»).
- Μην ενώνετε δύο ερωτήσεις σε μία («Πόσο συχνά αισθάνεστε αγχωμένος/η και αγανακτισμένος/η;»).
- Μην κάνετε ερωτήσεις που είναι δυσνόητες («Ποιο θεωρητικό πρότυπο μπορεί να αποτελέσει το ερμηνευτικό πλαίσιο γι' αυτά τα φαινόμενα;»).

- Μην κάνετε ρητορικές ερωτήσεις («Πότε θα σταματήσει η βία στον κόσμο;»).
- Μην κάνετε ερωτήσεις που έχουν ήδη «έτοιμες» απαντήσεις («Πιστεύετε ότι οι άνθρωποι κάνουν διακρίσεις εναντίον άλλων ατόμων ή ομάδων;»).

Έχοντας κατά νου αυτές τις χρήσιμες συμβουλές, μπορείτε να ανιχνεύσετε τι «δεν πάει καλά» με τις ακόλουθες ερωτήσεις; Διορθώστε τες και ξαναγράψτε τες όπως πρέπει.

1. Πιστεύετε ότι οι άνθρωποι μεταναστεύουν από τόπο σε τόπο επειδή αναζητούν μια καλύτερη ζωή;
2. Πόσο συχνά συζητάτε για προκαταλήψεις και εκπαιδευτικά προβλήματα με τους γονείς σας;
3. Ποια είναι η αγαπημένη σας τηλεοπτική ή ραδιοφωνική εκπομπή;
4. Πόσο συχνά αισθάνεστε καταπιεσμένοι, αγανακτισμένοι ή θυμωμένοι;
5. Αν η προκατάληψη προκαλείται από ασυνείδητους παράγοντες, σε ποιο βαθμό αυτές οι μεταβλητές επικαλύπτουν προγενέστερα θεμελιωμένες συνθήκες πλαισίου;
6. Ποιο είναι το εθνοτικό υπόβαθρο των γονέων σας;

▲ Ανακεφαλαίωση

- Υπάρχουν τέσσερις βασικοί στόχοι στην έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία: η περιγραφή, η εξήγηση, η πρόβλεψη και η διαχείριση. Αφού αναγνωρίσει τους στόχους, ο ερευνητής πρέπει να επιλέξει μια μεθοδολογική προσέγγιση που θα είναι περισσότερο κατάλληλη για την υλοποίηση αυτών των στόχων. Γενικά, η ερευνητική μεθοδολογία στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία μπορεί να διακριθεί σε δύο κατηγορίες: ποσοτική και ποιοτική.
- Η ποσοτική έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία αφορά τη μέτρηση ορισμένων διαστάσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας από μια συγκριτική οπτική. Οι μεταβλητές που επιλέγονται προς εξέταση πρέπει να μελετηθούν εμπειρικά, πρωτίστως μέσω της παρατήρησης, σε αντί-

θεση με άλλες μορφές συλλογισμών, όπως η διαίσθηση, οι πεπειθήμες ή οι προλήψεις. Τα πιο συνήθη δεδομένα είναι δείκτες κεντρικής τάσης: η δεσπόζουσα τιμή, η διάμεσος και ο μέσος όρος. Υπάρχουν τέσσερα είδη κλιμάκων μέτρησης: η ονομαστική, η τακτική, η ισοδιαστημική και η αναλογική.

- Μεταξύ των πιο σημαντικών στατιστικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι οι συναφειακές μέθοδοι, οι οποίες θεμελιώνουν σχέσεις ανάμεσα σε δύο μεταβλητές, και οι συγκρίσεις των μέσων όρων μεταξύ ομάδων, που στόχο έχουν να εκτιμήσουν εάν οι διαφορές ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα δείγματα είναι τυχαίες ή συστηματικές.
- Η ποιοτική έρευνα διεξάγεται κυρίως σε φυσικές συνθήκες: εκεί οι συμμετέχοντες ασχολούνται με τις καθημερινές τους δραστηριότητες σε μια μη ερευνητική ατμόσφαιρα. Ποιοτικές μελέτες διενεργούνται και όταν υπάρχουν δυσκολίες μέτρησης κάποιων μεταβλητών, όταν τα άτομα δεν μπορούν να διαβάσουν ή να χρησιμοποιήσουν ερωτηματολόγια ή όταν δεν υπάρχουν τυποποιημένα επιστημονικά εργαλεία μέτρησης. Η ποιοτική έρευνα είναι επίσης χρήσιμη σε καταστάσεις όπου οι μεταβλητές δεν είναι επακριβώς προσδιορισμένες θεωρητικά ή/και λειτουργικά. Η ποιοτική μέθοδος μπορεί να φανεί χρήσιμη όταν οι εμπειρίες και οι προτεραιότητες των συμμετεχόντων στην έρευνα επηρεάζουν σημαντικά την ίδια την έρευνα.
- Επιλέγοντας μια στρατηγική προσανατολισμένη στην εφαρμογή, οι ερευνητές επιχειρούν να εξακριβώσουν κατά πόσο τα ερευνητικά ευρήματα που προέκυψαν από μία χώρα ή έναν πολιτισμό είναι εφαρμόσιμα σε άλλες χώρες ή πολιτισμούς. Η συγκριτική στρατηγική, αντίθετα, εστιάζει κυρίως στις ομοιότητες και στις διαφορές σε συγκεκριμένες στατιστικές μετρήσεις μεταξύ δειγμάτων από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες.
- Υπάρχουν αρκετές στρατηγικές για την επιλογή του δείγματος. Μία στρατηγική είναι η συμπτωματική δειγματοληψία ή το δείγμα ευκολίας. Ένας άλλος τύπος δειγματοληψίας είναι η συστηματική, η οποία περιλαμβάνει τα εθνικά ή εθνοτικά δείγματα που επιλέγει ο ψυχολόγος σύμφωνα με μια θεωρία ή θεωρητική υπόθεση. Μια τρίτη στρατηγική είναι η τυχαία δειγματοληψία, κατά την οποία ένα μεγάλο δείγμα χωρών ή ομάδων επιλέγεται τυχαία· αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε

- χώρα ή ομάδα έχει ίσες πιθανότητες να συμπεριληφθεί στο ερευνητικό δείγμα.
- Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι χρησιμοποιούν όλες τις συνήθεις ψυχολογικές μεθόδους διερεύνησης: παρατήρηση, ερωτηματολόγια, πείραμα, ανάλυση περιεχομένου, ψυχοβιογραφία, μετα-ανάλυση, ομάδες εστίασης και άλλες. Οι ολιστικές μέθοδοι βασίζονται στην αρχή ότι η επιστημονική γνώση των ατόμων και των πολιτισμών δεν μπορεί να αποκτηθεί μόνο μέσα από τη μελέτη διαφόρων χαρακτηριστικών ενός ατόμου ξεχωριστά το ένα από το άλλο.
  - Οι αυτοαναφορές δεν είναι απαλλαγμένες από μεροληψίες. Υπάρχει η αυτοεξυπηρετική μεροληψία. Από την άλλη, οι άνθρωποι αξιολογούν τα δικά τους χαρακτηριστικά ως καλύτερα ή πιο προηγμένα από εκείνα του «μέσου» ανθρώπου. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις και πολιτισμικά πλαίσια οι άνθρωποι τείνουν να υποτιμούν τις ιδιότητές τους.
  - Οι περισσότερες διαπολιτισμικές έρευνες –ιδίαιτερα όταν χρησιμοποιούν ερωτηματολόγια– απαιτούν μετάφραση από τη γλώσσα του ερευνητή σε άλλη γλώσσα ή γλώσσες. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ένα από τα πιο δύσκολα έργα του ερευνητή είναι να βεβαιωθεί ότι η μεταφρασμένη έκδοση της μεθόδου βρίσκεται όσο το δυνατόν πιο κοντά στην πρωτότυπη έκδοση.
  - Υπάρχουν δύο τουλάχιστον προσεγγίσεις στην ανάλυση των διαπολιτισμικών δεδομένων. Η απολυτοκρατική προσέγγιση θεωρεί ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα είναι κατά βάση τα ίδια σε κάθε πολιτισμό. Ωστόσο η εκδήλωση ορισμένων διεργασιών και συμπεριφορών μπορεί να ποικίλλει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Η σχετικιστική προσέγγιση θεωρεί ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά στην πλήρη πολυπλοκότητά της μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο παρουσιάζεται.
  - Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι πρέπει να διακρίνουν τις ομοιότητες στα διαφορετικά φαινόμενα. Παρομοίως, οι ομοιότητες δεν πρέπει να επισκιάζουν τις πιθανές διαφορές ανάμεσα στα δείγματα. Ο ειδικός οφείλει να γνωρίζει ότι η αντιπαραβολή ενός φαινομένου με το αντίθετό του σημαίνει ότι πρέπει να δίνει τον ορισμό και των δύο όρων. Τα αντίθετα άκρα εξαρτώνται το ένα από το άλλο για την εννοιολογική τους υπόσταση.
  - Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι χρειάζεται να αποφεύγουν τις μερολη-

ψίες γενίκευσης. Ταυτόχρονα πρέπει να κατανοούν ότι η Διαπολιτισμική Ψυχολογία απαιτεί μεγάλη φαντασία και αφαιρετικότητα. Συγκριμένες ανθρώπινες δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα σε ετερόκλητα και μοναδικά πλαίσια με μεγάλη ποικιλία υποκείμενων παραγόντων. Για να κατανοήσει και να συγκρίνει ψυχολογικά φαινόμενα, ο ερευνητής πρέπει να θεωρεί ότι ο αριθμός αυτών των παραγόντων είναι σχετικά περιορισμένος.

Βασικοί Όροι

Άμεσες δημοσκοπήσεις (Direct Surveys): Ο τύπος των δημοσκοπικών ερευνών στις οποίες ο ερωτών διατηρεί ή μπορεί να διατηρήσει άμεση επικοινωνία με τον ερωτώμενο και είναι σε θέση να δώσει ανατροφοδότηση, να επαναλάβει μια ερώτηση ή να ζητήσει περισσότερες πληροφορίες.

Αναλογική κλίμακα (Ratio): Κλίμακα στην οποία οι τιμές αντανakλούν την πραγματική ποσότητα της παρούσας μεταβλητής και το μηδέν σημαίνει πραγματικά ότι είναι παρούσα μηδενική ποσότητα της μεταβλητής.

Ανάλυση περιεχομένου (Content Analysis): Μια ερευνητική μέθοδος που οργανώνει και συνοψίζει συστηματικά τόσο το έκδηλο όσο και το λανθάνον περιεχόμενο της επικοινωνίας.

Ανεξάρτητη μεταβλητή (Independent Variable): Η συνθήκη ή οι συνθήκες που ελέγχει ο ερευνητής.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα (Representative Sample): Ένα δείγμα τα χαρακτηριστικά του οποίου αντανakλούν με ακρίβεια τα χαρακτηριστικά ενός πληθυσμού.

Απολυτοκρατική προσέγγιση (Absolutist Approach): Άποψη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα είναι κατά βάση τα ίδια σε όλους τους πολιτισμούς.

Δεσπόζουσα τιμή (Mode): Η συχνότερα εμφανιζόμενη τιμή σε μια κατανομή.

Δημοσκόπηση (Survey): Ερευνητική μέθοδος στην οποία ομάδες ανθρώπων απαντούν σε ερωτήσεις για τις απόψεις ή τη συμπεριφορά τους.

Διάμεσος (Median): Το σημείο μιας κατανομής το οποίο τη χωρίζει σε δύο ισοπληθείς ομάδες (50%-50%).

Έμμεσες δημοσκοπήσεις (Indirect Surveys): Ο τύπος των δημοσκοπικών ερευνών στον οποίο η προσωπική επίδραση του ερευνητή είναι πολύ μικρή επειδή δεν υπάρχει άμεση επικοινωνία ανάμεσα στον ίδιο και τον ερωτώμενο. Οι ερωτήσεις κατά κανόνα είναι γραπτές και παραδίδονται ιδιοχειρώς, ταχυδρομούνται ή αποστέλλονται ηλεκτρονικά στους συμμετέχοντες στην κατοικία, στην τάξη ή στον χώρο εργασίας τους.

Εξαρτημένη μεταβλητή (Dependent Variable): Η διάσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας που μελετάται και αναμένεται να τροποποιηθεί υπό την επίδραση μιας ανεξάρτητης μεταβλητής.

Εργαστηριακή παρατήρηση (Laboratory Observation): Καταγραφή της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε περιβάλλον ελεγχόμενο από τον ερευνητή.

Ισοδιαστημική κλίμακα (Interval): Μια κλίμακα στην οποία κάθε τιμή δηλώνει κάποιο αριθμητικό ποσό.

Ισοδυναμία (Equivalence): Απόδειξη ότι οι επιλεγμένες για τη μελέτη μέθοδοι μετρούν το ίδιο φαινόμενο και σε άλλους πολιτισμούς που επιλέχθηκαν για τη μελέτη.

Μεθοδολογία ομάδων εστίασης (Focus Group Methodology): Μια ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιείται κατά κόρον στην ακαδημαϊκή έρευνα και στην έρευνα μάρκετινγκ. Η πιο συνήθης χρήση της μεθόδου είναι μια διαδικασία στην οποία μια ομάδα αποκρίνεται σε συγκεκριμένα κοινωνικά, πολιτικά ή εμπορικά μηνύματα. Η τυπική ομάδα εστίασης απαρτίζεται από 7-10 συμμετέχοντες, οι οποίοι είτε είναι ειδικοί είτε αντιπροσωπεύουν δυνητικούς αγοραστές, θεατές ή άλλου είδους πελάτες.

Μέσος όρος (Mean): Το μαθηματικό κεντρικό σημείο μιας κατανομής.

Μετα-ανάλυση (Meta-Analysis): Η ποσοτική ανάλυση ενός μεγάλου αριθμού επιστημονικών ευρημάτων για το ίδιο θέμα, σε μια προσπάθεια να νοηματοδοτηθεί ένα ετερόκλητο σύνολο δεδομένων.

Μέτρηση κεντρικής τάσης (Measure of Central Tendency): Η μέτρηση που δηλώνει το «κέντρο βάρους» μιας κατανομής, περιγράφει δηλαδή πού εντοπίζεται το μεγαλύτερο μέρος της κατανομής.

Ολιστικός (Holistic): Όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη μελέτη συστημάτων με πολλαπλά διασυνδεδεμένα στοιχεία.

Ονομαστική κλίμακα (Nominal): Μια κλίμακα στην οποία κάθε τιμή δεν δηλώνει ποσότητα.

- Παρατήρηση (Observation)*: Η απόκτηση πληροφοριών για αναγνωρίσιμες μεταβλητές από πρωτογενή πηγή.
- Πείραμα (Experiment)*: Ερευνητική μέθοδος στην οποία οι ερευνητές τροποποιούν ορισμένες μεταβλητές για να ανιχνεύσουν ειδικές αλλαγές στις συμπεριφορές, τις στάσεις ή τα συναισθήματα των υποκειμένων.
- Ποιοτική έρευνα (Qualitative Research)*: Έρευνα που δεν περιλαμβάνει ποσοτική μέτρηση ή στατιστικές διεργασίες.
- Ποσοτική έρευνα (Quantitative Research)*: Η συστηματική διερεύνηση φαινομένων με στατιστικά ή μαθηματικά δεδομένα και διάφορες υπολογιστικές τεχνικές.
- Στρατηγική προσανατολισμένη στην εφαρμογή (Application-Oriented Strategy)*: Μια προσπάθεια θεμελίωσης της εφαρμοσιμότητας των ερευνητικών ευρημάτων που προέκυψαν από μία χώρα ή έναν πολιτισμό σε άλλες χώρες ή πολιτισμούς.
- Συγκριτική στρατηγική (Comparativist Strategy)*: Μια προσπάθεια να βρεθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές όσον αφορά συγκεκριμένες στατιστικές μετρήσεις σε δείγμα πολιτισμικών ομάδων.
- Συντελεστής συνάφειας (Correlation Coefficient)*: Ένας αριθμός ο οποίος συνοψίζει και περιγράφει την κατεύθυνση και τον βαθμό της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα σε δύο μεταβλητές X και Y .
- Σχετικιστική προσέγγιση (Relativist Approach)*: Άποψη στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία που υποστηρίζει ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα πρέπει να μελετώνται μόνο «εντός» του πολιτισμού στον οποίο λαμβάνουν χώρα.
- Τακτική κλίμακα (Ordinal)*: Μια κλίμακα στην οποία οι τιμές αποδίδουν σειρά κατάταξης.
- Φυσική παρατήρηση (Naturalistic Observation)*: Καταγραφή της συμπεριφοράς των ανθρώπων στο φυσικό τους περιβάλλον με ελάχιστη ή καθόλου προσωπική παρέμβαση.
- Ψυχοβιογραφική έρευνα (Psychobiographical Research)*: Διαχρονική ανάλυση συγκεκριμένων ατόμων, συνήθως επιφανών προσώπων, διασημοτήτων και ηγετών, που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές χώρες ή πολιτισμούς.

Νόση: Αισθήσεις, Αντίληψη και Καταστάσεις της Συνείδησης

“ Μόνο με την καρδιά βλέπεις καλά, η ουσία είναι αόρατη για τα μάτια. ”

Ο Μικρός Πρίγκιπας, Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944) -
Γάλλος συγγραφέας και ποιητής

“ Κατά κανόνα, το μη ορατό αναστατώνει τον νου των ανθρώπων περισσότερο από αυτό που βλέπουν. ”

Ιούλιος Καίσαρας (100-44 π.Χ.) - Ρωμαίος πολιτικός

ΔΙΑΦΕΡΟΥΝ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ γενικά στον τρόπο με τον οποίο βλέπουν τα πράγματα και ακούν τους ήχους μόνο και μόνο εξαιτίας των διαφορετικών γεωγραφικών συνθηκών στις οποίες έζησαν οι πρόγονοί τους; Για παράδειγμα, ισχύει ότι οι άνθρωποι από μια ερημική περιοχή έχουν καλύτερη αντίληψη των χρωμάτων από εκείνους που ζουν κοντά στον ωκεανό; Με αυτό κατά νου, θυμόμαστε μια ερώτηση που μας έθεσε πριν από λίγο καιρό ένας φοιτητής, ο Άλμπερτ: «Αναγνωρίζουν οι ψυχολόγοι σημαντικές διαφορές μεταξύ Ευρωπαίων και μη Ευρωπαίων στην Αμερική;» Ο Άλμπερτ υποστήριξε ότι για αιώνες οι πρόγονοι της πρώτης ομάδας βασίζονταν κυρίως στην οπτική αντίληψη. Οι Ευρωπαίοι, είπε, έπρεπε να δουν, να μετρήσουν

και έπειτα να σκεφτούν λογικά τις εντυπώσεις τους. Δεν αισθάνονταν και δεν πίστευαν *εκ των προτέρων*· χρειαζόταν να βιώσουν οτιδήποτε συνέβαινε μπροστά στα μάτια τους. Αναφερόμενος στους δικούς του προγόνους, ο Άλμπερτ είπε ότι οι Αφρικανοί, από την άλλη, είναι διαφορετικοί εξαιτίας των περιβαλλοντικών συνθηκών στην αφρικανική ήπειρο, καθώς έπρεπε να βασίζονται κυρίως στην ακοή και την αφή. Οι Αφρικανοί αισθάνονταν τα αντικείμενα και τις δονήσεις μέσω του δέρματός τους, χωρίς την οπτική επιβεβαίωση· μπορούσαν να εκφραστούν με τη φωνή τους. Ο Άλμπερτ κατέληξε ότι, λόγω αυτών των αντιληπτικών διαφορών μεταξύ Ευρωπαίων και Αφρικανών προγόνων, οι Ευρωαμερικανοί είναι πιθανότερο να επιτύχουν στη μηχανική, στις επιστήμες και στη συγγραφή, ενώ οι Αφροαμερικανοί τείνουν να διακρίνονται στη μουσική, στο τραγούδι και σε άλλες μη οπτικοποιημένες δραστηριότητες. «Έχεις αποδείξεις που να υποστηρίζουν την ιδέα σου;» τον ρώτησε ένας συμφοιτητής του, και συμπλήρωσε: «Πώς μπορείς να το επαληθεύσεις αυτό;» «Δεν μπορώ, απλώς έτσι αισθάνομαι!» απάντησε ο Άλμπερτ γελώντας με την ίδια του την απάντηση.

Είχε ο Άλμπερτ δίκιο να υποστηρίξει με τόλμη τις αισθητήριες διαφορές μεταξύ Αφρικανών και Ευρωπαίων και να τις αποδώσει στις διαφορετικές περιβαλλοντικές συνθήκες κάθε ομάδας; Υπάρχουν σημαντικές αισθητήριες διαφορές μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες; Ή οι άνθρωποι βλέπουν, ακούν και αισθάνονται τον φυσικό κόσμο με τον ίδιο τρόπο; Εάν δεν ισχύει αυτό, ποια από τα χαρακτηριστικά της όρασης, της ακοής, της όσφρησης, της αφής ή της γεύσης έχουν τις ισχυρότερες πολιτισμικές ρίζες; Και από μια περισσότερο πρακτική άποψη, πρέπει οι σχεδιαστές μόδας να προσέχουν κάποια χρώματα που μπορεί να αγαπούν ή να απεχθάνονται συγκεκριμένες εθνοτικές ή εθνικές ομάδες; Προτιμούν οι πιλότοι σε όλες τις χώρες να σαρώνουν με το βλέμμα τους τον πίνακα ελέγχου από τα αριστερά προς τα δεξιά; Πώς επηρεάζει ο πολιτισμός τη συνειδητότητά μας; Πώς ερμηνεύουν οι άνθρωποι τα όνειρά τους; Στο παρόν κεφάλαιο θα απαντήσουμε σε αυτές και σε άλλες ερωτήσεις καθώς θα διερευνούμε τις αισθήσεις, την αντίληψη, τη συνειδητότητα και άλλες έννοιες μέσα από την εξέταση των διαπολιτισμικών διαστάσεων της ανθρώπινης νόησης, της απόκτησης γνώσης και της κατανόησης μέσω της εμπειρίας.

Αισθήσεις και αντίληψη: Βασικές αρχές

Η διαδικασία κατά την οποία τα κύτταρα υποδοχείς ενεργοποιούνται και μεταφέρουν την πληροφορία τους σε διάφορα εγκεφαλικά κέντρα ονομάζεται **αίσθηση**. Είτε βλέπεις ένα κινούμενο φωτεινό σημείο στον απογευματινό ουρανό είτε γεύσαι ένα πικάντικο τουρσί, όλες οι αισθήσεις σου εκκινούν από ένα σήμα ή ένα ερέθισμα, εξωτερικό ή εσωτερικό, με τη μορφή ενέργειας ικανής να διεγείρει το νευρικό σύστημα. Η αίσθηση μετατρέπει την εξωτερική ενέργεια σε μια εσωτερική νευροφυσιολογική διεργασία, η οποία «καταλήγει» σε μια συγκεκριμένη ψυχολογική εμπειρία: βλέπουμε το κινούμενο φως και γευόμαστε την τροφή. Μπορούμε να ανιχνεύσουμε όλα τα ερεθίσματα; Προφανώς όχι, επειδή ορισμένα ούτε καν τα βιώνουμε. Η ελάχιστη ποσότητα φυσικής ενέργειας που απαιτείται προκειμένου το άτομο να αντιληφθεί ένα ερέθισμα ονομάζεται **απόλυτο κατώφλι**. Το **κατώφλι διαφοράς** είναι το χαμηλότερο επίπεδο ερεθισμού που απαιτείται για να αισθανθούμε ότι έχει επέλθει μια αλλαγή στο ερέθισμα. Η **αισθητήρια προσαρμογή** είναι η τάση του αισθητήριου συστήματος να ανταποκρίνεται λιγότερο στα ερεθίσματα που εξακολουθούν να υπάρχουν χωρίς αλλαγή. Μπορούμε να προσαρμοστούμε, για παράδειγμα, σε συγκεκριμένες συνθήκες, όπως στη ζέστη ή στο κρύο, στη μόλυνση του αέρα και στις πικάντικες τροφές. Οι κάτοικοι ενός ορεινού χωριού στην Πίνδο είναι λιγότερο πιθανό να δίνουν σημασία στον αέρα που αναπνέουν, ενώ ένας τουρίστας από το Τόκιο ή από το μολυσμένο Λος Άντζελες που επισκέπτεται το μέρος αυτό είναι πιθανό να παρατηρήσει την απίστευτη φρεσκάδα του αέρα. Η σταθερότητα των αισθητήριων διεργασιών μας σημαίνει ότι βιώνουμε ένα αντικείμενο ή μια ιδιότητα ως αμετάβλητα υπό οποιεσδήποτε συνθήκες. Για παράδειγμα, το χρώμα μιας μπανάνας φαίνεται σταθερό στο ανθρώπινο μάτι σε αρκετές διαφορετικές συνθήκες, παρά το γεγονός ότι οι πραγματικές κυματομορφές του φωτός που αντανακλώνται στην επιφάνεια της μπανάνας υπό αυτές τις ποικίλες συνθήκες είναι διαφορετικές (Kanazawa, 2010).

Για καθεμία από τις πέντε αισθήσεις (όραση, ακοή, όσφρηση, αφή και γεύση), διακριτά νευρωνικά μονοπάτια μεταφέρουν μια αισθητήρια πληροφορία, ένα σήμα, σε συγκεκριμένες περιοχές στον εγκέφαλο. Η φύση της αίσθησης εξαρτάται από την περιοχή του εγκεφάλου που ενεργοποιείται από κάθε σήμα. Για παράδειγμα, η ηλεκτρική διέγερση

του πρωτεύοντος οπτικού φλοιού, η οποία βρίσκεται στους ινιακούς λοβούς του εγκεφάλου, παράγει οπτικές αισθήσεις, ενώ η διέγερση του ακουστικού συμπλέγματος στους κροταφικούς λοβούς βιώνεται ως ήχος. Η αίσθηση του χρώματος είναι μια διεργασία που βασίζεται στη λειτουργικότητα τριών διαφορετικών τύπων κώνων στον αμφιβληστροειδή. Κάθε κώνος ανταποκρίνεται σε μήκη κύματος του φωτός, αλλά διεγείρεται πιο επίμονα σε ένα συγκεκριμένο σημείο του φωτεινού φάσματος. Έτσι, οι κώνοι μικρού μήκους κύματος είναι υπεύθυνοι για την αίσθηση του μπλε χρώματος, οι κώνοι μεσαίου μήκους κύματος παράγουν την αίσθηση του πράσινου, ενώ οι κώνοι μεγάλου μήκους κύματος παράγουν την αίσθηση του κόκκινου. Αναμειγνύοντας αυτά τα τρία πρωτογενή χρώματα μεταξύ τους, τα περισσότερα άτομα ανιχνεύουν έως και 1.000 χρωματικές αποχρώσεις (Brown & Wald, 1964). Όταν ένα άτομο ανιχνεύσει μια οσμή, η πληροφορία από τους υποδοχείς ταξιδεύει απευθείας στο πρωτογενές οσφρητικό σύμπλεγμα που βρίσκεται στους μετωπιαίους λοβούς. Οι υποδοχείς της γεύσης έχουν δύο οδούς. Η πρώτη συνδέεται με τον πρωτογενή γευστικό φλοιό στον εγκέφαλο, ο οποίος επιτρέπει στους ανθρώπους να ανιχνεύουν τις γεύσεις. Η δεύτερη οδός συνδέεται με το μεταιχμιακό σύστημα του εγκεφάλου, το οποίο μπορεί να παράγει άμεσες συμπεριφορικές και συναισθηματικές αποκρίσεις στις γεύσεις. Αρκετοί υποδοχείς στο δέρμα συναρμόζονται σε έναν μοναδικό αισθητήριο νευρώνα, ο οποίος συνδέεται με τον νωτιαίο μυελό. Αυτό επιτρέπει την άμεση ανακλαστική δράση, όπως είναι η γρήγορη κίνηση απομάκρυνσης από ένα αντικείμενο που καίει.

Η διεργασία που οργανώνει διάφορες αισθήσεις σε σημασιολογικά σχήματα ονομάζεται **αντίληψη**. Οι φυσιολόγοι υποστηρίζουν ότι η αντίληψη εμπλέκει την ενεργοποίηση σχετιζόμενων περιοχών στον φλοιό, ενσωματώνοντας έτσι την πρότερη γνώση στην τρέχουσα αίσθηση. Τρεις χρωματιστές κατακόρυφες λωρίδες –μπλε, λευκή και κόκκινη– στη σειρά πάνω σε ένα κομμάτι υλικού θα είχαν μικρή σημασία για ένα αγόρι από το Μπαγκλαντές ή τη Βόρεια Ιρλανδία. Για έναν ενήλικο Γάλλο όμως αυτή η χρωματική ακολουθία θα μπορούσε να συνδέεται με την εθνική σημαία της Γαλλίας. Όταν κάποιος από εμάς παίρνει μια κιθάρα και παίζει τα πρώτα ακόρντα του τραγουδιού *Stairway to Heaven*, πολλοί Αμερικανοί, Καναδοί ή Άγγλοι φοιτητές σχεδόν αμέσως θα αναγνωρίσουν ότι πρόκειται για μια κλασική ροκ μπαλάντα γραμμένη από το συγκρότημα

Led Zeppelin. Ωστόσο, όσοι μεγάλωσαν εκτός δυτικής παράδοσης της ροκ μουσικής θα ερμηνεύσουν αυτές τις νότες ως μια «μελωδία» και τίποτε περισσότερο.

Η αίσθηση και η αντίληψη είναι δύο βασικές διεργασίες που πρωτομελετήθηκαν στα ψυχολογικά εργαστήρια περισσότερο από 100 χρόνια πριν σε αρκετές χώρες, όπως ήταν η Γερμανία, η Γαλλία, η Ρωσία, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ. Η συγκριτική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από αυτά τα εργαστήρια δείχνει αξιοσημείωτες ποσοτικές και ποιοτικές ομοιότητες –παρά τις ατομικές διαφορές– τόσο στις αισθητήριες όσο και στις αντιληπτικές διεργασίες στους ανθρώπους από διαφορετικές χώρες (Yaroshevski, 1996). Στα περισσότερα πειράματα ωστόσο οι ψυχολόγοι μελέτησαν τις αισθήσεις χρησιμοποιώντας ένα «τυπικό» –για την ψυχολογική έρευνα εκείνη την εποχή, στα 1800– δείγμα: τους ίδιους τους ερευνητές, τους ακαδημαϊκούς βοηθούς τους και φυσικά τους φοιτητές. Ως εκ τούτου, τα δεδομένα τέτοιων μελετών προήλθαν κυρίως από μορφωμένους λευκούς άντρες. Η διαπολιτισμική διερεύνηση των αισθήσεων εικάζεται ότι ξεκίνησε με την έρευνα που πραγματοποίησαν ο Rivers και οι συνεργάτες του (1901), οι οποίοι επέλεξαν δείγματα από την Ευρώπη και τα νησιά Τόρες Στρέιτ, μια περιοχή κοντά στην Αυστραλία. Ο Rivers εξέτασε μια δημοφιλή υπόθεση για την εξαιρετική οπτική οξύτητα των μη Ευρωπαίων. Η υπόθεση δεν επιβεβαιώθηκε: η όραση των κατοίκων των νησιών Τόρες Στρέιτ δεν βρέθηκε να είναι εξαιρετική. Παρ' όλα αυτά, οι διαπολιτισμικές έρευνες για τις αισθήσεις και την αντίληψη πολλαπλασιάστηκαν μετά από αυτή τη μελέτη.

Πώς ο πολιτισμός επηρεάζει την αντίληψή μας

Η εμπειρία μας με το περιβάλλον και με τους άλλους ανθρώπους διαμορφώνει την αντίληψή μας μέσω της δημιουργίας αντιληπτικών προσδοκιών. Αυτές οι προσδοκίες, γνωστές και ως **αντιληπτική προδιάθεση**, πολλαπλασιάζουν την πιθανότητα διατύπωσης συγκεκριμένων ερμηνειών και αυξάνουν τόσο την ταχύτητα όσο και την αποτελεσματικότητα της αντιληπτικής διεργασίας. Οι αντιληπτικές προδιαθέσεις που είναι κοινές στους ανθρώπους ενός συγκεκριμένου πολιτισμού μπορεί να διαφέρουν από τις αντίστοιχες των μελών άλλων πολιτισμικών ομάδων.

Η προσωπική εμπειρία επηρεάζει τις αισθήσεις και την αντίληψη ενός ανθρώπου. Εάν πολλά άτομα από μια συγκεκριμένη ομάδα μοιράζονται τέτοιες εμπειρίες, θα πρέπει να υπάρχουν κάποια κοινά αισθητήρια ή αντιληπτικά μοντέλα που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη ομάδα. Για παράδειγμα, συνήθως όλοι έχουμε επίγνωση των οσμών έξω από ένα εστιατόριο όταν πεινάμε, είμαστε όμως λιγότερο ευαίσθητοι σε αυτές όταν έχουμε φάει. Γενικά, αν χρειαζόμαστε κάτι, δίνουμε σημασία στα ερεθίσματα που συνδέονται με την ικανοποίηση αυτής μας της ανάγκης. Αλλά τι συμβαίνει όταν κάποιος στερείται συνεχώς το φαγητό ή το νερό, όπως εκατομμύρια άνθρωποι πάνω στη Γη; Πριν από χρόνια, οι ερευνητές διερεύνησαν τις επιπτώσεις της στέρησης τροφής και νερού στην αναγνώριση των λέξεων (Wispe & Drambarean, 1953). Οι αποστερηθέντες συμμετέχοντες αντιλαμβάνονταν τις λέξεις που σχετίζονταν με την ανάγκη (λέξεις που αφορούσαν φαγητό και ποτό) σε πιο σύντομο χρόνο από ό,τι οι συμμετέχοντες που δεν είχαν στερηθεί την τροφή και το νερό. Σε μια άλλη μελέτη οι ερευνητές συνέκριναν τις αντιληπτικές εμπειρίες παιδιών προερχόμενων από φτωχές και από εύπορες οικογένειες (Bruner & Goodman, 1947). Ζήτησαν από τα παιδιά να ρυθμίσουν το μέγεθος ενός φωτεινού κύκλου έτσι ώστε να ταιριάζει με τα μεγέθη διαφόρων κερμάτων: 1, 5, 10 και 25 λεπτών του δολαρίου. Τα παιδιά από τις πιο εύπορες οικογένειες έτειναν να βλέπουν τα κέρματα μικρότερα από ό,τι ήταν πραγματικά, ενώ τα παιδιά από τις φτωχότερες οικογένειες υπερεκτιμούσαν το μέγεθος των κερμάτων. Οι μελετητές υποστήριξαν ότι η ανάγκη για χρήματα στα παιδιά των φτωχότερων νοικοκυριών επηρέαζε την αντίληψή τους για τα κέρματα. Αυτό το ενδιαφέρον εύρημα επιβεβαιώθηκε όταν η έρευνα επαναλήφθηκε στο Χονγκ Κονγκ (Dawson, 1975).

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες επηρεάζουν τις αισθήσεις και την αντίληψη με διάφορους τρόπους. Μελέτες έχουν δείξει ότι τα μέλη των θηρευτικών και τροφосуλλεκτικών κοινωνιών παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά αχρωματοψίας από τα μέλη των αγροτικών κοινωνιών. Αυτό έχει νόημα από εξελικτική σκοπιά: οι κυνηγοί με αχρωματοψία δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν χωρίς την ικανότητα να διακρίνουν λεπτομέρειες, χρώματα και περιγράμματα, η οποία είναι κρίσιμη για τις δραστηριότητες του κυνηγιού ή της συλλογής τροφής (Pollack, 1963). Το επίπεδο θορύβου του περιβάλλοντος αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα. Οι άνθρωποι που ζουν στις ερήμους δεν υποφέρουν τόσο από απώλεια ακοής όσο

οι κάτοικοι των πόλεων (Reuning & Wortley, 1973). Η διαφορά στα προβλήματα ακοής ανάμεσα στις δύο ομάδες θα μπορούσε να εξηγηθεί από τα σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα θορύβου στην έρημο συγκριτικά με εκείνα που υπάρχουν σε μια μεγάλη αστική περιοχή.

Η έλλειψη εμπειρίας μπορεί να είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την αντίληψη. Για παράδειγμα, ερευνητές μεγάλωσαν γατάκια σε απόλυτο σκοτάδι εκτός από μερικές ώρες την ημέρα. Κατά τη διάρκεια εκείνων των σύντομων περιόδων τα γατάκια τοποθετούνταν σε έναν κύλινδρο είτε με οριζόντιες είτε με κατακόρυφες ρίγες (Blakemore & Cooper, 1970)¹. Τα ζώα δεν μπορούσαν να παρατηρήσουν τα σώματά τους και το μόνο αντικείμενο που έβλεπαν ήταν οι ρίγες. Πέντε μήνες μετά την έναρξη του πειράματος, τα γατάκια που μεγάλωναν σε «οριζόντια» περιβάλλοντα δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν κατακόρυφες γραμμές. Ο εγκέφαλός τους δεν είχε ανιχνευτές που να ανταποκρίνονται σε κατακόρυφες γραμμές. Αντίστοιχα, τα γατάκια που μεγάλωναν σε «κατακόρυφα» περιβάλλοντα δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν οριζόντιες γραμμές. Ο εγκέφαλος των ζώων είχε προσαρμοστεί είτε σε έναν οριζόντιο είτε σε έναν κατακόρυφο κόσμο αναπτύσσοντας εξειδικευμένες νευρωνικές διαδρομές. Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν από μελέτες ατόμων που γεννήθηκαν τυφλά, αλλά στην πορεία της ζωής τους απέκτησαν την όρασή τους μετά από χειρουργική επέμβαση (Gregory, 1978). Οι περισσότεροι από εκείνους τους ανθρώπους μπορούσαν να διακρίνουν μια φιγούρα από το έδαφος, να ανιχνεύσουν χρώματα και να παρατηρήσουν κινούμενα αντικείμενα. Πολλοί ωστόσο αδυνατούσαν να αναγνωρίσουν αντικείμενα τα οποία γνώριζαν προηγουμένως μέσω της αφής. Η απουσία οπτικής εμπειρίας επηρέασε τη νόηση αυτών των ανθρώπων από τη στιγμή που απέκτησαν την όρασή τους! Θα αναφερθούμε σε ένα άλλο παράδειγμα ατόμων που γεννήθηκαν κωφά στην ενότητα για την οπτική αντίληψη που ακολουθεί στο παρόν κεφάλαιο.

Γενικότερα, οι περιβαλλοντικές συνθήκες, όπως επίσης οι δραστηριότητες και οι εμπειρίες καθορίζουν τις σχετιζόμενες με τον πολιτισμό διαφορές και ομοιότητες στις αισθήσεις και την αντίληψη. Ως μέλη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων μαθαίνουμε να δίνουμε σημασία σε ορισμέ-

---

1. Σ.τ.Ε.: Είναι προφανές ότι η επανάληψη αυτού του πειράματος σήμερα δεν θα ήταν δεοντολογικά αποδεκτή!

να ερεθίσματα, να αγνοούμε άλλα και να αναπτύσσουμε συγκεκριμένες γνωστικές προτιμήσεις για κάποιες εικόνες, οσμές, γεύσεις και ήχους που σχετίζονται με τον πολιτισμό μας (Shiraev & Boyd, 2001).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Καταγωγή και αισθητήριες προτιμήσεις

Το παρόν κεφάλαιο ξεκίνησε με ένα επεισόδιο στο οποίο ο Άλμπερτ έθεσε μια ερώτηση για τις βασικές διαφορές στην αντίληψη μεταξύ Αμερικανών αφρικανικής καταγωγής και Αμερικανών ευρωπαϊκής καταγωγής. Η θεωρία που ανέπτυξε μοιάζει με τη λεγόμενη «υπόθεση της αντιστάθμισης» στην ψυχολογία: μερικές ομάδες διαπρέπουν σε ένα είδος έργου προκειμένου να αντισταθμίσουν την έλλειψη ικανοτήτων σε κάποια άλλα έργα. Για παράδειγμα, οι Αφρικανοί συνήθως διαπρέπουν σε έργα ακουστικών ικανοτήτων επικοινωνώντας πιο αποτελεσματικά ως ομάδα με ακουστικό τρόπο, ενώ οι Ευρωπαίοι είναι πιο επιδέξιοι στα οπτικά ερεθίσματα διαπρέποντας στη γραπτή επικοινωνία. Ορισμένοι θεωρούν ότι οι δυσκολίες των Αφρικανών στη μελέτη των μαθηματικών «αντισταθμίζονται» από τη μεγαλύτερη ικανότητά τους στην εκμάθηση γλωσσών, για να μην αναφέρουμε την πολύ καλή αίσθηση ρυθμού και μουσικής την οποία έχουν (McLuhan, 1971). Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του αντιληπτικού ύφους των Αφροαμερικανών είναι η προτίμησή τους στην ακουστική και την απτική αντίληψη, σε αντίθεση με τους Ευρωαμερικανούς που προτιμούν την οπτική αντίληψη (Shade, 1991). Αυτή η προτίμηση ωθεί τους Αφροαμερικανούς να επικεντρώνονται συνήθως στους ανθρώπους, αντί σε αφηρημένες ιδέες και μη ανθρώπινα όντα. Υπάρχουν επίσης εκείνοι που υποστηρίζουν την ύπαρξη του *όιστρου*, ενός ειδικού και μοναδικού χαρακτηριστικού της αφρικανικής ψυχοσύνθεσης. Είναι μια ενεργητική, έντονα διανοητική προδιάθεση ή προτίμηση για ταυτόχρονο συντονισμό με αρκετά αισθητήρια ερεθίσματα, παρά για μεμονωμένα γεγονότα ή για ένα γραμμικό σύνολο ερεθισμάτων (Boykin, 1994).

Όσο ενδιαφέρουσες κι αν είναι, πολύ λίγα εμπειρικά δεδομένα υποστηρίζουν αυτές τις θεωρητικές εικασίες αναφορικά με τις ουσιώδεις αισθητήριες διαφορές ανάμεσα σε Αφρικανούς και Ευρωπαίους. Οι εμπειρικές μελέτες δεν κατάφεραν επίσης να επιβεβαιώσουν την υπόθεση των νευροφυσιολογικών διαφορών μεταξύ οπτικής και ακουστικής μετάδοσης της πληροφορίας σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Δεν βρέθηκε καμιά ένδειξη

που να υποστηρίζει την υπόθεση της ανωτερότητας των μαύρων φοιτητών στις ακουστικές κρίσεις και των λευκών φοιτητών στις οπτικές κρίσεις. Οι εμπειρικές ενδείξεις για τη σημασία των ακουστικών, απτικών ή κιναισθητικών σημάτων στους Αφρικανούς είναι κι αυτές πολύ περιορισμένες.

Μπορείτε να σκεφτείτε άλλες πολιτισμικές ή εθνοτικές ομάδες που διαπρέπουν σε ορισμένα αντιληπτικά έργα αλλά όχι σε κάποια άλλα; Γιατί διατυπώνονται τέτοιες υποθέσεις; Κατά πόσο κάποια έντονα, αξιοσημείωτα γεγονότα επηρεάζουν τις πεποιθήσεις των ανθρώπων για συγκεκριμένες πολιτισμικές διαφορές στην αντίληψη;

Πώς αντιλαμβανόμαστε τις εικόνες

Η αντίληψη των εικόνων είναι ένα δημοφιλές αντικείμενο μελέτης στην Ψυχολογία. Αυτή η αντίληψη συνδέεται με τις εμπειρίες εκπαίδευσης και κοινωνικοποίησης του ατόμου ή την απουσία τους. Σε μια κλασική μελέτη που πραγματοποιήθηκε στους Μεκάν –μια απομονωμένη ομάδα στην Αιθιοπία με περιορισμένη πρόσβαση στην τυπική εκπαίδευση και μικρή γνώση από φωτογραφίες– οι επιστήμονες χρησιμοποίησαν λεπτομερείς ζωγραφιές ζώων. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι συμμετέχοντες αναγνώρισαν τα ζώα, αλλά μόνο μετά από λίγη ώρα και αφού κατέβαλαν σαφή πνευματική προσπάθεια (Deregowski et al., 1972). Σε μια άλλη διάσημη μελέτη ο Hudson (1960), ο οποίος διερεύνησε τον τρόπο με τον οποίο οι Νοτιοαφρικανοί αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τις αφίσες που προειδοποιούν για την ασφάλεια και τα αντίστοιχα σήματα, κατέδειξε τις συνδέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στην εκπαιδευτική εμπειρία και στην αντίληψη. Ο αριθμός των παρανοήσεων των αφισών ήταν πολύ μικρότερος σε άτομα προερχόμενα από αστικές περιοχές και με υψηλή μόρφωση από ό,τι σε άτομα από αγροτικές περιοχές και με χαμηλότερη μόρφωση. Πολυάριθμα πειράματα έδειξαν ότι οι άνθρωποι γενικά δυσκολεύονται να κρίνουν εικόνες που απεικονίζουν πρόσωπα άλλων εθνοτικών ομάδων, ενώ συναντούν λιγότερες δυσκολίες σε εικόνες με πρόσωπα της δικής τους ομάδας (Meissner & Brigham, 2001). Σε μια τέτοια μελέτη ζητήθηκε από δύο ομάδες παιδιών που ζούσαν στην Ευρώπη –μία με παιδιά που γεννήθηκαν στην Τουρκία και μία δεύτερη με παιδιά που γεννήθηκαν στην Αυστρία– να κοιτάξουν φωτογραφίες προσώπων Τούρ-

κων και Γερμανών και να ταιριάζουν τις φωτογραφίες των προσώπων που προβάλλονταν ανφάς με τις αντίστοιχες φωτογραφίες των προσώπων σε προφίλ. Τα παιδιά που είχαν γεννηθεί στην Τουρκία ολοκλήρωσαν την αντιστοίχιση των προσώπων Τούρκων γρηγορότερα σε σύγκριση με τα παιδιά από την Αυστρία. Δεν υπήρξε διαφορά στην αντίληψη των γερμανικών προσώπων: και οι δύο ομάδες τα αντιστοίχισαν εξίσου γρήγορα. Πιθανότατα, όπως υποστηρίζει η συγκεκριμένη έρευνα, τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Τουρκία είχαν πιο συχνή διαπροσωπική επαφή με τους Γερμανούς από ό,τι είχαν τα παιδιά από την Αυστρία με ομάδες Τούρκων (Sporer et al., 2007).

Υπάρχουν ενδείξεις ότι τα μοντέλα οπτικής σάρωσης υπόκεινται σε κάποιες πολιτισμικές διακυμάνσεις. Το πιο σημαντικό εύρημα είναι ότι η κατεύθυνση εξέτασης των εικόνων –από αριστερά προς τα δεξιά, από δεξιά προς τα αριστερά ή από πάνω προς τα κάτω– συνδέεται με τις αναγνωστικές μας συνήθειες (Goodnow & Levine, 1973). Για παράδειγμα, αναμένεται ότι οι άνθρωποι από την Αγγλία, την Αργεντινή ή τον Καναδά, που διαβάζουν από τα αριστερά προς τα δεξιά, θα υιοθετούν ένα μοντέλο οπτικής σάρωσης από τα αριστερά προς τα δεξιά. Οι Άραβες και οι Εβραίοι αναγνώστες, που διαβάζουν από δεξιά προς τα αριστερά, πρέπει λογικά να έχουν ένα ανάλογο μοντέλο οπτικής σάρωσης από τα δεξιά προς τα αριστερά. Τέλος, οι Ιάπωνες αναγνώστες, οι οποίοι διαβάζουν από πάνω προς τα κάτω, πρέπει να έχουν ένα μοντέλο σάρωσης εικόνων από πάνω προς τα κάτω. Υπάρχουν πάντως και εξαιρέσεις σε αυτό τον κανόνα. Για παράδειγμα, σε ένα τεστ αντιγραφής γεωμετρικών σχημάτων, οι Εβραίοι έδειξαν μια προτίμηση κατεύθυνσης από αριστερά προς τα δεξιά. Πώς εξηγούν οι ερευνητές αυτό το εύρημα; Τόσο τα χειρόγραφα των Εβραίων όσο και αυτά των Άγγλων απαιτούν κυρίως κινήσεις από τα αριστερά προς τα δεξιά για κάθε γράμμα. Συγκριτικά, στην αραβική γλώσσα η κατεύθυνση από τα δεξιά προς τα αριστερά είναι απαραίτητη για τη γραφή κάθε γράμματος. Γι' αυτό, από πρακτική άποψη, είναι πάντα χρήσιμο να εξετάζουμε όχι μόνο τη φορά ανάγνωσης σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό αλλά και τα μοντέλα γραφής του. Αυτά τα ευρήματα μπορούν να εγείρουν ενδιαφέρουσες υποθέσεις για το πώς μερικοί επαγγελματίες (π.χ. πιλότοι, μηχανικοί τρένων, χειριστές πλωτών σκαφών κ.λπ.) με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο σαρώνουν τα σήματα από τις οθόνες και άλλους οπτικούς δέκτες.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ερμηνεία εικόνων και πρόσβαση στα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας

Ο Liddell (1997) ανέφερε ότι τα παιδιά από τη Νότια Αφρική ερμηνεύουν τις εικόνες με λιγότερο επιδέξιο τρόπο συγκριτικά με τους Ευρωπαίους συνομηλικούς τους. Αυτή η τάση παρατηρήθηκε για πρώτη φορά σε μελέτες στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Οι διαφορές μεταξύ δειγμάτων ήταν μεγαλύτερες σε παιδιά από αγροτικές περιοχές της Νότιας Αφρικής. Τα σφάλματα στην ερμηνεία των εικόνων αφορούσαν την αντίληψη του βάθους, την αναγνώριση ατελειών του προσώπου και την αντίληψη κινούμενων σημαδιών. Τα παιδιά στη Νότια Αφρική είχαν περισσότερες δυσκολίες από τα παιδιά στην Ευρώπη να δημιουργήσουν σύντομες αφηγηματικές περιγραφικές ερμηνείες των εικόνων. Τα παραπάνω αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι οι εικόνες μπορεί να αποτελούν μια σχετικά ελλιπή πηγή οργάνωσης της γνώσης των παιδιών στη Νότια Αφρική και ότι οι συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων θα πρέπει να περιορίσουν τη χρήση τους.

Δείτε αυτά τα αποτελέσματα από μια διαφορετική σκοπιά. Τα παιδιά στα υπό μελέτη δείγματα, παρά την πρόσφατη πρόοδο στις επικοινωνίες, εξακολουθούν να στερούνται σε πολύ μεγάλο βαθμό τις ευκαιρίες που έχουν οι συνομηλικοί τους στην Ευρώπη, την Ασία ή τη Βόρεια Αμερική. Η περιορισμένη πρόσβαση στο διαδίκτυο, στην τηλεόραση και στις κινηματογραφικές ταινίες, η αδυναμία τους να χρησιμοποιήσουν υπολογιστή στο σπίτι, η περιορισμένη χρήση υπολογιστών στο σχολείο, η έλλειψη εικονογραφικού υλικού στο σπίτι και πολλά άλλα προβλήματα που σχετίζονται με τη φτώχεια μπορεί να εντείνουν τους σημαντικούς περιορισμούς στη χρήση εικόνων. Με βάση τα παραπάνω, θα προτείνατε να μειωθεί ο αριθμός των εικόνων στα σχολικά εγχειρίδια στη Νότια Αφρική ή θεωρείτε ότι είναι προτιμότερο να έχουν τα παιδιά μεγαλύτερη πρόσβαση σε εικονογραφικό υλικό εκτός και εντός της σχολικής αίθουσας;

Η οπτική σάρωση σχετίζεται με τη γραφή και τη ζωγραφική. Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, τη σχεδίαση κύκλων. Οι διαφορές ανάμεσα σε πολιτισμικές ομάδες βασίζονται ενδεχομένως στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να γράφουν στη μητρική τους γλώσσα. Εάν η γραφή απαιτεί κυρίως αριστερόστροφη κίνηση, τότε το παιδί είναι πιθανότερο να φτιάχνει τους κύκλους του με τον ίδιο τρόπο. Σε μια συγκριτική ιαπωνο-αμερικανική μελέτη εξετάστηκε η κατεύθυνση των κύκλων που έκαναν

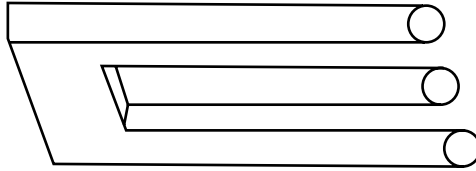
Αμερικανοί και Ιάπωνες μαθητές. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, φοιτώντας σε όλο και μεγαλύτερες τάξεις, οι Αμερικανοί μαθητές σχεδιάζαν περισσότερο κύκλους με αριστερόστροφη κατεύθυνση, ενώ οι Ιάπωνες σχεδίαζαν περισσότερο κύκλους με δεξιόστροφη κατεύθυνση (Amenomourri et al., 1997). Μια άλλη μελέτη έδειξε ότι τα παιδιά που μιλούν εβραϊκά τείνουν να σχεδιάζουν κύκλους με δεξιόστροφη κατεύθυνση πιο συχνά από ό,τι δύο άλλες υπό μελέτη ομάδες που μιλούσαν γαλλικά και αγγλικά (Zendal et al., 1987).

Μελέτες έδειξαν επίσης ότι οι άνθρωποι, μαζί και οι κάτοικοι των μεγαλουπόλεων, είναι ουσιαστικά ταχύτεροι και πιο ακριβείς στην οπτική ανίχνευση ζώων από ό,τι στην ανίχνευση άψυχων αντικειμένων όπως τα κινούμενα αυτοκίνητα (New et al., 2007). Ο Ian Spence και οι συνεργάτες του (Spence et al., 2006) βρήκαν διαφορές στην ικανότητα αντρών και γυναικών να διακρίνουν αντικείμενα που εμφανίζονται εντός του οπτικού τους πεδίου. Αυτές οι διαφορές δεν ήταν τεράστιες· βρέθηκε ωστόσο ότι οι άντρες ήταν εν γένει καλύτεροι στο να θυμούνται και να εντοπίζουν γενικά σημεία αναφοράς σε εικόνες, ενώ οι γυναίκες ήταν καλύτερες στο να θυμούνται και να εντοπίζουν φαγητό.

Μερικές ενδιαφέρουσες αντιληπτικές διαφορές διαπιστώθηκαν σε συγκριτικές μελέτες μεταξύ δυτικών πολιτισμών και πολιτισμών της Ανατολικής Ασίας. Οι Ασιάτες τείνουν να είναι περισσότερο ολιστικοί, ενώ οι Δυτικοί είναι περισσότερο αναλυτικοί. Πολυάριθμες μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι από τους πολιτισμούς της Ανατολικής Ασίας, συμπεριλαμβανομένων της Κίνας, της Ιαπωνίας και της Κορέας, δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στο περιεχόμενο και στο βάθος των εικόνων που βλέπουν από ό,τι οι άνθρωποι από τους δυτικούς πολιτισμούς, οι οποίοι τείνουν να εστιάζουν στο κέντρο ή στην κεντρική φιγούρα των εικόνων (Ko et al., 2011). Οι Ανατολικοασιατές είναι επίσης πιο αργοί από τους Αμερικανούς ως προς την ανίχνευση αλλαγών στο κέντρο της οθόνης, αλλά κατανέμουν την προσοχή τους ευρύτερα από ό,τι οι Αμερικανοί (Boduroglu et al., 2009). Ποια είναι η πηγή αυτών των διαφορών; Μια πιθανότητα είναι ότι αντανακλούν διαφορετικό πολιτισμικό ύφος σε ό,τι θεωρείται πληροφοριακό και άξιο αναφοράς στις παρατηρούμενες σκηνές (Masuda & Nisbett, 2006). Θα επανέλθουμε σε αυτές τις διαφορές στο Κεφάλαιο 5.

Αντίληψη του βάθους

Η **αντίληψη του βάθους** αναφέρεται στην οργάνωση των αισθήσεων σε τρεις διαστάσεις, έστω κι αν η εικόνα στον αμφιβληστροειδή του ματιού είναι δισδιάστατη. Δείτε το διάσημο σχέδιο *αντηχείο του διαβόλου*.

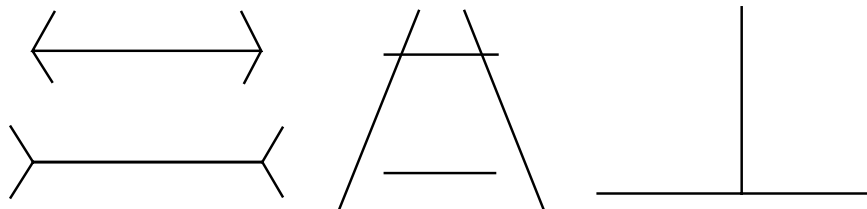
Τώρα σας προκαλούμε να ζωγραφίσετε αυτό το αντηχείο από μνήμης, χωρίς να κοιτάζετε την εικόνα. Γιατί είναι δύσκολο; Η εικόνα είναι δύο διαστάσεων με αρκετά μπερδεμένα στοιχεία βάθους. Εντούτοις ο εγκέφαλος, λόγω της εμπειρίας που έχουμε από τα στοιχεία βάθους, ερμηνεύει αυτό το αντικείμενο ως τρισδιάστατο. Το ενδιαφέρον είναι ότι πολλοί άνθρωποι χωρίς τυπική εκπαίδευση ή χωρίς προηγούμενη εμπειρία από τρισδιάστατα σχήματα δεν βρίσκουν τη συγκεκριμένη εικόνα μπερδεμένη (Deregowski, 1974· Hudson, 1960). Όσοι δεν είναι εξοικειωμένοι με τον τρόπο ερμηνείας των στοιχείων του βάθους –συνήθως λόγω περιβαλλοντικών συνθηκών, ακραίας φτώχειας και έλλειψης τυπικής εκπαίδευσης– τα αντιλαμβάνονται ως δύο διαστάσεων. Μερικά άτομα από μη δυτικούς πολιτισμούς δυσκολεύονται με εικονογραφημένα ερεθίσματα βάθους. Σύμφωνα με αρκετές μελέτες όμως, η εκπαίδευση και η εξάσκηση μπορούν να βελτιώσουν σημαντικά την αντίληψη του βάθους (Leach, 1975· Nicholson et al., 1977). Συνολικά, η αντίληψη των εικόνων προϋποθέτει έναν συνδυασμό γνωστικών δεξιοτήτων. Μερικές εθνικές, τοπικές ή πολιτισμικές ειδικές συνθήκες καθορίζουν ποιες δεξιότητες βελτιώνονται στα άτομα και ποιες παραμένουν ανεπαρκώς ανεπτυγμένες.

Οπτικές πλάνες

“Πρόσεξε μη χάσεις την ουσία κινηγώντας τη σκιά.”

Αίσωπος (6ος αι. π.Χ.) – αρχαίος Έλληνας μυθολογικός και μυθογράφος

Ας κοιτάξουμε τα παρακάτω σχήματα.

Πρόκειται για διάσημες οπτικές πλάνες. Στην πλάνη Müller-Lyer (αριστερά στο σχήμα), η επάνω γραμμή δείχνει πιο κοντή από τη γραμμή στο κάτω μέρος. Στην πλάνη Ponzo (μεσαία στο σχήμα), η επάνω οριζόντια γραμμή φαίνεται πιο μεγάλη σε μήκος από την παράλληλη γραμμή στο κάτω μέρος. Στην οριζόντια-κατακόρυφη πλάνη (δεξιά στο σχήμα), η κατακόρυφη γραμμή φαίνεται πιο μεγάλη σε μήκος από την οριζόντια. Είναι η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων επιδεκτική σε τέτοιες πλάνες; Βλέπουμε όλοι τις γραμμές ως άνισες, ακόμα και όταν γνωρίζουμε ότι είναι ισομήκεις; Είναι η ικανότητά μας να βλέπουμε τέτοιες πλάνες εγγενής ή προκύπτει ως αποτέλεσμα εμπειρίας;

Αναφορικά με το αν η ικανότητά μας να βλέπουμε τέτοιες πλάνες είναι εγγενής, υπάρχει πολιτισμική διακύμανση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις οπτικές πλάνες. Για παράδειγμα, μια μελέτη δεκτικότητας στην οπτική πλάνη Ponzo στις Ηνωμένες Πολιτείες και στο Γκούαμ διαπίστωσε ότι οι μη Δυτικοί συμμετέχοντες και οι κάτοικοι αγροτικών περιοχών ήταν λιγότερο επιρρεπείς στην πλάνη απ' ό,τι οι Δυτικοί συμμετέχοντες και οι κάτοικοι αστικών περιοχών (Brislin, 1993). Ομοίως, και στις δύο πλάνες, τη Müller-Lyer και την οριζόντια-κατακόρυφη, τα δυτικά δείγματα που ζούσαν κυρίως σε βιομηχανοποιημένα αστικά περιβάλλοντα ήταν πιο επιρρεπή σε αυτές από ό,τι τα μη δυτικά δείγματα. Οι ερευνητές βρήκαν ότι οι Αμερικανοί αντιλαμβάνονταν τη γραμμή με τα άκρα προς τα έξω ως πιο μεγάλη σε μήκος από τη γραμμή της οποίας τα άκρα κατέληγαν σε αιχμές βέλους. Ορισμένοι νομάδες στην έρημο Καλαχάρι, από την άλλη, ήταν πιο πιθανό να βλέπουν τις γραμμές όπως ακριβώς ήταν: ισομήκεις. Ελέγχθηκαν άτομα από περισσότερους από δώδεκα πολιτισμούς, με τους Αμερικανούς να τοποθετού-

νται στο άκρο της κατανομής, καθώς έβλεπαν την πλάνη πολύ πιο έντονα από ό,τι όλοι οι άλλοι (Heinrich et al., 2010). Άτομα από περιοχές με ανοιχτό ορίζοντα ήταν πιο επιρρεπή στην οριζόντια-κατακόρυφη πλάνη από ό,τι άτομα από περιοχές όπου αυτού του είδους οι εικόνες ήταν σπάνιες (Segall et al., 1966).

Όσο για το αν η ικανότητά μας να βλέπουμε τέτοιες πλάνες αποτελεί προϊόν εμπειρίας, οι διαφορές στην οπτική αντίληψη μπορούν επίσης να επηρεάζονται από τις διαφορετικές εμπειρίες των μελών αυτών των ομάδων. Σύμφωνα με την υπόθεση του «επεξεργασμένου κόσμου» (Segall et al., 1966), οι άνθρωποι που μεγαλώνουν σε ένα έντονα διαμορφωμένο τεχνητό περιβάλλον –οι περισσότεροι από εμάς ζούμε σε ορθογώνια σπίτια με ορθογώνια έπιπλα και παρόμοια μοτίβα δρόμων– τείνουν να ερμηνεύουν τις μη ορθογώνιες μορφές ως αναπαραστάσεις ορθογώνιων σχημάτων όπως φαίνονται σε προοπτική. Έχουν επίσης την τάση να ερμηνεύουν τις οριζόντιες γραμμές που μοιάζουν να απομακρύνονται από τον παρατηρητή ως κοντύτερες από τις γραμμές που διασχίζουν το οπτικό πεδίο του παρατηρητή (οριζόντια-κατακόρυφη πλάνη).

Οι περισσότεροι άνθρωποι που έχουν λάβει τυπική εκπαίδευση συνηθίζουν να μετατρέπουν τις απεικονίσεις δύο διαστάσεων σε τρισδιάστατες εικόνες, παρότι οι εικόνες στις οθόνες των υπολογιστών και στις φωτογραφίες των εντύπων παρουσιάζονται σε επίπεδη επιφάνεια. Ορισμένα αντιληπτικά σύνολα (βλ. το σενάριο στην αρχή του κεφαλαίου) επιτρέπουν στους ανθρώπους να βλέπουν «επίπεδα» αντικείμενα σαν να είχαν πραγματικά «όγκο» (Segall et al., 1990).

Πρόσφατες έρευνες ωστόσο αμφισβητούν αυτές τις υποθέσεις των διαπολιτισμικών ψυχολόγων. Μια ομάδα ερευνητών και επαγγελματιών στην Ινδία επινόησε μια χειρουργική διαδικασία που βοηθά ορισμένα παιδιά, τα οποία θεωρούνταν εκ γενετής τυφλά, να ανακτήσουν την όρασή τους. Αμέσως μετά την αφαίρεση των επιδέσμων από τα μάτια τους, οι επιστήμονες έδειχναν στα παιδιά την πλάνη Ponzo. Εάν η πλάνη Ponzo ήταν το αποτέλεσμα οπτικής εκπαίδευσης, τα παιδιά που μόλις είχαν αποκτήσει την όρασή τους δεν θα εξαπατώνταν. Προς έκπληξη των ερευνητών όμως, τα παιδιά ήταν ακριβώς το ίδιο επιρρεπή στην πλάνη Ponzo όπως τα παιδιά από την ομάδα ελέγχου με φυσιολογική όραση: έβλεπαν ως μακρύτερη τη γραμμή που βρισκόταν πιο κοντά στον ορίζοντα. Τα ίδια παιδιά επίσης ήταν δεκτικά στην πλάνη Müller-Lyer. Πώς μπορούμε να

εξηγήσουμε αυτά τα αποτελέσματα; Όπως είπαν οι ερευνητές, ορισμένες αντιληπτικές δομές και μηχανισμοί του εγκεφάλου προκαθορίζουν ότι θα βλέπουμε κάποια πράγματα με συγκεκριμένο τρόπο από την ώρα που γεννιόμαστε και προτού αποκτήσουμε οποιαδήποτε εμπειρία με αυτά (Chatterjee, 2015). Και η αντιπαράθεση σχετικά με την εγγενή ή επίκτητη φύση της ανθρώπινης αντίληψης συνεχίζεται. Είναι απαραίτητο να διεξαχθούν νέες διαπολιτισμικές έρευνες σε αυτό το πεδίο.

Πολιτισμικά μοτίβα στη ζωγραφική και στο σχέδιο

Τα άτομα χωρίς τυπική σχολική εκπαίδευση, τα μικρά παιδιά και οι καλλιτέχνες που έζησαν πριν από μερικές χιλιάδες χρόνια δεν είχαν την ικανότητα να μετατρέπουν τρισδιάστατες αντιλήψεις σε ζωγραφιές ή σχέδια δύο διαστάσεων. Οι ζωγραφιές των ατόμων σε μερικές πολιτισμικές ομάδες συχνά παρουσιάζουν αντικείμενα, λεπτομέρειες και περιβάλλοντα ανεξάρτητα μεταξύ τους. Για παράδειγμα, οι Αβορίγινες Αυστραλοί απεικονίζουν συνήθως τον κορμό ενός κροκόδειλου όπως φαίνεται από ψηλά, ενώ το κεφάλι και τα άκρα του σχεδιάζονται όπως φαίνονται από το πλάι (Dziurawiec & Deregowski, 1992). Οι Beveridge (1940) και Thouless (1932) βρήκαν ότι οι αφρικανικές ζωγραφιές που είχαν στη διάθεσή τους ήταν λιγότερο επηρεασμένες από οπτικά αντιληπτικά στοιχεία σε σχέση με ευρωπαϊκές ζωγραφιές. Με την έλλειψη προοπτικής στις αφρικανικές εικόνες τα αντικείμενα απεικονίζονται όπως είναι στην πραγματικότητα, παρά όπως εμφανίζονται στον παρατηρητή.

Οι αντιληπτικές στρεβλώσεις είναι εύκολο να διαπιστωθούν σε διάφορες μορφές σχεδίων. Για παράδειγμα, σε πολλές εθνικές παραδοσιακές τέχνες δεν υπάρχει γραμμική προοπτική. Μεγάλος αριθμός αντιληπτικών στρεβλώσεων εντοπίζεται στη μοντέρνα τέχνη, καθώς και στην αρχαία αιγυπτιακή και μεσαιωνική ισπανική τέχνη (Parker & Deregowski, 1990). Η πολυδιάστατη αναπαράσταση του χώρου χρησιμοποιήθηκε κατά περιόδους στους περισσότερους πολιτισμούς. Σε πολλές απεικονίσεις της αρχαίας Αιγύπτου και της μινωικής Κρήτης, για παράδειγμα, το κεφάλι και τα πόδια μιας μορφής αναπαρίστανται σε προφίλ ενώ τα μάτια και ο κορμός έχουν ζωγραφιστεί μετωπικά. Στις ινδικές και στις πρώιμες

ευρωπαϊκές ζωγραφιές που δημιουργήθηκαν πριν τον 17ο αιώνα, οι μορφές και άλλες κατακόρυφες φόρμες αναπαριστάνονται όπως θα τις βλέπαμε από το ύψος του εδάφους, ενώ οι οριζόντιες επιφάνειες πάνω στις οποίες στέκονται οι μορφές και τα αντικείμενα απεικονίζονται όπως θα τις βλέπαμε από ψηλά. Ο Paul Cezanne (1839-1906), διάσημος Γάλλος καλλιτέχνης, αναπαριστούσε τα αντικείμενα στους πίνακές του σαν να τις βλέπαμε από διαφορετικές κατευθύνσεις και σε διαφορετικά οπτικά επίπεδα. Ο κυβισμός, μία από τις εξέχουσες σχολές στη μοντέρνα τέχνη, φιλοδοξούσε να δώσει στον θεατή τη χρονική εμπειρία να μετακινείται γύρω από στατικές φόρμες προκειμένου να μπορεί να εξετάζει τον όγκο και τη δομή τους. Στους πίνακες κυβιστικής τεχνοτροπίας, ο θεατής ενθαρρύνεται να εξετάζει τις επιφάνειες των απεικονιζόμενων αντικειμένων από κάθε δυνατή γωνία.

Αντίληψη των χρωμάτων

“ Έτσι κι αλλιώς η γη θα γίνει κόκκινη
 Ή κόκκινη από ζωή ή κόκκινη από θάνατο. ”

Wolf Biermann (1936) – Γερμανός τραγουδοποιός και ποιητής

Το χρώμα έχει τρεις οικουμενικές ψυχολογικές διαστάσεις: την απόχρωση, τη φωτεινότητα και τον κορεσμό. *Απόχρωση* είναι αυτό που οι άνθρωποι εννοούν όταν λένε χρώμα. Η *φωτεινότητα* αναφέρεται στην ένταση ενός χρώματος. Τέλος ο *κορεσμός* δηλώνει την καθαρότητα του χρώματος. Εάν υπάρχουν παρόμοιοι νευροφυσιολογικοί μηχανισμοί για την αντίληψη των χρωμάτων στους ανθρώπους, αυτό σημαίνει ότι η αντίληψη των χρωμάτων έχει μικρή πολιτισμική διακύμανση; Επηρεάζουν οι πολιτισμικές πρακτικές την αντίληψη των χρωμάτων; Αν ναι, πώς;

Σύμφωνα με τις θεωρίες για την αντίληψη των χρωμάτων που σχετίζονται με τη γλώσσα –οι οποίες αναδεικνύουν τον ρόλο της γλώσσας στην αναγνώριση και την κατονομασία των χρωμάτων σε κάθε γλώσσα– μερικές λέξεις συνδέονται με διάφορες μονάδες ορατού φάσματος του φωτός (Berry et al., 1992). Κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης, η γλώσσα ασκεί σημαντική επιρροή στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά στους διάφορους πο-

λιτισμούς κατηγοριοποιούν και θυμούνται τα χρώματα (Adelson, 2005). Το αναπτυσσόμενο άτομο μαθαίνει αυτές τις λέξεις και αρχίζει να τις χρησιμοποιεί για να αναγνωρίσει χρώματα. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι, παρόλο που τα περισσότερα υγιή άτομα είναι σε θέση να ανιχνεύσουν την ίδια γκάμα χρωμάτων, σε μερικές γλώσσες δεν υπάρχουν λέξεις για κάποια χρώματα. Για παράδειγμα, το κόκκινο χρώμα αναπαριστάται πάντα με μια ξεχωριστή λέξη, ενώ το πράσινο και το μπλε χρώμα δεν διαχωρίζονται γλωσσικά σε κάποιες περιπτώσεις. Μια ερμηνεία για το εύρημα αυτό βασίζεται στην υπόθεση ότι, λόγω περιβαλλοντικών συνθηκών, τα λιγότερο έντονα χρώματα ήταν λιγότερο εμφανή στους μη Ευρωπαίους και για τον λόγο αυτό ήταν λιγότερο πιθανό να αναγνωριστούν και να χαρακτηριστούν με ξεχωριστή λέξη (Ray, 1952).

Έγιναν και άλλες προσπάθειες να εξηγηθεί αυτή η αντιληπτική σύγχυση ανάμεσα στο πράσινο και στο μπλε χρώμα. Μερικές μελέτες τονίζουν τις νευροφυσιολογικές διαφορές ανάμεσα σε φυλετικές ομάδες από την άποψη της αντίληψής τους για το χρώμα. Για παράδειγμα, ο Pollack (1963) κατέδειξε ότι ορισμένες αντιληπτικές δεξιότητες μπορεί να σχετίζονται με παράγοντες όπως η χρώση του αμφιβληστροειδούς. Διαπίστωσε ότι τα άτομα με πυκνότερη μελαγχρωστική αμφιβληστροειδούς δυσκολεύονταν περισσότερο να ανιχνεύσουν περιγράμματα και είχαν επίσης σχετικές δυσκολίες στην αντίληψη του μπλε χρώματος. Κάποιες μελέτες γύρω από τις χρωματικές προτιμήσεις έδειξαν ότι οι γυναίκες σε διάφορες χώρες τείνουν να επιλέγουν και να προτιμούν τις κοκκινωπές αποχρώσεις, όπως το ροζ χρώμα. Από την άλλη, οι άντρες δείχνουν προτίμηση για τα γαλαζοπράσινα χρώματα. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι διαφορές προτίμησης στο χρώμα μπορεί να συνδέονται με την εξελικτική ικανότητα του γυναικείου εγκεφάλου να ασχολείται με τη συλλογή τροφών όπως είναι τα φρούτα· από την άλλη, ο ανδρικός εγκεφαλος είναι έτσι «προγραμματισμένος» ώστε ο κάτοχός του να μπορεί να κυνηγά πιο εύκολα μέσα σε πράσινα και πλούσια σε βλάστηση περιβάλλοντα ή να ψαρεύει στη θάλασσα (Hurlbert & Ling, 2007). Πάντως, οι νευροφυσιολογικές και οι εξελικτικές ερμηνείες των πολιτισμικών διαφορών στην αντίληψη των χρωμάτων δεν έγιναν τόσο αποδεκτές όσο οι θεωρίες που δίνουν έμφαση στη σημασία των μαθησιακών εμπειριών και των γλωσσικών κανόνων της αντίληψης.

Η υποκειμενική κοινωνική και ατομική ψυχολογική σημασία του χρώ-

ματος μπορεί να είναι κρίσιμη για την κατανόηση της χρωματικής αντίληψης. Υπάρχουν ισχυρές οικουμενικές τάσεις σε ό,τι αφορά τα συναισθήματα των ανθρώπων για τα χρώματα. Σε μια εξέχουσα μελέτη, δεδομένα από 23 χώρες αποκάλυψαν σταθερές διαπολιτισμικές ομοιότητες. Η έννοια «κόκκινο» γινόταν αντιληπτή ως κυρίαρχη και ενεργητική. Το «μαύρο» και το «γκρι» ως έννοιες θεωρήθηκαν κακές, ενώ το «λευκό», το «μπλε» και το «πράσινο» θεωρήθηκαν καλές. Τέλος, οι άνθρωποι έβλεπαν σταθερά το «κίτρινο», το «λευκό» και το «γκρι» ως παθητικά χρώματα (Adams & Osgood, 1973).

Η ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού έχει να επιδείξει πολλά παραδείγματα από τις διάφορες τάσεις στην ερμηνεία των χρωμάτων. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, το κόκκινο χρώμα. Σε πολλά έθνη το κόκκινο υπήρξε το πολιτικό σύμβολο της βίας, της επανάστασης και της εξέγερσης. Στην κομμουνιστική Κίνα και στη Σοβιετική Ένωση, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι έκαναν κόκκινα πανό με τις επίσημες σημαίες των χωρών τους. Η επίσημη σημαία της ναζιστικής Γερμανίας στις δεκαετίες του 1930 και του 1940 ήταν επίσης κόκκινη. Οι επαναστατημένοι φοιτητές στην Ευρώπη ύψωσαν κόκκινες σημαίες στις αντικαθεστωτικές διαμαρτυρίες τους τη δεκαετία του 1960. Οι αντάρτες στη Νότια και την Κεντρική Αμερική, τη Νοτιοανατολική Ασία και τη Νότια Αφρική επέλεξαν το κόκκινο ως το χρώμα του ένοπλου αγώνα τους. Κατά τη δεκαετία του 1970, μία από τις πλέον διαβόητες τρομοκρατικές ομάδες στην Ιταλία έφερε το όνομα «Ερυθρές Ταξιαρχίες». Ωστόσο στην Ιαπωνία το κόκκινο χρώμα αντιπροσωπεύει τη φιλανθρωπία και τη ζωτικότητα, ο δε κόκκινος κύκλος στην εθνική σημαία αντιπροσωπεύει τον ήλιο.

Στον πολιτισμό των Δρούζων, μιας θρησκευτικής κοινότητας που ζει κυρίως στον Λίβανο, τη Συρία και το Ισραήλ, τα χρώματα σχετίζονται με πέντε κοσμικές αρχές. Αυτές οι αρχές αναπαριστούνται στο αστέρι των Δρούζων με πέντε χρώματα: λογική (πράσινο), ψυχή (κόκκινο), λέξη (κίτρινο), παράδοση (μπλε) και εμμένεια (λευκό).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα σειρά γεγονότων σχετίζεται με την αντίληψη του μαύρου και του λευκού. Εδώ και πάνω από δύο δεκαετίες, οι ερευνητές βρήκαν ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας από διάφορες φυλετικές ομάδες στις ΗΠΑ έτειναν να προτιμούν τους ανθρώπους με ανοιχτόχρωμο δέρμα, έναντι των ανθρώπων με σκουρόχρωμο δέρμα, σε εικόνες και φωτογραφίες. Επιπλέον, φαίνονταν να προκρίνουν το λευκό

αντί για το μαύρο χρώμα. Τα παιδιά στην Ευρώπη έδειξαν και αυτά μια τάση να αξιολογούν θετικά τις μορφές με ανοιχτόχρωμο δέρμα έναντι των μορφών με σκουρόχρωμο δέρμα (Best et al., 1975). Η διαπολιτισμική έρευνα έχει καταδείξει ότι οι άνθρωποι τείνουν να συσχετίζουν το λευκό χρώμα με πιο θετικά συναισθήματα από ό,τι το μαύρο, και ότι αυτή η μεροληψία φαίνεται να πηγάζει από τα προσχολικά χρόνια. Μεταγενέστερες έρευνες έδειξαν ότι τα γηγενή Αφρικανόπουλα μοιράζονται τις ίδιες χρωματικές μεροληψίες (Williams & Best, 1990). Η σύνδεση του λευκού χρώματος με κάτι το «καλό», το «αγνό» και το «οικείο», και η αντίληψη του μαύρου ως πρωτίστως «αρνητικού», «ακάθαρτου» και «ανοίκειου» είναι κοινές σε πολλούς πολιτισμούς. Οι ερευνητές εικάζουν ότι η οικουμενική προτίμηση για τα ανοιχτά έναντι των σκούρων χρωμάτων μπορεί να αντικατοπτρίζει μια γενίκευση προερχόμενη από τους φωτεινούς και τους σκοτεινούς κύκλους της ζωής.

Το φως γενικότερα συσχετίζεται με τη βεβαιότητα και την ασφάλεια, ενώ το σκοτάδι είναι πιθανότερο να αντιπροσωπεύει τον κίνδυνο και την αβεβαιότητα. Η φύση ενδέχεται να προίκισε τους ανθρώπους με την τάση να αντιπαθούν το σκοτάδι, ακριβώς όπως τους προίκισε με έναν έμφυτο φόβο για τα φίδια και τις αράχνες. Οι πειρατές ύψωναν μαύρα λάβαρα στα καράβια τους ως σύμβολο εκφοβισμού. Στη χριστιανική θρησκεία οι άγγελοι είναι λευκοί και οι δαίμονες μαύροι. Στο Ισλάμ το λευκό χρώμα συμβολίζει την αγνότητα και την ισότητα όλων των ανθρώπων. Όπως και σε πολλά μέρη του κόσμου, μια Βουλγάρα νύφη πρέπει να φορέσει λευκό νυφικό. Ωστόσο το νυφικό μπουκέτο δεν θα έχει ποτέ λευκά τριαντάφυλλα, καθώς σύμφωνα με τη βουλγαρική λαϊκή παράδοση το λευκό τριαντάφυλλο είναι δηλωτικό θανάτου. Από την άλλη, οι πιστοί διαφορετικών θρησκειών φορούν μαύρα όταν πενθούν. Στην αγγλική γλώσσα, στους ορισμούς της λέξης «μαύρο» περιλαμβάνονται οι σημασίες «χωρίς ηθικότητα ή καλοσύνη», «διαβολικό», «κακό», «δηλωτικό ατίμωσης» και «αμαρτωλό». Οι ορισμοί του «λευκού» περιλαμβάνουν τις σημασίες «ηθικά αγνό», «αψεγάδιαστο», «αθώο» και «απαλλαγμένο από κάθε κακή πρόθεση». Το 1993, εν μέσω οικονομικής ύφεσης στη Ρωσία, όταν μια εφημερίδα ρώτησε τους πολίτες ποιο χρώμα συσχετίζαν με τη ζωή τους, 42% απάντησαν το γκρι και 21% ανέφεραν το μαύρο. Όταν τα πράγματα έγιναν εξαιρετικά δύσκολα, οι περισσότεροι ένιωθαν σαν να είχαν μπει στο «σκοτάδι» (Kelley, 1994).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ιδιωματισμοί συναφείς με το χρώμα σε διάφορες γλώσσες

Στα αγγλικά και στα σερβικά οι άνθρωποι μπορεί να λένε «έχω τις μαύρες μου», που δηλώνει λύπη. Στα πορτογαλικά οι άνθρωποι συνηθίζουν να λένε «όλα μπλε», που αντιστοιχεί στην έκφραση «όλα καλά». Αν όμως ένας Γερμανός πει ότι είναι «μπλε», αυτό σημαίνει ότι βρίσκεται υπό την επίρεια ουσιών. Αντίθετα, το να έχεις μια «μπλε μέρα» στα αραβικά σημαίνει ότι είχες μια κακή μέρα. Στη Ρωσία, αν αποκαλέσεις κάποιον «μπλε», υπονοείς ότι είναι ομοφυλόφιλος. Ωστόσο το «μπλε» στα ρωσικά μπορεί επίσης να αναφέρεται σε ένα αγαπημένο όνειρο. Το ότι «βλέπεις κόκκινο» στα γερμανικά έχει την ίδια σημασία με την αντίστοιχη έκφραση στα αγγλικά (σημαίνει ότι έχεις θυμώσει πολύ). Το «λευκό ψέμα» έχει την ίδια σημασία στα αραβικά και στα αγγλικά. Στα γερμανικά το μακρινό και απροσδιόριστο μέλλον είναι γκριζό. Η έκφραση «ροζ γυαλιά» έχει την ίδια σημασία στα ρωσικά, τα γερμανικά και τα αγγλικά (δηλώνει μια υπερβολικά αισιόδοξη και μη ρεαλιστική στάση). Οι εκφράσεις «ροζ ελέφαντες» και «κίτρινος Τύπος» έχουν την ίδια σημασία για τους ανθρώπους στη Νέα Υόρκη, στο Λονδίνο και στο Βελιγράδι. Οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν «πράσινοι», που σημαίνει ότι «είναι εξαιρετικά θυμωμένοι» σε πολλές γλώσσες. Ωστόσο, τα «πράσινα σταφύλια» συχνά δηλώνουν ζήλια στη Βραζιλία. Το «γαλάζιο αίμα» παραπέμπει στην αριστοκρατική καταγωγή σε δεκάδες γλώσσες. Τα «κίτρινα μάτια» αντιπροσωπεύουν τη ζήλια στην Αραβία, ενώ το «κίτρινο χαμόγελο» δηλώνει αμχανία στη Βραζιλία. Το «καφέ» στη Ρωσία δείχνει φασιστικές αντιλήψεις και το «γκρι» δηλώνει ανία.

Σκεφτείτε και συζητήστε μεταξύ σας έναν ή δύο ιδιωτισμούς που σχετίζονται με τα χρώματα από την προσωπική σας εμπειρία στη δική σας κουλτούρα. Γιατί πιστεύετε ότι αυτά τα χρώματα χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο στους συγκεκριμένους ιδιωτισμούς;

Πηγή: Οι πληροφορίες για τη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης προέρχονται από τους Vanessa Bastos, Mirjana Simic, Walid Abdul-Jawad, Manal Alafraqi, Pedro DeAraujo, Fahad Malik, Makoto Tanaka και Denitza Mantcheva.

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι υπάρχει σημαντικός βαθμός ομοιότητας στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι ονομασίες των χρωμάτων σε διάφορους πολιτισμούς. Οι λεκτικές σημάνσεις, αν δεν είναι διαθέσιμες στο λεξικό μιας γλώσσας, μπορούν να μαθευτούν εύκολα. Η συστημα-

τική σχολική εκπαίδευση και η ύπαρξη πληροφοριακών πηγών –βιβλία, τηλεόραση και υπολογιστές– μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο σε αυτή τη μάθηση.

Άλλες αισθήσεις

Έως εδώ σε αυτό το κεφάλαιο επικεντρωθήκαμε στην όραση, την πιο συστηματικά μελετημένη αίσθηση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Υπάρχουν σημαντικά λιγότερες πληροφορίες για τις άλλες αισθήσεις ή τις αντιληπτικές διαπολιτισμικές διεργασίες. Θα συζητήσουμε στη συνέχεια κάποια σχετικά δεδομένα.

Ακοή

Τα εγχειρίδια Ψυχολογίας τονίζουν την οικουμενική φύση της ανθρώπινης ακουστικής αίσθησης και των αντιληπτικών διεργασιών. Οι περισσότερες αποκλίσεις στην ακοή βασίζονται σε ατομικές νευροφυσιολογικές διαφορές, οι οποίες σχετίζονται με την ηλικία, την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση, τις περιβαλλοντικές συνθήκες και τη γενική εμπειρία του ατόμου. Οι πιο σημαντικές διαφορές σχετίζονται με τις σημασίες που έχουν συγκεκριμένοι ήχοι σε διάφορους πολιτισμούς. Κατά την παιδική ηλικία και τις ακόλουθες περιόδους κοινωνικοποίησης, τα άτομα συνηθίζουν σε συγκεκριμένους ήχους, φωνές, ακόμα και θορύβους, και κατά συνέπεια τους ερμηνεύουν σύμφωνα με τους κανόνες που έχουν καθιερωθεί στον πολιτισμό τους. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι που μιλούν καντονέζικα μπορεί να έχουν μεγαλύτερη ευαισθησία στην αντίληψη της μουσικής συχνότητας. Στα καντονέζικα του Χονγκ Κονγκ, λόγου χάρη, ο ήχος *σι* σημαίνει «δάσκαλος», αλλά και «προσπαθώ» όταν εκφέρεται σε υψηλότερη ηχητική συχνότητα. Μια μελέτη έδειξε ότι οι κάτοικοι του Χονγκ Κονγκ θα μπορούσαν να διαθέτουν ενισχυμένες ικανότητες αντίληψης της ηχητικής συχνότητας σε σύγκριση με Δυτικούς ομολόγους τους. Με άλλα λόγια, η γλώσσα ή οι γλώσσες που μιλάμε μπορεί να επηρεάζουν την ικανότητά μας να αναγνωρίζουμε διάφορες διαστάσεις του ήχου (Wong et al., 2012). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αντίληψη του λόγου βλ. Κεφάλαιο 10.

Γεύση

Οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο ανταποκρίνονται σε τέσσερις βασικές γεύσεις: γλυκό, ξινό, πικρό και αλμυρό. Έχει διαπιστωθεί ότι τα άτομα από διαφορετικές εθνοτικές ομάδες διαφέρουν μόνο ελάχιστα ως προς την ικανότητά τους να ανιχνεύουν αυτές τις τέσσερις πρωταρχικές γεύσεις. Όπως όμως είναι ίσως αναμενόμενο, υπάρχουν απίστευτες διαπολιτισμικές διαφοροποιήσεις στις προτιμήσεις και στις πεποιθήσεις για βασικές γεύσεις (Laing et al., 1993). Για παράδειγμα, οι άνθρωποι που ζουν σε περιοχές πιο κοντά στον ισημερινό προτιμούν γενικώς πιο πικάντικες τροφές συγκριτικά με τους κατοίκους περιοχών που απέχουν περισσότερο από τον ισημερινό είτε προς τα βόρεια είτε προς τα νότια. Γι' αυτό οι Ιταλοί μπορεί να θεωρήσουν μονότονη τη σκανδιναβική κουζίνα και πολλοί άνθρωποι στη Σουηδία ή στη Δανία να χαρακτηρίσουν τη λιβανέζικη κουζίνα πολύ πικάντικη. Οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο έχουν μάθει να αποφεύγουν τις σάπιες ή χαλασμένες τροφές. Γεύσεις που σχετίζονται με τέτοια προϊόντα περιγράφονται κατά κανόνα ως πολύ δυσάρεστες. Ωστόσο, εξαιτίας ορισμένων παραδοσιακών πρακτικών σε σχέση με τη διατροφή, οι οποίες πέρασαν από τη μια γενιά στην άλλη, οι άνθρωποι σε διάφορα μέρη του κόσμου τρώνε και απολαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία επεξεργασμένων τροφών ή τροφών που έχουν υποστεί ζύμωση (Rozin & Fallon, 1987). Η οσμή και η γεύση τέτοιων προϊόντων μπορεί να είναι εξαιρετικά δυσάρεστες σε άτομα που δεν είναι εξοικειωμένα με αυτά. Αλλά για τους ανθρώπους που γεύονται τέτοιες τροφές από την παιδική τους ηλικία, χάρη στη διαδικασία προσαρμογής, η γεύση και η οσμή τους ενδέχεται να τους είναι ευχάριστη. Για παράδειγμα, το τυρί είναι δημοφιλές σε πολλά μέρη του κόσμου. Ωστόσο στους ανθρώπους που καταναλώνουν τυρί από αγελαδινό γάλα μπορεί να μην αρέσει το τυρί από κατσικίσιο γάλα. Το γιαούρτι ως γαλακτοκομικό προϊόν ζύμωσης καταναλώνεται ευρέως σε κάποια μέρη του κόσμου. Αλλά μη ζητήσετε από ανθρώπους που δεν είναι εξοικειωμένοι με το γιαούρτι να το δοκιμάσουν: ελάχιστοι θα το τολμούσαν. Εξαιρετική λιχουδιά στις Φιλιππίνες θεωρείται το μπαλούτ, ένα γονιμοποιημένο για 15-20 μέρες αυγό κότας, μέσα στο οποίο έχει αρχίσει να σχηματίζεται το μικρό κοτοπουλάκι (το ράμφος, τα μάτια, ακόμα και το αίμα στις φλέβες του εμβρύου είναι ορατά). Εσείς θα το δοκιμάζατε εάν δεν ήσασταν Φιλιππινέζοι; Μπορείτε να σκεφτείτε άλλα διατροφικά

προϊόντα τα οποία είναι δημοφιλή σε ορισμένες χώρες, αλλά θεωρούνται αηδιαστικά σε άλλες; Θα επανέλθουμε στο θέμα της γευστικής αντίληψης στο Κεφάλαιο 7, όπου αναλύεται η πείνα στο πλαίσιο των κινήτρων.

Όσφρηση

Οι Ιάπωνες ψαράδες διακρίνουν πολλές οσμές ψαριών (Ueno, 1993). Αντίθετα, οι περισσότεροι άνθρωποι της εθνοτικής ομάδας Σέρπα στο Νεπάλ δεν έχουν δει ποτέ τους ψάρι, γι' αυτό και δεν ομαδοποιούν τις οσμές των ψαριών. Ανά εποχές και σε διάφορους πολιτισμούς, οι άνθρωποι συσχετίζουν τις ευχάριστες οσμές με τις ανώτερες ηθικές αξίες. Η αισθητήρια ευχαρίστηση συσχετίστηκε με τις ηθικές διδαχές. Δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτες προσπάθειες παραγωγής ευχάριστων οσμών προήλθαν από θρησκευτικές πρακτικές. Επιπλέον, η παρουσία ευχάριστων οσμών συσχετίστηκε με τις ανώτερες τάξεις και την εξουσία. Στον Βουδισμό, ο ευχάριστος καπνός από το θυμίαμα εξαγνίζει τον τόπο λατρείας. Στον Χριστιανισμό, οι προσευχές μπορεί να συνοδεύονται από τον καπνό του λιβανιού και του μύρου (Friedlander, 2013). Παρότι οι ερευνητές σήμερα κατανοούν τη φυσιολογία της οσφρητικής αίσθησης, δεν γνωρίζουμε πολλά για το πώς η οσμή επηρεάζει τη συμπεριφορά. Κάποιες μελέτες διαπίστωσαν ότι οι γυναίκες έτειναν να αξιολογούν τις οσμές ως πιο έντονες και να τις αναγνωρίζουν περισσότερο από τους άντρες σε ένα διαπολιτισμικό δείγμα από την Ελβετία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Σιγκαπούρη (Sivam et al., 2013). Σε μια άλλη μελέτη οι ερευνητές βρήκαν ότι η ύπαρξη μιας ευχάριστης μυρωδιάς μέσα στο αυτοκίνητο είχε θετικές επιπτώσεις στην ασφαλή οδήγηση (Baron & Kalsner, 1996). Πάντως, πολλά δεδομένα για τις διαπολιτισμικές διαφορές στην οσφρητική αντίληψη είναι σε μεγάλο ποσοστό αδημοσίευτα και αφορούν κυρίως διαπολιτισμικές διαφορές στην προτίμηση των οσμών και στις επικρατούσες μυρωδιές.

Αφή και πόνος

Η αίσθηση της αφής είναι ένας συνδυασμός τουλάχιστον τριών ιδιοτήτων: της πίεσης, της θερμοκρασίας και του πόνου. Ο πόνος μάλιστα έχει προσελκύσει την προσοχή των διαπολιτισμικών ψυχολόγων. Πολλά ατομικά χαρακτηριστικά, όπως και χαρακτηριστικά που συνδέονται με την κατάσταση (π.χ. υφή δέρματος, ηλικία, κοινωνική θέση, παρουσία ή

απουσία άλλων ανθρώπων και επίπεδο ατομικών κινήτρων) μπορούν να καθορίσουν την αντίληψη ενός ατόμου για τον πόνο. Η αγωνία μπορεί να αυξήσει τον πόνο. Ο θυμός μπορεί να τον αναχαιτίσει. Η αγάπη και η υπερηφάνεια μπορούν να ωθήσουν κάποιους ανθρώπους να κρύψουν ακόμα και τον πιο βασανιστικό πόνο.

Οι πολιτισμικοί κανόνες και προσδοκίες φαίνεται ότι επηρεάζουν την εμπειρία των ανθρώπων στον πόνο (Morse & Park, 1988). Για παράδειγμα, οι υποκειμενικές αναφορές για τις ωδίνες του τοκετού είναι μειωμένες σε κοινωνίες στις οποίες η γέννα δεν θεωρείται ένα μιαιρό γεγονός και όπου προσφέρεται μικρή βοήθεια ή συμπαράσταση στις επίτοκες. Οι διαφορές στην ικανότητα αντοχής στον πόνο εξαρτώνται συχνά από τις περιστάσεις στις οποίες λαμβάνει χώρα η αντίληψη του πόνου. Οι άνθρωποι που εκτίθενται σε δύσκολες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης γίνονται λιγότερο ευαίσθητοι στον πόνο συγκριτικά με εκείνους που ζουν και εργάζονται σε πιο άνετες συνθήκες (Clark & Clark, 1980). Οι άνθρωποι χωρίς επαρκή πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας συνήθως έχουν υψηλότερο όριο ανοχής στον πόνο σε σχέση με εκείνους που διαθέτουν ιατρική περίθαλψη (Halonen & Santrock, 1995).

Σε μελέτες που διενεργήθηκαν στις ΗΠΑ, οι Αφροαμερικανοί ανέφεραν μεγαλύτερο πόνο και ταλαιπωρία σε ιατρικές παθήσεις όπως το γλαύκωμα, το AIDS, οι ημικρανίες, οι πόνοι στη γνάθο, οι πόνοι στις αρθρώσεις και η αρθρίτιδα, συγκριτικά με τους λευκούς (Campbell & Roberts, 2012). Οι Αμερικανοί Ινδιάνοι και οι γηγενείς της Αλάσκας αναφέρουν υψηλότερο επιπολασμό συμπτωμάτων πόνου και επώδυνων καταστάσεων συγκριτικά με τον γενικό πληθυσμό στις ΗΠΑ (Jimenez et al., 2011).

Παρά ταύτα, ελάχιστα γνωρίζουμε για τους υποκείμενους μηχανισμούς που επηρεάζουν τις πολιτισμικές διαφορές στην αντίληψη του πόνου. Αρκετές μελέτες εστιάζουν σε νευροβιολογικές διεργασίες που θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε τέτοιες διαφορές. Αντίστοιχα συμβάλλουν κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες, όπως οι παραδόσεις, που απαιτούν περαιτέρω μελέτη. Έχει βρεθεί, για παράδειγμα, ότι οι Αφροαμερικανοί έχουν πιο ισχυρούς δεσμούς μεταξύ συναισθημάτων και συμπεριφορών πόνου από ό,τι οι μη ισπανόφωνοι λευκοί, και αναφέρουν αυξημένα επίπεδα κατάθλιψης που συνδέονται με τις διάφορες καταστάσεις χρόνιου πόνου. Οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες επίσης παίζουν σημαντικό ρόλο. Μελέτες δείχνουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής

των Αφροαμερικανών σε πρακτικές προαγωγής της υγείας (όπως τα ετήσια τσεκ-απ). Συνολικά, οι εθνοτικές μειονότητες τείνουν να λαμβάνουν ανεπαρκή φροντίδα υγείας συγκρινόμενες με άλλες ομάδες του πληθυσμού. Για παράδειγμα, είναι πιθανό να παίρνουν λιγότερα παυσίπονα, να λαμβάνουν μικρότερες δόσεις φαρμάκων και να έχουν μεγαλύτερο χρόνο αναμονής ως ασθενείς στα εξωτερικά ιατρεία (Campbell & Roberts, 2012).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Ένας εκπαιδευτής αξιωματικός της Αστυνομίας στη Μασαχουσέτη, σε συνέντευξη που έδωσε στην τοπική εφημερίδα *Cambridge Chronicle*, υποστήριξε ότι τα μέλη εθνοτικών ομάδων που είναι συνηθισμένα σε πικάντικες τροφές είναι λιγότερο ευάλωτα σε επιθέσεις εναντίον τους με σπρέι πιπεριού. Τα μέλη των εθνοτικών ομάδων που καταναλώνουν πιπέρι καγιέν από την παιδική τους ηλικία, εξήγησε ο αξιωματικός, μπορεί να έχουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στο εν λόγω σπρέι. Σε αυτές τις «υψηλής ανθεκτικότητας στο σπρέι πιπεριού» ομάδες συγκαταλέγονται οι Αμερικανοί μεξικανικής καταγωγής, οι Πακιστανοί και μέλη του πληθυσμού Κατζούν της Λουιζιάνα. Ευτυχώς, ο αστυνομικός διοικητής του Cambridge, σε διορθωτική του δήλωση αργότερα για λογαριασμό του υφισταμένου του, είπε ότι δεν υπάρχει επιστημονική ένδειξη που να στηρίζει οποιαδήποτε δήλωση σχετικά με την ευαισθησία ορισμένων εθνοτικών ομάδων στο σπρέι πιπεριού (Police Apologize for Spice Remark, Reuters, 16 Αυγούστου 1999). Αυτό το περιστατικό συνέβη πριν από αρκετά χρόνια, θα μπορούσε να αντιείνει κάποιος. Όπως όμως θα έχετε ίσως παρατηρήσει, τέτοιες στερεοτυπικές δηλώσεις που σχετίζονται με τις αισθητήριες και αντιληπτικές εμπειρίες των ανθρώπων είναι ακόμα συνήθεις στις καθημερινές μας συζητήσεις. Κάποιοι άνθρωποι λένε: «Οι Ινδοί μετανάστες στην Αμερική ανέχονται καλύτερα την υγρασία» ή «Εσείς οι Ρωσοαμερικανοί δεν φοβάστε τον κρύο καιρό» (ένας από τους συγγραφείς του παρόντος τόμου ακούει αυτό το σχόλιο κάθε χειμώνα). Εσείς έτυχε να ακούσετε ή να διαβάσετε παρόμοιες δηλώσεις; Προσπαθήστε να θυμηθείτε κάποιες από αυτές. Σκεφτείτε κριτικά και προσπαθήστε να συνειδητοποιήσετε ότι το εύρος των ατομικών αντιληπτικών διαφορών μέσα σε μια ομάδα είναι συχνά σημαντικά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο εύρος των διαφορών μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Μιλώντας για σπρέι πιπεριού, ιατρικές μελέτες έχουν δείξει ότι η έκθεση οποιουδήποτε ατόμου σε ένα τέτοιο προϊόν προκαλεί άμεσες αλλαγές στη μηχανική και χημική ευαισθησία του οφθαλμού, οι οποίες διαρκούν για μία εβδομάδα (Vesaluoma et al., 2000).

Στους διάφορους πολιτισμούς, οι άνθρωποι φαίνεται να δίνουν μεγάλη αξία στα ρούχα που ανήκαν σε αγαπημένα τους πρόσωπα. Το άγγιγμα των ρούχων ενός αγαπημένου προσώπου (και συχνά η ένδυση με αυτά) συνοδεύεται συνήθως από θετικές συναισθηματικές εμπειρίες. Στις πιο πολλές περιπτώσεις όμως οι άνθρωποι δεν αγγίζουν ρούχα που φορέθηκαν από κάποιον ξένο, ιδίως αν αυτά περιέχουν σωματικά κατάλοιπα, όπως τρίχες ή ιδρώτα (Rozin & Fallon, 1987).

Η ιδιοδεκτική αίσθηση βοηθά τους ανθρώπους να καταγράφουν τη θέση και την κίνηση του σώματός τους. Η ατομική διακύμανση στην ικανότητά μας να ανιχνεύουμε και κατόπιν να συντονίζουμε τη θέση του σώματός μας μπορεί να είναι σημαντική. Οι ενδείξεις περί πολιτισμικών διαφορών και ομοιοτήτων είναι κυρίως αδημοσίετες. Ορισμένα διαδεδομένα στοιχεία σχετικά με λίγους Κενυάτες που είναι καλοί στους δρόμους αντοχής, για μερικούς Ρώσους που είναι εξαιρετικοί στο μπαλέτο και για μερικούς Ανατολικοασιάτες που διαπρέπουν στις πολεμικές τέχνες δεν μας επιτρέπουν να κάνουμε έγκυρες γενικεύσεις.

Κατά μία ευρύτερη έννοια, υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές στον εντοπισμό της θέσης του σώματος ενός ατόμου σε σχέση με άλλα αντικείμενα και φυσικά ορόσημα. Οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες χρησιμοποιούν ένα εγωκεντρικό σύστημα θέσης και κατεύθυνσης που είναι σχετικό με τον εαυτό. Για παράδειγμα: «Μια γυναίκα στέκεται στα αριστερά της ψηστιέρας». Άλλες γλώσσες χρησιμοποιούν ένα γεωκεντρικό σύστημα. Για παράδειγμα: «Μια γυναίκα είναι στην πλευρά του χωριού που βρέχεται από τη θάλασσα». Ωστόσο, στον σύγχρονο κόσμο της επικοινωνίας οι άνθρωποι εύκολα αποκτούν τη συνήθεια να χρησιμοποιούν και τα δύο συστήματα θέσης και κατεύθυνσης (Haun et al., 2006).

Αντίληψη του χρόνου

“Τίποτα δεν μας ανήκει πραγματικά παρά μόνο ο χρόνος, τον οποίο κατέχει ακόμα κι εκείνος που δεν έχει τίποτα άλλο.”

Baltasar Gracian (1601-1658) - Ισπανός συγγραφέας και ιησουΐτης κληρικός

“ Χρόνος είναι ό,τι μεσολαβεί και μετατρέπει. ”

Κική Δημουλά (1931) - Ελληνίδα ποιήτρια

Μιλήστε σε αρκετούς ανθρώπους που έχουν ταξιδέψει ή ζήσει στο εξωτερικό. Θα μπορούσαν να σας διηγηθούν ιστορίες για το πώς οι άνθρωποι σε διαφορετικούς πολιτισμούς αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τα χρονοδιαγράμματα. Έχει αποδειχθεί ότι οι άνθρωποι στους δυτικούς πολιτισμούς τείνουν να ορίζουν την ακρίβεια χρησιμοποιώντας συγκεκριμένες χρονικές μετρήσεις: 1 λεπτό, 15 λεπτά, μία ώρα και ούτω καθεξής. Σε άλλους, πιο παραδοσιακούς πολιτισμούς, ο χρόνος μετριέται με σημαντικά μεγαλύτερα διαστήματα (Hall, 1959). Ο Akbar (1991), ο οποίος συνέκρινε τις αντιλήψεις για τον χρόνο σε ευρωπαϊκούς και αφρικανικούς πολιτισμούς, επιβεβαίωσε επίσης την έμφαση των Δυτικών στην ακριβή μέτρηση του χρόνου. Υποστήριξε ότι ο χρόνος στους ευρωπαϊκούς και βορειοαμερικανικούς πολιτισμούς αντιμετωπίζεται ως αγαθό ή ως προϊόν που μπορεί να αγοραστεί και να πωληθεί, όπως κάθε άλλο καταναλωτικό αγαθό, ενώ στο αφρικανικό σύστημα ο χρόνος δεν αντιμετωπίζεται με αυτό τον τρόπο. Στις μέρες μας ωστόσο η τεχνολογία της πληροφορίας και τα ταξίδια στον κόσμο έχουν κάνει πιο ομοιόμορφη παγκοσμίως την αντίληψη για τον χρόνο.

Η ευμάρεια μπορεί να έχει κάποια σχέση με τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τον χρόνο. Ο Hamermesh (2003) διεξήγαγε μια διαπολιτισμική ανάλυση σε εύπορους ανθρώπους στις ΗΠΑ, τη Γερμανία, την Αυστραλία, τον Καναδά και τη Νότια Κορέα. Η μελέτη έδειξε ότι οι άνθρωποι σε όλους τους πολιτισμούς εκφράζουν δυσαρέσκεια για την έλλειψη χρόνου που βιώνουν καθώς το εισόδημά τους αυξάνεται. Όσο αυξάνεται ο πλούτος των ανθρώπων, τόσο μεγαλώνει και ο αριθμός των ευκαιριών που έχουν στη διάθεσή τους. Ενώ όμως η ζήτηση για ευκαιρίες πολλαπλασιάζεται, δεν συμβαίνει το ίδιο με την «προσφορά» χρόνου. Έτσι ο χρόνος γίνεται πολυτιμότερος και οι άνθρωποι νιώθουν όλο και πιο απογοητευμένοι από την έλλειψή του.

Σε μελέτες που δημοσιεύθηκαν πριν από αρκετά χρόνια (Abou-Hatab, 1997· Meleis, 1982), οι ερευνητές είχαν στρέψει την προσοχή τους σε μια ενδιαφέρουσα διάσταση του αραβικού πολιτισμού: στο ότι η δομή του είναι λιγότερο προσανατολισμένη στον χρόνο σε σχέση με την αντίστοι-

χη δομή των δυτικών πολιτισμών. Για παράδειγμα, τα άτομα αραβικής καταγωγής σε παραδοσιακά περιβάλλοντα τείνουν να ενδιαφέρονται περισσότερο και να εστιάζουν σε γεγονότα ή περιστάσεις που συμβαίνουν τώρα, ενώ δίνουν λιγότερη σημασία σε όσα αναμένεται ή είναι προγραμματισμένα να συμβούν κάποια στιγμή στο μέλλον. Μερικές μελέτες υποστηρίζουν ότι αυτή η τάση στην αντίληψη του χρόνου μπορεί να έχει επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι ασθενείς ή οι πελάτες αραβικής καταγωγής αντιλαμβάνονται τις υποχρεώσεις τους κατά τη διάρκεια μιας θεραπείας. Για μερικούς από αυτούς ο θεραπευτής ίσως χρειαστεί να προσπαθήσει περισσότερο προκειμένου να δεχτούν ένα συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα για την επίτευξη συμπεριφορικών ή γνωστικών αλλαγών (Erickson & Al-Timimi, 2001). Είναι όμως επίσης σημαντικό να είμαστε προσεκτικοί και να μην υπεργενικεύουμε: το ότι είναι κάποιος Άραβας δεν σημαίνει ότι έχει κατ' ανάγκη κάποια πρότυπα αντίληψης του χρόνου που διαφέρουν σημαντικά από τις αντιλήψεις άλλων ανθρώπων.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι διευθέτησης του χρόνου πάνω σε μια καθορισμένη διάταξη που είναι γνωστή ως ημερολόγιο. Οι περισσότεροι άνθρωποι πάνω στη Γη χρησιμοποιούν το γρηγοριανό ημερολόγιο, το οποίο έχει θρησκευτική προέλευση και από τότε που υιοθετήθηκε, τον 16ο αιώνα, μετρά τα έτη με αφετηρία τη γέννηση του Ιησού. Άλλες μεγάλες θρησκείες έχουν τα δικά τους ημερολόγια. Το πρώτο έτος του ισλαμικού ημερολογίου, για παράδειγμα, είναι αυτό που ο Μωάμεθ πήγε από τη Μέκκα στη Μεδίνα. Στη Βόρεια Κορέα, το επίσημο ημερολόγιο αρχίζει με τα γενέθλια του αποκαλούμενου «Μεγάλου Ηγέτη» Κιμ Ιλ-σουνγκ το 1912. Το επίσημο ημερολόγιο της Ταϊβάν ξεκινά και αυτό το 1912, έτος ίδρυσης της Δημοκρατίας της Κίνας.

Ενώ στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση η ζωή αναπαριστάνεται με γραμμικό τρόπο και τελειώνει με τον θάνατο, στον Ινδουισμό η ζωή γίνεται αντιληπτή με κυκλικό τρόπο. Οι άνθρωποι ζουν και πεθαίνουν πολλές φορές. Η αφρικανική αντίληψη για τον χρόνο μπορεί να θεωρηθεί πολύ ελαστική, αφού περιλαμβάνει γεγονότα που ήδη έλαβαν χώρα, εκείνα που συντελούνται ακριβώς την παρούσα στιγμή, ακόμα και γεγονότα που θα συμβούν στο μέλλον. Ο χρόνος μπορεί να βιωθεί τόσο μέσα από τη ζωή του ατόμου όσο και μέσα από τη ζωή της φυλής στην οποία ανήκει κανείς (Nobles, 1991). Στα σουαχίλι –τη γλώσσα που ομιλείται ευρέως στην Ανατολική και την Κεντρική Αφρική– δύο λέξεις δηλώνουν τον χρό-

νο: *σάσα* και *ζαμανί*. Η πρώτη αντιστοιχεί στο παρόν και δημιουργεί την αίσθηση της αμεσότητας. Η δεύτερη δηλώνει το παρελθόν, όχι όμως με την έννοια μιας «αποθήκης» του χρόνου· είναι επίσης ένας σύνδεσμος μεταξύ των ψυχών των ατόμων. Οι περισσότεροι Αφρικανοί αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη ιστορία με τον φυσικό ρυθμό της μετάβασης από το *σάσα* στο *ζαμανί*. Ο κύκλος της ζωής είναι ανανεώσιμος. Μετά τον σωματικό θάνατο, και για όσο καιρό οι συγγενείς και οι φίλοι θα θυμούνται τον νεκρό, το άτομο αυτό θα συνεχίσει να υπάρχει στη διάσταση *σάσα*. Όταν πεθάνει και το τελευταίο άτομο που γνώριζε τον εκλιπόντα, αυτό θα σημάνει και το τέλος του συγκεκριμένου ανθρώπου.

Τα μέλη της ομάδας Μπουν στην Παπούα Νέα Γουινέα δεν βλέπουν το παρελθόν ως μια σειρά αλληλένδετων γεγονότων σε μια αλυσίδα αιτίου-αποτελέσματος. Γι' αυτούς η αλλαγή είναι πάντα δραματική και ολοκληρωτική. Η ασυνέχεια είναι προϋπόθεση της αλλαγής. Αυτή η έννοια του χρόνου επηρεάζει την κοινωνική συμπεριφορά. Οι άνθρωποι έχουν βαθιά ριζωμένες προσδοκίες για το πώς θα συμβεί η κοινωνική αλλαγή. Αναμένουν δραματικές επαναστάσεις όπου τα πάντα θα πρέπει να αλλάξουν (McDowell, 1988).

Γνωρίζετε ότι η ηλικία και τα γηρατειά μπορεί να σχετίζονται με την αντίληψη του χρόνου του ατόμου, τουλάχιστον σε όσους ζουν στον βιομηχανοποιημένο κόσμο; Με τη σειρά της, αυτή η μεταβαλλόμενη ατομική αντίληψη για τον χρόνο μπορεί να έχει αντίκτυπο σε πολλές άλλες προσωπικές στάσεις (Cutler, 1975). Οι περισσότεροι άνθρωποι στην πρώιμη παιδική ηλικία θεωρούν μάλλον ότι ο χρόνος είναι απεριόριστος. Στην αρχή της ενήλικης ζωής επέρχεται η συνειδητοποίηση ότι ο χρόνος είναι ένας σπάνιος πόρος. Η μέση ηλικία και τα μετέπειτα στάδια της ζωής οδηγούν στην αντίληψη ότι ο χρόνος έχει μειωθεί σημαντικά. Όπως κατέδειξαν οι Gergen και Black (1965), ο τρόπος επίλυσης προβλημάτων στη διεθνή πολιτική σχετίζεται σημαντικά με την ψυχολογική αντίληψη του πολιτικού για τον προσωπικό μελλοντικό χρόνο: οι παλαιότεροι πολιτικοί μπορεί να «βιάζονται» να επιλύσουν διαμάχες. Ο Renshon (1989) εξέφρασε επίσης την άποψη ότι το φαινόμενο της δημιουργικότητας και της τόλμης ενός καλλιτέχνη κατά την όψιμη ηλικία είναι σχετικά συχνό. Τα τελευταία έργα του Shakespeare, του Rembrandt, του Verdi, του Beethoven, του Τολστόι και του Picasso, όλα υποδεικνύουν ότι τα τελευταία στάδια του κύκλου ζωής απελευθερώνουν τον άνθρωπο από τις συμβατικές έννοιες και του

δίνουν τη δυνατότητα να κάνει σημαντικές δημιουργικές δηλώσεις που αντιπροσωπεύουν την κορύφωση του οράματός του.

Διάφοροι συγγραφείς έχουν μιλήσει για μια φαινομενικά διαπολιτισμική τάση: οι άνθρωποι παρατηρούν μια προφανή επιτάχυνση της ροής του αναστοχαζόμενου χρόνου που βιώνεται με την πάροδο της ηλικίας. Στα ημερολόγια, στις αυτοπαρατηρήσεις, στις προσωπικές αναμνήσεις και σε άλλες πηγές, πολλοί ηλικιωμένοι σημειώνουν ότι ο χρόνος κυλά γρηγορότερα στο παρόν από ό,τι όταν ήταν νεότεροι. Αυτές οι παρατηρήσεις ωστόσο είναι υποκειμενικές και δεν έχουν επαληθευτεί σε πειράματα. Οι εργαστηριακές μελέτες που μέτρησαν την επίπτωση της ηλικίας στην αντίληψη των χρονικών διαστημάτων είναι πολύ λίγες και ασυνεπείς ως προς τα αποτελέσματά τους (Wearden et al., 1997).

Αισθητική αντίληψη

“Ο πολιτισμός διευρύνει την αίσθηση της ομορφιάς.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) - Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

“Η ομορφιά δεν είναι τίποτα άλλο από την υπόσχεση ευτυχίας.”

Stendahl (1783-1842) - Γάλλος μυθιστοριογράφος

Το τραγούδι “Let It Be” των Beatles ή ένα μεξικανικό παραδοσιακό τραγούδι, ένα φόρεμα σχεδιασμένο από τον Versace ή ένα περουβιανό γραφικό πόντσο, ένα περσικό χαλί ή ένα νιγηριανό αγαλματίδιο από ελεφαντόδοντο, το μαυσωλείο Ταζ Μαχάλ ή ένα κινέζικο βάζο από πορσελάνη είναι δημιουργίες που μπορούν να απολαύσουν όλοι και ο καθένας στον πλανήτη. Ο όρος **αισθητική εμπειρία** –ή αντίληψη του ωραίου– χρησιμοποιείται για να αναδείξει το αίσθημα της ευχαρίστησης που προκαλούν ερεθίσματα τα οποία εκλαμβάνονται ως καλά, ελκυστικά ή επιβραβευτικά. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι αισθητικές αποκρίσεις ενισχύονται από την ποσότητα των φλοιικών διεγέρσεων τις οποίες προκαλούν ορισμένα ερεθίσματα στον εγκέφαλο (Berlyne, 1960, 1974). Οι άνθρωποι επιζητούν ορισμένα ερεθίσματα επειδή η δραστηριότητα της διαχείρισής

τους είναι ευχάριστη. Άλλοι βλέπουν την αισθητική εκτίμηση ως περιέργεια και ως δραστηριότητες αναζήτησης ερεθισμάτων (βλ. Κεφάλαιο 7 για τα ενδογενή κίνητρα). Ο Berlyne (1971) βρήκε ότι τα χαρακτηριστικά ενός ερεθίσματος το οποίο εν γένει προκαλεί περιέργεια, χαρά και εκτίμηση είναι εκείνα που χαρακτηρίζονται από μέτριο βαθμό καινοτομίας, ασάφειας, ανακολουθίας και πολυπλοκότητας.

Κάποιοι κοινοί αντιληπτικοί μηχανισμοί συντελούν στην ύπαρξη ομοιοτήτων στην αισθητική εκτίμηση μεταξύ των πολιτισμών. Για παράδειγμα, σε κάποιες εμπειρικές μελέτες, άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς εμφάνισαν ομοιότητες στην αξιολόγηση διαφόρων έργων τέχνης, κυρίως πινάκων ζωγραφικής (Child, 1969). Πολλές ομοιότητες στην αντίληψη και στην εκτίμηση της ομορφιάς διαπιστώθηκαν σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, παρά τις μεταξύ τους κοινωνικοοικονομικές διαφορές (Berlyne, 1974· Ross, 1977). Για παράδειγμα, σε μια μελέτη που πραγματοποίησε ο Nasar (1984), ζητήθηκε από άτομα στην Ιαπωνία και στις ΗΠΑ να αξιολογήσουν βιντεοταινίες και διαφάνειες με σκηνές σε αστικούς δρόμους καθεμιάς από τις δύο χώρες. Η εξέταση των αποτελεσμάτων όσον αφορά τις προτιμήσεις αποκάλυψε ότι και οι δύο ομάδες προτίμησαν σκηνές από τις ξένες χώρες παρά από τη δική τους, καθώς και σκηνές παλαιότερων και καθαρών δρόμων με λιγότερα οχήματα.

Χρειάζεται ωστόσο προσοχή. Υπάρχει δραματική ασυνέπεια στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βλέπουν και ερμηνεύουν τόσο τα όμορφα όσο και τα άσχημα δημιουργήματα. Για παράδειγμα, στην ιστορία της δυτικής ζωγραφικής, ο ιμπρεσιονισμός ως νέο καλλιτεχνικό είδος στην αρχή λοιδορήθηκε και απορρίφθηκε. Πολλά χρόνια αργότερα ήταν πλέον ένα διεθνώς αναγνωρισμένο καλλιτεχνικό στυλ και οι συλλέκτες άρχισαν να πληρώνουν τεράστια ποσά για να αγοράσουν πίνακες ιμπρεσιονιστών ζωγράφων. Όταν κατασκευάστηκε ο πύργος του Άιφελ στο Παρίσι, πολλοί άνθρωποι καταδίκασαν αυτό το μεγαλειώδες ορόσημο ως «τερατούργημα». Αλλά ποιος μπορεί να φανταστεί σήμερα το Παρίσι χωρίς τον πύργο του Άιφελ;

Ό,τι θεωρείται καλαίσθητο και όμορφο δεν περιορίζεται σε στενά γεωγραφικά πλαίσια ή σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες. Πολλά εθνικά μοτίβα γίνονται διεθνή, αιχμαλωτίζοντας τον νου και επηρεάζοντας τη συμπεριφορά εκατομμυρίων ανθρώπων. Για παράδειγμα, δείτε το *καβάι*, ένα ιαπωνικό καλλιτεχνικό στυλ διακόσμησης. Με τις ρίζες του να εντο-

πίζονται στην ανάδειξη της νεότητας και της χάρης, και συνοδευόμενο από όμορφες ιστορίες και χαριτωμένα σχέδια με φωτεινά χρώματα, το *καβάι* έχει γίνει πολύ δημοφιλές εκτός Ιαπωνίας· σήμερα μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις επιρροές του στην τέχνη του δρόμου στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ και σε πολλές άλλες χώρες. Μια ιαπωνική σχολή ανθοδοτικής που ονομάζεται *ικεμπάνα* είχε ευρεία και διεθνή αναγνώριση και απέκτησε φανατικούς οπαδούς σε όλο τον κόσμο (Faiola, 2003).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Τόσο όμορφο όσο... σου φτάνουν τα χρήματα για να το αγοράσεις

Τα όμορφα πράγματα πωλούνται. Οι έμποροι και οι συλλέκτες έργων τέχνης σε όλο τον κόσμο το γνωρίζουν καλά αυτό. Σήμερα πολλοί κλασικοί πίνακες ζωγραφικής αλλάζουν χέρια όχι για χιλιάδες αλλά για εκατομμύρια δολάρια! Είναι όμως το ταμπελάκι με την τιμή πάνω σε έναν πίνακα ή σε ένα γλυπτό αυτό που καθορίζει πόσο όμορφο είναι το δημιούργημα; Γιατί οι πιο μικροσκοπικοί πίνακες του Cezanne ή τα σκίτσα με μολύβι του Leonardo da Vinci είναι σχεδόν ανεκτίμητης αξίας, ενώ ένα πανέμορφο αυθεντικό έγχρωμο τοπίο μπορεί να αγοραστεί μόλις με €20 από έναν πλανόδιο ζωγράφο στη Ρώμη; Και γιατί οι γερασμένες από τον χρόνο και τη ρύπανση Καρυάτιδες αποτελούν αισθητικό πρότυπο, ενώ τα ζωηρά πολύχρωμα αγάλματα (όπως δηλαδή ήταν οι Καρυάτιδες στην περίοδο της νιότης τους) μας φαίνονται ολίγον kits; Πολύ συχνά οι άνθρωποι πρώτα αποδίδουν μια αξία σε συγκεκριμένα έργα τέχνης και έπειτα αρχίζουν να εκτιμούν αυτή την τέχνη από την άποψη της αισθητικής αντίληψης. Εάν ένα γλυπτό θεωρηθεί «διάσημο» ή ένα τραγούδι «δημοφιλές» από τα μέσα ενημέρωσης, δεν είναι πολύ πιθανό οι περισσότεροι από εμάς να θεωρήσουμε το γλυπτό «όμορφο» και το τραγούδι «φοβερό»; Η εκτίμησή μας για ένα τραγούδι, έναν πίνακα ζωγραφικής, ένα στυλ μόδας ή έναν χορό αλλάζει ανάλογα με το πόσο καλά ή πόσο λίγο έχει διαφημιστεί ή προωθηθεί. Προτείνετε άλλα παραδείγματα για το πώς κάτι γίνεται «όμορφο» και «εκπληκτικό» μόνο και μόνο επειδή τα μέσα ενημέρωσης προωθούν αυτή την εικόνα. Πιστεύετε ότι χρειάζεται να προτείνουμε νέους τρόπους ερμηνείας για το τι είναι όμορφο και τι όχι, ή θεωρείτε ότι η ελεύθερη αγορά και η φυσική επιλογή θα φροντίσουν για το πώς ορίζεται η ομορφιά;

Τα πολιτισμικά αισθητικά πρότυπα είναι ευρέως καθορισμένα· μπορούν όμως επίσης να είναι περιορισμένα και να ορίζονται αυστηρά. Για παράδειγμα, στις χώρες όπου οι κυβερνήσεις ή οι ιδεολογικοί θεσμοί ελέγχουν τα μέσα ενημέρωσης, και συνεπώς περιορίζουν την ελεύθερη ροή της πληροφορίας, τα πρότυπα της ομορφιάς και της ασχήμιας συνήθως κατονομάζονται με ακρίβεια. Λόγω έλλειψης διαθέσιμης πληροφόρησης, σπανιότητας προϊόντων και ιδεολογικών πιέσεων, οι επιλογές των ανθρώπων περιορίζονται και ορισμένα αγαθά –για παράδειγμα, ρούχα, μουσική, ακόμα και στυλ κόμμωσης– γίνονται πολύ γρήγορα κυρίαρχα (Sears et al., 2003· Shiraev & Bastrykin, 1988)².

Αντίληψη της μουσικής

Η παραδοσιακή μουσική στους διάφορους πολιτισμούς διαφέρει ως έννοια και αρμονία. Για παράδειγμα, η συμβατική δυτική αρμονία είναι διαφορετική από το ιαπωνικό και το ινδικό στυλ (Sadie, 1980). Σε πολλές μη δυτικές παραδόσεις, η ιδέα της νότας ως ενός σταθερού, παρατεταμένου τόνου είναι ξένη. Μερικά ινδικά και ιαπωνικά μουσικά διαστήματα –ή τονικές δυάδες που διαφέρουν μόνο ελαφρά σε αναλογία συχνότητας– θεωρούνται εξαιρετικά παράφωνα στη Δύση και συνήθως αποφεύγονται από τους συνθέτες και τους μουσικούς. Αυτά τα μουσικά διαστήματα ωστόσο θεωρούνται όμορφα και χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα στην κλασική μουσική αυτών των δύο χωρών (Maher, 1976).

Η σύγχρονη δυτική μουσική σημειογραφία αντικατοπτρίζει την υποκείμενη γενική αντίληψη περί ωραίου που αναπτύχθηκε στη δυτική κουλτούρα. Τα αντιληπτικά προβλήματα που είναι δυνατόν να προκαλέσουν δυσαρέσκεια στον Δυτικό ακροατή –ο οποίος γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Σουηδία, την Ιταλία ή την Ουκρανία– θα μπορούσαν να αποδοθούν

---

2. Σ.τ.Ε.: Η τάση ομογενοποίησης της αισθητικής δεν είναι βέβαια άγνωστη ούτε στις φιλελεύθερες κοινωνίες, όπου η ποπ κουλτούρα (Storey, 2003) αντανάκλα τις σχέσεις ιδεολογικής και οικονομικής ηγεμονίας και διαμορφώνεται μέσα από τους μηχανισμούς της κατανάλωσης και τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης. Εξάλλου, οι άρρητες διεργασίες κοινωνικής επιρροής πάντα λανθάνουν πίσω από το σύνθημα της ελεύθερης επιλογής.

στις διαφορετικές κλίμακες, στα μουσικά διαστήματα και στα ρυθμικά μοτίβα που χρησιμοποιούνται στη δυτική και τη μη δυτική μουσική. Στους μη δυτικούς πολιτισμούς –για παράδειγμα, στις ισλαμικές χώρες της Μέσης Ανατολής– η κλασική μουσική ως επί το πλείστον δεν γράφεται εκ των προτέρων, όπως συνηθίζεται στην Ευρώπη και την Αμερική. Παρά το γεγονός ότι οι γραπτές νότες υπάρχουν σε πολλούς πολιτισμούς ανά τον κόσμο, σε πολλές μη δυτικές χώρες η κλασική μουσική αποτελεί συνήθως προϊόν αυτοσχεδιασμού. Σε αυτές τις κοινωνίες μάλιστα υπάρχουν πολλοί τύποι μουσικής κυρίως στην εκτέλεση. Δεν θα πρέπει ωστόσο να υπερβάλλουμε ως προς τις πολιτισμικές διαφορές στη μουσική αντίληψη. Τα σύγχρονα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το παγκόσμιο εμπόριο και οι διαπροσωπικές επαφές παρέχουν μια μοναδική ευκαιρία σε πολλούς ανθρώπους να μάθουν, να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν διαφορετικά μουσικά στυλ.

Ας δούμε μερικά προκαταρκτικά συμπεράσματα. Όπως μάθαμε, οι περισσότεροι ψυχολόγοι σήμερα έχουν την κοινή πεποίθηση ότι οι αισθητήριες διαφορές ανάμεσα στους πολιτισμούς είναι ασήμαντες και ότι η επίδρασή τους στην ανθρώπινη συμπεριφορά είναι ελάχιστη. Γενικά, η οικουμενική ομοιότητα στην ανατομία και τη φυσιολογία των ανθρώπινων αισθητήριων οργάνων και του νευρικού συστήματος φαίνεται να υποδηλώνει ότι οι αισθητήριες εντυπώσεις και η μετάδοσή τους μέσω του αντιληπτικού συστήματος είναι κατά βάση ίδιες στους πολιτισμούς. Παρά τις ομοιότητες όμως, οι άνθρωποι μπορεί να αντιλαμβάνονται διαφορετικά το όμορφο και το άσχημο, και η βαρύτητα των πολιτισμικών παραγόντων στην αισθητική μας αντίληψη είναι ουσιώδης.

Συνήθως οι υγιείς ενήλικες έχουν επίγνωση των αισθήσεων και της αντίληψής τους. Οι μικροπωλητές στην Ισπανία ή οι δάσκαλοι στο Πακιστάν μπορούν να περιγράψουν τι βλέπουν ή ακούν, και είναι σε θέση να διαχωρίσουν την «αντικειμενική» πραγματικότητα από τις σκέψεις τους γι' αυτήν. Ανεξάρτητα με το τι κάνουμε, είτε δίνουμε σημασία σε κάποια γεγονότα είτε **ονειροπολούμε**, έχουμε επίγνωση των υποκειμενικών μας εμπειριών.

Συνείδηση και πολιτισμός

“Το απώτατο δώρο της συνειδητής ζωής είναι η αίσθηση μυστηρίου που την περιβάλλει.”

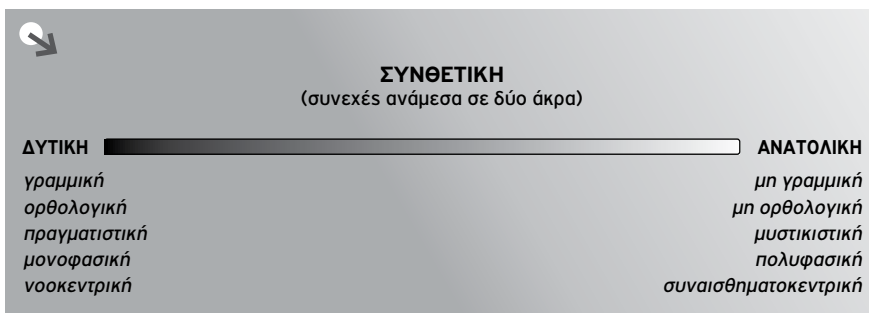
Lewis Mumford (1895-1990) – Αμερικανός ιστορικός και κριτικός

“Ο ψυχικός πόνος είναι η μοναδική πηγή της συνειδητότητας.”

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881) – Ρώσος δραματουργός

Ο πολιτισμός αποτελεί μια αδιαχώριστη ιδιότητα της ανθρώπινης **συνειδητότητας** – που είναι η υποκειμενική επίγνωση του ατόμου για τις δικές του αισθήσεις, αντιλήψεις και άλλα νοητικά γεγονότα. Πρόκειται για μια διεργασία με αρκετά στάδια ή επίπεδα. Η «φυσιολογική» ροή της συνειδητότητας μπορεί να συγκροτείται από περιόδους πλήρους προσοχής και συγκέντρωσης ή σχετικής αποστασιοποίησης από τα εξωτερικά γεγονότα. Οι περίοδοι εγρήγορσης εναλλάσσονται με περιόδους ύπνου. Η φυσιολογική ροή της συνειδητότητας μπορεί να μεταβληθεί σε διάφορες συνθήκες, όπως στον διαλογισμό, υπό την επίδραση ψυχοδραστικών ουσιών ή σε κατάσταση έκστασης ή ύπνωσης. Αυτή καθαυτή η έννοια της συνειδητότητας όμως είναι σχεδόν αδύνατον να συλληφθεί, με αποτέλεσμα η διαπολιτισμική της εξέταση να είναι ιδιαίτερα δύσκολη.

Από τότε που άρχισε η επιστημονική διερεύνηση της διανοητικής ζωής, οι αρχαίοι στοχαστές είχαν επίγνωση των διαφόρων καταστάσεων συνειδητότητας. Οι σημαντικότερες ιδέες για την ανθρώπινη συνειδητότητα αναπτύχθηκαν στα πλαίσια του Χριστιανισμού, του Μουσουλμανισμού, του Ιουδαϊσμού, του Ινδουισμού, του Βουδισμού και άλλων θεολογικών σχολών σκέψης (Smith, 1991). Οι θρησκείες ανέπτυξαν θεμελιακές ιδέες για την ψυχή ως αθάνατη, θεϊκή και διαχωρισμένη από το σώμα. Με την εξέλιξη της φιλοσοφίας και της επιστήμης παγιώθηκαν δύο τύποι θεμελιακών απόψεων για τη συνειδητότητα. Τη μία άποψη πρότειναν οι οπαδοί του μονισμού, οι οποίοι πίστευαν στο αδιαχώριστο σώματος και ψυχής. Τη δεύτερη άποψη εισήγαγαν οι υποστηρικτές του δυϊσμού, οι οποίοι αναγνώριζαν την ανεξάρτητη ύπαρξη σώματος και ψυχής. Και οι δύο φιλοσοφικές παραδόσεις συνεχίζουν να επηρεάζουν τις προσωπικές απόψεις πολλών ανθρώπων για τη συνειδητότητα (βλ. Σχήμα 4.1).

ΣΧΗΜΑ 4.1
Συνειδητότητα: δυτικές και ανατολικές αποδόσεις

Η ιδέα της ατομικής συνειδητότητας ως εξαρτώμενης από τις εμπειρίες κοινωνικοποίησης και άλλους πολιτισμικούς παράγοντες συνέχισε να αναπτύσσεται καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα από αρκετούς ψυχολόγους (Piaget, 1963· Vygotsky, 1932· Wundt, 1913). Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Hollowell (1955), οι άνθρωποι ζουν σε ένα **συμπεριφορικό περιβάλλον**, μια νοητική αναπαράσταση του χρόνου, του χώρου και του διαπροσωπικού κόσμου. Το συμπεριφορικό περιβάλλον του ατόμου το διαμορφώνουν συγκεκριμένες πολιτισμικές πεποιθήσεις και πρακτικές. Για παράδειγμα, το συμπεριφορικό περιβάλλον των Ινδιάνων Οτζίμπουα, που μελέτησε ο Hollowell, περιλάμβανε τον εαυτό, τους άλλους ανθρώπους, τους θεούς τους, τους υπάρχοντες συγγενείς και τους εκλιπόντες προγόνους. Έτσι, όταν εξετάζουν μια πράξη με ηθικές συνέπειες, οι Οτζίμπουα λαμβάνουν υπόψη τους τον πιθανό αντίκτυπο που θα έχει η πράξη αυτή στα πνεύματα και στους συγγενείς.

Η συνειδητότητα καθοδηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά με τρόπους που είναι προσαρμοστικοί ιδιαίτερα στο φυσικό και στο κοινωνικό περιβάλλον. Οι άνθρωποι τείνουν να εστιάζουν σε πράγματα τα οποία είναι σημαντικά για την επιβίωση ή την εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου στόχου. Ένας οδηγός στη Νέα Υόρκη θα δώσει οπωσδήποτε σημασία στις αναφορές για την κίνηση στους δρόμους, τις οποίες ακούει από το ραδιόφωνο του αυτοκινήτου του, ενώ ο φιλοξενούμενός του από τη Νότια Αφρική μπορεί να μη δώσει καμιά σημασία καθώς περπατά στην 7η Λεωφόρο. Η συνειδητότητα αφιερώνει πρόσθετους γνωστικούς πόρους στην πληροφορία που πιθανώς έχει ιδιαίτερη σημασία για την ατομική προσαρμογή. Για παράδειγμα, το περιεχόμενο της συνειδητότητας των Ιθα-

λούκ, ενός λαού της Μικρονησίας στον Ειρηνικό, αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο ο πολιτισμός τους δομεί την πραγματικότητα: οι άνθρωποι έχουν επίγνωση της άμεσης τοποθεσίας τους ανά πάσα στιγμή, επειδή η ζωή τους εξαρτάται από την επιτυχή πλοήγηση στον περιβάλλοντα ωκεανό (Lutz, 1982).

Υπάρχει μια διαδεδομένη πεποίθηση ότι η δυτική συνειδητότητα είναι γραμμική, πραγματιστική και ορθολογική (Jackson, 1991). Εάν ισχύει αυτό, τότε τέτοια γραμμικά στοιχεία συνειδητότητας θα πρέπει να κυριαρχούν στις διάφορες μορφές της δυτικής τέχνης. Εάν η συνειδητότητα είναι ορθολογική, θα πρέπει να αντικατοπτρίζεται σε «ορθολογικές» μορφές της καλλιτεχνικής έκφρασης. Ωστόσο η ιστορία της δυτικής τέχνης (λογοτεχνία και ζωγραφική, για παράδειγμα) έχει να επιδείξει πολλά παραδείγματα μη γραμμικών, μυστικιστικών, πολυδιάστατων και παράλογων απόψεων μέσα από την πένα συγγραφέων και το πινέλο ζωγράφων. Ο υπαρξισμός και ο συμβολισμός στη λογοτεχνία, ο κυβισμός και ο πριμιτιβισμός στη ζωγραφική και ο μοντερνισμός στη μουσική αποτελούν όλα παραδείγματα μιας μη ορθολογικής και μη γραμμικής αντίληψης και αντανάκλασης της πραγματικότητας από τους Δυτικούς καλλιτέχνες. Ίσως ένα από τα καλύτερα παραδείγματα μη γραμμικής αντίληψης της ζωής να είναι ο λογοτεχνικός κόσμος του Gabriel García Márquez, ενός από τους σημαντικότερους συγγραφείς του 20ού αιώνα. Κολομβιανός στην καταγωγή, ο Márquez πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στο Μεξικό και στην Ευρώπη ως δημοσιογράφος και συγγραφέας. Δείτε, για παράδειγμα, το πιο διάσημο μυθιστόρημά του, *Εκατό Χρόνια Μοναξιάς*. Οι βασικοί χαρακτήρες στο βιβλίο ζουν μέσα σε αρκετές χρονικές διαστάσεις. Μοιάζει σαν ο χρόνος να μην τους αφορά καθόλου. Περιστασιακά το παρελθόν συρρικνώνεται σε μία μόνο στιγμή και έπειτα το μέλλον γίνεται παρόν και παραμορφώνεται με μυστηριώδη τρόπο. Οι νεκροί επιστρέφουν στο σπίτι τους και οι ζωντανοί εξαφανίζονται στους ουρανούς χωρίς να αφήνουν κανένα ίχνος πίσω τους. Η συνειδητότητα προσλαμβάνει κυκλικό χαρακτήρα, φέρνει πίσω αναμνήσεις και μεταφέρει άτομα στον χρόνο και στον χώρο. Αναλύοντας το έργο του Márquez, μπορεί κανείς να βρει στοιχεία του Καθολικισμού, της ισπανικής παράδοσης και των πεποιθήσεων των γηγενών Ινδιάνων. Ίσως ένα τέτοιο μείγμα διαφορετικών επιρροών, που αντικατοπτρίζεται στο μυαλό του συγγραφέα και στο συγγραφικό του έργο, αποκαλύπτει πολλές γοητευτικές πτυχές της ανθρω-

πινης συνειδητότητας. Σας συστήνουμε να διαβάσετε αυτό το βιβλίο του Márquez, αν δεν το έχετε ήδη διαβάσει. Θεωρείτε δύσκολο να περιορίσετε την ανθρώπινη συνειδητότητα εντός των απλουστευτικών ορίων των δυτικών ή μη δυτικών ετικετών;

Ύπνος και η πολιτισμική σημασία των ονείρων

“Ο ύπνος δεν είναι μια ταπεινή τέχνη: για χάρη της πρέπει κανείς να μένει ξύπνιος όλη μέρα.”

Friedrich Nietzsche (1844-1900) - Γερμανός φιλόσοφος

“Στις αποκοιμισμένες σκοτεινές σπηλιές του μυαλού, τα όνειρα χτίζουν τη φωλιά τους με θραύσματα που αφήνουν πίσω τους τα καρβάνια της ημέρας.”

Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ (1861-1941) - Ποιητής και λογοτέχνης
από τη Βεγγάλη

Αυτή τη στιγμή περίπου το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού κοιμάται. Ο **ύπνος** είναι μια μη αφυπνιστική κατάσταση της συνείδησης που χαρακτηρίζεται από απουσία απόκρισης στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα και γενική σωματική ακινησία.

Κατά τη διάρκεια του ύπνου, η δυνατότητα απόκρισης σε εξωτερικά και ιδίως σε οπτικά ερεθίσματα μειώνεται, αλλά δεν απουσιάζει εντελώς (Antrobus, 1991). Υπάρχει τεράστιο εύρος ατομικής διακύμανσης στο πόσο «άγρυπνοι» είμαστε όταν κοιμόμαστε. Επιπρόσθετα, οι πολιτισμικές πρακτικές, η ρύθμιση των παραμέτρων του ύπνου, καθώς και οι γενικές περιβαλλοντικές συνθήκες είναι δυνατόν να επηρεάσουν τη δυνατότητα απόκρισης των ανθρώπων στα εξωτερικά ερεθίσματα κατά τη διάρκεια του ύπνου. Υπάρχει επίσης σημαντική ατομική διακύμανση ως προς τη διάρκεια του ύπνου. Σε κάθε χώρα του κόσμου, κάποια άτομα κοιμούνται πέντε ή έξι ώρες, ενώ άλλα χρειάζονται εννιά ή δέκα ώρες ύπνου. Η διάρκεια του ύπνου ποικίλλει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη για τον κύκλο ύπνου-εγρήγορσης σε Μεξικανούς ενήλικες, ο Taub (1971) βρήκε ότι η μέση διάρκεια ύπνου στο Μεξικό ήταν μεγαλύτερη από ό,τι σε άλλες δυτικές χώρες.

Από την πρώτη στιγμή της ύπαρξής του, ο άνθρωπος έθετε ερωτήματα για τη φύση και τη σημασία των **ονείρων**, τα οποία είναι μια αφηγηματικού τύπου αλληλουχία εικόνων που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια του ύπνου. Σε ό,τι αφορά την ερμηνεία των ονείρων, οι McManus και συνεργάτες (1993) διακρίνουν δύο τύπους πολιτισμών. Οι *μονοφασικοί* πολιτισμοί δίνουν αξία στις γνωστικές εμπειρίες που λαμβάνουν χώρα μόνο κατά τη διάρκεια των φυσιολογικών φάσεων εγρήγορσης και δεν ενσωματώνουν τα όνειρα στη διεργασία της κοινωνικής αντίληψης και νόησης. Τα όνειρα θεωρούνται έμμεσες ενδείξεις των ανησυχιών, των φόβων και των επιθυμιών του ονειρευόμενου ατόμου (Bourguignon, 1954). Οι *πολυφασικοί* πολιτισμοί δίνουν αξία στα όνειρα και τα αντιμετωπίζουν ως μέρος της πραγματικότητας. Κατά κανόνα, ο μονοφασικός τύπος πολιτισμού συνδέεται με την υλιστική κοσμοθεωρία της ψυχολογικής εμπειρίας. Ο πολυφασικός τύπος πολιτισμού πάλι συνδέεται με την πνευματιστική ή παραδοσιακή άποψη.

Για πολλά χρόνια, οι άνθρωποι θεωρούσαν ότι τα όνειρα είναι εμπειρίες που συσσωρεύονται από την ταξιδιάρικη ψυχή του ονειρευτή ή από αποκαλύψεις που μεταφέρει ο κόσμος των πνευμάτων στο άτομο που ονειρεύεται. Αυτή η πολυφασική άποψη για τα όνειρα μπορεί να εντοπιστεί στις σύγχρονες πολιτισμικές ομάδες. Ο Moss (1996) περιγράφει ορισμένα βασικά στοιχεία στην παραδοσιακή πρακτική για τα όνειρα των Ινδιάνων Ιροκουά, μιας γηγενούς αμερικανικής φυλής. Τα όνειρα γίνονται αντιληπτά ως πτήσεις της ψυχής, η οποία αφήνει το σώμα και ταξιδεύει στον χώρο και στον χρόνο. Ως εκ τούτου, τα όνειρα είναι πραγματικά γεγονότα και πρέπει να γίνονται αντιληπτά με κυριολεκτικό τρόπο. Τα όνειρα απαιτούν δράση επειδή δηλώνουν κάτι που το άτομο δεν κατάφερε να εκτελέσει όσο ήταν ξύπνιο. Για τους Ιροκουά, τα όνειρα δίνουν επίσης πληροφορίες για μελλοντικά γεγονότα. Παρόμοια, οι Αραουκάνοι στη Χιλή πιστεύουν ότι τα όνειρα βοηθούν στην επικοινωνία με άλλους ανθρώπους και σχετίζονται με μελλοντικά γεγονότα (Krippner, 1996). Πολλές γηγενείς ομάδες στην Αυστραλία πιστεύουν ότι οι άνθρωποι μπορούν να ταξιδέψουν στα όνειρά τους για συγκεκριμένους σκοπούς. Σε κάποιες αφρικανικές φυλές υπάρχει η πεποίθηση ότι τόσο οι ζωντανοί όσο και οι εκλιπόντες συγγενείς μπορούν να επικοινωνήσουν με αυτόν που ονειρεύεται. Τα όνειρα μπορούν να μεταβιβαστούν από το ένα άτομο στο άλλο, και ορισμένοι άνθρωποι το κάνουν αυτό με κακούς σκοπούς.

Μερικοί σαμάνοι στη Ζάμπια ισχυρίζονται ότι μπορούν να διαγνώσουν μια ασθένεια από τις πληροφορίες που υπάρχουν στα όνειρα του ατόμου (Bynum, 1993).

Οι παραδοσιακές ψυχολογικές θεωρίες για την ερμηνεία των ονείρων –συμπεριλαμβανομένης της ψυχανάλυσης– δίνουν μέγιστη σημασία στο λανθάνον, κρυφό περιεχόμενο του ονείρου. Συνήθως οι ψυχοθεραπευτές προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη σημασία του ονείρου (κάτι που δεν είναι τόσο προφανές στον αφηγητή του ονείρου) για τον ψυχοθεραπευόμενο. Οι περισσότερες δυτικές θεραπείες δίνουν μικρότερη προσοχή στο έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου, δηλαδή στην ακολουθία των γεγονότων που αναφέρει ο αφηγητής του. Στους πολυφασικούς πολιτισμούς, οι άνθρωποι έχουν την τάση να θεωρούν ότι τα όνειρα αποτελούν πηγή ατομικής καθοδήγησης· μπορεί κανείς εύκολα να μοιραστεί με άλλους τα όνειρα και να συζητήσει τη σημασία τους (Murray, 1999). Μελέτες για την ερμηνεία των ονείρων σε παραδοσιακές κοινωνίες δείχνουν ότι το πραγματικό περιεχόμενο του ονείρου –δηλαδή η ιστορία την οποία διηγείται ένα άτομο– ερμηνεύεται συχνά κατά κυριολεξία από τους ανθρώπους, και μπορεί να αποτελέσει μια σημαντική διεργασία για την ανάπτυξη προσαρμοστικών συμπεριφορών (Pratt, 2000).

Η σύγχρονη επιστήμη αναπτύσσει αρκετές απόψεις για τη φύση των ονείρων. Κάποιοι φυσιολόγοι, για παράδειγμα, υποστηρίζουν ότι τα όνειρα είναι αμιγώς βιολογικά φαινόμενα χωρίς καμία κρυμμένη νευροφυσιολογική σημασία (Crick & Mitchison, 1983). Άλλες θεωρίες (Hobson, 2002) υποστηρίζουν ότι κατά τη διάρκεια αυτής της τροποποιημένης κατάστασης της συνείδησης το εγκεφαλικό στέλεχος ενεργοποιείται εσωτερικά. Αυτή η δραστηριότητα δεν περιέχει ιδέες, συναισθήματα, επιθυμίες ή φόβους. Ο πρόσθιος εγκέφαλος παράγει μια νοερή εικόνα ονείρου από «θορυβώδη» σήματα που του αποστέλλει το εγκεφαλικό στέλεχος. Καθώς αυτή η δραστηριότητα μεταβιβάζεται μέσω του θαλάμου στην οπτική ζώνη και στη συνειρμική ζώνη του εγκεφαλικού φλοιού, το άτομο προσπαθεί να την κατανοήσει. Επειδή τα αρχικά σήματα είναι κατά βάση τυχαία από τη φύση τους, οι ερμηνείες που προτείνει ο εγκεφαλικός φλοιός σπάνια έχουν απόλυτα λογικό νόημα. Εντούτοις, τα ζητήματα που σχετίζονται περισσότερο με το άτομο εντάσσονται με κάποιο τρόπο στα όνειρα επειδή τα εισερχόμενα σήματα συγκρίνονται με την υπάρχουσα γνώση και τις στάσεις του ατόμου που ονειρεύεται (Cartwright, 1992).

Foulkes, 1985). Με άλλα λόγια, οι εμπειρίες θα πρέπει να επηρεάζουν τα όνειρα (Kern & Roll, 2001).

Τι μπορούμε να συμπεράνουμε για τις πολιτισμικές διαφορές στο περιεχόμενο των ονείρων των ανθρώπων; Είναι σημαντικές; Οι ερευνητές των ονείρων έχουν αναπτύξει σταθμισμένα ερωτηματολόγια ονείρων στα οποία έχουν ομαδοποιηθεί τα κοινά θεματικά στοιχεία. Αυτά τα ερωτηματολόγια μπορούν να μεταφραστούν σε διάφορες γλώσσες, παρέχοντας συναρπαστικές ενορατικές ιδέες για τον κόσμο των ονείρων μεγάλων ομάδων ανθρώπων και εντοπίζοντας ομοιότητες ή διαφορές στο θεματικό περιεχόμενο των ονείρων στους διάφορους πολιτισμούς. Για παράδειγμα, μια μελέτη συνέκρινε δύο ομάδες φοιτητών στο Χονγκ Κονγκ και στη Γερμανία. Βρέθηκε σημαντική επικάλυψη στη λίστα των πιο συνηθισμένων θεμάτων ονείρων μεταξύ Κινέζων και Γερμανών φοιτητών. Τα όνειρα που αφορούσαν τις πανεπιστημιακές τους δραστηριότητες και την καταδίωξή τους από κάποιο άτομο υπήρξαν τα δύο επικρατέστερα θέματα και στις δύο ομάδες. Τα όνειρα για σεξουαλικές εμπειρίες ανακαλούνταν πιο συχνά από τους Γερμανούς φοιτητές, αν και με ελάχιστη διαφορά. Συγκρίνοντας αυτά τα δεδομένα με μια μελέτη σε Καναδούς φοιτητές, οι ερευνητές βρήκαν ότι οι πανεπιστημιακές δραστηριότητες αναφέρονταν πολύ λιγότερο στα όνειρα των Βορειοαμερικανών. Να οφείλεται άραγε αυτό στις διαφορές εκπαίδευσης μεταξύ αυτών των χωρών; Για παράδειγμα, τα όνειρα αποτυχίας στις εξετάσεις είναι συνηθισμένα στους Κινέζους και στους Γερμανούς, αλλά όχι στους Καναδούς φοιτητές (Rehman, 2015· Yu, 2008).

Μια μελέτη με δείγμα Νοτιοαφρικανών από τη φυλή των Ζουλού (ηλικίας 25-92 ετών) έδειξε συστηματικές διαφορές ανάμεσα στους συμμετέχοντες από αστικές και αγροτικές περιοχές. Τα λιγότερο μορφωμένα και λιγότερο ευκατάστατα άτομα από την επαρχία συνήθιζαν να συμβουλευούνται ερμηνευτές ονείρων και να ρυθμίζουν τις πράξεις τους ανάλογα με τα όνειρά τους πολύ πιο συχνά από ό,τι οι συμμετέχοντες από αστικές περιοχές. Επιπλέον, τα λιγότερο μορφωμένα άτομα ήταν πιο πιθανό να αναφέρουν την ειδική επίδραση των ονείρων στη ζωή τους. Οι ηλικιωμένοι ερωτώμενοι περισσότερο από τους νεότερους βίωναν τα όνειρα ως άμεση επικοινωνία με τους προγόνους και ήταν πιθανότερο να αποκριθούν στα όνειρα με προσευχές και τελετουργικά (Thwala et al., 2000).

Παρά τις σημαντικές διαφορές στο έκδηλο περιεχόμενο των ονείρων (δηλαδή στο πραγματικό περιεχόμενο του ανακαλούμενου ονείρου), το

λανθάνον περιεχόμενο (η σημασία του ονείρου) πιστεύεται ότι είναι διαπολιτισμικά συγκρίσιμο. Οι ομοιότητες στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι περιγράφουν το περιεχόμενο των ονείρων τους καταδείχθηκαν σε μια παλιότερη ιαπωνική-αμερικανική μελέτη (Griffith et al., 1958). Οι φοιτητές και στις δύο ομάδες ανέφεραν ότι ονειρεύονταν πως έπεφταν, έτρωγαν, κολυμπούσαν, πέθαιναν, έβλεπαν φίδια, έβρισκαν χρήματα, έδιναν εξετάσεις, δεν μπορούσαν να κινηθούν και είχαν διάφορες σεξουαλικές εμπειρίες.

Τα σενάρια των ονείρων είναι προσωπικά, αλλά διαδραματίζονται σε σκηνικό που καθορίζεται από την κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα του ατόμου που ονειρεύεται (Roll et al., 1976). Ας πάρουμε, για παράδειγμα, μια μελέτη στην οποία συγκρίθηκαν τα όνειρα 200 και πλέον παιδιών από τη Φινλανδία και την Παλαιστίνη (Punamaki & Joustie, 1998). Τα μισά παιδιά προέρχονταν από την εργατική και τη μεσαία τάξη των φινλανδικών προαστίων και τα άλλα μισά από δύο περιοχές της Μέσης Ανατολής. Το ένα αντιπροσώπευε τη Λωρίδα της Γάζας, μια περιοχή με συχνές στρατιωτικές συρράξεις. Η άλλη περιοχή δεν ήταν γνωστή για ξεσπάσματα βίας. Τα παιδιά και από τις δύο ομάδες κλήθηκαν να αναφέρουν τα όνειρά τους για μια περίοδο επτά ημερών. Τα καταγεγραμμένα όνειρα αναλύθηκαν ως προς το περιεχόμενό τους. Οι ερευνητές βρήκαν ότι η ζωή σε ένα βίαιο περιβάλλον –και όχι τόσο ο πολιτισμός ή άλλοι προσωπικοί παράγοντες– συνδεόταν περισσότερο με το περιεχόμενο του ονείρου. Τα παιδιά από την Παλαιστίνη, τα οποία ζούσαν σε ένα βίαιο κοινωνικό περιβάλλον, ανέφεραν ότι έβλεπαν κατ' εξοχήν έντονα και ζωντανά όνειρα, με κύρια θέματα την επιθετικότητα και τις διώξεις, πιο συχνά από ό,τι τα άλλα παιδιά που μελετήθηκαν. Βρέθηκε επίσης ότι στα όνειρα των παιδιών αραβικής καταγωγής υπήρχαν κυρίως εξωτερικές σκηνές αγωνίας που τυπικά συνδέονταν με φόβο. Στα όνειρα των παιδιών από τη Φινλανδία υπήρχαν σκηνές αγωνίας που αφορούσαν κυρίως ενοχή και ντροπή. Οι συγγραφείς ερμήνευσαν τα αποτελέσματα αναφερόμενοι στις κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες των δειγμάτων της μελέτης. Η φινλανδική κοινωνία θεωρείται περισσότερο ατομικιστική από ό,τι η παλαιστινιακή και συνεπώς πιο προσανατολισμένη σε εμπειρίες που κατευθύνονται στα ίδια τα άτομα. Τα παιδιά στη Φινλανδία έχουν μικρότερη αλληλεξάρτηση από τα παιδιά στην Παλαιστίνη. Επίσης, σύμφωνα με τις θεμελιωμένες πολιτισμικές παραδόσεις, η αντίληψη των Φινλανδών για τα όνειρα βασίζεται κυρίως στις φροϋδικές επιρροές που δίνουν έμφαση στη σημασία

της ατομικής ψυχολογικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με την αραβική παράδοση, το όνειρο γίνεται αντιληπτό κυρίως ως ένα εξωτερικό μήνυμα από δυνάμεις που καθοδηγούν το ονειρευόμενο άτομο.

Πρέπει να έχουμε κατά νου μια σημαντική διαφορά ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πολιτισμούς. Η Φινλανδία είναι μια οικονομικά ανεπτυγμένη και δημοκρατική χώρα με ένα από τα υψηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα στον κόσμο. Οι Παλαιστίνιοι για πολλά χρόνια βιώνουν τη φτώχεια και την αδικία, και υποφέρουν από τις συνεχείς διαμάχες για την εξουσία ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα. Είναι εύλογο να θεωρήσουμε ότι οι αγχογόνες εμπειρίες της καθημερινότητας είναι δυνατόν να επηρεάσουν το περιεχόμενο του ονείρου.

Οι ειδικοί στην τουρκική λαογραφία εντοπίζουν στα όνειρα ένα χαρακτηριστικό θέμα, το οποίο αναφέρουν άντρες: το κυνήγι για την κατάκτηση, σωματική και πνευματική, των πιο υπέροχων και όμορφων γυναικών στον κόσμο. Σύμφωνα με μία ερμηνεία (Walker, 1993), αυτή η ανησυχία μπορεί να συνδέεται με την παράδοση του προσυμφωνημένου γάμου. Σύμφωνα με αυτό το έθιμο, οι Τούρκοι άντρες δεν μπορούν να δουν τις νύφες που θα παντρευτούν πριν από τη μέρα του γάμου. Αυτή η συναισθηματική αποστέρηση καλλιεργεί μια κατάσταση μυστικού θαυμασμού και γοητείας για τη μελλοντική σύζυγο. Θα μπορούσε ωστόσο να δοθεί και μια άλλη εξήγηση: επειδή οι προσυμφωνημένοι γάμοι συνήθως κανονίζονται από τους συγγενείς της νύφης και του γαμπρού, οι περισσότερες σχέσεις των αντρών με τις γυναίκες δεν έχουν ιδιαίτερα στοιχεία ρομαντισμού και περιπέτειας. Ως αποτέλεσμα, οι άντρες «αναπληρώνουν» αυτή την έλλειψη ρομαντικών δραστηριοτήτων και βιωμάτων στα όνειρά τους.

Η Tedlock (1987) υποστήριξε ότι οι αναφορές των ανθρώπων για τα όνειρά τους περιλαμβάνουν περισσότερα πράγματα από την ίδια την αναφορά. Αυτό που λέει κάποιος για ένα όνειρό του βασίζεται σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική ιδέα για το όνειρο και στις πολιτισμικές κυρώσεις που συνεπάγεται η κοινοποίηση του περιεχομένου του ονείρου. Χρησιμοποιώντας συγκεκριμένους κανόνες επικοινωνίας, μπορεί να αναφέρουμε κάποια στοιχεία του ονείρου μας και να διαγράψουμε άλλα. Με δυο λόγια, ο πολιτισμός μας μπορεί να μεταβάλει την εμπειρία των ονείρων μας, γι' αυτό και τα όνειρά μας είναι γεμάτα με πολιτισμικά στοιχεία που περιέχουν όχι μόνο ονειρικό περιεχόμενο αλλά και τους τρόπους επικοινωνίας του (Ullman & Zimmerman, 1979).

Φανταστείτε τώρα κάποιον από διαφορετική χώρα να μοιράζεται ένα πρόσφατο όνειρο μαζί σας. Μπορείτε να ερμηνεύσετε το περιεχόμενό του; Κάποιοι άνθρωποι υποστηρίζουν ότι μπορούν να ερμηνεύσουν οποιοδήποτε όνειρο αμέσως μόλις το ακούσουν. Τέτοιοι ισχυρισμοί δεν είναι έγκυροι. Εκτός από τους αφανείς ψυχολογικούς παράγοντες, πολυάριθμες επιρροές σχετιζόμενες με το περιεχόμενο επηρεάζουν όχι μόνο το όνειρο αλλά και τον τρόπο ανάκλησής του, τον τρόπο με τον οποίο το μοιραζόμαστε και τον τρόπο με τον οποίο το ερμηνεύουμε. Ακολουθούν μερικές ερωτήσεις που ίσως χρειάζεται να θέτετε στον εαυτό σας όταν ακούτε το όνειρο κάποιου. Τι είναι αυτό που κινητοποιεί ένα άτομο να ανακαλέσει και να αφηγηθεί ένα όνειρο; (Είναι μια εργασία που έβαλε ο δάσκαλος, το δικό σας αίτημα ή μια αυθόρμητη συζήτηση;) Κάτω από ποιες περιστάσεις ανακαλείται το όνειρο; Ποιος είναι παρών κατά την ανάκληση του ονείρου; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στον αφηγητή του ονείρου και στον ακροατή; Πώς γίνονται αντιληπτά τα όνειρα στον πολιτισμό του αφηγητή; Πώς γίνονται αντιληπτά τα όνειρα στον πολιτισμό του ακροατή; Ποια η σημασία ορισμένων ονειρικών συμβόλων στον υπό μελέτη πολιτισμό;

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μπορούν τα όνειρα να προβλέψουν οτιδήποτε;

Πολλές λαϊκές ιστορίες μιλούν για διάσημες ανακαλύψεις που έγιναν κατά τη διάρκεια του ύπνου. Η χημική ένωση του βενζόλιου και το περιοδικό σύστημα χημικών στοιχείων φημολογείται ότι «ανακαλύφθηκαν» κατά τη διάρκεια του ύπνου των εφευρετών τους. Σε πολλά διάσημα παραμύθια και κινηματογραφικές ταινίες, οι ήρωες και οι ηρωίδες προβλέπουν σημαντικά γεγονότα της ζωής στον ύπνο τους. Πολλοί άνθρωποι στον κόσμο πιστεύουν ότι τα όνειρα μπορούν να προβλέψουν το μέλλον ή να θεωρηθούν οιωνός για κάτι που έρχεται. Στην Τουρκία επικρατεί η πεποίθηση ότι αν κάποιος αποκαλύψει ένα όνειρό του για μια χάρη που έλαβε προτού του γίνει πραγματικά αυτή η χάρη, τότε το συμβάν που προβλέπεται στο όνειρο μπορεί να καταλήξει σε καταστροφή (Walker & Uysal, 1990). Σύμφωνα με έναν λαϊκό ρωσικό καζαμία (ημερολογιακό ονειροκρίτη), το να ονειρευτείς ότι έχασες ένα δόντι σημαίνει κακοτυχία. Σε όλο τον κόσμο γράφονται βιβλία και εκδίδονται εγχειρίδια για την ερμηνεία των ονείρων.

Γιατί τόσο πολλοί άνθρωποι έχουν τέτοιες απόψεις για τα όνειρα και τη σημασία τους;

Πρώτον, πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι οι προλήψεις μπορούν να γίνουν ισχυροί ρυθμιστές της συμπεριφοράς. Κάποιοι άνθρωποι υποτάσσονται σε αυτές με κλειστά μάτια, χωρίς καμιά συνειδητή προσπάθεια να τις σκεφτούν κριτικά. Εν τω μεταξύ, κάποια όνειρα μπορούν να εξεταστούν με τη λογική. Φανταστείτε κάποιον που ονειρεύεται ένα αυτοκινητικό δυστύχημα. Όταν το ονειρικό περιεχόμενο δεν συμπέσει με ένα πραγματικό τροχαίο ατύχημα τη μέρα του ονείρου, θα ξεχαστεί γρήγορα. Αν όμως συμβεί πραγματικά ένα ατύχημα, τότε το άτομο είναι πιθανό να αναφερθεί στο όνειρο: «Το ήξερα ότι θα γινόταν. Το είδα στον ύπνο μου». Ομοίως, όταν το περιεχόμενο του ονείρου συμπίπτει με μια συνειδητή στάση, ενισχύεται η πεποίθησή μας σχετικά με την πιθανή κινητοποιητική δύναμη των ονείρων. Γενικά, η γνώση και οι ικανότητες κριτικής σκέψης μπορούν να μειώσουν την εξάρτηση του ατόμου από τα όνειρα ως παραγόντα πρόβλεψης του μέλλοντος. Μπορείτε να θυμηθείτε ένα σας όνειρο; Τώρα πείτε αν αυτό το όνειρο επηρέασε τη συμπεριφορά και τη σκέψη σας. Με ποιον τρόπο; Την επόμενη φορά που θα έχετε και πάλι ένα έντονο, αξιωματικό όνειρο, παρατηρήστε –ως κριτικοί στοχαστές– με ποιον τρόπο αυτό επηρεάζει τις αποφάσεις σας κατά τη διάρκεια της ημέρας.

Ανεξαρτήτως του πώς οι ψυχολόγοι ερμηνεύουν τα όνειρα, οι ερευνητές μπορούν να προσφέρουν πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία για την αλληλεπίδραση ανάμεσα στον πολιτισμό και στις ψυχολογικές εμπειρίες των ονείρων (Roll, 1987). Τα όνειρα αντικατοπτρίζουν όχι μόνο τον δικό μας ιδιωτικό κόσμο των ελπίδων, των φόβων και των ανησυχιών, αλλά και το περιβάλλον στο οποίο ζουν οι άνθρωποι.

Τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης

“Υπερφυσικό είναι το φυσικό που δεν έχει γίνει ακόμα κατανοητό.”

Elbert Hubbard (1856-1915) – Αμερικανός συγγραφέας

Τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης (ΤΚΣ) είναι η γενική ονομασία για φαινόμενα που διαφέρουν από τη φυσιολογική εν εγρηγόρσει

συνειδητότητα και περιλαμβάνουν μυστικιστικές αντιληπτικές και αισθητήριες εμπειρίες, όπως είναι ο διαλογισμός, η ύπνωση, η έκσταση και η δαιμονοληψία (Ward, 1994). Σαν τη Σταχτοπούτα στο γνωστό παραμύθι – μια παραμελημένη απόκληρη κόρη στην οικογένεια της μητριάς της – για πολλά χρόνια οι ΤΚΣ δεν έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης από τους ακαδημαϊκούς ψυχολόγους της Δύσης. Η ραγδαία ανάπτυξη της εμπειρικής έρευνας βασίστηκε στον πραγματισμό και στον θετικισμό της ευρωπαϊκής επιστήμης σε συνδυασμό με τον σκεπτικισμό που εμφύσησε η εποχή του Διαφωτισμού, με αποτέλεσμα την αγνόηση των ΤΚΣ από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Υπό την επίδραση της προτεσταντικής παράδοσης και στη Δυτική Ευρώπη, οι ΤΚΣ θεωρούνται ως επί το πλείστον ασυνήθιστα φαινόμενα που σε μερικές περιπτώσεις συνδέονται με ψυχική νόσο (Warner, 1994).

Εν τω μεταξύ, σε όλο τον κόσμο γίνονται ευρέως αναφορές στις ΤΚΣ. Οι διάφορες μορφές των ΤΚΣ αναγνωρίζονται από τις περισσότερες κοινωνίες και μπορούν να θεωρηθούν μια ειδική μορφή ανθρώπινης εμπειρίας (Laughlin et al., 1992· Ward, 1994). Ας εξετάσουμε διάφορα είδη εναλλακτικών καταστάσεων συνειδητότητας.

Η **έκσταση** είναι μια κατάσταση παρόμοια με τον ύπνο, που χαρακτηρίζεται από μειωμένη ευαισθησία σε ερεθίσματα, απώλεια ή μεταβολή της γνώσης και αυτόματη κινητική δραστηριότητα. Προκαλείται συχνά από εξωτερικές πηγές, όπως είναι η μουσική, το τραγούδι και η ευθεία υποβολή από κάποιον άλλο. Μπορεί να παρέχει μια αίσθηση προστασίας, σοφίας και μεγαλοσύνης. Σε μια ομάδα μπορεί να δίνει την αίσθηση της συντροφικότητας και της ενότητας. Οι μαζικές θρησκευτικές τελετές, οι συλλογικές προσευχές, οι ροκ συναυλίες, οι πολιτικές συγκεντρώσεις και άλλες συλλογικές δράσεις είναι δυνατόν να προκαλέσουν έκσταση στους συμμετέχοντες. Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην *ενορατική έκσταση*, κατά την οποία το άτομο βιώνει παραισθήσεις, και στην *καταληπτική έκσταση*, κατά την οποία το άτομο αναφέρει ότι το σώμα του καταλήφθηκε ή αιχμαλωτίστηκε από ένα ή περισσότερα πνεύματα. Η εμπειρία του δαιμονισμού συνήθως, αν και όχι πάντα, ανακαλείται με φόβο και δισταγμό λόγω της τραυματικής σημασίας της. Εμπειρίες έκστασης και δαιμονισμού περιγράφονται στο πλαίσιο θρησκευτικών πρακτικών σε πολλούς πολιτισμούς (Bourguignon, 1976· Rosen, 1968). Σύμφωνα με μια έρευνα, ενορατικές ή δαιμονικές καταστάσεις έκστασης αναφέρθηκαν στο 90% των χωρών και σε μεγάλο δείγμα του πληθυσμού (Bourguignon, 1994).

Αρκετές θρησκευτικές ομάδες θεωρούν την έκσταση μέρος της θρησκευτικής εμπειρίας τους (Taves, 1999). Τα περιστατικά ενορατικής έκστασης είναι πιο συνηθισμένα σε άντρες παρά σε γυναίκες, καθώς και σε κοινωνίες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών. Η καταληπτική έκσταση είναι πιο συχνή στις γυναίκες, και μάλιστα σε εκείνες που δεν προέρχονται από πολιτισμούς κυνηγών-τροφοσυλλεκτών (Bourguignon, 1976· Gussler, 1973· Lee & Ackerman, 1980). Μερικοί ψυχολόγοι διατύπωσαν την άποψη ότι πολλές σαμανικές πρακτικές στις οποίες υπάρχει τελετουργική έκσταση επηρεάζουν τη σεροτονίνη του εγκεφάλου και τα συστήματα νευροδιαβιβαστών των οπιοειδών – που όλα επηρεάζουν τις συναισθηματικές καταστάσεις, τις συμπεριφορικές αποκρίσεις, ακόμα και το αξιακό σύστημα των ατόμων (Winkelman, 2000). Όπως το Prozac ή το Xanax (αλπραζολάμη) μπορούν να αλλάξουν τη διάθεση και τα συμπτώματα άγχους, έτσι και πολλές πρακτικές των σαμάνων επηρεάζουν τις εμπειρίες των ανθρώπων. Πολλά άτομα ωστόσο δεν γνωρίζουν αυτές τις επιπτώσεις και εξακολουθούν να πιστεύουν ότι οι σαμάνοι είναι σε θέση να θεραπεύουν με υπερφυσικό ή μαγικό τρόπο. Πολλές πολιτισμικές ομάδες σήμερα χρησιμοποιούν την αυθυποβαλλόμενη έκσταση ως μορφή «καθαρισμού» από το κακό και ως συναισθηματική θεραπεία. Για παράδειγμα, κάποιες εβραϊκές ομάδες στη Μέση Ανατολή εξασκούν το *σταμπάλι* (ή *σταμπέλι*) – μια τελετουργία πρόκλησης έκστασης που χρησιμοποιείται για την προαγωγή της προσωπικής ευημερίας και ως μορφή παρέμβασης στην κρίση (Sommer & Saadon, 2000).

Έχουν καταβληθεί προσπάθειες να προκληθούν καταστάσεις έκστασης και παρόμοιες εμπειρίες στο εργαστήριο. Ο νευροφυσιολόγος Michael Persinger διεξήγαγε μία από τις πιο σημαντικές μελέτες σε αυτό το πεδίο. Τα άτομα στη μελέτη ανέφεραν εμπειρίες έκστασης όταν οι μετωπιαίοι λοβοί στους εγκεφάλους τους διεγέρθηκαν τεχνητά με ένα ασθενές μαγνητικό πεδίο. Ανέφεραν ότι βίωσαν αισθήματα μεγαλειώδους και «αιώνιας» παρουσίας, παντοδυναμίας, γαλήνης και σοφίας. Σύμφωνα με μια θεωρία, η έκσταση σχετίζεται με την έκκριση οπιούχων στο σώμα, η οποία προκαλεί μια προσωρινή κατάσταση ενθουσιασμού, ευφορίας και διέγερσης (Persinger, 2003). Τέτοιες εμπειρίες ερμηνεύονται με διάφορους τρόπους που κυμαίνονται από το «θεϊκό» ως το «αλλόκοτο». Αυτές οι ερμηνείες συνδέονται στενά με το πλαίσιο όπου συμβαίνει η έκσταση, καθώς και με το πολιτισμικό υπόβαθρο όσων τη βιώνουν: τα θρησκευό-

μενα άτομα θα μιλήσουν για πνευματικές εμπειρίες, ενώ οι σκεπτικιστές θα αναφέρουν αισθητηριακές διαταραχές.

Η κατάληψη από πνεύματα εξηγείται καλύτερα όταν αξιολογείται ταυτόχρονα από τη θέση του παρατηρητή, την οπτική του θύματος και την οπτική της κοινότητας γενικά (Lee & Ackerman, 1980). Σε αυτό το πλαίσιο, αρκετές επιστημονικές εξηγήσεις σχετίζονται με επεισόδια «δαιμονικής κατάληψης». Μια εξήγηση αναφέρει το συσσωρευμένο εργασιακό στρες των ατόμων που βιώνουν έλλειψη ικανοποίησης από την εργασία τους, διαμάχες στον εργασιακό χώρο και οικονομικές δυσχέρειες. Αυτοί που ισχυρίζονται ότι καταλήφθηκαν από πνεύματα έχουν την ευκαιρία να εκτονώσουν την καταπιεσμένη τους ματαίωση με πολιτισμικά αποδεκτό τρόπο (Halperin, 1996).

Οι πεποιθήσεις για τη δαιμονική κατάληψη καταγράφονται και σε πολλούς σλαβικούς, γερμανικούς και σκανδιναβικούς λαϊκούς μύθους. Στο Μαρόκο, όπως και σε πολλές άλλες ισλαμικές χώρες, στις απλολαϊκές πεποιθήσεις για τον δαιμονισμό συναντάμε την έννοια των δαιμόνων ή τζίνι. Αυτά τα δαιμόνια αγαπούν το υγρό στοιχείο και προτιμούν να ζουν κοντά στο νερό, κάτω από δέντρα, σε λουτρά, σε ερείπια, καθώς και σε νεκροταφεία και χωματερές. Αν ενοχληθούν, αυτά τα πλάσματα θυμώνουν, καταλαμβάνουν το σώμα κάποιου και παίρνουν εκδίκηση από την ψυχή του. Πολλά άτομα που βίωσαν συμπτώματα δαιμονισμού λένε ότι μπορούν να αναγνωρίσουν τον χρόνο και τον τόπο που συνέβη αυτό. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι τους συνέβη ένα βράδυ που περπατούσαν στον κήπο. Άλλοι πιστεύουν ότι ενόχλησαν ένα δαιμόνιο που ζούσε σε σωληνώσεις του μπάνιου ή κοντά σε θάμνους.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μαζική υστερία και δαιμονισμός ως τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης

Οι Lee και Ackerman (1980) κατέγραψαν και ανέλυσαν μια ενδιαφέρουσα περίπτωση μαζικής υστερίας σε ένα μικρό κολέγιο στη δυτική Μαλαισία. Στο επεισόδιο εμπλέκονται αρκετοί φοιτητές, κυρίως γυναίκες, που εκδήλωσαν ποικίλα σωματικά συμπτώματα και παράδοξες συμπεριφορές,

όπως δυσκολία στην αναπνοή, έντονες μυϊκές συσπάσεις και κραυγές. Τα θύματα δεν αντιλαμβάνονταν τον περίγυρο, χόρευαν ξέφρενα, ανέφεραν δαιμονικές καταλήψεις και ισχυρίστηκαν ότι έβλεπαν παράξενα πλάσματα. Υποστήριξαν ότι είχαν μετατραπεί σε άλλα όντα επειδή τα πνεύματα είχαν καταλάβει το σώμα τους. Τότε κλήθηκαν να βοηθήσουν οι *Μπόμοχ*, που είναι μαλαισιανοί παραδοσιακοί θεραπευτές. Αυτοί ράντισαν τους δαιμονισμένους με αγιασμένο νερό, θυσίασαν ένα μικρό ζώο σε μια προσπάθεια να εξευμενίσουν τα προσβεβλημένα δαιμόνια, και έδωσαν στα θύματα φυλακτά για να τους προστατεύουν από τα κακά πνεύματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι όταν οι θεραπευτές επιβεβαίωσαν την ύπαρξη πνευμάτων στα σώματα των θυμάτων, το αποτέλεσμα ήταν να παρουσιαστούν και άλλα περιστατικά δαιμονικής κατάληψης. Επιπλέον, πολλοί άνθρωποι στην περιοχή πίστευαν ότι τα συμπτώματα αυτής της τροποποιημένης κατάστασης συνείδησης ήταν μεταδοτικά.

Παρόμοιες πεποιθήσεις για δαιμονική κατάληψη ως αιτία ορισμένων ψυχικών διαταραχών διατηρούν τα μέλη πολλών πολιτισμικών και θρησκευτικών ομάδων. Το δημοφιλέστατο μυθιστόρημα του William Peter Blatty (γνωστό ως *Ο Εξορκιστής*, από τη χολιγουντιανή κινηματογραφική εκδοχή του το 1973) αφηγείται την ιστορία μιας πλούσιας μητέρας στις ΗΠΑ, η οποία απευθύνεται σε εκκλησιαστικούς φορείς, καθώς αδυνατεί να βρει μια αποτελεσματική ιατρική θεραπεία για το παιδί της που υποφέρει από σοβαρά και ανησυχητικά ψυχολογικά συμπτώματα, στα οποία περιλαμβάνεται και η καταληπτική έκσταση (βλ. Άσκηση 4.2).

Το 2005, ένας Ρουμάνος μοναχός και άλλοι τέσσερις άνθρωποι καταδικάστηκαν για τον θάνατο από αμέλεια μιας εικοσιτριάχρονης καλόγριας κατά τη διάρκεια ενός εξορκισμού. Λέγεται ότι η γυναίκα αφέθηκε χωρίς τροφή και νερό για τρεις μέρες και πέθανε λόγω αφυδάτωσης, εξουθένωσης και έλλειψης οξυγόνου. Ο μοναχός φέρεται να εξήγησε ότι οι πράξεις του ήταν μια προσπάθεια να απαλλάξει τη γυναίκα από το δαιμόνιο που υπήρχε μέσα της.

Ο σύγχρονος κορεατικός σαμανισμός, που ονομάζεται *μουσόκ*, συνεχίζει να ανθεί στη σημερινή κοινωνία των ηλεκτρονικών συσκευών και της άμεσης επικοινωνίας. Στη Νότια Κορέα, αυτή η άμεση επικοινωνία εκτείνεται και σε έναν μεγάλο αριθμό θεών και πνευμάτων. Πολλές εκα-

τοντάδες χιλιάδες επαγγελματίες διαμεσολαβητές, κυρίως γυναίκες που αποκαλούνται *μανσίν*, βοηθούν σε αυτές τις επαφές και εφαρμόζουν τεχνικές καταληπτικής έκστασης (Sarfati, 2010).

“ Πουθενά δεν μπορεί ο άνθρωπος να βρει πιο ήσυχο και πιο ήρεμο καταφύγιο από την ίδια την ψυχή του. ”

Μάρκος Αυρήλιος (121-180) - Ρωμαίος αυτοκράτορας
και στωικός φιλόσοφος

Ο **διαλογισμός** είναι μια σιωπηλή και χαλαρωτική κατάσταση ηρεμίας στην οποία το άτομο επιτυγχάνει την ενοποίηση σκέψεων, αντιλήψεων και στάσεων. Συνήθως αυτή η κατάσταση επιτυγχάνεται με τη βοήθεια μιας συγκεκριμένης αρχής ή πεποίθησης. Οι άνθρωποι που διαλογίζονται περιγράφουν συχνά αυτή την εμπειρία ως ένα είδος απελευθέρωσης από τον εαυτό τους ή ως μια διεύρυνση της συνειδητής επίγνωσης. Στον Βουδισμό, για παράδειγμα, πιστεύεται ότι ο διαλογισμός οδηγεί σε βαθύτερη και σαφέστερη κατανόηση της πραγματικότητας (Ornstein, 1977). Κατά τη διάρκεια του διαλογισμού, μπορεί να επιτευχθεί μια ειδική κατάσταση συνειδητότητας στην οποία τα εμπόδια της ατομικής επιθυμίας καταστρέφονται εντελώς. Στον *υπερβατικό διαλογισμό* το άτομο απαγγέλλει ένα μάντρα (μια λέξη, μια φράση ή έναν ήχο που επαναλαμβάνεται προκειμένου να βοηθήσει στη συγκέντρωση) και ασκείται επί 15-20 λεπτά μία ή δύο φορές τη μέρα καθώς χαλαρώνει με κλειστά μάτια. Ο υπερβατικός διαλογισμός αξιοποιείται τόσο σε θρησκευτικά όσο και σε μη θρησκευτικά πλαίσια. Η έρευνα έχει δείξει πολλά βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη από τη χρήση αυτού του τύπου διαλογισμού (Bushell, 2009).

Ο διαλογισμός μπορεί να αποδειχθεί εξαιρετικά χρήσιμος από θεραπευτική άποψη, επειδή έχει τη δυνατότητα να μειώνει το στρες και το άγχος (Collings, 1989). Σε αντίθεση με τις σύγχρονες επιστημονικές αρχές της ψυχοθεραπείας, που θεωρούν ότι πρέπει να ελέγχεται το αποτέλεσμα των πράξεων των ατόμων, πολλοί τύποι διαλογισμού δίνουν μεγάλη αξία στις αρχές της αποσύνδεσης από τους άλλους. Ένα διαλογιζόμενο άτομο απομακρύνει τις αισθήσεις του από αντικείμενα που προκαλούν ευχαρίστηση ή δυσχέρεια. Από τη στιγμή που θα μπει σε κατάσταση πλή-

ρους αποστασιοποίησης, το άτομο είναι σε θέση να βιώσει ηρεμία, γαλήνη και αγάπη. Όσοι έχουν εκπαιδευτεί στην αποσύνδεση είναι λιγότερο ευάλωτοι στο στρες και στις εντάσεις της ζωής συγκριτικά με εκείνους που δεν διαλογίζονται. Οι τεχνικές διαλογισμού έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί στη σύγχρονη συμβουλευτική και ψυχοθεραπεία, για να βοηθήσουν τους πελάτες να επιτύχουν ψυχική και μυϊκή χαλάρωση και να μειώσουν τα καθημερινά άγχη.

Σύγχρονα ψυχολογικά δεδομένα υποστηρίζουν ότι οι πιο θεμελιώδεις μηχανισμοί των αισθήσεων, της αντίληψης και των κύριων καταστάσεων της συνείδησης, συμπεριλαμβανομένων τόσο της φυσιολογικής ροής της συνειδητότητας όσο και των τροποποιημένων καταστάσεων της συνείδησης, ενδέχεται να είναι οικουμενικοί. Οι σημαντικές διαφορές εντοπίζονται πρωτίστως στο ειδικό περιεχόμενο αυτών των εμπειριών και στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επεξεργάζονται πληροφορίες σύμφωνα με αυστηρούς κανόνες αλλά και με συγκαλυμμένες πρακτικές στις χώρες και τις κοινότητές τους. Με την ανάπτυξη των τεχνολογιών και της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης, οι διαφορετικές ανθρώπινες εμπειρίες γίνονται ταχύτατα γνωστές σε διάφορες πολιτισμικές ομάδες μέσω της τηλεόρασης, του κινηματογράφου, της τέχνης, του διαδικτύου, των διαπροσωπικών επαφών και πολλών άλλων μορφών επικοινωνίας. Οι άνθρωποι μαθαίνουν περισσότερο ο ένας για τον άλλο αποκαλύπτοντας τα όνειρά τους και τις θρησκευτικές τους εμπειρίες, και κατανοώντας διαφορετικές ψυχικές πραγματικότητες. Παρ' όλα αυτά είναι λίγα όσα γνωρίζουμε για τον ετερόκλητο γνωστικό κόσμο μας και για τα πολιτισμικά υπόβαθρα που υπάρχουν σε αυτόν. Οι μελέτες συνεχίζονται.

▲ Άσκηση 4.1. Μια διαπολιτισμική ψυχαναλυτική ερμηνεία του περιεχομένου ενός ονείρου

Η Clarissa P. Estes (2003), στο γνωστό βιβλίο της *Women Who Run with the Wolves*, υποστηρίζει ορθά ότι πολλά όνειρα υποδηλώνουν ένα έντονο και παρατεταμένο συναίσθημα πως το άτομο που ονειρεύεται δεν είναι σε θέση να εκφράσει τα παράπονά του στην πραγματική ζωή. Εν συντομία, τα όνειρα απελευθερώνουν τις καταπιεσμένες ανησυχίες μας. Διαβάστε κάποιες από τις ερμηνείες της συγγραφέως για μερικά συνηθισμένα όνει-

ρα. Αυτά, όπως πιστεύει η Estes, παρουσιάζονται στις γυναίκες κάθε πολιτισμού και κάθε κοινωνικού υπόβαθρου.

Σε ένα όνειρο, μια γυναίκα βοηθά ένα ηλικιωμένο άτομο να διασχίσει τον δρόμο. Ξαφνικά το ηλικιωμένο άτομο χαμογελά διαβολικά και «λιώνει» στο χέρι της, προκαλώντας της ένα βαθύ έγκραυμα (ή πληγώνοντας την με κάποιον άλλο τρόπο). Το όνειρο στέλνει το μήνυμα ότι κακόβουλα όντα είναι μεταμφιεσμένα σε καλοπροαίρετα πλάσματα. Η γυναίκα προσπαθεί να αποφύγει τα απειλητικά γεγονότα, αλλά το όνειρό της την προειδοποιεί: «Μείνε μακριά από κάποιον και πρόσχε τις τωρινές σου σχέσεις» (σελ. 54).

Στο όνειρο με τον «τρομαχτικό σκουρόχρωμο άντρα», ένας εισβολέας εμφανίζεται στο διαμέρισμα ή στο σπίτι της γυναίκας. Εκείνη αισθάνεται την παρουσία του και την ανάσα του, και βιώνει τρόμο και απόγνωση. Δεν μπορεί να φωνάξει για βοήθεια ή να καλέσει τον αριθμό έκτακτης ανάγκης. Ο σκουρόχρωμος άντρας μπορεί να εμφανίζεται ως κλέφτης, Ναζί, βιαστής, τρομοκράτης ή κάτι παρόμοιο. Η σημασία του ονείρου είναι ότι η γυναίκα πρέπει να αφυπνιστεί και να αναθεωρήσει τη ζωή της: υπάρχει μέσα της κάτι που της προκαλεί φόβο. Αυτό είναι το όνειρο μιας γυναίκας η οποία «στεγνώνει», έχει στερηθεί τη δημιουργική της λειτουργία και δεν κάνει καμιά προσπάθεια να βοηθήσει τον εαυτό της (σελ. 66).

Στο όνειρο του «πληγωμένου ζώου», μια γυναίκα βλέπει ένα τραυματισμένο ή πληγωμένο ζώο. Αυτό το όνειρο θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει μια σοβαρή παραβίαση της ελευθερίας της και άλλων βασικών της δικαιωμάτων. Όντας ανίκανη –λόγω της πολιτισμικής λογοκρισίας– να κατανοήσει γιατί παραβιάζονται τα δικαιώματά της, η γυναίκα δέχεται αυτό τον ασφαλή τρόπο συμβολικής έκφρασης των ανησυχιών της. Το όνειρο του πληγωμένου ζώου είναι συχνό σε γυναίκες οι οποίες ζουν σε κοινωνίες που αποδέχονται τη στέρση των γυναικείων δικαιωμάτων, την κακοποίηση και τις διακρίσεις (σελ. 276).

Εάν στο όνειρο ακουστεί μια άυλη φωνή (η οποία δεν ανήκει σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο ή πλάσμα), αυτό ίσως να σημαίνει ότι η ζωή της γυναίκας έχει φτάσει σε ακραίο σημείο. Θα μπορούσε να είναι σημάδι ότι έχει «πολύ έντονη θετική διέγερση» ή «πάρα πολλές ευθύνες» και τα λουπά. Η γυναίκα είτε είναι αποδέκτης «πολύ μεγάλης αγάπης» ή «ελάχιστης αγάπης», είτε εργάζεται «υπερβολικά» ή «πολύ λίγο». Συμπέρασμα: πρέπει να επαναξιολογήσει την τρέχουσα ζωή της (σελ. 278).

Εργασία

Γράψτε τα κριτικά σας σχόλια για καθεμιά από τις παραπάνω ερμηνείες. Συμφωνείτε με κάποιες από αυτές τις εξηγήσεις; Με ποιες ερμηνείες διαφωνείτε; Εξηγήστε γιατί.

▲ Άσκηση 4.2

Παρακολουθήστε την κλασική ταινία *Ο Εξορκιστής* (την οποία μπορείτε να δανειστείτε από ένα φιλικό σας πρόσωπο ή να τη βρείτε online). Έπειτα απαντήστε στις ακόλουθες ερωτήσεις.

1. Τι είδους τροποποιημένες καταστάσεις συνείδησης μπορούμε να αναγνωρίσουμε στον βασικό χαρακτήρα της ταινίας – ύπνο και όνειρα, ενορατική έκσταση ή καταληπτική έκσταση;
  2. Πολλές φυλές ανά τον κόσμο, όπως οι Ινδιάνοι Μίσιον από την Καλιφόρνια, έχουν την παράδοση να αποδίδουν στον θεραπευτή ή στον σαμάνο ειδικά καθήκοντα επικοινωνίας με τα πνεύματα (Cargio, 1943). Στην ταινία, ποιος ανέλαβε το καθήκον να διαπραγματευτεί και να εκδιώξει τελικά το πνεύμα από το σώμα του κοριτσιού;
  3. Ποια ήταν η διάγνωση που δόθηκε στο κορίτσι της ταινίας; Συνοψίστε και συζητήστε τις διαγνώσεις που της δόθηκαν από τους γιατρούς. Γιατί πίστευαν (και γιατί πιστεύετε εσείς) ότι ήταν άρρωστη;
  4. Ποιες άλλες κουλτούρες, εκτός του Καθολικισμού, αναφέρονται στις συζητήσεις ή μπορείτε να δείτε στην ταινία;
  5. Ρωτήστε 4-5 φίλους ή συγγενείς σας (που έχουν δει την ταινία) αν πιστεύουν ή όχι στη δαιμονική κατάληψη. Εκφράστε τη δική σας άποψη για τον λόγο που το θέμα της κατάληψης (ή της αιχμαλώτισης από δαιμονικό πνεύμα) παραμένει πολύ δημοφιλές στα μορφωμένα άτομα.
-

▲ Ανακεφαλαίωση

- Η εμπειρία μας με το περιβάλλον διαμορφώνει την αντίληψή μας μέσω της δημιουργίας αντιληπτικών προσδοκιών. Αυτές οι προσδοκίες,

γνωστές και ως «αντιληπτική προδιάθεση», αυξάνουν την πιθανότητα να προβούμε σε συγκεκριμένες ερμηνείες. Οι αντιληπτικές προσδοκίες κάνουν τους ανθρώπους να περιμένουν κάτι που πρόκειται να συναντήσουν, και έτσι αυξάνουν την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα της αντιληπτικής διεργασίας.

- Οι διαφορές στην αίσθηση και στην αντίληψη των ανθρώπων μπορεί να οφείλονται σε αρκετούς παράγοντες. Σε αυτούς περιλαμβάνονται φυσικές και περιβαλλοντικές καταστάσεις, γενετικοί παράγοντες, νόρμες κοινωνικοποίησης και πρακτικές επιπολιτισμοποίησης.
- Οι μελέτες για τις διαπολιτισμικές διαφορές στην αντίληψη απλών μοτίβων έδειξαν ότι υπάρχουν μικρές μόνο διακυμάνσεις. Οι διαπολιτισμικές ομοιότητες στη ζωγραφική οπτικών μοτίβων καταλήγουν στην παρουσία ενός κοινού μηχανισμού για τις αντιληπτικές διεργασίες. Η σταθερότητα των σχημάτων στην αντίληψη επηρεάζεται σημαντικά από τις μαθησιακές εμπειρίες. Ειδικές πολιτισμικές συνθήκες καθορίζουν ποιες δεξιότητες θα βελτιωθούν από τα άτομα σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό και ποιες δεξιότητες θα παραμείνουν ελλιπώς ανεπτυγμένες.
- Οι ψυχολόγοι διατυπώνουν αρκετές υποθέσεις για να εξηγήσουν τις πολιτισμικές διαφορές ως προς την ευαισθησία των ατόμων στις οπτικές πλάνες. Η υπόθεση του «επεξεργασμένου κόσμου» υποστηρίζει την ύπαρξη μιας μαθημένης τάσης στους ανθρώπους που ανατράφηκαν σε ένα έντονα διαμορφωμένο, τεχνητό περιβάλλον να ερμηνεύουν τις μη ορθογώνιες μορφές ως αναπαραστάσεις ορθογώνιων σχημάτων όπως φαίνονται σε προοπτική.
- Υπάρχει ισχυρός βαθμός ομοιότητας στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα ονόματα των χρωμάτων στους διάφορους πολιτισμούς. Εκτός αυτού, οι λέξεις για τα χρώματα, ακόμα και όταν δεν υπάρχουν στο λεξικό μιας συγκεκριμένης γλώσσας, μπορούν εύκολα να μαθευτούν. Η εκπαίδευση, τα ταξίδια, οι διαπροσωπικές επαφές και τα μέσα ενημέρωσης και επικοινωνίας μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της αναγνώρισης ενός χρώματος και της κατονομασίας του.
- Ίσως να υπάρχουν κοινοί αντιληπτικοί μηχανισμοί που συνεπάγονται διαπολιτισμικές ομοιότητες στην αντίληψη του χρόνου και στην αισθητική εκτίμηση. Πολλές ομοιότητες στην αντίληψη της ομορφιάς

έχουν βρεθεί σε διάφορες πολιτισμικές ομάδες παρά τις προφανείς κοινωνικοοικονομικές διαφορές τους. Δεδομένου ότι η παραδοσιακή μουσική των διαφορετικών πολιτισμών μπορεί να διαφέρει ως προς τις έννοιες και την αρμονία, υπάρχουν κάποιες πολιτισμικές διαφορές στην αντίληψη της μουσικής αρμονίας.

- Η οικουμενική ομοιότητα στην ανατομία και φυσιολογία των ανθρώπινων αισθητήριων οργάνων και του νευρικού συστήματος καθιστά πιθανή τη συγκρισιμότητα των αισθητήριων εντυπώσεων και της μετάδοσής τους μέσω του αντιληπτικού συστήματος ανά τους πολιτισμούς.
- Συνειδητότητα είναι μια διεργασία που έχει αρκετά στάδια ή καταστάσεις. Η «φυσιολογική» ροή της συνειδητότητας μπορεί να αποτελείται από περιόδους πλήρους προσοχής και συγκέντρωσης ή σχετικής αποσύνδεσης από τα εξωτερικά γεγονότα. Οι περίοδοι εγρήγορσης εναλλάσσονται με περιόδους ύπνου. Υπό διάφορες περιστάσεις, ο διαλογισμός, οι ψυχοτρόπες ουσίες, η έκσταση και η ύπνωση μπορούν να τροποποιήσουν τη συνειδητότητα. Η κατανόηση της συνειδητότητας βασίζεται σε γενικές πολιτισμικές απόψεις περί ψυχικής ζωής και σχέσης σώματος και ψυχής.
- Από πολιτισμική άποψη, η φυσιολογική ροή της συνειδητότητας καθοδηγεί τη συμπεριφορά μας με τρόπους που είναι προσαρμοστικοί σε συγκεκριμένα φυσικά και κοινωνικά περιβάλλοντα. Η ατομική συνειδητότητα εξαρτάται από τις εμπειρίες κοινωνικοποίησης, οι οποίες με τη σειρά τους βασίζονται σε πολιτισμικούς παράγοντες, συλλογικές μορφές ύπαρξης ή κοινές συλλογικές εμπειρίες. Η ανθρώπινη συνειδητότητα αναπτύσσεται παράλληλα με την ανάπτυξη του φυσικού και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Όσο αυξάνεται η γνώση του κόσμου, τόσο διευρύνεται και η συνειδητότητα.
- Η διάρκεια όπως και τα πρότυπα ύπνου μπορεί να ποικίλλουν ατομικά και μεταξύ πολιτισμών. Παρά τις σημαντικές διαφορές στο έκδηλο περιεχόμενο των ονείρων, το λανθάνον περιεχόμενο πιστεύεται ότι είναι εν γένει παρόμοιο στους ανθρώπους που ζουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Τα όνειρα δεν αντανακλούν μόνο τον ιδιωτικό μας κόσμο, αλλά καθρεφτίζουν επίσης το περιβάλλον στο οποίο ζούμε. Με τα όνειρα ο ανθρώπινος εγκέφαλος οργανώνει και ανασύρει διάφορες εικόνες με έναν «πολιτισμικά προγραμματισμένο» τρόπο.
- Φαινόμενα όπως ο διαλογισμός και η έκσταση είναι πολύ συνηθισμέ-

να σχεδόν σε κάθε πολιτισμό. Ο ειδικός που τα αναλύει θα πρέπει να έχει υπόψη του τα προσωπικά χαρακτηριστικά των ατόμων, το μορφωτικό τους επίπεδο και τη θέση τους στην κοινωνία. Θα πρέπει επίσης να θυμάται ότι οι περιστάσεις της ζωής είναι δυνατόν να επηρεάσουν τις ατομικές εμπειρίες.

▲ Βασικοί Όροι

Αίσθηση (Sensation): Η διεργασία κατά την οποία τα κύτταρα υποδοχείς διεγείρονται και μεταβιβάζουν τις πληροφορίες τους σε ανώτερα εγκεφαλικά κέντρα.

Αισθητηριακή προσαρμογή (Sensory Adaptation): Η τάση του αισθητήριου συστήματος να ανταποκρίνεται λιγότερο σε ερεθίσματα που εξακολουθούν να υπάρχουν χωρίς να αλλάζουν.

Αισθητική εμπειρία (Aesthetic Experience): Όρος για τον προσδιορισμό του αισθήματος ευχαρίστησης που επιφέρουν ερεθίσματα τα οποία γίνονται αντιληπτά ως όμορφα, ελκυστικά και επιβραβευτικά. Ο όρος αναφέρεται επίσης στη δυσαρέσκεια που προκαλούν ερεθίσματα τα οποία γίνονται αντιληπτά ως άσχημα, μη ελκυστικά και μη επιβραβευτικά.

Αντιληπτική προδιάθεση (Perception Set): Οι αντιληπτικές προσδοκίες που βασίζονται στην εμπειρία.

Αντίληψη (Perception): Η διεργασία που οργανώνει τις αισθήσεις σε πρότυπα με νόημα.

Αντίληψη βάθους (Depth Perception): Η οργάνωση των αισθήσεων σε τρεις διαστάσεις, παρόλο που η εικόνα στον αμφιβληστροειδή του ματιού είναι δισδιάστατη.

Απόλυτο κατώφλι (Absolute Threshold): Η ελάχιστη ποσότητα φυσικής ενέργειας την οποία χρειάζεται ο παρατηρητής για να προσέξει το ερέθισμα.

Διαλογισμός (Meditation): Μια σιωπηλή και χαλαρωτική κατάσταση ηρεμίας, στην οποία το άτομο επιτυγχάνει την ενοποίηση των συναισθημάτων, των στάσεων και των σκέψεών του.

Έκσταση (Trance): Κατάσταση παρόμοια με τον ύπνο, η οποία χαρακτηρίζεται από μειωμένη ευαισθησία σε ερεθίσματα, απώλεια ή μεταβολή

της γνώσης, εκστατικές εμπειρίες και αντικατάσταση της εκούσιας με αυτόματη κινητική δραστηριότητα.

Κατώφλι διαφοράς (Difference Threshold): Το χαμηλότερο επίπεδο διέγερσης που απαιτείται για να γίνει αισθητή μια αλλαγή στη διέγερση.

Όνειρα (Dreams): Αφηγηματικές ακολουθίες εικόνων που λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια του ύπνου.

Ονειροπόληση (Daydreaming): Ένα είδος ρεμβασμού ή ονειροφαντασίας του ατόμου όταν βρίσκεται σε κατάσταση εγρήγορσης, που αφορά κυρίως την εκπλήρωση των επιθυμιών ή των ελπίδων του.

Συμπεριφορικό περιβάλλον (Behavioral Environment): Μια νοητική αναπαράσταση που καθοδηγεί τους ανθρώπους σε διαστάσεις όπως ο χρόνος, ο χώρος και ο διαπροσωπικός κόσμος.

Συνειδητότητα (Consciousness): Η υποκειμενική επίγνωση των προσωπικών αισθήσεων, αντιλήψεων και άλλων διανοητικών γεγονότων.

Τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης (Altered States of Consciousness): Η γενική ονομασία για φαινόμενα που είναι διαφορετικά από τη φυσιολογική εν εγρηγόρσει συνειδητότητα. Σε αυτά περιλαμβάνονται οι μουσικιστικές εμπειρίες, ο διαλογισμός, η ύπνωση, η έκσταση και η δαιμονική κατάληψη.

Ύπνος (Sleep): Μη εν εγρηγόρσει κατάσταση συνειδητότητας που χαρακτηρίζεται από έλλειψη απόκρισης στο περιβάλλον και γενική σωματική ακινησία.

Νοημοσύνη

“ Το να μαθαίνεις για τους άλλους ανθρώπους είναι επιστήμη, το να μαθαίνεις πώς να γνωρίσεις τον εαυτό σου είναι ευφυΐα. ”

Κινέζικη παροιμία

“ Ο χρόνος έχει έναν τρόπο να αποκαλύπτει - οι πιο πεισματάρηδες είναι και οι πιο ευφυείς. ”

Γεβγκένι Γιεφτουςένκο (1932-2017) - Ρώσος ποιητής και συγγραφέας

ΚΑΠΟΤΕ ΘΕΣΑΜΕ στους φοιτητές ενός προπτυχιακού τμήματος Ψυχολογίας την εξής ερώτηση: «Εάν είχατε τη δυνατότητα να αλλάξετε τις νοητικές σας δεξιότητες σήμερα, θα προτιμούσατε να τις αυξήσετε, να τις μειώσετε ή να τις διατηρήσετε όπως είναι;» Ποσοστό 90% των φοιτητών απάντησε ότι θα προτιμούσε να τις αυξήσει. Σε όλο τον κόσμο οι άνθρωποι έχουν την τάση να θεωρούν μεγάλο προσόν τις υψηλές νοητικές δεξιότητες. Στις εθνικές παραδόσεις και στα επιστημονικά έντυπα του παρελθόντος, οι πρόγονοί μας εγκωμιάζαν τις υψηλές νοητικές δεξιότητες. Τα σύγχρονα δεδομένα συνδέουν την ευφυΐα με θετική συμπεριφορά και καλή κατάσταση υγείας (Plomin & Deary, 2015). Γνωρίζετε, για παράδειγμα, ότι οι άνθρωποι με υψηλό δείκτη νοημοσύνης έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι πιο υγιείς από ό,τι οι άνθρωποι με χαμηλότερο δείκτη; Κατά τα φαινόμενα, υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στον τρόπο που το σώμα μας διαχειρίζεται τις ασθένειες και στη νοημοσύνη μας. Εάν έχετε υψηλότερες νοητικές δεξιότητες, είναι πιο πιθανό να διαχειρίζεστε το σώμα σας με πιο απο-

τελεσματικό τρόπο από ό,τι ένα άλλο άτομο με χαμηλότερη νοημοσύνη. Κάποιοι επιστήμονες στο Ηνωμένο Βασίλειο εξέτασαν πολλές διαφορετικές μελέτες οι οποίες αποκάλυπταν σημαντικές αρνητικές συσχετίσεις ανάμεσα στις δεξιότητες λεκτικών και αριθμητικών νοητικών ικανοτήτων των ανθρώπων και στην πιθανότητα να εκδηλώσουν τη νόσο Αλτσχάιμερ. Οι «έξυπνοι» άνθρωποι είναι λιγότερο πιθανό να είναι υπέρβαροι. Τα άτομα με υψηλότερη νοημοσύνη έχουν κατά κανόνα καλύτερη ψυχική υγεία σε σχέση με άλλους. Επιπλέον, βιώνουν λιγότερες ασθένειες κατά τη διάρκεια της ζωής τους και ζουν περισσότερα χρόνια από ό,τι οι άνθρωποι με χαμηλότερο δείκτη νοημοσύνης. Η υψηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης συνδέεται με χαμηλότερο κίνδυνο ανάπτυξης διαβήτη τύπου II, στεφανιαίας νόσου και εμφράγματος. Τα άτομα αυτά επίσης παίρνουν υψηλότερους βαθμούς στο σχολείο και κατακτούν καλύτερες θέσεις εργασίας συγκριτικά με άλλους. Η χαμηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης σχετίζεται με πρόωρη εγκατάλειψη και μη ολοκλήρωση της σχολικής ή ακαδημαϊκής εκπαίδευσης. Από την άλλη μεριά, οι ευφυείς άνθρωποι εκδηλώνουν υψηλότερα ποσοστά σχιζοφρένειας, διπολικής διαταραχής και αυτισμού σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό. Όπως και να έχει, η υψηλή νοημοσύνη συνδέεται συνήθως με επιτυχία, επιτεύγματα και άλλα επιθυμητά αποτελέσματα, ιδιαίτερα στη Δύση. Υπάρχει άραγε μια τέτοια σύνδεση διαπολιτισμικά, και πώς λειτουργεί; Και, φυσικά, τι είναι νοημοσύνη;

Ορίζοντας τη νοημοσύνη

Ο φίλος μας Charles Wiley –δημοσιογράφος, ο οποίος έχει επισκεφθεί σχεδόν όλες τις χώρες του κόσμου– μας έδειξε μια φωτογραφία που τράβηξε στην Κίνα. Βρισκόμασταν στο σπίτι του Charles και οι καλεσμένοι του κοιτούσαν τη φωτογραφία ο ένας μετά τον άλλο. Η φωτογραφία παρουσίαζε την είσοδο στο Πανεπιστήμιο Γινάν στην πόλη Γκουανγκζού. Η μεγάλη επιγραφή στην είσοδο έγραφε (όπως μας το μετέφρασε ο Charles): «Να έχετε πίστη στην πατρίδα, εμπιστοσύνη στους φίλους σας, αφοσίωση στην αποστολή σας, σεβασμό στους γονείς και στους δασκάλους σας». «Βλέπετε;» είπε ένας από τους καλεσμένους. «Γι' αυτό οι Κινέζοι παίρνουν τόσο καλούς βαθμούς. Μαθαίνουν από μικροί στην πειθαρχία και

στη σκληρή δουλειά. Δείτε τον δείκτη νοημοσύνης τους. Είναι πιο μπροστά από όλους και δεν είναι τυχαίο. Μακάρι να μπορούσα να στείλω τα δύο παιδιά μου στην Κίνα. Ίσως εκεί να μάθαιναν κάτι χρήσιμο». Όλοι γέλασαν και η συζήτηση γρήγορα γύρισε στο ποδόσφαιρο. Δύο μήνες αργότερα, ένας από εμάς –που είχε πάρει ένα αντίγραφο της φωτογραφίας– την έδειξε σε έναν συνάδελφό του ο οποίος είχε γεννηθεί στο Πεκίνο. «Ξέρεις», απάντησε ο Κινέζος συνάδελφος, «με ρωτάς αν η πίστη και ο σεβασμός είναι κορυφαίες πολιτισμικές αξίες στην Κίνα. Δεν θέλω να σε απογοητεύσω. Ωραία φαίνονται στη θεωρία, αλλά τα πράγματα είναι διαφορετικά στην πραγματικότητα. Νομίζεις ότι όλοι οι άνθρωποι είναι σαν μαριονέτες που κάνουν μόνον ό,τι τους λέει η κυβέρνηση; Νομίζεις ότι όλοι οι άνθρωποι είναι πιστοί στους φίλους τους;» «Όχι», απάντησε ο ερωτών, «αλλά εδώ μιλάμε γενικά για τη σχέση μεταξύ αυτοπειθαρχίας και υψηλής βαθμολογίας». «Α, αυτοπειθαρχία», παρατήρησε ο Κινέζος συνάδελφος με ένα μυστηριώδες χαμόγελο. «Είναι η πίεση από την οικογένεια. Είναι απαραίτητο να καταλάβεις την κινέζικη οικογένεια. Η νοημοσύνη είναι αποτέλεσμα της οικογενειακής επιρροής».

Και για να ξαναγυρίσουμε στο αρχικό ερώτημα, τι είναι **νοημοσύνη**; Αν ρωτήσετε δέκα διαφορετικούς καθηγητές στο Τμήμα σας, θα πάρετε εννιά διαφορετικούς ορισμούς. Μόνο εννιά; Και ο δέκατος καθηγητής; (Αν κάνατε αυτή την ερώτηση τώρα, σημαίνει ότι δείξατε ήδη περιέργεια, που είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της ευφυΐας σας.) Ο δέκατος καθηγητής μάλλον θα σας παραπέμψει σε ένα εγχειρίδιο Ψυχολογίας, όπως αυτό που κρατάτε στα χέρια σας.

Ανατρέχοντας σε διάφορα εισαγωγικά εγχειρίδια Ψυχολογίας που δημοσιεύθηκαν τη δεκαετία του 2000, θα διαπιστώσετε ότι η νοημοσύνη ορίζεται με μυριάδες τρόπους: ως ένα σύνολο νοητικών ικανοτήτων, ως ικανότητα απόκτησης και εφαρμογής της γνώσης, ως δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων και γνώση για τον κόσμο, ως ικανότητα αριστείας σε μια ποικιλία εργασιών, ως δεξιότητα που μας επιτρέπει να κατανοούμε, να προσαρμοζόμαστε, να μαθαίνουμε, να αιτιολογούμε και να υπερνικάμε εμπόδια. Ποια έννοια από όλες θα πρέπει να υιοθετήσουμε; Για να το αποφασίσουμε αυτό, χρειάζεται να σκεφτούμε πού ακριβώς συγκλίνουν αυτοί οι ορισμοί. Οι περισσότεροι περιλαμβάνουν τη λέξη «γνώση». Η νοημοσύνη έχει να κάνει με τη γνώση και την αντίληψη της πραγματικότητας. Έπειτα οι ορισμοί δίνουν έμφαση στην επίλυση προβλημάτων,

πράγμα που οδηγεί στην υπόθεση ότι η νοημοσύνη είναι ένα σύνολο νοητικών δεξιοτήτων που βοηθούν τα άτομα να πετύχουν τους στόχους τους. Η νοημοσύνη είναι επίσης η ικανότητα να χρησιμοποιούμε γνώσεις και δεξιότητες για να ξεπερνάμε εμπόδια. Τέλος, η νοημοσύνη βοηθά να προσαρμοζόμαστε στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ζωής.

Μια τέτοια ολοκληρωμένη αντίληψη βοηθά τους διαπολιτισμικούς ψυχολόγους να ενσωματώσουν τον πολιτισμικό παράγοντα στη συζήτηση για τη νοημοσύνη (Trimble, 2006). Η νοημοσύνη επιτρέπει στους ανθρώπους να αποκτήσουν τη γνώση και τις δεξιότητες που χρειάζονται για να επιδιώξουν στόχους και να προσαρμοστούν σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και πολιτισμικά πλαίσια.

Η νοημοσύνη είναι αδιαχώριστη από τη **νόηση**, μια διαφοροποιημένη διεργασία μέσω της οποίας το άτομο κατακτά και αξιοποιεί τη γνώση. Περιλαμβάνει διαδικασίες όπως η αναγνώριση, η κατηγοριοποίηση, η σκέψη και η μνήμη.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένες επιστημονικές προσεγγίσεις στο θέμα, χρησιμοποιώντας ως σημείο εκκίνησης για τη συζήτηση τους διάφορους ορισμούς της νοημοσύνης.

Κάποιοι ερευνητές, ειδικά στα πρώτα στάδια εξέτασης της νοημοσύνης στις αρχές του 20ού αιώνα, υποστήριξαν ότι υπάρχει ένας γενικός παράγοντας –ή αλλιώς μια κεντρική γνωστική λειτουργία– που καθορίζει ένα ορισμένο επίπεδο απόδοσης σε μια ποικιλία γνωστικών εργασιών (Spearman, 1927). Η ύπαρξη αυτής της κεντρικής γνωστικής λειτουργίας τεκμηριώθηκε από ένα σύνολο θετικών συσχετίσεων της επίδοσης σε λεκτικές, χωρικές, αριθμητικές δοκιμασίες και προβλήματα αξιολόγησης. Τα άτομα με υψηλή ακαδημαϊκή κατάταξη βαθμολογούνταν κατά κανόνα υψηλά σε μετρήσεις όπως οι γενικές γνώσεις, η αριθμητική ικανότητα και το λεξιλόγιο. Αντίθετα, οι άνθρωποι με χαμηλή βαθμολογία σε λεκτικές δραστηριότητες ήταν πιθανό να σημειώνουν χαμηλή βαθμολογία και σε άλλες δοκιμασίες. Αυτή η προσέγγιση τροφοδότησε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με την ύπαρξη διαφορών στις νοητικές ικανότητες εθνοτικών και φυλετικών ομάδων που βασίζονταν στα θεμελιώδη ψυχολογικά χαρακτηριστικά τους.

Στην πορεία του χρόνου, η ιδέα για «έναν παράγοντα» που καθορίζει τη νοητική λειτουργία αμφισβητήθηκε πολλές φορές. Σε μια τέτοια κριτική ο Thurstone (1938) πρότεινε την ύπαρξη όχι μόνο μίας, αλλά τριών νοητικών δεξιοτήτων: της λεκτικής, της μαθηματικής και της χωρικής.

Ο Sternberg (1985, 1997) διατύπωσε και αυτός μια υπόθεση που υποστηρίζει την πολυδιάστατη δομή της νοημοσύνης, αναφερόμενος σε τρεις θεμελιώδεις πτυχές της: την αναλυτική, τη δημιουργική και την πρακτική. Σύμφωνα με την προσέγγισή του, τα περισσότερα τεστ νοημοσύνης μετρούν μόνο τις αναλυτικές δεξιότητες. Τα αναλυτικά προβλήματα στα τεστ συνήθως ορίζονται σαφώς, έχουν μία μόνο ορθή απάντηση και δίνουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για τη λύση τους. Αντίθετα, τα πρακτικά προβλήματα δεν ορίζονται πάντα σαφώς, αλλά συχνά απαιτούν από το άτομο να αναζητήσει πρόσθετες πληροφορίες και να αξιολογήσει το περιεχόμενο των εξεταζόμενων ζητημάτων. Για την επιτυχημένη επίλυση τέτοιων προβλημάτων το άτομο χρειάζεται να διαθέτει ένα σύνολο καθημερινών εμπειριών και να έχει αρκετά κίνητρα ώστε να αναζητήσει τη λύση.

Μελετώντας την ποικιλομορφία των ανθρώπινων επιτευγμάτων και συμπεριφορών, ο Gardner (2007) υποστήριξε ότι μαζί με τη λογική, τη γλωσσική ή τη χωρική νοημοσύνη που μετριοούνται με τα ψυχομετρικά τεστ, υπάρχουν και άλλα είδη νοημοσύνης: η μουσική, η κιναισθητική και η προσωπική (η ικανότητα του ατόμου να κατανοεί τον εαυτό του ή τους άλλους ανθρώπους). Εντούτοις, όπως ίσως αντιλαμβάνεστε, η ικανότητα να σχεδιάζουμε, να αξιολογούμε μια συγκεκριμένη κατάσταση και να παίρνουμε χρήσιμες αποφάσεις είναι ουσιαστική για την ανθρώπινη επιβίωση και ευημερία, ενώ δεξιότητες όπως η μουσική και η κιναισθητική (στις περισσότερες περιπτώσεις) όχι.

Ήδη από τις πρώτες εμπειρικές μελέτες της νοημοσύνης επικράτησε η αντίληψη ότι ο πολιτισμός είναι ένας από τους σημαντικούς «συντελεστές» της. Για παράδειγμα, ο Piaget (1972), ένας από τους πλέον αναγνωρισμένους ερευνητές της ανθρώπινης νόησης, υποστήριξε ότι η νοημοσύνη πρέπει μάλλον να έχει παρόμοιους διαπολιτισμικούς αναπτυξιακούς μηχανισμούς. Από τη μια, τα παιδιά σε όλες τις χώρες του κόσμου αφομοιώνουν νέες πληροφορίες στις υπάρχουσες γνωστικές δομές. Από την άλλη, αυτές οι γνωστικές δομές προσαρμόζονται στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ο Ρώσος ψυχολόγος Vygotsky (1932/1978), οι απόψεις του οποίου επίσης είναι ευρέως αποδεκτές, πίστευε ότι η νοημοσύνη δεν θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ανεξάρτητα από το πολιτισμικό περιβάλλον όπου ζει το άτομο.

Στην Ψυχολογία, η μεγαλύτερη προσοχή δόθηκε στην αποκαλούμενη **ψυχομετρική προσέγγιση της νοημοσύνης**. Αυτή η άποψη βασίζεται

στην υπόθεση ότι η νοημοσύνη μας μπορεί να «λάβει» μια αριθμητική τιμή (Wechsler, 1958). Παρότι ενδιαφέρουσα, η προσέγγιση αυτή είναι από τις πιο αμφιλεγόμενες λόγω της συνεχιζόμενης συζήτησης γύρω από τον βαθμό της ακρίβειας με την οποία αυτές οι τιμές μπορούν να μετρηθούν, να αποδοθούν και να ερμηνευτούν.

Από τα εισαγωγικά μαθήματα στην Ψυχολογία πιθανώς θα θυμάστε ότι τα τεστ νοημοσύνης περιέχουν κατά κανόνα μια σειρά έργων προς εκτέλεση και κάθε τεστ περιλαμβάνει αρκετές επιμέρους δοκιμασίες που μετρούν διάφορες γνωστικές δεξιότητες. Όταν κάνετε αυτά τα τεστ, σας ζητείται να λύσετε λεκτικά και μη λεκτικά προβλήματα, να πραγματοποιήσετε αντιληπτικές κρίσεις, να συμπληρώσετε παζλ, να συσχετίσετε λέξεις, να εξηγήσετε εικόνες με δικά σας λόγια, να απομνημονεύσετε ακολουθίες λέξεων ή αριθμών και πολλά άλλα. Αφού ελεγχθούν οι απαντήσεις σας, αθροίζονται και μετατρέπονται σε τυπικούς βαθμούς. Έτσι είναι δυνατή η σύγκριση της ατομικής σας επίδοσης με τον μέσο όρο της επίδοσης των ομολόγων σας, που στις πιο πολλές περιπτώσεις είναι άτομα της ίδιας εθνικότητας, ηλικιακής ομάδας και φύλου μ' εσάς. Μάλιστα, από τη σύγκριση αυτή θα προκύψει ο Δείκτης Νοημοσύνης σας ή αλλιώς το IQ¹ σας. Περίπου το 95% του γενικού πληθυσμού έχει δείκτη νοημοσύνης στα τεστ ο οποίος εμπίπτει εντός δύο τυπικών αποκλίσεων εκατέρωθεν του μέσου όρου. Με δεδομένο ότι η μέση τιμή IQ είναι 100 και η τυπική απόκλιση 15, αυτό σημαίνει ότι ο δείκτης νοημοσύνης των περισσότερων ανθρώπων –95 στους 100– θα βρίσκεται κάπου μεταξύ 70 και 130.

Υπάρχει έντονη διαφωνία γύρω από την εγκυρότητα των μετρήσεων και την ερμηνεία της βαθμολογίας στα τεστ νοημοσύνης. Η συζήτηση επικεντρώνεται σε τουλάχιστον δύο βασικά σημεία αναφορικά με τη μέτρηση της νοημοσύνης:

1. Τι μετρούν πραγματικά τα τεστ νοημοσύνης;
2. Πώς μπορεί να αποδειχθεί ότι η βαθμολογία των τεστ δεν επηρεάζεται από παράγοντες όπως οι στάσεις, τα κίνητρα ή η συναισθηματική κατάσταση των συμμετεχόντων;

Μεγάλη σημασία για όσους επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις πολιτισμικές διαφορές στον δείκτη νοημοσύνης έχει η διάκριση μεταξύ (1) γενικού

---

1. Σ.τ.Μ.: Τα αρχικά IQ αποτελούν συντομογραφία του όρου Intelligence Quotient.

γνωστικού δυναμικού, (2) γνωστικών δεξιοτήτων που αναπτύχθηκαν μέσω της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το πολιτισμικό περιβάλλον, και (3) της βαθμολογίας σε ένα συγκεκριμένο τεστ. Το πρόβλημα είναι ότι τα τυπικά τεστ μπορεί να μην είναι κατάλληλα για την άμεση αξιολόγηση των γνωστικών δεξιοτήτων που διαμορφώθηκαν σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Τα τεστ που δημιουργήθηκαν σε έναν πολιτισμό θα συνεχίσουν να είναι μεροληπτικά απέναντι στις άλλες πολιτισμικές ομάδες, με εξαίρεση εκείνα που καταγράφουν τις καθημερινές δραστηριότητες των ανθρώπων. Αυτό σημαίνει ότι η απόδοση στα τεστ μπορεί να μην αποτυπώνει το γνωστικό δυναμικό ενός ατόμου (Vernon, 1969). Εξάλλου, παράγοντες όπως η γλώσσα, το περιεχόμενο του τεστ και τα κίνητρα φέρονται να συμβάλλουν στην ατομική απόδοση (Sternberg, 2007). Για παράδειγμα, υπάρχουν πολλές διαστάσεις της ανθρώπινης νοημοσύνης, όπως η σοφία και η δημιουργικότητα, τις οποίες πολλά τεστ δεν είναι σχεδιασμένα να μετρούν.

“ Από τη φύση τους οι άνθρωποι είναι σχεδόν ίδιοι· στην πράξη όμως απέχουν παρασάγγας. ”

Κομφούκιος (541-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

Η ερμηνεία της αριθμητικής τιμής της νοημοσύνης είναι άλλο ένα κύριο σημείο στη διαμάχη των ψυχολόγων. Περισσότερο από εκατό χρόνια πριν στη Γαλλία, ο Alfred Binet και ο Theodore Simon πρότειναν μια μέθοδο μέτρησης της νοημοσύνης που βασίζεται στην καταγραφή και αξιολόγηση ειδικά σχεδιασμένων ερωτήσεων για μαθητές, και η οποία μετρά την επίδοση των παιδιών σε συγκεκριμένα έργα. Οι Binet και Simon υπέθεσαν ότι τα παιδιά αναπτύσσουν ειδικές γνώσεις και μπορούν να εκτελέσουν ορισμένα έργα –για παράδειγμα, να συγκρίνουν σχήματα ή να λύσουν προβλήματα πολλαπλασιασμού– μόνο σε μια ορισμένη ηλικία. Γι’ αυτό είναι λάθος να αναμένουμε από ένα τετράχρονο παιδί να λύσει μια άσκηση την οποία θα εκτελούσε με ευκολία ένα εντεκάχρονο. Ένα παιδί ικανό να απαντήσει σε ερωτήσεις και να εκτελέσει έργα στο ίδιο επίπεδο με αυτό των συνομηλίκων του θεωρείται ότι έχει νοητικές δεξιότητες που εμπίπτουν στον «μέσο όρο». Αν το παιδί έχει τη δυνατότητα να απαντήσει σε ερωτήσεις σχεδιασμένες για μεγαλύτερα παιδιά,

τότε θεωρείται ότι έχει «υψηλότερες» νοητικές δεξιότητες από αυτές των συνομηλίκων του. Τέλος, αν το παιδί σημειώνει συνεχώς βαθμολογία που βρίσκεται κάτω από το καθορισμένο επίπεδο, είναι απαραίτητο να ενταχθεί σε τάξη ειδικής αγωγής. Οι Simon και Binet ανέπτυξαν το δικό τους τεστ για να βοηθήσουν στον εντοπισμό των παιδιών που έχρηζαν ειδικής εκπαίδευσης, με την έννοια ότι δεν ήταν έτοιμα για την τυπική εκπαίδευση. Οι πιο έντονες διαμάχες ξέσπασαν όταν αποδόθηκε μια συγκεκριμένη τιμή του δείκτη νοημοσύνης σε μεγάλες κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων εθνοτικών και εθνικών ομάδων. Τέτοιες διαμάχες δεν είχαν προκαλέσει ούτε οι συζητήσεις γύρω από τις διαφορές των ατόμων στις σωματικές αναλογίες και στο χρώμα του δέρματος. Όταν όμως πρόκειται για τη νοημοσύνη, τα συναισθήματα των ανθρώπων συχνά δεν επιτρέπουν να διεξαχθεί μια δίκαιη συζήτηση για τις διαφορές μεταξύ ομάδων.

Προτού συνεχίσουμε την ανάλυσή μας, θα εκφράσουμε έναν προβληματισμό. Όπως προαναφέρθηκε, λίγα ζητήματα στην Ψυχολογία έχουν υπάρξει τόσο αμφιλεγόμενα και συγκρουσιακά όσο η έννοια της νοημοσύνης. Σε όλο τον κόσμο, οι διαμάχες για τη νοημοσύνη και την ευφυΐα υποκινούνται συχνά από μια σειρά πολιτικών, ιδεολογικών και ομαδικών συμφερόντων (Helms, 2006). Σε μερικές περιπτώσεις τον κυρίαρχο ρόλο κατέχει μια συγκεκριμένη πολιτική ατζέντα, τα επιστημονικά επιχειρήματα αγνοούνται και η ψυχολογική γνώση «αξιοποιείται» (ακόμα και διαστρέφεται) για την προώθηση συγκεκριμένων απόψεων των πολιτικών. Οι σκοποί της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας πάντως υπηρετούνται καλύτερα όταν αυτές οι απόψεις δεν απορρίπτονται ευθέως, αλλά εξετάζονται και αντικρούονται κριτικά.

Διαπολιτισμικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης

Οι περισσότερες από τις ερωτήσεις στις οποίες επιχειρεί να απαντήσει η Διαπολιτισμική Ψυχολογία σχετίζονται με ένα σύνολο μετρήσιμων ομοιοτήτων και διαφορών ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτισμικές, εθνοτικές και εθνικές ομάδες. Χαρακτηρίζονται οι εθνικές ομάδες από ένα συγκεκριμένο πρότυπο νοητικής ικανότητας; Για παράδειγμα, μπορεί κανείς να αποδείξει ότι οι Ιταλοί εν γένει είναι πιο δημιουργικοί από τους Γερμα-

νούς, ή ότι ο τρόπος σκέψης των Γερμανών είναι πιο «ακριβής» από αυτόν των Βραζιλιάνων; Υπάρχουν κάποιες πολιτισμικές ομάδες που έχουν «καλύτερη» μνήμη από άλλες; Κληροδοτείται η ευφυΐα και σε ποιο βαθμό; Επηρεάζουν η φτώχεια και άλλα σοβαρά κοινωνικά προβλήματα τη νοημοσύνη; Είναι η συστηματική τυπική εκπαίδευση το κλειδί για τη νοητική ισότητα των ανθρώπων; Και είναι κατ' αρχήν δυνατόν να επιτευχθεί μια τέτοια ισότητα; Στο Κεφάλαιο 4 αναφερθήκαμε σε ορισμένες γνωστικές διαφορές ανάμεσα σε άτομα των δυτικών και των ανατολικών πολιτισμών. Ας δούμε τώρα τι ισχύει για τον δείκτη νοημοσύνης.

Οι πρώτες απόπειρες μέτρησης του δείκτη νοημοσύνης στις ΗΠΑ ξεκίνησαν πριν από εκατό και πλέον χρόνια. Οι πρώτες μελέτες διερεύνησαν μαθητές, στρατιωτικό προσωπικό και μετανάστες που έφταναν στη χώρα. Για παράδειγμα, το 1921 η Εθνική Ακαδημία Επιστημών δημοσίευσε τα αποτελέσματα μίας από τις πρώτες μαζικές μελέτες για τη νοημοσύνη. Τα πορίσματα επέτρεψαν στους υπεύθυνους της μελέτης να κατατάξουν τους νεοαφιχθέντες μετανάστες σε ομάδες ανάλογα με την επίδοσή τους στο τεστ νοημοσύνης. Η «νοητική» κατάταξη των μεταναστών με βάση τη χώρα προέλευσής τους ήταν η ακόλουθη: Αγγλία, Ολλανδία, Δανία, Σκωτία, Γερμανία, Καναδάς, Βέλγιο, Νορβηγία, Αυστρία, Ιρλανδία, Τουρκία, Ελλάδα, Ρωσία, Ιταλία και Πολωνία. Τα δεδομένα έδειξαν επιπρόσθετα ότι οι μαύροι σημείωναν σε αυτά τα τεστ γενικά χαμηλότερη βαθμολογία από ό,τι οι λευκοί. Αναφέρθηκε τέλος ότι οι Πολωνοί σε αυτή τη μελέτη δεν σημείωσαν σημαντικά υψηλότερη βαθμολογία από τους μαύρους (Kamin, 1976).

Σήμερα, αρκετά τεστ αναδεικνύουν διαφορές στον δείκτη νοημοσύνης ανάμεσα σε μεγάλες πολιτισμικές ομάδες. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής (και συγκεκριμένα όσοι προέρχονται από την Άπω Ανατολή) σημειώνουν την υψηλότερη βαθμολογία. Ακολουθούν κατά σειρά οι Ευρωαμερικανοί, οι Ισπανόφωνοι και τελευταίοι οι Αφροαμερικανοί. Κατά μέσο όρο, οι Αφροαμερικανοί μαθητές σε σταθμισμένα τεστ νοημοσύνης σημειώνουν βαθμολογία κατά 10% με 15% χαμηλότερη από τους λευκούς μαθητές. Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρονται για τους ενήλικες (Rushton & Jensen, 2005· Suzuki & Valencia, 1997). Για την καλύτερη κατανόηση των διαφορών ανάμεσα σε κάποιες ομάδες, φανταστείτε ότι ένας μέσος λευκός έχει υψηλότερη επίδοση στα τεστ από το 80% περίπου του πληθυσμού των μαύρων, και ότι ο μέσος

μαύρος εμφανίζει υψηλότερη επίδοση από το 20% περίπου του πληθυσμού των λευκών. Σύμφωνα με τις μελέτες, μερικές διαφορές μεταξύ φυλετικών ομάδων στον δείκτη νοημοσύνης εμφανίζονται κατά την πρώιμη παιδική ηλικία. Για παράδειγμα, στη Συστοιχία Διαφορικών Ικανοτήτων, στην ηλικία των 6 ετών, ο μέσος δείκτης νοημοσύνης των παιδιών από την Άπω Ανατολή ήταν 107, για τα λευκά παιδιά 103 και για τα μαύρα παιδιά 89 (Lyng, 1996). Το μέγεθος της μέσης διαφοράς μεταξύ μαύρων-λευκών δεν αλλάζει σημαντικά κατά την αναπτυξιακή περίοδο από το τρίτο έτος της ηλικίας και μετά.

Η μέση επίδοση στα τεστ νοημοσύνης για τους Λατινοαμερικανούς τοποθετείται συνήθως ανάμεσα σε αυτή των μαύρων και των λευκών. Εάν εξετάσουμε τους Αμερικανούς πολίτες ανάλογα με το θρήσκευμά τους, θα διαπιστώσουμε ότι οι Εβραίοι, και συγκεκριμένα οι Εβραίοι ευρωπαϊκής καταγωγής, σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία από κάθε άλλη θρησκευτική ομάδα στις ΗΠΑ. Μελέτες σε παιδιά από τη Νότια Κορέα και το Βιετνάμ, τα οποία υιοθετήθηκαν σε σπίτια λευκών στις ΗΠΑ, έδειξαν ότι καθώς μεγαλώνουν ο δείκτης νοημοσύνης τους είναι δυνατόν να αυξηθεί κατά 10 ή περισσότερες μονάδες συγκριτικά με τα παιδιά από την Κορέα και το Βιετνάμ που υιοθετήθηκαν στις χώρες τους (Rushton & Jensen, 2005). Παρόλο που έχει βρεθεί ότι οι Αμερικανοί με Ιάπωνες, Κινέζους και Κορεάτες προγόνους εμφανίζουν υψηλότερη βαθμολογία έναντι των λευκών Αμερικανών, τα ερευνητικά ευρήματα δεν είναι σταθερά. Οι διαφορές είναι συνήθως λίγων δεκαδικών ψηφίων. Η μέση διαφορά στον δείκτη νοημοσύνης ανάμεσα σε μαύρους και λευκούς επιβεβαιώνεται σε κάθε επίπεδο της κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης. Με άλλα λόγια, οι μαύροι των ανώτερων κοινωνικών τάξεων τείνουν να εμφανίζουν, κατά μέσο όρο, χαμηλότερη βαθμολογία από τους λευκούς της ανώτερης τάξης, οι δε λευκοί των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων τείνουν να εμφανίζουν υψηλότερη βαθμολογία από τους μαύρους της αντίστοιχης τάξης. Είναι πάντως σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι οι φυλετικές ομάδες που μελετήθηκαν στις ΗΠΑ δεν αποτελούν απαραίτητα αντιπροσωπευτικά δείγματα για τους πληθυσμούς σε άλλες ηπείρους και χώρες (Niu & Brass, 2011).

Οι διομαδικές διαφορές στη γνωστική επίδοση διαπιστώνονται όχι μόνο ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες στις ΗΠΑ, αλλά και ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες (κοινωνικές, φυλετικές και

εθνοτικές) ανά τον κόσμο. Στην Ινδία, τα μέλη από ανώτερες ιεραρχικά κάστες επιτυγχάνουν υψηλότερη επίδοση στα τεστ νοημοσύνης από αυτούς που ανήκουν σε κατώτερες κάστες. Στη Μαλαισία, τα μέλη των μειονοτικών κοινοτήτων από την Κίνα και την ανατολική Ινδία σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία από τα άτομα που ανήκουν στην πλειονότητα του μαλαισιανού πληθυσμού. Στη Νότια Αφρική, τα μέλη των πληθυσμιακών ομάδων των λευκών, των Ανατολικο-ινδών και των μαύρων επιτυγχάνουν υψηλότερη βαθμολογία από τα μέλη της πλειονότητας των μαύρων γηγενών Αφρικανών (Lynn & Vanhanen, 2002).

Έχει βρεθεί ότι μερικές ομάδες σημειώνουν υψηλότερες βαθμολογίες σε ορισμένες κλίμακες και χαμηλότερη σε άλλες. Για παράδειγμα, διαπιστώθηκε ότι η επίδοση των γηγενών Αμερικανών στη λεκτική νοημοσύνη ήταν χαμηλότερη από την αντίστοιχη άλλων εθνοτικών ομάδων. Μερικές μελέτες ωστόσο κατέδειξαν την ύπαρξη υψηλών οπτικοχωρικών δεξιοτήτων στις ομάδες γηγενών Αμερικανών (McShane & Berry, 1988). Οι Ανατολικοασιατές σημειώνουν ελαφρά υψηλότερη βαθμολογία από τους λευκούς στη μη λεκτική νοημοσύνη και ίση ή ελαφρά χαμηλότερη στη λεκτική νοημοσύνη. Επιπλέον, κάποιες μελέτες υποστηρίζουν ότι οι οπτικές και χωρικές ικανότητες των Ανατολικοασιατών είναι ανώτερες από τις λεκτικές τους ικανότητες, παρά τις ουσιαστικές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των χωρών της Άπω Ανατολής (Herrnstein & Murray, 1994).

Διαφορές φύλου στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης

Από τότε που άρχισαν να χρησιμοποιούνται τα τεστ νοημοσύνης, εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα πριν, οι γυναίκες ως ομάδα βρίσκονται συνήθως κατά πέντε βαθμούς πίσω από τους άντρες. Αυτά τα δεδομένα προέκυψαν από μια σειρά χωρών. Τα τελευταία χρόνια όμως το κενό έχει γεφυρωθεί και η τάση αυτή είναι οικουμενική. Είναι αλήθεια ότι η βαθμολογία των αντρών αυξάνει σταθερά από τότε που πρωτοξεκίνησαν οι μετρήσεις. Η βαθμολογία των γυναικών ωστόσο κινήθηκε γρηγορότερα προς τα πάνω (Flynn, 2012). Ερευνητικά δεδομένα από χώρες της Δυτικής Ευρώπης και από τις ΗΠΑ, τον Καναδά, τη Νέα Ζηλανδία, την Αργεντινή

και την Εσθονία δείχνουν ότι το χάσμα μεταξύ αντρών και γυναικών έχει ελαχιστοποιηθεί. Μάλιστα στην Αργεντινή και την Εσθονία η βαθμολογία των γυναικών είναι υψηλότερη. Τι συμβάλλει σε αυτές τις αλλαγές;

Έχουν διατυπωθεί τουλάχιστον δύο απόψεις γι' αυτό το θέμα. Η πρώτη υποστηρίζει ότι οι γυναίκες, συγκρινόμενες με τους άντρες, έχουν γενετική προδιάθεση για πιο προηγμένες νοητικές δεξιότητες. Λόγω όμως ποικίλων κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων, δεν έχουν τη δυνατότητα να επιδείξουν αυτό το πλεονέκτημά τους κατά τη διαδικασία συμπλήρωσης των τεστ. Η δεύτερη υπόθεση αναφέρει ότι οι γυναίκες αυξάνουν τη βαθμολογία τους στα τεστ νοημοσύνης επειδή εκτελούν πιο «πολυσύνθετα» έργα σε σύγκριση με τους άντρες. Σε αντίθεση με πολλούς άντρες, οι γυναίκες μπορεί να ασχολούνται συγχρόνως με πολλαπλές δραστηριότητες στην εργασία, στο σχολείο και στην οικογένεια.

“Δεν αρκεί να έχει κανείς καλό μυαλό· σημασία έχει να το χρησιμοποιεί καλά.”

René Descartes (Καρτέσιος) (1596-1650) -
Γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός

Ερμηνεύοντας τις διομαδικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ: Νοημοσύνη και ευφυής συμπεριφορά

Για να εξηγήσει τις διαφορές στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης μεταξύ ομάδων, ο Sternberg (1997) υποστήριξε ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στη νοημοσύνη και στην ευφυή συμπεριφορά. Η νοημοσύνη, από αυτή την άποψη, είναι μια νοητική διεργασία που θα μπορούσε ή όχι να οδηγήσει σε συγκεκριμένες συμπεριφορικές αποκρίσεις. Αυτές οι συμπεριφορικές αποκρίσεις ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό. Κάτι που θεωρείται ευφυές από τα μέλη ενός πολιτισμού μπορεί να μη θεωρείται το ίδιο σε άλλους πολιτισμούς. Ένας κάτοικος της Ουάσινγκτον γνωρίζει πώς να διαπραγματευτεί τις συνθήκες τριετούς μίσθωσης ενός καινούριου αυτοκινήτου με τον πωλητή της αντιπροσωπείας (να συζητήσει για τα χιλιόμετρα, την ασφάλεια, τις πρόσθετες χρεώσεις και άλλες

λεπτομέρειες), αυτή όμως η δεξιότητα ενδέχεται να μην είναι –και σχεδόν σίγουρα δεν είναι– ιδιαίτερα χρήσιμη σε μια λαϊκή αγορά της Κωνσταντινούπολης ή της Μπογκοτά. Καθώς έρχονται σε επαφή με διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, οι άνθρωποι αναπτύσσουν διαφορετικές γνωστικές δεξιότητες και αποκτούν ανόμοιους τρόπους σκέψης και μάθησης που είναι χρήσιμοι στο ιδιαίτερο πολιτισμικό τους περιβάλλον. Δείτε, για παράδειγμα, τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι χρησιμοποιούν γνωστικές κατηγορίες για να περιγράψουν τις εμπειρίες τους. Παραδοσιακά, οι ναυτιλόμενοι στη νοτιανατολική Ασία χρησιμοποιούν συχνά τη λέξη «νότια» για να αναφερθούν σε οτιδήποτε βρίσκεται προς την «πλευρά της θάλασσας» – που μπορεί να είναι οποιοδήποτε σημείο του ορίζοντα (Frake, 1980). Αυτή η μακράιωνη αντίληψη για τις διαφορετικές κατευθύνσεις είναι ακατάλληλη και μπερδεύει τους ξένους επισκέπτες.

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Λόγω της ύπαρξης στερεοτύπων (βλ. Κεφάλαιο 10 για την κοινωνική αντίληψη), κάποιοι άνθρωποι μπορεί να πιστεύουν ότι όλα τα μέλη μιας ομάδας –ή τουλάχιστον τα περισσότερα εξ αυτών– έχουν είτε υψηλό είτε χαμηλό δείκτη νοημοσύνης. Αυτή η άποψη είναι εσφαλμένη και μπορεί να έχει έμμεσες επιπτώσεις στη σχολική επίδοση αλλά και σε άλλες δραστηριότητες. Με ποιον τρόπο; Φανταστείτε, για παράδειγμα, ότι μια δασκάλα γνωρίζει πως στην τάξη της υπάρχουν πέντε ισπανόφωνοι και τρεις Αφροαμερικανοί μαθητές. Προβαίνοντας σε μια στερεοτυπική κρίση, η δασκάλα μπορεί να υποθέσει ότι αυτά τα παιδιά θα πρέπει να έχουν χαμηλότερες επιδόσεις στα τεστ νοημοσύνης και άρα είναι λιγότερο ικανά να μάθουν σε σύγκριση με τα άλλα παιδιά στην τάξη. Παρά τις καλές προθέσεις της, αυτό το στερεότυπο μπορεί να διαμορφώσει μια προσδοκία και μια στάση που θα την οδηγούν να αναθέτει «ευκολότερες» εργασίες στους Αφροαμερικανούς μαθητές της, αμβλύνοντας με αυτό τον τρόπο τα κίνητρά τους για μεγαλύτερη προσπάθεια στο σχολείο. Μελέτες επιβεβαιώνουν ότι οι υποθέσεις των εκπαιδευτικών για το ότι «αυτό το παιδί» δεν είναι πιθανό να επιτύχει επειδή προέρχεται από μειονοτική ομάδα ή από «προβληματική» γειτονιά έχουν συχνά ως αποτέλεσμα την παροχή λιγότερων προκλήσεων σε αυτό και τελικώς τη χαμηλή επίδοσή του (Fryer et al., 2011).

Παρά τις διαφορές στις απόψεις από πολιτισμό σε πολιτισμό, οι περισσότεροι άνθρωποι συμμερίζονται μια γενική αντίληψη περί του τι είναι η νοημοσύνη, καθώς οι υποκείμενοι ψυχολογικοί μηχανισμοί της ανθρώπινης νοημοσύνης είναι πιο πολύ όμοιοι παρά διαφορετικοί. Σε αυτές τις διεργασίες συγκαταλέγονται οι ικανότητες για την κατανόηση ενός προβλήματος, τη διάκριση του είδους του, την προετοιμασία μιας λύσης, την εξεύρεση πόρων για την επίλυσή του, τη διαχείριση της διαδικασίας επίλυσης και, τέλος, την αξιολόγηση του αποτελέσματος της συμπεριφοράς. Παρά ταύτα –και αυτό είναι το κλειδί για την κατανόηση της ευφυούς συμπεριφοράς– το ειδικό περιεχόμενο μιας τέτοιας συμπεριφοράς στο καθένα από τα προαναφερόμενα στάδια καθορίζεται από το ειδικό περιβάλλον στο οποίο ζει το άτομο (Farhi, 2007). Ένας Ινδός μετρ στο σκάκι χρησιμοποιεί αυτές τις στρατηγικές για να κάνει συγκεκριμένες κινήσεις στη σκακιέρα, ενώ ένας αγρότης στη Βοσνία, αξιοποιώντας τους ίδιους ψυχολογικούς μηχανισμούς, θα εξασφαλίσει μια καλή συμφωνία όταν αγοράζει ένα νέο τρακτέρ.

Ο αιτιατός, επιστημονικός και βασισμένος σε εμπειρικά γεγονότα συλλογισμός δεν χρησιμοποιείται απαραίτητα σε όλους τους πολιτισμούς και συνεχώς για τη λήψη πρακτικών αποφάσεων (Shea, 1985). Ο τελετουργικός χορός ενός Βραζιλιάνου αρχηγού φυλής μπορεί να θεωρηθεί «μη ευφυής» συμπεριφορά από πολλούς ανθρώπους στο Λονδίνο ή στο Τόκιο: «Κοίτα τον, χορεύει για να σταματήσει τη βροχή!» Εν τω μεταξύ, τα ίδια αυτά σαρκαστικά άτομα πηγαίνουν στις εκκλησίες και στους ναούς τους κάθε εβδομάδα προκειμένου να συμμετάσχουν σε παρόμοιες «μη ευφυείς» τελετουργικές πράξεις. Το ηθικό δίδαγμα είναι ότι πολλοί από εμάς χρησιμοποιούμε τις γνωστικές μας δεξιότητες επιλεκτικά: επιλέγουμε εκείνες που είτε είναι πολιτισμικά κοινές είτε ταιριάζουν καλύτερα στις ανάγκες του τρόπου ζωής μας (Dasen et al., 1979).

Συμβάλλουν οι βιολογικοί παράγοντες στη νοημοσύνη;

Σύμφωνα με τη **νατιβιστική άποψη**, τα περισσότερα γνωστικά φαινόμενα είναι εγγενή και εμφανίζονται ως αποτέλεσμα βιολογικού «προγραμματισμού». Έτσι, η αντίληψη του περιβάλλοντος απαιτεί περιορισμένη

μόνο ενεργητική επεξεργασία από τον οργανισμό. Υποθετικά, σύμφωνα με αυτή την άποψη, τόσο ένα αγόρι στο Νεπάλ όσο και ένα κορίτσι στη Βενεζουέλα αναμένεται να αναπτύξουν κάποια στοιχεία εννοιολογικού συλλογισμού έως την ηλικία των επτά ετών περίπου. Κανείς δεν μπορεί να κάνει αυτά τα παιδιά να αποκτήσουν εννοιολογικό συλλογισμό σε ηλικία τεσσάρων ετών. Αυτή η άποψη υποστηρίζει ότι ως επί το πλείστον οι κληρονομικοί παράγοντες είναι αυτοί που καθορίζουν τόσο το βάθος όσο και το εύρος των νοητικών μας δεξιοτήτων.

Τα παραπάνω δεν είναι κενές δηλώσεις μιας μικρής μερίδας ερευνητών. Κατά τη δεκαετία του 1980, δύο επιστήμονες ρώτησαν περισσότερους από 1.000 ακαδημαϊκούς ζητώντας τη γνώμη τους για τον δείκτη νοημοσύνης, ειδικότερα για τις διαφορές μεταξύ εθνικών ομάδων. Παρόλο που μόνο το 1% υποστήριξε ότι οι διαφορές οφείλονται πάντα σε γενετικούς παράγοντες, περίπου 45% των ερωτηθέντων ανέφεραν ότι οι διαφορές είναι προϊόν τόσο γενετικών όσο και περιβαλλοντικών διαφοροποιήσεων (πολλοί δεν έδωσαν ή δεν ήθελαν να δώσουν μια κατηγορηματική απάντηση). Είναι αξιοσημείωτο ότι, από όλους τους ερωτώμενους, μόνο ένας στους επτά είπε ότι η διαφορά οφείλεται εξ ολοκλήρου σε περιβαλλοντικούς παράγοντες (Snyderman & Rothman, 1988). Ο Γάλλος νευροεπιστήμονας Stanislas Dehaene (2002) ισχυρίστηκε ότι η μαθηματική ικανότητα των ανθρώπων πρέπει να είναι εγγεγραμμένη μέσα στον εγκέφαλο και γενικά να είναι ανεξάρτητη από τη μνήμη και τον συλλογισμό. Επιπλέον, η μαθησιακή εμπειρία του ατόμου, τα σχολικά προγράμματα, ακόμα και η γλώσσα που μιλά (όπως τα γαλλικά) μπορούν ενδεχομένως και να εμποδίσουν την ανάπτυξη ορισμένων εγγενών μαθηματικών δεξιοτήτων. Ο Dehaene επίσης διατυπώνει την άποψη ότι ορισμένες γλώσσες, όπως τα κινέζικα, ευνοούν περισσότερο την ανάπτυξη βασικών μαθηματικών ικανοτήτων από ό,τι κάποιες άλλες γλώσσες.

Περαιτέρω στήριξη στην υπόθεση ότι η ικανότητα ενός ατόμου να επιτυγχάνει υψηλή επίδοση στα γνωστικά τεστ είναι μάλλον βιολογικά «προγραμματισμένη», παρά αποτέλεσμα εκπαιδευτικών προσπαθειών, παρέχει μια μελέτη του Derek Briggs (2001). Ο Briggs βρήκε ότι οι μαθητές που έχουν παρακολουθήσει φροντιστηριακά μαθήματα για την εισαγωγή τους στο πανεπιστήμιο σημειώνουν μικρή μόνο βελτίωση στη βαθμολογία τους. Με άλλα λόγια, είτε οι άνθρωποι μελετούν γι' αυτό το τεστ είτε όχι, τα αποτελέσματα των δύο ομάδων είναι πιθανώς τα ίδια.

Στο πλαίσιο της κριτικής που ασκήθηκε, τα συμπεράσματα της συγκεκριμένης μελέτης δικαιολογήθηκαν από τη μικρή αποτελεσματικότητα των φροντιστηριακών μαθημάτων. Αργότερα και άλλοι ερευνητές υποστήριξαν ότι ορισμένες γνωστικές δεξιότητες δεν είναι δυνατόν να βελτιωθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα, υπονοώντας ότι αυτές οι δεξιότητες είναι «βαθύτερες» ή έχουν πιο σύνθετες ρίζες. Μελέτες σε δίδυμα αδέρφια έδειξαν και αυτές ότι η κληρονομικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στην ανθρώπινη νοημοσύνη. Για παράδειγμα, οι δείκτες νοημοσύνης μονοζυγωτικών διδύμων, είτε αυτοί μεγάλωσαν μαζί είτε χωριστά, εμφάνισαν συσχέτιση σχεδόν +0,90 (Bouchard et al., 1990). Μια μελέτη σε 543 ζεύγη μονοζυγωτικών διδύμων και σε 134 ζεύγη μη μονοζυγωτικών διδύμων στην Ιαπωνία διαπίστωσε σημαντική κληρονομικότητα του δείκτη νοημοσύνης, της τάξης του 0,58 (Lynn & Hattori, 1990). Περίπου είκοσι μελέτες που χρησιμοποίησαν τη μέθοδο της μαγνητικής τομογραφίας για να μετρήσουν τον όγκο του ανθρώπινου εγκεφάλου βρήκαν συνολικά συσχέτιση με τον δείκτη νοημοσύνης (Vernon et al., 2000). Το 25% των περιπτώσεων νοητικής αναπηρίας οφειλόταν σε γνωστές βιολογικές ανεπάρκειες (Grossman, 1983). Επιπρόσθετα, η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης των υιοθετημένων παιδιών συσχετίζεται έντονα με τη βαθμολογία των βιολογικών τους γονέων, ενώ υπάρχει μόνο ασθενής συσχέτιση ανάμεσα στη βαθμολογία των θετών γονέων με αυτή των υιοθετημένων παιδιών (Munsinger, 1978). Η συσχέτιση ανάμεσα στον δείκτη νοημοσύνης δύο βιολογικά μη συγγενών ατόμων που έχουν μεγαλώσει μαζί είναι επίσης σχετικά χαμηλή: +0,20 (Bouchard & McGue, 1981). Είναι επιπλέον γνωστό ότι ο πλούτος του λεξιλογίου ενός ατόμου, δηλαδή ο αριθμός των λέξεων που θυμάται και χρησιμοποιεί στις επικοινωνίες του, μπορεί να εξαρτάται από γενετικές προδιαθέσεις. Παρότι όμως τα δεδομένα δείχνουν υψηλές συσχετίσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, καθώς και ανάμεσα σε αδελφούς και αδελφές ως προς τις νοητικές τους δεξιότητες, τα ίδια αυτά δεδομένα μάς δίνουν πολύ λίγες πληροφορίες για το τι θα συνέβαινε στον δείκτη νοημοσύνης των ανθρώπων εάν ζούσαν σε διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο από αυτό στο οποίο μεγάλωσαν. Εκτός αυτού, ο εντοπισμός γενετικών παραγόντων που εξηγούν τις ατομικές διαφορές και ομοιότητες δεν υπονοεί ότι οι διομαδικές διαφορές –για παράδειγμα, σε εθνικό ή φυλετικό επίπεδο– βασίζονται και αυτές σε γενετικούς παράγοντες (Sternberg, 2004). Το γεγονός ότι η κληρονομικότητα του δείκτη νοημοσύνης είναι

υψηλή δεν σημαίνει ότι οι ατομικές διαφορές στη νοητική λειτουργία είναι μόνιμες. Σημαίνει ότι ορισμένα άτομα έχουν μεγαλύτερη γενετική προδιάθεση να διδαχθούν, να εκπαιδευτούν και να μάθουν κάποιες δεξιότητες από ό,τι άλλα άτομα. Αυτά τα ευρήματα έχουν το μειονέκτημα ότι τεκμηριώθηκαν κάτω από ειδικές κοινωνικές συνθήκες και μέσα σε ειδικά πολιτισμικά πλαίσια (Lynn & Hattori, 1990).

Πέραν των γενετικών παραγόντων, οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι εξετάζουν πώς οι ιδιαίτερες περιβαλλοντικές συνθήκες επηρεάζουν την ανθρώπινη φυσιολογία και κατά πόσο τέτοιες βιολογικές μεταβολές επηρεάζουν τις γνωστικές δεξιότητες. Βρέθηκε, για παράδειγμα, ότι η ύπαρξη ή η έλλειψη μιας χημικής ουσίας σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή θα μπορούσε να επηρεάσει τη συνολική γνωστική επίδοση του πληθυσμού που ζει εκεί. Δείτε κάποιες περιοχές στην Ινδονησία και στην Ισπανία, όπου το ιώδιο είναι ανεπαρκές. Οι κλινικοί επιστήμονες αναφέρουν ότι η έλλειψη ιωδίου στο ανθρώπινο σώμα μπορεί να προκαλέσει σοβαρές ψυχικές και νευρολογικές διαταραχές (βλ. Bleichrodt et al., 1980). Σε συμφωνία με κάποιες προβλέψεις, η βαθμολογία στα γνωστικά τεστ που σημείωσαν παιδιά σε περιοχές με έλλειψη ιωδίου στην Ισπανία και την Ινδονησία ήταν πολύ χαμηλότερη από τη βαθμολογία παιδιών σε γειτονικές περιοχές, όπου η ποσότητα ιωδίου στο νερό ήταν επαρκής.

Ας προχωρήσουμε τώρα στη συζήτηση πρόσφατων μελετών σχετικά με τις γνωστικές διεργασίες, για να καταδείξουμε πώς και σε ποιο βαθμό διαμορφώνονται από πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

Όταν τα τεστ δεν είναι ισοδύναμα:

Πολιτισμική μεροληψία

Στο Κεφάλαιο 3 αναφερθήκαμε στην έννοια της ισοδυναμίας, που αποτελεί μία από τις σημαντικές προϋποθέσεις για οποιαδήποτε συγκριτική μελέτη. Εάν ένα τεστ είναι σχεδιασμένο για μια συγκεκριμένη εθνική ομάδα, οι ερωτήσεις του ή οι δοκιμασίες που περιλαμβάνει μπορεί να μην έχουν την ίδια σημασία για άλλες πολιτισμικές ομάδες. Πολλοί ειδικοί (Berry, 1988· Mishra, 1988· Poortinga & Van der Flier, 1988· Trimble, 2010) δίνουν έμφαση στη σπουδαιότητα ζητημάτων όπως είναι η «πολιτισμική δικαιοσύνη» και η «μεταφορά των τεστ».

Θεωρητικά, υπάρχει η πεποίθηση ότι οι γνωστικές διεργασίες είναι κατά βάση παρόμοιες σε όλα σχεδόν τα υγιή άτομα των διαφορετικών ομάδων. Αυτές οι διεργασίες όμως θα πρέπει να ερμηνεύονται στο πλαίσιο των διαφορετικών προσωπικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών, ψυχολογικών και πολιτισμικών περιστάσεων (Cole et al., 1971). Οι άνθρωποι αναπτύσσουν ανόμοιες γνωστικές δεξιότητες επειδή αυτές διαμορφώνονται σε διαφορετικά πλαίσια. Ένα κορίτσι που φοιτά σε ιδιωτικό σχολείο στο Παρίσι, μένει με τη σαρανταπεντάχρονη μόνη μητέρα του και έχει το δικό του δωμάτιο, προσωπικό υπολογιστή και αρκετές φορητές συσκευές, μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον το οποίο είναι αρκετά διαφορετικό από εκείνο ενός αγοριού από τη Βόρεια Κορέα, το οποίο μοιράζεται το δωμάτιό του με τα άλλα δύο αδέρφια του, φοιτά σε δημόσιο σχολείο, δεν διαθέτει προσωπικό υπολογιστή και έχει πολύ νέους γονείς, οι οποίοι εργάζονται σε εργοστάσιο υποδημάτων. Ένα τεστ ενδέχεται να μετρήσει επαρκώς ορισμένες στοιχειώδεις γνωστικές δεξιότητες σε αυτά τα δύο παιδιά (π.χ. τη σύγκριση του μεγέθους κάποιων αντικειμένων ή τη διάκριση κάποιων χρωμάτων), αλλά αυτό μπορεί να είναι ελάχιστα χρήσιμο για τη μέτρηση άλλων, πολιτισμικά συγκεκριμένων γνωστικών δεξιοτήτων.

Τα περισσότερα τεστ νοημοσύνης ευνοούν συγκεκριμένες εθνικές ομάδες λόγω του λεξιλογίου τους – λόγω δηλαδή των λέξεων και των θεμάτων που χρησιμοποιούνται για τη διατύπωση των ερωτήσεων των τεστ. Για παράδειγμα, κάποια τεστ μπορεί να χαρακτηρίζονται από εσωτερική μεροληψία επειδή χρησιμοποιούν λέξεις που είναι γνωστές μόνο σε ορισμένες ομάδες. Ως αποτέλεσμα, τα μέλη αυτών των ομάδων θα σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία από τα άτομα που δεν ανήκουν σε αυτές τις ομάδες. Προσπαθήστε να λύσετε το ακόλουθο πρόβλημα:

Βρείτε το «παράταιρο»:

τριαντάφυλλο   τουλίπα   μη με λησμόνει   βασιλικός

Η σωστή απάντηση είναι «βασιλικός», επειδή όλες οι υπόλοιπες λέξεις αντιστοιχούν σε άνθη, ενώ ο βασιλικός δεν είναι άνθος. Οι επικριτές αυτού του είδους των ερωτήσεων υποστηρίζουν ότι αν το άτομο δεν έχει γνώσεις για τα διαφορετικά φυτά και άνθη, θα δυσκολευτεί να δώσει τη σωστή απάντηση. Όσοι από εμάς είναι εξοικειωμένοι με τα άνθη θα ευνοηθούν σε αυτή την περίπτωση. Επιπλέον, θα μπορούσε κανείς να υπο-

θέσει ότι τα περισσότερα κορίτσια είναι πιο εξοικειωμένα με τα ονόματα των λουλουδιών από ό,τι τα αγόρια, και άρα τα κορίτσια θα δώσουν περισσότερες σωστές απαντήσεις συγκριτικά με τα αγόρια.

Η πολιτισμική εμπειρία μπορεί να επηρεάζει τη βαθμολογία στα τεστ, και αυτό φαίνεται από το πώς είναι σχεδιασμένα κάποια τεστ. Σε μια μελέτη, για παράδειγμα, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά στη Βρετανία λύνουν τα προβλήματα στα τεστ με πιο δημιουργικό τρόπο από ό,τι οι Ασιάτες μαθητές από το Χονγκ Κονγκ, την Ινδονησία και τη Μαλαισία. Μια εξήγηση για το εύρημα αυτό είναι ότι οι εξεταζόμενοι έπρεπε να δώσουν αριθμητικές λεκτικές απαντήσεις στις ερωτήσεις του τεστ, κάτι που δεν αποτελεί τυπικό τρόπο επίλυσης των προβλημάτων στις ασιατικές κοινωνίες (Wright et al., 1978). Ας δούμε άλλο ένα παράδειγμα του πώς ένα τεστ μπορεί να ευνοήσει τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας. Ένα πολιτισμικά προσανατολισμένο τεστ λεξιλογίου, ειδικό για την αφροαμερικανική κοινότητα, δόθηκε σε παιδιά διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Η βαθμολογία των μαύρων παιδιών ήταν κατά μέσο όρο 87 στα 100, ενώ η μέση βαθμολογία των λευκών παιδιών ήταν μόνο 51 (Williams & Mitchell, 1991). Γενικά, οι μαύροι έφηβοι τα πήγαν καλύτερα από τους λευκούς συνομηλίκους τους σε ασκήσεις ελεύθερης ανάκλησης λέξεων όταν οι κατηγορίες (λέξεις) σχετίζονταν με τις καθημερινές εμπειρίες των Αφροαμερικανών (Hayles, 1991).

Λίγα λόγια για τον «πολιτισμικό αλφαριθμητισμό»

“Αυτός που δεν γνωρίζει ένα πράγμα γνωρίζει κάποιο άλλο.”

Κενυάτικη παροιμία

Τα περισσότερα λεκτικά τεστ νοημοσύνης περιλαμβάνουν κάποια ενότητα γενικών γνώσεων. Προφανώς, η «γενική γνώση» μας βασίζεται σε γεγονότα που έχουν συμβεί σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Τα περισσότερα παιδιά σχολικής ηλικίας στην Ελλάδα γνωρίζουν για τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και την Επανάσταση του 1821. Μαθαίνουν επίσης για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, για το «Όχι» στους Ιταλούς και την αντίσταση στη γερμανική κατοχή κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για τη χούντα των

συνταγματαρχών το 1967, διαβάζουν στο σχολείο ποιήματα του Σεφέρη και του Ελύτη, τραγουδούν συνθέσεις του Χατζιδάκι και του Θεοδωράκη, έχουν ακούσει για τις ελληνικές επιτυχίες στο Eurobasket το 1987 και στο ευρωπαϊκό πρωτάθλημα ποδοσφαίρου το 2004, και έχουν επισκεφθεί την Ακρόπολη, μεταξύ άλλων. Στην Ιταλία, η πολιτισμική γνώση περιλαμβάνει διαφορετικά δεδομένα, συμβάντα και εξελίξεις. Για παράδειγμα, λέξεις και ονομασίες όπως Μπουγκάτι, Ερυθρές Ταξιαρχίες, Γιουβέντους, Δά-ντης, Αντρέα Μποτσέλι, Λουκίνο Βισκόντι και Νίνο Ρότα θα ήταν αναγνω-ρίσιμες στην Ιταλία σχεδόν χωρίς καμία δυσκολία. Θα μπορούσατε εσείς να αναγνωρίσετε αυτά τα ονόματα; Όλα; Η απάντηση είναι όχι, εκτός κι αν έχετε ζήσει στην Ιταλία ή έχετε σοβαρή γνώση της ιστορίας, της πολιτι-κής, του ποδοσφαίρου, της μουσικής και του κινηματογράφου της χώρας.

Ο αλφαριθμητισμός μας είναι θεμελιωμένος στον πολιτισμό μας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι $2 + 2 = 4$ σε όλες τις χώρες. Σχεδόν σε κάθε εγ-γράμματη κοινότητα, ανεξάρτητα από την πολιτισμική της κληρονομιά ή εθνικότητα, ένα αντώνυμο για τον «θάνατο» είναι η λέξη «ζωή». Εκτός όμως από αυτές τις οικουμενικές κατηγορίες –ή αυτές που τουλάχιστον φαίνονται οικουμενικές στους περισσότερους από εμάς– υπάρχει πάντα μια πολιτισμικά συγκεκριμένη γνώση. Προσπαθήστε να σκεφτείτε δικά σας παραδείγματα πολιτισμικά συγκεκριμένης γνώσης από την Ελλάδα ή από άλλη χώρα την οποία γνωρίζετε καλά.

Όσοι διαφωνούν με την ύπαρξη της πολιτισμικής μεροληψίας υπο-στηρίζουν ότι η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης μπορεί να προβλέψει με περισσότερη ή λιγότερη ακρίβεια τη μελλοντική σχολική επιτυχία. Οι ειδικοί που πιστεύουν ότι τα τεστ νοημοσύνης περιέχουν πολύ λίγη με-ροληψία θεωρούν ότι αυτά τα τεστ προβλέπουν την ακαδημαϊκή επίδοση οποιασδήποτε εθνικής ομάδας με τον ίδιο τρόπο που προβλέπουν την επίδοση των λευκών παιδιών και ενηλίκων: ο υψηλός δείκτης νοημοσύ-νης προβλέπει την ακαδημαϊκή επιτυχία και ο χαμηλός δείκτης νοημοσύ-νης προβλέπει τις χαμηλές σχολικές επιδόσεις (Pennock-Roman, 1992). Αυτό σημαίνει ότι οποιοσδήποτε φοιτητής οποιασδήποτε εθνικής ομά-δας που σημειώνει υψηλή επίδοση στα τεστ νοημοσύνης είναι πιθανό να έχει καλύτερους βαθμούς από τον μέσο όρο στο πανεπιστήμιο. Φυσικά, η λέξη «πιθανό» δεν εγγυάται ότι ο φοιτητής αυτός θα έχει οπωσδήποτε καλούς βαθμούς.

Περιβάλλον και νοημοσύνη

Συγκρίνετε τον εαυτό σας με οποιοδήποτε άλλο συμφοιτητή ή συμφοιτήτριά σας. Μπορεί να βρείτε κάποιον άλλο που να έχει ίδια μ' εσάς ηλικία, ύψος, φύλο, εθνικότητα, εισόδημα, ακόμα και τρόπο ζωής. Παρ' όλα αυτά δεν ζείτε σε πανομοιότυπα περιβάλλοντα. Η διαφορετικότητα μας καθορίζεται από περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως είναι οι ατομικές, επαγγελματικές, εκπαιδευτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες. Πράγματι, μια προεξάρχουσα άποψη στην Ψυχολογία –την οποία προσυπογράφουν πολλοί διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι– υποστηρίζει ότι οι ανθρώπινες νοητικές δεξιότητες είναι δυνατόν να επηρεάζονται από εξωτερικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες (Carroll, 1983· Sternberg, 1985). Σε αυτούς τους παράγοντες περιλαμβάνονται η συνολική διαθεσιμότητα πόρων και η δυνατότητα πρόσβασης σε αυτούς, η ποικιλία των αντιληπτικών εμπειριών, ο κυρίαρχος τύπος οικογενειακού κλίματος, οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες, η πρόσβαση σε βιβλία και ταξίδια, η παρουσία ή απουσία πολιτισμικών μαγικών πεποιθήσεων, οι γενικές στάσεις και οι πολιτισμικές πρακτικές. Αυτές και άλλες συνθήκες έχει βρεθεί ότι επηρεάζουν την επίδοση στα τεστ νοημοσύνης (Vernon, 1969). Παράγοντες όπως οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες, η ποιότητα της διδασκαλίας και η επικοινωνία καθηγητή-μαθητή μπορεί επίσης να επηρεάζουν τη βαθμολογία στα τεστ (Irvine, 1983· Mackie, 1983). Ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα (Keats, 1985) και πρόσθετες διδακτικές προσπάθειες (Mishra, 1997) είναι επιπλέον δυνατόν να καθορίσουν το πόσο καλά θα τα πάει ένα άτομο σε ένα τεστ νοημοσύνης. Ορισμένα από αυτά τα προγράμματα εστιάζουν στην καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στη μάθηση και την ακαδημαϊκή επιτυχία. Για παράδειγμα, ο Ogbu (1994) εντόπισε σε Αφροαμερικανούς και σε άλλες μειονοτικές ομάδες στις ΗΠΑ αρνητικές στάσεις απέναντι στην εξέταση με τεστ, αισθήματα απελπισίας και έκθεση σε στερεότυπα που αφορούσαν χαμηλότερες νοητικές επιδόσεις. Ερευνητικά δεδομένα υποστηρίζουν ότι κάποιοι μαύροι μαθητές δεν αποδίδουν καλά σε γνωστικά τεστ επειδή ανησυχούν ότι θα αξιολογηθούν σύμφωνα με το αρνητικό στερεότυπο «εσύ δεν είσαι και τόσο έξυπνος», φοβούμενοι επίσης ότι η κακή τους επίδοση θα επιβεβαιώσει κατόπιν αναπόφευκτα αυτό το στερεότυπο (Steele, 1999). Τέτοια εκπαιδευτικά και επιμορφωτικά προγράμματα έχουν οδηγήσει σε αύξηση των

γενικών κινήτρων επίτευξης σε μαθητές με σχολική αποτυχία (Fryer, et al. 2011).

Υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι η εκπαίδευση μπορεί να αυξήσει τη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης (Skuy et al., 2002). Ο Raven (2000) έδειξε ότι οι μαθητές που ενθαρρύνονταν να ασχοληθούν με σύνθετες γνωστικές δραστηριότητες είχαν ουσιαστική βελτίωση στον αυτοπροσανατολισμό, την κατανόηση και την επάρκεια.

Μελέτες δείχνουν ότι η κατάρκτηση πολλών νοητικών λειτουργιών εξαρτάται από την αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον (Macdonald & Rogan, 1990). Πάρτε, για παράδειγμα, τους εμπόρους στη Δυτική Αφρική, οι οποίοι περνούν το μεγαλύτερο μέρος της ενήλικης ζωής τους ταξιδεύοντας και κάνοντας παζάρια. Μια πολύ γνωστή μελέτη βρήκε ότι οι έμποροι είναι καλύτεροι σε έργα γνωστικών ικανοτήτων –στα οποία περιλαμβάνεται και η επίλυση προβλημάτων– από ό,τι οι ράφτες στη Δυτική Αφρική, οι οποίοι ζουν την ενήλικη ζωή τους κυρίως σε έναν τόπο και δεν χαρακτηρίζονται από τέτοια ποικιλία επαφών με τους πελάτες τους (Petitto & Ginsburg, 1982). Σε άλλο παράδειγμα, τα παιδιά του δρόμου στη Βραζιλία και στην Κολομβία που κερδίζουν τα προς το ζην πουλώντας φρούτα και λαχανικά –ήδη από την ηλικία των 10 ετών ή και μικρότερα– είναι σε θέση να κάνουν με το μυαλό τους αριθμητικούς υπολογισμούς χωρίς λάθη. Τα ίδια παιδιά όμως δεν μπορούν να κάνουν αυτούς τους υπολογισμούς γραπτά, με μολύβι και χαρτί. Επειδή δεν έχουν φοιτήσει στην τυπική εκπαίδευση, δεν γνωρίζουν τους αλγόριθμους της πρόσθεσης και της αφαίρεσης γραπτά (Artekar, 1989). Σε μια άλλη μελέτη ζητήθηκε από παιδιά στην Ευρώπη να κοιτάξουν μια σειρά από εικόνες. Όπως διαπιστώθηκε, τα παιδιά αυτά έτειναν να περιγράφουν τις εικόνες ως μια ακολουθία γεγονότων – σαν να επρόκειτο για εικονογραφημένες ιστορίες κόμικς σε παιδικό περιοδικό. Αντίθετα, τα παιδιά από την Αφρική, τα οποία δεν γνώριζαν πώς είναι τα κόμικς, είχαν την τάση να αναφέρουν ότι οι εικόνες αποτύπωναν μια μοναδική στιγμή στον χρόνο, και όχι μια ακολουθία γεγονότων (Deregowski & Munro, 1974).

Τα παιδιά των Αβορίγινων Αυστραλών σημειώνουν χαμηλότερη βαθμολογία στα λεκτικά τεστ από ό,τι τα παιδιά στις αστικές περιοχές της χώρας. Μια αιτία γι' αυτό μπορεί να είναι η έλλειψη αλληλεπίδρασης. Αν ένα παιδί Αβορίγινας έχει την ευκαιρία να ζήσει μαζί με λευκά παιδιά, η βαθμολογία του στα τεστ λεκτικής ταξινόμησης θα είναι σχετικά παρό-

μοια (Lacey, 1971). Γενικότερα, η σοβαρή απουσία ερεθισμάτων ενδέχεται να καταλήξει στην αποδιοργάνωση μιας σειράς γνωστικών διεργασιών (Sinha & Shukla, 1974).

Ορισμένοι τύποι περιβαλλοντικών επιδράσεων καθορίζουν την εμπειρία του ατόμου από αυτές τις επιδράσεις. Αυτό όμως που καθορίζει τις προσαρμοστικές αντιδράσεις είναι οι εμπειρίες των ανθρώπων. Ως αποτέλεσμα, οι γνωστικές δεξιότητες που παίζουν ουσιαστικό ρόλο στην επιβίωση του ατόμου μπορεί να αναπτυχθούν νωρίτερα από άλλες δεξιότητες (Ferguson, 1956). Για παράδειγμα, τα παιδιά στις κοινωνίες κυνηγών και τροφосуλλεκτών αναπτύσσουν δεξιότητες χωρικού συλλογισμού νωρίτερα από ό,τι οι συνομήλικοί τους σε αγροτικές κοινότητες. Από την άλλη, τα παιδιά στις αγροτικές κοινότητες κατανοούν κάποιες έννοιες, όπως η διατήρηση της ποσότητας, το βάρος και ο όγκος (γνώσεις απαραίτητες για τις αγροτικές δραστηριότητες), πιο γρήγορα συγκριτικά με τα παιδιά από τις νομαδικές ομάδες (Dasen, 1975).

Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν τις ανώτερες νοητικές λειτουργίες, όπως είναι η ικανότητα προγραμματισμού. Ένας τέτοιος παράγοντας είναι η σταθερότητα του περιβάλλοντος. Σε ένα σταθερό περιβάλλον οι περισσότερες αλλαγές είναι προβλέψιμες. Οι άνθρωποι είναι βέβαιοι για τη ζωή τους και νιώθουν ότι ελέγχουν το μέλλον τους. Όταν οι συνθήκες είναι απρόβλεπτες, οι άνθρωποι μπορεί να μη διαθέτουν στρατηγικές προγραμματισμού εξαιτίας της παραδοχής ότι είναι αδύνατον να ελέγξεις την έκβαση οποιουδήποτε σχεδίου σου. Γενικά, σε κοινωνίες και κοινότητες που είναι σταθερές, οι άνθρωποι ίσως έχουν περισσότερες ευκαιρίες να αναπτύξουν τις δεξιότητες προγραμματισμού τους από ό,τι οι άνθρωποι που ζουν σε ασταθή περιβάλλοντα (Strohschneider & Guss, 1998).

Η έλλειψη συστηματικής σχολικής εκπαίδευσης συμβάλλει και αυτή στην αργή ανάπτυξη των στρατηγικών προγραμματισμού. Βεβαίως, η πολυπλοκότητα της καθημερινής ζωής μπορεί να παρέχει τις συνθήκες για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων προγραμματισμού ακόμα και όταν το άτομο έχει περιορισμένη τυπική εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά, αν η πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι ανύπαρκτη και οι περιβαλλοντικές συνθήκες απαιτούν μόνο απλές αποκρίσεις, το άτομο δεν πρόκειται να αναπτύξει σύνθετες στρατηγικές προγραμματισμού.

Κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες

Σε γενικές γραμμές, η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης συσχετίζεται θετικά με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του ατόμου (Neiser et al., 1996). Η σύνδεση ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και στην επίδοση στα τεστ μπορεί να αποκαλυφθεί σε μικρή ηλικία. Έχει διαπιστωθεί ότι ο δείκτης νοημοσύνης ενός παιδιού και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των γονέων του συσχετίζονται θετικά: όσο υψηλότερος ο δείκτης νοημοσύνης του παιδιού, τόσο ανώτερη είναι η κοινωνικοοικονομική θέση των γονέων του (White, 1982). Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε προνομιούχο περιβάλλον σημειώνουν κατά κανόνα υψηλότερη βαθμολογία από τους συνομηλίκους τους που ζουν σε περιβάλλον με στερήσεις (Masters, 1997). Για παράδειγμα, κάποια παιδιά της εθνοτικής ομάδας Γιορούμπα (Δυτική Αφρική), τα οποία ζούσαν σε κοινωνικοοικονομικά ανώτερες, μορφωμένες οικογένειες, σημείωσαν επιδόσεις υψηλότερες για τη νοητική τους ηλικία συγκριτικά με τα παιδιά της ίδιας εθνοτικής ομάδας από μη εγγράμματες οικογένειες (Lloyd & Easton, 1977). Μια παρόμοια τάση διαπιστώθηκε σε τετράχρονα παιδιά Μαορί και γηγενή Πακέχα (δηλαδή μη Μαορί) στη Νέα Ζηλανδία (Brooks, 1976). Συνακόλουθα, δεν βρέθηκαν ουσιαστικές διαφορές στις γνωστικές ικανότητες μη προνομιούχων παιδιών Αβορίγινων της Αυστραλίας και ευρωπαϊκής καταγωγής (Taylor & deLacey, 1974).

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το 2016 στην Ελλάδα περίπου 26% των παιδιών μέχρι 17 ετών ζούσαν επισήμως κάτω από το όριο της φτώχειας. Η φτώχεια είναι δυνατόν να συντελέσει σε χαμηλότερη επίδοση των παιδιών στα τεστ νοημοσύνης και σε χαμηλότερα επίπεδα σχολικής επίτευξης (McLoyd, 1998). Μελέτες έχουν εντοπίσει συνάφεια ανάμεσα στον μητρικό θηλασμό, τη διατροφή και τη γνωστική επίδοση του παιδιού. Ο μητρικός θηλασμός μειώνει την έκθεση του βρέφους σε μεταλλικούς ρύπους, ενώ η χορήγηση μακρών αλύσεων πρωτεϊνών στα βρέφη είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη του εγκεφάλου τους. Οι μητέρες που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα επιλέγουν συχνά να μη θηλάσουν τα βρέφη τους. Στο παρελθόν, για παράδειγμα, οι μαύρες μητέρες στις ΗΠΑ ήταν μόνο κατά το ένα τρίτο πιθανό να θηλάσουν τα βρέφη τους όπως οι λευκές μητέρες (Jensen, 1998). Μια διαχρονική μελέτη 40 ετών έδειξε ότι οι μαθητές από οικογένειες με χαμηλά εισοδή-

ματα, της τάξης των 37.000 δολαρίων το ανώτερο, ήταν λιγότερο πιθανό να αριστεύσουν στα μαθηματικά και στην ανάγνωση (Strauss, 2008). Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση ενός ατόμου μπορεί να επηρεάσει τόσο άμεσα όσο και έμμεσα την επίδοσή του στα τεστ. Για παράδειγμα, τα κοινωνικά περιβάλλοντα με περιορισμένους πόρους έχουν την τάση να ευνοούν την ανάπτυξη συγκεκριμένων γνωστικών χαρακτηριστικών, τα οποία είναι χρήσιμα μόνο γι' αυτά τα περιβάλλοντα. Εάν συγκρίνουμε μεγάλες συστάδες χωρών –για παράδειγμα, τεχνολογικά ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες έναντι παραδοσιακών κοινωνιών– θα δούμε ότι τα μέλη των δυτικών χωρών γενικά σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης (όπως και στα τεστ που δεν περιέχουν πολιτισμικά συγκεκριμένες ασκήσεις, ερωτήσεις και προβλήματα) έναντι των μελών των παραδοσιακών κοινωνιών.

Οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες δείχνουν να επηρεάζουν τη βαθμολογία των εξεταζόμενων στα τεστ νοημοσύνης πολύ πιο αισθητά στις αναπτυσσόμενες παρά στις βιομηχανοποιημένες χώρες. Μια εξήγηση αυτού του φαινομένου είναι ότι στις ανεπτυγμένες χώρες το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών δεν είναι τόσο βαθύ όσο στις αναπτυσσόμενες χώρες. Κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η υψηλή επίδοση στα τεστ νοημοσύνης προβλέπει την υψηλή κοινωνική θέση και το εισόδημα των ανθρώπων (Herrnstein & Murray, 1994). Ο πληθυσμός της μεσαίας τάξης γενικά έχει υψηλότερο δείκτη νοημοσύνης από ό,τι ο πληθυσμός της κατώτερης τάξης. Άραγε αυτό σημαίνει ότι η ατομική κοινωνικοοικονομική επιτυχία είναι εφικτή μόνο όταν το άτομο έχει υψηλές νοητικές δεξιότητες; Αυτό δεν είναι κατ' ανάγκη αληθές. Ναι, ο υψηλότερος δείκτης νοημοσύνης μπορεί να καθορίζει την επιτυχία του ατόμου, ιδίως την κοινωνική του θέση και το εισόδημά του. Παρ' όλα αυτά, η διαθεσιμότητα και η πρόσβαση σε πόρους –ή η έλλειψή τους– μπορεί επίσης να επηρεάζουν τη νοητική δυνατότητα, με αποτέλεσμα την υψηλότερη ή χαμηλότερη επίδοση στα τεστ νοημοσύνης. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η κοινωνική θέση του ατόμου καθορίζει την κοινωνική του κατάσταση και την πρόσβασή του σε πόρους και εξουσία. Οι γονείς της μεσαίας τάξης και οι εύποροι γονείς διατηρούν επαφές και καλλιεργούν προσωπικές και επαγγελματικές σχέσεις με ανθρώπους του ίδιου κοινωνικού στρώματος, ανοίγοντας τον δρόμο έτσι ώστε τα παιδιά τους να ανέλθουν στην κοινωνική κλίμακα. Με άλλα λόγια, η ψυχομετρική αξιολόγηση της νοημοσύνης

από μόνη της δεν μπορεί να αποφανθεί σχετικά με την κοινωνική έκβαση του ατόμου. Υπάρχουν πολλές άλλες μεταβλητές σε αυτή την εξίσωση. Για παράδειγμα, άνθρωποι με τον ίδιο δείκτη νοημοσύνης μπορεί να διαφέρουν εντελώς μεταξύ τους ως προς το εισόδημα και την κοινωνική και επαγγελματική τους θέση.

Ο ρόλος της οικογένειας

Μια εύπορη και μορφωμένη οικογένεια είναι πιθανό να παρέχει στο παιδί καλύτερο υλικό περιβάλλον και να διαθέτει περισσότερους πόρους για την ανάπτυξη του γνωστικού δυναμικού του σε σύγκριση με μια φτωχή οικογένεια. Τυπικά οι γονείς της μεσαίας τάξης διαθέτουν αρκετούς πόρους για να ενισχύσουν τις μαθησιακές εμπειρίες του παιδιού στο σπίτι (Gottfried, 1984). Αυτοί οι γονείς ενδέχεται να είναι μορφωμένοι και συνεπώς να κατανοούν ευρύτερα τη σπουδαιότητα της παιδείας. Έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν αναπτυξιακά παιχνίδια, συμπεριλαμβανομένων βιντεοπαιχνιδιών και λογισμικού υπολογιστών. Οι περισσότεροι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα που θα τους εμπόδιζαν να μιλήσουν με τα παιδιά τους για διάφορα θέματα, να τους παρέχουν ενδιαφέρουσες εμπειρίες και να διεγείρουν τη φαντασία τους. Αντίθετα, οι φτωχές οικογένειες έχουν λιγότερους πόρους και λιγότερες ευκαιρίες να διεγείρουν τη διανοητική ανάπτυξη του παιδιού (Shigaev, 1988). Όταν το κύριο μέλημα των γονέων είναι η παροχή τροφής και ασφάλειας στα μέλη της οικογένειας, τότε η συλλογική επιβίωση –και όχι απαραίτητα η νοητική ανάπτυξη του παιδιού– είναι αυτή που αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο των γονικών δραστηριοτήτων.

Το 2003, για παράδειγμα, τα παιδιά με γονείς ινδικής καταγωγής που ζούσαν στην Αγγλία και τη Σκωτία άριστευσαν έναντι όλων των άλλων μαθητών στο σχολείο. Παρόμοια ήταν τα δεδομένα που αφορούσαν Κινέζους μαθητές και μαθητές από μικτό οικογενειακό υπόβαθρο. Μία από τις ερμηνείες που πρότειναν οι ερευνητές είναι το γεγονός ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι μετανάστες γονείς ξεκινούν τη ζωή τους ως χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι και θεωρούν ότι η μόρφωση των παιδιών τους θα είναι για τα ίδια το κλειδί της επιτυχίας τους στη ζωή. Γι' αυτό και οι συγκεκριμένοι γονείς δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στη σχολική επίδοση των

παιδιών τους (Sonwalkar, 2004). Σε ένα παρόμοιο συμπέρασμα κατέληξε μια μελέτη με 6.000 Αμερικανούς μαθητές μέσης εκπαίδευσης. Σε όλες τις εθνοτικές ομάδες, οι μαθητές των οποίων οι γονείς νοιάζονταν για την ακαδημαϊκή επίδοση των παιδιών τους, και ήταν σε θέση να υποστηρίξουν τις εκπαιδευτικές τους φιλοδοξίες, παρουσίασαν σημαντικά υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση από τους άλλους μαθητές (Hong & Ho, 2005).

Μελέτες δείχνουν ότι οι μετανάστες γονείς από τη βορειανατολική Ασία –όπως οι Κινέζοι, οι Κορεάτες και οι Βιετναμέζοι– συχνά καταφέρνουν να προωθήσουν την ακαδημαϊκή επιτυχία των παιδιών τους. Αντίθετα έχει βρεθεί ότι οι γονείς από ποικίλες ισπανόφωνες εθνοτικές ομάδες είναι λιγότερο επιτυχείς στο ίδιο εγχείρημα. Μήπως αυτό σημαίνει ότι οι ισπανόφωνοι γονείς επενδύουν λιγότερο στο μέλλον των παιδιών τους από ό,τι οι Ασιάτες ομόλογοί τους; Αυτές οι διαφορές είναι πιθανό να οφείλονται στο κοινωνικό υπόβαθρο των οικογενειών των μεταναστών και στους λόγους για τους οποίους μετανάστευσαν οι οικογένειες: κάποιες από αυτές μετανάστευσαν για να γλιτώσουν από τη βία, άλλες για να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση και ορισμένες για να προσφέρουν μια «καλύτερη ζωή» στα παιδιά τους (Schwartz et al., 2011). Αυτοί οι λόγοι ενδέχεται να είναι αλληλένδετοι και πρέπει να διεξαχθούν νέες μελέτες για την αποσαφήνισή τους.

Έχει βρεθεί ότι η επίδοση στα τεστ νοημοσύνης μειώνεται σε συνάρτηση με τη σειρά γέννησης του παιδιού στην οικογένεια. Σύμφωνα με μια θεωρία, αυτή η τάση ελάχιστα σχετίζεται με βιολογικούς παράγοντες (Munroe & Munroe, 1983). Κάθε ανώριμο μέλος μιας οικογένειας αναπτύσσει νοημοσύνη που συνδέεται με το διανοητικό επίπεδο των ηλικιακά μεγαλύτερων μελών της. Το πρωτότοκο παιδί στην οικογένεια απολαμβάνει το αρχικό πλεονέκτημα ενός άμεσου περιβάλλοντος αποτελούμενου από μόνο ένα παιδί και τους ενήλικους γονείς, οι οποίοι διαθέτουν ένα συγκεκριμένο σύνολο γνωστικών δεξιοτήτων. Όταν γεννηθεί ένα δεύτερο παιδί, εισέρχεται σε ένα περιβάλλον το οποίο αποτελείται από το ίδιο, τους γονείς και το πρωτότοκο παιδί. Έτσι, το διανοητικό περιβάλλον που αντιμετωπίζει το πρωτότοκο παιδί είναι γενικά «ανώτερο» από εκείνο που αντιμετωπίζει το δεύτερο παιδί και ούτω καθεξής.

Αυτά τα δεδομένα, παρότι αντικρουόμενα, βρίσκουν πρόσθετη υποστήριξη από κάποιες άλλες μελέτες. Για παράδειγμα, η συνεχιζόμενη αύξηση του δείκτη νοημοσύνης στον αφροαμερικανικό πληθυσμό συσχετί-

ζεται με το όλο και μικρότερο μέγεθος της οικογένειας από τη δεκαετία του 1970 έως σήμερα. Τα παιδιά από ολιγομελείς οικογένειες σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης από ό,τι οι ομόλογοί τους από πολυπληθέστερες οικογένειες (Vincent, 1991). Χρειάζεται ωστόσο ιδιαίτερη προσοχή σε τέτοιες ερμηνείες. Πρώτον, η σχέση εδώ μπορεί να είναι αντίστροφη: η υψηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης ενδέχεται να δηλώνει μεγαλύτερες γνωστικές ικανότητες, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τις στάσεις των ατόμων για την εγκυμοσύνη και τον έρωτα χωρίς προφυλάξεις. Μια άλλη εύλογη εξήγηση για τη μεταβολή στη βαθμολογία των τεστ είναι η σημαντική αύξηση του μορφωτικού επιπέδου των γονέων στις οικογένειες των μαύρων κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990.

Η επιρροή των γονέων μπορεί να είναι ένας από τους παράγοντες που συμβάλλουν στη διαφορά της βαθμολογίας στα τεστ νοημοσύνης μεταξύ λευκών και άλλων εθνοτικών ομάδων –κυρίως μειονοτήτων– που αντιπροσωπεύουν τη μεσαία τάξη. Οι γονείς από μειονοτικές ομάδες είναι πιθανό να είναι λιγότερο μορφωμένοι από τον γενικό πληθυσμό. Όπως προαναφέρθηκε, οι γνωστικές δεξιότητες των γονέων συμβάλλουν στην ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων του παιδιού. Επιπλέον, κάποιοι γονείς από μειονοτικές ομάδες μπορεί να δίνουν μικρότερη προσοχή στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες των παιδιών τους από ό,τι οι οικογένειες των λευκών. Συνολικά, η έλλειψη ευκαιριών και η απουσία επιτυχιών μπορεί να προκαλέσει τέτοιες στάσεις. Από την άλλη μεριά, οι Αμερικανοί κινεζικής και ιαπωνικής καταγωγής δίνουν έμφαση στη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης των παιδιών τους και τη βλέπουν ως τη μοναδική ευκαιρία για μελλοντική πρόοδο. Εν μέρει λόγω των οικογενειακών αξιών και εν μέρει χάρη στην ακαδημαϊκή τους επιτυχία, οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής επιδιώκουν την πρόσληψή τους σε επιστημονικά, διοικητικά ή τεχνικά επαγγέλματα πολύ περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη εθνοτική ομάδα (Flynn, 1991· Schwartz et al., 2011).

«Φυσική επιλογή» και νοητική επίδοση

Σύμφωνα με την αρχή της «κωδωνοειδούς» κατανομής, μια κανονική κατανομή της επίδοσης στα τεστ νοημοσύνης οποιουδήποτε πληθυσμού

μπορεί να χωριστεί χονδρικά σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: στους ανθρώπους με χαμηλή, μέση και υψηλή επίδοση. Αυτή η ίδια αρχή μπορεί επίσης να ισχύει για το ύψος των ανθρώπων. Παρότι όμως η κωδωνοειδής κατανομή του δείκτη νοημοσύνης και η κωδωνοειδής κατανομή του ύψους των ανθρώπων έχουν παρόμοια μορφή, το νόημα που τους δίνουν οι άνθρωποι μπορεί να είναι αρκετά διαφορετικό. Για παράδειγμα, βρίσκουμε ανθρώπους κάθε ύψους σε διάφορους κοινωνικούς κύκλους και διαφορετικά επαγγέλματα, καθώς και με ποικίλη νοημοσύνη. Η θέση ενός ατόμου στην κωδωνοειδή κατανομή του ύψους μπορεί να βρίσκεται δίπλα στην αντίστοιχη πολλών τύπων ανθρώπων με τους οποίους το άτομο δεν έχει αλληλεπιδράσει ποτέ στην καθημερινότητά του.

Η κωδωνοειδής κατανομή του δείκτη νοημοσύνης είναι κάτι πολύ διαφορετικό. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, οι άνθρωποι με υψηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης υπερεκπροσωπούνται στις τάξεις των γιατρών, των επιστημόνων, των δικηγόρων και των ανώτερων στελεχών επιχειρήσεων. Τα άτομα με χαμηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης υπερεκπροσωπούνται στις τάξεις των ωφελούμενων από την κοινωνική πρόνοια, των ανύπαντρων μητέρων, των χρηστών ουσιών και των παιδιών που εγκαταλείπουν νωρίς το σχολείο (βλ. π.χ. Rushton & Jensen, 2005).

Ίσως δεν υπάρχει τίποτα το ασυνήθιστο στους ανθρώπους με παρόμοια ενδιαφέροντα και επαγγέλματα που τείνουν να επικοινωνούν πολύ συχνότερα μεταξύ τους παρά με ανθρώπους από άλλα επαγγέλματα και ενδιαφέροντα. Για παράδειγμα, η υψηλή βαθμολογία σε τεστ νοημοσύνης δηλώνει ότι είναι πιθανό: (1) να φοιτάτε στο πανεπιστήμιο· (2) να φοιτάτε σε πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών· (3) να εργάζεστε σε περιβάλλον που ευνοεί τις συναντήσεις και τις φιλίες με ανθρώπους παρόμοιου μορφωτικού επιπέδου και ίσως νοημοσύνης· και (4) να παντρευτείτε κάποιον/α με μορφωτικό υπόβαθρο παρόμοιο με το δικό σας. Παρομοίως, οι άνθρωποι με χαμηλότερη βαθμολογία σε τεστ νοημοσύνης είναι πιθανό να αναζητήσουν την αγάπη και τη φιλία σε άτομα του ίδιου γνωστικού επιπέδου. Γι' αυτό και, όπως υποστηρίζουν οι Herrnstein και Murray (1994), με το πέρασμα του χρόνου έχουν «δημιουργηθεί» δύο πόλοι ανθρώπων: αυτοί με σχετικά υψηλή και εκείνοι με σχετικά χαμηλή νοητική επίδοση. Οι πρώτοι βρίσκονται σε πλεονεκτική κοινωνική θέση, ασκούν εργασίες υψηλού κύρους, έχουν ικανοποιητικό εισόδημα και απολαμβάνουν καλές συνθήκες διαβίωσης. Οι δεύτεροι βρίσκονται στο μη προνομιούχο στρώ-

μα της χαμηλά αμειβόμενης εργασίας, του ασταθούς κοινωνικού περιβάλλοντος και των χαμηλής ποιότητας συνθηκών διαβίωσης.

Δυστυχώς, για διάφορους λόγους, πολλοί εκπρόσωποι εθνοτικών μειονοτήτων παραμένουν στη μη προνομιούχα ομάδα. Η χαμηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης, όπως αναφέρθηκε, προβλέπει χαμηλή ακαδημαϊκή επίδοση και λιγότερες ευκαιρίες για καλή εργασία με υψηλό εισόδημα. Η έλλειψη πόρων συμβάλλει σημαντικά στο να παραμείνουν αυτά τα άτομα σε κοινότητες με χαμηλά εισοδήματα. Οι χαμηλές αποδοχές και οι χαμηλής αξίας ιδιοκτησίες αποφέρουν πολύ μικρότερους φόρους συγκριτικά με αυτούς που συγκεντρώνονται από τις εύπορες περιοχές. Έτσι, τα δημόσια σχολεία –τα περισσότερα από τα οποία στις ΗΠΑ χρηματοδοτούνται από πόρους της τοπικής αυτοδιοίκησης και όχι της κεντρικής κυβέρνησης– δεν μπορούν να προσφέρουν στα μέλη της κοινότητας υψηλής ποιότητας εκπαίδευση, εφάμιλλη με αυτήν που παρέχεται στα σχολεία των εύπορων περιοχών. Οι κακές κτιριακές εγκαταστάσεις, η έλλειψη εξειδικευμένου εκπαιδευτικού προσωπικού και η ανυπαρξία σύγχρονου εκπαιδευτικού εξοπλισμού επηρεάζουν την ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων των μαθητών. Επιπλέον, όπως είδαμε πιο πάνω, η φτώχεια ευθύνεται για μια σειρά έμμεσων επιπτώσεων στη νοητική ανάπτυξη παιδιών και ενηλίκων. Η συζήτηση αυτή δείχνει πώς το μοντέλο οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης και η κοινωνική διαστρωμάτωση μιας χώρας έχουν επιπτώσεις σε μεταβλητές ψυχολογικού ενδιαφέροντος, όπως είναι ο δείκτης νοημοσύνης.

Πολιτισμικές αξίες της νόησης

“ Αυτός που γνωρίζει τους άλλους είναι μορφωμένος· αυτός που γνωρίζει τον εαυτό του είναι σοφός. ”

Λάο Τσε (604-531 π.Χ.) - Κινέζος φιλόσοφος

Από μια εθνοκεντρική οπτική, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα πιο «πολύτιμα» χαρακτηριστικά για οποιαδήποτε διαδικασία επίλυσης προβλημάτων είναι οι αποτελεσματικές αναλυτικές δεξιότητες, οι λογικοί αλγόριθμοι και ο γρήγορος κριτικός συλλογισμός. Ωστόσο μια τέτοια άπο-

ψη –παρότι δημοφιλής– δεν ισχύει για όλους τους πολιτισμούς. Κάποιες κοινωνίες δίνουν αξία στον κριτικό συλλογισμό και σε γνωστικές ικανότητες διαφορετικές από εκείνες που αξιολογούνται υψηλά στη δυτική κουλτούρα (Berry, 1988). Σε κάποιες κοινωνίες εκτιμάται η ολιστική (παρά η αναλυτική) διαδικασία λήψης αποφάσεων, δηλαδή αυτή που δίνει έμφαση στη σπουδαιότητα του όλου (Dasen, 1984· Serpell, 1993). Σε τέτοιες περιπτώσεις, πιο κατάλληλη οδός δράσης θεωρείται ο προσεκτικός στοχασμός παρά η ταχύτητα και η αμεσότητα της απόκρισης. Σε αυτές τις αγροτικές κυρίως κοινωνίες, το προτιμώμενο γνωστικό ύφος είναι γενικά η συλλογική συζήτηση παρά ο ατομικός συλλογισμός. Γι' αυτό και σε τέτοιες κουλτούρες τα άτομα που εξετάζονται με ένα τυπικό δυτικό ψυχομετρικό εργαλείο είναι πιθανό να επιδείξουν χαμηλό επίπεδο γνωστικής ανάπτυξης με βάση τα κριτήρια που μετρούν μόνο την ανεξαρτησία και την ταχύτητα διαμόρφωσης κρίσεων.

Ο Nisbett (2003) κατέδειξε τις διαφορές γνωστικού ύφους σε φοιτητές από τη Δύση και την Άπω Ανατολή. Χρησιμοποιώντας πειραματικά δεδομένα, βρήκε ότι οι φοιτητές από την Κίνα, την Κορέα και την Ιαπωνία έτειναν να είναι περισσότερο ολιστικοί στις αντιλήψεις τους από ό,τι οι φοιτητές δυτικής προέλευσης, όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 4. Με άλλα λόγια, οι φοιτητές από την Άπω Ανατολή συνηθίζουν να βλέπουν και να θυμούνται τα αντικείμενα σαν να είναι αλληλένδετα, ενώ οι φοιτητές από τη Δύση δίνουν προσοχή στις λεπτομέρειες και σε ζητήματα που σαφώς ξεχωρίζουν (Masuda & Nisbett, 2006). Άλλες μελέτες επίσης δείχνουν ότι τα νήπια στον δυτικό κόσμο μαθαίνουν τα ουσιαστικά πιο γρήγορα από τα ρήματα, ενώ τα νήπια στην Άπω Ανατολή μαθαίνουν πιο γρήγορα τα ρήματα (που δηλώνουν συνδέσεις ανάμεσα σε αντικείμενα). Διαφορές στο ύφος συλλογισμού παρατηρήθηκαν μεταξύ Κινέζων και Αμερικανών ευρωπαϊκής καταγωγής σε μια συγκριτική μελέτη η οποία αποκάλυψε ότι οι Κινέζοι φοιτητές, τόσο οι δίγλωσσοι όσο και εκείνοι που δεν μιλούσαν αγγλικά, οργάνωναν τα αντικείμενα σε εικόνες με πιο συσχετιστικό και λιγότερο κατηγορικό τρόπο από ό,τι οι Ευρωαμερικανοί (Ji et al., 2004).

“ Η επιθυμία να γίνουν τα πράγματα γρήγορα τα εμποδίζει να γίνουν σωστά. ”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

«Κινεζικός τρόπος» σκέψης; Συγκρίνοντας τον Σωκράτη με τον Κομφούκιο

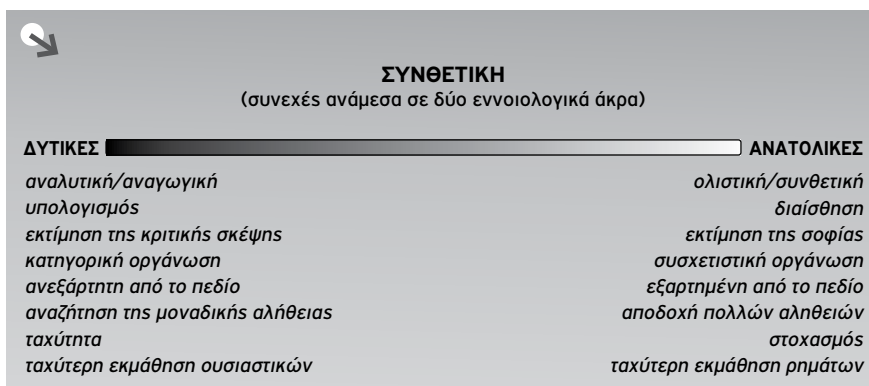
Συμφωνείτε ότι υπάρχει ένας ειδικός, μοναδικός, κινεζικός τρόπος σκέψης και επεξεργασίας της πληροφορίας; Πιστεύετε ότι υπάρχει ένα ειδικό ευρωπαϊκό ή δυτικού τύπου στυλ; Σύμφωνα με μια άποψη, θα πρέπει να υπάρχει ένας ειδικός «πολιτισμικός» τρόπος ο οποίος έχει τις ρίζες του στα έθιμα και στα πρώιμα ευρωπαϊκά και κινεζικά φιλοσοφικά συστήματα. Οι υποστηρικτές αυτού του επιχειρήματος χρησιμοποιούν το παράδειγμα των διδασχών δύο επιφανών φιλοσόφων από την Κίνα και την Ελλάδα – και την επίδρασή τους στις γενικές μαθησιακές αρχές που καλλιεργήθηκαν στον κινεζικό και στον δυτικό (ευρωπαϊκό) πολιτισμό. Λέγεται ότι ο Σωκράτης, ο οποίος συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό στη δυτική λόγια σκέψη, εκτιμούσε την κριτική σκέψη και τον σκεπτικισμό ενθαρρύνοντας την υποβολή ερωτήσεων σε θέματα κοινής γνώσης. Δίδαξε στους μαθητές του, και κατ'επέκταση σε εκατομμύρια οπαδών της σκέψης του από τις μετέπειτα γενεές, να είναι ανεξάρτητοι στοχαστές και να παράγουν τις δικές τους ιδέες. Ο Κομφούκιος, αντίθετα, εκτιμούσε την κοπιώδη, έγκριτη και πραγματιστική απόκτηση ουσιαστικής γνώσης που βασιζόταν στον σεβασμό προς τους δασκάλους και στη διαρκή αναζήτηση προτύπων χρήσιμης συμπεριφοράς προς μίμηση (Tweed & Lehman, 2002· Yang & Sternberg, 1997). Ενώ ο Κομφούκιος παρότρυνε τους μαθητές του να σέβονται τους γηραιότερους, ο Σωκράτης τους προέτρεπε να τους αμφισβητούν.

Εάν αποδέχεστε αυτά τα επιχειρήματα, είναι πιθανό να συμφωνείτε με την ιδέα ότι υπάρχουν πρότυπα μάθησης και σκέψης που βασίζονται στον πολιτισμό. Έτσι ο Σωκράτης ενσωμάτωσε τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του «τυπικού» Ευρωπαίου μαθητή, που είναι πρώτα από όλα κριτικός στοχαστής, ενώ ο Κομφούκιος ενσωμάτωσε τα χαρακτηριστικά του «τυπικού» Κινέζου μαθητή, που είναι αποτελεσματικός ακόλουθος και προσανατολισμένος στη λύση προβλημάτων.

Εάν διαφωνείτε με τα παραπάνω επιχειρήματα, είναι πιθανό να υποστηρίζετε ότι ο σεβασμός της αυθεντίας, η αποδοχή των δασκάλων και η αναζήτηση πρακτικών εφαρμογών της γνώσης αποτελούν οικουμενικά χαρακτηριστικά κάθε εκπαιδευτικού συστήματος – ελληνικού, κινεζικού ή μεξικανικού. Δεν είναι συνεπώς σωστό να τα αποδώσουμε αποκλειστικά σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό ή σε κάποια άλλη φιλοσοφική θεώρηση (Li, 2003).

Ποια πλευρά από τις δύο βρίσκετε ευκολότερο να υποστηρίξετε και γιατί; Εάν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στον κινεζικό και τον μη κινεζικό τρόπο σκέψης, ποια είναι τα πρακτικά, με όρους «πραγματικής ζωής», αποτελέσματα τέτοιων διαφορών;

Σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση για την ερμηνεία της βαθμολογίας των τεστ γενικής νοημοσύνης, το πρόβλημα έγκειται στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι στους διάφορους πολιτισμούς εκτιμούν και αντιλαμβάνονται τη νοημοσύνη. Για παράδειγμα, όπως προαναφέρθηκε, η θεώρηση της νοημοσύνης ως γρήγορης και αναλυτικής δεν είναι κοινή σε όλους τους πολιτισμούς. Εάν η θεώρηση της μίας ομάδας περιλαμβάνει τη λεπτομέρεια και την ακρίβεια των αποκρίσεων, ενώ η άλλη ομάδα δεν αναφέρει τα ίδια χαρακτηριστικά (αλλά προτείνει τον αυτοσχεδιασμό ως στοιχείο της νοημοσύνης), τότε η ακρίβεια δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο για να συγκριθούν οι δύο ομάδες (Berry, 1969) (βλ. Σχήμα 5.1).

ΣΧΗΜΑ 5.1
Νοημοσύνη: δυτικές και ανατολικές αντιλήψεις

Στις ΗΠΑ οι διαφορετικές εθνοτικές ομάδες ενδέχεται να χρησιμοποιούν διαφορετικά πλαίσια αναφοράς για τη νοημοσύνη (Heath, 1983· Okagaki & Sternberg, 1993). Για παράδειγμα, οι Αμερικανοί ευρωπαϊκής καταγωγής δίνουν συνήθως έμφαση στη σπουδαιότητα γνωστικών δεξιοτήτων όπως η απομνημόνευση, η ταξινόμηση και η επίλυση προβλημάτων, ενώ άλλες ομάδες δίνουν έμφαση σε χαρακτηριστικά όπως τα κί-

νητρα, οι κοινωνικές ικανότητες και οι πρακτικές δεξιότητες. Υπό το φως αυτής της διαπίστωσης, ο Sternberg (1997) βρήκε ότι η έμφαση στις τυπικές νοητικές ικανότητες δεν παρέχει ίσες ευκαιρίες σε πολλά άτομα με υψηλές δημιουργικές και πρακτικές νοητικές ικανότητες. Για παράδειγμα, σε μετρήσεις της δημιουργικότητας, της ευελιξίας και της αυθεντικότητας, τα μαύρα παιδιά και τα παιδιά από άλλες μειονοτικές ομάδες κατά κανόνα τα πηγαίνουν καλά, συχνά μάλιστα καλύτερα από ό,τι τα λευκά παιδιά (Hayles, 1991).

Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι οι νοητικές δεξιότητες αποτιμώνται ανάλογα με τα πρότυπα της ομάδας. Για παράδειγμα, εάν ο πολιτισμός δίνει έμφαση στο κυνήγι, τότε η καλή όραση ενός ατόμου και η ικανότητά του για γρήγορες οπτικές κρίσεις θα συμβάλουν στο να θεωρηθεί εξαιρετικά προσαρμοστικό. Σε άλλους πολιτισμούς, η ταχύτητα απόκρισης δεν θεωρείται τόσο σημαντική όσο η κριτική εκτίμηση ενός έργου ή ενός προβλήματος που πρέπει να επιλυθεί. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι, ως εκπρόσωποι ενός συγκεκριμένου πολιτισμού, ορίζουν τη νοημοσύνη. Εάν υποστηρίξουμε αυτό το επιχειρήμα, εισερχόμαστε αναπόφευκτα στο πεδίο του πολιτισμικού σχετικισμού (βλ. Κεφάλαιο 1). Γιατί συμβαίνει αυτό; Επειδή θα αμφισβητήσουμε την ύπαρξη οικουμενικών κριτηρίων για τις ανθρώπινες διανοητικές δραστηριότητες, ανεξάρτητα από το πλαίσιο στο οποίο αυτές επισυμβαίνουν. Αλλά και ο πολιτισμικός σχετικισμός μπορεί να αμφισβητηθεί. Για παράδειγμα, πιστεύετε ότι σε μια εποχή οικονομικής παγκοσμιοποίησης και διεθνούς επικοινωνίας οι άνθρωποι μπορούν, ενδέχεται και ίσως πρέπει να αναπτύξουν παρόμοιες αντιλήψεις για το ποιες συγκεκριμένες νοητικές ικανότητες είναι οικουμενικά προσαρμοσμένες και εκτιμητές;

Έγιναν πολλές προσπάθειες να εξηγηθούν οι διαφορές ανάμεσα σε δυτικούς και αφρικανικούς πολιτισμούς όσον αφορά τις πολιτισμικές αξίες και απόψεις για την υγιή γνωστική λειτουργικότητα και την ευφυΐα. Ο Boykin (1994), για παράδειγμα, υποστήριξε ότι οι μαύροι έχουν την τάση να απορρίπτουν τις υλιστικές πεποιθήσεις και να αποδέχονται την επιρροή των μη υλικών δυνάμεων πολύ περισσότερο από ό,τι άλλες ομάδες. Οι μαύροι εκτιμούν τα υψηλά επίπεδα διέγερσης και ενέργειας, και δίνουν έμφαση στη σημασία των συναισθημάτων και της εκφραστικότητας. Εξάλλου, η αφροαμερικανική κουλτούρα έχει τις ρίζες της στην πνευματικότητα, στην αρμονία, στο θυμικό και στα λεκτικά στοιχεία της επικοι-

ωνίας. Αυτά τα χαρακτηριστικά μπορεί να μην ταιριάζουν με τις δυτικές αξίες του ορθολογισμού, του υπολογισμού, της πειθαρχίας, του ατομικισμού και της επίτευξης, που είναι ενσωματωμένες στα τεστ νοημοσύνης. Ο ίδιος συγγραφέας υποστηρίζει επίσης ότι η όλη ιδέα της αξιολόγησης της νοημοσύνης μπορεί να είναι ξένη στην αφροαμερικανική νοοτροπία.

Οι περισσότερες μη αφρικανικές θεωρίες της συμπεριφοράς, σύμφωνα με τους Baldwin και συνεργάτες (1991), αναδεικνύουν τον κρίσιμο ρόλο της ικανοποίησης των επιθυμιών. Η μαύρη Ψυχολογία επισημαίνει ότι ο ουσιαστικός στόχος της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι η επιβίωση. Επιπλέον, η αφρικανική θεολογία δέχεται ότι η πιο άμεση εμπειρία του εαυτού είναι εκείνη που περνά μέσω του θυμικού. Γι' αυτό και τα τεστ νοημοσύνης, σύμφωνα με τον Baldwin, δεν μπορούν να μετρήσουν την ψυχοσύνθεση των ατόμων που μεγάλωσαν στην Αφρική ή σε αφροαμερικανικές κουλτούρες. Η νοημοσύνη, από την οπτική της αφρικανικής Ψυχολογίας, είναι μια συλλογική ηθική ευθύνη.

Ο Shade (1992) υποστήριξε ότι οι Αφροαμερικανοί εκτιμούν ένα μοναδικό **γνωστικό ύφος** – έναν τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι οργανώνουν και κατανοούν τον κόσμο. Σε μελέτη 178 μαθητών λυκείου, οι Αφροαμερικανοί συμμετέχοντες έτειναν να είναι αυθόρμητοι, ευέλικτοι, ανοιχτόμυαλοι και με λιγότερο δομημένη αντίληψη για τους ανθρώπους, τα γεγονότα και τις ιδέες. Οι Ευρωπαϊκοί του δείγματος παρουσιάζονταν αυτορρυθμιζόμενοι, επικριτικοί και λιγότερο ανοιχτόμυαλοι από τους ομολόγους τους. Σε μια άλλη μελέτη διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά αφροαμερικανικής καταγωγής μάθαιναν γενικά με τρόπους που χαρακτηρίζονταν από συναισθηματική έμφαση, αρμονία, ολιστικές απόψεις, εκφραστική δημιουργικότητα και μη λεκτική επικοινωνία (Wills, 1992). Ορισμένοι εξηγούν την κάτω του μέσου όρου τυπική επίδοση των Αφροαμερικανών παιδιών στα σταθμισμένα τεστ υποστηρίζοντας ότι αυτά τα τεστ δίνουν έμφαση στην αφηρημένη, αναλυτική σκέψη που εκτιμάται από τους Ευρωπαίους – χαρακτηριστικό το οποίο υποβαθμίζεται κάπως από τους μαύρους (Whethrick & Deregowski, 1982).

Σε μελέτες φάνηκε επίσης ότι οι μη ευρωπαϊκής καταγωγής μαθητές χρησιμοποιούν διαφορετικό γνωστικό ύφος επεξεργασίας της πληροφορίας: εξαρτώνται περισσότερο από το πεδίο σε σχέση με τους Ευρωπαίους ομολόγους τους μέσα στην τάξη (Kush, 1996). Οι **εξαρτώμενοι από το πεδίο** μαθητές δίνουν, για παράδειγμα, μεγαλύτερη προσοχή σε εξωτερικά

συγκείμενα και σε εξωτερικές αναφορές και οδηγίες κατά την εκπόνηση των μαθησιακών δραστηριοτήτων. Οι **ανεξάρτητοι από το πεδίο** μαθητές τείνουν να είναι αυτόνομοι στη μάθηση, στην επίλυση προβλημάτων και στη λήψη αποφάσεων. Βρέθηκε ότι στο αμερικανικό ακαδημαϊκό πλαίσιο οι ανεξάρτητοι από το πεδίο μαθητές είναι πιο επιτυχημένοι από ό,τι οι εξαρτημένοι από το πεδίο συμμαθητές τους. Παρότι το γνωστικό ύψος ενός ατόμου καθορίζεται από πολλούς παράγοντες, μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι σε ατομικιστικούς πολιτισμούς, όπως είναι η Γερμανία και οι ΗΠΑ, τείνουν να είναι περισσότερο ανεξάρτητοι από το πεδίο σε σύγκριση με ανθρώπους σε συλλογικούς πολιτισμούς, όπως είναι η Ρωσία και η Μαλαισία. Αυτό έχει καταδειχθεί σε ποικίλες διαπολιτισμικές μελέτες (Kuhnen et al., 2001).

Η ιδεολογία επίσης επηρεάζει αυτό που οι άνθρωποι μιας δεδομένης χώρας αξιολογούν ως πιο σημαντικό στις γνωστικές δεξιότητες. Αναλογιστείτε αυτό: εάν οι αρχές και οι φορείς εξουσίας, όποιοι κι αν είναι αυτοί –κεντρική κυβέρνηση ή τοπικό αφεντικό– λαμβάνουν τις περισσότερες αποφάσεις για τη δική σας ζωή, τότε ο αριθμός των επιλογών που θα έχετε εσείς προφανώς θα είναι περιορισμένος. Με δεδομένο αυτό τον περιορισμό, ο αριθμός των δραστηριοτήτων που είναι διαθέσιμες σ' εσάς θα είναι επίσης περιορισμένος, κι αυτό είναι δυνατόν να επηρεάζει τη δημιουργικότητα και την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων σας. Για παράδειγμα, η δημιουργική σκέψη και η αυτοέκφραση χαίρουν μεγάλης εκτίμησης στις δυτικές δημοκρατικές κοινωνίες. Το παράδοξο είναι ότι η δημιουργική σκέψη δεν αποτελεί απαραίτητα προσόν στις απολυταρχικές κοινωνίες. Και τούτο διότι αυτός ο τύπος σκέψης μπορεί να κάνει το άτομο να ξεχωρίσει από τη μάζα, πράγμα που δεν εκτιμάται ούτε γίνεται ανεκτό από τους κατέχοντες την εξουσία. Η ίδια λογική μπορεί να ισχύει και για κοινωνίες που προάγουν τη δογματική σκέψη και τιμωρούν την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών (Shiraev & Sobel, 2006).

▲ Άσκηση 5.1

Αναλύοντας την ακόλουθη ιστορία, να θυμάστε την κρίσιμη αρχή της διάκρισης μεταξύ διχότομων και συνεχών μεταβλητών. Ο Jackson (1991) εισάγει τις ακόλουθες υποθέσεις σχετικά με τις γνωστικές δεξιότητες των Αφροαμερικανών:

- Οι μαύροι στις ΗΠΑ αντιλαμβάνονται τα γεγονότα ως ενιαία εικόνα, ενώ οι λευκοί αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα ως τεμαχισμένη σε μέρη.
- Οι Αφροαμερικανοί προτιμούν τον συλλογισμό που βασίζεται σε παράγοντες πλαισίου και σε διαπροσωπικούς παράγοντες, ενώ οι Ευρωαμερικανοί προτιμούν τον επαγωγικό και τον παραγωγικό συλλογισμό.
- Οι μαύροι προτιμούν να αναφέρονται προσεγγιστικά στον χώρο, στους αριθμούς και στον χρόνο. Οι Ευρωαμερικανοί προτιμούν την ακρίβεια που βασίζεται στην έννοια του μονοδιάστατου χρόνου και του «αντικειμενικού» χώρου μεταξύ των ατόμων.
- Οι Αφροαμερικανοί προτιμούν να εστιάζουν στους ανθρώπους και στις δραστηριότητές τους, σε αντίθεση με τους Ευρωαμερικανούς, οι οποίοι δείχνουν μια τάση για πράγματα βασισμένα στον ευρωκεντρικό προσανατολισμό και σε αντίστοιχες νόρμες.
- Οι μαύροι προτιμούν τη συνεργασία, τη διατήρηση της ζωής, τις σχέσεις και τη συλλογική ευθύνη, ενώ οι Ευρωαμερικανοί προτιμούν τον ανταγωνισμό, τη σύγκρουση, τον έλεγχο της ζωής, την ιδιοκτησία και τα ατομικά δικαιώματα.
- Οι Αφροαμερικανοί είναι περισσότερο αλτρουιστές και ενδιαφέρονται περισσότερο για τον «άνθρωπο της διπλανής πόρτας», ενώ οι Ευρωαμερικανοί δίνουν αξία στον ατομικισμό και στην ανεξαρτησία.
- Οι μαύροι προτιμούν την καινοτομία, την ελευθερία και την προσωπική διάκριση σε μεγαλύτερο βαθμό από τους Ευρωαμερικανούς.

Γενικές γνωστικές λειτουργίες:

Τι είναι η «λανθάνουσα» νοημοσύνη;

Μεγάλος αριθμός δεδομένων για την πολιτισμική ετερότητα καθώς και εμπειρικά δεδομένα για τις οικουμενικές αρχές της γνωστικής ικανότητας (βλ. τον ορισμό της γνωστικής ικανότητας στην ενότητα «Ορίζοντας τη νοημοσύνη») συνέβαλαν στη θεμελίωση πολλών θεωριών που διερευνούν τη σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό και στη νοημοσύνη. Υπάρχουν αρκετές γνωστικές διεργασίες –η αναγνώριση, η κατηγοριοποίηση, η σκέψη και η μνήμη– των οποίων η ανάλυση ίσως ρίξει κάποιο φως στις διαφορές

και τις ομοιότητες στη νοητική λειτουργία μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ομάδων.

Ταξινόμηση

Υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ταξινομούν το περιβάλλον τους; Οι άνθρωποι τείνουν να βλέπουν τα πράγματα με πολύ παρόμοιους τρόπους. Μία από τις πλέον οικουμενικές ταξινομήσεις είναι η γνωστική διάκριση μεταξύ φυτών και ζώων (Berlin, 1992). Εντούτοις, τα φυτά και τα ζώα που είναι σημαντικά για την επιβίωση των ατόμων διακρίνονται και κατονομάζονται πολύ πιο προσεκτικά. Γενικά, η σημασία των αντικειμένων και των ζώων και η εξοικείωση του ανθρώπου με αυτά αποτελούν τους πιο σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την κατηγοριοποίηση. Οι ομάδες που είναι σχετικά απομακρυσμένες μεταξύ τους αναμένεται να έχουν κάποιες διαφορές στις ταξινομήσεις (Schwanenflugel & Rey, 1986). Αυτό μπορεί να αποτελέσει πηγή πιθανής μεροληψίας κατά τον έλεγχο των γνωστικών δεξιοτήτων.

Κατηγοριοποίηση

Εάν ζητήσετε από ένα επτάχρονο παιδί οποιασδήποτε εθνικότητας να κατατάξει 100 χρωματιστές κάρτες σε κατηγορίες χρωμάτων, θα αναμένετε ότι θα ολοκληρώσει αυτή τη διαδικασία χωρίς δυσκολία. Τώρα ζητήστε από έναν ηλικιωμένο κάτοικο ενός μικρού αιθιοπικού χωριού να ταξινομήσει 100 CD ανάλογα με το μουσικό είδος που αντιπροσωπεύουν – ροκ, κλασική μουσική και χιπ-χοπ. Το πιθανό είναι ότι αυτό το άτομο θα αντιμετωπίσει σοβαρές δυσκολίες στο έργο της ταξινόμησης (εκτός κι αν είναι εξοικειωμένο με τα διάφορα είδη μουσικής).

Μπορούμε να ταξινομήσουμε διάφορα αντικείμενα ακόμα και χωρίς να πάρουμε οδηγίες για το πώς να το κάνουμε: συνήθως επιλέγουμε γενικά μια διάσταση κατηγοριοποίησης, δηλαδή μια έννοια ή ένα χαρακτηριστικό. Οι γλωσσολόγοι υποστηρίζουν ότι πολλές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται για μια ταξινόμηση είναι οικουμενικές. Χρησιμοποιούμε συνώνυμα (όπως «γρήγορα» και «βιαστικά»), αντώνυμα (όπως «καθαρός» και «βρόμικος»), υποκατηγορίες (όπως «παλιοτόμαρο» και «ζώο») και τοπικές αναφορές (όπως «καρδιά» και «σώμα») (Raybeck & Herrmann, 1990).

Οι έρευνες υποστηρίζουν ότι οι πολιτισμικές ομάδες τείνουν να κατηγοριοποιούν τα αντικείμενα βάσει των συγκεκριμένων πολιτισμικών εμπειριών τους που συνδέονται με αυτά (Okonji, 1971· Wassmann, 1993· Wassmann & Dasen, 1994). Με άλλα λόγια, ανάλογα με την εμπειρία τους, οι άνθρωποι γνωρίζουν για ποιο σκοπό χρησιμοποιούνται τα αντικείμενα και σε αυτήν ακριβώς τη γνώση βασίζουν την κατηγοριοποίησή τους (Mishra, 1997). Έχει επίσης καταδειχθεί ότι ο βαθμός εξοικείωσης με το περιβάλλον επηρεάζει τη συμπεριφορά ταξινόμησης. Για παράδειγμα, σύμφωνα με μια γνωστή μελέτη, κάποιοι αγρότες της Λιβερίας σημείωσαν χαμηλότερη βαθμολογία στην ταξινόμηση καρτών σε σύγκριση με φοιτητές από το Νέο Μεξικό. Ωστόσο οι Λιβεριανοί ήταν ανώτεροι στην ταξινόμηση όταν τα αντικείμενα ήταν μπολ ρυζιού (Irwin et al., 1974). Σε αρκετές μελέτες βρέθηκε ότι οι μετανάστες από τη Μέση Ανατολή στη Βόρεια Αμερική είχαν καλύτερη συνθετική σκέψη από άλλους μετανάστες που εκτέλεσαν παρόμοια έργα ταξινόμησης αντικειμένων σε εργαστηριακά πειράματα. Αυτές οι διαφορές είναι πιθανό να αντανακλούν διαφορές (π.χ. στην εκπαίδευση των δασκάλων, στα σχολικά προγράμματα κ.λπ.) στα εθνικά εκπαιδευτικά συστήματα (Zebian & Denny, 2001). Βρέθηκε επίσης ότι πολλοί Αφροαμερικανοί διαθέτουν ανώτερες δεξιότητες στην κατηγοριοποίηση ανθρώπων αλλά όχι αντικειμένων (Shade, 1992).

Μνήμη

Πολλά συγκριτικά τεστ για τη μνήμη περιλαμβάνουν έργα που απαιτούν από το άτομο να απομνημονεύει πληροφορίες με τη μορφή ιστοριών και στη συνέχεια να τις ανακαλεί. Υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές στη μνήμη; Οι Mandler και συνεργάτες (1980) βρήκαν σχετικά λίγες διαφορές στην ανάκληση ιστοριών ανάμεσα σε Αμερικανούς και Λιβεριανούς ενήλικες και παιδιά. Παρομοίως, βρέθηκαν κοινά πρότυπα ως προς την άμεση ανάκληση πληροφοριών ανάμεσα σε πολιτισμικές ομάδες που ήταν απομακρυσμένες μεταξύ τους, όπως Άγγλοι, Πολωνοί και Σόνα (μια φυλή στη Ζιμπάμπουε) (Whethrick & Deregowski, 1982).

Το ότι υπάρχουν κοινά πρότυπα στον τρόπο ανάκλησης ιστοριών δεν σημαίνει ότι υπάρχουν κοινά πρότυπα και στο τι ανακαλούν οι άνθρωποι ή στο πόσο γρήγορα επεξεργάζονται αυτές τις πληροφορίες. Οι πολιτισμικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές εμπειρίες επηρεάζουν αυτά που θυ-

μόμαστε. Ζητήθηκε από δύο ομάδες φοιτητών, Αυστραλούς και Ασιάτες (μεταξύ των οποίων υπήρχαν Κινέζοι, Ιάπωνες και Κορεάτες), να δώσουν πληροφορίες για τις λεγόμενες «αναμνήσεις αυτοπροσδιορισμού». Αυτές οι αναμνήσεις έπρεπε να είναι αυτοβιογραφικές μνήμες γεγονότων που οι φοιτητές πίστευαν ότι τους διαμόρφωσαν ως άτομα. Οι Αυστραλοί αναφέρθηκαν σε πιο λεπτομερείς μνήμες που εστιάζονταν στον εαυτό τους, ενώ οι Ασιάτες παρείχαν πιο λεπτομερείς μνήμες που περιλάμβαναν άλλους ανθρώπους και σχέσεις (Jobson & O’Kearney, 2008). Τα παιδιά από υψηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα επιτυγχάνουν καλύτερη επίδοση σε διάφορα τεστ απομνημόνευσης συγκριτικά με άλλους μαθητές (Ciborski & Choi, 1974). Οι Steffensen και Calker (1982) εξέτασαν Αμερικανίδες και Αβορίγινες Αυστραλές, από τις οποίες ζήτησαν να ανακαλέσουν δύο ιστορίες για ένα άρρωστο παιδί. Το παιδί αντιμετωπίστηκε από Δυτικό γιατρό στη μία ιστορία (μια κατάσταση οικεία στις Αμερικανίδες) και από παραδοσιακό θεραπευτή στην άλλη ιστορία (μια κατάσταση οικεία στις Αβορίγινες Αυστραλές). Οι ιστορίες ανακλήθηκαν καλύτερα όταν ήταν συμβατές με την πολιτισμική γνώση των γυναικών. Παρόμοια αποτελέσματα ανέφεραν και άλλοι ψυχολόγοι που εργάστηκαν με διαφορετικούς πληθυσμούς (Harris et al., 1992). Ο Deregowski (1974) έδειξε ότι τα παιδιά από αστικές περιοχές της Ζάμπια κατά την εξέταση στο τεστ ανακαλούσαν περισσότερες πληροφορίες από τα παιδιά που κατοικούσαν σε αγροτικές περιοχές. Την επίδοση των παιδιών στα τεστ ίσως να επηρέασαν οι καλύτερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες αγοριών και κοριτσιών στις αστικές περιοχές, καθώς και η έμφαση στην απομνημόνευση που δίνεται κατά την εκτέλεση των σχολικών δραστηριοτήτων.

Τυπικοί και μαθηματικοί συλλογισμοί

Ο **τυπικός συλλογισμός** είναι μια κύρια γνωστική λειτουργία που βασίζεται στην αφηρημένη ανάλυση δεδομένων προκειμένων και στην εξαγωγή συμπεράσματος από αυτές. Συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη συστηματική σχολική εκπαίδευση (Scribner & Cole, 1981). Ο τυπικός συλλογισμός είναι διαφορετικός από τον **εμπειρικό συλλογισμό**, ο οποίος βασίζεται στην καθημερινή εμπειρία. Ένα άτομο μπορεί να αναπτύξει δεξιότητες εμπειρικού συλλογισμού, αλλά να μην έχει καλές επιδόσεις σε ένα τεστ που μετρά τις τυπικές συλλογιστικές δεξιότητες. Σε μία από τις μελέτες

του, ο Ρώσος ψυχολόγος Luria (1976) κατέδειξε ότι οι αναλφάβητοι χωρικοί από το Ουζμπεκιστάν ήταν ικανοί να κατανοήσουν τον εμπειρικό συλλογισμό –όταν τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στον συλλογισμό ήταν παρατηρήσιμα– αλλά συχνά αδυνατούσαν να κατανοήσουν τον αφηρημένο τυπικό συλλογισμό που απαιτούσε υποθέσεις και φαντασία.

Πολλές διαπολιτισμικές μελέτες έχουν εστιάσει ειδικά στα μαθηματικά προβλήματα. Αυτό οφείλεται όχι μόνο στο γεγονός ότι οι εν λόγω μελέτες επιτρέπουν έναν καλό έλεγχο της συλλογιστικής ικανότητας, αλλά και στο ότι τα μαθηματικά σύμβολα είναι εκ πρώτης όψεως πολιτισμικά ουδέτερα. Ένα από τα σημαντικά ευρήματα ήταν ότι οι ανατολικοί πολιτισμοί –όπως η Κίνα και η Ιαπωνία– συχνά θεωρείται ότι βρίσκονται πιο μπροστά όσον αφορά την ανάπτυξη αριθμητικών ικανοτήτων στα μέλη τους. Πράγματι, οι Κινέζοι συμμετέχοντες είχαν σημαντικά καλύτερη επίδοση σε αρκετές μαθηματικές μετρήσεις σε σχέση με φοιτητές στις ΗΠΑ (Geary et al., 1992· Stevenson et al., 1990). Οι Davis και Ginsburg (1993) συνέκριναν Μπενινέζους (Αφρικανούς), Βορειοαμερικανούς και Κορεάτες μαθητές και βρήκαν μικρή διαφορά στην επίδοσή τους σε μη τυπικά μαθηματικά προβλήματα που σχετίζονταν με καθημερινές πρακτικές. Τα παιδιά από την Κορέα όμως τα πήγαν πολύ καλύτερα σε τυπικά προβλήματα. Γιατί προέκυψε αυτή η τάση; Η πιο κοινή εξήγηση βασίζεται στην παραδοχή ότι υπάρχει ένα συγκεκριμένο σύνολο κοινωνικών κανόνων που έχει αναπτυχθεί στις χώρες της Άπω Ανατολής. Σε αυτές τις χώρες οι γονείς και οι δάσκαλοι αφιερώνουν περισσότερο χρόνο και προσπάθεια για την ανάπτυξη τυπικών μαθηματικών δεξιοτήτων στα παιδιά από ό,τι οι ομόλογοί τους στις άλλες δύο ηπείρους. Οι διαφορές στις εκπαιδευτικές νόρμες και στάσεις πιθανότατα συνεπάγονται διαφορές στην επίδοση στα τεστ μεταξύ των παιδιών από την Αμερική και την Άπω Ανατολή (Van de Vijver & Willemssen, 1993). Βρέθηκε ότι οι ευρωπαϊκής καταγωγής Αμερικανοί φοιτητές και οι ομόλογοί τους ασιατικής καταγωγής Αμερικανοί διαφέρουν ως ομάδες στη χρήση της ομιλίας όταν επιλύουν προβλήματα λογικού συλλογισμού. Σύμφωνα με τους ερευνητές, η ομιλία φαίνεται να είναι πιο χρήσιμη στους Ευρωπαίους από ό,τι στους Ασιάτες, καθώς οι δευτεροί τείνουν να χρησιμοποιούν τον εσωτερικό μονόλογο λιγότερο από τους πρώτους (Kim, 2002).

Δημιουργικότητα

Εάν γράφετε ένα ποίημα και φτιάχνετε μια ομοιοκαταληξία με τις λέξεις «λάθη» και «πάθη» ή «ωραία» και «μοιραία», να ξέρετε ότι δεν ασχολείστε με δημιουργική ποίηση. Γιατί; Επειδή η **δημιουργικότητα** δηλώνει την πρωτοτυπία ή την ικανότητα να παράγουμε αξιόλογα αποτελέσματα με καινοτόμους τρόπους. Οι ρίμες «λάθη» και «πάθη» ή «ωραία» και «μοιραία» έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί σε δεκάδες στίχους και τραγούδια.

Η δημιουργικότητα ορίζεται τυπικά ως η διαδικασία απόδοσης υπόστασης σε κάτι που είναι συγχρόνως καινοτόμο και χρήσιμο. Η προσέγγιση της δημιουργικής νόησης αναγνωρίζει δύο είδη γνωστικών διεργασιών που εμπλέκονται στη δημιουργική σκέψη: τις *παραγωγικές διεργασίες* και τις *διερευνητικές διεργασίες*. Οι άνθρωποι πρώτα ανασύρουν ή αναζητούν ενεργά σχετικές πληροφορίες που μπορεί να έχουν δημιουργικές δυνατότητες. Κατόπιν εξετάζουν αυτές τις ιδέες για να καθορίσουν ποιες θα μπορούσαν να υποστούν περαιτέρω επεξεργασία, δηλαδή τροποποίηση, εξειδίκευση και μετατροπή (Leung et al., 2008).

Οι μελέτες στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία που εξετάζουν τον ρόλο του πολιτισμού στη δημιουργικότητα εστιάζουν κυρίως στους κοινωνικούς παράγοντες και στις πρακτικές κοινωνικοποίησης (Harrington, 1990· Stein, 1991). Για παράδειγμα, η σταθερή γονική στήριξη και η θετική ενεργοποίηση θεωρούνται καλοί προβλεπτικοί παράγοντες της δημιουργικότητας (Simonton, 1987). Σε μια συγκριτική μεξικανο-αμερικανική μελέτη, τα παιδιά από εύπορες οικογένειες σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία στη δημιουργικότητα από ό,τι τα μη προνομιούχα παιδιά (Langgung & Torrance, 1972). Σε άλλη μελέτη διαπιστώθηκε ότι οι συμμετέχοντες από αραβικές χώρες βαθμολογήθηκαν υψηλότερα στη λεκτική δημιουργικότητα από ό,τι στη χωρική δημιουργικότητα, γεγονός που οφείλεται πιθανώς στην έμφαση που δίνουν οι ισλαμικές κουλτούρες στην επίτευξη λεκτικής επάρκειας και στους θρησκευτικούς περιορισμούς αναφορικά με τις εικονογραφημένες αναπαραστάσεις της πραγματικότητας (Abou-Hatab, 1997· Mari & Karayanni, 1982). Η ίδια μελέτη έδειξε ότι οι άντρες στις αραβικές κουλτούρες πετυχαίνουν υψηλότερη βαθμολογία στα τεστ δημιουργικότητας συγκριτικά με τις γυναίκες. Ωστόσο, οι διαφορές φύλου στη βαθμολογία της δημιουργικότητας ήταν μικρές στις περιπτώσεις που οι συμμετέχοντες, άντρες και γυναίκες, εί-

χαν εκτεθεί εξίσου σε τηλεοπτικά προγράμματα, στη δυτική εκπαίδευση και σε ταξίδια.

Οι πολιτισμικές εμπειρίες μπορεί είτε να ενισχύουν είτε να παρεμποδίζουν τη δημιουργικότητα. Συχνά οι μαθημένες ρουτίνες μάς βοηθούν να συντονίσουμε τις κοινωνικές συμπεριφορές μας (Chiu & Hong, 2006). Από την άλλη μεριά, όταν κάποιος γνωρίζει και εκτίθεται μόνο σε έναν πολιτισμό, οι μαθημένες ρουτίνες και η συμβατική γνώση του πολιτισμού αυτού ενδέχεται να περιορίσουν τις δημιουργικές αποκρίσεις και τη δημιουργική του ανάπτυξη. Μελέτες δείχνουν ότι η πολυπολιτισμική εμπειρία συσχετίζεται θετικά με την προτίμηση άντλησης ιδεών από μη οικείους πολιτισμούς. Τη δημιουργική σκέψη όμως επηρεάζει η διαβίωση στο εξωτερικό, κι όχι απαραίτητα τα σύντομα ταξίδια στο εξωτερικό. Ζώντας στο εξωτερικό, έχουμε πολλές ευκαιρίες για γνωστική και συμπεριφορική προσαρμογή και αλλαγή. Άλλωστε, η πολυπολιτισμική εμπειρία δεν βελτιώνει την επίδοση ενός ατόμου σε μια δημιουργική δραστηριότητα παρά μόνο αν το άτομο έχει την προδιάθεση για δεκτικότητα σε εμπειρίες (Leung et al., 2008).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η πολυπολιτισμική εμπειρία μπορεί να προάγει τη δημιουργική διεύρυνση των ιδεών. Τι γνώμη έχετε για τους απόδημους καλλιτέχνες και συγγραφείς που είδαν κάποιες λαμπρές ιδέες τους να αναδύονται αφού εγκατέλειψαν την πατρίδα τους και εγκαταστάθηκαν σε ξένη χώρα; Διαβάστε τις βιογραφίες ορισμένων συγγραφέων, συνθετών και καλλιτεχνών: Gabriel García Márquez (Κολομβία), Βλαντιμίρ Ναμπόκοφ και Σεργκέι Ραχμάνινοφ (Ρωσία), Paul Gauguin (Γαλλία), Ναζίμ Χικμέτ (Τουρκία) και Ραμιντρανάθ Ταγκόρ (Ινδία). Πού δημιούργησαν οι άνθρωποι αυτοί τα μεγαλύτερα αριστουργήματά τους; Είναι δυνατόν η ζωή σε έναν διαφορετικό πολιτισμό να εμπνεύσει τη φαντασία ενός συγγραφέα ή να ενεργοποιήσει το δημιουργικό δυναμικό ενός καλλιτέχνη; Μπορείτε να σκεφτείτε άλλους καλλιτέχνες που δημιούργησαν τα αριστουργήματά τους ενόσω ζούσαν στο εξωτερικό, μακριά από την πατρίδα τους; Από την άλλη μεριά, πολλοί καλλιτέχνες και συγγραφείς δεν έχουν ταξιδέψει αρκετά, παρ' όλα αυτά κανείς δεν αμφισβητεί τη δημιουργικότητα και το ταλέντο τους. Δείτε, για παράδειγμα, τον σπουδαίο Πέρση ποιητή Νιζαμί, ο οποίος έζησε στον ίδιο τόπο ολόκληρη τη ζωή του.

Στον κόσμο της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας, οι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων έχουν φτάσει να εξαρτώνται υπερβολικά από τεστ γνωστικών ικανοτήτων, γνώσεων ή δεξιοτήτων, προκειμένου να πάρουν αποφάσεις υψηλού ρίσκου, επηρεάζοντας έτσι τις ευκαιρίες ζωής πολλών ατόμων (Helms, 2007).

Γνωστικές δεξιότητες, σχολική επίδοση και εκπαιδευτικά συστήματα

Σε πολλές μελέτες έχει καταδειχθεί ότι η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης συνδέεται με τους σχολικούς βαθμούς. Με άλλα λόγια, εάν ο Αλί έχει υψηλότερη βαθμολογία από τον Γιάννη, μπορούμε να αναμένουμε ότι οι βαθμοί του Αλί στα μαθηματικά, στη φυσική, στη γλώσσα και στη γεωγραφία θα είναι καλύτεροι από τους βαθμούς του Γιάννη στα αντίστοιχα μαθήματα. Μπορούμε συνεπώς να υποστηρίξουμε ότι η υψηλότερη βαθμολογία στη νοημοσύνη καθορίζει την υψηλότερη σχολική επίδοση; Ναι, μια τέτοια υπόθεση είναι ορθή, αλλά ενδέχεται να περιέχει ένα λογικό σφάλμα. Γιατί; Επειδή οι υψηλοί βαθμοί που παίρνει κάποιος στο σχολείο μπορεί επιπλέον να καθορίζονται από την ατομική του προσπάθεια, τα κίνητρά του, το ενδιαφέρον του για μάθηση και την αυτοπειθαρχία του. Αυτά τα χαρακτηριστικά με τη σειρά τους μπορεί να επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την οικογένεια του ατόμου. Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε την επιρροή των συνομηλίκων, τις προσπάθειες και την ευσυνειδησία των δασκάλων, καθώς και τη διαθεσιμότητα των εκπαιδευτικών πόρων στο σχολείο και στο σπίτι: όλα αυτά μπορεί να καθορίσουν τη βαθμολογία και την επίδοση ενός μαθητή στα τεστ.

Ας μην ξεχνάμε ότι τα εθνικά συστήματα σχολικής εκπαίδευσης είναι διαφορετικά οργανωμένα σε όλο τον κόσμο. Στις ΗΠΑ, δημόσια παιδεία είναι η πρωτοβάθμια, η οποία βασίζεται στις κατευθυντήριες οδηγίες από τις τοπικές κοινότητες. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση υπαγορεύει μόνο γενικές εκπαιδευτικές αρχές για το τι απαιτείται από τους μαθητές προκειμένου να φοιτήσουν στο νηπιαγωγείο, στο δημοτικό ή στο γυμνάσιο των πολιτειών ή των κομητειών. Στην Ελλάδα και σε πολλές άλλες χώρες πάλι τα σχολεία ακολουθούν ένα εθνικό πρόγραμμα σπουδών και οι μαθητές σε όλη την επικράτεια έχουν τα ίδια διδακτικά συγγράμματα για

κάθε μάθημα. Φαίνεται, για παράδειγμα, ότι τα παιδιά στην Ιαπωνία είναι πιο προχωρημένα στα μαθηματικά από τους συνομηλίκους τους στις ΗΠΑ. Αυτό δεν είναι αποτέλεσμα διαφοράς στον δείκτη νοημοσύνης –ο μέσος όρος βαθμολογίας στους μαθητές από την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ είναι παρόμοιος– αλλά μάλλον προκύπτει από την υψηλή θέση που καταλαμβάνουν τα μαθηματικά στο ιαπωνικό σχολικό πρόγραμμα σπουδών.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Συγκρίνοντας τη σχολική επίδοση των μαθητών

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της έκθεσης διεθνούς αξιολόγησης των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων Pisa 2015, οι επιδόσεις των Ελλήνων μαθητών ήταν απογοητευτικά χαμηλές, καθώς κατέλαβαν την 32η θέση ανάμεσα σε 35 χώρες του ΟΟΣΑ.

Η δοκιμασία PISA 2015 περιλάμβανε ένα ηλεκτρονικό τεστ διάρκειας δύο ωρών. Τα θέματα αποτελούνταν από ερωτήσεις κλειστού τύπου και από ανοιχτές ερωτήσεις σύντομης απάντησης. Εξετάστηκαν αντικείμενα σχετικά με τις φυσικές επιστήμες, τα μαθηματικά και τη γλώσσα. Από την Ελλάδα συμμετείχαν περίπου 5.500 μαθητές ηλικίας 15 ετών από 212 δημόσια και ιδιωτικά σχολεία.

Εκτός από χαμηλότερες του γενικού μέσου όρου των διαγωνιζόμενων χωρών, οι επιδόσεις των Ελλήνων μαθητών παρουσίασαν σημαντική επιδείνωση συγκριτικά με τα αντίστοιχα στοιχεία προηγούμενης έρευνας το 2006. Πάντως, οι διαφορές αγοριών-κοριτσιών ήταν περιορισμένες, η επίδραση του κοινωνικοοικονομικού υπόβαθρου στην ακαδημαϊκή επίδοση μέτρια, ενώ οι μετανάστες μαθητές δεν διέφεραν ιδιαίτερα από τα μεταναστούπολα σε άλλες χώρες. Επιπλέον, οι μαθητές στην Ελλάδα ανέφεραν μάλλον χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης από το σχολείο, μέτρια επίπεδα άγχους λόγω της πίεσης για τα μαθήματα, και μέτρια προς υψηλή αίσθηση του ανήκειν στη σχολική κοινότητα. Στον αντίποδα, η τριάδα των υψηλότερων επιδόσεων περιλάμβανε τους μαθητές από τη Σιγκαπούρη, την Ιαπωνία και την Εσθονία. Συνολικά, στην πρώτη δεκάδα βρίσκουμε επτά χώρες από την Άπω Ανατολή, δύο ευρωπαϊκές και μία βορειοαμερικανική (Καναδάς).

Σχολιάστε τα παραπάνω αποτελέσματα. Εάν στόχος είναι η υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση και οι καλύτερες γνωστικές δεξιότητες, ποιες αλλαγές θα προτεινάτε να γίνουν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και γιατί;

Πηγή: <http://www.oecd.org/pisa/>

Μελέτες επίσης δείχνουν υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στα συνολικά έτη εκπαίδευσης και στον δείκτη νοημοσύνης. Για να το θέσουμε πιο απλά, οι μαθητές με υψηλότερο δείκτη νοημοσύνης είναι πιθανότερο να συνεχίσουν τη φοίτησή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι μαθητές με πτυχίο πανεπιστημίου είναι πιθανότερο να έχουν πιο υψηλό δείκτη νοημοσύνης από τα άτομα με απολυτήριο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Neiser et al., 1996). Ο υψηλότερος δείκτης νοημοσύνης μπορεί να προβλέπει υψηλότερους βαθμούς· αυτό με τη σειρά του μπορεί να ενδυναμώνει τα κίνητρα των μαθητών να παραμείνουν στο σχολείο.

Πολιτισμός, τεστ και κίνητρα

“Ασφαλώς, η πρώτη ένδειξη ευφυΐας είναι να μην ξεκινάς κάποια πράγματα· η δεύτερη ένδειξη είναι να κυνηγάς μέχρι τέλους αυτό που ξεκίνησες.”

Παντσατάντρα - αρχαία ινδική συλλογή διδακτικών διηγήσεων

Η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης μπορεί να καθορίζεται όχι μόνο από τις νοητικές δεξιότητες, αλλά και από τα κίνητρα, το άγχος και τη στάση του ατόμου απέναντι στη διαδικασία εξέτασης. Γιατί υπάρχει, για παράδειγμα, χάσμα στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης ανάμεσα σε λευκούς, Αφροαμερικανούς και Αμερικανούς μεξικανικής καταγωγής, ενώ δεν υπάρχει αντίστοιχο χάσμα σε σχέση με άλλες ομάδες μεταναστών, όπως οι Άραβες, οι Κινέζοι ή οι Ιρανοί; Στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν τη διαφορά, οι ερευνητές μερικές φορές αναφέρονται στο αποκαλούμενο **σύνδρομο μειωμένης προσπάθειας** (Ogbu, 1991). Το σύνδρομο μειωμένης προσπάθειας είναι ένα παράδειγμα στρατηγικής διαχείρισης του άγχους: «Ανεξάρτητα από το πόσο σκληρά προσπαθώ, θα μείνω πίσω».

Τα μέλη των μειονοτικών ομάδων μπορεί να βλέπουν τη θετική ανατροφοδότηση από ένα μέλος της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας πιο αρνητικά από ό,τι τα ίδια τα μέλη της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας. Σε ένα πείραμα, ένας λευκός αξιολογητής επαινούσε ή δεν επαινούσε μαύρους και λευκούς φοιτητές για την καλή ακαδημαϊκή τους επίδοση. Οι μαύροι φοιτητές που εισέπραξαν τα επαινετικά σχόλια έκριναν τον αξιολογητή ως λιγότερο ευγενικό από ό,τι οι μαύροι φοιτητές που δεν έλαβαν

κανέναν έπαινο, ενώ τα επαινετικά σχόλια δεν επηρέασαν καθόλου τις κρίσεις των λευκών φοιτητών για την ευγένεια του αξιολογητή. Οι μαύροι φοιτητές απέδωσαν τον έπαινο στις χαμηλές προσδοκίες του αξιολογητή, ενώ οι λευκοί φοιτητές τον απέδωσαν στις υψηλές προσδοκίες του (Lawrence, Crocker, & Blanton, 2011).

Γιατί υπάρχει αυτό το σύνδρομο; Στις ΗΠΑ, ίσως και σε άλλες χώρες, υπάρχουν δύο τουλάχιστον είδη μειονοτήτων. Το πρώτο είδος είναι οι μειονότητες των μεταναστών, οι περισσότεροι από τους οποίους έρχονται με τη θέλησή τους στη χώρα υποδοχής αναζητώντας περισσότερες ευκαιρίες και καλύτερες συνθήκες ζωής. Αυτές οι μειονότητες βλέπουν την υψηλή ακαδημαϊκή επίτευξη ως προϋπόθεση επιτυχίας. Το δεύτερο είδος, αντίθετα, που είναι οι μειονοτικές κάστες, μεταφέρθηκαν στις ΗΠΑ μέσω δουλεμπορίου ή βίαιου αποικισμού. Αυτές οι ομάδες ανέπτυξαν μια διαφορετική στάση, η οποία βασίστηκε στην υπόθεση ότι η ακαδημαϊκή επιτυχία δεν οδηγεί σε πρόοδο, επειδή η κοινωνία στη χώρα υποδοχής δεν επιθυμεί την εκπαιδευτική τους εξέλιξη.

Είναι δύσκολο να διαφωνήσουμε με την ιδέα ότι οι άνθρωποι πρέπει να βλέπουν θετικά αποτελέσματα για τη σκληρή δουλειά τους. Διαφορετικά η απαισιοδοξία θα αποθαρρύνει την επιθυμία για σπουδές, τη μάθηση και την επιδίωξη ενός καλύτερου μέλλοντος (Raspberry, 2000). Όσοι υποστηρίζουν ότι ορισμένες εθνοτικές μειονότητες εμφανίζουν μειωμένα κίνητρα όταν υποβάλλονται σε τεστ νοημοσύνης, ουσιαστικά λένε ότι τα συγκεκριμένα άτομα δεν προσπαθούν να αριστεύσουν σε αυτές τις δοκιμασίες επειδή πιστεύουν ότι ούτως ή άλλως δεν θα φοιτήσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ότι αυτά τα τεστ μεροληπτούν εναντίον τους και ότι τα αποτελέσματά τους δεν έχουν σημασία. Επειδή αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μέλη μιας μειονότητας και επειδή θεωρούν ότι η εξουσία και οι πόροι δεν τους ανήκουν, καταλήγουν να πιστεύουν ότι δεν έχουν κανένα λόγο να προσπαθήσουν να επιτύχουν, αφού η επιτυχία δεν είναι εφικτή και οι προσπάθειές τους δεν θα επιβραβευθούν από την κοινωνία, μια και ανήκουν σε μειονοτική ομάδα ή για άλλους λόγους (Fryer et al., 2011). Πέραν τούτου, κάποιοι βλέπουν τα τεστ ως ακόμα ένα εργαλείο με το οποίο η κυβέρνηση επιχειρεί να ενισχύσει τις διακρίσεις απέναντι στις μειονότητες (Williams & Mitchell, 1991).

Αυτές οι αρνητικές στάσεις μπορεί να μεταφερθούν στις νεότερες γενιές και να γίνουν μέρος των αξιακών τους συστημάτων, τα οποία ενθαρ-

ρύνουν τους ανθρώπους να αναζητούν εναλλακτικούς τρόπους επιβίωσης που δεν περιλαμβάνουν την εκπαίδευση. Επιπλέον, κάποιοι μαύροι προσδιορίζουν με στερεοτυπικό τρόπο τα ακαδημαϊκά επιτεύγματα ως συμπεριφορά των «λευκών», μια συμπεριφορά η οποία είναι ακατάλληλη για τους μη λευκούς και ιδιαίτερα τους Αφροαμερικανούς (Ogbu, 1986).

Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι τα κίνητρα μαύρων και λευκών που αξιολογούνται με τεστ νοημοσύνης δεν είναι επί της ουσίας διαφορετικά (Herrnstein & Murray, 1994). Οι συγγραφείς αναφέρουν ως παράδειγμα τη «δοκιμασία μνημονικού εύρους ψηφίων». Κατά τη διάρκεια αυτού του τεστ, οι συμμετέχοντες παίρνουν την οδηγία να επαναλάβουν μια ακολουθία αριθμών με τη σειρά με την οποία διαβάζονται, π.χ. 11, 17, 20, 16, 9, 49. Μετά από μερικές αύξουσες ακολουθίες αριθμών ή από έναν ορισμένο αριθμό σφαλμάτων, ο εξεταστής ζητά από τους συμμετέχοντες να επαναλάβουν μια φθίνουσα ακολουθία αριθμών. Αυτά τα δύο μέρη του τεστ υλοποιούνται αμέσως, το ένα μετά το άλλο, και έχουν πανομοιότυπο περιεχόμενο: το άτομο πρέπει να επαναλάβει τους ίδιους αριθμούς που του παρουσιάζονται.

Οι διαφορές μεταξύ μαύρων και λευκών σε αυτό το τεστ είναι περίπου δύο φορές μεγαλύτερες στην επανάληψη των ψηφίων της φθίνουσας ακολουθίας. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι είναι αδύνατον να πούμε πως για τις διαφορές αυτές ευθύνεται η έλλειψη κινήτρου στους μαύρους συμμετέχοντες. Πώς γίνεται και οι διαφορές είναι ελάχιστες στην αύξουσα αρίθμηση και σημαντικά περισσότερες στη φθίνουσα ακολουθία;

Εάν όμως σκεφτείτε κριτικά, ίσως καταλάβετε ότι τα δύο μισά του τεστ δεν είναι ισοδύναμα ως προς το νόημά τους για τον συμμετέχοντα. Το πρώτο μισό του τεστ απαιτεί μια σχετικά απλή ενέργεια απομνημόνευσης και επανάληψης. Το δεύτερο μισό –όπου ζητείται από τον συμμετέχοντα να επαναλάβει τους αριθμούς αντίστροφα– απαιτεί ουσιώδη νοητική προσπάθεια. Αυτό μπορεί να εγείρει κάποια ψυχολογική αντίσταση στους συμμετέχοντες, οι οποίοι θεωρούν ότι είναι αδύνατον να αντεπεξέλθουν σε μια τόσο δύσκολη άσκηση, οπότε δεν αξίζει να συνεχίσουν την προσπάθεια.

Τα αποτελέσματα των τεστ όμως δεν είναι πάντα αρνητικά για τις μη προνομιούχες ομάδες. Τα τεστ μπορούν να βοηθήσουν τους ανθρώπους να πάρουν αποφάσεις που σχετίζονται με την επίδοσή τους έτσι ώστε να υπάρξει τελικά επιτυχής έκβαση (Griffore, 2007). Κατά την προετοιμασία

για ένα τεστ ή κατά την ανάλυση των αποτελεσμάτων του, οι μαθητές ίσως αρχίσουν να αναζητούν τρόπους για να βελτιώσουν τη μνήμη, την κατανόηση και την κριτική τους σκέψη.

Δείκτης νοημοσύνης, πολιτισμός και κοινωνική δικαιοσύνη

“Ανθρωπιστής είναι αυτός ο οποίος, προσπαθώντας να βρει τον εαυτό του, ανοίγει τον δρόμο για τους άλλους και, επιθυμώντας την επιτυχία για τον ίδιο, βοηθά τους άλλους να τα καταφέρουν.”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

“Η δικαιοσύνη είναι σαν το τρένο που σχεδόν πάντα φτάνει με καθυστέρηση.”

Γεβγκένι Γιεφτουςένκο (1933-2017) – Ρώσος ποιητής και συγγραφέας

Είναι η εξουσία των λίγων βασισμένη στις διανοητικές τους δεξιότητες; Πέρα από κάποιες εξαιρέσεις, στις περισσότερες σύγχρονες κοινωνίες η ποσότητα της εκπαίδευσης που λαμβάνουν οι άνθρωποι προβλέπει εν γένει την κοινωνική τους θέση. Πράγματι, όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο, τόσο πιο υψηλού κύρους και πιο καλά αμειβόμενο είναι το επάγγελμα που μπορείτε να επιδιώξετε και τελικά να ασκήσετε. Όπως συζητήθηκε πιο πάνω, τα άτομα με πτυχίο ανώτατης εκπαίδευσης κατά κανόνα κερδίζουν περισσότερα από τα άτομα με λιγότερα χρόνια εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, στις περισσότερες κοινωνίες, επαγγέλματα όπως αυτά του γιατρού, του δικηγόρου, του καθηγητή πανεπιστημίου κ.λπ. απαιτούν έως και είκοσι χρόνια τυπικής εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, μια υψηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης δηλώνει υψηλότερους βαθμούς στο σχολείο και μπορεί τελικά να οδηγήσει σε ανώτερη κοινωνική θέση – η αξία της οποίας μετριέται με το εισόδημα που κερδίζει το άτομο και με το επαγγελματικό γόητρο που απολαμβάνει.

Χρησιμοποιήστε την κριτική σας σκέψη για να βρείτε παραδείγματα κοινωνιών στις οποίες ορισμένα υψηλού κύρους επαγγέλματα δεν απαι-

τούν από το άτομο να υποβάλλεται σε μια πληθώρα τεστ ή να είναι κάτοχος ακαδημαϊκών πιστοποιητικών υψηλού επιπέδου. Σε τέτοιες περιπτώσεις η σχέση μεταξύ δείκτη νοημοσύνης και εισοδήματος δεν θα είναι τόσο προφανής, οπότε ο δείκτης νοημοσύνης θα μπορούσε πιθανώς να χάσει τη διακριτική του ισχύ. Είναι λοιπόν ασφαλές να συμπεραίνουμε ότι στις σύγχρονες κοινωνίες οι άνθρωποι χωρίζονται σε «ανώτερες» και «κατώτερες» κοινωνικές κατηγορίες ανάλογα με την... επίδοσή τους στα τεστ;

Υπάρχουν πολλοί που υιοθετούν την άποψη ότι στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι και ότι ο νόμος προστατεύει την ισότητα των δικαιωμάτων τους· γι' αυτό και είναι θεμελιωδώς λάθος να συνεχίσουμε να διαχωρίζουμε κοινωνικά τους ανθρώπους με βάση τις επιδόσεις τους στα τεστ. Γιατί το σύγχρονο σύστημα πρέπει να θεωρείται δίκαιο εάν εξακολουθεί να κάνει διακρίσεις ανάμεσα σε ομάδες; Μερικές εθνοτικές μειονότητες, για παράδειγμα, όπως οι μαύροι, οι ισπανόφωνοι και οι γηγενείς Αμερικανοί στις ΗΠΑ, έχουν λιγότερες ευκαιρίες να φοιτήσουν στο πανεπιστήμιο και μικρότερες πιθανότητες να βρουν καλύτερη εργασία από ό,τι τα άτομα με υψηλότερες νοητικές επιδόσεις. Εξετάζοντας αυτή την κατάσταση από μια ελαφρώς διαφορετική οπτική, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε: «Πώς είναι δυνατόν να αποκαλούμε την κοινωνία μας δημοκρατική, από τη στιγμή που διαθέτουμε ένα μόνο σύστημα το οποίο συνδέει την κοινωνική επιτυχία με τη βαθμολογία στα τεστ και το οποίο υποδεικνύει ποιες δουλειές πρέπει να επιδιώξουν τα άτομα και τελικά πόσα χρήματα μπορούν να κερδίζουν;»

Σε αυτό το ερώτημα κάποιιοι μπορεί να απαντήσουν: «Και ποιο είναι το πρόβλημα; Είμαστε όλοι διαφορετικοί. Μερικοί άνθρωποι είναι ψηλοί και άλλοι κοντοί. Διαθέτουμε διαφορετικές δεξιότητες. Θέλουμε να πετύχουμε διαφορετικούς στόχους. Δεν είμαστε υποχρεωμένοι να αποδίδουμε με τον ίδιο τρόπο. Πρέπει να αποδεχτούμε τη διαφορετικότητα. Η διαφορετικότητα υποδηλώνει κάποιου είδους ανισότητα». Όπως προαναφέρθηκε, η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης προβλέπει τι επάγγελμα είναι πιθανό να ακολουθήσει ένα άτομο. Κατά κανόνα στις δυτικές κοινωνίες ορισμένα επαγγέλματα απαιτούν από τον υποψήφιο να αποκτήσει συγκεκριμένη πιστοποίηση από ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα και να περάσει επιτυχώς από ειδικές εξετάσεις προσόντων. Χωρίς αμφιβολία, αυτά τα επαγγέλματα απαιτούν από τα άτομα να χρησιμοποιούν τις νοητικές τους δεξιότητες. Φανταστείτε τον εαυτό σας ως γιατρό. Τι θα έπρεπε να

κάνετε καθημερινά; Πιθανότατα θα έπρεπε να εξετάζετε διαφορετικούς ασθενείς με διαφορετικά συμπτώματα· να αναπτύξετε ερευνητικές δεξιότητες και επάρκεια παρατήρησης για να κάνετε τη σωστή διάγνωση· να κατανοήσετε πώς να συνταγογραφείτε· να γνωρίζετε πώς να μιλάτε στους ασθενείς και στους συγγενείς τους· να διαβάζετε επιστημονικά περιοδικά – να συνεχίσουμε; Το επάγγελμα του γιατρού απαιτεί υψηλά ακαδημαϊκά προσόντα. Οι άνθρωποι χωρίς αντίστοιχο πτυχίο ή χωρίς τυπική εκπαίδευση αναμένεται να εκτελούν λιγότερο σύνθετες δραστηριότητες.

Ίσως ο ανταγωνισμός και η προκατάληψη να συνδέονται σταθερά με ορισμένους τομείς της ζωής. Ίσως να μην υπάρχει τρόπος να επιτύχουμε ίση επίδοση και συνεπώς παρόμοια βαθμολογία στα σχολικά τεστ. Ωστόσο, στο μέτρο του δυνατού, οι άνθρωποι που ζουν σε δημοκρατικές κοινωνίες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να αμβλύνουν τις διακρίσεις, σκόπιμες και μη. Προς επίρρωση των παραπάνω, ας υποθέσουμε ότι δύο παιδιά γεννήθηκαν το 2017. Θεωρούμε ότι και τα δύο δικαιούνται να έχουν ίσες ευκαιρίες να αγωνιστούν για ένα καλύτερο μέλλον; Οπωσδήποτε. Στην πραγματικότητα όμως, από την αρχή της ζωής τους μπορεί να μπουν στην κούρσα για την ευτυχία με διαφορετική «ταχύτητα». Το ένα παιδί μπορεί να έχει καλύτερες συνθήκες για να αναπτυχθεί νοητικά, ενώ το άλλο ίσως και να μη ζει σε τόσο ευνοϊκό περιβάλλον. Θα έχουν τα δύο αυτά παιδιά τις ίδιες ευκαιρίες να αναπτύξουν ίσες γνωστικές δεξιότητες, με δεδομένη την ανισότητα στο περιβάλλον τους, παρόλο που ξεκίνησαν με τις ίδιες δυνατότητες τη στιγμή της γέννησής τους; Η απάντηση είναι πιθανότατα όχι. Τι πιστεύετε ότι μπορεί να κάνει κανείς γι' αυτή την κατάσταση;

Πολλοί λίγοι θα υποστήριζαν ότι οι άνθρωποι μπορούν να απολαμβάνουν τα ίδια προνόμια, ανεξάρτητα από την προσπάθεια, τις δεξιότητες και το ήθος τους. Εμείς θεωρούμε ότι μια ευημερούσα δημοκρατική κοινωνία επιβάλλεται να δημιουργήσει καλύτερες συνθήκες για τους πολίτες της, βοηθώντας τους μη προνομιούχους να αγωνιστούν και να επιδιώξουν την ευτυχία. Αυτή η συζήτηση βεβαίως εγείρει όχι μόνο ψυχολογικά, αλλά και πολλά ηθικά και πολιτικά ερωτήματα τα οποία ξεπερνούν τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης, μπορούν όμως να αποτελέσουν χρήσιμη αφορμή για κριτική σκέψη και προβληματισμό.

Πάντως, η κατάσταση με τη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης μπορεί να αλλάξει. Ο Flynn (1987, 2007) έδειξε ότι υπάρχει μια ενδιαφέρουσα

τάση συνεχούς και σταθερής αύξησης παγκοσμίως αναφορικά με την επίδοση στα τεστ νοημοσύνης. Αυτό το αποτέλεσμα, που ανιχνεύεται κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες, μεταφράζεται σε αύξηση περίπου τριών μονάδων στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης κάθε δέκα χρόνια. Συνολικά, η μέση βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης κατά το τελευταίο μισό του 20ού αιώνα αυξήθηκε κατά 18 βαθμούς σε όλες τις βιομηχανοποιημένες χώρες για τις οποίες υπήρξαν επαρκή δεδομένα. Από μια ευρύτερη οπτική, θα μπορούσε κανείς να πει ότι κάθε νέα γενιά αναμένεται να επιτυγχάνει υψηλότερη βαθμολογία από τους γονείς της και τους συνομηλίκους τους, και ότι η διαφορά θα κυμαίνεται μεταξύ έξι και εννέα βαθμών. Μια τέτοια διαφορά μπορεί να προκληθεί από τη μεγαλύτερη τεχνολογική πρόοδο. Για παράδειγμα, κατά τη δεκαετία του 1980 τα περισσότερα βιντεοπαιχνίδια ήταν απλά και μονοδιάστατα με δύο ή τρία αργά κινούμενα αντικείμενα. Τα σημερινά βιντεοπαιχνίδια –τα περισσότερα τρισδιάστατα, σε υψηλή ανάλυση και έγχρωμα– απαιτούν σημαντική προετοιμασία και εκπαίδευση προτού μπορέσει κανείς να παίξει με επιτυχία οποιοδήποτε από αυτά (ιδιαίτερα εάν παίζετε σε διαδικτυακή σύνδεση). Η αυξημένη πρόσβαση στο διαδίκτυο επίσης προσδίδει μεγαλύτερη πολυπλοκότητα στον περιβάλλοντα κόσμο και ίσως ενεργοποιεί την ανάπτυξη ατομικών ψυχολογικών δεξιοτήτων. Η τεχνολογία και άλλοι πόροι κάνουν τη διαφορά στις ζωές των ανθρώπων. Για παράδειγμα, το χάσμα στον δείκτη νοημοσύνης μεταξύ αμερικανικού αγροτικού και αστικού πληθυσμού μειώθηκε σημαντικά κατά τη δεκαετία του 1990 (Neiser et al., 1996), γεγονός που μπορεί να εξηγηθεί από το μεταβαλλόμενο κοινωνικό και τεχνολογικό περιβάλλον. Τα παιδιά από αγροτικές περιοχές είχαν πλέον μεγαλύτερη πρόσβαση σε διάφορες πηγές πληροφόρησης, όπως η τηλεόραση και το διαδίκτυο, από όση είχαν 20 ή 40 χρόνια πριν.

Η υψηλή επίδοση στα τεστ και η συνολική ακαδημαϊκή επιτυχία προϋποθέτει την απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, καθώς επίσης κίνητρα για μάθηση. Όπως υποστηρίζουν πολλοί ειδικοί, παρότι η ακαδημαϊκή μάθηση είναι ο πρωταρχικός στόχος της εκπαίδευσης, οι ιδέες για το πόσο καλύτερα μπορεί να επιτευχθεί αυτός ο στόχος χρειάζεται να διευρυνθούν για να συμπεριλάβουν την ενεργό συμμετοχή των παιδιών στη μάθηση, την ακαδημαϊκή αυτοπεποίθησή τους και την ικανότητα να εργάζονται αποτελεσματικά με άλλα παιδιά και ενήλικες (Bemak et al., 2005).

Καταλήγοντας: Ηθικές αξίες

“Αν μια τίμια καρδιά είναι η πρώτη ευλογία, ένας νοήμων νους είναι η δεύτερη.”

Thomas Jefferson (1743-1826) – τρίτος πρόεδρος των ΗΠΑ

Μια σύγχρονη άποψη, την οποία υποστηρίζουν πολλοί ψυχολόγοι, πρεσβεύει ότι τα πιο σημαντικά στοιχεία της ευφυΐας είναι οι λεγόμενες «ικανότητες υψηλού επιπέδου», και συγκεκριμένα ο συλλογισμός, η επίλυση προβλημάτων και η λήψη αποφάσεων. Η νοημοσύνη δεν είναι απλώς μια αντίδραση στις αλλαγές των περιβαλλοντικών συνθηκών. Είναι επίσης η σφαιρική ικανότητα ενός ανθρώπου να μαθαίνει γι' αυτό το περιβάλλον. Τα άτομα με υψηλότερη νοημοσύνη είναι περισσότερο ικανά να παρατηρούν, να κατανοούν και να εξηγούν τα φαινόμενα που τους περιβάλλουν –σε διάφορες περιστάσεις και μορφές δραστηριότητας– από ό,τι τα άτομα με χαμηλότερο επίπεδο νοημοσύνης. Οι άνθρωποι με υψηλότερο δείκτη νοημοσύνης έχουν περισσότερες πιθανότητες να αλλάξουν το περιβάλλον τους (Sternberg, 2004).

Ωστόσο ένα άτομο με υψηλό δείκτη νοημοσύνης και μεγαλύτερες δυνατότητες να αλλάξει το περιβάλλον του δεν αποκλείεται να χαρακτηρίζεται από ελάχιστες ή ανύπαρκτες ηθικές αξίες και από έλλειψη συμπόνιας, συμπάθειας ή καλής θέλησης.

Πίσω στη δεκαετία του 1970, ο γλωσσολόγος και φιλόσοφος Noam Chomsky (1976) άσκησε κριτική σε μια πολύ δημοφιλή προσέγγιση για τη νοημοσύνη. Αυτή η προσέγγιση βασιζόταν στην υπόθεση ότι η επιτυχία του ατόμου εξαρτάται από την ποσότητα των χρημάτων που κερδίζει. Το εισόδημα και το γόητρο όμως δεν είναι και δεν πρέπει να είναι το μέτρο της κοινωνικής επιτυχίας. Σε πολλές χώρες η κοινωνική επιτυχία δεν καθορίζεται απαραίτητα από την ικανότητα του ατόμου να επιτυγχάνει υψηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης, αλλά περισσότερο –και αυτό είναι το πιο σημαντικό– από τις δεξιότητες επιβίωσής του. Σε αυτές τις δεξιότητες συγκαταλέγονται: (1) η ικανότητα του ατόμου να ζει με περιορισμένες προμήθειες τροφής και πόρων· (2) η ικανότητά του να προσαρμόζεται στο περιβάλλον· και (3) η ικανότητά του να αλλάζει το περιβάλλον παρά την τεράστια πίεση της ανομίας, της βίας, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης

και των ασθενειών. Άλλωστε, πολλοί άνθρωποι δεν βασίζονται στην ατομική τους ευτυχία, τον λόγο για τον οποίο εργάζονται και την επιτυχία τους μόνο σε εξωτερικές ανταμοιβές και σε υλικούς παράγοντες. Η ηθική ικανοποίηση, η αγάπη, η φιλία, το πάθος, η πνευματικότητα και πολλά άλλα στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας δεν μπορούν να μετρηθούν από ένα τεστ νοημοσύνης.

▲ Άσκηση 5.2. Μνήμη και εμπειρία

Η εξοικείωσή μας με ένα θέμα ή αντικείμενο μπορεί να επηρεάσει το πώς ακριβώς αποστηθίζουμε και ανασύρουμε πληροφορίες. Γι' αυτό και οι διαφορετικές πολιτισμικές εμπειρίες θα μπορούσαν να επηρεάσουν την ποιότητα της μνήμης μας σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Ας εξετάσουμε την ακόλουθη πρόταση: *Ο επιθετικός έκανε μια άστοχη πάσα και το λάθος του ανάγκασε την ομάδα να σουτάρει την μπάλα ακριβώς πριν τη λήξη της δίλεπτης προειδοποίησης.* Επιλέξτε τρεις ανθρώπους που είναι εξοικειωμένοι με το αμερικανικό ποδόσφαιρο και άλλους τρεις που γνωρίζουν ελάχιστα ή τίποτα γι' αυτό το άθλημα. Διαβάστε σε όλους την πρόταση. Έπειτα ζητήστε τους να γράψουν σε ένα χαρτί τι θυμούνται. Τι είδους αποτελέσματα αναμένετε να έχετε; Πράγματι, παρόλο που είναι δύσκολο να ανακαλέσουν και τις 22 λέξεις της πρότασης, οι άνθρωποι από την πρώτη ομάδα (εκείνοι που γνωρίζουν από αμερικανικό ποδόσφαιρο) θα θυμούνται σωστά περισσότερες λέξεις. Αντίθετα, όσοι δεν είναι εξοικειωμένοι με το άθλημα ίσως κάνουν αρκετά λάθη προσπαθώντας να μεταφέρουν το νόημα της πρότασης. Μπορείτε να ελέγξετε αυτές τις υποθέσεις;

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ορθολογικοί υπολογισμοί και ηθικές αξίες

Τι θα κάνατε στην ακόλουθη περίπτωση; Φανταστείτε ότι είστε κυβερνήτης ενός διαστημικού οχήματος με δεκαμελές πλήρωμα, το οποίο προσγειώθηκε σε έναν απομακρυσμένο πλανήτη προκειμένου να πραγματοποιήσει επιστημονική έρευνα. Το πλήρωμα περιλαμβάνει πέντε άντρες και πέντε

γυναίκες. Ένας από αυτούς είναι άνω των 65 ετών και ένας άλλος 25 ετών. Εννιά άνθρωποι είναι πτυχιούχοι ανώτερης εκπαίδευσης και ένας δεν δι-αθέτει πτυχίο. Οκτώ είναι παντρεμένοι με παιδιά, ενώ δύο όχι. Ξαφνικά μαθαίνετε ότι εξαιτίας κάποιων καταστροφικών προβλημάτων το διαστημό-πλοιο δεν μπορεί να απογειωθεί από τον πλανήτη με όλο του το πλήρωμα: το συνολικό βάρος είναι περίπου 77 κιλά πάνω από το επιτρεπόμενο. Τώ-ρα η δεξαμενή οξυγόνου είναι σχεδόν άδεια. Τι θα κάνετε; Στη διάσημη κλασική σειρά επιστημονικής φαντασίας *Star Trek*, ο Μίστερ Σποκ, ένας χαρακτήρας με ανώτερες διανοητικές δεξιότητες –που υπερβαίνουν κατά πολύ εκείνες του υπόλοιπου πληρώματος– έδωσε μια πολύ «λογική» λύ-ση: να εγκαταλείψουν το λιγότερο πολύτιμο μέλος του πληρώματος στον πλανήτη (όπου το άτομο αυτό θα πεθάνει, αλλά χάρη στη θυσία του θα σωθούν οι ζωές των άλλων μελών του πληρώματος). Ποιος είναι για σας ο λιγότερο πολύτιμος υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις; Ποια λύση θα προτείνατε εσείς;

▲ Άσκηση 5.3. Αναζητώντας πιθανές πηγές μεροληψίας στα γραπτά τεστ

Όπως δείχνουν τα αποτελέσματα μιας ομοσπονδιακά χρηματοδοτούμε-νης γραπτής εξέτασης στις ΗΠΑ, τα τρία τέταρτα των μαθητών (εθνικό δείγμα 60.000 παιδιών από την Δ' Δημοτικού, τη Β' Γυμνασίου και την Γ' Λυκείου) δεν κατάφεραν να συνθέσουν μια καλά οργανωμένη, με ειρμό έκθεση. Οι περισσότεροι μαθητές ήταν σε θέση να παραγάγουν σύντομες εκθέσεις που τους ζητήθηκε να γράψουν. Ωστόσο η γραφή τους δεν είχε ούτε την ποιότητα ούτε και την επάρκεια που αναμενόταν από την εθني-κή επιτροπή εκπαιδευτών, κυβερνητικών αξιωματούχων και ηγετών της αγοράς εργασίας (Cooper, 1999). Υπήρχε επίσης ένα χάσμα στην επίδοση μεταξύ των διαφορετικών φυλετικών και εθνοτικών ομάδων. Οι λευκοί και οι Ασιάτες μαθητές έγραψαν καλύτερες εκθέσεις από τους Αφροα-μερικανούς, τους ισπανόφωνους και τους γηγενείς Αμερικανούς. Αυτό το χάσμα ήταν μικρότερο στα σχολεία που λειτουργούσαν μέσα σε στρατιω-τικές βάσεις, όπου οι μαθητές από μειονοτικές ομάδες εμφάνισαν υψη-λότερη επίδοση από τους συνομηλίκους τους σε οποιοδήποτε άλλο μέ-ρος. Ίσως οι μαθητές από μειονοτικές ομάδες να επωφεληθήκαν από την

ισότιμη κατανομή των πόρων στα σχολεία, για την οποία είναι υπεύθυνο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, καθώς και από τις στάσεις, την εκπαίδευση και την οικονομική ασφάλεια στα σχολεία των στρατιωτικών βάσεων.

Εξέτασε όμως κανείς την πιθανότητα να υπάρχει πολιτισμική μεροληψία στα τεστ; Προφανώς όχι. Τα ακόλουθα είναι δείγματα ερωτήσεων που έθεσε η Εθνική Επιτροπή Αξιολόγησης για να ελέγξει τις γραπτές δεξιότητες των μαθητών στις διάφορες σχολικές βαθμίδες. Εξετάστε τες και γράψτε τις προτάσεις σας για το εάν οι ερωτήσεις μεροληπτούν απέναντι σε ορισμένες εθνοτικές ομάδες. Αναπτύξτε τα επιχειρήματά σας και προσπαθήστε να προσδώσετε στην ανάλυσή σας τόσο ποιότητα όσο και επάρκεια.

Μαθητές Δ΄ Δημοτικού

Όλοι έχουμε αγαπημένα αντικείμενα για τα οποία νοιαζόμαστε και τα οποία δεν θέλουμε να αποχωριστούμε. Σκεφτείτε ένα αντικείμενο που είναι σημαντικό ή πολύτιμο για σας. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να είναι ένα βιβλίο, ένα ρούχο, ένα παιχνίδι ή ένα αντικείμενο που αγαπάτε. Γράψτε για το αγαπημένο σας αντικείμενο. Βεβαιωθείτε ότι το περιγράφετε και εξηγήστε γιατί είναι πολύτιμο ή σημαντικό για σας.

Μαθητές Β΄ Γυμνασίου

Φανταστείτε ότι βρίσκεστε σε αυτή την κατάσταση! Ένας εξωτερικός θόρυβος σας ξυπνά μέσα στη νύχτα. Κοιτάζετε έξω από το παράθυρο και βλέπετε ένα διαστημόπλοιο. Η πόρτα του διαστημόπλοιου ανοίγει και εμφανίζεται ένα εξωγήινο πλάσμα. Πώς θα μοιάζει αυτό το πλάσμα; Τι κάνει; Τι κάνετε εσείς; Γράψτε μια ιστορία για το τι συμβαίνει στη συνέχεια.

Μαθητές Γ΄ Λυκείου

Το σχολείο σας είναι χορηγός μιας ενημερωτικής καμπάνιας για την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους των δεκαοκτάχρονων μαθητών λυκείου. Εσείς και τρεις φίλοι σας συζητάτε γι' αυτό το πρότζεκτ. Οι φίλοι σας λένε τα παρακάτω:

Φίλος 1: Εργάζομαι στο πρόγραμμα ενημέρωσης για την εγγραφή νέων ψηφοφόρων στους εκλογικούς καταλόγους. Θα έρθεις να γραφτείς κι εσύ; Έχεις συμπληρώσει τα 18, οπότε μπορείς να το κάνεις. Προσπαθούμε να βοηθήσουμε να αυξηθεί ο αριθμός των νέων που ψηφίζουν και δεν θα πρέπει να είναι τόσο δύσκολο – διάβασα ότι το ποσοστό των ψηφοφόρων ηλικίας 18-20 ετών έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια. Θέλουμε το ποσοστό αυτό να συνεχίσει να αυξάνεται.

Φίλος 2: Θα είμαι εκεί. Οι άνθρωποι πρέπει να ψηφίζουν μόλις γίνουν 18 χρονών. Είναι μία από τις υποχρεώσεις τους ως μέλη μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Φίλος 3: Δεν ξέρω αν οι άνθρωποι θα ενδιαφέρονταν καν να εγγραφούν. Μια ψήφος σε μια εκλογική αναμέτρηση δεν πρόκειται να αλλάξει τίποτα.

Συμφωνείτε με τον Φίλο 2 ή με τον Φίλο 3; Γράψτε τι θα απαντούσατε στους φίλους σας εξηγώντας κατά πόσο θα κάνατε την εγγραφή σας στους εκλογικούς καταλόγους για να ψηφίσετε ή όχι. Βεβαιωθείτε πως εξηγείτε τον λόγο, και υποστηρίξτε τη θέση σας με παραδείγματα από όσα έχετε διαβάσει ή από την προσωπική σας εμπειρία. Προσπαθήστε να πείσετε τον φίλο με τον οποίο διαφωνείτε ότι η θέση σας είναι η σωστή.

▲ Ανακεφαλαίωση

- Οι περισσότεροι ορισμοί για τη νοημοσύνη περιλαμβάνουν εκφράσεις όπως «γνώση και κατανόηση της περιβάλλουσας πραγματικότητας». Η νοημοσύνη ορίζεται επίσης ως το σύνολο των διανοητικών δεξιοτήτων που επιτρέπουν στο άτομο να πετύχει έναν στόχο· ως ικανότητα χρήσης των γνώσεων και των δεξιοτήτων για την υπέρβαση κάποιων εμποδίων· και ως βοήθεια για την προσαρμογή σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον.
- Η νοημοσύνη είναι αδιαχώριστη από τη νόηση, που είναι μια διαφοροποιημένη διεργασία μέσω της οποίας το άτομο κατακτά και αξιοποιεί τη γνώση. Περιλαμβάνει διαδικασίες όπως η αναγνώριση, η κατηγοριοποίηση, η σκέψη και η μνήμη. Η γνωστική ανάπτυξη δεν είναι ούτε απόλυτα σχετική με τον πολιτισμό ούτε εντελώς ομοιόμορφη παντού.

- Στην Ψυχολογία, δίνεται μεγαλύτερη σημασία στην αποκαλούμενη «ψυχομετρική προσέγγιση» στη νοημοσύνη. Αυτή η άποψη βασίζεται στην υπόθεση ότι η νοημοσύνη μπορεί να «λάβει» μια αριθμητική τιμή.
- Σήμερα, διάφορα τεστ εντοπίζουν διαφορές στη βαθμολογία της νοημοσύνης ανάμεσα σε μεγάλες πολιτισμικές ομάδες. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής (από την Άπω Ανατολή) επιτυγχάνουν υψηλότερες επιδόσεις· ακολουθούν οι Ευρωαμερικανοί, οι ισπανόφωνοι και τελευταίοι έρχονται οι Αφροαμερικανοί. Κατά μέσο όρο, οι Αφροαμερικανοί μαθητές σημειώνουν σε σταθμισμένα τεστ νοημοσύνης κατά 10% με 15% χαμηλότερη βαθμολογία από τους λευκούς μαθητές
- Επιχειρώντας να εξηγήσει τις διομαδικές διαφορές στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης, ο Sternberg (1997) υποστήριξε ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στη νοημοσύνη και στην ευφυή συμπεριφορά. Η νοημοσύνη, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι μια νοητική διεργασία που θα μπορούσε ή όχι να οδηγήσει σε συγκεκριμένες συμπεριφορικές αποκρίσεις. Αυτές οι συμπεριφορικές αποκρίσεις ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό. Κάτι που θεωρείται ευφυές από τα μέλη ενός πολιτισμού μπορεί να μη θεωρείται το ίδιο σε άλλους πολιτισμούς.
- Σύμφωνα με τη νατιβιστική άποψη, τα περισσότερα γνωστικά φαινόμενα είναι εγγενή. Εμφανίζονται ως αποτέλεσμα βιολογικού «προγραμματισμού» και η αντίληψη του περιβάλλοντος απαιτεί περιορισμένη μόνο ενεργητική επεξεργασία από τον οργανισμό. Υπάρχουν αποδείξεις ότι η κληρονομικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στην ανθρωπινή νοημοσύνη. Ωστόσο η διασύνδεση γενετικών παραγόντων με τις ατομικές διαφορές και ομοιότητες στη νοητική ικανότητα δεν υπονοεί ότι οι διομαδικές διαφορές –για παράδειγμα, σε εθνικό επίπεδο– βασίζονται επίσης σε γενετικούς παράγοντες.
- Κάποιοι ειδικοί υποστηρίζουν ότι τα περισσότερα τεστ νοημοσύνης ευνοούν συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες λόγω του λεξιλογίου τους – λόγω δηλαδή των λέξεων και των θεμάτων που χρησιμοποιούνται για τη διατύπωση των ερωτήσεων των τεστ. Κάποια τεστ μπορεί να χαρακτηρίζονται από εσωτερική μεροληψία επειδή χρησιμοποιούν λέξεις που είναι γνωστές μόνο σε ορισμένες ομάδες. Ως αποτέλεσμα, τα μέλη αυτών των ομάδων θα σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία από τα μέλη που δεν ανήκουν σε αυτές τις ομάδες.

- Υπάρχει η άποψη ότι οι ανθρώπινες νοητικές δεξιότητες είναι δυνατόν να επηρεάζονται από εξωτερικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες. Σε αυτούς τους παράγοντες περιλαμβάνονται η συνολική διαθεσιμότητα πόρων και η πρόσβαση σε αυτούς, η ποικιλία των αντιληπτικών εμπειριών, ο τύπος του οικογενειακού κλίματος, οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες, η πρόσβαση σε βιβλία και ταξίδια, η παρουσία ή απουσία πολιτισμικών μαγικών πεποιθήσεων, οι γενικές στάσεις και οι πολιτισμικές πρακτικές.
- Γενικά, η βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης συσχετίζεται θετικά με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του ατόμου. Η συνάφεια ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και στην επίδοση στα τεστ μπορεί να αποκαλυφθεί σε μικρή ηλικία. Ο δείκτης νοημοσύνης ενός παιδιού και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των γονέων του σχετίζονται επίσης θετικά. Μια εύπορη και μορφωμένη οικογένεια είναι πιθανό να παρέχει καλύτερο υλικό περιβάλλον σε ένα παιδί ώστε να έχει τους πόρους για να αναπτύξει τις διανοητικές δυνατότητές του, συγκριτικά με μια φτωχότερη οικογένεια. Η φτώχεια είναι υπεύθυνη για πολλές έμμεσες επιπτώσεις στη νοητική ανάπτυξη παιδιών και ενηλίκων.
- Στις ΗΠΑ οι άνθρωποι με υψηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης υπερεκπροσωπούνται στις τάξεις των γιατρών, των επιστημόνων, των δικηγόρων και των ανώτερων στελεχών επιχειρήσεων. Τα άτομα με χαμηλή βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης υπερεκπροσωπούνται στις τάξεις των βοηθούμενων από τις κοινωνικές υπηρεσίες, των ανύπαντρων μητέρων, των χρηστών ουσιών και των παιδιών που εγκαταλείπουν νωρίς το σχολείο.
- Υπάρχει διαφορά στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι στους διάφορους πολιτισμούς αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τη νοημοσύνη. Για παράδειγμα, η θεώρηση της νοημοσύνης ως γρήγορης και αναλυτικής δεν είναι κοινή σε όλους τους πολιτισμούς. Εάν η θεώρηση της μιας ομάδας περιλαμβάνει τη λεπτομέρεια και την ακρίβεια των αποκρίσεων, ενώ η άλλη ομάδα δεν αναφέρει τα ίδια χαρακτηριστικά (αλλά προτείνει τον αυτοσχεδιασμό ως στοιχείο της νοημοσύνης), τότε η ακρίβεια δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο για να συγκριθούν οι δύο ομάδες.
- Σύμφωνα με μια θεωρία, υπάρχουν διαφορές στο γνωστικό ύψος που υιοθετούν οι μαθητές από τη Δύση και οι μαθητές από την Άπω Ανα-

- τολή: οι μαθητές από την Κίνα, την Κορέα και την Ιαπωνία τείνουν να είναι περισσότερο ολιστικοί στις αντιλήψεις τους συγκριτικά με τους μαθητές από δυτικούς πολιτισμούς.
- Οι γνωστικές διεργασίες παρουσιάζουν ομοιότητες ανά τους πολιτισμούς, αλλά μπορεί επίσης να αναπτυχθούν με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τους ειδικούς πολιτισμικούς κανόνες και απαιτήσεις. Οι άνθρωποι αναπτύσσουν γνωστικά χαρακτηριστικά που είναι καλύτερα προσαρμοσμένα στις ανάγκες του τρόπου ζωής τους. Διαπολιτισμικά ευρήματα δείχνουν ότι οι διαφορές στην κατηγοριοποίηση, την απομνημόνευση, την απόδοση χαρακτηρισμών, τη δημιουργικότητα και τον τυπικό συλλογισμό μπορεί να έχουν τις ρίζες τους σε πολιτισμικούς παράγοντες. Διάφορες πολιτισμικές ομάδες κατηγοριοποιούν τα αντικείμενα διαφορετικά, βάσει των συγκεκριμένων πολιτισμικών εμπειριών τους που συνδέονται με αυτά. Πολλές γνωστικές διεργασίες μπορούν να αναπτυχθούν με παρόμοιους ή διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τους ειδικούς πολιτισμικούς κανόνες και τις κοινωνικές επιταγές.
  - Τα παιδιά στις ΗΠΑ έχουν γενικά μεγαλύτερη ελευθερία στην επιλογή των σχολικών δραστηριοτήτων από ό,τι τα παιδιά σε άλλες χώρες. Έμφαση δίνεται στην ατομική ανάπτυξη, στις ευχάριστες δραστηριότητες και στον σεβασμό της προσωπικότητας του παιδιού. Αντίθετα, στις ασιατικές χώρες η ενεργητική προαγωγή της μαθηματικής ανάπτυξης των παιδιών έχει ουσιαστική σημασία. Το παιδί μαθαίνει εξ αρχής να πειθαρχεί, να επιμένει και να θυσιάζεται για το καλό των εκπαιδευτικών στόχων.
  - Κάποιες εθνοτικές μειονότητες μπορεί να εμφανίζουν το λεγόμενο «σύνδρομο μειωμένης προσπάθειας» ή αλλιώς περιορισμένα κίνητρα επίτευξης στα τεστ νοημοσύνης. Αυτό τυπικά υποδηλώνει ότι οι συγκεκριμένοι μαθητές δεν προσπαθούν να αριστεύσουν σε αυτές τις δοκιμασίες επειδή πιστεύουν ότι ούτως ή άλλως δεν θα φοιτήσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ότι αυτά τα τεστ μεροληπτούν εναντίον τους και ότι τα αποτελέσματά τους δεν έχουν σημασία.
  - Συνολικά, στις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες η υψηλή επίδοση στα τεστ νοημοσύνης συσχετίζεται με την κοινωνική επιτυχία. Ωστόσο η κατάσταση με τα τεστ νοημοσύνης μπορεί να αλλάξει. Υπάρχει μια ενδιαφέρουσα τάση συνεχούς και σταθερής αύξησης παγκοσμίως όσον

αφορά την επίδοση στα τεστ νοημοσύνης. Αυτό το αποτέλεσμα, που ανιχνεύεται κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες, σημαίνει πιθανώς αύξηση τριών μονάδων στη βαθμολογία των τεστ νοημοσύνης κάθε δέκα χρόνια, και μπορεί να αποδοθεί στις εκπαιδευτικές προσπάθειες και στις τεχνολογικές εξελίξεις.

▲ Βασικοί Όροι

Γνωστικό ύφος (Cognitive Style): Ο ατομικός τρόπος με τον οποίο ένας άνθρωπος οργανώνει και κατανοεί τον κόσμο.

Γνωστικό ύφος ανεξάρτητο από το πεδίο (Field-Independent Style): Μια γενική γνωστική ικανότητα του ατόμου να βασίζεται περισσότερο σε εσωτερικά σωματικά σήματα και να είναι λιγότερο προσανατολισμένο στην εμπλοκή με άλλους.

Γνωστικό ύφος εξαρτημένο από το πεδίο (Field-Dependent Style): Μια γενική γνωστική ικανότητα του ατόμου να βασίζεται περισσότερο σε εξωτερικά οπτικά σήματα και να είναι πρωτίστως κοινωνικά προσανατολισμένο.

Δημιουργικότητα (Creativity): Πρωτοτυπία ή ικανότητα παραγωγής αξιόλογων αποτελεσμάτων με καινοφανείς τρόπους.

Εμπειρικός συλλογισμός (Empirical Reasoning): Εμπειρία και γνωστικές λειτουργίες που προκύπτουν από τις καθημερινές δραστηριότητες.

Νατιβιστική άποψη (Nativist View): Η άποψη ότι όλα τα γνωστικά φαινόμενα είναι εγγενή, ότι αποκαλύπτονται ως αποτέλεσμα βιολογικού «προγραμματισμού» και ότι η αντίληψη του περιβάλλοντος απαιτεί περιορισμένη μόνο ενεργητική επεξεργασία από τον οργανισμό.

Νοημοσύνη (Intelligence): Η σφαιρική ικανότητα να σκεφτόμαστε ορθολογικά, να ενεργούμε εμπρόθετα, να υπερβαίνουμε εμπόδια και να προσαρμοζόμαστε σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

Νόηση (Cognition): Γενικός όρος που δηλώνει μια σειρά διεργασιών μέσω των οποίων το άτομο αποκτά και αξιοποιεί τη γνώση.

Σύνδρομο μειωμένης προσπάθειας (Low-Effort Syndrome): Χαμηλό επίπεδο κινήτρων όσον αφορά την επίδοση στα τεστ νοημοσύνης, το οποίο βασίζεται στην πεποίθηση ότι τα τεστ είναι μεροληπτικά και τα αποτελέσματά τους δεν έχουν σημασία για την επιτυχία στη ζωή.

Τυπικοί συλλογισμοί (Formal Reasoning): Βασικές γνωστικές λειτουργίες που εδράζονται στην αφαιρετική ανάλυση υποθέσεων και στην εξαγωγή συμπερασμάτων από αυτές.

Ψυχομετρική προσέγγιση στη νοημοσύνη (Psychometric Approach to Intelligence): Άποψη που βασίζεται στην υπόθεση ότι η ανθρώπινη νοημοσύνη μπορεί να «λάβει» μια αριθμητική τιμή.

Συναισθήματα

“ Αυτό που είναι χαρά για κάποιον είναι εφιάλτης για κάποιον άλλο. Έτσι είναι τα πράγματα σήμερα, έτσι θα είναι πάντα. ”

Bertolt Brecht (1898-1956) - Γερμανός θεατρικός συγγραφέας

“ Συνήθως, όταν οι άνθρωποι είναι λυπημένοι, δεν κάνουν τίποτα· απλώς κλαίγονται για την κατάσταση τους. Όταν όμως θυμώνουν, τότε κάνουν την αλλαγή. ”

Malcolm X (1925-1965) - Αμερικανός ακτιβιστής για τα πολιτικά δικαιώματα

Γ ΝΩΡΙΖΑΤΕ ότι το να φιλιέται κανείς δημόσια αποδοκιμάζεται στην Ιαπωνία; Και δεν μιλάμε για τη Χώρα του Ανατέλλοντος Ηλίου πριν από αιώνες, αλλά για τη σημερινή Ιαπωνία. Παρόλο που σε πολλές χώρες οι νόμοι απαγορεύουν την «ανάρμοστη συμπεριφορά» σε δημόσιους χώρους και τα θρησκευτικά πρότυπα υπαγορεύουν τη σεμνότητα σε άντρες και γυναίκες, στην Ιαπωνία δεν ισχύει τίποτε από τα δύο. Δεν υπάρχει νομοθετική ή θρησκευτική διάταξη που να απαγορεύει σε κάποιον να φιλά τον/τη σύζυγό του ή τα αγαπημένα του πρόσωπα δημόσια. Οι άνθρωποι απλώς τηρούν μια παράδοση, έναν παλιό και άγραφο κανόνα διαγωγής, που τους επιβάλλει να κρατούν αυτά τα ζητήματα στην ιδιωτική σφαίρα της ζωής τους. Έτσι, ενώ στην Ιαπωνία οι δημόσιες περιπτύξεις είναι σπάνιο φαινόμενο, σε μια επίσκεψή σας στη Νέα Υόρκη ή στη Μόσχα θα δείτε σίγουρα ανθρώπους να αγκαλιάζονται και να φιλιούνται αποχαιρετιζόμενοι σε έναν σιδηροδρομικό

σταθμό ή στο αεροδρόμιο. Γιατί λοιπόν το να φιλιέται κανείς δημόσια δεν είναι αποδεκτό στους Ιάπωνες; Οι άνθρωποι από την Ιαπωνία θα σας πουν ότι από την αρχή της ζωής τους μαθαίνουν να συγκρατούν τα συναισθήματά τους όταν βρίσκονται σε δημόσιο χώρο. Το να εκφράζει κανείς άγχος, αγάπη, χαρά, λύπη και άλλα συναισθήματα παρουσία άλλων ανθρώπων θεωρείται σημάδι προσωπικής αδυναμίας. Το ερώτημα που εγείρεται για χώρες όπως η Ιαπωνία, όπου η έκφραση των συναισθημάτων απαγορεύεται τόσο αυστηρά από πολιτισμικούς κανόνες, είναι το εξής: Βιώνουν οι Ιάπωνες –και τα άτομα από παρόμοιους πολιτισμούς– τα συναισθήματα με τον ίδιο τρόπο που τα βιώνουν οι άνθρωποι από πιο ανεκτικές κουλτούρες;

Ας υποθέσουμε ότι τώρα, αυτήν ακριβώς τη στιγμή, κάποιος στο Μόντρεαλ πηδάει από τη χαρά του επειδή πήρε προαγωγή στη δουλειά. Σε μια άλλη γωνιά του πλανήτη, στην Ιερουσαλήμ, ένα κορίτσι αναμένει με ανυπομονησία την πρώτη της τελετή Μπαρ Μίτζβα. Κολλημένος στην κίνηση, ένας οδηγός ταξί στη Μόσχα δυσανασχετεί από το μποτιλιάρισμα τις ώρες αιχμής. Ένας στρατιωτικός στη Βόρεια Κορέα αισθάνεται ασυνήθιστα ήρεμος αναμένοντας την πρώτη του πτώση με αλεξίπτωτο. Το **συναίσθημα** είναι μια αξιολογική απόκριση που συνήθως περιλαμβάνει κάποιον συνδυασμό σωματικής διέγερσης, υποκειμενικής εμπειρίας (θετικής, αρνητικής ή αμφίθυμης) και συμπεριφορικής έκφρασης. Χαρά και απογοήτευση, λύπη και έκπληξη, φθόνος και περηφάνια, όπως και δεκάδες άλλα συναισθήματα συνοδεύουν την καθημερινή ζωή μας, ανεξάρτητα από το πού ζούμε ή ποια γλώσσα μιλάμε. Εκδηλώνουμε συναισθήματα μέσω της φωνής ή των χειρονομιών μας από την ημέρα που γεννιόμαστε. Μαθαίνουμε πώς να αισθανόμαστε και πώς να εκφράζουμε αυτό που αισθανόμαστε από τους ανθρώπους γύρω μας, από τα βιβλία που διαβάζουμε, από τις ταινίες που βλέπουμε. Αριστουργηματικά φυλακισμένα σε λέξεις, σε εικόνες και σε ήχους, τα ανθρώπινα συναισθήματα προσείλκυαν ανέκαθεν το μεγάλο ενδιαφέρον των καλλιτεχνών. Για αιώνες οι καλλιτέχνες απεικονίζουν, αντικαθρεφτίζουν, ζωγραφίζουν και αναπαριστάνουν στα έργα τους την αγάπη, τη θλίψη, την ενοχή και τον ενθουσιασμό της ανθρώπινης ύπαρξης.

Μια σύντομη βιβλιογραφική έρευνα αποκαλύπτει ότι το έργο της κατανόησης των ανθρώπινων συναισθημάτων απασχολούσε πάντοτε τον

φιλοσοφικό νου. Περίτεχνες και γοητευτικές παρατηρήσεις για τον φόβο και τη χαρά, τον θυμό και τη λύπη και για άλλα συναισθήματα μπορούμε να βρούμε στα έργα του Κινέζου δασκάλου και φιλοσόφου Κομφούκιου (5ος αι. π.Χ.), στους επικούρειους φιλοσόφους και στους σοφιστές της αρχαίας Ελλάδας (3ος-5ος αι. π.Χ.), στον Άραβα φυσικό και στοχαστή Αβικέννα (11ος αι.), στους Ευρωπαίους Καρτέσιο και Σπινόζα (17ος αι.) και σε πολλούς άλλους. Παρά ταύτα, η επιστημονική μελέτη των συναισθημάτων ξεκίνησε σχετικά πρόσφατα – μόλις έναν αιώνα πριν.

Ένας από τους πρωτοπόρους σε αυτό το πεδίο, ο Αμερικανός ψυχολόγος William James (1884), πίστευε ότι το συναίσθημα βρίσκεται ενσωματωμένο στη σωματική εμπειρία. Η φυσική εμπειρία κάνει το άτομο να αισθανθεί διέγερση και η διέγερση ενεργοποιεί την υποκειμενική εμπειρία του άγχους, της χαράς και ούτω καθεξής. Σύμφωνα με τον James, οι άνθρωποι δεν χοροπηδούν και χτυπούν τα χέρια τους επειδή είναι ευτυχείς· μάλλον νιώθουν ευτυχείς επειδή χοροπηδούν και χτυπούν τα χέρια τους. Ο James έδωσε ακόμα και συμβουλές για το πώς να νιώθουμε κάποια ιδιαίτερα συναισθήματα: «Το εκούσιο μονοπάτι προς την κεφάτη διάθεση, όταν το αυθόρμητο κέφι σας έχει χαθεί, είναι να σηκωθείτε πάνω χαρούμενοι και να ενεργείτε και να μιλάτε σαν το κέφι να ήταν πάντα εκεί. Για να νιώσετε γενναίοι, ενεργήστε σαν να ήσασταν γενναίοι· χρησιμοποιήστε όλη σας τη θέληση γι' αυτό τον σκοπό και το θάρρος είναι πολύ πιθανό να αντικαταστήσει τον φόβο» (βλ. Wallis, 1965, σελ. 156). Την ίδια περίπου εποχή που ο James εξέθετε τις ιδέες του στις ΗΠΑ, ένας Δανός φυσιολόγος, ο Carl Lange (1885), εξέφραζε παρόμοιες απόψεις για τα συναισθήματα. Οι ιδέες και των δύο είναι σήμερα γνωστές ως «θεωρία των James-Lange».

Σαράντα χρόνια αργότερα, οι Cannon και Bard δημοσίευσαν μια εναλλακτική προσέγγιση, γνωστή σήμερα ως «θεωρία των Cannon-Bard για τα συναισθήματα». Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ποικίλες καταστάσεις της ζωής –όπως μια αράχνη που περπατάει στον ώμο μας– μπορούν συγχρόνως να προκαλέσουν μια συναισθηματική εμπειρία, όπως αηδία ή φόβο, και σωματικές αντιδράσεις, όπως αυξημένη αρτηριακή πίεση ή γρήγορους καρδιακούς παλμούς (Cannon, 1927). Κατά τη δεκαετία του 1960, μια άλλη θεωρία για τα συναισθήματα έγινε αποδεκτή από τους ψυχολόγους. Σύμφωνα με τους θεμελιωτές της (Schachter & Singer, 1962), υπάρχουν δύο κρίσιμα στοιχεία συναισθηματικής εμπειρίας: η φυσιολογική διέγερση και η γνωστική ερμηνεία αυτής της διέγερσης. Σε κάθε συναι-

σθημα, πρώτα βιώνουμε μια κατάσταση διέγερσης σε επίπεδο φυσιολογίας. Έπειτα προσπαθούμε να εξηγήσουμε στον εαυτό μας τι σημαίνει αυτή η διέγερση. Εάν η κατάσταση υποδεικνύει ότι πρέπει να βιώσουμε ευχαρίστηση, αποκαλούμε αυτό το βίωμα «χαρά». Εάν κάποιος μας απειλεί, το αποκαλούμε «φόβο».

Οι παραπάνω θεωρίες ελέγχθηκαν αρχικά σε φοιτητές στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη. Κατά πόσο όμως αυτές οι θεωρίες ισχύουν για όλους τους πολιτισμούς; Τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι κατά βάση οικουμενικά. Έχουν παρόμοιο υποκείμενο νευροφυσιολογικό μηχανισμό και το εκάστοτε πολιτισμικό περιβάλλον «μακιγιάρει» μόνο επιφανειακά τις θεμελιωδώς οικουμενικές ανθρώπινες συναισθηματικές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, μια παρέα χαρούμενων φίλων θα κάνουν το γνωστό «κόλλα πέντε» μεταξύ τους (δηλαδή θα χτυπήσουν ο ένας τις παλάμες του άλλου) όταν σκοράρει η αγαπημένη τους ομάδα στο ποδόσφαιρο, ενώ σε μια παρόμοια περίπτωση στην Ανατολική Ευρώπη οι φίλοι είναι πιθανότερο να σφίξουν τα χέρια. Και οι δύο παρέες ωστόσο θα αισθανθούν χαρά σχεδόν πανομοιότυπα, ανεξάρτητα από τις διαφορές στην έκφρασή της. Η ταχύτητα της ικανότητας των ανθρώπων να επικοινωνούν σήμερα, ενισχυμένη από την τεχνολογία, αυξάνει κατά πολύ τις πιθανότητες οι φίλαθλοι σε όλο τον κόσμο να εκφράζουν τη χαρά τους με παρόμοιους τρόπους. Εν συντομία, η λύπη είναι λύπη ανεξάρτητα από τον τόπο όπου ζεις: Μεξικό, Βοσνία, Νιγηρία ή Βιετνάμ. Αλλά η λύπη εμφανίζεται με μπλε μάσκα σε έναν πολιτισμό και με μοβ μάσκα σε έναν άλλο.

Μια δεύτερη προσέγγιση εστιάζει τόσο στην πολιτισμική προέλευση όσο και στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα του συναισθήματος. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, όλα τα ανθρώπινα συναισθήματα αναπτύσσονται σε συγκεκριμένες πολιτισμικές συνθήκες και γι' αυτό γίνονται καλύτερα κατανοητά κυρίως μέσα στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, ένας παρατηρητής ενδέχεται να αναγνωρίσει ένα σαρκαστικό χαμόγελο στο πρόσωπο ενός Πολωνού εργάτη, υπό την προϋπόθεση ότι κατανοεί τόσο τη φύση του σαρκασμού – μια μορφή έκφρασης στην οποία οι σημασίες μεταδίδονται με πλάγιο τρόπο – όσο και τις περιβαλλοντικές συνθήκες στις οποίες εκδηλώνεται η σαρκαστική αντίδραση.

Ποια από αυτές τις προσεγγίσεις έχει λάβει μεγαλύτερη εμπειρική υποστήριξη; Σκεφτείτε τις ενδείξεις και από τις δύο πλευρές του επιχειρήματος.

Όταν γελάμε, είμαστε ευτυχισμένοι: Οικουμενικά στοιχεία της συναισθηματικής εμπειρίας

Οι άνθρωποι μπορούν σε γενικές γραμμές να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα των άλλων. Ακόμα και όταν δεν μιλάμε τη γλώσσα κάποιου, διαισθάνομαστε αν αυτό το άτομο είναι χαρούμενο ή λυπημένο κοιτάζοντας την έκφραση του προσώπου του. Εφόσον καταλαβαίνετε τι αισθάνονται οι άλλοι άνθρωποι κρίνοντας από τις συναισθηματικές τους εκφράσεις και εφόσον κι αυτοί με τη σειρά τους μπορούν να κρίνουν σωστά τα δικά σας συναισθήματα, αυτό συνεπάγεται ότι τα ανθρώπινα συναισθήματα πρέπει να είναι παρόμοια, μπορεί και οικουμενικά. Αυτό ακριβώς υποστήριξε ο Δαρβίνος (1872) στο διάσημο έργο του, *Expression of the Emotions in Man and Animals* (*Η έκφραση των συναισθημάτων στον άνθρωπο και τα ζώα*). Ο Δαρβίνος συγκέντρωσε συνεντεύξεις από όλο τον κόσμο και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι βασικές ανθρώπινες συναισθηματικές εκφράσεις είναι παρόμοιες επειδή εξυπηρετούν έναν προσαρμοστικό σκοπό. Τόσο τα ζώα όσο και οι άνθρωποι σηματοδοτούν την προθυμία ή την επιθυμία τους να βοηθήσουν, να πολεμήσουν ή να εξετάσουν με χειρονομίες, στάσεις του σώματος και εκφράσεις του προσώπου. Φανταστείτε, για παράδειγμα, ότι βλέπετε τα μάτια του φίλου σας να ανοίγουν διάπλατα, τον ακούτε να ουρλιάζει και τον παρατηρείτε να πετά μακριά του ένα ποτήρι καφέ. Αυτός ο συνδυασμός αντιδράσεων μπορεί να σας ενημερώσει για το γεγονός ότι ο φίλος σας είναι πιθανό να φοβήθηκε ή να αηδίασε με κάτι που βρήκε στο ποτήρι του. Σχεδόν αμέσως θα ελέγξετε μήπως υπάρχει κάτι –ίσως ένα έντομο– και στο δικό σας ποτήρι. Τα συναισθήματα ρυθμίζουν την κοινωνική συμπεριφορά και χρησιμεύουν για την προστασία των ανθρώπων από τον κίνδυνο. Ο φόβος και ο θυμός, για παράδειγμα, προκαλούν μεγαλύτερη αύξηση του καρδιακού ρυθμού από ό,τι η χαρά. Αυτό έχει νόημα αν το σκεφτούμε με εξελικτικούς όρους. Ο θυμός και ο φόβος σχετίζονται με τις αντιδράσεις «μάχης ή φυγής», που απαιτούν από την καρδιά να στείλει περισσότερο αίμα στους μυς: όπως και να έχει, πρέπει είτε να υπερασπιστείτε τον εαυτό σας είτε να φύγετε μακριά από την απειλή. Στους άντρες και στις γυναίκες σε όλους τους πολιτισμούς, ο φόβος προκαλεί μια συγκεκριμένη αμυντική αντίδραση σε επικίνδυνες καταστάσεις. Κατά παρόμοιο τρόπο, η αηδία μάς εμποδίζει να δοκιμάσουμε δυνητικά τοξικές ουσίες, όπως τα σάπια τρόφιμα ή το μολυσμένο νερό (Izard, 1977).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Αυτοαξιολόγηση της συναισθηματικής εκφραστικότητας

Παρότι οι δημοσκοπικές μελέτες χρησιμοποιούνται συχνά για τη διερεύνηση των συναισθημάτων, συνδέονται με τουλάχιστον δύο μεθοδολογικά προβλήματα. Τα συναισθήματα χρειάζεται να εξηγηθούν στις ερωτήσεις της έρευνας και να διατυπωθούν λεκτικά από τους συμμετέχοντες. Αυτό συνιστά πρόβλημα, επειδή κάποιοι άνθρωποι δεν μπορούν να θυμηθούν ακριβώς πώς εκφράζουν συναισθήματα, ούτε είναι σε θέση να περιγράψουν με ακρίβεια τις ειδικές αντιδράσεις των άλλων. Επιπλέον, οι ερωτώμενοι έχουν την τάση να δίνουν κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις, βασιζόμενοι σε παραδοχές ότι ορισμένες συναισθηματικές εκφράσεις δεν είναι «καλές» ή «ηθικές» (π.χ. το να γελάς δυνατά ή να εκφράξεις ανοιχτά τον θυμό σου). Αυτό κάνει τους συμμετέχοντες να απαντούν έτσι όπως οι ίδιοι νομίζουν ότι θα έπρεπε να αντιδράσουν (Oishi et al., 2004· Wang et al., 2006). Τα συναισθήματα μπορούν να μελετηθούν είτε με πειραματικές μεθόδους σε φυσικές συνθήκες είτε σε εργαστηριακά πειράματα. Ποιους περιορισμούς διακρίνετε σε καθεμία από αυτές τις μεθόδους;

Οι εμπειρικές μελέτες εντοπίζουν πολλές ομοιότητες στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επιδεικνύουν τα συναισθήματά τους. Μια σύγκριση των συναισθηματικών εκφράσεων του προσώπου σε άτομα από δυτικές βιομηχανοποιημένες χώρες αλλά και από μη δυτικά περιβάλλοντα εντόπισε σημαντικές ομοιότητες (Ekman, 1980). Οι ερευνητές έχουν ανακαλύψει οικουμενικά πρότυπα στην προφορική έκφραση του συναισθήματος (Van Bezooijen et al., 1983), καθώς και διαπολιτισμική σταθερότητα στη συμπεριφορική έκφραση σύνθετων συναισθημάτων, όπως είναι η ζήλια και ο φθόνος (Hurka et al., 1985).

Μια μεγάλης κλίμακας συγκριτική μελέτη σε 37 χώρες αποκάλυψε ότι οι άνθρωποι τόσο στις δυτικές όσο και στις μη δυτικές κοινωνίες εμφανίζουν τα ίδια γενικά εκφραστικά πρότυπα σε ό,τι αφορά τα συναισθήματα: οι άντρες ως ομάδα ρέπουν προς την έκφραση θυμού, ενώ οι γυναίκες ως ομάδα ρέπουν προς την έκφραση θλίψης και φόβου (Fischer et al., 2004).

Ένα άλλο ενδιαφέρον επιχείρημα που υποστηρίζει τις ομοιότητες των ανθρώπινων συναισθημάτων πηγάζει από μεγάλο αριθμό μελετών πάνω στη διεργασία της αναγνώρισης, της περιγραφής και της επεξήγησης μιας

συναισθηματικής έκφρασης – εν συντομία, στην **αναγνώριση των συναισθημάτων** (Ekman, 1980· Izard, 1971). Για παράδειγμα, σε μια τέτοια μελέτη με συμμετέχοντες από πέντε χώρες –ΗΠΑ, Βραζιλία, Χιλή, Αργεντινή και Ιαπωνία– παρουσιάστηκαν φωτογραφίες ανθρώπων, η καθεμιά από τις οποίες απεικόνιζε ένα από τα ακόλουθα έξι βασικά συναισθήματα: χαρά, λύπη, θυμό, φόβο, έκπληξη ή αηδία. Διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναγνώρισαν σωστά αυτά τα συναισθήματα (Ekman & Friesen, 1969). Οι άνθρωποι επίσης δείχνουν αξιοσημείωτη ακρίβεια όταν ερμηνεύουν τη θέση των φρυδιών και το χαμόγελο (Keating et al., 1981). Για παράδειγμα, το χαμόγελο είναι οικουμενικά κατανοητό ως ένδειξη ευχαρίστησης, ενώ τα χαμηλωμένα φρύδια αποτελούν σημάδι θυμού ή κυριαρχίας. Σε μια άλλη μελέτη με δείγματα από την Εσθονία, τη Γερμανία, την Ελλάδα, το Χονγκ Κονγκ, την Ιταλία, την Ιαπωνία, τη Σκωτία, τη Σουμάτρα, την Τουρκία και τις ΗΠΑ, ο Ekman και οι συνεργάτες του (1987) βρήκαν ότι οι μικτές συναισθηματικές εκφράσεις, όπως η ντροπή και η απογοήτευση, είναι και αυτές εύκολα αναγνωρίσιμες στις διάφορες χώρες.

Η έρευνα γύρω από τη διαπολιτισμική αναγνώριση του συναισθηματικού επιτονισμού στη φωνή των συμμετεχόντων έδωσε παρόμοια αποτελέσματα. Οι άνθρωποι συνήθως αναγνωρίζουν σε μια ηχογράφιση το συναίσθημα ενός ατόμου που μιλάει σε ξένη γλώσσα (Albas et al., 1976· Van Bezooijen et al., 1983). Σε μια άλλη μελέτη ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες, οι οποίοι προέρχονταν τόσο από δυτικούς όσο και από μη δυτικούς πολιτισμούς, να πάρουν την έκφραση που θα είχε το πρόσωπό τους αν ένιωθαν χαρούμενοι που είδαν κάποιον ή λυπημένοι που άκουσαν δυσάρεστα νέα ή θυμωμένοι με κάποιον, και ούτω καθεξής. Αυτές οι εκφράσεις του προσώπου βιντεοσκοπήθηκαν και αναλύθηκαν αργότερα. Τα ευρήματα κατέδειξαν ότι σε όλες τις ομάδες τα εκφραστικά πρότυπα για τους μυς του προσώπου είναι ίδια (Ekman & Friesen, 1978). Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι στους διάφορους πολιτισμούς όχι μόνο μπορούν να αναγνωρίσουν εύκολα βασικά συναισθήματα, αλλά χρησιμοποιούν και τις ίδιες μυϊκές ομάδες για να εκφράσουν αυτό που νιώθουν. Οι περισσότεροι άνθρωποι στον κόσμο είναι σε θέση να συμπεράνουν συναισθήματα από στοιχεία της φωνής. Μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε εννέα χώρες στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και την Ασία εξέτασε φωνητικές ηχογραφήσεις θυμού, λύπης, φόβου, χαράς και ουδέτερης φωνής τις οποίες είχαν κάνει Γερμανοί επαγγελματίες ηθοποιοί. Τα δεδομένα δείχνουν συνολικά

ακριβή αντίληψη για ποσοστό άνω του 60% όλων των συναισθημάτων σε όλες τις χώρες (Scherer et al., 2001).

Υπάρχει εντυπωσιακή ομοιότητα στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατονομάζουν τα συναισθήματα στους διάφορους πολιτισμούς και γλώσσες (Russell, 1991). Σε άλλες γλώσσες υπάρχουν ισοδύναμες λέξεις σχεδόν για κάθε αγγλικό όρο που αναφέρεται στα συναισθήματα (Scherer & Wallbott, 1994· Scherer et al., 1988). Όλες οι γλώσσες κάνουν διακρίσεις ανάμεσα στα θετικά και στα αρνητικά συναισθήματα, και αυτή η διάκριση εξηγείται στα μικρά παιδιά, τα οποία αρχίζουν να χρησιμοποιούν λέξεις και φράσεις όπως «καλός» και «κακός», «μου αρέσει» και «δεν μου αρέσει» από πολύ μικρή ηλικία. Ομοιότητες υπάρχουν επίσης στον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες γλώσσες ορίζουν τα αποκαλούμενα «βασικά» συναισθήματα. Μολονότι οι λίστες που προτείνουν οι θεωρητικοί είναι ελαφρώς διαφορετικές, οι περισσότερες ταξινομήσεις περιλαμβάνουν από πέντε έως εννέα συναισθήματα. Ο θυμός, ο φόβος, η ευτυχία, η λύπη και η αηδία υπάρχουν σχεδόν σε κάθε εθνική ταξινόμηση. Η έκπληξη, η περιφρόνηση, το ενδιαφέρον, η ντροπή, η χαρά, η εμπιστοσύνη, η προσδοκία και η ενοχή περιλαμβάνονται σε άλλες ταξινομήσεις (Lynch, 1990· Russell, 1991· Vekker, 1978).

Άνθρωποι που ζουν σε απομακρυσμένα μέρη του κόσμου μπορούν να αναπτύξουν σχετικά παρόμοιες γλωσσικές ετικέτες για ορισμένα σύνθετα συναισθήματα: το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό της κοινής, οικουμενικής προέλευσης των ανθρώπινων συναισθηματικών εμπειριών και της ερμηνείας τους. Για παράδειγμα, στα ιαπωνικά και σε διαλέκτους της μεσαιωνικής αγγλικής γλώσσας υπάρχουν δύο λέξεις –*amae* και *mardy*– οι οποίες προφανώς δηλώνουν εξίσου την ανάγκη του ατόμου για στοργή (Lewis & Ozaki, 2009).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Μια μελέτη σε δείγμα 32 χωρών (στις οποίες περιλαμβάνονταν η Ινδία, η Κίνα, η Τουρκία, το Ισραήλ, η Ρωσία, η Ζιμπάμπουε, οι ΗΠΑ, η Γερμανία και το Μεξικό) έδειξε ότι ο ατομικισμός συσχετιζόταν θετικά με μεγαλύτερη εκφραστικότητα συναισθημάτων, ιδιαίτερα με την ευτυχία και την έκπληξη, και αρνητικά με την έκφραση της λύπης. Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι ο πολιτισμικός ατομικισμός συνδέεται εν γένει με την υιοθέτηση

θετικών συναισθημάτων (Matsumoto et al., 2008). Η περιφρόνηση, η αιδία και ο φόβος ήταν τα συναισθήματα που υιοθετούνταν λιγότερο σε όλα τα δείγματα. Πιθανότατα τα αρνητικά συναισθήματα, και ιδιαίτερα η περιφρόνηση και η αιδία, γίνονται αντιληπτά ως αποδιοργανωτικά των κοινωνικών σχέσεων, ειδικότερα στους συλλογικούς πολιτισμούς (Butler et al., 2009). Η λύπη επίσης υποδηλώνει δυσφορία (Izard, 2004), η οποία ερμηνεύεται ως ξεκάθαρο σημάδι αδυναμίας του ατόμου. Τα παραπάνω ευρήματα πάντως δεν δικαιολογούν την υπόθεση ότι τα άτομα από κατ' εξοχήν συλλογικούς πολιτισμούς συγκρατούν πάντα τις συναισθηματικές τους εκφράσεις, ενώ τα άτομα από κατ' εξοχήν ατομικιστικούς πολιτισμούς δεν κάνουν κάτι τέτοιο. Όταν κρίνετε τις συναισθηματικές εκφράσεις των ανθρώπων, να σκέφτεστε τα μοναδικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους, τις συνθήκες της εκάστοτε περίπτωσης και τον δικό σας ρόλο σε αυτήν, προκειμένου να αποφύγετε μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία (βλ. Κεφάλαιο 3).

Γενικά, όσοι υποστηρίζουν την ιδέα της οικουμενικότητας των ανθρωπινων συναισθημάτων διατείνονται ότι μοιραζόμαστε σε μεγάλο βαθμό κοινά χαρακτηριστικά με τους άλλους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την καταγωγή μας. Αντιδρούμε σε εξωτερικά γεγονότα και σωματικά σήματα με σχεδόν παρόμοιες εκφράσεις προσώπου, αλλαγές του σώματος, ανάμικτα συναισθήματα και υποκειμενικές εμπειρίες ευχαρίστησης ή δυσάρεσκειας. Τα άτομα σε κάθε πολιτισμό είναι συναισθηματικά ευαίσθητα στην απώλεια συγγενών και φίλων, στη γέννηση των παιδιών τους, στις νίκες της αγαπημένης τους αθλητικής ομάδας και στην κριτική των άλλων. Σε όλους τους πολιτισμούς η λύπη προκαλεί κλάμα, ο θυμός εγείρει επιθετικότητα, ενώ η χαρά κάνει τους ανθρώπους να αγκαλιάζονται και να συγχωρούν τους άλλους.

Δεν μπορείτε να εξηγήσετε τον πόνο αν δεν έχετε πονέσει: Διαφορές στη συναισθηματική εμπειρία

Παρά τις ομοιότητες στις συναισθηματικές εμπειρίες μεταξύ των πολιτισμών, υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι περιγράφουν τα βασικά συναισθήματα. Στη βουδιστική παράδοση (που είναι αποδεκτή στην κινέζικη γλώσσα, για παράδειγμα), τα επτά βασικά συναισθήματα που περιγράφονται είναι η ευτυχία, ο θυμός, η θλίψη, η

χαρά, η αγάπη, το μίσος και η επιθυμία. Η αηδία δεν περιλαμβάνεται σε αυτό τον κατάλογο. Οι Russell και Yik (1996), που επίσης επισκόπησαν μελέτες σε αρχαία κινεζικά κείμενα τα οποία αντανakλούν κυρίαρχες φιλοσοφίες, συμπεριλαμβανομένων του Κομφουκιανισμού, του Ταοϊσμού και του Βουδισμού, βρήκαν διάφορα σύνολα καταγεγραμμένων συναισθημάτων, ο αριθμός των οποίων κυμαινόταν από πέντε έως επτά. Στην αγγλική μετάφραση ενός συνόλου 12 χαρακτηρισμών συναισθημάτων δεν περιλαμβανόταν η αηδία. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι πρόσφατες μελέτες πάνω στην αναγνώριση των συναισθημάτων αποκάλυψαν ότι τα άτομα στην Κίνα αντιμετώπισαν περισσότερα προβλήματα, συγκριτικά με τους συμμετέχοντες από άλλες εθνικές ομάδες, όταν προσπάθησαν να αναγνωρίσουν την αηδία στα πρόσωπα των φωτογραφιών που τους επιδείχθηκαν. Από την άλλη πλευρά, μελέτες που χρησιμοποιούν νευροφυσιολογικές μετρήσεις δείχνουν ότι οι Κινέζοι αναγνωρίζουν έξι βασικά συναισθήματα με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν οι άνθρωποι από άλλες εθνικότητες (Wang et al., 2006). Οι διαφορές στην έκφραση της συναισθηματικής εμπειρίας, η γλωσσική ποικιλομορφία των χαρακτηρισμών που αποδίδονται στα συναισθήματα, καθώς και οι διακριτές πρακτικές κοινωνικοποίησης, όλα αυτά υποστηρίζουν την πολιτισμικά συγκεκριμένη προέλευση των ανθρώπινων συναισθημάτων. Εν συντομία, σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα συναισθήματα των ανθρώπων ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και από ομάδα σε ομάδα επειδή πηγάζουν από και αναπτύσσονται σε διαφορετικές ειδικές πολιτισμικές εμπειρίες.

Οι πολιτισμικές ομάδες διαφέρουν ως προς τη συχνότητα και τη σημασία των κοινών συναισθηματικών αντιδράσεων (Matsumoto et al., 1988). Για παράδειγμα, μερικές μελέτες έχουν υποδείξει τις πολιτισμικές διαφορές ως υπεύθυνες για τον βαθμό στον οποίο κάποιες ομάδες βιώνουν θετικά συναισθήματα, όπως η χαρά (Markus & Kitayama, 1994b), και αρνητικά συναισθήματα, όπως ο θυμός (Solomon, 1978). Ο Ιαπωνοαμερικανός ψυχολόγος Shigehiro Oishi (2010) και αρκετοί από τους συνεργάτες του μελέτησαν περισσότερους από 350 φοιτητές στην Ιαπωνία, τη Νότια Κορέα και τις ΗΠΑ, και βρήκαν ότι, κατά μέσο όρο, οι Ευρωπαϊκοί αναφέρουν ότι είναι πιο ευτυχισμένοι από τους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής, τους Κορεάτες και τους Ιάπωνες. Οι Ευρωπαϊκοί ωστόσο αποσυντονίζονται συναισθηματικά από αρνητικά γεγονότα (π.χ. αν πάρουν κλήση από την τροχαία ή κακούς βαθμούς στα μαθήματά τους)

και ανακάμπτουν από τις αναποδιές πιο αργά από τους ομολόγους τους ασιατικής καταγωγής. Από την άλλη πλευρά, οι Κορεάτες, οι Ιάπωνες και σε μικρότερο βαθμό οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής αναφέρουν ότι είναι λιγότερο χαρούμενοι γενικά, αλλά επανέρχονται στη φυσιολογική συναισθηματική τους κατάσταση πιο γρήγορα από τους Ευρωπαϊκούς. Οι ερευνητές βρήκαν ότι οι Ευρωπαϊκοί χρειάζονταν περίπου δύο θετικά γεγονότα για να επανέλθουν στο φυσιολογικό επίπεδο ευτυχίας τους (π.χ. να λάβουν ένα ενθαρρυντικό τηλεφώνημα ή να αριστεύσουν σε κάποιο μάθημα), ενώ οι Κορεάτες, οι Ιάπωνες και οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής χρειάζονται, κατά μέσο όρο, μόνο ένα θετικό γεγονός για να ανακάμψουν συναισθηματικά (Oishi et al., 2004). Οι πολιτισμοί ποικίλλουν επίσης στις γλωσσικές περιγραφές των συναισθημάτων. Στην ταϊτινή γλώσσα, για παράδειγμα, υπάρχουν 46 διαφορετικές λέξεις για τον θυμό, αλλά καμιά λέξη για τη λύπη. Σε μερικές αφρικανικές γλώσσες, η ίδια λέξη μπορεί να αντιπροσωπεύει τόσο τη λύπη όσο και τον θυμό. Σε κάποιες τοπικές ρωσικές διαλέκτους, η φράση «σε λυπάμαι» μπορεί να σημαίνει «σ' αγαπώ», «σε συλλυπούμαι» ή «σε περιφρονώ».

““ Αν δεν μπορέσω να το δεις κι εσύ, μοιάζει σα να μη το 'χω.””

Γιάννης Ρίτσος (1909-1990) - Έλληνας ποιητής

Παρά τις προφανείς ομοιότητες στην αναγνώριση των συναισθημάτων από τις εκφράσεις του προσώπου, όπως περιγράφηκε παραπάνω, τα άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς διαφέρουν ως προς τον βαθμό της συμφωνίας τους για ορισμένα συναισθήματα. Σε μια μελέτη, για παράδειγμα, η ευτυχία αναγνωρίστηκε ορθά από το 68% των Αφρικανών συμμετεχόντων και από το 97% των Ευρωπαίων ομολόγων τους (Izard, 1969). Σε άλλη μελέτη, οι ομάδες των Αμερικανών και των Ευρωπαίων αναγνώρισαν σωστά το 75% με 83% των συναισθημάτων στις φωτογραφίες προσώπων, η ομάδα των Ιαπώνων πέτυχε το ίδιο σε ποσοστό 65%, ενώ η ομάδα των Αφρικανών τα κατάφερε μόνο κατά 50%. Το ποσοστό αναγνώρισης των εκφράσεων του προσώπου στις φωτογραφίες ήταν χαμηλότερο όταν η επαφή των συμμετεχόντων με άλλους πολιτισμούς ήταν περιορισμένη (Izard, 1971). Πραγματοποιώντας μια μετα-ανάλυση στις υπάρχουσες μελέτες για τα συναισθήματα, ο Schimmack (1996) διαπίστωσε ότι οι λευκοί συμμετέχοντες ήταν καλύτεροι από τους μη λευκούς

στην αναγνώριση της ευτυχίας, του φόβου, του θυμού και της αηδίας, όχι όμως της έκπληξης και της λύπης. Μια άλλη έρευνα κατέδειξε πολιτισμικές διαφορές στην ακρίβεια και στην ταχύτητα με την οποία κρίνονται άλλα συναισθήματα (Elfenbein & Ambady, 2003).

Η αηδία ως συναίσθημα είναι συνδεδεμένη με πολιτισμικούς κανόνες που υπαγορεύουν την άρνηση λήψης ορισμένων τροφών ή την αποφυγή κάποιων καταστάσεων που σχετίζονται με τη διατροφή. Από τη στιγμή που γίνονται αποδεκτοί, αυτοί οι κανόνες ακολουθούνται από ένα πολύ ισχυρό συναίσθημα και έτσι είναι πολύ λιγότερο πιθανό να παραβιαστούν ή να τροποποιηθούν. Μια κλασική διαπολιτισμική μελέτη για την αηδία επισήμανε ότι οι άνθρωποι αναπτύσσουν προσδοκίες για το πώς τα παιδιά τους πρέπει να αντιδρούν απέναντι σε συγκεκριμένες τροφές και στην κατανάλωσή τους (Rozin & Fallon, 1987). Για παράδειγμα, οι περισσότεροι από εμάς θα νιώθαμε αηδία και θα αρνούμασταν να φάμε μια τροφή την οποία μασήσαμε και φτύσαμε. Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θα είχαν πρόβλημα να ρουφήξουν λίγο αίμα από ένα κόψιμο στο δέρμα τους, αλλά η πλειονότητα θα ένιωθε αηδία στην ιδέα να ρουφήξει το ίδιο της το αίμα από ένα κουτάλι. Υπάρχει μια παγκόσμια αποστροφή απέναντι στην κατανάλωση ζώων που μοιάζουν με τους ανθρώπους (π.χ. μαϊμούδες) ή που έχουν στενές σχέσεις μαζί τους (π.χ. γάτες και σκύλοι). Οι περισσότεροι άνθρωποι επικρίνουν και καταδικάζουν πολιτισμούς που αποκλίνουν από αυτό τον κανόνα. Η τάση να αποφεύγουμε καταστάσεις που μας προκαλούν αηδία αναπτύσσεται συνήθως κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής μας. Αυτή η συμπεριφορική αποφυγή συμβαίνει σχεδόν αυτόματα, χωρίς ιδιαίτερη συνειδητή προσπάθεια.

Η αηδία είναι συνδεδεμένη με την αντίληψη του μολυσμένου φαγητού. Κάποιος που πιστεύει, για παράδειγμα, ότι ένα ποτήρι με χυμό είναι μολυσμένο πιθανότατα δεν θα πιει από αυτό μέχρι να γίνει κάτι για να «καθαριστεί» το σκεύος. Οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το ποια διατροφικά προϊόντα ή ποτά είναι μολυσμένα. Υπάρχουν άλλωστε και πολιτισμικές διαφορές. Μια μελέτη σε 125 παιδιά Ινδών ινδουιστών και σε 106 Αμερικανόπουλα ηλικίας 4-8 ετών έδειξε ότι η τροφή που απέρριπταν περισσότερο ως μολυσμένη ήταν αυτή που είχε έρθει σε επαφή με κατσαρίδα, περιείχε ανθρώπινες τρίχες ή την είχε γευτεί προηγουμένως κάποιος ξένος. Τα παιδιά από την Ινδία ωστόσο ήταν πιο ευαίσθητα από τα παιδιά από τις ΗΠΑ στην έννοια του μιάσματος. Τα πρώτα αντέδρασαν

πολύ πιο έντονα στη δοκιμή του φαγητού τους από κάποιον ξένο και στην επαφή της τροφής τους με κατσαρίδα, ενώ δεν δέχτηκαν «απολύμανση» (όπως τον βρασμό ή τον καθαρισμό του φαγητού από το χέρι της μητέρας τους). Οι ειδικοί υποστηρίζουν ότι η διαπροσωπική αηδία και το μίασμα αποτελούν πολύ σημαντικές διαστάσεις της ινδικής κουλτούρας, σε αντίθεση με τους περισσότερους δυτικούς πολιτισμούς. Οποιαδήποτε επαφή με το στόμα, είτε άμεση (μέσω του δαγκώματος ή της κατάποσης) είτε έμμεση (μέσω του χεριού ή του σάλιου), μπορεί να κάνει την τροφή μη αποδεκτή. Ειδικά στη συγκεκριμένη μελέτη τα παιδιά από την Ινδία δεν δέχτηκαν τον καθαρισμό ώστε να εξαλειφθεί το μίασμα από την επαφή με τον ξένο, ενώ τα περισσότερα Αμερικανόπουλα θεώρησαν τον βρασμό αποτελεσματικό είδος καθαρισμού της τροφής τους (Hejmadi et al., 2004).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μια πρόσκληση σε δείπνο στα Ηνωμένα Έθνη

Φανταστείτε ότι σας καλούν σε μια δεξίωση την Πρωτοχρονιά στο κεντρικό κτίριο των Ηνωμένων Εθνών. Εκεί θα πρέπει να δοκιμάσετε πολλά είδη εθνικών πιάτων που δημιούργησαν οι σεφ των πρεσβειών. Ανάμεσα στα πιάτα του μπουφέ υπάρχει μοσχαρίσια γλώσσα στον ατμό, βραστό κρέας σκύλου, ψητά μυαλά αρνιού και ένα μπολ με βρασμένο γάλα αλόγου. Εσείς θα πρέπει να τα δοκιμάσετε όλα! Θα νιώσετε αηδία από αυτά τα ξένα φαγητά; Μάλλον ναι, αν τα γευστικά γούστα σας αναπτύχθηκαν σε ταχυφαγεία τύπου McDonald's ή Goody's. Είναι όμως σωστό να πούμε ότι η αηδία ως συναίσθημα μπορεί να βιώνεται μόνο από εσάς και όχι από τους ανθρώπους που μαγείρεψαν αυτά τα φαγητά; Η απάντηση είναι ότι και άλλοι άνθρωποι μπορούν να βιώνουν αηδία αλλά υπό διαφορετικές συνθήκες. Μήπως τούτο σημαίνει ότι έχουμε όλοι παρόμοια συναισθήματα «εντός» μας, αλλά αυτά «ενεργοποιούνται» μόνο σε ιδιαίτερες καταστάσεις; Μήπως ακόμα σημαίνει ότι η γνώση που έχουμε για τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι σχετική με την κατάσταση στην οποία αυτά εμφανίζονται; Μπορείτε να σκεφτείτε κάποια στιγμή που αλλάξατε γνώμη για ένα συγκεκριμένο φαγητό, δηλαδή άρχισε να σας αρέσει κάτι που προηγουμένως απεχθανόσασταν; Τι σας βοήθησε να αλλάξετε γνώμη; Αν έχετε γίνει χορτοφάγοι, περιγράψτε γιατί το κάνατε και πώς η αλλαγή αυτή έχει επηρεάσει τις προτιμήσεις σας.

Σε αρκετές μελέτες βρέθηκε επίσης ότι οι Ιάπωνες χρησιμοποιούσαν λιγότερο συχνά το επίθετο «φοβισμένος» και πιο συχνά το επίθετο «έκπληκτος» σε σύγκριση με ομάδες από την Ινδία και τη Βόρεια Αμερική. Οι Αμερικανοί επιδοκίμαζαν συχνότερα –συγκριτικά με άλλες ομάδες– την έκφραση «φοβισμένος» και λιγότερο συχνά τις εκφράσεις «έκπληκτος» ή «αηδιασμένος» (Elfenbein et al., 2002).

Οι διαφορές στην αναγνώριση των συναισθημάτων μεταξύ των εκπροσώπων δύο πολιτισμών μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι κάποιες συναισθηματικές εκφράσεις καλλιεργούνται στα παιδιά κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους, ενώ κάποιες άλλες όχι. Σε ένα παράδειγμα που αναφέρθηκε πιο πάνω για τα ιδιώματα της ιαπωνικής και της αγγλικής γλώσσας που αντιστοιχούσαν στην ανάγκη για στοργή, το αγγλικό «mardy» θεωρείται παιδιάστικο στις περισσότερες περιπτώσεις και άρα λιγότερο αποδεκτό από το ιαπωνικό «amae», το οποίο γίνεται αντιληπτό με ευγένεια και υποστήριξη (Lewis & Ozaki, 2009). Από την άλλη, η δημόσια εκδήλωση συναισθημάτων μπορεί να θεωρείται αποδιοργανωτική και συνεπώς ανάρμοστη. Αυτό μπορεί να επηρεάζει την αντίληψη των Ιαπώνων για άτομα από άλλους πολιτισμούς που εκδηλώνουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους. Για παράδειγμα, ένας Ιάπωνας παρατηρητής μπορεί να χαρακτηρίσει τέτοια άτομα ως υπερόπτες και απείθαρχους. Διαφορές στην αντίληψη των συναισθημάτων έχουν βρεθεί και σε πολλές άλλες χώρες. Όταν Έλληνες και Βρετανοί παρατηρούν άλλους ανθρώπους που βρίσκονται σε καταστάσεις αμηχανίας, οι μεν Έλληνες συνήθως υπερεκτιμούν την ένταση του παρατηρούμενου συναισθήματος, οι δε Βρετανοί συνήθως υποτιμούν την έντασή του (Edelman et al., 1989). Αυτή η διαφορά μπορεί να απορρέει από τους πιο ανεπτυγμένους κανόνες συλλογικότητας στην Ελλάδα σε σύγκριση με τη Μεγάλη Βρετανία. Έτσι, οι άνθρωποι στην Ελλάδα νιώθουν πιο διασυνδεδεμένοι και είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στην ομάδα, εκδηλώνοντας την αμηχανία τους εντονότερα απ' ό,τι οι Βρετανοί.

Αρκετές μελέτες έχουν διαπιστώσει ότι άντρες και γυναίκες αναγνωρίζουν εξίσου γρήγορα τις εκφράσεις θυμού. Από την άλλη όμως έχει βρεθεί ότι ο θυμός αναγνωρίζεται ταχύτερα σε ένα ανδρικό παρά σε ένα γυναικείο πρόσωπο (Williams et al., 2007). Η πιθανότερη αιτία γι' αυτό είναι ότι ο γρήγορος εντοπισμός ενός θυμωμένου ατόμου είναι κάτι που βοηθά στην επιβίωση· και αφού ο θυμός στους άντρες είναι πιο πιθανό

να εξελιχθεί σε φονική βία, η ικανότητα να εντοπίζουμε πιο γρήγορα τα αντρικά θυμωμένα πρόσωπα είναι ιδιαίτερα πολύτιμη.

Τώρα λοιπόν έχουμε μάθει για τις δύο προσεγγίσεις που ασχολούνται με την κατανόηση των σχέσεων ανάμεσα σε πολιτισμό και συναίσθημα. Πώς ξέρουμε όμως ποια είναι σωστή; Η πρώτη προσέγγιση συνηγορεί υπέρ της διαπολιτισμικής οικουμενικότητας, ενώ η δεύτερη υποστηρίζει την πολιτισμική προέλευση και την ιδιαιτερότητα του ανθρώπινου συναίσθηματος (Ekman, 1994· Mead, 1975· Russell, 1994). Προτού καταλήξουμε σε μια απάντηση, ας δούμε την ακόλουθη περίπτωση.

Συναίσθημα: Πολιτισμικά συγκεκριμένα ή οικουμενικά;

Είναι ο σφοδρός πόνος μετά από ένα παραπάτημα πιθανό να προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα σε δύο διαφορετικά άτομα; Ίσως. Τι θα συμβεί αν ο ένας έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στο Πουέρτο Ρίκο ενώ ο άλλος κατάγεται από το Ιράν; Δεν υπάρχει διαφορά: ένα παραπάτημα προξενεί σωματικό πόνο, ο οποίος με τη σειρά του υποτίθεται ότι θα προκαλέσει ένα αρνητικό συναίσθημα. Νιώθετε λυπημένοι όταν αποχωρίζεστε ένα πρόσωπο που αγαπάτε; Πιθανώς. Θα βιώσετε χαρά εάν διψάτε πολύ και πιείτε ένα ποτήρι κρύο νερό; Μάλλον ναι. Αλλά θα νιώσετε και θα εκφράσετε τα συναισθήματά σας με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως και άλλοι άνθρωποι σε παρόμοιες περιστάσεις; Μάλλον όχι. Το πώς αισθανόμαστε και πώς εκφράζουμε τα συναισθήματά μας εξαρτάται από την προσωπικότητα, τις εμπειρίες, τις άμεσες περιστάσεις, την παρουσία ή απουσία τρίτων και από πολλούς άλλους παράγοντες. Για παράδειγμα, μπορεί να κρύβετε την απογοήτευσή σας μετά από μια αδέξια πτώση σε δημόσιο χώρο, αλλά θα ουρλιάξετε και θα βρίζετε αν αυτό σας συμβεί στο σπίτι σας όπου δεν σας βλέπει κανείς. Τα συναισθήματα μπορούν να ιδωθούν ως παρόμοια ή διαφορετικά επειδή συχνά τα αντιλαμβανόμαστε, τα αναλύουμε και τα σκεπτόμαστε από διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Οι πολιτισμικές διαφορές στα συναισθήματα τείνουν να διευρύνονται όσο το επίπεδο της περιγραφής τους γίνεται πιο συγκεκριμένο και λεπτομερές. Μπορούμε γενικά να δούμε τη ζήλια ως λύπη. Χρησιμοποιώντας «μεγεθυντικούς ψυχολογικούς φακούς» για μια πιο λεπτομερή ανάλυση,

η ζήλια μπορεί εναλλακτικά να ερμηνευθεί ως ένα μείγμα θυμού, φόβου, λύπης και απογοήτευσης. Αν εξετάσουμε τα πράγματα σε πολύ αφαιρετικό επίπεδο, θα θεωρήσουμε ότι οι άνθρωποι από διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες είναι παρόμοιοι στα συναισθήματά τους. Όλοι μπορούμε να σκεφτούμε κάποια συνηθισμένα στερεότυπα για τους «συναισθηματικά ανέκφραστους» Φινλανδούς και Ιάπωνες, τους «θερμόαιμους» Ιταλούς και Βραζιλιάνους, αλλά και τους «αισθησιακούς» Άραβες και Γάλλους. Ποιες άλλες στερεοτυπικές υποθέσεις μπορείτε να σκεφθείτε;

Για μια πιο εμπεριστατωμένη διαπολιτισμική ανάλυση των συναισθημάτων θα πρέπει να κοιτάξουμε «μέσα» στο συναίσθημα. Κατ' αρχάς, διαβάζοντας ξανά τον ορισμό, πρέπει να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το συναίσθημα ως μια πολυσύνθετη διεργασία (Frijda, 1986· Scherer, 1984). Πρώτα εγείρεται ένα συναίσθημα, υπάρχει μια υποκείμενη νευροφυσιολογική διεργασία σε σχέση με αυτό, το συναίσθημα βιώνεται, κατόπιν εκδηλώνεται ή παραμένει κρυμμένο, επηρεάζει κατά κάποιον τρόπο τις αποφάσεις μας, μπορεί έπειτα να προκαλέσει άλλα συναισθήματα, και τελικά σβήνει. Υπάρχουν διαπολιτισμικά ευρήματα τα οποία να φωτίζουν κάπως τον ρόλο που μπορεί να παίζει ο πολιτισμός στα παραπάνω στάδια; Στην αρχή του κεφαλαίου αναφέραμε ότι το συναίσθημα περιλαμβάνει νευροφυσιολογική διέγερση. Ας το δούμε αυτό με περισσότερες λεπτομέρειες.

Νευροφυσιολογική διέγερση

“ Επέστρεφε συχνά και παίρνε με, αγαπημένα αισθήσεις. ”

Κωνσταντίνος Καβάφης (1863-1933) - Έλληνας ποιητής

Υπάρχουν σημαντικές διαπολιτισμικές ομοιότητες στους υποκείμενους νευροφυσιολογικούς μηχανισμούς των συναισθημάτων. Όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο ανιχνεύουμε ερεθίσματα από το περιβάλλον και το σώμα μας. Το σήμα κατόπιν μεταφέρεται στον εγκέφαλο. Η αμυγδαλή είναι ο «συναισθηματικός ηλεκτρονικός υπολογιστής» του εγκεφάλου. Αξιολογεί τη συναισθηματική σημασία ενός ερεθίσματος. Έτσι, τα άσχετα ερεθίσματα μπορεί να μην προκαλέσουν κανένα συναίσθημα. Στη συνέχεια ο υπο-

θάλαμος, ως τμήμα του μεταιχμιακού συστήματος, ενεργοποιεί αντιδράσεις του συμπαθητικού και του ενδοκρινικού συστήματος που σχετίζονται με το συναίσθημα. Ο εγκεφαλικός φλοιός διαδραματίζει και αυτός ποικίλους ρόλους σε σχέση με το συναίσθημα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την εκτίμηση των ερεθισμάτων. Τέλος, το δεξί ημισφαίριο του εγκεφάλου θεωρείται υπεύθυνο για τις συναισθηματικές εκφράσεις του προσώπου (Borod, 1992). Σύγχρονες έρευνες υποστηρίζουν ακόμα ότι τα ευχάριστα συναισθήματα συνδέονται με την ενεργοποίηση του αριστερού μετωπιαίου φλοιού, ενώ τα δυσάρεστα συνδέονται ως επί το πλείστον με την ενεργοποίηση του δεξιού μετωπιαίου λοβού (Davidson, 1992).

Πειραματικές μελέτες δείχνουν ότι όταν οι άνθρωποι από διάφορες εθνικές ομάδες εκφράζουν τα συναισθήματά τους, εμφανίζουν επίσης αλλαγές στην αρτηριακή τους πίεση. Η αμηχανία έχει κοινές σωματικές αντιδράσεις στους διάφορους πολιτισμούς, και μία από αυτές είναι η αυξημένη θερμοκρασία του σώματος (Edelman et al., 1989). Σε μια κλασική μελέτη οι ερευνητές έδωσαν στους συμμετέχοντες οδηγίες να συστέλλουν τους μυς του προσώπου τους με ιδιαίτερους τρόπους, οι οποίοι είναι χαρακτηριστικοί του θυμού, της λύπης, της ευτυχίας, της έκπληξης ή της αηδίας (Ekman et al., 1983). Οι συμμετέχοντες έπρεπε να διατηρούν αυτές τις εκφράσεις για 10 δευτερόλεπτα, κατά τη διάρκεια των οποίων μετριόνταν κάποιες σωματικές αντιδράσεις τους. Οι ερευνητές εντόπισαν μια σύνδεση ανάμεσα στην απλή πράξη της αλλαγής των εκφράσεων του προσώπου και στα πρότυπα των νευροφυσιολογικών αντιδράσεων των ατόμων. Τα διαφορετικά συναισθήματα οδηγούσαν σε διαφορές στις υπό μελέτη μεταβλητές, όπως ήταν η επιτάχυνση του αρτηριακού παλμού, η δακτυλική θερμοκρασία και η μέτρηση του ιδρώτα στις παλάμες που σχετίζεται με διέγερση ή άγχος, η οποία είναι γνωστή και ως «γαλβανική αντίδραση του δέρματος». Μια σύγκριση ανάμεσα στις νευροφυσιολογικές μεταβολές που ανέφεραν άτομα από περιοχές της Βόρειας και της Νότιας Ευρώπης κατέληξε επίσης σε ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Οι «θερμόαιμοι» Νότιοι ανέφεραν σημαντικά μεγαλύτερες αλλαγές στην αρτηριακή τους πίεση όταν βίωναν χαρά, λύπη και θυμό, σε σύγκριση με τους «ψυχρούς» Βόρειους (Rime & Giannini, 1986). Μια άλλη μελέτη διαπίστωσε ότι οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής βίωναν πολύ υψηλότερη αρτηριακή πίεση όταν εξέφραζαν αρνητικά συναισθήματα (Butler et al., 2009). Τι μπορεί όμως να προκαλεί τόσο διαφορετικές νευροφυσιολογικές αντιδράσεις;

Η σημασία των πρωθύστερων γεγονότων

“ Απομακρύνετε το αίτιο και το αποτέλεσμα σταματά· ό,τι δεν βλέπουν τα μάτια, η καρδιά δεν το θρηγεί. ”

Miguel de Cervantes (1547-1616) - Ισπανός μυθιστοριογράφος και ποιητής

Πάντα υπάρχει κάτι που προκαλεί ή πυροδοτεί ένα συναίσθημα. Ένας πόνος στο σώμα, ένας χαμένος αγώνας μπάσκετ, μια συνάντηση με ένα λατρεμένο πρόσωπο, μια βροχερή και κρύα ημέρα, μια ενοχλητικά δυνατή μουσική από ένα περαστικό αυτοκίνητο – πολλά **πρωθύστερα γεγονότα** στην καθημερινή μας ζωή έχουν για μας μια ιδιαίτερη συναισθηματική σημασία. Συμφωνούν όμως οι άνθρωποι στους διάφορους πολιτισμούς ότι ορισμένες καταστάσεις πρέπει να εγείρουν παρόμοια συναισθήματα; Αναγνωρίζουν όλοι οι άνθρωποι ότι η απώλεια ενός φίλου είναι ένα θλιβερό συμβάν, ενώ η γέννηση ενός παιδιού είναι ένα χαρούμενο γεγονός; Υπάρχει πολύ μεγάλος αριθμός ερευνητικών δεδομένων που επιβεβαιώνουν ότι αυτό όντως ισχύει: γενικά, ανά τους πολιτισμούς, τα βασικά συναισθήματα σηματοδοτούνται ή προκαλούνται από παρόμοια είδη γεγονότων. Θα υποστηρίξουμε αυτή την άποψη παραθέτοντας τα αποτελέσματα ορισμένων διαπολιτισμικών μελετών.

Άτομα προερχόμενα από τις ΗΠΑ, τη Νότια Κορέα και τη Σαμόα πήραν την οδηγία να γράψουν ιστορίες για ένα γεγονός που προκαλεί ένα από τα έξι ακόλουθα συναισθήματα: θυμό, αγδία, φόβο, ευτυχία, λύπη ή έκπληξη (Brandt & Boucher, 1985). Στη συνέχεια οι ιστορίες αυτές παρουσιάστηκαν για αξιολόγηση σε άλλα άτομα. Διαπιστώθηκαν θεμελιώδεις ομοιότητες στην απόδοση συναισθημάτων που σχετίζονταν με τις ιστορίες, τόσο μεταξύ των εξεταζόμενων πολιτισμών όσο και στο εσωτερικό τους. Σε μια άλλη μελέτη, οι Wallbott και Scherer (1986) εξέτασαν καταστάσεις στις οποίες οι άνθρωποι βιώνουν χαρά, φόβο, θυμό, λύπη, ντροπή και ενοχή. Τα στοιχεία, τα οποία συλλέχθηκαν από 27 χώρες, έδειξαν ότι παρόλο που υπήρχαν διαφορές μεταξύ των δειγμάτων, αυτές ήταν πολύ χαμηλότερες από εκείνες που βρέθηκαν εντός κάθε χώρας. Ενδείξεις για την ομοιότητα των πρωθύστερων γεγονότων προέκυψαν επίσης από τη μελέτη που πραγματοποίησε ο Scherer και οι συνεργάτες του (1988), στην οποία οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να περιγράψουν μια κατάσταση που

τους είχε προκαλέσει το συναίσθημα της χαράς, της λύπης, του θυμού ή του φόβου. Αφού ολοκληρώθηκε το έργο αυτό, οι καταστάσεις ομαδοποιήθηκαν σε αρκετές κατηγορίες. Ουσιαστικά, οι πιο σημαντικές κατηγορίες γεγονότων σε όλους τους πολιτισμούς ήταν η γέννηση και ο θάνατος, τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα νέα, η αποδοχή και η απόρριψη στις σχέσεις, η συνάντηση με φίλους, τα ραντεβού, ο προσωρινός και ο μόνιμος χωρισμός, η ακρόαση μουσικής, οι σεξουαλικές εμπειρίες, η αλληλεπίδραση με ξένους και η επιτυχία ή η αποτυχία. Μια άλλη μελέτη διαπίστωσε ότι οι Αμερικανοί και Μαλαισιανοί συμμετέχοντες ήταν εξίσου ακριβείς στην αναγνώριση των συναισθημάτων που προκλήθηκαν από 96 διαφορετικούς τύπους γεγονότων (Boucher & Brandt, 1981). Ο Matsumoto και οι συνεργάτες του (1988) βρήκαν μεγάλο βαθμό πολιτισμικής συμφωνίας στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι στην Ιαπωνία και στις ΗΠΑ αξιολογούν τις καταστάσεις που εγείρουν ιδιαίτερα συναισθήματα. Διαπολιτισμικές ομοιότητες βρέθηκαν στην αντίληψη των γεγονότων που κάνουν τους ανθρώπους να βιώνουν ζήλια και φθόνο (Hurka et al., 1985).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Ένα παράδειγμα απόκρυψης των συναισθημάτων

Αν περιορίσουμε την ανάλυση του ανθρώπινου συναισθήματος μόνο στην ερώτηση του κατά πόσο ένα συναίσθημα είναι αναμενόμενο να εμφανιστεί, θα βρούμε πολλές διαπολιτισμικές ομοιότητες μεταξύ των συναισθημάτων. Κάθε άνθρωπος που λιμοκτονεί προφανώς θα νιώσει χαρούμενος όταν έχει ένα κομμάτι ψωμί. Αν όμως εστιάσουμε στο πώς βιώνεται και εκφράζεται το συναίσθημα στις ανθρώπινες δραστηριότητες, είναι πιο πιθανό να βρούμε διαπολιτισμικές διαφορές. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τους Ιάπωνες παλαιστές σούμο. Εάν είχατε την ευκαιρία να παρακολουθήσετε ένα πρωτάθλημα σούμο, θα διαπιστώσατε ότι οι παλαιστές δεν δείχνουν ποτέ τα συναισθήματά τους. Ακόμα κι όταν ένας παλαιστής βιώσει μια συντριπτική ήττα, μια εντυπωσιακή νίκη, ανυπόφορο πόνο ή την πανηγυρική υποδοχή του από τους θεατές, παραμένει το ίδιο ανέκφραστος. Στο πρόσωπό του δεν κινείται ούτε μύς. Εάν δει κανείς τέτοιες φωτογραφίες, δεν αποκλείεται να συμπεράνει ότι οι παλαιστές σούμο δεν βιώνουν συναισθήματα. Πιο εύλογο όμως θα ήταν να υποθέσουμε ότι οι παλαιστές βιώνουν συναισθήματα, αλλά δεν τα επιδεικνύουν. Χρειάζονται

πολλά χρόνια εξάσκησης, εκπαίδευσης και αφοσίωσης για να γίνει κάποιος επαγγελματίας παλαιστής σούμο. Οι υποψήφιοι μαθαίνουν υπομονετικά πώς να κρύβουν τις έκδηλες εκφράσεις της χαράς, της απογοήτευσης και των άλλων συναισθημάτων τους κατά τη διάρκεια του αγώνα. Σε αντίθεση με την εκπαίδευση των παλαιστών σούμο, οι Νοτιοαμερικανοί και οι Ευρωπαίοι ποδοσφαιριστές δεν εκπαιδεύονται στο να κρύβουν τα συναισθήματά τους μέσα στο γήπεδο. Απεναντίας, μπορεί να θεωρούν επωφελή την υπερβολική έκφραση πόνου στο πρόσωπό τους μετά από μια σύγκρουση με έναν αντίπαλο παίκτη, επειδή οι διαιτητές –παρατηρώντας την εκδήλωση του πόνου τους– ίσως νιώσουν υποχρεωμένοι να σφυρίξουν πέναλτι στην αντίπαλη ομάδα. Ποια άλλα παραδείγματα πολιτισμικών επιπτώσεων στην εκδήλωση των συναισθημάτων μπορείτε να σκεφτείτε;

Άλλα παραδείγματα

Θα πρέπει να προσέξουμε ιδιαίτερα το συγκεκριμένο επίπεδο αφαίρεσης στο οποίο περιγράφονται κάθε φορά τα συναισθήματα. Το ίδιο το συναίσθημα της χαράς, για παράδειγμα, μπορεί να είναι πολιτισμικά όμοιο ή διαπολιτισμικά διαφορετικό, ανάλογα με το επίπεδο γενίκευσης που έχει επιλεγεί για την περιγραφή του. Πολλές ομοιότητες στα συναισθήματα είναι πιθανό να βρεθούν όταν αυτά περιγράφονται σε ένα υψηλό επίπεδο γενίκευσης ή αφαίρεσης. Η έμφαση στις παρατηρήσεις κάποιου για συγκεκριμένα συναισθηματικά χαρακτηριστικά θα μπορούσε ίσως να αναδείξει πολιτισμικές διαφορές. Πολλοί συγγραφείς, για παράδειγμα, γράφουν για έναν «συγκεκριμένο» φόβο που υπήρχε και υπάρχει ακόμα σε ανθρώπους που ζουν σε ολοκληρωτικά καθεστώτα: τα άτομα αυτά φοβούνται την πολιτική τους δίωξη επειδή εκφράζουν τη γνώμη τους (Gozman & Edkind, 1992· Smith, 1976). Μια πιο αφαιρετική ανάλυση ωστόσο μπορεί να οδηγήσει σε μια άλλου είδους ερμηνεία: ότι τα άτομα αυτά βιώνουν έναν χαρακτηριστικό φόβο, ο οποίος βασίζεται στην απόλυτα επαρκή αξιολόγηση μιας απειλής. Μόλις εξαφανιστεί η απειλή της δίωξης, χάνεται και ο φόβος (Shiraev & Bastrykin, 1988). Παρομοίως, χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες χωρίς έγγραφα μπορεί να βιώνουν τον φόβο της απέλασης από την Ελλάδα. Αυτός ο φόβος είναι ανοίκειος για τους Έλληνες πολίτες, εάν τον δούμε ως έναν ειδικό τύπο φόβου. Περιγράφοντάς το με πιο γενικό τρόπο, αυτό το συναίσθημα χάνει την ιδιαιτερότητά του και ο φόβος της απέλασης γίνεται απλώς μια κατάσταση απρόθυμης προσμονής ενός δυσάρεστου γεγονότος.

“ Η θλίψη μειώνεται όταν δεν βρίσκει πρόσφορο έδαφος για να αναπτυχθεί. ”

Πουμπλίλιος Σύρος (1ος αι. π.Χ.) – Ρωμαίος συγγραφέας και γνωμικογράφος

Παρ’ όλα αυτά, οι ίδιες καταστάσεις μπορούν να ερμηνευτούν διαφορετικά από πολιτισμό σε πολιτισμό και γι’ αυτό τον λόγο να οδηγούν σε διαφορετικά συναισθήματα. Υπάρχουν επιστημονικές και αδημοσίευτες ενδείξεις για πολιτισμικές διαφορές στα είδη των γεγονότων που πυροδοτούν συναισθήματα. Για παράδειγμα, οι περισσότεροι Ευρωπαίοι, οι Βορειοαμερικανοί και οι Νοτιοαμερικανοί θεωρούν τον αριθμό 13 γρουσουζικό, ενώ ορισμένοι φοβούνται ακόμα και να ζήσουν σε ένα διαμέρισμα που έχει τον αριθμό 13 ή βρίσκεται στον δέκατο τρίτο όροφο. Μερικές αεροπορικές εταιρείες προσπερνούν το 13 στην αρίθμηση των καθισμάτων των αεροσκαφών τους. Αντίθετα, οι άνθρωποι από πολλές εθνικές ομάδες δεν θα έδιναν καμιά σημασία σε αυτό τον αριθμό. Οι άνθρωποι στη Ρωσία, για παράδειγμα, φοβούνται τον ζυγό αριθμό λουλουδιών σε ένα βάζο επειδή λουλούδια σε ζυγό αριθμό προσφέρονται συνήθως στις κηδείες. Μια Καναδή ή μια Μεξικανή φοιτήτρια όμως είναι πιθανό να μη γνωρίζει αυτή την ξένη δεισιδαιμονία και να ενθουσιαστεί παίρνοντας έξι όμορφα τριαντάφυλλα από τον αρραβωνιαστικό της.

Σε συμφωνία με άλλες μελέτες, οι Κινέζοι φοιτητές βρέθηκε ότι βίωναν υψηλότερα επίπεδα άγχους για τα μαθηματικά συγκρινόμενοι με φοιτητές από τη Γερμανία. Βρέθηκε επίσης ότι βίωναν μεγαλύτερη απόλαυση, υπερηφάνεια και ντροπή, καθώς επίσης λιγότερο θυμό από τους Γερμανούς φοιτητές (Frenzel et al., 2007). Ο Liem (1997) ανέλυσε την εμπειρία της ντροπής και της ενοχής σε Αμερικανούς ασιατικής και ευρωπαϊκής καταγωγής πρώτης και δεύτερης γενιάς. Οι συμμετέχοντες είχαν κληθεί να περιγράψουν καταστάσεις στις οποίες ένιωσαν ένοχοι ή ντροπιασμένοι. Μερικές διαφορές βρέθηκαν μεταξύ των μεταναστών πρώτης γενιάς. Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, οι Αμερικανοί ευρωπαϊκής καταγωγής βίωναν την ενοχή ως προσδοκώμενο ηθικό αμάρτημα: η ενοχή δηλώνει ότι το άτομο έχει παραβιάσει έναν δικό του εσωτερικό κανόνα ηθικής συμπεριφοράς, έστω κι αν οι άλλοι δεν έχουν αντιληφθεί αυτή την παραβίαση. Στις ιστορίες που αναφέρθηκαν από τους ασιατικής καταγωγής Αμερικανούς πρώτης γενιάς, η χαρακτηριστική κατάστα-

ση που σχετιζόταν με ενοχή είχε ως βάση της το αίσθημα της αποτυχίας ή του ανολοκλήρωτου καθήκοντος. Για τους Αμερικανούς ευρωπαϊκής καταγωγής η ντροπή έχει να κάνει με την παρουσία άλλων ανθρώπων: είναι ντροπή να ανακαλύψουν οι άλλοι τις ανάρμοστες πράξεις σου. Για τους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής πρώτης γενιάς, η ντροπή αφορά επιπλέον την παρουσία ξένων. Στους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής ωστόσο εντοπίζουμε και ένα ακόμα στοιχείο που δεν υπάρχει στο συναίσθημα ντροπής των Ευρωαμερικανών: αυτό είναι η ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο, που είναι συνήθως η οικογένειά του. Γι' αυτό και η ντροπή γίνεται από τους ίδιους αισθητή ως μετάνοια ή μεταμέλεια επειδή απογοήτευσαν κάποια σημαντικά πρόσωπα στη ζωή τους. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι διαφορές στη βίωση της ντροπής και της ενοχής μεταξύ Ιαπωνοαμερικανών και Ευρωαμερικανών δεύτερης γενιάς ήταν ασήμαντες.

“ Η μοναξιά είναι το πεδίο όπου παίζει ο Σατανάς. ”

Vladimir Nabokov (1899-1977) - Ρωσοαμερικανός συγγραφέας

Όπως καταδείχθηκε, διαφορετικά πρωθύστερα γεγονότα μπορούν να προκαλέσουν παρόμοιες συναισθηματικές αντιδράσεις στους περισσότερους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την πολιτισμική τους καταγωγή ή την τρέχουσα ταυτότητά τους. Οι μελέτες αυτές υποστηρίζουν ότι υπάρχει μεγάλος βαθμός ομοιότητας στη συναισθηματική ευαισθησία των ανθρώπων απέναντι σε ιδιαίτερα γεγονότα και συνθήκες της ζωής. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι κάποια συναισθήματα μπορούν να προκληθούν από γεγονότα που έχουν να κάνουν με έναν συγκεκριμένο πολιτισμό. Οι άνθρωποι που δεν είναι εξοικειωμένοι με τους διαφορετικούς πολιτισμικούς κανόνες και παραδόσεις μπορεί να μην αναγνωρίζουν αυτά τα συναισθήματα και να κάνουν λάθη στην επικοινωνία τους με άτομα αυτών των πολιτισμών. Τι είδους λάθη; Φανταστείτε, για παράδειγμα, έναν οικοδεσπότη ο οποίος, χωρίς να το σκεφτεί, προσφέρει σε έναν καλεσμένο του ινδουιστή ένα σάντουιτς με ψητό μοσχάρι.

Το συναίσθημα ως αξιολόγηση

Συνήθως έχουμε επίγνωση των συναισθημάτων μας και νιώθουμε ευχαριστημένοι ή δυσαρεστημένοι, τρομαγμένοι, έκπληκτοι, απογοητευμένοι ή ανακουφισμένοι σε διαφορετικές στιγμές. Παρά τις τεράστιες ατομικές παραλλαγές, υπάρχουν ορισμένοι πολιτισμικοί κανόνες που ρυθμίζουν την **αξιολόγηση των συναισθημάτων** – την ατομική εκτίμηση των συναισθημάτων που κάνει κάποιος με βάση συγκεκριμένα κριτήρια ή αρχές. Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι άνθρωποι έχουν ειδικές πολιτισμικές πεποιθήσεις αναφορικά με το ποια συναισθήματα είναι περισσότερο σημαντικά ή κατάλληλα για συγκεκριμένους κοινωνικούς ρόλους και κοινωνικά πλαίσια (Ellsworth, 1994· Markus & Kitayama, 1994a· White, 1994). Η ντροπή ή ο φόβος μήπως χάσουμε την αξιοπρέπειά μας¹ ενεργοποιείται υπό την παρουσία άλλων ανθρώπων (Lin & Yamaguchi, 2011). Κάποια συναισθήματα, για παράδειγμα, θεωρούνται ανάρμοστα και γι' αυτό καταπιέζονται, όπως είναι το αίσθημα του φθόνου για την επαγγελματική επιτυχία του αδελφού ή της αδελφής. Άλλα συναισθήματα μπορεί να είναι απολύτως θεμιτά, ακόμα και επιθυμητά, όπως το αίσθημα της χαράς μετά την κατανάλωση ενός γλυκού κεράσματος. Αυτές οι αξιολογήσεις είναι συνυφασμένες με την κατάσταση στην οποία αναμένεται μια συναισθηματική αντίδραση. Προσέξτε, για παράδειγμα, πώς αρκετοί άνθρωποι αντιδρούν στα λεγόμενα «εθνικά ανέκδοτα». Μπορεί να γελάσουν με ένα ανέκδοτο που περιγελά τα μέλη μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας αν αυτός που λέει το ανέκδοτο είναι εκπρόσωπος αυτής της ομάδας – για παράδειγμα, ένα άτομο ποντιακής καταγωγής που αστειεύεται για τους Πόντιους. Αν όμως ο αφηγητής και το ανέκδοτο δεν «ταιριάζουν» εθνοτικά, ή αν ο αφηγητής δεν είναι καλός σας φίλος, μπορεί να νιώσετε απογοήτευση, ακόμα και θυμό.

---

1. Σ.τ.Ε.: Είναι ενδιαφέρον ότι, τόσο στην αγγλική γλώσσα όσο και στην ελληνική, η ιδιωματική φράση που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη διατήρηση της αξιοπρέπειας έχει να κάνει με το πρόσωπο (βλ. *save face* ή «καθαρό κούτελο», αντίστοιχα).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μένοντας μόνοι

Υπήρξε περίοδος που μείνατε μόνοι χωρίς κανέναν κοντά σας; Πώς αισθανθήκατε; Απολαύσατε τον χρόνο που είχατε με τον εαυτό σας ή λαχταρούσατε να εμφανιστεί κάποιος και να σπάσει τη σιωπή που σας περιέβαλλε; Σε τέτοιες ερωτήσεις οι άνθρωποι είναι πολύ πιθανό να δώσουν διαφορετικές απαντήσεις. «Το πώς νιώθει κανείς για τη μοναξιά του εξαρτάται από τις περιστάσεις», θα λέγαμε οι περισσότεροι. Οι ερευνητές πάντως δίνουν πιο συγκεκριμένες απαντήσεις. Στους δυτικούς πολιτισμούς, για παράδειγμα, η μοναξιά θεωρείται συχνά μια ευκαιρία για ιδιωτικότητα, που προκαλεί αισθήματα ευχαρίστησης ή ολοκλήρωσης (Mesquita et al., 1997, σελ. 271). Αντίθετα, για κάποιους Εσκιμώους, το να είναι κανείς μόνος αποτελεί αιτία λύπης. Οι Ταϊτινοί αντιλαμβάνονται τη μοναξιά ως μια κατάσταση που προκαλεί παράξενα συναισθήματα και φόβο. Για κάποιους Αβορίγινες της Αυστραλίας, το «να κάθεται κάποιος μόνος» παρεμποδίζει τη βίωση της ευτυχίας (βλ. Briggs, 1970· Levy, 1973· Myers, 1979). Ας θυμηθούμε και την ελληνική φράση «Μόνος ούτε στον παράδεισο». Βρίσκετε αυτή τη διάκριση ανάμεσα στις δυτικές και στις μη δυτικές εμπειρίες της μοναξιάς λίγο απλουστευτικές; Πιστεύετε ότι όλοι οι άνθρωποι θεωρούν δυσάρεστη μια μακρά περίοδο απομόνωσης; Ορισμένες μελέτες υποστηρίζουν ότι η μοναξιά αντιμετωπίζεται αρνητικά στους διάφορους πολιτισμούς (Bowbly, 1982). Μπορείτε να θυμηθείτε κάποιες μεγάλες περιόδους της ζωής σας που «ήσασταν μόνοι» αλλά είχατε θετικά συναισθήματα; Κάνετε διάκριση ανάμεσα στη συνθήκη «είμαι μόνος» ως προσωρινή κατάσταση και στη «μοναξιά» ως μόνιμη κατάσταση ζωής.

Οι άνθρωποι από διαφορετικούς πολιτισμούς αξιολογούν τις λέξεις που δηλώνουν συγκεκριμένα συναισθήματα με παρόμοιους τρόπους (Frijda et al., 1995· Roseman, 1991). Για παράδειγμα, σε μια μελέτη οι λέξεις που περιέγραφαν τον θυμό αποτιμήθηκαν παρόμοια από τους Ιάπωνες, τους Ινδονήσιους και τους Ολλανδούς, ως δηλωτικές της βίωσης ενός δυσάρεστου αισθήματος, ως εμπόδια στην επίτευξη στόχων ή ως αντιπροσωπευτικές για κάτι που είναι άδικο ή φέρει κάποια ευθύνη.

Η Stirek (1998) εξέτασε πώς οι άνθρωποι αξιολογούσαν κάποιες υποθετικές καταστάσεις σε μια συγκριτική μελέτη που περιλάμβανε 200 φοι-

τητές από την επαρχία Ζεγιάνγκ στην Κίνα και από το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Λος Άντζελες. Στους συμμετέχοντες δόθηκαν έξι έντυπες ιστορίες. Στις μισές περιπτώσεις εμπλέκονταν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες: ως κάποιος που πιάστηκε να εξαπατά, ως κάποιος που αναμένει να γίνει δεκτός σε ένα έγκριτο πανεπιστήμιο και ως κάποιος που παίρνει μέρος σε έναν αθλητικό αγώνα. Οι υπόλοιπες περιπτώσεις αφορούσαν την εμπλοκή σημαντικών άλλων προσώπων. Η μελέτη έδειξε ότι γενικά οι Αμερικανοί φοιτητές είχαν την τάση να νιώθουν περηφάνια για προσωπικά επιτεύγματα. Αντίθετα, οι Κινέζοι ήταν πιθανότερο να νιώσουν περηφάνια όταν τα επιτεύγματα αφορούσαν τρίτους. Επιπλέον, σε σύγκριση με τους Αμερικανούς, οι Κινέζοι συμμετέχοντες ανέφεραν ισχυρότερες θετικές συναισθηματικές αντιδράσεις απέναντι στα επιτεύγματα των άλλων. Για παράδειγμα, οι Κινέζοι συμμετέχοντες υποστήριζαν ότι θα ένιωθαν μεγαλύτερη περηφάνια εάν το παιδί τους γινόταν δεκτό σε ένα σπουδαίο πανεπιστήμιο από ό,τι εάν είχαν γίνει οι ίδιοι δεκτοί σε αυτό. Οι Αμερικανοί συμμετέχοντες υποστήριζαν ότι θα αισθάνονταν εξίσου περήφανοι και στις δυο περιπτώσεις.

Η συγγραφέας αυτής της μελέτης διατύπωσε την άποψη ότι αυτές οι διαφορές θα μπορούσαν ίσως να εξηγηθούν καλύτερα από τη συλλογική φύση των συναισθηματικών εμπειριών στην Κίνα. Ο κοινωνικός προσανατολισμός των Κινέζων βασίζεται στο κομφουκιανό ιδεώδες που πρεσβεύει ότι τα άτομα πρέπει να ενδιαφέρονται κυρίως για τη θέση τους στο δίκτυο των ανθρώπινων σχέσεων. Αυτή δεν είναι μια εντελώς πρωτότυπη εξήγηση. Όπως επισημαίνουν πολλοί στοχαστές, οι Κινέζοι ως λαός έχουν την τάση να προσδιορίζουν τον εαυτό τους μέσα στο πλαίσιο των σημαντικών άλλων (Triandis, 1990). Η συγγραφέας ανέφερε επίσης ότι τα ευρήματα της μελέτης της, τα οποία εξετάσαμε νωρίτερα, είναι συνεπή με τις επιταγές της κυρίαρχης κομμουνιστικής ιδεολογίας στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας. Αυτή η ιδεολογία –όπως όλοι οι άλλοι τύποι κομμουνιστικών ιδεολογιών– δίνει προτεραιότητα στην ομάδα έναντι των ατομικών συμφερόντων. Σημειώστε ότι η μελέτη αυτή διενεργήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οπότε η πίεση της ιδεολογίας μάλλον είχε μειωθεί στην Κίνα εκείνη την εποχή.

Τα αποτελέσματα της παραπάνω μελέτης μπορούν να αξιολογηθούν κριτικά από μια διαφορετική σκοπιά. Το κινεζικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης είναι αρκετά διαφορετικό από το αμερικανικό, επειδή η ει-

σαγωγή στο πανεπιστήμιο βασίζεται σε έντονα ανταγωνιστικές γραπτές και προφορικές εξετάσεις (το ίδιο σύστημα εισαγωγικών εξετάσεων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ισχύει και σε άλλες χώρες). Κάθε χρόνο πολλοί υποψήφιοι δεν γίνονται δεκτοί και χρειάζεται να περιμένουν άλλον ένα χρόνο για να ξαναδοκιμάσουν. Στις ΗΠΑ, εάν κάποιος δεν γίνει δεκτός σε μια σχολή, μπορεί να κάνει αίτηση σε μια άλλη η οποία δέχεται φοιτητές με χαμηλότερους βαθμούς. Γι' αυτό αναμένεται ότι οι Κινέζοι συμμετέχοντες θα αξιολογήσουν τις καταστάσεις εισαγωγής στο πανεπιστήμιο ως πιο στρεσογόνες από ό,τι οι Αμερικανοί συμμετέχοντες. Σε ό,τι αφορά τα αθλητικά γεγονότα, οι διαφορές στη συναισθηματική βίωση μπορούν επίσης να ανιχνευθούν στις δημόσιες στάσεις για τα αθλήματα γενικότερα. Επειδή η κυβέρνηση είναι χορηγός αθλητικών δραστηριοτήτων, μια ήττα ή μια νίκη αποτελεί δημόσια υπόθεση. Εάν κερδίσεις, δοξάζεις την ομάδα, το σχολείο, την κομητεία, ολόκληρη τη χώρα σου.

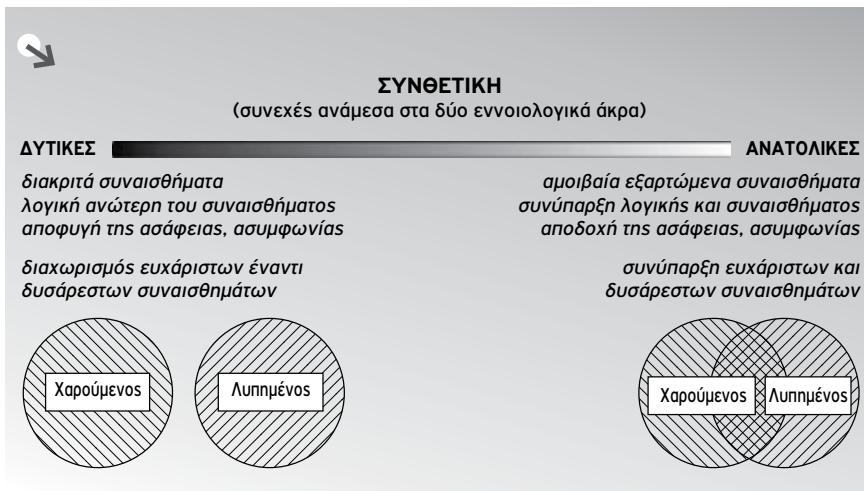
Πολιτισμικοί κανόνες και ο ρόλος των προσδοκιών

Βεβαίως οι συναισθηματικές εμπειρίες μπορούν να επηρεάζονται από κοινωνικές νόρμες ή κανονιστικές προσδοκίες. Οι **κανόνες βίωσης των συναισθημάτων** αναφέρονται στους ειδικούς πολιτισμικούς κανόνες που ορίζουν το πώς πρέπει να αισθανόμαστε σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Συχνά αναρωτιόμαστε κατά πόσο το γέλιο μας (ως έκφραση χαράς) ή ένα κούνημα του κεφαλιού μας (ως έκφραση απογοήτευσης) θα μπορούσαν να ξεσηκώσουν είτε θετικές είτε αρνητικές αντιδράσεις στους άλλους. Οι συναισθηματικές εμπειρίες που αντίκεινται σε βασικούς κοινωνικούς κανόνες μπορεί να είναι αρκετά διαφορετικές από τα συναισθήματα που συνάδουν με τα υφιστάμενα ήθη. Επιπλέον, ένα συναίσθημα μπορεί να γίνει αισθητό με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται ή παρατηρείται. Ένας Κινέζος πατέρας μπορεί να είναι βαθιά θλιμμένος από το γεγονός ότι ο γιος του φεύγει από το σπίτι για να πάει να σπουδάσει στο πανεπιστήμιο. Μπορεί όμως και να καταπιέσει αυτό του το συναίσθημα επειδή δεν θέλει να δείξει αδυναμία μπροστά σε άλλα μέλη της οικογένειας και στους γείτονες. Η χαρά μπορεί να βιώνεται με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο όταν συ-

νοδεύεται από την απώλεια κάποιου πράγματος ή προσώπου που είναι σημαντικό για μας.

Υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι τα άτομα νιώθουν πιο βέβαια για τη σημασία των γεγονότων και εκδηλώνουν πιο σαφείς συναισθηματικές αντιδράσεις όταν υπάρχουν ξεκάθαροι κανόνες για το πώς να ερμηνεύσουν αυτά τα γεγονότα και πώς να αντιδρούν σε αυτά (Frijda & Mesquita, 1994· Mesquita & Frijda, 1992).

Η συναισθηματική πολυπλοκότητα, ή αλλιώς η συνύπαρξη ευχάριστων και δυσάρεστων συναισθημάτων, διαπιστώθηκε ότι είναι πιο κυρίαρχη στην Ανατολική Ασία παρά στους δυτικούς πολιτισμούς (Spencer-Rodgers et al., 2010). Στη Δύση, σε επίπεδων λαϊκών δοξασιών, τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα θεωρείται ότι είναι διακριτά, χρονικά σύντομα, αντιθετικά φαινόμενα που εμφανίζονται σπάνια. Στην Ανατολική Ασία, οι εννοιολογικές κατασκευές του τύπου «χαρούμενος-λυπημένος» θεωρούνται αμοιβαία εξαρτώμενες σε μια κατάσταση ισορροπίας (βλ. Σχήμα 6.1).

ΣΧΗΜΑ 6.1
Συναισθήματα: δυτικές και ανατολικές αντιλήψεις

Μερικές φορές ωστόσο η προσδοκία μας για το τι πρέπει ή δεν πρέπει να αισθάνονται οι άνθρωποι μας οδηγεί σε εσφαλμένες κρίσεις. Σε μια μελέτη, οι Tsai και Levenson (1997) συνέκριναν ζευγάρια 22 Κινεζοαμερικανών και 20 Ευρωπαϊκών φοιτητών, οι οποίοι διατηρούσαν ερωτικό

δεσμό. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για τα αισθήματα που βίωναν όταν προσπαθούσαν να λύσουν διαπροσωπικές συγκρούσεις. Στην ίδια μελέτη γίνονταν επίσης νευροφυσιολογικές μετρήσεις των συμμετεχόντων ζευγαριών. Μια κοινή προσδοκία ήταν ότι οι Κινεζοαμερικανοί θα έδειχναν μεγαλύτερη τάση για ρύθμιση των συναισθημάτων τους (βλ. Κεφάλαιο 1 και στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου) από ό,τι οι Ευρωαμερικανοί. Εντούτοις τα αποτελέσματα της μελέτης αποκάλυψαν μια διαφορετική εικόνα: δεν υπήρχε καμιά διαφορά στα αισθήματα ή στις περισσότερες μετρήσεις των νευροφυσιολογικών αντιδράσεων των Κινεζοαμερικανών. Ίσως το περιβάλλον της πανεπιστημιούπολης να είχε δημιουργήσει συγκεκριμένους κανόνες που ενίσχυαν ορισμένα είδη συναισθημάτων παρόμοια στις δύο εθνοτικές ομάδες. Ποιοι άλλοι παράγοντες θα μπορούσαν να έχουν συμβάλει σε αυτές τις ομοιότητες;

Μια σημαντική εφαρμογή της μελέτης των κανόνων που αφορούν τη βίωση των συναισθημάτων είναι η όλο και μεγαλύτερη κατανόηση ότι οι άνθρωποι μπορούν να διαχειριστούν τις συναισθηματικές τους καταστάσεις. Υπάρχουν ενδείξεις, για παράδειγμα, ότι οι άνθρωποι σε όλους σχεδόν τους πολιτισμούς μπορούν να επηρεάσουν το επίπεδο της ευτυχίας τους μαθαίνοντας πώς να αισθάνονται θετικά. Θα επιστρέψουμε σε αυτό το θέμα πιο κάτω στο παρόν κεφάλαιο, όταν θα συζητήσουμε για τις έρευνες πάνω στην ευτυχία.

Αξιολόγηση της συναισθηματικής εμπειρίας

Όταν οι άνθρωποι προσπαθούν να αξιολογήσουν τη συναισθηματική τους εμπειρία, κάνουν εκτιμήσεις για τη βίωση του συναισθήματος όχι μόνο στις διαστάσεις της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας, αλλά και σε διάφορες άλλες διαστάσεις. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι προσπαθούν να προσδιορίσουν εάν τα συναισθήματά τους: (1) προκαλούνται από ένα οικείο ή ανοίκειο γεγονός· (2) υποδηλώνουν την ύπαρξη κάποιου εμποδίου· (3) δημιουργούν την αίσθηση ότι είναι ελεγχόμενα ή εκτός ελέγχου· (4) αυξάνουν ή μειώνουν την αυτοεκτίμηση· και (5) επισύρουν τον έπαινο, τη μομφή ή την κοροϊδία από τους άλλους (Ellsworth, 1994· Frijda, 1986· Matsumoto et al., 1988· Wallbott & Scherer, 1986). Όπως είναι αναμενόμενο, η συχνότητα με την οποία αυτές οι διαστάσεις χρησιμοποιούνται

κατά τη συναισθηματική αξιολόγηση ποικίλλει. Για παράδειγμα, τα γεγονότα που μπορεί να έχουν επιπτώσεις στην οικογένεια ή στην κοινωνική ομάδα του ατόμου έχουν μεγαλύτερη σημασία στους συλλογικούς από ό,τι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς. Αντίθετα, τα γεγονότα που μπορεί να επηρεάζουν την αυτοεκτίμηση ενός ατόμου, την υλική του επιτυχία και τα επαγγελματικά του επιτεύγματα αποτελούν τις κύριες συναισθηματικές ανησυχίες των περισσότερων ανθρώπων στους ατομικιστικούς πολιτισμούς (Markus & Kitayama, 1994b). Η έρευνα υποστηρίζει επίσης ότι κάποια συναισθήματά μας προκαλούνται από πολιτισμικές πεποιθήσεις (Abu-Lughod, 1986· Rosaldo, 1980). Για παράδειγμα, μια απλή φράση όπως «το ανεξάρτητο κράτος της Παλαιστίνης» μπορεί να έχει μικρή σημασία για έναν ηλεκτροσυγκολλητή στο Μίσιγκαν. Η ίδια φράση ωστόσο φέρει συναισθηματική φόρτιση για εκατομμύρια ανθρώπους στη Μέση Ανατολή. Σε ορισμένους μάλιστα θα προκαλεί αισθήματα τιμής και περηφάνιας, ενώ σε άλλους το αίσθημα της απογοήτευσης.

Η αποτίμηση των συναισθημάτων μπορεί να συνδέεται με πιο σύνθετες ψυχολογικές εκτιμήσεις, όπως το να μαντέψουμε την πολιτισμική ταυτότητα κάποιου. Έχετε ποτέ προσπαθήσει να μαντέψετε την εθνικότητα ενός ξένου κοιτάζοντας τη φωτογραφία του; Το χαμογελαστό πρόσωπο ενός ατόμου φαίνεται ότι περιέχει κάποιες πληροφορίες που βοηθούν τους άλλους ανθρώπους να κάνουν κρίσεις για την εθνοτική του ομάδα ή την εθνικότητά του. Όταν συνέκριναν τις φωτογραφίες Ιαπώνων με αυτές Ιαπωνοαμερικανών, καθώς και Αυστραλών με Αμερικανούς, οι άνθρωποι έτειναν να μαντεύουν την εθνικότητα από τις φωτογραφίες που έδειχναν συναισθήματα παρά από εκείνες που απεικόνιζαν ουδέτερες εκφράσεις προσώπου. Με άλλα λόγια, εάν ένα άτομο χαμογελά, οι άλλοι έχουν περισσότερες πιθανότητες να μαντέψουν την εθνικότητά του (Marsh et al., 2007). Τη διαδικασία της αποτίμησης μπορεί επίσης να επηρεάσουν οι πρακτικές κοινωνικοποίησης (Williams et al., 2002). Οι Markham και Wang (1996) συνέκριναν δείγματα παιδιών από το Πεκίνο και από το Σίδνεϊ. Τα παιδιά εξετάστηκαν για την ικανότητά τους να αξιολογούν πρόσωπα –και από τις δύο φυλετικές ομάδες– καθώς και για την ικανότητά τους να εκφράζουν τη γνώμη τους αναφορικά με τα συναισθήματα που προσπαθούσαν να αποτιμήσουν. Η αρχική υπόθεση των ερευνητών ήταν ότι τα παιδιά από την Αυστραλία είχαν στη διάθεσή τους ένα ευρύ φάσμα πηγών, συν τις διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες που έχει

ένα παιδί στη σύγχρονη αυστραλιανή κοινωνία (συμπεριλαμβανομένων της τηλεόρασης και του διαδικτύου), που θα μπορούσαν να βελτιώσουν την ικανότητά τους να αξιολογούν συναισθηματικές εκφράσεις. Παρ' όλα αυτά οι συγγραφείς δεν βρήκαν καμιά ουσιαστική διαφορά στις ομάδες που μελετήθηκαν. Κάποια παιδιά από την Κίνα μάλιστα σημείωσαν καλύτερη βαθμολογία από τους συνομηλίκους τους Αυστραλούς. Γιατί υπήρξε αυτή η διαφορά; Οι συγγραφείς εξηγούν το φαινόμενο αναφερόμενοι στους οικογενειακούς κανόνες στις δύο κοινωνίες. Κατά κανόνα, οι Κινέζοι γονείς απαιτούν από τα παιδιά τους υψηλότερο βαθμό πειθαρχίας συγκριτικά με τους Αυστραλούς γονείς. Η πιο συνεπής κοινωνικοποίηση των παιδιών στην Κίνα μπορεί να μείωσε το εύρος των αξιολογήσεων που είναι δυνατόν να εφαρμοστούν στις συναισθηματικές ερμηνείες συγκριτικά με το εύρος τέτοιων ερμηνειών στην Αυστραλία. Οι συγγραφείς δηλώνουν επίσης ότι τα παιδιά από μικρότερες οικογένειες έδειξαν να υπερτερούν στην αναγνώριση των συναισθημάτων. Όπως γνωρίζετε, η επίσημη δημογραφική πολιτική της Κίνας για πολλά χρόνια ήταν «μία οικογένεια, ένα παιδί». Έτσι το δείγμα περιλάμβανε άτομα από μικρές πυρηνικές οικογένειες.

Μια άλλη μελέτη απέφερε συγκρίσιμα αποτελέσματα. Οι Jolley και συνεργάτες (1998) διερεύνησαν πώς τα παιδιά στην Κίνα και στη Μεγάλη Βρετανία περιέγραφαν τις διαθέσεις ορισμένων χαρακτήρων τους οποίους έβλεπαν σε φωτογραφίες. Η μελέτη αποκάλυψε ότι τα παιδιά από την Κίνα ήταν ικανά να ερμηνεύσουν συναισθήματα σε μικρότερη ηλικία από ό,τι τα παιδιά από τη Βρετανία. Οι συγγραφείς εξηγούν αυτή τη διαφορά επικαλούμενοι τις διαφορετικές παραδόσεις των δύο χωρών. Σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα των καλλιτεχνικών στα δημοτικά σχολεία της Κίνας –το οποίο καθορίζεται από την κεντρική κυβέρνηση– τα παιδιά πρέπει να μάθουν τεχνικές σχεδίου και οι δάσκαλοι πρέπει να επικεντρώνονται στο πώς να ερμηνεύουν τα ακριβή μηνύματα που μεταφέρουν οι χαρακτήρες στις εικόνες. Στη Μεγάλη Βρετανία, όπως και στις περισσότερες χώρες της Δύσης, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των καλλιτεχνικών μπορεί να διαφέρει από σχολείο σε σχολείο.

Έκφραση των συναισθημάτων

“ Η ανησυχία συχνά κάνει τα μικροπράγματα να φαίνονται βουνά. ”

Σουηδική παροιμία

“ Οι έργοιες καταπίνονται καλύτερα με σούπα παρά χωρίς. ”

Παροιμία στη γλώσσα γίντις

“ Ένας άνθρωπος πρέπει να έχει επίγνωση του πώς γελάει, επειδή έτσι φανερώνει όλα του τα ψεγάδια. ”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) - Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

Ο οκτάχρονος Τομ παρακολουθεί μια σκηνή σύγκρουσης ενός αυτοκινήτου με τα μάτια του διάπλατα ανοιχτά και προσηλωμένο βλέμμα. Δεν κρύβει τον φόβο του. Ο καθένας μπορεί να διαβάσει αυτό το συναίσθημα στο πρόσωπο του αγοριού. Οι γονείς του Τομ, που έχουν έρθει από την Ταϊβάν, δεν του έμαθαν να εκφράζει τον φόβο του στρέφοντας τα χείλη του προς τα κάτω. Οι Αμερικανοί δάσκαλοί του στο σχολείο δεν τον εκπαιδύσαν να χαμηλώνει τα φρύδια του σε περίπτωση απειλής. Έτσι ο Τομ εκφράζει τον φόβο του με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να τον εκφράζουν δισεκατομμύρια άνθρωποι πάνω στη Γη, μέσω των εκφράσεων του προσώπου, της στάσης του σώματος και των χειρονομιών.

Οι κανόνες συναισθηματικής έκφρασης –ή αλλιώς **κανόνες εκδήλωσης των συναισθημάτων**– μαθαίνονται κυρίως κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Birdwhistell, 1970). Κάθε πολιτισμός έχει ειδικές κυρώσεις για να υποστηρίξει τους κανόνες εκδήλωσης ή τα πρότυπα συναισθηματικής έκφρασης που θεωρούνται κατάλληλα για το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο (Ekman & Friesen, 1975· Ekman et al., 1983). Σε ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού, ένας τρόπος να διαχειριζόμαστε ένα συναίσθημα ήταν να μάθουμε πώς να ελέγχουμε την εκδήλωσή του. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι εν λόγω κανόνες εκδήλωσης αφορούν κυρίως τη συγκράτηση και τον περιορισμό των συναισθηματικών εκφράσεων (Ekman, 1982). Με αφετηρία προφανώς τον Κινέζο

στοχαστή Κομφούκιο (5ος αι. π.Χ.) και τον Έλληνα φιλόσοφο Πλάτωνα (4ος αι. π.Χ.), το συναίσθημα θεωρήθηκε μια αποδιοργανωτική δύναμη στις ανθρώπινες υποθέσεις. Ο Πλάτωνας υποστήριξε ότι η λογική πρέπει να συγκρατεί τα πάθη, τα οποία σε διαφορετική περίπτωση διαστρεβλώνουν την ορθολογική σκέψη. Παρόμοιες απόψεις είχαν ο Αριστοτέλης και ο Δημόκριτος (4ος αι. π.Χ.), που υποστήριζαν ότι τα συναισθήματα εντοπίζονται στο «κατώτερο», πιο πρωτόγονο επίπεδο της ψυχής, ενώ η σκέψη βρίσκεται στα «ανώτερα», πιο προηγμένα στρώματα. Η στωική φιλοσοφία, μια φιλοσοφική σχολή στην αρχαία Ελλάδα και Ρώμη, υποστήριξε ότι τα ανθρώπινα όντα πρέπει να είναι απαλλαγμένα από τη δύναμη του πάθους προκειμένου να μπορούν να αποδεχτούν τόσο τις καλοτυχίες όσο και τις κακοτυχίες της ζωής. Οι περισσότερες μεγάλες θρησκείες του κόσμου –Ισλάμ, Ιουδαϊσμός, Βουδισμός και Χριστιανισμός– εισήγαγαν και αυτές κανόνες σύμφωνα με τους οποίους οι άνθρωποι δεν πρέπει να εξαρτώνται από «καταστροφικές» συναισθηματικές δυνάμεις, όπως είναι ο φθόνος, η περηφάνια, η ματαιοδοξία και η ζήλια (Smith, 1991).

Υπάρχουν δύο τουλάχιστον κριτήρια για την αξιολόγηση των συναισθηματικών εκφράσεων: η συχνότητα και η ένταση. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα πολλοί γονείς συνήθως λένε «σ' αγαπώ» στα παιδιά τους και το αντίστροφο. Αντίθετα, στην Ουκρανία, τη Ρωσία και τη Λευκορωσία, τέτοιες λεκτικές εκδηλώσεις στοργής ανάμεσα σε γονείς και παιδιά θεωρούνται ιδιαίτερα «βαριές» ή υπερβολικές, γι' αυτό και εκφράζονται μόνο σε ελάχιστες κρίσιμες περιστάσεις.

Εάν τα συναισθήματα είναι πολιτισμικά και κοινωνικά προϊόντα, τότε οι πολιτισμικοί κανόνες και κάποιοι περιβαλλοντικοί παράγοντες θα πρέπει να ρυθμίζουν τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι εκφράζουν τα συναισθήματά τους (Kitayama & Markus, 1995). Όπως είναι αναμενόμενο, οι έρευνες αποκαλύπτουν πολύ χαμηλά επίπεδα παραδοχής της προσωπικής ευτυχίας και συνολικά μειωμένη έκφραση ικανοποίησης των ατόμων από τη ζωή τους σε χώρες οι οποίες διέρχονται οικονομική και κοινωνική κρίση. Η Ρωσία και η Ουκρανία, για παράδειγμα, είχαν χαμηλότερη βαθμολογία στην ατομική έκφραση της ευτυχίας μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών που μελετήθηκαν (Glad & Shigaev, 1999). Η Ρωσία συνέχισε να παρουσιάζει το ίδιο πρότυπο χαμηλής βαθμολογίας και σε μεταγενέστερες έρευνες για την ευτυχία. Παρομοίως, μια συνεχιζόμενη κοινωνική σύγκρουση μπορεί να προκαλέσει και να επαυξήσει ιδιαίτερες

συναισθηματικές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, σε αρκετές πειραματικές συνθήκες, οι συμμετέχοντες από το Ισραήλ αντέδρασαν πιο επιθετικά από τους ομολόγους τους Αμερικανούς (Margalit & Mauger, 1985). Όταν μια κοινωνική κατάσταση απαιτεί από το άτομο να είναι «σκληρό», τότε η έκφραση του θυμού του ενδέχεται να είναι μια προσαρμοστική αντίδραση στις στρεσογόνες περιστάσεις της εθνοτικής σύγκρουσης.

Υπάρχουν ορισμένες πολιτισμικές παραλλαγές στην εκδήλωση της λύπης. Οι Ταϊτινοί αναφέρουν ένα αίσθημα κούρασης ως αντίδραση στην απώλεια (Levy, 1973). Το κλάμα στους Βεδουίνους της αιγυπτιακής ερήμου (Abu-Lughod, 1986) θεωρείται ένδειξη αδυναμίας, ενώ σε άλλες ισλαμικές χώρες, όπως η Τουρκία, αποτελεί μια αποδεκτή κοινωνική αντίδραση σε ιδιαίτερες περιστάσεις. Οι κανόνες εκδήλωσης των συναισθημάτων δεν διαφέρουν μόνο από πολιτισμό σε πολιτισμό, αλλά και από φύλο σε φύλο. Υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι οι γυναίκες εκφράζουν τα συναισθήματά τους πιο έντονα και πιο ανοιχτά από τους άντρες. Αυτό ισχύει για όλα τα συναισθήματα εκτός από τον θυμό. Γενικά οι γυναίκες νιώθουν πιο άνετα να εκφράζουν συναισθήματα όπως η αγάπη, η ευτυχία, η συστολή, η ενοχή και η συμπάθεια, τα οποία προάγουν τη σύνδεση με τους άλλους και τη φροντίδα. Οι άντρες όμως αποφεύγουν αυτά τα «μαλακά» συναισθήματα τα οποία προδίδουν, κατά τη γνώμη τους, τις ανδρικές τους αδυναμίες (Brody & Hall, 1993). Για τους άντρες που ανατράφηκαν σε παραδοσιακές κουλτούρες, ένα σύνθετο συναίσθημα τιμής σημαίνει να έχουν τον έλεγχο της οικογένειάς τους και να υπερέχουν ή να εντυπωσιάζουν τους άλλους άντρες. Η τιμή της γυναίκας σε αυτές τις κουλτούρες απαιτεί τη συμμόρφωσή της με τους κανόνες της σεμνότητας και της πίστης. Τα παραπάνω έχουν εφαρμογή και σε επαισχυντα γεγονότα, τα οποία προκαλούν διαφορετικές αντιδράσεις σε άντρες και γυναίκες: οι μεν άντρες προσπαθούν να αποκαταστήσουν την τιμή εκδηλώνοντας επιθετικότητα ή διάθεση για αντεκδίκηση, οι δε γυναίκες αντιδρούν με υποτακτική συμπεριφορά και αποφυγή (Abu-Lughod, 1986· Blok, 1981). Κατά τη διάρκεια της προληπτικής κοινωνικοποίησης (βλ. Κεφάλαιο 8), αγόρια και κορίτσια λαμβάνουν διαφορετικές οδηγίες σε σχέση με τους κανόνες εκδήλωσης των διαφόρων συναισθημάτων. Πράγματι, παιδιά ηλικίας τριών ετών ήδη αναγνωρίζουν ότι τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να εκφράζουν φόβο, λύπη και ευτυχία, ενώ τα αγόρια είναι πιο πιθανό να εκφράζουν θυμό (Birnbbaum, 1983).

Η παρουσία ή η απουσία άλλων ανθρώπων μπορεί επίσης να έχει ποικίλες επιπτώσεις στις συναισθηματικές εκφράσεις. Οι Ekman και Friesen (1975) ζήτησαν από Ιάπωνες και Αμερικανούς φοιτητές να παρακολουθήσουν κάποιες στρεσογόνες κινηματογραφικές ταινίες στην αρχή ο καθένας μόνος του και έπειτα μαζί με τον ερευνητή. Χωρίς οι συμμετέχοντες να το γνωρίζουν, οι συναισθηματικές εκφράσεις στα πρόσωπά τους βιντεοσκοπήθηκαν και στις δύο περιπτώσεις. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι και στα δύο δείγματα οι εκφράσεις του προσώπου ως αντίδραση στις ίδιες σκηνές της ταινίας ήταν παρόμοιες όταν τα άτομα ήταν μόνα τους. Όταν όμως βρισκόταν μαζί τους και ο ερευνητής, οι Ιάπωνες έδειξαν πολύ λιγότερα αρνητικά συναισθήματα από ό,τι οι Αμερικανοί. Εξηγεί εν μέρει αυτό το πείραμα γιατί οι άλλοι άνθρωποι θεωρούν τους Ιάπωνες συναισθηματικά ανέκφραστους;

Σε μια άλλη μελέτη οι ερευνητές ζήτησαν από Αμερικανούς και Ιάπωνες φοιτητές που ζούσαν στις ΗΠΑ να αναφέρουν τη συχνότητα με την οποία βίωναν ορισμένα συναισθήματα στην καθημερινότητά τους (Markus & Kitayama, 1994b). Οι Αμερικανοί ανέφεραν συντριπτικά μεγαλύτερη συχνότητα βίωσης θετικών παρά αρνητικών συναισθημάτων που σχετίζονταν με τον εαυτό, κάτι που δεν ίσχυε καθόλου για τους Ιάπωνες. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι τέτοιες διαφορές ενδέχεται να οφείλονται στην απροθυμία των Ιαπώνων να αποκαλύψουν τα συναισθήματά τους σε ξένους. Υπάρχουν επίσης δεδομένα που υποστηρίζουν ότι στην Ιαπωνία, λόγου χάρη, οι πιο ευτυχισμένοι άνθρωποι είναι εκείνοι που βιώνουν πρωτίστως τα «κοινωνικά συνδεδεμένα συναισθήματα» της αλληλεξάρτησης (όπως είναι τα φιλικά συναισθήματα). Στις ΗΠΑ, αντίθετα, οι ευτυχέστεροι άνθρωποι είναι γενικά εκείνοι που βιώνουν «κοινωνικά αποσυνδεδεμένα συναισθήματα», όπως η περηφάνια (Matsumoto, 1994).

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι στις δυτικές κοινωνίες τα υψηλά επίπεδα εκφραστικότητας γίνονται αντιληπτά ως σημάδια επάρκειας και αρέσκειας, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στις ασιατικές κουλτούρες. Καθηγητές αναφέρουν ότι οι ασιατικής καταγωγής Αμερικανοί φοιτητές είναι λιγότερο εκδηλωτικοί από τους Αμερικανούς ευρωπαϊκής καταγωγής, γεγονός που έχει πιθανώς τη βάση του στις πολιτισμικές παραδόσεις των Ασιατών, οι οποίες δίνουν αξία στη συναισθηματική αυτοσυγκράτηση και στη φροντίδα των άλλων (Butler et al., 2009· Kim & Markus, 2002).

Οι παραπάνω τάσεις στην εκδηλωτική συμπεριφορά ωστόσο δεν επι-

βεβαιώθηκαν σε μεταγενέστερη μελέτη. Οι συμμετέχοντες και από τις δύο χώρες κλήθηκαν να βαθμολογήσουν τον αναμενόμενο βαθμό άνεσής τους στην έκφραση συναισθημάτων ανεξαρτησίας και αλληλεξάρτησης (Stephan et al., 1998). Τα αποτελέσματα δεν αποκάλυψαν ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα στα δείγματα. Σε άλλη μελέτη, οι Aune και Aune (1994) μελέτησαν τρεις ομάδες: Ιαπωνοαμερικανούς, Φιλιππιοαμερικανούς και Ευρωαμερικανούς. Τα άτομα κάθε ομάδας συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, στα οποία αξιολογούσαν τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά συναισθήματα που βίωναν και εκδήλωναν στην ερωτική τους σχέση. Οι συμμετέχοντες, που ήταν φοιτητές, έπρεπε να σκεφτούν τη σχέση που είχαν με τον/τη σύντροφό τους και τα συναισθήματα που ένιωθαν και εξέφραζαν. Κλήθηκαν επίσης να βαθμολογήσουν τα συναισθήματά τους σε μια ειδική κλίμακα. Οι ερευνητές δεν βρήκαν ουσιαστικές πολιτισμικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα αρνητικά συναισθήματα βιώνονται και εκφράζονται στις ρομαντικές σχέσεις. Η χαμηλή βαθμολογία στην έκφραση θυμού από τους Αμερικανούς συμμετέχοντες ίσως να οφειλόταν στην ουσιαστική κοινωνική καταπίεση της έκφρασης των αρνητικών συναισθημάτων στο καθημερινό τους περιβάλλον.

Πώς θα ερμηνεύαμε τα αποτελέσματα αυτών των μελετών; Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η συλλογικότητα και ο ατομικισμός έχουν μικρή επίπτωση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν και επικοινωνούν τα συναισθήματά τους; Δεν πρέπει να σπεύσουμε να διατυπώσουμε μια τέτοια κατηγορική κρίση. Ας μην ξεχνάμε ότι οι συμμετέχοντες στις παραπάνω μελέτες ήταν άνθρωποι με «μικτό» πολιτισμικό υπόβαθρο: γεννήθηκαν στις Φιλιππίνες ή στην Ιαπωνία και σπούδαζαν στις ΗΠΑ. Στον σύγχρονο κόσμο ίσως οι άνθρωποι μαθαίνουν από τις άλλες κουλτούρες με τις οποίες έρχονται σε άμεση ή έμμεση επαφή και αρχίζουν να καταλαβαίνουν πολλά ζητήματα και συμπεριφορές που δεν γνώριζαν πριν από την εποχή της δορυφορικής τηλεόρασης και του διαδικτύου. Η ιαπωνική και η αμερικανική κοινωνία σήμερα είναι περισσότερο διασυνδεδεμένες από ό,τι δέκα χρόνια πριν. Για παράδειγμα, αν δείξετε σε μια Γιαπωνέζα από παραδοσιακή οικογένεια τη φωτογραφία μιας παραλίας γυμνιστών, μπορεί να της προκαλέσετε μια αντίδραση ακραίας ντροπής. Αν όμως η ίδια γυναίκα ταξιδέψει στο εξωτερικό –από την Ευρώπη έως τη Βραζιλία, για παράδειγμα– και μάθει περισσότερα για άλλους πολιτισμούς και πρακτικές, αυτή η εμπειρία της μπορεί να μην αλλάξει την αρνητική γνώμη

που έχει για τον γυμνισμό σε δημόσιο χώρο, αλλά η συναισθηματική της απόκριση είναι πολύ πιθανό να αλλάξει.

▲ Άσκηση 6.1

Η αμηχανία θεωρείται μια μορφή κοινωνικού άγχους, ένα δυσάρεστο συναίσθημα το οποίο προκαλείται από τη συνειδητοποίηση της απρεπούς συμπεριφοράς του ατόμου. Μια μελέτη σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες (Ελλάδα, Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία, Ισπανία και Γερμανία) έδειξε ότι το κοκκίνισμα λόγω συστολής και η άνοδος της θερμοκρασίας του σώματος, καθώς και το χαμόγελο και το ελαφρύ μειδίαμα αναφέρθηκαν με παρόμοιο τρόπο σε όλους τους πολιτισμούς (Edelman et al., 1989). Υπάρχουν κάποιες άλλες παρατηρήσεις για το ίδιο συναίσθημα· για παράδειγμα, το να βγάζει κανείς έξω τη γλώσσα του από αμηχανία, όπως κάνουν οι Ινδοί από την περιοχή της Ορίσα (Menon & Shweder, 1994). Ζητήστε από δέκα τουλάχιστον άτομα, κατά προτίμηση με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, να φανταστούν ότι αντιμετωπίζουν μια πολύ αμήχανη κατάσταση. Πώς θα αντιδρούσαν όσον αφορά τις εκφράσεις του προσώπου και τη γλώσσα του σώματός τους; Ζητήστε από κάποιο άτομο να φανταστεί μια πολύ αμήχανη κατάσταση στην οποία ενεπλάκη προσωπικά. Ζητήστε του να περιγράψει την κατάσταση. Κατόπιν ζητήστε του να «υποδυθεί» τον ρόλο του ατόμου που νιώθει αμήχανα, χρησιμοποιώντας εκφράσεις του προσώπου, χειρονομίες κ.λπ. Σημειώστε όσα βλέπετε ή βιντεοσκοπήστε τα με το κινητό σας – εννοείται, με τη συγκατάθεση του συμμετέχοντα. Τι παρατηρήσατε; Άγγιξε το πρόσωπό του; Έξυσε το κεφάλι του, σουφρωσε τη μύτη του, έβγαλε έξω τη γλώσσα του; Μήπως χαμογέλασε και απομακρύνθηκε; Επαναλάβετε την ίδια διαδικασία τουλάχιστον με ένα ακόμα άτομο. Ποιες αντιδράσεις ήταν κοινές στις παρατηρήσεις σας και ποιες όχι; Εντοπίσατε ομοιότητες και/ή διαφορές στις αντιδράσεις των ατόμων; Καταγράψτε τις παρατηρήσεις σας.

“ Η καλύτερη απάντηση στον θυμό είναι η σιωπή. ”

Γερμανική παροιμία

Συναίσθημα και τάσεις συμπεριφοράς

Διαπολιτισμικά, η επίδραση των συναισθημάτων μπορεί να μας κάνει να αποφεύγουμε ή να απορρίπτουμε ορισμένους ανθρώπους, να βοηθάμε και να αποδεχόμαστε άλλους, να κυριαρχούμε ή να υποτασσόμαστε σε κάποιους και να σεβόμαστε ή να περιφρονούμε άλλους (Frijda, 1986· Frijda et al., 1995).

Μερικές διαπολιτισμικές μελέτες ανακαλύπτουν ομοιότητες στην ετοιμότητα των ανθρώπων για δράση που προκαλούν ορισμένα συναισθήματα. Στην εκτενή διεθνική μελέτη που αναφέρθηκε προηγουμένως (Scherer & Wallbott, 1994), οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν κατά πόσο η συναισθηματική τους εμπειρία τούς έκανε να προσεγγίσουν, να απομακρυνθούν ή να επιτεθούν στο αντικείμενο του συναισθήματός τους. Διαπιστώθηκαν σημαντικές διαπολιτισμικές ομοιότητες. Η χαρά προκαλούσε περισσότερες συμπεριφορές προσέγγισης, ο θυμός οδηγούσε σε πιο επιθετικές συμπεριφορές, ενώ η απόσυρση ήταν η πιο κοινή αντίδραση στη λύπη, την αηδία, την ντροπή και την ενοχή.

Έχουν βρεθεί κάποιες πολιτισμικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα συναισθήματα επηρεάζουν τη συμπεριφορική ετοιμότητα. Σε μια συγκριτική μελέτη με Ιάπωνες, Ολλανδούς και Ινδονήσιους, η παρόρμηση για εκδήλωση εχθρικής συμπεριφοράς ως απόκριση στον θυμό ήταν πιο συνήθης στην ολλανδική ομάδα. Μια περισσότερο «εσωτερικευμένη» παρόρμηση βρέθηκε στην ινδονησιακή και την ιαπωνική ομάδα. Οι συμμετέχοντες από την ιαπωνική ομάδα ανέφεραν πιο συχνά συναισθήματα αδυναμίας και μια σφοδρή διάθεση να προστατεύσουν τον εαυτό τους. Εξέφρασαν επίσης μια επιθυμία εξάρτησης από κάποιον άλλο καθώς και ένα συναίσθημα απάθειας σε μεγαλύτερο βαθμό από τους Ολλανδούς και τους Ινδονήσιους συμμετέχοντες (Frijda et al., 1995). Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν εν μέρει τα ευρήματα που προέκυψαν από άλλες μελέτες, τα οποία υποστηρίζουν ότι η προσωπική εξάρτηση από τα οικεία πρόσωπα και η αποδοχή από τους άλλους αποτελούν σημαντικά συστατικά της συναισθηματικής εμπειρίας στην Ιαπωνία (Lebra, 1983· Markus & Kitayama, 1994b).

Η έμφαση που δίνεται στην επιβολή του ατόμου στο περιβάλλον του είναι χαρακτηριστική στις τεχνολογικά πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες. Άλλοι πολιτισμοί δίνουν σημασία στην αρμονία και στη φυσική τάξη. Γι'

αυτό και οι ενεργητικές στρατηγικές διαχείρισης προτιμώνται περισσότερο σε κάποιους πολιτισμούς και όχι σε κάποιους άλλους (Kluckhohn & Strodtbeck, 1961). Ένα από τα μαθήματα που διδαχθήκαμε είναι ότι η διαχείριση του στρες σχετίζεται με το πολιτισμικό πλαίσιο του ατόμου. Ακόμα πιο σημαντικό, κάποιες θεραπευτικές στρατηγικές αντιμετώπισης του στρες που αποδείχθηκαν επιτυχημένες σε έναν πολιτισμό μπορεί να μην έχουν τα ίδια θετικά αποτελέσματα σε άλλους πολιτισμούς.

Συναισθήματα και γνωστικές διεργασίες

“ Η γλώσσα του σοφού ανθρώπου βρίσκεται πίσω από την καρδιά του. ”

Αλί ιμπν Αμπού Τάλιμπ (599-661) - τέταρτος Χαλίφης του Ισλάμ

Στη διάσημη κλασική αμερικανική τηλεοπτική σειρά *Star Trek*, ένας από τους βασικούς χαρακτήρες, ο Μίστερ Σποκ, μισός άνθρωπος και μισός εξωγήινος, από τη φύση του δεν διακατέχεται από κανένα συναίσθημα. Η συμπεριφορά του καθοδηγείται από την καθαρή λογική. Αυτός είναι βεβαίως ένας φανταστικός χαρακτήρας, προϊόν δημιουργικής φαντασίας που συχνά έχει ελάχιστη σχέση με τις εμπειρίες της καθημερινής ζωής. Στην πραγματικότητα, τα συναισθήματα και η σκέψη συνδέονται στενά. Τα συναισθήματα μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κάνουν κρίσεις και προβλέψεις (Mayer et al., 1992). Και αντίστροφα, οι σκέψεις και οι πεποιθήσεις των ανθρώπων επηρεάζουν τα συναισθήματά τους. Υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι οι συναισθηματικές καταστάσεις είναι δυνατόν να διαμορφώσουν τη γνωστική επεξεργασία με διάφορους τρόπους. Οι άνθρωποι που είναι μελαγχολικοί, για παράδειγμα, τείνουν να υποτιμούν την πιθανότητα να πετύχουν προσωπικά και επαγγελματικά, ενώ υπερεκτιμούν την πιθανότητα να τους συμβούν δυσάρεστα πράγματα στο μέλλον (Beck, 1991). Οι άνθρωποι που βιώνουν θετικά συναισθήματα διαφέρουν από αυτούς που βιώνουν αρνητικά συναισθήματα. Οι πρώτοι έχουν καλύτερη μνήμη και χρησιμοποιούν διαφορετικές στρατηγικές για την επίλυση προβλημάτων και την κατηγοριοποίηση (Clare et al., 1994). Έχει βρεθεί ότι ο θυμός οδηγεί σε περισσό-

τερες μορφές σε βάρος του εαυτού, ενώ η λύπη ωθεί τους ανθρώπους να αντιλαμβάνονται τις αρνητικές περιστάσεις ως περισσότερο συνδεδεμένες με το πεπρωμένο, την τύχη ή την ατυχία (Keltner et al., 1993).

Τα συναισθήματα οδηγούν στην αλλαγή πεποιθήσεων: ορισμένες συναισθηματικές αξιολογήσεις μπορούν να προκαλέσουν αντιληπτικές γενικεύσεις και στερεοτυπίες. Για παράδειγμα, μια αρνητική εμπειρία με έναν εκπρόσωπο μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας, καθώς και το αντίστοιχο έντονο συναίσθημα, είναι δυνατόν να δημιουργήσουν προκατάληψη για όλα τα μέλη αυτής της ομάδας. Οι Ιάπωνες και οι Αμερικανοί διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ως προς την απόδοση των αιτιών του θυμού τους. Οι Ιάπωνες συμμετέχοντες, συγκριτικά με τους Αμερικανούς, δείχνουν πιο απρόθυμοι να αναγνωρίσουν ότι ο θυμός τους προκλήθηκε από άλλους ανθρώπους (Matsumoto et al., 1988· Scherer et al., 1988). Η Ιαπωνία είναι ένας συλλογικός πολιτισμός, και ίσως η κοινωνική αλληλεξάρτηση να είναι ένας παράγοντας που καθιστά δύσκολη την ένταξη του θυμού –ο οποίος είναι δυνητικά μια καταστροφική δύναμη– στη γνωστική απόδοση αιτιών. Η σωματική βία μπορεί να ερμηνευτεί σε συμφωνία με τις ατομικές πεποιθήσεις. Ερευνητές έχουν βρει ότι οι φυλακισμένοι ακτιβιστές με ιδιαίτερα ισχυρές πολιτικές ή θρησκευτικές πεποιθήσεις δείχνουν τη μεγαλύτερη συναισθηματική ανθεκτικότητα στους βασανισμούς συγκριτικά με άτομα που δεν έχουν τέτοιες πεποιθήσεις (Basoglu et al., 1994).

Όταν τα συναισθήματα σηματοδοτούν προκλήσεις: Διαπολιτισμικές μελέτες για το άγχος και το στρες

Στρες ονομάζεται η συνειδητοποίηση μιας πρόκλησης που παρεμποδίζει τη δυνατότητα του ατόμου να προσαρμοστεί στις εσωτερικές και εξωτερικές απαιτήσεις. Αυτός ο ορισμός αναδεικνύει δύο σημαντικές διαστάσεις του στρες: (1) πρόκειται για ψυχοβιολογική διεργασία· και (2) περιέχει ένα στοιχείο συναλλαγής ανάμεσα στους ανθρώπους και στο περιβάλλον τους (Lazarus, 1993). Εάν η πρόκληση δεν μειωθεί, ο οργανισμός θα παραμείνει σε διαρκή διέγερση και το σώμα θα συνεχίσει να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του προκειμένου να αντεπεξέλθει στις δυσκολίες (Cannon,

1932). Ένα από τα πλέον στρεσογόνα γεγονότα που μπορεί να βιώσει κανείς είναι ο θάνατος ενός μέλους της οικογένειας ή ενός στενού φίλου. Οι καθημερινές αναποδιές –από την απουσία φαγητού έως την έλλειψη ελεύθερου χρόνου– μπορούν επίσης να αποτελέσουν πηγές στρες. Οι φυσικές και άλλες καταστροφές –σεισμοί, πλημμύρες, βία και κάθε είδους τραυματικά γεγονότα– επηρεάζουν εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο. Σε κάθε πολιτισμό, πολλοί από αυτούς που επέζησαν τέτοιων τραυματικών γεγονότων συνεχίζουν να βλέπουν επαναλαμβανόμενους εφιάλτες, να βιώνουν δυσκολίες στις σχέσεις τους, ενώ είναι επιρρεπείς στο άγχος και την κατάθλιψη (Allodi, 1991· Herman, 1992· Koorman, 1997· Nadler & Ben-Shushan, 1989).

Είναι δύσκολο να μετρηθεί ο πραγματικός βαθμός του στρες και του άγχους που βιώνει κανείς, επειδή οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές στρατηγικές αντιμετώπισης και αξιολογούν το στρες με ανόμοια κριτήρια. Οι τρόποι αξιολόγησης του στρες καθώς και των καταστάσεων που θεωρούνται στρεσογόνες καθορίζονται από τον εκάστοτε πολιτισμό, ενδέχεται όμως να εξαρτώνται και από τα ατομικά χαρακτηριστικά (Lin & Peterson, 1990). Οι κακές συνθήκες διαβίωσης, η πολιτική αστάθεια, η βία και πολλοί άλλοι παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν τις αξιολογήσεις που κάνουν οι άνθρωποι. Ακόμα και το σύστημα εκπαίδευσης μπορεί να ασκήσει επίδραση στον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές βιώνουν το στρες. Για παράδειγμα, τα τεστ δείχνουν σταθερά ότι το επίπεδο του άγχους είναι χαμηλότερο στις ΗΠΑ από ό,τι σε άλλες χώρες, όπως η Βραζιλία, η Νότια Αφρική και η Αίγυπτος (El Zahhar & Hocevar, 1991· Guida & Ludlow, 1989).

Μελετώντας το στρες σε Αφροαμερικανούς, ο Jenkins (1995) υποστήριξε ότι οι μαύροι έχουν αναπτύξει ένα ειδικό συναισθηματικό ύφος συμπεριφορικής απόκρισης, το οποίο αντανακλά την πολιτισμική αξία που αποδίδεται στην ικανότητα του ατόμου να διαχειρίζεται στρεσογόνα γεγονότα ζωής. Η αφροαμερικανική κουλτούρα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, δίνει έμφαση στην ενεργητική διαχείριση δύσκολων καταστάσεων χωρίς την έκφραση νευρικής έντασης. Ως εκ τούτου, είναι δυνατόν να διαπιστώσουμε μια διαφορά στις συναισθηματικές αξιολογήσεις πραγματικών καταστάσεων μεταξύ Ευρωαμερικανών και Αφροαμερικανών. Οι μαύροι επιδεικνύουν συχνότερα συναισθηματισμό σε σχέση με τους λευκούς. Αυτός ο τύπος αφροαμερικανικής συναισθηματικής απόκρισης ενδέχεται να περνάει από γενιά σε γενιά ως πολιτισμικός κανόνας.

Η αυτοκριτική, πεσιμιστική αξιολόγηση της προσωπικής ζωής μπορεί να αποτελεί τον πολιτισμικό κανόνα σε άλλες εθνοτικές ομάδες. Για παράδειγμα, υψηλότερα επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων, στα οποία περιλαμβάνονταν το άγχος και η λύπη, μετρήθηκαν σε ηλικιωμένους Ρώσους μετανάστες που ζούσαν στις ΗΠΑ (Consedine & Magai, 2002). Παρόλο που οι περισσότερες ομάδες μεταναστών βιώνουν στρες και μια ποικιλία αρνητικών συναισθημάτων λόγω της δύσκολης διαδικασίας προσαρμογής σε έναν νέο πολιτισμό, οι Ρώσοι μετανάστες ως ομάδα αναφέρουν τυπικά περισσότερο άγχος και απαισιοδοξία. Αυτή η διαφορά μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους λόγους· ένας από αυτούς είναι, για παράδειγμα, το ότι οι περισσότεροι Ρώσοι μετανάστες έχουν ανώτερο μορφωτικό επίπεδο και συχνά χρειάζεται να μειώσουν τις φιλοδοξίες και τις προσδοκίες τους για γρήγορη και χωρίς κόπο επιτυχία στις ΗΠΑ (Kliger, 2002).

Οι ερευνητές βρήκαν επίσης ότι οι Ασιάτες επιτυγχάνουν σταθερά υψηλότερη βαθμολογία από τους Ευρωπαϊκούς σε μετρήσεις του συναισθηματικού στρες, στις οποίες περιλαμβάνονται το άγχος, η λύπη και ο φόβος της αρνητικής αξιολόγησης (Norasakkunkit & Kalick, 2002). Η διαφορά αυτή μπορεί επίσης να εξηγηθεί από τους πολιτισμικούς κανόνες. Από δυτική σκοπιά, η απουσία άγχους στις περισσότερες κοινωνικές περιστάσεις θεωρείται ένα επιθυμητό χαρακτηριστικό που σχετίζεται με θετική ψυχική υγεία και υγιή διαπροσωπική λειτουργικότητα. Από την ασιατική οπτική όμως, ένα ορισμένο επίπεδο άγχους στις κοινωνικές περιστάσεις είναι αναμενόμενο, σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και επιθυμητό (Okazaki et al., 2002). Παρότι προσυπογράφουν αυτή την κοινωνική προσδοκία, πολλά άτομα αναπτύσσουν μια ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στη δική τους συμπεριφορά και στις αρνητικές αξιολογήσεις των άλλων.

Όταν τα συναισθήματα πληγώνουν: Διαπολιτισμικές μελέτες για τον θυμό

Διαπολιτισμικά, ο **θυμός** –που πηγάζει από την αντίληψη του ατόμου ότι εμπλέκεται ή απειλείται από φανερές και/ή συγκαλυμμένες επιθετικές ή προσβλητικές ενέργειες– θεωρείται διαπροσωπικό συναίσθημα επειδή η βίωσή του συνήθως έχει να κάνει με την παραβίαση κάποιου κανόνα

από άλλους. Υπάρχουν αρκετά οικουμενικά θέματα που προξενούν θυμό, όπως είναι τα προβλήματα στις σχέσεις, η αδικία, η αλληλεπίδραση με ξένους, η ταλαιπωρία, τα επιτεύγματα, οι άσχημες ειδήσεις, ο θάνατος και οι διάφορες πτυχές του χωρισμού (Averill, 1982· Mauro et al., 1992· Wallbott & Scherer, 1986).

Όταν όμως ένας άνθρωπος που μιλά μια ξένη γλώσσα λέει «είμαι θυμωμένος», θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στις κρίσεις μας, επειδή στις περισσότερες γλώσσες υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί χαρακτηρισμοί για τον θυμό (Klineberg, 1938· Tanaka-Matsumi, 1995). Για παράδειγμα, έχει ενδιαφέρον να συγκρίνουμε την αγγλική λέξη *anger* (θυμός) με τη λέξη *σονγκ* στη γλώσσα των Ιθαλούκ (νησί του Ειρηνικού). Και οι δύο αναφέρονται σε συναισθήματα σχετικά με την αποτίμηση της βλάβης που προξενεί ένας άλλος άνθρωπος· παρ' όλα αυτά διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το είδος της δράσης που προκαλούν. Ο όρος *anger* συχνά συνδέεται με μια τάση να επιστρέφουμε το κακό στον άλλο. Ο όρος *σονγκ* όμως συνδέεται με ενέργειες οι οποίες έχουν στόχο την τροποποίηση της συμπεριφοράς του δράστη. Τέτοιες ενέργειες περιλαμβάνουν τόσο επιθετικές συμπεριφορές όσο και συμπεριφορικές αντιδράσεις αποφυγής, όπως είναι η άρνηση τροφής και η απόπειρα αυτοκτονίας (Lutz, 1988).

Οι άνθρωποι θυμώνουν και ερμηνεύουν τον θυμό τους σύμφωνα με τους κανόνες του πολιτισμού στον οποίο ζουν. Για παράδειγμα, οι ιαπωνικές πολιτισμικές παραδόσεις, όπως αναφέρθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, απαγορεύουν αυστηρά τη δημόσια επίδειξη προσωπικών συναισθημάτων, ιδίως αρνητικών. Η ιαπωνική κουλτούρα θεωρεί την ομοιογένεια και τη συμμόρφωση απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διατήρηση του δικτύου αλληλεξάρτησης της κοινωνίας (Johnson, 1993). Ο θυμός στους συλλογικούς πολιτισμούς γίνεται αντιληπτός ως ένα συναίσθημα αποσύνδεσης από την κοινωνία, ως απειλή για την ακεραιότητά της (Markus & Kitayama, 1994b), γι' αυτό και αποθαρρύνεται γενικότερα. Οι ατομικιστικές κοινωνίες ανέχονται περισσότερο τις εκδηλώσεις θυμού, αφού δίνουν μεγαλύτερη αξία στο δικαίωμα των ανθρώπων για ανεξαρτησία και αυτοέκφραση.

“Ακριβώς όπως το κουράγιο θέτει σε κίνδυνο τη ζωή, έτσι και ο φόβος την προστατεύει.”

Leonardo da Vinci (1452-1519) - Ιταλός καλλιτέχνης και διανοητής

Διαμορφώνοντας θετικά συναισθήματα: Διαπολιτισμικές μελέτες για την ευτυχία

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία εξετάζει κριτικά ποικίλες διαστάσεις της ευτυχίας που υιοθετήθηκαν στους διάφορους πολιτισμούς και σε διαφορετικές ακαδημαϊκές παραδόσεις ανά τους αιώνες. Σύμφωνα με την *υλιστική* άποψη, ένα άτομο μπορεί να γίνει ευτυχισμένο μέσω της συσσώρευσης υλικού πλούτου (π.χ. με τα χρήματα). Η ευτυχία επίσης συνδέεται με την κατοχή εξουσίας και την υψηλή κοινωνική θέση. Πράγματα που κάνουν πιο εύκολη τη ζωή ενός ατόμου –ένα ωραίο σπίτι, καταθέσεις στην τράπεζα, ένα καινούριο αυτοκίνητο ή η τελευταία έκδοση ενός κινητού– αποτελούν σημαντικούς «πυροδότες» της ευτυχίας. Όσο υψηλότερη είναι η κοινωνική θέση του ατόμου, τόσο περισσότερη η δύναμη που διαθέτει, οπότε θέση και εξουσία μεταφράζονται σε ευτυχία. Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε επίγνωση ότι, αν και τα υλικά αγαθά μπορούν να κάνουν ένα άτομο ευτυχισμένο, αυτή η συναισθηματική κατάσταση δεν διαρκεί για πολύ. Οι μελέτες δείχνουν ότι η ευτυχία και ο πλούτος (οικονομική επιτυχία) δεν συσχετίζονται απαραίτητα μεταξύ τους (Harari, 2014). Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, οι διάφοροι δείκτες ευτυχίας δεν έχουν μεταβληθεί πολύ τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, ούτε κατά τη διάρκεια των δύσκολων οικονομικών περιόδων. Συνολικά, οι άνθρωποι στη Βρετανία σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στην ευτυχία από τους ανθρώπους στις περισσότερες άλλες χώρες (Suh et al., 2008).

Η *προοδευτική* άποψη προσθέτει ένα σημαντικό στοιχείο στη συνταγή της ευτυχίας: την κοινωνική πρόνοια. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής πρεσβεύουν ότι εφόσον κάθε άτομο λαμβάνει τις βασικές κοινωνικές υπηρεσίες –στις οποίες περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η ιατρική περίθαλψη, η στέγαση, ένας αξιοπρεπής μισθός, πληρωμένες διακοπές και δωρεάν σπουδές– δεν θα υπάρχει πρακτικά κανένας εξωτερικός παράγοντας που να δημιουργεί σοβαρά προβλήματα. Με άλλα λόγια, από τη στιγμή που καλυφθούν οι βασικές του ανάγκες, το άτομο οφείλει να είναι χαρούμενο. Πράγματι, οι άνθρωποι στη Δανία και στη Φινλανδία –χώρες με το πλέον ανεπτυγμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας– σημειώνουν πολύ υψηλή βαθμολογία στις μετρήσεις της ευτυχίας. Άλλες μελέτες δείχνουν ότι, αντίθετα, η έκταση της παροχής των κοινωνικών υπηρεσιών δεν επηρεάζει κατ' ανάγκην την ευτυχία των ανθρώπων. Για

παράδειγμα, παρότι η Ισλανδία δαπανά σημαντικά λιγότερα κονδύλια για κοινωνικές υπηρεσίες συγκριτικά με τη Σουηδία, τα άτομα στην Ισλανδία είχαν υψηλότερη βαθμολογία στη μέτρηση της ευτυχίας από τα άτομα στη Σουηδία (Suh et al., 2008). Πολλοί γνωστοί ψυχολόγοι στο παρελθόν, όπως ο Freud, εξέφρασαν τον σκεπτικισμό τους απέναντι στην ιδέα ότι οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις από μόνες τους κάνουν τους ανθρώπους χαρούμενους (Menand, 2014)².

Η *καταστασιακή* άποψη υποστηρίζει ότι η ευτυχία δεν συνδέεται απαραίτητα με υλικά αγαθά ή κοινωνικές υπηρεσίες. Μάλλον η συνολική κατάσταση ζωής στην οποία βρίσκεται το άτομο είναι αυτή που καθορίζει πόσο χαρούμενο θα είναι (Lyubomirsky, 2007). Η ύπαρξη ή μη πολύ δυσάρεστων γεγονότων στη ζωή του ατόμου, η ποιότητα των σχέσεών του (ιδιαίτερα μέσα στην οικογένεια) και η πρόσβαση σε ευκαιρίες είναι μερικοί από τους παράγοντες που συμβάλλουν στην ευτυχία. Άλλοι ψυχολόγοι πάντως επισημαίνουν ότι, ακόμα και υπό ευνοϊκές συνθήκες, τα άτομα έχουν μια τάση να αγνοούν την ευτυχία συγκρίνοντας τον εαυτό τους με τους άλλους.

Η *αντιληπτική-συγκριτική* άποψη υποστηρίζει ότι η ευτυχία είναι μια κατάσταση του νου βασισμένη σε εκτιμήσεις και συγκρίσεις. Ένα άτομο το οποίο τα πηγαίνει καλύτερα από άλλους τείνει να νιώθει μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή. Τι γίνεται όμως όταν οι άλλοι τα πηγαίνουν καλύτερα από εμάς; Δυστυχώς, οι συγκρίσεις οδηγούν συχνά στον φθόνο. Έτσι δεν αποκλείεται να σκεφτούμε «Μακάρι να μην το είχες!» για κάποιους που έχουν περισσότερα από εμάς (Fiske, 2010). Ο φθόνος οδηγεί στην περιφρόνηση και συμβάλλει στη δυστυχία. Μελέτες δείχνουν επίσης ότι οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς βασίζονται στα συναισθήματά τους όταν αξιολογούν την ευτυχία τους. Στους συλλογι-

---

2. Σ.τ.Ε.: Επισημαίνεται εδώ ότι δεν πρέπει να συγχέουμε τις δημοσκοπικές έρευνες για την ευτυχία, όπου οι συμμετέχοντες απαντούν ευθέως σε ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς σχετικά με το πόσο ικανοποιημένοι νιώθουν από τη ζωή τους συνολικά και κατά τομείς (βλ. π.χ. Better Life Index του ΟΟΣΑ, www.oecdbetterlifeindex.org), με διάφορες διεθνείς κατατάξεις της ευτυχίας, όπως η World Happiness Report (<http://worldhappiness.report/>), οι οποίες λαμβάνουν υπόψη διάφορους κοινωνικούς δείκτες των χωρών, όπως το ΑΕΠ, το προσδόκιμο ζωής, τα υποστηρικτικά δίκτυα, οι ατομικές ελευθερίες και η προσλαμβανόμενη διαφθορά. Αυτή η μεθοδολογική ασυμβατότητα μπορεί να ερμηνεύσει ερευνητικά ευρήματα σχετικά με το επίπεδο ευτυχίας των ανθρώπων που εκ πρώτης όψεως φαίνονται αντιφατικά.

κούς πολιτισμούς πάλι οι άνθρωποι βασίζονται σε κοινωνικά σήματα ή στις αποκρίσεις άλλων ανθρώπων για να διατυπώσουν την άποψή τους (Suh et al., 2008). Τόσο στους ατομικιστικούς όσο και στους συλλογικούς πολιτισμούς, κάποιοι άλλοι άνθρωποι επηρεάζουν την αξιολόγησή μας για την προσωπική μας ευτυχία.

Η άποψη της *προσδοκίας* αναφέρεται στους στόχους που είχε το άτομο κατά το παρελθόν και στον βαθμό στον οποίο τους έχει επιτύχει. Η ευτυχία εξαρτάται λιγότερο από τις υλικές συνθήκες ή την ανατροφοδότηση που λαμβάνουμε από άλλους, και περισσότερο από αυτό που προσδοκούμε οι ίδιοι από τη ζωή μας. Εάν οι εμπειρίες μας σήμερα συμβαδίζουν ή ξεπερνούν τις προσδοκίες τού χθες, τότε αισθανόμαστε ευτυχείς. Οι προσδοκίες μας όμως αλλάζουν. Όταν η ζωή μας πηγαίνει καλύτερα, οι προσδοκίες μας έχουν την τάση να μεγαλώνουν, αυξάνοντας έτσι και την έλλειψη ικανοποίησης που νιώθουμε. Όσο πιο καλή έκβαση αναμένουμε, τόσο λιγότερο ευτυχείς νιώθουμε αν αυτές οι προσδοκίες μας δεν ευοδωθούν.

Η *βιολογική* άποψη επισημαίνει ότι το κατά πόσο οι άνθρωποι είναι ευτυχείς ή λιγότερο ευτυχείς εξαρτάται πρωτίστως από γενετικούς και βιολογικούς παράγοντες. Ο εγκέφαλος και το σώμα είναι κυρίως υπεύθυνα για τις ευχάριστες αισθήσεις, και μερικοί άνθρωποι έχουν την προδιάθεση να βιώνουν περισσότερες αισθήσεις αυτού του είδους συγκριτικά με τους άλλους. Η Εξελικτική Ψυχολογία θεωρεί ότι η ευτυχία είναι μια προσωρινή κατάσταση την οποία οι οργανισμοί προσπαθούν να προσεγγίσουν. Αντίστοιχα, είναι αρκετά φυσιολογικό τα άτομα να νιώθουν ως επί το πλείστον δυσαρεστημένα, αφού κατά τη διαδικασία της επιβίωσης προσπαθούν διαρκώς να επιτύχουν όλο και περισσότερα (Harari, 2014). Συνοψίζοντας, η δυστυχία είναι βιολογικά προκαθορισμένη, κάποια άτομα ωστόσο μπορεί να είναι πιο ευτυχισμένα λόγω της γενετικής τους προδιάθεσης.

Η *πνευματική* άποψη υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα των εσωτερικών παραγόντων και δίνει έμφαση στην αναζήτηση της ανώτερης δύναμης εντός του ατόμου. Φιλόσοφοι, θρησκευτικοί μελετητές, γκουρού και κοινωνικοί επιστήμονες σε πολλούς πολιτισμούς και περιοχές έχουν μιλήσει για την εφήμερη φύση των αισθήσεων και των συναισθημάτων μας. Οι βουδιστικές και ινδουιστικές διδασχές, οι φιλόσοφοι στην αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη, καθώς και οι στοχαστές στην Κεντρική Ασία και την Κίνα, για

παράδειγμα, κάνουν σταθερά αναφορές σε ένα άτομο που γίνεται και παραμένει ευτυχισμένο αφού στραφεί στις δικές του εσωτερικές δυνάμεις. Οι ευχάριστες αισθήσεις που προέρχονται από το σώμα είναι εφήμερες. Η πηγή ευτυχίας τού χθες μπορεί να γίνει μια πηγή πόνου σήμερα. Οι άνθρωποι που αγαπάμε φεύγουν, και πάει λέγοντας. Ως εκ τούτου, το μονοπάτι προς την ευτυχία βρίσκεται στον περιορισμό της επίδρασης του εξωτερικού κόσμου των αισθήσεων και στην καλλιέργεια της εσωτερικής σοφίας και του ενδοσκοπικού νου (Harari, 2014).

Οι ψυχολόγοι που υιοθετούν την *ανθρωπιστική* προσέγγιση αποδέχονται διαφορετικές απόψεις για την ευτυχία και προτείνουν τη δική τους εκδοχή για το πώς οι άνθρωποι γίνονται και παραμένουν χαρούμενοι. Υπάρχουν διαφορές εντός της ανθρωπιστικής παράδοσης, ενώ οι πιο σημαντικές ομοιότητες αναφέρονται συνοπτικά αμέσως παρακάτω.

Κάποια άτομα είναι πιθανό να γεννιούνται με μια τάση να βιώνουν συγκεκριμένες συναισθηματικές καταστάσεις. Υπάρχουν άνθρωποι που είναι ευτυχισμένοι ή δυστυχισμένοι εξαιτίας των ορμονών ή της λειτουργίας του εγκεφάλου και του νευρικού τους συστήματος. Είναι επίσης πιθανό τα υλικά αγαθά, η κοινωνική πρόνοια και οι συγκρίσεις με άλλους ανθρώπους να κάνουν χαρούμενα κάποια άτομα. Ωστόσο, η χαρά, που αποτελεί ένα εφήμερο συναίσθημα, δεν είναι απαραίτητα το ίδιο με την *κατάσταση* της ευτυχίας. Η ευτυχία είναι μια κατάσταση του νου που τα άτομα μπορούν να ελέγξουν. Για να το πούμε διαφορετικά, η ευτυχία μπορεί να μαθευτεί και να επιτευχθεί.

Η δεύτερη κύρια ιδέα της ανθρωπιστικής προσέγγισης αφορά την κοινωνική και διαπροσωπική δέσμευση. Σε αντίθεση με κάποια θρησκευτικά διδάγματα που ενθαρρύνουν τον αυτοστοχασμό σε συνδυασμό με την αποσύνδεση και την αυτοαπομόνωση, η ανθρωπιστική άποψη ενθαρρύνει τη διαπροσωπική δράση (βοήθησε), την κριτική σκέψη (συλλογίσου) και την ενασχόληση με κοινωνικά ζητήματα (δεσμεύσου). Η ανθρωπιστική προσέγγιση έχει τις ρίζες της στη σύγχρονη άποψη ότι η επιστημονική γνώση, ο συλλογισμός, η λογική, ο εμπειρισμός και ο σκεπτικισμός έχουν μεταβάλει βαθιά τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται την ηθικότητα, τη δικαιοσύνη και την ευτυχία (Lyubomirsky, 2007· Shermer, 2015). Τα ευρήματα δείχνουν, για παράδειγμα, ότι τα ευτυχισμένα, παραγωγικά άτομα δεν είναι πολύ πιο ευτυχή από τους άλλους ανθρώπους, αλλά εμπλέκονται συχνότερα σε περίπλοκες δραστηριότητες, οι οποίες

τους κάνουν να νιώθουν καλύτερα για τον εαυτό τους και αυξάνουν την αυτοεκτίμησή τους (Csikszentmihalyi, 1997).

Η τρίτη κεντρική ιδέα της ανθρωπιστικής προσέγγισης αφορά τη θετική ανατροφοδότηση. Ως άτομα αναζητούμε θετική ανατροφοδότηση για τον εαυτό μας, η οποία μάλιστα πρέπει να είναι συνεπής. Δεν υπάρχει τίποτα κακό στην ενθάρρυνση και τον έπαινο. Κάποιοι στρέφονται στις αστρολογικές προβλέψεις για τον ίδιο λόγο: για να λάβουν επιβεβαίωση. Κι όπως συμβαίνει με το διάβασμα της τράπουλας Ταρό, όσο πιο ευτυχισμένη είναι η αξιολόγηση, τόσο πιο πιθανό είναι να την πιστέψουμε και τόσο πιο πολύ μπορεί να νιώσουμε χαρούμενοι (Kolodziejcki, 2014). Σε μια αλυσιδωτή αντίδραση, οι θετικές αξιολογήσεις ενθαρρύνουν την αισιοδοξία, η αισιοδοξία ενεργοποιεί τη χαρά και η χαρά επαυξάνει την ευτυχία.

Η αυτοανάπτυξη, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι μία από τις πολλές εφαρμογές της ανθρωπιστικής προσέγγισης στην προσωπικότητα. Η αυτοανάπτυξη είναι δύσκολο να επιτευχθεί χωρίς αφοσίωση και επιμονή στην επιδίωξη των στόχων που θέτουν τα άτομα για τον εαυτό τους. Τα άτομα μπορούν να επιτύχουν την ευτυχία μέσω της αυτοανάπτυξης.

Η έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία υποστηρίζει τις αρχαίες φιλοσοφίες που πρεσβεύουν ότι η ευτυχία βασίζεται στην ικανότητα του ατόμου να διατηρεί θετική στάση. Οι μελέτες επιβεβαιώνουν τη βουδιστική άποψη ότι πολλοί άνθρωποι νιώθουν δυστυχισμένοι επειδή επιλέγουν λάθος στόχους στη ζωή τους και θεωρούν εσφαλμένα ότι μια επιθυμητή εργασία, τα χρήματα, η κοινωνική επιτυχία και τα υλικά αγαθά θα τους κάνουν ευτυχισμένους (Wallace & Shapiro, 2006). Η ευτυχία μπορεί να αυξηθεί από αυτά τα υλικά αγαθά, αλλά είναι απίθανο να διαρκέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η μόνιμη ευτυχία είναι μια συναισθηματική κατάσταση που ξεκινά από το άτομο και διατηρείται από αυτό. Για παράδειγμα, οι Davidson και συνεργάτες (2003) βρήκαν ότι κάποιες πρακτικές διαλογισμού έχουν συνδεθεί με σημαντικά πιο αυξημένη δραστηριότητα στον αριστερό προμετωπιαίο φλοιό του εγκεφάλου, ο οποίος σχετίζεται με θετικά συναισθήματα. Η ευτυχία αποτελεί επίσης παράγοντα μακροβιότητας και υγείας. Η Angela Bryan κατέδειξε πειραματικά ότι η αισιοδοξία είναι παράγοντας που συμβάλλει σημαντικά στις υγιεινές συνήθειες (Bryan et al., 2004). Οι άνθρωποι που πιστεύουν ότι θα γίνουν υγιέστεροι επιτυγχάνουν συνήθως περισσότερα θετικά αποτελέσματα συγκριτικά με

τους απαισιόδοξους. Ο David Myers βρήκε ενδείξεις που υποστηρίζουν τη θετική επίπτωση των πνευματικών μας πεποιθήσεων στην καλή υγεία (Myers, 2008). Επιπρόσθετα, η Sonja Lyubomirsky (2007) κατέδειξε ότι εκτός από τους βιολογικούς παράγοντες και την τύχη, που επηρεάζουν την ευημερία μας, οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να διαχειρίζονται οι ίδιοι την ευτυχία τους. Με δυο λόγια, τόσο η Δυτική Ψυχολογία όσο και ο Βουδισμός καταδεικνύουν περίτρανα ότι η μόνιμη ευτυχία αποκτιέται μέσω ψυχολογικής εκπαίδευσης, σε αντίθεση με τις απολαύσεις που υποκινούνται από ερεθίσματα (Wallace & Shapiro, 2006).

▲ Άσκηση 6.2

Οι Tietelbaum και Geiselman (1997) εξέτασαν τη διαφυλετική αναγνώριση λευκών και μαύρων ατόμων με συμμετέχοντες από τέσσερις φυλετικές και εθνοτικές ομάδες: λευκούς, μαύρους, Λατινοαμερικανούς και Ασιάτες. Βρήκαν ότι η αναγνώριση εντός της ίδιας φυλής ήταν πιο ακριβής από ό,τι οι διαφυλετικές αξιολογήσεις. Με άλλα λόγια, τα άτομα τείνουν να αξιολογούν τα συναισθήματα και τις διαθέσεις με μεγαλύτερη ακρίβεια όταν οι εικόνες παρουσιάζουν ανθρώπους που προέρχονται από την ίδια ομάδα παρά όταν απεικονίζουν ανθρώπους από άλλες ομάδες. Οι διαφορές στην ακρίβεια ήταν στατιστικά σημαντικές και κυμαίνονταν σε ένα εύρος της τάξης του 10%-15%. Φάνηκε επίσης ότι η ευχάριστη διάθεση αύξησε την ακρίβεια της αναγνώρισης προσώπου στους συμμετέχοντες της ίδιας εθνοτικής ομάδας. Στη μελέτη βρέθηκε ακόμα ότι οι Λατινοαμερικανοί και οι Ασιάτες συμμετέχοντες είχαν μικρότερες δυσκολίες να αναγνωρίσουν συναισθήματα σε πρόσωπα λευκών από ό,τι σε πρόσωπα μαύρων.

Ερώτηση: Οι συγγραφείς πιστεύουν ότι αυτά τα αποτελέσματα είναι δυνατόν να έχουν συνέπειες σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής. Μπορείτε να σκεφτείτε μερικές;

▲ Ανακεφαλαίωση

- Οι κλασικές θεωρίες των συναισθημάτων παρέχουν μικρή εμπειρική απόδειξη για τις πολιτισμικές επιδράσεις στις συναισθηματικές εμπειρίες. Στην προσπάθειά τους να αποσαφηνίσουν την επίπτωση του πο-

λιτισμικού παράγοντα στα ανθρώπινα συναισθήματα, οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι επιστράτευσαν δύο τουλάχιστον θεωρητικά μοντέλα. Σύμφωνα με το ένα, τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι οικουμενικά και ο πολιτισμός έχει περιορισμένη επίπτωση σε αυτά. Η δεύτερη άποψη αντιπροσωπεύει μια υπόθεση για την πολιτισμική προέλευση και την πολιτισμική ιδιαιτερότητα των συναισθημάτων. Οι υποστηρικτές της οικουμενικότητας του ανθρώπινου συναισθήματος θεωρούν ότι παρόμοια συναισθήματα υπάρχουν σε όλους τους πολιτισμούς και ότι όλα τα συναισθήματα έχουν παρόμοιους υποκείμενους νευροφυσιολογικούς μηχανισμούς.

- Πειστικά δεδομένα που υποστηρίζουν ότι υπάρχουν οικουμενικά στοιχεία στο ανθρώπινο συναίσθημα έχουν προκύψει από πολυάριθμες μελέτες σχετικά με σταθερές διαπολιτισμικές ομοιότητες στην αναγνώριση των συναισθημάτων και στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατονομάζουν τα συναισθήματα σε διάφορους πολιτισμούς και γλώσσες. Οι υποστηρικτές της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του συναισθήματος εκφράζουν την άποψη ότι οι συναισθηματικές πραγματικότητες ποικίλλουν σημαντικά από πολιτισμό σε πολιτισμό. Οι διαφορές στην έκφραση της συναισθηματικής συμπεριφοράς, η γλωσσική ποικιλομορφία στον χαρακτηρισμό των συναισθημάτων, καθώς και οι διακριτές πρακτικές κοινωνικοποίησης, όλα αποτελούν ενδείξεις της πολιτισμικά συγκεκριμένης προέλευσης των ανθρώπινων συναισθημάτων. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι άνθρωποι μαθαίνουν πώς να νιώθουν και να ερμηνεύουν το θυμικό των άλλων ανθρώπων. Αυτή η μάθηση του συναισθηματικού βιώματος σχετίζεται με τον πολιτισμό από τον οποίο προέρχεται.
- Τα συναισθήματα μπορούν να ιδωθούν ως παρόμοια ή διαφορετικά επειδή συχνά τα αντιλαμβανόμαστε, τα αναλύουμε και τα σκεπτόμαστε από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Εάν περιορίσουμε την ανάλυσή μας για τα ανθρώπινα συναισθήματα στο ζήτημα του κατά πόσο ένα συναίσθημα αναμένεται να εμφανιστεί ή όχι, μπορεί να βρούμε πολλές διαπολιτισμικές ομοιότητες ανάμεσα στα ανθρώπινα συναισθήματα. Χρειάζεται να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή στο ειδικό αφαιρετικό επίπεδο στο οποίο περιγράφονται τα συναισθήματα. Επιπλέον, κάθε συναίσθημα μπορεί να είναι πολιτισμικά όμοιο ή διαπολιτισμικά διαφορετικό, ανάλογα με το επίπεδο γενίκευσης που έχει επιλεγεί για την περιγραφή.

- Πολλές ομοιότητες στα συναισθήματα είναι πιθανό να βρεθούν όταν αυτά περιγράφονται σε υψηλό επίπεδο γενίκευσης ή αφαίρεσης. Η έμφαση στις παρατηρήσεις ενός ατόμου για ειδικά συναισθηματικά χαρακτηριστικά θα τόνιζε ίσως τις πολιτισμικές διαφορές.
- Είναι χρήσιμο να κατανοούμε το συναίσθημα ως πολυδιάστατη διεργασία. Περιλαμβάνει γενικά τα ακόλουθα συστατικά: ένα πρωθύστερο γεγονός, τη νευροφυσιολογική απόκριση, την αξιολόγηση, την εκφραστική συμπεριφορά και την αλλαγή σε κάποιο στοιχείο της γνωστικής λειτουργίας. Ανά τους πολιτισμούς, ειδικοί τύποι παραγωγής συναισθημάτων σηματοδοτούν τα βασικά συναισθήματα. Παρά τις τεράστιες ατομικές διαφορές, ορισμένοι πολιτισμικοί κανόνες και συνθήκες ρυθμίζουν τη συναισθηματική εμπειρία. Κάποιες πολιτισμικές διαφορές εντοπίζονται επίσης στον βαθμό στον οποίο γίνονται ανεκτές ή εκτιμώνται ορισμένες συναισθηματικές αποκρίσεις. Η ανθρώπινη συναισθηματική έκφραση κατακτάται γενικά κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Οι πολιτισμικές διαφορές μπορεί να οδηγήσουν σε διαφορές στις γνωστικές διεργασίες που σχετίζονται με το συναίσθημα. Η επικράτηση ενός ιδιαίτερου συναισθήματος ή ορισμένων τρόπων βίωσης ενός συναισθήματος μπορεί να επηρεάσει συγκεκριμένες στάσεις, πεποιθήσεις, ακόμα και απόψεις των ανθρώπων για τη ζωή. Για παράδειγμα, η αηδία ως συναίσθημα είναι συνδεδεμένη με πολιτισμικούς κανόνες που υπαγορεύουν την άρνηση λήψης ορισμένων τροφών ή την αποφυγή κάποιων καταστάσεων που σχετίζονται με τη διατροφή. Από τη στιγμή που γίνονται αποδεκτοί, αυτοί οι κανόνες συνοδεύονται από ένα πολύ ισχυρό συναίσθημα και έτσι είναι λιγότερο πιθανό να παραβιαστούν ή να τροποποιηθούν.
- Όλοι οι άνθρωποι έχουν το δυναμικό που τους επιτρέπει να βιώνουν τα ίδια βασικά συναισθήματα. Παρ' όλα αυτά, οι πολιτισμικές μας διαφορές και οι συνακόλουθες πρακτικές κοινωνικοποίησης μάς ωθούν να βιώνουμε ορισμένα συναισθήματα και να καταπιέζουμε άλλα, καθώς και να εμπλεκόμαστε συναισθηματικά σε μερικά ζητήματα απέναντι στα οποία άλλοι άνθρωποι παραμένουν αδιάφοροι. Γι' αυτό οι ψυχολόγοι οφείλουν να έχουν επίγνωση σχετικά με τους πολιτισμικούς κανόνες, τους κανόνες έκφρασης, καθώς και τους ειδικούς και οικουμενικούς προάγγελους των διαφόρων συναισθημάτων, και να τα εξετάζουν μέσα στο ιδιαίτερο πολιτισμικό τους πλαίσιο.

Βασικοί Όροι

Αναγνώριση συναισθήματος (Emotion Recognition): Η διεργασία της αναγνώρισης, της περιγραφής και της εξήγησης μιας συναισθηματικής έκφρασης.

Αξιολόγηση των συναισθημάτων (Evaluation of Emotions): Ατομική εκτίμηση των συναισθημάτων σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια ή αρχές.

Θυμός (Anger): Συναισθηματικό δυσaréσκεια που προκαλείται από μια απειλή, είτε εμφανή (έκδηλη) είτε συγκαλυμμένη (κρυφή), μια αδικοπραγία, μια επίθεση ή μια προσβολή.

Κανόνες βίωσης των συναισθημάτων (Feeling Rules): Συγκεκριμένοι πολιτισμικοί κανόνες για το πώς αισθανόμαστε σε ιδιαίτερες καταστάσεις.

Κανόνες εκδήλωσης των συναισθημάτων (Display Rules): Πρότυπα συναισθηματικής έκφρασης που θεωρούνται κατάλληλα για μια συγκεκριμένη πολιτισμική, ηλικιακή ή κοινωνική ομάδα.

Πρωθύστερα γεγονότα (Preceding Events): Οι περιβαλλοντικές περιστάσεις και οι ατομικές αντιδράσεις που έχουν ισχυρή επίπτωση σε συγκεκριμένες συναισθηματικές εμπειρίες.

Στρες (Stress): Η αντίληψη μιας συνεχούς πρόκλησης στην ικανότητα του ατόμου να προσαρμοστεί στις εσωτερικές και εξωτερικές απαιτήσεις.

Συναίσθημα (Emotion): Μια αξιολογική απόκριση (ένα θετικό ή αρνητικό συναίσθημα) που περιλαμβάνει τυπικά κάποιον συνδυασμό νευροφυσιολογικής διέγερσης, υποκειμενικής εμπειρίας και συμπεριφορικής ή συναισθηματικής έκφρασης.

Κίνητρα και Συμπεριφορά

“ Αφαιρέστε το κίνητρο και θα έχετε αφαιρέσει την αμαρτία. ”

Miguel de Cervantes (1547-1616) – Ισπανός μυθιστοριογράφος
και ποιητής

“ Αναζητώντας τα μικρά πλεονεκτήματα, εμποδίζουμε να επιτευχθούν τα σημαντικά. ”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

Θ Α ΠΡΟΤΙΜΟΥΣΑΤΕ να πάρετε ένα μεταχειρισμένο αυτοκίνητο πενταετίας ως δώρο τώρα ή θα επιλέγατε να σας χαρίσουν ένα ολοκαίνουριο αυτοκίνητο δωρεάν μετά από τρία χρόνια; Θα προτιμούσατε ένα βραβείο 500 ευρώ αυτή τη στιγμή ή 5.000 ευρώ έναν χρόνο μετά την αποφοίτησή σας; Είστε υπομονετικός άνθρωπος ή υποκύπτετε στην παρόρμηση της στιγμής;

Η **ικανοποίηση της παρόρμησης (ΙΠ)** δεν είναι φαινόμενο που ανακαλύφθηκε πρόσφατα. Οι φιλόσοφοι και οι θεολόγοι έχουν μιλήσει για την ικανοποίηση της παρόρμησης εδώ και αιώνες: Τι είναι πιο σημαντικό, οι άμεσες ανάγκες ή οι μελλοντικές απολαβές; Πολλοί ποιητές έχουν εκφράσει με έξοχο τρόπο τα χαρακτηριστικά της υπομονής και της ανθεκτικότητας. Ο Όμηρος, περίπου 3.000 χρόνια πριν, δόξασε τον Οδυσσέα, τον περίφημο ταξιδευτή, ο οποίος αντιμετώπισε το πιο ισχυρό δέλεαρ, τις πανέμορφες αλλά θανάσιμες Σειρήνες. Οι Κινέζοι διανοητές, 2.000 χρόνια πριν, και οι Ευρωπαίοι φιλόσοφοι του 17ου

και του 18ου αιώνα έγραψαν για την αυτοσυγκράτηση και τη μετριοπάθεια, και καταδίκασαν τον παρορμητισμό και την άμεση ικανοποίηση των επιθυμιών. Ανέκαθεν, καλός άνθρωπος σήμαινε κάποιον που έχει αυτοέλεγχο. Η επιστήμη μάς παρέχει σημαντικά εμπειρικά δεδομένα γύρω από την ικανοποίηση της παρόρμησης. Στα διάσημα *πειράματα με τα ζαχαρωτά* στο Πανεπιστήμιο Stanford, οι ερευνητές είπαν στα παιδιά ότι μπορούσαν να φάνε ένα ζαχαρωτό εκείνη τη στιγμή, εάν ήθελαν, ή να περιμένουν 15 λεπτά και να φάνε δύο ζαχαρωτά. Κάποια από τα παιδιά περίμεναν, ενώ άλλα κατανάλωσαν αμέσως το ζαχαρωτό. Πολλά χρόνια αργότερα βρέθηκε ότι τα παιδιά που είχαν επιλέξει τη δεκαπεντάλεπτη αναμονή σημείωναν, κατά μέσο όρο, καλύτερους βαθμούς και υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση, έβγαζαν περισσότερα χρήματα, είχαν χαμηλότερο δείκτη μάζας σώματος, βρίσκονταν σε καλύτερη ψυχολογική κατάσταση, ήταν λιγότερο πιθανό να κάνουν κακή χρήση φαρμάκων και αντιμετώπιζαν λιγότερα συμπεριφορικά προβλήματα, όπως κατάχρηση ουσιών (Mischel et al., 1972). Μια άλλη μελέτη έδειξε ότι οι συγκατούμενοι με χαμηλό έλεγχο ικανοποίησης της παρόρμησης ήταν πιο πιθανό, συγκριτικά με άλλους, μετά την αποφυλάκισή τους να διαπράξουν νέα εγκλήματα και να επιστρέψουν στη φυλακή (Malouf et al., 2012). Στη Σουηδία τα παιδιά με χαμηλό έλεγχο ικανοποίησης της παρόρμησης είχαν κατά 32% περισσότερες πιθανότητες να καταδικαστούν για κάποιο αδίκημα ως ενήλικες από ό,τι είχε η ομάδα με υψηλό έλεγχο ικανοποίησης της παρόρμησης (Akerlund et al., 2014). Αυτές και πολλές άλλες μελέτες δείχνουν ότι η ικανότητα ελέγχου των παρορμήσεών μας αποτελεί ένα σημαντικό ατομικό χαρακτηριστικό που σχετίζεται με την ύπαρξη άλλων ιδιοτήτων και συμπεριφορών.

Πώς αναπτύσσεται η ικανοποίηση της παρόρμησης; Έχει τις ρίζες της στη βιολογία ή στον πολιτισμό; Οι γενετικοί παράγοντες είναι σημαντικοί. Για παράδειγμα, τα υψηλά ή χαμηλά επίπεδα ελέγχου ικανοποίησης της παρόρμησης σχετίζονται με τον προμετωπιαίο φλοιό, ο οποίος είναι υπεύθυνος για τη λογική και την υπομονή, καθώς και με το κοιλιακό ραβδωτό σώμα του εγκεφάλου, μια εγκεφαλική δομή που πιθανώς ρυθμίζει τους μηχανισμούς ανταμοιβής (Casey et al., 2011).

Εντούτοις ο έλεγχος της παρόρμησης δεν καθορίζεται αποκλειστικά από γενετικούς παράγοντες. Μάλλον η φύση χαράζει μόνο τη γενική πορεία – αλλά δεν προκαθορίζει τη μοίρα. Διαπολιτισμικές μελέτες δεί-

χνουν, για παράδειγμα, ότι η οικονομική ανασφάλεια μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την ικανοποίηση της παρόρμησης. Οι άνθρωποι που δεν έχουν σιγουριά σε σχέση με το εισόδημά τους τείνουν να είναι πιο παρορμητικοί από εκείνους που μεγαλώνουν γνωρίζοντας ότι έχουν οικονομική ασφάλεια (Chiraag & Griskevicius, 2014). Άλλος ένας παράγοντας είναι η φτώχεια. Τα φτωχά παιδιά και ιδιαίτερα όσα μεγαλώνουν χωρίς πατέρα είναι πιο επιρρεπή στην επιλογή των άμεσων ανταμοιβών (Mischel, 2014). Η εκπαίδευση παίζει κι αυτή σημαντικό ρόλο. Η σχολική φοίτηση μαθαίνει στους ανθρώπους να δίνουν μεγαλύτερη αξία στο μέλλον τους και να αναπτύσσουν την υπομονή τους (Perez-Arce, 2011). Οι οικογενειακές παραδόσεις παίζουν και αυτές τον ρόλο τους. Οι Ασιάτες μετανάστες στη Βόρεια Αμερική δίνουν συνήθως έμφαση στον έλεγχο των παρορμήσεων περισσότερο από ό,τι άλλες οικογένειες – γεγονός που μπορεί να εξηγήει εν μέρει τη μεγαλύτερη εκπαιδευτική και επαγγελματική επιτυχία των Αμερικανών ασιατικής καταγωγής έναντι άλλων ομάδων (Baumeister & Tierney, 2012, σελ. 195).

Μπορεί να έχουμε γεννηθεί με ορισμένες προδιαθέσεις για ισχυρότερη θέληση και μεγαλύτερο έλεγχο παρόρμησης, αλλά σε αυτό συμβάλλει επίσης η κοινωνική και πολιτισμική μας εμπειρία. Μαθαίνουμε από τους άλλους. Μαθαίνουμε από τα πολιτισμικά ήθη. Αντλούμε διδάγματα από τις καλές και τις κακές εμπειρίες των άλλων. Οι ζωές μας αποτελούν συχνά μια διαρκή ανακάλυψη της αξίας της αναμονής.

Από πού αντλούν οι άνθρωποι τις δυνάμεις για να επιδιώξουν τους στόχους τους και να αναμένουν για την επίτευξή τους; Από την οικογένειά τους; Τη θρησκεία; Τους λογικούς υπολογισμούς; Τις ατομικές επιθυμίες ή τους συλλογικούς στόχους; Για να επιβιώσουμε, όλοι χρειάζεται να αναπνέουμε, να τρώμε και να αποφεύγουμε τον άσκοπο πόνο και την ταλαιπωρία. Πώς όμως μαθαίνουμε για τη συμπόνια, την απληστία, την επιθετικότητα και την επιτυχία; Πώς ο πολιτισμός επηρεάζει τα κίνητρά μας;

Τα **κίνητρα** είναι μια κατάσταση –συνήθως εσωτερική– που κινητοποιεί, ενεργοποιεί ή διατηρεί τη στοχοθετημένη συμπεριφορά του ατόμου. Η φύση των ανθρώπινων κινήτρων αποτελεί αντικείμενο ατέρμωνων συζητήσεων και συνεχιζόμενων προσπαθειών για την εύρεση μιας οικουμενικής θεωρίας που να την εξηγήει. Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι, για παράδειγμα, πιστεύουν ότι οι βιολογικοί παράγοντες εξηγούν καλύτερα

πολλές πτυχές της κοινωνικής συμπεριφοράς. Οι κοινωνικές επιστήμες ισχυρίζονται ότι η φύση των ανθρώπινων κινήτρων είναι περισσότερο κοινωνική ή οικονομική. Οι κλασικοί ψυχολόγοι έχουν και αυτοί συνεισφέρει στη διατύπωση μιας θεωρίας των κινήτρων προσδιορίζοντας τους σημαντικότερους ψυχολογικούς μηχανισμούς που βρίσκονται πίσω από τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες. Μια κριτική εξέταση αυτών των προσεγγίσεων παρέχει στους διαπολιτισμικούς ψυχολόγους πολύτιμες ιδέες, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση ειδικών τύπων ανθρώπινων κινήτρων.

Μια ματιά στη βιολογική εξέλιξη

Σύμφωνα με την εξελικτική άποψη, η προέλευση των ανθρώπινων κινήτρων είναι κατά βάση βιολογική. Λόγω γενετικών παραλλαγών, ορισμένοι οργανισμοί είναι πιο πιθανό να επιβιώσουν από άλλους υπό ορισμένες συνθήκες. Εκείνοι που επιβιώνουν μεταβιβάζουν τα «πλεονεκτικά» γονίδια τους στους απογόνους τους. Μετά την πάροδο πολλών γενεών, τα γενετικά μοντέλα που προάγουν την επιβίωση γίνονται κυρίαρχα. Για παράδειγμα, οι κυνηγοί γίνονται επιτυχημένοι ανιχνευτές και θηρευτές ζώων, ενώ οι τροφосуλλέκτες γίνονται καλύτεροι ανιχνευτές καρπών, ριζών και φρούτων. Ο αγώνας για επιβίωση κινητοποιεί τους ανθρώπους να ανταγωνίζονται για την απόκτηση των λιγοστών πόρων. Οι ικανότεροι ανταγωνιστές σε αυτή τη μάχη θα επιτύχουν και θα ευημερήσουν. Όσοι είναι ακατάλληλοι ή δεν έχουν το κίνητρο να αγωνιστούν, θα αποτύχουν. Η ζωή είναι άδικη, αλλά ποιος λέει ότι πρέπει να είναι έτσι (Summer, 1970); Οι ανάγκες επιβίωσης μπορεί να είναι ατομικές και συλλογικές. Ο Baldwin (1991), για παράδειγμα, υποστήριξε ότι η βασική αρχή της συλλογικής επιβίωσης αποτελεί μέρος της ψυχοσύνθεσης των Αφρικανών. Η συνεχής ύπαρξη της ομάδας –και όχι απαραίτητα η ατομική επιβίωση– συνδέεται στενά με τη συλλογική ευθύνη και την αλληλεξάρτηση των Αφρικανών. Αυτή είναι μια ενδιαφέρουσα υπόθεση. Ένας κριτικός στοχαστής ωστόσο θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι αυτή η επεξηγηματική αρχή μπορεί να ισχύει όχι μόνο για την αφρικανική κουλτούρα, αλλά και για τις περισσότερες κοινωνικές και εθνοτικές ομάδες που γνώρισαν την καταπίεση ή συνεχίζουν να ζουν υπό το καθεστώς της.

Η εξελικτική προσέγγιση αποτυγχάνει γενικά να εξηγήσει την ετερογένεια των ανθρώπινων κινήτρων σε διαφορετικά πλαίσια και παραβλέπει την επίδραση της ατομικής επιλογής και της λογικής.

Σε αντίθεση με τις εξελικτικές θεωρίες, οι περισσότερες κοινωνικές επιστήμες τονίζουν τον κρίσιμο ρόλο των κοινωνικών παραγόντων στον καθορισμό των ατομικών κινήτρων. Θα παρουσιάσουμε αναλυτικά αυτή την προσέγγιση περιγράφοντας δύο θεωρίες.

Κοινωνικές επιστήμες: Προτεραιότητα στον ρόλο της κοινωνίας

Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, τις απόψεις του Max Weber (1922). Όπως είναι γνωστό, ο Weber διέκρινε ανάμεσα σε δύο τύπους κοινωνιών: τις προβιομηχανικές (παλαιότερες, παραδοσιακές) κοινωνίες, όπου οι άνθρωποι είναι αδιαχώριστοι από τις παραδόσεις και τα έθιμα· και τις βιομηχανικές (νεότερες, μη παραδοσιακές) κοινωνίες, όπου οι επιθυμίες και οι πράξεις των ανθρώπων αντιμετωπίζονται ως αρμόζουσες ή ανάρμοστες στη βάση της σύνδεσής τους (ή της απουσίας συνδέσεων) με τα υφιστάμενα έθιμα και τους κανόνες. Για παράδειγμα, τα παντρεμένα ζευγάρια στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν είναι πιθανό να επιλέξουν την οδό του διαζυγίου. Αυτή είναι μια συμπεριφορά που αποδοκιμάζεται επειδή καταλύει την παραδοσιακή οικογένεια. Αντίθετα, οι σύγχρονες κοινωνίες επιδοκιμάζουν τη λογική ως πυλώνα των ανθρώπινων κινήτρων. Οι άνθρωποι αξιολογούν σκόπιμα τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους επίτευξης ενός συγκεκριμένου σκοπού. Εάν δύο σύζυγοι αποφασίσουν ότι δεν μπορούν να ζήσουν πλέον μαζί, μπορούν να διακόψουν τον γάμο τους. Γιατί; Επειδή αυτή η πράξη εξυπηρετεί καλύτερα το ατομικό τους συμφέρον. Σε τέτοιες περιπτώσεις η λογική (υποτίθεται ότι) υπερβαίνει το συναίσθημα, ο υπολογισμός αντικαθιστά τη διαίσθηση και η επιστημονική ανάλυση ελαχιστοποιεί τις προλήψεις. Η έλλειψη και η αξία του χρόνου συχνά αποτελούν κίνητρα για τους ανθρώπους στις σύγχρονες κοινωνίες, ενώ στις παραδοσιακές κουλτούρες ο χρόνος δεν αντιμετωπίζεται ως αγαθό.

Οι θεωρίες της σύγκρουσης επικεντρώνονται στις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες, καθώς και στις επιπτώσεις που έχουν αυτές στα κίνητρα. Δίνουν σημασία στην κοινωνική ανισότητα ή αντιμετωπίζουν

τον καταναλωτισμό ως τη βασική κινητήρια δύναμη πίσω από την ανθρωπινή συμπεριφορά στη Δύση (Marcuse, 1964). Οι θεωρίες της σύγκρουσης όμως δεν μπορούν να εξηγήσουν πολλές άλλες διαστάσεις των ανθρώπινων κινήτρων. Για παράδειγμα, δυστυχώς, η κοινωνική ισότητα δεν σταματά την επιθετικότητα και τη βία. Ομοίως, η οικονομική ανισότητα δεν προκαλεί απαραίτητα σύγκρουση ανάμεσα στους ανθρώπους: αυτοί μπορεί να απαρνούνται τις ελευθερίες τους με αντάλλαγμα τη σταθερότητα και τα οικονομικά οφέλη. Οι άνθρωποι συχνά βρίσκουν τρόπους να αντεπεξέλθουν στις κοινωνικές προκλήσεις. Μια μελέτη με γυναίκες που κατείχαν θέσεις εξουσίας στην Κίνα και στις ΗΠΑ έδειξε ότι παρόλο που και στις δύο περιπτώσεις οι συμμετέχουσες αντιμετώπιζαν σημαντικά εμπόδια στον χώρο εργασίας, συνέθεσαν τους εργασιακούς και οικογενειακούς ρόλους τους με τρόπο που τους βοήθησε να εναρμονίσουν δουλειά και σπίτι (Cheung & Halpern, 2010).

Το επόμενο βήμα είναι μια επισκόπηση των βασικών ψυχολογικών θεωριών για τα κίνητρα. Θα εξετάσουμε τις θεωρίες της ενόρμησης και της διέγερσης, καθώς και ψυχοδυναμικές, ανθρωπιστικές και μαθησιακές προσεγγίσεις.

Ενόρμηση και διέγερση: Δύο οικουμενικοί μηχανισμοί των κινήτρων

Ενόρμηση ή **κίνητρο** ονομάζεται μια εσωτερική συνθήκη διέγερσης που ωθεί έναν οργανισμό να ικανοποιήσει κάποια βιολογική του ανάγκη. Μία από τις κεντρικές έννοιες στις θεωρίες των κινήτρων είναι η **ανάγκη**, μια κατάσταση κινητοποίησης που δημιουργείται από σωματική ή ψυχολογική αποστέρηση (όπως η έλλειψη νερού ή τροφής). Σύμφωνα με τις θεωρίες για την ενόρμηση, οι άνθρωποι στις διάφορες χώρες δίνουν αξία σε ό,τι δεν έχουν, ακριβώς όπως οι πεινασμένοι δίνουν αξία στην τροφή (Peng et al., 1997). Ο στόχος αυτής της συμπεριφοράς είναι η επίτευξη μιας κατάστασης σταθερότητας ή ισορροπίας εντός του ατόμου. Τα ερεθίσματα, όπως η πείνα και ο πόνος, ενεργοποιούν και κινητοποιούν τη συμπεριφορά μας. Οι ανάγκες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: *βιολογικές* και *κοινωνικές*. Οι βιολογικές ανάγκες είναι οικουμενικές και κατευθύνουν την ανθρωπινή συμπεριφορά προς την αυτοσυντήρηση· για παράδειγμα,

βιολογική είναι η ανάγκη να φάμε για να επιβιώσουμε. Οι κοινωνικές ανάγκες κατευθύνουν τους ανθρώπους στη θεμελίωση και τη διατήρηση σχέσεων. Ο οργανισμός που κινητοποιείται από μια ανάγκη λέγεται ότι βρίσκεται σε *κατάσταση ενόρμησης*. Όταν βρίσκονται σε κατάσταση ενόρμησης, οι άνθρωποι εκδηλώνουν στοχοθετημένη συμπεριφορά. Το περιβάλλον μπορεί να πιέσει το άτομο να αγωνιστεί εναντίον ενός εχθρού, να προσευχηθεί και/ή να αναπτύξει ιδιαίτερες δεξιότητες (Murray, 1938). Η πίεση της φτώχειας μπορεί να προκαλέσει την ανάγκη για οικονομική ασφάλεια, να κάνει ένα άτομο να εργαστεί σκληρότερα και να επιδιώξει να λάβει ανώτερη εκπαίδευση (Van de Vliert, 2007). Επηρεασμένο από διαφορετικές περιστάσεις, ένα άλλο άτομο επιλέγει να συγκρουστεί με την κοινωνία για να διεκδικήσει ισότιμη κατανομή των πόρων.

Οι **θεωρίες της διέγερσης** των κινήτρων υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι επιζητούν να διατηρήσουν το βέλτιστο επίπεδο διέγερσης τροποποιώντας ενεργά την έκθεσή τους σε διεγερτικά ερεθίσματα (Yerkes, 1911). Αντίθετα από την πείνα και τη δίψα, η έλλειψη αισθητηριακών ή άλλων εμπειριών δεν οδηγεί σε βιολογική ανισορροπία. Παρ' όλα αυτά, οι άνθρωποι και τα ζώα επιζητούν τακτικά την αισθητηριακή διέγερση: μια ομάδα παιδιών σε μια επαρχιακή πόλη παίζει ποδόσφαιρο σε μια αλάνα· ένας Ουζμπέκος σταματά στο τοπικό καφενείο για να πει τσάι και να συζητήσει με άλλους άντρες· ένας φοιτητής από τη Βοστώνη πληρώνει 40 δολάρια για να δει έναν αγώνα αμερικανικού ποδοσφαίρου με τους Red Sox. Κάθε πολιτισμός προσφέρει το δικό του ρεπερτόριο δραστηριοτήτων για να κινητοποιήσει τους ανθρώπους να τις αναζητήσουν και να παραμείνουν έτσι σε βέλτιστο επίπεδο διέγερσης.

Οι μελέτες παρέχουν μερική υποστήριξη στις θεωρίες της διέγερσης. Περισσότεροι από 1.000 άντρες και γυναίκες από έξι χώρες (Ισπανία, Περού, Βενεζουέλα, Ηνωμένο Βασίλειο, Αυστραλία και ΗΠΑ) συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια που αφορούσαν την αναβλητικότητα στις σπουδές. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές φύλου ή εθνικότητας εντός ή μεταξύ των χωρών. Συνολικά, περίπου 30% των ερωτημένων αναφέρθηκαν στην τάση τους για αναβλητικότητα. Οι μισοί από αυτούς ανέβαλλαν για λόγους διέγερσης: πίστευαν ότι έχουν καλύτερη επίδοση όταν εργάζονται υπό πίεση. Ο λόγος της αναβλητικότητας των άλλων μισών ήταν η αποφυγή: αυτοί δεν ήταν το ίδιο αποτελεσματικοί υπό την πίεση των προθεσμιών. Τα παραπάνω ευρήματα υποδηλώνουν

ότι υπάρχουν οικουμενικοί ψυχολογικοί μηχανισμοί για την αναβλητικότητα στις σπουδές (Ferrari et al., 2007).

Μία από τις σημαντικότερες αδυναμίες των θεωριών της ενόρμησης και της διέγερσης είναι η αντιμετώπιση του πολιτισμού ως «εξωτερικού παράγοντα», σχετικά ανεξάρτητου από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Αυτές οι θεωρίες παραβλέπουν το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν είναι μόνο σώμα και μυαλό που ανταποκρίνονται (σε ερεθίσματα), αλλά και ενεργοί «αρχιτέκτονες και σχεδιαστές» του ίδιου του πολιτισμού τους.

Η δύναμη του ασυνείδητου: Ψυχανάλυση

Η κεντρική έννοια της ψυχανάλυσης, η οποία αρχικά αναπτύχθηκε από τον Sigmund Freud (1856-1939), είναι το *ασυνείδητο* (Freud, 1938). Το ασυνείδητο είναι το επίπεδο της συνείδησης που περιέχει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις αναμνήσεις που μας επηρεάζουν χωρίς εμείς να έχουμε επίγνωση και χωρίς να μπορούμε να έχουμε εκούσια επίγνωσή τους. Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται με δύο βασικές ορμές: το ένστικτο της ζωής και την επιθυμία του θανάτου. Όλες οι τάσεις που ωθούν στην ουσία της ζωής, όπως είναι η αγάπη, η συμπάθεια, η βοήθεια, η φροντίδα, η ανάπτυξη και η δημιουργία, καθοδηγούνται από το ένστικτο της ζωής. Η επιθυμία του θανάτου αντιπροσωπεύει όλες τις τάσεις για επιθετικότητα και θάνατο. Προκειμένου να επιβιώσει, το άτομο έχει την τάση να καταστρέφει ξένα αντικείμενα και ανθρώπους.

Η προσωπικότητα του ατόμου απαρτίζεται από τρεις κύριες συνιστώσες. Το πιο πρωτόγονο μέρος της προσωπικότητας είναι το Εκείνο. Πρόκειται για τη συνιστώσα που περιέχει εγγενή ένστικτα (την επιθυμία του θανάτου και το ένστικτο της ζωής). Το Εκείνο αποζητά την άμεση ικανοποίηση των παρορμήσεών του σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Η συμπεριφορά ενός νεογέννητου καθοδηγείται από αυτή την αρχή: τα βρέφη σε όλους τους πολιτισμούς δεν έχουν γνώση των κοινωνικών κανόνων. Σταδιακά, το αναπτυσσόμενο παιδί έρχεται αντιμέτωπο με έναν αυξανόμενο αριθμό κανόνων που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά του και οι οποίοι εμφανίζονται συστηματικά με τη μορφή περιορισμών. Οι ιδιαίτερα αυστηροί περιορισμοί αφορούν συνήθως τα αναπτυσσόμενα σεξουαλικά ενδιαφέροντά του και τις επιθετικές του ενορμήσεις. Αυτό

σηματοδοτεί την απαρχή της ανάπτυξης του Υπερεγώ – του επιπέδου της προσωπικότητας που δρα ως ηθικός οδηγός και περιορίζει τις πρωτογενείς ενορμήσεις. Το Υπερεγώ αντιπροσωπεύει τις αξίες και τα πολιτισμικά πρότυπα της κοινωνίας, τα οποία μεταβιβάζονται στο παιδί μέσω των γονέων και άλλων ενηλίκων. Περιβαλλόμενο από το Εκείνο και το Υπερεγώ είναι το Εγώ, το επίπεδο της προσωπικότητας που προσαρμόζεται στην εξωτερική πραγματικότητα κάνοντας συμβιβασμούς μεταξύ του Εκείνο, του Υπερεγώ και του περιβάλλοντος.

Ο Freud ήταν από τους πρώτους που περιέγραψαν κριτικά τις ψυχολογικές ρίζες του ανθρώπινου πολιτισμού και μίλησε για την επίδραση του πολιτισμού στην Ψυχολογία. Οι ψυχολόγοι έχουν κάνει πολλές προσπάθειες να εφαρμόσουν αυτή τη θεωρία στις πολιτισμικές και διαπολιτισμικές έρευνες. Έχουν πραγματοποιηθεί ψυχαναλυτικές μελέτες πάνω στην αφρικανική μαγεία, στα κοινωνικά έθιμα των Αβορίγινων της Αυστραλίας, στην επίδραση της κοινωνίας των λευκών στους Αφροαμερικανούς, καθώς και στη δύναμη της αυτοσυγκράτησης στις βουδιστικές κοινότητες της Μπούρμα, της Καμπότζης, του Λάος και της Ταϊλάνδης (Tori & Bilmes, 2002). Ωστόσο η ψυχανάλυση αναπτύχθηκε κυρίως στο πολιτισμικό περιβάλλον των δυτικών κοινωνιών, οι οποίες είναι προσανατολισμένες στον ατομικισμό, στην ορθολογική σκέψη και στην ελεύθερη επιλογή. Οι μη δυτικές κοινωνίες είναι γενικά διαφορετικές. Το 1929, ο Girindrasekhar Bose, ιδρυτής και πρώτος πρόεδρος της Ινδικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, έγραψε στον Freud τονίζοντας ορισμένες διαφορές που σχετίζονταν με την έμφυλη ταυτότητα στην Ινδία και την Ευρώπη. Πίστευε ότι γενικά ο ινδικός πολιτισμός δεν ήταν συμβατός με τον απόλυτο διαχωρισμό των γυναικείων και ανδρικών χαρακτηριστικών στο άτομο (Kakar, 1989). Από την άλλη μεριά, η ψυχανάλυση δεν κατάφερε να αποδεχτεί την υψηλή απόσταση εξουσίας στους παραδοσιακούς πολιτισμούς και δεν κατανόησε σωστά τη δομή των οικογενειακών δεσμών και τις έμφυλες σχέσεις στις μουσουλμανικές κοινωνίες (Roland, 2006).

Ο Carl Jung (1875-1961), ένας από τους πιο επιφανείς συνεχιστές της ψυχαναλυτικής παράδοσης, ήταν από τους πρώτους ψυχολόγους που άσκησαν κριτική στην εθνοκεντρική κοσμοθεώρηση της Δυτικής Ψυχολογίας. Αντέκρουσε την ευρέως διαδεδομένη άποψη της εποχής του, ότι ο ευρωπαϊκός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς ήταν κατά πολύ ανώτερος από τον ασιατικό και τον αφρικανικό τρόπο δράσης και εμπειρίας.

Όπως συνήθιζε να τονίζει, η Ευρώπη μπορεί να εκληφθεί απλώς ως χερσόνησος της ασιατικής ηπείρου. Μάλιστα οι Ευρωπαίοι βρίσκονταν πίσω από τις άλλες εθνοτικές ομάδες, των οποίων ο ψυχολογικός κόσμος ήταν πλουσιότερος και πολύ πιο σύνθετος από όσο νόμιζαν οι Ευρωπαίοι. Ο δυτικός κόσμος, πάντα σύμφωνα με τον Jung, βασίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στον ορθολογισμό και χρειαζόταν να έρθει σε επαφή με μια εμβριθέστερη ματιά του εαυτού και των άλλων πολιτισμών. Η σύγχρονη Ψυχολογία σήμερα αποδέχεται γενικά τις προτροπές του Jung για την ανάπτυξη μιας συνθετικής διαπολιτισμικής προσέγγισης στην ψυχολογική γνώση (Shiraev, 2011).

Ανθρωπιστικές θεωρίες

Αυτές οι θεωρίες εστιάζουν στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ατομική επιλογή και την αυτοαξία. Ο Abraham Maslow (1908-1970), πρωτοπόρος της Ανθρωπιστικής Ψυχολογίας, υποστήριξε ότι οι άνθρωποι διαθέτουν έναν αριθμό εσωτερικών αναγκών που κατατάσσονται ιεραρχικά ανάλογα με τον βαθμό ισχύος τους (Maslow, 1970) (βλ. Πίνακα 7.1).

Ο Maslow ομαδοποίησε τις ανάγκες αυτές σε πέντε επίπεδα, τα οποία είναι: επιβίωση, ασφάλεια, αγάπη και ένταξη (ανήκειν), αυτοεκτίμηση και αυτοπραγμάτωση. Από τη στιγμή που το άτομο έχει ικανοποιήσει το σύνολο των αναγκών του σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο, μπορεί να προχωρήσει στο επόμενο ιεραρχικό επίπεδο. Έτσι, για παράδειγμα, οι άνθρωποι συνήθως δεν ενθαρρύνονται να αναζητήσουν αποδοχή και εκτίμηση αν πρώτα δεν καλύψουν τις ανάγκες τους για τροφή και στέγη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1 Ιεράρχηση των αναγκών κατά Abraham Maslow	
Επίπεδο 5:	Αυτοπραγμάτωση
Επίπεδο 4:	Αυτοεκτίμηση
Επίπεδο 3:	Αγάπη και ένταξη
Επίπεδο 2:	Ασφάλεια
Επίπεδο 1:	Επιβίωση (φυσιολογικές/βιολογικές ανάγκες)

Πηγή: Maslow (1970).

Ο Maslow παρατήρησε ότι όσο τα άτομα ανέρχονται στην ιεραρχία των αναγκών, τόσο περισσότερο απομακρύνονται από τις συμπεριφορές των ζώων και τόσο πιο ανθρωπιστικό προσανατολισμό αποκτούν. Εάν το άτομο έχει καλύψει επαρκώς τις ανάγκες του στα τέσσερα πρώτα επίπεδα, θα είναι σε θέση να εκπληρώσει τις ανώτερες ιεραρχικά ανάγκες του και συγκεκριμένα να πραγματώσει το δικό του μοναδικό δυναμικό. Σύμφωνα με τον Maslow, από τη στιγμή που οι άνθρωποι εισέρχονται στη σφαίρα της **αυτοπραγμάτωσης**, διαφοροποιούνται ποιοτικά σε σχέση με όσους εξακολουθούν να προσπαθούν να καλύψουν τις πιο βασικές τους ανάγκες. Η ζωή του αυτοπραγματούμενου ατόμου διέπεται από την αναζήτηση των λεγόμενων «αξιών της ύπαρξης» (αξίες Υ), όπως είναι η αλήθεια, η καλοσύνη, η μορφιά, η ολότητα, η δικαιοσύνη και η απόδοση νοήματος.

Σε αντίθεση με τους περισσότερους θεωρητικούς της προσωπικότητας πριν από αυτόν, ο Maslow δημιούργησε τη θεωρία του μελετώντας κυρίως υγιείς και επιτυχημένους ανθρώπους, και όχι κλινικές περιπτώσεις ψυχοπαθολογίας. Το ενδιαφέρον του για την αυτοπραγμάτωση στους ανθρώπους έχεις τις ρίζες του στον θαυμασμό του για τον Max Wertheimer, έναν από τους θεμελιωτές της Ψυχολογίας Gestalt, και τη Ruth Benedict, διάσημη πολιτισμική ανθρωπολόγο. Έχοντας ανακαλύψει ότι οι δύο αυτοί ερευνητές διέθεταν πολλά κοινά χαρακτηριστικά, ο Maslow άρχισε να αναζητά σε άλλα άτομα τις ίδιες ιδιότητες. Η ομάδα που τελικά απομόνωσε για πιο λεπτομερή μελέτη περιλάμβανε τους Abraham Lincoln, Thomas Jefferson, Albert Einstein, Eleanor Roosevelt, Albert Schweitzer, Benedict Spinoza, Adlai Stevenson και Martin Buber.

Από την άτυπη έρευνά του, ο Maslow ανέπτυξε ένα σύνθετο, ιμπρεσιονιστικό προφίλ του άριστα λειτουργικού, ώριμου και υγιούς ανθρώπου. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα άτομα που επιτυγχάνουν την αυτοπραγμάτωσή τους εμφανίζουν έναν αριθμό παρόμοιων χαρακτηριστικών στα οποία περιλαμβάνονται: (1) η ακριβής αντίληψη της πραγματικότητας· (2) η διαρκής ανανέωση των εκτιμήσεών τους και η δεκτικότητα στην εμπειρία· (3) ο αυθορμητισμός και η απλότητα· (4) μια ισχυρή ηθική επίγνωση· (5) η σκωπτική (παρά εχθρική) αίσθηση του χιούμορ· (6) η ανάγκη για ιδιωτικότητα· (7) οι περιστασιακές μυστικιστικές («κορυφαίες») εμπειρίες· (8) τα χαρακτηριστικά μιας δημοκρατικής ηγεσίας· (9) οι βαθιές διαπροσωπικές σχέσεις· (10) η αυτονομία και η ανεξαρτησία· (11) η δημιουργικότητα· (12) ο επικεντρωμένος στο πρόβλημα (αντί στον εαυ-

τό) προσανατολισμός· (13) η αντίσταση στην πολιτισμοποίηση· και (14) η αποδοχή του εαυτού, των άλλων και της φύσης.

Ένα από τα εξέχοντα χαρακτηριστικά του ατόμου που έχει επιτύχει την αυτοπραγμάτωσή του είναι οι συχνές **εμπειρίες αιχμής** – περιοδικά και έντονα επεισόδια ευτυχίας, αισιοδοξίας, εσωτερικής αρμονίας και δημιουργικότητας. Πρόκειται για αξιοσημείωτα χαρούμενες στιγμές ανακάλυψης, κατανόησης, επίτευξης ή οικειότητας (Maslow, 1962). Παρότι και άτομα που δεν έχουν επιτύχει την αυτοπραγμάτωσή τους είναι πιθανό να βιώνουν εμπειρίες αιχμής, αυτές δεν είναι και τόσο συχνές. Επιπλέον, παρότι οι διάφορες πρακτικές διαλογισμού –που είναι συνήθειες, για παράδειγμα, στις ινδουιστικές και τις βουδιστικές παραδόσεις– προετοιμάζουν επίσης το διαλογιζόμενο άτομο να προσεγγίσει αυτές τις καθαρές στιγμές χαράς, οι διαλογιστικές τεχνικές ενθαρρύνουν γενικά την αποσύνδεση του ατόμου από τον εξωτερικό κόσμο και την εστίαση στον εαυτό. Ενώ οι εμπειρίες αιχμής προϋποθέτουν και αυτές εσωτερική ενεργοποίηση (π.χ. το άτομο πρέπει να προχωρήσει πέρα από τα τέσσερα πρώτα επίπεδα ιεράρχησης των αναγκών), τυπικά αφορούν άλλους ανθρώπους και σταθερές κοινωνικές δεσμεύσεις. Οι εμπειρίες αιχμής είναι αυτοενισχυόμενες: επιτρέπουν στους ανθρώπους να κατανοήσουν καλύτερα τον εαυτό τους· και από τη στιγμή που πετύχουν καλύτερη κατανόηση του εαυτού τους, οι άνθρωποι έχουν το κίνητρο να αναζητήσουν περισσότερες εμπειρίες αιχμής.

Χρόνια αφότου ο Maslow περιέγραψε τις εμπειρίες αιχμής, οι ιδέες του βρήκαν υποστήριξη από τις μελέτες για την αποκαλούμενη *ροή* – μια κατάσταση πλήρους συγκέντρωσης και ευχάριστης εμπύθισης σε μια κατάσταση ή μια δραστηριότητα. Η ροή είναι ένα χαρακτηριστικό που συνδέεται με την **αυτοτελή προσωπικότητα** (Car, 2011). Ο γενικός αυτός όρος (από τις ελληνικές λέξεις *εαυτός* και *τέλος*, δηλαδή σκοπός) περιγράφει ένα άτομο το οποίο τείνει να εμπλέκεται σε δραστηριότητες που είναι από τη φύση τους επιβραβευτικές και δεν σχετίζονται απαραίτητα με υλικούς στόχους, όπως τα χρήματα, η φήμη ή η υψηλή κοινωνική θέση. Η ροή συνδέεται και αυτή με την ικανότητα του ατόμου να βρίσκει ευχαρίστηση σε καθημερινές δραστηριότητες που πολλοί άνθρωποι θεωρούν βαρετές (Csíkszentmihályi, 1990). Η αυτοτελής προσωπικότητα σχετίζεται με χαρακτηριστικά όπως η περιέργεια, η εμπρόθετη συμπεριφορά και η μετριοφροσύνη. Οι αυτοτελείς προσωπικότητες –συγκρινόμενες με άλλες– τεί-

νουν να αναζητούν και να δημιουργούν συνθήκες στις οποίες μπορούν να βιώσουν καταστάσεις ροής. Έχουν μεγαλύτερη ικανότητα να ξεκινούν, να διατηρούν και να απολαμβάνουν τέτοιες εμπειρίες (Baumann, 2012).

Οι άνθρωποι μπορούν να χαρακτηριστούν αυτοτελείς επειδή βρίσκουν τη σωστή ισορροπία ανάμεσα στις σοβαρές δραστηριότητες και στο παιχνίδι. Είναι δύσκολο να επιτύχει κανείς μια τέτοια ισορροπία. Το άτομο πρέπει να μάθει τουλάχιστον δύο σημαντικά πράγματα: πώς να θέτει ρεαλιστικούς στόχους και πώς να παραμένει εστιασμένο. Αυτή η ισορροπία απαιτεί επίσης επίγνωση των ορίων του εαυτού. Όσοι δημιουργούν εμπειρίες ροής είναι ικανοί να το κάνουν επειδή γνωρίζουν ότι είναι εφικτές: εκεί που τα μη αυτοτελή άτομα βλέπουν εμπόδια και προβλήματα, το αυτοτελές άτομο βλέπει μια ευκαιρία όχι μόνο να περάσει καλά αλλά και να αναπτύξει δεξιότητες. Τέλος, τα αυτοτελή άτομα είναι επίσης ικανά για *ανιδιοτελές συμφέρον*, που σημαίνει ότι γενικά εκτιμούν την εκτέλεση πολύ περισσότερο από το αποτέλεσμα που προκύπτει από αυτήν (Csikszentmihályi, 1997).

Το γεγονός ότι κάποιος βίωσε επαναλαμβανόμενες και ισχυρές εμπειρίες ροής δεν σημαίνει απαραίτητα ότι έχει αυτοτελή προσωπικότητα. Μερικοί άνθρωποι βιώνουν εμπειρίες ροής κατά τύχη, έστω κι αν δεν αντιμετώπισαν ποτέ προκλήσεις στη ζωή τους – τους συμβαίνουν καλά πράγματα και βρίσκουν σπουδαίους φίλους. Οι αυτοτελείς προσωπικότητες ξεχωρίζουν επειδή συνήθως αναζητούν προκλήσεις και δραστηριότητες που δημιουργούν οι ίδιοι για τον εαυτό τους, γνωρίζοντας πώς να ξεπεράσουν τα εμπόδια και να επιλύσουν τα προβλήματα (Baumann, 2012).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Ο Maslow στο μικροσκόπιο

Κρίνετε ότι η θεωρία του Maslow αποτελεί μια έγκυρη απεικόνιση ενός πλήρως λειτουργικού ανθρώπου ή νομίζετε ότι αντανακλά το υποκειμενικό σύστημα αξιών του ιδρυτή της; Είναι οι εμπειρίες αιχμής δυνατόν να υπάρχουν σε άλλους, μη δυτικούς πολιτισμούς; Συγχέει ο Maslow τη λογική με δεοντολογικές και ηθικές θεωρήσεις; Ας δούμε, για παράδειγμα, την περιγραφή που κάνει για το άτομο το οποίο έχει πετύχει την αυτοπραγμάτωσή του. Ένας τέτοιος άνθρωπος περιγράφεται ως ανοιχτός,

ρεαλιστής, αυθόρμητος, με δημοκρατικά ηγετικά χαρακτηριστικά, αντίθετος στην πολιτισμοποίηση και με αποδοχή του εαυτού του, των άλλων και της φύσης. Είναι αυτή μια αντικειμενική περιγραφή της ανθρώπινης εκπλήρωσης σε όλους τους πολιτισμούς; Ή μήπως πρόκειται για μια *προ-γραφή* (μεταμφιεσμένη σε *περι-γραφή*) των υποκειμενικών ιδανικών του Maslow; Μήπως ο Maslow επέλεξε απλώς τους προσωπικούς του ήρωες –Ευρωπαίους ή Ευρωαμερικανούς– και προσφέρει στο παράδειγμά του ένα μείγμα των παραπάνω (Smith, 1978); Πιστεύετε ότι οι εμπειρίες αιχμής (περιοδικά και έντονα επεισόδια ευτυχίας, αισιοδοξίας, εσωτερικής αρμονίας και δημιουργικότητας) θα μπορούσαν να είναι ένα διαπολιτισμικό φαινόμενο;

Μολονότι η δομή των αναγκών που παρουσιάστηκε από τον Maslow μπορεί να είναι κατάλληλη για άτομα σε όλους τους πολιτισμούς, το σχετικό σθένος των αναγκών είναι συνδεδεμένο με τον εκάστοτε πολιτισμό. Η ενασχόληση με τον εαυτό μπορεί να θεωρηθεί δυτικό χαρακτηριστικό, όχι τόσο κυρίαρχο σε κάποιους άλλους πολιτισμούς. Η κινέζικη ιεραρχία αξιών, για παράδειγμα, περιλαμβάνει την προαγωγή της κοινωνικής διασύνδεσης, σε αντίθεση με την έμφαση που δίνει η εκδοχή του Maslow στην αυτοανάπτυξη. Σε μια μελέτη ο Nevis (1983) αναθεώρησε την ιεραρχία αναγκών του Maslow και υποστήριξε ότι μία από τις πιο βασικές ανάγκες των ανθρώπων στην κομμουνιστική Κίνα είναι η ανάγκη του ανήκειν και όχι τόσο η κάλυψη των βιολογικών αναγκών. Επιπλέον, η αυτοπραγμάτωση θα μπορούσε να παρουσιαστεί με τη μορφή της αφοσίωσης και της παροχής υπηρεσιών στην κοινότητα. Εάν ένα άτομο επιτυγχάνει την αυτοπραγμάτωσή του μέσω της συνεισφοράς στην ομάδα, τότε συνειδητοποιεί την αξία της συλλογικής αυτοπραγμάτωσης.

Ο Maslow αναγνώρισε ότι η θεωρία και η έρευνά του πάνω στην αυτοπραγμάτωση δεν είχαν τη στιβαρότητα της αυστηρής εμπειρικής επιστήμης. Πίστευε όμως ολόθερμα ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να ξεκινήσει η διεργασία ολοκλήρωσης του πεδίου της Ψυχολογίας εστιάζοντας στις «άνωτερες δυνατότητες του υγιούς και δυνατού ανθρώπου, καθώς και στους αμυντικούς χειρισμούς των αδύναμων πνευμάτων» (Maslow, 1970, σελ. 33). Ισχυρίστηκε, επιπλέον, ότι θα ήταν παραπλανητικό να πιστεύουμε πως η επιστήμη είναι ουδέτερη και απαλλαγμένη από οποιεσδήποτε αξίες, αφού οι μέθοδοι και οι διαδικασίες της αναπτύσσονται και χρησιμοποιούνται για ανθρώπινους σκοπούς.

Μια παρόμοια θεωρία κινήτρων διαμόρφωσε και έλεγξε εμπειρικά σε διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον ο Σοβιετικός ψυχολόγος Αρτούρ Πετρόφσκι (1924-2006), ο οποίος υποστήριξε την ύπαρξη ενός συλλογικού προσανατολισμού στους περισσότερους Σοβιετικούς (Petronsky, 1978). Ένα άτομο είναι σε θέση να εκπληρώσει το μέγιστο των δυνατοτήτων του όταν αποδεχτεί και εσωτερικεύσει τους στόχους και τις αξίες της κοινωνίας. Σε παραδείγματα τόσο από την Κίνα όσο και από τη Ρωσία, οι περιβαλλοντικές απαιτήσεις, η σοσιαλιστική ιδεολογία και οι παραδόσεις (όπως το ηθικό έργο του Κομφούκιου στην Κίνα ή ο κομμουνιστικός ηθικός κώδικας στη Σοβιετική Ένωση) συνηγορούσαν υπέρ της αρμονίας και της συνεργασίας αλλά όχι υπέρ του ατομικιστικού καθορισμού, που συνήθως προωθείται στη Δύση.

Μάθηση και κίνητρα

Οι θεωρίες μάθησης που σχετίζονται κυρίως με τη συμπεριφοριστική παράδοση στην Ψυχολογία διατείνονται ότι οι άνθρωποι έχουν επίγνωση των προτύπων σκέψης τους και μπορούν να ελέγξουν τα κίνητρα και τη συμπεριφορά τους επειδή ελέγχουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες παρουσιάζεται αυτή η συμπεριφορά. Οι άνθρωποι μαθαίνουν τι θέλουν και πώς να αποκτήσουν ανταμοιβές, ανώτερες δεξιότητες και κοινωνικούς δεσμούς. Υπάρχουν δύο είδη κινήτρων: τα εσωτερικά και τα εξωτερικά. Τα **εσωτερικά κίνητρα** ωθούν τους ανθρώπους σε διάφορες δραστηριότητες χωρίς προφανή ανταμοιβή, πέρα από την ευχαρίστηση και την ικανοποίηση της ίδιας της δραστηριότητας. Ο Deci (1975) υποστήριξε ότι οι άνθρωποι επιδίδονται σε τέτοιες συμπεριφορές για δύο λόγους: πρώτον, για να έχουν γνωστική διέγερση και, δεύτερον, για να βιώσουν μια αίσθηση ολοκλήρωσης, επάρκειας και κυριαρχίας επί του περιβάλλοντος. Αντίθετα, τα **εξωτερικά κίνητρα** προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον. Παραδείγματα εξωτερικών ανταμοιβών είναι ο έπαινος, οι υψηλοί βαθμοί ή τα χρήματα που κερδίζονται από μια συγκεκριμένη συμπεριφορά. Τέτοιες ανταμοιβές μπορούν να ενισχύσουν τις υπάρχουσες συμπεριφορές, να πληροφορήσουν τους ανθρώπους για την απόδοσή τους και να αυξήσουν την αίσθηση της αυτοαξίας τους.

Οι ψυχολόγοι που εργάζονται στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης

επιχείρησαν να θεμελιώσουν κάποιες οικουμενικές επιστημονικές αρχές για να εξηγήσουν τη συμπεριφορά. Το περιβάλλον, οι εκπαιδευτικές συνθήκες, οι πολιτισμικοί κανόνες – όλα θεωρήθηκαν παράγοντες που ρυθμίζουν τις αντιδράσεις των ανθρώπων σε ερεθίσματα, τους βοηθούν να προσαρμοστούν στο περιβάλλον και καθοδηγούν τις πράξεις τους. Ο συμπεριφορισμός εμφανίστηκε ως ένα σύνολο οικουμενικών αρχών που μπορούσαν να ισχύουν σε κάθε πολιτισμικό πλαίσιο.

Ας εξετάσουμε τώρα μερικούς ειδικούς τύπους ανθρώπινων κινήτρων. Θα αναλύσουμε πρώτα την πείνα, θα συνεχίσουμε κατόπιν με τα κίνητρα επίτευξης και θα κλείσουμε με τα σεξουαλικά και επιθετικά κίνητρα.

Το αίσθημα της πείνας και οι διατροφικές προτιμήσεις

“Ένα πεινασμένο στομάχι δεν έχει αυτιά.”

La Fontaine (1621-1695) - Γάλλος μυθογράφος

“Ένα άδειο στομάχι δεν ακούει τίποτα.”

Ισπανική παροιμία

Είναι προφανές: για να ζήσουμε, χρειάζεται να τρώμε. Εδώ δεν υπάρχουν πολιτισμικές εξαιρέσεις: η πείνα είναι μια βιολογική ανάγκη. Το σώμα μεταβολίζει την τροφή σε ενέργεια για περαιτέρω ανάπτυξη και λειτουργικότητα. Η ανυπομονησία μας να φάμε άγεται από μια βιολογική κατάσταση (λ.χ. τη σωματική χημεία και τη δραστηριότητα του υποθαλάμου στον εγκέφαλο) και φέρεται από τις επίκτητες αντιδράσεις μας σε εξωτερικά ερεθίσματα. Η βιολογική φύση της πείνας εξηγεί πολλές διαπολιτισμικές ομοιότητες στις διατροφικές προτιμήσεις. Οι άνθρωποι σε όλους τους πολιτισμούς μαθαίνουν να εκκρίνουν σάλιο και μόνο με την προσμονή γευστικών φαγητών. Οι προτιμήσεις μας για γλυκές και αλμυρές γεύσεις είναι γενετικές και οικουμενικές. Για τα περισσότερα παιδιά τα γλυκά είναι πιο λαχταριστά από το φαγητό. Βεβαίως η ατομική εμπειρία δημιουργεί συγκεκριμένες γευστικές προτιμήσεις. Για παράδειγμα, όταν οι άνθρωποι καταναλώνουν συνεχώς πολύ αλμυρές τροφές, αναπτύσσουν μια προτί-

μηση για υπερβολικό αλάτι (Beauchamp, 1987). Κάποιος λοιπόν που έχει μεγαλώσει στη Νέα Ορλεάνη ή στο Μεσολόγγι πιθανότατα θεωρεί άνοστα πολλά σκανδιναβικά φαγητά.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Ένας Θεός μες στην κοιλιά μου

Ο Δήμος Μούτσης, ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες τραγουδοποιούς της γενιάς του, έγραψε το τραγούδι *Έχω Ένα Θεό* (*Ενέχυρο*, Lyra, 1983), οι στίχοι του οποίου περιγράφουν με εξαιρετικά εύστοχο, όσο και σκωπτικό τρόπο το αίσθημα της πείνας ως κίνητρο της συμπεριφοράς: «Έχω έναν Θεό μες στην κοιλιά μου / που τον ταΐζω, και τον ποτίζω να μ' ορμηνεύει». Επιπλέον, στο ρεφρέν το σχόλιό του εξελίσσεται σε κατ' εξοχήν πολιτικό: «Πώς να πεθάνουμε το μάθαμε καλά απ' των σχολειών τις αυλές / μα πώς να ζούμε ούτε κουβέντα / παραδομένοι έτσι άνευ όρων / στη βασιλεία των ουρανών και των εμπόρων». Μπορείτε να ακούσετε το τραγούδι (στο YouTube υπάρχουν διάφορες εκτελέσεις) και να διαβάσετε τους πλήρεις στίχους (π.χ. στο www.stixoi.info). Ποια οικουμενικά και πολιτισμικά συγκεκριμένα στοιχεία εντοπίζετε; Αναζητήστε τραγουδία με παρόμοια θεματική, τα οποία προέρχονται από διαφορετικές γλώσσες. Πόσο όμοια ή διαφορετική είναι η φιλοσοφική και πολιτική τους προσέγγιση; Πιστεύετε ότι παίζει κάποιο ρόλο σε αυτό ο πολιτισμός;

Τυπικά, οι πολιτισμικοί κανόνες και παραδόσεις ρυθμίζουν τις διατροφικές μας συνήθειες, καθορίζουν το τι θεωρούμε νόστιμο και τι άνοστο, και υπαγορεύουν τα κοινωνικά ταμπού για συγκεκριμένες τροφές και διατροφικά προϊόντα. Οι Άραβες Βεδουίνοι τρώνε τα μάτια της καμήλας, που οι περισσότεροι Ευρωπαίοι θα έβρισκαν αηδιαστικά. Σε ορισμένες ευρωπαϊκές και ασιατικές χώρες η μοσχαρίσια γλώσσα θεωρείται λιχουδιά, ενώ κάποιοι Βορειοαμερικανοί αυτό το θεωρούν αλλόκοτο. Αντίστοιχα, οι περισσότεροι Βορειοαμερικανοί και Ευρωπαίοι αρνούνται να φάνε κρέας σκύλου, ενώ αυτό το έδεσμα είναι αποδεκτό στο Βιετνάμ. Οι μουσουλμάνοι τρώνε μοσχάρι, αλλά οι ινδουιστές δεν θα τολμούσαν ποτέ να το αγγίξουν. Οι μουσουλμάνοι –καθώς και πολλοί Εβραίοι– απέχουν από το χοιρινό, ενώ τα μέλη άλλων εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων κα-

ταναλώνουν χοιρινό όποτε μπορούν. Μελέτες δείχνουν ότι κατά κανόνα οι άνθρωποι είναι προσεκτικοί όταν δοκιμάζουν καινούρια προϊόντα με βάση το κρέας αλλά και καινούρια φαγητά γενικότερα (Pliner & Pelchat, 1991). Με την επαναλαμβανόμενη όμως έκθεση σε μια γεύση η γνώμη μας γι' αυτήν τυπικά βελτιώνεται. Επιπλέον, η έκθεσή μας σε ένα νέο διατροφικό προϊόν αυξάνει την επιθυμία μας να δοκιμάσουμε κι άλλο (Pliner, 1982· Pliner et al., 1993).

Όταν το φαγητό γίνεται πρόβλημα: Διατροφικές διαταραχές

Οι διατροφικές διαταραχές –ή διαταραχές πρόσληψης τροφής– είναι πολύ πιο συνηθισμένες στη Δύση από ό,τι στις μη δυτικές χώρες. Επιπλέον, οι διατροφικές διαταραχές εμφανίζονται περισσότερο σε νεαρές γυναίκες από βιομηχανικές κοινωνίες (όπως ο Καναδάς, οι ΗΠΑ, οι χώρες της Ευρώπης, η Ιαπωνία και η Αυστραλία) παρά σε νεαρές γυναίκες άλλων χωρών. Τα ποσοστά επιπολασμού της νευρογενούς ανορεξίας στις χώρες της Δύσης κυμαίνονται από 0,1% έως 6% στις γυναίκες. Τα ποσοστά επιπολασμού της νευρογενούς βουλιμίας στις δυτικές χώρες κυμαίνονται από 0% έως 2% στους άντρες και από 0,3% έως 7% στις γυναίκες. Τα ποσοστά επιπολασμού της νευρογενούς βουλιμίας στις μη δυτικές κοινωνίες κυμαίνονται από 0,5% έως 3% στις γυναίκες. Μελέτες επίσης δείχνουν ότι στις μη δυτικές χώρες υπάρχει μια γενική αύξηση στις μη φυσιολογικές διατροφικές στάσεις (Castillo, 1997· Makino et al., 2004). Εδώ θα εστιάσουμε σε δύο τύπους διατροφικών διαταραχών, τη *νευρογενή ανορεξία* και τη *νευρογενή βουλιμία*, που είναι απειλητικές για τη ζωή. Όντας ιδιαίτερα ανήσυχτοι για το σωματικό τους βάρος, οι άνθρωποι που υποφέρουν από διατροφική διαταραχή –90% των οποίων είναι γυναίκες– κάνουν δίαιτες ασιτίας, νηστεύουν ή επιδίδονται στην επίμονη αποβολή της τροφής (λ.χ. με σκόπιμη πρόκληση εμετού ή τιμωρητικές ασκήσεις) προκειμένου να διατηρήσουν ένα επιθυμητό βάρος σώματος.

Οι πολιτισμικοί κανόνες επηρεάζουν σημαντικά το κατά πόσο ένα άτομο θα αναπτύξει ανησυχία για το ιδανικό της λεπτής σιλουέτας και θα αποκτήσει έντονο φόβο πρόσληψης βάρους (*DSM-5*, 2013). Ανέκαθεν στους περισσότερους πολιτισμούς, συγκεκριμένες διαστάσεις της γυναι-

κείας ανατομίας καθόριζαν το πόσο θηλυκή και σεξουαλική θεωρούνταν μια γυναίκα (Habermas, 1991). Σήμερα στις δυτικές κοινωνίες το λεπτό σώμα αποτελεί μια σημαντική πτυχή του ορισμού της ελκυστικότητας, η οποία αυξάνει την προσλαμβανόμενη θηλυκότητα. Παράλληλα με κάποιους ψυχολογικούς παράγοντες που ενδέχεται να προδιαθέσουν ένα άτομο να αναπτύξει διατροφική διαταραχή, και κοινωνικοί παράγοντες—όπως τα πολιτισμικά μοντέλα ομορφιάς, οι τάσεις της μόδας και η πίεση των ομηλίκων—θα μπορούσαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας εικόνας παχύσαρκου, χοντρού και μη ελκυστικού εαυτού (Thompson, 2003). Σε πολλά μη παραδοσιακά πολιτισμικά πλαίσια, η ελκυστικότητα σχετίζεται με μικρότερο, πιο λεπτό σχήμα σώματος. Ένα πιο μεγαλόσωμο, με περισσότερες καμπύλες σώμα είναι συνδεδεμένο με το στερεότυπο της «συζύγου και μητέρας», που πολλές νέες γυναίκες προσπαθούν απεγνωσμένα να αποφύγουν.

Η νευρογενής ανορεξία δεν είναι μια «νέα» διαταραχή της σύγχρονης εποχής, ούτε εμφανίζεται μόνο στις χώρες του δυτικού κόσμου. Παρότι ο όρος «ανορεξία» εισήχθη το 1874, οι ιατρικές πηγές αποκαλύπτουν την παρουσία των συμπτωμάτων της κατά τον 18ο αιώνα ή και πολύ νωρίτερα. Χρησιμοποιώντας ιστορικά έγγραφα, ο Bell (1985) περιέγραψε την αποκαλούμενη *ιερή ανορεξία*, τα χαρακτηριστικά της οποίας ήταν η άρνηση τροφής μαζί με την πεποίθηση του ατόμου ότι η αποχή από την τροφή συνδέεται με θεϊκές δυνάμεις. Παρότι οι ερευνητές βρήκαν ενδείξεις ότι τόσο η ανορεξία όσο και η βουλιμία εξαπλώθηκαν περισσότερο κατά τον 20ό αιώνα, συμπτώματα της ανορεξίας έχουν παρατηρηθεί σε όλες τις μη δυτικές περιοχές του κόσμου. Με εξαίρεση την Ιαπωνία και το Ιράν, οι εκτιμήσεις για τον επιπολασμό της βουλιμίας στα μη δυτικά κράτη ήταν κάτω του εύρους που αναφέρθηκε για τα δυτικά έθνη, ενώ οι προσπάθειες να βρεθούν ενδείξεις για βουλιμία σε πιο πρώιμες ιστορικές περιόδους δεν είχαν αποτέλεσμα (Keel & Klump, 2003).

Ατομική επιτυχία και κοινωνική αρμονία: Κίνητρα επίτευξης

Οι άνθρωποι αγωνίζονται διαρκώς για επιτεύγματα και αριστεία. Κοιτάξτε τα αριστουργήματα της ανθρώπινης δημιουργικότητας, τις πυρα-

μίδες της Αιγύπτου, τον Παρθενώνα, τους αρχαίους ναούς των Ίνκας ή τον πύργο του Άιφελ στο Παρίσι. Ανατρέξτε σε αθλητικές ιστοσελίδες και δείτε πώς αθλητές από διαφορετικές εθνικότητες, θρησκείες και εθνικό υπόβαθρο ανταγωνίζονται για τα πρωτεία. Διαβάστε την ποίηση του Νιζαμί, του μεγάλου τέκνου της Περσίας, και τα μυθιστορήματα του ιδιοφυή συγγραφέα Gabriel García Márquez από την Κολομβία. Οι άνθρωποι πάντα προσπαθούν να επιτύχουν και να ξεπεράσουν τους άλλους. Η **ανάγκη για επίτευξη** είναι μια κοινωνική ανάγκη που καθοδηγεί τους ανθρώπους να αγωνίζονται διαρκώς για αριστεία και επιτυχία, επιρροή και ολοκλήρωση.

Διαθέτουμε ήδη από τη γέννησή μας τα κίνητρα για επίτευξη; Ο David McClelland (1958), ο οποίος ηγήθηκε των πρώιμων μελετών πάνω στα κίνητρα επίτευξης, απάντησε κατηγορηματικά «όχι» σε αυτή την ερώτηση. Ο McClelland κατέδειξε ότι τα κίνητρα επίτευξης μαθαίνονται, στο μεγαλύτερο μέρος τους, κατά την παιδική ηλικία. Μαθαίνονται από γονείς που στηρίζουν την αριστεία, δείχνουν τρυφερότητα και ανταμείβουν συναισθηματικά τα παιδιά τους για τα υψηλά επίπεδα των επιτευγμάτων τους. Μια μεγάλη ποικιλία κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων κατά τη διάρκεια της ζωής θα μπορούσαν να επηρεάσουν περαιτέρω τα κίνητρα επίτευξης. Εάν το παιδί δεν έχει τέτοια παραδείγματα, δεν πρόκειται να αναπτύξει την ανάγκη για επιτεύγματα.

Με τα κίνητρα επίτευξης μπορεί να συνδέονται συγκεκριμένοι κοινωνικοί κανόνες. Για παράδειγμα, τα στελέχη της βιομηχανίας στην Τσεχοσλοβακία (όταν ήταν μια ενιαία κομμουνιστική χώρα) βρέθηκαν να έχουν σημαντικά χαμηλότερα κίνητρα επίτευξης από τους ομολόγους τους στις ΗΠΑ (Krus & Rysberg, 1976). Τα παιδιά ηλικίας 11-12 ετών στις ΗΠΑ έδειχναν ήδη πιο ανταγωνιστικά και ατομικιστικά κίνητρα από τα παιδιά της ίδιας ηλικίας στην Κίνα (Domino, 1992). Σε άλλη μελέτη, οι Αμερικανίδες μητέρες επέλεξαν κατ' επανάληψη για τα παιδιά τους πολύ πιο δύσκολους στόχους προς επίτευξη σε σύγκριση με Μεξικανές μητέρες (Madsen & Kagan, 1973). Σε μια κλασική ερευνητική μελέτη πάνω στα κίνητρα, ο McClelland (1987) ανέλυσε τις ιστορίες παιδιών από 22 πολιτισμούς εξετάζοντας τον βαθμό στον οποίο οι ιστορίες τους περιλάμβαναν θέματα σχετικά με τα κίνητρα επίτευξης. Στη συνέχεια συσχέτισε αυτά τα επίπεδα κινήτρων με δείκτες οικονομικής ανάπτυξης στις υπό μελέτη χώρες. Τα κίνητρα επίτευξης συσχετιζόνταν σε υψηλό βαθμό με την οικονομική

ανάπτυξη στις χώρες των παιδιών. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερη έμφαση στα επιτεύγματα δινόταν στις ιστορίες που μάθαιναν τα παιδιά στα διάφορα έθνη, τόσο ταχύτερη ήταν η οικονομική ανάπτυξη σε αυτά τα έθνη καθώς τα παιδιά μεγάλωναν.

Σε ένα διαπολιτισμικό ερευνητικό πρόγραμμα που περιλάμβανε περισσότερους από 12.000 συμμετέχοντες, οι Furnham και συνεργάτες (1994) βρήκαν ότι υπάρχει ισχυρή σχέση ανάμεσα στα ατομικά κίνητρα επίτευξης και στην οικονομική ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική ανάπτυξη συσχετίστηκε με στάσεις απέναντι στην ανταγωνιστικότητα: όσο πιο ισχυρές ήταν αυτές οι στάσεις, τόσο πιο υψηλά τα κίνητρα επίτευξης και όσο πιο υψηλά τα κίνητρα επίτευξης, τόσο πιο υψηλός ήταν ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης. Εάν όντως υπάρχει συσχέτιση, τότε ποια είναι η αιτιακή κατεύθυνση αυτής της διαδρομής; Αρκετοί επιστήμονες πιστεύουν ότι η οικονομική ανάπτυξη μεταβάλλει τα πολιτισμικά σύνδρομα. Για παράδειγμα, έθνη με αναπτυσσόμενες και ισχυρές οικονομίες αυξάνουν στη συνέχεια τη στήριξή τους στον ατομικισμό και μειώνουν αντίστοιχα τη στήριξή τους στην απόσταση εξουσίας και στον απολυταρχισμό (Hofstede, 1980). Άλλοι ερευνητές τονίζουν ότι τα πολιτισμικά σύνδρομα στηρίζουν την οικονομική ανάπτυξη: οι αξίες της εργατικότητας και της σταδιακής αποταμίευσης θα πρέπει να προάγουν τις οικονομικές εξελίξεις, όπως προβλέφθηκε σε παλαιότερες μελέτες (McClelland, 1961· Weber, 1905). Πιο πρόσφατες έρευνες ωστόσο δείχνουν ότι οι παραπάνω συσχετίσεις είναι πιθανώς αμφίδρομες, και ότι τόσο η οικονομική ανάπτυξη όσο και η πολιτισμική μεταβολή φαίνεται να αλλάζουν με σταθερά μοτίβα (Allen et al., 2007). Για παράδειγμα, η Ιαπωνία και το Χονγκ Κονγκ, δύο οικονομικά πολύ ανεπτυγμένες χώρες, υπήρξαν επί μακρόν οι ισχυρότεροι υποστηρικτές του αποκαλούμενου **κομφουκιανού εργασιακού δυναμισμού**. Πρόκειται για ένα πολιτισμικό σύνδρομο που χαρακτηρίζεται από επιμονή στην επίτευξη οικονομικών στόχων, κοινωνική σταθερότητα, ενθάρρυνση της σύνεσης και της αποταμίευσης, και προαγωγή της αφοσίωσης και της εμπιστοσύνης μέσω της έμφασης στην κοινωνική αιδώς (Hofstede & Bond, 1988). Η Κίνα πιθανότατα επέβαλε παρόμοιες αξίες περίπου είκοσι χρόνια πριν. Από την άλλη μεριά, σοβαρά εμπειρικά δεδομένα υποστηρίζουν ότι τα άτομα που μεγάλωσαν σε συνθήκες οικονομικής ευημερίας υιοθετούν περισσότερο αξίες όπως η ισότητα, η αρμονία και η αυτονομία (Allen et al., 2007). Το αίσθημα της οικονομικής

ανασφάλειας οδηγεί τους ανθρώπους να αναζητούν ισχυρούς ηγέτες, απόλυτους νόμους και κοινωνική ευταξία, ενώ το αίσθημα της οικονομικής ασφάλειας ωθεί τους ανθρώπους προς την αυτοέκφραση και την ατομική ικανοποίηση (Inglehart, 1997).

Ένα από τα χαρακτηριστικά των κινήτρων υψηλής επίτευξης στις φιλελεύθερες κοινωνίες είναι η επιχειρηματικότητα. Αυτό το γνώρισμα πυροδοτεί την ανάπτυξη νέων ιδεών και πρωτοβουλιών (Miller, 1983). Η τιμωρία γενικά δεν προάγει την παραγωγή νέων ιδεών. Επιπλέον, στις οικογένειες με αυταρχικούς γονείς τα παιδιά αναπτύσσουν σχετικά χαμηλό επίπεδο κινήτρων επίτευξης (Segall et al., 1990). Όπως έδειξε μια μελέτη σε εννέα χώρες, η επιχειρηματικότητα τυπικά σχετίζεται με υψηλή απόσταση εξουσίας (ή με ανεκτικότητα απέναντι στη σχετική ανισότητα στον εργασιακό χώρο), υψηλό ατομικισμό, χαμηλή αποφυγή αβεβαιότητας και υψηλή αρρενωπότητα (McGrath et al., 1992). Δεδομένα από αμερικανικό δείγμα (Zheng & Stimpson, 1990) διαπίστωσαν διαφορές μεταξύ επιχειρηματιών και μη σε τέσσερα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας: καινοτομία, προσανατολισμός στην επίτευξη, αυτοεκτίμηση και αυτοέλεγχος.

“ Εκεί που σταματάει η φιλοδοξία, αρχίζει η ευτυχία. ”

Ουγγρική παροιμία

“ Η αποτυχία πληγώνει λιγότερο εκείνους που πετούν χαμηλά. ”

Κινέζικη παροιμία

Δεν χρειαζόμαστε μεγάλη φαντασία για να καταλάβουμε ότι οποιαδήποτε δύο άτομα μπορεί να αναπτύξουν δύο διαφορετικούς τύπους κινήτρων επίτευξης: χαμηλά και υψηλά. Ο ένας αγωνίζεται για αριστεία και επιτυχία, ο άλλος είναι ευτυχής κάνοντας ό,τι απαιτείται και δεν έχει ανάγκη από την αναγνώριση των άλλων. Αυτό που σίγουρα έχει ενδιαφέρον είναι η ιδέα των πολιτισμικών διαφορών στο θέμα των κινήτρων. Άραγε τα αποτελέσματα των μελετών –που προαναφέρθηκαν– υποστηρίζουν ότι υπάρχουν έθνη και πολιτισμοί με υψηλό και χαμηλό προσανατολισμό στην επίτευξη;

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Κίνητρα επίτευξης και πλούτος

As εξετάσουμε μελέτες που υποστηρίζουν ότι τα κίνητρα επίτευξης είναι υψηλότερα στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες (Inkeles & Smith, 1974· McClelland, 1961· Steers & Sanchez-Runde, 2002). Όπως ήδη γνωρίζουμε, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί όταν ερμηνεύουμε οποιαδήποτε δεδομένα που δείχνουν συσχέτιση. Η συσχέτιση δεν αποδεικνύει απαραίτητα ότι το κίνητρο υψηλής επίτευξης *προκαλεί* οικονομική ανάπτυξη. Είναι πιθανό η οικονομική ευημερία μιας χώρας να καλλιεργεί την ανάπτυξη κινήτρων επίτευξης στους πολίτες της. Το σκεπτικό έχει ως εξής: «Εάν γνωρίζω ότι η προσπάθειά μου θα ανταμειφθεί, θα αγωνιστώ για επιτεύγματα και αριστεία. Εάν όμως ξέρω ότι λόγω των κακών οικονομικών συνθηκών και της παρεμβατικής κυβέρνησης η προσπάθειά μου δεν θα ανταμειφθεί, θα είναι δύσκολο να πείσω τον εαυτό μου να επιθυμεί την (ατομική) επιτυχία». Οι ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι η μελέτη των κινήτρων επίτευξης θα μπορούσε να μας δώσει μερικές ιδέες σχετικά με τους λόγους που ορισμένες χώρες και κοινότητες πετυχαίνουν οικονομική ευμάρεια σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους (Allen et al., 2007). Τι γνώμη έχετε εσείς για τη σύνδεση κινήτρων και πλούτου; Σκεφτείτε παραδείγματα όπου τα κίνητρα υψηλής επίτευξης δεν οδήγησαν σε υλική επιτυχία. Δώστε παραδείγματα όπου ο πλούτος και η αφθονία δεν ενεργοποίησαν κίνητρα υψηλής επίτευξης. Ποιοι παράγοντες, κατά την άποψή σας, εγείρουν κίνητρα επίτευξης σε ένα άτομο;

Το κλειδί της απάντησης στα παραπάνω είναι ότι τα επιτεύγματα ή η επιτυχία μπορούν να γίνουν κατανοητά με διάφορους τρόπους. Το λεγόμενο **ατομικιστικό κίνητρο επιτυχίας** –το είδος του κινήτρου το οποίο μετρήθηκε στις περισσότερες μελέτες που παρατέθηκαν εδώ– επηρεάζει τις στάσεις και τη συμπεριφορά προς την επίτευξη προσωπικών στόχων. Αντίθετα, το **συλλογικό κίνητρο επιτυχίας** καθοδηγεί το άτομο να συνδεθεί με άλλους ανθρώπους· σε αυτή την περίπτωση η ατομική συνεισφορά θεωρείται επωφελής για τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας ή της κοινωνίας γενικότερα (Parsons & Goff, 1978).

Κάθε κοινωνία θέτει πρότυπα αριστείας και καθορίζει ποιο είδος στόχων –ατομικών ή συλλογικών– αναμένεται να επιδιώξει ένας άνθρωπος.

Ο ατομικιστικός τύπος υπερισχύει στα μέλη των δυτικών κοινωνιών, όπως είναι οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Γερμανία. Ο συλλογικός τύπος υπήρξε πιο κοινός στους ανατολικούς πολιτισμούς, όπως η Ινδία, η Νότια Κορέα και η Ιαπωνία (Maehr & Nicholls, 1983). Στην Κορέα, την Ταϊλάνδη και την Κίνα υπάρχει ένας ειδικός τύπος εργασιακής ηθικής που πρεσβεύει ότι ο προσανατολισμός στο μέλλον και τα αρμονικά διαπροσωπικά δίκτυα είναι ουσιώδη για την επαγγελματική επιτυχία (Cauquelin et al., 2014· Cho & Kim, 1993). Βρέθηκε επίσης ότι οι Αβορίγινες Αυστραλοί φοιτητές έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στις συλλογικές προθέσεις σε σύγκριση με τους μη Αβορίγινες φοιτητές (Fogarty & White, 1994). Ο Bass (1997) έδειξε ότι ο κομπασμός κάποιου για την επιτυχία του μπορεί να αρμόζει σε μερικές χώρες, όχι όμως σε κάποιες άλλες. Για παράδειγμα, στην Ινδονησία το να καυχιέται κανείς για τις ικανότητές του μπορεί να εμψυχώνει και να εμπνέει εμπιστοσύνη στους υφισταμένους του, αλλά στην Ιαπωνία αυτή η συμπεριφορά στις περισσότερες περιπτώσεις θεωρείται ανάρμοστη.

Η συζήτηση για τα συλλογικά και τα ατομικιστικά κίνητρα επίτευξης υπάρχει σε πολλές διαπολιτισμικές μελέτες. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την εκπαίδευση. Ο προσανατολισμός στο έργο είναι μια μορφή κινήτρων επίτευξης που στοχεύει στην καλλιέργεια της ικανότητας του ατόμου να μαθαίνει και να αναπτύσσεται· από την άλλη, ο προσανατολισμός στο εγώ επιδιώκει την προβολή της ανωτερότητας ενός ατόμου έναντι των άλλων (Nicholls, 1989). Σε μια συγκριτική μελέτη σε μαθητές δημοτικού στην Κίνα και τις ΗΠΑ βρέθηκε ότι οι δύο τύποι προσανατολισμού επίτευξης ήταν παρόντες στα ίδια ποσοστά περίπου στα υπό μελέτη δείγματα. Αυτό το αποτέλεσμα εξέπληξε τους ερευνητές. Η Κίνα –όπως προαναφέρθηκε– προβάλλεται συνήθως ως μια χώρα που προκρίνει τη σπουδαιότητα της διαπροσωπικής αρμονίας, της μετριοφροσύνης και της συνεργασίας. Οι Κινέζοι μαθητές του δείγματος λουπόν αναμενόταν να έχουν χαμηλότερο προσανατολισμό στο εγώ από ό,τι οι Αμερικανοί μαθητές. Μια εξήγηση θα μπορούσε να συνδέεται με το εκπαιδευτικό σύστημα της Κίνας, το οποίο διαφέρει από το αμερικανικό σύστημα στο ότι είναι εξαιρετικά επιλεκτικό και ανταγωνιστικό. Για να πετύχει κάποιος σε αυτό, πρέπει να είναι καλύτερος από τους άλλους, ειδικά στη βαθμολογία. Γι' αυτό και η επιτυχία στον ανταγωνισμό με άλλους μαθητές για καλύτερους βαθμούς μπορεί να είναι η κύρια πηγή κινήτρων για τον Κινέζο μαθητή (Xiang et al., 1997).

Ενδιαφέροντα αποτελέσματα προέκυψαν από μια μελέτη με Κινέζους και Νεοζηλανδούς ευρωπαϊκής καταγωγής. Βρέθηκε ότι οι Κινέζοι φοιτητές είχαν ισχυρότερα κίνητρα για ακαδημαϊκά και επαγγελματικά επιτεύγματα από τους ομολόγους τους. Οι Κινέζοι όμως έδειξαν επίσης μεγαλύτερη αίσθηση υποχρέωσης αναφορικά με την εκπλήρωση των προσδοκιών των γονέων τους, καθώς και περισσότερο φόβο για την αντίδραση που θα είχαν οι γονείς τους σε ενδεχόμενη αποτυχία τους. Σύμφωνα με τις πολιτισμικές νόρμες της Κίνας, οι γονείς απαιτούν και αναμένουν υψηλά επιτεύγματα από τα παιδιά τους στο σχολείο. Οι μαθητές πρέπει να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις απέναντι στους γονείς τους και να εκτιμούν τις θυσίες που αυτοί κάνουν για τα παιδιά τους (Sue & Okazaki, 1990). Ίσως αυτό θα μπορούσε να εξηγήσει γιατί στα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι Κινέζοι μετανάστες στη Νέα Ζηλανδία επιτύγχαναν με μεγαλύτερη συνέπεια στον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό χώρο, καταλαμβάνοντας θέσεις υψηλού κύρους σε μεγαλύτερη αναλογία από ό,τι άλλες εθνοτικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των Ευρωπαίων (Chung et al., 1997· Liu et al., 2005).

Υπάρχουν περαιτέρω ενδείξεις της πολιτισμικής συνθετότητας όσον αφορά τα κίνητρα επίτευξης. Πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με περισσότερους από 500 φοιτητές από την Αυστραλία και τη Σρι Λάνκα, οι οποίες είχαν στόχο να συγκρίνουν τα κίνητρα επίτευξης στις δύο ομάδες. Ο ατομικιστικός προσανατολισμός ήταν περισσότερο κυρίαρχος στους Αυστραλούς φοιτητές, παρά στους φοιτητές από τη Σρι Λάνκα, που ήταν προσανατολισμένοι περισσότερο στην οικογένεια και στην ομάδα (Niles, 1998). Ωστόσο και οι δύο ομάδες ήταν παρόμοιες στα προτιμώμενα μέσα επίτευξης των στόχων τους: αμφότερες επικροτούσαν έντονα την ατομική ευθύνη και την εργασιακή ηθική. Τα αποτελέσματα δεν έδειξαν ότι η μία ομάδα είχε περισσότερα κίνητρα από την άλλη. Το πιο σημαντικό: η μελέτη κατέδειξε ότι οι άνθρωποι έχουν τα κίνητρα να επιτύχουν διαφορετικούς στόχους είτε με τα ίδια είτε με διαφορετικά μέσα. Υποστήριξε επίσης ότι η επίτευξη μπορεί να έχει διαφορετική σημασία σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Εν συντομία, η συμπεριφορά που είναι προσανατολισμένη στην επίτευξη δεν είναι απαραίτητα ατομικιστική.

Τα επιτεύγματα μπορεί να γίνονται αντιληπτά με διαφορετικό τρόπο στη βάση των πολιτισμικών αντιλήψεων συγκεκριμένων συμπεριφορών. Ας δούμε, για παράδειγμα, την αναποφασιστικότητα. Σε μερικούς πολι-

τισμούς η αναποφασιστικότητα αποδοκιμάζεται, ενώ ακόμα και η λέξη *αναποφάσιτος* έχει αρνητικές υποδηλώσεις. Στο πολιτικό και επιχειρηματικό περιβάλλον των ΗΠΑ, για παράδειγμα, το να θεωρείσαι αναποφάσιτος λειτουργεί αποτρεπτικά. Σε άλλες κοινωνίες, όπως η Ιαπωνία, η ίδια συμπεριφορά αναποφασιστικότητας μπορεί να αποτιμάται με θετικό τρόπο (Yates et al., 2010). Οι πολιτισμικοί κανόνες ενδέχεται να ενθαρρύνουν διαφορετικά είδη κινήτρων επίτευξης. Η έρευνα δείχνει ότι οι βουδιστικές και οι δυτικές κοινωνίες μπορεί να καλλιεργούν δύο κάπως διαφορετικά είδη κινήτρων: τη «μεγιστοποίηση» και την «ικανοποίηση». Εκείνοι που επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση (του οφέλους, του κέρδους κ.λπ.) βρίσκονται συνεχώς σε αναζήτηση του καλύτερου (το οποίο συχνά δεν τους κάνει ευτυχημένους). Εκείνοι πάλι που επιδιώκουν την ικανοποίηση είναι ευχαριστημένοι με όσα επιτυγχάνουν (Iyengar et al., 2006).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Οι άνθρωποι συχνά δεν συνειδητοποιούν τον βαθμό στον οποίο διαστρεβλώνουν πληροφορίες όταν σκέπτονται με στερεοτυπικό τρόπο. Πριν από χρόνια, ο πρίγκιπας της Βρετανίας Φίλιππος, επισκεπτόμενος μια εταιρεία υψηλής τεχνολογίας κοντά στο Εδιμβούργο στη Σκωτία, εντόπισε έναν κακότεχνα συνδεδεμένο πίνακα ασφαλείας και απευθυνόμενος στον διευθυντή της εταιρείας έκανε το σχόλιο: «Μοιάζει σαν να συναρμολογήθηκε από Ινδό». Ο βασιλικός εκπρόσωπος Τύπου ζήτησε συγγνώμη γι' αυτή την παρατήρηση του πρίγκιπα, αλλά φαντάζεστε πόσο προσβλητικό ήταν αυτό για εκατομμύρια σκληρά εργαζόμενους και πολύ επιτυχημένους Ινδούς και τους απογόνους τους που ζουν σε όλο τον κόσμο.

Σχεδόν κατά τον ίδιο τρόπο, ο πρώην Μεξικανός πρόεδρος Vicente Fox δήλωσε ότι οι Μεξικανοί μετανάστες στις ΗΠΑ αναλαμβάνουν δουλειές «που ούτε οι μαύροι δεν θέλουν να κάνουν». Το γραφείο του Μεξικανού προέδρου εξέδωσε αμέσως μια ανακοίνωση, σύμφωνα με την οποία τα λεγόμενα του προέδρου δεν είχαν γίνει σωστά κατανοητά και δεν θα έπρεπε να παρερμηνευθούν. Ασφαλώς ο πρόεδρος δεν ήθελε να προσβάλει τους Αφροαμερικανούς· θα έπρεπε όμως να είχε επιλέξει πολύ προσεκτικότερα τις εκφράσεις του. Εσείς γνωρίζετε στερεοτυπικές δηλώσεις άλλων ατόμων για τα κίνητρα και τα επιτεύγματα ομάδων; Πώς αντιμετωπίζετε τέτοιες δηλώσεις; Συζητήστε τις στο αμφιθέατρο εφαρμόζοντας κανόνες κριτικής σκέψης (Κεφάλαιο 2) για την αποτίμησή τους.

Επιθετικά κίνητρα και βία

“Κάθε ωμότητα πηγάζει από την αδυναμία.”

Σενέκας ο Πρεσβύτερος (55 π.Χ.-39 μ.Χ.) – Ρωμαίος ρήτορας

«Το μόνο που θέλαμε μετά από κάθε ματς ήταν να σπάσουμε κάποιον στο ξύλο. Το καλύτερό μας ήταν να βρούμε (κάποιον) που θα μας προκαλούσε. Εάν δεν τολμούσε να μας προκαλέσει κανείς, βρίσκαμε εμείς κάποιον και τον σαπίζαμε στο ξύλο, όπως και να 'χε». Αυτό μας είπε ο Άγγλος Μ.Μ., τριαντάχρονος πατέρας δύο παιδιών, ο οποίος παλαιότερα ήταν «χούλιγκαν των γηπέδων», όπως αυτοαποκαλούνταν, και ζούσε σε ένα προάστιο του Λονδίνου.

Η επιθυμία να βλάψουμε ή να τραυματίσουμε τους άλλους ονομάζεται **κίνητρο επιθετικότητας**. Η άσκηση σωματικής βίας, οι λεκτικές επιθέσεις, η οργισμένη αντεκδίκηση, η ανοιχτή εχθρότητα και πολλές άλλες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς είναι μέρος της καθημερινής ζωής μας, ανεξαρτήτως του πού ζούμε. Τα κίνητρα της επιθετικότητας έχουν πολλαπλές ρίζες και αιτίες, και δεν μπορούν να εξηγηθούν από μία θεωρία, όσο ελκυστικό κι αν φαίνεται κάτι τέτοιο. Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι συγκρίνουν και συνδυάζουν τα υπάρχοντα δεδομένα σε μια ολοκληρωμένη άποψη η οποία λαμβάνει υπόψη της ένα ευρύ φάσμα ψυχολογικών, πολιτικών, βιολογικών, κοινωνικοοικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων που συνδέονται με τα κίνητρα επιθετικότητας και την επιθετική συμπεριφορά.

Οι επιστήμονες βρήκαν, για παράδειγμα, ότι η απουσία μιας συγκεκριμένης χημικής ουσίας στον εγκέφαλο –του νιτρικού οξέος– μπορεί να μετατρέψει φυσιολογικά ποντίκια σε βίαιους και σεξουαλικά επιθετικούς εγκληματίες. Ο ίδιος μηχανισμός μπορεί να εντοπιστεί και σε ανθρώπους (Brown, 1995). Ακόμα κι αν έχουν ψυχολογική προδιάθεση για βίαιες αντιδράσεις, πολλοί άνθρωποι είναι σε θέση να προσαρμόζονται στους υφιστάμενους κοινωνικούς περιορισμούς και τις πολιτισμικές επιταγές. Σε πολιτισμούς όπου η βίαιη συμπεριφορά είναι σπάνια, οι άνθρωποι γίνονται πολύ ευαίσθητοι σε κάθε μορφή βίας και επιθετικότητας και ανθίστανται. Αντίθετα, σε κοινωνίες όπου η βία αποτελεί μια συνηθισμένη στρατηγική επίλυσης προβλημάτων, όπως συμβαίνει σε περιοχές όπου

επικρατούν εθνοτικές διαμάχες, οι άνθρωποι μπορεί να υιοθετήσουν αυτό το πρότυπο βίαιης συμπεριφοράς ως κανόνα (Buckley, 2000). Αρκετές διαπολιτισμικές μελέτες παρέχουν πρόσθετη στήριξη στο επιχείρημα ότι οι ρίζες της βίας μπορούν να ανευρεθούν στις κοινωνικές συνθήκες (Frey & Hoppe-Graff, 1994).

Η επιθετικότητα ενισχύεται θετικά όταν οι επιθετικές πράξεις έχουν ωφελμιστική αξία και στηρίζουν τη βίαιη εκτέλεση. Το άτομο σε τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να κερδίσει ισχύ και έλεγχο, να αποκτήσει υλικούς πόρους ή να αντισταθεί στην πρόκληση (Rohier, 1975). Βρέθηκε, για παράδειγμα, ότι παιδιά από την ίδια χώρα, τα οποία είχαν μεγαλώσει σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα, ήταν δυνατόν να επιδείξουν διαφορετικά πρότυπα επιθετικής συμπεριφοράς. Μια μελέτη σε παιδιά από δύο περιοχές του Μεξικού διαπίστωσε ότι αυτά που ζούσαν σε μια πόλη με υψηλότερο επίπεδο βίας επιδίδονταν σε διπλάσιες επιθετικές ενέργειες συγκριτικά με τα παιδιά από μια άλλη πόλη όπου το επίπεδο της βίας ήταν χαμηλό (Fry, 1988). Σύμφωνα με την αναφορά, οι γονείς που ζούσαν σε περιοχές με μεγάλη βία ενθάρρυναν κατά κανόνα τα παιδιά τους να είναι επιθετικά και να απαντούν στη βία με πράξεις εκδίκησης. Εκτός αυτού, η επιθετική συμπεριφορά ήταν πιο αυξημένη στις οικογένειες στις οποίες οι γονείς ήταν αμελείς, απορριπτικοί, μη στοργικοί, αδιάφοροι για την επιθετικότητα των παιδιών τους και βίαιοι. Η συγκεκριμένη μελέτη παρέχει ένα παράδειγμα αμφίδρομης αιτιότητας. Από τη μια, οι επικίνδυνες κοινωνικές συνθήκες προκαλούν τη γονική ενθάρρυνση της βίας ως «αυτοάμυνα». Από την άλλη, η ενθάρρυνση της επιθετικής συμπεριφοράς δημιουργεί ένα ιδιαίτερο κοινωνικό κλίμα το οποίο επιτρέπει νέες πράξεις επιθετικότητας. Η μελέτη ωστόσο δεν επιχειρεί να εξηγήσει γιατί υπάρχουν παιδιά και ενήλικες που δεν απαντούν στην επιθετικότητα με νέα επιθετικότητα, αλλά διατηρούν μη βίαιη συμπεριφορά καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους.

Ο Staub (1996) διερεύνησε πολλούς παράγοντες επιθετικής συμπεριφοράς σε διάφορες πολιτισμικές ομάδες. Στους παράγοντες αυτούς περιλαμβάνονται το ιστορικό των διακρίσεων, η έκθεση στη βία, οι στάσεις απέναντι στην εξουσία, η εκπλήρωση των βασικών αναγκών, η έλλειψη εκπαίδευσης, η σκληρή αντιμετώπιση, οι κακοποιητικές οικογένειες και η ανεργία. Η βία αυξάνεται στις συνοικίες τόσο των μαύρων όσο και των λευκών, όπου ζουν κυρίως φτωχοί πληθυσμοί. Γιατί συμβαίνει αυτό; Μή-

πως αυτό σημαίνει ότι οι φτωχοί είναι πιο επιθετικοί από άλλες κοινωνικές ομάδες; Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι σε μια κοινωνία που καλλιεργεί υλιστικές αξίες στα μέλη της, η προσωπική επιτυχία καθορίζεται κυρίως από το πόσα χρήματα κερδίζει κάποιος και από το εάν έχει πρόσβαση σε εξουσία και πόρους. Βλέποντας μπροστά του όλες τις ευκαιρίες για οικονομική και κοινωνική επιτυχία, αλλά χωρίς τη δυνατότητα να τις αξιοποιήσει, το άτομο ενδέχεται να νιώθει ανίσχυρο. Αυτό μπορεί με τη σειρά του να οδηγήσει σε ματαίωση και επιθετικότητα. Επιπρόσθετα, εάν ένα άτομο υιοθετεί αξίες αρρενωπότητας (βλ. Κεφάλαιο 1), η ματαίωσή του μπορεί εύκολα να εκτονωθεί μέσω ποικίλων βίαιων συμπεριφορών. Οι ανεκπλήρωτες ανάγκες μπορεί να φέρουν ένα άτομο πιο κοντά σε μια ομάδα –για παράδειγμα, σε μια συμμορία– η οποία προάγει θετική ταυτότητα, υπόσχεται εξουσία και διευκολύνει τη σύνδεση με συνομηλίκους ή ομολόγους. Στην ανάλυση των λόγων για τους οποίους υπάρχουν τόσο πολλές ισπανόφωνες συμμορίες στις αμερικανικές πόλεις, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι, λόγω της ταχείας κοινωνικής μεταβολής στις ζωές των νέων, η παραδοσιακή σύνδεση με την οικογένεια καταστρέφεται με γρήγορους ρυθμούς. Το αποτέλεσμα είναι ότι πολλοί νέοι άνθρωποι αναζητούν αλλού δεσμούς και προσκόλληση, και κάποιοι από αυτούς καταλήγουν να γίνουν μέλη συμμοριών.

Μία από τις σύγχρονες απόψεις για την επιθετικότητα έχει επηρεαστεί από την υπόθεση ματαίωσης-επιθετικότητας (Berkowitz, 1962· Dollard et al., 1939). Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η επιθετικότητα αποτελεί την κυρίαρχη αντίδραση στη ματαίωση. Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες χρησιμοποίησαν αυτή την υπόθεση επιχειρώντας να εξηγήσουν τις ρίζες της επιθετικής συμπεριφοράς σε ένα ευρύ φάσμα ματαιωτικών καταστάσεων, όπως η φτώχεια, οι διαλυμένες οικογένειες, η μετανάστευση, η αστικοποίηση, η ανεργία και οι διακρίσεις. Υπάρχει μεγάλος αριθμός μελετών που συσχετίζουν την επιθετικότητα με δυσμενείς συνθήκες και την απουσία επιθετικότητας με ευνοϊκές συνθήκες (Bernard, 1990). Έτσι, βρέθηκε ότι στην Ινδία και στις ΗΠΑ τα θετικά συναισθήματα των γονέων συσχετίζονταν αρνητικά με την επιθετικότητα των παιδιών (Pinto et al., 1991). Οι αντιδράσεις των γονέων στην επιθετική συμπεριφορά των παιδιών είναι ένας σημαντικός παράγοντας που ελέγχει και διευκολύνει την επιθετικότητα. Μελέτες δείχνουν ότι η τιμωρία δεν συνιστά αποτελεσματικό μέσο ελέγχου της επιθετικότητας (Weiss, 1992). Επιπρόσθετα,

οι πολλές απαγορεύσεις (χαμηλή ανεκτικότητα) μπορεί να προκαλέσουν σωματική επιθετικότητα (Schlegel & Barry, 1991).

Μεταξύ των ψυχολογικών παραγόντων που συνδέονται με την επιθετικότητα, οι ειδικοί αναφέρουν συχνά την αυτοεκτίμηση. Κάποιοι ερευνητές έχουν εξετάσει την υπόθεση ότι το χαμηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης σχετίζεται με υψηλή συχνότητα παραβατικής συμπεριφοράς (Crain & Weissman, 1972· Jenkins, 1995). Εντούτοις οι διαπολιτισμικές συγκρίσεις δεν αποδεικνύουν πάντα ότι αυτό αληθεύει. Για παράδειγμα, εξετάστηκαν τρεις εθνοτικές ομάδες στις ΗΠΑ προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η ατομική αυτοεκτίμηση συνδέεται με παραβατική διαγωγή. Η υπόθεση ίσχυε μόνο για τους Ευρωπαϊκούς αλλά όχι για τους μαύρους και τους ισπανόφωνους του δείγματος (Leung & Drasgow, 1986). Η επιθετικότητα μπορεί επίσης να σχετίζεται με ελλιπώς ανεπτυγμένες επικοινωνιακές δεξιότητες του παιδιού. Όταν δεν διαθέτει τέτοιες δεξιότητες, το παιδί δεν γνωρίζει πώς να διαπραγματεύεται σε περιπτώσεις συγκρούσεων, πώς να επιλύει δύσκολες κοινωνικές καταστάσεις, πώς να ελέγχει τα συναισθήματά του ή να ερμηνεύει τα συναισθήματα των άλλων (Asher et al., 1982).

Μια αξιολογη πειραματική εργασία παρείχε ενδείξεις ότι η επιθετικότητα δεν είναι απαραίτητο να απορρέει πάντα από ματαιώση (Kadiangandu et al., 2001). Ο Albert Borowitz (2005) περιέγραψε έναν ειδικό τύπο βίας που προκαλείται από την ανάγκη για θετική ή αρνητική δημοφιλία. Ο Borowitz διατύπωσε τον όρο «σύνδρομο του Ηρόστρατου» για να περιγράψει ένα άτομο που πιστεύει ότι αδικήθηκε από τη ζωή και ότι ο μόνος τρόπος για να αντισταθμίσει την αδικία είναι να προκαλέσει πόνο σε κάποιον άλλο άνθρωπο. (Ο όρος παραπέμπει στην καταστροφή του Ναού της Αρτέμιδας στην Έφεσο το 356 π.Χ. από τον Ηρόστρατο, ο οποίος πυρπόλησε τον ναό προκειμένου το όνομά του να μείνει στην Ιστορία.)

Οι βίαιες παρορμήσεις μπορούν να αναπτυχθούν ως μαθημένα πρότυπα αντίδρασης. Πολύ συχνά η επιθετική συμπεριφορά είναι εύκολο να αποκτηθεί μέσω της παρατήρησης επιθετικών μοντέλων (Bandura, 1969). Ο Καναδός ψυχολόγος Albert Bandura εργάστηκε στο Πανεπιστήμιο Stanford και το 1963 δημοσίευσε το σημαντικό έργο *Social Learning and Personality Development (Κοινωνική Μάθηση και Ανάπτυξη της Προσωπικότητας)* (Bandura, 1963). Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ο Bandura και οι συνεργάτες του πραγματοποίησαν μια σειρά πειραμάτων τα οποία έτυχαν διεθνούς αναγνώρισης, όπως τα πειράματα με την κούκλα Bobo.

(Ο Bobo είναι ένα φουσκωτό παιχνίδι από βινύλιο, ύψους περίπου 1,5 μέτρου· όταν το πιέσουν ή το χτυπήσουν, πέφτει κάτω αλλά επιστρέφει ξανά στην αρχική του θέση.) Στα πειράματα αυτά οι ερευνητές έδειξαν σε αγόρια και κορίτσια ηλικίας από τριών έως έξι ετών διάφορα παιχνίδια, μαζί και την κούκλα Bobo, και τους ζήτησαν να παίξουν με αυτά. Σε κάποια πειραματικά σενάρια, τα παιδιά βρίσκονταν στο δωμάτιο μαζί με έναν ενήλικα (μέλος της ερευνητικής ομάδας), ο οποίος κλοτσούσε, χτυπούσε και έβριζε την κούκλα. Σε άλλες περιπτώσεις, τα παιδιά παρακολούθησαν μια ταινία στην οποία ένας ενήλικας κακοποιούσε την κούκλα. Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι τα παιδιά που εκτέθηκαν στην άμεση και στην έμμεση βία ήταν πολύ πιο πιθανό να εκδηλώσουν επιθετικότητα προς την κούκλα Bobo από ό,τι τα αγόρια και τα κορίτσια που δεν είχαν δει βίαιες πράξεις κατά τη διάρκεια του πειράματος (Bandura et al., 1961, 1963). Το πείραμα επαναλήφθηκε πολλές φορές σε πολλές χώρες και κάθε φορά έδινε παρόμοια αποτελέσματα: τα παιδιά μαθαίνουν τη βία μέσω της μίμησης προτύπων, παρατηρώντας τη συμπεριφορά των ενηλίκων. Αυτή η μελέτη έστρεψε το ενδιαφέρον επαγγελματιών και κοινού στην τηλεοπτική και κινηματογραφική βία και στις επιπτώσεις της σε παιδιά και ενήλικες.

Υπάρχουν έθνη και πολιτισμοί πιο επιθετικοί από άλλους; Για να απαντήσουμε αυτή την ερώτηση, πρέπει προηγουμένως να κατανοήσουμε ότι δεν υπάρχουν κοινωνίες χωρίς βία. Πρόεδροι και πρωθυπουργοί έχουν δολοφονηθεί στις ΗΠΑ αλλά και στο Ισραήλ, στο Πακιστάν, στην Ινδία, στη Σουηδία, στην Αρμενία και στη Χιλή. Τρομοκρατικές ομάδες επιτίθενται σε αθώα θύματα στη Ρωσία και στην Αργεντινή, στην Αίγυπτο και στο Περού, στη Γαλλία και στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Τανζανία και στην Ισπανία. Πράξεις βίας συμβαίνουν στο μετρό και στους δρόμους του Λονδίνου, του Τόκιο, του Όσλο, της Μόσχας και της Αθήνας. Υπάρχουν χώρες όπου το ποσοστό εγκληματικότητας μειώνεται και χώρες όπου αυξάνεται. Υπάρχουν περιοχές με χαμηλά ποσοστά βίας και περιοχές με υψηλά ποσοστά. Τα ποσοστά ωστόσο ποικίλλουν ανάμεσα στις διάφορες ομάδες. Στις ΗΠΑ, τα αγόρια είναι τέσσερις φορές πιο πιθανό να συλληφθούν από ό,τι τα κορίτσια. Οι έφηβοι από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα έχουν τουλάχιστον διπλάσιες πιθανότητες να συλληφθούν σε σχέση με τους ενήλικες της μεσαίας τάξης, ενώ οι Αφροαμερικανοί και οι Λατινοαμερικανοί νέοι έχουν σχεδόν διπλάσιες πιθανότητες να συλληφθούν σε σχέση

με τους λευκούς. Οι Αμερικανοί ευρωπαϊκής καταγωγής είναι πάνω από δύο φορές πιο πιθανό να συλληφθούν συγκριτικά με τους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής. Η ανθρωποκτονία, για παράδειγμα, είναι η πρώτη αιτία θανάτου στους νεαρούς Αφροαμερικανούς άντρες, ενώ η πρώτη αιτία πρόωρου θανάτου στους λευκούς είναι τα τροχαία δυστυχήματα. Κατά τη δεκαετία του 1990, ένα δεκάχρονο μαύρο αγόρι είχε πιθανότητα 1 στις 21 να δολοφονηθεί προτού φθάσει στην ενηλικίωση (D' Souza, 1995). Ωστόσο ο Adelbert Jenkins (1995), εξέχων μαύρος ψυχολόγος από το Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, υποστηρίζει ότι αυτό καθαυτό το ερώτημα του εάν μία εθνοτική ομάδα είναι περισσότερο βίαιη από μία άλλη δεν μπορεί να απαντηθεί χωρίς να εξεταστεί ιστορικά. Για παράδειγμα, ο Jenkins θεωρεί ότι όταν μιλάμε για τους Αφροαμερικανούς, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας τα εκατοντάδες χρόνια των άμεσων και έμμεσων διακρίσεων κατά των μαύρων που έγιναν κυρίως από λευκούς Ευρωπαίους.

Οι κοινωνίες έχουν διαφορετικά όρια ανοχής απέναντι στις διάφορες πράξεις βίας και επιθετικότητας. Για παράδειγμα, σε πολλές μη βιομηχανικές κοινωνίες η θανάτωση βρεφών δεν θεωρούνταν έγκλημα (Minturin & Shashak, 1982). Σε άλλες εθνικές ομάδες η δολοφονία είναι αποδεκτή, ακόμα και επικροτείται εάν τελεστεί στο όνομα του Θεού ή πραγματοποιείται για λόγους αντεκδίκησης. Τα αποκαλούμενα «εγκλήματα τιμής» σε βάρος γυναικών είναι συνηθισμένα σε πολλούς παραδοσιακούς πολιτισμούς, συμπεριλαμβανομένων χωρών όπως το Πακιστάν, η Σαουδική Αραβία, η Τουρκία και η Αίγυπτος. Πολλές τέτοιες περιπτώσεις δεν έφτασαν ποτέ στο δικαστήριο για διάφορους λόγους. Πολλά θύματα, ιδιαίτερα οι μη μορφωμένες γυναίκες που ζουν περιορισμένες στα σπίτια των συζύγων τους, φοβούνται πολύ να υποβάλουν μηνύσεις. Δεν είναι μυστικό ότι η αστυνομία εύκολα δωροδοκείται ή πείθεται από τις οικογένειες των αντρών να παραβλέψει τυχόν παράπονα. Επιπλέον, στο ισλαμικό δίκαιο υπάρχουν δύο έννοιες, το *κίσας* και το *ντάιγιατ*, που μετατρέπουν την ανθρωποκτονία σε συμβιβάσιμο αδίκημα: κάποιος εξ αίματος συγγενής του θύματος μπορεί επισήμως να συγχωρήσει ένα έγκλημα με χρηματικό αντάλλαγμα (Constable, 2000). Στα περισσότερα βιομηχανοποιημένα έθνη, η δολοφονία εν καιρώ πολέμου θεωρείται νόμιμη επειδή οι υποψήφιοι στόχοι ανήκουν στην ομάδα των «παρανόμων». Επιπλέον, σε αυτές τις κοινωνίες η εκτέλεση μπορεί να είναι αποδεκτή όχι μόνο εξαιτίας του εγκλήματος που

διέπραξε ο καταδικασθείς εγκληματίας ή επειδή η δικαιοσύνη απονέμεται από συνταγματικές αρχές, αλλά και επειδή οι εγκληματίες θέτουν εαυτών εκτός νόμου και βρίσκονται αντιμέτωποι με την κοινωνία.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ποσοστά φυλάκισης

Σύμφωνα με διεθνείς μελέτες, τα υψηλότερα ποσοστά φυλάκισης ανά 100.000 άτομα εντοπίζονται σε χώρες όπως το Τουρκμενιστάν (583), η Ρωσία (445), οι ΗΠΑ (698), η Ρουάντα (492) και η Ταϊλάνδη (457). Στον αντίποδα βρίσκονται χώρες όπως το Νεπάλ (52 φυλακισμένοι ανά 100.000), η Ινδία (33) και το Ομάν (36). Η Ελλάδα τοποθετείται μάλλον προς το χαμηλό άκρο της κατανομής, καθώς με 93 φυλακισμένους ανά 100.000 καταλαμβάνει την 154η θέση ανάμεσα σε 220 χώρες, αν και η αναλογία αυτή παρουσιάζει ανοδική τάση την τελευταία εικοσαετία. Τα χαμηλά και υψηλά ποσοστά φυλάκισης ωστόσο πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή. Ενδέχεται να αντανakλούν είτε χαμηλό ποσοστό εγκληματικότητας, όπως συμβαίνει στην Ιαπωνία (Struck, 2000), είτε τις δυσλειτουργίες των αστυνομικών δυνάμεων και/ή του νομικού συστήματος, που επιτρέπουν σε πολλούς εγκληματίες να εκμεταλλεύονται τα «παραθυράκια» του νόμου. Τα υψηλά ποσοστά φυλάκισης, από την άλλη, μπορεί να αντανakλούν το καταχρηστικό νομικό σύστημα ενός καταπιεστικού αστυνοκρατούμενου καθεστώτος, υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, σχετικά μεγαλύτερες χρονικά καταδίκες φυλάκισης ή την επιβολή υποχρεωτικών ποινών φυλάκισης. Στις ΗΠΑ και στην Ταϊλάνδη, για παράδειγμα, τα υψηλά ποσοστά φυλάκισης συνδέονται σημαντικά με τον μεγάλο αριθμό φυλακισμένων που έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα σχετικά με ναρκωτικά (Walmsley, 2006).

Πηγή: World Prison Brief (<http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief>)

Πολυάριθμες διαπολιτισμικές πηγές αναφέρουν ότι τα αγόρια είναι πιο επιθετικά από τα κορίτσια (Segall et al., 1997). Τα νεαρά αγόρια με προβλήματα συμπεριφοράς παραπέμπονται σε κοινωνικές υπηρεσίες πιο συχνά από τα κορίτσια (Hyde, 2005). Τα αγόρια δημιουργούν περισσότερες φασαρίες στο σχολείο (OECD, 2011). Παγκοσμίως, οι άντρες είναι τουλάχιστον τέσσερις φορές πιο πιθανό να πέσουν θύματα δολοφονίας από ό,τι οι γυναίκες. Σε σχέση με τις γυναίκες, ο αριθμός των αντρών που

διαπράττουν αυτοκτονία είναι διπλάσιος (UNODC, 2015· WHO, 2015). Σε όλους σχεδόν τους πολιτισμούς, οι άντρες και οι γυναίκες κοινωνικοποιούνται διαφορετικά: τα μεν αγόρια ως μαχητές και ως διαχειριστές προβλημάτων, τα δε κορίτσια ως μεσολαβητές και ειρηνοποιοί. Υπάρχει η γενική παραδοχή ότι τα αγόρια γαλουχούνται και ενθαρρύνονται να είναι επιθετικά. Η εμπειρική έρευνα ωστόσο δεν παρέχει αδιάσειστα στοιχεία ότι η ενθάρρυνση είναι ο μόνος παράγοντας που εγείρει την επιθετικότητα. Κάποιοι ψυχολόγοι ισχυρίζονται ότι οι άντρες είναι πιο επιθετικοί από τις γυναίκες λόγω των υψηλότερων επιπέδων τεστοστερόνης. Εντούτοις παράγοντες όπως η φτώχεια, η κακοποίηση, η βία, η έλλειψη προτύπων ανδρικού ρόλου, ο εκθιασμός του πολέμου και της ανομίας, καθώς και η κατάχρηση ουσιών, όλα φαίνεται ότι προάγουν την αποκλίνουσα καταστροφική συμπεριφορά στους άντρες σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι στις γυναίκες (Eagly, 1997). Συγκρίνοντας πρότυπα επιθετικής συμπεριφοράς στους άντρες που μεγάλωσαν στον ιστορικό Νότο και Βορρά των ΗΠΑ, οι ερευνητές βρήκαν ότι οι Νότιοι ήταν πιθανότερο, συγκριτικά με τους Βόρειους, να παρερμηνεύσουν και να υπερεκτιμήσουν τις επιθετικές προθέσεις των αντιπάλων τους. Οι άντρες στον Νότο πιστεύουν ότι οι βίαιοι κανόνες υποστηρίζονται από τους συνομηλικούς τους σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο πραγματικά συμβαίνει (Vandello et al., 2008).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Επιθετικότητα και τεστοστερόνη

Μια διάσημη μελέτη, που πραγματοποιήθηκε πριν από πολλά χρόνια, βρήκε ότι οι άντρες με επίπεδα τεστοστερόνης στο ανώτερο 10% ήταν πιο πιθανό να ανήκουν στις χαμηλότερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις (Dabbis & Morris, 1990). Άραγε αυτό σημαίνει ότι όσοι έχουν υψηλότερα επίπεδα τεστοστερόνης είναι πιθανότερο να γίνουν ή να παραμείνουν φτωχοί; Κάτι τέτοιο είναι σχεδόν αδύνατον. Γιατί; Εάν ένα άτομο είναι επιθετικό και βίαιο, δεν θα καταφέρει να επιτύχει σε μια κοινωνία που απαιτεί συνεργασία και συμμόρφωση από τα μέλη της. Εύλογη είναι όμως επίσης η αντίθετη ερμηνεία. Μπορούμε να πούμε ότι οι δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες, η κακοποίηση και οι διακρίσεις εναντίον ενός ατόμου μπορεί να του δημιουργήσουν συνεχή ματαίωση και στρες, το οποίο είναι υπεύθυνο για την έκκριση μεγαλύτερων ποσοτήτων τεστοστερόνης στο σώμα.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Σεξουαλική ζηλοτυπία και επιθετικότητα

Διαφέρουν οι άντρες και οι γυναίκες ως προς την επιθετική συμπεριφορά που πυροδοτείται από τη ζήλια; Οι ενδείξεις ότι διαπολιτισμικά οι άντρες είναι πιθανότερο να επιτεθούν σε γυναίκες, παρά το αντίστροφο, δεν σημαίνουν απαραίτητα ότι οι άντρες βιώνουν ισχυρότερη σεξουαλική ζήλια. Δεν αποκλείεται και οι γυναίκες να βιώνουν ζήλια το ίδιο έντονα και να έχουν εξίσου ισχυρά κίνητρα να τιμωρήσουν το ταίρι τους, αλλά να μην έχουν το σθένος ή τη γνώση να το κάνουν. Οι άντρες είναι γενικά δυνατότεροι από τις γυναίκες και συχνά έχουν μεγαλύτερη εμπειρία σε επιθετικές πράξεις.

Παρά τον υψηλό αριθμό περιστατικών βίας που προκαλούνται από ζηλοτυπία, κάποιοι ερευνητές προβλέπουν ότι η σεξουαλική ζήλια και η επακόλουθη επιθετικότητα θα μειωθούν στο μέλλον. Γιατί; Όπως υποστηρίζει ο Archer (1996), από εξελικτική σκοπιά, η ζήλια για τις γυναίκες εστιάζεται πρωτίστως στην πιθανή απώλεια των πόρων (αντρών) που χρειάζονται για την ανατροφή των παιδιών. Υπό αυτή την έννοια, ένα άπιστο ταίρι μπορεί να απειλήσει ότι θα φύγει και θα πάρει μαζί του τους πόρους. Γι' αυτό οι γυναίκες αντιδρούν πολύ πιο έντονα στην αντρική σεξουαλική απιστία. Για τους άντρες, από την άλλη, η σεξουαλική ζήλια έχει κατά βάση να κάνει με διαφορετικές ανησυχίες. Εάν η σύντροφός τους έχει σεξουαλικές σχέσεις με άλλον άντρα, ο σύζυγος θα καταλήξει να μεγαλώνει τα παιδιά ενός άλλου. Αυτή ωστόσο δεν είναι ολόκληρη η εικόνα. Σήμερα οι γυναίκες στις δυτικές κοινωνίες είναι πολύ πιο ανεξάρτητες από τους άντρες συγκριτικά με τριάντα χρόνια πριν. Η πρόσβαση σε πόρους, η κοινωνική ισχύς και η αποτελεσματική αντισύλληψη έχουν αλλάξει τη ζωή πολλών γυναικών. Γι' αυτό και η ώθηση προς τη βία λόγω ζήλιας θα μειωθεί ουσιαστικά. Ποιοι είναι, κατά τη γνώμη σας, οι λόγοι για τα υψηλά ποσοστά βίας κατά των γυναικών από τους άντρες (συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά από τις γυναίκες); Ποιο ρόλο παίζουν οι πολιτισμικοί παράγοντες από τη δική σας σκοπιά;

Γενικά, τα μέλη των συλλογικών πολιτισμών μπορούν να ανεχτούν την επιθετικότητα όταν προέρχεται από ένα πρόσωπο εξουσίας που ανήκει στην εσωμάδα, παρά όταν προέρχεται από ένα χαμηλότερου κύρους μέλος της εσωμάδας ή από κάποιον έξω από αυτήν. Σε ένα πείραμα οι ερευνητές συνέκριναν δύο δείγματα Κινέζων του Χονγκ Κονγκ και Αμε-

ρικανών πολιτών. Διαπιστώθηκε ότι οι Κινέζοι ήταν λιγότερο επικριτικοί απέναντι στον επιτιθέμενο και στις πράξεις του όταν αυτός είχε υψηλότερη θέση από τον στόχο της επίθεσης στην εσωμάδα. Οι Αμερικανοί πολίτες δεν έκαναν διάκριση ως προς την κατάσταση του επιτιθέμενου ή την υπαγωγή στην ομάδα. Υπάρχει η πεποίθηση ότι οι Κινέζοι τοποθετούνται υψηλότερα στη συλλογικότητα και στην απόσταση εξουσίας, ενώ οι Αμερικανοί βρίσκονται χαμηλότερα στη συλλογικότητα και σχετικά χαμηλά στην απόσταση εξουσίας (βλ. Κεφάλαιο 1). Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι στις ΗΠΑ έχουν την τάση να αντιδρούν και να αντεπιτίθενται ανεξαρτήτως του ποιος είναι ο επιτιθέμενος (Bond, 1985).

Πολιτισμός και σεξουαλικότητα

“ Η σεξουαλικότητα είναι ο λυρισμός των μαζών. ”

Charles Beaudelaire (1821-1867) – Γάλλος ποιητής

Στο πλαίσιο της συζήτησής μας, ο όρος **φύλο** αναφέρεται στα ανατομικά και βιολογικά χαρακτηριστικά ή γνωρίσματα αντρών και γυναικών, που αποδίδονται τυπικά στα δύο φύλα. Θα επανέλθουμε στο θέμα των φύλων και της μεσοφυλικότητας στο Κεφάλαιο 11. Εκεί θα συζητήσουμε επίσης λεπτομερώς την έμφυλη ταυτότητα. Στο παρόν κεφάλαιο θα συζητήσουμε τα κίνητρα σε σχέση με την ανθρώπινη σεξουαλικότητα – την ικανότητα για ερωτικές εμπειρίες και τις σχετικές συμπεριφορικές αποκρίσεις. Οι ορμόνες και άλλα χημικά στο σώμα μας μπορούν να καθορίσουν τη δυναμική της σεξουαλικής διέγερσης και τις σχετικές ψυχολογικές εμπειρίες (Byrne, 1982). Έτσι, το **σεξουαλικό κίνητρο**, ή αλλιώς κίνητρο για συμμετοχή σε σεξουαλική δραστηριότητα, ασφαλώς ρυθμίζεται, τουλάχιστον εν μέρει, από την ανθρώπινη φυσιολογία. Ωστόσο τα γονίδια, οι ορμόνες και άλλοι βιολογικοί παράγοντες αλλάζουν απλώς τη δυνατότητα εμφάνισης ορισμένων τύπων σεξουαλικής συμπεριφοράς. Οι κοινωνικοί παράγοντες, μεταξύ των οποίων οι νόμοι, τα έθιμα και οι κανόνες, όντως καθορίζουν ποια είδη σεξουαλικής συμπεριφοράς είναι αποδεκτά, υπό ποιες περιστάσεις και με ποια συχνότητα. Κάθε πολιτισμός έχει το δικό του σύνολο προϋποθέσεων, πεποιθήσεων, συμβόλων και κανόνων ανα-

φορικά με τη σεξουαλικότητα και την έκφρασή της. Αυτό το σύνολο χαρακτηριστικών ονομάζεται **σεξουαλική κουλτούρα**. Οι σεξουαλικές κουλτούρες διαφέρουν σημαντικά ανά τον κόσμο και επηρεάζονται από τις θρησκευτικές, ιδεολογικές, πολιτικές και ηθικές αξίες που αναπτύσσονται στην κοινωνία.

Το τι θεωρούμε σεξουαλικό καθορίζεται από έναν συνδυασμό βιολογικών, ψυχολογικών και πολιτισμικών παραγόντων. Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι τονίζουν τη σημασία του προσαρμοστικού ρόλου της ανθρώπινης σεξουαλικότητας. Για παράδειγμα, οι διαπολιτισμικές έρευνες υποστηρίζουν ότι γενικά οι άντρες προτιμούν να παντρεύονται νεαρές, ελκυστικές γυναίκες με υψηλή αναπαραγωγική δυνατότητα. Οι γυναίκες, από την άλλη, προτιμούν να παντρεύονται μεγαλύτερους και πλουσιότερους άντρες, οι οποίοι γενικά είναι σε καλύτερη θέση να παρέχουν υλικούς πόρους στην οικογένεια και να διασφαλίζουν την κοινωνική της θέση. Άλλα οικουμενικά χαρακτηριστικά στη συμπεριφορά ζευγαρώματος μπορούν και αυτά να εξηγηθούν με όρους προσαρμογής. Για παράδειγμα, η συζυγική σταθερότητα σε όλο τον κόσμο συνδέεται με τη γονιμότητα: όσο περισσότερα παιδιά υπάρχουν στην οικογένεια, τόσο μικρότερες είναι οι πιθανότητες διαζυγίου. Επιπλέον, το διαζύγιο σχεδόν σε κάθε πολιτισμό προβλέπεται από τη στείριότητα και την απιστία, καθώς και οι δύο αυτοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν την υγεία του ατόμου (Lucas et al., 2008). Πολλοί πολιτισμοί θεωρούν τη σεξουαλική ευχαρίστηση φυσιολογική, επιθυμητή και φυσική, ενώ άλλοι τη βλέπουν ως πρωτόγονη, αμαρτωλή, ακόμα και αφύσικη. Για παράδειγμα, σε πολλούς πολιτισμούς υπάρχει μια διαδεδομένη αντίληψη ότι ο αυνανισμός είναι αμαρτία και μπορεί να προκαλέσει νοητική καθυστέρηση και άλλα σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα (Kon, 2001).

Οι πολιτισμικές πεποιθήσεις για το σεξ ενδέχεται να επηρεάζουν την ποιότητα της διαπολιτισμικής έρευνας σε σχέση με αυτό. Για παράδειγμα, το λεγόμενο «ποσοστό άρνησης» (η αναλογία των ανθρώπων που δεν επιθυμούν να συμμετάσχουν σε μια μελέτη) μπορεί να επηρεάσει την εγκυρότητα των ερευνών για τη σεξουαλικότητα. Γιατί; Οι άνθρωποι σε μια χώρα μπορεί να μην έχουν πρόβλημα να μιλήσουν για το σεξ –λόγω των υφιστάμενων πολιτισμικών κανόνων ανεκτικότητας– και να συμφωνούν να δώσουν συνεντεύξεις και να απαντήσουν στις ερωτήσεις μιας έρευνας. Οι άνθρωποι που μεγάλωσαν σε σεξουαλικά πιο περιορισμένα

περιβάλλοντα συχνά διστάζουν να δώσουν οποιουδήποτε είδους πληροφορία για το σεξ. Για τον λόγο αυτό είναι δύσκολο να συγκρίνουμε πολιτισμούς χρησιμοποιώντας κριτήρια όπως το προγαμιαίο και το εφηβικό σεξ, το εξωσυζυγικό σεξ, η συχνότητα και ο αριθμός των σεξουαλικών σχέσεων και η σεξουαλική κακοποίηση. Όπως αναφέρθηκε, πολλές γυναίκες δεν καταγγέλλουν τη σεξουαλική κακοποίηση εναντίον τους επειδή θεωρείται ατιμωτικό για τις ίδιες ακόμα και να μιλήσουν για το θέμα αυτό. Η ντροπή από την αυτοαποκάλυψη σε τέτοιες περιπτώσεις είναι υπερβολική (Shiraeen & Sobel, 2006).

Οι σεξουαλικές αξίες που ρυθμίζουν τα σεξουαλικά κίνητρα είναι αρκετά διαφορετικές μεταξύ των πολιτισμών. Για παράδειγμα, η παρθενία (καμιά εμπειρία σεξουαλικής συνουσίας) δεν αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική αξία σε χώρες όπως η Σουηδία, η Δανία, η Γερμανία ή η Ολλανδία. Αντίθετα, σε χώρες όπως η Κίνα, το Ιράν, η Ινδία και πολλές άλλες, η παρθενία είναι θεμελιώδης για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία (Halonen & Santrock, 1995). Υπάρχουν εμφανείς διαφορές στην ταχύτητα των ωδίνων του τοκετού, καθώς και ακραίες παραλλαγές στο ψυχολογικό περιβάλλον κατά την κύηση και τη γέννα. Ο ταχύτερος, ευκολότερος τοκετός φαίνεται να σχετίζεται με την αποδοχή της γέννησης ως φυσιολογικού φαινομένου που δεν περιπλέκεται από την ντροπή (Newton, 1970).

Οι παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες υιοθετούν αυστηρούς κανόνες αναφορικά με την εκδήλωση της σεξουαλικότητας ανάμεσα στα μέλη τους. Αυτοί οι πολιτισμοί τείνουν επίσης να καταπιέζουν την έκφραση της σεξουαλικότητας. Για παράδειγμα, σε κάποια μέρη της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, πολλοί προβαίνουν στον ακρωτηριασμό των γυναικείων γεννητικών οργάνων (κλειτοριδεκτομή). Πιστεύεται ότι αυτή η πρακτική βοηθά το κορίτσι να διατηρήσει την παρθενία του, να παραμείνει καθαρό και να απαλλαγεί από «αμαρτωλές» σεξουαλικές επιθυμίες. Σε κάποιους πολιτισμούς αυτή η διαδικασία θεωρείται ακόμα και θρησκευτική.

Σε αντίθεση, οι μη παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες επιτρέπουν εν γένει διάφορες μορφές σεξουαλικής συμπεριφοράς. Σε χώρες όπως η Ολλανδία, η Σουηδία, η Ρωσία, η Αυστραλία, η Δανία και άλλες, που αντιπροσωπεύουν τις λεγόμενες «μη παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες», το σεξ δεν έχει –για τους περισσότερους ανθρώπους– το ίδιο μυστήριο, την ίδια ντροπή και την ίδια αντιπαράθεση που έχει στους παραδοσιακούς πολιτισμούς (βλ. Πίνακα 7.2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2

Τύποι σεξουαλικής κουλτούρας και γενικές στάσεις απέναντι στο σεξ

Ζητήματα/Τύπος κουλτούρας	Παραδοσιακή σεξουαλική κουλτούρα	Μη παραδοσιακή σεξουαλική κουλτούρα
Έκφραση σεξουαλικότητας	Εξαιρετικά ρυθμιζόμενη	Εν μέρει ρυθμιζόμενη
Προγαμιαίο σεξ	Απαγορευμένο και μη αποδεκτό	Εν μέρει ανεκτό
Εξωσυζυγικό σεξ	Απαγορευμένο και μη αποδεκτό	Εν μέρει ανεκτό
Ομοφυλοφιλία	Απαγορευμένη και μη αποδεκτή	Εν μέρει ανεκτή
Παρθενία	Υψηλή αξία	Χαμηλή αξία

Ακόμα και το ενδυματολογικό ύφος αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη σεξουαλική κουλτούρα. Στις παραδοσιακές ισλαμικές κοινωνίες, οι γυναίκες είναι ντυμένες και καλυμμένες από την κορυφή έως τα νύχια. Οι σύγχρονες τάσεις της ευρωπαϊκής και αμερικανικής μόδας, από την άλλη, επιτρέπουν στις γυναίκες να έχουν εκτεθειμένο το μεγαλύτερο μέρος του σώματός τους. Όσοι έχουν επισκεφθεί ευρωπαϊκές χώρες γνωρίζουν ότι σε πολλές δημόσιες παραλίες αρκετές γυναίκες εμφανίζονται γυμνόστηθες.

““ Αν δεν μπορείς να είσαι παρθένος, να είσαι προσεκτικός.””

Ισπανική παροιμία

Παρ' όλα αυτά, οι ετικέτες του τύπου «παραδοσιακός» και «μη παραδοσιακός» ενδέχεται να είναι παραπλανητικές. Πολλοί άνθρωποι που ζουν σε παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες θα μπορούσαν να εκφράσουν στάσεις και συμπεριφορές που είναι συνηθισμένες σε μη παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες, και το αντίστροφο. Η κοινωνικοποίηση της οικογένειας, οι στάσεις, οι εμπειρίες στην εφηβεία και πολλοί άλλοι περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν τη σεξουαλικότητα του ατόμου – συμπεριλαμβανομένων των σκέψεων για το σεξ, τη συχνότητα των σεξουαλικών πράξεων και το είδος των σεξουαλικών δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα, παρά τις προσδοκίες, σχεδόν 70% των Κινέζων ερωτώμενων (παραδοσιακή σεξουαλική κουλτούρα) δεν καταδικάζουν τις εξωσυζυγικές σχέσεις. Αυτό το ποσοστό αποδοχής είναι μεγαλύτερο από

εκείνο που βρέθηκε στις ΗΠΑ. Μια μελέτη που διενεργήθηκε στην Κίνα πολλά χρόνια πριν βρήκε ότι, από τους συμμετέχοντες ηλικίας άνω των 45 ετών, περίπου 25% των αντρών και 10% των γυναικών δήλωσαν ότι είχαν προγαμιαίες σχέσεις, οι περισσότεροι από αυτούς με τους μετέπειτα συζύγους τους. Στη νεότερη ηλικιακή ομάδα, στα άτομα που γίνονταν 20 ετών γύρω στο 1995, το 40% των αντρών και το 25% των γυναικών είχαν προγαμιαίες σχέσεις, οι γυναίκες κατά κανόνα με τους μελλοντικούς συζύγους τους, και οι νεαροί άντρες, που επίσης ανέφεραν ότι είχαν κάνει σεξ, με άλλες φιλενάδες ή με περιστασιακούς συντρόφους (Braverman, 2002). Επιπλέον, σύμφωνα με ερευνητές στην Κινεζική Ακαδημία Κοινωνικών Επιστημών, 60% με 70% των Κινέζων είχαν σεξουαλική εμπειρία πριν από τον γάμο, σε σύγκριση με το 15% που είχε καταγραφεί το 1989 (Global Times 2012). Στη μη παραδοσιακή σεξουαλική κουλτούρα των ΗΠΑ, πολλοί διάσημοι, μεταξύ των οποίων πολιτικοί, αστέρες του θεάματος και διαμορφωτές της κοινής γνώμης, υποστηρίζουν ανοιχτά παραδοσιακές αξίες όπως η παρθενία και η εγκράτεια (Edsall, 1998).

Το να είναι κανείς άντρας, γυναίκα ή διεμφυλικός, από την άποψη των έμφυλων ρόλων, δεν καθορίζει απαραίτητα τη σεξουαλικότητα ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό του. Ο **σεξουαλικός προσανατολισμός** αναφέρεται στην ερωτική ή σεξουαλική έλξη για ανθρώπους ενός συγκεκριμένου φύλου ή γένους.

Ο σεξουαλικός προσανατολισμός στα περισσότερα άτομα τείνει να αναπτύσσεται σταδιακά. Παρά το γεγονός ότι στη συντριπτική πλειονότητα των παιδιών αποδίδεται ένα φύλο κατά τη γέννησή τους και πολλά από αυτά έχουν έντονη την αίσθηση της έμφυλης ταυτότητάς τους, οι μελέτες δείχνουν ότι τα παιδιά ούτε πάντοτε ούτε απαραίτητα έχουν επίγνωση του σεξουαλικού τους προσανατολισμού. Κάποια αναπτύσσουν αυτό τον προσανατολισμό σχετικά νωρίς. Άλλα τον αποκτούν αργότερα. Και ορισμένα τον αλλάζουν σε κάποια δεδομένη στιγμή κατά τη διάρκεια της ζωής τους ή βλέπουν τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό ως μια εξελισσόμενη διεργασία καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Μερικά αποδέχονται αυτή την αβεβαιότητα σε σχέση με τον σεξουαλικό προσανατολισμό τους. Άλλα παλεύουν και υποφέρουν εξαιτίας του.

Ο σεξουαλικός προσανατολισμός είναι ένα συνεχές, με εκείνους που αισθάνονται ασεξουαλικοί να τοποθετούνται στο ένα άκρο του φάσματος και εκείνους που νιώθουν υπερσεξουαλικοί στο άλλο. *Ασεξουαλικότητα*

είναι η έλλειψη σεξουαλικής έλξης για ένα άλλο άτομο και το μειωμένο ενδιαφέρον για σεξουαλική δραστηριότητα. Ασεξουαλικότητα μπορεί επίσης να θεωρηθεί η έλλειψη σεξουαλικού προσανατολισμού του ατόμου. Η ετεροφυλοφιλία μαζί με την ομοφυλοφιλία και την αμφιφυλοφιλία αντιστοιχούν σε τουλάχιστον τρεις βασικές κατηγορίες πάνω στο συνεχές του σεξουαλικού προσανατολισμού. Η **ετεροφυλοφιλία** είναι η ερωτική ή σεξουαλική έλξη που αισθάνεται κάποιος για άτομα του άλλου φύλου ή γένους. **Ομοφυλοφιλία** είναι η ερωτική ή σεξουαλική έλξη ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου ή γένους. Η **αμφιφυλοφιλία** είναι η ερωτική ή σεξουαλική έλξη τόσο για άντρες όσο και για γυναίκες. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, όταν ζητήθηκε από τα άτομα να προσδιορίσουν τα ίδια τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, 72% αυτοτοποθετήθηκαν στο ετεροφυλοφιλικό άκρο της κλίμακας, 4% στο ομοφυλοφιλικό άκρο και 19% δήλωσαν ότι βρίσκονται κάπου ενδιάμεσα (YouGov, 2015).

Στις ΗΠΑ, ο πρώτος ευρέως χρησιμοποιούμενος όρος *ομοφυλόφιλος* αρχικά έφερε αρνητικές υποδηλώσεις, ενώ κατά τη δεκαετία του 1970 αντικαταστάθηκε σταδιακά από τον όρο *γκέι* (*gay*). Οι όροι «γκέι» και «λεσβία» άρχισαν να χρησιμοποιούνται περισσότερο προς το τέλος του 20ού αιώνα. Τα τελευταία χρόνια γίνονται όλο και πιο δημοφιλείς όροι όπως “LGBT” (από τα αρχικά των λέξεων *lesbian*, *gay*, *bisexual* και *transgender*). Αυτός είναι ένας όρος-ομπρέλα ο οποίος καλύπτει τους ανθρώπους που δεν συμβιβάζονται με το φύλο τους, δηλαδή εκείνους των οποίων η έμφυλη ταυτότητα ή η έκφραση του γένους δεν συνάδει με το φύλο που τους αποδόθηκε κατά τη γέννηση. Ορισμένα άτομα που δεν αυτοπροσδιορίζονται ως άντρες ή ως γυναίκες μερικές φορές προτιμούν τον όρο *genderqueer* ή *gender-variant* (θα λέγαμε, *μεταβλητού φύλου*) (APA LGBT, 2015).

Ο τρόπος με τον οποίο προσδιορίζουμε τον εαυτό μας σε ό,τι αφορά το φύλο, το γένος ή τον σεξουαλικό μας προσανατολισμό επηρεάζει σχεδόν κάθε πτυχή της ζωής μας. Η κοινωνία έδινε ανέκαθεν προσοχή στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αποκτούν τη σεξουαλική τους ταυτότητα και εκφράζουν τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό. Σε μια κοινωνία στην οποία οι έμφυλοι ρόλοι είναι αυστηρά προσδιορισμένοι και επιβεβλημένοι, τα άτομα με συμπεριφορά που διαφέρει από τέτοιες νόρμες στοχοποιούνται, απομονώνονται και συχνά καταδιώκονται. Οι σεξουαλικοί προσανατολισμοί έχουν ενσωματωθεί στα επίσημα έθιμα, στη νομοθεσία, ακόμα και στην πολιτική. Βεβαίως, υπάρχουν κοινωνίες στις οποίες

η σεξουαλική ταυτότητα και ο σεξουαλικός προσανατολισμός δεν είναι αυστηρά προσδιορισμένα.

Οι διαφορετικοί πολιτισμοί μπορεί να προάγουν ειδικές στάσεις απέναντι σε συγκεκριμένους τύπους σεξουαλικού προσανατολισμού. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις οι γκέι και οι λεσβίες προσπαθούν να προσαρμοστούν στις παραδοσιακές νόρμες και προσδοκίες. Σύμφωνα με τον ερευνητή Li Yinhe, οι περισσότεροι γκέι άντρες στην Κίνα επιλέγουν τελικά να παντρευτούν γυναίκα. Στην Κίνα οι άντρες υφίστανται μεγάλη κοινωνική πίεση να παντρευτούν και να δημιουργήσουν οικογένεια, ούτως ώστε να κρύψουν τον σεξουαλικό προσανατολισμό τους και να «ταιριάξουν» με τις παραδοσιακές πολιτισμικές νόρμες (Global Times 2012). Οι νόρμες αυτές δεν είναι απλώς αφηρημένες αρχές. Για παράδειγμα, ένας παραδοσιακός κινεζικός γάμος σημαίνει ότι ο άντρας θα ασκεί τα οικογενειακά του καθήκοντα, στα οποία περιλαμβάνεται και η γέννηση αρσενικού απογόνου-κληρονόμου που θα συνεχίσει την οικογενειακή παράδοση, η απόκτηση νύφης (η σύζυγος του γιου) που θα φροντίσει τους γονείς του συζύγου της, καθώς και η γέννηση γιων που θα φροντίσουν για την ευημερία της οικογένειας. Οι παραδοσιακοί κινεζικοί γάμοι σηματοδοτούν επίσης τη διαμόρφωση μιας συμμαχίας ανάμεσα σε δύο ευρύτερες οικογένειες (Lucas et al., 2008).

“Οι καλύτεροι άνθρωποι παντρεύονται τα δύο φύλα που ενυπάρχουν μέσα τους.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) – Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

Υπάρχουν δύο βασικές αντιλήψεις για τις αιτίες της ομοφυλοφιλίας. Σύμφωνα με τη γενετική προσέγγιση, τα άτομα εκδηλώνουν ομοφυλοφιλική συμπεριφορά επειδή αυτή κινητοποιείται γενετικά· ο πολιτισμός έχει μόνο μερική επίπτωση στην ομοφυλοφιλία. Σύμφωνα με την περιβαλλοντική προσέγγιση, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, την ομοφυλοφιλία προκαλούν κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες. Κάποιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, για παράδειγμα, η ομοφυλοφιλία στην αρχαία Ελλάδα συνέβαινε υπό συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Σε αυτές τις συνθήκες περιλαμβάνονται η ισχυρή κοινωνική δια-

στρωμάτωση, η πολυπληθής φτωχή κοινωνική τάξη, το αποκεντρωμένο πολιτικό σύστημα και η απουσία τυπικής εκπαίδευσης (Dickegman, 1993).

Μια ολοκληρωμένη εθνογραφική μελέτη σε 70 προβιομηχανικούς πολιτισμούς αναγνώρισε αρκετές κοινωνικές και ψυχολογικές συνθήκες που μπορεί να συνδέονται με την ομοφυλοφιλία (Barber, 1998). Παρά τις αρχικές προβλέψεις, η ομοφυλοφιλία δεν ήταν συχνότερη σε πολιτισμούς με καταπιεστικές στάσεις απέναντι στο προγαμιαίο σεξ. Οι κοινωνίες που εφάρμοζαν την πολυγαμία (πολλές γυναίκες για έναν σύζυγο) παρουσίαζαν επίσης χαμηλά ποσοστά ομοφυλοφιλίας. Επιπλέον, η συχνότητα της ομοφυλοφιλίας ήταν πολύ χαμηλή στις κοινωνίες των θηρευτών και των τροφουσλλεκτών, όπου το κυνήγι και η συλλογή τροφής, αντίστοιχα, αποτελούν τις κυρίαρχες ανθρώπινες δραστηριότητες. Η ομοφυλοφιλία αυξάνεται στις αγροτικές κοινωνίες και τα ποσοστά της συμβαδίζουν με την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνιών. Η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα συνδέθηκε επίσης με την ομοφυλοφιλία.

Σύμφωνα με μελέτες, η γενική στάση της κοινής γνώμης απέναντι στην ομοφυλοφιλία έχει κοινωνικές και πολιτισμικές ρίζες. Οι χώρες που επιθυμούν την εξάπλωση του εθνικού πληθυσμού είναι λιγότερο ανεκτικές απέναντι στην ομοφυλοφιλία (Ember & Ember, 1990). Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, η ομοφυλοφιλία θεωρούνταν σοβαρό έγκλημα στη ναζιστική Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1930. Πριν από τη δεκαετία του 1990 θεωρούνταν έγκλημα και στη Σοβιετική Ένωση. Και στις δύο εκείνες χώρες, η πληθυσμιακή αύξηση αποτελούσε σημαντικό ιδεολογικό και πολιτικό στόχο, γι' αυτό και οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνταν εγκληματίες και ψυχικά ασθενείς, και τιμωρούνταν αυστηρότατα. Για πολλά χρόνια επίσης η ομοφυλοφιλία στις ΗΠΑ θεωρούνταν ψυχική διαταραχή. Μόλις σχετικά πρόσφατα, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η ανδρική και γυναικεία ομοφυλοφιλία αφαιρέθηκε από τα διαγνωστικά εγχειρίδια ψυχοπαθολογίας (*DSM-IV*, 1994). Στις ΗΠΑ, τα άτομα που διαθέτουν πανεπιστημιακό πτυχίο και μεταπτυχιακό τίτλο, έχουν φιλελεύθερες ιδέες ή ψηφίζουν το κόμμα των Δημοκρατικών τείνουν να εκφράζουν ανοχή απέναντι στην ομοφυλοφιλία. Αντίθετα, οι άνθρωποι χωρίς υψηλή ακαδημαϊκή μόρφωση, που είναι ιδεολογικά συντηρητικοί και υποστηρίζουν τους Ρεπουμπλικάνους τείνουν να είναι λιγότερο ανεκτικοί. Αυτές οι τάσεις φυσικά δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις ατομικές διαφορές στις στάσεις. Εκτός αυτού, οι νεότεροι είναι συνήθως περισσότερο ανεκτικοί από

τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Οι γυναίκες είναι κάπως πιο ανεκτικές απέναντι στην ομοφυλοφιλία σε σύγκριση με τους άντρες, αλλά το χάσμα μεταξύ των δύο ομάδων δεν είναι σημαντικό: λίγο περισσότερο από 50% των γυναικών θεωρούν την ομοφυλοφιλία αποδεκτή συμπεριφορά έναντι ποσοστού που υπερβαίνει ελαφρώς το 40% στους άντρες (Shiraev & Sobel, 2006).

Φύλο και σεξουαλικότητα: Μερικές διαπολιτισμικές ομοιότητες

Οι ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες μπορούν να ανταποκριθούν ερωτικά στον ήπιο πόνο. Ο Betzig (1989) βρήκε ότι η μοιχεία και η στειρότητα (η ανικανότητα σύλληψης παιδιού) αποτελούν το πιο συνήθεις αιτίες διαζυγίου ανά τους πολιτισμούς. Κάποιες διαστάσεις της διαπροσωπικής ελκυστικότητας αντρών-γυναικών εντοπίζονται επίσης με συνέπεια στους διάφορους πολιτισμούς. Για παράδειγμα, χαρακτηριστικά όπως η καλοσύνη, η κατανόηση, η ευφυΐα, η καλή υγεία, η συναισθηματική σταθερότητα, η αξιοπιστία και η ευχάριστη διάθεση θεωρούνται ελκυστικά χαρακτηριστικά για μια γυναίκα σε διαπολιτισμικό επίπεδο. Οι άντρες σε όλο τον κόσμο αντιδρούν πιο αρνητικά από ό,τι οι γυναίκες όταν οι σύντροφοί τους μοιράζονται μαζί τους σεξουαλικές φαντασιώσεις για σεξ με τρίτα πρόσωπα. Οι γυναίκες σε όλο τον κόσμο έχουν περισσότερο άγχος από τους άντρες όταν ο σύντροφός τους φιλάει μια άλλη γυναίκα (Rathus et al., 1993). Πολλές διαστάσεις της μη λεκτικής επικοινωνίας φαίνεται επίσης να είναι οικουμενικές. Για παράδειγμα, τα σενάρια ερωτοτροπίας και φλερτ είναι παρόμοια σε πολλούς πολιτισμούς και χρησιμοποιούνται με σκοπό την επιλογή συντρόφου και την αναπαραγωγή (Aune & Aune, 1994).

Υπάρχουν όμως πολλές εξαιρέσεις στους γενικούς κανόνες. Το φιλί, για παράδειγμα, είναι διαπολιτισμικό φαινόμενο, αλλά είναι άγνωστο σε κάποιους πολιτισμούς στην Αφρική και τη Νότια Αμερική. Το άγγιγμα μπορεί να θεωρείται φυσιολογική πράξη επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο ξένους στις χώρες της Μεσογείου, αλλά θα μπορούσε να είναι εντελώς ανάρμοστο στη Βόρεια Ευρώπη. Η συζυγική πίστη φαίνεται και αυτή να αποτελεί διαπολιτισμική επιταγή. Σε κάποιους λαούς στην Αρκτική όμως

θεωρείται φυσιολογικό και φιλόξενο να προσφέρει ο οικοδεσπότης τη γυναίκα του στον καλεσμένο. Οι άντρες ανά τον κόσμο προτιμούν γυναίκες νεότερες από τους ίδιους, και το αντίστροφο. Μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε 33 χώρες έδειξε ομοιότητες στα προτιμώμενα χαρακτηριστικά ζευγαρώματος ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες, οι οποίοι κατέταξαν ως πρώτο χαρακτηριστικό το «ευγενής και με κατανόηση», ως δεύτερο το «ευφυής», ως τρίτο το «συναρπαστική προσωπικότητα», ως τέταρτο το «υγής» και ως τελευταίο το «θρησκευόμενος/η». Παρά τις συνολικές διαπολιτισμικές ομοιότητες στο φύλο, υπήρξαν μερικές διαφορές στην προτίμηση. Σύμφωνα με την έρευνα, ως πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του συντρόφου του αντίθετου φύλου, σχεδόν οικουμενικά, οι άντρες προτιμούν την «καλή εμφάνιση» στις γυναίκες, ενώ οι γυναίκες επιλέγουν την «καλή οικονομική δυνατότητα» στους άντρες (Buss, 1994).

Συγκριτικά με τους ισπανόφωνους και τους λευκούς νεαρούς άρρενες ηλικίας 14-21 ετών, οι νεαροί μαύροι είναι σεξουαλικά πιο ενεργοί. Περισσότερο από 35% των μαύρων αναφέρουν έξι ή περισσότερους σεξουαλικούς συντρόφους κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Τα ποσοστά στους νεαρούς ισπανόφωνους και στους νεαρούς λευκούς είναι 12 μονάδες χαμηλότερα. Οι νεαρές Αφροαμερικανές ξεκινούν τη σεξουαλική τους ζωή νωρίτερα από τις λευκές γυναίκες. Ωστόσο, εάν ληφθούν υπόψη οι διαφορές κοινωνικής τάξης, τότε δεν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες. Και οι δύο ομάδες επηρεάζονται το ίδιο από τη σεξουαλική κακοποίηση (Watt, 1990).

Δεδομένα που συλλέχθηκαν από μεγάλο αριθμό χωρών στην Αφρική, την Ασία, τη Νότια Αμερική και την Ευρώπη (Neto et al., 2000) έδειξαν ότι οι περισσότεροι άνθρωποι διέρχονται παρόμοια στάδια στις ρομαντικές σχέσεις. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Μελέτη για τις Σεξουαλικές Στάσεις και Συμπεριφορές, άντρες και γυναίκες σε όλο τον κόσμο βιώνουν παρόμοια σεξουαλικά προβλήματα που σχετίζονται με τη γήρανση. Η μελέτη, που βασίστηκε σε διά ζώσης και τηλεφωνικές συνεντεύξεις με 27.500 άντρες και γυναίκες από 30 χώρες σε όλο τον κόσμο, βρήκε ότι το πιο συνηθισμένο πρόβλημα στους άντρες ήταν η στυτική δυσλειτουργία, η οποία επιδεινώνεται με την ηλικία. Τα συνηθέστερα προβλήματα στις γυναίκες ήταν η έλλειψη ενδιαφέροντος για το σεξ και η ανικανότητα να φτάσουν σε οργασμό (Laumann, 2002).

Οι πολιτισμικοί κανόνες και αποκρίσεις αλλάζουν με την πάροδο του

χρόνου. Πριν από όχι πολύ καιρό, ο αυνανισμός θεωρούνταν ευρέως μια μορφή παθολογικής συμπεριφοράς, ακόμα και σοβαρό χρόνιο πρόβλημα που απαιτούσε θεραπευτική παρέμβαση, ενώ μερικές φορές επέσυρε σωματική τιμωρία. Σε δημοσιεύσεις και ομιλίες τους μόλις πριν από μερικές δεκαετίες, γιατροί, ψυχολόγοι και ψυχίατροι αντιμετώπιζαν τον αυνανισμό και την ομοφυλοφιλία ως μορφές εκφυλισμού και παθολογίας. Συνολικά, οι παγκόσμιες αλλαγές στην εκπαίδευση, στους κοινωνικούς κανόνες, στην τεχνολογία της πληροφορίας και στα ταξίδια έχουν αλλάξει πολλές παραδοσιακές απόψεις για την ανθρώπινη σεξουαλικότητα και τις σεξουαλικές πρακτικές.

▲ Άσκηση 7.1

Το χιούμορ συχνά μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα τον εαυτό μας. Η ακόλουθη άσκηση μπορεί να μας δείξει ότι η σεξουαλικότητα είναι πολιτισμικό φαινόμενο. Ο τρόπος με τον οποίο βλέπουμε τον εαυτό μας και τους άλλους εξαρτάται συχνά από το σημείο από το οποίο ξεκινάμε να κάνουμε τις κρίσεις μας.

Ο Τικ είναι 18. Ο Τιλ είναι 18. Και οι δύο είναι αλλοδαποί φοιτητές, και οι δύο πρωτοετείς, και οι δύο πρόκειται να σπουδάσουν στο Πανεπιστήμιο City της Νέας Υόρκης. Τα δίδακτρα έχουν καταβληθεί, τα συγγράμματα έχουν αγοραστεί και τα κλειδιά των δωματίων τους βρίσκονται ήδη στις τσέπες των δύο νεαρών αγοριών. Η νέα τους ζωή έχει αρχίσει.

Ο Τικ μεγάλωσε σε ένα μικρό νησί του Ατλαντικού. Οι άνθρωποι εκεί δεν γνωρίζουν τίποτε για το φιλί. Η γύμνια απαγορεύεται αυστηρά. Οι άνθρωποι έχουν DVD, ωστόσο στο νησί δεν υπάρχουν διαθέσιμες ταινίες ερωτικού περιεχομένου. Οι προγαμιαίες σχέσεις τιμωρούνται. Άντρες και γυναίκες πιστεύουν ότι οι σεξουαλικές εμπειρίες μειώνουν την ενέργειά τους και είναι επιβλαβείς για την υγεία τους. Οι άνθρωποι δεν μιλούν καν για το σεξ. Από τη στιγμή που ένα ζευγάρι παντρευτεί, ο άντρας και η γυναίκα επιτρέπεται να κάνουν σεξ μόνο μία φορά την εβδομάδα, το βράδυ, και όσο πιο γρήγορα γίνεται. Και οι δύο σύντροφοι θα πρέπει να φορούν πιτζάμες και να μην κοιτάζουν ο ένας τον άλλο. Ο γυναικείος οργασμός είναι σπάνιος και θεωρείται κάτι το αφύσικο. Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση απαγορεύεται από τον νόμο.

Ο Τιλ μεγάλωσε σε ένα μικρό νησί του Ειρηνικού. Τα παιδιά σε αυτό το νησί, κορίτσια και αγόρια, μαθαίνουν για το σεξ από την ηλικία των 7 ετών. Η γύμνια είναι απολύτως αποδεκτή. Στην ηλικία των 13 ετών τα αγόρια υποβάλλονται σε μια ειδική τελετή για την είσοδό τους στην ενήλικη σεξουαλική ζωή. Τα κορίτσια υποβάλλονται στην ίδια τελετή σε ηλικία 15 ετών. Κάθε νεαρός άντρας και κάθε νεαρή γυναίκα σε αυτή την ηλικία έχει έναν ενήλικο σεξουαλικό σύντροφο του αντίθετου φύλου, ο οποίος τους διδάσκει πώς να είναι επαρκείς στο σεξ. Μετά από εκπαίδευση ενός χρόνου, οι νεαροί και οι νεαρές επιτρέπεται να κάνουν σεξ χωρίς επίβλεψη. Οι ενήλικες κάνουν σεξ σχεδόν κάθε μέρα, συχνά σε δημόσια μέρη.

Αφού πέρασε ένας μήνας από τότε που έφτασαν στις ΗΠΑ, ο Τικ και ο Τιλ αποφάσισαν να γράψουν γράμματα σε κάποιους στενούς φίλους πίσω στην πατρίδα τους για τις εμπειρίες τους από τη σεξουαλική κουλτούρα στις ΗΠΑ. Συντάξτε δύο σύντομες επιστολές για λογαριασμό των δύο αγοριών και συγκρίνετέ τις. Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε αυτούς τους νεαρούς άντρες να προσαρμοστούν στην κουλτούρα των ΗΠΑ; Σκεφτείτε συγκεκριμένες προτάσεις και καταγράψτε τις. Έπειτα μοιραστείτε τις με τους συμφοιτητές σας μέσα στο αμφιθέατρο, εφόσον αυτό θεωρείται πρόπο.

▲ Ανακεφαλαίωση

- Κίνητρο είναι κάθε συνθήκη –συνήθως εσωτερική– που κινητοποιεί, ενεργοποιεί ή διατηρεί τη στοχοθετημένη συμπεριφορά του ατόμου. Πολλές ενδιαφέρουσες και αξιόλογες ιδέες για τη φύση των ανθρωπινων κινήτρων εμφανίζονται στις κλασικές εργασίες επιφανών κοινωνικών επιστημόνων. Οι θεωρίες της κοινωνιοβιολογίας ισχυρίζονται ότι οι γενικοί βιολογικοί νόμοι της εξέλιξης είναι απόλυτα κατάλληλοι για να εξηγήσουν τα ανθρώπινα κίνητρα. Οι θεωρίες των κοινωνικών ενστίκτων δίνουν έμφαση στον ουσιαστικό και οικουμενικό ρόλο των βασικών ενστίκτων –τα οποία είναι παρόμοια τόσο στους ανθρώπους όσο και στα ζώα– ως κινήτρων της συμπεριφοράς. Η κοινωνιολογική προσέγγιση τονίζει τον σημαντικό ρόλο των κοινωνικών παραγόντων –για παράδειγμα, των αξιών και της οικονομικής ανισότητας– στον καθορισμό της συμπεριφοράς του ατόμου.

- Υπάρχουν πολλές ψυχολογικές θεωρίες για τα κίνητρα. Οι θεωρίες της ενόρμησης στρέφουν την προσοχή τους στις ανάγκες, τις καταστάσεις κινητοποίησης που προκαλεί η βιολογική ή ψυχολογική στέρηση. Οι θεωρίες της διέγερσης των κινήτρων υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να διατηρούν βέλτιστα επίπεδα διέγερσης τροποποιώντας ενεργά την έκθεσή τους σε διεγερτικά ερεθίσματα. Η ψυχανάλυση δίνει έμφαση στη σημασία των ασυνείδητων διεργασιών. Οι ανθρωπιστικές θεωρίες εστιάζουν στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ατομική επιλογή και την αυτοαξία. Οι γνωστικοί ψυχολόγοι διατείνονται ότι έχουμε επίγνωση των προτύπων σκέψης μας και γι' αυτό μπορούμε να ελέγξουμε τα κίνητρα και την έκδηλη συμπεριφορά μας.
- Γενικά, οι περισσότερες θεωρίες δίνουν έμφαση στην οικουμενική φύση των ανθρώπινων κινήτρων που επηρεάζεται από ποικίλους περιβαλλοντικούς παράγοντες. Αυτοί οι παράγοντες αποτελούν προϊόν ιστορικών, θρησκευτικών, πολιτικών, πολιτισμικών και κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων.
- Τυπικά, οι πολιτισμικοί κανόνες και οι παραδόσεις ρυθμίζουν την πείνα. Οι πολιτισμοί θεμελιώνουν πολιτισμικά σχετιζόμενες διατροφικές συνήθειες που καθορίζουν τι θεωρείται νόστιμο και τι άνοστο, και επιβάλλουν κοινωνικές απαγορεύσεις-ταμπού για συγκεκριμένες τροφές και διατροφικά προϊόντα. Οι διατροφικές διαταραχές είναι πιο συνηθισμένες σε νεαρές λευκές γυναίκες στις βιομηχανικές κοινωνίες συγκριτικά με τις συνομήλικές τους στις μη δυτικές κοινωνίες.
- Τα κίνητρα επίτευξης αποκτώνται από το άτομο και επηρεάζονται από τον πολιτισμό του. Σε εθνικό επίπεδο, υπάρχει ισχυρή σχέση ανάμεσα στα ατομικά κίνητρα επίτευξης και στην οικονομική ανάπτυξη. Υπάρχουν όμως κίνητρα επίτευξης «ατομικά» και «κοινωνικά» προσανατολισμένα. Το πρώτο είδος είναι συνηθισμένο στους δυτικούς πολιτισμούς. Το δεύτερο εμφανίζεται περισσότερο στις νοτιοδυτικές ασιατικές χώρες, στη Νότια Κορέα, στην Ιαπωνία και ίσως σε άλλους συλλογικούς πολιτισμούς.
- Δεν υπάρχουν χώρες ή πολιτισμοί στους οποίους να μην εμφανίζεται επιθετική συμπεριφορά. Οι παράγοντες πίσω από τα κίνητρα επιθετικότητας είναι πολλοί: βιοχημικοί, νευροφυσιολογικοί, κοινωνικοοικονομικοί, ψυχολογικοί και πολιτικοί. Οι πολιτισμοί έχουν διαφορετικά όρια ανοχής απέναντι στις διάφορες πράξεις βίας και επιθετικότητας.

Η φτώχεια, η έλλειψη ευκαιριών, οι εμπειρίες κοινωνικοποίησης, το ιστορικό και άλλοι παράγοντες συμβάλλουν στη βία.

- Τα σεξουαλικά κίνητρα βεβαίως ρυθμίζονται, τουλάχιστον εν μέρει, από την ανθρώπινη φυσιολογία, ο πολιτισμός όμως είναι αυτός που καθορίζει τις ποικίλες μορφές της εμπειρίας και τις συμπεριφορικές εκδηλώσεις του. Υπάρχουν παραδοσιακές και μη παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες που επιβάλλουν είτε περιοριστικούς είτε επιτρεπτικούς κανόνες σεξουαλικότητας. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός, όπως για παράδειγμα η ομοφυλοφιλία, καθώς και διάφορες μορφές σεξουαλικών διαταραχών συνδέονται με τις εκάστοτε κοινωνικές πρακτικές και αξίες.

▲ Βασικοί Όροι

Ανάγκη (Need): Μια κατάσταση κινητοποίησης που προκαλείται από φυσιολογική αποστέρηση (όπως η έλλειψη τροφής ή νερού).

Ανάγκη για επίτευξη (Need for achievement): Μια κοινωνική ανάγκη που ωθεί τους ανθρώπους να αγωνίζονται διαρκώς για αριστεία και επιτυχία.

Ατομικιστικά κίνητρα επιτυχίας (Individualist-Success Motivation): Είδος κινήτρων επίτευξης που επηρεάζουν τις στάσεις και τις πράξεις ενός ατόμου και το κατευθύνουν προς την επίτευξη προσωπικών στόχων.

Αυτοπραγμάτωση (Self-actualization): Ένα ύστατο επίπεδο ψυχολογικής ανάπτυξης στο οποίο οι άνθρωποι αγωνίζονται να πραγματώσουν τη μοναδικά ανθρώπινη δυνατότητά τους να επιτύχουν όλα αυτά για τα οποία είναι ικανοί.

Αυτοτελής προσωπικότητα (Autotelic Personality): Ο όρος περιγράφει ένα άτομο το οποίο τείνει να εμπλέκεται σε δραστηριότητες που είναι από τη φύση τους ανταποδοτικές και δεν συνδέονται απαραίτητα με υλικούς στόχους, όπως τα χρήματα, η φήμη ή η ανώτερη κοινωνική θέση.

Εμπειρίες αιχμής (Peak Experiences): Περιοδικά και έντονα επεισόδια ευτυχίας, αισιοδοξίας, εσωτερικής αρμονίας και δημιουργικότητας.

Ενόρμηση (Drive): Μια εσωτερική κατάσταση διέγερσης που ωθεί έναν οργανισμό στην ικανοποίηση κάποιας βιολογικής ανάγκης.

Εξωτερικά κίνητρα (Extrinsic Motivation): Είδος κινήτρων που εμπλέκουν

τους ανθρώπους σε διάφορες δραστηριότητες με στόχο μια συγκεκριμένη αμοιβή.

Επιθετικά κίνητρα (Aggressive Motivation): Η επιθυμία να βλάψουμε ή να τραυματίσουμε άλλους.

Εσωτερικά κίνητρα (Intrinsic Motivation): Είδος κινήτρων που ωθούν τους ανθρώπους σε διάφορες δραστηριότητες χωρίς προφανή ανταμοιβή, πέρα από την ευχαρίστηση και την ικανοποίηση της ίδιας της δραστηριότητας.

Ετεροφυλοφιλία (Heterosexuality): Μια ερωτική ή σεξουαλική έλξη για άτομα του αντίθετου φύλου ή γένους.

Θεωρίες της διέγερσης (Arousal Theories): Θεωρίες των κινήτρων που βασίζονται στην υπόθεση ότι οι άνθρωποι προσπαθούν να διατηρήσουν βέλτιστα επίπεδα διέγερσης τροποποιώντας ενεργά την έκθεσή τους σε διεγερτικά ερεθίσματα.

Κίνητρα (Motivation): Η ψυχολογική διεργασία που διεγείρει, κατευθύνει και διατηρεί μια συμπεριφορά.

Κομφουκιανός εργασιακός δυναμισμός (Confucian Work Dynamism): Πολιτισμικό σύνδρομο που εκδηλώνεται με τη μορφή της επιμονής στην επίτευξη οικονομικών στόχων, κοινωνικής σταθερότητας, ενθάρρυνσης της σύνεσης και της αποταμίευσης, καθώς και προαγωγής της νομιμοφροσύνης και της εμπιστοσύνης με έμφαση στην ντροπή.

Ομοφυλοφιλία (Homosexuality): Μια ερωτική ή σεξουαλική έλξη ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου ή γένους.

Σεξουαλικά κίνητρα (Sexual motivation): Είδος κινήτρων που ωθούν ένα άτομο σε σεξουαλική δραστηριότητα.

Σεξουαλική κουλτούρα (Sex culture): Ένα σύνολο προδιαγραφών, πεποιθήσεων, συμβόλων και κανόνων αναφορικά με τη σεξουαλικότητα και την έκφρασή της.

Σεξουαλικός προσανατολισμός (Sexual orientation): Η ερωτική ή σεξουαλική έλξη για ανθρώπους ενός συγκεκριμένου φύλου ή γένους.

Συλλογικά κίνητρα επιτυχίας (Collectivist-Success Motivation): Είδος κινήτρων επίτευξης που ωθούν ένα άτομο να συνδεθεί με άλλους. Η συμβολή του ατόμου θεωρείται εν γένει ευεργετική για τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας ή κοινωνίας.

Φύλο (Sex): Τα ανατομικά και βιολογικά χαρακτηριστικά ή γνωρίσματα αντρών και γυναικών.

Ανθρώπινη Ανάπτυξη και Κοινωνικοποίηση

“Ο άνθρωπος γεννιέται βάρβαρος και υπερβαίνει το κτήνος μέσα του μόνο με τον πολιτισμό.”

Baltasar Gracian (1601-1658) - Ισπανός συγγραφέας και ιησουΐτης ιερέας

“Όποιος ανοίγει ένα σχολείο, κλείνει μια φυλακή.”

Victor Hugo (1802-1885) - Γάλλος ποιητής και συγγραφέας

ΚΑΘΩΣ Η ΛΙΝ ΕΒΓΑΙΝΕ από το κατάστημα, γνώριζε ήδη ότι ο τετράχρονος γιος της ήταν κακόκεφος. Όλη τη μέρα έκανε τα πάντα για να την εκνευρίσει. Πρώτα επέλεξε να μη φάει το πρωινό του και μετά έχυσε τον χυμό του πάνω στο χαλί. Αρνήθηκε κατηγορηματικά να φορέσει το κόκκινο μπουφάν του και προσπαθούσε διαρκώς να λύσει τη ζώνη ασφαλείας στο κάθισμα του αυτοκινήτου. Από τη στιγμή που έφτασαν στο εμπορικό κέντρο, γκρίνιαζε επί είκοσι λεπτά και ζητούσε επίμονα να πάνε αμέσως στο μαγαζί με τα παιχνίδια. Η υπομονή της Λινη τελικά εξαντλήθηκε όταν ο γιος της έφυγε από κοντά της και άρχισε να μαζεύει νομίσματα από το σιντριβάνι. Η Λιν τον τράβηξε έξω και του έριξε τρεις-τέσσερις ξυλιές. Ο γιος της στην αρχή αντέδρασε με μια σύντομη και σιωπηλή παύση γεμάτη αμηχανία. Αμέσως μετά έβγαλε μια σπαραχτική κραυγή που ακούστηκε σε όλο το εμπορικό κέντρο. Δάκρυα κύλησαν στα μάγουλά του. «Αυτό είναι απαράδεκτο.

Δεν μπορείς να φέρεσαι έτσι στο παιδί σου!» σχολίασε δυνατά μια περαστική γυναίκα κοιτάζοντας προς το μέρος της Λιν. «Δεν πρέπει να το κάνετε αυτό, κυρία», ψέλλισε μια άλλη γυναίκα. «Τουλάχιστον όχι σε δημόσιο χώρο». Η Λιν δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί αυτοί οι άγνωστοι άνθρωποι αντέδρασαν με τέτοιο τρόπο. Είχε μεταναστεύσει από την Καμπότζη στις ΗΠΑ πριν από δύο χρόνια, και έως εκείνη τη στιγμή κανείς δεν την είχε επικρίνει για κάτι. Τι έκανε τώρα που αναστάτωσε αυτούς τους ανθρώπους; Οι παραδοσιακές πρακτικές ανατροφής των παιδιών στην Καμπότζη επιτρέπουν τις ξυλιές. Επιπλέον, αυτός ο τύπος σωματικής τιμωρίας αποτελεί ένα βασικό συστατικό της διαδικασίας μάθησης των παιδιών στην πατρίδα της· και όσο για την εξουσία των γονέων στην οικογένεια, αυτή σπάνια αμφισβητείται.

Η διευρυμένη οικογένεια, η τοπική κοινότητα και η βουδιστική θρησκεία εγκρίνουν την πειθαρχία στην οικογένεια. Μια μελέτη βρήκε ότι οι γονείς στη Νοτιοανατολική Ασία σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50% ανέφεραν ότι κάποια στιγμή είχαν επιβάλει σωματική τιμωρία στα παιδιά τους (Tajima & Harachi, 2010). Η ίδια μελέτη όμως διαπίστωσε για τις οικογένειες των μεταναστών ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων και η διάρκεια παραμονής τους στη χώρα υποδοχής ήταν συνδεδεμένα με τη μείωση της σωματικής τιμωρίας στα παιδιά τους. Παγκοσμίως, θεωρείται ότι ο πλούτος και η εκπαίδευση αλλάζουν τις στάσεις των γονέων για τη χρήση σωματικής βίας στα παιδιά τους. Ίσως η ανοιχτή αντιπαράθεση των ιδεών, η οποία συνήθως χαρακτηρίζει άτομα υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης, να κάνει τους γονείς να βλέπουν τη σωματική τιμωρία ως μη αποτελεσματική μέθοδο πειθαρχίας. Ταξιδεύοντας και μιλώντας με γονείς από διάφορες χώρες στον κόσμο, μπορεί κανείς να τους ακούσει να αναστενάζουν και να αναπολούν με νοσταλγία τις παλιές, πιο παραδοσιακές εποχές, που τα παιδιά ήταν πιο «πειθαρχημένα», και να παραπονιούνται για το ότι οι γονείς δεν τιμωρούν πλέον τα παιδιά τους. Ένας γονιός είπε μάλιστα ότι αυτό που λείπει σήμερα από τα παιδιά είναι ο «φόβος»: ο φόβος της σωματικής τιμωρίας, που χαράσσεται βαθιά μέσα στην ψυχή του παιδιού, ωφελεί στη διαπαιδαγώγησή του, υποστήριξε. Τι πιστεύετε ότι είναι καλό για την ανάπτυξη του χαρακτήρα ενός παιδιού: ένας υπερβολικά επιτρεπτικός γονέας, ένας υπερβολικά αυταρχικός γονέας ή κάτι ανάμεσα στα δύο;

Ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση

Οι ψυχολόγοι κάνουν διάκριση μεταξύ ανθρώπινης ανάπτυξης και κοινωνικοποίησης. Ως **ανθρώπινη ανάπτυξη** ορίζονται οι αλλαγές στη σωματική, ψυχολογική και κοινωνική συμπεριφορά, τις οποίες βιώνει το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του – από τη σύλληψη έως τον θάνατο. **Κοινωνικοποίηση** είναι η διεργασία μέσα από την οποία το άτομο γίνεται μέλος ενός συγκεκριμένου πολιτισμού και αποκτά τις αξίες και τις συμπεριφορές του. Βεβαίως, υπάρχει επικάλυψη μεταξύ ανθρώπινης ανάπτυξης και κοινωνικοποίησης, και καμία από αυτές δεν σταματά στην ηλικία των 18 ετών, ούτε καν σε αυτή των 25. Και οι δύο είναι διά βίου διεργασίες που χαρακτηρίζονται από επιταχύνσεις και επιβραδύνσεις, αλλαγές στην κατεύθυνση, απότομες μεταβάσεις και μακροπρόθεσμες μεταβολές. Η ανθρώπινη ανάπτυξη έχει να κάνει όχι μόνο με αύξηση, αλλά επιπλέον με φθορά και τροποποίηση.

Η Ψυχολογία ως επιστημονικός κλάδος άρχισε να μελετά την ανθρώπινη ανάπτυξη και την κοινωνικοποίηση περισσότερο από 110 χρόνια πριν. Κάποιοι ψυχολόγοι, όπως θα δούμε παρακάτω στο κεφάλαιο, πίστευαν ότι υπάρχουν σχεδόν οικουμενικοί μηχανισμοί στην ανάπτυξη του ατόμου και έβλεπαν τις πολιτισμικές επιδράσεις ως «εξωτερικούς» παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά και την εμπειρία. Άλλοι ανέδειξαν τον πολιτισμικό σχετικισμό και τη σημασία των διαφορετικών πρακτικών κοινωνικοποίησης (Edwards & Bloch, 2010). Μια πρώιμη θεμελιώδης συγκριτική μελέτη, που έμεινε γνωστή ως *The Six Cultures Study of Socialization* (*Η Μελέτη της Κοινωνικοποίησης των Έξι Πολιτισμών*), ξεκίνησε το 1954 και περιέλαβε ερευνητές από τρία πανεπιστήμια (Harvard, Yale και Cornell). Οι επιλεγμένες χώρες ήταν οι ΗΠΑ, το Μεξικό, η Ιαπωνία, η Ινδία, οι Φιλιππίνες και η Ουγκάντα (LeVine, 2010· Whiting, 1963). Αυτή ήταν μόνο η αρχή μιας μακράς διαπολιτισμικής μελέτης στην ανθρώπινη ανάπτυξη, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Θα ξεκινήσουμε με μια επισκόπηση των επιπτώσεων του πολιτισμού στην ανάπτυξη και στην κοινωνικοποίηση, και στη συνέχεια –προτού περιγράψουμε τα συγκεκριμένα στάδια της ζωής– θα στρέψουμε την προσοχή μας σε αρκετές ειδικές ψυχολογικές θεωρίες για την ανάπτυξη.

Ποιότητα ζωής και ανάπτυξη του παιδιού

Η συνολική ποιότητα ζωής –η διαθεσιμότητα τροφής και άλλων προϊόντων, η σωματική και οικονομική ασφάλεια, το είδος των συνθηκών διαβίωσης, η ποιότητα εκπαίδευσης και φροντίδας υγείας, η παρουσία ή απουσία βίας στην οικογένεια ή στη γειτονιά και μια σειρά άλλων παραγόντων– επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξη του ατόμου. Οι χώρες ποικίλλουν ως προς τη συνολική πληθυσμιακή πυκνότητα και τον αριθμό των μελών της άμεσης οικογένειας. Ένα νοικοκυριό με δύο ενήλικες που ζουν με τα παιδιά τους είναι συνηθισμένο σε δυτικού τύπου κοινωνίες, όπως ο Καναδάς, η Σουηδία και η Αυστραλία, ενώ μια μεγάλη εκτεταμένη οικογένεια, όπου γονείς, παιδιά, παππούδες και γιαγιάδες, ξαδέρφια, ακόμα και κάποιοι μακρινοί συγγενείς ζουν στο ίδιο σπίτι, είναι συνηθισμένη σε μη δυτικές χώρες, όπως το Πακιστάν, η Ρουάντα και η Ινδονησία. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα και οι κοινωνικοοικονομικές βελτιώσεις επηρεάζουν τη σύνθεση της οικογένειας (Berry, 1997). Η μετανάστευση αποτελεί επίσης έναν σημαντικό παράγοντα που αλλάζει εκ θεμελίων οικογενειακές παραδόσεις αιώνων. Στις διαπολιτισμικές μελέτες είναι εξαιρετικά σημαντικό να διακρίνουμε μεταξύ των γενεών των μεταναστών επειδή, μεταξύ άλλων, είναι πιθανό να διαφέρουν από κοινωνικοοικονομική άποψη (Schwartz et al., 2010). Μια σημαντική εξέλιξη της περασμένης δεκαετίας ήταν η παγκόσμια μείωση στα ποσοστά γονιμότητας. Οι γενικές δημογραφικές τάσεις στην Ευρώπη, τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική και την Ασία δείχνουν εντυπωσιακά χαμηλά ποσοστά γονιμότητας (Winter & Teitelbaum, 2013).

Ο πλούτος και η πρόσβαση σε αυτόν είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την κοινωνικοποίηση. Μια μελέτη σε 799 φοιτητές στην Ελλάδα, την Κύπρο, την Ολλανδία, τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία εξέτασε τη σχέση των οικογενειακών δεσμών με τη δομή της οικογένειας, αλλά δεν διαπίστωσε ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των οικογενειών στα δείγματα των διαφορετικών χωρών σε ό,τι αφορούσε τη συναισθηματική οικειότητα, τη γεωγραφική εγγύτητα με τους συγγενείς και τη συχνότητα των τηλεφωνικών επαφών (Georgas et al., 1997). Όταν όμως αναλύθηκαν οι εκτεταμένες οικογένειες, βρέθηκαν διαφορές ανάμεσα στις εν γένει πλούσιες ατομικιστικές κοινωνίες (Ολλανδία, Μεγάλη Βρετανία και Γερμανία) και στις λιγότερο πλούσιες συλλογικές κοινωνίες

(Ελλάδα και Κύπρος). Οι εκτεταμένες οικογένειες στο τελευταίο δείγμα βρίσκονταν συναισθηματικά και γεωγραφικά πιο κοντά μεταξύ τους από ό,τι οι οικογένειες που ανήκαν στα ατομικιστικά δείγματα.

Η πρόσβαση σε πόρους και εκπαιδευτικές ευκαιρίες είναι πιθανό να παρέχει ένα πλεονεκτικό περιβάλλον για την ανάπτυξη του παιδιού. Σε μια κλασική μελέτη, ο Vygotsky (1932) έδειξε ότι η καθοδηγούμενη αλληλεπίδραση με έναν πιο πεπειραμένο σύντροφο προάγει τη διανοητική ανάπτυξη του παιδιού. Οι γονείς μεσαίας τάξης απαντούν στις ερωτήσεις των παιδιών τους δίνοντας πιο λεπτομερείς εξηγήσεις συγκριτικά με τους γονείς από χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, οι οποίοι είναι γενικά λιγότερο μορφωμένοι (βλ. Κεφάλαιο 5). Μια μελέτη έδειξε ότι οι Μεξικανές μητέρες από χαμηλές κοινωνικοοικονομικές ομάδες –σε αντίθεση με τις μητέρες από άλλες οικογένειες– επιστράτευαν με τα παιδιά τους πιο συχνά την απτική αλληλεπίδραση, όπως το άγγιγμα και την ώθηση, από ό,τι χρησιμοποιούσαν λεκτικά μέσα (Zepeda, 1985). Σε πολλές κοινότητες της εργατικής τάξης των ΗΠΑ, καθώς και σε προβιομηχανικές κοινότητες στην Αφρική και στα νησιά του Ειρηνικού, οι γονείς δείχνουν μικρή προθυμία να διδάξουν οι ίδιοι τα παιδιά τους και τείνουν να υποθέτουν ότι τα παιδιά μπορούν να μάθουν μόνα τους κάποια πράγματα (Rogoff, 1990).

Η φτώχεια μπορεί να επηρεάσει άμεσα τις σχέσεις στην οικογένεια. Στις προβιομηχανικές και στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομικά κοινωνίες, εν μέρει λόγω της περιορισμένης πρόσβασης σε πόρους, η στενή συνεργασία εντός των οικογενειών γίνεται οικονομική αναγκαιότητα (βλ. Κεφάλαιο 1).

Κανόνες, έθιμα και παιδική φροντίδα

Η ανάπτυξη και η κοινωνικοποίηση εξαρτώνται από τους ανθρώπους με τους οποίους αλληλεπιδρά το παιδί, από τα μέρη όπου περνούν χρόνο μαζί, καθώς και από τους ρόλους που το παιδί παίζει (Whiting & Whiting, 1975). Οι ενήλικες αναθέτουν στα παιδιά κάποιους ρόλους, ενώ τους απαγορεύουν άλλους. Για παράδειγμα, οι διαπολιτισμικές διαφορές στη συμπεριφορά αγοριών και κοριτσιών μπορεί να οφείλονται εν μέρει στους διαφορετικούς ρόλους που τους αναθέτουν οι ενήλικες. Τα κορίτσια είναι πιθανότερο να παραμένουν στο σπίτι και να ασχολούνται με δραστηριό-

τητες παιδικής φροντίδας από ό,τι τα αγόρια (Whiting & Edwards, 1988). Τα παιχνίδια με έντονη σωματική δράση (όπως η πάλη, το κυνηγητό, το γαργαλητό) είναι συνηθισμένη δραστηριότητα των παιδιών σε όλους τους πολιτισμούς. Ωστόσο, στις παραδοσιακές μουσουλμανικές χώρες, τα κορίτσια σπάνια ενθαρρύνονται από τους γονείς τους να εμπλακούν σε τέτοια παιχνίδια (Ahmed, 2002).

Υπάρχουν ομοιότητες στα πρότυπα κοινωνικής στήριξης από παιδιά, συζύγους, συγγενείς και φίλους. Συγκριτικές μελέτες ωστόσο εντοπίζουν έναν αριθμό εθνικών και πολιτισμικών διαφορών. Για παράδειγμα, το λίκνισμα του μωρού ή το πιπίλισμα του αντίχειρα στα παιδιά αποδοκιμάζονται από τις λευκές Νοτιοαφρικανές μητέρες, ενώ για τις γηγενείς Αφρικανές μητέρες μια τέτοια συμπεριφορά είναι απολύτως φυσιολογική. Οι Αμερικανίδες μητέρες ανταποκρίνονται πιο πρόθυμα στα κάλεσμα των βρεφών τους όταν αυτά παίζουν με φυσικά αντικείμενα. Οι Γιαπωνέζες μητέρες, από την άλλη, ανταποκρίνονται περισσότερο όταν τα βρέφη τους παίζουν μαζί τους. Οι Ιάπωνες γονείς, σε αντίθεση με τους Αμερικανούς ομολόγους τους, σπάνια αφήνουν τα παιδιά τους σε νταντάδες. Τα παιδιά στην Ιαπωνία μαθαίνουν πώς να αλληλεπιδρούν με άλλους ενήλικες, γεγονός που μπορεί να εξηγήσει γιατί εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά άγχους συγκριτικά με τα αγόρια και τα κορίτσια στις ΗΠΑ όταν οι γονείς τους δεν είναι παρόντες (Bornstein & Tamis-LeMonda, 1989). Μελέτες στην επικοινωνία γονέα-παιδιού έδειξαν ότι Γάλλοι και Ιταλοί γονείς και παιδιά αλληλεπιδρούσαν περισσότερο από ό,τι οι ομολογοί τους από τη Γερμανία (Best, 1994). Μια υπερβολή στην έκφραση ευγνωμοσύνης κάποιου θεωρείται φυσιολογική, ακόμα και αναμενόμενη στους αραβικούς πολιτισμούς (Triandis, 1994). Κορίτσια και αγόρια στις ΗΠΑ στέλνουν συνήθως ευχαριστήριες κάρτες στους προσκεκλημένους της γιορτής γενεθλίων τους. Αυτή η παράδοση είναι άγνωστη στη Ρωσία, στην Ουκρανία, στην Αρμενία και σε πολλές άλλες χώρες.

Οι πολιτισμικές παραδόσεις της συλλογικότητας συσχετίζονται θετικά με το αυταρχικό ύφος γονικής φροντίδας, το οποίο βασίζεται σε αυστηρές απαιτήσεις, έλεγχο της συμπεριφοράς και επιβολή κυρώσεων (Rudy & Grusec, 2001). Με άλλα λόγια, στους κατ' εξοχήν συλλογικούς πολιτισμούς οι περισσότεροι γονείς χρησιμοποιούν αυταρχικές μεθόδους, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στους ατομικιστικούς πολιτισμούς. Φυσικά πρέπει να καταλάβουμε ότι, πέραν της συλλογικότητας, υπάρχουν και

πολλοί άλλοι κοινωνικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην υιοθέτηση αυταρχικών μεθόδων, όπως είναι ο πολιτικός απολυταρχισμός, η έλλειψη μόρφωσης, η κοινωνική αστάθεια και οι εκπαιδευτικές παραδόσεις. Για παράδειγμα, οι Ρώσοι έφηβοι αντιλαμβάνονται τους γονείς και τους δασκάλους τους ως περισσότερο ελεγκτικούς από ό,τι οι Αμερικανοί φοιτητές (Chirkov & Ryan, 2001). Παρατηρητές σημειώνουν ότι η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση καθώς και το γονικό στυλ ανατροφής στη Ρωσία έχουν πιο αυταρχικό χαρακτήρα από ό,τι συμβαίνει στις ΗΠΑ.

Μελέτες δείχνουν ότι οι Ινδές μητέρες, σε σύγκριση με τις Αμερικανίδες ή Γερμανίδες ομολόγους τους, δίνουν συνήθως έμφαση στην υπευθυνότητα και στην αλληλεξάρτηση των παιδιών τους (Keller et al., 2010· Raghavan et al., 2010). Ευρήματα από μια συγκριτική μελέτη σε λευκούς, Αμερικανούς μεξικανικής καταγωγής και Μεξικανούς γονείς αποκάλυψαν ότι οι λευκοί ανέφεραν λιγότερο αυταρχική γονική διαπαιδαγώγηση σε σχέση με τους Αμερικανούς μεξικανικής καταγωγής. Από την άλλη, δεν βρέθηκαν διαφορές στο αυταρχικό γονικό ύφος μεταξύ λευκών και Μεξικανών γονέων (Varela et al., 2004). Οι γονείς που έχουν υιοθετήσει παιδιά από διαφορετικό εθνοτικό υπόβαθρο είναι πιθανό να χρησιμοποιούν παρόμοιες στρατηγικές αποκάλυψης της υιοθεσίας, καθώς πάνω από όλα νοιάζονται για το κατά πόσο η αλήθεια σχετικά με την υιοθεσία θα προκαλέσει ψυχολογικό τραύμα στο παιδί και για το εάν θα γίνει στον κατάλληλο χρόνο και υπό τις κατάλληλες περιστάσεις (Alexander et al., 2004).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Υπάρχουν κάποιες λέξεις που ο δάσκαλος δεν πρέπει να χρησιμοποιεί μέσα σε μια πολυπολιτισμική τάξη; Αυτό αφορά ασφαλώς τα προφανή. Αλλά τι συμβαίνει με τις υπόλοιπες λέξεις; Ας δούμε μια ιστορία στην οποία οι καλές προθέσεις δεν υποστηρίζονται πάντα από την κατάλληλη γνώση.

Εάν υποθέσουμε ότι ήσασταν εκπαιδευτικοί σε ένα δημόσιο σχολείο στη Νέα Υόρκη και όλοι οι μαθητές στην τάξη σας ήταν μαύροι ή Λατινοαμερικανοί, θα διαλέγατε να τους διαβάσετε πολυπολιτισμικά βιβλία; Η Ruth Sherman, μια εικοσιεπτάχρονη δασκάλα, διάβασε μέσα στην τάξη της μια ιστορία για την Μπρέντα, ένα μικρό μαύρο κορίτσι από την Αϊτή, και αυτή η ιστορία άρεσε πολύ στους μαθητές της. Τους άρεσε πολύ η αστεία φωνή της δασκάλας και ο θεατρικός τρόπος ανάγνωσης. Κάποιοι από τους

μαθητές της μάλιστα την απόλαυσαν τόσο πολύ που ζήτησαν από την κυρία Sherman να κάνει μερικά αντίγραφα της ιστορίας, για να την πάρουν στο σπίτι και να τη διαβάσουν. Και εδώ ξεκινά η αντιπαράθεση. Όχι, δεν αφορούσε τα πνευματικά δικαιώματα του έργου. Τα φωτοτυπημένα αντίγραφα της ιστορίας υπέπεσαν στην αντίληψη μερικών γονέων και πυροδότησαν τις θυμωμένες αντιδράσεις τους (Clementson, 1998). Το πρόβλημα ήταν ο τίτλος της ιστορίας: *Nappy Hair* (Κατσαρά μαλλιά). *Nappy* είναι ένας όρος της καθομιλουμένης για τα σγουρά αφρικανικά μαλλιά. Χρησιμοποιείται συχνά ως μειωτική ή υποτιμητική έκφραση. Κάποιοι γονείς λοιπόν θεώρησαν ότι αυτός ο τίτλος δεν έπρεπε να χρησιμοποιηθεί στην τάξη επειδή γελοιοποιούσε άτομα με έναν ορισμένο τύπο μαλλιών. Άλλοι υποστήριξαν ότι το πρόβλημα δεν ήταν οι λέξεις. Το πρόβλημα ήταν η δασκάλα: επειδή εκείνη ήταν λευκή, δεν είχε κανένα δικαίωμα να λέει τέτοιες λέξεις στα μαύρα παιδιά.

Όταν ζητήσαμε από τους συναδέλφους μας να σχολιάσουν αυτή την ιστορία, κάποιοι—όλοι καθηγητές πανεπιστημίου και ερευνητές από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους—τόνισαν ότι πάντοτε δημιουργείται ένα δυσάρεστο αίσθημα όταν κάποιος αναφέρει κάτι για το σωματικό ύψος, το σχήμα των ματιών, το μέγεθος της μύτης, το χρώμα του δέρματος και την υφή των μαλλιών που συνδέεται με την εθνότητα ή την καταγωγή ενός ατόμου. Όπως προαναφέρθηκε, για να είναι κανείς ευαίσθητος πρέπει να αναπτύξει ενσυναίσθηση—την ικανότητα να κατανοεί και να εκτιμά τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων. Η δασκάλα στην ιστορία μας δεν έκανε κάτι παράνομο. Ως εκπαιδευτικός όμως άγγιξε μια πολύ ευαίσθητη χορδή στην ταυτότητα και στα συναισθήματα ορισμένων ανθρώπων. Σας έτυχε ποτέ μεγαλώνοντας να χρειαστεί να αντιμετωπίσετε μία κατάσταση στην οποία κάποιος σχολίασε ένα χαρακτηριστικό στην εμφάνισή σας, παρατηρώντας μάλιστα πόσο διαφορετικοί φαίνεστε; Πώς χειριστήκατε την κατάσταση; Αντιμετωπίζετε παρόμοιες καταστάσεις σήμερα, και πώς αντιδράτε (εάν αντιδράτε) σε αυτές;

Από τη στιγμή που ένας κανόνας καθιερωθεί, ενδέχεται να μεταβιβαστεί από τη μια γενιά στην άλλη. Στους περισσότερους παραδοσιακούς αφρικανικούς πολιτισμούς, η υπακοή αποτελεί ένα ιδιαίτερα επιθυμητό πρότυπο συμπεριφοράς για τα παιδιά, το οποίο είναι κρίσιμο για την επιβίωσή τους στις εξαιρετικά σκληρές συνθήκες στις οποίες ζουν (Klingelhofer, 1971). Οι περισσότερες δυτικές αντιλήψεις για την ανατρο-

φή των παιδιών αντιμετωπίζουν κριτικά την υπακοή και καταδικάζουν τις διάφορες μορφές εξαναγκασμού στη σχέση ενήλικα-παιδιού.

Αξίες και προσδοκίες των γονέων

“ Πρέπει να θυμόμαστε την ηλικία των γονέων τόσο με χαρά όσο και με άγχος. ”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

Προτού γίνουν γονείς, πολλά άτομα έχουν προσδοκίες για το πότε και πόσα παιδιά θα ήθελαν να κάνουν. Περισσότεροι από 3.300 έφηβοι από 12 χώρες (ΗΠΑ, Ρωσία, Γερμανία, Γαλλία, Κίνα, Ινδία, Ινδονησία, Πολωνία, Νότια Αφρική, Τουρκία, Ισραήλ και Ιαπωνία) απάντησαν στην ερώτηση πόσα παιδιά θα ήθελαν να κάνουν στο μέλλον. Με εξαίρεση το Ισραήλ και την Κίνα, οι έφηβοι εξέφρασαν προτίμηση για δύο με τρία παιδιά. Οι Αμερικανοί και οι Γάλλοι έφηβοι ανέφεραν υψηλότερο επιθυμητό αριθμό παιδιών από ό,τι οι έφηβοι σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Μια αξιοσημείωτη έμφυλη διαφορά βρέθηκε μόνο στις ΗΠΑ, με τα κορίτσια να επιθυμούν να κάνουν περισσότερα παιδιά από ό,τι τα αγόρια (Mayer & Trommsdorff, 2010).

Συνήθως οι γονείς έχουν τα δικά τους αναπτυξιακά χρονοδιαγράμματα: αναμένουν τα παιδιά τους να εμφανίσουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (όπως η βιάδιση, η ομιλία και ο συλλογισμός) σε συγκεκριμένα στάδια. Η έρευνα δείχνει ότι, παρά τις μεγάλες ατομικές διαφορές, υπάρχουν ορισμένα πολιτισμικά πρότυπα σε αυτές τις προσδοκίες (Super & Harkness, 1997). Σε μια μελέτη, για παράδειγμα, οι Ισραηλινές μητέρες με ευρωπαϊκό υπόβαθρο ανέμεναν ότι τα παιδιά τους θα ανέπτυσαν ορισμένες γνωστικές δεξιότητες νωρίτερα από ό,τι οι μητέρες με μη ευρωπαϊκή καταγωγή (Ninio, 1979). Οι Αμερικανίδες μητέρες εξέφραζαν πρωιμότερες προσδοκίες για τη διεκδικητικότητα των παιδιών τους σε σύγκριση με τις Γιαπωνέζες μητέρες, ενώ οι Γιαπωνέζες μητέρες εξέφραζαν πρωιμότερες προσδοκίες για την ικανότητα των παιδιών τους να ελέγχουν τα συναισθήματά τους και να δείχνουν ευγένεια (Hess et al., 1980). Σύμφωνα με τον Levy (1996), σε κοινωνίες μικρές, ισότιμες και χωρίς ιδιαίτερη επαγγελματική εξειδίκευση τα παιδιά αναμένεται να μαθαίνουν «μόνα τους»,

ενώ στις βιομηχανοποιημένες δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχουν σαφείς προσδοκίες για το τι, με ποιον, πότε και πώς πρέπει να μαθαίνουν.

Οι ιδιαίτερες πεποιθήσεις των γονέων μεταφράζονται σε συμπεριφορά η οποία –αντιστρόφως– επηρεάζει άλλες πεποιθήσεις. Οι Γιαπωνέζες μητέρες γενικά αντιλαμβάνονται την αυτονομία των παιδιών τους ως μια ικανότητα να αλληλεπιδρούν με άλλα παιδιά. Για πολλές Ισραηλινές μητέρες, η ανεξαρτησία του παιδιού είναι η ικανότητα να εκτελεί ορισμένα συντελεστικά έργα, όπως να απαντά στο τηλέφωνο και να στρώνει το τραπέζι (Osterweil & Nagano, 1991).

Οι γονείς από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες μπορεί να διατηρούν διαφορετικές απόψεις για την τυπική εκπαίδευση των παιδιών τους και για τους δικούς τους γονικούς ρόλους σε αυτή τη διαδικασία. Ο Chao (1996) ζήτησε από ένα δείγμα 48 μεταναστριών κινεζικής καταγωγής (Ταϊβάν) και 50 Ευρωπαϊκών μητέρων με παιδιά προσχολικής ηλικίας να εκφράσουν τις απόψεις τους για τον ρόλο των γονέων στη σχολική επιτυχία των παιδιών. Οι Κινέζες μητέρες εξέφρασαν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και υποστήριξαν ότι θα ήταν πρόθυμες να θυσιαστούν για το καλό των παιδιών τους σε βαθμό μεγαλύτερο από τις Αμερικανίδες ομολόγους τους. Αντίθετα, οι Ευρωπαϊκές μητέρες τόνισαν ότι είναι σημαντικό να καλλιεργήσουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών τους, ενώ εξέφρασαν μικρότερη κινητοποίηση στο ζήτημα της εκπαίδευσης των παιδιών τους. Γιατί υπάρχουν αυτές οι διαφορές; Οι περισσότεροι από τους Ταϊβανέζους μετανάστες στις ΗΠΑ που μελετήθηκαν ανήκουν στα μεσαία στρώματα και οι περισσότεροι από αυτούς μετανάστευσαν από την Ταϊβάν για οικονομικούς λόγους. Αυτό μπορεί να υποδηλώνει υψηλό επίπεδο κινήτρων επίτευξης στη συγκεκριμένη ομάδα.

“Οι γονείς που φοβούνται να πατήσουν πόδι συνήθως έχουν παιδιά που πατούν πόδι εκείνα.”

Κινέζικη παροιμία

Δύο δείγματα Γιαπωνέζων και Αμερικανίδων μητέρων περιέγραψαν τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά που έβρισκαν πιο επιθυμητά και λιγότερο επιθυμητά στα παιδιά, και έπειτα επέλεξαν από κάθε λίστα από ένα χαρακτηριστικό το οποίο θεωρούσαν περισσότερο θετικό και περισσότε-

ρο αρνητικό. Σε ό,τι αφορά τα επιθυμητά χαρακτηριστικά, οι μητέρες και από τους δύο πολιτισμούς έδωσαν έμφαση στην κοινωνική συνεργατικότητα και στη διαπροσωπική ευαισθησία. Οι συγκρίσεις των αρνητικών συμπεριφορών αποκάλυψαν πολιτισμικές αντιθέσεις. Οι Αμερικανίδες μητέρες ήταν πολύ πιο πιθανό να χαρακτηρίσουν αρνητικές τις επιθετικές και τις διασπαστικές συμπεριφορές, ενώ οι Γιαπωνέζες μητέρες έτειναν να αναδεικνύουν την έλλειψη κοινωνικής ευαισθησίας και την απουσία συνεργατικότητας (Olson et al., 2001).

Σε μια άλλη μελέτη, 175 μητέρες από την Ινδία, την Ιαπωνία και την Αγγλία κλήθηκαν να υποδείξουν την ηλικία στην οποία αναμένουν ότι το παιδί τους θα αποκτήσει αυτοπεποίθηση σε 45 διαφορετικούς τομείς, μεταξύ των οποίων ήταν η εκπαίδευση, η συμμόρφωση, η αλληλεπίδραση με τα άλλα παιδιά, ο συναισθηματικός έλεγχος και η περιβαλλοντική επίγνωση (Joshi & MacLean, 1997). Βρέθηκε ότι η επάρκεια αναμενόταν να εμφανιστεί σε μικρότερη ηλικία στην Ιαπωνία από ό,τι στην Αγγλία. Οι Ινδές μητέρες ανέμεναν την εμφάνιση της επάρκειας σε μεταγενέστερα στάδια συγκριτικά με τις μητέρες στην Αγγλία και την Ιαπωνία. Ωστόσο, οι προσδοκίες των Ινδών μητέρων ήταν πολύ διαφορετικές από εκείνες των μητέρων των άλλων δύο ομάδων σε όλα τα πεδία, εκτός από την περιβαλλοντική ικανότητα, στην οποία έρχονταν «αργότερα» από τις Γιαπωνέζες αλλά «νωρίτερα» από τις Αγγλίδες μητέρες. Γιατί υπήρχαν αυτές οι διαφορές; Τα δείγματα από την Ιαπωνία και την Αγγλία προέρχονταν από αστικές περιοχές. Εκεί τα παιδιά ζουν κυρίως σε μικρές οικογένειες, και η μητέρα –η οποία είναι πιθανό να εργάζεται– αναμένεται να ενθαρρύνει την ανεξαρτησία του παιδιού της σε πρωιμότερο στάδιο. Αντίθετα, οι Ινδές μητέρες μπορεί να μην πιέζονται να ενθαρρύνουν την ανεξαρτησία των παιδιών τους από μικρή ηλικία. Τα παιδιά του ινδικού δείγματος ζούσαν κυρίως σε μεγάλες εκτεταμένες οικογένειες, με πολλούς συγγενείς να εκπροσωπούν δύο ή τρεις γενιές σε ένα νοικοκυριό. Παρότι θα περίμενε κανείς ότι οι ιαπωνικές και οι ινδικές κοινωνίες θα εμφάνιζαν παρόμοια πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως η συλλογικότητα και η προτεραιότητα στις οικογενειακές αξίες, τέτοιες ομοιότητες μπορεί να επισκιάστηκαν από ορισμένους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες, όπως το βιοτικό επίπεδο, η διαθεσιμότητα διαφοροποιημένων πληροφοριών και η πρόσβαση στους υπολογιστές και στην προηγμένη τεχνολογία.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μια ματιά στα δείγματα

Οι συγγραφείς της προαναφερθείσας μελέτης, που πραγματοποιήθηκε στην Ινδία, την Ιαπωνία και την Αγγλία, υποστήριξαν ότι οι διαφορές ανάμεσα στα δείγματα δεν μπορούσαν να αποδοθούν σε κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες επειδή όλα τα δείγματα προέρχονταν από περιστατικές περιοχές και το εισόδημα ήταν περίπου το ίδιο ως προς την αγοραστική του ισχύ. Τέτοιες άμεσες συγκρίσεις ωστόσο μπορούν να είναι παραπλανητικές. Ακόμα κι αν μια οικογένεια στη Χώρα Α μπορεί να αγοράσει την ίδια ποσότητα τροφίμων που αγοράζει μια οικογένεια στη Χώρα Β, η ποιότητα των αγοραζόμενων τροφίμων ενδέχεται να διαφέρει δραματικά. Ακόμα κι αν δύο οικογένειες σε δύο χώρες έχουν πρόσβαση σε ιατρική περίθαλψη, η ποιότητα περίθαλψης στη Χώρα Β μπορεί να είναι σημαντικά υψηλότερη από εκείνη στη Χώρα Α. Στην περίπτωση που μελετήσαμε παραπάνω, το εύρος και το βάθος των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η Ινδία –υπερπληθυσμός, μολυσματικές ασθένειες, διαφθορά, περιβαλλοντικά προβλήματα κ.ά.– δεν μοιάζουν καθόλου με τα καθημερινά προβλήματα του μέσου πολίτη στις ΗΠΑ και στην Ιαπωνία.

Γενικά, οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι έχουν επίγνωση των μεθοδολογικών εμποδίων που αντιμετωπίζουν στην έρευνά τους: ακόμα κι αν μελετούν παιδιά από διαφορετικές χώρες και πολιτισμούς, τα δείγματά τους απαρτίζονται ως επί το πλείστον από μορφωμένες και οικονομικά σταθερές οικογένειες. Οι γονείς που έχουν τον χρόνο, τους πόρους και τα κίνητρα είναι πιο πιθανό να παίρνουν μαζί τα βρέφη τους προκειμένου να συμμετάσχουν σε μια αναπτυξιακή μελέτη στο πανεπιστημιακό εργαστήριο σε σύγκριση με τους φτωχούς. Πολλές εκατοντάδες πειράματα τα τελευταία χρόνια, τα οποία διερευνούν βασικές γνωστικές ικανότητες των νέων, ήταν σχεδόν όλα εστιασμένα σε συμμετέχοντες από τη μεσαία τάξη. Για παράδειγμα, στο Διεθνές Συνέδριο Βρεφικών Μελετών το 2010, ποσοστό μικρότερο από 1% των 1.000 ερευνητικών παρουσιάσεων ανέφεραν ότι είχαν συμπεριλάβει στα δείγματά τους συμμετέχοντες από φτωχές, μη προνομιούχες οικογένειες (Fernald, 2010). Για άλλη μια φορά λοιπόν, όταν διαβάζετε για μια διαπολιτισμική μελέτη, να εξετάζετε κριτικά τη σύνθεση του δείγματος.

Τα στάδια ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης κατά τον Erikson

Ο γεννημένος στη Γερμανία, Αμερικανός ψυχολόγος Erik Erikson (1950) είναι παγκοσμίως γνωστός για τις θεωρίες του αναφορικά με την ανάπτυξη και την προσωπικότητα. Βασιζόμενος στην πρώιμη έρευνά του για την παιδική ηλικία και τη γονική φροντίδα σε γηγενείς Αμερικανούς από τις φυλές Λακότα και Γιούροκ, και αντλώντας υλικό από διεξοδικές παρατηρήσεις εκατοντάδων ασθενών του, ο Erikson διατύπωσε τη θεωρία ότι κάθε άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ζωής του περνά από οκτώ στάδια ανάπτυξης. Κάθε στάδιο χαρακτηρίζεται από μια αναπτυξιακή σύγκρουση, πρόβλημα ή κρίση. Εάν η κρίση επιλυθεί θετικά, το Εγώ του ατόμου ενδυναμώνεται αποκτώντας την αρετή για καλύτερη προσαρμογή και πιο

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.1
Αναπτυξιακά στάδια κατά Erikson

Στάδιο	Κρίση του Εγώ	Ηλικία	Θετική έκβαση
1	Βασική εμπιστοσύνη έναντι δυσπιστίας	0-1 ετών	Ελπίδα
2	Αυτονομία έναντι αμφιβολίας και ντροπής	2-3 ετών	Βούληση
3	Πρωτοβουλία έναντι ενοχής	3-5 ετών	Σκοπός
4	Φιλοπονία έναντι κατωτερότητας	5-12 ετών	Ικανότητα
5	Ταυτότητα του Εγώ έναντι σύγχυσης ρόλων	Εφηβεία	Πίστη
6	Οικειότητα έναντι απομόνωσης	Αναδυόμενη ενηλικίωση	Αγάπη
7	Παραγωγικότητα έναντι στασιμότητας	Ενήλικη ζωή	Ενδιαφέρον
8	Πληρότητα του Εγώ έναντι απόγνωσης	Ωριμότητα	Σοφία

Πηγή: Erikson (1950).

υγιή προσωπικότητα. Αλλά εάν η κρίση επιλυθεί αρνητικά, το Εγώ αποδυναμώνεται, με κατάληξη την παρεμπόδιση της προσαρμογής και μια μη υγιή προσωπικότητα. Για παράδειγμα, εάν η σύγκρουση ενός νεαρού κοριτσιού ανάμεσα στην επιθυμία του να βγει να παίξει στον δρόμο (μια ανεξάρτητη απόφαση, πρωτοβουλία) και στον φόβο της τιμωρίας της από τους γονείς (ενοχή) επιλυθεί θετικά, το κορίτσι θα βγει από αυτή τη σύγκρουση με την αρετή του σκοπού· μια αρνητική έκβαση όμως θα οδηγήσει στην ανάπτυξη αισθημάτων αναξιοσύνης (βλ. Πίνακα 8.1).

Ο Erikson όρισε ως υγιή ή ώριμη την προσωπικότητα που διαθέτει τις οκτώ αρετές (ελπίδα, βούληση, σκοπός, ικανότητα, πίστη, αγάπη, ενδιαφέρον και σοφία) οι οποίες προκύπτουν από τη θετική επίλυση σε κάθε στάδιο ανάπτυξης. Πεποίθηση του Erikson ήταν ότι το αποτέλεσμα κάθε επίλυσης αναπτυξιακής κρίσης είναι αναστρέψιμο. Γι' αυτό και ο στόχος στην ψυχοθεραπευτική του προσέγγιση ήταν να ενθαρρύνει την ανάπτυξη όποιων αρετών έλειπαν από το άτομο προκειμένου να επιτύχει την ευτυχία (Erikson, 1968).

Οι απόψεις του Erikson μας επιτρέπουν να προσεγγίσουμε το ζήτημα της οικουμενικής ισχύος των ψυχολογικών ιδεών που έχουν θεμελιωθεί σε έναν πολιτισμό. Μελέτες έδειξαν ότι αφενός η θεωρία του για τα αναπτυξιακά στάδια του ατόμου θα μπορούσε να έχει εφαρμογή σε διάφορους πολιτισμούς (Gardiner et al., 1998). Επιπλέον, οι απόψεις του Erikson αντιστοιχούν κατά πολλούς τρόπους στις ινδικές φιλοσοφικές παραδόσεις που αποσκοπούν στη μεταμόρφωση του Εγώ μέσα από την εννοιακή ματιά στη φύση του εαυτού (Paranjpe, 1998). Αλλά όπως και στην περίπτωση της θεωρίας του Maslow (βλ. Κεφάλαιο 7), ο Erikson έχει επικριθεί από τους ψυχολόγους ότι συγχέει την αντικειμενική περιγραφή με την υποκειμενική κρίση. Ειδικότερα, οι αρετές που χρησιμοποιεί για να ορίσει το υγιές άτομο βρίσκονται ξεκάθαρα σε συμφωνία με τη δυτική ιουδαίοχριστιανική ηθική, αξίες και κοινωνικούς θεσμούς. Με άλλα λόγια, ο Erikson, όπως πολλοί μελετητές των κοινωνικών θεωριών, ενδέχεται να περιγράφει κάτι όπως πιστεύει ότι πρέπει να είναι, παρά όπως πραγματικά είναι. Θα θέλαμε να τονίσουμε ότι δεν έχουμε την πρόθεση να αμφισβητήσουμε τις αξιακές κρίσεις που υπονοούνται στη θεωρία του Erikson· συντασσόμαστε μάλιστα με πολλές από τις απόψεις του. Αξίες και αλήθεια όμως δεν είναι συνώνυμες έννοιες. Επιπλέον, πρέπει να θυμόμαστε ότι οι αντιλήψεις μας για τον κόσμο χρωματίζονται αναπό-

φευκτα από τις προσωπικές μας πεποιθήσεις και ότι η διάκριση ανάμεσα στην περιγραφή και στην προγραφή συχνά είναι λεπτή.

Στη θεωρία του Erikson, τα στάδια δηλώνουν μια πολύ γενική ακολουθία η οποία δεν μπορεί πάντα να αντιστοιχηθεί σε άλλες χώρες. Για τους περισσότερους ενήλικες στις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες, η υγιής και οικονομικά ανεξάρτητη συνταξιοδότηση συνιστά μία από τις πρωταρχικές περιοχές ενδιαφέροντος. Οι προσωπικές οικονομίες και επενδύσεις αποτελούν πηγή χαράς ή απογοήτευσης για εκατομμύρια ανθρώπους στις ΗΠΑ, στη Γερμανία, στην Ιαπωνία και σε άλλες χώρες. Ταυτόχρονα, δισεκατομμύρια άνθρωποι δεν έχουν καθόλου χρήματα ή αποταμιεύσεις στην τράπεζα. Η πείνα, οι εμφύλιοι και οι εθνοτικοί πόλεμοι, η βία και η καταπίεση από τις αρχές εξουσίας, τα χρόνια οικολογικά προβλήματα και άλλα καταστροφικά γεγονότα βρίσκονται μόνιμα και καθημερινά στο επίκεντρο της ανησυχίας αυτών των ανθρώπων. Ποικίλες αιφνίδιες αναταραχές οδηγούν σε ένα μεγάλο εύρος απροσδόκων προβλημάτων, και η ακολουθία αυτών των προβλημάτων δεν είναι γραμμική, όπως φαίνεται στην ταξινόμηση του Erikson. Γι' αυτό και σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να επικρατήσουν πολύ πιο άμεσες στρατηγικές επιβίωσης στη ζωή των ανθρώπων. Μελέτες σε μετανάστες στις ΗΠΑ δείχνουν ότι τα ζητήματα ταυτότητας μπορεί να απασχολούν τον νου των ανθρώπων για πολύ μεγαλύτερη χρονική περίοδο κατά τη διάρκεια της εφηβείας από αυτήν που προτείνει ο Erikson στην ταξινόμησή του (Birman & Trickett, 2001).

Στις βιομηχανοποιημένες, εύπορες δημοκρατίες, οι περισσότεροι άνθρωποι που ανήκουν στα μεσαία ή ανώτερα οικονομικά στρώματα μπορούν να ασκούν μια σχετική ελευθερία επιλογών. Έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν διάφορες τροφές, μέρη στα οποία θα ζήσουν, σχολεία στα οποία θα φοιτήσουν, ευκαιρίες απασχόλησης, ιδεολογίες, τρόπους ζωής, ακόμα και θρησκείες. Αντίθετα, σε πολλούς άλλους πολιτισμούς, οι ταυτότητες και οι τρόποι ζωής των ανθρώπων είναι προδιαγεγραμμένοι από τη γέννηση. Με άλλα λόγια, η θεωρία του Erikson θα μπορούσε να ισχύει περισσότερο για κοινωνίες που εφαρμόζουν τις αποκαλούμενες πρακτικές *ευρείας κοινωνικοποίησης*, οι οποίες δίνουν έμφαση στην ανεξαρτησία και στην ελεύθερη αυτοέκφραση, παρά σε χώρες με *στενή κοινωνικοποίηση*, οι οποίες υιοθετούν μια ιδεολογία που ορίζει αυστηρά τόσο τις σωστές όσο και τις λανθασμένες συμπεριφορές.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι σε κάποιους πολιτισμούς η κοινωνική ωρίμανση δεν συνδέεται με αυξημένη ανεξαρτησία, όπως πίστευε ο Erikson, αλλά περισσότερο με αυξημένη αλληλεξάρτηση. Στον Βουδισμό, για παράδειγμα, η απομόνωση μπορεί να ανταμείβει το άτομο και δεν είναι απαραίτητο ότι θα αποφεύγεται. Η οικειότητα σε κάποιες εθνοτικές ομάδες μπορεί να λαμβάνει χώρα σε πιο πρώιμα στάδια της ζωής. Επιπλέον, η σύγχυση ρόλων μπορεί να μη χαρακτηρίζει τα μέλη των παραδοσιακών πολιτισμών, αλλά ενδέχεται να είναι σημαντική για όσους μεταναστεύουν από αυτές τις χώρες. Μελέτες δείχνουν επίσης ότι στη Δύση οι γονείς έχουν την τάση να αναμένουν ότι θα υπάρξει έντονη σύγκρουση ανάμεσα στους ίδιους και στα παιδιά τους όταν αυτά μεγαλώσουν. Αναμένουν επιπλέον μειωμένη εγγύτητα ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Αυτό δεν συμβαίνει σε άλλους πολιτισμούς. Σε χώρες όπως η Ινδία, η Βραζιλία και η Ινδονησία, οι μετρήσεις των συγκρούσεων και της εγγύτητας μεταξύ εφήβων και γονέων δεν αλλάζουν. Οι έφηβοι ανέφεραν ότι κατά κανόνα απολάμβαναν τη συντροφιά των γονέων τους και ότι αισθάνονταν πολύ πιο κοντά στους γονείς τους παρά στους φίλους τους (Larson et al., 2003). Θα μπορούσατε όμως και να σκεφτείτε ότι οι έφηβοι σε αυτές τις χώρες ενδέχεται να έδωσαν κοινωνικά «αρμόζουσες» απαντήσεις και να μην αποκάλυψαν την πραγματική κατάσταση στις οικογένειές τους – μια απαντητική τάση που είναι μάλλον συνήθης στους συλλογικούς πολιτισμούς.

Με την αύξηση της παγκόσμιας μετανάστευσης, η ταυτότητα είναι πιθανό να υφίσταται αλλαγές σε πολλούς ανθρώπους που βιώνουν την κοινωνική μετάβαση στη ζωή τους. Ο Erikson υπέθετε ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να έχουν επιλογές αναφορικά με την ταυτότητα ή τις πεποιθήσεις τους. Σε πολλά μέρη του κόσμου ωστόσο οι ταυτότητες των ανθρώπων και οι τρόποι ζωής είναι προδιαγεγραμμένοι από τη γέννηση. Εκεί οι άνθρωποι πρέπει να αποδεχτούν μία συγκεκριμένη θρησκεία, κοινωνική θέση, επάγγελμα και τόπο διαμονής. Έχουν λοιπόν λιγότερες επιλογές και συνεπώς η μετάβασή τους από το ένα στάδιο στο άλλο μπορεί να είναι πιο «ομαλή» από εκείνη ανθρώπων με περισσότερες επιλογές. Είναι επίσης σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε ότι σε κάποιους πολιτισμούς η κοινωνική ωρίμανση δεν σχετίζεται με αυξημένη ανεξαρτησία, όπως συμβαίνει στη Δύση, αλλά μάλλον με αυξημένη αλληλεξάρτηση. Στην Ινδία, για παράδειγμα, η ινδουιστική αντίληψη περί εαυτού ιστορικά

δεν εστίασε στην αυτονομία του ατόμου, αλλά στο γεγονός ότι το άτομο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος ενός ευρύτερου συνόλου ή ομάδας (Kurtz, 1992). Μελέτες έδειξαν ότι η ακολουθία και η χρονική εμφάνιση των αναπτυξιακών σταδίων μπορεί κάποιες φορές να είναι παρόμοιες κι ωστόσο διαφορετικές σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες, όπως φάνηκε σε δείγματα μαύρων και λευκών στη Νότια Αφρική. Για παράδειγμα, οι λευκές γυναίκες αναμενόταν να επιλύσουν την κρίση ταυτότητας νωρίτερα από τους άντρες. Η τάση για τους μαύρους άντρες ήταν να επιλύουν την κρίση ταυτότητας μόνο μετά την ηλικία των σαράντα ετών (Oche & Plug, 1986).

Γενικά, όταν εφαρμόζετε τη θεωρία του Erikson σε συγκεκριμένες πολιτισμικές συνθήκες, προσπαθήστε να αναλύσετε πώς ο εκάστοτε πολιτισμός βλέπει κάθε κρίση ζωής –υποθέτοντας βεβαίως ότι η η κρίση όντως λαμβάνει χώρα– και τι αναμένεται γενικά από το άτομο να κάνει, σε τι να πιστεύει ή τι να απορρίπτει για να επιλύσει την κρίση.

Τα στάδια γνωστικής ανάπτυξης κατά τον Piaget

Ο Ελβετός ψυχολόγος Jean Piaget (1896-1980) ενδιαφερόταν κυρίως για το πώς τα παιδιά αναπτύσσουν τη διεργασία της σκέψης για τον εαυτό τους και για τον κόσμο γύρω τους (1963). Σύμφωνα με τον Piaget, η γνωστική ανάπτυξη του παιδιού είναι μια σταδιακή διεργασία, αποτελούμενη από τέσσερα στάδια. Στο πρώτο στάδιο, το *αισθησιοκινητικό*, τα βρέφη μαθαίνουν για την αλληλεπίδρασή τους με το άμεσο περιβάλλον. Στο δεύτερο στάδιο, το στάδιο της *προεγνωσιολογικής σκέψης*, τα παιδιά θέτουν τις βάσεις για την κατάκτηση της γλώσσας. Σε αυτό το στάδιο τα παιδιά δεν κατανοούν ότι οι άλλοι μπορεί να βλέπουν τα πράγματα διαφορετικά (*εγωκεντρισμός*). Στο τρίτο στάδιο, των *συγκεκριμένων συλλογισμών*, τα παιδιά μαθαίνουν τη λογική και συνειδητοποιούν ότι ο όγκος, η ποσότητα και το βάρος μπορεί να παραμένουν ίδια παρά τις αλλαγές στην εξωτερική εμφάνιση ενός αντικειμένου (η διεργασία αυτή ονομάζεται *διατήρηση*). Στο τελικό στάδιο, των *τυπικών συλλογισμών*, οι έφηβοι αναπτύσσουν την ικανότητα για αφηρημένη σκέψη.

Διέρχονται τα παιδιά σε όλο τον κόσμο τα στάδια αυτά; Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα πολλών μελετών, ο Dasen (1994) υποστήριξε ότι η ακολουθία των σταδίων –προεγνωσιολογική σκέψη, συγκεκριμένοι συλλογι-

σμοί, τυπικοί συλλογισμοί– φαίνεται να είναι οικουμενική σε όλους τους πολιτισμούς. Τα παιδιά μεταβαίνουν από το ένα στάδιο στο άλλο, όπως προέβλεψε ο Piaget. Παρ' όλα αυτά, μερικοί ψυχολόγοι υπήρξαν πιο προσεκτικοί στις διαπολιτισμικές εκτιμήσεις τους για τα ευρήματα του Piaget (Gardiner et al., 1998). Κάποιες υποθέσεις που προέρχονται από τα πρώιμα πειράματα και τις παρατηρήσεις του δεν υποστηρίχθηκαν από μεταγενέστερες μελέτες. Για παράδειγμα, ο Piaget πίστευε πως όλα τα παιδιά υποτίθεται ότι πιστεύουν στον *ανιμισμό* (αποδίδουν «ψυχή» στα παιχνίδια, στα φυτά και στα φυσικά φαινόμενα), και εισηγήθηκε μια οικουμενική ακολουθία στην οποία ο ανιμισμός μειώνεται με την πάροδο του χρόνου. Οι ανθρωπολόγοι ωστόσο βρήκαν ότι υπάρχουν ομάδες (όπως οι φυλές από τη νήσο Αντιμράλι στην Αλάσκα) στις οποίες τα μικρά παιδιά δεν ήταν ανιμιστές, αλλά ανέπτυξαν τέτοιες απόψεις αργότερα στη ζωή (Shweder, 2010). Τα περισσότερα από τα κριτικά σχόλια σχετίζονται με τη μεθοδολογία και τις διαδικασίες που χρησιμοποίησαν ο Piaget και οι συνεργάτες του. Για παράδειγμα, οι ερευνητές που πραγματοποίησαν πρώιμες διαπολιτισμικές μελέτες για την ανάπτυξη της γλώσσας χρησιμοποιώντας τη θεωρία του Piaget δεν γνώριζαν καλά τη γλώσσα που μελετούσαν. Ίσως εξαιτίας αυτού του γεγονότος να χρησιμοποιούσαν συχνά τυποποιημένα τεστ, τα οποία δεν απαιτούσαν από το παιδί να διαθέτει γλωσσική επάρκεια. Επιπλέον, επειδή οι ακριβείς ημερομηνίες γέννησης πολλών παιδιών δεν ήταν συνήθως διαθέσιμες, η πραγματική ηλικία αυτών που μελετήθηκαν δεν ήταν πάντα γνωστή.

Η θεωρία του Piaget εξηγεί επαρκώς πώς τα παιδιά αντιμετωπίζουν τη διατήρηση του όγκου, του βάρους και της ποσότητας. Η ίδια θεωρία ωστόσο δεν μπορεί να εξηγήσει εξίσου καλά την καθημερινή μας σκέψη και την ικανότητά μας να λαμβάνουμε πρακτικές αποφάσεις σε έναν τεράστιο αριθμό καθημερινών περιστάσεων (Goodnow, 1990). Οι κριτικές έχουν επισημάνει επίσης ότι ο Piaget βάζει σε πειρασμό τους μελετητές να ερμηνεύουν κάποια αναπτυξιακά στάδια ως πιο «σημαντικά» από άλλα. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε περαιτέρω κατηγοριοποιήσεις. Στην πραγματικότητα ωστόσο η κοινωνική επιτυχία, η ικανοποίηση ή οι στρατηγικές προσαρμογής, καθώς και ορισμένες δραστηριότητες και επαγγέλματα δεν απαιτούν από το άτομο να λειτουργεί στο επίπεδο των τυπικών συλλογισμών. Είναι επίσης αμφισβητούμενο ότι το στάδιο των τυπικών συλλογισμών κατακτάται από όλους τους εφήβους σε όλες τις κοινωνίες.

Τόσο στα δυτικά όσο και στα μη δυτικά πλαίσια υπάρχουν πολλά υγιή, χαρούμενα και επιτυχημένα άτομα που αποτυγχάνουν γενικά σε ασκήσεις τυπικού συλλογισμού (Byrnes, 1988).

Τα στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά τον Kohlberg

“ Ένας άνθρωπος μπορεί να μην παραβιάζει τις μείζονες ηθικές αξίες, αλλά να κάνει πολλά σφάλματα στις ελάσσονες. ”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

Ο Αμερικανός ψυχολόγος Lawrence Kohlberg (1927-1987) περιέγραψε έξι στάδια ηθικής ανάπτυξης στα οποία τα παιδιά και οι ενήλικες είναι σε θέση να κάνουν διάφορα είδη ηθικών κρίσεων (1981). Εν συντομία, οι άνθρωποι μεταβαίνουν από τα χαμηλότερα στάδια ηθικών συλλογισμών,

 ΠΙΝΑΚΑΣ 8.2 Στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά Kohlberg	
Στάδιο 1.	Προσυμβατική ηθική: Οι κρίσεις για το τι είναι σωστό και τι λάθος βασίζονται στον φόβο της τιμωρίας.
Στάδιο 2.	Προσυμβατική ηθική: Η ηθική συμπεριφορά παράγει ευχαρίστηση, ενώ η ανήθικη συμπεριφορά οδηγεί σε ανεπιθύμητες συνέπειες.
Στάδιο 3.	Συμβατική ηθική: Κάθε συμπεριφορά είναι καλή αν εγκρίνεται από τους σημαντικούς άλλους.
Στάδιο 4.	Συμβατική ηθική: Οι υπάρχοντες νόμοι καθορίζουν τι είναι ηθικό και τι ανήθικο.
Στάδιο 5.	Μετασυμβατική ηθική: Η ηθική συμπεριφορά βασίζεται στα ατομικά δικαιώματα και στις κοινωνικές περιστάσεις.
Στάδιο 6.	Μετασυμβατική ηθική: Η ηθική συμπεριφορά ρυθμίζεται από οικουμενικές ηθικές αρχές που μπορεί να υπερισχύουν των κυβερνήσεων και των νόμων.

όπου προτιμούν να αποφεύγουν την τιμωρία για κάτι που έκαναν λάθος, προς τα υψηλότερα στάδια, κατά τα οποία επιλέγουν τις κοινωνικές συμβάσεις και κατόπιν τις οικουμενικές αρχές που καθοδηγούν τις ηθικές πράξεις (βλ. Πίνακα 8.2).

Ο Snarey (1985) εξέτασε 45 εμπειρικές μελέτες ανάπτυξης ηθικών κρίσεων που πραγματοποιήθηκαν σε 27 χώρες και υποστήριξε ότι τα τέσσερα πρώτα στάδια φαίνονται να είναι οικουμενικά στα άτομα από όλους τους πολιτισμούς που μελετήθηκαν. Κάποιες κριτικές όμως εκφράζουν τον σκεπτικισμό τους για τη διαπολιτισμική εγκυρότητα αυτής της θεωρίας. Ποιο ήταν το επιχειρήμά τους;

Η μεθοδολογία η οποία χρησιμοποιείται στις διαπολιτισμικές μελέτες για τη διερεύνηση της ηθικής ανάπτυξης βασίστηκε σε υποθετικές ιστορίες αναφορικά με ηθικές επιλογές που σχετίζονταν μόνο με Αμερικανούς (Shweder et al., 1990). Για παράδειγμα, σε μια τέτοια ιστορία, μια γυναίκα υποφέρει από κάποια ασθένεια. Της έχει συνταγογραφηθεί ένα ακριβό φάρμακο το οποίο μπορεί να σώσει τη ζωή της, αλλά ο φαρμακοποιός χρεώνει ένα υπέρογκο ποσό για τη συνταγή. Ο σύζυγος της γυναίκας δεν έχει να πληρώσει. Το ερώτημα σε αυτή την ιστορία είναι κατά πόσο κρίνεται ηθικό να κλέψει ο σύζυγος το φάρμακο.

Αυτή μοιάζει με ιστορία που έχει νόημα, και άλλωστε η κατάσταση που περιγράφεται δεν είναι ασυνήθιστη. Ωστόσο, σε πολλές χώρες του κόσμου οι ιατρικές δομές βρίσκονται υπό τη διαχείριση του κράτους και οι φαρμακοποιοί απαγορεύεται να χρεώνουν τους ασθενείς με τις τιμές της ελεύθερης αγοράς. Κάποια είδη είναι σε έλλειψη και σε τέτοιες περιπτώσεις η δωροδοκία είναι ένας από τους συνήθεις τρόπους για να πάρει κανείς το συνταγογραφημένο φάρμακο. Σε κάποιες χώρες πάλι είναι οι γιατροί –και όχι οι φαρμακοποιοί– που έχουν πρόσβαση στα φαρμακευτικά σκευάσματα και τα διαθέτουν οι ίδιοι στους ασθενείς τους.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο έχει ασκηθεί κριτική είναι ότι τα αναπτυξιακά στάδια συνδέονται στενά με τις αξίες του δυτικού φιλελευθερισμού και του ατομικισμού που βασίζονται στην ηθική επιλογή. Ο φιλελεύθερος ατομικισμός ωστόσο δεν μπορεί πάντα να αντιπροσωπεύει ηθικές αρχές που μπορεί να ισχύουν για όλους τους πολιτισμούς και όλους τους ανθρώπους. Σε πολλούς πολιτισμούς η ηθική κρίση βασίζεται κυρίως στις υφιστάμενες παραδόσεις και όχι απαραίτητα στην ελεύθερη βούληση και επιλογή. Για ορισμένες θρησκευτικές ομάδες, κάποιοι τύποι ηθικής συ-

μπεριφοράς υπαγορεύονται ρητά από τη Βίβλο, το Κοράνι ή άλλες ιερές γραφές. Άλλες μελέτες επισημαίνουν ότι οι ηθικές κρίσεις του ατόμου απορρέουν από την κατάσταση και δεν βασίζονται κατ' ανάγκη σε ένα ορισμένο επίπεδο της ηθικής του ανάπτυξης (Matsumoto, 1994· Vassiliou & Vassiliou, 1973).

Μια ενδιαφέρουσα διαπολιτισμική εξέταση της θεωρίας του Kohlberg πραγματοποίησαν οι Ma και Cheung (1996), οι οποίοι συνέκριναν τις ηθικές κρίσεις άνω των 1.000 Κινέζων του Χονγκ Κονγκ, Άγγλων και Αμερικανών φοιτητών και μαθητών σχολείου. Το τεστ αποτελούνταν από τέσσερις ιστορίες, με κάθε ιστορία να περιέχει την περιγραφή ενός ηθικού προβλήματος. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να κάνουν κρίσεις για τις πιθανές λύσεις του προβλήματος. Βρέθηκε ότι οι Κινέζοι έτειναν να δίνουν έμφαση στη σπουδαιότητα των κρίσεων του Σταδίου 3, ενώ θεωρούσαν τις κρίσεις του Σταδίου 4 σχεδόν παρόμοιες με εκείνες των Σταδίων 5 και 6. Οι συμμετέχοντες από την Αγγλία και τις ΗΠΑ είχαν την τάση να θεωρούν τις κρίσεις του Σταδίου 4 πιο παρόμοιες με εκείνες των Σταδίων 2 και 3.

Οι συγγραφείς ισχυρίστηκαν ότι οι ηθικές κρίσεις των Κινέζων ενισχύονται από τους παραδοσιακούς κανόνες και ρυθμίζονται από τη συμμόρφωση σε πρωτογενείς ομάδες. Οι Κινέζοι βλέπουν από συλλογική σκοπιά ζητήματα όπως είναι οι προβληματισμοί για την κοινωνική τάξη, η συναίνεση και η τήρηση των νόμων. Ο ισχυρός προσανατολισμός στην εκτέλεση αλτρουιστικών πράξεων προς όφελος των στενών συγγενών και φίλων αποτελεί μέρος της κινεζικής κουλτούρας. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, οι Κινέζοι επηρεάζονται επίσης από την κομφουκιανή φιλοσοφία των πέντε θεμελιωδών σχέσεων, γεγονός που αναδεικνύει την αρμονική σύνδεση μεταξύ ηγεμόνα και υποτελών, πατέρα και γιου, των δύο συζύγων, όπως και μεταξύ αδελφών αλλά και μεταξύ φίλων. Η κοινωνική τάξη, η συναίνεση και η νομοταγής συμπεριφορά είναι στενά συνδεδεμένες με την κινεζική νοοτροπία της συλλογικότητας. Αντίθετα, οι άνθρωποι των δυτικών κοινωνιών νοιάζονται κυρίως για τα ατομικά δικαιώματα, τα δε συμφέροντά τους προστατεύονται από τον νόμο. Στη Δύση οι άνθρωποι εύκολα μνηύουν ο ένας τον άλλο, επειδή ο νόμος διαμεσολαβεί στη διαπροσωπική τους σχέση. Οι Κινέζοι δεν επιλύουν συνήθως τις διαμάχες τους καταφεύγοντας σε νομικούς θεσμούς. Προτιμούν να τις διευθετούν μέσα από διαπροσωπικές επαφές. Αυτή η πρακτική ωστόσο μπορεί να είναι δίκαιο μαχαίρι. Από τη μια μεριά, ίσως φαίνεται ότι ο διαπροσω-

πικός προσανατολισμός είναι πιο «ανθρώπινος» ή πιο αποτελεσματικός από ένα νομικό σύστημα, το οποίο μπορεί να δείχνει αργό και αναποτελεσματικό. (Πράγματι, μοιάζει ευκολότερο να διευθετηθεί μια διαμάχη με ένα άλλο άτομο απευθείας παρά να αναζητηθεί νομική βοήθεια.) Από την άλλη μεριά, η έμφαση στο διαπροσωπικό σύστημα επικοινωνίας συχνά πυροδοτεί τον νεποτισμό και τη διαφθορά – δύο σοβαρά προβλήματα στους αξιωματούχους του Χονγκ Κονγκ, τα οποία αναγνωρίζουν και οι ίδιοι.

Αναπτυξιακά στάδια

Σύμφωνα με τις περισσότερες επιστημονικές και απλολαϊκές θεωρίες, η ανθρώπινη ανάπτυξη συντελείται σε στάδια. Τυπικά, η γέννηση και ο θάνατος από φυσικά αίτια –ως η αρχή και το τέλος της φυσικής ύπαρξης– περιλαμβάνονται στις αναπτυξιακές ταξινομήσεις. Οι πεποιθήσεις για τη μετενσάρκωση και την αθανασία προάγουν την κατανόηση της ζωής ως κύκλου. Οι απόψεις για την αρχή της ζωής ενός παιδιού (δηλαδή, πότε ξεκινά, με τη σύλληψη ή σε κάποιο μετέπειτα στάδιο;) ποικίλλουν στους διάφορους πολιτισμούς και βασίζονται στο μορφωτικό υπόβαθρο των ανθρώπων, στη θρησκεία και σε άλλες ιδεολογικές αξίες.

Τα γενέθλια, οι τελετές μύησης, οι γάμοι, οι αποφοιτήσεις, οι προαγωγές στη δουλειά, η γέννηση των παιδιών και των εγγονών, η συνταξιοδότηση και άλλα σημαντικά γεγονότα ζωής σηματοδοτούν τα πιο σπουδαία ορόσημα της ανθρώπινης μετάβασης. Επιπλέον, αρκετές βιολογικές, συμπεριφορικές και νευροφυσιολογικές αλλαγές αναγνωρίζονται διαπολιτισμικά ως δείκτες ιδιαίτερων σταδίων της ζωής. Σε αυτά τα φυσικά γεγονότα συγκαταλέγονται η εμφάνιση των μόνιμων δοντιών, η άρθρωση των πρώτων λέξεων, η πρώτη έμμηνος ρύση και η εμμηνόπαυση για τις γυναίκες, και η έντονη τριχοφυΐα στο πρόσωπο για τους νεαρούς άντρες. Τα γκρίζα μαλλιά θεωρούνται συνήθως σημάδι ωριμότητας, παρά τις τεράστιες παραλλαγές από άτομο σε άτομο όσον αφορά τη χρώση των τριχών. Οι αλλαγές ενδέχεται να είναι σταδιακές, ενώ κάποιες πολιτισμικές ομάδες μπορεί να τις θεωρούν ξαφνικές και απότομες: έρχεται μια μέρα που το αγόρι γίνεται άντρας, όπως συμβαίνει σε κάποιες φυλετικές ομάδες στην Ωκεανία (McDowell, 1988). Υπάρχουν επίσης ηλικιακές κατηγο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.3
Περίοδοι της ανθρώπινης ανάπτυξης

Προγεννητική περίοδος	Από τη σύλληψη έως τη γέννηση: χρειάζονται περίπου 266 ημέρες σε κάθε εθνοτική, φυλετική ή κοινωνική ομάδα.
Βρεφική ηλικία	Από τη γέννηση έως το 2ο έτος: το παιδί αποκτά τις αρχικές κινητικές, γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες.
Παιδική ηλικία	Από το 2ο έως το 11ο-12ο έτος: το παιδί αποκτά την ικανότητα να μιλάει και μαθαίνει τις πιο σημαντικές κοινωνικές δεξιότητες.
Εφηβεία	Από το 11ο-12ο έως το 19ο-20ό έτος: το παιδί έχει φτάσει στη σεξουαλική ωριμότητα, αλλά δεν έχει ακόμα αναλάβει τα δικαιώματα και τις ευθύνες ενός ενήλικα.
Ενηλικίωση	Από το 20ό έτος και μετά: το άτομο αποκτά την ενήλικη ταυτότητα όπως προδιαγράφεται από τους κανόνες και τη νομοθεσία της εκάστοτε κοινωνίας.

ριοποιήσεις που βασίζονται στις λαϊκές πεποιθήσεις ή σε ιδιαίτερα γεγονότα ζωής. Τέτοια γεγονότα μπορεί συμβολικά να σηματοδοτούν είτε την έναρξη είτε το τέλος ενός σταδίου της ζωής. Η πρώτη σεξουαλική επαφή μπορεί να θεωρηθεί ως επιβεβαίωση του «ανδρισμού» ή της «γυναικείας φύσης». Η συμπλήρωση των ετών μετά τα οποία επιτρέπεται η κατανάλωση αλκοολούχων (που είναι, για παράδειγμα, τα 21 χρόνια για τις ΗΠΑ και τα 18 για την Ελλάδα) θα μπορούσε επίσης να ερμηνευτεί ως σημάδι ωριμότητας από νομική άποψη.

Τα βιβλία που πραγματεύονται την ανθρώπινη ανάπτυξη διακρίνουν αρκετά κοινά στάδια μέσα στον κύκλο της ζωής: την προγεννητική περίοδο, τη βρεφική ηλικία, την παιδική ηλικία (διακρίνεται σε πρώιμη και μέση παιδική ηλικία), την εφηβεία και την ενηλικίωση, η οποία υποδιαιρείται σε τρία στάδια: πρώιμη ή αναδυόμενη ενηλικίωση, μέση ενηλικίωση και ύστερη ενηλικίωση (βλ. Πίνακα 8.3).

Μπορεί όμως να υπάρχουν ελαφρώς διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις του κύκλου ζωής. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την ινδουιστική παράδοση, η βρεφική ηλικία, η πρώιμη παιδική ηλικία και η μέση παιδική ηλικία δεν αποτελούν χωριστά στάδια (Valsiner & Lawrence, 1997). Στην ιουδαϊο-χριστιανική παράδοση, η ζωή γίνεται αντιληπτή με γραμμικό τρόπο και το τέρμα της είναι ο θάνατος. Στον ινδουισμό η ζωή αναπαριστάνεται κυ-

κλικά: οι άνθρωποι ζουν και πεθαίνουν πολλές φορές (Fernandez et al., 2010). Τέλος, στις περισσότερες από τις μισές κοινωνίες που μελέτησαν οι Schlegel και Barry (1991) δεν υπήρχε ειδικός όρος για την εφηβεία.

Η ζωή πριν τον τοκετό: Προγεννητική περίοδος

Στο Λονδίνο και στο Πεκίνο, καθώς και σε κάθε άλλο μέρος του πλανήτη, η **προγεννητική περίοδος** –ο τυπικός χρόνος ανάμεσα στη σύλληψη και τη γέννηση– είναι 38 εβδομάδες. Από την αρχή, το αναπτυσσόμενο έμβρυο στη μήτρα της μητέρας μπορεί να εκτίθεται είτε σε ευνοϊκές είτε σε δυσμενείς συνθήκες. Για παράδειγμα, το φυσικό περιβάλλον γύρω από τη μητέρα μπορεί να είναι σταθερό ή ασταθές, ασφαλές ή επικίνδυνο. Σε όλο τον κόσμο, τα περιβαλλοντικά προβλήματα και οι επικίνδυνες συνθήκες, όπως η πείνα, η βία, η ραδιενέργεια, η έκθεση στα χημικά και η ρύπανση του αέρα και του νερού, για να αναφέρουμε μερικά, μπορούν να έχουν διάφορες επιπλοκές στην κύηση και να προκαλέσουν σοβαρές γενετικές ανωμαλίες. Η διαθεσιμότητα ή η έλλειψη επαγγελματικής προγεννητικής φροντίδας είναι επίσης παράγοντας αποφασιστικής σημασίας που επηρεάζει την ανάπτυξη του αγέννητου παιδιού. Πολλές κοινές γνωστικές και συμπεριφορικές τάσεις σχετίζονται με την εγκυμοσύνη. Μελέτες δείχνουν, για παράδειγμα, ότι στις περισσότερες χώρες όπου μια οικογένεια αναμένει παιδί, τα αγόρια είναι περισσότερο επιθυμητά από τα κορίτσια (Hortacsu et al., 2001), καθώς και ότι, διαπολιτισμικά, η εφηβική εγκυμοσύνη είναι πιο συνήθης στους αγροτικούς παρά στους αστικούς πληθυσμούς (Barber, 2001).

Η ζωή του εμβρύου μπορεί να διακοπεί από την απόφαση της μητέρας να τερματίσει την εγκυμοσύνη της. Κάθε χρόνο διενεργούνται σχεδόν 50 εκατομμύρια εκτρώσεις σε όλο τον κόσμο. Σχεδόν 60% από αυτές γίνονται σε αναπτυσσόμενα κράτη, όπου περίπου 90% των 20 και πλέον εκατομμυρίων εκτρώσεων πραγματοποιούνται κάθε χρόνο παράνομα και χωρίς καμιά ασφάλεια. Και όλα αυτά παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις η άμβλωση στις αναπτυσσόμενες χώρες απαγορεύεται διά νόμου και καταδικάζεται από τη θρησκεία. Ο κίνδυνος θανάτου από μια μη ασφαλή ή παράνομη άμβλωση σε μια αναπτυσσόμενη χώρα είναι κατά πολύ υψηλότερος από τον αντίστοιχο κίνδυνο στις ανεπτυγμένες

χώρες. Εκτιμάται ότι το 2008 σε όλες σχεδόν τις αναπτυσσόμενες χώρες παγκοσμίως διενεργήθηκαν 21,6 εκατομμύρια μη ασφαλών εκτρώσεων. Ο αριθμός αυτός αυξήθηκε από τα 19,7 εκατομμύρια που ήταν το 2003, αν και το συνολικό ποσοστό των μη ασφαλών εκτρώσεων παραμένει το ίδιο, με 14 μη ασφαλείς εκτρώσεις ανά 1.000 γυναίκες ηλικίας 15-44 ετών (WHO, 2011). Οι χώρες διαφέρουν και ως προς τη συχνότητα των αμβλώσεων που πραγματοποιούνται στην επικράτειά τους.

Αντίστοιχα διαφέρουν και οι στάσεις απέναντι στην εγκυμοσύνη. Σε παραδοσιακές συλλογικού χαρακτήρα χώρες, όπως η Μαλαισία, η Σιγκαπούρη, η Ινδονησία, οι Φιλιππίνες και η Ταϊλάνδη, η εγκυμοσύνη είναι περισσότερο οικογενειοκεντρική με την ενεργητική συμμετοχή και καθοδήγηση της οικογένειας (Gardiner et al., 1998). Στις ατομικιστικές κοινωνίες η γέννηση των παιδιών τείνει να είναι μάλλον ιδιωτική υπόθεση. Πρέπει όμως να είμαστε προσεκτικοί και να μην κάνουμε στερεοτυπικές κρίσεις. Πολλοί αλλοδαποί φοιτητές στις ΗΠΑ αναφέρουν πόσο ανοιχτοί είναι οι

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.4
Κατάλογος επιλεγμένων εθίμων που ακολουθούν κάποιες μετανάστριες σε μαιευτικές κλινικές στις ΗΠΑ

Εθνοτική καταγωγή	Έθιμο που ακολουθούν οι μετανάστριες από αυτή την περιοχή
Ρωσία	Οι ξένοι δεν επιτρέπεται να δουν το παιδί για τουλάχιστον έναν μήνα, επειδή έτσι προστατεύεται από το «κακό μάτι».
Βιετνάμ	Μια νέα μητέρα δεν πρέπει να εκτίθεται στο κρύο, επειδή διαταράσσει την ισορροπία που θεωρείται κρίσιμη για την καλή υγεία.
Μουσουλμανικές χώρες	Η εξέταση ή ο τοκετός πρέπει να γίνονται από γυναίκες επαγγελματίες υγείας και μόνον.
Κάποιες αφρικανικές χώρες	Η παράδοση επιβάλλει να παίρνουν τον πλακούντα στο σπίτι και να τον θάβουν.
Λατινοαμερικανικές χώρες	Οι γυναίκες δεν θηλάζουν τα παιδιά κατά τις πρώτες δύο μέρες μετά τον τοκετό.

Πηγή: Aizenman (2002).

Αμερικανοί στα θέματα εγκυμοσύνης: κάνουν επίσημες δηλώσεις, ενημερώνουν συγγενείς και φίλους, και διοργανώνουν πάρτι για να διαδώσουν τα νέα. Σε πολλές άλλες χώρες ωστόσο, όπως στη Ρωσία, η εγκυμοσύνη κρατείται συνήθως μυστική μέχρις ότου γίνουν εμφανείς οι αλλαγές στο σώμα της γυναίκας. Οι σύζυγοι όχι μόνο είναι απόντες όταν γεννούν οι γυναίκες τους, αλλά τους απαγορεύεται ακόμα και να εισέλθουν στην κλινική, ενώ δεν αποκλείεται να βγουν έξω συνοδεία αστυνομικών εάν τολμήσουν να εισέλθουν στις εγκαταστάσεις του μαιευτηρίου. Κάποιες φορές παράδοση και νομοθεσία συμβαδίζουν (βλ. Πίνακα 8.4).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Γιατί στον πληθυσμό υπάρχουν περισσότερα αγόρια από ό,τι κορίτσια;

Εκτιμάται ότι παγκοσμίως η αναλογία του φύλου στα πρωτότοκα βρέφη είναι 105 αγόρια έναντι 100 κοριτσιών. Η φύση κατόπιν «διορθώνει» αυτά τα στατιστικά έως την ενήλικη ζωή, εξισορροπώντας την αναλογία των δύο φύλων (αφού τα αγόρια είναι ελαφρώς πιο ευάλωτα από τα κορίτσια σε τραυματισμούς και ασθένειες της παιδικής ηλικίας, με αποτέλεσμα λίγο περισσότερα αγόρια να πεθαίνουν κατά τη βρεφική ηλικία). Αυτοί οι αριθμοί υποτίθεται ότι είναι οι ίδιοι και για τον Καναδά. Μια μελέτη ωστόσο παρείχε μια εναλλακτική εξήγηση, ιδιαίτερα για τα δευτερότοκα παιδιά. Καναδές μητέρες, οι οποίες γέννησαν στη Νότια Κορέα, για κάθε 100 κορίτσια έφεραν στη ζωή 120 αγόρια. Ενώ για τις μητέρες από την Ινδία, τις Φιλιππίνες και άλλες χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας η αναλογία ήταν περίπου 111 προς 100. Αυτή η τάση είναι ακόμα ισχυρότερη όταν λάβουμε υπόψη το τρίτο παιδί. Για παράδειγμα, στο Οντάριο βρέθηκε ότι μητέρες, οι οποίες είχαν γεννήσει στην Ινδία, έφεραν στη ζωή μέσα σε έναν χρόνο 1.883 γιους και 1.385 κόρες, μια αναλογία 136 προς 100 (Jha & Kesler, 2011).

Αυτή η τάση δεν παρουσιάζεται μόνο στις οικογένειες μεταναστών στον Καναδά. Αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο. Υπάρχουν μέρη στην Ινδία όπου η αναλογία των φύλων είναι υπέρ των αγοριών. Η Κίνα εμφανίζει και αυτή την ίδια τάση. Οι οικονομικά ανεπτυγμένες Νότια Κορέα, Σιγκαπούρη και Ταϊβάν έχουν επίσης ασυνήθιστα υψηλούς αριθμούς γεννήσεων αγοριών. Πολλές χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης εμφανίζουν παρόμοια στατιστικά δεδομένα (Eberstadt, 2015).

Πώς εξηγούνται αυτές οι διαφορές; Όπως πάντα, είναι πιθανό να υπάρχουν αρκετές αιτίες. Αναφερόμενες στον Καναδά, κάποιες μελέτες

υποστηρίζουν ότι υπάρχει υψηλότερο ποσοστό μετανάστευσης εγκύων γυναικών οι οποίες κυοφορούν αγόρι (Jha & Kesler, 2011). Υπάρχουν όμως πολύ πιο συνηθισμένες εξηγήσεις. Πρώτον, τα ζευγάρια έχουν την τάση να προτιμούν αγόρι παρά κορίτσι. Ακόμα και όταν το ζευγάρι καλωσορίζει το πρωτότοκο παιδί ανεξαρτήτως φύλου, όταν το δεύτερο παιδί αναμένεται να είναι κορίτσι, κάποιες μπτέρες επιλέγουν να κάνουν έκτρωση. Δύο άλλοι λόγοι είναι η ραγδαία εξαπλούμενη προγεννητική τεχνολογία ανίχνευσης του φύλου και η πτώση της γονιμότητας παγκοσμίως (Eberstadt, 2015). Μπορείτε εσείς να βρείτε άλλα αίτια; Τι πρέπει να γίνει –κατά την άποψή σας– και τι μπορεί να γίνει για να μειωθεί μια τέτοια ανισότητα στα ποσοστά των γεννήσεων αγοριών και κοριτσιών;

Τα πρώτα βήματα: Βρεφική ηλικία

“ Η βρεφική ηλικία δεν συμβιβάζεται με κανέναν· εμείς συμβιβαζόμαστε μαζί της. ”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) – Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

Η **βρεφική ηλικία** είναι η περίοδος από τη γέννηση έως το δεύτερο έτος, όταν το παιδί αποκτά τις πρώτες κινητικές, γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες. Ένα νεογέννητο χρειάζεται ολοκληρωτική φροντίδα. Είναι προφανές ότι οι περιβαλλοντικές και οι κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες ξεκινά μια νέα ζωή ασκούν αποφασιστική επίδραση στη ζωή, στην υγεία και ίσως στα γνωρίσματα της προσωπικότητας του παιδιού. Η βρεφική θνησιμότητα, για παράδειγμα, ποικίλλει σημαντικά ανά πολιτισμό, και εξαρτάται από τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες κάθε χώρας. Για παράδειγμα, η βρεφική θνησιμότητα στην Αγκόλα το 2015 ήταν 96,22 θάνατοι ανά 1.000 ζώντα νεογνά, η υψηλότερη στον κόσμο. Ο χαμηλότερος δείκτης ήταν 1,58 στο Λουξεμβούργο. Οι αντίστοιχες τιμές στις ΗΠΑ ήταν 5,97 και στην Κίνα 11,65. Με δείκτη 2,84, η Ελλάδα καταλαμβάνει τη 10η θέση μεταξύ των χωρών με τη μικρότερη βρεφική θνησιμότητα (United Nations Population Division, 2015).

Η **ιδιοσυγκρασία** του παιδιού –ή αλλιώς τα γνωρίσματα της προσωπικότητας που είναι παρόντα κατά τη βρεφική ηλικία– έχει πιθανώς γενετική βάση (Buss & Plomin, 1985). Η ιδιοσυγκρασία όμως μπορεί να

επιηρεάζεται και από περιβαλλοντικούς παράγοντες. Οι γονείς ανταποκρίνονται διαφορετικά στο κλάμα του παιδιού τους. Υπάρχουν ενήλικες που εύκολα αγνοούν τα παιδιά τους όταν αυτά κλαίνε, και άλλοι που αποκρίνονται άμεσα. Η άμεση ή καθυστερημένη απόκριση στο κλάμα του παιδιού μπορεί να ενεργοποιήσει ή να αναστείλει κάποια συναισθήματα και συμπεριφορικές αντιδράσεις στο βρέφος. Υπάρχουν ατομικές και πολιτισμικές παραλλαγές σε αυτές τις αντιδράσεις. Για παράδειγμα, σε μία από τις μελέτες για τις διαπολιτισμικές ομοιότητες και διαφορές στην επικοινωνία μητέρας-βρέφους, συγκρίθηκαν μητέρες από μια αγροτική περιοχή στην Κένυα με μητέρες μεσαίας τάξης στη Βοστώνη. Διαπιστώθηκαν πολλές ομοιότητες μεταξύ των μελετώμενων δειγμάτων. Οι μητέρες και από τις δύο ομάδες άγγιζαν, κρατούσαν αγκαλιά ή μιλούσαν πρόθυμα στο παιδί όταν αυτό έκλαιγε. Ωστόσο οι Αμερικανίδες μητέρες επικοινωνούσαν περισσότερο με λέξεις και λιγότερο με σωματική επαφή από ό,τι οι Κενυάτισσες μητέρες (Berger, 1995).

Αν ρωτήσετε μια μητέρα που έχει μεγαλώσει ένα υγιές βρέφος, αυτή πιθανότατα θα σας πει ότι ο γιος ή η κόρη της ήταν σε θέση να αναγνωρίζει τα ανθρώπινα πρόσωπα από πολύ νωρίς. Πράγματι, τα περισσότερα βρέφη αισθάνονται ηρεμία όταν βλέπουν οικεία πρόσωπα, ενώ δείχνουν σημάδια ανησυχίας όταν αντιλαμβάνονται κοντά τους το πρόσωπο ενός ξένου. Μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε αρκετές χώρες έδειξε ότι τα περισσότερα βρέφη αναπτύσσουν μια μορφή προσκόλλησης γύρω στον έβδομο μήνα της ζωής τους (Kagan et al., 1978). Αυτά τα πρότυπα προσκόλλησης σε μια συνθήκη παρουσίας ξένου είναι οικουμενικά και μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες (Gardiner et al., 1998):

1. *Αγχώδης αποφευκτικός τύπος.* Τα παιδιά δεν δίνουν σημασία στον γονέα (ή στους γονείς).
2. *Αγχώδης αμφιθυμικός τύπος.* Τα παιδιά παραμένουν κοντά στον γονέα (ή στους γονείς) και δείχνουν ανησυχία για το πού βρίσκεται.
3. *Ασφαλής τύπος προσκόλλησης.* Τα παιδιά δεν απειλούνται από κάποιον ξένο όταν οι γονείς είναι παρόντες.

Κάποιοι ερευνητές βρήκαν ότι η επικράτηση του αγχώδους αποφευκτικού τύπου είναι σχετικά υψηλότερη στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, ενώ ο αγχώδης αμφιθυμικός τύπος κυριαρχεί σε μη δυτικές χώρες, όπως το Ισραήλ και η Ιαπωνία (Van Ijzendoorn & Kroonenberg, 1988). Συνεπώς με

τις θεωρίες προσκόλλησης, τα ευρήματα από μια αμερικανο-ιαπωνική μελέτη έδειξαν ότι η μεγάλη πλειονότητα των μητέρων και στις δύο χώρες αντιλαμβάνεται τα παιδιά με επιθυμητά χαρακτηριστικά ως ασφαλή και τα παιδιά με μη επιθυμητά χαρακτηριστικά ως ανασφαλή (Rothbaum et al., 2007).

Σε ό,τι αφορά την πλευρίωση (την προτίμηση για τη δεξιά ή την αριστερή πλευρά του σώματος), η δεξιοχειρία φαίνεται να είναι κυρίαρχη σε όλους τους πολιτισμούς· και όπως δείχνουν οι μελέτες, η λειτουργία αυτή είναι πιθανότατα γενετική (Coren, 1992). Έχει ωστόσο βρεθεί ότι οι διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές και πεποιθήσεις επηρεάζουν τη συμπεριφορά εκατομμυρίων παιδιών ανά τον κόσμο. Σε πολλές χώρες, για παράδειγμα, η αριστεροχειρία αντιμετωπίζει πολλές αντιδράσεις, και τόσο οι δάσκαλοι όσο και οι γονείς προσπαθούν να αλλάξουν αυτή την «ανωμαλία», όπως την αποκαλούν, εξαναγκάζοντας τα παιδιά να «ξεμάθουν» πολλές από τις δεξιότητες που απαιτούν τη χρήση του αριστερού χεριού. Οι περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν επίσης τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά αναπτύσσουν τις κινητικές τους δεξιότητες. Για παράδειγμα, οι κινητικές δεξιότητες των Αφρικανών βρεφών αναπτύσσονται αρκετούς μήνες προτού συμβεί το ίδιο στα λευκά παιδιά: οι γονείς χρησιμοποιούν διαφορετικές στρατηγικές εκπαίδευσης όταν διδάσκουν τα παιδιά τους να βαδίζουν (Gardiner et al., 1998).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Έθιμα γονικής συμπεριφοράς

Ένα ανατολικοευρωπαϊκό έθιμο –το οποίο διατηρείται και στον 21ο αιώνα– είναι να μην αφήνουν οι γονείς κανέναν να δει το νεογέννητο, εκτός από τους στενούς συγγενείς, μέχρι να γίνει περίπου ενός μηνός. Οι λόγοι; Κάποιοι Ρώσοι θεωρούν αυτή την απομόνωση απαραίτητη προφύλαξη από το «κακό μάτι» ή από μια αναπόφευκτη κακοτυχία. Αυτό σημαίνει ότι το παιδί παραμένει σχετικά μακριά από άλλους ανθρώπους και στερημένο από νέες εμπειρίες για περίπου 30 μέρες της ζωής του. Αντίστοιχο παραδοσιακό έθιμο συναντάμε στην Ελλάδα, όπου μάλιστα η διάρκεια απομόνωσης του νεογέννητου και της λεχώνας φτάνει τις 40 μέρες.

Ερώτηση: Γιατί πιστεύετε ότι ακολουθείται αυτή η πρακτική; Προσπαθήστε να δείτε πίσω από τις αφελείς απλοϊκές δοξασίες και αναζητήστε

πιθανούς λειτουργικούς σκοπούς. (Ποτέ τα έθιμα δεν αποτελούν απλώς έκφραση της ιδιοτροπίας μιας πολιτισμικής ομάδας!) Αν είναι εφικτό, ζητήστε τη γνώμη ηλικιωμένων Ελληνίδων μητέρων με παρόμοια βιώματα. Θεωρείτε ότι η σχετική απομόνωση του παιδιού κατά τις πρώτες 30 ή 40 μέρες της ζωής του μπορεί να επηρεάσει κατά έναν τρόπο την ψυχολογική του ανάπτυξη; Ή μήπως οι επιπτώσεις είναι μόνο ελάχιστον σημασίας; Υπάρχουν πιθανά αντισταθμιστικά οφέλη;

Οι κοινωνικές αλλαγές διαμορφώνουν τα πρότυπα συμπεριφοράς των γονέων. Για παράδειγμα, η συχνότητα θηλασμού και το επίπεδο βιομηχανικής ανάπτυξης ενός έθνους συσχετίζονται αρνητικά. Με άλλα λόγια, όσο πιο βιομηχανοποιημένο είναι ένα έθνος, τόσο περισσότερο μειώνεται η πρακτική του θηλασμού, γεγονός που επιφέρει περαιτέρω κοινωνικές αλλαγές. Η διαθεσιμότητα παιδικών τροφών και άλλων διατροφικών προϊόντων, οι αλλαγές στην απασχόληση και στην κοινωνική θέση των γυναικών, η γενική αλλαγή στις στάσεις της κοινής γνώμης και άλλοι παράγοντες αυξάνουν την ελευθερία επιλογής των γυναικών για το αν θα θηλάσουν τα βρέφη τους.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ελληνικά, κινέζικα και... αλαμπουρνέζικα

Όπως είναι γνωστό, η φράση "It's (all) Greek to me" («Αυτά είναι ελληνικά για μένα») χρησιμοποιείται στην αγγλική γλώσσα για να δηλώσει ότι κάτι είναι δυσνόητο ή ακατάληπτο στην εκφορά του λόγου μιας συζήτησης. Λιγότερο γνωστό ίσως είναι ότι η καταγωγή της φράσης αποδίδεται στην τραγωδία του William Shakespeare, *Ιούλιος Καίσαρας* (1599). Στην Ελλάδα, όταν θέλουμε να αποδώσουμε την αντίστοιχη συνθήκη λέμε «Αυτά είναι κινέζικα». Ως συνώνυμο της ασυναρτησίας χρησιμοποιείται επίσης η λέξη *αλαμπουρνέζικα* (πιθανώς από τα *αλιβορνέζικα*, που προέρχονται από το Λιβόρνο της Ιταλίας). Είναι ενδιαφέρον ότι πολλές πολιτισμικές ομάδες χρησιμοποιούν ως σημείο αναφοράς μια ξένη, δυσνόητη στις ίδιες γλώσσα για να δηλώσουν αυτή τη δυσκολία κατανόησης του λόγου στην επικοινωνία. Να εντοπίσετε όσο περισσότερες αντίστοιχες φράσεις μπορείτε, οι οποίες χρησιμοποιούνται σε άλλες χώρες. Βρίσκετε μια συγκεκριμένη γλώσσα να χρησιμοποιείται συχνότερα ως σημείο αναφοράς; Για ποιους λόγους συμβαίνει αυτό, κατά τη γνώμη σας;

Τα βρέφη περιβάλλονται διαρκώς από ένα σύνθετο σύστημα ήχων οι οποίοι αντιπροσωπεύουν μια συγκεκριμένη γλώσσα. Τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία μπορούν να κάνουν σημαντικές διακρίσεις ήχων. Αυτό το γεγονός εξηγεί κάποιες γλωσσικές διαφορές που βιώνουν οι άνθρωποι όταν μαθαίνουν μια ξένη γλώσσα. Για παράδειγμα, ο συνάδελφός μας από την Ιαπωνία αντιμετωπίζει δυσκολίες στην προφορά του ήχου *L* (*Λ*) όταν μιλά αγγλικά. (Παρομοίως, πολλοί Έλληνες δεν μπορούν να προφέρουν τα χαρακτηριστικά *sh* και *ch* της αγγλικής ή το *u* της γαλλικής γλώσσας.) Τα βρέφη στην Ιαπωνία κατά κανόνα δεν παρατηρούν τη διαφορά ανάμεσα στα *L* και *P* επειδή στην ιαπωνική γλώσσα δεν υπάρχει ο ήχος *L* και οι γονείς τους δεν χρησιμοποιούν τέτοιους ήχους στις συζητήσεις τους. Τα αγγλόφωνα βρέφη είναι σε θέση να ανιχνεύουν αυτή τη διαφορά, έστω κι αν τα ίδια δεν έχουν αναπτύξει ακόμα λόγο. Ίσως οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε στην προφορά κάποιων φθόγγων να έχει τις ρίζες της στη βρεφική μας ηλικία, όταν αρχίσαμε να αναγνωρίζουμε και να απομνημονεύουμε ήχους. Για παράδειγμα, πολλοί Έλληνες δεν μπορούν να διακρίνουν τη διαφορά ανάμεσα στους ήχους *i* (*ι*) στην αγγλική λέξη *bit*, και *ee* (*ιι*) στην αγγλική λέξη *beat*. Στην ελληνική γλώσσα δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε αυτούς τους δύο ήχους. Κάποιοι γλωσσολόγοι υποστηρίζουν ότι είναι ιδιαίτερα δύσκολο να μάθει κανείς τη δανέζικη γλώσσα ακριβώς επειδή περιέχουν πάρα πολλούς ανοίκειους ήχους στους οποίους οι μη Δανοί δεν έχουν εκτεθεί ως βρέφη.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Ορίζοντας την έννοια της εξάρτησης

Αναφέρεται συχνά ότι οι άνθρωποι στην Ιαπωνία είναι πολύ περισσότερο αλληλεξαρτώμενοι και συναισθηματικά δεμένοι ο ένας από τον άλλο από ό,τι οι άνθρωποι στις δυτικές κοινωνίες. Υπάρχουν πολλές εξηγήσεις και ερμηνείες γι' αυτή την υπόθεση. Κάποιες από αυτές επικαλούνται τις πρώιμες εμπειρίες κοινωνικοποίησης. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι άνθρωποι στην Ιαπωνία αναπτύσσουν ένα σχήμα που ονομάζεται *αμάι*, το οποίο τους καθιστά αλληλεξαρτώμενους (Doi, 1989). Το *αμάι* περιγράφεται ως η τάση του εαυτού να συγχωνεύεται με τον εαυτό ενός άλλου ατόμου. Αυτή η τάση αποτελεί μέρος της καθημερινής ζωής στην Ιαπωνία και ενθαρρύνεται ιδιαίτερα στα πρώιμα στάδια της σχέσης μητέρας-παιδιού (Lewis &

Ozaki, 2009· Yamaguchi, 2004). Στις ΗΠΑ η ασφάλεια θεωρείται ότι οδηγεί κυρίως στην αυτονομία, την αυτοεκτίμηση και την αυτοέκφραση. Στο Πουέρτο Ρίκο η ασφάλεια θεωρείται ότι οδηγεί κυρίως στον σεβασμό, την υπακοή και την ηρεμία. Τέλος, υπάρχουν διαφορές στους αντιλαμβανόμενους προάγγελους της προσκόλλησης, με τις λευκές Αμερικανίδες μητέρες να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην υιοθέτηση της αυτονομίας και τις Πορτορικανές μητέρες να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην ελεγχόμενη συμπεριφορά (Carlson & Harwood, 2003). Πόσο διαφορετικό είναι το ιαπωνικό *αμάι* από την *εξάρτηση*, μια έννοια γνωστή στις δυτικές σχολές της Ψυχολογίας; (Η εξάρτηση είναι μια ανάγκη για ψυχική άνεση, αποδοχή ή προσέλκυση της προσοχής, και μπορεί να περιγραφεί σε επίπεδο συμπεριφοράς ως ένα παιδί που κλαίει, αρπάζεται από τη φούστα της μητέρας του, την ακολουθεί παντού από πίσω και εκδηλώνει άλλες συμπεριφορές που προσελκύουν την προσοχή της.) Προκειμένου να συγκρίνουν τη σημασία των δύο εννοιών, οι Vereijken και συνεργάτες (1997) αξιολόγησαν περιγραφές από Ιάπωνες ειδικούς για το *αμάι* και από Δυτικούς ειδικούς για την εξάρτηση. Οι ειδικοί χρησιμοποίησαν μια μέθοδο Q-sort για την αξιολόγηση. Αρχικά τους δόθηκαν 90 κάρτες, η καθεμιά από τις οποίες περιείχε τη γραπτή περιγραφή μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς που χαρακτηρίζει τη σχέση μητέρας-παιδιού. Έπειτα τους ζητήθηκε να τακτοποιήσουν τις κάρτες κατά ορισμένη σειρά, έτσι ώστε εκείνες που τοποθετούνταν πρώτες να δηλώνουν τις πιο έκδηλες συμπεριφορές, χαρακτηριστικές του *αμάι* (Ιάπωνες ειδικοί) και της *εξάρτησης* (Δυτικοί ειδικοί). Παρά τις προβλέψεις, οι ερευνητές διαπίστωσαν εντυπωσιακή ομοιότητα στον συμπεριφορικό ορισμό του *αμάι*, όπως δόθηκε από τους Ιάπωνες ειδικούς, και σε αυτόν της *εξάρτησης*, όπως δόθηκε από τους ειδικούς στις ΗΠΑ ($r = 0,77$). Είναι αρκετά πιθανό ορισμένα οικουμενικά πρότυπα συμπεριφοράς να χαρακτηρίζονται διαφορετικά στους διάφορους πολιτισμούς. Στην πραγματικότητα, οι διαφορετικοί χαρακτηρισμοί μπορεί να περιγράφουν παρόμοιες συμπεριφορές με όμοια ή διαφορετική λειτουργική αξιολόγηση. Μπορείτε να βρείτε λέξεις σε άλλες γλώσσες που να αντιστοιχούν στην έννοια της λέξης *εξάρτηση*; Ρωτήστε άτομα που έχουν διαφορετική μητρική γλώσσα, όπως δίγλωσσους (ή τρίγλωσσους) φοιτητές στο αμφιθέατρο. Τι σημασία έχουν αυτές οι λέξεις στις άλλες γλώσσες; Πόσο παρόμοιες ή διαφορετικές είναι από την *εξάρτηση*;

Ανακαλύπτοντας τον κόσμο: Παιδική ηλικία

“Οι φιλοδοξίες της ζωής έρχονται μεταμφιεσμένες σε παιδιά.”

Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ (1861-1941) - Ινδός συγγραφέας
και φιλόσοφος από τη Βεγγάλη

Ο Μέγκιος, ένας αρχαίος Κινέζος φιλόσοφος, έγραψε ότι σπουδαίο άτομο είναι αυτό που δεν χάνει την παιδική ψυχή του. Τα παιδιά είναι σπουδαία επειδή είναι ειλικρινή και συναισθηματικά. Η **παιδική ηλικία** είναι μια περίοδος συνεχούς ανάπτυξης, μάθησης και εξέλιξης. Κατά την πρώιμη παιδική ηλικία, η σκέψη των παιδιών βασίζεται στο επιθυμητό και στο φανταστικό. Τα μικρά παιδιά δεν γνωρίζουν με βεβαιότητα τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη φαντασία, και συχνά τις συγχέουν. Ελέγχουν διαρκώς τη σκέψη τους απέναντι στην πραγματικότητα, αλλά συνεχίζουν να πιστεύουν στη μαγική δύναμη των ιδεών τους. Στη μέση παιδική ηλικία, η οποία διαρκεί από το 6ο έως το 12ο έτος περίπου, τα παιδιά συνεχίζουν να αναπτύσσουν τη σκέψη και τις κοινωνικές τους δεξιότητες. Η αφαιρετική σκέψη αρχίζει να παίζει σημαντικότερο ρόλο στα καθημερινά γεγονότα της ζωής τους. Παρ' όλα αυτά, η σκέψη του παιδιού δεν παύει να βασίζεται κυρίως σε παρατηρήσεις και άμεσες εμπειρίες. Εάν κάτι είναι απτό ή παρατηρήσιμο, γίνεται κατανοητό και μπορεί να ερμηνευτεί πιο εύκολα. Για παράδειγμα, αρκετές μελέτες με παιδιά από την Αγγλία, την Ιαπωνία και τη Νορβηγία υποστηρίζουν ότι αυτά αναπτύσσουν νωρίτερα περίπλοκες αντιλήψεις για τον πόλεμο παρά για την ειρήνη. Οι αντιλήψεις για τον πόλεμο εστιάζουν πρωτίστως σε διαστάσεις όπως οι σκοτωμοί, οι μάχες και η χρήση όπλων. Οι συγκρούσεις έχουν διαβρωτικές επιπτώσεις και σταθερές πτυχές που μπορούν να παρατηρηθούν. Η ειρήνη όμως είναι ένα λιγότερο απτό και παρατηρήσιμο φαινόμενο. Μπορεί να μην καταγράφεται στη διαπροσωπική εμπειρία από νωρίς στη ζωή στον βαθμό στον οποίο καταγράφονται η βία και η επιθετικότητα (Rosenau, 1975).

Η παιδική ηλικία ως αναπτυξιακό στάδιο διαμεσολαβείται από ένα φάσμα πρακτικών που θα μπορούσαν να είναι παρόμοιες στους διάφορους πολιτισμούς. Σε πολλές ελληνικές οικογένειες συνηθίζεται να επαινούν τα παιδιά τους και να δείχνουν θετικά συναισθήματα απέναντί τους για

τα επιτεύγματά τους. Μια ποιοτική έρευνα στη Νέα Ζηλανδία με άντρες από τη Σαμόα δείχνει ότι η ανοιχτή έκφραση συναισθημάτων απέναντι στα παιδιά θεωρούνταν γενικώς ακατάλληλη επειδή, όπως έτειναν να πιστεύουν οι πατέρες, τα παιδιά τους έπρεπε να μάθουν πρώτα την αξία της ταπεινότητας (Arae et al., 2000).

Κοιτάξτε τις παιδικές ζωγραφιές. Κάποιες είναι σύνθετες και πολύχρωμες, κάποιες σχηματικές και απλές, αλλά όλες αντανακλούν το τι βλέπουν ή τι επιθυμούν τα παιδιά. Τα παιδιά βλέπουν την πραγματικότητα γύρω τους και την αποτυπώνουν με τις σκέψεις και τη φαντασία τους. Για παράδειγμα, οι Domino και Hannah ανέλυσαν 700 ιστορίες που επινόησαν 160 Κινέζοι και Αμερικανοί μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Οι κινεζικές ιστορίες έδειχναν αυξημένο προβληματισμό για την εξουσία, μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ηθική εντιμότητα, λιγότερα περιστατικά σωματικής επιθετικότητας και πιο έκδηλη ανάδειξη του ρόλου των φυσικών δυνάμεων και της τύχης από ό,τι στο αμερικανικό δείγμα (Domino & Hannah, 1987). Εάν οι παιδικές ζωγραφιές αντικατοπτρίζουν την πραγματικότητα, θα μπορούσαν οι ενήλικες να κάνουν κάποιες προτάσεις για τη ζωή των παιδιών εφόσον ανακάλυπταν, για παράδειγμα, ότι τα θέματα θυματοποίησης εμφανίζονται διαρκώς σε ζωγραφιές Παλαιστίνιων παιδιών που ζουν στο Ισραήλ (Kostelny & Garbarino, 1994); Θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε γιατί στις ζωγραφιές των Αμερικανών παιδιών τα αγόρια απεικονίζονται ως πιο δυνατά από τα κορίτσια (Rubenstein, 1987);

Σχεδόν σε όλους τους πολιτισμούς –με εξαίρεση τις περιοχές που υποφέρουν από σοβαρή έλλειψη τροφίμων– οι μητέρες προσπαθούν να καλοπιιάσουν τα παιδιά τους για να φάνε. Γι' αυτό τον σκοπό χρησιμοποιούν διάφορες μεθόδους: από την τιμωρία έως την ανταμοιβή και από την πειθώ έως τα παιχνίδια ταΐσματος (Dettwyler, 1989). Γενικά οι διατροφικές συνήθειες και οι προτιμήσεις ενός ενήλικου ατόμου για κάποιες τροφές συνδέονται με τις πρακτικές ταΐσματος των παιδικών του χρόνων (Schwartz et al., 2001). Οι διατροφικές προτιμήσεις εμφανίζουν μεγάλη ποικιλομορφία μεταξύ των χωρών και των οικογενειών. Το ψωμί και πολλοί τύποι φρούτων και λαχανικών αποτελούν συνηθισμένες τροφές στους περισσότερους πολιτισμούς. Υπάρχουν όμως προϊόντα που τα παιδιά αρχίζουν να καταναλώνουν κατά την παιδική ηλικία και τα οποία θεωρούνται ακατάλληλα για παιδιά που ζουν σε άλλους πολιτισμούς. Τα παιδιά των μουσουλμάνων δεν επιτρέπεται να καταναλώνουν χοιρινό, τα

αγόρια και τα κορίτσια των ινδουιστών δεν πρέπει να δοκιμάσουν ποτέ μοσχάρι, ενώ τα παιδιά των Ευρωπαίων απέχουν από την κατανάλωση σκυλίσιου κρέατος (βλ. Κεφάλαιο 7). Μπορείτε να συνεχίσετε εσείς δίνοντας και άλλα παραδείγματα.

Ενώ οι απόπειρες για το τάισμα των παιδιών μοιάζουν να είναι παρόμοιες σε διάφορες χώρες του κόσμου, οι πρακτικές ύπνου, όπως το να κοιμούνται πολλά άτομα στο ίδιο δωμάτιο ή το να κοιμάται το παιδί στο ίδιο κρεβάτι με τους γονείς του, διαφέρουν συνήθως από χώρα σε χώρα. Κατά κανόνα, οι γονείς σε πολλές δυτικές χώρες δεν επιδοκιμάζουν την πρακτική του ύπνου πολλών ατόμων στον ίδιο χώρο ή μπορεί να την επιτρέπουν κάποιες φορές υπό περιορισμένους όρους. Οι Αμερικανίδες και οι μητέρες από τις δυτικές κοινωνίες συνήθως βάζουν τα παιδιά τους σε ξεχωριστά δωμάτια. Αυτή η πρακτική είναι πολύ ασυνήθιστη στους Ινδιάνους Μεξικανούς (Morelli et al., 1992). Θα μπορούσε ωστόσο να υποστηριχθεί ότι ο ύπνος πολλών ατόμων στον ίδιο χώρο συνηθίζεται σε κάποιες χώρες εν μέρει λόγω των συνθηκών διαβίωσης: οι γονείς δεν μπορούν να διαθέσουν χρήματα για ένα σπίτι που θα διαθέτει ξεχωριστά δωμάτια για κάθε παιδί της οικογένειας.

Πολλά στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Τα παιδιά μεταξύ της Γ' και της Ε' τάξης Δημοτικού είναι σε θέση να ταυτίζονται σαφώς με την εθνική τους ομάδα, την εθνικότητά τους και την κοινωνική τους θέση (Dawson et al., 1977). Σε αυτό το στάδιο, τόσο οι Άραβες όσο και οι Εβραίοι μαθητές στο Ισραήλ διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους ως προς την προτίμησή τους για τη σημαία, καθώς ήταν σαφώς διαχωρισμένοι με βάση την αραβική ή την εβραϊκή καταγωγή τους (Lawson, 1975).

Χωρίς να χρειάζεται να διεξαχθεί έρευνα γι' αυτό, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι τα παιδιά σε όλο τον κόσμο αγαπούν το παιχνίδι. Κάποιες λειτουργίες του παιχνιδιού εμφανίζονται σε όλους τους πολιτισμούς, όπως το να διδάσκουμε στα παιδιά τα σχήματα αλληλεπίδρασης, τη συνεργασία, το μοίρασμα και τον ανταγωνισμό μεταξύ τους (Farver et al., 2000). Παρά τις ομοιότητες αυτές, οι διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές μπορεί να οδηγήσουν στην ανάπτυξη διαφορετικών συμπεριφορικών γνωρισμάτων. Σε μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970, τα παιδιά στη Βόρεια Αμερική εμφανίστηκαν περισσότερο ανταγωνιστικά στο παιχνίδι τους από τα παιδιά σε πολλές άλ-

λες κοινωνίες που μελετήθηκαν (Madsen, 1971). Αυτά τα αποτελέσματα ωστόσο πρέπει να επαληθευτούν σε σύγχρονες συνθήκες. Γιατί; Σήμερα στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, μια μητέρα που εγγράφει τον γιο ή την κόρη της σε μια αθλητική ομάδα είναι πιθανό να λάβει μια επιστολή από τον σύλλογο που να εξηγεί, πολύ ευγενικά και προσεκτικά, ότι ο βασικός σκοπός του παιχνιδιού είναι η συμμετοχή και όχι απαραίτητα η νίκη. Σε πολλά σύγχρονα αμερικανικά αθλητικά σωματεία που διατηρούν παιδικές ομάδες (π.χ. μπίτζμπολ, ποδόσφαιρο, μπάσκετ, χόκεϊ στον πάγο κ.ά.) γίνονται σοβαρές προσπάθειες να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στη συμμετοχή παρά στα επιτεύγματα.

Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι κοινωνικοί κανόνες που περιορίζουν τη συμπεριφορά των παιδιών μπορούν να ωθήσουν τα παιδιά να γίνουν επιθετικά και αντιδραστικά; Κάποιες μελέτες υποδεικνύουν ότι ισχύει κάτι τέτοιο. Οι αγρότες Μπόφι της Κεντρικής Αφρικής υιοθετούν αυτό που ονομάζεται «αυταρχικό γονικό ύφος», αξιώνοντας σεβασμό και υπακοή και ασκώντας πιεστικό έλεγχο στα παιδιά τους. Τα αποτελέσματα δείχνουν ωστόσο ότι τα παιδιά τους δεν είναι αποσυρμένα, ούτε τους λείπουν οι πρωτοβουλίες. Εμφανίζουν μάλιστα τα ακριβώς αντίθετα γνωρίσματα (Baumrind, 1971· Fouts, 2005). Σύμφωνα με την υπόθεση καταστολής-διευκόλυνσης, τα άτομα με συμπεριφορές που ενθαρρύνονται σε έναν πολιτισμό θα πρέπει να καταφεύγουν σπάνια στις δομές ψυχικής υγείας. Για παράδειγμα, εάν οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά επειδή είναι βίαια, τότε δεν θα πρέπει να υπάρχουν πολλοί βίαιοι ψυχικά ασθενείς στις δομές ψυχικής υγείας της συγκεκριμένης χώρας. Το μοντέλο καταστολής-διευκόλυνσης υποστηρίζει επίσης ότι οι συμπεριφορές που ανταμείβονται θα αυξηθούν υπερβολικά. Από την οπτική μιας άλλης υπόθεσης αναφορικά με το «κατώφλι δυσφορίας των ενηλίκων», τα άτομα με συμπεριφορές που αποθαρρύνθηκαν στην παιδική τους ηλικία θα εμφανίζονται πιο συχνά στις δομές ψυχικής υγείας από ό,τι εκείνα με «αποδεκτές» συμπεριφορές. Οι Weisz και συνεργάτες (1987) έλεγξαν αυτό το μοντέλο σε μια διαπολιτισμική μελέτη που περιλάμβανε παιδιά από την Ταϊλάνδη και τις ΗΠΑ. Οι βουδιστικές παραδόσεις της Ταϊλάνδης είναι διαφορετικές από τους αμερικανικούς πολιτισμικούς κανόνες. Η βουδιστική παράδοση προκρίνει τη μη επιθετικότητα, την ευγένεια, τη μετριοφροσύνη και τον σεβασμό προς τους άλλους. Οι γονείς δεν ανέχονται καθόλου την παρορμητική, επιθετική και «μη ελεγχόμενη» συμπεριφορά των παιδιών τους.

Όπως προέβλεψε η πρώτη υπόθεση, πιο συχνά αναφέρονταν προβλήματα «υπερβολικού ελέγχου» (επιφυλακτικότητα, απόσυρση) για τα παιδιά από την Ταϊλάνδη παρά για εκείνα από τις ΗΠΑ. Προβλήματα όπως η βία και η διαταραγμένη συμπεριφορά αναφέρονταν πιο συχνά για τα παιδιά από τις ΗΠΑ. Έτσι προέκυψαν κάποια εμπειρικά στοιχεία που υποστήριξαν την υπόθεση καταστολής-διευκόλυνσης.

Πρόβα τζενεράλε: Εφηβεία

“Ένα αγόρι γίνεται ενήλικας τρία χρόνια νωρίτερα από όσο νομίζουν οι γονείς του και περίπου δύο χρόνια αργότερα από όσο νομίζει ο ίδιος.”

Lewis Hershey (1893-1977) - Αμερικανός στρατηγός

Ο Γιάννης και ο Χόρχε είναι δύο δεκαεξάχρονοι γείτονες και φίλοι με διαφορετικό εθνικό υπόβαθρο. Ταυτόχρονα μοιάζουν πάρα πολύ. Και οι δύο φορούν ρούχα μεγέθους ενηλίκων, και οι δύο έχουν μόλις αρχίσει να εμφανίζουν τριχοφυΐα στο άνω χείλος, και οι δύο παίζουν ηλεκτρονικά παιχνίδια πολλές ώρες την ημέρα, και οι δύο σχεδιάζουν να βρουν μια δουλειά για το καλοκαίρι, και οι δύο σκέφτονται να φοιτήσουν στο τοπικό κολέγιο για δύο χρόνια. Ως έφηβοι, και οι δύο έχουν φτάσει στη σεξουαλική ωριμότητα, αλλά δεν έχουν ακόμα τα δικαιώματα και τις ευθύνες του ενήλικου.

Η **εφηβεία** θεωρείται όχι μόνο αναπτυξιακό στάδιο, αλλά και πολιτισμικό φαινόμενο. Για παράδειγμα, η παράταση του χρόνου σχολικής φοίτησης σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες διευρύνει την περίοδο από την παιδική ηλικία προς την ενηλικίωση. Αντίθετα, πολλοί μη βιομηχανοποιημένοι πολιτισμοί ενθαρρύνουν τα μέλη τους να αναλάβουν ρόλους ενηλίκων όσο το δυνατόν νωρίτερα. Έτσι το στάδιο της εφηβείας γίνεται σχεδόν δυσδιάκριτο. Σε κάποιες χώρες, όπως το Σουδάν και η Βραζιλία, πολλά παιδιά αρχίζουν να εργάζονται με πλήρη απασχόληση και να φροντίζουν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας από τη νεαρή ηλικία των 12 ετών, μερικές φορές και νωρίτερα. Σε άλλες κοινωνίες, όπως η Ινδία, ένα κορίτσι μπορεί να παντρευτεί στα πρώτα χρόνια της εφηβείας του και να μετακομίσει στο σπίτι του συζύγου της για να αναλάβει τους ρόλους της

συζύγου και της μητέρας. Οι πολιτισμικές συνθήκες μπορούν να καθορίσουν την αναγνώριση ενός ολόκληρου αναπτυξιακού σταδίου.

Οι ραγδαίες αλλαγές στο βάρος και στο ύψος είναι σημαντικά χαρακτηριστικά της εφηβείας. Διαπολιτισμικά, τα κορίτσια ωριμάζουν τουλάχιστον δύο χρόνια νωρίτερα από τα αγόρια. Από τις πρώτες καταγραφές το 1800 στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική έως τις μέρες μας, σε κάθε έρευνα τα κορίτσια ωριμάζουν όλο και νωρίτερα από ό,τι διαπίστωναν προηγούμενες έρευνες, με ρυθμό περίπου μερικών μηνών ανά 10 χρόνια. Για παράδειγμα, από το 1850 έως το 1950, η μέση ηλικία εμφάνισης της πρώτης έμμηνης ρύσης στα κορίτσια μειώθηκε κατά πέντε χρόνια, πλησιάζοντας το 12ο έτος. Αυτή η τάση επιβραδύνθηκε σημαντικά κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και προφανώς δεν παρατηρήθηκε στις λιγότερο ανεπτυγμένες μη δυτικές χώρες (Frisch & Revelle, 1970). Μια πιθανή εξήγηση γι' αυτή την πρόωμη ωρίμανση είναι η καλύτερη φροντίδα υγείας, η διατροφή και οι συνθήκες διαβίωσης των περισσότερων πολιτών των ανεπτυγμένων περιοχών του κόσμου.

Η τυπική σκέψη σε αυτό το αναπτυξιακό στάδιο αντικαθιστά τη συγκεκριμένη σκέψη, οι δε ηθικοί συλλογισμοί συχνά γίνονται με βάση τις αξίες του ατόμου (Piaget, 1963). Ταυτόχρονα, η εφηβική σκέψη μπορεί να είναι γεμάτη αντιφάσεις, απρόβλεπτες εικασίες και αιφνίδια αλλαγή γνώμης. Παρά την ικανότητά τους να εκφράζουν ηθικές κρίσεις και σοβαρές γνωστικές επιφυλάξεις, οι έφηβοι δεν έχουν το όραμα ούτε τη σοφία που βρίσκει κανείς σε άτομα πιο ώριμης ηλικίας. Ο αλτρουισμός και η εγωπάθεια, ο ενθουσιασμός και η απόσυρση, η ανοχή και η ανυπομονησία μπορεί εύκολα να συνυπάρχουν στον έφηβο την ίδια στιγμή. Ενώ η αντίληψη ενός παιδιού για τον κόσμο είναι γενικά αφελής και γεμάτη εμπιστοσύνη, η εφηβεία συχνά σχετίζεται με την εμφάνιση του κυνισμού (Sigel, 1989). Ο κυνισμός –η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι γενικά και κατ' επανάληψη παραβιάζουν προδιαγεγραμμένα ηθικά πρότυπα για τη συμπεριφορά τους– μπορεί να γίνει έκδηλος στην εφηβεία είτε λόγω της τάσης των νέων να είναι όλο και πιο ανεξάρτητοι και επικριτικοί, είτε λόγω των πολλών αποθαρρυντικών πληροφοριών για την κοινωνία που λαμβάνει κανείς στην ύστερη εφηβεία, ιδιαίτερα σε χώρες όπου τα πολιτικά σκάνδαλα και η διαφθορά είναι συνηθισμένα φαινόμενα (Schwartz, 1975). Θα πρέπει ωστόσο να αναμένουμε την απουσία δημόσια εκφρασμένου κυνισμού σε χώρες όπου οι κυβερνήσεις επιβάλλουν αυστηρή ιδεολογική και πολιτική

ομοιογένεια. Σε τέτοιες περιπτώσεις ένας έφηβος ενδέχεται να αναπτύξει κυνικές απόψεις, αλλά να μην τις αποκαλύπτει στους δημοσκόπους ή στους κοινωνικούς επιστήμονες (Gozman & Edkind, 1992). Για περισσότερο από έναν αιώνα, πολλές δυτικές ψυχολογικές πηγές χαρακτήριζαν την επαναστατικότητα και την περιφρόνηση κατά την εφηβεία ως κάτι το αναμενόμενο στη ζωή κάθε νέου ανθρώπου (Glad & Shiraev, 1999· Hall, 1916· Κοη, 1979). Οι ψυχολόγοι και οι κοινωνιολόγοι προσπαθούν να κατανοήσουν κατά πόσο οι διάφορες αντικοινωνικές τάσεις που σχετίζονται με τη «νεανική κουλτούρα» έχουν βαθιές ψυχολογικές ρίζες στην επιθυμία των νέων για ανεξαρτησία (Petersen, 1988). Οι «συμμορίες» στη Βόρεια και την Κεντρική Αμερική, ο «χουλιγκανισμός» στη Ρωσία ή η «αγορίστικη» κουλτούρα των κοριτσιών στη Βρετανία (με συμπεριφορές όπως το κάπνισμα, οι βωμολοχίες, οι καβγάδες, η κατανάλωση αλκοόλ και η σχολική παραπτωματικότητα) είναι μόνο μερικά παραδείγματα τέτοιων αντικοινωνικών τάσεων στους εφήβους. Έχει επίσης βρεθεί ότι τα άτομα νεαρής ηλικίας αποτελούν την πλειοψηφία στις βίαιες ομάδες μη δυτικών πολιτισμών. Είναι όμως αρκετά αμφίβολο εάν ψυχολογικοί λόγοι και μόνο μπορούν να εξηγήσουν γιατί οι νέοι συμμετέχουν σε διάφορες επαναστατικές ομάδες. Προφανώς, χρειάζεται να ληφθούν επίσης υπόψη διάφοροι κοινωνικοοικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες. Για παράδειγμα, υπάρχουν καταγεγραμμένες περιπτώσεις νεαρών εφήβων και παιδιών στην Αφρική που εξαναγκάζονται να ενταχθούν σε επαναστατικές στρατιωτικές ομάδες παρά τη θέλησή τους (Beah, 2008).

Οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση του ατόμου. Σε μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε στο Ισραήλ, τα παιδιά Βορειοαμερικανών και Σοβιετικών μεταναστών εκδήλωναν σημαντικά διαφορετικά πρότυπα συμπεριφοράς μέσα στην τάξη. Οι μαθητές από τη Βόρεια Αμερική ήταν περισσότερο προσανατολισμένοι στην ομάδα των ομηλικών τους, ενώ οι μαθητές από τη Σοβιετική Ένωση προσανατολιζόνταν στον καθηγητή (Horowitz & Kraus, 1984). Το σοβιετικό σύστημα εκπαίδευσης, σε σύγκριση με το αντίστοιχο αμερικανικό, έδινε πολύ μεγάλη έμφαση στην πειθαρχία και στην υπακοή των μαθητών. Ερχόμενοι σε ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον, οι Σοβιετικοί έφηβοι μετανάστες δεν άλλαξαν το χαρακτηριζόμενο από υπακοή πρότυπο συμπεριφοράς τους. Σε μια άλλη μελέτη που διενεργήθηκε στο Ισραήλ, οι έφηβοι οι οποίοι είχαν φοιτήσει στο σοβιετικό εκπαιδευτικό σύστημα

εμφανίζονταν πολύ πιο ρεαλιστές στις ηθικές κρίσεις τους από τους εφήβους που είχαν μεγαλώσει στο Ισραήλ (Ziv et al., 1975). Ίσως τα πολλά χρόνια προσπαθειών για μια ευκαιρία μετανάστευσης από τη Σοβιετική Ένωση να συνέβαλαν στην ανάπτυξη ρεαλιστικών και πραγματιστικών στάσεων (Kliger, 2002).

Κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες επηρεάζουν την πολιτισμική ταυτότητα των εφήβων. Μια μελέτη με Παλαιστίνιους Άραβες χριστιανούς εφήβους στο Ισραήλ έδειξε ότι οι περισσότεροι από αυτούς τείνουν να διατηρούν τη διακριτή εθνική και θρησκευτική τους ταυτότητα. Συγκρινόμενοι με μουσουλμάνους Άραβες όμως, εξέφρασαν μεγαλύτερη προθυμία να υιοθετήσουν στοιχεία της εβραϊκής κοινωνίας. Ανέφεραν επίσης ισχυρότερες πιέσεις αφομοίωσης από τους Ισραηλινούς Εβραίους. Οι χριστιανοί Άραβες αντιμετωπίζονται συνήθως ως «διπλή μειονότητα», επειδή είναι Άραβες (ενώ η πλειονότητα των Αράβων είναι μουσουλμάνοι) και επειδή ζουν σε μια χώρα όπου κυριαρχούν οι Εβραίοι. Η αυξημένη προθυμία των Παλαιστίνιων Αράβων χριστιανών για κοινωνική και πολιτισμική επαφή με τους Ισραηλινούς Εβραίους μπορεί να αντανακλά μια επιθυμία για μεγαλύτερη πρόσβαση σε σημαντικούς πόρους, όπως η εκπαίδευση και η εργασία. Επιπλέον, οι Παλαιστίνιοι Άραβες χριστιανοί έχουν την τάση να διακρίνουν τους εαυτούς τους ιστορικά ως μια περισσότερο δυτικοποιημένη πολιτισμική ομάδα (Horenczyk & Munayer, 2007).

Στο σύνολό τους, οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες σε μια συγκεκριμένη χώρα μπορεί να επηρεάσουν τις στάσεις και τα κίνητρα των νέων (Bronfenbrenner, 1970). Για παράδειγμα, γύρω στα 1980, νέοι άνθρωποι από την Πολωνία –που εκείνη την εποχή ήταν σοσιαλιστική χώρα– ανέφεραν περισσότερη επιθετικότητα στις στάσεις τους σε σύγκριση με νέους στη Φινλανδία (Fraczek, 1985). Για αρκετά χρόνια, οι Πολωνοί ζούσαν σε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης και βίας που εκπορευόταν από την κυβέρνηση, γεγονός που μπορούσε να πυροδοτήσει περισσότερη βία σε διαπροσωπικό επίπεδο.

Σε μια άλλη μελέτη ζητήθηκε από 1.500 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από τη Φινλανδία και την Εσθονία να φανταστούν τον εαυτό τους σε τρεις υποθετικές καταστάσεις (Keltikangas-Jaervinen & Terav, 1996). Για παράδειγμα: «Αν ένας από τους συμμαθητές σας δέχεται επαναλαμβανόμενα πειράγματα από κάποιους άλλους συμμαθητές σας, τι θα κάνατε;» «Αν ένας από τους συμμαθητές σας συνέχιζε να είναι στόχος

εκφοβισμού, τι θα κάνατε;» «Αν βλέπατε κάποιον να κλέβει χρήματα από έναν συμμαθητή σας, τι θα κάνατε;» Κατόπιν δόθηκαν στους μαθητές διάφορες εναλλακτικές προτάσεις για τις τρεις καταστάσεις: επιθετικότητα, φιλοκοινωνική επιθετικότητα, κοινωνική ευθύνη και αποφυγή. Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν αρκετές τάσεις. Οι Εσθονοί έφηβοι ήταν πιο επιθετικοί και λιγότερο κοινωνικά υπεύθυνοι στις απαντήσεις τους από ό,τι οι Φινλανδοί συνομήλικό τους. Επιπλέον, η αποφυγή φάνηκε να είναι ο πιο τυπικός τρόπος επίλυσης προβλημάτων για τους Εσθονούς μαθητές. Πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτές τις διαφορές; Οι χώρες που μελετήθηκαν βρίσκονται πολύ κοντά γεωγραφικά και μοιράζονται πολλά στοιχεία στον πολιτισμό και την ιστορία τους. Οι συγγραφείς εξηγούν τα αποτελέσματα επικαλούμενοι κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες. Για περισσότερο από 40 χρόνια η Εσθονία αποτελούσε μέρος της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ η Φινλανδία ήταν μια ανεξάρτητη χώρα. Οι δυτικές αξίες του ατομικισμού προωθήθηκαν έντονα στην κοινωνικοποίηση των παιδιών στη Φινλανδία. Αντίθετα, στη σοβιετική Εσθονία, η δημόσια εκπαίδευση και η κοινωνικοποίηση προήγαγαν τη συλλογικότητα, την υπακοή στην εξουσία, την πίστη στην πατρίδα και το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης. Εδώ υπάρχει κάποια σύγχυση στην ερμηνεία: από όσο γνωρίζουμε, το κοινωνικό σύστημα προάγει την πίστη, την υπευθυνότητα και τη συλλογικότητα στις σοσιαλιστικές χώρες. Τότε γιατί οι πραγματικές στάσεις των νέων ανθρώπων σε αυτή τη μελέτη φανέρωναν επιθετικότητα, αποφυγή και έλλειψη υπευθυνότητας; Οι συγγραφείς της μελέτης υποστηρίζουν ότι, παρά τις προσπάθειες της κομμουνιστικής κυβέρνησης, πολλοί νέοι άνθρωποι στην Εσθονία απέρριψαν τις βασικές αξίες που προωθούσε η εξουσία. Παρά ταύτα, στην κοινωνικοποίηση των Εσθονών νέων στα 1990 θα μπορούσαν να έχουν συμβάλει και άλλοι παράγοντες. Ο χωρίς προηγούμενο πολιτικός και ιδεολογικός αγώνας στη χώρα μετά την ανεξαρτητοποίησή της, η ραγδαία αύξηση της εγκληματικότητας και της διαφθοράς, η αυξανόμενη κοινωνική ανισότητα, η ουσιαστική απώλεια της εγγυημένης κοινωνικής ασφάλειας – όλοι αυτοί οι παράγοντες θα μπορούσαν να έχουν πυροδοτήσει ένα αίσθημα απογοήτευσης και ματαίωσης στον πληθυσμό. Ίσως αυτές οι αρνητικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων, και όχι μόνο οι εμπειρίες στις αρχές της δεκαετίας του 1980, να επηρέασαν τις στάσεις των νεαρών Εσθονών που καταγράφηκαν σε αυτή τη μελέτη.

Οι κανόνες συλλογικότητας και ατομικισμού επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά και τις αντιλήψεις των πράξεων των ανθρώπων. Οι Elbedour και συνεργάτες (1997) συνέκριναν τις αντιλήψεις οικειότητας στις σχέσεις μεταξύ Ισραηλινών Εβραίων και Ισραηλινών Βεδουίνων εφήβων. Περισσότεροι από 600 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια στα οποία τους ζητούνταν να βαθμολογήσουν δηλώσεις που περιέγραφαν τη φιλία μεταξύ εφήβων του ίδιου φύλου. Μελετήθηκαν χαρακτηριστικά όπως η συναισθηματική εγγύτητα, ο έλεγχος, η συμμόρφωση και ο σεβασμός. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι Εβραίοι έφηβοι (πιο κοντά στον ατομικισμό παρά στη συλλογικότητα), σε αντίθεση με τους Βεδουίνους εφήβους (πιο κοντά στη συλλογικότητα παρά στον ατομικισμό), εξέφρασαν λιγότερη ανάγκη για έλεγχο ή για συμμόρφωση με τους φίλους τους. Οι Βεδουίνοι έφηβοι έδιναν έμφαση τόσο στον έλεγχο όσο και στη συμμόρφωση με τους φίλους τους.

Ενηλικίωση

“Οι άνθρωποι μοιάζουν περισσότερο με την εποχή στην οποία ζουν παρά με τον πατέρα τους.”

Αλί ιμπν Αμπού Τάλιμπ (599-661) - τέταρτος Χαλίφης του Ισλάμ

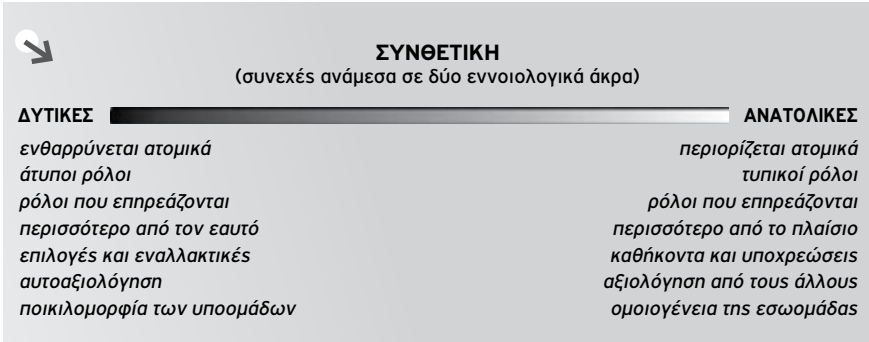
Σε όλους τους πολιτισμούς η **ενηλικίωση** αντιπροσωπεύει την ωριμότητα, την ευθύνη και τη λογοδοσία. Αυτή η περίοδος διαιρείται τυπικά σε τρία στάδια: πρώιμη ή αναδυόμενη ενηλικίωση, μέση ενηλικίωση και ύστερη ενηλικίωση (Levinson, 1978). Το στάδιο της πρώιμης ενηλικίωσης συνδέεται συνήθως με διαπλαστικές διαδικασίες, ενώ τα στάδια της μέσης και της ύστερης ενηλικίωσης σχετίζονται με επιτεύγματα παντός είδους. Ωστόσο η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε αυτές τις περιόδους είναι ασαφής. Πολλοί ενήλικες ήταν και είναι σε θέση να επιτύχουν σπουδαία πράγματα σε πολύ νεαρή ηλικία. Για παράδειγμα, ο George Washington έγινε πρεσβευτής της χώρας του στη Γαλλία στα 21 του χρόνια, ενώ κέρδισε την πρώτη του μάχη ως στρατηγός σε ηλικία 22 ετών. Ο Λούθηρος ήταν 29 ετών όταν ξεκίνησε τη θρησκευτική μεταρρύθμιση του Χριστιανισμού. Ο Νεύτωνας ήταν 24 ετών όταν άρχισε την εργασία του για τη

βαρύτητα, τους υπολογισμούς και τη θεωρία των χρωμάτων. Ο Einstein δημοσίευσε τη διάσημη θεωρία της σχετικότητας στα 26 του χρόνια. Γενικά, οι πιο σπουδαίες επιστημονικές ανακαλύψεις γίνονται κυρίως από νεότερους επιστήμονες. Μελέτες δείχνουν, για παράδειγμα, ότι η μέση ηλικία για τη διεξαγωγή βραβευμένης έρευνας σε όλα τα επιστημονικά πεδία είναι γύρω στα 38 έτη, με τους φυσικούς να κάνουν την έρευνά τους ακόμα νωρίτερα, στο 35ο έτος (Stroebe, 2010).

Παρόλο που κάποιες ψυχικές λειτουργίες εμφανίζουν κάμψη με την πάροδο της ηλικίας, η κοινωνικοποίηση του ατόμου κατά την ενήλικη ζωή συνεχίζεται. Δύο μοντέλα – το μοντέλο της εμμονής και το μοντέλο της δεκτικότητας – επιχειρούν να εξηγήσουν αυτή τη διεργασία (Renshon, 1989). Σύμφωνα με το **μοντέλο της εμμονής**, οι ενήλικες αποκτούν στάσεις και μαθαίνουν συμπεριφορές νωρίς στη ζωή και τείνουν να μην τις αλλάζουν αργότερα. Για παράδειγμα, ένα παιδί που μεγαλώνει σε μια θρησκευόμενη οικογένεια στο Μαρόκο πιθανώς θα είναι θρησκευόμενος ως ενήλικας, ανεξάρτητα από το εάν θα συνεχίσει να ζει με τους γονείς του ή όχι. Το **μοντέλο της δεκτικότητας** υποστηρίζει το αντίθετο: οι άνθρωποι αλλάζουν τις στάσεις και τη συμπεριφορά τους επειδή χρειάζεται να προσαρμοστούν σε μεταβαλλόμενες συνθήκες, και οι μεταμορφώσεις αυτές μπορεί να είναι ουσιαστικές. Με άλλα λόγια, η πρώιμη παιδική ηλικία και οι εμπειρίες της εφηβείας δεν καθορίζουν απαραίτητα το ενήλικο άτομο. Παρά το γεγονός ότι ορισμένοι ερευνητές της κοινωνικοποίησης δείχνουν ενδιαφέρον για το μοντέλο της εμμονής, οι περισσότεροι θεωρητικοί συμφωνούν ότι η κοινωνικοποίηση δεν σταματά στην ηλικία των 18 ή των 20 ετών. Έχει επιβεβαιωθεί ότι η κοινωνικοποίηση συνεχίζεται κατά την ενηλικίωση, και πολλές μεταβάσεις στις απόψεις και στη συμπεριφορά του ατόμου συντελούνται κατά τη διάρκεια αυτού του αναπτυξιακού σταδίου (Sigel, 1989).

Οι εμπειρίες της ενήλικης ζωής ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και εξαρτώνται από την ηλικία, το φύλο, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, το επάγγελμα, την οικογενειακή δομή και μια ποικιλία γεγονότων ζωής. Η βία, οι οικονομικές δυσχέρειες και η πείνα μπορεί να επηρεάσουν τις ζωές μιας ολόκληρης γενιάς. Για παράδειγμα, οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στο Αφγανιστάν κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα και την πρώτη δεκαετία του 21ου χαρακτηρίστηκαν από μια σειρά καταστροφικών εξελίξεων. Μεταξύ αυτών ήταν η επανάσταση και η αποπομπή

ΣΧΗΜΑ 8.1**Ανάπτυξη της ταυτότητας: δυτικές και ανατολικές αντιλήψεις**

του βασιλιά, η επέμβαση των Σοβιετικών το 1979, η –συνεχιζόμενη μέχρι σήμερα– αμερικανική εισβολή το 2001 και ο διαρκής εμφύλιος πόλεμος που έχει στοιχίσει δεκάδες χιλιάδες ζωές. Ένας ενήλικας που γεννήθηκε το 1960, για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια όλων των σταδίων της ενήλικης ζωής του εκτέθηκε σε συνεχές στρες, φτώχεια, τραυματικά γεγονότα και φόβο για τη ζωή του. Την ίδια στιγμή, κάποιος που γεννήθηκε το 1960 σε μια μικρή νορβηγική πόλη μπορεί να έχει ζήσει μια ζωή χωρίς καθόλου κατακλυσμαϊκά γεγονότα ή απροσδόκητες ανατροπές.

Οι περισσότεροι άνθρωποι στην ενηλικίωση διαμορφώνουν την αίσθηση της **ταυτότητας**, την άποψη για τον εαυτό τους και τα μέλη της κοινωνίας. Η κατάκτηση της ταυτότητας δεν μπορεί να γίνει κατανοητή έξω από το πολιτισμικό πλαίσιο. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, για παράδειγμα, οι άνθρωποι αποδέχονται την ταυτότητά τους μέσα στο συστηματικό και συνεκτικό περιβάλλον. Η κοινωνία υποτίθεται ότι παρέχει στα μέλη της μια αίσθηση ασφάλειας. Το άτομο στρέφεται διαρκώς στους άλλους για αξιολόγηση (Kagitcibasi, 1985). Η ατομικότητα είναι περιορισμένη όσον αφορά την ιδεολογία ή τη θρησκεία. Οι άνθρωποι μαθαίνουν για τους ρόλους τους και τους αναλαμβάνουν καθώς κινούνται σταδιακά από τη μία περίοδο ζωής στην άλλη. Στις δυτικές βιομηχανοποιημένες κοινωνίες, η εκπλήρωση των κοινωνικών ρόλων είναι πιο ανοιχτή στα άτομα επειδή οι ρόλοι δεν είναι τόσο έντονα τυποποιημένοι. Τα άτομα αποκτούν την ιδιότητα του μέλους σε μια μεγάλη ποικιλία διαφορετικών υποομάδων (Camilleri & Malewska-Peyre, 1997). Οι δυτικές κοινωνίες, σε σύγκριση με τις μη δυτικές, προσφέρουν μια ευρεία γκάμα επιλογών. Τα

άτομα όχι μόνο έχουν στη διάθεσή τους επιλογές, αλλά και ενθαρρύνονται να επιλέξουν (βλ. Σχήμα 8.1). Θα συζητήσουμε σχετικά με την ταυτότητα ξανά στο Κεφάλαιο 11.

Στον σύγχρονο κόσμο, η εκπαίδευση που απαιτείται προκειμένου οι νέοι να προετοιμαστούν για πολλά επαγγέλματα διευρύνεται. Καθώς οι άνθρωποι εκπαιδεύονται για μεγαλύτερες χρονικές περιόδους, αναβάλλουν τη μετάβασή τους σε ρόλους ενηλίκων. Επιπλέον, όταν αποδυναμώνεται η ισχύς της παραδοσιακής εξουσίας και οι νέοι αποκτούν όλο και περισσότερο τον έλεγχο της δικής τους ζωής, επιλέγουν γενικά να περιμένουν παραπάνω προτού ξεκινήσουν τη δική τους οικογένεια. Η μέση ηλικία αυτής της ενήλικης μετάβασης είναι τα τέλη της δεκαετίας των 20 στις βιομηχανοποιημένες κοινωνίες, ενώ αυξάνεται ραγδαία στις αναπτυσσόμενες χώρες (Arnett, 2002). Το γεγονός ότι η μετάβαση στους ρόλους των ενηλίκων γίνεται πλέον κάπως καθυστερημένα σε πολλές κοινωνίες οδήγησε στην περιγραφή μιας νέας περιόδου ζωής που ονομάζεται *αναδυόμενη ενηλικίωση*, η οποία εκτείνεται από την ύστερη εφηβεία έως τα μέσα της δεκαετίας των 20, και χαρακτηρίζεται από τη διερεύνηση των δυνατοτήτων και των εναλλακτικών επιλογών του ατόμου στις διαπροσωπικές σχέσεις, στην εργασία και στην κοσμοθεωρία του. Οι νέοι στις βιομηχανοποιημένες κοινωνίες σήμερα περνούν από αυτή την περίοδο, ενώ υπάρχει αντίστοιχη αυξητική τάση στους νέους των αναπτυσσόμενων χωρών (Arnett, 2000).

“ Χρησιμοποιώ όχι μόνο κάθε σπιθαμή του μυαλού μου, αλλά και όσο ακόμα μπορώ να δανειστώ. ”

Woodrow Wilson (1856-1924) - εικοστός όγδοος πρόεδρος των ΗΠΑ

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η Αμερικανίδα θεραπεύτρια Yola Ghammashi (προσωπική συνέντευξη, Οκτώβριος 2015) ανέπτυξε την έννοια της *παγωμένης κουλτούρας* για να περιγράψει τη ζωή και τις εμπειρίες πολλών ενηλίκων μεταναστών στις νέες τους πατρίδες. Ορισμένοι ενήλικες μετανάστες, αφού εγκατασταθούν στη χώρα υποδοχής, συνεχίζουν να διατηρούν τα περισσότερα έθιμα, σχήματα λόγου, πεποιθήσεις και συναισθηματικούς δεσμούς που

είχαν προτού μεταναστεύσουν. Μιλούν ηθελημένα τη μητρική τους γλώσσα, διατηρούν τα περισσότερα πολιτισμικά τους έθιμα και αντιστέκονται στη μάθηση ή στην υιοθέτηση διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων. Εν τω μεταξύ η πατρίδα τους μεταμορφώνεται με την πάροδο του χρόνου. Τα έθιμα, η μόδα και τα σχήματα λόγου ενδέχεται να αλλάξουν. Αυτοί οι μετανάστες όμως συνεχίζουν να ζουν σε μια κουλτούρα του παρελθόντος, την οποία επινόησαν οι ίδιοι. Θεωρούν ότι δεν ανήκουν στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής. Ούτε όμως η «παλιά» κουλτούρα τους υπάρχει πλέον με τη μορφή που τη θυμούνται. Γνωρίζετε τέτοια άτομα; Τι θα λέγατε για τα στοιχεία της «παγωμένης κουλτούρας» τους; Γιατί κάποια άτομα θεωρούν απαραίτητο να διατηρήσουν στοιχεία μιας «παγωμένης κουλτούρας»;

Στο μυαλό των ανθρώπων η ενηλικίωση συνδέεται με τη σοφία. Όσο πιο ώριμο είναι το άτομο, τόσο πιο σοφό αναμένεται ότι θα είναι. Οι κοινωνικές προσδοκίες επηρεάζουν την αντίληψή μας για την ενήλικη ευφυΐα. Για παράδειγμα, η ταχύτητα στη σκέψη συνδέεται με τη *ρευστή νοημοσύνη*, την ικανότητά μας να διαμορφώνουμε έννοιες, να σκεφτόμαστε αφαιρετικά και να γενικεύουμε τη γνώση σε νέες συνθήκες (βλ. Κεφάλαιο 5). Η *αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη* είναι η συσσωρευμένη γνώση και εμπειρία του ατόμου. Στις δυτικές κοινωνίες, η ταχύτητα σκέψης εκτιμάται σε μεγάλο βαθμό και η ρευστή νοημοσύνη ερμηνεύεται ως δείκτης επιτυχίας. Σε πολλές μη δυτικές κοινωνίες, η ταχύτητα των χειρισμών εκτιμάται λιγότερο, επειδή η εμπειρία ή η αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη θεωρείται πιο σημαντική από την ταχύτητα απόκρισης (Gardiner et al., 1998). Πολλές ατομικές περιστάσεις και κοινωνικοί παράγοντες επηρεάζουν την αποκρυσταλλωμένη νοημοσύνη. Για παράδειγμα, ένας εξηντάχρονος Ιρανός πατέρας μπορεί να είναι άριστος μέντορας για τον γιο του, ο οποίος ξεκινά μια επιχείρηση σε μια μικρή πόλη στην Κασπία Θάλασσα. Ο ίδιος πατέρας όμως μπορεί να είναι λιγότερο αποτελεσματικός και ειδήμων μετά τη μετανάστευση της οικογένειάς του σε άλλη χώρα.

Σε κάποιους πολιτισμούς του μη βιομηχανοποιημένου κόσμου, η έννοια της μέσης ηλικίας δεν υπάρχει. Για παράδειγμα, ένα άτομο μπορεί να περιγράφεται ως «νεαρή γυναίκα» ή «ηλικιωμένος άντρας», αλλά ποτέ ως «μεσήλικας». Παρομοίως, κάποιοι βλέπουν την κρίση της μέσης ηλικίας ως ένα στάδιο για όσους έχουν τον χρόνο και τα χρήματα να το βιώσουν.

Ώριμη ηλικία

“ Το κρασί της ζωής συνεχίζει να ρέει σταγόνα σταγόνα, τα φύλλα της ζωής συνεχίζουν να πέφτουν το ένα μετά το άλλο. ”

Ομάρ Καγιάμ (1048-1131) - Πέρσης ποιητής και αστρονόμος

“ Κάνε άλμα πιο γρήγορο από τη φθορά. ”

Οδυσσέας Ελύτης (1911-1996) - Έλληνας ποιητής

Πότε γερνούν οι άνθρωποι; Είναι η γήρανση φυσική φθορά και έκπτωση που συμβαίνει χωρίς ουσιαστική αλλαγή στις στάσεις; Πότε οι άνθρωποι μειώνουν τους ρυθμούς τους; Η γήρανση είναι μια βιολογική διαδικασία. Παρότι οι βιολόγοι δεν έχουν βρει αδιάσειστες εξηγήσεις για τα οικουμενικά χαρακτηριστικά της γήρανσης (Cox, 1988), οι περισσότεροι άνθρωποι μεγάλης ηλικίας υποφέρουν από παρόμοιες ασθένειες (καρκίνο, άνοια και αρθρίτιδα), το δέρμα τους γίνεται λιγότερο ελαστικό και τα μαλλιά τους χάνουν τη μελανίνη τους. Οι μύες αρχίζουν να ατροφούν, τα οστά γίνονται πιο εύθραυστα και το καρδιαγγειακό σύστημα είναι λιγότερο αποδοτικό. Οι περισσότερες ψυχικές λειτουργίες εμφανίζουν επίσης κάμψη. Τα προβλήματα ακοής και όρασης σε αυτή την ηλικία είναι συνηθισμένα. Παρ' όλα αυτά οι άνθρωποι αψηφούν τους «κανόνες» της φύσης. Από τότε που πραγματοποιήθηκαν οι κλασικές εργασίες του 19ου αιώνα, η κυρίαρχη άποψη στην επιστημονική Ψυχολογία ήταν ότι η μνήμη εκπίπτει με την πάροδο του χρόνου. Ωστόσο, κλινικές και εργαστηριακές μελέτες υποστηρίζουν ότι η μνήμη μπορεί και να ενισχύεται. Στην πραγματικότητα, η μνήμη αυξάνεται και ταυτόχρονα μειώνεται με την πάροδο του χρόνου (Erdelyi, 2010). Ο μεγάλος Γερμανός ποιητής Goethe ολοκλήρωσε το έργο του, *Φάουστ*, στην ηλικία των 80 ετών. Ο Lamarck ολοκλήρωσε το σπουδαίο ζωολογικό βιβλίο του, *Η Φυσική Ιστορία των Ασπονδύλων*, όταν ήταν 78 ετών. Ο Nelson Mandela έγινε πρόεδρος της Νότιας Αφρικής σε ηλικία 76 ετών. Ο Γκάντι έφτασε στο απόγειο της δημοτικότητάς του στα 75 του χρόνια. Η Μητέρα Τερέζα δεν σταμάτησε το φιλανθρωπικό της έργο μέχρι την τελευταία μέρα της ζωής της, στα 87 της χρόνια.

Σε πολλές χώρες, η **ύστερη ενηλικίωση** αρχίζει με τη συνταξιοδότηση, όταν ένα άτομο παύει επισήμως να εργάζεται. Εάν δεν εργάζεται εκτός

σπιτιού, τότε αυτή η περίοδος μπορεί να ξεκινά από τη στιγμή που το άτομο απαλλάσσεται από τις μείζονες οικογενειακές ευθύνες. Υπάρχουν κοινά εθνικά «όρια ηλικίας» για την επίσημη συνταξιοδότηση, τα οποία διαφέρουν σημαντικά. Στη Ρωσία μια γυναίκα μπορεί να συνταξιοδοτηθεί στα 55 της χρόνια και οι άντρες πέντε χρόνια αργότερα. Στην Ελλάδα η ηλικία συνταξιοδότησης κατά τον νόμο είναι το 67ο έτος. Οι Νορβηγοί συνταξιοδοτούνται έως και στην ηλικία των 70. Αναμένεται ότι όσο ανεβαίνει το προσδόκιμο ζωής, τόσο θα αυξάνουν τα όρια συνταξιοδότησης.

Οι χώρες ποικίλλουν σημαντικά σε ό,τι αφορά το προσδόκιμο ζωής του πληθυσμού τους. Η Ιαπωνία, η Ελβετία και η Ελλάδα έχουν προσδόκιμο ζωής κοντά στα 80 χρόνια. Η φτώχεια, οι φυσικές καταστροφές και τα χρόνια πολιτικά και οικονομικά προβλήματα κρατούν χαμηλά το προσδόκιμο ζωής σε μερικές χώρες (π.χ. Νιγηρία, Μπαγκλαντές, Τσαντ), και συγκεκριμένα στα 60 ή 50 έτη ή ακόμα χαμηλότερα. Αυτό σημαίνει τουλάχιστον δέκα ή περισσότερα χρόνια κάτω από τον μέσο όρο του προσδόκιμου ζωής στις ανεπτυγμένες χώρες (*World Factbook*, 2011).

Στους συλλογικούς πολιτισμούς οι ηλικιωμένοι έχουν συνήθως υψηλή κοινωνική θέση. Στις ατομικιστικές κοινωνίες οι νέοι απολαμβάνουν την υψηλότερη κοινωνική θέση, ενώ οι ηλικιωμένοι συχνά ωθούνται στο περιθώριο, ακόμα και στην απόρριψη. Πράγματι, οι μελέτες δείχνουν ότι ο σεβασμός προς τους ηλικιωμένους είναι μεγαλύτερος στην Ιαπωνία και στην Κίνα παρά στις ΗΠΑ (Yu, 1993). Όπως και σε άλλες δυτικές χώρες, η σχέση γονέα-παιδιού στις ΗΠΑ είναι περισσότερο εθελούσια από ό,τι, για παράδειγμα, στις ασιατικές χώρες, ειδικά όταν το παιδί φτάσει στην ενηλικίωση (Hsu, 1985· Tolbert, 2000). Στις περισσότερες αφρικανικές και ασιατικές κοινωνίες οι διαγενεακές οικογένειες αποτελούν τον κανόνα, και τα νεότερα μέλη της οικογένειας κατ' έθος φροντίζουν τους μεγαλύτερους σε ηλικία συγγενείς (Gardiner & Kosmitzki, 2008). Οι οικογένειες από την Ασία και τη Λατινική Αμερική που ζουν στις ΗΠΑ προέρχονται από πολιτισμικές παραδόσεις οι οποίες δίνουν μεγάλη σημασία στον ρόλο των παιδιών που αναλαμβάνουν να στηρίξουν, να βοηθήσουν και να σεβαστούν την οικογένεια (Chilman, 1993· Uba, 1994). Οι αλλαγές σε αυτή την αίσθηση της υποχρέωσης για βοήθεια, στήριξη και σεβασμό στην οικογένεια εξετάστηκαν σε μια εθνοτικά ετερόκλητη ομάδα 745 Αμερικανών που μετέβαιναν από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στο στάδιο της πρώιμης ενηλικίωσης. Παρατηρήθηκε αυξημένη αίσθηση υποχρέωσης

απέναντι στην οικογένεια σε όλους τους νεαρούς ενήλικες, με ελαφριές παραλλαγές ανάλογα με το εθνικό και το οικονομικό τους υπόβαθρο. Οι νεαροί ενήλικες από φιλιππινέζικες και λατινοαμερικανικές οικογένειες ανέφεραν ισχυρότερη αίσθηση του οικογενειακού καθήκοντος κατά την πρώιμη ενηλικίωση, σε σύγκριση με άτομα προερχόμενα από άλλες εθνότητες (Fuligni & Pedersen, 2002). Κάποιες μελέτες κατέγραψαν μεγαλύτερη οικογενειακή στήριξη σε εφήβους από οικογένειες που βίωναν οικονομικά προβλήματα (Elder & Conger, 2000). Το φύλο μπορεί επίσης να διαμορφώσει τις οικογενειακές υποχρεώσεις, με τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους που συχνά αναγκάζουν τα κορίτσια, περισσότερο από ό,τι τα αγόρια, να παρέχουν μεγαλύτερη βοήθεια στην οικογένεια.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Πολιτισμός και αντιλήψεις για τα γηρατειά

Θυμάστε πώς 15 χρόνια πριν ανυπομονούσατε για τα επόμενα γενέθλιά σας; Η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος στην οποία καιρόμαστε να μεγαλώνουμε – μια διεργασία που αποκαλείται «γήρανση». Η γήρανση ωστόσο μπορεί να γίνεται αντιληπτή ως κάτι το δυσάρεστο, στρεσογόνο, ακόμα και τραυματικό. Ρωτήστε στον περίγυρό σας και ακούστε τι λένε οι άνθρωποι για το πώς αισθάνονται που γερνούν. Κάποιοι στην ηλικία των 25 ετών ανακαλύπτουν ξαφνικά ότι το μέλλον δεν είναι πια τόσο λαμπερό και με απεριόριστες δυνατότητες. Στην ηλικία των 30 κάποιοι τελικά συνειδητοποιούν ότι οι υπέροχες υποσχέσεις της νεότητας εξαφανίζονται. Είναι η ηλικία που οι τραγουδοποιοί Χάρης και Πάνος Κατσιμίχας εύστοχα απέδωσαν με ποιητική διάθεση και ψυχολογική οξυδέρκεια ως «η δύσκολη εφηβεία των 29» (*Σήματα Μορς*, 1987). Στα 40 πάλι... Κάθε ηλικία έχει τη δική της «χαρακτηριστική» δυσάρεστη συνειδητοποίηση που προκαλεί στρες. Μερικές σημαντικές σωματικές και ψυχικές αλλαγές συνδέονται με τη γήρανση, και αυτές, όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές, είναι δυσάρεστες (Lazarus & Lazarus, 2006). Ένα από τα χαρακτηριστικά της γήρανσης είναι ότι πολλοί άνθρωποι δεν αισθάνονται ποτέ την ηλικία τους. Νιώθουν νεότεροι, πράγμα που αποτελεί μια διφορούμενη αποσύνδεση η οποία τείνει να αυξάνεται με τον χρόνο. Σε μια μελέτη στις ΗΠΑ το 2009, άνθρωποι άνω των 50 ετών δήλωσαν ότι αισθάνονταν τουλάχιστον δέκα χρόνια νεότεροι από τη χρονολογική τους ηλικία. Άνθρωποι άνω των 65 ετών προτίμησαν

να πουν ότι αισθάνονταν έως και είκοσι χρόνια νεότεροι (Segal, 2013). Γιατί αυτή η αποσύνδεση πρέπει να είναι στρεσογόνος; Επειδή η έκπτωση των σωματικών λειτουργιών, καθώς και άλλες αλλαγές που σχετίζονται με τη γήρανση δεν συνάδουν με την άποψη του ατόμου για την ηλικία του. Η αρνητική κοινωνική αντίληψη για τα «γηρατεία» μπορεί επίσης να είναι στρεσογόνος: το στίγμα του «παππού» και της «γιαγιάς» – μια αρνητική αντίληψη για τους ηλικιωμένους (τόσο πραγματική όσο και φανταστική) – συχνά περιλαμβάνει συγκαταβατικές στάσεις, απορριπτικές γνώμες, ακόμα και άδικες πράξεις ή διακρίσεις. Πολλοί άνθρωποι απεχθάνονται να τους βλέπουν οι άλλοι ως γέρους και αβοήθητους. Σε πολλούς δυτικούς πολιτισμούς υπάρχει μια τάση να κρύβουν τα σημάδια της γήρανσης. Οι άνθρωποι συχνά αποφεύγουν να λένε τη λέξη «γέρος» και προτιμούν να χρησιμοποιούν τον πιο ουδέτερο χαρακτηρισμό «ηλικιωμένους». Μειώνουν με χειρουργικές επεμβάσεις τις ρυτίδες από το πρόσωπο και το σώμα τους, αγοράζουν ακριβές κρέμες για να διατηρούν την ελαστικότητα του δέρματος, φορούν περουκίνια και ποστίς, και δοκιμάζουν διάφορες «μαγικές» βαφές για να καλύψουν τα φυσικά γκριζά μαλλιά της γήρανσης. Είναι αλήθεια ότι οι ενήλικες απεχθάνονται την εμφάνισή τους όταν μεγαλώνουν; Πιστεύουν ότι γίνονται λιγότερο ελκυστικοί και επιθυμούν να αλλάξουν την εικόνα τους για να αυξήσουν την αυτοεκτίμησή τους; Δεν υπάρχουν εμπειρικές αποδείξεις ότι αυτό ισχύει πραγματικά. Άλλωστε, κάποιες μελέτες υποστηρίζουν ότι η αυτοεκτίμηση και η προσωπική «ελκυστικότητα» δεν συσχετίζονται (Kenealy et al., 1991).

Ερώτηση: Εσείς προσωπικά θέλετε να φαίνεστε πιο νέοι ή μεγαλύτεροι σε ηλικία; Ρωτήστε και άλλα άτομα στο αμφιθέατρο. Θέλουν οι άνθρωποι κάποιες φορές να φαίνονται μεγαλύτεροι; Γιατί τόσο πολλοί άνθρωποι επιθυμούν να δείχνουν νεότεροι από ό,τι είναι; Τι κάνουν, με βάση την εμπειρία σας, για να δείχνουν νεότεροι; Χρησιμοποιήστε προσωπικές παρατηρήσεις ή άλλες πηγές και συζητήστε στο αμφιθέατρο πώς αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τα γηρατεία σε διαφορετικές οικογένειες και πιθανώς σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Ποιες επαγγελματικές ομάδες ενδιαφέρονται να προωθήσουν την τάση της «νεάζουσας εικόνας»;

Ο Γάλλος συγγραφέας και ιστορικός André Maurois (1967) έγραψε ότι το να μεγαλώνεις δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια κακή συνήθεια που ένας πολυάσχολος άνθρωπος δεν έχει χρόνο να αποκτήσει. Η ηλικία και η γήρανση σχετίζονται έντονα με την αντίληψη του ατόμου για

τον χρόνο. Με τη σειρά της, αυτή η αντίληψη για τον χρόνο μπορεί να επηρεάζει τις στάσεις του ατόμου (Cutler, 1975). Η κυρίαρχη αντίληψη στην πρώιμη παιδική ηλικία είναι ότι ουσιαστικά ο χρόνος μοιάζει απεριόριστος. Η πρώιμη ενηλικίωση φέρνει τη συνειδητοποίηση ότι ο χρόνος είναι πόρος που εξαντλείται. Η μέση ηλικία και τα μετέπειτα στάδια οδηγούν στην αντίληψη ότι ο χρόνος περιορίζεται σημαντικά. Οι Gergen και Black (1965) επισήμαναν ότι, στον χώρο της δημόσιας πολιτικής, ο τρόπος επίλυσης των διεθνών προβλημάτων συνδέεται με τις αντιλήψεις του εκάστοτε υπεύθυνου για τον προσωπικό μέλλοντα χρόνο: οι ηλικιωμένοι έχουν την αίσθηση του επείγοντος και τείνουν να διευθετούν τις συγκρούσεις, ενώ οι νέοι μπορεί να επιδεικνύουν ισχυρογνωμοσύνη. Ο Renshon (1989) υποστήριξε ότι το φαινόμενο της όψιμης δημιουργικότητας και η τόλμη στις τέχνες παρουσιάζονται συχνά σε διάφορους πολιτισμούς. Τα τελευταία έργα Shakespeare, Rembrandt, Verdi, Beethoven και Τολστόι ίσως υποδεικνύουν ότι τα τελευταία στάδια του κύκλου της ζωής μπορούν να αποδεσμεύσουν τον καλλιτέχνη από τις συμβατικές ανησυχίες και να τον απελευθερώσουν, έτσι ώστε να δημιουργήσει σημαντικά έργα που δείχνουν την κορύφωση του οράματός του.

▲ Άσκηση 8.1. Ανάπτυξη δεξιοτήτων κριτικής σκέψης κατά την εργασία με πρωτογενείς πηγές

Η Kim (2002) γενίκευσε συγκριτικά δεδομένα για τη λεκτική επικοινωνία ανάμεσα σε παιδιά και ενήλικες σε αρκετές ασιατικές χώρες και στις ΗΠΑ. Οι Γιαπωνέζες μητέρες της μεσαίας τάξης μιλάνε πολύ λιγότερο συχνά στα μικρά παιδιά τους από ό,τι οι Αμερικανίδες μητέρες της μεσαίας τάξης. Επιπλέον, οι Κινέζοι δάσκαλοι προσχολικής εκπαίδευσης βλέπουν την ησυχία ως μέσο ελέγχου και όχι ως παθητικότητα, και εκτιμούν τη σιωπή περισσότερο από τους Αμερικανούς δασκάλους. Συνακόλουθα, τα παιδιά από την Ανατολική Ασία έχουν την τάση να μην εκφράζονται λεκτικά όσο οι Ευρωαμερικανοί συνομήλικοί τους. Τα παιδιά στην Ιαπωνία παράγουν σημαντικά λιγότερο προφορικό λόγο ανά επικοινωνία και χρησιμοποιούν λιγότερο συχνά τη λεκτική έκφραση για να μεταφέρουν τα συναισθήματά τους, συγκριτικά με τα παιδιά ευρωαμερικανικής καταγωγής.

Βρείτε το άρθρο

Kim, H. (2002). We talk, therefore we think? A cultural analysis of the effect of talking on thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 828-842. doi:10.1037//0022-3514.83.4.828

Απαντήστε στις ερωτήσεις

Ποια ήταν τα ερευνητικά δεδομένα που επιλέχθηκαν σε αυτή τη μελέτη; Ποια δείγματα επιλέχθηκαν; Ήταν, κατά την άποψή σας, τα δείγματα αυτά αντιπροσωπευτικά (αντιστοιχούσαν στον πληθυσμό των παιδιών στις υπό μελέτη χώρες); Ποια ήταν η κύρια μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη; Πόσο ουσιαστικές ήταν οι διαφορές που βρέθηκαν; Σε ποια συμπεράσματα καταλήγει η συγγραφέας; Ποιες εξηγήσεις δίνει; Μπορείτε να δώσετε τις δικές σας εξηγήσεις;

▲ Ανακεφαλαίωση

- Από τους αρχαίους χρόνους, πολλοί διανοητές σε όλο τον κόσμο έβλεπαν την ανθρώπινη ανάπτυξη ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο περιβάλλον και στις φυσικές ατομικές προδιαθέσεις. Οι σύγχρονες θεωρίες για την ανθρώπινη ανάπτυξη τονίζουν τη σημασία τόσο των ατομικών όσο και των πολιτισμικών παραγόντων κοινωνικοποίησης. Πολλές κλασικές αναπτυξιακές θεωρίες ωστόσο υπήρξαν εθνοκεντρικές και δεν έλαβαν υπόψη τον πλούτο της ανθρώπινης διαφορετικότητας.
- Η οικογενειακή δομή στις αλληλεξαρτώμενες οικογένειες, τις οποίες συναντάμε συνήθως σε αγροτικές παραδοσιακές κοινωνίες, χαρακτηρίζεται από αλληλεξάρτηση σε δύο διαστάσεις: τόσο μεταξύ των γονέων και των παιδιών τους, όσο και μεταξύ των ίδιων των παιδιών. Η οικογενειακή δομή στις ανεξάρτητες οικογένειες –που είναι η τυπική πυρηνική οικογένεια της μεσαίας τάξης στις περισσότερες ευρωπαϊκές και βορειοαμερικανικές χώρες– χαρακτηρίζεται από ανεξαρτησία και στις δύο διαστάσεις.
- Το αναπτυσσόμενο παιδί αντιμετωπίζεται ως άτομο με εγγενείς προ-

διαθέσεις και δυναμικές δεξιότητες. Το περιβάλλον του παιδιού αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου πολιτισμικού συστήματος. Τόσο το περιβάλλον όσο και το άτομο γίνονται αντιληπτά ως ανοιχτά και αλληλεπιδρώντα συστήματα. Η δύναμη του πολιτισμικά ρυθμιζόμενου περιβάλλοντος πηγάζει από τη συντονισμένη δράση των τριών στοιχείων του αναπτυξιακού θύλακα.

- Σύμφωνα με τον Erikson, το αναπτυσσόμενο άτομο προχωρά μέσα από μια σειρά ψυχολογικών κρίσεων. Κάθε κρίση ή σύγκρουση αναπτύσσεται πρωτίστως από την ανάγκη προσαρμογής στο κοινωνικό περιβάλλον και ανάπτυξης μιας αίσθησης επάρκειας. Μόλις η κρίση επιλυθεί, το άτομο προχωρά παρακάτω. Αυτή η θεωρία, με κάποιες τροποποιήσεις, βρίσκει εφαρμογή σε μεγάλη ποικιλία πολιτισμικών πλαίσίων. Παρ' όλα αυτά, ο Erikson έχει επικριθεί για το ότι συγχέει την αντικειμενική περιγραφή με την υποκειμενική άποψη. Ειδικότερα, οι αρετές που χρησιμοποιεί για να προσδιορίσει το υγιές άτομο συνάδουν ξεκάθαρα με την ηθική, τις αξίες και τους αντίστοιχους κοινωνικούς θεσμούς της δυτικής ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης.
- Μελέτες δείχνουν ότι η ακολουθία των σταδίων (προεγνωσιολογική σκέψη, συγκεκριμένοι συλλογισμοί, τυπικοί συλλογισμοί) που περιγράφονται από τον Piaget φαίνεται ότι είναι –με κάποιους περιορισμούς– οικουμενική ανά τους πολιτισμούς. Οι περιορισμοί αφορούν τη μεθοδολογία και κάποιες διαδικασίες που χρησιμοποίησαν ο Piaget και οι συνεργάτες του, που θεωρήθηκαν εθνοκεντρικές. Επιπλέον, η θεωρία του Piaget εξηγεί πώς τα παιδιά αντιμετωπίζουν τη διατήρηση των εννοιών του όγκου, του βάρους και της ποσότητας. Η θεωρία του όμως δεν εξηγεί επαρκώς τους καθημερινούς συλλογισμούς και την ικανότητα της λήψης πρακτικών αποφάσεων σε συγκεκριμένα πολιτισμικά πλαίσια.
- Σύμφωνα με τον Kohlberg, υπάρχουν έξι στάδια ηθικής ανάπτυξης, κατά τα οποία παιδιά και ενήλικες είναι σε θέση να κάνουν αρκετά είδη ηθικών κρίσεων. Εν συντομία, οι άνθρωποι κινούνται από τα χαμηλότερα στάδια ηθικών κρίσεων, όπου προτιμούν να αποφεύγουν την τιμωρία για τα λάθη τους, προς τα ανώτερα στάδια, όπου επιλέγουν τις κοινωνικές συμβάσεις και έπειτα τις οικουμενικές αρχές που καθοδηγούν τις ηθικές αξίες. Αυτή η θεωρία μπορεί να εφαρμοστεί σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Ωστόσο η μεθοδολογία που χρησι-

μποιήθηκε στις διαπολιτισμικές μελέτες για την ηθική ανάπτυξη βασιζόταν σε υποθετικές ιστορίες για ηθικές επιλογές που σχετίζονταν κατά κύριο λόγο με Αμερικανούς. Ένα άλλο σημείο κριτικής είναι ότι τα αναπτυξιακά στάδια συνδέονται στενά με τις αξίες του δυτικού φιλελευθερισμού και ατομικισμού που βασίζονται στην ηθική επιλογή, αξίες οι οποίες δεν είναι οικουμενικά κοινές στον κόσμο.

- Διαπολιτισμικά, επικρατεί η άποψη ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη συντελείται σε στάδια. Οι ειδικοί αναφέρονται σε ειδικούς πολιτισμικούς κανόνες και σε βιολογικές, συμπεριφορικές και σωματικές αλλαγές που αναγνωρίζονται διαπολιτισμικά σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της ζωής. Τα περισσότερα εγχειρίδια για την ανθρώπινη ανάπτυξη διακρίνουν αρκετά κοινά στάδια κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου: προγεννητική περίοδος, βρεφική ηλικία, παιδική ηλικία (που διακρίνεται σε πρώιμη και μέση παιδική ηλικία), εφηβεία και ενηλικίωση, η οποία διακρίνεται σε τρία στάδια: πρώιμη ή αναδυόμενη ενηλικίωση, μέση ενηλικίωση και όψιμη ενηλικίωση.
- Κατά την προγεννητική περίοδο, το αναπτυσσόμενο έμβρυο μέσα στη μήτρα της μητέρας του εκτίθεται είτε σε ευνοϊκές είτε σε δυσμενείς συνθήκες. Η πρόσβαση σε πόρους και επαγγελματική προγεννητική φροντίδα καθώς και το στρεσογόνο κοινωνικό και ψυχολογικό περιβάλλον αποτελούν κρίσιμους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη του αγέννητου παιδιού. Οι στάσεις για την εγκυμοσύνη, την άμβλωση και τη γέννηση των παιδιών διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και συνδέονται με τοπικές παραδόσεις και νόμους.
- Κάθε πολιτισμός διαθέτει ένα συγκεκριμένο σύνολο κανόνων για τις σχέσεις γονέων-παιδιών. Διαπολιτισμικά, η σκέψη του παιδιού είναι προσανατολισμένη στις επιθυμίες του. Ο αναπτυξιακός θύλακας κάθε παιδιού περιλαμβάνει κοινωνικές πρακτικές, αξίες και επιταγές που του μεταφέρουν οι γονείς και τα άτομα που το φροντίζουν.
- Η εφηβεία θεωρείται όχι μόνο ένα αναπτυξιακό στάδιο αλλά και ένα πολιτισμικό φαινόμενο που έχει τις ρίζες του σε κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Πολλοί μη βιομηχανοποιημένοι πολιτισμοί ενθαρρύνουν τα μέλη τους να αναλάβουν ρόλους ενηλίκων όσο το δυνατόν συντομότερα, σχεδόν παραλείποντας το στάδιο της εφηβείας. Η εφηβεία σηματοδοτεί την έναρξη της σεξουαλικής ωρίμανσης. Παρά την ικανότητά τους να κάνουν ηθικές κρίσεις και παρά τα απίστευτα

γνωστικά τους αποθέματα, οι έφηβοι δεν έχουν ούτε το όραμα ούτε τη σοφία που συχνά συναντάμε σε πιο ώριμη ηλικία.

- Σε όλους τους πολιτισμούς, η ενήλικη ζωή αντιπροσωπεύει την ωριμότητα, την υπευθυνότητα και τη λογοδοσία. Η περίοδος αυτή χωρίζεται σε τρία στάδια: πρώιμη, μέση και ύστερη ενήλικη ζωή. Η πρώιμη ενήλικη ζωή συνδέεται συνήθως με διαμορφωτικές διεργασίες, ενώ η μέση ενήλικη ζωή σχετίζεται με επιτεύγματα. Στην ενήλικη ζωή, τα άτομα διαμορφώνουν την αίσθηση της ταυτότητάς τους, που είναι η άποψη του εαυτού ως ατόμου και ως μέλους της κοινωνίας. Το γεγονός ότι η μετάβαση στους ρόλους της ενήλικης ζωής έχει καθυστερήσει κατά κάποιον τρόπο σε πολλές κοινωνίες οδήγησε στην αναγνώριση μιας νέας περιόδου της ζωής, που ονομάζεται «αναδυόμενη ενηλικίωση», η οποία εκτείνεται από τα τελευταία χρόνια της εφηβείας έως το 25ο έτος περίπου και χαρακτηρίζεται από τη διερεύνηση των δυνατοτήτων του εαυτού στις διαπροσωπικές σχέσεις, στην εργασία και στην κοσμοθεωρία.
- Σε πολλές χώρες η ύστερη ενηλικίωση αρχίζει με τη συνταξιοδότηση, όταν οι άνθρωποι παύουν επισήμως να εργάζονται ή παραιτούνται από την κύρια απασχόλησή τους. Η ύστερη ενηλικίωση συνδέεται με τη φυσιολογική διαδικασία της γήρανσης. Το προσδόκιμο ζωής, οι γενικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, τα ατομικά ψυχολογικά και βιολογικά χαρακτηριστικά, καθώς και οι κοινωνικές στάσεις απέναντι στους ηλικιωμένους απαρτίζουν το τελικό αναπτυξιακό περιβάλλον του ατόμου.

Βασικοί Όροι

Ανθρώπινη ανάπτυξη (Human Development): Οι αλλαγές στη σωματική, ψυχολογική και κοινωνική συμπεριφορά, όπως τις βιώνουν τα άτομα κατά τη διάρκεια της ζωής τους από τη σύλληψη έως τον θάνατο.

Βρεφική ηλικία (Infancy): Η περίοδος από τη γέννηση έως το 2ο έτος, όταν το παιδί κατακτά τις πρώτες κινητικές, γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες.

Ενηλικίωση (Adulthood): Η περίοδος από το 20ό έτος περίπου και εφεξής. Το άτομο έχει φτάσει στην ενηλικίωση όπως αυτή προκαθορίζεται από τους κανόνες και τους νόμους μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Εφηβεία (Adolescence): Η περίοδος που εκτείνεται από το 11ο-12ο έως το 19ο-20ο έτος της ηλικίας. Το άτομο έχει φτάσει στη σεξουαλική ωριμότητα, αλλά δεν έχει ακόμα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ενήλικης ζωής.

Ιδιοσυγκρασία (Temperament): Γνωρίσματα προσωπικότητας (πιθανότατα με γενετική βάση) που ενυπάρχουν ήδη από τη βρεφική ηλικία.

Κοινωνικοποίηση (Socialization): Η διαδικασία κατά την οποία το άτομο γίνεται μέλος ενός συγκεκριμένου πολιτισμού και αποκτά τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τις συμπεριφορές του.

Μοντέλο δεκτικότητας (Openness Model): Η θεωρητική άποψη που υποστηρίζει ότι οι ενήλικες αλλάζουν τις στάσεις και τη συμπεριφορά τους έτσι ώστε να προσαρμόζονται στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις.

Μοντέλο εμμονής (Persistence Model): Η θεωρητική άποψη που υποστηρίζει ότι οι ενήλικες αποκτούν στάσεις και συμπεριφορές κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής τους και τείνουν να μην τις αλλάζουν αργότερα.

Παιδική ηλικία (Childhood): Ο χρόνος από την ηλικία των 2 ετών έως το 11ο-12ο έτος. Είναι η περίοδος που το παιδί κατακτά τη γλώσσα και μαθαίνει σημαντικές κοινωνικές δεξιότητες.

Προγεννητική περίοδος (Prenatal Period): Ο χρόνος ανάμεσα στη σύλληψη και τη γέννηση, που διαρκεί περίπου 38 εβδομάδες.

Ταυτότητα (Identity): Η άποψη για τον εαυτό ως άτομο και ως μέλος της κοινωνίας.

Υστερη ενηλικίωση (Late adulthood): Η περίοδος της σωματικής φθοράς και έκπτωσης.

Ψυχικές Διαταραχές

“Ο τρελός πιστεύει ότι ο υπόλοιπος κόσμος είναι τρελός.”

Πουμπλίλιος ο Σύρος (85-43 π.Χ.) - Ρωμαίος συγγραφέας

“Ο αισιόδοξος υποστηρίζει ότι ζούμε στον καλύτερο δυνατό κόσμο, ενώ ο απαισιόδοξος φοβάται ότι αυτό είναι αλήθεια.”

James Branch Cabell (1879-1958) - Αμερικανός συγγραφέας

ΕΝΑΣ ΑΝΤΡΑΣ μεταφέρθηκε σε ένα μέρος από τους αδελφούς του, οι οποίοι οδηγούσαν επί πολλές ώρες σε αχαρτογράφητους δρόμους για να τον πάνε εκεί. Υποστήριξαν ότι ο αδελφός τους ήταν τρελός και επικίνδυνος για τον εαυτό του, με ασταθή συμπεριφορά και συναισθήματα εκτός ελέγχου. Το όνομα αυτού του άντρα μπορεί να ήταν Σάϊντ ή ίσως Ταρίκ. Κανείς σε εκείνο το μέρος δεν ενδιαφέρθηκε να ρωτήσει. Τα αδέλφια του κατέβαλαν το απαιτούμενο ποσό των 20 δολαρίων περίπου και απλώς άφησαν εκεί τον άντρα κι έφυγαν χωρίς να κοιτάξουν πίσω τους. Χρόνο με τον χρόνο, εκατοντάδες άλλοι Αφγανοί έφερναν εκεί τους συγγενείς και τους στενούς φίλους τους που έπασχαν από σοβαρές ψυχικές διαταραχές. Αυτό το μέρος, ψυχιατρείο και νοσοκομείο μαζί, εφαρμόζει μια αρχαία θεραπεία για την ψυχική ασθένεια. Σύμφωνα με τους θρύλους, ένα άτομο θεραπεύεται αν περάσει 40 μέρες μέσα σε ένα από τα 16 μικρά τσιμεντένια κελιά του ψυχιατρείου, ακολουθώντας μια καθημερινή διατροφή από ψωμί, νερό και μαύρο πιπέρι. Η ίαση υποτίθεται ότι προέρχεται από τον τάφο του Μία Αλί Σαχίμπ, ενός διάσημου πνευματικού ηγέτη τον οποίο

οι ντόπιοι αποκαλούν *πιρ*. Οι Αφγανοί ψυχίατροι και ψυχολόγοι εκπαιδεύονται στη χρήση των δυτικών μεθόδων διάγνωσης και θεραπείας των ψυχικών διαταραχών εδώ και δεκαετίες. Έχουν επίσης πρόσβαση σε φάρμακα απαραίτητα για τη θεραπεία πολλών σοβαρών συναισθηματικών και συμπεριφορικών προβλημάτων. Ωστόσο πολλοί Αφγανοί φαίνεται να αγνοούν ή να απορρίπτουν την κλινική προσέγγιση (Sieff, 2012). Δεν αναζητούν βοήθεια από επαγγελματίες υγείας ή φαρμακοποιούς. Αντ' αυτού, καταφεύγουν στην πίστη και την παράδοση. Πολλοί ισχυρίζονται ότι η θεραπεία ήταν επιτυχής, ενώ αναγνωρίζουν ότι δεν υπάρχει τίποτε το επιστημονικό πίσω από αυτήν. Οι συνθήκες στο ψυχιατρείο/νοσοκομείο είναι σκληρές και απάνθρωπες, ενώ το ίδρυμα δίνει την αίσθηση φυλακής. Ακόμα κι έτσι, χρησιμοποιείται επί αιώνες. Ποιος θα το κρίνει; Στις ΗΠΑ οι ψυχικά ασθενείς ενδέχεται να αντιμετωπιστούν με ακόμα μεγαλύτερη περιφρόνηση. Το σύστημα ψυχικής υγείας και τα μέλη της οικογένειας στις μεγαλουπόλεις συχνά αφήνουν τους ψυχικά ασθενείς συγγενείς τους να περιφέρονται άσκοπα στους δρόμους μέχρι κυριολεκτικά να καταλήξουν στη φυλακή.

Εάν τα μέλη μιας κοινότητας ή μιας ευρύτερης κοινωνίας ερμηνεύουν τα συμπτώματα της ψυχοπαθολογίας με τον δικό τους παραδοσιακό τρόπο, με ποιο δικαίωμα εμείς μπορούμε να επιβάλουμε τις δικές μας κοσμικές απόψεις για το πώς να διαγνώσουν και να θεραπεύσουν τις ψυχικές τους διαταραχές; Είναι οι ειδικοί ικανοί να διακρίνουν κατ' αρχήν ένα ψυχοπαθολογικό σύνδρομο από μια πολιτισμική νόρμα χωρίς να μπερδέψουν αυτά τα δύο; Θα απαντήσουμε σε αυτές και σε πολλές άλλες ερωτήσεις που σχετίζονται με τον πολιτισμό και τις ψυχικές διαταραχές.

Διαγνωστικά συστήματα

Σύμφωνα με την πέμπτη έκδοση του *Διαγνωστικού και Στατιστικού Εγχειριδίου Ψυχικών Διαταραχών* της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed., DSM-5-APA, 2013*), η **ψυχική διαταραχή** είναι «ένα σύνδρομο που χαρακτηρίζεται από κλινικά σημαντική διατάραξη της γνωστικής λειτουργίας, της συναισθηματικής ρύθμισης ή της συμπεριφοράς του ατόμου, η οποία

αντανακλά μια δυσλειτουργία στην υποκείμενη ψυχολογική, βιολογική ή αναπτυξιακή λειτουργικότητα. Οι ψυχικές διαταραχές σχετίζονται συνήθως με σημαντικό άγχος ή ανικανότητα στις κοινωνικές, επαγγελματικές ή άλλες σημαντικές δραστηριότητες» (σελ. 20). Το *DSM* είναι το βασικό σύστημα ταξινόμησης των ψυχικών διαταραχών στις ΗΠΑ και χρησιμοποιείται επίσης σε πολλές άλλες χώρες από τη συντριπτική πλειονότητα των επαγγελματιών ψυχικής υγείας, συμπεριλαμβανομένων των ψυχιάτρων, των ψυχολόγων, των κοινωνικών λειτουργών και των συμβούλων που εργάζονται σε ιδιωτικούς και δημόσιους κρατικούς φορείς (Mirin, 2002).

Η *Διεθνής Στατιστική Ταξινόμηση Νοσημάτων και Σχετικών Προβλημάτων Υγείας (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, ICD)* είναι μια λεπτομερής περιγραφή γνωστών ασθενειών και τραυμάτων. Δημοσιεύεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, ο οποίος αποτελεί εξειδικευμένη υπηρεσία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (World Health Organization, 1992). Αναθεωρείται περιοδικά και σήμερα βρίσκεται στη δέκατη έκδοσή του, γνωστή και ως *ICD-10*. Εκτός από τις ασθένειες και τα τραύματα, περιέχει επίσης περιγραφές ψυχικών διαταραχών. Λόγω της συνεργασίας με Αμερικανούς ειδικούς, η ενότητα των ψυχικών διαταραχών του *ICD-10* βρίσκεται πολύ κοντά στο *DSM-5* σε ό,τι αφορά την ορολογία και τη δομή.

Δύο προσεγγίσεις για τον πολιτισμό και την ψυχοπαθολογία

“Τι είναι τρέλα; Να έχεις εσφαλμένες αντιλήψεις και να κάνεις σωστούς συλλογισμούς με αυτές.”

Βολταίρος (1694-1778) - Γάλλος φιλόσοφος

Ο πολιτισμός μπορεί να επηρεάσει τις ψυχικές διαταραχές σε πέντε τουλάχιστον περιοχές. Η πρώτη περιοχή είναι η βασιζόμενη στον πολιτισμό *υποκειμενική εμπειρία* του ατόμου, όπου περιλαμβάνονται και οι γνώσεις για τα ψυχολογικά προβλήματα. Η δεύτερη περιοχή είναι τα βασιζόμενα στον πολιτισμό *ιδιώματα της δυσφορίας ή ψυχικής οδύνης*, δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους τα άτομα εξηγούν και εκφράζουν τα συμπτώματά τους σύμφωνα με τους κανόνες εκδήλωσης του πολιτισμού τους.

Η τρίτη περιοχή είναι οι βασιζόμενες στον πολιτισμό *διαγνώσεις* των διαφόρων μορφών ψυχικών διαταραχών, στις οποίες περιλαμβάνονται οι επιστημονικές και οι απλολαϊκές κρίσεις. Η τέταρτη περιοχή είναι η βασιζόμενη στον πολιτισμό *θεραπεία*, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι, μαζί και οι επαγγελματίες ειδικοί, επιχειρούν να ξεπεράσουν τα ψυχοπαθολογικά συμπτώματα. Η πέμπτη περιοχή είναι η βασιζόμενη στον πολιτισμό *έκβαση* ή οι αρχές σύμφωνα με τις οποίες αξιολογούνται τα αποτελέσματα της θεραπείας (Castillo, 1997).

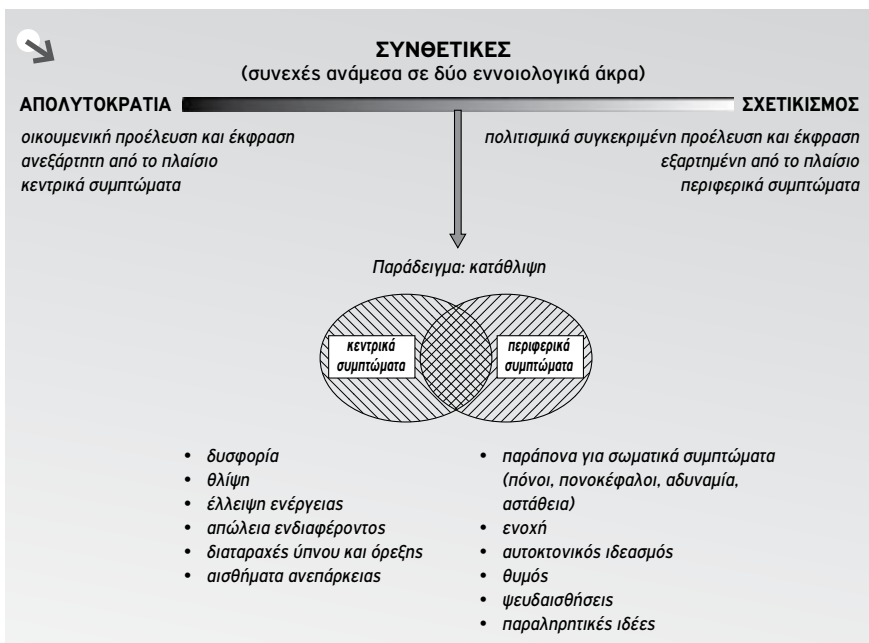
Η υποκειμενική εμπειρία, τα ιδιώματα της δυσφορίας ή ψυχικής οδύνης και η έκβαση της θεραπείας, που συνιστούν απαραίτητα στοιχεία για τη διάγνωση των ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων, μπορούν να αξιολογηθούν από κρίσεις για τρεις τουλάχιστον τύπους συμπτωμάτων: σωματικά, συμπεριφορικά και ψυχολογικά. Οι άνθρωποι έχουν σε μεγάλο βαθμό την τάση να βιώνουν και να εξηγούν τα συμπτώματά τους σύμφωνα με τα αποδεκτά πολιτισμικά πρότυπα και τις ατομικές τους γνώσεις. Ο επαγγελματίας ειδικός, ο οποίος αξιολογεί τα αναφερόμενα συμπτώματα, τοποθετεί επίσης την κρίση του στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης εμπειρίας. Με αυτά τα ζητήματα κατά νου, θα μπορούσαμε να προτείνουμε δυο εναλλακτικές υποθέσεις.

Πρώτον, οι άνθρωποι αναπτύσσουν ιδέες, θεμελιώνουν κανόνες συμπεριφοράς και μαθαίνουν συναισθηματικές αποκρίσεις σύμφωνα με ένα σύνολο πολιτισμικών προδιαγραφών. Ως εκ τούτου, τα άτομα από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια αναμένεται να κατανοούν με σημαντικά διαφορετικό τρόπο τις ψυχικές διαταραχές. Αυτή η άποψη ονομάζεται **σχετικιστική προσέγγιση** στην ψυχοπαθολογία επειδή θέτει τα ψυχικά φαινόμενα σε μια σχετική, συγκριτική προοπτική.

Δεύτερον, παρά τις πολιτισμικές διαφορές, οι άνθρωποι μοιράζονται έναν μεγάλο αριθμό παρόμοιων γνωρισμάτων, στα οποία συμπεριλαμβάνονται οι στάσεις, οι αξίες και οι συμπεριφορικές αποκρίσεις. Ως εκ τούτου, η συνολική κατανόηση των ψυχικών διαταραχών οφείλει να είναι οικουμενική. Αυτή η άποψη αποκαλείται **οικουμενική ή απολυτοκρατική προσέγγιση** στην ψυχοπαθολογία επειδή προτείνει την ύπαρξη απόλυτων, σε μεγάλο βαθμό σταθερών συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας στους διάφορους πολιτισμούς (βλ. Σχήμα 9.1).

Σύμφωνα με τη σχετικιστική προσέγγιση, η ψυχοπαθολογία είναι μοναδική για κάθε πολιτισμό και δεν μπορεί να γίνει κατανοητή έξω από το

πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται. Με βάση αυτή την άποψη, η ψυχοπαθολογία συνδέεται με το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο και έχει διαφορετικές σημασίες στις διαφορετικές κοινωνίες. Γι' αυτό οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και οι θρησκευτικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί κανόνες κάθε χώρας θα πρέπει να προσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο τα διάφορα ψυχολογικά συμπτώματα προβάλλονται, γίνονται κατανοητά και αντιμετωπίζονται. Εάν δεχτούμε αυτή την άποψη, ενδέχεται να πάψουμε να γενικεύουμε σε διαφορετικές πολιτισμικές περιστάσεις τις απόψεις περί ψυχοπαθολογίας που διαμορφώθηκαν σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Ίσως λοιπόν είναι μάταιο να μελετάμε τη μείζονα καταθλιπτική διαταραχή στην Ιαπωνία χρησιμοποιώντας διαγνωστικές μεθόδους της Βόρειας Αμερικής, αφού οι άνθρωποι σε αυτή την ασιατική χώρα είναι πιθανό να ερμηνεύουν και να περιγράφουν συμπτώματα και σωματικές αντιδράσεις με διαφορετικό τρόπο από τους περισσότερους Αμερικανούς, Γερμανούς ή Καναδούς.

ΣΧΗΜΑ 9.1
Ψυχοπαθολογία: απολυτοκρατικές (οικουμενικές)
και σχετικιστικές αντιλήψεις

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Τα ιδιώματα της ψυχικής οδύνης

Έχετε ακούσει εκφράσεις όπως «σφίγγεται το στομάχι μου»; Η ελληνική γλώσσα είναι πλούσια σε όρους για την ψυχική οδύνη, ακόμα και συγκρινόμενη με άλλες γλώσσες. Έτσι, ένα αφρικανικό παράπονο του τύπου «έχω πόνο στην καρδιά» ή ο ρωσικός ιδιωματοσμός «πονάει η ψυχή μου» καλούνται να καλύψουν μια ποικιλία συμπτωμάτων για τα οποία θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε διαφορετικά ονόματα. Τα βασιζόμενα στον πολιτισμό ιδιώματα της ψυχικής οδύνης –οι εκφράσεις με τις οποίες το άτομο περιγράφει τα συμπτώματά του– αποτελούν σημαντικούς διαύλους μέσω των οποίων ο πολιτισμός επηρεάζει την υποκειμενική εμπειρία, την κλινική εικόνα και τη δημόσια έκφραση μιας διαταραχής. Σε αυτά περιλαμβάνονται: συναισθηματικές εκφράσεις, η γνωστική έμφαση σε ορισμένα συμπτώματα και η αγνόηση άλλων, καθώς και ιδιοτροπισμοί: σωματικές ενέργειες, μαζί και η αναζήτηση ιατρικής φροντίδας· και οι βασιζόμενες στον πολιτισμό εξηγήσεις των ψυχικών διαταραχών. Για παράδειγμα, σε πολλά μέρη του κόσμου είναι συνηθισμένο να παρέχονται τόσο επιστημονικές όσο και πνευματικές εξηγήσεις για την ψυχική ασθένεια (Hinton & Kleinman, 1993). Στην Ανατολική Ευρώπη, και ειδικότερα στην Ουκρανία, τη Λευκορωσία και τη Ρωσία, ο «μέσος» άνθρωπος μπορεί να εκφράσει την πεποίθηση ότι οι πονοκέφαλοί του είναι άμεση συνέπεια των διακυμάνσεων της ατμοσφαιρικής πίεσης. Σε μια τέτοια περίπτωση το άτομο αυτό θα αναζητήσει ένα φάρμακο που θα το θωρακίσει απέναντι σε αυτή την ατμοσφαιρική διαταραχή (υπάρχουν ακόμα και ιστότοποι που αναρτούν ιατρικές συστάσεις για ανθρώπους που υποφέρουν από τέτοιου είδους πονοκεφάλους). Αυτές οι συνδέσεις ατμόσφαιρας-πονοκεφάλου δεν περιλαμβάνονται στο ρεπερτόριο των ιδιωμάτων της ψυχικής οδύνης του «μέσου» Αμερικανού. Οι οπαδοί του πολιτισμικού σχετικισμού αντιμετωπίζουν με ιδιαίτερο σκεπτικισμό τη δυνατότητα εφαρμογής των δυτικών διαγνωστικών κριτηρίων σε άλλους πολιτισμούς, και το αντίστροφο. Πιστεύουν ότι οι πολιτισμικά συγκεκριμένες απόψεις, έννοιες και εκφράσεις της ψυχικής οδύνης είναι θεμελιώδεις για την κατανόηση των συμπτωμάτων, την πρόληψη και την αντιμετώπιση της ασθένειας (Tanaka-Matsumi, 1995).

Σύμφωνα με τη σχετικιστική προσέγγιση, αυτό που θεωρείται παθολογικό σε έναν πολιτισμό μπορεί να θεωρείται φυσιολογικό σε έναν άλλο, και το αντίστροφο. Τα σύνδρομα κατάληψης από πνεύματα είναι συνη-

θισμένα και θεωρούνται φυσιολογικά σε κάποιους γηγενείς πολιτισμούς στην Αφρική και τη Νότια Αμερική. Όταν κάποιος ισχυρίζεται ότι το σώμα του έχει καταληφθεί από ξένα πνεύματα, το σύμπτωμα αυτό, το οποίο συχνά σηματοδοτείται από υπερβολικό άγχος, είναι πιθανό να λάβει τη διάγνωση της σχιζοφρένειας σε οποιαδήποτε χώρα του δυτικού κόσμου. Με τον ίδιο τρόπο που οι περισσότεροι πολίτες των ΗΠΑ ανησυχούν μήπως κολλήσουν κάποια μεταδοτική ασθένεια, οι άνθρωποι σε κάποιες αφρικανικές κοινωνίες βιώνουν τον φόβο των μάγων και των μαγισσών.

Η αποσυνδεδετική φυγή, διαταραχή η οποία χαρακτηρίζεται από ένα φαινομενικά ηθελημένο ταξίδι ή μια γεμάτη σύγχυση περιπλάνηση ακολουθούμενη από αμνησία για την ταυτότητα ή για άλλες σημαντικές αυτοβιογραφικές πληροφορίες, είναι γνωστή μόνο σε λίγες χώρες (APA, 2013). Η εμφάνισή της μπορεί να προκληθεί από διάφορες συνθήκες, όπως μια φυσική καταστροφή ή βία απέναντι σε συγκεκριμένες εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες. Στις ΗΠΑ έως τη δεκαετία του 1960 και στην πρώην Σοβιετική Ένωση έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980, η ομοφυλοφιλική συμπεριφορά θεωρούνταν εγκληματική και παθολογική. Παρόλο που η ομοφυλοφιλία δεν αποτελεί πλέον ποινικό αδίκημα στη Ρωσία, οι περισσότεροι Ρώσοι συνεχίζουν να τη θεωρούν παθολογική. Σύμφωνα με ερευνητικά στοιχεία από 86 χώρες, 65% των ερωτηθέντων στη Ρωσία ανέφεραν ότι δεν θα ήθελαν να έχουν ομοφυλόφιλους γείτονες. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις ΗΠΑ (26%) και την Ελλάδα (27%) ήταν πολύ χαμηλότερα. Διαπολιτισμικά, οι στάσεις απέναντι στην ομοφυλοφιλία ήταν πιο αρνητικές στους θρησκευόμενους (έναντι των μη θρησκευόμενων), στους άντρες (έναντι των γυναικών) και σε άτομα με χαμηλότερο εκπαιδευτικό και οικονομικό επίπεδο (Jäckle & Wenzelburger, 2015). Τη δεκαετία του 2000 η ομοφυλοφιλία εξακολουθεί να θεωρείται παθολογική ή να αποτελεί αδίκημα σε πολλές χώρες, όπως το Ιράν, η Αγκόλα, το Καμερούν, καθώς και στις περισσότερες αραβικές και ισλαμικές χώρες.

Οι υποστηρικτές της σχετικιστικής προσέγγισης στρέφονται ενάντια και επικρίνουν ιδιαίτερα τον εθνοκεντρισμό ή τις κρίσεις για μια πολιτισμική πραγματικότητα από τη θέση μιας άλλης. Ο πιο έκδηλος τύπος εθνοκεντρισμού, στα μάτια των επικριτών του, είναι αυτός που προωθείται από τις πολιτισμικές πλειοψηφίες. Οι αξίες και οι κανόνες που αποδέχονται οι πολιτισμικές πλειοψηφίες –εθνοτικές, θρησκευτικές ή φυλετικές– έχουν μεγάλη δύναμη λόγω του απόλυτου μεγέθους της πλειο-

ψηφίας και λόγω του ότι τα μέλη τους κατέχουν τις περισσότερες θέσεις εξουσίας (Lewis-Fernández & Kleinman, 1994). (Ανατρέξτε στη συζήτηση για τη φυσιοκρατική πλάνη στο Κεφάλαιο 2.)

Σύμφωνα με την οικουμενική προσέγγιση, η επίδραση του πολιτισμού είναι σημαντική, αλλά δεν πρέπει να υπερτονίζεται (Beardsley & Pedersen, 1997). Με βάση αυτή τη θέση, τα ψυχοπαθολογικά φαινόμενα σε όλες τις χώρες και τους πολιτισμούς τείνουν να είναι οικουμενικά όσον αφορά την προέλευση και την έκφρασή τους. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα που υποστηρίζουν τέτοιες διαπολιτισμικές ομοιότητες. Λόγου χάρι, πολλές διαταραχές χαρακτηρίζονται από σχεδόν πανομοιότυπα συμπτώματα. Μεταξύ αυτών είναι τα συμπτώματα της νόσου Αλτσχάιμερ, της νόσου Πάρκινσον, της σχιζοφρένειας, των διαταραχών λόγω χρήσης ουσιών και των διαταραχών του φάσματος του αυτισμού. Δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τις ειδικές πολιτισμικές διαφορές στην έκφραση της διπολικής διαταραχής I (APA, 2013). Σε μια μελέτη με Γιαπωνέζες και Αμερικανίδες βρέθηκε ότι και τα δύο δείγματα, παρά τις πολλές πολιτισμικές τους ανομοιότητες, δεν ανέφεραν ούτε παρουσίασαν σημαντικές διαφορές στα συμπτώματα της επιλόχειας κατάθλιψης, μιας διαταραχής της διάθεσης που εμφανίζεται σε κάποιες γυναίκες μετά τη γέννηση του παιδιού τους (Shimizi & Kaplan, 1987). Οι εμπειρίες των ανθρώπων από τη φροντίδα ενός μέλους της οικογένειας με σοβαρή ψυχική ασθένεια ανά τον κόσμο είναι αρκετά παρόμοιες και έχουν να κάνουν με αρνητικά στερεότυπα (στίγμα), ενοχή, ντροπή και απόγνωση (Penny et al., 2009). Στο σύνολό τους, τα συμπτώματα και οι σχετικές εμπειρίες έχουν παρόμοια προέλευση, μπορεί όμως να εκδηλώνονται και να προσλαμβάνονται με κάπως διαφορετικό τρόπο στα διάφορα πολιτισμικά πλαίσια.

Κεντρικά και περιφερικά συμπτώματα ή η επίλυση της διαμάχης μεταξύ οικουμενιστών και σχετικιστών

Ποια άποψη, η απολυτοκρατική ή η σχετικιστική, περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια την ψυχολογική πραγματικότητα; Αν και κατανοούμε τόσο τη σχετική πολιτισμική μοναδικότητα όσο και την οικουμενική φύση της ψυχοπαθολογίας, θα ήταν χρήσιμο να εφαρμόσουμε μια ενοποιητική προσέγγιση στην ψυχοπαθολογία που να συνδυάζει και τις δύο απόψεις. Αυτό σημαίνει ότι τα κύρια χαρακτηριστικά της ψυχοπα-

θολογίας –απόκλιση από τη νόρμα, δυσπροσαρμοστικότητα και ψυχική δυσφορία– θα πρέπει να θεωρούνται οικουμενικά. Τα άτομα όμως παρουσιάζουν αυτά τα χαρακτηριστικά σε συγκεκριμένα περιβαλλοντικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια. Κάθε διαταραχή λοιπόν μπορεί να παρουσιάζεται ως:

- ένα σύνολο **κεντρικών συμπτωμάτων**, τα οποία μπορούν να παρατηρηθούν σχεδόν σε όλους τους πληθυσμούς· και
- ως ένα σύνολο **περιφερικών συμπτωμάτων** που είναι πολιτισμικά συγκεκριμένα.

Για παράδειγμα, οι διάφοροι πολιτισμοί θα μπορούσαν να αντιληφθούν τα κύρια συμπτώματα ενός μείζονος καταθλιπτικού επεισοδίου (όπως τη δυσφορία, την απώλεια ενέργειας και τις ιδέες ανεπάρκειας) με διάφορους τρόπους:

1. Να θεωρήσουν ότι προκαλούνται από βιοχημικούς παράγοντες, να υποθέσουν, για παράδειγμα, ότι υπάρχει ανεπάρκεια στον νευροδιαβιβαστή της σεροτονίνης.
2. Να τα δουν ως ένα σωματικό σύνδρομο που εκδηλώνεται με τη μορφή κόπωσης, διαταραχών του ύπνου και της όρεξης, και άλλων σωματικών παραπόνων.
3. Να τα εκλάβουν ως ψυχολογικά συμπτώματα, όπως δυσκολίες στην εστίαση της προσοχής και στη συγκέντρωση, μηρυκαστική αναμόχλευση του παρελθόντος και ανικανότητα άντλησης ευχαρίστησης από δραστηριότητες που παλαιότερα ήταν ευχάριστες (*ανηδονία*).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Νευρασθένεια: Μια «οικουμενική» διάγνωση;

Η νευρασθένεια είναι μια διαγνωστική κατηγορία. Ταυτόχρονα είναι μια κοινωνική κατασκευή που περιλαμβάνει ποικίλες πολιτισμικές υποδηλώσεις. Ιστορικά, η χρήση αυτής της διάγνωσης πήγαζε από τη δυσκολία των κλινικών να εξηγήσουν την αιτιολογία αρκετών συμπτωμάτων, συμπεριλαμβανομένων διαφόρων μορφών άγχους και κατάθλιψης. Οι κλινικοί απέδιδαν αυτά τα συμπτώματα στο αδύναμο νευρικό σύστημα,

υποθέτοντας –ως επί το πλείστον άρρητα– ότι η επιστήμη στο μέλλον θα προσδεύσει περισσότερο και θα ανακαλύψει συγκεκριμένες νευρολογικές αιτίες αυτής της διαταραχής. Μέχρι πρόσφατα επίσης η νευρασθένεια αποτελούσε δημοφιλή διάγνωση επειδή ήταν ένας πολύ γενικός και αρκετά ασαφής όρος που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε πολλούς ασθενείς, οι οποίοι διαφορετικά θα είχαν διαγνωστεί με πολύ σοβαρότερη διαταραχή. Η νευρασθένεια υπήρξε μία από τις ευρύτερα χρησιμοποιούμενες διαγνώσεις παγκοσμίως επειδή ως διάγνωση σχεδόν ποτέ δεν επέφερε σοβαρούς περιορισμούς στη ζωή του ασθενούς. Εντούτοις, δεν υπάρχει διαπολιτισμική συναίνεση για το ποια είναι τα «κεντρικά» χαρακτηριστικά της νευρασθένειας. Αυτό πάντως δεν εμπόδισε τους κλινικούς σε όλο τον κόσμο να χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη διαγνωστική ετικέτα (Shiraeen, 2011· Starcevic, 1999).

Σε αντίθεση με τα κεντρικά συμπτώματα, τα περιφερικά (πολιτισμικά συγκεκριμένα) σημάδια αυτής της ασθένειας ποικίλλουν. Πολλοί Καναδοί ή Αμερικανοί ασθενείς εμφανίζουν αισθήματα ενοχής. Κάποιοι από αυτούς αναφέρουν σκέψεις αυτοκτονικού ιδεασμού. Ωστόσο, οι περισσότεροι ασθενείς από την Ταϊβάν είναι απίθανο να αναφέρουν αισθήματα ενοχής. Αντ' αυτών, η ντροπή, ο σωματικός πόνος και η διαταραγμένη συμπεριφορά αποτελούν συνήθως τα συμπτώματα που εμφανίζονται ως κυρίαρχα, ανάλογα με τις μαθημένες προσδοκίες του καθενός για το τι είναι σχετικό με την ασθένειά του (Turner, 1997). Στην ενότητα για τη σχιζοφρένεια θα δούμε ότι οι ψευδαισθήσεις και οι παραληρητικές ιδέες θεωρούνται κεντρικά συμπτώματα αυτής της διαταραχής. Ωστόσο οι ιδιαίτερες εικόνες και σκέψεις που μεταφέρονται μέσω αυτών των συμπτωμάτων επηρεάζονται βαθιά από τις ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες στις οποίες ζει ο ασθενής.

Πολιτισμικά σύνδρομα

Τα **πολιτισμικά σύνδρομα** είναι ένα σύνολο ψυχολογικών φαινομένων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τους ψυχολόγους. Η εκλεκτική φύση αυτής της κατηγορίας καθιστά δύσκολο τον ακριβή ορισμό τους. Γίνεται μεγάλη συζήτηση γύρω από αυτό το ζήτημα. Το *DSM-5* ορίζει τα πολιτισμικά σύνδρομα ως συστάδες συμπτωμάτων και αποδόσεις αιτίων που τείνουν

να συνυπάρχουν στα μέλη συγκεκριμένων πολιτισμικών ομάδων, κοινοτήτων ή πλαισίων, και που αναγνωρίζονται τοπικά ως συνεκτικά σχήματα εμπειρίας (APA, 2013). Πολλά από αυτά τα σχήματα αντιμετωπίζονται από τους αυτόχθονες ως «ασθένειες», ή τουλάχιστον ως βάσανα, και τα περισσότερα έχουν ονόματα στις τοπικές γλώσσες.

“Ούτε τη φθάνεις ποτέ την αλήθεια, ούτε την αποφεύγεις, μόνο απεγνωσμένα την αποζητάς.”

Μέρες και νύχτες της Αραβίας, Ναγκίμπ Μαχφούζ (1911-2006) - Αιγύπτιος συγγραφέας

Τα πολιτισμικά σύνδρομα δεν έχουν πλήρη αντιστοιχία με καθεμία από τις διαταραχές που αναγνωρίζονται στα επικρατούσα συστήματα ταξινόμησης. Τα περισσότερα από αυτά τα σύνδρομα αρχικά εντοπίζονταν μέσα σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό ή σε ένα σύνολο σχετικών ή γεωγραφικά κοντινών πολιτισμών. Διακρίνονται τουλάχιστον επτά ευρείες κατηγορίες φαινομένων που συχνά ορίζονται ως πολιτισμικά σύνδρομα (APA, 2000):

1. Ένα εμφανές σύνολο ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων που δεν μπορεί να αποδοθεί σε μια προσδιορίσιμη οργανική αιτία, και το οποίο αναγνωρίζεται ως ασθένεια σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα, αλλά δεν εμπίπτει στην κατηγορία των ασθενειών της Δύσης. Το *αμόκ*, ένα ξαφνικό ξέσπασμα οργής, αναγνωρίσιμο στη Μαλαισία, αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα. Στο Λονδίνο ή στη Νέα Υόρκη κάποιος που εμφανίζει αυτά τα συμπτώματα είναι πιθανό να περιγραφεί ως «άτομο με προβλήματα διαχείρισης θυμού».
2. Ένα εμφανές σύνολο ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων που δεν μπορούν να αποδοθούν σε μια προσδιορίσιμη οργανική αιτία, το οποίο αναγνωρίζεται τοπικά ως ασθένεια και μοιάζει με μια κατηγορία ασθενειών της Δύσης, αλλά (1) έχει τοπικά εξέχοντα χαρακτηριστικά που είναι διαφορετικά από τη δυτική ασθένεια· και (2) δεν περιλαμβάνει κάποια από τα συμπτώματα που αναγνωρίζονται στη Δύση. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το *σέντζινγκ σάγιο* ή νευρασθένεια στην Κίνα, που μοιάζει με τη μείζονα καταθλιπτική διαταραχή αλλά με περισσότερα προεξάρχοντα σωματικά χαρακτηριστικά και συχνά χωρίς την καταθλιπτική διάθεση που ορίζει την κατάθλιψη στη Δύση.

3. Μια διακριτή νόσος που δεν έχει αναγνωριστεί ακόμα από τους Δυτικούς επαγγελματίες υγείας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το *κούρου*, μια εκφυλιστική ψύχωση και άνοια, εγγενής στις φυλές κανιβάλων της Νέας Γουινέας. Σήμερα πιστεύεται ότι το *κούρου* είναι αποτέλεσμα μιας σπάνιας διαταραχής προκαλούμενης από μια πρωτεΐνη που ονομάζεται *prion* (*πράιον*), η οποία είναι σε θέση να αναπαραχθεί αποδομώντας άλλες πρωτεΐνες του εγκεφάλου. (Το 1997 μάλιστα απονεμήθηκε βραβείο Νόμπελ στον Αμερικανό Stanley Prusiner για την ανακάλυψη αυτής της πρωτεΐνης.) Το *κούρου* έχει συγκριθεί και με μια μορφή της νόσου Creutzfeldt-Jakob και μπορεί να είναι ισοδύναμο ή να σχετίζεται με την τρομώδη νόσο των αιγοπροβάτων και με μια μορφή σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας που είναι γνωστή ως «νόσος των τρελών αγελάδων».
4. Μια ασθένεια της οποίας τα συμπτώματα εμφανίζονται μεν σε πολλά πολιτισμικά πλαίσια, αλλά θεωρείται νόσος μόνο σε ένα ή σε λίγα πολιτισμικά πλαίσια. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το *κόρο*, ο έντονος φόβος ότι τα γεννητικά όργανα –το πέος του άντρα ή το αιδοίο της γυναίκας– θα συρρικνωθούν και θα αποσυρθούν μέσα στην κοιλιακή χώρα, προκαλώντας τον θάνατο. Το *κόρο* (το οποίο φέρεται να προήλθε από έναν μαλαισιανό όρο που σημαίνει το «κεφάλι της χελώνας») εμφανίζεται ως παραληρητική ιδέα ή φοβία σε αρκετές πολιτισμικές ομάδες, ιδιαίτερα στην Κίνα, την Ινδία και την Ιαπωνία.
5. Πολιτισμικά αποδεκτοί εξηγητικοί μηχανισμοί ή ιδιώματα μιας ασθένειας που δεν ταιριάζουν με τα δυτικά ιδιώματα της ψυχικής οδύνης και που σε ένα δυτικό πλαίσιο μπορεί να δηλώνουν πολιτισμικά ανάρμοστη σκέψη και ίσως παραληρητικές ιδέες ή ψευδαισθήσεις. Τέτοια παραδείγματα είναι η μαγεία, οι πρακτικές *rootwork* (στην Καραϊβική) ή το κακό μάτι (κοινό στις παραδόσεις της λεκάνης της Μεσογείου και της Λατινικής Αμερικής).
6. Μια κατάσταση ή ένα σύνολο συμπεριφορών, στις οποίες περιλαμβάνονται η έκσταση ή οι καταστάσεις δαιμονικής κατάληψης: το άτομο ακούει, βλέπει και/ή επικοινωνεί με νεκρούς ή πνεύματα, ή νιώθει ότι «έχασε την ψυχή του» από θλίψη ή τρόμο. Τα παραπάνω μπορεί να θεωρηθούν ή να μη θεωρηθούν παθολογικά στο πλαίσιο του γηγενούς πολιτισμού τους· αν όμως δεν αναγνωριστούν ως πολιτισμικά αρμόζοντα, θα δηλώνουν ψύχωση, παραληρητικές ιδέες ή ψευδαισθήσεις σε ένα δυτικό πλαίσιο.

7. Ένα σύνδρομο που υποτίθεται ότι παρουσιάζεται σε ένα δεδομένο πολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο στην πραγματικότητα δεν υπάρχει, αλλά το άτομο το αναφέρει στον επαγγελματία. Ένα πιθανό παράδειγμα είναι η ψύχωση *windigo* (στους Ινδιάνους Αλγκονκίαν), ένα σύνδρομο κανιβαλιστικού ψυχαναγκασμού του οποίου η ύπαρξη αμφισβητείται (Marano, 1985). Ο ισχυρισμός της ύπαρξής του όμως μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δικαιολογήσει τον εξοστρακισμό ή την εκτέλεση ενός απόκληρου της φυλής κατά τρόπο παρόμοιο με την κατηγορία περί μαγείας ή το κυνήγι των μαγισσών (βλ. Πίνακα 9.1).

Οι διαφωνίες για τα πολιτισμικά σύνδρομα συχνά έχουν να κάνουν με τη σύγχυση ή με τη συνταύτιση αυτών των διαφορετικών κατηγοριών. Πολλά αποκαλούμενα «πολιτισμικά σύνδρομα» εμφανίζονται πράγματι σε πολλούς πολιτισμούς που δεν έχουν σχέση μεταξύ τους, ή μοιάζουν να είναι απλώς τοπικές παραλλαγές ασθενειών που εντοπίζονται και αλλού. Αυτό το γεγονός έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή δείχνει ότι τα πολιτισμικά σύνδρομα μπορούν να γίνουν αντιληπτά ως επιτονισμός των οικουμενικών τάσεων. Ορισμένοι πολιτισμοί ερμηνεύουν κάποιες συμπεριφορές ως ψυχοπαθολογικά σύνδρομα, τις ονομάζουν διαταραχές και τις αντιμετωπίζουν ως ασθένειες. Μερικά από αυτά όμως δεν είναι τόσο πραγματικές ασθένειες, όσο εξηγητικοί μηχανισμοί, όπως κάποιες πεποιθήσεις για τη μαγεία ή για την ανισορροπία των χυμών του σώματος (μεταβολές στην ισορροπία κάποιων «σωματικών υγρών»).

Τα αποκαλούμενα συμπτώματα της ανδρικής εγκυμοσύνης –τάση για εμετό, κόπωση, πονόδοντος και σφοδρή επιθυμία για ιδιαίτερες τροφές κατά τη διάρκεια της κύησης της συντρόφου– μελετήθηκαν στο Βοκέο (ένα νησί ανοιχτά της ακτής της Νέας Γουινέας), στα μέλη της φυλής των Γκαριφούνα της Κεντρικής Αμερικής και στους Μπιμίν-Κουσκουσμίν στην Παπούα Νέα Γουινέα (Munroe, 2010). Πρόκειται για ειδικά πολιτισμικά σύνδρομα ή απλώς για τοπικές παραλλαγές ενός πόνου ενσυναίθησης που πολλοί από εμάς μπορούμε να βιώσουμε; Η έννοια των πολιτισμικών συνδρόμων είναι χρήσιμη επειδή φέρνει τον πολιτισμό (τη θρησκευτική και εθνοτική ταυτότητα ειδικότερα) στο επίκεντρο της προσοχής των ψυχιάτρων και των ψυχολόγων που έχουν εκπαιδευτεί σε διαφορετική πολιτισμική παράδοση (Simons & Hughes, 1985).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9.1 Ειδικά πολιτισμικά σύνδρομα

Τα πολιτισμικά σύνδρομα είναι συστάδες συμπτωμάτων και αποδόσεων αιτίων που τείνουν να συσχετίζονται στα μέλη συγκεκριμένων πολιτισμικών ομάδων, κοινοτήτων ή πλαισίων, και που αναγνωρίζονται τοπικά ως συνεκτικά σχήματα εμπειρίας (APA, 2000, 2013). Τα πολιτισμικά σύνδρομα περιορίζονται γενικά σε συγκεκριμένες κοινωνίες ή περιοχές, και δηλώνουν επαναλαμβανόμενα και προβληματικά σύνολα εμπειριών και παρατηρήσεων. Σκεφτείτε παραδείγματα τέτοιων πολιτισμικών διαταραχών. Προσπαθήστε να βρείτε τα κεντρικά και τα περιφερικά συμπτώματα για κάθε σύνδρομο.

Αμόκ. Γνωστό στη Μαλαισία. Παρόμοια σχήματα όμως μπορεί να εμφανίζονται και αλλού. Το *αμόκ* είναι μια ξαφνική έκρηξη οργής ενός ατόμου κατά τα λοιπά φυσιολογικού, που γίνεται έξω φρενών και μερικές φορές κάνει κακό σε όσους βρεθούν μπροστά του. Η κατάφρα ακολουθείται από ένα βίαιο ξέσπασμα· συχνά πυροδοτείται από κάποια προσβολή. Τα συμπτώματα φαίνεται να εμφανίζονται πιο συχνά στους άντρες. Ήταν αρκετά γνωστό στους διοικητές των βρετανικών αποικιών της Μαλαισίας. Μέχρι σήμερα αναφέρονται περιπτώσεις *αμόκ* στις μαλαισιανές εφημερίδες (Osborne, 2001).

Ataque de nervios. Γνωστό και ως «προσβολή των νεύρων». Είναι σύνθηες στη Λατινική Αμερική και σε ομάδες στην περιοχή της Μεσογείου. Στα συμπτώματα περιλαμβάνονται ανεξέλεγκτες κραυγές, ξέσπασμα σε κλάματα, τρόμος (τρεμούλα), αίσθημα θερμότητας στο στήθος που ανεβαίνει προς το κεφάλι, καθώς και λεκτική ή σωματική επιθετικότητα. Το σύνδρομο αυτό συχνά εμφανίζεται όχι μόνο ως αποτέλεσμα κάποιου στρεσογόνου οικογενειακού γεγονότος, ιδίως του θανάτου ενός συγγενή, αλλά και ως αποτέλεσμα διαζυγίου ή διαμάχης με ένα μέλος της οικογένειας. Μελέτες του *ataque de nervios* αποκάλυψαν ότι 26% των ανθρώπων που υποφέρουν από αυτό διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να εμφανίσουν άλλες ψυχιατρικές διαταραχές. Ποσοστό μεγαλύτερο του 80% αυτών των ανθρώπων έχουν συμπτώματα που σχετίζονται με αγχώδεις διαταραχές, διαταραχές της διάθεσης, αυτοκτονικό ιδεασμό, ψυχώσεις ή κατάχρηση ουσιών (Tolin et al., 2007).

Bilis, colera ή muina. Αποτελούν μέρος ενός γενικού λατινοαμερικανικού ιδιώματος της ψυχικής οδύνης, καθώς και εξήγηση σωματικών ή ψυχικών ασθενειών ως αποτέλεσμα ακραίου συναισθήματος που διαταράσσει τους χυμούς (οι οποίοι περιγράφονται ως θερμοί και ψυχροί). Άλλα συμπτώματα είναι η ένταση, ο πονοκέφαλος, ο τρόμος (τρεμούλα), οι κραυγές κ.λπ. Ειδικότερα τα *bilis* και *colera* περιλαμβάνουν και τον θυμό στα αίτια της ασθένειας. Παρόμοια συμπτώματα στην Κορέα είναι γνωστά με τον όρο *χουά-μπιουνγκ* ή «σύνδρομο του θυμού». Τα συμπτώματα, που αποδίδονται στην καταπίεση του θυμού, είναι αϋπνία, κόπωση, πανικός, φόβος επαπειλούμενου θανάτου, δυσπεψία, ανορεξία, αίσθημα παλμών, γενικευμένοι πόνοι και ένα αίσθημα κόπησης στο υπογάστριο.

Εγκεφαλική εξάντληση. Το σύνδρομο είναι γνωστό στη Δυτική Αφρική. Μερικές φορές αποκαλείται και «διανοητική υπερκόπωση». Πρόκειται για μια ψυχική και σωματική αντίδραση στις προκλήσεις της σχολικής ζωής, μια κατάσταση την οποία βιώνουν κυρίως τα αγόρια μαθητές της δευτεροβάθμιας και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα κύρια συμπτώματα είναι η δυσκολία συγκέντρωσης, αποστήθισης και σκέψης. Οι μαθητές συχνά δηλώνουν ότι ο εγκέφαλός τους έχει «κουραστεί». Άλλα συμπτώματα, που συνδέονται με το κεφάλι και τον αυχένα, είναι πόνος, πίεση, σφίξιμο, θολή όραση, αίσθημα ζέσπης ή έξαψης. Η «διανοητική υπερκόπωση» ή κόπωση από την «πολλή σκέψη» είναι ένα ιδίωμα της ψυχικής οδύνης που εμφανίζεται σε πολλούς πολιτισμούς. Τα συμπτώματα μοιάζουν με άγχος, κατάθλιψη ή σωματικά συμπτώματα διαταραχών στο *DSM-5*.

Falling out. Αναγνωρίζεται στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ και ως “blacking out” στην Καραϊβική. Τα συμπτώματα είναι ξαφνική κατάρρευση και απώλεια της όρασης, ακόμα και με ανοικτά μάτια. Το άτομο συνήθως ακούει και καταλαβαίνει τι συμβαίνει γύρω του, αλλά νιώθει αδύναμο να κινηθεί. Τα παραπάνω συμπτώματα είναι γνωστά ως *ομημορόκ* στη Ρωσία. Μπορεί να αντιστοιχούν στη διαταραχή μετατροπής ή στη διασιστική διαταραχή ταυτότητας (APA, 2000).

Zap. Γνωστό στην Αιθιοπία, τη Σομαλία, την Αίγυπτο, το Σουδάν, το Ιράν και αλλού στη Βόρεια Αφρική και στη Μέση Ανατολή. Η πεποίθηση της κατάληψης από ένα πνεύμα, που κάνει το άτομο να φωνάζει, να γελάει δυνατά, να κάνει έντονες κινήσεις με το κεφάλι, να τραγουδά ή να οδύρεται. Οι πάσχοντες μπορεί να δείχνουν απάθεια και απόσυρση, να αρνούνται να φάνε και να κάνουν τις καθημερινές εργασίες τους, ή μπορεί να αναπτύξουν μια μακροχρόνια σχέση με το δαιμονικό πνεύμα. Τέτοια συμπεριφορά δεν θεωρείται πάντοτε παθολογική σε τοπικά πλαίσια.

Ki-γκονγκ. Γνωστό στην Κίνα. Ένα βραχύ επεισόδιο εκδήλωσης συμπτωμάτων, όπως ηχητικές και οπτικές ψευδαισθήσεις, τα οποία εμφανίζονται μετά από εξάσκηση του ατόμου στην κινεζική λαϊκή πρακτική του κι-γκονγκ (ή τσι-γκονγκ) ή «άσκηση ζωτικής ενέργειας», που είναι παρόμοια με τον διαλογισμό (Lim & Lin, 1996). Στις ΗΠΑ οι αναφορές για επίμονες ψευδαισθήσεις είναι πιθανό να υποδηλώνουν σχιζοφρένεια ή σχιζοφρενική διαταραχή.

Κόρο. Ιδιαίτερα γνωστό στις κινεζικές εθνότητες της Μαλαισίας, ενώ σχετικές καταστάσεις έχουν περιγραφεί και σε άλλα μέρη της Ανατολικής Ασίας. Στα κύρια συμπτώματα περιλαμβάνεται το ξαφνικό και έντονο άγχος ότι τα σεξουαλικά όργανα θα αποσυρθούν μέσα στο σώμα και θα επέλθει ο θάνατος.

Λάταx. Παρουσιάζεται στη Μαλαισία, την Ινδονησία, την Ταϊλάνδη και την Ιαπωνία. Τα συμπτώματα περιλαμβάνουν υπερευαίσθησία στον ξαφνικό φόβο, συχνά με ακατανόητη μίμηση των άλλων και συμπεριφορά παρόμοια με αυτή της έκστασης. Με την πάροδο του χρόνου το άτομο που εκδηλώνει αυτά τα συμπτώματα γίνεται τόσο ευαίσθητο ώστε οι συμπεριφορές έκστασης είναι δυνατόν να ενεργοποιηθούν ακόμα και με το πέσιμο μιας καρύδας. Τα άτομα που εμφανίζουν τα συμπτώματα του συνδρόμου *λάταx* έχουν την τάση να λένε προσβλητικές φράσεις, μια κατάσταση παρόμοια με αυτή των πασχόντων από το σύνδρομο Tourette. (Μάλιστα, ο Georges Gilles de la Tourette, ο Γάλλος που ανακάλυψε το σύνδρομο στα 1880, το συνέκρινε με το *λάταx*.) Επιπλέον τα άτομα με *λάταx* συχνά μιμούνται τις ενέργειες των ανθρώπων γύρω τους ή υπακούουν σε διάφορες εντολές, όπως στο αίτημα να βγάλουν τα ρούχα τους. Αργότερα ισχυρίζονται ότι δεν θυμούνται τίποτα από όσα έκαναν ή είπαν.

Locura. Περιστατικά αυτού του συνδρόμου είναι γνωστά στις ΗΠΑ και στη Λατινική Αμερική. Στα συμπτώματα περιλαμβάνονται ασυναρτησία, εκνευρισμός, ακουστικές και οπτικές ψευδαισθήσεις, ανικανότητα εφαρμογής κανόνων κοινωνικής αλληλεπίδρασης, απρόβλεπτες αντιδράσεις και πιθανώς βία.

Mal de ojo («κακό μάτι»). Γνωστό στους ανθρώπους από τη λεκάνη της Μεσογείου και αλλού. Οι πάσχοντες, κυρίως παιδιά, πιστεύεται ότι βρίσκονται υπό την επίρεια ενός «κακού ματιού» που προκαλεί αιϋνίες, κλάμα, αδιαθεσία και πυρετό.

Νόσος του φαντάσματος. Αναφέρεται στους γηγενείς Ινδιάνους της Αμερικής. Στα συμπτώματα περιλαμβάνονται ιδεοληψίες σχετικές με θάνατο, εφιάλτες, λιποθυμίες, απώλεια της όρεξης, φόβος, μαγεία, ψευδαισθήσεις, αίσθημα πνιγμού, σύγχυση κ.λπ.

Ντατ. Εμφανίζεται στην Ινδία, ενώ παρόμοιες συνθήκες περιγράφονται στη Σρι Λάνκα και στην Κίνα. Χαρακτηρίζεται από υπερβολική ανησυχία του ατόμου για απώλεια σπέρματος λόγω υπερβολικής σεξουαλικής δραστηριότητας ή ούρησης. Το σύνδρομο *ντατ* εκδηλώνεται με αδυναμία,

κατάθλιψη και σεξουαλικά προβλήματα και συμπτώματα όπως αίσθημα παλμών, σε μάλλον άτυπη μορφή. Είναι παρόμοιο με τα σύνδρομα *τζιριάν* (επίσης στην Ινδία), *σούκρα πραμέχα* (στη Σρι Λάνκα) και *σενκούι* (στην Κίνα). Τα συμπτώματα αποδίδονται στην υπερβολική απώλεια σπέρματος από συχνή ερωτική συνέυρεση, αυνανισμό, νυχτερινή εκσπερμάτιση ή ενούρηση. Η υπερβολική απώλεια σπέρματος αποτελεί αιτία φόβου, επειδή αντιπροσωπεύει την απώλεια ζωτικής ουσίας και γι' αυτό θεωρείται απειλητική για τη ζωή.

Πιμλοκτόκ. Γνωστό σε κοινότητες στην Αρκτική και σε υποαρκτικές κοινότητες των Εσκιμών Ινουίτ της Γροιλανδίας. Το σύνδρομο παρουσιάζεται σε όλη την Αρκτική με τοπικές ονομασίες. Τα συμπτώματα περιλαμβάνουν ακραίο ενθουσιασμό, σωματική βία, βωμολοχίες, σπασμούς και κώμα βραχείας διάρκειας. Κατά τη διάρκεια της κρίσης το άτομο μπορεί να σκίζει τα ρούχα του, να σπάει έπιπλα, να βρίζει, να τρώει κόπρανα, να δραπετεύει από προστατευμένους χώρους ή να προβαίνει σε άλλες παράλογες ή επικίνδυνες πράξεις. Μερικές ώρες ή μέρες πριν το ξέσπασμα της κρίσης μπορεί να δείχνει σημάδια απόσυρσης ή ήπιου εκνευρισμού, ενώ θα αναφέρει πλήρη αμνησία των γεγονότων της κρίσης.

Rootwork. Τα συμπτώματα είναι γνωστά στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ και στην Καραϊβική: πρόκειται για άγχος (π.χ. φόβο δηλητηρίασης ή θανάτου), που αποδίδεται σε άτομα τα οποία κάνουν «ξόρκια» ή «μάγια» ή ρίχνουν «κατάρες» στους άλλους.

Σιν-μπιουνγκ. Γνωστό στην Κορέα. Σύνδρομο άγχους και σωματικών ενοχλήσεων, ακολουθούμενο από αποσύνδεση και κατάληψη του ατόμου από πνεύματα των προγόνων. Χαρακτηρίζεται από γενική αδυναμία, ζαλάδα, φόβο, απώλεια της όρεξης, αϋπνία και γαστρεντερικά προβλήματα.

Spell. Τα συμπτώματα περιγράφονται από κάποια άτομα στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ και αλλού στον κόσμο. Πρόκειται για μια κατάσταση έκστασης στην οποία τα άτομα επικοινωνούν με νεκρούς συγγενείς ή πνεύματα. Κατά καιρούς αυτή η έκσταση συνδέεται με βραχείες περιόδους αλλαγής της προσωπικότητας. Αυτό δεν θεωρείται ψυχοπαθολογικό στη λαϊκή παράδοση· ωστόσο το ίδιο φαινόμενο στα δυτικά κλινικά πλαίσια περιγράφεται συχνά ως «ψυχωτικό επεισόδιο».

Σύνδρομο νομόλαιμου. Αυτό το σύνδρομο έχει παρατηρηθεί στους πρόσφυγες της εθνότητας των Χμερ (ιθαγενείς της Καμπότζης). Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι ο φόβος ότι η πίεση του αίματος και του αέρα θα κάνει τα αιμοφόρα αγγεία της περιοχής του λαιμού να εκραγούν. Άλλα συμπτώματα είναι αίσθημα παλμών, δυσκολία στην αναπνοή, πανικός, πονοκέφαλος, θολή όραση, εμβοή, ζαλάδα και τρόμος (τρεμούλα).

Susto. Βρέθηκε σε ομάδες Λατινοαμερικανών στις ΗΠΑ και χαρακτηρίζεται ως «τρόμος» ή «απώλεια της ψυχής» από κάποιους ανθρώπους στην Καραϊβική. Τα συμπτώματα συνδέονται στενά με ένα τρομακτικό γεγονός που θεωρείται ότι κάνει την ψυχή να αφήνει το σώμα και να προκαλεί δυστυχία και ασθένεια.

Ταϊτζιν-κιφούζο. Στην Ιαπωνία, ένας έντονος φόβος ότι το σώμα, κάποια μέρη του σώματος ή οι σωματικές λειτουργίες ενός ατόμου είναι δυσάρεστες, άβολες ή προσβλητικές όσον αφορά την εμφάνιση, την οσμή, τις εκφράσεις του προσώπου ή τις κινήσεις. Περιλαμβάνεται στην επίσημη ταξινόμηση των Ιαπώνων για τις ψυχικές διαταραχές. Ίσως τα συμπτώματα είναι από κάποια άποψη παρόμοια με την κοινωνική αγχώδη διαταραχή (κοινωνική φοβία) (APA, 2013).

Ψυχοφοβία. Μια κατάσταση που οι Κινέζοι αποκαλούν *βέι χαν τζενγκ* ή «φόβος μήπως κρυσώσεις». Οι ασθενείς καταφεύγουν σε πολύ ζεστά μέρη και φορούν γούνινα καπέλα και γάντια. Φαίνεται ότι πηγάζει από τις κινεζικές πολιτισμικές πεποιθήσεις για τις πνευματικές ιδιότητες της ζέστης και του κρύου. Τα συμπτώματα έχουν περιγραφεί κυρίως στον κινεζικό πληθυσμό της Σιγκαπούρης.

“Υγεία είναι η καλή σχέση μας με τα εξωτερικά αντικείμενα.”

Ralph Waldo Emerson (1803-1882) - Αμερικανός ποιητής και φιλόσοφος

Τώρα θα εξετάσουμε από μια ευρύτερη διαπολιτισμική οπτική ορισμένες ειδικές ψυχικές διαταραχές που αναγνωρίστηκαν στις δυτικές χώρες.

Αγχώδεις διαταραχές

Ο ορισμός της **αγχώδους διαταραχής** υπόκειται σε ερμηνείες βασισμένες σε αξιολογικές κρίσεις που μπορεί να ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό (Satcher, 2000). Ανεξάρτητα όμως από το πού ζει το άτομο, κάθε αγχώδης διαταραχή μπορεί να εκδηλώνεται ως ένα σύνολο κεντρικών συμπτωμάτων που μπορεί να παρατηρηθούν σχεδόν σε κάθε πολιτισμό, καθώς και ως ένα σύνολο περιφερικών συμπτωμάτων που συνδέονται με έναν συγκεκριμένο πολιτισμό. Για παράδειγμα, τα συμπτώματα μιας αγχώδους διαταραχής μπορεί να αναφέρονται οικουμενικά ως επίμονη ανησυχία, φόβος ή διαρκής κατάσταση γενικής προσμονής. Οι συνθήκες είναι δυσπροσαρμοστικές και προκαλούν σημαντική ψυχική οδύνη. Παρότι ένα άτομο μπορεί να βιώνει υπέρμετρο φόβο για τους σκορπιούς και ένα άλλο να αναπτύσσει έναν παραλυτικό φόβο για τις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο, και οι δύο αναφέρουν την ύπαρξη ενός συναισθήματος που χαρακτηρίζεται ως «φόβος» ο οποίος διαταράσσει την καθημερινή τους λειτουργικότητα. Για παράδειγμα, τα κύρια συμπτώματα μιας περίπτωσης διαταραχής γενικευμένου άγχους μπορεί να παρουσιάζονται διαπολιτισμικά ως (1) σωματικό σύνδρομο που εκδηλώνεται με τη μορφή κόπωσης, έλλειψης συγκέντρωσης και μυϊκής έντασης· και (2) ψυχολογικό σύνδρομο που εκδηλώνεται ως επίμονη ανησυχία του ατόμου για συγκεκριμένη κοινωνική απόδοση ή δραστηριότητα. Τα περιφερικά (πολιτισμικά συγκεκριμένα) συμπτώματα αυτής της ειδικής αγχώδους διαταραχής μπορεί να ποικίλλουν. Σε κάποιο πλαίσιο το άτομο μπορεί να νιώθει άγχος επειδή δεν υπακούει στις αρχές και τις αξίες της οικογένειάς του, ενώ σε ένα διαφορετικό πλαίσιο ένα άλλο άτομο νιώθει άγχος επειδή δεν ασκεί με απόλυτη συνέπεια τα θρησκευτικά του καθήκοντα και άρα δεν υπακούει στις βουλές του Θεού.

Κάθε εθνική, θρησκευτική ή εθνοτική ομάδα μπορεί να διαμορφώνει τις συνθήκες για την ανάπτυξη περιφερικών συνδρόμων διαφόρων αγχωδών διαταραχών. Στην Ιαπωνία και στην Κορέα, για παράδειγμα, τα άτομα με κοινωνική φοβία μπορεί να εκφράζουν επίμονο φόβο ότι προσβάλλουν τους άλλους. Κάποιες πολιτισμικές συνθήκες μπορεί να προκαλέσουν την ανάπτυξη «φυσιολογικών» ανησυχιών, οι οποίες ενδέχεται να γίνονται αντιληπτές διαφορετικά από την οπτική των άλλων πολιτισμών. Κάποιες χώρες της Μέσης Ανατολής, για παράδειγμα, απαγορεύουν τη συμμετοχή των γυναικών στον δημόσιο βίο και επιβάλλουν αυστηρούς κανόνες σχετικά με τη γυναικεία ένδυση και συμπεριφορά στους δημόσιους χώρους. Γι' αυτό και η διστακτικότητα μιας γυναίκας να εμφανίζεται δημόσια δεν πρέπει να εκληφθεί αυτόματα ως αγοραφοβία από τον επαγγελματία ψυχολόγο μιας δυτικής κοινωνίας (APA, 2013). Το περιβάλλον στο οποίο ζει το άτομο συχνά καθορίζει το είδος του φόβου που βιώνει. Ο φόβος για τα μαγικά πνεύματα μάλλον δεν πρέπει να διαγιγνώσκεται ως φοβία σε έναν πολιτισμό όπου αυτό το είδος φόβου θεωρείται πολιτισμικά αποδεκτό. Ωστόσο, εάν ο φόβος είναι υπερβολικός σε σημείο που να διαταράσσει τις καθημερινές δραστηριότητες του ατόμου και να προκαλεί εξαιρετικά μεγάλη ταλαιπωρία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως φοβία (APA, 1994). Δείτε, για παράδειγμα, την ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή (ΙΨΔ), η οποία εκδηλώνεται με τη μορφή επαναλαμβανόμενων και επίμονων σκέψεων και παρορμήσεων. Αυτό σημαίνει ότι κάθε είδος ψυχαναγκαστικής ή εμμονικής διαταραχής θα πρέπει να διαγιγνώσκεται ως ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή; Όχι απαραίτητα. Μια συγκεκριμένη επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά –για παράδειγμα, η προσευχή– χρειάζεται να αξιολογείται σύμφωνα με τις πολιτισμικές νόρμες του ατόμου, και θα πρέπει να παρακωλύει ξεκάθαρα τη λειτουργία του κοινωνικού του ρόλου για να διαγνωστεί ως ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή (APA, 2013).

Παρά την ποικιλομορφία των πολιτισμικά συγκεκριμένων, περιφερικών συμπτωμάτων των αγχωδών διαταραχών, υπάρχουν επίσης σημαντικές ομοιότητες. Για παράδειγμα, διάφορα τραυματικά γεγονότα έχουν άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στην ανάπτυξη των προβλημάτων άγχους σε διάφορες χώρες. Η Cheryl Koortman (1997) βρήκε ότι ορισμένα τραυματικά γεγονότα, όπως το Ολοκαύτωμα των Εβραίων, η τρομοκρατία, η αιχμαλωσία, ο βασανισμός και ο βιασμός, είναι δυνατόν να προκαλέσουν παρόμοιες συμπεριφορικές αντιδράσεις σε άτομα με διαφορετικό εθνι-

κό, πολιτισμικό και θρησκευτικό υπόβαθρο. Αυτές οι αντιδράσεις θα μπορούσαν να περιγραφούν ως διαταραχή μετατραυματικού στρες, ως οξεία διαταραχή στρες (*DSM-5*) ή ως οξεία αγχωτική αντίδραση (*ICD-10*). Τα άτομα που έχουν εκτεθεί σε τέτοια τραυματικά γεγονότα –για παράδειγμα, οι αιτούντες άσυλο και τα θύματα εθνικών εκκαθαρίσεων–εμφανίζουν κατά κανόνα αυξημένα επίπεδα διαταραχής μετατραυματικού στρες συγκρινόμενα με τον γενικό πληθυσμό.

Οι ομοιότητες στα συμπτώματα δεν υποδηλώνουν απαραίτητα ότι η σοβαρότητα της κατάστασης είναι ίδια στις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Σε ό,τι αφορά την αγοραφοβία, για παράδειγμα, έχει αποδειχθεί ότι αυτή η διαταραχή είναι πιο συνηθισμένη στους Αφροαμερικανούς παρά στους λευκούς. Επιπλέον, οι Αφροαμερικανοί είναι λιγότερο πιθανό σε σχέση με άλλες ομάδες να αναζητήσουν θεραπεία για τα συμπτώματα της αγοραφοβίας (Chambless & Williams, 1995· Eaton et al., 1991). Κάποιοι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες, όπως η πρόσβαση στο σύστημα υγείας, ενδέχεται να είναι αποφασιστικής σημασίας, συμβάλλοντας σε τέτοιες διαφορές στη θεραπεία.

Καταθλιπτικές διαταραχές

Στο παρελθόν, η **μελαγχολία** ήταν ο πιο κοινός χαρακτηρισμός για συμπτώματα που σήμερα είναι γνωστά ως **καταθλιπτικές διαταραχές**. Η λέξη *μελαγχολία* προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις *μέλας* (μαύρος) και *χολή* (από το ομώνυμο όργανο του σώματος· πρόκειται για το πικρό υγρό που παράγεται στο ήπαρ και αποθηκεύεται στη χολή). Με το πέρασμα του χρόνου ο όρος αυτός αντικαταστάθηκε σταδιακά από την έκφραση *διαταραχές της διάθεσης*, με τις *καταθλιπτικές διαταραχές* να αποτελούν έναν επιμέρους τύπο. Διάφορες γραπτές αναφορές και λεπτομερείς περιγραφές ασθενειών που σχετίζονται με τη διάθεση, η κατάθλιψη ειδικότερα, εντοπίζονται στα κείμενα αρχαίων πολιτισμών όπως της Κίνας, της Βαβυλώνας, της Αιγύπτου, της Ινδίας και της Ελλάδας. Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, ο Σαούλ, ο βασιλιάς του Ισραήλ, στερήθηκε τη χάρη του Θεού και καταδικάστηκε να υποφέρει από μακροχρόνιο άγχος και ψυχικό πόνο, και στο τέλος αυτοκτόνησε. Στο κλασικό ινδικό έπος *Ραμαγιάνα*, ο βασιλιάς Ντασαράθα περνά από τρία επεισόδια βαθιάς θλίψης που προ-

κλήθηκε από τραγικά οικογενειακά γεγονότα. Η κατάθλιψη κυριαρχεί σε ένα ακόμα ινδικό έπος, το *Μαχαμπχαράτα*. Σε αυτή την ιστορία, ένας νεαρός άντρας, ο πολεμιστής Αρτζούνα, προσβάλλεται από τα συμπτώματα μιας σοβαρής καταθλιπτικής ασθένειας, τα οποία θεραπεύει αργότερα ο θεός Κρίσνα. Πιστεύεται ότι ο πρίγκιπας Γκαουτάμα Σιντάρτα, ο μελλοντικός Βούδας, εκδήλωσε καταθλιπτικά συμπτώματα στα πρώτα χρόνια της ζωής του. Για να τον ευθυμήσει, ο ανήσυχος πατέρας του και η μηριά του έχτισαν τρία παλάτια, ένα για την εποχή του κρύου, ένα για την εποχή της ζέστης και ένα για την εποχή των βροχών. Διάφορες περιγραφές μανιακών και καταθλιπτικών καταστάσεων υπάρχουν επίσης στα πιο πρώιμα έργα της ελληνικής λογοτεχνίας, στα ομηρικά έπη.

Οι πρώτες επιστημονικές αναφορές καταθλιπτικών διαταραχών έχουν συνδεθεί με τα έργα αρχαίων Ελλήνων στοχαστών, γιατρών και φιλοσόφων, οι οποίοι μοιράζονταν κοινές απόψεις για τα ανθρώπινα συναισθήματα (Simon, 1978· Tellenbach, 1980). Αργότερα αυτές οι αντιλήψεις υποστηρίχτηκαν ευρέως από στοχαστές και γιατρούς της Ρώμης και της Μέσης Ανατολής. Οι πιο αξιοσημείωτες παρατηρήσεις και υποθέσεις συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- Υπάρχουν φυσικά ή σωματικά αίτια για τα καθλιπτικά συμπτώματα.
- Η ισορροπία των σωματικών λειτουργιών (είτε το πλεόνασμα είτε η ανεπάρκεια) συνδέεται με ορισμένα προβλήματα που εκδηλώνονται μέσω των συναισθημάτων.
- Τα γεγονότα ζωής και οι εμπειρίες των ατόμων μπορούν να τους προδιαθέσουν ώστε να αναπτύξουν συγκεκριμένες ασθένειες που αφορούν τη διάθεση.

Το πρώτο κείμενο στα αγγλικά, το οποίο είναι ολοκληρωτικά αφιερωμένο στις διαταραχές του θυμικού, ήταν η *Ανατομία της Μελαγχολίας* του Robert Burton, που εκδόθηκε το 1621 (σήμερα υπάρχουν νεότερες εκδόσεις αυτού του βιβλίου). Ο Burton υποστήριξε ότι οι διαταραχές της διάθεσης έχουν μια μεγάλη ποικιλία δεικτών, στους οποίους περιλαμβάνονται πολλοί από αυτούς που σήμερα θεωρούνται συμπτώματα αποσχιστικής και αγχώδους διαταραχής. Ο συγγραφέας υπέδειξε επίσης περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως η διατροφή, το αλκοόλ, οι βιορρυθμοί και η έντονη αγάπη, ως δυνάμεις που οδηγούν στη μελαγχολία. Την εποχή που ζούσε ο Burton, η μελαγχολία θεωρούνταν ευρέως μια κατά-

σταση στην οποία είχαν προδιάθεση οι ευγενείς, οι καλλιτέχνες, οι φιλόσοφοι και άλλοι άνθρωποι του πνεύματος, λόγω του εξαιρετικού πάθους και της συναισθηματικής τους πολυπλοκότητας. Χαρακτηριζόταν επίσης συχνά ως «ασθένεια του έρωτα», λόγω της σύνδεσής της με τη ρομαντική συμπεριφορά και τη ζήλια (Gilman, 1988). Πέρα από αυτό τον τύπο, ο Burton περιγράφει επίσης τη «θρησκευτική» μελαγχολία: μια κατάσταση βαθιάς λύπης για την απώλεια της αγάπης του Θεού. Ο συγγραφέας συζητά τις αιτίες και τα συμπτώματα της μελαγχολίας, καθώς επίσης τις βασικές αρχές της θεραπείας της.

Αρκετές διαπολιτισμικές μελέτες για τις διαταραχές της διάθεσης δείχνουν ότι οι άνθρωποι αναφέρουν ένα ευρύ φάσμα κοινών συμπτωμάτων. Μια παλαιότερη έκθεση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (1983) διαπίστωσε ότι περισσότερα από τα τρία τέταρτα των ατόμων που διαγνώστηκαν με κατάθλιψη ανέφεραν παρόμοια συμπτώματα, όπως λύπη, ένταση, έλλειψη ενέργειας, απώλεια του ενδιαφέροντος, ιδέες ανεπάρκειας και ανικανότητα συγκέντρωσης.

Σε μια συγκριτική διαπολιτισμική ανάλυση για τα καταθλιπτικά συμπτώματα, οι Tanaka-Matsumi και Draguns υποστήριξαν ότι τα *οικουμενικά πυρηνικά συμπτώματα* της κατάθλιψης είναι, μεταξύ άλλων, η δυσφορία, το άγχος, η ένταση, η έλλειψη ενέργειας και οι ιδέες ανεπάρκειας. Πέρα από αυτά τα κύρια συμπτώματα, βρέθηκαν επίσης πολιτισμικές παραλλαγές στις εκφράσεις της κατάθλιψης. Το *DSM-5* περιγράφει αρκετά περιφερικά συμπτώματα της κατάθλιψης. Οι πονοκέφαλοι που αναφέρουν οι πάσχοντες σε χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Μεσογείου, η αδυναμία, η αστάθεια και η κόπωση στις κινεζικές και ασιατικές χώρες, καθώς και τα προβλήματα «καρδιάς» που αναφέρθηκαν στις χώρες της Μέσης Ανατολής, όλα θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως καταθλιπτικά συμπτώματα. Ο συνδυασμός των πεποιθήσεων των ασιατικών πολιτισμών περί ενότητας νου και σώματος με την ασιατική τάση της μη ανοιχτής έκφρασης των συναισθημάτων μπορεί να οδηγεί στη διατύπωση παραπόνων για σωματικές ενοχλήσεις αλλά σε ελλιπή αναφορά των ψυχολογικών συμπτωμάτων (Goldston et al., 2008).

Το περιεχόμενο της κλινικής εικόνας των διαταραχών της διάθεσης σε όλο τον κόσμο επηρεάζουν συνδυαστικά τουλάχιστον τρεις παράγοντες: (α) οι διαγνωστικές πρακτικές· (β) η κατανόηση των συμπτωμάτων από το άτομο· και (γ) η αποκάλυψη των συμπτωμάτων.

Οι έρευνες σε αυτό το πεδίο έδωσαν αποτελέσματα που δείχνουν διαπολιτισμικές διαφορές στις διαγνωστικές πρακτικές και στην αναφορά των συναισθηματικών συμπτωμάτων. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι το στίγμα της ψυχικής ασθένειας. Οι άνθρωποι έχουν την τάση να κρύβουν ή να αρνούνται τα μη «φυσιολογικά» ψυχολογικά συμπτώματά τους επειδή φοβούνται την αποδοκιμασία και την απόρριψη των άλλων. Ο Ian Neary από το Πανεπιστήμιο του Essex πραγματοποίησε μια τριετή μελέτη για τις διαγνωστικές πρακτικές στην Ιαπωνία. Υποστήριξε ότι ορισμένοι γιατροί αποφεύγουν να κάνουν τη διάγνωση της «κατάθλιψης», ιδιαίτερα για νεαρές γυναίκες, επειδή μια τέτοια γνωμάτευση στα μάτια των συγγενών και των φίλων θα τοποθετούσε αυτόματα τη γυναίκα στην κατηγορία των «ανίατων» ψυχικά ασθενών. Εξαιτίας αυτού η γυναίκα (ή ο άντρας) θα αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα να βρουν σύζυγο και να δημιουργήσουν οικογένεια: πολλοί άντρες (αλλά και γυναίκες) αποφεύγουν να συνδεθούν με ψυχικά ασθενείς. Έχοντας επίγνωση του στίγματος που επιφέρει η κατάθλιψη, οι γιατροί προσπαθούν να το αποφεύγουν δίνοντας στους ασθενείς τους διαφορετικές διαγνώσεις, όπως νευρασθένεια ή όποια άλλη δυσλειτουργία φαίνεται ως σωματικό πρόβλημα και μπορεί να αντιμετωπιστεί από τα συμβατικά μέσα θεραπείας (Neary, 2000). Τα τελευταία χρόνια ωστόσο οι γιατροί στην Ιαπωνία έχουν κάνει σημαντικές προσπάθειες να αλλάξουν τις εσφαλμένες παραδοσιακές αντιλήψεις για την κατάθλιψη, μαθαίνοντας στο ευρύ κοινό πώς να αναγνωρίζει τα πιο σημαντικά σημάδια κατάθλιψης και πώς να αναζητά επαγγελματική βοήθεια (Kitanaka, 2011).

Οι επαγγελματίες υγείας σε κάποιες χώρες –λόγω των ιστορικών τάσεων στα ιατρικά τους συστήματα– δεν αναγνωρίζουν ιδιαίτερα ψυχολογικά συμπτώματα. Για παράδειγμα, οι νοσηλευτές στις αφρικανικές χώρες, και κυρίως στις αγροτικές περιοχές, έχουν την τάση να αντιμετωπίζουν την ψυχική ασθένεια ως συμπεριφορά που διακρίνεται από έντονα ψυχωτικά χαρακτηριστικά, όπως είναι οι ψευδαισθήσεις και οι παραληρητικές ιδέες. Οι διαταραχές του συναισθήματος πάντως δεν παραβλέπονται, αλλά εξηγούνται συνήθως από περιστασιακούς παράγοντες. Ένας γιατρός, ο οποίος πέρασε δύο χρόνια εργαζόμενος στη Ζιμπάμπουε, ανέφερε ότι κάποτε δόθηκε στους επαγγελματίες υγείας ένα περιστατικό για αξιολόγηση. Σύμφωνα με την περιγραφή, μια γυναίκα σαράντα ετών εκδήλωνε θλίψη, μειωμένα κίνητρα, έλλειψη ενέργειας, απώλεια ενδια-

φέροντος και έμμονες ιδέες προσωπικής αναξιότητας. Η ίδια φέρεται ακόμα να είπτε ότι δεν αξίζει να ζει και ανέφερε ότι επιχειρήσε κάποτε να αυτοκτονήσει. Ποια ήταν η πιο κοινή διάγνωση; Οι πιο συνηθισμένες ερμηνείες για το πρόβλημα της γυναίκας αναφέρθηκαν στην υπερβολική της σκέψη και ανησυχία για την απιστία του συζύγου της, στη ζήλια των γειτόνων της και πιθανώς σε κάποια μάγια που έγιναν «εναντίον» της. Η διαταραχή της διάθεσης δεν περιλαμβανόταν στις αξιολογήσεις των επαγγελματιών (Patel, 1996). Πέραν των αναγνωρίσιμων πολιτισμικών παραγόντων, η διαγνωστική πρακτική σε μια δεδομένη χώρα εξαρτάται από τις κατευθυντήριες γραμμές που δίνει το επίσημο εθνικό σύστημα ταξινόμησης.

Εάν τα συμπτώματα δεν είναι άμεσα παρατηρήσιμα από τον γιατρό κατά την κλινική συνέντευξη, θα καταγραφούν με βάση τις αναφορές του ασθενή. Θα μπορούσαν κάποια άτομα να έχουν ιδιαίτερα συμπτώματα που να υποδηλώνουν συναισθηματική διαταραχή, αλλά να μην τα αναφέρουν; Υπάρχουν ενδείξεις που στηρίζουν αυτή την υπόθεση. Σε μια μελέτη βρέθηκε ότι πολλοί Κινέζοι ασθενείς δεν αναγνώριζαν κάποια από τα ψυχολογικά τους συμπτώματα, όπως ήταν η έλλειψη χαράς, η απελπισία και η απώλεια της αυτοεκτίμησης. Μετά από περισσότερες ερωτήσεις όμως τα συμπτώματα αυτά τελικά αποκαλύφθηκαν (Kleinman, 1986). Παρομοίως, ο Yap (1965) παρατήρησε στην αρχή ότι οι καταθλιπτικοί Κινέζοι ασθενείς ανέφεραν μειωμένη συχνότητα αισθημάτων ενοχής. Πρόσθετες παρατηρήσεις και ερωτήσεις ωστόσο αποκάλυψαν την ύπαρξη συναισθηματικών βιωμάτων που σχετιζονταν με ενοχή. Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν ότι οι συναισθηματικές και γνωστικές διαστάσεις της κατάθλιψης δεν ήταν «απούσες» σε κάποιους Κινέζους ασθενείς. Απλώς αυτά τα συμπτώματα αναφέρονταν λιγότερο συχνά από τα άτομα συγκριτικά με άλλα, κυρίως σωματικά, συμπτώματα (Yen et al., 2000). Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα διαπολιτισμικά ευρήματα είναι η διαφορά στην εμφάνιση των σωματικών έναντι των ψυχολογικών συμπτωμάτων της συναισθηματικής ασθένειας. Μερικές πολιτισμικές ομάδες έχουν την τάση να «ψυχολογοποιούν» και μερικές να «σωματοποιούν» τις οδυνηρές εμπειρίες τους (Keyes & Ryff, 2003· Marsella, 1980). Μια μελέτη στην Ιαπωνία και στις ΗΠΑ πάνω στη σύνδεση λέξεων με τη λέξη «κατάθλιψη» βρήκε ότι οι Ιάπωνες προτιμούσαν να χρησιμοποιούν περισσότερο εξωτερικούς όρους αναφοράς, όπως «βροχή» και «σύννεφο», καθώς και σωματικούς

όρους αναφοράς, όπως «πονοκέφαλος» και «κόπωση». Αντίθετα, τόσο οι Ιαπωνοαμερικανοί όσο και οι Ευρωαμερικανοί έκαναν κυρίως συνδέσεις με όρους που αφορούσαν καταστάσεις της διάθεσης, όπως «λυπημένος/η» και «μόνος/η» (Tanaka-Matsumi & Marsella, 1976). Μελέτες που διενεργήθηκαν σε κινεζικό και κινεζοαμερικανικό πληθυσμό στις ΗΠΑ επιβεβαίωσαν και άλλες αναφορές που έδιναν έμφαση στην έκφραση σωματικών συμπτωμάτων από τις ομάδες των Κινέζων (Yen et al., 2000). Παρόμοιες παρατηρήσεις για τις πολιτισμικές διαφορές προέκυψαν από μια μελέτη των Uhusahin και συνεργατών (1994). Οι Βρετανοί ασθενείς (που αντιπροσωπεύουν μια δυτική χώρα) με καταθλιπτικά συμπτώματα σημείωσαν υψηλή βαθμολογία στην έκφραση ψυχολογικών ενοχλήσεων, όπως θλίψη, ενοχή και απαισιοδοξία. Οι συμμετέχοντες Τούρκοι ασθενείς (που αντιπροσωπεύουν μια μη δυτική χώρα) σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία στις σωματικές ενοχλήσεις, όπως διαταραχές ύπνου, πόνοι και άλγος. Μια πιο πρόσφατη μελέτη έδειξε ότι οι Τούρκοι μετανάστες στο Βέλγιο παραπονιόνταν για περισσότερες σωματικές ενοχλήσεις από ό,τι οι «γηγενείς» κάτοικοι στην Τουρκία και στο Βέλγιο (Smith, 2011).

Συνοψίζοντας, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι άνθρωποι από τους μη δυτικούς πολιτισμούς έχουν την τάση να «σωματοποιούν» το άγχος τους, ενώ οι άνθρωποι από τους δυτικούς πολιτισμούς έχουν την τάση να το «ψυχολογοποιούν» (Keyes & Ryff, 2003). Γιατί υπάρχουν τόσες διαφορές στην αναφορά σωματικών και ψυχολογικών συμπτωμάτων; Οι περισσότεροι συγγραφείς παραπέμπουν στους πολιτισμικούς κανόνες της έκφρασης των συναισθημάτων. Άλλοι αναλύουν τις διαφορές ανάμεσα στους Κινέζους, από τη μια, και σε άλλες εθνοτικές ομάδες, από την άλλη. Ο κινεζικός τρόπος διαπροσωπικής σύνδεσης τείνει να κυριαρχεί στις στάσεις και στην επακόλουθη συμπεριφορά τους. Σε αυτό το πλαίσιο εκτιμώνται ιδιαίτερα το καθήκον, η υποχρέωση, η συμμόρφωση, η αμοιβαιότητα και η αποφυγή των συγκρούσεων, η αποδοκιμασία και η ντροπή. Για ένα άτομο που έχει ανατραφεί με την κινεζική κουλτούρα, για παράδειγμα, η συναισθηματική έκφραση της κατάθλιψης γίνεται συχνά αντιληπτή ως εγωκεντρικότητα, έλλειψη κοινωνικότητας, αποστασιοποίηση και απειλή για τις διαπροσωπικές σχέσεις. Αντίθετα η έκφραση σωματικών ενοχλήσεων και πόνων, που είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν θεραπευτικά και δεν απειλούν τους κοινωνικούς δεσμούς, είναι περισσότερο αποδεκτή στην κινεζική κουλτούρα (Ying et al., 2000). Άλλοι ειδικοί διατυπώνουν την

άποψη ότι ο διαχωρισμός των ψυχολογικών από τα σωματικά φαινόμενα στις δυτικές χώρες είναι μεγαλύτερος από αυτόν που γίνεται στην κινεζική κοινωνία. Στην κινεζική κουλτούρα και ιατρική, σύμφωνα με τους παρατηρητές, νους και σώμα είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους, καθώς και με το κοινωνικό πλαίσιο (Wu, 1982). Επιπλέον, κάποιες άλλες πτυχές, όπως το στίγμα της ψυχικής νόσου και οι ανεπαρκείς πόροι για τη φροντίδα της ψυχικής υγείας, δύο πολύ συνηθισμένα φαινόμενα στην Κίνα, μπορεί να λειτουργούν ως διαμεσολαβητικές εξηγητικές μεταβλητές. Αντίθετα, η αναφορά σε σωματικά συμπτώματα διευκολύνει τον ασθενή να λάβει υποστήριξη από την οικογένεια και τους φίλους του. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ότι η νευρασθένεια ως «ιατρική» γνωμάτευση αποτελεί την προτιμώμενη διάγνωση –αντί της ψυχολογικής διάγνωσης για μείζονα κατάθλιψη– στην κινεζική κοινωνία (Cheung, 1995).

Παρόλο που οι πολιτισμικές διαφορές μπορεί να έχουν σημαντική επίπτωση στα καταθλιπτικά συμπτώματα, προσπαθήστε να μη σπεύσετε σε βιαστικές κρίσεις όταν αναλύετε τα αναφερόμενα συμπτώματα. Τα παράπονα για σωματικές ενοχλήσεις δεν αποτελούν το μοναδικό σύνολο χαρακτηριστικών που διαπιστώνονται αποκλειστικά σε μη δυτικούς ασθενείς. Τα σωματικά συμπτώματα είναι συνήθη σε κάθε κοινωνική ή εθνοτική ομάδα. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις στις διάφορες χώρες για πολλά συμπτώματα άγχους (τα οποία επίσης σχετίζονται με παράπονα για σωματικές ενοχλήσεις) και για συνοδό κατάθλιψη (Mak et al., 2011).

Σχιζοφρένεια

“ Το να είσαι συνειδητοποιημένο άτομο είναι ασθένεια – μια πραγματική ασθένεια σε εξέλιξη. ”

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881) – Ρώσος μυθιστοριογράφος

Πριν από μερικά χρόνια, ένας εικοσιεννιάχρονος Σαουδάραβας άρχισε ξαφνικά να εμφανίζει ασυνήθιστα συμπτώματα, όπως αιφνίδιους σπασμούς και εξωπυραμидική δυσκαμψία. Η συμπεριφορά του επιδεινώθηκε ραγδαία και έγινε ασταθής. Μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα ο λόγος του έγινε παράξενος και αποδιοργανωμένος, και ο ίδιος έχασε την

ικανότητα βιάδισης. Οι συγγενείς του ισχυρίστηκαν ότι από το στόμα του νεαρού άντρα άκουγαν να βγαίνει «η φωνή μιας γυναίκας». Η οικογένεια δεν κάλεσε γιατρό. Αντί γι' αυτό, τον πήγαν στους θρησκευτικούς δασκάλους, οι οποίοι αποφάνθηκαν ότι ο άντρας είχε καταληφθεί από τζίνι – ένα υπερφυσικό πλάσμα ή πνεύμα. Σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση, τέτοια πονηρά πνεύματα πιστεύεται ότι είναι άορατα, αλλά έχουν τη δύναμη να παίρνουν ανθρώπινη μορφή ή μορφή ζώων. Κάποια έχουν καλές προθέσεις. Άλλα πάλι δεν έχουν, και έτσι επιτίθενται και καταλαμβάνουν το σώμα του ανθρώπου. Οι θρησκευτικοί δάσκαλοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για περίπτωση κατάληψης από πνεύμα. Ως θεραπεία συνέστησαν την απομόνωσή του, το δέσιμό του με αλυσίδες στο κρεβάτι και την ανάγνωση προσευχών. Η οικογένεια συμφώνησε. Ο πατέρας του νεαρού άντρα είπε μάλιστα ότι όταν ο ίδιος ήταν νέος, ένα τζίνι είχε καταλάβει και το δικό του σώμα, αλλά η προσευχή τον έσωσε και τον απελευθέρωσε από τα συμπτώματα.

Εάν αυτό το περιστατικό είχε συμβεί στην Ελλάδα, θα δεχόταν κανείς μια επίσημη διάγνωση για «πονηρά πνεύματα» και θα συνταγογραφούσε προσευχές ως θεραπεία; Είναι σωστό να αμφισβητούμε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των άλλων με αυτό τον τρόπο, απορρίπτοντας τις ερμηνείες τους για τη συμπεριφορά ενός ασθενή; Εξάλλου, το πρωτόκολλο του *DSM-5* δηλώνει ότι ορισμένες μορφές συμπεριφοράς δεν πρέπει να χαρακτηρίζονται ως παραληρητικές και αφύσικες εάν τις αποδέχονται τα περισσότερα μέλη μιας θρησκευτικής ή εθνοτικής ομάδας.

Η **σχιζοφρένεια** είναι μια διαταραχή που χαρακτηρίζεται από την παρουσία παραισθήσεων, ψευδαισθήσεων, αποδιοργανωμένου λόγου και αποδιοργανωμένης ή κατατονικής συμπεριφοράς. Εάν χρησιμοποιούσαμε τις διαγνωστικές πρακτικές της Βόρειας Αμερικής, η εισαγωγική περίπτωση σε αυτό το κεφάλαιο είναι πιθανό να παρουσιαζόταν με τέτοια συμπτώματα. Ιστορικά, πολλά συμπτώματα σχιζοφρένειας που αναγνωρίζονται σήμερα λάμβαναν τον χαρακτηρισμό της «παραφροσύνης» (αναφερόταν επίσης ως «παράνοια» ή «τρέλα» πριν από 150 χρόνια). Αυτά τα συμπτώματα περιλάμβαναν είτε καταφανή πλεονασμό είτε υπερβολική ανεπάρκεια κάποιων χαρακτηριστικών στη συμπεριφορά και στις εμπειρίες του ατόμου. Ο όρος περιέγραφε την επιθετικότητα, τη βίαιη συμπεριφορά και τα δραματικά συναισθηματικά ξεσπάσματα. Αφορούσε επίσης τη βαθιά έλλειψη θέλησης, επιθυμίας ή συναισθήματος. Τα άτο-

μα ανέπτυσαν αυτά τα ενοχλητικά συμπτώματα ως νεαροί ενήλικες και σχεδόν ποτέ δεν βελτιώνονταν (Shiraeen, 2011).

Σήμερα υπολογίζεται ότι περίπου 1% του παγκόσμιου πληθυσμού προσβάλλεται από σχιζοφρένεια, τα συμπτώματα της οποίας δείχνουν να είναι οικουμενικά. Παρά τα γενικά παρόμοια ποσοστά εμφάνισης, υπάρχουν κάποιες πολιτισμικές διακυμάνσεις. Για παράδειγμα, ένα σχετικά υψηλό ποσοστό διάγνωσης της νόσου καταγράφεται στην Ιρλανδία. Στις ΗΠΑ, οι μαύροι εμφανίζουν σχετικά υψηλότερα ποσοστά σχιζοφρένειας από τους λευκούς (Levinson & Simmons, 1992). Οι οξείες και κατατονικές περιπτώσεις σχιζοφρένειας ήταν περισσότερο συχνές στις αναπτυσσόμενες χώρες από ό,τι στα ανεπτυγμένα έθνη (Sartorius, 1992). Επίσης, οι παραληρητικές ιδέες σε έναν πολιτισμό μπορεί να θεωρούνται μη παραληρητικές σε έναν άλλο. Οι οπτικές και ηχητικές ψευδαισθήσεις ενδέχεται να ερμηνεύονται με διαφορετικό τρόπο σε διάφορα μέρη, ο δε λόγος μπορεί να διαγνωστεί εσφαλμένα ως αποδιοργανωμένος λόγω διαφορετικών μορφών λεκτικής παρουσίασης.

Παρά τα εικαζόμενα βιολογικά αίτια, οι κοινωνικές συνθήκες μπορεί και όντως επηρεάζουν την πορεία της σχιζοφρένειας. Το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο των ασθενών, για παράδειγμα, αποτελούσε δείκτη πρόβλεψης του χρόνιου χαρακτήρα της ασθένειας, αυτή η τάση όμως επιβεβαιώθηκε μόνο για τις μη δυτικές χώρες. Οι άνθρωποι μπορεί να εσωτερικεύουν διαφορετικά τις επιρροές του περιβάλλοντός τους, όπως την πίεση των συνομηλίκων, τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες των άλλων. Ο Warner (1994) εξήγησε το γεγονός αυτό υποστηρίζοντας ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες οι άνθρωποι με καλύτερη εκπαίδευση βιώνουν υψηλότερο εργασιακό στρες. Οι εθνικές διαφορές στα ποσοστά σχιζοφρένειας όμως θα μπορούσαν επίσης να εξηγηθούν από τις διαφορές πρόσβασης στα νοσοκομεία. Στον βαθμό που ισχύει αυτή η υπόθεση, εάν η πρόσβαση στις υπηρεσίες και στις δομές υγείας είναι περιορισμένη, ένα πιο σοβαρό περιστατικό είναι πιθανό να τραβήξει περισσότερο την προσοχή έναντι των λιγότερο σοβαρών περιστατικών της ασθένειας.

Η σχιζοφρένεια εμφανίζεται περισσότερο στους άντρες παρά στις γυναίκες στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Ωστόσο μια μελέτη στην Κίνα, που πραγματοποιήθηκε από τους Phillips και συνεργάτες (2004), έδειξε ότι αυτή η τάση είχε αναστραφεί. Τα αποτελέσματα των ερευνητών έδειξαν ότι η αναλογία μεταξύ αντρών και γυναικών που διαγνώστηκαν με

σχιζοφρένεια ήταν 6 προς 10. Οι ερευνητές χρησιμοποίησαν στοιχεία των απογραφών καθώς και πληροφορίες από το Υπουργείο Υγείας και άλλες πηγές και έκαναν την εκτίμηση ότι 4,25 εκατομμύρια άνθρωποι στην Κίνα παρουσίαζαν συμπτώματα σχιζοφρένειας. Πιο πρόσφατα δεδομένα υποστηρίζουν ότι ο αριθμός των ατόμων που πάσχουν από σχιζοφρένεια ξεπερνά τα 7,16 εκατομμύρια. Στις αστικές περιοχές ο επιπολασμός της σχιζοφρένειας αυξήθηκε πολύ πιο γρήγορα από ό,τι στην περιφέρεια (Chan et al., 2015). Η συγκεκριμένη έρευνα θέτει υπό αμφισβήτηση την υπόθεση ότι η σχιζοφρένεια παγκοσμίως παρουσιάζει εν γένει ομοιόμορφη επικράτηση, με μικρές διακυμάνσεις. Όπως υποστήριξαν οι ερευνητές της μελέτης, τα πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων μπορεί να επηρεάζουν την έναρξη και την πορεία της σχιζοφρένειας. Η μελέτη θέτει περαιτέρω ερωτήματα για τις διαγνωστικές διαδικασίες, το στίγμα που σχετίζεται με τη σχιζοφρένεια, καθώς και τον κυβερνητικό έλεγχο στα αναφερόμενα στατιστικά της υγείας. Λόγω του σημαντικού χάσματος ανάμεσα στις συμπεριφορές που θεωρούνται αρμόζουσες για άντρες και γυναίκες, οι γιατροί μπορεί να διστάζουν περισσότερο να διαγνώσουν σχιζοφρένεια στους άντρες. Αυτή η διστακτικότητα όμως δεν είναι πιθανό να επηρεάσει τη διάγνωση στις γυναίκες. Επιπλέον, οι κομμουνιστικές αρχές της Κίνας μπορεί να μειώνουν τους αριθμούς των αναφερόμενων περιστατικών για πολιτικούς λόγους. Οι ερευνητές αυτής της μελέτης ανίχνευσαν επίσης κάποια σύνδεση ανάμεσα στη σχιζοφρένεια και στην αυτοκτονία. Τα στοιχεία τους δείχνουν ότι ποσοστό περίπου 10% των 285.000 θανάτων από αυτοκτονία που συμβαίνουν κάθε χρόνο στην Κίνα αποδίδεται σε άτομα που πάσχουν από σχιζοφρένεια. Οι αυτόχειρες επίσης είναι πιθανότερο να είναι γυναίκες παρά άντρες.

Σήμερα στις ανεπτυγμένες χώρες η σχιζοφρένεια αντιμετωπίζεται πρωτογενώς με νευροληπτικά φάρμακα, τα οποία στοχεύουν στη μείωση των πιο σοβαρών συμπτωμάτων της ασθένειας. Στη συνέχεια μπορεί να χρησιμοποιηθεί μια ποικιλία ψυχολογικών μεθόδων για να μειώσει τις υποτροπές. Γι' αυτό και ο ρόλος της οικογένειας και της κοινότητας των φροντιστών είναι εξαιρετικά σημαντικός για τη ζωή του ασθενή.

Πολιτισμός και αυτοκτονία

Στην Ελλάδα το 2009 καταγράφονταν λίγο περισσότερες από δύο απόπειρες και μία αυτοκτονία κάθε μέρα. Μέσα στην επόμενη πενταετία της οικονομικής κρίσης, οι αριθμοί αυτοί παρουσίασαν αύξηση κατά 45% περίπου. Παρ' όλα αυτά η Ελλάδα εξακολουθεί να καταλαμβάνει την τελευταία θέση στη σχετική κατάταξη των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εμφανίζοντας –μαζί με την Κύπρο– τα μικρότερα ποσοστά αυτοκτονιών. Σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ταϊβάν και οι ΗΠΑ τα ποσοστά αυτοκτονιών είναι πολύ υψηλότερα από αυτά που σημειώνονται στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες: η αναλογία, για παράδειγμα, ανάμεσα στις ΗΠΑ και στην Ινδία είναι περίπου 2 προς 1. Η Ιαπωνία έχει υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών από τις ΗΠΑ, ιδιαίτερα στους ηλικιωμένους. Στις ανεπτυγμένες χώρες, όπως η Ιαπωνία, η Φινλανδία, η Γαλλία και η Ρωσία, οι αυτοκτονίες κυμαίνονται από 12 έως 20 ανά 100.000 ανθρώπους τον χρόνο. Σχετικά χαμηλότεροι είναι οι αριθμοί (5-7 αυτοκτονίες ανά 100.000) στην Ιταλία, τη Μεγάλη Βρετανία και την Ισπανία.

Οι μουσουλμανικές χώρες που δεν έχουν επηρεαστεί από εμπόλεμες καταστάσεις έχουν κατά παράδοση χαμηλά ποσοστά αυτοκτονιών. Το ίδιο ισχύει για πολλές χώρες στην Κεντρική και τη Νότια Αμερική, με εξαίρεση τη Γουιάνα (23 ανά 100.000), το Σουρινάμ (14 ανά 100.000) και την Ουρουγουάη (13 ανά 100.000). Υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών σε σύγκριση με άλλες χώρες εμφανίζουν τα σκανδιναβικά κράτη, καθώς και αυτά της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης. Μερικές ασιατικές χώρες, όπως η Ιαπωνία, η Σιγκαπούρη και η Σρι Λάνκα, έχουν και αυτές σχετικά υψηλά ποσοστά. Σε άλλα μέρη του κόσμου, τα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών αφορούν τους άντρες. Τα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών στον κόσμο αναφέρονται στη Λιθουανία και στη Νότια Κορέα (31 ανά 100.000). Από τις 20 χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών, οι περισσότερες είναι οικονομικά εύπορες. Τα ποσοστά αυτοκτονιών τείνουν να είναι μεγαλύτερα στα έθνη που κατατάσσονται υψηλά στην υποκειμενική ευημερία (Inglehart, 1997). Με άλλα λόγια, τα έθνη στα οποία οι άνθρωποι έχουν την τάση να είναι πιο ευτυχείς παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών. Το να είσαι βαθιά δυστυχής σε μια κοινωνία όπου οι περισσότεροι αναμένεται να είναι ευτυχισμένοι ίσως είναι πολύ πιο δύσκολο από όσο να βιώνεις το ίδιο συναίσθημα σε μια κοινωνία

όπου οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν ότι η ζωή τους είναι δύσκολη και γεμάτη δυστυχία.

Συνοψίζοντας, τα επίπεδα αυτοκτονιών είναι χαμηλότερα στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, ιδιαίτερα στην Αφρική, την Ασία και τη Λατινική Αμερική, καθώς και στα ισλαμικά κράτη. Πολύ λίγες είναι όμως οι αξιόπιστες μελέτες για την αυτοκτονία στον μουσουλμανικό κόσμο (Leenaars et al., 2010). Τα ποσοστά αυτοκτονίας στις χώρες αυτές μπορεί να μην είναι σωστά καταγεγραμμένα λόγω της ντροπής και της ενοχής που συνδέονται με την αυτοχειρία (Eskin, 2004).

Τα ποσοστά αυτοκτονιών ήταν ανέκαθεν υψηλότερα στην Ιαπωνία (κυμαίνονται από 25.000 έως 35.000 ετησίως). Καθώς δεν υπάρχουν θρησκευτικοί κανόνες σε αυτή τη χώρα που να την απαγορεύουν, η αυτοκτονία αποτελούσε πάντα έναν τρόπο αποφυγής της αποτυχίας ή έναν τρόπο προστασίας των αγαπημένων προσώπων του αυτόχειρα από τον εξευτελισμό. Άλλωστε, στην Ιαπωνία, όπου η τιμή θεωρείται υπέρτατη αρετή, πολλοί άνθρωποι έβλεπαν την αυτοκτονία ως έναν «αξιοπρεπή» θάνατο, παρά ως μια πράξη ντροπής και δειλίας. Η αυτοχειρία εξακολουθεί να είναι ένα θέμα ταμπού στην Ιαπωνία. Η επίγνωση του προβλήματος από το κοινό είναι περιορισμένη, και τα άτομα με αυτοκτονικό ιδεασμό είναι μάλλον απίθανο να αναζητήσουν βοήθεια από επαγγελματίες ψυχολόγους.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Αυτοκτονία στη Φινλανδία: Από συζήτηση με Φινλανδό γιατρό

Γνωρίζετε ότι οι Φινλανδοί άντρες έχουν το υψηλότερο ποσοστό αυτοκτονιών στα δυτικά έθνη; Το ποσοστό των αυτοκτονιών στις πλούσιες σκανδιναβικές χώρες αντιστοιχεί σε περίπου 30 αυτοκτονίες ανά 100.000 ανθρώπους (το αντίστοιχο ποσοστό στην Ελλάδα είναι περίπου 5 ανά 100.000). Η αναλογία για τους Φινλανδούς άντρες είναι πέντε φορές υψηλότερη από ό,τι για τις γυναίκες. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εθνοτική ομάδα των Σουηδών που ζουν στη Φινλανδία εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών, ενώ οι εθνοτικές ομάδες των Φινλανδών που ζουν στο εξωτερικό συνεχίζουν να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών από εκείνα των γηγενών. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτά τα υψηλά ποσοστά αυτοχειρίας; Κάποιοι θα επέλεγαν «εύκολες» εξηγήσεις:

«Φταίει το κλίμα! Κάνει πολύ κρύο στη Φινλανδία». Εμείς όμως γνωρίζουμε ότι οι άνθρωποι στην Ισλανδία ζουν σε ψυχρότερο κλίμα, αλλά το ποσοστό αυτοκτονιών στη συγκεκριμένη χώρα είναι πολύ χαμηλότερο. Άλλοι ίσως θα διατύπωναν μια εικασία του τύπου: «Μήπως φταίει ο αλκοολισμός;». Πράγματι, η Φινλανδία έχει υψηλά ποσοστά κατανάλωσης αλκοόλ, και οι ειδικοί υποστηρίζουν ότι οι αυτοκτονίες συμβαίνουν πιο συχνά όταν το άτομο βρίσκεται υπό την επήρεια αλκοόλ. Υπάρχουν ωστόσο και άλλες χώρες με υψηλά ποσοστά κατανάλωσης αλκοόλ, όπως η Κορέα, στις οποίες το ποσοστό αυτοκτονιών είναι χαμηλότερο. «Μήπως πρόκειται για κοινωνική βία; Θα μπορούσε η αυτοκτονία να είναι μια μορφή επιθετικότητας που στρέφεται στον εαυτό;» Τα ποσοστά δολοφονιών στη Φινλανδία είναι από τα υψηλότερα στην Ευρώπη. Υπάρχουν όμως και άλλες χώρες με υψηλότερα ποσοστά βίας (για παράδειγμα οι ΗΠΑ) αλλά χαμηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών από τη Φινλανδία. «Ευθύνονται τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα!» Στην πραγματικότητα, τα ποσοστά αυτοκτονιών αυξήθηκαν κατά περίπου 25% τα τελευταία χρόνια της οικονομικής ευημερίας της χώρας. Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη όμως δεν συνδέεται με υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών σε άλλες χώρες. Τέλος, οι πιο ενημερωμένοι θα μπορούσαν να ρωτήσουν: «Μήπως φταίει ο γλωσσικός παράγοντας; Οι Φινλανδοί, οι Ούγγροι και οι Εσθνοί εμφανίζουν υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών και οι γλώσσες τους ανήκουν στη φινο-ουγγρική γλωσσική οικογένεια».

Ερωτήσεις: Μπορεί η γλώσσα από μόνη της να είναι η αιτία για τα υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών; Ποιοι άλλοι παράγοντες πρέπει να εξεταστούν εδώ;

Παρότι τα ποσοστά αυτοκτονιών στους μαύρους στην Αμερική είναι δύο φορές χαμηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο, η αυτοκτονία αποτελεί την τρίτη κύρια αιτία θανάτου στους Αφροαμερικανούς ηλικίας 15-19 ετών (CDC, 2015). Οι πιο σοβαροί παράγοντες που συνδέονται με την αυτοκτονία είναι οι καταθλιπτικές διαταραχές. Δυστυχώς, οι Αφροαμερικανοί νέοι δεν κάνουν χρήση των υπηρεσιών υγείας, γι' αυτό και πολλοί δεν λαμβάνουν προληπτική φροντίδα. Η έλλειψη προληπτικής φροντίδας αποτελεί έναν από τους παράγοντες κινδύνου για αυτοκτονία. Σύμφωνα με το Εθνικό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας των ΗΠΑ (2011), τα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών σημειώνονται στους Ινδιάνους Αμερικανούς, τους

γηγενείς της Αλάσκας και τους λευκούς. Τα ποσοστά των μαύρων νέων, των Αμερικανών λατινοαμερικανικής καταγωγής και των Αμερικανών ασιατικής καταγωγής είναι σχεδόν δύο φορές χαμηλότερα. Παρ' όλα αυτά, οι μελέτες δείχνουν ότι οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες από τη Λατινική Αμερική δεν είναι εξοικειωμένοι με το σύστημα υπηρεσιών υγείας και συχνά το αποφεύγουν φοβούμενοι την απέλασή τους.

Τα ποσοστά αυτοκτονιών είναι γενικά χαμηλότερα σε πολιτισμούς όπου η θρησκεία αντιτίθεται σθεναρά στην «αυτοθανάτωση». Σχετικά χαμηλά επίπεδα αυτοκτονιών καταγράφονται σε χώρες όπου οι πολίτες είναι ως επί το πλείστον καθολικοί και μουσουλμάνοι, συγκριτικά με τα ποσοστά που σημειώνονται σε πολλά δυτικά και προτεσταντικά έθνη, στα οποία η αυτοκτονία θεωρείται από ορισμένους ένας νόμιμος τρόπος διαφυγής από τον σωματικό πόνο, την προσωπική απώλεια και άλλες δυστυχίες της ζωής. Εκτός από τις θρησκευτικές επιταγές, και άλλοι πολιτισμικοί παράγοντες είναι δυνατόν να επηρεάζουν τις στάσεις των ανθρώπων απέναντι στην αυτοκτονία. Για παράδειγμα, τα ποσοστά αυτοκτονιών στο Πουέρτο Ρίκο είναι υψηλότερα από εκείνα στο Μεξικό, παρόλο που και οι δύο είναι καθολικές χώρες. Η διαφορά μπορεί να οφείλεται στη συνύπαρξη Πορτορικανών και από τα δύο καθολικά δόγματα και Ινδιάνων με λαϊκές δοξασίες (λ.χ. υποθέσεις για επικοινωνία ανάμεσα σε ζωντανούς και νεκρούς). Από την άλλη, υπάρχουν επίσης αυτοκτονίες που υποκινούνται από θρησκευτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις, στις οποίες συγκαταλέγονται οι τρομοκρατικές πράξεις.

Αρκετοί παράγοντες συμβάλλουν στην αυτοκτονία. Ένας βασικός παράγοντας είναι η καταθλιπτική διαταραχή. Ένας άλλος παράγοντας κινδύνου είναι η χρήση ουσιών. Η σοβαρή ή σε προχωρημένο στάδιο κατάχρηση αλκοόλ και ουσιών συνδέεται με τον αυξημένο κίνδυνο αυτοκτονικής συμπεριφοράς στις περισσότερες εθνοτικές ομάδες. Στις ΗΠΑ, τα σοβαρά προβλήματα που σχετίζονται με κατανάλωση αλκοόλ επηρεάζουν τα ποσοστά αυτοκτονιών στους γηγενείς Αμερικανούς νεαρής ηλικίας και στους ομολόγους τους Αμερικανούς μεξικανικής καταγωγής (Goldston et al., 2008).

Ένας άλλος παράγοντας που συμβάλλει στην αυτοκτονία είναι η πίεση που ασκεί η ομάδα στο άτομο προκειμένου αυτό να προβάλλει μια θετική εικόνα εαυτού ως μέλος της κοινωνικής του ομάδας. Ένα από τα πιο σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα που παρουσιάζονται σε κάποιες

ομάδες, ιδιαίτερα στους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής (κυρίως Κινέζους και Ιάπωνες), σχετίζεται με την ντροπή ή την απώλεια της αξιοπρέπειας εξαιτίας της ανάρμοστης συμπεριφοράς ενός ατόμου. Η απώλεια της αξιοπρέπειας μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας που ωθεί σε αυτοκτονική συμπεριφορά εάν η ντροπή γίνει αισθητή ως αφόρητη ή εάν η ομάδα βλέπει την αυτοκτονία ως έναν αξιοπρεπή τρόπο αντιμετώπισης των δυσκολιών. Από την άλλη, εάν η ομάδα θεωρεί την αυτοκτονία επαχθή πράξη, τότε ο έφηβος ίσως είναι λιγότερο πιθανό να αποπειραθεί να αυτοκτονήσει, ακόμα και αν νιώθει ότι έχει πληγεί το κύρος του στην κοινωνία (Goldston et al., 2008).

Μελέτες δείχνουν επίσης ότι οι νέοι με αυτοκτονικό ιδεασμό είναι πιθανότερο να έχουν γεννηθεί σε χώρες εκτός ΗΠΑ, συγκριτικά με τους νέους χωρίς αντίστοιχες ιδέες. Η επάρκεια στην αγγλική γλώσσα, ο προσανατολισμός στο παρόν και στο μέλλον αντί για το παρελθόν, καθώς και η κοινωνική υποστήριξη από τις οικογένειες και τις εθνοτικές κοινότητες προστατεύουν από την κατάθλιψη τα άτομα νοτιοανατολικής ασιατικής καταγωγής (Hsu et al., 2004).

Μερικές κλασικές θεωρίες για την αυτοκτονία υποστηρίζουν ότι υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στην πολυπλοκότητα της κοινωνίας και στη συχνότητα των αυτοκτονιών (Durkheim, 1897/1964). Προκειμένου να ελεγχθεί αυτή η υπόθεση, η οποία διατυπώθηκε πριν από εκατό και πλέον χρόνια, συγκροτήθηκε ένα διαπολιτισμικό δείγμα από 58 κοινωνίες. Κάθε επιλεγμένη κοινωνία βαθμολογήθηκε σε μια κλίμακα κοινωνικής ανάπτυξης, ενώ καταγράφηκε και ο αριθμός των περιπτώσεων αυτοκτονίας όπως παρουσιάζονταν στη βιβλιογραφία. Από αυτά διαπιστώθηκε συστηματική σχέση ανάμεσα στην κοινωνική συνθετότητα (π.χ. αστικοποίηση, οργανωσιακή πολυπλοκότητα, εργασιακή ειδικευση) και στα ποσοστά αυτοκτονιών (Krauss, 1970).

Δύο βασικές εξηγήσεις έχουν δοθεί για τα στατιστικά των αυτοκτονιών ανά τον κόσμο. Πρώτον, κάποιες θρησκευτικές πεποιθήσεις ενδέχεται να εμποδίσουν τους ανθρώπους να σκεφτούν την αυτοκτονία ενώ βιώνουν κατάθλιψη ή μια προσωπική κρίση. Δεύτερον, κάποιες πολιτισμικές νόρμες αυξάνουν την κοινωνική υποστηρικτικότητα ανάμεσα στους ανθρώπους (Eskin, 2004).

Διαταραχές προσωπικότητας

Οι **διαταραχές προσωπικότητας** είναι μακροχρόνια πρότυπα εσωτερικής εμπειρίας και συμπεριφοράς που αποκλίνουν χαρακτηριστικά από τις προσδοκίες της κουλτούρας του ατόμου (APA, 2013). Οι διαταραχές αυτές δεν αφορούν μια μεμονωμένη πράξη. Είναι ένα επίμονο συμπεριφορικό πρότυπο που δημιουργεί ψυχική οδύνη και επιφέρει έκπτωση σε μία ή περισσότερες σημαντικές περιοχές λειτουργίας του οργανισμού (Akhtar, 2002). Οι επαγγελματίες ψυχολόγοι σε πολλά έθνη αναγνωρίζουν τις διαταραχές προσωπικότητας ως ειδική διαγνωστική κατηγορία. Σήμερα παρατηρείται μια αυξανόμενη συνέπεια στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η διάγνωση αυτών των διαταραχών. Παρ' όλα αυτά, είναι εξίσου σημαντικό να γνωρίζουμε ποια συμπτώματα των διαταραχών προσωπικότητας είναι σχετικά σταθερά στις διάφορες χώρες και ποια επηρεάζονται από τον εκάστοτε πολιτισμό (βλ. Πίνακα 9.2).

Το *DSM-5* σημειώνει ότι οι κρίσεις σχετικά με τα «κατάλληλα» και τα «ακατάλληλα» γνωρίσματα ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό (APA, 2013). Οι ψυχολόγοι αναμένεται να προσδιορίζουν κατά πόσο η διάγνωση ισχύει για το άτομο, με δεδομένο το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ζει. Τα χτυπητά, ασυνήθιστα ρούχα ενός ανθρώπου μπορεί να τραβήξουν την προσοχή των περαστικών στον δρόμο. Κατά τον ίδιο τρόπο, τα γνωρίσματα της προσωπικότητας μπορεί να θεωρηθούν ασυνήθιστα και διφορούμενα όταν συγκριθούν με ένα κοινωνικό πρότυπο. Ο όρος **κατώφλι ανοχής** δηλώνει το μέτρο της ανεκτικότητας (ή της έλλειψής της) απέναντι σε συγκεκριμένα γνωρίσματα της προσωπικότητας σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον. Το χαμηλό κατώφλι σημαίνει σχετική έλλειψη κοινωνικής ανεκτικότητας απέναντι σε συγκεκριμένες συμπεριφορές και υπάρχοντα γνωρίσματα της προσωπικότητας, ενώ το υψηλό κατώφλι δηλώνει την ύπαρξη σχετικής ανεκτικότητας. Εάν μια κοινωνία αποδέχεται την ποικιλομορφία των συμπεριφορών, τότε το κατώφλι ανοχής πρέπει να είναι σχετικά υψηλό. Στον Πίνακα 9.3 θα βρείτε μια περιγραφή των επιπτώσεων που έχουν συγκεκριμένες πολιτισμικές κατασκευές στην εκδήλωση και αξιολόγηση των διαταραχών προσωπικότητας. Συνολικά, οι διαταραχές προσωπικότητας αντιπροσωπεύουν μια απόκλιση από αυτό που θεωρείται «τυπική» προσωπικότητα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9.2

Ταξινόμηση και περιγραφή των διαταραχών προσωπικότητας κατά *DSM-5*

Ομάδα: Παράξενη και εκκεντρική συμπεριφορά	Σύντομη περιγραφή συμπτωμάτων	Πολιτισμικά ενήμερη διαφοροδιάγνωση
Παρανοειδής διαταραχή προσωπικότητας	Επίμονη δυσπιστία και καχυποψία για τους άλλους και τα κίνητρά τους.	Δεν πρέπει να συγχέεται με συμπεριφορές που επηρεάζονται από κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια ή ειδικές περιστάσεις ζωής (π.χ. επιφυλακτική ή αμυντική συμπεριφορά από τους μετανάστες ή πρόσφυγες εξαιτίας γλωσσικών φραγμών ή ανεπαρκούς γνώσης των κανόνων) (<i>DSM-5</i> , σελ. 651).
Σχιζοειδής διαταραχή προσωπικότητας	Επίμονο σχήμα αποσύνδεσης από τις κοινωνικές σχέσεις και μειωμένο εύρος συναισθημάτων στα διαπροσωπικά πλαίσια.	Να μη συγχέεται με αμυντικές συμπεριφορές/διαπροσωπικό ύφος ή «συναισθηματικό πάγωμα» των μεταναστών από άλλες χώρες ή άτομα από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο (<i>DSM-5</i> , σελ. 654).
Σχιζοτυπη διαταραχή προσωπικότητας	Επίμονο σχήμα κοινωνικών και διαπροσωπικών ελλειμμάτων που χαρακτηρίζονται από γνωστικές ή αντιληπτικές στρεβλώσεις και εκκεντρικότητα στη συμπεριφορά.	Δεν πρέπει να συγχέεται με τα διάχυτα πολιτισμικά καθορισμένα χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα εκείνα που αφορούν θρησκευτικές πεποιθήσεις και τελετουργίες (όπως βουντού, γλωσσολαλία, ζωή μετά θάνατον, σαμανισμός, ανάγνωση του νου, έκτη αίσθηση, κακό μάτι και/ή μαγικές πεποιθήσεις που σχετίζονται με την υγεία και την ασθένεια) (<i>DSM-5</i> , σελ. 657).
Ομάδα: Δραματική, συναισθηματική ή ασταθής συμπεριφορά	Σύντομη περιγραφή συμπτωμάτων	Πολιτισμικά ενήμερη διαφοροδιάγνωση
Οιστριονική διαταραχή προσωπικότητας	Διάχυτο σχήμα υπερβολικής συναισθηματικότητας και αναζήτησης προσοχής.	Δεν πρέπει να συγχέεται με νόρμες σχετικές με τη διαπροσωπική συμπεριφορά, την προσωπική εμφάνιση και τη συναισθηματική εκφραστικότητα που ποικίλλουν ευρέως στους διάφορους πολιτισμούς (<i>DSM-5</i> , σελ. 668).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9.2 (συνέχεια)

Ναρκισσιστική διαταραχή προσωπικότητας	Επίμονο σχήμα μεγαλοσύνης στη φαντασία ή στη συμπεριφορά, ανάγκης για θαυμασμό και έλλειψης ενσυναίσθησης.	Δεν πρέπει να συγχέεται με πρότυπα ηγετικής συμπεριφοράς και/ή αντιδράσεις σε ακραίες καταστάσεις (<i>DSM-5</i> , σελ. 672).
Οριακή (μεταιχμιακή) διαταραχή προσωπικότητας	Προεξάρχον σχήμα αστάθειας και μη προβλεψιμότητας της σκέψης, των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς.	Δεν πρέπει να συγχέεται με τα προβλήματα ταυτότητας των εφήβων/νεαρών ενηλίκων, που χαρακτηρίζονται από συναισθηματική αστάθεια, «υπαρξιακά» διλήμματα, αβεβαιότητα, επιλογές που προκαλούν άγχος, συγκρούσεις σχετικές με τον σεξουαλικό προσανατολισμό, καθώς και έντονες κοινωνικές πιέσεις για αποφάσεις καριέρας (<i>DSM-5</i> , σελ. 666).
Αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας	Μακροχρόνιο σχήμα έλλειψης σεβασμού για τα δικαιώματα των άλλων ανθρώπων, που συχνά υπερβαίνει τη διαχωριστική γραμμή και τα παραβιάζει.	Δεν πρέπει να συγχέεται με προσαρμοστικές αντιδράσεις σε ασυνήθιστες, επικίνδυνες και απειλητικές καταστάσεις (<i>DSM-5</i> , σελ. 662).
Ομάδα: Αγχώδης και φοβική συμπεριφορά	Σύντομη περιγραφή συμπτωμάτων	Πολιτισμικά ενήμερη διαφορο-διάγνωση
Αποφευκτική διαταραχή προσωπικότητας	Μακροχρόνιο σχήμα αισθημάτων ανεπάρκειας και κοινωνικής αναστολής.	Δεν πρέπει να συγχέεται με τον διαφορετικό βαθμό στον οποίο οι πολιτισμικές και εθνοτικές ομάδες βλέπουν την επιφυλακτικότητα και την αποφυγή ως αρμόζουσες συμπεριφορές (<i>DSM-5</i> , σελ. 674).
Εξαρτητική διαταραχή προσωπικότητας	Διάχυτο πρότυπο εξάρτησης και φόβου εγκατάλειψης.	Δεν πρέπει να συγχέεται με συμπεριφορές μη παραβίασης των πολιτισμικών κανόνων (π.χ. έμφαση στην παθητικότητα, την ευγένεια και την ευπειθή αντιμετώπιση που είναι χαρακτηριστική σε κάποιες κοινωνίες) (<i>DSM-5</i> , σελ. 677).
Ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή προσωπικότητας	Διάχυτο σχήμα ανησυχίας για τάξη, τελειομανία, και για ψυχικό και διαπροσωπικό έλεγχο εις βάρος της ευελιξίας, της δεκτικότητας και της αποτελεσματικότητας.	Δεν πρέπει να συγχέεται με συμπεριφορές που αντικατοπτρίζουν έθιμα, ήθη ή διαπροσωπικά στυλ πολιτισμικά καθορισμένα (π.χ. πολιτισμοί που δίνουν έμφαση στην εργασία και στην παραγωγικότητα) (<i>DSM-5</i> , σελ. 681).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9.3

Υποθέσεις για τη σύνδεση πολιτισμικών μεταβλητών με την εκδήλωση και αξιολόγηση των συμπτωμάτων

Πολιτισμικές μεταβλητές	Εκδήλωση και αξιολόγηση των συμπτωμάτων
Συλλογικότητα	Οι νόρμες της συλλογικότητας επιτρέπουν πολύ μικρή απόκλιση από αυτό που θεωρείται αρμόζουσα συμπεριφορά. Γι' αυτό πρέπει να υπάρχει λιγότερη ανοχή και περισσότερες κοινωνικές κυρώσεις απέναντι σε οποιαδήποτε εκδήλωση οιστριονικών ή αντικοινωνικών γνωρισμάτων. Τα γνωρίσματα της προσωπικότητας που αποσυνδέουν τα άτομα από την ομάδα εμπίπτουν επίσης στα λιγότερο ανεκτά· περιλαμβάνουν ναρκισσιστικά, οριακά και σχιζοειδή χαρακτηριστικά. Τα εξαρτητικά και αποφευκτικά γνωρίσματα της προσωπικότητας πρέπει εν γένει να γίνονται ανεκτά. Τα ιδεοψυχαναγκαστικά γνωρίσματα μπορεί να είναι χρήσιμα όταν βοηθούν το άτομο να ακολουθεί αυστηρές προδιαγραφές και κανόνες. Οι παρανοειδείς τάσεις μπορεί να μην αντιμετωπίζονται ως εξέχουσες εάν οι περισσότεροι άνθρωποι συμμερίζονται παρόμοιους φόβους και ανησυχίες.
Ατομικισμός	Το κατώφλι ανοχής είναι σχετικά υψηλό. Οι νόρμες του ατομικισμού καλλιεργούν την ανοχή στην ανεξάρτητη συμπεριφορά και σε διάφορες αποκλίσεις από τον κανόνα. Πολλά συμπτώματα των διαταραχών προσωπικότητας στην ήπια μορφή τους θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτά ως σημάδια της μοναδικής ατομικότητας ενός ανθρώπου ή ως δικαίωμά του να επιλέγει τα δικά του συμπεριφορικά σενάρια. Εξαιτίας όμως του ότι ο ατομικισμός βασίζεται στην αυτορρύθμιση και στην αυτοπειθαρχία, τα αντικοινωνικά και οριακά χαρακτηριστικά μπορεί να ξεχωρίσουν και να απορριφθούν.
Υψηλή απόσταση εξουσίας	Τα κατώφλι ανοχής είναι σχετικά υψηλό απέναντι στη συμπεριφορά που συνάδει με την ιεραρχία ως προς την κοινωνική ισχύ. Οι τάσεις της ναρκισσιστικής προσωπικότητας γίνονται ανεκτές από άτομα ανώτερης κοινωνικής θέσης. Τα αντικοινωνικά γνωρίσματα συναντούν ιδιαίτερη αντίσταση επειδή αμφισβητούν την καθεστηκυία τάξη των σχέσεων ανάμεσα στα γηραιότερα και στα νεότερα μέλη της οικογένειας, στα πρόσωπα εξουσίας και στους μη ειδικούς. Τα ιδεοψυχαναγκαστικά γνωρίσματα μπορούν να συμβάλλουν στη διαχείριση των διαπροσωπικών σχέσεων επειδή το άτομο διατηρεί τους κανόνες της ιεραρχίας. Τα γνωρίσματα εξαρτητικής προσωπικότητας γίνονται ανεκτά. Τα γνωρίσματα της αποφευκτικής προσωπικότητας είναι πιθανό να γίνονται ανεκτά. Τα γνωρίσματα της σχιζοειδούς προσωπικότητας είναι απαραίτητα για ορισμένους κοινωνικούς ρόλους.
Χαμηλή απόσταση εξουσίας	Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που θεωρείται ότι αντιτίθενται στην ισότητα δεν είναι πιθανό να γίνουν ανεκτά. Μεταξύ αυτών βρίσκονται τα ναρκισσιστικά χαρακτηριστικά και τα εξαρτητικά γνωρίσματα λόγω της σύνδεσής τους με την ιδέα της προσωπικής υποταγής στην ιεραρχία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9.3 (συνέχεια)

Παράδοση	Τα γνωρίσματα της προσωπικότητας που θεωρείται ότι θέτουν υπό αμφισβήτηση την καθεσπικυία τάξη και την παράδοση είναι πιθανό να απορριφθούν. Γι' αυτό υπάρχει πολύ χαμηλό κατώφλι ανοχής απέναντι στα οιστριονικά και στα αντικοινωνικά χαρακτηριστικά. Άλλα γνωρίσματα της προσωπικότητας αξιολογούνται με βάση το κριτήριο του κατά πόσο αυτά συμβάλλουν στη διατήρηση του υπάρχοντος παραδοσιακού καθεστώτος.
Νεωτερικότητα	Γνωρίσματα που δεν ευθυγραμμίζονται με τα έθιμα της δεκτικότητας, της ανταλλαγής ιδεών, της ευελιξίας των ηθών και της ατομικής ελευθερίας είναι πιθανό να συναντούν αντίσταση.
Ειδικές κοινωνικές και πολιτισμικές περιστάσεις	Τα ψυχαναγκαστικά και εξαρτητικά γνωρίσματα της προσωπικότητας ενδέχεται να είναι περισσότερο κατάλληλα για πλαίσια κοινωνικής σταθερότητας και λιγότερο κατάλληλα εάν η κοινωνία βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο. Τα γνωρίσματα αντικοινωνικής προσωπικότητας μπορεί να χρησιμεύουν ως μέσο αυτοσυντήρησης σε ιδιαίτερα δύσκολες κοινωνικές συνθήκες, όπως η ανεξέλεγκτη βία και η ανομία. Τα γνωρίσματα οριακής προσωπικότητας μπορεί να αναπτυχθούν σε ακραίες κοινωνικές περιστάσεις. Τα γνωρίσματα ναρκισσιστικής προσωπικότητας μπορεί να αναπτυχθούν σε καταστάσεις ακραίας κοινωνικής κινητικότητας, όπου τα άτομα είναι σε θέση να αποκτήσουν τεράστια επιτυχία και πλούτο. Τα γνωρίσματα οιστριονικής προσωπικότητας μπορεί να είναι συνήθη σε νεότερα άτομα από μη παραδοσιακά πλαίσια. Τα γνωρίσματα παρανοειδούς προσωπικότητας είναι χρήσιμα σε επικίνδυνες καταστάσεις, όπως οι κοινωνικές αναταραχές.

Σε μια μοναδική συγκριτική μελέτη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, οι Loranger και συνεργάτες (1994) ζήτησαν τη βοήθεια 58 ψυχιάτρων προκειμένου να μιλήσουν με 716 ασθενείς από 11 χώρες στη Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε μια ειδικά σχεδιασμένη ημιδομημένη κλινική συνέντευξη (η International Personality Disorder Examination), η οποία ήταν συμβατή με το περιεχόμενο του *ICD-10*. Το κύριο εύρημα της μελέτης ήταν ότι οι διαταραχές προσωπικότητας έχουν σχετικά παρόμοια χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούν να αξιολογηθούν με έναν αρκετά υψηλό βαθμό αξιοπιστίας στα διάφορα έθνη, γλώσσες και πολιτισμούς. Πρόσθετες μελέτες αποκαλύπτουν παρόμοια αποτελέσματα, που υποδηλώνουν ότι ορισμένα συμπτώματα μπορούν να διαγνωστούν με έναν βαθμό σταθερότητας στις διάφορες φυλετικές και εθνικές ομάδες (Fountoulakis et al., 2002). Δυστυχώς, αξιόπιστα συγκριτικά αποδεικτικά στοιχεία έχουν συγκεντρωθεί

μόνο για την αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας (Murphy, 1976). Συμπτώματα αυτής της διαταραχής προσωπικότητας μπορούν να αναγνωριστούν σε όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες (Robins et al., 1991). Ειδικότερα στις ΗΠΑ, τα άτομα με συμπτώματα αντικοινωνικής διαταραχής της προσωπικότητας κατηγορούνται για μεγαλύτερο αριθμό και εύρος ποινικών αδικημάτων από ό,τι άτομα χωρίς αυτά τα συμπτώματα, ανεξαρτήτως φυλής (Cooke & Michie, 1999· Hare, 1991). Εντούτοις, τουλάχιστον σε αυτό το στάδιο ψυχολογικής έρευνας, υπάρχουν πολλοί λόγοι να πιστέψουμε ότι οι διαταραχές προσωπικότητας αντιπροσωπεύουν κατηγορίες και συμπτώματα που ποικίλλουν από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Οι ψυχολόγοι εστιάζουν κυρίως σε δύο βασικά σύνολα υποθέσεων που σχετίζονται με την εκδήλωση και τις διαγνώσεις αυτών των διαταραχών. Το πρώτο σύνολο συγκεντρώνει υποθέσεις για ειδικά γνωρίσματα της προσωπικότητας που συνδέονται με έναν πολιτισμό, εκδηλώνονται δηλαδή σε ορισμένες πολιτισμικές ομάδες περισσότερο από ό,τι σε άλλες. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι ομοιότητες στις στρατηγικές αντιμετώπισης του άγχους έχουν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη παρόμοιων γνωρισμάτων σε πολλά άτομα που ανήκουν στην ίδια πολιτισμική ομάδα. Για παράδειγμα, η ευσυνειδησία και οι βαθιά εδραιωμένες συνήθειες της αυτοπειθαρχίας, όπως θα ισχυρίζονταν κάποιιοι, καλλιεργούνται στη γερμανική κουλτούρα εδώ και πολλά χρόνια. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχουν πολλά άτομα τα οποία έχουν μεγαλώσει στη Γερμανία και έχουν αναπτύξει γνωρίσματα προσωπικότητας που συνάδουν με την αυτοπειθαρχία και την ευσυνειδησία. Επιπλέον, εάν ένα άτομο έχει γεννηθεί εκτός Γερμανίας αλλά έχει ανατραφεί στη χώρα αυτή, είναι πιθανό να αναπτύξει τέτοια γνωρίσματα. Εάν η παραπάνω υπόθεση είναι ορθή, θα πρέπει να υπάρχει μεγαλύτερη στατιστική πιθανότητα να εκδηλωθούν συμπτώματα της εμμονικής-ψυχαναγκαστικής διαταραχής προσωπικότητας. Με άλλα λόγια, αυτά τα συμπτώματα θα εντοπίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στους Γερμανούς από ό,τι σε άτομα άλλων εθνοτήτων, των οποίων οι πολιτισμικές συνθήκες καλλιεργούν ένα σύνολο διαφορετικών γνωρισμάτων προσωπικότητας.

Το δεύτερο σύνολο αποδέχεται υποθέσεις για την ύπαρξη ειδικών κοινωνικών και πολιτισμικών περιστάσεων που καθορίζουν τις απόψεις μας, λειτουργώντας ως «φίλτρα» για την αξιολόγηση των γνωρισμάτων της προσωπικότητας και των διαταραχών της. Μερικά γνωρίσματα μπορεί να

θεωρηθούν κοινά και «τυπικά» από μία εθνική ή πολιτισμική σκοπιά, και υπερβολικά ή ακόμα και αφύσικα (εάν πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια) από μια άλλη πολιτισμική σκοπιά. Για παράδειγμα, μια γυναίκα από έναν παραδοσιακό πολιτισμό μπορεί να μην εμφανίζεται συχνά σε δημόσιους χώρους, να προτιμά τις μοναχικές δραστηριότητες στο σπίτι, να μη διατηρεί στενές σχέσεις με άτομα εκτός της οικογένειάς της και να δείχνει «ψυχρή» ή χωρίς συναισθήματα στις συζητήσεις με έναν ερευνητή, αυτά όμως τα χαρακτηριστικά της δεν πρέπει να θεωρούνται ενδεικτικά σχιζοειδούς διαταραχής προσωπικότητας. Η συμπεριφορά αυτής της γυναίκας πρέπει να εξεταστεί σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο έχει συγκεκριμένα σενάρια για το φύλο ή τους κανόνες συμπεριφοράς αντρών και γυναικών. Κατά συνέπεια, κάποια συμπτώματα των διαταραχών προσωπικότητας που περιλαμβάνονται στο *DSM-5* θα μπορούσαν να κριθούν ως μη υπερβολικά, μη παθολογικά ή ακόμα και φυσιολογικά σε ορισμένα πολιτισμικά πλαίσια. Γι' αυτό η πολιτισμική ευαισθησία είναι ουσιαστική όταν επιχειρούμε να εφαρμόσουμε διαγνώσεις του *DSM* σε άτομα από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Η ιδέα για την ύπαρξη πολιτισμικά σχετιζόμενων ή ειδικών «εθνικών» ή «εθνοτικών» γνωρισμάτων της προσωπικότητας έχει διερευνηθεί από πολλούς στοχαστές κατά το παρελθόν, αλλά και στο παρόν. Από την εποχή του Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.), ο οποίος υποστήριξε ότι οι Έλληνες έχουν μια ιδιαίτερη κλίση στη φιλοσοφία ενώ οι άνθρωποι από άλλα έθνη αναπτύσσουν πρακτικές δεξιότητες, έχουν παρουσιαστεί πολυάριθμες γραπτές δηλώσεις, ακόμα και επιστημονικές θεωρίες σχετικά με γνωρίσματα της προσωπικότητας που αναπτύσσονται από ανθρώπους ή πολιτισμικές ομάδες (Cooper, 2003). Βεβαίως, είναι λίγα τα στοιχεία που υποστηρίζουν τις θεωρίες περί ύπαρξης μιας διακριτής «ελληνικής», «βαβυλωνιακής» ή άλλης συλλογικής προσωπικότητας. Ακόμα και πιο πρόσφατα, στις απαρχές της επιστημονικής Ψυχολογίας, δεν έλειψαν οι στερεοτυπικές θεωρίες για τον επιπολασμό ειδικών γνωρισμάτων της προσωπικότητας σε εθνοτικές και πολιτισμικές ομάδες. Οι πιο δημοφιλείς υποθέσεις αφορούσαν τις διαφορές ανάμεσα σε ευρωπαϊκούς και ασιατικούς πολιτισμούς. Ο Carl Jung, για παράδειγμα, πίστευε ότι υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα σε έναν ανατολικό και έναν δυτικό τύπο ανθρώπου. Ο δυτικός τύπος βασίζεται στην αιτιότητα και ελάχιστα στη διαίσθηση και στο συναίσθημα, που είναι πιο συνήθη στον ανατολικό τύπο. Ο δυτικός τύπος

είναι εξωστρεφής, ενώ ο ανατολικός εσωστρεφής (Kleinman & Kleinman, 1991). Αξιολογώντας κινεζικούς και ευρωπαϊκούς τύπους προσωπικότητας, άλλοι συγγραφείς εστίασαν την προσοχή τους στις αγροτικές ρίζες του κινεζικού πολιτισμού που σχετίζονται με τον πραγματισμό και τον ρεαλιστικό συλλογισμό, από τη μία, και στο εμπορικό πνεύμα των Ευρωπαίων με την αγάπη για τους αριθμούς και τις αφηρημένες θεωρίες, από την άλλη (Fung, 1948). Γενικεύσεις για τα γνωρίσματα της προσωπικότητας επιχειρούνται και σε σύγχρονες εργασίες. Οι συγγραφείς συνεχίζουν να κάνουν χονδροειδείς υποθέσεις για θεμελιώδεις πολιτισμικές διαφορές, οι οποίες διαμορφώνουν διάφορους τύπους συμπεριφοράς σε άτομα που έχουν ανατραφεί σε διαφορετικές χώρες (Li, 2003· Mahbubani, 1999). Οι περισσότερες από αυτές τις υποθέσεις –μολονότι ενδιαφέρουσες– δεν συνοδεύονται από ισχυρές εμπειρικές αποδείξεις ή υποστήριξη (βλ. το πλαίσιο Κριτικής Σκέψης που ακολουθεί). Είναι πολύ δύσκολο να επιβεβαιωθούν θεωρίες για την ύπαρξη τύπων «εθνικής» προσωπικότητας και διαταραχών της για διάφορους λόγους. Ο πιο σημαντικός είναι ότι υπάρχει απίστευτη ποικιλομορφία προσωπικών γνωρισμάτων μέσα σε μια εθνοτική ή εθνική ομάδα. Επιπλέον, οι μελέτες δείχνουν με συνέπεια ότι η ποικιλία των χαρακτηριστικών εντός των εθνικών δειγμάτων είναι κατά κανόνα μεγαλύτερη από τις διαφορές μεταξύ οποιωνδήποτε δύο άλλων δειγμάτων (Barrett & Eysenck, 1984· Zuckerman, 1990).

Ορισμένα γνωρίσματα της προσωπικότητας μπορεί να «ευδοκιμούν» σε ιδιαίτερες περιστάσεις και να «καταπνίγονται» σε άλλες. Κάποιοι τύποι προσωπικότητας είναι δυνατόν να συμβάλλουν στην επιτυχημένη αντιμετώπιση μιας σειράς πολιτισμικών συνθηκών, ενώ άλλοι τύποι προσωπικότητας μπορεί να παρεμποδίζουν την επιτυχημένη αντιμετώπιση των καταστάσεων από το άτομο. Ας δούμε, για παράδειγμα, τα γνωρίσματα αποφυγής. Στην Κίνα, οι διαπροσωπικές σχέσεις βασίζονται σε μια βαθιά ριζωμένη πολιτισμική παράδοση που υπαγορεύει στα άτομα να ανταλλάσσουν χάρες μεταξύ τους – ή, για να το εκφράσουμε με δυτικούς όρους, υπαγορεύει σχέσεις αμοιβαιότητας διεπόμενες από ηθικούς κανόνες. Εάν κάποιος πιστεύει ότι υπό ειδικές συνθήκες δεν είναι σε θέση να ανταλλάξει χάρες με άλλους, αυτή του η πεποίθηση μπορεί να βλάψει την αξιοπρέπειά του. Για να διατηρήσουν την αξιοπρέπειά τους, τα άτομα θα πρέπει γενικά να αναπτύξουν τάσεις αποφυγής, επειδή η αποφυγή γίνεται αντιληπτή ως λιγότερο ντροπιαστική από ό,τι η ανικανότητά τους

να προβούν στις κατάλληλες κοινωνικές πράξεις. Τα άτομα έξω από αυτό το κοινωνικό πλαίσιο μπορεί να βλέπουν αυτές τις συμπεριφορές ως συμπτώματα αποφευκτικής διαταραχής προσωπικότητας. Παρομοίως, δεν είναι ασύνηθες οι νεαροί ενήλικες από την Ελλάδα να ζητούν την υποστήριξη (συναισθηματική και οικονομική) των γονέων τους μέχρι την ηλικία των 30 ετών. Ένας ξένος παρατηρητής ωστόσο μπορεί να ερμηνεύσει αυτή τη συμπεριφορά ως μια μορφή εξαρτητικής διαταραχής προσωπικότητας (Fountoulakis et al., 2002).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Σtereοτυπικές προσδοκίες που σχετίζονται με τις διαταραχές προσωπικότητας

Ο όρος *παθολογοποίηση* σημαίνει την απόδοση παθολογικών χαρακτηριστικών σε συνηθισμένα, μη παθολογικά ψυχολογικά φαινόμενα (Iwamasa et al., 2000). Ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας αποδίδονται συχνά σε εθνικές, εθνοτικές ή φυλετικές ομάδες χωρίς να υπάρχει οποιαδήποτε εμπειρική απόδειξη γι' αυτό. Συζητήστε, με βάση την εμπειρία σας, ορισμένα γνωρίσματα της προσωπικότητας («ετικέτες») που χρησιμοποιούνται για τον στερεοτυπικό χαρακτηρισμό ομάδων από άλλους πολιτισμούς. Ξεκινήστε από το δικό σας πολιτισμικό υπόβαθρο. Τι είδους στερεοτυπικές κρίσεις γνωρίζετε να υπάρχουν γι' αυτή την ομάδα; Υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία που να υποστηρίζουν αυτές τις κρίσεις σε μια βιβλιοθήκη ή στο διαδίκτυο; Γιατί πιστεύετε ότι υπάρχουν αυτές οι στερεοτυπικές κρίσεις; Πώς πιστεύετε ότι θα πρέπει να αντιμετωπίζουν οι ψυχολόγοι τέτοιες αντιλήψεις και κρίσεις;

Παρόμοιου είδους υποθέσεις διατυπώνονται στην Ιαπωνία για τα εμμονικά-ψυχαναγκαστικά γνωρίσματα προσωπικότητας. Όπως το έθεσε ένας Ιάπωνας ειδικός σε θέματα εκπαίδευσης, στην ιαπωνική κοινωνία πολλοί άνθρωποι ανατρέφονται έτσι ώστε να ταυτίζονται πιστά με «μοντέλα ρόλων» ή με γενικά πρότυπα συμπεριφοράς. Αυτό το περιβάλλον δημιουργεί συνθήκες που ενεργοποιούν την υπερβολική ενασχόληση των ανθρώπων με την πειθαρχία, τους επίσημους κανόνες και τις τυπικές διαδικασίες (Esaki, 2001). Εάν αυτά τα συμπεριφορικά απομονωθούν από το πολιτισμικό τους πλαίσιο, θα μπορούμε στον πειρασμό να τα δούμε ως

συμπτώματα εμμονικής-ψυχαναγκαστικής διαταραχής προσωπικότητας. Αλλά στο ιαπωνικό πολιτισμικό πλαίσιο, και σε έναν ορισμένο βαθμό, τα συγκεκριμένα γνωρίσματα προσωπικότητας θεωρούνται φυσιολογικά και συνηθισμένα.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Το *Χικικομόρι* είναι μια σύνθετη μορφή συμπεριφοράς απόσυρσης. Έχει αποτελέσει αντικείμενο πολυάριθμων τηλεοπτικών ντοκιμαντέρ και άρθρων σε εφημερίδες και περιοδικά (Saito, 2012· Rees, 2002). Το *Χικικομόρι* παρατηρείται κυρίως στους άντρες. Εκτιμάται ότι περισσότεροι από ένα εκατομμύριο παραμένουν κλεισμένοι στο πατρικό τους διατηρώντας πολύ περιορισμένες διαπροσωπικές επαφές με τον εξωτερικό κόσμο. Τα άτομα περνούν τις μέρες τους σερφάροντας στο διαδίκτυο ή συζητώντας online, και μόνο περιστασιακά βγαίνουν από το καβούκι τους για να έρθουν σε επαφή με τους γονείς τους, οι οποίοι τους συντηρούν οικονομικά. Αυτά τα νεαρά άτομα ισχυρίζονται ότι έχουν χάσει το ενδιαφέρον τους για δουλειά, έχοντας εγκαταλείψει τις φιλοδοξίες τους μέσα στην ερμητικά κλειστή άνεση του σπιτιού τους. Το διαδίκτυο δίνει στους έγκλειστους την ευκαιρία να αλληλεπιδράσουν με άλλους χωρίς άμεση διαπροσωπική επαφή. Τα άτομα που υποφέρουν από *Χικικομόρι* δεν εμφανίζουν επιπολασμό καμιάς σοβαρής ψυχικής διαταραχής έναντι του γενικού πληθυσμού. Εκτός αυτού, οι μελέτες υποστηρίζουν ότι δεν πρόκειται αποκλειστικά για ιαπωνικό φαινόμενο (Sax, 2007).

Μπορεί το *Χικικομόρι* να ταξινομηθεί ως ένα είδος σχιζοειδούς διαταραχής προσωπικότητας; Υποφέρουν ψυχολογικά αυτά τα άτομα; Έχουν «αποτύχει» ως μέλη της κοινωνίας; Μπορείτε να φανταστείτε πώς θα άλλαζε η κοινωνία εάν οι περισσότεροι άνθρωποι επέλεγαν το *Χικικομόρι* ως τρόπο ζωής τους;

Σχετίζεται η κατάχρηση ουσιών με το πολιτισμικό πλαίσιο;

Υπάρχουν πολιτισμικά και εθνικά πρότυπα για τη χρήση και την κατάχρηση ουσιών. Σε μια προσπάθεια να χρησιμοποιήσει πιο ουδέτερη ορολογία, το *DSM-5* αποφεύγει τους όρους «κατάχρηση» και «εθισμός» λόγω της αβεβαιότητας στον ορισμό τους και των πιθανώς αρνητικών συνεπι-

μών. Αντί γι' αυτό, το *DSM-5* προτιμά τον ευρύτερο όρο *διαταραχή χρήσης ουσιών*, που ορίζεται ως «μια ομάδα γνωστικών, συμπεριφορικών και βιολογικών συμπτωμάτων, τα οποία δείχνουν ότι το άτομο συνεχίζει να χρησιμοποιεί την ουσία, παρά τα σημαντικά προβλήματα που σχετίζονται με αυτήν» (APA, 2013, σελ. 483). Υπάρχουν επίσης ευρείες πολιτισμικές ποικιλομορφίες στις στάσεις απέναντι στην κατανάλωση ουσιών, στα πρότυπα χρήσης ουσιών και στον επιπολασμό των διαταραχών που σχετίζονται με ουσίες (APA, 1994, σελ. 188). Η μαριχουάνα είναι παράνομη στις περισσότερες πολιτείες των ΗΠΑ, αλλά είναι νόμιμη υπό συγκεκριμένες συνθήκες στην Ολλανδία. Η νόμιμη ηλικία κατανάλωσης αλκοόλ στις ΗΠΑ είναι το 21ο έτος. Στη Ρωσία και στην Ελλάδα είναι το 18ο έτος, αν και ο νόμος που απαγορεύει την πώληση αλκοόλ σε ανήλικους δεν εφαρμόζεται με αυστηρότητα. Μπορείς να αγοράσεις ένα μπουκάλι κρασί σε ένα φοιτητικό καφέ στη Γαλλία, αλλά είναι αδύνατον να κάνεις το ίδιο αν βρίσκεσαι σε ένα αμερικανικό πανεπιστήμιο. Το κάπνισμα οπίου ήταν νόμιμο σε κάποιες ασιατο-αμερικανικές κοινότητες στις αρχές του αιώνα. Σήμερα πολλές χώρες έχουν πολύ αδύναμες πολιτικές σε σχέση με το αλκοόλ. Οι μουσουλμάνοι, οι ινδουιστές και οι μορμόνοι απαγορεύουν οποιαδήποτε κατανάλωση αλκοόλ. Αντίθετα, άλλες θρησκευτικές ομάδες επιτρέπουν περιστασιακά τη μέτρια κατανάλωσή του. Οι Ευρωπαίοι, αν και αποτελούν μόνο το 15% του παγκόσμιου πληθυσμού, συνδέονται με το 50% περίπου της συνολικής κατανάλωσης αλκοόλ στον κόσμο.

Παγκοσμίως, η κατανάλωση αλκοόλ την τελευταία δεκαετία ανήλθε σε περίπου 6 λίτρα καθαρής αλκοόλης ανά άτομο ηλικίας 15 ετών ή μεγαλύτερο. Η Λευκορωσία κατέχει την κορυφαία θέση στον κόσμο, με κάθε κάτοικο να καταναλώνει κατά μέσο όρο 17,5 λίτρα καθαρής αλκοόλης τον χρόνο. Ακολουθεί η Μολδαβία, όπου οι αριθμοί δείχνουν 16,8 λίτρα κατ' άτομο ετησίως. Αυστραλία και Καναδάς έχουν επίσης υψηλά επίπεδα κατανάλωσης: 12,2 και 10,2 λίτρα τον χρόνο, αντίστοιχα. Στην Ελλάδα ο αριθμός είναι 10,3 λίτρα. Στη Βόρεια Αφρική και στη Μέση Ανατολή οι αριθμοί είναι κατά πολύ χαμηλότεροι: 2,5 λίτρα αλκοόλης κατ' άτομο (WHO, 2014). Σχεδόν 30% αυτής της κατανάλωσης γίνεται στο σπίτι, παράγεται παράνομα ή πωλείται παράνομα (WHO, 2014). Τα υψηλότερα επίπεδα κατανάλωσης έχουν οι πλούσιες χώρες του βόρειου ημισφαιρίου, καθώς και η Αργεντινή, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία. Τα χαμηλότερα ποσοστά κατανάλωσης αλκοόλ παρατηρούνται σε χώρες της

Βόρειας και υποσαχάριας Αφρικής, στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, στη Νότια Ασία και στα κράτη του Ινδικού Ωκεανού (WHO, 2014).

Το αλκοόλ προκαλεί 3,3 εκατομμύρια θανάτους τον χρόνο παγκοσμίως. Ποσοστό 7,6% όλων των θανάτων των αντρών το 2012 οφειλόταν στο αλκοόλ έναντι ποσοστού 4,0% των θανάτων των γυναικών. Παγκοσμίως, οι άνθρωποι από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα είναι πιο επιρρεπείς σε παθήσεις που σχετίζονται με το αλκοόλ από ό,τι άλλες ομάδες. Η κατανάλωση αλκοόλ των γονέων επηρεάζει τη λειτουργικότητα της οικογένειας, τις σχέσεις των γονέων με τα παιδιά τους, καθώς και το μέλλον των παιδιών (WHO, 2014). Όσο πιο ευάλωτο είναι ένα άτομο, τόσο πιο πιθανό είναι να αντιμετωπίσει προβλήματα αλκοολισμού (Schmidt et al., 2010). Από την άποψη της δημόσιας υγείας, αυτή η ευαλωτότητα καταδεικνύει τάση για κακή υγεία ή εκδήλωση ασθενειών, που μπορεί να εκδηλώνονται με σωματικούς, ψυχικούς και κοινωνικούς τρόπους.

Στις περισσότερες ασιατικές χώρες (εκτός της Κορέας), ο συνολικός επιπολασμός των διαταραχών που σχετίζονται με το αλκοόλ είναι σχετικά χαμηλός, ενώ η αναλογία αντρών-γυναικών είναι πολύ υψηλή. Ορισμένοι πληθυσμοί της Ανατολικής Ασίας διαθέτουν στον οργανισμό τους ένα είδος «προστατευτικού μηχανισμού» κατά της κατάχρησης αλκοόλ. Βρέθηκε ότι περίπου 50% των Κορεατών, των Ιαπώνων και των Κινέζων έχουν έλλειψη μιας συγκεκριμένης χημικής ουσίας στο αίμα τους, της *αλδεϋδικής αφυδρογονάσης*, η οποία μειώνει το πρώτο προϊόν αποδόμησης του αλκοόλ. Όταν τα άτομα αυτά καταναλώσουν αλκοόλ, το πρόσωπό τους κοκκινίζει και οι καρδιακοί παλμοί τους αυξάνονται. Έτσι δεν είναι πιθανό να συνεχίσουν να καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες από τη συγκεκριμένη ουσία. Ωστόσο οι πολιτισμικές νόρμες και η πίεση των συνομηλίκων είναι δυνατόν να αλλάξουν τα σχετικά πρότυπα συμπεριφοράς. Οι νεαροί Ασιάτες που μεταναστεύουν στις ΗΠΑ έχουν την τάση να πίνουν περισσότερο από τους συνομηλικούς τους που ζουν στις χώρες καταγωγής τους (Halonen & Santrock, 1995).

Κάποιοι ερευνητές μιλούν για βιολογικούς παράγοντες που ευθύνονται για τις διαφορές στη συμπεριφορά εθισμού σε ορισμένες πολιτισμικές ομάδες. Για παράδειγμα, μια έρευνα που δημοσιεύτηκε στο *Journal of the American Medical Association* αναφέρει ότι τα κύτταρα των μαύρων ατόμων που καπνίζουν απορροφούν περισσότερη νικοτίνη από ό,τι τα κύτταρα των λευκών ή των Λατινοαμερικανών καπνιστών. Αυτή η δια-

φορά, όπως υποστηρίζουν οι ειδικοί, θα μπορούσε να εξηγήσει γιατί οι μαύροι υποφέρουν περισσότερο από ασθένειες που σχετίζονται με τον καπνό –για παράδειγμα, καρκίνο του πνεύμονα– και γιατί δυσκολεύονται να διακόψουν αυτή τη συνήθεια (Schwartz, 1998).

Οι διαταραχές που σχετίζονται με το αλκοόλ είναι συνδεδεμένες με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, χαμηλότερη κοινωνικοοικονομική θέση και υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Είναι ωστόσο δύσκολο να πούμε εδώ ποιο είναι το αίτιο και ποιο το αποτέλεσμα. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι που εγκαταλείπουν το σχολείο ή το πανεπιστήμιο εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά διαταραχών λόγω χρήσης ουσιών (APA, 1994). Άραγε τα άτομα αυτά αναπτύσσουν προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση ουσιών επειδή παράτησαν το σχολείο ή παράτησαν το σχολείο λόγω προβλημάτων χρήσης ουσιών;

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ορισμένα στατιστικά στοιχεία για το κάπνισμα

Σήμερα περίπου ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι σε όλο τον κόσμο καπνίζουν τσιγάρο ή άλλα προϊόντα καπνού. Η χρήση καπνού σκοτώνει περίπου 6 εκατομμύρια ανθρώπους κάθε χρόνο και εξακολουθεί να αποτελεί παγκοσμίως την κορυφαία αιτία θανάτου που θα μπορούσε να προληφθεί (WHO, 2015). Σε παγκόσμιο επίπεδο, η χρήση καπνού είναι σημαντικά υψηλότερη στους άντρες (40%) από ό,τι στις γυναίκες (10%), αλλά την τελευταία δεκαετία καταγράφηκαν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά καπνίσματος στις γυναίκες σε χώρες όπως η Καμπότζη, η Μαλαισία και το Μπαγκλαντές. Τα ποσοστά των καπνιστριών είναι υψηλότερα από τα αντίστοιχα των αντρών στα Νησιά Κουκ, στο Ναόυρου, στη Νορβηγία, στην Παπούα Νέα Γουινέα και στη Σουηδία, κυρίως εξαιτίας της επιθετικής προώθησης και διαφήμισης του τσιγάρου στις γυναίκες από τη βιομηχανία καπνού. Σχεδόν 80% των καπνιστών διεθνώς ζουν σε χαμηλού ή μέτριου εισοδήματος χώρες. Στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες καπνίζει περίπου το 35% των αντρών έναντι σχεδόν 50% των αντρών που καπνίζουν στις αναπτυσσόμενες χώρες και των δύο τρίτων των αντρών στην Κίνα. Σήμερα μόνο στην Κίνα σημειώνονται ετησίως πάνω από 600.000 θάνατοι που οφείλονται στο κάπνισμα. Στην Ελλάδα εκτιμάται ότι το 17% των θανάτων ατόμων άνω των 30 ετών οφείλεται στο κάπνισμα. Τα ποσοστά των καπνιστών είναι 46% για τους άντρες και 34% για τις γυναίκες, χαρίζοντας στη χώρα μια ανεπιθύμητη «πρωτιά» μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ψυχοδιαγνωστική μεροληψία

Το πολιτισμικό υπόβαθρο των επαγγελματιών ψυχικής υγείας είναι δυνατόν να επηρεάσει τις αντιλήψεις τους για διάφορες συμπεριφορές. Οι ψυχολόγοι είναι πολύ πιθανό να έχουν τις δικές τους αντιλήψεις και αιτιώσεις για τη σύνδεση ανάμεσα στον πολιτισμό, την εθνότητα και την ψυχική υγεία (Lopez, 1989). Είναι επίσης γνωστό ότι οι γιατροί μπορεί να καταλήξουν σε εσφαλμένη διάγνωση εξαιτίας πολιτισμικών διαφορών στην αντίληψη και την έκφραση των εκδηλώσεων μιας ασθένειας. Τα ψυχολογικά ευρήματα στη Βόρεια Αμερική ενδέχεται να μη γενικεύονται αυτόματα στον υπόλοιπο κόσμο (Arnett, 2008). Οι άνθρωποι συχνά έχουν όχι μόνο μία, αλλά πολλές εθνικές, εθνοτικές και θρησκευτικές ταυτότητες (Hays, 2001). Ούτε φυσικά μοιράζονται όλοι τις νόρμες ενός πολιτισμού κατ'εξοχήν συλλογικού, όπως η Κίνα ή η Ινδία. Παρομοίως, οι Αμερικανοί δεν θεωρείται ότι υιοθετούν όλοι τον ατομικισμό και τη χαμηλή απόσταση εξουσίας (Kitayama et al., 2010).

Ως ένα ακόμα παράδειγμα διαγνωστικής μεροληψίας στο κλινικό πλαίσιο, σκεφτείτε πώς οι πεποιθήσεις και οι προσδοκίες των θεραπειών μπορούν να τους προδιαθέτουν να βλέπουν την ψυχοπαθολογία όπου τη συναντούν. Υποθέστε ότι επρόκειτο να ζητήσετε από έναν θεραπευτή να σας εξηγήσει τη σημασία των συμπεριφορών που μπορεί να επιδεικνύουν οι πελάτες του όταν πηγαίνουν για την προγραμματισμένη θεραπευτική συνεδρία τους. Ας φανταστούμε επιπλέον ότι αυτός ο θεραπευτής συμβαίνει να βλέπει τον κόσμο μέσα από ένα έντονα φιλτραρισμένο πολιτισμικό σχήμα ψυχοπαθολογίας. Έτσι, ήρεμα και με αυτοπεποίθηση σας δίνει τις ακόλουθες ερμηνείες:

Εάν ο ασθενής φτάσει νωρίς για το ραντεβού του, τότε είναι αγχωμένος. Εάν φτάσει αργά, τότε είναι εχθρικός. Και αν φτάσει στην ώρα του, τότε είναι ψυχαναγκαστικός.

Αυτή η σοφιστεία για την ψυχανάλυση ανάγεται στη δεκαετία του 1930. Παρότι στην πραγματικότητα επρόκειτο για ανέκδοτο, έγινε κάτι παραπάνω από προφητικό σε σχέση με αυτό που θα περίμεναν οι περισσότεροι την εποχή εκείνη. Δεν πρόκειται απλώς για μια χιουμοριστική απεικόνιση της «μη κριτικής» σκέψης. Είναι μια αποκαλυπτική και νηφά-

λια παραβολή που μας προειδοποιεί για τους ενδογενείς κινδύνους της διατήρησης σχημάτων που επιτρέπουν –ακόμα και ενθαρρύνουν– την εκ των προτέρων ένταξη σχεδόν οποιαδήποτε ανθρώπινης συμπεριφοράς στη μία ή στην άλλη παθολογική κατηγορία (Levy, 2010).

Όπως ήδη υποστηρίχτηκε, κάποιοι ειδικοί αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό τη δυνατότητα εφαρμογής των δυτικών διαγνωστικών κριτηρίων σε άλλους πολιτισμούς, και το αντίστροφο. Επιμένουν ότι το άγχος βιώνεται και εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους, που είναι ιδιαίτεροι στον εκάστοτε πολιτισμό. Οι διαφορετικοί πολιτισμοί μπορεί είτε να ενθαρρύνουν είτε να αποθαρρύνουν την αναφορά των ψυχολογικών ή βιολογικών συστατικών της αντίδρασης του στρες (Draguns, 1996). Σε κάποιους παραδοσιακούς πολιτισμούς, οι επίμονοι νυχτερινοί εφιάλτες αντιμετωπίζονται συχνά ως πνευματικό και υπερφυσικό φαινόμενο, ενώ σε άλλους πολιτισμούς οι εφιάλτες εξετάζονται ως δείκτες ψυχικής ή σωματικής διαταραχής (APA, 1994).

Κάποιες πολιτισμικά συγκεκριμένες διαταραχές είναι δύσκολο να αποδοθούν με όρους άλλων εθνικών ταξινομήσεων. Μια νευρολογική αδυναμία που διαγιγνώσκεται στην Κίνα χαρακτηρίζεται από ατονία, κόπωση, κούραση, πονοκεφάλους και γαστρεντερικές ενοχλήσεις (Tung, 1994). Οι δυτικές διαγνωστικές αξιολογήσεις ασθενών με αυτή τη διαταραχή διέφεραν ανάλογα με τις διαγνωστικές διαδικασίες που χρησιμοποιούνταν. Έτσι, η διάγνωση για την ίδια κατάσταση μπορεί να ήταν αγχώδης διαταραχή, καταθλιπτική διαταραχή ή διπολική διαταραχή (Kleinman, 1986).

Κάποια συμπτώματα όμως παραμένουν σταθερά στα διάφορα εθνικά δείγματα. Μια μελέτη στη Ρωσία από τους Ruchkin και συνεργάτες (2007) έδειξε ότι τα ποσοστά επιπολασμού της διαταραχής ελλειμματικής προσοχής-υπερκινητικότητας (ΔΕΠ-Υ) ήταν παρόμοια με αυτά σε πολλές άλλες χώρες. Πρόσφατες μελέτες για τις πολιτισμικά συγκεκριμένες διαταραχές υποστηρίζουν ότι οι διαφορετικοί πολιτισμοί έχουν ειδικές ετικέτες που χαρακτηρίζουν τις συμπεριφορικές διαταραχές. Τα πολιτισμικά σύνδρομα θέτουν υπό αμφισβήτηση οποιαδήποτε οικουμενική κατηγορία λόγω του ιδιαίτερου πολιτισμικού περιεχομένου των διαταραχών (Tanaka-Matsumi & Draguns, 1997). Αλλά ανεξάρτητα από το πώς περιγράφετε ένα πρόβλημα, αυτό θα εκδηλώνεται ως ένα δυσπροσαρμοστικό και στρεσογόνο σύμπτωμα, ως ανικανότητα αντιμετώπισης στρεσογόνων καταστάσεων. Το κλειδί για την επιτυχία στις διαγνωστικές

πρακτικές είναι να αναγνωρίζετε τα συμπτώματα ψυχικής δυσφορίας και δυσλειτουργίας σωστά και πάντα μέσα στο πολιτισμικό τους πλαίσιο.

Ψυχοθεραπεία

“ Η μεγαλύτερη δυστυχία ήρθε στον κόσμο εξαιτίας της αμηχανίας και των πραγμάτων που έμειναν ανείπωτα.
Η μεγαλύτερη ευτυχία είναι να γνωρίζεις την πηγή της δυστυχίας. ”

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881) – Ρώσος μυθιστοριογράφος

Εφόσον τα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια μπορούν να επηρεάσουν τις διαγνωστικές πρακτικές, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι ο πολιτισμός είναι δυνατόν να παίξει επίσης σημαντικό ρόλο στην **ψυχοθεραπεία**, που είναι η αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών μέσω ψυχολογικών μέσων, τα οποία γενικώς περιλαμβάνουν τη λεκτική αλληλεπίδραση με έναν επαγγελματία ψυχοθεραπευτή. Ερευνητικές περιπτώσεις δείχνουν ότι, για παράδειγμα, πολλά προγράμματα πρόληψης και απεξάρτησης από ουσίες, τα οποία έχουν σχεδιαστεί ειδικά για μια συγκεκριμένη εθνοτική και κοινωνική κατηγορία (π.χ. για λευκούς μεσαίας τάξης), μπορούν να εφαρμοστούν και σε άλλες εθνοτικές και κοινωνικές κατηγορίες. Στους ανεκτικούς και υποστηρικτικούς πολιτισμούς (καθώς και σε υποστηρικτικές κοινότητες και οικογένειες), τα άτομα με ψυχικές διαταραχές μπορεί να λειτουργούν καλύτερα από εκείνα που ζουν σε λιγότερο ανεκτικά περιβάλλοντα. Στην Ιαπωνία, οι καταθλιπτικοί ασθενείς μπορούν να βασιστούν στους άλλους, οι οποίοι θα πάρουν αποφάσεις για τους ίδιους. Στην αμερικανική κουλτούρα, οι καταθλιπτικοί ασθενείς βασίζονται περισσότερο στην ατομική λήψη αποφάσεων και γι' αυτό εμφανίζονται περισσότερο αποφευκτικοί και με χαμηλότερη αυτοεκτίμηση συγκριτικά με τους Ιάπωνες ασθενείς (Radford et al., 1991). Σε μια μελέτη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (1979) μάλιστα έχει βρεθεί ότι οι ασθενείς από συλλογικούς πολιτισμούς με διάγνωση σχιζοφρένειας είχαν καλύτερη πρόγνωση, ενώ οι ασθενείς με την ίδια διάγνωση σε ατομικιστικούς πολιτισμούς έδειχναν λιγότερα σημάδια βελτίωσης (Tanaka-Matsumi & Draguns, 1997).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Δεκτικότητα και ψυχοθεραπεία

Ο 21ος αιώνας έφερε ραγδαίες αλλαγές στις στάσεις πολλών χωρών απέναντι στην ψυχική ασθένεια και την ψυχοθεραπεία. Στην Κίνα, για παράδειγμα, ο αυξανόμενος πλούτος και η μεγαλύτερη πολυπλοκότητα της ζωής δημιούργησαν ένα στρεσογόνο περιβάλλον ανταγωνιστικότητας και αβεβαιότητας, στο οποίο πολλοί δυσκολεύονται να προσαρμοστούν. Οι άνθρωποι στην Κίνα θα βρεθούν αναπόφευκτα αντιμέτωποι με περισσότερα στρεσογόνα προβλήματα από εκείνα που αντιμετώπιζαν πριν από δύο ή τρεις δεκαετίες. Η κοινωνία γίνεται πιο ανοιχτή και το στίγμα της ψυχικής ασθένειας και της ψυχοθεραπείας σταδιακά εξαφανίζεται. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι βλέπουν τα ψυχολογικά προβλήματα ως καταστάσεις για τις οποίες δεν πρέπει να ντρέπονται. Πλήθος νεαρών ψυχολόγων αποφοιτούν κάθε χρόνο από τα κινεζικά πανεπιστήμια και ταξιδεύουν σε όλο τον κόσμο προκειμένου να αποκτήσουν ανώτερα πτυχία από ιδρύματα της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης. Η ψυχανάλυση, καθώς και οι συμπεριφορικές και γνωστικές θεραπείες συγκεντρώνουν σημαντικό μερίδιο ενδιαφέροντος. Έως το τέλος αυτής της δεκαετίας, οι Κινέζοι ψυχολόγοι θα πρέπει να ασχοληθούν με ένα πολύ σημαντικό ερώτημα: Έχουν οι δυτικές θεραπείες αποτέλεσμα στην Κίνα; Συζητήστε τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα από τη χρήση της δυτικής ψυχοθεραπείας στη σημερινή Κίνα.

Μελέτες δείχνουν ότι οι Αμερικανοί μεξικανικής καταγωγής είναι πολύ λιγότερο πιθανό να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες των εξωτερικών ιατρικών στα ιδρύματα ψυχικής υγείας από ό,τι άλλες εθνοτικές ομάδες. Οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής αναζητούν επίσης αναλογικά λιγότερες υπηρεσίες περίθαλψης και ενδέχεται να είναι σοβαρά ασθενείς όταν φτάνουν να αναζητήσουν βοήθεια (Hwang, 2006).

Οι Αφροαμερικανοί και οι γηγενείς Αμερικανοί φαίνεται να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες των εξωτερικών ιατρείων ψυχικής υγείας σε υψηλότερα ποσοστά από ό,τι οι λευκοί Αμερικανοί. Μερικές μελέτες βρήκαν ότι οι ασθενείς από εθνοτικές μειονότητες έχουν την τάση να εγκαταλείπουν τη θεραπεία προτού αυτή αποφέρει αποτελέσματα πιο συχνά από ό,τι οι

λευκοί. Πολλοί παράγοντες μπορούν να συμβάλλουν σε αυτή την τάση – για παράδειγμα, εάν οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας αποτελούν μέλη ομάδων εθνικών μειονοτήτων, μιλούν άπταιστα τη γλώσσα των ασθενών τους ή έχουν επίγνωση των πολιτισμικά ειδικών θεραπευτικών διαδικασιών. Από την άλλη, οι διαφορές στα ποσοστά αποχώρησης των ασθενών δεν φαίνεται να είναι στατιστικά σημαντικές ανάμεσα στις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες.

Πολλοί ψυχολόγοι σήμερα υποστηρίζουν ότι οι επαγγελματίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τη θρησκεία ως παράγοντα διευκόλυνσης της ψυχοθεραπείας. Ένας άνθρωπος, ο οποίος στρέφεται στον Θεό για δύναμη και ελπίδα, ουσιαστικά αναζητά μέσα του τις δυνάμεις που τον βοηθούν να αντιμετωπίζει κατά καιρούς τις αντιξοότητες και τον πόνο. Οι παρεμβάσεις που χρησιμοποιούν την πνευματική θεραπεία γίνονται ολοένα και πιο δημοφιλείς. Μελέτες δείχνουν, για παράδειγμα, ότι η αίσθηση της πνευματικής διασύνδεσης και ακεραιότητας βοηθά τους Αφροαμερικανούς να βελτιώσουν την ποιότητα της ζωής τους, επηρεάζοντας τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τις αντιξοότητες. Συνολικά, τα τρέχοντα ευρήματα είναι σύμφωνα με την εκτενή βιβλιογραφία, που αναφέρει ότι ιστορικά η πνευματικότητα υπήρξε ένας σημαντικός μηχανισμός μέσω του οποίου οι Αφροαμερικανοί αντεπεξέρχονταν ανέκαθεν στις αντίξοες συνθήκες της ζωής (Utsey et al., 2007). Οι γηγενείς Αμερικανοί, σε σύγκριση με άλλες ομάδες, πιστεύουν περισσότερο στη θεραπευτική φύση των παραδοσιακών πρακτικών (συχνά με βάση τις λαϊκές δοξασίες), ακόμα και όταν αναζητούν επαγγελματική φροντίδα υγείας. Για παράδειγμα, μια μελέτη βρήκε ότι περίπου 40% των εφήβων και των ενήλικων Ινδιάνων Αμερικανών με χρόνια ιστορικό κατάθλιψης ή αγχωδών διαταραχών κατέφυγαν για βοήθεια σε παραδοσιακούς θεραπευτές (Beals et al., 2005). Χρειάζονται περισσότερες μελέτες για να διακριβωθεί η αποτελεσματικότητα της πνευματικής θεραπείας και της χρήσης παραδοσιακών θεραπευτικών τεχνικών. Δεν γνωρίζουμε ακόμα εάν, για παράδειγμα, οι βασικές αρχές της θεραπευτικής χαλάρωσης, που χρησιμοποιούνται στις δυτικές χώρες, θα μπορούσαν να συνδυαστούν αποτελεσματικά με τις κινεζικές λαϊκές παραδόσεις και τις διαλογιστικές πρακτικές αναπνοής, άσκησης, χαλάρωσης κ.λπ., προκειμένου να χρησιμοποιηθούν με πελάτες ασιατικής προέλευσης. Θα ωφελούνταν, για παράδειγμα, από το μασάζ Σιάτσου και τον διαλογισμό Ζεν οι Ιάπωνες μετανάστες

στη Βόρεια Αμερική που υποφέρουν από πονοκεφάλους και σωματικούς πόνους (Hwang, 2006); Είναι απαραίτητο να διεξαχθούν εμπειρικές μελέτες που να επαληθεύουν την αποτελεσματικότητα των παραδοσιακών βουδιστικών μεθόδων για τη μείωση του άγχους μέσω της εκπαίδευσης του νου και της ενδοσκόπησης (Ricard, 2006· Wallace & Shapiro, 2006). Οι θεραπευτικές πρακτικές που συνδυάζουν παραδοσιακές ισλαμικές με σύγχρονες ψυχολογικές μεθόδους πρέπει επίσης να μελετηθούν σε πολλές χώρες (Penny et al., 2009). Μερικές μελέτες δείχνουν τη σημασία της κοινότητας των μεταναστών στην πρόληψη ψυχολογικών προβλημάτων, αλλά και σε αυτή την περίπτωση απαιτείται ακόμα περισσότερη έρευνα (Lim et al., 2011).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Οι προσευχές των ναυτικών

Στο έργο του Έλληνα ποιητή Νίκου Καββαδία (1910-1975), εμβληματική θέση κατέχουν η θάλασσα και η ζωή των σύγχρονών του ναυτικών, ένας από τους οποίους εξάλλου ήταν ο ίδιος. Στους πεισματικά ομοιοκατάληκτους στίχους του κατάφερε να ζωντανέψει τους χαρακτήρες, τα ταξίδια, τις ιστορίες και τους τόπους ανθρώπων από όλο τον κόσμο με απόλυτα βιωματικό και αυθεντικά λαϊκό, σχεδόν κινηματογραφικό τρόπο. Στο ποίημα «Οι προσευχές των ναυτικών» (από τη συλλογή *Μαραμπού*, 1933) κυριαρχούν εικόνες πνευματικής κατάνυξης και εσωτερικής έντασης με ήρωες από διαφορετικές θρησκευτικές και πολιτισμικές ομάδες. Μπορείτε να το απολαύσετε αμέσως παρακάτω. (Αναζητήστε επίσης την εξαιρετική μελοποίησή του από το συγκρότημα *Ξέμπαρκοι*, δίσκος *S/S IONION 1934*, Minos-EMI, 1986).

Οι Γιαπωνέζοι ναυτικοί, προτού να κοιμηθούν
βρίσκουν στην πλώρη μια γωνιά που δεν πηγαίνουν άλλοι
κι ώρα πολλή προσεύχονται, βουβοί, γονατιστοί
μπρος σ' ένα Βούδα κίτρινο που σκύβει το κεφάλι.

Κάτι μακριά ως τα πόδια τους φορώντας νυχτικά
μασώντας οι ωχροκίτρινοι μικροί Κινέζοι ρύζι
προφέρουνε με την ψιλή φωνή τους προσευχές
κοιτάζοντας μια χάλκινη παγόδα που καπνίζει.

Οι Κούληδες με τη βαριά βλακώδη τους μορφή βαστάν σκυφτοί τα γόνατα κοιτώντας πάντα κάτω κι οι Αράπηδες σιγοκουνάν το σώμα ρυθμικά κατάρτες μουρμουρίζοντας ενάντια του θανάτου.

Οι Ευρωπαίοι τα χέρια τους κρατώντας ανοιχτά εκστατικά προσεύχονται γεμάτοι από ικεσία και ψάλλουνε καθολικές ωδές μουρμουριστά που εμάθαν όταν πήγαιναν μικροί στην εκκλησία.

Και οι Έλληνες, με τη μορφή τη βασιανιστική από συνήθεια κάνουνε, πριν πέσουν, το σταυρό τους κι αρχίζοντας με σιγανή φωνή «Πάτερ ημών...» το μακρουλό σταυρώνουνε λερό προσκέφαλό τους.

Έχοντας διαβάσει το ποίημα, μπορείτε να εντοπίσετε τελετουργικά στοιχεία της προσευχής σε διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα; Πώς αυτά συνδέονται με τον πολιτισμό από τον οποίο προέρχονται; Ποιους σκοπούς εξυπηρετούν; Θα ήταν αποτελεσματικά, κατά τη γνώμη σας; Μπορείτε επίσης να διακρίνετε οικουμενικές (ητικές) και πολιτισμικά συγκεκριμένες (ημικές) διαστάσεις της προσευχής;

Το στίγμα της ψυχικής ασθένειας συνεχίζει να αποτελεί τον κύριο λόγο που εμποδίζει πολλά άτομα να αναζητήσουν επαγγελματική βοήθεια. Η ντροπή για την ψυχική ασθένεια μπορεί να διευκολύνει την ανάπτυξη του επονομαζόμενου «κατασταλτικού προσαρμοστικού ύφους», που απορρέει από την επιθυμία του ατόμου να κρύψει τα συμπτώματά του (π.χ. αυξημένη ανησυχία και καταθλιπτικά συμπτώματα που όντως υπάρχουν) και να αποδείξει ότι είναι πολύ καλά και υγιές. Μερικές μελέτες (Steele et al., 2003) ανέφεραν υψηλότερη τάση καταστολής στα παιδιά με σοβαρές ασθένειες από ό,τι στα υγιή παιδιά. Οι ψυχολόγοι αναφέρουν επίσης ότι κατασταλτικό προσαρμοστικό ύφος είναι πιθανότερο να παρουσιάσουν οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς. Αυτό διαπίστωσε, για παράδειγμα, μια ενδιαφέρουσα μελέτη σε παιδιά ευρωπαϊκής, μεξικανοαμερικανικής και μεξικανικής καταγωγής (Varela et al., 2007). Πιθανότατα επειδή οι συλλογικοί πολιτισμοί επιβραβεύουν τη συ-

μπεριφορά που έχει θετικά αποτελέσματα για την ομάδα ή την κοινότητα, τα άτομα μαθαίνουν να κρύβουν κάποια από τα στρεσογόνα συμπτώματά τους ώστε να μην προσελκύσουν την προσοχή των άλλων χωρίς λόγο. Αυτή η υπόθεση μάλιστα είναι συνεπής με το γεγονός ότι τα παιδιά λατινοαμερικανικής καταγωγής έχουν την τάση να εκδηλώνουν πολλά από τα συναισθηματικά τους προβλήματα με σωματικά συμπτώματα, όπως πόνοι, άλγη και άλλες μορφές σωματικής δυσφορίας (Canino, 2004). Τα παράπονα του ατόμου για κοιλιακό άλγος φαίνονται πιο κατάλληλα από τη γνωστοποίηση των κρίσεων πανικού του. Αυτές οι υποθέσεις πάντως απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση. Είναι επίσης πιθανό ότι η πολιτισμική παράδοση αποτελεί έναν σοβαρό παράγοντα, ο οποίος εμποδίζει εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο να μιλήσουν για τα μη φυσιολογικά ψυχολογικά συμπτώματά τους χωρίς να φοβούνται μήπως θεωρηθούν «άρρωστοι» ή «τρελοί».

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Διαπολιτισμική ευαισθησία

Οι κλινικοί ψυχολόγοι τονίζουν ότι πολλοί ασθενείς Ασιάτες και Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής που υποβάλλονται σε ψυχοθεραπεία στις ΗΠΑ έχουν την τάση να παρατηρούν την κοινωνική ετικέτα των τυπικών ιεραρχικών προσδοκιών αναφορικά με την ηλικία και το φύλο, που επιτάσσουν να δείχνουν σεβασμό και υποχωρητικότητα απέναντι στους ανωτέρους τους και να κρατούν για τον εαυτό τους τις διαφωνίες τους και τα αρνητικά τους συναισθήματα (Roland, 2006). Οι ασιατικής καταγωγής πελάτες, για παράδειγμα, μπορεί να βλέπουν τον θεραπευτή ως την αυθεντία που θα τους βοηθήσει να λύσουν τα προβλήματά τους (Hwang, 2006). Αυτές οι παρατηρήσεις είναι ενδιαφέρουσες, αλλά δεν υποστηρίζονται από εμπειρικές μελέτες. Πόσοι πελάτες εκφράζουν παρόμοια στάση απέναντι στους θεραπευτές; Ποιες είναι οι ειδικές περιστάσεις υπό τις οποίες γίνονται τέτοιες παρατηρήσεις; Χωρίς αξιόπιστα εμπειρικά δεδομένα, ακόμα και οι πιο προσεκτικές παρατηρήσεις για τη συμπεριφορά ενός πελάτη μπορεί να τροφοδοτήσουν εθνοτικά στερεότυπα και παρανοήσεις (Whaley & Davis, 2007).

Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι τα παραπάνω στοιχεία είναι χρήσιμα για τη συμβουλευτική και την ψυχοθεραπεία με μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα; Ως ψυχολόγοι, πώς θα αντιμετωπίζατε έναν πελάτη (άντρα ή γυναίκα) που θα σας έβλεπε άκριτα ως «αυθεντία»;

Πολιτισμική συμμετρία;

Είναι πολλοί οι παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τις διαγνωστικές κρίσεις των θεραπειών. Ένας από αυτούς είναι το πολιτισμικό υπόβαθρο τόσο του θεραπευτή όσο και του πελάτη. Πρέπει να έχουμε κατά νου ότι κάθε θεραπευτής δεν είναι πάντα δεδομένο πως θα λάβει εσφαλμένες αποφάσεις για έναν πελάτη με πολιτισμικό υπόβαθρο διαφορετικό από το δικό του. Παρ' όλα αυτά, λάθη γίνονται, και υπάρχουν δύο τουλάχιστον λόγοι γι' αυτές τις πιθανές εσφαλμένες κρίσεις. Πρώτον, ορισμένοι θεραπευτές μπορεί να μην κατανοούν το πολιτισμικό υπόβαθρο των πελατών τους και έτσι ενδέχεται να παρερμηνεύουν τις αντιδράσεις τους. Επιπλέον, κάποιοι πελάτες εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους έτσι όπως υπαγορεύουν οι κανόνες του πολιτισμού τους. Δεύτερον, η γνώση για ορισμένες πολιτισμικές τάσεις μπορεί να μη συνοδεύεται από κριτική σκέψη και έτσι να γίνονται λάθη στη διάγνωση. Τα στερεότυπα και τα σχήματα δημιουργούν προσδοκίες για τα «τυπικά» συμπτώματα συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων.

Οι διάφορες ερευνητικές μελέτες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα σχήματα επηρεάζουν σημαντικά αυτό που αντιλαμβανόμαστε, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο το αντιλαμβανόμαστε (βλ. π.χ. Bruner & Potter, 1964· Kelley, 1950· Reason & Mycielska, 1982· Vokey & Read, 1985). Για παράδειγμα, η Li-Repac (1980) διερεύνησε την επίπτωση των κοινωνικο-πολιτισμικών διαφορών μεταξύ θεραπειών και πελατών στις κλινικές εντυπώσεις, αντιλήψεις και κρίσεις. Στη μελέτη της, ένα δείγμα λευκών και Κινεζοαμερικανών θεραπειών αξιολόγησε μια σειρά βιντεοσκοπημένων κλινικών συνεντεύξεων. Οι θεραπευτές ενημερώθηκαν ότι θα αξιολογούσαν τόσο τους λευκούς όσο και τους Κινέζους πελάτες. Ωστόσο δεν πληροφορήθηκαν τον πραγματικό σκοπό του πειράματος, που ήταν η σύγκριση των κλινικών αντιλήψεων των θεραπειών σε συνάρτηση με την εθνότητά τους.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Διακρίνοντας τη συνάφεια από την αιτιότητα

Φανταστείτε ότι ένας ψυχοθεραπευτής σας λέει ότι «σχεδόν κάθε ασθενής από εθνοτική μειονότητα που έχω αντιμετωπίσει θεραπευτικά εγκατέλειψε πρόωρα τη θεραπεία». Ποιες είναι ορισμένες πιθανές εξηγήσεις γι' αυτή τη συσχέτιση; Μπορείτε να ισχυριστείτε ότι η εθνότητα είναι ο παράγοντας που επηρεάζει τη δέσμευση των ασθενών στη θεραπεία; Να θυμάστε ότι η συσχέτιση δεν αποδεικνύει απαραίτητα αιτιότητα. Θα μπορούσατε εσείς να προτείνετε κάποιους άλλους παράγοντες;

1. _____
2. _____
3. _____

Υποθέστε ότι διαβάζετε ένα άρθρο που αναφέρεται στην αντίστροφη συνάφεια μεταξύ θρησκευτικότητας και κατάθλιψης (λ.χ. όσο λιγότερο θρήσκοι, τόσο περισσότερο καταθλιπτικοί). Ποιοι παράγοντες θα μπορούσαν να ευθύνονται γι' αυτή τη σχέση;

1. _____
2. _____
3. _____

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, παρόλο που και οι δύο ομάδες των θεραπευτών συμφώνησαν στις γενικές έννοιες της ψυχολογικής «κανονικότητας», διαφοροποιήθηκαν σημαντικά στις τελικές αξιολογήσεις τους για τους ίδιους πελάτες. Ειδικότερα, σε σύγκριση με τους Κινεζοαμερικανούς θεραπευτές, οι λευκοί θεραπευτές έβλεπαν τους Κινέζους πελάτες ως περισσότερο καταθλιπτικούς και συνεσταλμένους, ως λιγότερο ισορροπημένους κοινωνικά και λιγότερο επαρκείς διαπροσωπικά. Οι Κινεζοαμερικανοί θεραπευτές πάλι έκριναν τους λευκούς πελάτες ως σοβαρότερα διαταραγμένους από ό,τι τους έκριναν οι λευκοί θεραπευτές. Αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι «τα πολιτισμικά στερεότυπα είναι ένας δρόμος διπλής κατεύθυνσης» (Li-Rercap, 1980, σελ. 339).

Όπως καταδείχθηκε σε αυτό το πείραμα, η επίπτωση του πολιτισμού στη διάγνωση των ψυχικών διαταραχών μπορεί να είναι πολύ βαθιά. Ου-

σιαστικά, κάθε ομάδα θεραπευτών είχε φιλτράρει (δηλαδή αφομοιώσει) τη συμπεριφορά των πελατών μέσω των αντίστοιχων κοινωνικοπολιτισμικών σχημάτων τους, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σε εντυπωσιακά διαφορετικές κρίσεις. Η υφιστάμενη βασική αρχή εδώ είναι προφανής: περισσότερο κι από το να πιστεύουμε αυτό που βλέπουμε, έχουμε την τάση να βλέπουμε αυτό που πιστεύουμε.

Η εθνοτική συμμετρία, το να ανήκουν δηλαδή ο ψυχοθεραπευτής και ο πελάτης στην ίδια εθνοτική ομάδα, μπορεί να επηρεάσει τις εξελίξεις. Για παράδειγμα, εάν θεραπευτής και πελάτης «ταιριάζουν», τότε έχουμε έναν ουσιαστικό προβλεπτικό παράγοντα για το πόσο θα διαρκέσει η ψυχοθεραπεία (Sue et al., 1991). Οι Αφροαμερικανοί με καταθλιπτικά συμπτώματα συχνά διαγιγνώσκονται εσφαλμένα με σχιζοφρένεια όταν αξιολογούνται από μη μαύρους επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Γενικά, οι θεραπευτές που έχουν ίδιο πολιτισμικό υπόβαθρο με τους πελάτες τους κρίνουν ότι οι δεύτεροι έχουν καλύτερη ψυχική λειτουργικότητα από ό,τι οι θεραπευτές με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Αυτό σημαίνει ότι οι εθνοτικά όμοιοι θεραπευτές βλέπουν λιγότερη παθολογία στους πελάτες τους από ό,τι οι θεραπευτές από διαφορετικό πολιτισμό. Συνολικά, παρόλο που υπάρχει η άποψη ότι οι σύμβουλοι ή οι ψυχοθεραπευτές που έχουν κοινή εθνοτική καταγωγή με τους πελάτες τους είναι πολιτισμικά πιο επαρκείς να εργαστούν με εθνοτικές ομάδες από ό,τι οι λευκοί Αμερικανοί ομόλογοί τους, πρόσφατες μελέτες δείχνουν ότι μια τέτοια αντίληψη δεν έχει ισχυρή εμπειρική υποστήριξη (Karlsson, 2005). Είναι απαραίτητες περισσότερες μελέτες πάνω σε αυτό το θέμα.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Αραβοαμερικανοί και αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών

Περίπου 3,5 εκατομμύρια Αμερικανοί αραβικής καταγωγής κατοικούν σήμερα στις ΗΠΑ. Κάποιοι αντιστέκονται στην αναζήτηση ψυχολογικής θεραπείας, εν μέρει λόγω του γενικού σκεπτικισμού για τους θεραπευτές και εν μέρει επειδή διατηρούν αρνητικές στάσεις για την ψυχική ασθένεια γενικότερα. Οι πελάτες μπορεί να έχουν έντονους φόβους ότι θα χαρακτηριστούν ως *μάζνουν* ή παλαβοί. Ένας άλλος λόγος για τη διστακτικότητα των Αραβοαμερικανών να αναζητήσουν υπηρεσίες ψυχικής υγείας

είναι η έλλειψη γνώσεων για τις σύγχρονες συμβουλευτικές προσεγγίσεις ή η μειωμένη έκθεση των ατόμων σε αυτές. Ένας Άραβας με ψυχολογικό πρόβλημα θα αναζητήσει τη βοήθεια ενός μέλους της οικογένειάς του του ίδιου φύλου. Το να μιλήσει κανείς για την οικογένεια ή για προσωπικά του προβλήματα με έναν επαγγελματία ψυχικής υγείας μπορεί να εκληφθεί ως απειλή της τιμής της ομάδας ή ως προδοσία απέναντι στην οικογένεια. Πολλοί ασθενείς (ιδιαίτερα μετανάστες αραβικής καταγωγής) με σημαντική ανάγκη ψυχοθεραπευτικών υπηρεσιών συχνά αρνούνται να καταφύγουν ή να παραπεμφθούν σε συμβούλους ή θεραπευτές ψυχικής υγείας. Πρόσφατες μελέτες όμως δείχνουν ότι όταν οι Αραβοαμερικανοί τελικά ξεκινήσουν ψυχοθεραπεία, τείνουν να αναφέρουν μεγαλύτερα ποσοστά ικανοποίησης για τις διαδικασίες και παρακολουθούν περισσότερες συνεδρίες από ό,τι άλλοι, μη Άραβες, πελάτες. Η ενθάρρυνση να αναζητήσουν βοήθεια και οι διαβεβαιώσεις για την εμπιστευτική φύση της συμβουλευτικής σχέσης βοηθούν τους πελάτες να νιώσουν πιο άνετα, έτσι ώστε να ωφεληθούν τα μέγιστα από τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας.

Πηγές: Abudabbeh (1996)· Erickson & Al-Timimi (2001)· Jackson (1997)· Nassar-McMillan & Hakim-Larson (2003)· Martin (2014).

Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να ερμηνευθούν με διάφορους τρόπους. Φαίνεται ότι η κοινή εθνοτική καταγωγή ασθενή και θεραπευτή μειώνει τα διαγνωστικά λάθη. Ως εδώ όλα καλά, οπότε μήπως λοιπόν θα έπρεπε να συνταιριάζουμε πάντα τους ασθενείς με τους θεραπευτές; Όχι αν πρώτα δεν λάβουμε υπόψη μας το εύρημα ότι οι εθνοτικά όμοιοι επαγγελματίες μπορεί να μην εντοπίσουν στους πελάτες τους κάποια σημαντικά συμπτώματα, καταλήγοντας έτσι να κάνουν λανθασμένη διάγνωση (Russell et al., 1996).

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει τη θεραπεία είναι η προφορά του συμβούλου. Δεν έχει ακόμα γίνει σαφές εάν το να μιλά ο σύμβουλος αγγλικά (ή γαλλικά, γερμανικά, ισπανικά κ.λπ.) με προφορά θα βοηθήσει ή όχι στην αποτελεσματικότητα της θεραπείας (Fuentes et al., 2002). Κάποιοι πελάτες μπορεί να αναπτύξουν μια αίσθηση «αλληλεγγύης» με τον θεραπευτή, επειδή στα μάτια τους θα φαντάζει ως μέλος της ίδιας εσωομάδας (μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ή γενικά μεταναστευτικής ομάδας). Κάποιοι άλλοι πάλι μπορεί να υποτιμήσουν τη θέση του και την ικανότητά του.

Τα συστατικά της γνωστικής και της συμπεριφορικής θεραπείας συχνά απαιτούν κάποιες γλωσσικές προσαρμογές, έτσι ώστε οι οδηγίες και οι επεξηγήσεις των θεραπειών να αποκτήσουν μεγαλύτερη συνάφεια με τις εμπειρίες των ανθρώπων. Για παράδειγμα, οι Μιñοz και Mendelson (2005) ανέφεραν ένα πολιτισμικά σχετικό παράδειγμα από τη λατινοαμερικανική κουλτούρα χρησιμοποιώντας την έκφραση “la gota de agua labra la piedra” («μια σταγόνα νερού έχει τη δύναμη να σμιλέψει τον βράχο»), προκειμένου να δείξουν πώς οι σκέψεις του ατόμου μπορούν σταδιακά να επηρεάσουν τις απόψεις του για τη ζωή και να συμβάλουν στην κατάθλιψη.

Οι χώρες έχουν διαφορετικούς νόμους και κανόνες για τη νοσηλεία των ψυχικά ασθενών. Στις περισσότερες κοινωνίες με ολοκληρωτικά καθεστώτα (όπως οι Ναζί στη Γερμανία κατά τη δεκαετία του 1930), το κράτος ήταν αυτό που αποφάσιζε εάν το άτομο έπρεπε να νοσηλευτεί. Στην ιστορία του 20ού αιώνα, η Ψυχιατρική χρησιμοποιήθηκε αμέτρητες φορές για πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς. Στην Ελλάδα του σήμερα μόνο οι ασθενείς που θεωρούνται επικίνδυνοι για τον εαυτό τους ή για τους άλλους μπορεί να νοσηλευθούν παρά τη θέλησή τους, κατόπιν συγκατάθεσης των στενών συγγενών τους ή με εισαγγελική εντολή. Η νομοθεσία για την ακούσια νοσηλεία είναι διαφορετική σε κάθε χώρα. Γενικότερα όμως οι μελέτες δείχνουν ότι οι ειδικοί ψυχικής υγείας συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους για το ποιοι ασθενείς πρέπει να θεωρούνται επικίνδυνοι, αυτοκτονικοί ή ανίκανοι να καταθέσουν ως μάρτυρες ή να φροντίσουν τον εαυτό τους (Swenson, 1993).

Το θεραπευτικό πλαίσιο γενικά πρέπει να είναι συνεπές με την κουλτούρα του πελάτη (Bemak & Chung, 2004· Tanaka-Matsumi, 1989). Για παράδειγμα, ο Kleinman (1978) παρείχε ένα πλαίσιο για επιτυχημένες αλληλεπιδράσεις του ασθενή με τον θεραπευτή. Στην αρχή ο θεραπευτής ζητά από τον ασθενή να του δώσει τις δικές του ερμηνείες για το υπάρχον πρόβλημα. Έπειτα ο θεραπευτής δίνει τη δική του εξήγηση για το πρόβλημα. Στη συνέχεια συγκρίνονται οι εξηγήσεις των δύο πλευρών. Τέλος, θεραπευτής και πελάτης καταλήγουν σε μια κοινή εξήγηση, έτσι ώστε να επικοινωνούν στην ίδια γλώσσα και να μπορούν να συζητούν για τη θεραπεία και τα δυναμικά της αποτελέσματα.

Ο Snacken (1991) περιέγραψε τρεις επιθυμητούς τύπους θεραπείας μεταξύ θεραπευτή και ασθενή που αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς πολιτισμούς. Η *διαπολιτισμική* θεραπεία περιλαμβάνει έναν επαγγελματία

που γνωρίζει τη γλώσσα και τον πολιτισμό του πελάτη (θα μπορούσε να ανήκει στην ίδια πολιτισμική ομάδα). Η *διπολιτισμική* θεραπεία περιλαμβάνει δύο τύπους θεραπειών: τον δυτικό και τον γηγενή, που συνεργάζονται. Η *πολυπολιτισμική* θεραπεία συνίσταται σε συνεδρίες του ασθενή με αρκετούς θεραπευτές από διαφορετικούς πολιτισμούς.

Άσκηση 9.1

Ακολουθούν κάποια πολιτισμικά σχετιζόμενα ψυχολογικά προβλήματα. Εντοπίστε αναλογίες στην ταξινόμηση των ψυχικών διαταραχών με βάση το *DSM-5* για καθένα από τα σύνδρομα αυτά. Καταγράψτε τις απαντήσεις σας.

- Ο δαιμονισμός (σε κάποιες αφρικανικές χώρες) είναι η πεποίθηση ότι το σώμα του ατόμου καταλαμβάνεται από ένα πνεύμα, το οποίο οδηγεί σε ασυνήθιστες και απροσδόκητες συναισθηματικές και συμπεριφορικές αλλαγές.
  - Το *κόρο* (στην Κίνα) είναι μια σοβαρή αγχώδης διαταραχή που συνδέεται με τον φόβο ότι το πέος αποσύρεται προς την κοιλιακή χώρα. Αυτός ο φόβος οδηγεί σε μια άλλη πεποίθηση, αυτή του αναπόφευκτου θανάτου.
  - Το *λάταχ* είναι ένα σύνδρομο γνωστό σε κάποιες ασιατικές και αφρικανικές χώρες. Χαρακτηρίζεται από αλλοιωμένες καταστάσεις της συνείδησης, όπως η υπερβάλλουσα υπακοή και η παρορμητικότητα.
  - Το *μάλγκρι* είναι ένα σοβαρό κοιλιακό άλγος που πιστεύεται ότι προκαλείται όταν το άτομο εισέρχεται σε απαγορευμένη περιοχή χωρίς προηγουμένως να έχει υποβληθεί σε τελετουργικό εξαγνισμό.
  - Η *γαμήλια ψύχωση* παρατηρείται σε πολύ νεαρές γυναίκες στην Ινδία, των οποίων η ζωή διαταράσσεται από έναν προσυμφωνημένο γάμο (με προξενικό). Το σεξουαλικό τραύμα, ο αποχωρισμός από την οικογένεια και το στρες συμβάλλουν στα συμπτώματα της σύγχυσης, της υστερίας και των αυτοκτονικών προθέσεων.
  - Το *άγχος του καγιάκ* είναι ένα εξαιρετικά έντονο άγχος γνωστό στη φυλή των Εσκιμώων της Δυτικής Γροιλανδίας. Πρόκειται για έναν παράλογο φόβο ότι το καγιάκ του ατόμου θα γεμίσει νερό παγιδεύοντάς το. Το σύνδρομο εμφανίζεται μετά από πολλές ώρες μοναχικού κυνηγιού σε εχθρικά περιβάλλοντα.
-

Ανακεφαλαίωση

- Στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία υπάρχουν δύο απόψεις για τη σχέση των ψυχικών διαταραχών με τον πολιτισμό: η σχετικιστική και η οικουμενική. Η σχετικιστική άποψη για την ψυχοπαθολογία θέτει τα ψυχολογικά φαινόμενα σε μια σχετική προοπτική και δίνει προσοχή στο μοναδικό πολιτισμικό πλαίσιο των ψυχικών διαταραχών. Σύμφωνα με την οικουμενική άποψη για την ψυχοπαθολογία, υπάρχουν σταθερά και αμετάβλητα ψυχοπαθολογικά συμπτώματα στους διάφορους πολιτισμούς.
- Όταν επιχειρεί να διαγνώσει και να θεραπεύσει ένα άτομο, ο επαγγελματίας πρέπει να γνωρίζει τις ομάδες αναφοράς του πελάτη του και τους τρόπους με τους οποίους το πολιτισμικό πλαίσιο σχετίζεται με την κλινική φροντίδα, συμπεριλαμβανομένης της ψυχοθεραπείας. Ειδικότερα ο ειδικός πρέπει να δίνει προσοχή: (1) στην πολιτισμική ταυτότητα του πελάτη, δηλαδή στην εθνότητα, στο θρησκευτικό δόγμα και στις άλλες πολιτισμικές ομάδες αναφοράς· (2) στις πολιτισμικές ερμηνείες της ψυχικής ασθένειας· (3) στις πολιτισμικές ερμηνείες όσον αφορά τους στρεσογόνους κοινωνικούς παράγοντες και τα συστήματα κοινωνικής υποστήριξης· και (4) στα πολιτισμικά στοιχεία της σχέσης ανάμεσα στον πελάτη και στον ειδικό ψυχικής υγείας.
- Οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας στις ΗΠΑ και σε πολλές δυτικές χώρες χρησιμοποιούν ένα ειδικό διαγνωστικό εγχειρίδιο (το *DSM-5*) για τη διάγνωση των ψυχικών διαταραχών. Υπάρχουν επίσης διαταραχές που μπορεί να συνδέονται ή να μη συνδέονται με μια συγκεκριμένη διαγνωστική κατηγορία του *DSM*. Πρόκειται για επαναλαμβανόμενα και εντοπιζόμενα σε συγκεκριμένους τύπους πρότυπα αποκλίνουσας συμπεριφοράς και προβληματικών εμπειριών που ονομάζονται «πολιτισμικά σύνδρομα». Αυτά περιορίζονται εν γένει σε συγκεκριμένες κοινωνίες ή περιοχές, και καταδεικνύουν επαναλαμβανόμενα και προβληματικά σύνολα εμπειριών και παρατηρήσεων.
- Οι πολιτισμικοί κανόνες, η διαθεσιμότητα των πόρων, τα εθνικά πρότυπα για την υγεία, η πρόσβαση στην τεχνολογία, η κοινωνική ανισότητα και πολλοί άλλοι περιβαλλοντικοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν την υγεία και τη γενική ευημερία του ατόμου.
- Παρά τα παρόμοια ποσοστά εμφάνισης της σχιζοφρένειας, γενικά,

- υπάρχει ένας βαθμός πολιτισμικής ποικιλομορφίας ως προς τον τρόπο με τον οποίο αυτή γίνεται αντιληπτή, διαγιγνώσκεται και αντιμετωπίζεται. Παρατηρείται κάποια ουσιαστική εθνοτική ποικιλομορφία στην έκφραση της κατάθλιψης, η οποία επίσης βασίζεται σε ατομικές διαφορές, εμπειρίες κοινωνικοποίησης και πολιτισμικούς ορισμούς για τις διαταραχές και το στρες. Υπάρχουν εμπειρικά δεδομένα που συνδέουν συστηματικά την αυτοκτονία με τη θρησκευτικότητα, την ηλικία, το φύλο, την εθνικότητα, την κατάχρηση ουσιών και άλλες πολιτισμικές παραδόσεις. Έχουν παρατηρηθεί ουσιαστικές πολιτισμικές παραλλαγές στην έκφραση του άγχους, που κυμαίνονται από τα σωματικά και τα γνωστικά έως τα συμπεριφορικά συμπτώματα. Οι διαφορές στις διαγνωστικές πρακτικές ευθύνονται ως έναν βαθμό για τις διαπολιτισμικές διαφορές στα αναφερόμενα συμπτώματα, και θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη μεγάλη διαπολιτισμική ποικιλομορφία με την οποία εκφράζονται οι αγχώδεις διαταραχές. Υποστηρίζεται ότι οι διαταραχές προσωπικότητας θα πρέπει να εκλαμβάνονται, να διαγιγνώσκονται και να αντιμετωπίζονται σύμφωνα με τους κανόνες και το κατώφλι ανοχής του εκάστοτε πολιτισμού για μια συγκεκριμένη συμπεριφορά. Υπάρχουν πολιτισμικά και εθνικά πρότυπα αναφορικά με τη χρήση και την κατάχρηση ουσιών. Υπάρχουν επίσης ευρείες πολιτισμικές διαφορές στις στάσεις απέναντι στην κατανάλωση ουσιών, στα πρότυπα της χρήσης ουσιών, στη διαθεσιμότητα των ουσιών και στον επιπολασμό των διαταραχών που σχετίζονται με τη χρήση ουσιών.
- Το πολιτισμικό υπόβαθρο του επαγγελματία μπορεί να επηρεάσει την αντίληψή του για τις διάφορες συμπεριφορές. Οι ψυχολόγοι είναι πιθανό να έχουν τις δικές τους αντιλήψεις και αποδόσεις αιτίων για τις συνδέσεις μεταξύ πολιτισμού, εθνότητας και ψυχικής υγείας. Είναι επίσης γνωστό ότι οι γιατροί μπορεί να κάνουν κακή διάγνωση για συγκεκριμένες ασθένειες λόγω των πολιτισμικών διαφορών στην αντίληψη, την απόδοση και την έκφραση των συμπτωμάτων μιας νόσου. Η ψυχοθεραπεία στις διάφορες χώρες έχει διαφορετικές ιστορικές και πολιτισμικές καταβολές και ποικίλες πολιτισμικές εκφράσεις. Οι χώρες έχουν διαφορετικούς νόμους και κανόνες για τη νοσηλεία των ψυχικά ασθενών. Κάποιοι γενικοί ψυχολογικοί και πολιτισμικοί παράγοντες μπορεί να επηρεάσουν τη διαπολιτισμική σχέση ανάμεσα στον επαγγελματία και στον πελάτη του. Διαφορετικές εθνοτικές ομάδες ενδέ-

χεται να έχουν διαφορετικές στάσεις απέναντι στις υπηρεσίες ψυχικής υγείας. Γενικά, το πλαίσιο θεραπείας θα πρέπει να είναι συνεπές με τον πολιτισμό του πελάτη για να επιτύχει τον στόχο της πολιτισμικής προσαρμογής.

▲ Βασικοί Όροι

Αγχώδεις διαταραχές (Anxiety Disorders): Μια κατηγορία ψυχικών διαταραχών που χαρακτηρίζεται από επίμονο άγχος ή φόβους.

Διαταραχές προσωπικότητας (Personality Disorders): Επίμονα και διαρκή σχήματα συμπεριφοράς και εσωτερικής εμπειρίας, τα οποία αποκλίνουν σημαντικά από τις προσδοκίες της πολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο.

Καταθλιπτική διαταραχή (Depressive Disorder): Μια κατηγορία ψυχικών διαταραχών που χαρακτηρίζονται από βαθιά και επίμονα αισθήματα λύπης ή απόγνωσης, ενοχής, απώλειας ενδιαφέροντος για πράγματα που κάποτε προκαλούσαν ευχαρίστηση, καθώς και διαταραχές στον ύπνο και την όρεξη.

Κατώφλι ανοχής (Tolerance Threshold): Το μέτρο της ανοχής (ή μη ανοχής) ενός πολιτισμικού περιβάλλοντος απέναντι σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας.

Κεντρικά συμπτώματα (Central Symptoms): Συμπτώματα ψυχικών διαταραχών που μπορούν να παρατηρηθούν σε όλους σχεδόν τους πολιτισμούς.

Μελαγχολία (Melancholy/Melancholia): Η πιο συχνή «ετικέτα» που χρησιμοποιήθηκε σε πολλές χώρες κατά το παρελθόν για να περιγράψει συμπτώματα τα οποία σήμερα αναγνωρίζονται ως «κατάθλιψη».

Οικουμενική προσέγγιση (Universalist Perspective): Μια άποψη για τις ψυχικές διαταραχές, η οποία πρεσβεύει ότι οι άνθρωποι, παρά τις πολιτισμικές διαφορές τους, μοιράζονται έναν μεγάλο αριθμό παρόμοιων χαρακτηριστικών, στα οποία περιλαμβάνονται στάσεις, αξίες και συμπεριφορικές αντιδράσεις. Ως εκ τούτου, η συνολική κατανόηση των ψυχικών διαταραχών οφείλει να είναι οικουμενική.

Περιφερικά συμπτώματα (Peripheral Symptoms): Συμπτώματα ψυχικών διαταραχών που είναι πολιτισμικά συγκεκριμένα.

Πολιτισμικά σύνδρομα (Cultural Syndromes): Επαναλαμβανόμενα, τοπικά εντοπιζόμενα σχήματα αποκλίνουσας συμπεριφοράς και προβληματικών εμπειριών, τα οποία μπορεί να συνδέονται ή όχι με μια συγκεκριμένη διαγνωστική κατηγορία του *DSM-5*. Τα πολιτισμικά σύνδρομα γενικά περιορίζονται σε συγκεκριμένες κοινωνίες ή περιοχές, και καταδεικνύουν επαναλαμβανόμενα και προβληματικά σύνολα εμπειριών και παρατηρήσεων.

Σχετικιστική προσέγγιση (Relativist Perspective): Μια άποψη για τις ψυχικές διαταραχές, η οποία πρεσβεύει ότι οι άνθρωποι αναπτύσσουν ιδέες, θεμελιώνουν κανόνες συμπεριφοράς και μαθαίνουν συναισθηματικές αντιδράσεις ακολουθώντας ένα σύνολο πολιτισμικών επιταγών. Ως εκ τούτου, τα άτομα που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια θα κατανοούν τις ψυχικές διαταραχές με διαφορετικό τρόπο, και οι διαφορές αυτές θα είναι σημαντικές.

Σχιζοφρένεια (Schizophrenia): Μια διαταραχή που χαρακτηρίζεται από παραληρητικές ιδέες, ψευδαισθήσεις, αποδιοργανωμένο λόγο και αποδιοργανωτική ή κατατονική συμπεριφορά.

Ψυχική διαταραχή (Mental Disorder): Ένα κλινικά σημαντικό συμπεριφορικό και ψυχολογικό σύνδρομο ή σχήμα που εμφανίζεται σε ένα άτομο, το οποίο σχετίζεται με ψυχική δυσφορία (ένα επώδυνο σύνδρομο), δυσλειτουργία (έκπτωση της λειτουργικότητας σε μία ή περισσότερες περιοχές) ή σημαντικά αυξημένο κίνδυνο θανάτου, πόνου, αναπηρίας ή σημαντικής απώλειας της ελευθερίας.

Ψυχοθεραπεία (Psychotherapy): Η αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών με ψυχολογικά μέσα· περιλαμβάνει τη λεκτική αλληλεπίδραση του ατόμου με επαγγελματία ψυχοθεραπευτή.

Κοινωνική Αντίληψη, Κοινωνική Νόηση και Κοινωνική Αλληλεπίδραση

“ Η ελευθερία και η σκλαβιά είναι νοητικές καταστάσεις. ”

Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948) - Ινδός πνευματικός ηγέτης

“ Μη βρίσκετε ελαττώματα σε ό,τι δεν καταλαβαίνετε. ”

Γαλλική παροιμία

ΠΙΝ ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ, οι συγγραφείς του βιβλίου, δύο έφηβοι που ζούσαν στις δύο αντίθετες πλευρές του πλανήτη, άκουσαν ένα διασκεδαστικό ανέκδοτο για το παζάρεμα. Γεννημένοι σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς, ζώντας υπό δύο διαφορετικές κυβερνήσεις, με άπειρα στερεότυπα και τεράστια δυσπιστία να μας χωρίζουν, κατανοήσαμε, παρ' όλα αυτά, και οι δύο την ιδέα της διαπραγματεύσεως.

Δύο παλιοί φίλοι συναντιούνται σε ένα μπαρ στη Νέα Υόρκη. «Ξέρεις», λέει ο ένας, «ο γιος μου ήταν αποτυχημένος μέχρι που αποφάσισα να τον βοηθήσω εγώ να κάνει ένα δυνατό ξεκίνημα στη ζωή». «Τι είδους ξεκίνημα;» ρώτησε ο δεύτερος. «Να, ο γιος μου παντρεύτηκε μια πριγκίπισσα από τη Σαουδική Αραβία την προηγούμενη εβδομάδα και βρήκε δουλειά ως αντιπρόεδρος στην τράπεζα Chase Manhattan». «Παντρεύτηκε μια πριγκίπισσα από τη Σαουδική Αραβία και βρήκε δουλειά ως αντιπρόεδρος τράπεζας; Μα πώς τα κατάφερες όλα αυτά; Εσύ είσαι ένας απλός

ταξιτζής!» «Α, χρησιμοποίησα τη διπλωματία του δρόμου». «Τη διπλωματία του δρόμου; Τι είναι αυτό;» «Είναι απλό. Πριν από έναν μήνα τηλεφώνησα στην πρεσβεία της Σαουδικής Αραβίας και τους ρώτησα εάν υπήρχε κάποια πριγκίπισσα διαθέσιμη να παντρευτεί τον γιο μου. Μου είπαν όχι. Τότε εγώ τους είπα πως ξέχασα να αναφέρω πως ο γιος μου είναι αντιπρόεδρος στην τράπεζα Chase Manhattan. Αμέσως απάντησαν: “Αυτό αλλάζει τα πράγματα! Θα ήταν χαρά μας να βρούμε μια πριγκίπισσα για τον γιο σας”. «Μα για μισό λεπτό. Ο γιος σου δουλεύει ως μπάρμαν σε νυχτερινό κέντρο, δεν είναι τραπεζίτης!» «Το κανόνισα κι αυτό», είπε ο πρώτος. «Τηλεφώνησα στην Chase Manhattan και τους ρώτησα εάν ο γιος μου μπορούσε να κάνει αίτηση για τη θέση του αντιπροέδρου. Μου είπαν όχι. Τότε εγώ τους είπα πως ξέχασα να αναφέρω ότι ο γιος μου είναι παντρεμένος με μια πριγκίπισσα από τη Σαουδική Αραβία. Αμέσως μου είπαν: “Αυτό αλλάζει τα πράγματα! Ο γιος σας μπορεί να ξεκινήσει δουλειά από αύριο”. Αυτό είναι που εγώ αποκαλώ διπλωματία του δρόμου».

Αυτή η ιστορία, που έχει ειπωθεί με διάφορες παραλλαγές, είναι δημοφιλής σε πολλές χώρες. Η έκφραση «διπλωματία του δρόμου»¹ (γνωστή και ως «διαμεσολαβητική» ή «αθόρυβη διπλωματία») προέρχεται από τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται στη διπλωματία, όπου οι απεσταλμένοι πηγαίνουν κι έρχονται διαπραγματευόμενοι προτάσεις μέχρι να πετύχουν μια συμφωνία ανάμεσα σε δύο μέρη απρόθυμα να προβούν σε απευθείας επίσημες διαβουλεύσεις. Αντίθετα με αυτό που μπορεί να πιστεύουν κάποιοι, το πολιτικό περιεχόμενο του ανέκδοτου δεν είναι τόσο σημαντικό. Η πιο γοητευτική διάστασή του είναι ότι, παρά τις πολιτισμικές, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές διαφορές μας, οι δύο συγγραφείς (ελπίζουμε και οι αναγνώστες!) αυτού του βιβλίου κατανοούμε σαφώς το περιεχόμενο της ιστορίας και το ηθικό δίδαγμα σε σχέση με τους βασικούς κανόνες της ανθρώπινης διαπραγμάτευσης και αλληλεπίδρασης. Το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν υπάρχουν εμπειρικά δεδομένα που να υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι σε όλες τις χώρες και τους πολιτισμούς αναγνωρίζουν και κάνουν χρήση των ίδιων κανόνων κοινωνικής αντίληψης, νόησης και αλληλεπίδρασης. Αν τέτοια τεκμήρια απουσιάζουν, τότε σε ποια σημεία είμαστε διαφορετικοί;

---

1. Σ.τ.Ε.: Πρόκειται για ελεύθερη απόδοση του αγγλικού όρου *shuttle diplomacy*.

Η διεργασία μέσω της οποίας προσπαθούμε να κατανοήσουμε τους άλλους ανθρώπους και τον εαυτό μας ονομάζεται **κοινωνική αντίληψη**. Οι άνθρωποι δεν γεννιούνται έχοντας έτοιμες κρίσεις, στάσεις και πεποιθήσεις. Τις αποκτούν με τις εμπειρίες κοινωνικοποίησης που αποκομίζουν από το πολιτισμικό τους περιβάλλον. Εάν η αντίληψη επηρεάζεται από την εμπειρία, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι υπάρχουν ομοιότητες και διαφορές στην κοινωνική αντίληψη. Οι άνθρωποι που μεγαλώνουν σε παρόμοια περιβάλλοντα μαθαίνουν να ερμηνεύουν τα στοιχεία του περιβάλλοντος με κοινούς τρόπους. Κατά το ίδιο σκεπτικό, οι άνθρωποι που εκτίθενται σε διαφορετικά ερεθίσματα βλέπουν τον κόσμο από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Από το άλλο μέρος, παρά τις διαφορές στα εκπαιδευτικά συστήματα, μελέτες έχουν δείξει ότι οι άνθρωποι τείνουν να βλέπουν τα παγκόσμια γεγονότα με παρόμοιο τρόπο. Για όλους τους πολιτισμούς, οι παγκόσμιοι πόλεμοι, για παράδειγμα (ιδιαίτερα ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Χίτλερ), θεωρούνται τα πιο σημαντικά γεγονότα της παγκόσμιας ιστορίας (Liu et al., 2009). Ο τρόπος με τον οποίο βλέπουμε τα πράγματα όμως αλλάζει ανάλογα με τις εμπειρίες μας γι' αυτά (Matsumoto, 1994). Οι εμπειρίες δύο ατόμων δεν είναι ίδιες. Για παράδειγμα, οι αυτόπτες μάρτυρες σε εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου είναι χαρακτηριστικά ανακριβείς σε όσα αναφέρουν. Αλλά όταν ο μάρτυρας ανήκει σε διαφορετική εθνοτική ομάδα από εκείνη του υπόπτου, οι ανακρίβειες τείνουν να αυξάνονται (Platz & Hosch, 1988).

Η διεργασία της κοινωνικής αντίληψης συμβάλλει στον τρόπο με τον οποίο σκεπτόμαστε (για) τον κόσμο. Η **κοινωνική νόηση** είναι η διεργασία μέσω της οποίας ερμηνεύουμε, συγκρατούμε στη μνήμη και έπειτα ανακαλούμε και χρησιμοποιούμε τις πληροφορίες για τον κόσμο και τον εαυτό μας. Γενικά, η κοινωνική νόηση τείνει να είναι σταθερή και να μην αλλάζει συχνά (Argonson, 1995). Διατηρούμε τις παλιές μας εμπειρίες και τις χρησιμοποιούμε προκειμένου να κάνουμε κρίσεις για το σήμερα. Για παράδειγμα, μέχρι πρόσφατα και παρά τις τεράστιες προόδους στην ιατρική επιστήμη, η μεταμόσχευση οργάνων δεν επιτρεπόταν σε ασθενείς στην Ιαπωνία εξαιτίας των παραδοσιακών θρησκευτικών ερμηνειών για την ενότητα σώματος και ψυχής (βλ. Κεφάλαιο 12). Οι εθνοτικές ομάδες που εμπλέκονται συχνά σε συγκρούσεις, η μία εναντίον της άλλης, βλέπουν την αιτία της εχθρότητάς τους διαφορετικά, η καθεμιά μέσα από τους μεροληπτικούς φακούς αιώνων αρνητικών στερεοτύπων για την άλλη.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

«Εσύ Χριστό κι εγώ Αλλάχ, όμως κι οι δυο μας αχ και βαχ»

Ο τραυματικός ξεριζωμός 1.300.000 Ελλήνων της Μικράς Ασίας και 500.000 μουσουλμάνων της ελληνικής επικράτειας, ο οποίος αποφασίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923, ήταν η τελευταία πράξη ενός δράματος που έμελλε να εγγραφεί στην ελληνική ιστορία ως «Μικρασιατική Καταστροφή». Τα ίδια γεγονότα σηματοδοτούν για τους Τούρκους τον «πόλεμο της ανεξαρτησίας», που οδήγησε στη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους μέσα από τις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτό είναι μόνο ένα –αν και εμβληματικό– παράδειγμα στην κοινή ιστορία των δύο λαών, το οποίο νοηματοδοτείται με διαφορετικό τρόπο από κάθε πλευρά, έτσι ώστε να υπηρετεί την ενδυνάμωση και προστασία των εθνικών ταυτοτήτων μάλλον, παρά την «καθαρή» ιστορική αλήθεια (αν υπάρχει κάτι τέτοιο ακριβώς). Μπορείτε να εντοπίσετε άλλα γεγονότα ή ορόσημα που ερμηνεύονται διαφορετικά από τους Έλληνες και τους Τούρκους; Παραθέστε εν συντομία τα ιστορικά δεδομένα. Αναζητήστε ομοιότητες και διαφορές στην προσέγγιση των δύο πλευρών και συζητήστε τα κίνητρα πίσω από τις διαφορές.

Σημείωση: Ο τίτλος αυτού του πλαισίου Κριτικής Σκέψης προέρχεται από το τραγούδι *Μες στου Βοσπόρου τα Στενά* (στίχοι Πυθαγόρας, μουσική Απόστολος Καλδάρas, πρώτη εκτέλεση Γιώργος Νταλάρας, 1972).

Ξεκινάμε μια διαπολιτισμική ανάλυση της κοινωνικής αντίληψης, της νόησης και της αλληλεπίδρασης εξετάζοντας τις στάσεις και τις αξίες, διερευνώντας πώς οι άνθρωποι ισορροπούν τις στάσεις τους και αν η συνένεπια στις στάσεις αποτελεί οικουμενική τάση. Στη συνέχεια αναλύουμε πώς οι άνθρωποι εξηγούν τη συμπεριφορά των άλλων και πώς βλέπουν τη δικαιοσύνη, την επιτυχία και την αποτυχία. Τέλος, συζητάμε τη διεργασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ειδικότερα τις επιπτώσεις του πολιτισμικού πλαισίου στη συμμόρφωση και την υπακοή.

Στάσεις και αξίες

“Τρεις Ισπανοί, τέσσερις γνώμες.”

Ισπανική παροιμία

Οι **στάσεις** είναι ψυχολογικές αναπαραστάσεις και αξιολογήσεις διαφόρων χαρακτηριστικών του κοινωνικού κόσμου. Βασιζόμενες στην προσωπική εμπειρία, αποτελούν τις ψυχολογικές συνδέσεις –ή συσχετίσεις– ανάμεσα σε διάφορες γνωστικές εικόνες και στις αξιολογήσεις τους. Η μνήμη του ατόμου διατηρεί μια συγκεκριμένη εικόνα μαζί με την αξιολόγησή της. Εκτός αυτού, οι άνθρωποι είναι επίσης σε θέση να εκφράζουν στάσεις για ζητήματα και προβλήματα με τα οποία δεν είχαν ποτέ πριν ασχοληθεί.

Οι **αξίες**, από την άλλη, είναι απόψεις που αντικατοπτρίζουν μια βασική αρχή, ένα πρότυπο ή μια ποιότητα που το άτομο θεωρεί επιθυμητή ή κατάλληλη. Οι αξίες κατέχουν πιο κεντρική και σταθερή θέση από τις στάσεις, επηρεάζοντας τη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι σε μια ποικιλία αντικειμένων και καταστάσεων. Οι αξίες είναι σταθερές και ανθεκτικές απόψεις σύμφωνα με τις οποίες μια συγκεκριμένη συμπεριφορά (που συχνά αποκαλείται *συντελεστική αξία*) ή στόχος (που αποκαλείται *καταληκτική αξία*) προτιμάται από μία άλλη συμπεριφορά ή στόχο. Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι οι αξίες ρυθμίζουν την προσαρμογή των ανθρώπινων ομάδων στο περιβάλλον τους. Αυτές οι αξίες στη συνέχεια μεταβιβάζονται στις νέες γενιές (Confer et al., 2010).

Οι καταληκτικές αξίες (στόχοι) αναφέρονται συνήθως σε κοινωνικούς και προσωπικούς προβληματισμούς, ενώ οι συντελεστικές αξίες αφορούν ζητήματα ηθικότητας και επάρκειας. Οι αξίες γενικά κατέχουν πιο κεντρική θέση από τις στάσεις και γι' αυτό ωθούν τα άτομα να διαμορφώνουν ιδιαίτερες απόψεις για μια ποικιλία ζητημάτων (Rokeach, 1973). Είναι πιθανό, για παράδειγμα, μια Ινδή στο Λονδίνο να μη φάει ένα σάντουιτς με μοσχάρι που θα της σερβιριστεί στο πάρτι μιας φίλης της, επειδή η αποχή από το μοσχάρι στο κρέας (ινδουιστική αξία) είναι ισχυρότερη από το «να φανεί ευγενική» στην οικοδέσποινα (στάση). Ομοίως, ένας Ιταλός εργάτης αυτοκινητοβιομηχανίας, ο οποίος υιοθετεί τις αντιλήψεις περί κοινωνικής ισότητας (αξία), είναι πιθανό να υποστηρίζει (στάση) τις κυ-

βερνητικές πολιτικές που στοχεύουν στη στήριξη των μεταναστών από τη γειτονική Αλβανία (Shiraev, 2000). Μια μελέτη στο Χονγκ Κονγκ έδειξε ότι οι αξίες της πολιτισμικής αλληλεγγύης αντανακλώνται στις θετικές αντιλήψεις των ανθρώπων για τα ιστορικά πρόσωπα της πατρίδας τους και ότι οι αντιλήψεις αυτές ήταν θετικής κατεύθυνσης και ισχυρού βαθμού (Ho-Ying Fu & Chi-Yue, 2007).

Καταλαβαίνουμε ότι οι στάσεις είναι συνήθως ετερόκλητες και περιστασιακές. Υπάρχουν αντίστοιχα αξιόλογες εθνικές ή πολιτισμικές διαφορές στις αξίες; Μοιράζονται οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο τις ίδιες αξίες; Εάν ναι, ποιες είναι αυτές οι αξίες; Κι αν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο λόγω πολιτισμικών διαφορών, πώς αποφασίζουμε ποιες αξίες είναι πιο σημαντικές; Ο Hofstede (1980, 1991) πραγματοποίησε μια κλασική διεθνή μελέτη σε 117.000 άτομα που εργάζονταν σε παραρτήματα της πολυεθνικής εταιρείας IBM σε 50 χώρες. Προς απλοποίηση της ανάλυσης, χώρισε τις υπό μελέτη χώρες σε οκτώ συστάδες: σκανδιναβικές, αγγλόφωνες, γερμανόφωνες, χώρες της Εγγύς Ανατολής, αναπτυσσόμενες ασιατικές, αναπτυσσόμενες λατινοαμερικανικές, ανεπτυγμένες λατινοαμερικανικές και Ιαπωνία ως ξεχωριστή ανεπτυγμένη ασιατική χώρα. Περιέγραψε έξι διαστάσεις που αντανακλούν έξι κύριους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα σημαντικότερα προβλήματά τους: (1) ατομικισμός έναντι συλλογικότητας· (2) υψηλή απόσταση εξουσίας έναντι χαμηλής απόστασης εξουσίας· (3) αρρενωπότητα έναντι θηλυκότητας· (4) αποφυγή αβεβαιότητας έναντι ανοχής στην αβεβαιότητα· (5) μακροπρόθεσμος προσανατολισμός έναντι βραχυπρόθεσμου προσανατολισμού· και (6) ευδαιμονισμός έναντι εγκράτειας (βλ. Κεφάλαιο 1 για την περιγραφή αυτών των αξιών).

Ο Hofstede περιέγραψε καθεμιά από τις υπό μελέτη συστάδες χωρών. Τα σκανδιναβικά και αγγλόφωνα δείγματα ανέφεραν αξίες χαμηλές στην απόσταση εξουσίας, υψηλές στον ατομικισμό και χαμηλές στην αποφυγή της αβεβαιότητας. Η αγγλόφωνη ομάδα σημείωσε υψηλότερη βαθμολογία στην αρρενωπότητα, αλλά η γερμανική ομάδα ήταν πιο χαμηλά στη διάσταση αυτή. Οι λιγότερο ανεπτυγμένες ασιατικές χώρες και το μπλοκ της Εγγύς Ανατολής ήταν εξίσου υψηλά στην απόσταση εξουσίας και χαμηλά στον ατομικισμό. Αλλά η πιο εντυπωσιακή σύγκριση έγινε ανάμεσα στους αγγλόφωνους και σκανδιναβικούς πολιτισμούς, από τη μια, και στις χώρες της Εγγύς Ανατολής και τις λιγότερο ανεπτυγμένες ασιατικές χώ-

ρες, από την άλλη. Η αγγλόφωνη και η σκανδιναβική ομάδα ήταν χαμηλότερα στην απόσταση εξουσίας και υψηλότερα στον ατομικισμό. Αυτό το πρότυπο ονομάστηκε *ατομικιστικό*. Το αντίθετο πρότυπο, δηλαδή υψηλή απόσταση εξουσίας και χαμηλός ατομικισμός, που ήταν κοινό στις μη δυτικές χώρες, ονομάστηκε *συλλογικότητα*.

Σε άλλη μελέτη ο Schwartz (Smith & Schwartz, 1997) εξέτασε τις πολιτισμικές διαφορές στις ατομικές αξίες. Υποστήριξε ότι οι ατομικές αξίες είναι συνδεδεμένες με τον τρόπο με τον οποίο διάφορες ομάδες αντιμετωπίζουν τα θεμελιώδη κοινωνικά προβλήματα. Τρία βασικά ζητήματα καθιστούν τις κοινωνικές ομάδες διαφορετικές από τις άλλες: (α) ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι είναι ανεξάρτητοι ή εξαρτημένοι από ομάδες· (β) οι απόψεις τους για την ευημερία και το κέρδος· και (γ) οι απόψεις τους για το κατά πόσο είναι σωστό να εκμεταλλευόμαστε, να προσαρμοζόμαστε ή να υποτασσόμαστε στον εξωτερικό κόσμο. Η ανάλυση των αποκρίσεων των ανθρώπων στο ερωτηματολόγιο της έρευνας αποκάλυψε τις βασικές τους απόψεις, όπως αυτές κατανέμονται ανάμεσα σε δύο αντίθετα άκρα στο φάσμα των ανθρώπινων αξιών (Lee et al., 2011· Schwartz, 2011· Schwartz et al., 2001).

Τύπος 1. Συντηρητισμός έναντι αυτονομίας. Οι συντηρητικές απόψεις υιοθετούνται από άτομα που πιστεύουν στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων, συνηγορούν υπέρ της αυτοπειθαρχίας και φροντίζουν για την οικογένεια, την κοινωνική ασφάλεια και την παράδοση. Όσοι πιστεύουν στις αξίες της αυτονομίας δίνουν έμφαση στο δικαίωμα του ατόμου να επιδιώκει τα ιδανικά του και να απολαμβάνει την ποικιλομορφία της ζωής χάριν της ευχαρίστησης και του ενθουσιασμού.

Τύπος 2. Ιεραρχία έναντι ισότητας. Εάν ένα άτομο υποστηρίζει τις αξίες της ιεραρχίας, δικαιολογεί τη νομιμότητα της άνισης κατανομής ισχύος, πόρων και κοινωνικών ρόλων. Εάν ένα άτομο υποστηρίζει τις αξίες της ισότητας, θεωρεί ότι τα άτομα είναι ίσα, μοιράζονται βασικά συμφέροντα και πρέπει να αντιμετωπίζονται με ισότιμο τρόπο ως ανθρώπινα όντα.

Τύπος 3. Κυριαρχία έναντι αρμονίας. Οι αξίες της κυριαρχίας ενθαρρύνουν τα άτομα να ασκούν έλεγχο στην κοινωνία και να εκμεταλλεύονται τους φυσικούς της πόρους. Η φιλοδοξία και η υψηλή

αυτοεκτίμηση είναι σημαντικά γνωρίσματα του ατόμου που συνοδεύουν τις αξίες της κυριαρχίας. Οι αξίες της αρμονίας βασίζονται στην παραδοχή ότι ο κόσμος πρέπει να παραμένει ως έχει: προστατευμένος και πολύτιμος, κι όχι παραβιασμένος και υπό εκμετάλλευση.

Η μελέτη του Schwartz περιλάμβανε 40 χώρες κατανεμημένες σε ομάδες: δυτικοευρωπαϊκές, αγγλόφωνες, ανατολικοευρωπαϊκές, ισλαμικές, ανατολικοασιατικές, Ιαπωνία (ως ξεχωριστή χώρα) και λατινοαμερικανικές. Τα έθνη της Νοτιοανατολικής Ασίας βαθμολογήθηκαν ιδιαίτερα υψηλά στην ιεραρχία και τον συντηρητισμό, και χαμηλά στην ισότητα και την αυτονομία. Οι Δυτικοευρωπαίοι συμμετέχοντες έδειξαν την αντίθετη τάση. Οι χώρες με αγγλόφωνο προφίλ βρέθηκαν κάπου ανάμεσα στους Δυτικοευρωπαίους και τους Ανατολικοασιάτες. Ένα ενδιαφέρον εύρημα ήταν η συσχέτιση ανάμεσα στο μέγεθος του νοικοκυριού και στις αξίες του συντηρητισμού και της ιεραρχίας. Αξίες όπως η τάξη, η πειθαρχία και η συμμόρφωση προκρίνονταν πολύ συχνότερα στις μεγάλες (εκτεταμένες) οικογένειες που ζούσαν κάτω από την ίδια στέγη, παρά στις ολιγομελείς (πυρηνικές) οικογένειες. Οι πολιτισμοί που βρίσκονταν ψηλά στην ιεραρχία (και χαμηλά στην ισότητα) έτειναν να δίνουν έμφαση στην ισχύ και στις κοινωνικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. Οι πολιτισμοί που ήταν χαμηλά στην ιεραρχία (και ψηλά στην ισότητα) είχαν την τάση να ελαχιστοποιούν τέτοιες διαφορές και να προσπαθούν να κατανείμουν τους πόρους πιο ισότιμα. Η απόσταση εξουσίας συσχετίστηκε θετικά με την ιεραρχία και αρνητικά με την ισότητα σε εθνικό επίπεδο (Schwartz, 2004, 2007). Μελέτες έδειξαν επίσης ότι όσο περισσότερο ένα έθνος έδινε προτεραιότητα στις αξίες της ισότητας έναντι της ιεραρχίας και στις αξίες της αρμονίας έναντι της κυριαρχίας, (α) τόσο υψηλότερη ήταν η ευεξία των παιδιών· (β) τόσο πιο γενναιόδωρες ήταν οι ρυθμίσεις για τις άδειες μητρότητας· (γ) τόσο λιγότερες διαφημίσεις απευθύνονταν στα παιδιά· και (δ) τόσο μικρότερες ποσότητες διοξειδίου του άνθρακα εξέπεμπε αυτό το έθνος στο περιβάλλον (Kasser, 2011).

Οι προεξάρχουσες πολιτισμικές αξίες που έχουν αναπτυχθεί σε μια κοινότητα ή χώρα επηρεάζουν τις απόψεις των ανθρώπων σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών, πολιτικών και προσωπικών ζητημάτων. Δείτε, για παράδειγμα, τις γενικές απόψεις των ανθρώπων για την ασφάλεια και

τη βεβαιότητα. Ερευνητικά ευρήματα με βάση διαπολιτισμικές μελέτες δείχνουν ότι οι ανάγκες για ασφάλεια και βεβαιότητα γενικά αποδίδονται σε πολιτισμικά συντηρητικές αξίες. Την ίδια στιγμή, οι άνθρωποι που επιλέγουν την ασφάλεια και τη βεβαιότητα έναντι του ρίσκου εκφράζουν επίσης προτίμηση για αριστερές πολιτικές στα οικονομικά, όπως η υποστήριξη για κοινωνική διακυβέρνηση και προγράμματα πρόνοιας (Malka et al., 2014).

Πάρτε, για παράδειγμα, μια ψυχολογική κατασκευή όπως η τιμή, η οποία στην αγγλική γλώσσα τυπικά δηλώνει την υπόληψη, το καλό όνομα ή τη φήμη. Τα αποτελέσματα που συνέλεξαν η Mosquera και οι συνεργάτες της (2002) έδειξαν ότι οι άνθρωποι στην Ισπανία και την Ολλανδία κατανοούν την τιμή με διάφορους τρόπους. Οι έννοιες της τιμής στην Ισπανία σχετίζονταν στενά με τις αξίες που αφορούσαν την οικογένεια και την κοινωνική αλληλεξάρτηση. Αντίθετα, στην Ολλανδία η τιμή σχετιζόταν συνήθως με τις αξίες της αυτοεπίτευξης και της αυτονομίας. Αντιλαμβανόμαστε βεβαίως ότι αυτές είναι γενικές τάσεις και δεν λαμβάνουν υπόψη τις ατομικές διαφορές στις αξίες και την ερμηνεία τους.

Δυτικές και μη δυτικές αξίες

Εδώ και πολλά χρόνια, δημοσιογράφοι, πολιτικοί επιστήμονες, κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι συζητούν για τις διαφορές ανάμεσα σε δύο κύριες πολιτισμικές συστάδες στάσεων που ονομάζονται «δυτικές» και «μη δυτικές αξίες». Σύμφωνα με τη βεμπεριανή φιλοσοφική παράδοση, οι πιο θεμελιώδεις αξίες του δυτικού πολιτισμού είναι η εργασία, τα επιτεύγματα, ο αγώνας για αποδοτικότητα και η κατανάλωση υλικών αγαθών. Υποστηρίζεται επιπλέον ότι στους μη δυτικούς πολιτισμούς αυτές οι αξίες είναι κάπως σημαντικές αλλά όχι κρίσιμες. Η ουσία στις μη δυτικές αξίες είναι η αφοσίωση στην παράδοση, ο σεβασμός απέναντι στις αρχές εξουσίας και η γενική σταθερότητα.

Υπάρχουν και άλλες περιοχές στις οποίες οι δυτικές και μη δυτικές αξίες αντιπαρατίθενται μεταξύ τους. Από τις πιο συχνά αναφερόμενες είναι ο δυτικός ατομικισμός και η μη δυτική συλλογικότητα. Η αξία του ατομικισμού δεν ήταν τόσο κυρίαρχη στα μη δυτικά αναπτυσσόμενα έθνη όσο ήταν στις πιο οικονομικά ανεπτυγμένες δυτικές χώρες (Hofstede,

1980). Για παράδειγμα, βρέθηκε ότι οι ατομικιστικές αξίες είναι ισχυρότερες σε δυτικές χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία και η Σουηδία, παρά στην Ταϊβάν, την Ιαπωνία και την Ινδία (Segall et al., 1990). Η αξία του ανταγωνισμού αναφέρθηκε ότι ήταν υψηλότερη στις αστικές, βιομηχανικές περιοχές, παρά στις αγροτικές (Munroe & Munroe, 1997). Τέτοιες διαφορές ωστόσο είναι πιθανό να μειώνονται με τον καιρό εξαιτίας των μεταβαλλόμενων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση.

Αναφέρεται συχνά στα μέσα μαζικής επικοινωνίας ότι οι δυτικές αξίες συνδέονται με την οικονομική ευημερία και τις δημοκρατικές στάσεις. Για τούτο και οι αξίες αυτές είναι σημαντικές για όλες τις χώρες. Έχει όμως εμφανιστεί και κερδίζει έδαφος μια αντίθετη άποψη, η οποία αμφισβητεί την οικουμενική σπουδαιότητα των δυτικών αξιών (βλ. τη συζήτηση στο Κεφάλαιο 7 για τα κίνητρα). Υποστηρίχθηκε ότι η αναζήτηση των δυτικών αξιών δεν προάγει ένα κλίμα κοινωνικής ικανοποίησης. Οι πιο θεμελιώδεις δυτικές αξίες δεν είναι πλέον προσαρμοστικές επειδή έχουν ξεπεράσει την ιστορική τους χρησιμότητα (Clark, 1995). Ειδικότερα, υποθέσεις όπως:

- Ο εγωισμός είναι στη φύση του ανθρώπινου είδους (Freud και Marx)
- Η έλλειψη είναι βασική κατάσταση στη φύση (Δαρβίνος)
- Πρόσδος σημαίνει ανάπτυξη, πολυπλοκότητα, ανταγωνισμός και ελευθερία (Weber)

θα πρέπει να αλλάξουν σε πιο «ήπιες», μη δυτικές αντιλήψεις, οι οποίες θα βασίζονται στις αξίες της αρμονίας, της εσωτερικής σύμπνοιας και της συνεργασίας.

Οι Mohamad και Ishihara (1995) εισήγαγαν την ιδέα ενός ειδικού υποσυνόλου ασιατικών αξιών που περιλαμβάνουν τη σκληρή δουλειά, την πίστη στην εξουσία, τον σεβασμό στον παραδοσιακό (και ετεροφυλόφιλο) γάμο, τη μεγάλη έμφαση στην εκπαίδευση, καθώς και την αναβολή της παρούσας ευχαρίστησης για το μελλοντικό κέρδος. Τέτοιες αξίες έχουν επίσης αποτελέσει το θεμέλιο για την οικονομική επιτυχία εκατομμυρίων ανθρώπων που ζουν σε χώρες όπως η Ιαπωνία, η Νότια Κορέα, η Σιγκαπούρη και άλλες. Οι επικριτές πάντως διατείνονται ότι οι αξίες αυτές δεν είναι απαραίτητα ασιατικής ή δυτικής προέλευσης. Θεωρούν ότι είναι πιο

πιθανό να αποτελούν γενικές παραδοσιακές αξίες, τις οποίες συμμερίζονται εξίσου άνθρωποι από κάθε πολιτισμό (βλ. Κεφάλαιο 1).

Υπάρχει μια συνεχιζόμενη διαμάχη σχετικά με το διαφαινόμενο χάσμα ανάμεσα στις δυτικές και τις μη δυτικές αξίες και στο κατά πόσο ή όχι αυτό το χάσμα μειώνεται. Κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι το χάσμα θα διευρυνθεί. Για παράδειγμα, στα ιδιαίτερα προβεβλημένα κείμενά του ο Huntington (1993) περιέγραψε αυτή τη διαμάχη ως «σύγκρουση των πολιτισμών» και προέβλεψε ότι το χάσμα ανάμεσα σε δυτικές και μη δυτικές αξίες θα διευρυνθεί. Υποθέτοντας ότι η ανάπτυξη του ιδεολογικού και θρησκευτικού φονταμενταλισμού είναι αναπόφευκτη, υποστηρίζει ότι δισεκατομμύρια άνθρωποι πάνω στη Γη θα εξετάσουν και θα θέσουν υπό αμφισβήτηση τον ηγετικό ρόλο της Δύσης στο παγκόσμιο τοπίο και τις υλιστικές ιουδαιοχριστιανικές αξίες της. Ο ίδιος υποστηρίζει επίσης ότι, σε έναν κόσμο γενικευμένης αμφισημίας, οι άνθρωποι θα κλίνουν όλο και περισσότερο προς τη βεβαιότητα και την εύκολη αναγνωρισιμότητα που τους παρέχουν τα πολιτισμικά σύμβολα και πεποιθήσεις. Αυτό με τη σειρά του θα οξύνει τις διαφορές μεταξύ δυτικών και μη δυτικών αξιών και των χωρών που τις υιοθετούν.

Έδαφος όμως κερδίζει σήμερα και η αντίθετη άποψη. Για παράδειγμα, οι υποστηρικτές της υπόθεσης του «επίπεδου κόσμου» πιστεύουν ότι οι πάμπολλες θεμελιακές αλλαγές, όπως τα μακρινά ταξίδια, οι διεθνείς ανταλλαγές και το εμπόριο, σε συνδυασμό με τα ιστολόγια, τις διαδικτυακές εκπομπές πολυμέσων, το λογισμικό ανοιχτού κώδικα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και τα προγράμματα συνεργατικής γνώσης τύπου Wikipedia, για να αναφέρουμε μερικά, θα καταστήσουν τις απόψεις των ανθρώπων πιο ανοιχτές και πιο συμβατές (Friedman, 2007). Προς ποια κατεύθυνση κινείται ο κόσμος κατά τη γνώμη σας; Προς την υπόθεση της *σύγκρουσης των πολιτισμών* ή προς την υπόθεση του *επίπεδου κόσμου*;

Πώς αποκτούν οι άνθρωποι στάσεις και αξίες; Πώς τις χρησιμοποιούν για να κάνουν κρίσεις για τους άλλους ανθρώπους και για τον εαυτό τους; Υπάρχουν θεωρίες για τις στάσεις και τις αξίες που έχουν ελεγχθεί διαπολιτισμικά. Ας τις εξετάσουμε.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Δυτικές και ασιατικές αξίες

Σας καλούμε να εξετάσετε τον ισχυρισμό ότι οι δυτικές αξίες, συμπεριλαμβανομένων των ελευθεριών του πολίτη και των ατομικών δικαιωμάτων (το δικαίωμα έκφρασης της γνώμης, το δικαίωμα άσκησης κριτικής στην κυβέρνηση, το δικαίωμα της ανεξίθρησκίας/της ελεύθερης επιλογής θρησκείας, εάν υπάρχει, κ.λπ.) επιβλήθηκαν σε άλλες χώρες από τη Δύση. Οι σκεπτικιστές ισχυρίζονται ότι η επιδίωξη αυτών των ατομικών δικαιωμάτων ενθαρρύνει τους ανθρώπους να αψηφούν την παράδοση και να δρουν ενάντια στη γνώμη της πλειοψηφίας. Τέτοιες «εγωιστικές» πράξεις θεωρείται ότι απομακρύνουν τον άνθρωπο από την οικογένεια, την κουλτούρα και τη θρησκεία του. Οι υποστηρικτές της ιδέας των ασιατικών αξιών, για παράδειγμα, υποστηρίζουν ότι τα ατομικά δικαιώματα για οικονομική ασφάλεια, κοινωνική προστασία και διατήρηση της παράδοσης είναι τόσο σημαντικά (αν όχι σημαντικότερα) όσο οι ατομικές ελευθερίες.

Ερωτήσεις: Πιστεύετε, εσείς προσωπικά, ότι οι ασιατικές αξίες υπάρχουν ως ξεχωριστές και διακριτές από τις δυτικές αξίες; Είναι ορισμένες αξίες πιο συντονισμένες με τις δυτικές κουλτούρες παρά με τις μη δυτικές; Γιατί πιστεύετε ότι οι δυτικές αξίες δέχονται τόσο συχνά κριτική από άλλες χώρες; Συζητήστε τις «αφρικανικές» ή τις «λατινοαμερικανικές» αξίες σε σχέση με αυτά τα ζητήματα.

Επιδιώκοντας την ισορροπία: Η θεωρία της γνωστικής συνέπειας

Η θεωρία του Heider για την ισορροπία των στάσεων (Heider, 1959) δηλώνει ότι οι άνθρωποι αναζητούν τη συνέπεια στις στάσεις τους. Η ισορροπία επιτυγχάνεται εάν εσείς και ένα άλλο άτομο, που σας αρέσει, συμφωνείτε σε κάτι, ή όταν εσείς και ένα άτομο, το οποίο αντιπαθείτε, διαφωνείτε σε κάτι. Αναμένεται να υπερεκτιμούμε τα θετικά γνωρίσματα στους ανθρώπους και στις ομάδες που συμπαθούμε, ενώ υποτιμούμε τα θετικά γνωρίσματα στους ανθρώπους και στις ομάδες που δεν συμπαθούμε, ακόμα κι αν τα γεγονότα δείχνουν ότι οι αντίπαλοί μας δεν είναι

τόσο κακοί όσο πιστεύαμε προηγουμένως (Pratkanis, 1988). Η θεωρία της ισορροπίας των στάσεων εξετάζει τις πιέσεις της συνέπειας στο πλαίσιο μιας απλής διεργασίας γνωστικής αξιολόγησης που αποτελείται από τρία στοιχεία. Το πρώτο στοιχείο (Α) είναι ένα άτομο, το οποίο παράγει αξιολογήσεις. Τα άλλα δύο στοιχεία (Β, Γ) είναι αντικείμενα, ζητήματα ή άλλοι άνθρωποι που αξιολογούνται. Για παράδειγμα, μια νεαρή γυναίκα (Α) λατρεύει τη μουσική του Πορτορικανού τραγουδιστή Ricky Martin (Β), ο οποίος έκανε ένα επικριτικό σχόλιο για τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών (Γ). Η γυναίκα (Α) είναι πιθανό να συμφωνεί με τον τραγουδιστή (Β) για τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών (Γ). Εάν όμως διαφωνεί με την κριτική για τον πρόεδρο, η στάση της για τον Ricky Martin είναι πιθανό να αλλάξει από πολύ θετική σε λιγότερο θετική ή ακόμα και σε αρνητική.

Η πειραματική έρευνα του Triandis (1994) κατέδειξε ότι ενώ οι βασικές αρχές της γνωστικής ισορροπίας ήταν στην πραγματικότητα οικουμενικές σε όσες χώρες μελετήθηκαν, η γνωστική συνέπεια ποικίλλει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι στις ΗΠΑ ανησυχούν περισσότερο για τη συνέπεια των στάσεών τους από ό,τι οι άνθρωποι στην Ιαπωνία, ενώ η ικανότητα να διαχειρίζονται την ασυνέπεια θεωρείται ένδειξη ωριμότητας. Στις κομμουνιστικές χώρες του πρώην σοβιετικού μπλοκ, η ηθική συνέπεια απαιτούσε προσωπική μετριοφροσύνη, εντιμότητα, αυτοθυσία για λογαριασμό της κοινωνίας και δημόσια κριτική όσων δεν ακολουθούσαν αυτά τα πρότυπα (Gozman & Edkind, 1992· Shiraev & Bastrykin, 1988). Στις ισλαμικές κοινωνίες, το να είναι κάποιος συνεπής με τις θρησκευτικές του στάσεις απαιτεί μια πιο σύνθετη συμπεριφορική αντίδραση από ό,τι η θρησκευτική συμπεριφορά των ανθρώπων σε άλλες κοινωνίες. Για παράδειγμα, η θρησκευτική συνέπεια απαιτεί κανονικότητα στην προσευχή, αποχή από το αλκοόλ, πληρωμή των ισλαμικών φόρων και υιοθέτηση των διακηρύξεων των θρησκευτικών ηγετών (Moghaddam, 1998). Αυτή η διακύμανση στη γνωστική συνέπεια μεταξύ των πολιτισμών είναι πιθανώς θετικά σχετιζόμενη με το επίπεδο αποφυγής της αβεβαιότητας κάθε πολιτισμού (βλ. Κεφάλαιο 1). Απαιτούνται ωστόσο νέες διαπολιτισμικές έρευνες σε αυτή τη θεματική περιοχή (Baker & Carson, 2012).

Αποφεύγοντας την ασυνέπεια: Γνωστική ασυμφωνία

Οι άνθρωποι βιώνουν ψυχική ένταση όταν αντιλαμβάνονται ασυμβατότητα (ασυμφωνία) ανάμεσα σε (1) στάσεις και συμπεριφορά, (2) δύο ή περισσότερες αποφάσεις, ή (3) δύο ή περισσότερες στάσεις. Αυτή η ένταση είναι γνωστή με τον όρο **γνωστική ασυμφωνία** (Festinger, 1957). Κάθε φορά που πρέπει να αποφασίσουμε ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες εναλλακτικές, η τελική επιλογή θα είναι ασυνεπής –έως έναν βαθμό– με κάποιες από τις πεποιθήσεις μας ή με προηγούμενες αποφάσεις μας. Αυτή η ασυνέπεια δημιουργεί ασυμφωνία, που βιώνεται ως μια δυσάρεστη συναισθηματική κατάσταση. Το αποτέλεσμα είναι ότι νιώθουμε υποχρεωμένοι να μειώσουμε την ασυμφωνία και να αποφύγουμε την άσκοπη δυσφορία. Υπάρχουν τρεις τεχνικές για τη μείωση της ασυμφωνίας: (1) βελτιώνουμε την αξιολόγησή μας για την εναλλακτική που επιλέξαμε («Αυτό είναι το καλύτερο φόρεμα που αγόρασα ποτέ»)· (2) μειώνουμε την αξιολόγησή μας για την εναλλακτική που δεν επιλέξαμε («Το φόρεμα που δεν αγόρασα ήταν υπερτιμημένο»)· και (3) δεν σκεφτόμαστε, ούτε συζητάμε για την απόφαση που πήραμε («Αγόρασα το φόρεμα, πάει και τελείωσε»).

Γιατί οι άνθρωποι σε διαφορετικούς πολιτισμούς προσπαθούν να μειώσουν την ασυμφωνία με παρόμοιους τρόπους (Camilleri & Malewska-Reyge, 1997); Ένας λόγος μπορεί να είναι η ελκυστική αξία μιας αρμονικής, σταθερής και με νόημα άποψης του κόσμου. Για να αποφύγουν την απογοήτευση ή τη δυσφορία, οι άνθρωποι συχνά περιορίζουν ή διακόπτουν μια σχέση με κάποιον που δεν συμπαθούν. Οι άνθρωποι επίσης αποφεύγουν ή αγνοούν συνειδητά κάποια γεγονότα που είναι ασυνεπή με τις πεποιθήσεις τους. Μελέτες δείχνουν ότι οι διαφορετικές πολιτισμικές αξίες πυροδοτούν διαφορετικές εκφράσεις γνωστικής ασυμφωνίας (Boucher et al., 2009). Οι άνθρωποι σε κατ' εξοχήν ατομικιστικούς πολιτισμούς στις δυτικές χώρες τείνουν να βιώνουν ασυμφωνία όταν η συμπεριφορά τους παραβιάζει είτε ένα προσωπικό είτε ένα κοινωνικό πρότυπο. Από την άλλη μεριά, οι άνθρωποι σε κατ' εξοχήν συλλογικούς πολιτισμούς ανησυχούν πολύ περισσότερο για την παραβίαση των κοινωνικών προτύπων, φοβούμενοι μήπως διαταράξουν την κοινωνική αρμονία και έτσι απορριφθούν από τους άλλους (Cooper, 2007).

Ψυχολογικός δογματισμός

“Οι άνθρωποι με αρχές είναι σίγουρα τολμηροί, αλλά οι τολμηροί δεν είναι πάντα άνθρωποι με αρχές.”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

Πριν από όχι πολύ καιρό, ο βασιλιάς και απόλυτος μονάρχης της Σουαζιλάνδης στην Αφρική ισχυρίστηκε ότι οι γυναίκες που φορούν σπορ παντελόνια και τζιν ευθύνονται για τα προβλήματα του κόσμου. Καταδίκασε τα ανθρώπινα δικαιώματα ως ασέβεια προς τον Θεό. Αναφέρθηκε στη Βίβλο, που υποσχόταν τιμωρία για τις γυναίκες που φορούσαν παντελόνια. Υποστήριξε επίσης ότι ο Θεός δημιούργησε τους ανθρώπους άνισους, γι' αυτό και δεν πρέπει να προσπαθούν να αλλάξουν ό,τι αποτελεί Θεία Δημιουργία.

Στους ανθρώπους δεν αρέσει γενικά να τους αποκαλούν «δογματικούς». **Δογματισμός** αποκαλείται η τάση να είναι κανείς εξαιρετικά επιλεκτικός, άκαμπτος και μη ευέλικτος στις απόψεις και στην επακόλουθη συμπεριφορά του. Αυτή η ισχυρή σύμπνοια στάσεων και πεποιθήσεων οργανώνεται συνήθως γύρω από μια κεντρική ιδέα. Η συγκεκριμένη ιδέα έχει απόλυτη εξουσία επί του ατόμου και συνήθως οδηγεί σε αδιαλλαξία απέναντι στους άλλους ανθρώπους ή σε διάφορα ζητήματα (Rokeach, 1973). Το δογματικό άτομο έχει πολύ περιορισμένο τρόπο σκέψης και δράσης, είναι άκαμπτο ως προς τις απόψεις των άλλων και αποδέχεται άκριτα τους ανθρώπους που αντιπροσωπεύουν την κεντρική δογματική ιδέα. Τυπικά, τα δογματικά άτομα απορρίπτουν όσους διαφωνούν μαζί τους και δυσκολεύονται να αφομοιώσουν νέες πληροφορίες. Δογματισμός και δημοκρατικές αξίες συσχετίζονται αρνητικά (Schwartz, 2000).

Τι κάνει κάποιες ομάδες ανθρώπων να είναι πιο δογματικές από άλλες; Ο Ofer Feldman (1996, 2007), ένας ερευνητής γεννημένος στο Ισραήλ που ζει και εργάζεται στην Ιαπωνία, πρότεινε μια ενδιαφέρουσα εξήγηση. Στην πασίγνωστη μελέτη του συνέκρινε τον δογματισμό των πολιτικών από τις ΗΠΑ, την Ιταλία και την Ιαπωνία. Βρήκε ότι οι Ιάπωνες δημόσιοι αξιωματούχοι ήταν λιγότερο δογματικοί από τους Ιταλούς πολιτικούς, αλλά περισσότερο δογματικοί από τους Αμερικανούς ομολόγους τους. Τα ευρήματα εξηγήθηκαν με βάση τις διαφορές των πολιτικών συστημάτων

των υπό μελέτη χωρών. Στην Ιταλία, κατά τον χρόνο της έρευνας, υπήρχαν οκτώ μεγάλες εθνικές πολιτικές παρατάξεις και καθεμιά από αυτές προωθούσε διαφορετικό πολιτικό δόγμα και φιλοσοφία ζωής. Οι ενδο-ομαδικές ιδεολογικές πιέσεις στο εσωτερικό κάθε πολιτικής παράταξης ήταν υψηλές. Στις ΗΠΑ, οι δύο μεγάλες πολιτικές παρατάξεις είχαν χαλαρή οργανωτική δομή και ήταν ιδιαίτερα αποκεντρωμένες. Η ενδο-ομαδική ιδεολογική πίεση δεν αναμενόταν να είναι υψηλή. Ο συγγραφέας υποστήριξε ότι το ιαπωνικό πολιτικό σύστημα συγκέντρωνε χαρακτηριστικά τόσο από το ιταλικό όσο και από το αμερικανικό πολιτικό σύστημα: υψηλή ιδεολογική αλληλεγγύη και σχετική ανεξαρτησία από το κεντρικό κόμμα. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα δεδομένα για το αμερικανικό δείγμα συλλέχθηκαν σε τοπικό επίπεδο: στη μελέτη συμμετείχαν μόνο μέλη των πολιτειακών νομοθετικών σωμάτων. Η τοπική πολιτική είναι παραδοσιακά διαφορετική από την πολιτική σε εθνικό επίπεδο και αναμένεται να είναι κάπως πιο «πραγματιστική».

Κοινωνική απόδοση

Ένας φοιτητής πήγε στην καθηγήτριά του και ρώτησε κάτι για ένα θέμα που συζητήθηκε μέσα στο αμφιθέατρο δέκα λεπτά πριν το τέλος του μαθήματος. Μετά από μερικές ακόμα ερωτήσεις, πήρε τελικά το θάρρος να κάνει μια προσωπική παρατήρηση: «Συγγνώμη, αντιλαμβάνομαι ότι είστε διαζευγμένη. Σωστά;» Η καθηγήτρια απάντησε: «Όχι, είμαι παντρεμένη. Έχω σύζυγο. Τι σε έκανε να πιστέψεις ότι είμαι χωρισμένη;» «Ε, είδα ένα χρυσό δαχτυλίδι στο δεξί σας χέρι –όχι στο αριστερό– και υπέθεσα ότι είστε διαζευγμένη», απάντησε ο φοιτητής. Η καθηγήτρια χαμογέλασε. «Στη χώρα που έχω γεννηθεί, είναι θρησκευτική και πολιτισμική παράδοση οι άνθρωποι να φορούν τη βέρα στο δεξί τους χέρι». Ποιο είναι το μάθημα εδώ; Κάνουμε συχνά υποθέσεις παρατηρώντας τους άλλους εξαιτίας της **κοινωνικής απόδοσης**, δηλαδή μιας διεργασίας μέσω της οποίας επιχειρούμε να εντοπίσουμε και να εξηγήσουμε τα αίτια που υπάρχουν πίσω από τη συμπεριφορά τόσο των άλλων όσο και τη δική μας.

Υπάρχουν κοινές διαπολιτισμικές τάσεις στην κοινωνική απόδοση αιτίων; Στις διάφορες χώρες, αξιολογούμε με πιο θετικό τρόπο ανθρώπους και αντικείμενα που συμπαθούμε, ενώ εξετάζουμε πιο αρνητικά τους

αντιπάλους μας, έστω κι αν τα γεγονότα υποδεικνύουν ότι δεν είναι τόσο κακοί όσο νομίζουμε (Pratkanis, 1988). Οι ομάδες στις οποίες ανήκουμε γίνονται αντιληπτές ως περισσότερο ετερογενείς (δηλαδή απαρτίζονται από ανομοιογενή στοιχεία) από ό,τι οι ομάδες στις οποίες δεν ανήκουμε (Gudykunst & Bond, 1997). Στους διάφορους πολιτισμούς, οι άνθρωποι έχουν την τάση να χαρακτηρίζουν πρόσωπα τα οποία έχουν έστω και μία ανεπαίσθητη ουλή ως λιγότερο κοινωνικά, λιγότερο ελκυστικά και λιγότερο τίμια από τα ίδια πρόσωπα χωρίς ουλή (Bull & David, 1986). Σε μια άλλη έρευνα, Κορεάτες και Αμερικανοί είδαν ενήλικες με παιδικά χαρακτηριστικά προσώπου και ερμήνευσαν τη συμπεριφορά τους με παρόμοιο τρόπο (McArthur & Berry, 1987).

Η έρευνα στα επιστημονικά πεδία της Επικοινωνίας, της Ψυχολογίας και της Κοινωνικής Ψυχολογίας υποστηρίζει ότι οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν την τάση να κάνουν βιαστικές εκτιμήσεις για τους άλλους ανάλογα με το αν μιλούν με προφορά ή όχι (Giles, 1970· Kim, 1986). Επιπλέον, έχει φανεί ότι η ταχύτητα επιτονισμού στον προφορικό λόγο επηρεάζει τις αξιολογήσεις των ακροατών για την ικανότητα των άλλων ανθρώπων, την κοινωνική τους θέση, την κοινωνική τους ελκυστικότητα, καθώς και τις αξιολογήσεις τους για χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως η δεκτικότητα, η τιμιότητα και η διεκδικητικότητα (Ryan & Sebastian, 1980). Μελέτες στις ΗΠΑ δείχνουν επίσης ότι οι εκφωνητές με την επικρατούσα προφορά (άτομα που μιλούν με τη λεγόμενη «τηλεοπτική προφορά», ένα παράγωγο προφοράς που χρησιμοποιούν οι παρουσιαστές των ειδήσεων) βαθμολογούνται υψηλότερα όσον αφορά τη νοημοσύνη, την οικονομική ευημερία, την εκπαίδευση και την επιτυχία τους, όταν συγκρίνονται με άλλους ανθρώπους (Lipri-Green, 1997). Αυτές οι αξιολογήσεις της ομιλίας λοιπόν θα μπορούσαν να κατευθύνουν τη συμπεριφορά των ακροατών απέναντι στον ομιλητή: έχει βρεθεί ότι οι επιτονισμοί του προφορικού λόγου ενεργοποιούν θετικά ή αρνητικά στερεότυπα, προκαλούν συγκεκριμένες αντιδράσεις, μπορεί ακόμα και να υποκινούν συμπεριφορά διακρίσεων (Abrams & Hogg, 1987).

Η έρευνα στην κοινωνική απόδοση παρέχει κάποιες ενδείξεις ότι οι άνθρωποι στις διάφορες χώρες, παρά τις πολλές ομοιότητές τους, εκφράζουν διαφορετικές αποδόσεις. Ας δούμε, για παράδειγμα, μια μελέτη στην οποία ζητήθηκε από Αμερικανούς και Ιάπωνες συμμετέχοντες να κοιτάζουν χαμογελαστά και μη χαμογελαστά πρόσωπα λευκών και Ιαπώ-

νων και να βαθμολογήσουν πόσο ελκυστικά, έξυπνα και κοινωνικά ήταν. Οι Αμερικανοί βαθμολόγησαν τα χαμογελαστά πρόσωπα υψηλότερα και στις τρεις διαστάσεις. Οι Ιάπωνες βαθμολόγησαν τα χαμογελαστά πρόσωπα μόνο ως πιο κοινωνικά, ενώ βαθμολόγησαν τα ουδέτερα πρόσωπα ως πιο έξυπνα (Matsumoto, 1994).

“Δεν υπάρχει καμία ιδέα, κανένα γεγονός που να μην μπορεί να εκχυδαϊστεί και να παρουσιαστεί υπό το φως της γελοιότητας.”

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι (1821-1881) - Ρώσος μυθιστοριογράφος

“Η ηθική είναι απλώς η στάση που υιοθετούμε απέναντι σε ανθρώπους που αντιπαθούμε προσωπικά.”

Oscar Wilde (1854-1900) - Ιρλανδικής καταγωγής Άγγλος ποιητής

Κοινωνικές αποδόσεις της επιτυχίας και της αποτυχίας

Έχει βρεθεί σε διάφορους πολιτισμούς ότι όταν οι άνθρωποι προσπαθούν να εξηγήσουν γιατί ένα άτομο επιτυγχάνει ή αποτυγχάνει, επικαλούνται μία τουλάχιστον από τρεις συνηθισμένες εξηγήσεις (Fletcher & Ward, 1988):

- Ατομική ικανότητα («Έχω δεξιότητες» ή «Δεν έχω δεξιότητες»).
- Ατομική προσπάθεια («Προσπάθησα σκληρά» ή «Δεν προσπάθησα αρκετά»).
- Δυσκολία έργου («Δεν ήταν και τόσο δύσκολο» ή «Ήταν πολύ δύσκολο»).

Αν ένα άτομο τείνει να πάρει τα εύσημα για την προσωπική του επιτυχία και αποφεύγει την ευθύνη για την αποτυχία, λέμε ότι το άτομο αυτό παρουσιάζει **εγωκεντρική μεροληψία**. Φανταστείτε ότι παρακολουθείτε μαθήματα γαλλικών, αλλά αποφασίζετε να τα παρατήσετε. Αν πείτε ότι δεν καταφέρατε να μάθετε γαλλικά λόγω έλλειψης χρόνου (δύσκολο έργο), εκφράζετε μια αυτοεξυπηρετική μεροληψία. Έχουν γίνει προσπάθειες να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι σε διαφορετικές

χώρες χρησιμοποιούν αυτές τις μεροληψίες στα σχόλια που κάνουν για τον εαυτό τους. Για παράδειγμα, η εγωκεντρική μεροληψία διαπιστώθηκε σε δείγματα από τις ΗΠΑ, την (πρώην) Γιουγκοσλαβία, την Ινδία και τη Νότια Αφρική. Ωστόσο αυτή η μεροληψία στους Ιάπωνες ήταν ασήμαντη. Αντίθετα, οι ερευνητές εντόπισαν **μεροληψία της μετριοφροσύνης**, μια τάση του ατόμου να εξηγεί την προσωπική του επιτυχία ως αποτέλεσμα εξωτερικών παραγόντων, όπως η τύχη ή η βοήθεια από τρίτους, και την αποτυχία του ως αποτέλεσμα των λαθών ή των αδυναμιών του (Chandler et al., 1981).

Διάφορες μελέτες υποστήριξαν την ύπαρξη μεροληψίας της μετριοφροσύνης στους πολιτισμούς της Ασίας και της Νοτιοανατολικής Ασίας. Για παράδειγμα, οι Ιάπωνες αποδίδουν στον εαυτό τους την αποτυχία πολύ συχνότερα και την επιτυχία λιγότερο συχνά από ό,τι οι Αμερικανοί. Επιπλέον, οι Ιάπωνες εμφάνισαν *ομαδοεξυπηρετική μεροληψία*, μια τάση να εξηγείται η επιτυχία των άλλων ανθρώπων από εσωτερικούς παράγοντες και η αποτυχία τους από εξωτερικούς παράγοντες (Kashima & Triandis, 1986· Yamaguchi, 1988). Η ομαδοεξυπηρετική μεροληψία είναι ιδιαίτερα ισχυρή όταν τα άτομα εκφράζουν τις απόψεις τους μπροστά στα μέλη της εσωμαδάς τους (Bond, 1985). Σε γενικές γραμμές, υπάρχουν ενδείξεις για διαπολιτισμικές διαφορές στην εκδήλωση εγωκεντρικής μεροληψίας, ιδιαίτερα σε συλλογικούς έναντι ατομικιστικών πολιτισμών (Campbell et al., 2000).

Αίσθηση του καθήκοντος και αντίληψη της δικαιοσύνης σε πολιτισμούς ατομικισμού και συλλογικότητας

“Ο άνθρωπος είναι έτσι φτιαγμένος ώστε, αν του λένε συχνά πως είναι ανόητος, το πιστεύει.”

Blaise Pascal (1623-1662) - Γάλλος επιστήμονας και φιλόσοφος

“Να γνωρίζεις τι είναι σωστό και να μην το πράττεις είναι η χειρότερη δειλία.”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) - Κινέζος φιλόσοφος

“Μπορεί να διακηρύσσετε, αγαπητοί κύριοι, την άριστη φιλοσοφία σας, αλλά πριν μας ταΐσετε, το ορθό και το λάθος μπορούν να περιμένουν!”

Bertolt Brecht (1898-1956) - Γερμανός θεατρικός συγγραφέας

Οι άνθρωποι λένε «μη σκοτώνεις, μην κλέβεις και μη λες ψέματα». Παρότι τέτοιες ηθικές επιταγές μπορεί να είναι οικουμενικές, η ερμηνεία τους επηρεάζεται από τον πολιτισμό. Υπάρχουν δύο βασικές απόψεις για την ηθικότητα. Η πρώτη άποψη, που βασίζεται στην έννοια της δικαιοσύνης, δίνει έμφαση στην αυτονομία των ατόμων και στα ατομικά τους δικαιώματα. Υποστηρίζει ότι η αυτονομία και τα ατομικά δικαιώματα πρέπει να είναι αμερόληπτα και να ισχύουν για κάθε άνθρωπο. Αυτή η άποψη υποστηρίζεται κυρίως στους ατομικιστικούς πολιτισμούς. Η δεύτερη άποψη, που βασίζεται στην έννοια του καθήκοντος, εδράζει στην πεποίθηση ότι η υποχρέωση αποτελεί τη βάση της ηθικότητας. Αυτή η άποψη είναι κοινή στους συλλογικούς πολιτισμούς. Για παράδειγμα, όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά άλλων ανθρώπων σε πειραματικές συνθήκες, οι Αμερικανοί προέκριναν την ατομική επιλογή, ενώ οι Ινδοί έτειναν να αναφέρονται σε κανονισμούς και υποχρεωτικές νόρμες (Miller, 1994). Μια μελέτη για τις στάσεις των Αράβων δασκάλων βρήκε ότι το αίσθημα της προσωπικής υποχρέωσης προς την ομάδα ήταν ο κυρίαρχος παράγοντας στο εργασιακό ήθος των εκπαιδευτικών (Abu-Saad, 1998).

Υπάρχουν πολιτισμικές τάσεις στις απόψεις σχετικά με τη δίκαιη κατανομή των πόρων; Στους ανθρώπους αρέσουν οι ιστορίες επιτυχίας που αφορούν άτομα τα οποία στην αρχή δεν είχαν τίποτα, αλλά στη συνέχεια τα κατάφεραν χάρη στις προσπάθειές τους. Οι μύθοι και τα παραμύθια από όλες τις ηπείρους ακολουθούν ένα σταθερό σχήμα: οι «καλοί» χαρακτήρες καταφέρνουν να επιτύχουν μέσω της προσπάθειας, ενώ οι «κακοί» χαρακτήρες πλουτίζουν βλάπτοντας τους άλλους ή παραμένοντας αδρανείς. Εμπειρικές μελέτες υποστηρίζουν αυτές τις υποθέσεις. Οι άνθρωποι στις ΗΠΑ και την Αυστραλία θεώρησαν τις ιστορίες με φτωχά άτομα που πλούτισαν ως πιο επαρκείς και πιο αρεστές από τις ιστορίες με άτομα που αρχικά είχαν πλούτη και στη συνέχεια τα έχασαν (Mandisodza et al., 2006). Οι πολιτικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι υπάρχουν τουλάχιστον

χιστον δύο κύριες απόψεις για τη δικαιοσύνη. Η πρώτη πηγάζει από τη σκοπιά της αξιοκρατίας και υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι πρέπει να έχουν πρόσβαση σε πόρους ανάλογα με τις δεξιότητες και τα επιτεύγματά τους. Ένα άτομο που συμβάλλει στην κοινωνία δικαιούται να έχει μεγαλύτερο μερίδιο κοινωνικών παροχών από εκείνους που συμβάλλουν λιγότερο – για οποιονδήποτε λόγο κι αν συμβαίνει αυτό. Η δεύτερη άποψη προέρχεται από τη σκοπιά της ανάγκης και υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι πρέπει να λαμβάνουν ίσα μερίδια παροχών ανεξάρτητα από τη δική τους «αξία» στην κοινωνία (Sears, 1996). Τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι και οι ασθενείς μπορεί να έχουν περιορισμένη συμβολή στην κοινωνία· αξίζουν όμως την ίδια μεταχείριση με όλους τους άλλους.

Όπως ίσως θα αναμένετε, υπάρχουν εθνικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τη δίκαιη κατανομή των πόρων. Για παράδειγμα, οι φοιτητές στις ΗΠΑ είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στην αξία των προσόντων από ό,τι οι φοιτητές στη Γερμανία, οι οποίοι προσανατολίζονται περισσότερο προς την ανάγκη (Bernman & Murphy-Bernman, 1996). Τα αποτελέσματα εθνικών ερευνών δείχνουν ότι, συγκριτικά με τους Αμερικανούς φοιτητές, διπλάσιοι σε αριθμό νεαροί Γερμανοί επικροτούν δηλώσεις όπως: (α) «Η κυβέρνηση οφείλει να εξασφαλίζει σε όλους το βασικό βιοτικό επίπεδο»· (β) «Η κυβέρνηση πρέπει να θέτει ανώτατο όριο στο εισόδημα που μπορεί να κερδίζει κάποιος». Οι επικρατούσες στάσεις στους Αμερικανούς φοιτητές ήταν ότι οι ίδιοι οι άνθρωποι έχουν την ευθύνη για την υλική τους επιτυχία (Cockerham et al., 1988). Ακόμα και σε χώρες που μπορούν να θεωρηθούν παρόμοιες σε ό,τι αφορά τις δημοκρατικές αρχές διακυβέρνησης, την εκπαίδευση και την κοινωνική παράδοση, μπορεί να υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές στο πώς οι άνθρωποι βλέπουν τη δικαιοσύνη και τι θεωρούν «δίκαιη» κατανομή πόρων.

Οι διαφορές ανάμεσα στις ΗΠΑ και στη Γερμανία βασίζονται εν μέρει στις διαφορετικές κοινωνικές παραδόσεις των δύο χωρών. Είναι αλήθεια ότι πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας υπάρχουν και στα δύο κράτη. Στη Γερμανία όμως η κυβέρνηση συμμετέχει στα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι η κυβέρνηση των ΗΠΑ. Το πλαίσιο των συνθηκών όπου διεξήχθησαν οι έρευνες θα μπορούσε επίσης να έχει επηρεάσει τα αποτελέσματα. Οι συγκεκριμένες μελέτες πραγματοποιήθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 με αρχές της δεκαετίας του 1990,

όταν οι επικρατούσες στάσεις στους Γερμανούς ήταν επηρεασμένες από την αναγκαιότητα της ενοποίησης των δύο γερμανικών κρατών. Μερικά χρόνια αργότερα, σύμφωνα με έρευνες της κοινής γνώμης, πολλοί Γερμανοί έγιναν σκεπτικιστές σε σχέση με την κοινωνική πρόνοια και την ποσότητα βοήθειας που δινόταν στους αναξιοπαθούντες (Shapiro et al., 2000).

Στερεότυπα και η δύναμη της γενίκευσης

Συχνά δεν έχουμε τον απαραίτητο χρόνο ή τους ψυχικούς πόρους να αναλύουμε κάθε γεγονός ως νέο και μοναδικό. Κατηγοριοποιούμε σχεδόν καθετί που βλέπουμε, ακούμε και ασχολούμαστε. Τα **στερεότυπα** είναι κατηγορικές υποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες όλα τα μέλη μιας δεδομένης ομάδας διαθέτουν ένα συγκεκριμένο γνώρισμα. Τα στερεότυπα μπορούν να είναι θετικά ή αρνητικά, απλά ή διαφοροποιημένα, και να διατηρούνται με ή χωρίς έντονη βεβαιότητα (Smith & Bond, 1993). Αυτές οι ιδιότητες μπορεί επίσης να ποικίλλουν ως προς τον βαθμό τους. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη βρέθηκε ότι οι Αυστραλοί αγγλικής καταγωγής διατηρούν πολύ θετικά στερεότυπα για τους εαυτούς τους και πολύ αρνητικά στερεότυπα για τους Αβορίγινες (γηγενείς) Αυστραλούς. Οι τελευταίοι διατηρούν κατά κάποιον τρόπο θετικά στερεότυπα για τους Αυστραλούς αγγλικής καταγωγής και μόνο μέτρια θετικά στερεότυπα για τους εαυτούς τους (Marjoribanks & Jordan, 1986).

Η διεργασία της κοινωνικής αντίληψης συχνά μας κάνει να απλοποιούμε την εισερχόμενη πληροφορία και να την κατηγοριοποιούμε σε ομάδες. Για παράδειγμα, οι Ισραηλινοί Άραβες έβλεπαν τους Εβραίους ως πιο προηγμένους διανοητικά. Οι ίδιοι ωστόσο αντιμετώπιζαν τον εαυτό τους ως πολύ ανώτερο κοινωνικά – αναφερόμενοι στις φιλίες τους, στην αγάπη, στις οικογενειακές παραδόσεις και γενικότερα στη συλλογικότητα (Bizman & Amir, 1982). Οι στερεοτυπικές πεποιθήσεις του τύπου «Οι περισσότεροι παράνομοι μετανάστες είναι εγκληματίες» ή «Οι διαφυλετικοί γάμοι είναι λιγότερο σταθεροί από τους γάμους μεταξύ ατόμων της ίδιας φυλετικής καταγωγής» ή «Όλοι οι Εβραίοι είναι πλούσιοι» μπορεί να λέγονται στις καθημερινές μας κρίσεις παρά το γεγονός ότι πολλές φορές τέτοια στερεότυπα είναι εσφαλμένα. Υπάρχουν κάποιοι μη κατα-

γεγραμμένοι αλλοδαποί, οι οποίοι προβαίνουν σε εγκληματικές πράξεις, αλλά αυτοί αντιπροσωπεύουν μια μικρή μόνο μερίδα όλων των μη καταγεγραμμένων αλλοδαπών. Οι διαφυλετικοί γάμοι μπορεί να είναι το ίδιο σταθεροί όσοι και εκείνοι μεταξύ ατόμων της ίδιας φυλετικής καταγωγής. Τέλος, υπάρχουν τόσο πλούσιοι όσο και φτωχοί Εβραίοι.

▲ Άσκηση 10.1. Το όνομά σας και ο πολιτισμός σας

Το ακόλουθο κείμενο είναι μια περιγραφή στιγμιότυπων διαπροσωπικής επικοινωνίας μεταξύ «τυπικών» Αμερικανών, Ιαπώνων και Αράβων, προσαρμοσμένο από ένα βιβλίο που έχει γίνει μπεστ σέλερ (Fast, 1970, σελ. 28-34).

Υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο ένας Αμερικανός, ένας Ιάπωνας και ένας Άραβας χειρίζονται τον «ζωτικό χώρο» τους. Στην Ιαπωνία ο συνωστισμός είναι σημάδι θερμής και ευχάριστης οικειότητας. Όπως οι Ιάπωνες, έτσι και οι Άραβες τείνουν να σφιχταγκαλιάζονται. Αλλά ενώ δημοσίως συνωστίζονται όλοι μαζί, στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού τους οι Άραβες έχουν υπερβολική άπλα: τα σπίτια τους είναι γενικώς μεγάλα και άδεια, με τους ανθρώπους να συγκεντρώνονται όλοι μαζί σε μια μικρή περιοχή του σπιτιού. Στους Άραβες δεν αρέσει να μένουν μόνοι, οπότε τα διαχωριστικά ανάμεσα στα δωμάτια συνήθως αποφεύγονται. Στους Άραβες αρέσει να αγγίζουν και να νιώθουν τον/τη σύντροφό τους. Οι Ιάπωνες αποφεύγουν το άγγιγμα και προτιμούν να διατηρούν τα σωματικά όρια. Οι Αμερικανοί επίσης τείνουν να έχουν όρια στον δημόσιο χώρο. Μην παραβιάζετε τον ζωτικό χώρο ενός άλλου ατόμου. Οι Άραβες δεν διαθέτουν την έννοια της ιδιωτικότητας στον δημόσιο χώρο. Οι Αμερικανοί πολύ σπάνια σπρώχνουν, στριμώχνουν ή τσιμπούν τους άλλους ανθρώπους δημόσια. Όταν δύο Άραβες μιλούν μεταξύ τους, κοιτάζουν ο ένας τον άλλο κατευθείαν στα μάτια πολύ έντονα. Η ίδια ένταση σπάνια εκδηλώνεται στην αμερικανική κουλτούρα.

Ερωτήσεις: Νομίζετε ότι όλες αυτές οι δηλώσεις είναι εσφαλμένες; Τι σας φαίνεται ανακριβές σε αυτές; Ή μήπως μπορείτε να υποστηρίξετε εσείς ότι αυτές οι κρίσεις είναι με κάποιον τρόπο ακριβείς; Πού πιστεύετε ότι θα έπρεπε να είναι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο να είμαστε ακριβοδίκαιοι και στο να είμαστε στερεοτυπικοί;

Τα μέλη μιας εθνοτικής ομάδας μπορεί να διατηρούν για την ομάδα τους στερεότυπα παρόμοια με εκείνα που πιστεύουν οι άλλοι γι' αυτούς. Για παράδειγμα, οι Walkey και Chung (1996) διερεύνησαν τις στάσεις απέναντι στους Κινέζους μετανάστες στη Νέα Ζηλανδία. Περισσότεροι από 300 μαθητές με κινεζικό καθώς και με ευρωπαϊκό υπόβαθρο έδειξαν ότι τα στερεότυπα που διατηρούν οι δύο ομάδες ήταν παρόμοια. Και οι δύο ομάδες ανέφεραν το εργασιακό ήθος των Κινέζων, ιδίως τις μεγάλες προσπάθειες που καταβάλλουν. Και οι δύο ομάδες θεώρησαν τους Ευρωπαίους λιγότερο θετικούς ως προς το εργασιακό ήθος και περισσότερο ατομικά (παρά κοινωνικά) ελεγχόμενους σε σύγκριση με τους Κινέζους μετανάστες.

Όταν αξιολογούμε τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα σε φαινόμενα, υποπίπτουμε σε τουλάχιστον δύο ειδών σφάλματα. Πρώτον, αφήνουμε τις πραγματικές διαφορές να επισκιάζονται από τις ομοιότητες. Δεύτερον, επιτρέπουμε στις πραγματικές ομοιότητες να επισκιάζονται από τις διαφορές. Στερεοτυπική συμπεριφορά είναι, επί της ουσίας, το να επιτρέπουμε στις ομοιότητες ανάμεσα στα φαινόμενα να επισκιάζουν τις διαφορές τους. Οι άνθρωποι που εκφράζουν στερεοτυπίες για άλλους ανθρώπους είναι επιρρεπείς στο να υπερεκτιμούν κατά συνήθεια, συστηματικά και αυτοματοποιημένα τις ομοιότητες της εσωομάδας, ενώ ελαχιστοποιούν (ή ακόμα και αγνοούν) την ποικιλομορφία της εσωομάδας (Fiske & Taylor, 1984). Με άλλα λόγια, το άτομο αντιλαμβάνεται τα μέλη της ομάδας ως περισσότερο όμοια μεταξύ τους από ό,τι πραγματικά είναι, και την ίδια στιγμή δεν αναγνωρίζει τους πολλούς τρόπους με τους οποίους τα μέλη αυτά είναι διαφορετικά το ένα από το άλλο.

Επιπλέον, οι ομάδες που συμπαθούμε και οι ομάδες που δεν συμπαθούμε φαίνονται πολύ πιο διαφορετικές από όσο πραγματικά είναι (Keen, 1986). Όπως μπορείτε να δείτε, στην ακραία της μορφή, αυτή η διεργασία αποτελεί το θεμελιώδες συστατικό της προκατάληψης, του φανατισμού, του σοβινισμού, του ρατσισμού, του σεξισμού κ.λπ., με την έννοια ότι όλα τα μέλη μιας συγκεκριμένης εξωομάδας φαίνονται ίδια, ενώ η ατομικότητά τους παραμένει αθέατη.

Σκεφτείτε την περίπτωση της διαπολιτισμικής συμβουλευτικής. Κάποιοι θεραπευτές δεν καταφέρνουν να σεβαστούν ή ακόμα και να αναγνωρίσουν τη μοναδικότητα που είναι εγγενής σε κάθε μεμονωμένο πελάτη τους. Δυστυχώς, αυτοί οι θεραπευτές μπορεί να αντιλαμβάνονται

τον πελάτη από μια κοινωνικοπολιτισμική ομάδα ως κατά βάση ίδιο με κάθε άλλον πελάτη από την ίδια ομάδα. Με αυτό τον τρόπο οι πελάτες δεν αντιμετωπίζονται ως διακριτά άτομα, με ξεχωριστές και μοναδικές εμπειρίες ζωής, αντιλήψεις, αξίες, πεποιθήσεις, φόβους και φιλοδοξίες. Αντί γι' αυτό, φιλτράρονται αυθόρμητα μέσα από τους προσωπικούς κοινωνικοπολιτισμικούς στερεοτυπικούς φακούς του θεραπευτή, από τους οποίους αναδύονται ως απλώς –και αποκλειστικά– «Κινέζοι» ή «μαύροι» ή «ομοφυλόφιλοι» ή «προνομιούχοι» και πάει λέγοντας. Σε αυτό το καθόλου θεραπευτικό περιβάλλον, ανεξάρτητα από τις ξεχωριστές καταστάσεις, τα προβλήματα ή τις ανάγκες κάθε μεμονωμένου πελάτη, οι θεραπευτές αυτοί ενδέχεται να προσφέρουν ουσιαστικά την ίδια τυποποιημένη διάγνωση και θεραπεία.

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Για έναν ψυχολόγο είναι αποφασιστικής σημασίας να κατανοήσει ότι οι αρνητικές στερεοτυπικές μορφές μπορεί να αναδύονται σε λανθάνουσα μορφή που συχνά είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε (Sue et al., 2007). Για παράδειγμα, μπορεί να εμφανίζονται με τη μορφή της αποκαλούμενης *μικροεπιθετικότητας*, η οποία εκφράζεται στις καθημερινές συζητήσεις, στα σχόλια, στα ανέκδοτα και στις χειρονομίες. Μπορεί κάποιος να πει χαριτολογώντας σε έναν Αμερικανό φοιτητή βιετναμέζικης καταγωγής: «Λοιπόν, βρήκες δουλειά για το καλοκαίρι; Θα δουλέψεις μήπως στο “νυχάδικο” των γονιών σου;» Οι άνθρωποι που αναπαράγουν τέτοια στερεοτυπικά ανέκδοτα ισχυρίζονται συνήθως ότι τα λόγια και οι πράξεις τους είναι αθώες, άνευ σημασίας (Franklin, 2004) και χωρίς την πρόθεση προσβολής (Solórzano et al., 2000). Δυστυχώς όμως τα λόγια αυτά μπορεί να φαίνονται ιδιαίτερα προσβλητικά στους άλλους. Για παράδειγμα, θέλοντας να επαινέσει έναν φοιτητή από μια αφρικανική χώρα, μπορεί κανείς να πει «Μιλάς πολύ καλά αγγλικά», αγνοώντας το γεγονός ότι τα αγγλικά μπορεί να είναι η μητρική γλώσσα αυτού του φοιτητή. Φαίνεται ότι η αρχική προσδοκία ήταν ότι ο Αφρικανός σπουδαστής δεν θα έχει επάρκεια στα αγγλικά! Μπορείτε να σκεφτείτε αντίστοιχα αρνητικά στερεότυπα για συγκεκριμένες εθνοπολιτισμικές ή μεταναστευτικές ομάδες στην Ελλάδα; Με ποιους τρόπους εκφράζονται; Σας έχει τύχει προσωπικά να γίνετε μάρτυρες σχετικών περιστατικών; Πώς αντέδρασαν οι πρωταγωνιστές; Ποια ήταν η δική σας αντίδραση;

Η στερεοτυπική συμπεριφορά έχει να κάνει με τη διατύπωση εσφαλμένων κρίσεων. Πρέπει ωστόσο να είστε προσεκτικοί και να μην απορρίπτετε την πιθανότητα δύο ή περισσότεροι άνθρωποι να μοιράζονται κάτι παρόμοιο στη συμπεριφορά, στα συναισθήματα και στις στάσεις τους. Σίγουρα θα έχετε ακούσει πολλές φορές κάποιον να κάνει την ακόλουθη δήλωση (ή οποιαδήποτε παραλλαγή της): «Δεν μπορείς να συγκρίνεις αυτούς τους δύο ανθρώπους, επειδή είναι εντελώς διαφορετικοί μεταξύ τους». Εδώ έχουμε ένα ζωντανό παράδειγμα κάποιου που κάνει το αντίστροφο σφάλμα, επιτρέποντας στις ομοιότητες ανάμεσα στους ανθρώπους να επισκιάσουν από τις διαφορές τους. Έτσι, το άτομο που με ανυποχώρητη υπερηφάνεια ισχυρίζεται ότι «δεν πρέπει ποτέ να μιλάς με στερεότυπα» ουσιαστικά επιτρέπει στα στερεότυπα να αποκρύπτουν τις πραγματικές ομοιότητες που υπάρχουν εντός συγκεκριμένων ομάδων. Εμμένοντας όμως πεισματικά σε αυτή τη θέση, τέτοια άτομα επιβεβαιώνουν στην πράξη ότι θα συνεχίσουν να αγνοούν τις αληθινές ομοιότητες εντός (και μεταξύ) των ομάδων.

Παρομοίως, οι ψυχοθεραπευτές που είναι σταθερά προσκολλημένοι στην πεποίθηση ότι «κάθε πελάτης πρέπει να αντιμετωπίζεται και να θεραπεύεται ως απόλυτα μοναδικός» κινδυνεύουν να παραβλέπουν ή να αγνοούν τις πραγματικές –και πιθανώς χρήσιμες– ομοιότητες ανάμεσα στους ανθρώπους. Δυστυχώς, η υπερβολική έμφαση των θεραπευτών στις ατομικές διαφορές συντελείται κατά κανόνα εις βάρος της ελαχιστοποίησης των διαπροσωπικών ομοιοτήτων. Έτσι, για παράδειγμα, οι βαθιά έντονες και οικουμενικές εμπειρίες της ζωής που φαίνεται ότι είναι εγγενείς στην ανθρώπινη κατάσταση –όπως είναι η ανάγκη για αγάπη, αποδοχή, ενσυναίσθηση, εκτίμηση ή σημασία– καταλήγουν να ελαχιστοποιούνται, να παραβλέπονται ή ακόμα και να απορρίπτονται εντελώς.

Είναι δυνατόν να εξαλείψουμε τα στερεότυπα; Κάποιοι ερευνητές αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό αυτό το ερώτημα (Devine, 1989). Κι όμως μπορούμε να μειώσουμε την επίδραση των στερεοτύπων στις καθημερινές μας κρίσεις. Η ανθρώπινη διαφορετικότητα μπορεί να είναι μεγαλύτερη από την ανθρώπινη ομοιότητα. Υπάρχουν πλούσιοι και φτωχοί, μορφωμένοι και αμόρφωτοι, ευτυχισμένοι και θυμωμένοι, Γερμανοί, Έλληνες, Ιάπωνες και Άραβες, άνθρωποι που ζουν σε μεγάλες ή σε μικρότερες πόλεις, που εργάζονται ή δεν εργάζονται, που ταξιδεύουν ή μένουν σε

έναν τόπο. Μα πάνω από όλα, οι άνθρωποι έχουν μοναδικά προσωπικά χαρακτηριστικά που δύσκολα χωρούν μέσα στα στενά όρια δημοφιλών στερεοτύπων. Αυτό που μπορεί να αναμένουμε από ένα άτομο με βάση τις προσωπικές μας προσδοκίες συχνά μπορεί να μην ταιριάζει με ό,τι στην πραγματικότητα είναι αυτό το άτομο. Θα ήταν συνετό να αναμένουμε τέτοιες ασυνέπειες.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

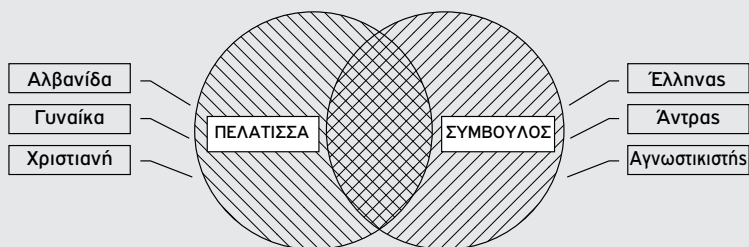
Προς αναζήτηση ομοιοτήτων

Στη Διαπολιτισμική Συμβουλευτική είναι αποφασιστικής σημασίας η αναζήτηση ομοιοτήτων και διαφορών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν εποικοδομητικά ανάμεσα στον σύμβουλο και τον πελάτη. Παρά τις αρχικές προφανείς διαφορές, δύο άτομα από διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες συχνά μοιράζονται όμοια στοιχεία εάν το ψάξουν ενεργητικά. Η παρακάτω σύντομη βινιέτα αποτελεί παράδειγμα αναζήτησης κοινού τύπου.

Πελάτισσα: Αποκλείεται να μπορείτε να καταλάβετε πώς νιώθω. Στο κάτω κάτω, εσείς είστε Έλληνας και εγώ είμαι Αλβανίδα. Σίγουρα δεν ξέρετε πώς είναι να ζει κανείς στον δικό μου κόσμο.

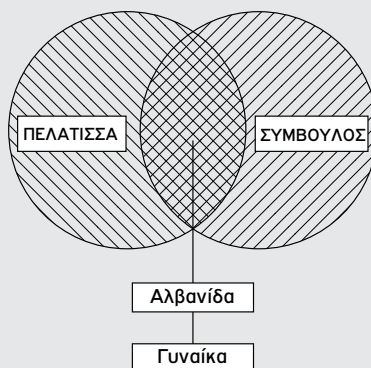
Σύμβουλος: Έχετε δίκιο. Δεν είναι δυνατόν να γνωρίζω πώς ακριβώς αισθάνεστε. Είμαστε σαφώς διαφορετικοί από αυτή την άποψη. Ξέρω όμως πώς είναι να βιώνεις διακρίσεις εναντίον σου, επειδή είμαι αγνωστικιστής στο θρήσκευμα. Έχω ζήσει εμπειρίες περιθωριοποίησης και αποκλεισμού στο σχολείο, στον στρατό και στην εργασία μου λόγω άγνοιας και μίσους. Σε αυτό το σημείο έχουμε μια κοινή εμπειρία. Είμαστε λοιπόν ταυτόχρονα όμοιοι και διαφορετικοί.

Η σχέση μεταξύ συμβούλου και πελάτισσας απεικονίζεται στο διάγραμμα Venn (Σχήμα 10.1). Παρά τις διαφορές τους, μπορείτε να σκεφτείτε κάποιους άλλους τρόπους με τους οποίους τα δύο άτομα σε αυτό το σενάριο είναι πιθανό να μοιάζουν το ένα στο άλλο;

ΣΧΗΜΑ 10.1
Εμφανείς διαπολιτισμικές διαφορές

Αντίστροφα, τα μέλη της «ίδιας» πολιτισμικής ομάδας, παρά τις ομοιότητές τους, είναι πιθανό να διαφέρουν αρκετά σε ένα ευρύ φάσμα χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, σκεφτείτε τη σχέση ανάμεσα σε μια Αλβανίδα πελάτισσα και μια Αλβανίδα σύμβουλο. Παρά τις προφανείς ομοιότητες, αναλογιστείτε τους μυριάδες τρόπους με τους οποίους μπορεί να διαφέρουν σημαντικά, όπως η ηλικία τους, η κοινωνικοοικονομική τους θέση, η οικογενειακή τους κατάσταση, η θρησκεία, η μεταναστευτική ιδιότητα/γενιά μεταναστευσης, ο σεξουαλικός τους προσανατολισμός κ.ο.κ. (βλ. Σχήμα 10.2).

ΣΧΗΜΑ 10.2
Εμφανείς διαπολιτισμικές ομοιότητες

Η κοινωνική αλληλεπίδραση σε οικογενειακή προοπτική

Οι άνθρωποι δεν μπορούν να επιβιώσουν παραμένοντας σε απομόνωση, μακριά από τους άλλους. Κατά τη διάρκεια της ζωής μας εντασσόμαστε σε διάφορες ομάδες, εκούσια ή με δυσφορία, σκόπιμα ή κατά τύχη. Οι

άνθρωποι τείνουν να σχηματίζουν ομάδες σε όλες τις γνωστές ανθρωπίνες κοινωνίες (Coop, 1946). Μια **ομάδα** απαρτίζεται από δύο ή περισσότερα στοιχεία που, όταν συντίθενται, σχηματίζουν μια ολοκληρωμένη μονάδα. Οι ομάδες στις οποίες ανήκουμε ονομάζονται *εσωομάδες* και οι ομάδες στις οποίες δεν ανήκουμε ονομάζονται *εξωομάδες*. Η γεωγραφική εγγύτητα δεν αποτελεί απαραίτητη ή ικανή συνθήκη για να ανήκουμε στην ίδια εσωομάδα. Για παράδειγμα, ένας καθολικός και ένας προτεστάντης μπορεί να ζουν σε διπλανά σπίτια σε μια πόλη της Βόρειας Ιρλανδίας, αλλά πιθανώς να μην ανήκουν σε παρόμοιες εσωομάδες. Σχεδόν κάθε ομάδα στην οποία ανήκει ο ένας –σχολείο, εκκλησία, κύκλος στενών φίλων– μπορεί να είναι εξωομάδα για τον άλλο. Εναλλακτικά, ένας νεαρός ινδουιστής από το Λονδίνο και ένας συνομήλικός του μουσουλμάνος από το Βερολίνο μπορεί να ανήκουν στην ίδια φανταστική ομάδα μπάσκετ στο διαδίκτυο χωρίς να έχουν δει ποτέ ο ένας τον άλλο από κοντά.

Όταν εντασσόμαστε σε μια ομάδα, καταλαμβάνουμε μια **θέση** – μια σχετική κοινωνική τοποθέτηση εντός της ομάδας, η οποία μπορεί να είναι τυπική ή άτυπη. Οι πολιτισμοί διαφέρουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές νόρμες διευκολύνουν ή παρακωλύουν την κοινωνική κινητικότητα. Για παράδειγμα, η κοινωνική θέση μπορεί να κατακτηθεί (επιτευχθεί) ή να δοθεί εκ γενετής (αποδοθεί). Θα ανέμενε κανείς, για παράδειγμα, ότι στις δημοκρατικές κοινωνίες η αξία του ατόμου αποτελεί θεμέλιο για την κοινωνική του θέση. Το παλιό ινδικό σύστημα των καστών ωστόσο καθόριζε την κοινωνική θέση ενός ατόμου με περιορισμένη ή καμία ευκαιρία για κοινωνική κινητικότητα. Εάν κάποιος ανήκε στη χαμηλότερη κάστα, οι πιθανότητές του να γίνει ισχυρός και πλούσιος ήταν ελάχιστες. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η κοινωνική θέση συχνά καθορίζει τα καταναλωτικά πρότυπα του ατόμου. Οι «τροφές κύρους», για παράδειγμα, σχετίζονταν ανέκαθεν με την υψηλή κοινωνική θέση, αφού είναι πιο δύσκολο να βρεθούν, να παραχθούν και να αποθηκευτούν. Καθώς οι άνθρωποι ανέρχονται στην κοινωνική κλίμακα ή στην κλίμακα γοήτρου, η κατανάλωση τροφών κύρους αυξάνεται σημαντικά. Για αιώνες, ο τύπος του κρέατος που καταναλώνει ένας άνθρωπος (λ.χ. μοσχάρι, κοτόπουλο, χοιρινό, ψάρι) συχνά σηματοδοτεί την κοινωνική του θέση στην κοινότητα (Johnson et al., 2011).

Καθώς συμμετέχουν σε διάφορες ομάδες, οι άνθρωποι μπορεί να καταλαμβάνουν περισσότερες από μία κοινωνικές θέσεις. Για παράδειγμα,

μα, ένας άνθρωπος μπορεί να είναι μετανάστης, μητέρα, κόρη, νοσοκόμα, προπονητής και ασθενής – όλα μαζί την ίδια στιγμή. Οι ταυτόχρονοι πολλαπλοί κοινωνικοί ρόλοι αναπόφευκτα επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ερμηνεύουν τις ταυτότητές τους, μαζί και την πολιτισμική τους ταυτότητα.

Οι **κοινωνικοί κανόνες (νόρμες)** θεμελιώνονται από μια ομάδα και υπαγορεύουν τους τρόπους με τους οποίους πρέπει ή δεν πρέπει να συμπεριφέρονται τα μέλη της, συμπεριλαμβανομένων των απλών αποκρίσεων, των σύνθετων συμπεριφορών και της γενικής διαγωγής. Η σωματική εγγύτητα, οι κοινές αξίες και η γλώσσα επηρεάζουν τις κοινωνικές νόρμες, καθιστώντας τις πολιτισμικά μοναδικές (Pika et al., 2009). Ωστόσο τα νέα online δίκτυα μπορεί να επηρεάζουν τις υφιστάμενες πολιτισμικές νόρμες, σφυρηλατώντας νέες. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι στις ΗΠΑ συνήθιζαν να στέλνουν γραπτές προσκλήσεις για μια γιορτή ή ένα πάρτι, ένας τύπος επίσημης επικοινωνίας ασυνήθιστος στους περισσότερους πολιτισμούς συλλογικότητας έως σήμερα. Το διαδίκτυο εξαλείφει πολλές πολιτισμικές διαφορές, καθώς προσκαλεί τους ανθρώπους να συμμετέχουν σε κοινωνικά δίκτυα που μοιράζονται παρόμοιες οικουμενικές νόρμες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης. Οι κοινωνικές νόρμες είναι σημαντικές για τον προσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων. Οι **κοινωνικοί ρόλοι** είναι σύνολα συμπεριφορών που αναμένεται να επιτελούν τα άτομα που καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις μέσα σε μια ομάδα. Μόλις γίνουμε μέλη μιας ομάδας, ερχόμαστε αντιμέτωποι με τις νόρμες της, και μόλις κατακτήσουμε μια κοινωνική θέση, αρχίζουμε να επιτελούμε κοινωνικούς ρόλους. Για παράδειγμα, τα παιδιά σε κάποιες οικογένειες ζητούν πάντα τη συγκατάθεση των γονέων τους όταν πρόκειται να πάρουν μια σοβαρή απόφαση. Σε πολλές ασιατικές και αφρικανικές χώρες, οι γονείς απαγορεύουν στα παιδιά τους να βγουν ραντεβού πριν από τον γάμο επειδή δεν το επιτρέπουν οι πολιτισμικές νόρμες τους. Τα παιδιά των Μάγια που ζουν στη Γουατεμάλα μαθαίνουν να μη δίνουν συμβουλές σε έναν μεγαλύτερο – ένας τοπικός κανόνας που δηλώνει σεβασμό προς τους ενήλικες (Berger, 1995), κάτι το οποίο σήμερα προφανώς αλλάζει. Οι θρησκευτικές νόρμες μπορεί να είναι ιδιαίτερα περιοριστικές ως προς την κατανάλωση και/ή τη χρήση τροφών και άλλων προϊόντων.

Μια ομάδα μπορεί να καθιερώσει **κυρώσεις** ή ανταμοιβές για όσους ακολουθούν τις νόρμες (θετικές κυρώσεις) και τιμωρία για όσους αποκλί-

νουν από αυτές (αρνητικές κυρώσεις). Στις περισσότερες περιστάσεις οι νόρμες δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν χωρίς τις κυρώσεις που τις συνοδεύουν. Οι κυρώσεις ήταν απαραίτητες για τη διατήρηση της ταυτότητας πολλών παλαιότερων θρησκευτικών ομάδων με την υιοθέτηση απαγορευμένων τροφών και διατροφικών περιορισμών: οι κυρώσεις περιόριζαν τις ατομικές επιλογές, ανταμείβοντας όσους ήταν πιστοί στην ομάδα τους (Reynolds, 2000). Οι αρνητικές κυρώσεις κυμαίνονται από τη σωματική τιμωρία έως τη φιλική κριτική, ενώ οι θετικές κυρώσεις κυμαίνονται από τις υλικές ανταμοιβές έως τη λεκτική επιβράβευση. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 1, οι συλλογικοί πολιτισμοί (π.χ. Ρωσία, Πακιστάν, Μεξικό) έχουν αυστηρότερο σύστημα κυρώσεων και ανταμοιβών συγκριτικά με τους ατομικιστικούς πολιτισμούς (π.χ. Ελβετία, ΗΠΑ, Γερμανία). Έπειτα υπάρχουν και πολιτισμικές ομοιότητες. Τόσο οι Αμερικανοί όσο και οι Ιάπωνες μάνατζερ χρησιμοποιούν άμεσες και έμμεσες μορφές επαίνων (θετικές κυρώσεις) για τους υπαλλήλους τους (Barnlund & Araki, 1985).

Κατά τη μελέτη της κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε οικουμενική προοπτική, εκτός από τον ορισμό των παραπάνω σχετικών όρων, θα πρέπει να ληφθούν επίσης υπόψη οι επιπτώσεις της πληθυσμιακής πυκνότητας, αφού αυτή καθορίζει με πόσους ανθρώπους θα έχει άμεση επαφή ένα άτομο σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Σε κάποιες χώρες και περιοχές οι άνθρωποι ζουν σε πολυπληθή κοινωνικά περιβάλλοντα, ενώ σε άλλες περιοχές οι μεγάλες συγκεντρώσεις ανθρώπων είναι σπάνιες. Για παράδειγμα, η Σιγκαπούρη και το Χονγκ Κονγκ έχουν πολύ υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα (7.796 και 6.698 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, αντίστοιχα), ενώ χώρες όπως ο Καναδάς και η Μογγολία έχουν πολύ χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα (3,7 και 2 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, αντίστοιχα).

“ Στο δικό σου τζάκι είσαι εσύ ο βασιλιάς, όπως ο μονάρχης στον θρόνο του. ”

Miguel de Cervantes (1547-1616) - Ισπανός μυθιστοριογράφος και ποιητής

Εκτός από την πληθυσμιακή πυκνότητα, πρέπει επίσης να λαμβάνουμε υπόψη την εδαφική συμπεριφορά σε σχέση με την κοινωνική αλληλεπίδραση. Διαπολιτισμικά, οι άνθρωποι έχουν την τάση να αναγνωρί-

ζουν και να προστατεύουν την εδαφική περιοχή όπου ζουν. Η εδαφική συμπεριφορά περιλαμβάνει ενέργειες που οριοθετούν ή αναγνωρίζουν την εδαφική κυριαρχία, την ιδιοκτησία ή τα υπάρχοντα. Ένας φράχτης γύρω από το σπίτι ενός ανθρώπου ή μια τσάντα τοποθετημένη πάνω σε ένα κάθισμα στον κινηματογράφο αποτελούν παραδείγματα εδαφικής συμπεριφοράς. Οι ανθρωπολόγοι υποστηρίζουν ότι η εδαφική συμπεριφορά είναι φυσική τόσο για τα άτομα όσο και για τις κοινωνικές ομάδες (Schubert & Masters, 1991). Και πιθανότατα είναι ενστικτώδης. Για παράδειγμα, κάποια ψάρια υπερασπίζονται την εδαφική τους περιοχή ακόμα και όταν στον περίγυρο δεν υπάρχουν φυσικοί ανταγωνιστές (Lorenz, 1966). Παρόλο που απορρίπτουν την ιδέα ότι αυτή η εδαφικότητα είναι ενστικτώδης, οι ψυχολόγοι έχουν δείξει ότι οι ομάδες που είναι ανοιχτές σε όλους τείνουν να ανέχονται τους «παραβάτες», ενώ οι κλειστές ομάδες είναι ιδιαίτερα μη ανεκτικές.

Σε σχέση με την κοινωνική αλληλεπίδραση σε οικουμενική προοπτική, οι πολιτισμοί διαφέρουν επίσης ως προς την **ενσωμάτωση** ή αλλιώς στον βαθμό στον οποίο εμπλέκονται τα άτομα και οι ομάδες. Οι πολιτισμοί που χαρακτηρίζονται από υψηλή ενσωμάτωση εστιάζουν στους κοινούς στόχους και στους ιδιαίτερους τρόπους ζωής τους, αντιστεκόμενες στις δυνάμεις που διαταράσσουν την αλληλεγγύη στην εσωομάδα τους. Πρακτικά μιλώντας, όσο πιο ενσωματωμένη είναι η κουλτούρα μιας χώρας, τόσο λιγότεροι άνθρωποι βοηθούν τους ξένους. Μελέτες εμφανίζουν αρκετές χώρες να βρίσκονται ψηλά στη βαθμολογία της ενσωμάτωσης: Σιγκαπούρη, Μαλαισία, Βουλγαρία και Ταϊλάνδη. Οι χώρες που βρίσκονται στη μέση της βαθμολογίας είναι οι ΗΠΑ, η Κίνα και η Βραζιλία. Τέλος, η Αυστρία, η Ισπανία, η Δανία, η Σουηδία και η Ολλανδία βρίσκονται χαμηλά στην ταξινόμηση αυτή (Knafo et al., 2009).

Η συλλογικότητα και ο ατομικισμός, ως θεμελιακές πολιτισμικές ιδιότητες, επηρεάζουν σημαντικά την κοινωνική αλληλεπίδραση σε μια μεγάλη ποικιλία καταστάσεων. Στα Κεφάλαια 1, 7 και 8 είδαμε ότι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι δίνουν προτεραιότητα στον εαυτό τους και στη στενή οικογένεια, ενώ στους συλλογικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι δίνουν προτεραιότητα στις εσωομάδες τους έναντι του εαυτού τους. Στους ατομικιστικούς πολιτισμούς, η έμφαση κατά την κοινωνικοποίηση δίνεται στα επιτεύγματα και στην ατομική πρωτοβουλία. Στις συλλογικές κοινωνίες, η έμφαση έχει να κάνει με την πίστη στην ομάδα

(Chiu & Hong, 2006). Κατά συνέπεια, οι άνθρωποι στους συλλογικούς πολιτισμούς είναι πιο πιθανό να αλληλεπιδρούν συχνά και με μεγαλύτερη ένταση με τα μέλη της εσωομάδας από ό,τι οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς. Στις περισσότερες κοινωνίες με νόρμες συλλογικότητας, παρόλο που οι ομάδες στις οποίες ανήκουν οι άνθρωποι είναι λιγότερες σε αριθμό, τείνουν να είναι πιο σταθερές και πιο ανθεκτικές από τις ομάδες που διαμορφώνονται στις ατομικιστικές κοινωνίες. Οι άνθρωποι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς ανήκουν περισσότερο σε μια μεγάλη ποικιλία ομάδων για μικρότερα χρονικά διαστήματα (Moghaddam, 1998). Αναμένεται επίσης ότι στους πολιτισμούς συλλογικότητας η ενδο-ομαδική εύνοια και η αμοιβαία επιρροή θα είναι ισχυρότερες από ό,τι στους ατομικιστικούς πολιτισμούς (Gudykunst & Bond, 1997).

Με δεδομένο ότι οι Δυτικοί αντιλαμβάνονται το άτομο ως ανεξάρτητο και ξεχωριστό από τους άλλους ανθρώπους, ενώ οι Ασιάτες βλέπουν το άτομο ως θεμελιωδώς διασυνδεδεμένο με τους άλλους, μπορεί κανείς να μπει στον πειρασμό να θεωρήσει ότι οι Ασιάτες και οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής είναι πιθανότερο, συγκριτικά με τους Ευρωπαϊκούς, να αναζητήσουν κοινωνική υποστήριξη προκειμένου να αντιμετωπίσουν το στρες. Η πραγματικότητα όμως είναι πολύ πιο περίπλοκη. Από τη μια μεριά, ο συλλογικός προσανατολισμός των ασιατικών χωρών μπορεί να προάγει την επικοινωνία των στρεσογόνων προβλημάτων· από την άλλη όμως, οι προσπάθειες να διατηρηθεί η αρμονία στην ομάδα μπορεί να αποθαρρύνουν τέτοιες απόπειρες: το άτομο υποτίθεται ότι δεν μπορεί να εκφράζει δημόσια τις εγωιστικές του ανησυχίες. Σε δύο εμπειρικές μελέτες, αφενός Κορεάτες (μελέτη 1), και αφετέρου Ασιάτες και Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής στις ΗΠΑ (μελέτη 2) ανέφεραν ότι έκαναν μικρότερη χρήση της κοινωνικής υποστήριξης για την αντιμετώπιση του στρες σε σύγκριση με τους Ευρωπαϊκούς. «Γιατί;» μπορεί να ρωτήσετε. Επειδή οι πολιτισμικές νόρμες της Νοτιοανατολικής Ασίας αποθαρρύνουν έμμεσα την ενεργητική συμμετοχή του κοινωνικού δικτύου υποστήριξης ενός ατόμου για βοήθεια στην επίλυση προβλημάτων ή στην αντιμετώπιση του στρες. Έτσι, οι άνθρωποι από έναν πολιτισμό αλληλεξάρτησης μπορεί να αισθάνονται ότι έχουν λιγότερα να κερδίσουν σε προσωπικό επίπεδο και αρκετά να χάσουν σε κοινωνικό επίπεδο αν ζητήσουν βοήθεια από τους άλλους. Αυτό σημαίνει πως τα άτομα προτιμούν ίσως να μην επιβαρύνουν το κοινωνικό τους δίκτυο και επιχειρούν να λύσουν μόνα τους τα

προβλήματά τους. Υπάρχουν λοιπόν πολιτισμικές διαφορές στις αλληλεπιδράσεις αναζήτησης βοήθειας ανάμεσα στα άτομα από ατομικιστικούς πολιτισμούς και στα άτομα από συλλογικούς πολιτισμούς ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης των στρεσογόνων γεγονότων (Taylor et al., 2004).

Τα έθνη και οι κοινότητες μπορεί να αναπτύσσουν παρόμοιες ή πιο εξειδικευμένες νόρμες που σχετίζονται με τις αλληλεπιδράσεις παροχής βοήθειας. Μια μελέτη έδειξε ότι τα ποσοστά παροχής βοήθειας σε έναν ξένο με αναπηρία, προκειμένου να μαζέψει από κάτω τα περιοδικά που του είχαν πέσει, κυμαίνονταν από 22% έως 95% σε 23 χώρες (Levine et al., 2001). Ανεξάρτητα πειράματα σε 23 μεγάλες πόλεις στον κόσμο μέτρησαν τρεις τύπους βοήθειας: την ειδοποίηση ενός περαστικού ότι του έπεσε το στυλό, την παροχή βοήθειας σε έναν πεζό με χτυπημένο πόδι που προσπαθούσε να φτάσει μια στοίβα πεσμένων στο πάτωμα περιοδικών, και τη βοήθεια σε ένα τυφλό άτομο προκειμένου να διασχίσει τον δρόμο (Levine et al., 2001). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το ποσοστό «βοήθειας» σε κάθε πόλη ήταν σχετικά σταθερό για τις τρεις μετρήσεις. Αυτό σημαίνει ότι αν οι περισσότεροι άνθρωποι παρατηρούσαν πως είχε πέσει κάτω ένα στυλό, τότε οι περισσότεροι άνθρωποι σε αυτή την πόλη θα βοηθούσαν επίσης ένα τυφλό άτομο και έναν ανάπηρο πεζό. Υπήρχε όμως διαπολιτισμική διακύμανση στην παροχή βοήθειας. Για παράδειγμα, στη Βραζιλία (Ρίο ντε Τζανέιρο) το ποσοστό βοήθειας ήταν 93%. Στην Κουάλα Λουμπούρ (Μαλαισία) το ποσοστό βοήθειας ήταν 40%. Συνολικά, η παροχή βοήθειας στους διάφορους πολιτισμούς σχετιζόταν με την οικονομική παραγωγικότητα της χώρας: όσο υψηλότερη η παραγωγικότητα της χώρας, τόσο χαμηλότερο το ποσοστό της συμπεριφοράς παροχής βοήθειας. Άλλες μελέτες δείχνουν ότι η βοήθεια προς τους ξένους είναι πιο συχνή στις φτωχότερες χώρες και στους πολιτισμούς της Λατινικής Αμερικής από ό,τι στους άλλους πολιτισμούς (Levine et al., 2001).

“Μόνος του κανείς ούτε στον παράδεισο.”

Ιταλική παροιμία

Ανεξάρτητα από το πολιτισμικό μας υπόβαθρο, η παρουσία ή η απουσία των άλλων μπορεί να μεταβάλλει σημαντικά την αλληλεπίδρασή μας: οι παρευρισκόμενοι, οι θεατές, ακόμα και οι περαστικοί μπορούν να βελτιώσουν ή να αναστείλουν την επίδοσή μας (Zajonc, 1965). Πρόκειται για

ένα φαινόμενο που ονομάζεται **κοινωνική διευκόλυνση**. Η επίδραση των άλλων στην επίδοση ενός ατόμου είχε ήδη μελετηθεί στις αρχές του 1900, όταν τα πρώτα επαναστατικά πειράματα στην Κοινωνική Ψυχολογία κατέδειξαν ότι η κοινωνική διευκόλυνση μπορεί να θεωρηθεί διαπολιτισμικό φαινόμενο (Yaroshevski, 1996).

Μια άλλη σημαντική πολιτισμική διάσταση που σχετίζεται με τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, η οποία συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 1, είναι η *αποφυγή της αβεβαιότητας*. Σε σύγκριση με τα άτομα που ζουν σε πολιτισμούς με κανόνες χαμηλής αποφυγής της αβεβαιότητας, τα άτομα που ζουν σε πολιτισμούς με υψηλή αποφυγή της αβεβαιότητας δείχνουν να είναι λιγότερο ανεκτικά στην αβεβαιότητα και στην αμφισημία. Έχουν την τάση να εκφράζουν πολιτισμικά «αποδεκτά» συναισθήματα πιο συχνά, επιθυμούν περισσότερο τη συναίνεση της ομάδας, είναι λιγότερο ανεκτικά απέναντι στο διαφορετικό και έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να ακολουθούν τυπικούς κανόνες συμπεριφοράς. Η Ελλάδα συγκεντρώνει την υψηλότερη βαθμολογία στην ταξινόμηση των χωρών όσον αφορά την αποφυγή της αβεβαιότητας (Hofstede, 1980). Από το άλλο μέρος, η ανοχή συμπεριφορών που αποκλίνουν από τα αναμενόμενα κανονιστικά σχήματα αποτελεί χαρακτηριστική συμπεριφορά στις μη παραδοσιακές κοινωνίες. Να θυμάστε ότι η ανεκτικότητα και η μη ανεκτικότητα είναι ειδικά ζητήματα και γίνονται καλύτερα κατανοητές όταν μελετηθούν από συγκριτική σκοπιά: θα μπορούσε κανείς να εξετάσει μια συγκεκριμένη ομάδα υπό συγκεκριμένες συνθήκες και τον βαθμό στον οποίο αυτή η ομάδα εκδηλώνει ανεκτικότητα ή μη ανεκτικότητα για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι δεν ανέχονται την ομοφυλοφιλία: εντούτοις το εύρος και η κλίμακα της (απουσίας) ανεκτικότητας διαφέρουν στις δημοκρατικές και τις απολυταρχικές κοινωνίες, όπως επίσης στους παραδοσιακούς και τους μη παραδοσιακούς πολιτισμούς (βλ. Κεφάλαια 7 και 11).

Άμεσες κοινωνικές επαφές και η γλώσσα του σώματος

Μπορούμε να καταλάβουμε την πολιτισμική καταγωγή ενός ατόμου παρακολουθώντας τον τρόπο που μετράει; Οι Γερμανοί, για παράδειγμα, όταν μετρούν αριθμούς με χειρονομίες, συνήθως αρχίζουν με τον αντί-

χειρα, ενώ οι Αγγλοκαναδοί ξεκινούν με τον δείκτη (Pika et al., 2009). Ωστόσο, στη σύγχρονη εποχή των ταξιδιών και της επικοινωνίας, τέτοιες διαφορές καταργούνται σταδιακά. Στην Αργεντινή, τη Σουηδία, την Αυστραλία, το Κονγκό ή την Ινδία, η κατανόηση πολλών σημάτων της γλώσσας του σώματος είναι κοινή: οι άνθρωποι εντοπίζουν επιθετικές χειρονομίες, αναγνωρίζουν φιλικά χαμόγελα και μπορεί να πανικοβάλλονται με παρόμοιους τρόπους όταν νιώθουν φοβισμένοι. Για παράδειγμα, σχεδόν κάθε άνθρωπος μπορεί να δείξει ότι δεν γνωρίζει την απάντηση σε μια ερώτηση χωρίς να χρειαστεί να πει ούτε λέξη, χρησιμοποιώντας μόνο την οικουμενική γλώσσα του σώματος: απλώς θα ανασηκώσει τους ώμους. Έχει επίσης βρεθεί ότι τυπικά, όσο ανώτερη είναι η κοινωνική θέση του ατόμου, τόσο υψηλότερος είναι ο τόνος της φωνής του, δηλαδή τόσο πιο δυνατά μιλά. Αυτό αληθεύει ιδίως σε ανταγωνιστικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Οι άνθρωποι συντονίζουν την ένταση της φωνής τους, υψώνοντάς την όταν αλληλεπιδρούν με άτομα που βρίσκονται σε παρόμοια θέση στην ιεραρχία, και χαμηλώνοντάς την όταν αλληλεπιδρούν με άτομα που βρίσκονται πολύ πιο πάνω ή πολύ πιο κάτω από τους ίδιους ως προς την κοινωνική θέση (Schubert, 1991).

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που αφορούν τους χαιρετισμούς και τις συστάσεις είναι συγκρίσιμες από τον έναν πολιτισμό στον άλλο. Όταν δύο ή περισσότεροι άνθρωποι συναντιούνται για πρώτη φορά, αποκαλύπτουν κάτι για τον εαυτό τους. Λένε έναν χαιρετισμό, αναφέρουν τα ονόματά τους και συνήθως χαμογελούν. Μελέτες έδειξαν σημαντική συνέπεια στους κανόνες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο απευθυνόμαστε στους άλλους σε διάφορους πολιτισμούς (Fragger & Wood, 1992). Υπάρχουν επίσης διαφορές. Σε κάποιες χώρες, όπως στις ΗΠΑ και στην Ελλάδα, οι άνθρωποι ανταλλάσσουν χειραψία όταν συναντιούνται για πρώτη φορά, αλλά δεν συνηθίζουν να το κάνουν όταν συναντιούνται καθημερινά. Αντίθετα, σε πολλές αραβικές χώρες και στη Ρωσία οι άνθρωποι ανταλλάσσουν χειραψία με τους φίλους και με τους συναδέλφους τους καθημερινά. Θυμάστε τις επιπτώσεις της φυσιοκρατικής πλάνης στην αξιολόγησή μας για τα παρατηρήσιμα γεγονότα; Κάποιοι άνθρωποι στην Ελλάδα μπορεί να θεωρούν τέτοιες συναλλαγές, όπως η καθημερινή χειραψία, ενοχλητικές και αδιάκριτες. Κατά τον ίδιο τρόπο, ένας Έλληνας επαγγελματίας που ταξιδεύει σε μια αραβική χώρα μπορεί να θεωρηθεί «ψυχρός και απόμακρος» αν δεν ανταλλάσσει χειραψία με τους ντόπιους

συνεργάτες του κάθε πρωί. Οι άνθρωποι λαμβάνουν υπόψη πράγματα που είναι οικεία ή «τυπικά» φυσιολογικά και πιο αποδεκτά από τις «άτυπες» συμπεριφορές.

Οι πολιτισμικές παραδόσεις ρυθμίζουν επίσης τις αρχικές μας αλληλεπιδράσεις, όπως σε καταστάσεις υψηλής ή χαμηλής πλαισίωσης (Berry et al., 1992). Στις καταστάσεις υψηλής πλαισίωσης, οι περισσότερες από τις σημαντικές πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την κατανόηση μιας συνθήκης υπάρχουν μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο. Εάν ένας άνθρωπος λέει στον άλλο «να φάμε μαζί κάποια μέρα», αυτό δεν σημαίνει πάντα ότι ο πρώτος θα βγει πραγματικά για φαγητό με τον δεύτερο. Με βάση τις περιστασιακές συνθήκες, ο αποδέκτης του μηνύματος υποτίθεται ότι θα αξιολογήσει κατά πόσο η δήλωση αποτελεί πραγματικά πρόσκληση σε γεύμα ή είναι απλώς ένας ευγενικός τρόπος να κλείσει η συζήτηση. Σε καταστάσεις χαμηλής πλαισίωσης, σχεδόν όλες οι πληροφορίες ενυπάρχουν στο κρυμμένο μήνυμα. Οι περισσότερες δυτικές χώρες θεωρούνται γενικά πολιτισμοί χαμηλής πλαισίωσης, ενώ χώρες όπως η Ιαπωνία, η Κορέα και το Βιετνάμ θεωρούνται πολιτισμοί υψηλής πλαισίωσης. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, η προσωπική αυτοαποκάλυψη να είναι δυσκολότερη για τους Ιάπωνες όταν επικοινωνούν με ανθρώπους από τις ΗΠΑ, παρά το αντίστροφο. Ο εσωτερικός κόσμος των Ιαπώνων συχνά μεταφέρεται περισσότερο με υπονοούμενα και επιτονισμούς στη φωνή, παρά με άμεση αλληλεπίδραση. Γι' αυτό, όταν οι Ιάπωνες επικοινωνούν με Αμερικανούς πολίτες, μπορεί να φαίνονται λιγότερο χαλαροί και λιγότερο ευέλικτοι από τους ομολόγους τους από την Καλιφόρνια ή το Τέξας (Hedstrom, 1992). Παρ' όλα αυτά, μην αφήνετε τις προσδοκίες σας να κατασκευάσουν την πραγματικότητα (να θυμάστε το στοιχείο της κριτικής σκέψης): όταν οι Ιάπωνες επικοινωνούν με τους Αμερικανούς, στις περισσότερες περιπτώσεις θα μιλήσουν αγγλικά. Σε αυτό το πλαίσιο, ποιος θα αισθανόταν πιο χαλαρός: κάποιος που μιλά αγγλικά από την κούνια του ή κάποιος του οποίου η επάρκεια στην ξένη γλώσσα είναι σχετικά περιορισμένη;

Διάφοροι κοινωνικοί, θρησκευτικοί και πολιτισμικοί παράγοντες ρυθμίζουν τις άμεσες αλληλεπιδράσεις μας με τους άλλους. Η βλεμματική επαφή παίζει κεντρικό ρόλο στις διαπροσωπικές σχέσεις (Grumet, 1983). Στους περισσότερους πολιτισμούς οι άνθρωποι μαθαίνουν να μην κοιτάζουν τους ξένους στα μάτια. Ωστόσο η βλεμματική επαφή κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης αποτελεί σημάδι ειλικρίνειας και ενδιαφέρο-

ντος. Αυτό πάλι δεν ισχύει στην Κορέα: θα πρέπει να γνωρίζεις κάποιον πολύ καλά προτού αρχίσεις να τον κοιτάζεις στα μάτια. Σε μια μελέτη οι συγγραφείς μέτρησαν τα βλέμματα που απηύθυναν συμμετέχοντες από τον Καναδά, το Τρινιντάντ και την Ιαπωνία καθώς απαντούσαν σε διάφορες ερωτήσεις. Όταν γνώριζαν τις απαντήσεις, τη μεγαλύτερη βλεμματική επαφή διατηρούσαν οι συμμετέχοντες από το Τρινιντάντ και τη μικρότερη οι Ιάπωνες. Όταν πάλι έπρεπε να σκεφτούν τις απαντήσεις, οι συμμετέχοντες από τον Καναδά και το Τρινιντάντ κοιτούσαν ψηλά, ενώ οι Ιάπωνες κοιτούσαν κάτω (McCarthy et al., 2006).

Όταν οι άνθρωποι συνομιλούν, σχεδόν πάντα παράγουν τη λεγόμενη *ανατροφοδότηση υπόβαθρου*, η οποία βασίζεται σε λεκτικά σήματα ή χειρονομίες. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι στις ΗΠΑ βγάζουν μικρά επιφωνήματα ή χρησιμοποιούν σύντομες εκφράσεις, όπως «Οκέι», «Χμμ» ή «Ουάου». Οι άνθρωποι που έχουν μητρική γλώσσα την αραβική επιστρατεύουν διαφορετικούς διαύλους ανατροφοδότησης σε μια συζήτηση. Όπως έδειξε μια μελέτη, οι Αμερικανοί έχουν την τάση να παρερμηνεύουν αυτή την ανατροφοδότηση ως έκφραση αρνητικού συναίσθηματος ή ως ένδειξη αποδοκιμασίας (Ward & Al Bayyari, 2010). Αυτή η παρερμηνεία ωστόσο εξαφανίζεται με λίγη εξάσκηση.

Η φυλή των Ναβάχο και οι γηγενείς Ρώσοι θεωρούν εξαιρετικά ασεβές το να δείχνουν με το δάχτυλο προς ένα άτομο. Το άγγιγμα είναι πολύ συνηθισμένο στους μεσογειακούς πολιτισμούς και σε κάποια σλαβικά έθνη, αλλά όχι τόσο σε χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, όπως η Ολλανδία, η Γερμανία και η Φινλανδία. Στην Ιαπωνία οι άνθρωποι ακολουθούν κανόνες που δεν τους επιτρέπουν να αγγίζουν φίλους του αντίθετου φύλου κάτω από τη μέση. Αυτός ο περιορισμός δεν θεωρείται σημαντικός για πολλά άτομα από την Ευρώπη και την Αμερική (Barnlund, 1975). Οι Λατινοαμερικανοί αλληλεπιδρούν σε μικρότερη σωματική απόσταση από τους Ιάπωνες και άλλους λαούς της Ανατολικής Ασίας. Στους πολιτισμούς γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου θεωρείται αποδεκτό να μιλά κανείς δυνατά, ενώ αυτός ο τύπος επικοινωνίας θα θεωρούνταν αγενής στη Σκανδιναβία. Γενικά, η κατανόηση των πολιτισμικών, εθνοτικών και εθνικών εθίμων μπορεί να φανεί πολύ χρήσιμη στις διαπολιτισμικές αλληλεπιδράσεις.

Συμμόρφωση

“Οι μεγάλοι παίκτες είναι διατεθειμένοι να παραιτηθούν από τα προσωπικά τους επιτεύγματα για την επιτυχία της ομάδας. Έτσι βελτιώνονται όλοι.”

Kareem Abdul-Jabbar (γεν. 1947) - Πρώην παίκτης του αμερικανικού μπάσκετ

Πόσο συχνά κάνουμε κάποια πράγματα μόνο και μόνο επειδή οι άλλοι άνθρωποι κάνουν το ίδιο; Η **συμμόρφωση** είναι μια μορφή κοινωνικής επιρροής στην οποία τα άτομα τροποποιούν τις στάσεις τους και/ή τη συμπεριφορά τους προκειμένου να ταιριάξουν με μια ομάδα ή να συμβαδίσουν με μια κοινωνική νόρμα. Η Πειραματική Κοινωνική Ψυχολογία παρέχει πολλά ενδιαφέροντα παραδείγματα και εξηγήσεις για τη συμμόρφωση. Σε μια σειρά κλασικών ερευνών που πραγματοποίησε ο Asch στις αρχές του 1950, οι άνθρωποι τοποθετήθηκαν σε καταστάσεις όπου δεν υπήρχαν ιδιαίτερες αμοιβές για τη συμμόρφωσή τους, ούτε και σαφής τιμωρία για τυχόν απόκλισή τους (Asch, 1956). Όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με την απόλυτη πλειοψηφία των συμφοιτητών τους που συμφωνούσαν πάνω στις ίδιες εσφαλμένες κρίσεις (σε μια σειρά 12 προσπαθειών), σχεδόν 75% των συμμετεχόντων συμμορφώθηκαν τουλάχιστον μία φορά δίνοντας λάθος απάντηση, όπως ακριβώς έκανε η ομάδα τους. Συνολικά, 35% του συνόλου των απαντήσεων συμμορφώθηκαν με τις εσκαμμένες εσφαλμένες κρίσεις που εξέφρασαν οι πειραματικοί συνεργάτες. Αναφέρθηκε ότι κάθε ομάδα επιβάλλει μια ποικιλία κυρώσεων στα μέλη που δεν αποδέχονται τις νόρμες της ομάδας. Αυτό σημαίνει ότι συμμορφωνόμαστε μόνο για να αποφύγουμε τις εναντίον μας αρνητικές κυρώσεις; Η απάντηση είναι όχι. Συμμορφωνόμαστε όχι μόνο για να αποφύγουμε κυρώσεις, αλλά και για μια ποικιλία άλλων λόγων.

Ένας λόγος για τον οποίο μπορεί να συμμορφωθούμε, διαφορετικός από την αποφυγή τυχόν κυρώσεων, είναι για να ανταποκριθούμε στις προσδοκίες των άλλων και ως εκ τούτου να παραμείνουμε αρεστοί. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν οι «άλλοι» αντιπροσωπεύουν μια πλειοψηφία. Για παράδειγμα, πολλές Ευρωπαϊκές καλύπτουν το κεφάλι τους με μαντήλι μόλις φτάσουν σε μια μουσουλμανική χώρα, παρότι αυτό δεν απαιτείται για τους αλλοδαπούς. Η λήψη αποφάσεων, ιδιαίτερα σε μια μη οικεία

κατάσταση, μπορεί να αυξήσει τη συμμόρφωση. Αντίθετα, οι πρότερες δεσμεύσεις είναι δυνατόν να μειώσουν τη συμμόρφωση (Deutsch & Gerard, 1955). Η μειωμένη συμμόρφωση μπορεί να οφείλεται σε πρότερη δέσμευση: ένα άτομο που δεν πίνει αλκοόλ επειδή δεσμεύεται από τη θρησκεία του είναι λιγότερο πιθανό να αρχίσει να πίνει με τους φίλους του συγκριτικά με κάποιον που δεν έχει τέτοιες ισχυρές δεσμεύσεις.

“‘Η κάν’ το σαν τους γείτονές σου ή μετακόμισε.”

Μαροκινή παροιμία

Η συμμόρφωση θα μπορούσε να υποκινείται άμεσα από την επιθυμία επίτευξης μιας ανταμοιβής ή αποφυγής μιας τιμωρίας. Αυτή η μορφή συμπεριφοράς, που συχνά αποκαλείται **ενδοτικότητα**, μπορεί επίσης να φέρνει ελπίδα. Εάν οι άνθρωποι είναι φτωχοί, απελπισμένοι και καταπιεσμένοι, τότε η υπόσχεση για μια πειστική λύση θα μπορούσε να τους αναγκάσει να ενδώσουν σε εκείνους που υπόσχονται. Η ενδοτικότητα όμως δεν είναι μόνο ένδειξη προσωπικής αδυναμίας και απόγνωσης. Πάρτε, για παράδειγμα, τις ομαδικές αυτοκτονίες στην πόλη Τζονστάουν το 1977 και στην αίρεση Heaven’s Gate το 1997 (μπορείτε εύκολα να αναζητήσετε αυτά τα τραγικά γεγονότα στο Google). Τα μέλη των δύο αιρέσεων πείστηκαν από τους αρχηγούς τους ότι ο θάνατος ήταν η μόνη αποδεκτή λύση για τα βάσανά τους και ο μοναδικός τρόπος να κερδίσουν την πνευματική σωτηρία τους. Να σκέπτεστε κριτικά όταν εξετάζετε τέτοιες και άλλες περιπτώσεις ομαδικών αυτοκτονιών και διάφορες μορφές ενδοτικότητας. Να λαμβάνετε υπόψη ότι κάποιοι ισχυροί ηγέτες, που κάνουν τους ανθρώπους να ακολουθούν τις εντολές τους, μπορεί και οι ίδιοι να εμφανίζουν σοβαρά συμπτώματα ψυχοπαθολογίας, όπως παραληρητικές ιδέες μεγαλείου και καταδίωξης, σοβαρές δυσλειτουργίες προσωπικότητας, εμμονή με την αυτοκτονία και σαδιστικές τάσεις (Osherow, 1993· Zimbardo, 1997).

Είναι η συμμόρφωση οικουμενικό φαινόμενο;

Η κοινωνική συμμόρφωση ποικίλλει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Για παράδειγμα, υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον ατομικισμό και στην οικονομική ευμάρεια. Στις χώρες με χαμηλό ατομικισμό, η συμμόρφωση

είναι δημοφιλής και η αυτονομία αξιολογείται ως λιγότερο σημαντική (Berry et al., 1992). Γι' αυτό στις οικονομικά πλούσιες χώρες, σε σύγκριση με τις φτωχότερες, εντοπίζονται πιθανώς λιγότερα παραδείγματα συμμόρφωσης. Η συμμόρφωση είναι κατά κανόνα χαμηλότερη στην ανώτερη και στη μεσαία τάξη και υψηλότερη στα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Είναι επίσης υψηλότερη στις ιεραρχικές και απολυταρχικές κοινωνίες, όπου οι γονείς ενδιαφέρονται για τη συμμόρφωση των παιδιών τους με τις υφιστάμενες κοινωνικές νόρμες (Kohn, 1969· Shiraev & Bastrykin, 1988). Μια μετα-ανάλυση μελετών που πραγματοποιήθηκαν σε 17 κοινωνίες (Bond & Smith, 1996) με συμμετέχοντες από την Ωκεανία, τη Μέση Ανατολή, τη Νότια Αμερική, την Αφρική, την Ανατολική Ασία, την Ευρώπη και τις ΗΠΑ, βρήκε ότι τα κίνητρα για συμμόρφωση είναι πιο αδύναμα στις δυτικές κοινωνίες από ό,τι είναι οπουδήποτε αλλού. Γενικά, οι νόρμες συλλογικότητας είναι πιθανό να διευκολύνουν τη συμμόρφωση, ενώ οι ατομικιστικές νόρμες δεν τη διευκολύνουν (Matsuda, 1985). Στις πολυπολιτισμικές και ετερογενείς κοινωνίες, όπως οι ΗΠΑ και ο Καναδάς, η κυριαρχία μιας επικρατούσας κουλτούρας παρατηρείται σε μικρότερο βαθμό από ό,τι η επιρροή μιας ενιαίας και ομοιόμορφης κουλτούρας στις λιγότερο ετερογενείς κοινωνίες, όπως η Νορβηγία ή η Κορέα. Αλλά ακόμα και σε πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από αλληλεξάρτηση (έναντι της ανεξαρτησίας) εντοπίζεται διακύμανση της τάσης για συμμόρφωση. Για παράδειγμα, η Güngör και οι συνεργάτες της (2014) βρήκαν ότι η αλληλεξάρτηση στην Ιαπωνία δίνει έμφαση στη διατήρηση της αξιοπρέπειας και ενθαρρύνει τη συμμόρφωση, ενώ η αλληλεξάρτηση στην Τουρκία δίνει έμφαση στην τιμή και τονίζει την έννοια του σχετιζεσθαι.

Η προσδοκία αρνητικών κυρώσεων μπορεί να περιορίσει την έκφραση των απόψεων που είναι αντίθετες με αυτές της κοινής γνώμης και να οδηγήσει στη συμμόρφωση του ατόμου ή στη σιωπηρή συμφωνία με άλλους. Όπως το διατυπώνει η Noelle-Neumann (1986), αυτό που τα άτομα φοβούνται περισσότερο όσον αφορά τις προσωπικές γνώμες τους είναι η κοινωνική απομόνωση. Για να αποφύγουν την απομόνωση, οι άνθρωποι προσπαθούν να προσδιορίσουν ποια γνώμη έχουν οι άλλοι. Εάν ένα άτομο συνταχθεί με την κυρίαρχη γνώμη, αυτή η κρίση είναι πιθανό να συζητείται και να εκφράζεται ανοιχτά. Η απουσία αντίστασης ή κριτικής από τους άλλους θα ενισχύσει περαιτέρω τη γνώμη του ατόμου. Εάν όμως ένα άτομο συνταχθεί με τη γνώμη της μειοψηφίας, τότε πιθανώς

θα φοβάται την κοινωνική απομόνωση και δεν θα εκφράζει τη γνώμη του ελεύθερα και δημόσια. Αυτή η κατάσταση οδηγεί σε έναν φαύλο κύκλο σιωπής, καθώς οι γνώμες της μειοψηφίας, επειδή διατυπώνονται λιγότερο συχνά στον δημόσιο λόγο, καταλήγουν να διαδίδονται όλο και λιγότερο. Το ηθικό δίδαγμα; Οι κοινωνικές νόρμες της απόρριψης και της μη ανεκτικότητας απέναντι στο διαφορετικό μπορεί να επηρεάζουν όχι μόνο τη συχνότητα έκφρασης ορισμένων ιδεών, αλλά και την προεξάρχουσα σημασία τους στη σκέψη και στις στάσεις των ανθρώπων. Επιπλέον, η προληπτική αυτολογοκρισία οδηγεί στην αποσιώπηση τέτοιων ιδεών καθιστώντας έτσι τις υπάρχουσες νόρμες μη αμφισβητήσιμες.

Οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες επηρεάζουν και αυτές την ατομική συμμόρφωση. Για παράδειγμα, ο Berry (1967) έδειξε ότι η συμμόρφωση είναι μεγαλύτερη σε κοινωνίες με πρακτικές υψηλής συσσώρευσης τροφής (για παράδειγμα, οι Τεμέ στη Σιέρα Λεόνε) και χαμηλότερη σε κοινωνίες με πρακτικές χαμηλής συσσώρευσης τροφής (όπως στους Εσκιμώους του Καναδά). Σε μια τέτοια περίπτωση, τα χαμηλά επίπεδα συμμόρφωσης ίσως να ρυθμίζονται από τις πρακτικές κοινωνικοποίησης: ένας νεαρός Εσκιμώος μαθαίνει από πολύ νωρίς στη ζωή του πώς να είναι ανεξάρτητος κυνηγός. Μελέτες που πραγματοποιήθηκαν σε πολλές ασιατικές χώρες δείχνουν ότι οι άνθρωποι υιοθετούν συμπεριφορές συμμόρφωσης σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι Ευρωπαίοι. Ειδικότερα φάνηκε ότι οι Κινέζοι στο παρελθόν συμμορφώνονταν περισσότερο από τους Αμερικανούς (Huang & Harris, 1973). Επιπλέον, η συμμόρφωση θεωρείται αξία σε μεγαλύτερο βαθμό από τους Ασιάτες (π.χ. τους Ινδονήσιους και τους Ιάπωνες) παρά από τους Ευρωπαίους (Matsumoto, 1994). Για παράδειγμα, σε μια έρευνα με το ερωτηματολόγιο Rokeach Value Survey, οι Ασιάτες επικροτούσαν αξίες όπως η συμμόρφωση και η υπακοή, ενώ οι Δυτικοευρωπαίοι έδιναν έμφαση στην ανεξαρτησία και στην προσωπική ελευθερία (Punetha et al., 1987). Άλλες μελέτες δείχνουν διαφορές στη συμπεριφορά συμμόρφωσης μεταξύ εκπροσώπων των χωρών που είναι «παρόμοιες», όπως η Ιταλία και η Αυστραλία (και οι δύο κατ' εξοχήν χριστιανικές και δημοκρατικές κοινωνίες). Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι οι Ιταλοί συμμορφώνονταν περισσότερο από τους Αυστραλούς βρετανικής καταγωγής (Cashmore & Goodnow, 1986). Νεότερες μελέτες ωστόσο τείνουν να αμφισβητούν τα αποτελέσματα που προέκυψαν 15-20 χρόνια πριν. Έτσι, έχει διαπιστωθεί ότι η συμμόρφωση συνδέεται πιθανώς με

συγκεκριμένες καταστάσεις και, αντίθετα με τις απλοϊκές υποθέσεις, δεν χαρακτηρίζει κάποιες εθνοτικές ή εθνικές ομάδες συνολικά. Μια πρόσφατη έρευνα με Ιάπωνες φοιτητές έδειξε ότι δεν συμμορφώνονταν στις πειραματικές συνθήκες περισσότερο από ό,τι οι Αμερικανοί (Takano & Sogon, 2008).

Θυμηθείτε ότι η συμμόρφωση πρέπει να θεωρείται συνεχής μεταβλητή (βλ. Κεφάλαιο 2 για τη συζήτηση αναφορικά με τη διάκριση ανάμεσα στις διχότομες και τις συνεχείς μεταβλητές). Μπορεί κανείς να αναφερθεί σε υψηλά ή χαμηλά επίπεδα συμμόρφωσης μόνο εάν συγκρίνει δύο ή περισσότερα δείγματα. Επιπλέον, μέσα στον ίδιο πολιτισμό, διαφορετικές κοινωνικές κυρώσεις επιβάλλονται σε διαφορετικές ομάδες σε σχέση με τη συμπεριφορά συμμόρφωσής τους.

Όταν συγκρίνουμε τη συμμόρφωση διαπολιτισμικά, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο επισυμβαίνει αυτή η συμπεριφορά. Επιχειρώντας κάποια γενίκευση, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά είναι δυνατόν να θεωρηθεί πράξη συμμόρφωσης, επειδή τα περισσότερα υγιή άτομα έχουν την τάση να προσαρμόζουν τις συμπεριφορές τους σε συγκεκριμένες νόρμες. Κάποιες μορφές συμμόρφωσης διευκολύνονται περισσότερο. Για παράδειγμα, συμμορφωνόμαστε εύκολα και πρόθυμα όταν η συμπεριφορά συμμόρφωσης θεωρείται κοινωνικά αποδεκτή και δεν συνδέεται με κάποιο σοβαρό ηθικό δίλημμα. Γι' αυτό πιθανώς οι άνθρωποι συμμορφώνονται εύκολα όταν βλέπουν τους άλλους να εκδηλώνουν μια κοινωνικά «καλή» και «επιθυμητή» συμπεριφορά (Aronson & O'Leary, 1982-1983· Cialdini et al., 1990).

“ Το να ξεπερνάς τα όρια είναι το ίδιο κακό με το να φοβάσαι να τα πλησιάσεις. ”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

Αφού οι ΗΠΑ είναι μια τόσο ετερόκλητη και ετερογενής χώρα, δεν θα ήταν αναμενόμενο οι περισσότεροι κάτοικοί της να είναι λιγότερο κομφορμιστές από άλλους ανθρώπους που ζουν, για παράδειγμα, στην Τουρκία, τη Βραζιλία ή την Ινδία; Η πειραματική έρευνα δεν απέφερε εντυπωσιακές ενδείξεις που να στηρίζουν αυτή την πεποίθηση. Επιπλέον, κάποιες μελέτες επιβεβαιώνουν ότι οι άνθρωποι στις ΗΠΑ δεν είναι λιγό-

τερο κομφορμιστές από άτομα σε άλλους πολιτισμούς, τα οποία ελέγχθηκαν σε παρόμοιες πειραματικές συνθήκες. Τα αποτελέσματα μιας μελέτης που πραγματοποιήθηκε στην Ιαπωνία μάλλον προκάλεσαν έκπληξη. Τα στοιχεία έδειξαν ότι τα χαμηλότερα ποσοστά συμμόρφωσης στο πείραμα του Asch σημειώθηκαν στην Ιαπωνία, και ήταν χαμηλότερα από το ίδιο πείραμα που έγινε στις ΗΠΑ (Frager, 1970). Υποθετικά οι Ιάπωνες, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν έναν συλλογικό πολιτισμό, θα αναμενόταν να συμμορφώνονται πιο συχνά από ό,τι οι εκπρόσωποι ατομικιστικών πολιτισμών, όπως οι ΗΠΑ. Ποια ήταν λοιπόν η αιτία αυτών των απροσδόκητων αποτελεσμάτων; Επρόκειτο για σφάλμα στην πειραματική διαδικασία; Προφανώς, στους πολιτισμούς συλλογικότητας οι άνθρωποι συμμορφώνονται με την εσωμάδα τους και συμπεριφέρονται λιγότερο συνεργατικά προς τις εξωομάδες. Στην πειραματική διαδικασία του Asch, οι συμμετέχοντες γνώριζαν ο ένας τον άλλο πολύ λίγο ή καθόλου. Αυτή η κατάσταση δεν μπορούσε να οριστεί ως «πίεση της εσωομάδας». Μελετώντας έρευνες για τη συμμόρφωση στην Ιαπωνία, ο Matsuda (1985) εξήγησε αυτό το φαινόμενο χωρίζοντας υποθετικά τις ιαπωνικές ομάδες σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία (ομάδες που επιλέχθηκαν από τον ερευνητή) δεν επέδειξε συμμόρφωση. Η δεύτερη κατηγορία (αμοιβαία επιλεγμένοι φίλοι) έδειξε κάποια συμμόρφωση. Και η τρίτη κατηγορία (συνεκτικές ομάδες) έδειξε τη μέγιστη συμμόρφωση. Ο Moghaddam (1998) επίσης ερμηνεύει τα ευρήματα για τα χαμηλά ποσοστά συμμόρφωσης σε κάποιους Ιάπωνες ως ένδειξη του τρόπου με τον οποίο οι διαφορετικές κοινωνικές νόρμες μπορεί να επηρεάζουν τις πειραματικές διαδικασίες. Τα περισσότερα πειράματα για τη συμμόρφωση πραγματοποιήθηκαν σε κολέγια και πανεπιστήμια, και οι περισσότεροι συμμετέχοντες ήταν φοιτητές. Για κάποιους από αυτούς, καταστάσεις όπως η πειραματική αλληλεπίδραση με «ξένους» δεν ήταν τόσο σημαντική όσο η αλληλεπίδραση με τις οικογένειές τους και με άλλες σημαντικές ομάδες, όπου η συμμόρφωση είναι προφανώς υψηλή. Έχει επίσης ενδιαφέρον το πώς η αποφυγή της αβεβαιότητας μπορεί να χρησιμοποιείται για να εξηγήσει τη συμμόρφωση. Για παράδειγμα, ο Frager (1970) και αργότερα ο Gudgkunst και οι συνεργάτες του (1992) εξήγησαν ότι στις ΗΠΑ, όπου η αποφυγή της αβεβαιότητας είναι χαμηλή, οι άνθρωποι τείνουν να έχουν λιγότερους παρόμοιους «τυπικούς» κανόνες σε πολλές κοινωνικές καταστάσεις. Στην Ιαπωνία όμως, όπου η αποφυγή της αβεβαιότητας είναι

υψηλή, οι άνθρωποι τείνουν να έχουν σαφείς κανόνες συμπεριφοράς σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια. Ως εκ τούτου, η συμπεριφορά συμμόρφωσης με ξένους θα πρέπει να είναι αρκετά διαφορετική από τη συμπεριφορά συμμόρφωσης με τα μέλη της εσωμαδάς.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

«Όλοι συμμορφωνόμαστε»

Ο Ρώσος κοινωνικός ψυχολόγος Αρτούρ Πετρόφσκι (Petrovsky, 1978) πίστευε ότι οι περισσότερες έρευνες για τη συμμόρφωση που είχαν πραγματοποιήσει οι Δυτικοί ψυχολόγοι περιείχαν ένα λογικό σφάλμα. Το βασικό του επιχειρήμα ήταν ότι το σφάλμα συμβαίνει όταν οι ψυχολόγοι περιγράφουν την πράξη συμμόρφωσης ενός ατόμου –στο όνομα της πίεσης της ομάδας– ως δικότομη μεταβλητή: το άτομο έχει μόνο δύο επιλογές, να συμμορφωθεί ή να μη συμμορφωθεί (βλ. Κεφάλαιο 2). Επιπλέον, στους ατομικιστικούς πολιτισμούς, όσοι συμμορφώνονται συχνά κρίνονται αρνητικά από την κοινή γνώμη ως «καθοδηγούμενοι», «ακόλουθοι», «άβουλοιοι» και ούτω καθεξής. Από την άλλη μεριά, όσοι δεν συμμορφώνονται χαρακτηρίζονται συχνά ως «ηγέτες», «τολμηροί» και «ανεξάρτητοι».

Ο Πετρόφσκι υποστήριξε ότι θα μπορούσαμε να αποφύγουμε τη μεροληψία της διαθεσιμότητας (όταν δηλαδή οι παρατηρητές δίνουν σημασία σε ό,τι είναι ορατό ή εμφανές) και να εξετάσουμε τη συμμόρφωση από μια ευρύτερη οπτική. Οι άνθρωποι, ιδιαίτερα όταν πρόκειται να πάρουν σημαντικές αποφάσεις, λαμβάνουν συχνά υπόψη όχι μόνον τους παράγοντες που τους επηρεάζουν στην παρούσα κατάσταση, αλλά επίσης τις αξίες τους, καθώς και τις ευρύτερες κοινωνικές νόρμες. Σε κάποιες καταστάσεις οι άνθρωποι εμφανίζονται να επιδεικνύουν συμπεριφορά μη συμμόρφωσης, ενώ στην ουσία συμμορφώνονται μεν, αλλά σε διαφορετικές νόρμες. Για παράδειγμα, μια παρέα φοιτητών αποφασίζει να σταματήσει να φάει σε ένα σουβλατζίδικο, αλλά ένας φοιτητής δεν ακολουθεί την παρέα επειδή είναι χορτοφάγος. Ή μια νεαρή γυναίκα, αντίθετα με τις φίλες της, αρνείται να μπει σε ένα αυτοκίνητο που το οδηγεί ένας μεθυσμένος οδηγός επειδή πιστεύει ότι η οδήγηση υπό την επήρεια αλκοόλ αποτελεί επικίνδυνη συμπεριφορά. Θα πρέπει αυτά τα παραδείγματα, όπου τα άτομα δεν συντάχθηκαν με την πλειοψηφία, να θεωρηθούν συμπεριφορές μη συμμόρφωσης; Ποια είναι η γνώμη σας; Σας υπενθυμίζουμε τον ορισμό της συμμόρφωσης: μια μορφή κοινωνικής επιρροής στην οποία τα άτομα αλλάζουν τις στάσεις τους ή

τη συμπεριφορά τους για να ταιριάζουν με την ομάδα ή με τις κοινωνικές νόρμες. Με άλλα λόγια, όταν οι άλλοι έχουν την εντύπωση ότι κάποιος δεν ενδίδει στις πιέσεις της ομάδας, αυτό το άτομο συνεχίζει να ασκεί μια πράξη συμμόρφωσης. Μήπως όμως αυτό στο οποίο συμμορφώνεται το άτομο είναι κάποιες άλλες νόρμες; Στα παραδείγματά μας, ο φοιτητής συμμορφώθηκε με τις νόρμες της κοσμοθεωρίας του και η νεαρή γυναίκα συμμορφώθηκε με τις νόρμες της «κοινωνικά υπεύθυνης» συμπεριφοράς, δηλαδή με τον κανόνα «μην πίνετε όταν οδηγείτε». Πιστεύετε ότι τέτοιες συμπεριφορές αποτελούν επίσης ένα είδος συμμόρφωσης; Υπάρχει εντελώς ανεξάρτητη συμπεριφορά, κατά την άποψή σας;

Όταν ζητάμε από τους φοιτητές μας να εκφράσουν τις απόψεις τους για το πώς οι άνθρωποι στις ΗΠΑ συγκρίνονται με άλλες εθνικές ομάδες σε ό,τι αφορά τη συμμόρφωση, οι περισσότεροι λένε ότι οι Αμερικανοί συμμορφώνονται πολύ λιγότερο από τα άτομα άλλων εθνικοτήτων. Γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο; Μήπως αυτό οφείλεται στην ενδογενή προσωπικότητα ή στον «χαρακτήρα» των ανθρώπων που ζουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς; Η απάντηση, τουλάχιστον εν μέρει, είναι πιο σύνθετη. Όσοι ταξιδεύουν στον κόσμο μπορούν εύκολα να δουν ότι οι άνθρωποι που ζουν στη Βόρεια Αμερική, στην Ευρώπη και σε βιομηχανοποιημένες χώρες της Άπω Ανατολής έχουν περισσότερες επιλογές ζωής σε σύγκριση με εκείνους που ζουν σε λιγότερο βιομηχανοποιημένες χώρες. Αυτές οι επιλογές σχετίζονται όχι μόνο με προϊόντα και υπηρεσίες, αλλά και με πολιτικές επιλογές, ιδεολογικές απόψεις, προτιμήσεις στον τρόπο ζωής και θρησκευτικές πρακτικές. Με αυτό τον τρόπο, ο βαθμός εμφανούς συμμόρφωσης του ατόμου μπορεί να θεωρηθεί ότι εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαθεσιμότητα των επιλογών που έχει. Ειδικότερα, όταν οι διαθέσιμες επιλογές είναι λιγότερες, η συμμόρφωση είναι μεγαλύτερη από ό,τι όταν υπάρχει διαθέσιμος μεγάλος αριθμός επιλογών (Curtis & Desforjes, 2013).

Για παράδειγμα, εάν ο Τζον (Αμερικανός) έχει περισσότερες επιλογές από την Ντέκα (Σομαλή), ίσως διαπιστώσουμε ότι η συμπεριφορά του Τζον είναι πιο πολυποίκιλη και σύνθετη. Αυτή η διαπίστωση όμως δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Τζον είναι λιγότερο «κομφορμιστής» από την Ντέκα. Στην πραγματικότητα, η Ντέκα έχει λιγότερες

επιλογές και ευκαιρίες στη ζωή, γι' αυτό και το εύρος της συμπεριφοράς της είναι εγγενώς περιορισμένο από τις περιβαλλοντικές παραμέτρους. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η ίδια είναι περισσότερο «κομφορμίστρια» από τον Τζον. (Σε σχέση με αυτό, βλ. τη συζήτηση για το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης στο Κεφάλαιο 2.)

Ακολουθώντας εντολές: Υπακοή

“Όταν δεν διατάξεις την υπακοή, μη δίνεις εντολές.”

Αραβική παροιμία

Την ίδια στιγμή που εσείς διαβάζετε αυτό το κείμενο, κάπου στον πλανήτη κάποιος δίνει μια εντολή σε κάποιον άλλο. Για παράδειγμα, κάποιος διατάζει μερικούς ανθρώπους να σηκωθούν, να κινηθούν, να εργαστούν, να διασώσουν, να χτίσουν ή να σκοτώσουν. Σε κάθε πολιτισμό οι άνθρωποι υπακούν άλλους ανθρώπους – γονείς, δασκάλους, αστυνομικούς, στρατιωτικούς αξιωματικούς, συζύγους. Η **υπακοή** είναι μια μορφή συμμόρφωσης κατά την οποία ένα άτομο ακολουθεί απλώς εντολές που δίνονται από άλλους. Η υπακοή στην εξουσία ορίζεται ως η εκτέλεση εντολών που δίνονται από μια μορφή εξουσίας. Αυτός ο τύπος συμπεριφοράς βασίζεται συνήθως στην πεποίθηση ότι οι εκπρόσωποι της εξουσίας έχουν το δικαίωμα να διατάζουν και να δίνουν τέτοιες εντολές.

Οι μελέτες πάνω στην υπακοή έχουν συνδεθεί με το όνομα του Stanley Milgram (1933-1984), επιφανούς ερευνητή από το Πανεπιστήμιο του Yale (βλ. Milgram, 1963). Όπως επισημαίνουν κάποιοι ψυχολόγοι, οι δημοσιεύσεις του Milgram είναι από τις πιο διάσημες και ευρέως αναγνωρισμένες στην ιστορία της Ψυχολογίας (Hock, 1995).

Στα πειράματά του ο Milgram έδειξε ότι ορισμένοι άνθρωποι υπακούν εύκολα κάποιους άλλους, και κάνοντάς το αυτό, παραβιάζουν εξίσου πρόθυμα τα προσωπικά τους ηθικά πρότυπα συμπεριφοράς. Ο Milgram βρήκε επίσης ότι οι περιστάσεις υπό τις οποίες οι άνθρωποι δείχνουν υπακοή δεν χρειάζεται να είναι εξαιρετικές. Μερικές φορές υπακούμε ακόμα και σε ασήμαντες κοινωνικές καταστάσεις. Το πείραμα του Milgram, και πολλών από εκείνους που τον ακολούθησαν στη συνέχεια,

δείχνει ότι η υπακοή σε μια εξουσία είναι συνηθισμένη όχι μόνο για τους εξαιρετικά αδύναμους, απογοητευμένους ή παθολογικά ασθενείς, αλλά και για πολλά «φυσιολογικά» άτομα που βρίσκονται υπό ψυχολογική πίεση. Έχει επιπλέον βρεθεί ότι τείνουμε να υπακούμε με μικρότερο διασταγμό όταν κάποιος αναλαμβάνει την ευθύνη για τις δικές μας πράξεις. Σε τέτοιες καταστάσεις μπορεί να κάνουμε κάτι που υπό άλλες συνθήκες δεν θα διανοούμασταν.

Το πείραμα του Milgram για την υπακοή αναπαράχθηκε σε πολλές χώρες, φαινομενικά με παρόμοια αποτελέσματα: οι άνθρωποι έχουν την τάση να υπακούουν σε ανθρώπους με ισχύ. Παρά τις παραλλαγές, είναι πολύ πιθανό ότι στις χώρες με υψηλή απόσταση εξουσίας τα ποσοστά υπακοής θα είναι υψηλότερα από ό,τι στις χώρες με χαμηλή απόσταση εξουσίας. (Η απόσταση εξουσίας, που αναλύθηκε προηγουμένως στο βιβλίο, είναι ο βαθμός της υπάρχουσας ανισότητας ανάμεσα στους επιβλέποντες και στους υφισταμένους σε έναν οργανισμό.) Ο δείκτης απόστασης εξουσίας είναι υψηλός όταν τα μέλη μιας κοινωνίας αποδέχονται ότι η ισχύς στους θεσμούς είναι άνισα κατανομημένη. Αντίστοιχα, ο δείκτης της απόστασης εξουσίας είναι χαμηλός όταν τα μέλη μιας κοινωνίας έχουν την τάση να αποδέχονται την ισότητα εντός των θεσμών (Hofstede, 1980).

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει την υπακοή είναι το κυρίαρχο ύφος ηγεσίας σε μια κοινωνία. Ένα αυταρχικό ύφος ηγεσίας, για παράδειγμα, προϋποθέτει άμεση επικοινωνία του ηγέτη με τους υφισταμένους. Ο ηγέτης ή οποιαδήποτε άλλη μορφή εξουσίας δίνει τις εντολές, και οι καθοδηγούμενοι οφείλουν να υπακούουν. Οι συζητήσεις και οι ανταλλαγές πληροφοριών είναι σημαντικά περιορισμένες. Στη μεταπολεμική Γερμανία, για παράδειγμα, το 40% των μαθητών που βρίσκονταν σε ηλικία 12 ετών ανάμεσα στα έτη 1946 και 1953 ανέφεραν πραγματική συμμετοχή σε σχολικές και δημόσιες συζητήσεις, ενώ μόνο 6% των μαθητών που ήταν 12 ετών ανάμεσα στα έτη 1941 και 1945, δηλαδή κατά την τελευταία περίοδο της δικτατορίας των Ναζί, ανέφεραν συμμετοχή σε συζητήσεις (Almond & Verba, 1965). Βρέθηκε επίσης ότι η υπακοή ήταν μία από τις σημαντικότερες αξίες που καλλιέργησε το σύστημα της γερμανικής κοινωνικοποίησης τουλάχιστον κατά τα τελευταία 200 χρόνια (Miller, 1983).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Πολιτισμικές νόρμες και υπακοή

Οι πράξεις υπακοής που εκτελούν άλλοι άνθρωποι περιγράφονται και αξιολογούνται από εμάς, τους παρατηρητές. Όταν αξιολογούμε, χρησιμοποιούμε συχνά τα δικά μας πρότυπα, είτε για να αποδοκιμάσουμε είτε για να υποστηρίξουμε το άτομο που υπακούει. Πώς μπορεί το Άτομο Β να ερμηνεύσει την υπακοή του Ατόμου Α εάν ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς; Το να σκεφτείτε κριτικά ένα ζήτημα σημαίνει επίσης να θέσετε πρόσθετες ερωτήσεις γι' αυτό. Στην περίπτωση της υπακοής, μια τέτοια ερώτηση θα μπορούσε να είναι: Γιατί *αυτό* το άτομο ακολούθησε *αυτή* την εντολή; Πάρτε, για παράδειγμα, έναν προσυμφωνημένο γάμο στην Ινδία, όπου η νεαρή γυναίκα δέχεται την υπόδειξη των γονέων της να παντρευτεί έναν άντρα που δεν έχει δει ποτέ πριν. Θα μπορούσε αυτό να φανεί σε έναν παρατηρητή προερχόμενο από δυτική κοινωνία ως πράξη υπακοής (Saroor, 1999); Ίσως ναι, από την άποψη ότι η γυναίκα ακολούθησε απλώς μια άμεση εντολή που της δόθηκε από άλλους ανθρώπους. Από τη σκοπιά αυτής της γυναίκας όμως, η απόφαση των γονέων της μπορεί να μην αποτελεί εντολή, αλλά υπόδειξη που βασίζεται στη σοφία, την αγάπη και τις ειλικρινείς προθέσεις τους. Επιπλέον, συμφωνώντας με την επιλογή των γονέων της, η νεαρή γυναίκα τιμά τη μακραίωνη πολιτισμική παράδοση των προσυμφωνημένων γάμων. Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να ξεχνάμε την επίδραση των εξωτερικών παραγόντων –όπως οι παραδόσεις, τα έθιμα και πολλά άλλα– στην ατομική συμπεριφορά και στην υπακοή ειδικότερα. Ανατρέξτε στη συζήτηση για το θεμελιώδες σφάλμα της κοινωνικής απόδοσης στο Κεφάλαιο 2.

Σύμφωνα με άλλες μελέτες, οι γονείς από ομάδες χαμηλής κοινωνικο-οικονομικής θέσης εκτιμούν την υπακοή περισσότερο από ό,τι οι οικογένειες της μεσαίας τάξης (Kohn, 1969). Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν από μια μελέτη μεγάλης κλίμακας που πραγματοποιήθηκε σε εννιά χώρες, όπου ζητήθηκε από τους γονείς να πουν ποια χαρακτηριστικά θεωρούσαν πιο επιθυμητά στα παιδιά τους. Οι απαντήσεις των γονέων που ζούσαν στις ΗΠΑ και σε άλλες βιομηχανοποιημένες χώρες, όπως η Κορέα, τόνιζαν τη σημασία της προσωπικής ανεξαρτησίας και της αυτόνομης συμπεριφοράς. Οι γονείς από λιγότερο βιομηχανοποιημένα έθνη, όπως η

Τουρκία και η Ινδονησία, ανέδειξαν τη σημασία της υπακοής στα παιδιά τους και δεν επιδοκίμασαν την ανεξαρτησία (Kagitcibasi, 1996). Στις διάφορες πολιτισμικές περιοχές του κόσμου, οι αφρικανικές κοινωνίες είχαν την υψηλότερη βαθμολογία όσον αφορά την κοινωνικοποίηση στην ενδοτικότητα και την υπακοή (Munroe & Munroe, 1972). Οι πολιτικές ιδεολογίες φαίνονται επίσης να επηρεάζουν τη συχνότητα των αντιδράσεων υπακοής. Στις χώρες με ολοκληρωτικά καθεστώτα οι αντιδράσεις υπακοής αναφέρθηκε ότι ήταν πιο συχνές από ό,τι στις δημοκρατικές κοινωνίες (Triandis, 1994).

Κοινωνική επιρροή

“Χίλιες κατάρες δεν σκίζουν ένα πουκάμισο.”

Αραβική παροιμία

Η **κοινωνική επιρροή** στο πλαίσιο της Ψυχολογίας αφορά τις προσπάθειες του ατόμου να αλλάξει τη συμπεριφορά ή τις στάσεις ενός ή περισσότερων ανθρώπων. Η δυνατότητα ή η ικανότητα του ατόμου να ασκεί έλεγχο και/ή εξουσία ονομάζεται **ισχύς**. Η ισχύς μπορεί να είναι τυπική ή άτυπη. Η τυπική ισχύς ασκείται κυρίως στο πλαίσιο δραστηριοτήτων που καθορίζονται από επίσημους κανονισμούς, νόμους και θεσμικούς κανόνες. Η άτυπη ισχύς ασκείται από άτομα σε καταστάσεις που δεν διέπονται από επίσημους κανονισμούς. Στους περισσότερους παραδοσιακούς πολιτισμούς, οι γονείς δεν έχουν τυπική ισχύ στα μέλη των οικογενειών τους. Άτυπα ωστόσο οι περισσότεροι γονείς κατέχουν και ασκούν εξουσία στα ενήλικα παιδιά τους (Shiraev & Bastrykin, 1988).

Πειράματα δείχνουν ότι η απλή παρουσία ενός πολιτισμικού συμβόλου που αντιπροσωπεύει μια διαφορετική χώρα ή μια διαφορετική εθνοτική ομάδα μπορεί να επηρεάσει τους ανθρώπους να σκεφτούν αυθόρμητα με όρους αξιών αυτής της χώρας ή της πολιτισμικής ομάδας. Για παράδειγμα, ένα κόκκινο φαναράκι (χαρακτηριστικό της κινεζικής κουλτούρας) μπορεί αυθόρμητα να σας κάνει να σκεφτείτε την αξία της εκπλήρωσης των διαπροσωπικών υποχρεώσεων (που είναι μια κινεζική πολιτισμική αξία) (Ho-Ying et al., 2007). Ομοίως, η έρευνα έδειξε ότι ο τρόπος με

τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την ισχύ άλλων ατόμων μπορεί να επηρεάσει πολλές διαστάσεις της ομαδικής συμπεριφοράς. Ακόμα και ένα απλό ανέκδοτο μπορεί να ερμηνευτεί διαφορετικά από ανθρώπους που έχουν ισχύ και διαφορετικά από εκείνους που δεν έχουν (McGhee & Duffey, 1983).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Αμφισβητώντας τον αρχηγό

Ο συγκυβερνήτης και ο μηχανικός πτήσης της Korean Air jet στο αεροσκάφος Boeing 747 γνώριζε ότι κάτι δεν πήγαινε καλά. Όλα τα όργανα έδειχναν ότι υπήρχε σοβαρό πρόβλημα. Αλλά κανείς τους δεν είπε τίποτε στον κυβερνήτη, ο οποίος δεν κατάλαβε τον κίνδυνο. Μερικά λεπτά αργότερα το αεροπλάνο προσέκρουσε πάνω στην κορυφή ενός λόφου, παρασέρνοντας στον θάνατο 228 επιβάτες. Οι ερευνητές επιβεβαίωσαν ότι τα μέλη του πληρώματος –παρότι γνώριζαν το πρόβλημα– δεν τόλμησαν να αμφισβητήσουν τον κυβερνήτη. Αυτή η τραγωδία ερμηνεύτηκε ως ένα εμβληματικό πολιτισμικό ζήτημα: οι πιλότοι επέδειξαν την παραδοσιακή κορεατική ενδοτικότητα προς την εξουσία (Phillips, 1998). Άραγε ένας Καναδός ή ένας Μεξικανός πιλότος θα αμφισβητούσε τον κυβερνήτη σε μια παρόμοια κατάσταση;

Είναι πολύ δύσκολο να προβλέψουμε τη συγκεκριμένη συμπεριφορά των ανθρώπων σε υποθετικές καταστάσεις. Μελέτες όμως δείχνουν ότι οι γενικές πολιτισμικές νόρμες μπορούν να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά των πιλότων μέσα στο πιλοτήριο. Ερευνητικά δεδομένα που συλλέχθηκαν από 9.400 πιλότους της πολιτικής αεροπορίας σε 19 χώρες (Merritt, 2000) δείχνουν ότι οι νόρμες της συλλογικότητας και του ατομικισμού, του σεβασμού στην εξουσία και της απόστασης εξουσίας μπορούν να καθορίσουν τις ειδικές ενέργειες του πιλότου.

Σε σύγκριση με άτομα υψηλής κοινωνικής ισχύος, τα άτομα χαμηλής ισχύος είναι πιθανότερο να αντιμετωπίζουν με απαισιοδοξία τη ζωή τους, την κοινωνική θέση της χώρας τους, καθώς και το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του κόσμου (Larsen, 1972). Τα μέλη ομάδων χαμηλής κοινωνικής ισχύος αναμένεται να έχουν μεγαλύτερη ενσυναίσθηση για τα μέλη ομάδων υψηλής ισχύος, παρά το αντίστροφο. Για παράδειγμα, βρέθηκε

ότι οι Λιβανέζοι φοιτητές αραβικής καταγωγής στις ΗΠΑ κατάφεραν να αναγνωρίζουν τις χαρακτηριστικές «αμερικανικές» αντιδράσεις με μεγαλύτερη επιτυχία από ό,τι οι Αμερικανοί μπορούσαν να αναγνωρίζουν τις χαρακτηριστικές «αραβικές» αντιδράσεις (Lindgren & Tebcherani, 1971).

Στην Κοινωνιολογία υπάρχει η έκφραση «ήπια δύναμη». Αναφέρεται στην επίδραση των ιδεών που μεταδίδονται μέσω του πολιτισμού, του κινηματογράφου, της λογοτεχνίας, της μόδας και των ανθρώπινων ανταλλαγών. Κάποια έθνη έχουν τεράστια οικονομική δυνατότητα να προωθήσουν τον πολιτισμό τους. Η Ιαπωνία, για παράδειγμα, μεταδίδει την ήπια δύναμή της εξάγοντας στον υπόλοιπο κόσμο στοιχεία της ποπ κουλτούρας της, όπως είναι ο σχεδιασμός ρούχων, η μαγειρική και οι πολεμικές τέχνες. Σύμφωνα με ιαπωνικές πηγές, πάνω από τρία εκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο μελετούν την ιαπωνική γλώσσα, σε σύγκριση με τους 127.000 ανθρώπους που μάθαιναν τη γλώσσα το 1997 (Faiola, 2003).

Ομαδοσκέψη και ομαδική πόλωση

Τα μέλη κοινωνικών ομάδων σε όλο τον κόσμο συχνά προσκολλώνται τόσο έντονα στις απόψεις που μοιράζονται με άλλους ώστε να αγνοούν πληροφορίες που δεν συνάδουν με αυτές τις απόψεις (βλ. τη συζήτηση για τη διατήρηση των πεποιθήσεων στο Κεφάλαιο 2). Υπάρχουν ορισμένες πολιτισμικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εκφράζουν τη συμφωνία τους με τις απόψεις των άλλων. Μελέτες έδειξαν, για παράδειγμα, ότι οι Κορεάτες τείνουν να εκφράζουν μεγαλύτερη συναίνεση ή ευχαρίστηση στις γραπτές απαντήσεις τους από ό,τι οι Αμερικανοί. Παρ' όλα αυτά, οι διαφορές ήταν σχετικά μικρές (Locke & Baik, 2009). Αυτή η συμφωνία με τους άλλους κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε μια ομάδα ονομάζεται **ομαδοσκέψη**. Ο Irving Janis (1918-1990), ο οποίος περιέγραψε αυτό το φαινόμενο, πίστευε ότι η ομαδοσκέψη σχετίζεται με την επιδίωξη συμμόρφωσης και μπορεί συχνά να υπερκαλύπτει κάθε ρεαλιστική εκτίμηση των εναλλακτικών αποφάσεων ή της πορείας μιας ενέργειας (Brandstatter et al., 1984). Τον Απρίλιο του 1961, ο πρόεδρος των ΗΠΑ John F. Kennedy συμφώνησε να υποστηρίξει μια εισβολή στην Κούβα με τη βοήθεια Κουβανών εξορίστων, εκπαιδευμένων από Αμερικανούς, για να ανατρέψουν το κομμουνιστικό καθεστώς και τον Fidel

Castro. Αυτή η επιχείρηση, που είχε καταστροφική έκβαση, αποτελεί άριστο παράδειγμα ομαδοσκέψης. Τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου ήξεραν προφανώς ότι η εισβολή δεν θα πετύχαινε, αλλά κανείς δεν έφερε στο φως αυτά τα ζητήματα επειδή προφανώς ήθελαν να διατηρήσουν τη **συνεκτικότητα** στον εσωτέρο κύκλο των συμβούλων του προέδρου. Ο ψυχολόγος Aronson εξέφρασε την άποψη ότι η τραγική αποτυχία του διαστημικού λεωφορείου Challenger, το οποίο εξερράγη στον αέρα λίγο μετά την εκτόξευσή του το 1986, ήταν επίσης αποτέλεσμα ομαδοσκέψης. Οι μηχανικοί της NASA, στο πλαίσιο της επιδίωξης του κοινού τους στόχου, αγνόησαν τα διάφορα προειδοποιητικά σημάδια μιας πιθανής καταστροφής (Aronson, 1995). Οι συζητήσεις για το εάν η ομαδοσκέψη υπήρξε ο παράγοντας που επηρέασε την απόφαση των ΗΠΑ για τον πόλεμο στο Ιράκ το 2003 συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Η ομαδοσκέψη αποτελεί έναν πολύ ισχυρό ομαδικό μηχανισμό για τα μέλη φονταμενταλιστικών θρησκευτικών, ριζοσπαστικών πολιτικών και στρατιωτικών εθνοτικών ομάδων. Όταν γίνεστε μέλος μιας ομάδας, ίσως διστάζετε να εκφράσετε τις αμφιβολίες σας για τις αποφάσεις και τις δραστηριότητες της ομάδας επειδή ο δισταγμός σας μπορεί να θεωρηθεί ένδειξη αδυναμίας ή έλλειψης αφοσίωσης.

Ένα άλλο ομαδικό φαινόμενο, γνωστό ως **ομαδική πόλωση**, βρίσκεται σχεδόν σε απόλυτη αντίθεση με την ομαδοσκέψη. Η ομαδική πόλωση είναι η τάση των μελών της ομάδας να μετατοπίζονται, ως αποτέλεσμα ομαδικής συζήτησης, προς πιο ακραίες θέσεις από εκείνες που είχαν αρχικά. Στην περίπτωση της ομαδικής πόλωσης, η συνεκτικότητα της ομάδας μπορεί να μην είναι τόσο σημαντική για τα μέλη της. Σε μερικές περιπτώσεις παρουσιάζεται το *φαινόμενο της ριψοκίνδυνης αλλαγής*, το οποίο σημαίνει ότι οι αποφάσεις της ομάδας συχνά είναι πιο ριψοκίνδυνες από τις ατομικές απόψεις που διατηρούσαν τα μέλη πριν από τη συζήτηση ή τη λήψη αποφάσεων (Moscovici & Zavalloni, 1969). Όπως έχει βρεθεί σε διάφορες πειραματικές έρευνες στις ΗΠΑ, σε πολλές ευρωπαϊκές και σε κάποιες αφρικανικές χώρες, το φαινόμενο της ριψοκίνδυνης αλλαγής θεωρείται ότι έχει τη βάση του σε ιδιαίτερες πολιτισμικές νόρμες (Brown, 1965). Με άλλα λόγια, εάν ένας πολιτισμός αξιολογεί θετικά μια επικίνδυνη συμπεριφορά, είναι πιθανό να σημειωθεί ριψοκίνδυνη αλλαγή των ατομικών στάσεων. Το φαινόμενο της ριψοκίνδυνης αλλαγής επιβεβαιώθηκε σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων στη Γαλλία, την Αγγλία, τον Κα-

ναδά, το Ισραήλ και τη Νέα Ζηλανδία (βλ. π.χ. Rim, 1963· Vidmar, 1970). Πάντως, τα δεδομένα για την ανάληψη κινδύνου στους διάφορους πολιτισμούς είναι κάπως ασυνεπή (Foxall & Payne, 1989).

Είναι η κοινωνική σκνηρία οικουμενικό φαινόμενο;

Φανταστείτε ότι εκπονείτε μια ατομική εργασία για κάποιο πανεπιστημιακό μάθημα. Σας έχει ζητηθεί να συγκρίνετε τα ποσοστά διαζυγίων ανά τον κόσμο και να συλλέξετε στατιστικά δεδομένα μέσω του διαδικτύου. Ελπίζετε να ολοκληρώσετε την εργασία σε λίγες μέρες. Ξαφνικά ο καθηγητής σας λέει ότι δύο φοιτητές ανέλαβαν να σας βοηθήσουν να ολοκληρώσετε την εργασία σας. Αισθάνεστε ανακούφιση ακούγοντας αυτά τα νέα; Θα μειώσετε την ένταση των προσπαθειών σας, αναμένοντας ότι οι βοηθοί φοιτητές θα συμβάλουν στον φόρτο εργασίας; Πράγματι, πολλοί άνθρωποι ελαττώνουν τον ρυθμό των προσπαθειών τους υπό παρόμοιες περιστάσεις, καταδεικνύοντας έτσι **κοινωνική σκνηρία**, που είναι η τάση των μελών μιας ομάδας να καταβάλλουν λιγότερη προσπάθεια για μια εργασία από όση θα κατέβαλλαν εάν εργάζονταν μόνα τους ή εάν το μέγεθος της ομάδας ήταν διευρυμένο. Είναι η κοινωνική σκνηρία συνηθισμένο φαινόμενο σε κάθε κοινωνική ομάδα;

Τα αποτελέσματα αρκετών διαπολιτισμικών μελετών δείχνουν ότι η κοινωνική σκνηρία δεν είναι οικουμενικό φαινόμενο. Για παράδειγμα, μια έρευνα που διενεργήθηκε στην Κίνα και την Ιαπωνία δείχνει ότι η κοινωνική σκνηρία δεν παρουσιάζεται στην ομαδική συμπεριφορά που μελετήθηκε σε αυτές τις χώρες. Σε κάποιες περιπτώσεις εμφανίστηκε το αντίθετο φαινόμενο, το οποίο ονομάζεται **κοινωνική αναπλήρωση** και προκύπτει όταν η ομάδα βελτιώνει την ατομική απόδοση των μελών της (Earley, 1989). Σε μερικές μελέτες βρέθηκε ότι οι συμμετέχοντες στις ΗΠΑ (που είναι κατ' εξοχήν ατομικιστική κοινωνία) εκδήλωναν κοινωνική σκνηρία, ενώ οι άνθρωποι στην Κίνα (που είναι κατ' εξοχήν συλλογική κοινωνία) έτειναν να επιδεικνύουν το αντίθετο πρότυπο συμπεριφοράς (κοινωνική αναπλήρωση), λειτουργώντας αποδοτικότερα σε ζευγάρια παρά μόνοι (Gabrenya et al., 1985). Σε πολλούς πολιτισμούς όπου δεν παρουσιάζεται η κοινωνική σκνηρία, οι υπάρχουσες νόρμες συλλογικότητας ίσως να ενεργοποιούν τη διαπροσωπική αλληλεξάρτηση. Με άλλα λόγια,

υποθετικά, η κοινωνική οκνηρία δεν είναι συνηθισμένη στους συλλογικούς πολιτισμούς. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι η κοινωνική οκνηρία στους ατομικιστικούς πολιτισμούς θα αποτελεί πάντα μέρος των ομαδικών σχέσεων. Άλλωστε, δεν πρέπει να υποτιμούμε το γεγονός ότι όσο πιο συνεκτική γίνεται η ομάδα, τόσο χαμηλότερη είναι η εμφάνιση της κοινωνικής οκνηρίας (Petronsky, 1978). Η οκνηρία βασίζεται στις κοινωνικές περιστάσεις και μπορεί επίσης να αυξάνεται ή να μειώνεται σύμφωνα με ψυχολογικές παραμέτρους, όπως η ατομική **ταύτιση** των μελών με την ομάδα, η πίστη και η ευθύνη τους απέναντι σε αυτήν.

▲ Άσκηση 10.2. Παγκοσμιόμετρα ή μαθητευόμενοι ερευνητές

Παράλληλα με τις ιστοσελίδες διεθνών οργανισμών και φορέων, όπως ο ΟΟΣΑ, η Παγκόσμια Τράπεζα ή ο ΟΗΕ, στο διαδίκτυο υπάρχουν αρκετοί ανεξάρτητοι ιστότοποι που παρέχουν τεράστιες δυνατότητες αναζήτησης και ανάσυρσης πληροφοριών εξαιρετικού πλούτου και εύρους για τις χώρες και τους πολιτισμούς του κόσμου με τη μορφή ποσοτικών στατιστικών δεικτών αλλά και ποιοτικών περιγραφών. Οι ενδιαφερόμενοι παραπέμπονται ενδεικτικά στις εξής διευθύνσεις:

- Countries and their Cultures (www.everyculture.com/)
- Index Mundi (www.indexmundi.com/)
- Nation Master (www.nationmaster.com/)
- The Global Economy (www.theGlobalEconomy.com)
- Ένα εντυπωσιακό «ζωντανό» παγκοσμιόμετρο, όπου καταγράφονται σε πραγματικό χρόνο οι εκτιμώμενες μεταβολές σε μια σειρά δημογραφικών, οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και άλλων δεικτών, είναι προσβάσιμο στη διεύθυνση www.worldometers.info

Δραστηριότητα: Επιλέξτε τουλάχιστον δύο στατιστικούς δείκτες από διαφορετικές θεματικές περιοχές (οικονομία, εκπαίδευση, κοινωνία, ΜΜΕ, περιβάλλον κ.λπ.) – η μία από τις δύο, κατά προτίμηση, κοινωνικού ή ψυχολογικού ενδιαφέροντος. Επίσης, επιλέξτε 30 χώρες από τουλάχιστον τρεις διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές (μεταξύ Αμερικής, Ασίας, Αφρικής, Ευρώπης και Ωκεανίας) και καταγράψτε τη βαθμολογία τους στους δύο στατιστικούς δείκτες. Τοποθετήστε τις χώρες σε φθίνουσα

ακολουθία, ανάλογα με τη βαθμολογία τους στον καθέναν από τους δύο δείκτες. Διακρίνετε κάποιο μοτίβο συσχέτισης μεταξύ των δύο δεικτών στην κατανομή των χωρών; Προς επιβεβαίωση, μπορείτε να υπολογίσετε τον δείκτη συνάφειας Pearson r χρησιμοποιώντας τα εργαλεία που έχετε διδαχθεί στη Στατιστική ή αντιγράφοντας τα στοιχεία σας σε ένα online στατιστικό εργαλείο, όπως αυτό που είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση www.socscistatistics.com/tests/pearson/Default2.aspx. Αν προχωρήσατε σε αυτή τη διαδικασία, τότε έχετε ήδη πραγματοποιήσει την πρώτη σας διαπολιτισμική έρευνα με μετρήσεις πολιτισμικού (όχι ατομικού) επιπέδου ανάλυσης – οπότε σας αξίζουν συγχαρητήρια! Αν σας έχει απομείνει ακόμα λίγος ζήλος μετά την ενασχόλησή σας με τις στατιστικές τεχνικές, προσπαθήστε να εντοπίσετε συναφείς δημοσιεύσεις με κάποια μηχανή αναζήτησης ακαδημαϊκού περιεχομένου, όπως ο Μελετητής Google (scholar.google.gr). Πόσο συγκλίνει ή αποκλίνει το δικό σας εύρημα συγκριτικά με (α) τα αποτελέσματα της βιβλιογραφίας, και (β) τις στερεοτυπικές προσδοκίες που είχατε πριν ασχοληθείτε με την άσκηση;

▲ Άσκηση 10.3

Ο καταϊγισμός ιδεών είναι μια τεχνική ομαδικής συζήτησης που επιτρέπει στους συμμετέχοντες να παράγουν όσο το δυνατόν περισσότερες προτάσεις ή λύσεις μπορούν για ένα πρόβλημα μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Οι κανόνες του καταϊγισμού ιδεών είναι σχετικά απλοί (Osborn, 1957). Πρώτον, η ομάδα χρειάζεται τις ιδέες σας. Όσο πιο πολλές ιδέες προτείνετε, τόσο το καλύτερο, επειδή η ποσότητα των ιδεών θα επηρεάσει την ποιότητα της τελικής απόφασης. Δεύτερον, είστε ελεύθεροι να εισηγηθείτε όποια ιδέα θέλετε. Εκφραστείτε ελεύθερα, μην ντρέπεστε! Δεν πρέπει να ανησυχείτε μήπως φανείτε «τρελοί», «αφελείς» ή «ανόητοι». Δεν υπάρχουν τρελές, αφελείς ή ανόητες προτάσεις σε αυτή τη συνθήκη. Τρίτον, απαγορεύεται η κριτική των ιδεών και των προτάσεων των υπόλοιπων μελών. Να είστε θετικοί και γενναιόδωροι. Αργότερα θα έχετε χρόνο να ασκήσετε βέτο στις ιδέες που δεν σας αρέσουν. Τέταρτον, βοηθήστε να βελτιωθούν οι ιδέες και οι προτάσεις των υπόλοιπων μελών της ομάδας. Να είστε επικοινωνητικοί δείχνοντας με ποιο τρόπο μπορούν να εφάρμοστούν οι ιδέες που υποστηρίζετε.

Ερώτηση: Πιστεύετε ότι ο καταιγισμός ιδεών ως μέθοδος ομαδικής λήψης αποφάσεων μπορεί να έχει διαφορετικά αποτελέσματα στους συλλογικούς και στους ατομικιστικούς πολιτισμούς; Οι νόρμες ποιου πολιτισμού θα ήταν πιο πρόσφορες για έναν επιτυχημένο καταιγισμό ιδεών; Εξετάστε δύο υποθέσεις:

- Πρώτον, στους ατομικιστικούς πολιτισμούς οι άνθρωποι είναι πιο ελεύθεροι να εκφράσουν τις ατομικές τους απόψεις από όσο είναι στους συλλογικούς πολιτισμούς. Συνεπώς ο καταιγισμός ιδεών «ταιριάζει» από τη φύση του σε κάθε ατομικιστικό πολιτισμό: οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται για την κριτική και εκφράζουν τις ιδέες τους ελεύθερα.
- Δεύτερον, στους πολιτισμούς συλλογικότητας τα άτομα είναι πιο διασυνδεδεμένα και αλληλεξαρτώμενα. Επομένως κάθε ομαδική συζήτηση που απαιτεί αμοιβαία υποστήριξη και κατανόηση βρίσκεται σε φυσική συμφωνία με τις νόρμες ενός συλλογικού πολιτισμού.

Ποια από τις δύο αυτές υποθέσεις θα θεωρούσατε πιο εύλογη; Τεκμηριώστε την απάντησή σας.

▲ Ανακεφαλαίωση

- Σύμφωνα με μια καλά εδραιωμένη άποψη στην Ψυχολογία, η κοινωνική αντίληψη έχει πολιτισμικές ρίζες. Αποκτούμε κρίσεις, στάσεις και πεποιθήσεις από το πολιτισμικό μας περιβάλλον.
- Ένα από τα πιο θεμελιώδη στοιχεία των διεργασιών κοινωνικής αντίληψης και κοινωνικής νόησης είναι η στάση. Διαπολιτισμικά, οι στάσεις μάς βοηθούν να κατανοούμε και να νοηματοδοτούμε τον κόσμο γύρω μας. Χρησιμεύουν ως ένας μηχανισμός άμυνας του Εγώ, που μας βοηθά να νιώθουμε καλύτερα για τον εαυτό μας. Τέλος, εξυπηρετούν μια λειτουργία που μας επιτρέπει να εκφράζουμε τις αξίες μας.
- Οι πολιτισμοί αναπτύσσονται, διατηρούνται και δικαιολογούν συγκεκριμένα σύνολα αξιών όσον αφορά τις εξής διαστάσεις: συντηρητισμός έναντι αυτονομίας, ιεραρχία έναντι ισοτιμίας και κυριαρχία έναντι αρμονίας. Στις ανθρώπινες αξίες μπορεί να υπάρχουν συλλογικά και ατομικιστικά πρότυπα. Αναπτύσσονται επίσης αντιπαραθέσεις

γύρω από την ύπαρξη αυτού που ονομάζουμε «δυτικές» και «μη δυτικές» αξίες.

- Οι θεωρίες της γνωστικής συνέπειας και της γνωστικής ασυμφωνίας υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι αναζητούν τη συνέπεια στις στάσεις τους. Παρά τους περιορισμούς, αυτή η τάση τεκμηριώθηκε σε άτομα από διαφορετικές χώρες. Μία από τις μορφές της αναζητούμενης συνέπειας είναι ο ψυχολογικός δογματισμός, ο οποίος έχει ένα μεγάλο φάσμα πολιτισμικών εκδηλώσεων.
- Η έρευνα για την κοινωνική απόδοση παρέχει κάποιες ενδείξεις ότι οι άνθρωποι στις διάφορες χώρες, παρά τις πολλές ομοιότητες, είναι δυνατόν να εκφράζουν διαφορετικό ύφος αιτιακών αποδόσεων, και ότι αυτές οι διαφορές είναι βαθιά ριζωμένες στο κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο των ανθρώπων.
- Ο πολιτισμός μπορεί να έχει επιπτώσεις σε διάφορες ατομικές εκδηλώσεις του θεμελιώδους σφάλματος απόδοσης και σε άλλα σχήματα κοινωνικής απόδοσης αιτίων.
- Παρότι οι γενικές ηθικές αρχές της συμπεριφοράς μπορεί να είναι οικουμενικές, οι ερμηνείες αυτών των αρχών μπορεί να επηρεάζονται έντονα από τον εκάστοτε πολιτισμό. Υπάρχουν δύο βασικές απόψεις για την ηθικότητα. Η πρώτη άποψη, που βασίζεται στην έννοια της δικαιοσύνης, δίνει έμφαση στην αυτονομία των ατόμων και στα ατομικά τους δικαιώματα. Η δεύτερη άποψη, που βασίζεται στην έννοια του καθήκοντος, εδράζει στην πεποίθηση ότι η υποχρέωση απέναντι στους άλλους αποτελεί τη βάση της ηθικότητας.
- Τα άτομα κάνουν διακρίσεις ανάμεσα στον εσωτερικό και στον εξωτερικό τους κόσμο. Τόσο τα ατομικά γνωρίσματα όσο και οι περιβαλλοντικές περιστάσεις διαμορφώνουν την αυτοαντίληψη του ατόμου με διάφορους τρόπους.
- Η διεργασία της κοινωνικής αντίληψης συχνά κάνει τους ανθρώπους να απλοποιούν την εισερχόμενη πληροφορία και να την κατηγοριοποιούν σε ομάδες. Τα στερεότυπα μπορούν να κάνουν τους ανθρώπους να σκεφτούν ότι όλα τα μέλη μιας δεδομένης ομάδας διαθέτουν με ομοιόμορφο τρόπο ένα ιδιαίτερο γνώρισμα. Η έρευνα δείχνει ότι τα στερεότυπα έχουν μεγάλο αριθμό οικουμενικών χαρακτηριστικών που είναι κοινά σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια.
- Οι ανθρωπολόγοι επιβεβαιώνουν ότι οι άνθρωποι τείνουν να σχημα-

τίζουν ομάδες σε όλες τις γνωστές ανθρώπινες κοινωνίες. Εντασσόμενοι σε μια ομάδα, αποκτούμε κοινωνική θέση, που είναι μια σχετική κοινωνική, τυπική ή άτυπη, τοποθέτηση ή κατάταξη μέσα στην ομάδα. Μόλις αποκτήσουμε κοινωνική θέση, αρχίζουμε να εκπληρώνουμε τους κοινωνικούς μας ρόλους, δηλαδή τα σύνολα των συμπεριφορών που αναμένεται να επιτελέσουν τα άτομα που καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις μέσα στην ομάδα. Κάθε ομάδα διαθέτει ένα σύνολο νορμών ή κανόνων προς χρήση εντός της ομάδας, που υπαγορεύουν το πώς πρέπει ή δεν πρέπει να συμπεριφέρονται τα μέλη της. Οι περισσότεροι από εμάς προσδιορίζουμε τις εσωομάδες μας, δηλαδή τις ομάδες στις οποίες ανήκουμε, και τις εξωομάδες μας, δηλαδή τις ομάδες στις οποίες δεν ανήκουμε. Υπάρχουν ομάδες στις οποίες μπορεί να μην ανήκουμε, αλλά με τις οποίες ταυτιζόμαστε: αυτές είναι οι ομάδες αναφοράς. Οι ανθρωπολόγοι υποστηρίζουν ότι η εδαφική συμπεριφορά είναι φυσική τόσο για τα άτομα όσο και για τις κοινωνικές ομάδες. Οι ομάδες που έχουν συμπεριληπτικό προσανατολισμό θα ανεχτούν τους «καταπατητές», ενώ οι ομάδες με εκλεκτικό προσανατολισμό θα τους αποκλείσουν.

- Οι μελέτες δείχνουν σημαντική συνέπεια στους κανόνες χαιρετισμού και προσφώνησης στους διάφορους πολιτισμούς. Παρά τις πολλές ομοιότητες μεταξύ των χωρών, διάφοροι κοινωνικοί, θρησκευτικοί και πολιτισμικοί παράγοντες ρυθμίζουν τις ειδικές αλληλεπιδράσεις μας.
- Συμμόρφωση είναι μια μορφή κοινωνικής επιρροής στην οποία τα άτομα τροποποιούν τις στάσεις τους και/ή τη συμπεριφορά τους προκειμένου να ταιριάξουν σε μια υπάρχουσα ή ευρύτερη ομάδα ή σε κοινωνικές νόρμες. Η συμμόρφωση αποτελεί οικουμενικό φαινόμενο με κάποια ποικιλομορφία στους διάφορους πολιτισμούς. Υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον ατομικισμό και στον οικονομικό πλούτο. Επιπλέον, στις χώρες που βαθμολογούνται χαμηλά στον ατομικισμό, η συμμόρφωση είναι δημοφιλής και η αυτονομία κρίνεται ως λιγότερο σημαντική. Στις χώρες με υψηλό ατομικισμό, η ποικιλομορφία εκτιμάται ιδιαίτερα. Μελέτες που διενεργήθηκαν σε πολλές ασιατικές χώρες δείχνουν ότι οι άνθρωποι σε αυτούς τους πολιτισμούς εκδηλώνουν συμπεριφορές συμμόρφωσης σε μεγαλύτερο βαθμό από τους ανθρώπους στις ΗΠΑ. Η συμμόρφωση είναι υψηλή στις αγροτικές κοινωνίες και χαμηλή στις κοινωνίες των κυνηγών και των τροφουσλλε-

κτών. Είναι επίσης συνήθως πιο χαμηλή στα μέλη της ανώτερης και της μεσαίας τάξης και πιο υψηλή στα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα.

- Η υπακοή είναι μια μορφή συμμόρφωσης κατά την οποία ένας άνθρωπος ακολουθεί απλώς εντολές. Οι άνθρωποι τείνουν να υπακούουν άλλους ανθρώπους που έχουν εξουσία. Παρά το εύρος της πολιτισμικής διακύμανσης, τα ποσοστά υπακοής στις χώρες με υψηλή απόσταση εξουσίας αναμένονται μεγαλύτερα από ό,τι στις χώρες με χαμηλή απόσταση εξουσίας.
- Ομαδοσκέψη είναι η τάση των μελών των κοινωνικών ομάδων σε όλο τον κόσμο να προσκολλώνται τόσο έντονα στις απόψεις που μοιράζονται με άλλους ώστε να αγνοούν πληροφορίες που δεν συνάδουν με αυτές τις απόψεις. Υπάρχουν ενδείξεις που υποστηρίζουν ότι η ομαδοσκέψη είναι κοινή σε κάθε πολιτισμό. Ομαδική πόλωση ονομάζεται η τάση των μελών μιας ομάδας να μετακινούνται, ως αποτέλεσμα ομαδικής συζήτησης, προς πιο ακραίες θέσεις από εκείνες που είχαν αρχικά. Στην περίπτωση της ομαδικής πόλωσης, η συνεκτικότητα της ομάδας μπορεί να μην είναι τόσο σημαντική για τα μέλη. Σε μερικές περιπτώσεις παρατηρείται το φαινόμενο της ριψοκίνδυνης αλλαγής, το οποίο σημαίνει ότι οι αποφάσεις της ομάδας είναι συχνά πιο επικίνδυνες από τις ατομικές απόψεις που διατηρούσαν τα μέλη πριν τη συζήτηση ή τη λήψη αποφάσεων. Εάν ο πολιτισμός δίνει αξία στην επικίνδυνη συμπεριφορά των μελών του, είναι πιθανό να συμβεί η ριψοκίνδυνη αλλαγή.
- Κοινωνική οκνηρία είναι η τάση των μελών της ομάδας να καταβάλουν μικρότερη προσπάθεια για μια εργασία από αυτή που θα κατέβαλλαν εάν εργάζονταν μόνο τους ή όταν το μέγεθος της ομάδας διευρύνεται. Σε πολλούς πολιτισμούς όπου δεν εμφανίζεται η κοινωνική οκνηρία, οι υπάρχουσες νόρμες συλλογικότητας ενεργοποιούν τη διαπροσωπική αλληλεξάρτηση.

▲ Βασικοί Όροι

Αξία (Value): Σύνθετη πεποίθηση που αντανακλά μια βασική αρχή, ένα πρότυπο ή μια ιδιότητα που οι άνθρωποι θεωρούν πιο επιθυμητή ή αρμόζουσα.

Γνωστική ασυμφωνία (Cognitive Dissonance): Ψυχολογική ένταση που προκαλείται από την αντιλαμβανόμενη ασυμφωνία ανάμεσα σε: (1) στάσεις και συμπεριφορά· (2) δύο ή περισσότερες αποφάσεις· ή (3) δύο ή περισσότερες στάσεις.

Δογματισμός (Dogmatism): Η τάση ενός ανθρώπου να είναι στενόμυαλος, άκαμπτος και ανελαστικός στις απόψεις του και στην επακόλουθη συμπεριφορά του.

Εγωκεντρική μεροληψία (Self-Centered Bias): Η τάση να λαμβάνουμε τα εύσημα για τις επιτυχίες και να αποφεύγουμε την ευθύνη για τις αποτυχίες μας.

Ενδοτικότητα (Compliance): Το να κάνει ή να λέει κανείς ό,τι κάνουν ή λένε οι άλλοι.

Ενσωμάτωση (Embeddedness): Ο βαθμός στον οποίο εμπλέκονται τα άτομα και οι ομάδες.

Ισχύς (Power): Η δυνατότητα ή η ικανότητα ενός ατόμου να ασκεί έλεγχο και/ή εξουσία.

Κοινωνική αντίληψη (Social Perception): Η διεργασία μέσω της οποίας επιζητούμε να μάθουμε και να κατανοήσουμε τους άλλους ανθρώπους και τον εαυτό μας.

Κοινωνική απόδοση (Social Attribution): Η διεργασία μέσω της οποίας επιδιώκουμε να αναγνωρίσουμε και να εξηγήσουμε τις αιτίες της συμπεριφοράς των άλλων, καθώς και τις αιτίες των δικών μας πράξεων.

Κοινωνική διευκόλυνση (Social Facilitation): Οι επιπτώσεις στην επίδοση που προκύπτουν από την παρουσία άλλων ανθρώπων κατά την εκτέλεση ενός έργου.

Κοινωνική επιρροή (Social Influence): Οι προσπάθειες του ατόμου να αλλάξει τη συμπεριφορά ή τις στάσεις ενός ή περισσότερων ανθρώπων.

Κοινωνική θέση (Status): Η σχετική κοινωνική (τυπικά ή άτυπα) τοποθέτηση ή κατάταξη μέσα σε μια ομάδα.

Κοινωνική νόηση (Social Cognition): Η διεργασία μέσω της οποίας ερμηνεύουμε, θυμόμαστε και κατόπιν χρησιμοποιούμε την πληροφορία για τον κοινωνικό κόσμο.

Κοινωνική οκνηρία (Social Loafing): Η τάση κάποιων μελών μιας ομάδας να καταβάλλουν λιγότερη προσπάθεια για μια εργασία από αυτήν που θα κατέβαλλαν εάν την εκτελούσαν μόνο τους.

Κυρώσεις (Sanctions): Πράξεις που ανταμείβουν όσους ακολουθούν τις

νόρμες (θετικές κυρώσεις) και τιμωρούν όσους αποκλίνουν από αυτές (αρνητικές κυρώσεις).

Μεροληψία μετριοφροσύνης (Unassuming Bias): Η τάση να εξηγούμε την επιτυχία μας ως αποτέλεσμα εξωτερικών παραγόντων και την αποτυχία μας ως αποτέλεσμα προσωπικών λαθών ή αδυναμιών.

Νόρμες (Norms): Κανόνες στο πλαίσιο μιας ομάδας που υπαγορεύουν το πώς πρέπει (ή δεν πρέπει) να συμπεριφέρονται τα μέλη της.

Ομάδα (Group): Δύο ή περισσότερα άτομα που, όταν συντίθενται, σχηματίζουν μια ολοκληρωμένη μονάδα.

Ομαδική πόλωση (Group Polarization): Η τάση των μελών μιας ομάδας να μετακινούνται, ως αποτέλεσμα μιας ομαδικής συζήτησης, προς πιο ακραίες θέσεις από εκείνες που είχαν αρχικά.

Ομαδοσκέψη (Groupthink): Η τάση των μελών κοινωνικών ομάδων να προσκολλώνται τόσο έντονα στις απόψεις που μοιράζονται με άλλους ώστε να αγνοούν πληροφορίες που δεν συνάδουν με αυτές τις απόψεις.

Ρόλοι (Roles): Τα σύνολα των συμπεριφορών, τις οποίες αναμένεται να επιτελέσουν τα άτομα που κατέχουν συγκεκριμένες θέσεις μέσα σε μια ομάδα.

Στάσεις (Attitudes): Οι ψυχολογικές αναπαραστάσεις και αξιολογήσεις ενός ατόμου για διάφορα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κόσμου.

Στερεότυπα (Stereotypes): Γνωρίσματα ή χαρακτηριστικά που αποδίδονται με ομοίμορφο τρόπο σε όλα τα μέλη συγκεκριμένων ομάδων.

Συμμόρφωση (Conformity): Μια μορφή κοινωνικής επιρροής στην οποία τα άτομα τροποποιούν τις στάσεις τους και/ή τη συμπεριφορά τους προκειμένου να ταιριάξουν με μια ομάδα ή να συμβαδίσουν με μια κοινωνική νόρμα.

Συνεκτικότητα (Cohesiveness): Όλες οι δυνάμεις που επενεργούν στα μέλη μιας ομάδας προκειμένου να τα πείσουν να παραμείνουν στην ομάδα, όπως η αμοιβαία έλξη, η αλληλεξάρτηση και οι κοινοί στόχοι.

Ταύτιση (Identification): Η διεργασία κατά την οποία το άτομο αισθάνεται πολύ έντονα ότι αποτελεί μέλος μιας ομάδας, της οποίας υιοθετεί τις απόψεις, τις στάσεις και τις αξίες.

Υπακοή (Obedience): Μια μορφή συμμόρφωσης κατά την οποία ένα άτομο ακολουθεί απλώς εντολές που δίνονται από άλλους, οι οποίοι συνήθως αποτελούν φορείς νόμιμης ή άτυπης εξουσίας.

Προσωπικότητα και Εαυτός

“Καλύτερα να κατακτήσεις τον εαυτό σου παρά τους άλλους.”

Σιντάρτα Γκαουτάμα (Βούδας)

Η HAZEL MARKUS, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Stanford, διεξήγαγε μια μελέτη, στην οποία οι ερευνητικοί της συνεργάτες απευθύνθηκαν σε δύο ομάδες ατόμων στους χώρους αναμονής του αεροδρομίου του Σαν Φρανσίσκο. Η πρώτη ομάδα αποτελούνταν από άτομα που είχαν γεννηθεί στην Αμερική και μιλούσαν αγγλικά στο σπίτι. Η δεύτερη ομάδα απαρτιζόταν από άτομα που είχαν γεννηθεί στην Κορέα ή στην Κίνα, ήταν πολίτες εκείνων των χωρών και μιλούσαν κυρίως κινέζικα ή κορεάτικα. Οι ερευνητές ζήτησαν από κάθε συμμετέχοντα να συμπληρώσει ένα σύντομο ερωτηματολόγιο με αντάλλαγμα ένα στυλό ως δώρο. Οι ερωτώμενοι μπορούσαν να επιλέξουν από μια ποικιλία στυλό: τα περισσότερα ήταν πορτοκαλί χρώματος και τα λιγότερα πράσινα. Τα τρία τέταρτα των Αμερικανών επέλεξαν το πράσινο στυλό, δηλαδή το λιγότερο κοινό χρώμα. Εάν, για παράδειγμα, υπήρχαν δύο πράσινα στυλό και δέκα πορτοκαλί, αυτοί επέλεγαν τα πράσινα. Οι φοιτητές από την Κορέα και την Κίνα, από την άλλη, παρουσίασαν ένα διαφορετικό πρότυπο: η συντριπτική πλειονότητα επέλεξε το πιο κοινό χρώμα στυλό, αποφεύγοντας το σπάνιο χρώμα. Αυτή η συμπεριφορά δεν είναι τυχαία, σύμφωνα με τη Markus. Στη μελέτη της μάλιστα εκφράζει την υπόθεση ότι η συμπεριφορά αντανακλά βαθύτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, συνεπή με άλλες μελέτες: οι Αμερικανοί, σε σύγκριση με τους ανθρώπους από την Άπω Ανατολή, τείνουν να αναζητούν τη μοναδικότητα παρά την ομοιότητα. Το να ξεχωρίζει

κάποιος και/ή να είναι αυθεντικός εκτιμάται ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας και ενθαρρύνεται από την παιδική ηλικία σε χώρες όπως οι ΗΠΑ. Αντίθετα, στους πολιτισμούς της Ανατολικής Ασίας, οι άνθρωποι τείνουν να σκέφτονται τον εαυτό τους με όρους κοινών χαρακτηριστικών σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους και με την κοινότητα (Kim & Markus, 1999· Koerth-Baker, 2013). Μια πρόσφατη μελέτη συνέκρινε τη συμπεριφορά των χρηστών του Facebook με εκείνη των χρηστών του Renren, του κινεζικού ισοδύναμου του Facebook. Οι ερευνητές βρήκαν ότι οι χρήστες του Facebook μοιράζονται δημοσιεύσεις που αντανακλούν εστίαση στον εαυτό τους – οι selfies, για παράδειγμα. Ο χρήστης του Renren πάλι κάνει δημοσιεύσεις που εστιάζουν στο «εμείς», σε αντίθεση με την αμερικανική εστίαση στο «εγώ» (Qiu et al., 2013).

Τι μας λέει αυτή και άλλες μελέτες με παρόμοια αποτελέσματα; Παρά τα κοινά στοιχεία που προκύπτουν από τα διεθνή ταξίδια, την επικοινωνία, τις μόδες και την εκπαίδευση, τα άτομα ακολουθούν «πολιτισμικά πρότυπα» στον τρόπο με τον οποίο αυτοπροσδιορίζονται. Αυτό το κεφάλαιο διερευνά τις διαπολιτισμικές διαστάσεις της προσωπικότητας και του εαυτού – τις εμπειρίες και τις πράξεις που καθορίζουν το άτομο ως σύνολο, καθώς και την αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι για τα προσωπικά τους ψυχολογικά χαρακτηριστικά σε σχέση με το πολιτισμικό τους περιβάλλον. Στην πορεία της συζήτησής μας θα ασχοληθούμε επίσης με την έμφυλη ταυτότητα, ένα αναδυόμενο θέμα στις διαπολιτισμικές μελέτες.

Τι είναι η προσωπικότητα;

Η **προσωπικότητα** είναι ένα σταθερό σύνολο συμπεριφορικών και βιωματικών χαρακτηριστικών ενός ατόμου. Ο ορισμός της προσωπικότητας υπήρξε από τις πλέον προκλητικές εργασίες στην Ψυχολογία. Οι ψυχολόγοι αντιμετωπίζουν συχνά την προσωπικότητα με βάση τις κυριότερες θεωρητικές θέσεις τους. Ανεξάρτητα από τις διαφορές στη μελέτη της προσωπικότητας, οι ψυχολόγοι συγκλίνουν σε σχετικά *σταθερά* σχήματα και *διαρκή* χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς και της εμπειρίας του ατόμου. Αυτά τα χαρακτηριστικά εκδηλώνονται –εμφανίζονται, παρατηρούνται, αξιολογούνται και ούτω καθεξής– σε διάφορες καταστάσεις της ζωής. Οι ψυχολόγοι περιγράφουν, μετρούν, συγκρίνουν και εξηγούν τέτοια σχή-

ματα. Παρόλο που η προσωπικότητα είναι κατά κύριο λόγο θεωρητική έννοια, είναι πολύ σημαντική και στην ψυχολογική πρακτική για τρεις τουλάχιστον λόγους. Ο πρώτος έχει να κάνει με τη *συνέπεια*. Η έννοια της προσωπικότητας βοηθά τους ψυχολόγους να τεκμηριώνουν τη συνέπεια στα παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά του ατόμου και με βάση αυτό να κάνουν προβλέψεις για τη συμπεριφορά του. Για παράδειγμα, ένας κοινωνικός και εξωστρεφής άνθρωπος που ζει στην Κύπρο αναμένεται να έχει τα ίδια χαρακτηριστικά και μετά τη μετάβασή του στην Αγγλία. Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με την πρακτική αξία της έννοιας της προσωπικότητας, αναφερόμενος στην *αιτιότητα* της συμπεριφοράς. Η προσωπικότητα ως έννοια δηλώνει ότι η συμπεριφορά, τα συναισθήματα ή οι σκέψεις ενός ατόμου δεν είναι απλώς άμεσες αντιδράσεις σε εξωτερικά ερεθίσματα. Μάλλον αυτή η συμπεριφορά, τα συναισθήματα ή οι σκέψεις πηγάζουν σε κάποιο βαθμό από μέσα μας: ένας γενικά ντροπαλός άνθρωπος από μια κωμόπολη είναι πιθανό να διστάζει να ρισκάρει όταν έρχεται αντιμέτωπος με καινούριες καταστάσεις. Ο τρίτος λόγος για τον οποίο η προσωπικότητα είναι σημαντική ως ψυχολογική έννοια έχει να κάνει με την *οργάνωση*. Οι άνθρωποι παρουσιάζουν χιλιάδες φαινομενικά άσχετα χαρακτηριστικά. Η συστημική προσέγγιση που χρησιμοποιείται στις ψυχολογικές μελέτες της προσωπικότητας βοηθά τους ψυχολόγους να προσδιορίσουν ορισμένες βασικές, σχετιζόμενες ποιότητες του ατόμου. Για παράδειγμα, ένας βαθιά θρησκευόμενος άνθρωπος είναι πιθανό να διαθέτει αρκετά άλλα χαρακτηριστικά που ανταποκρίνονται στη θρησκευτικότητά του.

Οι διακριτές εκδηλώσεις ή πρότυπα συμπεριφοράς και εμπειρίας ονομάζονται **γνωρίσματα της προσωπικότητας**. Όπως ακριβώς οι έντονες γραμμές ενός μολυβιού πάνω στο λευκό χαρτί καθορίζουν τα σημαντικά χαρακτηριστικά ενός πορτρέτου, έτσι και τα γνωρίσματα βοηθούν να προσδιορίσουμε την προσωπικότητα (ο όρος «γνώρισμα» [*trait*] προέρχεται από το λατινικό *tractus*, που σημαίνει χτύπημα). Συνδυαζόμενα μεταξύ τους, τα χαρακτηριστικά σας διαμορφώνουν έναν ορισμένο τύπο. Ο όρος «τύπος» αναφέρεται σε ένα είδος ή μια κατηγορία στοιχείων που μοιράζονται παρόμοια χαρακτηριστικά ή γνωρίσματα. Τα άτομα που εμφανίζουν παρόμοιους συνδυασμούς γνωρισμάτων θεωρείται ότι ανήκουν στον ίδιο τύπο.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένες έννοιες που είναι κεντρικές

στην προσωπικότητα. Πρώτον, θα διερευνήσουμε την έννοια της έδρας ελέγχου, η οποία προέρχεται από την προσέγγιση της συμπεριφορικής μάθησης. Στη συνέχεια θα συζητήσουμε την «ιδανική» προσωπικότητα, μια έννοια που πηγάζει από την ανθρωπιστική προσέγγιση σχετικά με την αυτοτελή προσωπικότητα. Έπειτα θα ασχοληθούμε με την ιδέα της εθνικής ταυτότητας, κυρίως από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Τέλος θα συζητήσουμε την έννοια του «εαυτού» και τις επιπτώσεις της.

Έδρα ελέγχου

Οι άνθρωποι διαφέρουν ως προς την προσμονή τους για ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, όπως η επιτυχία ή η αποτυχία. Αποφεύγοντας την ήττα ή την τιμωρία και επιζητώντας τη νίκη ή την ανταμοιβή, επιδεικνύουμε συμπεριφορές με τις οποίες προσδοκούμε να έχουμε ένα επιτυχημένο αποτέλεσμα. Εάν βιώσουμε επιτυχία, είναι πιθανό να επαναλάβουμε αυτή τη συμπεριφορά. Βεβαίως η επιτυχία εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, οι οποίοι δεν ελέγχονται πάντοτε από το άτομο. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τον καιρό: αν δεν διαθέτετε μαγικές ικανότητες, είναι αδύνατον να αλλάξετε τον καιρό δουλεύοντας σκληρότερα σε ένα έργο. Δεν μπορούμε να εξηγήσουμε τι προκαλεί τα γεγονότα που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχό μας. Εάν μπορούσαμε να το κάνουμε, ο κόσμος θα ήταν προβλέψιμος και οι ζωές μας θα φαίνονταν να βρίσκονται πολύ περισσότερο υπό έλεγχο (Kelley, 1967).

Ο Αμερικανός ψυχολόγος Julian Rotter (1916-2014) μελέτησε έναν «εσωτερικό» παράγοντα που ρυθμίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά: το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Έδειξε πειραματικά ότι τα άτομα διαφέρουν σταθερά μεταξύ τους ως προς τον βαθμό στον οποίο αποδίδουν ή εξηγούν τον προσωπικό έλεγχο (Rotter, 1966). Ο Rotter έδειξε ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο μεγάλες ομάδες ανάλογα με την έδρα ελέγχου τους – τον βαθμό στον οποίο πιστεύουν ότι μπορούν να ελέγξουν και να επηρεάσουν τα γεγονότα. Η μία ομάδα, οι «εσωτερικοί» (οι άνθρωποι που έχουν εσωτερική έδρα ελέγχου), προτιμούν να εξηγούν τα γεγονότα ως επηρεαζόμενα από ελεγχόμενους εσωτερικούς παράγοντες. Η άλλη ομάδα, οι «εξωτερικοί» (οι άνθρωποι που έχουν εξωτερική έδρα ελέγχου), προτιμούν να εξηγούν τα γεγονότα ως επηρεαζόμενα

από μη ελέγξιμους εξωτερικούς παράγοντες. Σε μεγάλο αριθμό μελετών βρέθηκε ότι οι άνθρωποι με εξωτερική έδρα ελέγχου έχουν την τάση να εμπλέκονται ευκολότερα σε ριψοκίνδυνα εγχειρήματα –όπως ο τζόγος– σε σύγκριση με αυτούς που έχουν εσωτερική έδρα ελέγχου. Οι τελευταίοι είναι επίσης πιθανό να γίνουν πολιτικοποιημένοι ακτιβιστές. Οι άνθρωποι με εσωτερική έδρα ελέγχου ενδέχεται να είναι «δύσκολοι» ασθενείς επειδή είναι λιγότερο πιθανό να ακολουθούν τις συστάσεις του γιατρού από ό,τι τα άτομα με εξωτερική έδρα ελέγχου. Οι «εσωτερικοί» επίσης δεν πείθονται εύκολα και έχουν ισχυρότερα κίνητρα επίτευξης από τους «εξωτερικούς».

Οι πρώιμες δημοσιεύσεις πάνω στην έδρα ελέγχου ενέπνευσαν το ενδιαφέρον για διερεύνηση της διαπολιτισμικής εγκυρότητας της έννοιας (Semin & Zwiener, 1997). Τείνουν οι άνθρωποι μιας δεδομένης πολιτισμικής ομάδας να προτιμούν μια συγκεκριμένη έδρα ελέγχου; Έχει βρεθεί, για παράδειγμα, ότι εκείνοι που ζουν στην Αλαμπάμα διέφεραν στις μετρήσεις της έδρας ελέγχου από εκείνους που ζουν στο Ιλινόι. Επιπλέον, οι διαφορές αυτές μπορούσαν να επηρεάσουν το επίπεδο προετοιμασίας τους απέναντι σε φυσικές καταστροφές, όπως τυφώνες και κυκλώνες. Οι άνθρωποι με εσωτερική έδρα ελέγχου (οι περισσότεροι προέρχονταν από το Ιλινόι) ήταν καλύτερα προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν φυσικές καταστροφές από εκείνους που ανέφεραν εξωτερική έδρα ελέγχου (οι περισσότεροι προέρχονταν από την Αλαμπάμα). Οι πρώτοι βασίζονται στις δικές τους δυνάμεις, ενώ οι δεύτεροι συχνά βασίζονται στην τύχη και σε άλλες περιστάσεις (Hock, 2013). Τι συμβαίνει όμως με άλλες εθνοτικές ομάδες; Θα μπορούσαμε να πούμε, για παράδειγμα, ότι οι Γάλλοι είναι περισσότερο «εξωτερικά ελεγχόμενοι» από τους Κινέζους ή τους Ρώσους, ή ότι τα μέλη των συλλογικών πολιτισμών είναι πιο πιθανό να αναπτύξουν εξωτερική έδρα ελέγχου από ό,τι τα μέλη των ατομικιστικών πολιτισμών;

Ως μέλη των δικών μας εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων, προτιμάμε έναν τύπο αιτιακής απόδοσης από έναν άλλο; Στη θεωρία φαίνεται πως ναι. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τις χώρες του δυτικού κόσμου. Τα περισσότερα άτομα στις δυτικές κοινωνίες ανατρέφονται με την πεποίθηση ότι ένας άνθρωπος μπορεί να ελέγξει ο ίδιος τη ζωή του και ότι πρέπει να είναι κύριος της μοίρας του. Τελειώστε το σχολείο, δουλέψτε, αποταμιεύστε, βελτιωθείτε – και θα τα καταφέρετε τέλεια! Ως τέτοια, η κοινωνία γενικά επικροτεί την απόδοση των αιτιών της συμπεριφοράς σε

εσωτερικές προδιαθέσεις («Μπορείς να τα καταφέρεις!») και αποθαρρύνει τις αιτιακές αποδόσεις σε εξωτερικές καταστάσεις («Δεν είναι στο χέρι σου!»). Μια συνέπεια αυτής της τάσης, ωστόσο, είναι ότι εμείς –που ζούμε στη Δύση– συχνά κοροϊδεύουμε τον εαυτό μας υπερεκτιμώντας τον βαθμό ελέγχου που πραγματικά έχουμε και υποτιμάμε την επίδραση των εξωτερικών παραγόντων που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχό μας. Για να το θέσουμε διαφορετικά, δεν έχουμε τόσο έλεγχο πάνω στους ανθρώπους και στα γεγονότα όσο θα θέλαμε να πιστεύουμε. Παρ' όλα αυτά, η απόδοση των αιτίων της συμπεριφοράς σε εσωτερικές προδιαθέσεις μάς παρέχει μια βολική αντίληψη ή ψευδαισθήση ελέγχου.

Με μερικές εξαιρέσεις, οι έρευνες δείχνουν ότι τα άτομα από χώρες του δυτικού κόσμου είναι πιθανότερο να εμφανίζουν ισχυρή εσωτερική έδρα ελέγχου σε σύγκριση με τα άτομα από μη δυτικές χώρες. Οι μελέτες δείχνουν επίσης ότι οι Δυτικοί ως ομάδα: (1) είναι γενικά καχύποπτοι απέναντι σε δικτατορικές εξουσίες (που είναι εξωτερικές δυνάμεις)· (2) κατέχουν υλικούς πόρους (όπως σταθερή εργασία και επιδόματα κοινωνικής ασφάλισης)· και (3) ανατρέφονται σε κατ' εξοχήν ατομικιστικούς πολιτισμούς που δίνουν έμφαση στην ατομική προσπάθεια. Αυτοί και άλλοι παράγοντες κάνουν τους ανθρώπους στη Δύση λιγότερο εξαρτημένους από τους εξωτερικούς παράγοντες. Εάν βασιστούμε σε αυτή τη λογική, θα είναι δικαιολογημένο να αναμένουμε ότι κάθε άτομο που κατοικεί σε αστικό κέντρο, είναι μέλος μιας θρησκευτικής ή εθνοτικής πλειοψηφίας και κατέχει σχετικά υψηλή κοινωνικοοικονομική θέση θα χαρακτηρίζεται από εσωτερική έδρα ελέγχου; Και αντίστροφα, πόσο ακριβείς θα είναι οι προβλέψεις μας αν υποστηρίξουμε ότι κάθε άτομο που είναι μέλος μιας μειονοτικής ομάδας και βρίσκεται σε χαμηλή κοινωνικοοικονομική θέση θα έχει εξωτερική έδρα ελέγχου; Προφανώς, δεν θα είναι καθόλου ακριβείς: αυτές οι υποθέσεις δεν έχουν αποδειχτεί από τις περισσότερες συγκριτικές μελέτες (Hui, 1982· Nowicki, 2016· Tobacyk, 1992).

Το γενικό σχήμα για την έδρα ελέγχου μεταξύ των ομάδων, των χωρών και των πολιτισμών που μελετήθηκαν δεν είναι σταθερό. Μερικές μελέτες ανέδειξαν κάποιες διαφορές ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, όπως εκείνη που αποκάλυψε ότι οι εθνοτικές μειονότητες στις ΗΠΑ προβαίνουν σε λαχειοφόρες αγορές συχνότερα από ό,τι οι μη μειονότητες (Chinoy & Babington, 1998). Η εμμονή με τον τζόγο μπορεί να είναι ένα συμπεριφορικό πρότυπο που χαρακτηρίζει όσους έχουν εξωτερική έδρα ελέγχου.

Παρ' όλα αυτά, δεν μπορούν να εξαχθούν γενικές υποθέσεις για την έδρα ελέγχου από ένα μόνο πρότυπο συμπεριφοράς.

Γιατί η διαπολιτισμική έρευνα έχει βρει τόσο λίγες έως και καθόλου διαφορές στην έδρα ελέγχου ανάμεσα στα μέλη διαφορετικών πολιτισμών; Μια εξήγηση είναι ότι μπορεί να υπάρχει μεθοδολογικό πρόβλημα: οι συμμετέχοντες σε αυτές τις διαπολιτισμικές μελέτες υποβλήθηκαν σε τυποποιημένες, προεπιλεγμένες ερωτήσεις που θα μπορούσαν να έχουν διαφορετική σημασία για διαφορετικές ομάδες (Munro, 1986). Είναι επίσης πιθανό η βαθμολογία της έδρας ελέγχου, η οποία προέκυψε στις μελέτες, να αντανακλά τον πραγματικό, «εξατομικευμένο» βαθμό ελέγχου που ασκούν οι άνθρωποι στον πραγματικό κόσμο, σε αντίθεση με αυτό που καθορίζει η κοινωνική τους θέση και η πολιτισμική τους ταυτότητα (Collins, 1974· Dyal, 1984). Για παράδειγμα, μπορεί κανείς να αναμένει ότι ένας άνθρωπος, ο οποίος είναι φτωχός και ζει σε μια αγροτική περιοχή ελεγχόμενη από απολυταρχική κυβέρνηση, θα έχει εξωτερική έδρα ελέγχου. Αυτός ο άνθρωπος όμως είναι πατέρας, σύζυγος, μεγαλύτερος αδελφός και «κουβαλητής» για την οικογένειά του – ρόλοι που εξαρτώνται από την εσωτερική έδρα ελέγχου.

Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην εσωτερική/εξωτερική έδρα ελέγχου και στη συνολική αξιολόγηση που κάνουν οι άνθρωποι για την ευτυχία τους; Στην αίσθηση ενός ατόμου για την προσωπική του ευτυχία συμβάλλουν τόσο εξωτερικοί όσο και εσωτερικοί παράγοντες. Σε μια μελέτη, περισσότεροι από 200 συμμετέχοντες από τον Καναδά (γαλλικής και αγγλικής καταγωγής), το Ελ Σαλβαδόρ και τις ΗΠΑ, όλοι προπτυχιακοί φοιτητές, κλήθηκαν να απαντήσουν σε ανοιχτού τύπου ερωτήσεις, όπως: «Τι σε κάνει ευτυχισμένο;» «Τι χρειάζεται ένας άνθρωπος για να είναι ευτυχής;» «Τι σημαίνει ευτυχισμένος άνθρωπος;». Βρέθηκε ότι οι παράγοντες που συμβάλλουν στην ευτυχία γίνονταν αντιληπτοί με παρόμοιο τρόπο στους διάφορους πολιτισμούς που μελετήθηκαν (Chiasson et al., 1996). Για παράδειγμα, οι πιο σημαντικοί παράγοντες ευτυχίας ήταν οι οικογενειακές σχέσεις, η ικανότητα επίτευξης προσωπικών στόχων και η θετική αυτοεκτίμηση. Υπήρξαν ωστόσο και κάποιες διαφορές. Οι συμμετέχοντες από το Ελ Σαλβαδόρ αναφέρθηκαν στις θρησκευτικές αξίες, καθώς και στις πολιτικές συνθήκες της χώρας ως παράγοντες που επηρεάζουν την ευτυχία τους. Οι Βορειοαμερικανοί ανέφεραν την προσωπική επιτυχία και τις χαρούμενες στιγμές της ζωής. Συνολικά, φαίνεται πως οι άνθρωποι που

πιστεύουν και αποδέχονται ότι έχουν εν πολλοίς τον έλεγχο της ζωής τους τείνουν να τα καταφέρνουν καλύτερα στους περισσότερους τομείς, σε αντίθεση με εκείνους που αισθάνονται ότι η τύχη, η μοίρα ή εξωτερικοί παράγοντες καθοδηγούν τη ζωή τους, ιδιαίτερα σε νέες και δύσκολες καταστάσεις (Nowicki, 2016).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Πόσο έλεγχο έχουμε στ' αλήθεια;

Όταν το Pew Research Center της Ουάσινγκτον ζήτησε από Αμερικανούς συμμετέχοντες να αξιολογήσουν τη δήλωση «Η επιτυχία στη ζωή καθορίζεται κυρίως από δυνάμεις εκτός του ελέγχου μας», το 57% των ερωτηθέντων διαφώνησε (Gao, 2015). Όταν οι ερευνητές ρώτησαν άτομα από 44 χώρες (μεταξύ των οποίων δυτικές και μη δυτικές, πλούσιες και αναπτυσσόμενες), το ποσοστό ήταν σημαντικά χαμηλότερο. Για την ακρίβεια διαφώνησε μόνο το 38% (η τιμή αυτή είναι η διάμεσος σε παγκόσμιο επίπεδο). Πώς θα ερμηνεύατε εσείς αυτή τη διαφορά στις απόψεις; Θα τη θεωρούσατε σημαντική; Πιστεύετε ότι οι Έλληνες έχουν εγγενώς περισσότερο ή λιγότερο εσωτερική έδρα ελέγχου από ό,τι οι άνθρωποι σε άλλες χώρες; Σκεφτείτε τώρα έναν πρόσφυγα: Ποιες θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογική προσαρμογή του θα είχε η υιοθέτηση εσωτερικής ή εξωτερικής έδρας ελέγχου;

Η αυτοτελής προσωπικότητα

Μια άλλη ενδιαφέρουσα συζήτηση για την προσωπικότητα σε διαπολιτισμική προοπτική προέρχεται από τις μελέτες πάνω στην αυτοτελή προσωπικότητα. Φιλόσοφοι και στοχαστές έχουν κατά καιρούς αντιπαρατεθεί γύρω από το τι συγκροτεί τον «ιδεατό» και «ευτυχέστερο» –απαλλαγμένο από βάσανα, υγιή και αποτελεσματικό– τύπο προσωπικότητας. Το κύριο ερώτημα που έθεσαν είναι: Ποια ατομικά χαρακτηριστικά είναι πιθανό να διαθέτουν τέτοια άτομα; Η αυτοπραγμάτωση αποτελεί μια σημαντική περιοχή μελέτης στη Δυτική Ψυχολογία. Ένα από τα πιο διακριτά χαρακτηριστικά του αυτοπραγματούμενου ατόμου, σύμφωνα με τον Abraham Maslow (βλ. Κεφάλαιο 7), έναν από τους πλέον αναγνωρισμένους Δυ-

τικούς ψυχολόγους της ανθρωπιστικής προσέγγισης, είναι οι **εμπειρίες αιχμής** – κάποια περιοδικά και σημαντικά επεισόδια ευτυχίας, αισιοδοξίας, εσωτερικής αρμονίας και δημιουργικότητας. Αυτές οι σημαντικές και ευτυχισμένες εμπειρίες είναι επιθυμητές και περιλαμβάνουν στιγμές ανακάλυψης, κατανόησης, επίτευξης και οικειότητας (Maslow, 1962).

Οι ανθρωπιστικοί ψυχολόγοι πιστεύουν ότι κάθε άτομο, ανεξάρτητα από το εθνικό ή το εθνικό του υπόβαθρο, είναι δυνατόν να έχει εμπειρίες αιχμής. Προσθέτουν όμως ότι τέτοιες εμπειρίες θα είναι μάλλον σπάνιες εάν το άτομο δεν καταφέρει να φτάσει στην αυτοπραγμάτωσή του. Η αυτοπραγμάτωση είναι μια κατάσταση ελεύθερης και ανεξάρτητης αυτοανακάλυψης, αυτοδιερεύνησης και αυτοανάπτυξης, το υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης ενός ατόμου. Αν όμως τη δει κανείς από διαπολιτισμική σκοπιά, αυτή η υπόθεση αντιτίθεται με άλλες, μη δυτικές απόψεις για τα «ιδανικά» χαρακτηριστικά ή τα χαρακτηριστικά «αιχμής» της προσωπικότητας ενός ατόμου. Η παραδοσιακή κινεζική ιεραρχία αξιών, για παράδειγμα, περιλαμβάνει την αλληλεξάρτηση με άλλους ανθρώπους, αξία που έρχεται σε αντίθεση με την έμφαση στην αυτοανάπτυξη και την ανεξαρτησία που δίνει το επιστημονικό πρότυπο του Maslow. Ενώ στο δυτικό μοντέλο προσωπικότητας μπορεί κανείς να παράγει εμπειρίες αιχμής μέσω της σκόπιμης προσπάθειας, σε ένα ανατολικό μοντέλο αυτό δεν ισχύει. Τα ανατολικά μοντέλα εστιάζουν περισσότερο στην υποταγή και στην ανιδιοτέλεια. Ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα βρίσκονται οι αποχρώσεις του γκρι, όπως το εγγενές παράδοξο στις ινδουιστικές και βουδιστικές παραδόσεις του διαλογισμού: το άτομο επικεντρώνεται στον εαυτό του, ενώ συγχρόνως είναι εντελώς ανιδιοτελής (Hayes, 2015).

Ορισμένες καίριες ιδέες για τις εμπειρίες αιχμής έχουν αναπτυχθεί περαιτέρω μέσα από τη μελέτη της **αυτοτελούς προσωπικότητας** (Car, 2011). Ο γενικός αυτός όρος περιγράφει ένα άτομο το οποίο εμπλέκεται σε δραστηριότητες που προσφέρουν ανταμοιβή με φυσικό τρόπο και δεν σχετίζονται απαραίτητα με υλικούς στόχους, όπως χρήματα, φήμη ή υψηλή κοινωνική θέση. Έχει επίσης να κάνει με την ικανότητα του ατόμου να βρίσκει ευχαρίστηση σε καθημερινές δραστηριότητες που πολλοί άνθρωποι θεωρούν βαρετές (Csikszentmihályi, 1990). Η αυτοτελής προσωπικότητα συνδέεται με γνωρίσματα όπως η περιέργεια, η εμπρόθετη συμπεριφορά και η μετριοφροσύνη. Τα αυτοτελή άτομα –σε σύγκριση με άλλα– τείνουν να αναζητούν και να δημιουργούν συνθήκες στις οποίες

βιώνουν καταστάσεις ροής. Είναι περισσότερο ικανά να αναπτύσσουν πρωτοβουλία, να διατηρούν και να απολαμβάνουν τέτοιες εμπειρίες (Baumann, 2012).

Οι άνθρωποι συχνά αποκαλούνται αυτοτελείς επειδή βρίσκουν τη σωστή ισορροπία ανάμεσα στις σοβαρές δραστηριότητες και στο παιχνίδι. Είναι δύσκολο να επιτύχει κανείς αυτή την ισορροπία. Το άτομο πρέπει να μάθει τουλάχιστον δύο σημαντικά πράγματα: πώς να παραμένει εστιασμένο και πώς να θέτει ρεαλιστικούς στόχους. Μια τέτοια ισορροπία απαιτεί επίσης διάθεση να μάθει κανείς τους περιορισμούς του. Όσοι δημιουργούν εμπειρίες ροής είναι ικανοί να το κάνουν επειδή γνωρίζουν ότι οι εμπειρίες αυτές είναι εφικτές: εκεί όπου τα μη αυτοτελή άτομα βλέπουν εμπόδια και προβλήματα, το αυτοτελές άτομο διακρίνει ευκαιρίες όχι μόνο για να διασκεδάσει, αλλά και για να οικοδομήσει νέες δεξιότητες. Εκτός αυτού, ένα τέτοιο άτομο έχει την ικανότητα για *ανιδιοτελές ενδιαφέρον*, που σημαίνει ότι εκτιμά περισσότερο τη γενική απόδοση παρά το χειροπιαστό αποτέλεσμα του υπό εκτέλεση έργου (Csíkszentmihályi, 1997).

Αν και η έννοια της αυτοτελούς προσωπικότητας αναπτύχθηκε και μελετήθηκε επιστημονικά στη Δύση, εμφανίζει ομοιότητες με άλλες απόψεις για την προσωπικότητα που αναπτύχθηκαν σε άλλα μέρη του κόσμου και σε διαφορετικές εποχές. Για παράδειγμα, σκεφτείτε τα διδάγματα για τις *Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες*, που είναι θεμελιώδεις έννοιες στη βουδιστική παράδοση.

Πρώτον, στον Βουδισμό ο πόνος (*ντούκα*) θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής. Δεν είναι όμως απαραίτητο να υποφέρει κανείς. Μπορεί να έχει μια χαρούμενη ζωή ή να είναι αδιάφορος για τον κόσμο. Παρ' όλα αυτά, καμία συναισθηματική κατάσταση δεν διαρκεί για πάντα (Gethin, 1998). Υπάρχουν αρκετά είδη πόνου. Ένας από αυτούς είναι η καθημερινή ψυχική οδύνη που σχετίζεται αναπόφευκτα με τον σωματικό πόνο, τη δυσφορία που προξενούν οι ασθένειες, η μοναξιά, τα γηρατειά και ο θάνατος. Ένα άλλο είδος πόνου έχει τις ρίζες του στο άγχος και στο στρες. Το άγχος προκαλείται από την επιθυμία των ανθρώπων να διατηρήσουν ή να αποκτήσουν κάτι που αλλάζει διαρκώς και μπορεί να μη βρίσκεται εκεί αύριο. Το τρίτο είδος πόνου είναι η δυσαρέσκεια η οποία πηγάζει από περιστάσεις που δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες μας ή στα επιθυμητά μας πρότυπα. Η Πρώτη Αλήθεια είναι να μη λέμε ότι οι

άνθρωποι είναι προορισμένοι να υποφέρουν. Επιπλέον, η αναγνώριση της ύπαρξης του πόνου δεν σημαίνει ότι παραιτούμαστε. Υπάρχει τρόπος να αποφύγουμε τον πόνο.

Για να βρει κανείς αυτό τον δρόμο, χρειάζεται να κατανοήσει τις αληθινές πηγές του πόνου. Αυτή είναι η Δεύτερη Αλήθεια: οι επιδιώξεις ή οι επιθυμίες μας καθορίζονται από άγνοια. Οι άνθρωποι πιστεύουν εσφαλμένα ότι έχουν ανάγκη από ευχάριστες εμπειρίες για να αποκτήσουν αυτό που επιθυμούν: κοινωνική θέση, εξουσία, χρήματα, θαυμασμό, φήμη και σωματική άνεση. Η προσκόλλησή τους σε τέτοιες ευχάριστες εμπειρίες είναι η κύρια πηγή του πόνου. Η συνειδητοποίηση ότι υπάρχει διαφυγή από τις επιδιώξεις και την άγνοια παύοντας να είμαστε εξαρτημένοι από τις επιθυμίες μας αποτελεί την Τρίτη Αλήθεια του Βουδισμού.

Η Τέταρτη Αλήθεια αναφέρεται στο μονοπάτι για τη μείωση και τον περιορισμό του πόνου. Ουσιαστικά ο άνθρωπος πρέπει να γίνει ένα ηθικό πρόσωπο βλέποντας τα πράγματα με προσεκτική και κριτική ματιά, μιλώντας με ειλικρίνεια, αποφεύγοντας να βλάψει τους άλλους με τις πράξεις ή τα λόγια του, καταβάλλοντας διαρκείς προσπάθειες να αυτοβελτιώνεται, κατανοώντας τον εαυτό του, αποφεύγοντας την επιρροή των έντονων επιθυμιών, και εξασκούμενος στην αυτοσυγκέντρωση και στον διαλογισμό. Ο Βουδισμός λοιπόν καλεί τους πιστούς του να μειώσουν την απληστία τους για υλικά αγαθά, την πείνα τους για πολιτική εξουσία και τις αντιπαραθέσεις τους για προνόμια και ανώτερη κοινωνική θέση.

Σε αντίθεση με την κοινή εσφαλμένη αντίληψη, ο Βουδισμός δεν ενθαρρύνει τους ανθρώπους να στρέφονται στη φτώχεια και στην κοινωνική αποσύνδεση. Υπάρχει ένα μονοπάτι ανάμεσα στα δύο άκρα της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι άνθρωποι δεν πρέπει να υποκύπτουν στην απληστία και τη μαλθακότητα. Την ίδια στιγμή δεν πρέπει να αυτοτιμωρούνται και να επιδίδονται σε απόλυτο ασκητισμό – που είναι ένας τρόπος ζωής αυτοπεριορισμού και αποκοπής από τις διάφορες κοσμικές απολαύσεις. Μια «ιδανική» προσωπικότητα υιοθετεί τη Μέση Οδό, εφαρμόζει τη μετριοφροσύνη και τη μη βία, και αποφεύγει τις υπερβολές όσον αφορά τη μαλθακότητα και την αυτοτιμωρία.

Όπως προαναφέρθηκε, οι δύο διαφορετικές απόψεις περί μιας «ιδεατής» προσωπικότητας – η μία από τις οποίες αναπτύχθηκε στη σύγχρονη εποχή, ενώ η άλλη πριν από χιλιάδες χρόνια – περιέχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά. Και οι δύο υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα της ευτυχίας.

Και οι δύο διακηρύττουν ότι ο άνθρωπος μπορεί να είναι ευτυχισμένος. Και οι δύο επίσης περιγράφουν τα βήματα προς την ευτυχία, τα οποία έχουν να κάνουν με γνώση, συμπόνια και συνεχή αυτοβελτίωση. Ο βαθμός και η σπουδαιότητα του καθενός από αυτά τα χαρακτηριστικά είναι ζήτημα υποκειμενικής κρίσης και ιστορικής προοπτικής (Baumann, 2012).

Το στερεότυπο του εθνικού χαρακτήρα

Κατά τη διάρκεια μιας σχετικά σύντομης περιόδου στη διαπολιτισμική έρευνα, οι ερευνητές και οι θεραπευτές επιχείρησαν να απαντήσουν στο ερώτημα κατά πόσο ορισμένα γνωρίσματα προσωπικότητας χαρακτηρίζουν τους πολίτες συγκεκριμένων χωρών. Μπορείτε να φανταστείτε τον βαθμό των εικασιών και των στερεοτυπικών κρίσεων που αντιμετώπισαν αυτοί οι ερευνητές. Τέτοιοι εθνικοί χαρακτηρισμοί παραμένουν εικασίες. Για παράδειγμα, μπορεί να εξαχθεί με ασφάλεια ένα συμπέρασμα από μια μελέτη η οποία δείχνει ότι οι Καναδοί εμφανίζουν κατά μέσο όρο υψηλότερη βαθμολογία σε μια ψυχολογική μέτρηση από τους Γάλλους; Μελέτες δείχνουν ότι, σε σύγκριση με τους Ασιάτες, οι Βρετανοί και οι Γερμανοί τείνουν να είναι λιγότερο ολιστικοί ως προς την προσοχή, περισσότερο προσανατολισμένοι στην προσωπική ευτυχία και πιο εγωκεντρικοί στις σχέσεις τους. Επιπλέον, σε σύγκριση με τους Δυτικοευρωπαίους, οι Ευρωπαϊκοί είναι πιο «προσωπικοί» απέναντι στην ευτυχία και πολύ πιο εγωκεντρικοί στις κοινωνικές σχέσεις (Kitayama et al., 2009). Εντούτοις, τίποτε από αυτά δεν σημαίνει ότι όλοι οι Αμερικανοί διαθέτουν σταθερά προσωπικά γνωρίσματα που τους διακρίνουν από τους ανθρώπους στην Κίνα ή στη Γερμανία.

Ο **εθνικός χαρακτήρας** είναι ένα προσλαμβανόμενο σύνολο κυρίαρχων συμπεριφορικών και ψυχολογικών χαρακτηριστικών και γνωρισμάτων τα οποία είναι κοινά στους περισσότερους ανθρώπους ενός έθνους. Αρκετά συχνά οι άνθρωποι που ανήκουν στο δικό μας έθνος μάς φαίνονται «καλοί» και «αξιοπρεπείς», ενώ οι άνθρωποι από άλλες χώρες γίνονται αντιληπτοί ως «κακοί» και «μοχθηροί». Κάποιες από αυτές τις υποθέσεις είναι παροδικές και σχετίζονται με συγκεκριμένα γεγονότα. Άλλες έχουν μακρά ιστορία. Κάποιες μπορεί να είναι προσβλητικές. Άλλες θεωρούνται αστείες. Επί τρεις γενιές, για παράδειγμα, οι Ευρωπαίοι

ΠΙΝΑΚΑΣ 11.1**Παράγοντες που επηρεάζουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με τον «εθνικό χαρακτήρα»**

Ειδικά γεγονότα. Οι πόλεμοι ανάμεσα σε δύο χώρες ή άλλα σοβαρά διεθνή γεγονότα γεννούν κατά κανόνα την «επιθετική» εικόνα που αποδίδεται στους ανθρώπους ενός συγκεκριμένου έθνους, ακόμα και πολλά χρόνια μετά το τέλος των ανοιχτών εχθροπραξιών. Δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Γερμανοί και οι Ιάπωνες εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν τα αρνητικά στερεότυπα των άλλων λαών εναντίον τους. Με ανάλογο τρόπο, δύο αιώνες μετά την Επανάσταση του 1821 και έναν αιώνα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, τα μαζικά μέσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία συντηρούν αμοιβαία το στερεότυπο της «προκλητικής», «επιθετικής» γειτονικής χώρας.

Ιστορικό καταπίεσης και εξάρτησης. Οι μακροχρόνιες αποικιοκρατικές πολιτικές και άλλα παραδείγματα κυριαρχίας ή εκμετάλλευσης μιας χώρας παράγουν συχνά αμοιβαίες ανταγωνιστικές αντιλήψεις. Οι άνθρωποι στην καταπιεσμένη χώρα αντιμετωπίζονται γενικά από την άλλη πλευρά ως «ταραχοποιοί» και «βίαιοι», ενώ οι άνθρωποι της κυρίαρχης χώρας θεωρούνται «αλαζόνες» και «ανήθικοι». Ρίξτε μια ματιά στην ιστορία των μεγάλων αυτοκρατοριών, διαβάστε για τις σχέσεις μεταξύ Ισραηλινών και Παλαιστινίων, ή για τις σχέσεις των ευρωπαϊκών αποικιοκρατικών δυνάμεων με τις πρώην αποικίες τους σε Αφρική, Ασία και Αμερική. Αυτές οι ιστορίες δείχνουν ξεκάθαρα τον τρόπο με τον οποίο η κυριαρχία μιας χώρας πάνω σε άλλες παρήγαγε αρνητικές αντιλήψεις και στις δύο πλευρές.

Πολιτικο-ιδεολογικές εξελίξεις και ανατροπές. Σημαντικές αλλαγές στον τρόπο διακυβέρνησης και ελέγχου της εξουσίας μιας χώρας συχνά οδηγούν στη συστηματική προώθηση στερεοτύπων για άλλους λαούς, τα οποία νομιμοποιούν το νέο καθεστώς έναντι του παλαιού. Συγκρίνετε, για παράδειγμα, τις αντιλήψεις απέναντι στη Ρωσία των δημοκρατιών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και άλλων χωρών της σφαίρας επιρροής της πριν και μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Άλλο –θλιβερό– παράδειγμα αποτελεί η «αναθεωρητική» άρνηση του Ολοκαυτώματος, δηλαδή της συστηματικής εξόντωσης εκατομμυρίων Εβραίων από τους Ναζί στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, από νεοναζιστικά ή φασιστικά πολιτικά μορφώματα, καθώς και από τμήμα του αραβικού κόσμου.

Πλούτος και φτώχεια. Οι άνθρωποι των πλούσιων χωρών αντιμετωπίζονται συνήθως από τους ανθρώπους των φτωχών (ιδίως των γειτονικών) χωρών ως «εγωκεντρικοί» και «κακοί», ενώ οι άνθρωποι στα φτωχότερα έθνη στερεοτυπικά απορρίπτονται από κάποιους ως «τεμπέληδες» και «βρομιάρηδες». Χαρακτηριστικές είναι οι αμοιβαίες σχετικές αντιλήψεις στις ΗΠΑ και στο Μεξικό. Τέτοια αρνητικά στερεότυπα ενισχύονται και διατηρούνται στις λαϊκές ιστορίες και στις καθημερινές συζητήσεις. Πολλοί άνθρωποι τείνουν να πιστεύουν σε αυτά επειδή δεν έχουν εμπειρίες ή πληροφορίες που θα τα αμφισβητούσαν.

λένε ένα ανέκδοτο που αφορά τον «χαρακτήρα» τους: «Τι είναι κόλαση και τι παράδεισος; Παράδεισος είναι όταν ο σεφ του εστιατορίου είναι Γάλλος, ο αστυνομικός Βρετανός, ο μηχανικός Γερμανός, ο συντονιστής Ελβετός και ο εραστής Ιταλός. Κόλαση, από την άλλη, είναι όταν ο σεφ είναι Βρετανός, ο αστυνομικός Γερμανός, ο μηχανικός Γάλλος, ο συντονιστής Ιταλός και ο εραστής Ελβετός». Στην ελληνική εκδοχή του ανέκδοτου ο Ιταλός αντικαθίσταται με Έλληνα (το λειτουργικό αποτέλεσμα παραμένει ίδιο), ενώ άλλη παραλλαγή προσθέτει ελληνικές διακοπές στον παράδεισο και ελληνικούς μισθούς στην κόλαση! Στις λαϊκές πεποιθήσεις, οι Ρώσοι σήμερα μπορεί να εμφανίζονται ως νεόπλουτοι μέθυστοι που ξοδεύουν αλόγιστα τα πετροδολάρια τους σε διάσημα θέρετρα. Οι Κινέζοι μπορεί να περιγράφονται ως σκληρά εργαζόμενοι, που έχουν πάθος με τα μαθηματικά και διασκεδάζουν ελάχιστα στη ζωή τους. Οι Ινδοί μπορεί να απεικονίζονται ως σπασίκλης προγραμματιστές υπολογιστών. Και οι Γάλλοι μπορεί να εμφανίζονται ως λαός που καταναλώνει υπερβολικές ποσότητες σαμπάνιας και επικρίνει τα πάντα καθοδηγούμενος από τη μόδα. Καταλαβαίνουμε, ωστόσο, ότι αυτοί είναι πολύ ανακριβείς χαρακτηρισμοί. Κάποια αξιοσημείωτα γεγονότα, η εντυπωσιακή κάλυψη από τα ΜΜΕ και τα ατομικά βιώματα είναι δυνατόν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν περαιτέρω συγκεκριμένα στερεότυπα που σχετίζονται με «εθνικούς χαρακτήρες».

Οι απόψεις για τον εθνικό χαρακτήρα συναντώνται στη λογοτεχνία, ενσωματώνονται σε διάφορες ερμηνείες της ιστορίας, διαχέονται μέσω των анеκδόντων και διαιώνίζονται από τις ιστορίες των ταξιδιωτών. Για αιώνες υπήρχε η σχετικά ευρέως διαδεδομένη λαϊκή πεποίθηση ότι ο εθνικός χαρακτήρας σχετίζεται με το κλίμα: κάποια έθνη είναι «ψυχρόαιμα» και κάποια άλλα «θερμόαιμα». Οι πόλεμοι μεταξύ των χωρών, οι μακροχρόνιες αποικιοκρατικές πολιτικές, κάποια ειδικά γεγονότα, οι απλολαϊκές πεποιθήσεις και η κάλυψη από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης – όλα μπορούν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν συγκεκριμένα στερεότυπα με «εθνικούς χαρακτήρες» (βλ. Πίνακα 11.1).

Οι άνθρωποι σε κάποια έθνη μπορεί να έχουν την τάση να διακρίνουν τους εαυτούς τους από τους γείτονές τους και να δείχνουν ότι είναι διαφορετικοί. Οι Λιθουανοί, για παράδειγμα, έχουν μακρά παράδοση στο να διαφοροποιούνται ως λαός από τους Ρώσους (Yushka & Gaidys, 2008). Οι Καναδοί βλέπουν τον εαυτό τους ως αντίθετη αντανάκλαση των Αμερικανικών

νών, σε μια προσπάθεια να διαφοροποιηθούν και να θεμελιώσουν μια ανεξάρτητη εθνική ταυτότητα (Cuddy et al., 2005).

Η έλλειψη κριτικής σκέψης παίζει ισχυρό ρόλο στη διαμόρφωση και τη διατήρηση τέτοιων στερεοτυπικών πεποιθήσεων. Από την άλλη μεριά, πολλοί άνθρωποι διαχωρίζουν τις πολιτικές ηγεσίες από τους καθημερινούς ανθρώπους μιας χώρας. Ο πόλεμος στο Ιράκ είχε αρνητική επίπτωση στις αντιλήψεις για τον τυπικό Αμερικανό, αλλά πολλοί άνθρωποι σε όλο τον κόσμο έμοιαζαν να διαχωρίζουν την αμερικανική εξωτερική πολιτική από τον «χαρακτήρα» του αμερικανού λαού (Terracciano & McCrae, 2007). Τέτοια διάκριση στις αντιλήψεις απέναντι στους Αμερικανούς δεν είναι άγνωστη και στην Ελλάδα (βλ. Πίνακα 11.2).

Ο τρόπος που βλέπουν οι λαοί τον δικό τους «εθνικό χαρακτήρα» εξαρτάται από έναν αριθμό παραγόντων. Σε μια διεθνή μελέτη, για παράδειγμα, οι Αμερικανοί αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ταυτόχρονα ως διεκδικητικούς και δυσάρεστους. Οι Ινδονήσιοι ανέφεραν ότι είναι ευχάριστοι αλλά όχι ευσυνειδήτοι. Οι Αργεντινοί προέβαλαν ένα μάλλον ανεπιθύμητο προφίλ, περιγράφοντας τους εαυτούς τους ως παρορμητικούς, αλαζόνες και απερίσκεπτους (Terracciano et al., 2005). Μια μελέτη αποκάλυψε ότι οι άνθρωποι στη Νότια Αμερική και στις ευρωπαϊκές χώρες λαμβάνουν υψηλή βαθμολογία στη διάσταση της ανοιχτότητας του χαρακτήρα (με τη Χιλή να βρίσκεται στην πρώτη θέση). Στις τελευταίες θέσεις της ανοιχτότητας βρίσκονταν κυρίως πολιτισμοί της Νοτιοανατολικής Ασίας, όπως το Χονγκ Κονγκ, η Ιαπωνία, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν. Μετρήσεις με τεστ προσωπικότητας έδειξαν επίσης ότι οι άνθρωποι από αφρικανικούς πολιτισμούς βαθμολογούνται χαμηλά στο άγχος (Smith et al., 2007).

Εντούτοις, ούτε όλοι αυτοί οι παράγοντες από κοινού ούτε άλλα δεδομένα τεκμηριώνουν ότι οι άνθρωποι από συγκεκριμένα έθνη διαθέτουν ισχυρά χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τα οποία διαφέρουν από εκείνα των ανθρώπων άλλων εθνών (McCrae, 2002). Μία από τις πιο ολοκληρωμένες διεθνείς μελέτες σε 49 χώρες, που συνέκρινε διάφορα γνωρίσματα της προσωπικότητας, έδειξε ότι τα στερεότυπα για τον εθνικό χαρακτήρα έχουν πολύ μικρή βάση στην πραγματικότητα (Terracciano & McCrae, 2007). Ως ζήτημα αρχής, οι ψυχολόγοι πρέπει να υπενθυμίζουν σε όλους ότι τέτοια στερεότυπα είναι κακός σύμβουλος για την κατανόηση των ανθρώπων οποιασδήποτε χώρας ή οποιοσδήποτε πολιτισμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 1.2
Μειονεκτήματα των δυτικών και των μη δυτικών αξιών

Δυτικός Ατομικισμός	Μη Δυτική Συλλογικότητα
Λιγότερη κοινωνική στήριξη	Λιγότερη ατομική ανεξαρτησία
Περισσότερη απομόνωση	Λιγότερη ιδιωτικότητα
Λιγότεροι κοινωνικοί δεσμοί	Σχέσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης
Περιορισμένη αναζήτηση εξωτερικών πηγών	Υπερβολική εξάρτηση από εξωτερικές πηγές
Δυσκολία στην επίτευξη συναίνεσης	Δυσκολία στην προσωπική διεκδικητικότητα
Δυσαρέσκεια λόγω υπερβολικά πολλών επιλογών	Δυσαρέσκεια λόγω περιορισμένων επιλογών
Αποξένωση από τον εαυτό μέσω του υλισμού	Αποξένωση από τον εαυτό μέσω των υποχρεώσεων προς την ομάδα
Ο ανταγωνισμός οδηγεί σε μια κοινωνική δομή που αποτελείται από νικητές και ηττημένους	Η έλλειψη ανταγωνισμού οδηγεί σε λιγότερη φιλοδοξία και καινοτομία
Τρέφει την απληστία και τον ηδονισμό	Τρέφει τη νωθρότητα και την κοινωνική οκνηρία απέναντι σε εξωομάδες
Περιορισμένος ελεύθερος χρόνος	Περιορισμένη παραγωγικότητα
Προκατάληψη σε βάρος των ηλικιωμένων	Προκατάληψη σε βάρος των νέων
Εκμετάλλευση των φυσικών πόρων	Ανεπαρκής χρήση των φυσικών πόρων

Πηγή: Αποσπάσματα από Bandura (2002)· Chen (1996)· Earley (1993)· Gorodnichenko & Roland (2011)· North & Fiske (2015)· Scott & Deane (2004)· Tamis-LeMonda et al. (2008). Βλ. Levy (2010) για μια συζήτηση σχετικά με την αρχή της κριτικής σκέψης, “Every Decision Is a Trade-Off”.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ποιοι Έλληνες;

Τα συμπεράσματα δημοσκόπησης που διεξήγαγε ο ερευνητικός οργανισμός «διαNEOσις» (2015) σε πανελλαδικό αντιπροσωπευτικό δείγμα σχετικά με το «προφίλ» των Ελλήνων είναι τουλάχιστον ενδιαφέροντα, από την άποψη ότι αποκαλύπτουν περισσότερες από μία, ενίοτε συγκρουσιακές, τάσεις για επιμέρους ζητήματα. Ενδεικτικά, οι Έλληνες διατηρούν μια «υψηλή» αντίληψη για τη χώρα τους. Για παράδειγμα, 72,9% θεωρούν ότι «οι Έλληνες ξεχωρίζουν ακόμα για την ευφυΐα και τον πολιτισμό τους». Η εικόνα αυτή διαπερνά το σύνολο της κοινωνίας, ανεξάρτητα από κομματική προτίμηση, κοινωνική τάξη ή επίπεδο μόρφωσης. Όσον αφορά τη σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, φαίνεται να συγκροτούνται δύο «σκληροί» πυρήνες: ο (αριθμητικά ισχυρότερος) πυρήνας του φιλοευρωπαϊσμού και ο (αναδυόμενος) πυρήνας του αντιευρωπαϊσμού. Στα οικονομικά θέματα, οι συμμετέχοντες κινήθηκαν μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλδημοκρατίας, προτιμώντας μια μικτή, μάλλον νεοφιλελεύθερη οικονομική κουλτούρα με αμφιθυμικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, 86,7% τάχθηκαν υπέρ των ξένων επενδύσεων, αλλά 61,9% διατηρούν ουδέτερη ή αρνητική γνώμη για τις πολυεθνικές. Στα κοινωνικά θέματα, οι ερωτώμενοι εξέφρασαν σταθερά και έντονα αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες, αλλά 75,2% θεωρούσαν ότι είναι σωστό να απονέμεται η ελληνική υπηκοότητα στα μεταναστούποια. Στα νομικά θέματα, ανάμικτα στοιχεία συντηρητισμού και προοδευτικότητας ήταν και πάλι παρόντα: 48,2% των ερωτώμενων θα συμφωνούσαν με την επαναφορά της θανατικής ποινής, ενώ συγχρόνως το 59% δικάζεται θετικά στο σύμφωνο συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια. Όσον αφορά τους θεσμούς, 83,8% τάχθηκαν υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά εντόπισαν σοβαρό έλλειμμα όσον αφορά τη δικαιοσύνη (μόνο 27,8% θεωρούν ότι αντιμετωπίζει δίκαια τους πολίτες) και την αξιοκρατία (η διαφθορά αναδεικνύεται ως το σοβαρότερο πρόβλημα).

Πώς σας φαίνονται τα αποτελέσματα της έρευνας; Ποιοι παράγοντες, κατά τη γνώμη σας, συνέβαλαν στη διαμόρφωση των αποκρίσεων των συμμετεχόντων; Εκτιμάτε ότι τα αποτελέσματα θα ήταν διαφορετικά αν η έρευνα επαναλαμβανόταν σήμερα; Αν ναι, προς ποια κατεύθυνση; Αναζητήστε στον ιστότοπο του οργανισμού «διαNEOσις» (η δημοσκόπηση επαναλαμβάνεται σχεδόν κάθε χρόνο) νεότερα, επικαιροποιημένα στοιχεία για τις αντιλήψεις των Ελλήνων. Ποιες τάσεις διαφαίνονται;

Δραστηριότητα: Αναζητήστε στο διαδίκτυο τραγούδια με θέμα την Ελλάδα και φτιάξτε το δικό σας top 10. Ενδεικτικά και με χρονολογική σειρά: «Μάνα μου, Ελλάς» (Νίκος Γκάτσος, Σταύρος Ξαρχάκος, 1983), «Αχ Ελλάδα» (Μανώλης Ρασούλης, Βάσω Αλαγιάννη, 1984), «Η δικιά μου» (Φατμέ, 1988), «Κωλοέλληνες» (Διονύσης Σαββόπουλος, 1989)... Συνεχίστε –ή αναδομήστε!– τη λίστα. Ποιες προεξάρχουσες ιδιότητες για τον «χαρακτήρα» της Ελλάδας και των Ελλήνων εντοπίζετε; Επιχειρήστε να αντιπαραβάλετε αυτή την εικόνα με τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων.

Πηγή: <https://www.dianeosis.org/>

Εαυτός

Ο όρος **εαυτός** αναφέρεται στην αναπαράσταση της ταυτότητας ή της υποκειμενικής εμπειρίας ενός ανθρώπου. Οι ψυχολόγοι γενικά δέχονται ότι ο εαυτός δημιουργείται από την αλληλεπίδραση των εσωτερικών βιολογικών διεργασιών του ανθρώπου και του οικοπολιτισμικού πλαισίου του (βλ. Κεφάλαιο 1) (Baumeister & Bushman, 2011). Οι άνθρωποι κάνουν συχνά διακρίσεις ανάμεσα στον κόσμο εντός τους και στον κόσμο που βρίσκεται έξω από αυτούς. Και οι δύο κόσμοι, εσωτερικός και εξωτερικός, διαμορφώνουν την αυτοαντίληψή μας με πολλούς τρόπους, που μπορούν να αντανakλούν τα πιο καταφανή χαρακτηριστικά του πολιτισμού στον οποίο ζούμε.

Το πώς βλέπουμε τον εαυτό μας εξαρτάται από την αυτοαντίληψή μας, όπως συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 10. Η έρευνα δείχνει ότι πολλά χαρακτηριστικά της αυτοαντίληψης είναι συνεπή σε διάφορες χώρες και πολιτισμούς. Είναι σύνηθες, για παράδειγμα, οι άντρες να υπερεκτιμούν τον δείκτη νοημοσύνης τους και να βαθμολογούν τον εαυτό τους τρεις μονάδες υψηλότερα, κατά μέσο όρο, από όσο βαθμολογούν οι γυναίκες τον δικό τους (Furnham & Baguma, 1999· Furnham et al., 1999). Στους ιστότοπους γνωριμιών οι άνθρωποι συνήθως περιγράφουν τον εαυτό τους ως ψηλότερο, πιο αθλητικό και πιο λεπτό από ό,τι πραγματικά είναι (Levitt & Dubner, 2009). Οι άνθρωποι βλέπουν συχνά τον εαυτό τους με έναν βαθμό μεγαλοπρέπειας, με την εξαίρεση ορισμένων πολιτισμικών «ρυτίδων» όταν γενικεύουν.

Επί αιώνες, η κυρίαρχη μορφή κοινωνικής οργάνωσης στην Ινδία ήταν το σύστημα των καστών, το οποίο ενίσχυσε την ανισότητα και τις σχέσεις ιεραρχίας. Ως επακόλουθο, οι Ινδοί βλέπουν τους εαυτούς τους και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις ως πιο ιεραρχικά δομημένες από ό,τι οι Αμερικανοί (Sinha & Verma, 1983). Σε μια μελέτη τους οι Biswas και Pandey (1996) συνέκριναν τις αυτοαντιλήψεις των αντρών τριών κοινωνικών ομάδων στην Ινδία. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αξιολογήσουν την ποιότητα της ζωής τους και η απάντηση του καθενός αντιστοιχήθηκε κατόπιν με την κοινωνικοοικονομική του κατάσταση. Οι ερευνητές βρήκαν ότι η ανοδική κοινωνικοοικονομική κινητικότητα –που μετρήθηκε ως αύξηση του εισοδήματος και βελτίωση της επαγγελματικής κατάστασης– δεν επηρέασε ουσιαστικά την αυτοεικόνα του ερωτώμενου ή την αντίληψή του για την κοινωνική του θέση. Με άλλα λόγια, ο ερωτώμενος μπορεί να κέρδιζε περισσότερα χρήματα από ό,τι αρκετά χρόνια πριν, να είχε καλύτερη δουλειά και ανώτερο ακαδημαϊκό πτυχίο, αλλά παρ' όλα αυτά εξακολουθούσε να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως άτομο χαμηλότερης κοινωνικής θέσης. Το συμπέρασμα που προκύπτει από αυτά τα ευρήματα είναι ότι η κοινωνικοοικονομική αλλαγή από μόνη της δεν επιφέρει πάντα αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Επειδή πολλές κοινωνίες παραμένουν βαθιά διαιρεμένες σε ιστορικές τάξεις, γένη, εθνότητες και γραμμές κάστας, οι «παλαιές» ταυτότητες ίσως είναι πιο εμφανείς από τις «νέες», παρά τις σημαντικές αλλαγές που έχουν επέλθει στις ζωές των ανθρώπων.

Η διαπολιτισμική έρευνα έχει επίσης καταδείξει ότι τα κριτικά στοιχεία της αυτοαντίληψης διακρίνουν περισσότερο τους Ιάπωνες παρά τους Αμερικανούς πολίτες (Heine et al., 1999). Στην πραγματικότητα, πολλές έρευνες έχουν διαπιστώσει χαμηλότερη βαθμολογία αναφορικά με την αυτοεκτίμηση στις χώρες της Ανατολικής Ασίας συγκριτικά με τη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη (Boucher et al., 2009· Brown & Cai, 2010). Τα ευρήματα δεν υποδηλώνουν ότι οι Κινέζοι, οι Ιάπωνες ή οι Κορεάτες αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους πιο αρνητικά από ό,τι οι ομόλογοί τους στις ΗΠΑ ή την Ολλανδία. Η χαμηλότερη βαθμολογία αποτελεί περισσότερο μια μορφή εκφρασμένης αυτοκριτικής, που προέρχεται από μια διάχυτη και σύνθετη πολιτισμική παράδοση αυτοσυγκράτησης. Για παράδειγμα, όπως δείχνει μια μελέτη, η γλωσσική και συμπεριφορική έμφαση των Ιαπώνων στο *κένσον* (μετριοφροσύνη) και στο *ένριο* (επιφυλακτικότητα ή

αυτοσυγκράτηση) δεν έχει αντίστοιχό της στον δυτικό πολιτισμό. Αυτή η έμφαση εμποδίζει όσους είναι Ιάπωνες να μιλήσουν ή να γράψουν κάτι που θα μπορούσε να τους χαρακτηρίσει ως αλαζόνες, θρασεείς ή αγενείς. Αντίθετα, οι άνθρωποι στις δυτικές χώρες τείνουν να αποφεύγουν δηλώσεις που τους παρουσιάζουν ως αδύναμους και ανασφαλείς (Tafarodi et al., 2011).

Υπάρχουν ευρήματα που δείχνουν κάποια συσχέτιση ανάμεσα στον ατομικισμό και τη συλλογικότητα, από τη μια μεριά, και στην αυτοεκτίμηση, από την άλλη. Η **αυτοεκτίμηση** αντανακλά τη γενική υποκειμενική εκτίμηση του ατόμου, συναισθηματική και ορθολογική, για την προσωπική του αξία. Οι Tafarodi και Swann (1996) εξέτασαν την αυτοεκτίμηση 600 και πλέον Αμερικανών φοιτητών (που είναι κατ' εξοχήν ατομικιστές) και ομολόγων τους Κινέζων (που είναι γενικά προσανατολισμένοι στη συλλογικότητα). Η μελέτη αποκάλυψε ότι οι Κινέζοι συμμετέχοντες βρίσκονταν χαμηλότερα στην προσλαμβανόμενη αυτεπάρκεια αλλά υψηλότερα στην αυταρέσκεια από ό,τι οι Αμερικανοί φοιτητές. Οι συγγραφείς υποστήριξαν ότι στους συλλογικούς πολιτισμούς –οι οποίοι απαιτούν ευαισθησία στις ανάγκες των άλλων και καθυπόταξη των προσωπικών στόχων στις συλλογικές ανάγκες– είναι αναμενόμενο ότι τα άτομα θα αναπτύξουν αυταρέσκεια. Ωστόσο, λόγω μιας σχετικής απώλειας ατομικού ελέγχου που διαπιστώνεται συχνά στις κοινωνίες συλλογικότητας, αυτοί οι πολιτισμοί περιορίζουν τα αισθήματα αυτεπάρκειας. Στους ατομικιστικούς πολιτισμούς, αντίθετα, δίνεται προτεραιότητα στην ανεξαρτησία και στον εαυτό. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι η επάρκεια σχετίζεται με τα υλικά αγαθά, και στις ΗΠΑ οι άνθρωποι αισθάνονται πιο ασφαλείς όσον αφορά τα επιτεύγματά τους από ό,τι οι άνθρωποι στην Κίνα. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρο γιατί τα θετικά αισθήματα αυτεπάρκειας στους Αμερικανούς φοιτητές φαίνονται να έχουν μειώσει τα θετικά αισθήματα της αυταρέσκειας. Μοιάζει με περίπτωση αντίστροφης αιτιότητας: ένα σχετικά χαμηλό επίπεδο αυταρέσκειας που γεννά αντισταθμιστικές σκέψεις και συμπεριφορές, οι οποίες ωθούν τα άτομα να επιτυγχάνουν, να παράγουν και να ολοκληρώνουν.

Μία από τις δημοφιλείς υποθέσεις που προέρχεται από τη διαπολιτισμική έρευνα για την αυτοαντίληψη είναι η ιδέα ότι υπάρχει ένας «ιδιωτικός» έναντι ενός «δημόσιου» εαυτού (Benedict, 1946· Shiraev & Fillipov, 1990· Triandis, 1994). Ο ιδιωτικός εαυτός δηλώνει αισθήματα και σκέψεις

σε σχέση με τον εαυτό για τον εαυτό. Ο δημόσιος εαυτός είναι η αντίληψη του εαυτού σε σχέση με τους άλλους για τους άλλους. Οι άνθρωποι από συλλογικούς πολιτισμούς παράγουν περισσότερο ομαδοκεντρικές και λιγότερο εγωκεντρικές περιγραφές του εαυτού σε σύγκριση με τους ανθρώπους από ατομικιστικούς πολιτισμούς. Στους συλλογικούς πολιτισμούς, όπου υπάρχει η κουλτούρα της αλληλεξάρτησης (π.χ. Κίνα, Ιαπωνία και Κορέα), οι άνθρωποι τείνουν να αυτοπροσδιορίζονται όχι ως ανεξάρτητες οντότητες, αλλά μάλλον ως μέρος συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (Triandis, 1994, 1989). Από την άλλη μεριά, όταν οι Αμερικανοί περιγράφουν τον εαυτό τους, τείνουν να αναγνωρίζουν σε αυτόν έναν μεγάλο αριθμό αφηρημένων γνωρισμάτων – που δεν συσχετίζονται με συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες. Τα άτομα από την Ασία πάλι αναγνωρίζουν λιγότερα από αυτά τα αφηρημένα γνωρίσματα (Bond & Tak-Sing, 1983). Οι έρευνες δείχνουν ότι οι περισσότεροι Ιάπωνες, για παράδειγμα, βιώνουν διαφορές μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού εαυτού τους. Όσοι δεν μπορούν να αποδεχτούν την ασυμφωνία ανάμεσα στους δύο εαυτούς τους βιώνουν κοινωνική αποξένωση και ανασφάλεια (Naito & Gielen, 1992). Αντίθετα, οι Αμερικανοί συμμετέχοντες επιχειρούν να ελαττώσουν την ασυνέπεια ανάμεσα στον δημόσιο και στον ιδιωτικό εαυτό τους (Iwato & Triandis, 1993).

Μια δημοφιλής άποψη υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι προσαρμόζονται στις αλλαγές ανταποκρινόμενοι στην οικονομική και πολιτισμική παγκοσμιοποίηση. Όπως προαναφέρθηκε, πολλοί άνθρωποι αναπτύσσουν νέες αντιλήψεις του εαυτού τους, οι οποίες βασίζονται σε παλιά και «τοπικά» έθιμα, ιδέες και σύμβολα, καθώς και σε αντίστοιχα νέα διαπολιτισμικά έθιμα, ιδέες και σύμβολα (στα οποία περιλαμβάνονται νέες μόδες, νέα εδέσματα, νέες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και νέες εκπαιδευτικές αρχές). Για κάποιους ανθρώπους όμως η διεργασία της αλλαγής είναι πιο δύσκολη από ό,τι για άλλους. Οι νέες αξίες, νόρμες και συμπεριφορές μπορεί να μοιάζουν τρομακτικές και δύσκολες όταν συγκρίνονται με τις παλιές και «συμβατικές» πολιτισμικές εικόνες και νόρμες. Κάποιοι άνθρωποι μπορεί να βιώνουν τον εαυτό τους ως αποκλεισμένο τόσο από τον τοπικό τους πολιτισμό όσο και από τον παγκόσμιο, σαν να μην ανήκουν πουθενά (Arnett, 2002).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Πολιτισμική ταυτότητα εφήβων μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα: Μια περίπτωση εθνοτικής αποταύτισης;

Οι Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης και Γεωργαντή (2012) διεξήγαγαν έρευνα για την πολιτισμική ταυτότητα 683 Αλβανών μεταναστών και Ελλήνων γηγενών εφήβων σε 14 περιοχές της χώρας. Ένα από τα κεντρικά ευρήματα της έρευνας ήταν ότι η κατανομή του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού των μεταναστών εφήβων διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με τη γενιά μεταναστευσης. Ειδικότερα καταγράφηκε σαφής και στατιστικά σημαντική μετατόπιση της δεύτερης γενιάς (52,6%) προς την ελληνική κουλτούρα (πρώτη γενιά: 7,2%), ενώ η πρώτη γενιά (69,1%) αυτοπροσδιορίστηκε κυρίως με βάση τη χώρα καταγωγής, δηλαδή την Αλβανία (δευτέρα γενιά: 24,4%). Το εύρημα αυτό για τα μεταναστούποια δεύτερης γενιάς είναι συμβατό με το φαινόμενο που ο E. J. R. David (2013) περιέγραψε ως **εθνοτική αποταύτιση** – την αποεπένδυση της ταυτότητας του ατόμου από την εθνοτική ομάδα με την οποία συνδέεται στο παρόν ή συνδεόταν στο παρελθόν. Η εθνοτική αποταύτιση αναμένεται να συνοδεύεται από συμβατές στάσεις (π.χ. υποτίμηση της ταυτότητας της χώρας καταγωγής) και αφομοιωτικές συμπεριφορές (π.χ. ευθυγράμμιση της εξωτερικής εμφάνισης, του ονόματος ή της θρησκείας με τα πρότυπα της χώρας υποδοχής).

Οι ερευνητές διατύπωσαν μια διπλή ερμηνεία για το εύρημά τους, ψυχολογική και κοινωνικοψυχολογική. Από ψυχολογική άποψη, η δεύτερη γενιά μεταναστών δεν έχει προσωπικά βιώματα και αναμνήσεις από τη χώρα καταγωγής. Τα παιδιά αυτά έμαθαν και χρησιμοποιούν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής περίπου με τον ίδιο αυθόρμητο τρόπο που ένα παιδί μαθαίνει τη μητρική του γλώσσα, και εντάχθηκαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα από την αρχή της σχολικής ζωής τους. Από κοινωνικοψυχολογική άποψη, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η ευρύτερη κοινωνία παρέχει στα παιδιά αυτά τη δυνατότητα να αναπτύξουν αισθήματα ταύτισης με τον ελληνικό πολιτισμό, είτε ενθαρρύνοντας σκόπιμα μια αφομοιωτική πορεία μέσω των μηχανισμών κοινωνικοποίησης είτε δημιουργώντας ένα πλαίσιο αποδοχής της διαφορετικότητας. Για τους ίδιους τους μετανάστες εφήβους, ο ελληνικός αυτοπροσδιορισμός δηλώνει μια ατομική στρατηγική κοινωνικής κινητικότητας με κίνητρο την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, και επιλέγεται στον βαθμό που τα όρια των ομάδων γίνονται αντιληπτά ως διαπερατά, δηλαδή η μετακίνηση μεταξύ τους είναι εφικτή.

Ερώτηση: Θεωρείτε ότι τα αποτελέσματα της έρευνας εμπίπτουν στην περιγραφή του φαινομένου της εθνοτικής αποταύτισης; Θα μπορούσαν τα αποτελέσματα αυτά να συμβάλουν στη δημόσια συζήτηση αναφορικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις απονομής της ελληνικής υπηκοότητας στα μεταναστούποια δεύτερης γενιάς; Αν ναι, με ποιο τρόπο; Ποια πολιτική θα υποστήριζαν, κατά τη γνώμη σας, και γιατί;

Κατηγορίες σχετικά με τον εαυτό και το φύλο

Στους διάφορους πολιτισμούς, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η κοινωνία χωρίζει τα άτομα σε κατηγορίες. Η εθνικότητα και η υπηκοότητα είναι κάποιες πολύ συνηθισμένες κατηγορίες. Ίσως η πιο κοινή από όλες είναι η κατηγορία του φύλου: γυναίκες και άντρες. Οι άνθρωποι συνήθως χρησιμοποιούν αυτές τις λέξεις όταν περιγράφουν τους άλλους. Οι περισσότεροι από εμάς σκεφτόμαστε τον εαυτό μας ως άντρα ή γυναίκα. Το ερώτημα «άρρεν ή θήλυ» εμφανίζεται συνήθως σε αιτήσεις και σε διαδικτυακές φόρμες συμπλήρωσης. Το γένος είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τη γνώση μας για τους άλλους ανθρώπους (Riger, 2002). Έχοντας κατά νου το σημαντικό βάθος και εύρος αυτού του αντικειμένου, θα συζητήσουμε τρεις κύριες όψεις του στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία: το φύλο, το γένος και τον σεξουαλικό προσανατολισμό.

Είναι το φύλο δихότομη ή συνεχής μεταβλητή;

Στο πλαίσιο μελέτης της προσωπικότητας, ο όρος **φύλο** αναφέρεται στα ανατομικά και σωματικά χαρακτηριστικά ή γνωρίσματα των αντρών και των γυναικών, που είναι τα δύο τυπικά αποδιδόμενα φύλα. Αυτά τα γνωρίσματα περιλαμβάνουν τουλάχιστον τέσσερις κοινά αναγνωρισμένες ομάδες: τα αναπαραγωγικά όργανα, τους αδένες, τις ορμόνες και τα χρωμοσώματα. Σε όλους τους πολιτισμούς, ένα εξουσιοδοτημένο άτομο (π.χ. ένας γιατρός), κοιτάζοντας τα εξωτερικά γεννητικά όργανα ενός νεογέννητου, το «ανακηρύσσει» είτε σε αγόρι (αρσενικό) είτε σε κορίτσι (θηλυκό), αποδίδοντας έτσι επισήμως ένα φύλο σε κάθε νεογέννητο. Στις μέρες μας αυτή η επίσημη ανακοίνωση γίνεται προτού ακόμα γεννηθεί το άτομο, καθώς πολλοί γονείς επιλέγουν να γνωρίζουν το φύλο του αγέννη-

του βρέφους τους μέσω μιας εξέτασης υπερήχου. Ως εκ τούτου, το παιδί αναφέρεται συχνά ως «αυτός» ή «αυτή» προτού ακόμα γεννηθεί.

Αμέσως μόλις γίνει η απόδοση του φύλου, οι άνθρωποι αρχίζουν να συμπεριφέρονται στο παιδί σύμφωνα με τις νόρμες του πολιτισμού του. Ποιο χρώμα θα επέλεγαν οι περισσότεροι γονείς στην Ελλάδα για τα ρούχα του νεογέννητου αγοριού τους; Ναι, το μπλε. Εάν επέλεγαν δώρο για ένα νεογέννητο κορίτσι, από την άλλη, τι θα ήταν αυτό; Έπειτα το βρέφος αποκτά ένα όνομα. Τα περισσότερα ονόματα –τα οποία μας δίνονται από τους γονείς μας– σχετίζονται με το φύλο. Φανταστείτε κάποιον που τον λένε Κώστα. Τι θα υπέθεταν οι περισσότεροι ότι είναι αυτό το άτομο, γυναίκα ή άντρας; Υπάρχουν φυσικά και εξαιρέσεις. Σε αρκετούς πολιτισμούς ορισμένα ονόματα μπορούν να αποδοθούν και στα δύο φύλα, αλλά αυτά είναι μάλλον σπάνια (π.χ. το όνομα *Vivian* στα αγγλικά). Πάντως, στις περισσότερες γλώσσες στις οποίες το ίδιο όνομα αποδίδεται και στα δύο φύλα, χρησιμοποιείται διαφορετική κατάληξη ώστε να είναι σαφές αν αντιστοιχεί σε άντρα ή σε γυναίκα (π.χ. *Βασίλης*, *Βασιλική*).

Από τη στιγμή επίσης που αποδοθεί στο παιδί ένα συγκεκριμένο φύλο, τα αγόρια και τα κορίτσια πρέπει να ντύνονται με διαφορετικά ρούχα. Τα παιχνίδια τους τείνουν και αυτά να είναι διαφορετικά. Πολλές δραστηριότητες, όπως το παιχνίδι, εναρμονίζονται με τις προδιαγραφές που σχετίζονται με το φύλο (λ.χ. κατηγορίες «για εκείνη» και «για εκείνον»). Το αναπτυσσόμενο παιδί και ο ώριμος ενήλικας αργότερα ακολουθούν τους κανόνες, τα έθιμα και τις αντιλήψεις που αρμόζουν στη συμπεριφορά και στα άλλα πολιτισμικά πρότυπα του αποδιδόμενου φύλου (π.χ. «οι άντρες δεν κλαίνε»).

Παρά ταύτα, η διαπολιτισμική διχοτόμηση του φύλου (είτε/ή) δεν αντιπροσωπεύει επακριβώς την πραγματικότητα. Υπάρχουν άτομα τα οποία έχουν γεννηθεί με σεξουαλική ανατομία, αναπαραγωγικά όργανα και/ή χρωμοσωμικά πρότυπα που δεν εμπίπτουν στον τυπικό ορισμό του αρρενος ή του θήλεος. Αυτή η ένδειξη μπορεί να είναι εμφανής ήδη κατά τη γέννηση ή να προκύψει αργότερα στη ζωή (UN for LGBT Equality, 2015). Με άλλα λόγια, το φύλο δεν είναι διχότομη μεταβλητή αλλά μάλλον συνεχής (βλ. Κεφάλαιο 2). Υπάρχουν συνδυασμοί των χαρακτηριστικών του φύλου, όπως οι ανατομικές δομές, που δεν είναι αποκλειστικά αρσενικές ή θηλυκές. Η κατηγορία των **μεσοφυλικών** βασίζεται στα γνωρίσματα που βρίσκονται ανάμεσα στα διακριτά αρσενικά και θηλυκά χαρακτηριστικά.

Για παράδειγμα, ένα άτομο μπορεί να γεννηθεί με τα αποκαλούμενα *αμφίσημα* εξωτερικά γεννητικά όργανα – μια μη τυπική εμφάνιση που δεν επιτρέπει να αποδοθεί άμεσα στο παιδί ένα συγκεκριμένο φύλο. Άλλοι άνθρωποι, παρότι έχουν γεννηθεί με γεννητικά όργανα που δύνανται να οδηγήσουν σε άμεση απόδοση φύλου, επιλέγουν ηθελημένα ένα διαφορετικό φύλο και υποβάλλονται σε επικίνδυνες χειρουργικές επεμβάσεις προκειμένου να επιτύχουν τη σωματική εμφάνιση του φύλου με το οποίο είναι σύμφωνοι.

Παραδοσιακές πολιτισμικές απόψεις για το βιολογικό φύλο

Για αιώνες, η θρησκεία υπήρξε η κύρια πηγή γνώσης και κανόνων αναφορικά με τη συμπεριφορά των αντρών και των γυναικών, με τι αναμένεται να κάνουν και με το πώς αναμένεται να τους αντιμετωπίζουν οι άλλοι ως μέλη της κοινωνίας. Θεωρητικά, άντρες και γυναίκες γεννιούνται ίσοι. Στον Ιουδαϊσμό, τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, για παράδειγμα, είναι κοινή η πεποίθηση ότι ο Αδάμ και η Εύα είναι οι προπάτορες του ανθρωπίνου είδους, ο άντρας και η γυναίκα που δημιούργησε ο Θεός. Η Εύα δημιουργήθηκε από ένα πλευρό του Αδάμ, έτσι ώστε όλοι οι άνθρωποι σήμερα να προερχόμαστε από αυτό το ένα ζευγάρι. Παρ' όλα αυτά, δεν υπήρξε ποτέ πραγματική ισότητα.

Η επιστήμη τόνιζε επί αιώνες ότι γυναίκες και άντρες γεννιούνται με διαφορετικά φυσικά, ανατομικά χαρακτηριστικά, γι' αυτό θα έπρεπε να διαφέρουν στη συμπεριφορά, στα συναισθήματα, στην εμφάνιση και στην προσωπικότητα. Άντρες και γυναίκες γίνονται αντιληπτοί ως διαφορετικοί. Οι περισσότεροι επιστήμονες –έως και τον 20ό αιώνα– υπογράμμιζαν τη **φυσική κυριαρχία των αντρών**, μια γενική υπόθεση για τη σωματική και βιολογική ανωτερότητα των αντρών επί των γυναικών. Το πρότυπο της φυσικής κυριαρχίας εστίαζε στη φυσική σωματική δύναμη, στον σταθερό χαρακτήρα, στην αντοχή, στη θέληση, στο πνευματικό σθένος και στη δημιουργικότητα των αντρών. Ο Γάλλος φυσικός και φιλόσοφος La Mettrie έγραψε ότι οι άντρες διαθέτουν ισχυρό εγκέφαλο και νεύρα, γι' αυτό έχουν ισχυρότερα γνωρίσματα προσωπικότητας και πιο δραστήριο μυαλό από τις γυναίκες. Αντίθετα, στις γυναίκες το πάθος είναι ισχυρότερο από τη λογική και ως εκ τούτου οι γυναίκες είναι επιρρεπείς στην τρυφερότητα, στη στοργή και στη μεταβίβαση συναισθημάτων. Λόγω των

εκπαιδευτικών διαφορών, οι άντρες έχουν περισσότερες ευκαιρίες να επιδείξουν δύναμη πνεύματος και σώματος. Παρά τη σκληρότητά τους, οι άντρες μπορεί να είναι πολύ ευγνώμονες, γενναιοδωροι και σταθεροί στις φιλικές τους σχέσεις. Σαν να προσπαθούσε να φέρει κάποια ισορροπία στην περιγραφή αντρών και γυναικών, ο La Mettrie ανέφερε την ομορφιά των γυναικών ως το υπέρτατο γνώρισμά τους (La Mettrie, 1748/1994).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Πρώιμες πολιτισμικές απόψεις για τη μεσοφυλικότητα

Οι περιγραφές μεσοφυλικών ατόμων παρουσιάζονται σε θρησκευτικές και φιλοσοφικές παραδόσεις που χρονολογούνται πολλούς αιώνες πριν. Ας δούμε μερικά παραδείγματα. Στην αρχαία Αίγυπτο, για παράδειγμα, ένας άντρας θεός, ο Χαπί, αντιπροσώπευε τη γονιμότητα αλλά είχε διακριτά αρσενικά και θηλυκά χαρακτηριστικά – στήθος και μεγάλη κοιλιά, που αποτελούν και τα δύο σύμβολα γονιμότητας. Στην Ινδία, ο θεός Αρνταναρισβάρα απεικονίζεται κατά το ήμισυ άντρας και κατά το υπόλοιπο ήμισυ γυναίκα – ως συνέργεια των δύο τύπων πνευματικής ενέργειας. Η φυλή των Ναβάχο στην Αμερική πίστευαν στον Αχσονουτλί, μια δημιουργό θεότητα με αρσενικά και θηλυκά χαρακτηριστικά. Ο Πλάτωνας διατύπωσε τη θεωρία ότι στην αρχή υπήρχαν τρία φύλα: αρσενικό, θηλυκό και ένα τρίτο, η ένωση των δύο. Σύμφωνα με την αρχαία μυθολογία και την ελληνο-ρωμαϊκή τέχνη, ο Ερμαφρόδιτος, παιδί της θεάς Αφροδίτης και του θεού Ερμή, είχε και τα δύο φύλα και απεικονιζόταν ως θηλυκή φιγούρα με ανδρικά γεννητικά όργανα. Τι σας λένε αυτά τα παραδείγματα;

Ποιες ήταν οι παραδοσιακές απόψεις για τα μεσοφυλικά άτομα; Κατά παράδοση, αυτά τα άτομα θεωρούνταν όχι μόνο διαφορετικά, αλλά και αλλόκοτα. Μεσοφυλικά άτομα έζησαν όντως σε κάποιες κοινωνίες. Στην Ινδία υπάρχει ακόμα μια τεράστια κατηγορία ατόμων γνωστών για αιώνες ως *Χίτζρα*, ή *τρίτο φύλο* σύμφωνα με ορισμένες μεταφράσεις. Κάποιοι *Χίτζρα*, που γεννήθηκαν με αρσενικά χαρακτηριστικά φύλου, υποβλήθηκαν σε τελετή μύησης ως *Χίτζρα* αφαιρώντας χειρουργικά το πέος, το όσχεο και τους όρχεις (Nanda, 1998). Στην Ευρώπη, οι βιβλιογραφικές πηγές του 19ου αιώνα περιέγραφαν ανθρώπους τους οποίους σήμερα αποκαλούμε «μεσοφυλικούς» (Kennedy, 1981). Ωστόσο το κοινωνικό

στίγμα που ακολουθεί τα μεσοφυλικά άτομα παραμένει ισχυρό. Αυτή η αρνητική αντίληψη αποτέλεσε και πηγή κοινωνικής διάκρισης κατά των μεσοφυλικών ατόμων.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, όλο και περισσότεροι γιατροί και ερευνητές υποστήριξαν ότι το φύλο του ατόμου πρέπει να καθορίζεται όχι μόνο από τα εξωτερικά γεννητικά όργανα, αλλά και από αρκετούς άλλους βιολογικούς παράγοντες. Σε κάποιες περιπτώσεις, η απόδοση φύλου σε ένα παιδί αποτέλεσε σημαντική πρόκληση επειδή ορισμένοι άνθρωποι μπορεί να βρίσκονται κάπου ανάμεσα στο αρσενικό και στο θηλυκό (Dreger, 2000). Ένα άλλο πρόβλημα ήταν ότι οι γιατροί δεν συμφωνούσαν πάντα για το ποια σωματικά χαρακτηριστικά πρέπει να θεωρούνται αρσενικά ή θηλυκά. Για παράδειγμα, οι γιατροί στις διάφορες χώρες συμφωνούν ότι οι όρχεις πρέπει να θεωρούνται αρσενικό χαρακτηριστικό και οι ωοθήκες θηλυκό. Σε άλλες περιπτώσεις οι διαφωνίες ήταν τεράστιες: οι Βρετανοί γιατροί, για παράδειγμα, θεωρούσαν την τριχοφυΐα στο πρόσωπο των γυναικών σημάδι ψυχικής ασθένειας (υπήρχε η άποψη ότι οι γυναίκες δεν έπρεπε να έχουν αρρενωπά γνωρίσματα), ενώ στη Γαλλία το ίδιο χαρακτηριστικό θεωρούνταν σημάδι σωματικής ρώμης (Dreger, 2000).

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, οι επιστημονικές εξελίξεις, η Ιατρική και η Πειραματική Ψυχολογία έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στις διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών όσον αφορά τα σωματικά χαρακτηριστικά, τις κινητικές αντιδράσεις, την απόκριση στα αισθητηριακά ερεθίσματα, τα πρότυπα συμπεριφοράς και τις γνωστικές δεξιότητες (Dumont, 2010). Σήμερα, όλο και περισσότεροι επιστήμονες αμφισβητούν τις παραδοσιακές υποθέσεις για την αντρική ανωτερότητα και για τη γυναικεία υποτακτικότητα, παθητικότητα και κλίση προς την παροχή φροντίδας.

Σύγχρονες απόψεις για το βιολογικό φύλο

Οι σύγχρονες μελέτες εστιάζουν στην ανεύρεση ιδιαίτερων βιολογικών, γενετικών ή εξελικτικών δεδομένων που βοηθούν να εξηγηθεί το φύλο ως βιολογική κατηγορία. Η σύγχρονη έρευνα υποστηρίζει επίσης την άποψη ότι το φύλο είναι μια συνεχής μεταβλητή. Η σύγχρονη γενετική έχει τεκμηριώσει ότι οι γυναίκες έχουν δύο ίδια χρωμοσώματα φύλου (σημειώνονται ως XX), ενώ οι άντρες έχουν δύο διαφορετικά χρωμοσώματα φύλου (σημειώνονται ως XY). Μπορούν όμως να υπάρχουν και άλλοι

συνδυασμοί. Τα μεσοφυλικά άτομα γεννιούνται με ένα γενετικό μωσαϊκό, καθώς κάποια από τα κύτταρά τους έχουν χρωμοσώματα ΧΧ και άλλα ΧΥ. Η γενετική έρευνα παρέχει διαρκώς νέα τεκμήρια για την υποστήριξη της άποψης ότι το φύλο αποτελεί μια συνεχή μεταβλητή.

Ως ομάδες, άντρες και γυναίκες έχουν διαφορετικά *σωματικά χαρακτηριστικά*. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, το ύψος, το οποίο είναι πιθανώς γενετικά καθορισμένο. Γενικά, σε παγκόσμιο επίπεδο, οι άντρες είναι ψηλότεροι από τις γυναίκες. Ωστόσο σε διαφορετικά μέρη του κόσμου οι αριθμοί είναι διαφορετικοί. Στην Ελλάδα, ο μέσος άντρας έχει ύψος γύρω στο 1,75 μ. και η μέση γυναίκα γύρω στο 1,65 μ. Έτσι οι γυναίκες, ως ομάδα στην Ελλάδα, είναι πιο κοντές από τους Έλληνες άντρες, αλλά ψηλότερες από τους άντρες που ζουν στην Ινδονησία, ενώ έχουν περίπου το ίδιο ύψος με τους άντρες στο Περού. Διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες υπάρχουν ως προς τον επιπολασμό ορισμένων ασθενειών. Οι άντρες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά διαταραχών στο φάσμα του αυτισμού (τα περιστατικά αυτισμού που διαγιγνώσκονται στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη είναι 7 με 10 φορές περισσότερα για τα αγόρια από ό,τι για τα κορίτσια), κατάχρησης ουσιών και AIDS. Οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά καρκίνου του μαστού, νόσου Αλτσχάιμερ και διατροφικών διαταραχών. Και παρόλο που οι άντρες είναι μυϊκά πιο δυνατοί από τις γυναίκες, οι γυναίκες διεθνώς ζουν κατά μέσο όρο περίπου πέντε χρόνια περισσότερο από τους άντρες.

Το φύλο ως κοινωνική κατασκευή

Το φύλο ως κατηγορία θεμελιώνεται σε βιολογικούς, νευροφυσιολογικούς και ανατομικούς παράγοντες. Το **γένος** είναι ένα σύνθετο σύνολο συμπεριφορικών, πολιτισμικών ή ψυχολογικών γνωρισμάτων που σχετίζονται με το φύλο του ατόμου. Ως έννοια, το γένος έχει ένα σημαντικό πολιτισμικό στοιχείο: αφορά την κατάσταση του να είναι κανείς αρσενικό ή θηλυκό, που καθορίζεται από άτυπα προδιαγεγραμμένες πολιτισμικές νόρμες (όπως τα έθιμα), από τις προσδοκίες για το τι πρέπει να κάνει ένα άτομο ως μέλος ενός συγκεκριμένου φύλου, καθώς και από επίσημους νομικούς κανόνες (το Δίκαιο) που επιβάλλουν ή απαγορεύουν συγκεκριμένες πράξεις. Εφόσον το γένος θεωρείται κοινωνική κατηγορία, μπορεί

να ιδωθεί από δύο διαστάσεις: την εσωτερική και την εξωτερική. Η εσωτερική ή ψυχολογική διάσταση αφορά τον βαθμό βίωσης της αρσενικής ή θηλυκής υπόστασης. Η εξωτερική ή κοινωνική διάσταση αναφέρεται στους ρόλους που αποδίδει η κοινωνία σε κάθε φύλο. Αυτές οι διαστάσεις βεβαίως είναι αλληλένδετες και αλληλεπιδρούν ενεργά μεταξύ τους.

Ας εξετάσουμε πρώτα την εσωτερική διάσταση. Η **έμφυλη ταυτότητα** είναι ο αυτοκαθορισμός (ή ένας σύνθετος αναστοχασμός) του ατόμου ως αρσενικού, θηλυκού, μεσοφυλικού (μεταξύ αρσενικού και θηλυκού) ή κανενός από αυτά. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, την **ανδρογυνία** – που είναι ένας συνδυασμός, μια συνύπαρξη, ένα μείγμα αρσενικών και θηλυκών συμπεριφορικών χαρακτηριστικών, γνωρισμάτων και αναστοχασμών. Μελέτες δείχνουν ότι η έμφυλη ταυτότητα, για τους περισσότερους από εμάς, αφού θεμελιωθεί, τείνει να παραμένει σταθερή. Δεν αποκλείεται όμως και να αλλάξει. Γι' αυτό η έμφυλη ταυτότητα περιγράφεται καλύτερα ως διεργασία παρά ως «προϊόν»: η έμφυλη ταυτότητα μπορεί να ενδυναμωθεί (όταν το άτομο νιώθει ισχυρότερο με την ταυτότητά του από ό,τι προηγουμένως) ή να αποδυναμωθεί. Αν και πολλά παιδιά αναφέρονται στον εαυτό τους ως «είμαι αγόρι» ή «είμαι κορίτσι» από πολύ μικρή ηλικία, η κατανόηση ή η αποδοχή της σημασίας αυτών των λέξεων είναι πιθανό να αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια μιας ιδιαίτερα μακράς περιόδου. Μπορεί μάλιστα να μη σταματήσει να εξελίσσεται ποτέ: οι άνθρωποι μαθαίνουν διαρκώς περισσότερα για το γένος και την έμφυλη ταυτότητα. Η έμφυλη ταυτότητα μπορεί να ανακαλύπτεται ξανά και ξανά.

Γιατί όμως αλλάζει ή εξελίσσεται; Πολλές περιστάσεις στη ζωή επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας, συμπεριλαμβανομένων των ψυχολογικών παραγόντων, των αλληλεπιδράσεων μας με τους γονείς μας καθώς μεγαλώνουμε, των βιωμάτων μας με τα μέλη της οικογένειας, των φιλικών μας σχέσεων, των ταξιδιών μας – όλα παίζουν ρόλο. Δραστηριότητες όπως το παιχνίδι ή η εκπαίδευση, η έκθεση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, καθώς και άλλα βιώματα επηρεάζουν την έμφυλη ταυτότητά μας με πολλούς τρόπους.

Τα περισσότερα άτομα αναπτύσσουν μια συγκεκριμένη έμφυλη ταυτότητα, η οποία ταιριάζει με το βιολογικό φύλο που τους αποδόθηκε κατά τη γέννηση. Είναι πιθανό ωστόσο το άτομο στο οποίο έχει αποδοθεί ένα φύλο (π.χ. μια νεαρή γυναίκα) να αισθάνεται ότι αυτό έρχεται σε σύγκρουση με την αποδιδόμενη έμφυλη ταυτότητα και τους ρόλους της, και

να αναπτύξει ένα διαφορετικό γένος (π.χ. ενός νεαρού αγοριού). Κάποια μεσοφυλικά άτομα επίσης ενδέχεται να έχουν ανατραφεί ως γυναίκες ή άντρες, αλλά στην πορεία της ζωής τους να ταυτιστούν με ένα άλλο γένος ή με κανένα. Στην περιφέρεια μιας ισχυρής, κεντρικής έμφυλης ταυτότητας μπορεί να αναπτυχθεί παράλληλα μια δευτερεύουσα έμφυλη ταυτότητα (UN for LGBT Equality, 2015).

Έμφυλοι ρόλοι

Η διεργασία κατά την οποία ένα άτομο μαθαίνει για ένα συγκεκριμένο γένος ή ταυτίζεται με αυτό περιλαμβάνει την κατανόηση, την αξιολόγηση και την αποδοχή συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς. Αυτά ονομάζονται **έμφυλοι ρόλοι** – προδιαγραφές και προσδοκίες αποδιδόμενες στα γένη πάνω στο συνεχές θηλυκού-αρσενικού. Αυτές οι προδιαγραφές και οι προσδοκίες είναι κατά κανόνα ενσωματωμένες στις πολιτισμικές νόρμες και μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά. Η ιδεολογία, η τέχνη και η θρησκεία παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση τέτοιων προσδοκιών για τους έμφυλους ρόλους. Θεμελιώνονται όμως και στη νομοθεσία. Οι απλολαϊκές πεποιθήσεις και τα καθημερινά έθιμα αποτελούν και αυτά σημαντικούς διαμεσολαβητές της γνώσης για τους έμφυλους ρόλους.

Στις περισσότερες πολιτισμικές ομάδες έχουν εμφανιστεί δύο κύριες συστάδες έμφυλων ρόλων: η αρσενική (φέρει τις ιδιότητες που αποδίδονται στους άντρες) και η θηλυκή (φέρει τις ιδιότητες που αποδίδονται στις γυναίκες). Η **αρρενωπότητα**, η οποία αποδίδεται κατά παράδοση στους άντρες, είναι ένα γενικό σύνολο γνωρισμάτων που σχετίζονται με τη σωματική δύναμη, την αποφασιστικότητα και τη διεκδικητικότητα. Η **θηλυκότητα**, από την άλλη, που αποδίδεται παραδοσιακά στις γυναίκες, είναι ένα γενικό σύνολο γνωρισμάτων που σχετίζονται με την ομορφιά, τη συναισθηματικότητα και την ανατροφή των παιδιών. Παρατηρήστε πόσο ανακριβείς είναι αυτοί οι ορισμοί. Δεν υπάρχει μάλιστα καμιά συμφωνία για το πώς ορίζονται αυτοί οι όροι. Άλλωστε στους διάφορους πολιτισμούς και στις διάφορες εποχές δεν υπήρχε συνέπεια ως προς το τι θεωρούνταν τυπικά αρρενωπό και θηλυκό σε σχέση με τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά, τα προδιαγεγραμμένα γνωρίσματα της προσωπικότητας ή τα επαγγέλματα. Σε κάποια πολιτισμικά πλαίσια οι έμφυλοι ρόλοι περι-

γράφηκαν ως αντιθετικοί, αντικρουόμενοι μεταξύ τους. Σε άλλα πλαίσια, όπως στην ινδική φιλοσοφία, οι έμφυλοι ρόλοι γίνονται αντιληπτοί ως συμπληρωματικοί. Επιπλέον, οι κοινωνικές επιταγές που σχετίζονται με τους έμφυλους ρόλους άλλαξαν εξαιτίας πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών μετασηματισμών. Ο αγώνας για την ισότητα των φύλων έχει σταδιακά ελαττώσει το χάσμα μεταξύ των έμφυλων ρόλων (Merino, 2014).

Οι έμφυλοι ρόλοι ιστορικά αφορούσαν τις δραστηριότητες που έπρεπε να φέρνει σε πέρας το άτομο. Στα παραδοσιακά πολιτισμικά πλαίσια, οι γυναίκες υποτίθεται ότι έπρεπε να ασχολούνται με την ανατροφή και τη φροντίδα των παιδιών, ενώ οι άντρες υποτίθεται ότι έπρεπε να είναι πιο αποφασιστικοί και πιο δυνατοί σωματικά. Αυτές οι προδιαγραφές ίσχυαν για κάθε τομέα της ζωής, όπως ήταν η οικογένεια, η εργασία, ο πόλεμος και η εκπαίδευση. Υπήρχαν επίσης διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές θέσεις και οι κοινωνικές δραστηριότητες (όπως αυτή του πολεμιστή ή του μοναχού) αλλά και μεταγενέστερα επαγγέλματα (όπως αυτό του γιατρού ή της νοσοκόμας) συνδέονταν με τους έμφυλους ρόλους. Μπορείτε εύκολα να δώσετε δικά σας παραδείγματα από τις προσωπικές σας εμπειρίες.

Η σύγχρονη Ψυχολογία δεν περιορίζει τους έμφυλους ρόλους στην κατηγορική διχοτόμηση «αρρεν-θήλυ». Συνηθέστερα, θεωρεί ότι τα άτομα έχουν ταυτόχρονα πολλά χαρακτηριστικά αρρενωπότητας και θηλυκότητας. Ένα άτομο μπορεί να είναι σωματικά επιβλητικό και δεσποτικό (χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην αρρενωπότητα), και ταυτόχρονα τρυφερό και στοργικό (χαρακτηριστικά που αποδίδονται στη θηλυκότητα). Ο όρος **διεμφυλικός** αναφέρεται στους ρόλους που δεν ταιριάζουν με την παραδοσιακά αποδιδόμενη έμφυλη διχοτόμηση. Τα διεμφυλικά άτομα δεν ταυτίζονται με τους διακριτούς και παραδοσιακούς αρσενικούς και θηλυκούς έμφυλους ρόλους. Περίπου ένα άτομο ανά 1.500 γεννήσεις χαρακτηρίζεται ως διεμφυλικό (Domurat Dreger, 1998).

Οι ψυχολόγοι είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουν ότι οι άνθρωποι έχουν την επιλογή να σκέφτονται τον εαυτό τους με τρόπους διαφορετικούς και ξεχωριστούς από τον τύπο των χρωμοσωμάτων και τα εξωτερικά γεννητικά όργανα με τα οποία γεννήθηκαν ή από το περιβάλλον στο οποίο ανατράφηκαν. Το πιο σημαντικό στον ορισμό του εαυτού είναι το πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι βλέπουν και κατανοούν τον εαυτό τους σε αυτό τον κόσμο (Goldberg, 2014).

Παραδοσιακές απόψεις για το κοινωνικό φύλο

Η θρησκεία υπήρξε μια σημαντική πηγή γνώσης και αξιών που σχετίζονται με το γένος. Οι παραδοσιακές θρησκείες γενικά διατήρησαν μια αντιφατική άποψη για το γένος και τους έμφυλους ρόλους. Στη θεωρία, άντρες και γυναίκες υποτίθεται ότι είναι ίσοι ενώπιον του Θεού. Στην πραγματικότητα της καθημερινής ζωής όμως αντιμετωπίζονται διαφορετικά. Τα έθιμα στις περισσότερες χώρες υπαγορεύουν μόνο περιορισμένες επιλογές μόρφωσης για τις γυναίκες: βασική εκπαίδευση ή βασικές δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής. Οι γυναίκες επίσης προορίζονται να παίζουν τον παραδοσιακό ρόλο της μητέρας και της συζύγου με έδρα το σπίτι. Μόλις εκατό χρόνια πριν, οι φιλοδοξίες των γυναικών να γίνουν επιστήμονες, μηχανικοί ή γιατροί αποδοκιμάζονταν. Θεωρητικά, άντρες και γυναίκες έπρεπε εξίσου να δείχνουν μετριοφροσύνη, αυτοέλεγχο, σεμνότητα και αγνότητα. Στην πραγματική ζωή ωστόσο οι γυναίκες αντιμετώπισαν πολύ αυστηρότερους κανόνες και κυρώσεις σε σχέση με τη συμπεριφορά τους και τα ατομικά τους γνωρίσματα. Οι περιορισμοί είχαν να κάνουν με το τι επιτρεπόταν να ακούν, πώς να συμπεριφέρονται, ακόμα και ποια συναισθήματα ήταν πρόπον να εκφράζουν. Στις εικαστικές τέχνες και στη λογοτεχνία επικρατούσε ο **ανδροκεντρισμός** – η θέση των αντρών ή η αρρενωπή οπτική που βρίσκεται στο επίκεντρο μιας θεωρίας ή μιας αφήγησης. Παρότι οι γραπτές θρησκευτικές παραδόσεις περιλαμβάνουν θηλυκές μορφές και αφηγήσεις για τις γυναίκες, και μάλιστα υπάρχουν γυναίκες άγιοι στον Χριστιανισμό, στο Ισλάμ και στον Ιουδαϊσμό, καθώς και γυναικείες θεότητες στον Ινδουισμό, οι γραπτές θρησκευτικές πηγές είναι κυρίως αντρικό ζήτημα (Kinsley, 1986).

Η ιστορία της επιστήμης δείχνει ότι για αιώνες οι στοχαστές πίστευαν πως έπρεπε να υπάρχουν προδιαγεγραμμένοι έμφυλοι ρόλοι επειδή αυτό ήταν βολικό, εθιμικό και διασφάλιζε την κοινωνική σταθερότητα (Eagly, 1997). Οι μεταβολές στην οικονομική οργάνωση και οι τεχνολογικές εξελίξεις, μεταξύ άλλων, ώθησαν τους ειδικούς (φιλοσόφους, επιστήμονες, γιατρούς) να αντιμετωπίζουν το γένος ως κοινωνική κατασκευή. Σταδιακά οι απόψεις αλλάζουν: παρότι υπάρχουν κάποιες φυσικές διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες, αυτές σήμερα ολοένα και περισσότερο θεωρείται ότι έχουν τις ρίζες τους σε κοινωνικές αξίες και νόρμες.

Σύγχρονες απόψεις για το κοινωνικό φύλο

Οι σύγχρονες **Σπουδές Φύλου** είναι ένα διεπιστημονικό πεδίο αφιερωμένο στη μελέτη του γένους και σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων που σχετίζονται με αυτό. Το συγκεκριμένο πεδίο έχει συμβάλει σημαντικά στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Σήμερα γίνεται μεγάλη συζήτηση για τους πολιτισμικούς μηχανισμούς της κοινωνικής κατασκευής του γένους. Το γένος είναι κοινά αντιληπτό ως ένα συνεχές, και δεν υπάρχει απόλυτη, σταθερή «αρσενική ιδιότητα» ή αρρενωπότητα, ούτε «θηλυκή ιδιότητα» ή θηλυκότητα (Rothblatt, 2011). Οι περισσότεροι έμφυλοι ρόλοι έλκουν την καταγωγή τους από πολιτισμικές και κοινωνικές νόρμες. Επί της ουσίας, οι παραδοσιακοί αυτοί ρόλοι ήταν λειτουργικά διευθετημένοι με βάση την οικονομική οργάνωση των αγροτικών κοινωνιών, η οποία ευνοούσε τον αυστηρό καταμερισμό της εργασίας και την ψυχολογική διαφοροποίηση των δύο φύλων μέσω της κοινωνικοποίησης που παρεχόταν στα αγόρια και στα κορίτσια, όπως έδειξαν οι Barry, Bacon και Child (1957) στην κλασική μελέτη τους σε 110 πολιτισμικές ομάδες. Η νομοθεσία ενισχύει περαιτέρω τους έμφυλους ρόλους. Εφόσον το γένος αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή, γίνεται σαφές ότι άντρες και γυναίκες μπορεί να είναι διαφορετικοί λόγω διαφορετικών πρακτικών κοινωνικοποίησης και κοινωνικών κανόνων. Πόσο σημαντικές είναι αυτές οι διαφορές; Υπάρχουν «αρσενικές» και «θηλυκές» προσωπικότητες;

Φεμινισμός είναι η άποψη που πρεσβεύει ότι οι γυναίκες δεν έχουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες με τους άντρες, και ότι είναι απαραίτητο να γίνουν αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο προκειμένου να υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη. Τρία τουλάχιστον σημεία είναι σχετικά με τη συζήτησή μας. Πρώτον, οι οπαδοί του φεμινισμού απορρίπτουν την ιδέα ενός «θηλυκού εγκεφάλου», δεν πιστεύουν δηλαδή ότι υπάρχουν σημαντικές εκ γενετής και βιολογικές διαφορές που διακρίνουν τους άντρες από τις γυναίκες. Δεύτερον, οι υποστηρικτές του φεμινισμού πιστεύουν ότι υπάρχουν έμφυλες διαφορές επειδή ιστορικά οι πιο σημαντικές θέσεις εξουσίας βρίσκονταν στα χέρια των αντρών. Οι άντρες δημιούργησαν τα έθιμα, τους νόμους και τις πολιτικές που κάνουν συστηματικά διακρίσεις κατά των γυναικών, ικανοποιώντας έτσι τις ανάγκες των αντρών να κυριαρχήσουν και να έχουν δικαιώματα κατοχής στο άλλο φύλο. Πράγματι, στις μέρες μας, άνω του 90% των επικεφαλής των κυβερνήσεων στον κόσμο είναι

άντρες. Εκτός των δυτικών χωρών, οι γυναίκες σπάνια παίζουν σημαντικό ρόλο σε θέσεις εξουσίας. Τέλος, οι οπαδοί του φεμινισμού υποστηρίζουν ότι τα περισσότερα κοινωνικά έθιμα σήμερα πηγάζουν από την κουλτούρα της αρρενωπότητας και αποδέχονται τον πόλεμο και τη βία αντί για τη συναίνεση και την ειρήνη (Cohn, 2013). Για αιώνες, οι κοινωνίες που ελέγχονταν από άντρες θεωρούσαν τους πολέμους ουσιαστικής σημασίας για την κατάκτηση, την απόκτηση δόξας, την επιβεβαίωση του πατριωτισμού και την κυριαρχία επί των αδυνάτων. Η θηλυκότητα δεν ήταν κάτι παραπάνω από «τελετουργική υποταγή» (Goldberg, 2014).

Κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια, σημαντικός αριθμός μελετών εξέτασαν τις ομοιότητες και τις διαφορές αντρών και γυναικών. Κάποιες διαφορές είναι σημαντικές, ενώ πολλές άλλες φαίνονται ασυνεπείς ή ασήμαντες. Για παράδειγμα, κάποιες μελέτες δείχνουν ότι σε όλο τον κόσμο η βίαιη συμπεριφορά είναι πιο εμφανής στους άντρες παρά στις γυναίκες. Υπάρχει ένα παγκόσμιο έμφυλο χάσμα στη σωματική επιθετικότητα. Τα νεαρά αγόρια με προβλήματα συμπεριφοράς παραπέμπονται πιο συχνά στις κοινωνικές υπηρεσίες από ό,τι τα κορίτσια (Hyde, 2005). Τα αγόρια είναι περισσότερο διασπαστικά στο σχολείο (OECD, 2011). Παγκοσμίως, οι άντρες έχουν σχεδόν τετραπλάσιες πιθανότητες να πέσουν θύματα εγκληματικής ενέργειας συγκριτικά με τις γυναίκες. Σε σχέση με τις γυναίκες, διπλάσιοι είναι οι άντρες που επιχειρούν αυτοκτονία (UNODC, 2015· WHO, 2015). Σε ό,τι αφορά την ανώτατη εκπαίδευση, οι γυναίκες που φοιτούν στο πανεπιστήμιο είναι αριθμητικά περισσότερες από τους άντρες ομολόγους τους σε όλες τις περιοχές του κόσμου, εκτός από τη Νότια Ασία και την υποσαχάρια Αφρική. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2015 (διαθέσιμα online στο διαδίκτυο), σχεδόν 58% των πτυχιούχων ανώτατης εκπαίδευσης στα 28 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν γυναίκες, με το ποσοστό αυτό να παρουσιάζει αυξητική τάση. Στην Ελλάδα, το ποσοστό των κατόχων πτυχίου AEI μεταξύ των ατόμων ηλικίας 30-34 ετών έφτασε το 41,6% για τις γυναίκες, αλλά στο 32,9% για τους άντρες.

Οι διαφορές σε άλλες περιοχές δεν είναι τόσο σημαντικές. Στο σχολείο τα αγόρια διαβάζουν κάπως λιγότερο και κάνουν λιγότερες εργασίες από τα κορίτσια (OECD, 2011). Τα αγόρια έφηβοι στις ανεπτυγμένες χώρες είναι 50% πιθανότερο σε σχέση με τα κορίτσια να αποτύχουν σε τρία βασικά σχολικά μαθήματα, όπως τα μαθηματικά, η γλώσσα και η φυσική. Παγκοσμίως, μεταξύ των μαθητών που έχουν χαμηλή βαθμολογία

στη γλώσσα, στα μαθηματικά και στη φυσική, τα αγόρια σταθερά ξεπερνούν σε αριθμό τα κορίτσια. Ενώ τα κορίτσια είναι κάπως καλύτερα στους λεκτικούς συλλογισμούς, τα αγόρια τείνουν να είναι καλύτερα στα μαθηματικά. Συνολικά, στο σχολείο τείνουν να αποτυγχάνουν περισσότερα αγόρια παρά κορίτσια. Υπάρχει ωστόσο σημαντική διακύμανση μεταξύ χωρών όσο και μεταξύ γνωστικών αντικειμένων. Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, στις δοκιμασίες της PISA το 2015 τα κορίτσια σημείωσαν σημαντικά υψηλότερες επιδόσεις από ό,τι τα αγόρια στη γλώσσα και στη φυσική, ενώ δεν παρουσιάστηκαν διαφορές μεταξύ των δύο φύλων στα μαθηματικά (<http://gpseducation.oecd.org>).

Διαπολιτισμική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε περισσότερες από 25 χώρες αποκάλυψε ένα εξαιρετικά σημαντικό εύρημα: οι έμφυλες διαφορές ήταν μικρές, συγκρινόμενες με την ατομική διακύμανση εντός των ομάδων, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες. Παρ' όλα αυτά υπήρχαν όντως διαφορές, οι οποίες ήταν σύμφωνες με το αναμενόμενο για τα δύο φύλα: οι γυναίκες, σε σύγκριση με τους άντρες, βαθμολόγησαν τον εαυτό τους υψηλότερα στον νευρωτισμό, στην προσήνεια, στη συναισθηματική ζεστασιά και στη δεκτικότητα σε συναισθήματα, ενώ οι άντρες τοποθέτησαν τον εαυτό τους υψηλότερα στη διεκδικητικότητα και στη δεκτικότητα σε νέες ιδέες (Costa et al., 2001).

Ειδικότερα βρέθηκε ότι οι γυναίκες έχουν υψηλότερη βαθμολογία από τους άντρες στον νευρωτισμό, που είναι η τάση του ατόμου να βιώνει αρνητικά συναισθήματα ως αντίδραση σε ένα επικείμενο γεγονός, όπως είναι μια προσλαμβανόμενη απειλή. Η προσήνεια έχει να κάνει με γνωρίσματα που αντιστοιχούν στον αλτρουισμό, την ενσυναίσθηση και την καλοσύνη. Συνδέεται επίσης με τάσεις για συνεργασία, κοινωνική αρμονία και ενδιαφέρον για τα προβλήματα των άλλων (σε αντίθεση με την εκμετάλλευσή τους). Οι γυναίκες εμφανίζουν σταθερά υψηλότερη βαθμολογία στην προσήνεια. Η ευσυνειδησία, η οποία εμπεριέχει στοιχεία που σχετίζονται με την αυτοπειθαρχία, την οργάνωση και τον έλεγχο των παρορμήσεων, φαίνεται να αντανακλά την ικανότητα άσκησης αυτοελέγχου για τη συμμόρφωση στους κανόνες ή για τη διατήρηση της επιδίωξης στόχων. Οι γυναίκες εμφανίζουν κάπως υψηλότερη βαθμολογία από τους άντρες σε ορισμένες όψεις της ευσυνειδησίας, όπως είναι η τάξη, η αίσθηση του καθήκοντος και η αυτοπειθαρχία. Αυτές οι διαφορές ωστόσο δεν εμφανίζονται με συνέπεια σε όλους τους πολιτισμούς.

Η εξωστρέφεια αντανακλά κοινωνικότητα, αποφασιστικότητα και θετική συναισθηματικότητα, οι οποίες συνδέονται με την ευαισθησία στις ανταμοιβές. Οι διαφορές φύλου είναι μικρές (αν και οι γυναίκες τείνουν να βαθμολογούνται υψηλότερα στην εξωστρέφεια). Οι γυναίκες επίσης εμφανίζουν υψηλότερη βαθμολογία στη συναισθηματική ζεστασιά, στην κοινωνικότητα και στα θετικά συναισθήματα, ενώ οι άντρες βαθμολογούνται υψηλότερα στην αποφασιστικότητα και στην αναζήτηση συγκινήσεων.

Η δεκτικότητα/πνευματική καλλιέργεια αντανακλά φαντασία, δημιουργικότητα, διανοητική περιέργεια και εκτίμηση των αισθητικών βιωμάτων και των σύνθετων ερεθισμάτων. Δεν βρέθηκαν σημαντικές έμφυλες διαφορές στη δεκτικότητα/πνευματική καλλιέργεια. Ωστόσο οι γυναίκες είχαν υψηλότερη βαθμολογία από τους άντρες στις υποκλίμακες της αισθητικής και των συναισθημάτων, ενώ οι άντρες εμφάνιζαν υψηλότερη βαθμολογία στην υποκλίμακα των ιδεών (Costa et al., 2001).

Σεξουαλικός προσανατολισμός: Σύγχρονες αντιλήψεις

Στο Κεφάλαιο 7 συζητήσαμε για τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Είδαμε ότι, ανά τις χώρες και τους πολιτισμούς, οι απόψεις για τον σεξουαλικό προσανατολισμό ενός ατόμου επηρεάζονταν σε σημαντικό βαθμό από την παράδοση. Μέχρι πρόσφατα, οι άνθρωποι με ομοφυλοφιλικά «αισθήματα» θεωρούνταν ασθενείς στην ψυχιατρική πρακτική και επομένως έχρηζαν θεραπειάς ή ακόμα και τιμωρίας (Laqueur, 2004). Οι περισσότεροι ψυχολόγοι, μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, διατηρούσαν γενικά αρνητικές αντιλήψεις για την ομοφυλοφιλία και την αμφιφυλοφιλία, τις οποίες θεωρούσαν μια μορφή παθολογίας ή ακόμα και αναπηρίας. Τα άτομα με ροπή προς την ομοφυλοφιλική και αμφιφυλοφιλική συμπεριφορά αναμενόταν ότι θα υποβληθούν σε θεραπεία μέχρι να «ανακάμψουν». Στις ΗΠΑ έως τη δεκαετία του 1960, όπως και στη Σοβιετική Ένωση έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ομοφυλοφιλία θεωρούνταν έγκλημα και τιμωρούνταν με πολυετή φυλάκιση. Σε πολλά αφρικανικά κράτη η ομοφυλοφιλία εξακολουθεί να είναι παράνομη. Σε κάποιες χώρες, όπως το Ιράν, τα άτομα που δηλώνουν ανοιχτά γκέι και λεσβίες καταδικάζονται σε θάνατο, επειδή η ομοφυλοφιλία θεωρείται μείζων προσβολή κατά της θρησκείας.

Η διεύρυνση των απόψεων για τη σεξουαλική ταυτότητα και τον σεξουαλικό προσανατολισμό δείχνει παραστατικά πώς οι πολιτισμικές πεποιθήσεις, η επιστήμη, οι νομικές διατάξεις και η ιδεολογία έχουν εξελιχθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Οι απόψεις των περισσότερων ανθρώπων για τον σεξουαλικό προσανατολισμό άλλαξαν παράλληλα με τις μεταβαλλόμενες επιστημονικές απόψεις και τις νομικές διατάξεις. Εβδομήντα χρόνια πριν, η Νέα Υόρκη είχε νόμους κατά της γυναικείας αμφίεσης των τραβεστί, της αναπαράστασης ομοφυλοφίλων στο θέατρο και των συγκεντρώσεων ομοφυλοφίλων στα νυχτερινά κέντρα. Στη δεκαετία του 1930, ο κώδικας παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών στην Αμερική απαγόρευε ρητά οποιαδήποτε συζήτηση ή νύξη σε ομοφυλοφιλική συμπεριφορά. Κορυφαίοι ψυχίατροι χαρακτήριζαν τους ομοφυλόφιλους ως «σεξουαλικά ψυχοπαθείς». Πριν από περίπου πενήντα χρόνια, οι ομοφυλοφιλικές πράξεις θεωρούνταν παράνομες σε κάθε πολιτεία της Αμερικής πλην του Ιλινόι. Ακόμα και στην ελεύθερη δημοσιογραφία, η ομοφυλοφιλία δεχόταν επίθεση (Ross, 2012). Στην Ελλάδα, η οποία χαρακτηρίζεται ως μία από τις πιο φιλελεύθερες χώρες της Νότιας Ευρώπης σε αυτό το ζήτημα, ο ποινικός κώδικας νομιμοποίησε την ομοφυλοφιλία ήδη από το 1951. Αυτό βεβαίως δεν εμποδίζει ακόμα και σήμερα τους φορείς συντηρητικών θέσεων, όπως είναι ορισμένοι εκπρόσωποι της εκκλησίας, να εκφράζονται δημόσια κατά των ομοφυλοφίλων με λόγο που θα μπορούσε ενίοτε να χαρακτηριστεί ρατσιστικός.

Οι κλινικές αντιλήψεις και οι νομικές διατάξεις συνέχισαν να αλλάζουν. Το 1973, η ταξινόμηση της ομοφυλοφιλίας ως ψυχικής διαταραχής διαγράφηκε από τα διεθνή ψυχιατρικά εγχειρίδια. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι περισσότερες πολιτείες των ΗΠΑ είχαν ακυρώσει τους νόμους κατά των ομοφυλοφίλων. Πολιτικοί και διάσημες προσωπικότητες άρχισαν να συζητούν ανοιχτά για τη σεξουαλική τους ταυτότητα. Στον 21ο αιώνα, πολλές χώρες αναγνωρίζουν τον γάμο ή/και την υιοθεσία για τα ομόφυλα ζευγάρια. Στην Ελλάδα, διατάξεις κατά της άνισης μεταχείρισης λόγω γενετήσιου προσανατολισμού υιοθετήθηκαν το 2005 και το 2010, ενώ το 2017 το σύμφωνο συμβίωσης επεκτάθηκε στα ομόφυλα ζευγάρια και ψηφίστηκε νόμος για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου.

Όπως είναι αναμενόμενο, οι άνθρωποι ανά τον κόσμο δεν αντιμετωπίζουν την ομοφυλοφιλία με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζουν την ετεροφυλοφιλική συμπεριφορά. Σε δείγμα προερχόμενο από 40 χώρες, 59%

των ερωτηθέντων θεωρούσαν την ομοφυλοφιλία μη αποδεκτή και μόνο 20% τη θεωρούσαν αποδεκτό ζήτημα (Pew, 2014). Η ρωσική κυβέρνηση τα τελευταία χρόνια έχει θεσπίσει αυστηρούς περιορισμούς για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να συζητείται η ομοφυλοφιλία στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και στο διαδίκτυο (Shiraev, 2013). Σε κάποιες χώρες, η ανοιχτή δήλωση ενός ατόμου ότι είναι γκέι ή λεσβία τιμωρείται με θάνατο (Ross, 2012).

Οι σοβαρές εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά τον 20ό αιώνα άλλαξαν σημαντικά τις επιστημονικές απόψεις για τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Μία από αυτές τις εξελίξεις ήταν η εμπειρική έρευνα. Στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, οι περισσότερες μελέτες σεξουαλικού προσανατολισμού διενεργούνταν στο πλαίσιο της ψυχιατρικής και εστίαζαν κυρίως στην ψυχοπαθολογία. Τα ερευνητικά δείγματα περιλάμβαναν μικρό αριθμό ατόμων, συνήθως ασθενείς. Οι εργασίες του Αμερικανού γιατρού Alfred Kinsey (1894-1956), *Sexual Behavior in the Human Male* (Η Σεξουαλική Συμπεριφορά στους Άντρες) (1948/1998) και *Sexual Behavior in the Human Female* (Η Σεξουαλική Συμπεριφορά στις Γυναίκες) (1953/1998), θεωρήθηκαν σημαντικές, εν μέρει επειδή βασίζονταν σε μεγάλα δείγματα. Ο Kinsey και οι συνεργάτες του πίστευαν ότι οι άνθρωποι δεν είναι αυστηρά «ετεροφυλοφιλικόι» ή «ομοφυλοφιλικόι». Οι περισσότερες μελέτες έδειξαν ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός είναι ένα συνεχές, με αρκετούς προσανατολισμούς να ενυπάρχουν στο ίδιο άτομο, κάποιοι από τους οποίους γίνονται ισχυρότεροι ή πιο αδύναμοι και εξελίσσονται με τον χρόνο (Sell, 1997).

Η έρευνα επίσης δείχνει ότι οι άνθρωποι δεν «εμμένουν» απαραίτητα στις προτιμήσεις τους, όπως αυτές περιγράφονται σε αδρές κατηγορίες. Παρότι πολλοί δεν αλλάζουν τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, κάποιοι τον εξελίσσουν κατά τη διάρκεια της ζωής τους (Savin-Williams et al., 2012). Με άλλα λόγια, ορισμένα άτομα είναι σεξουαλικά «ρευστά» και η σεξουαλική ρευστότητα μπορεί να αναγνωριστεί ως ένα είδος σεξουαλικού προσανατολισμού (Diamond, 2008, 2009). Στις μέρες μας, η σεξουαλική ρευστότητα ως χαρακτηριστικό της ταυτότητας του ατόμου γίνεται αποδεκτή ή απορρίπτεται από την κοινωνία στην οποία αυτό ζει.

Θρησκευτική ταυτότητα

Όπως ίσως θα θυμάστε από το Κεφάλαιο 1, το θρησκευτικό δόγμα στο οποίο ανήκει ένα άτομο δηλώνει την εκ μέρους του αποδοχή της γνώσης, των πεποιθήσεων και των πρακτικών που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη πίστη. **Θρησκευτική ταυτότητα** είναι η αίσθηση του ανήκειν σε μια θρησκεία και η σημασία της ιδιότητας του μέλους αυτής της ομάδας σε σχέση με την αίσθηση που έχει το άτομο για τον εαυτό του. Υπάρχουν πολλές απόψεις για τη θρησκευτική ταυτότητα. Μία από αυτές, που έχει σημαντικές διαπολιτισμικές εφαρμογές, αφορά την κατανόηση της θρησκευτικής ταυτότητας μέσα από το πρίσμα της πίστης, του συναισθηματικού δεσμού, της δράσης και του ανήκειν (Saroglou, 2011). Για μια αρχική αξιολόγηση της θρησκευτικής ταυτότητας ενός ατόμου οι ψυχολόγοι μπορούν να ανατρέξουν στην ακόλουθη περιγραφή και ανάλυση:

- *Πίστη.* Κάθε θρησκεία έχει αναπτύξει ένα ευρύ φάσμα πεποιθήσεων για τον Θεό ή τους θεούς, τη δύναμη, τις πράξεις και τη σύνδεσή τους με τον άνθρωπο. Με γενικούς όρους, η πίστη αφορά την αποδοχή ότι υπάρχει κάτι που είναι μεγαλύτερο, ισχυρότερο και γνωρίζει περισσότερα από τον Άνθρωπο. Αυτά αποτελούν βασικά συστατικά κάθε θρησκευτικής διδασκαλίας (Park, 2005). Οι παραπάνω πεποιθήσεις διαφοροποιούν τους πιστεύοντες από τους αγνωστικιστές (αυτούς που παραμένουν σκεπτικιστές) και από τους άθεους (αυτούς δεν πιστεύουν σε τίποτα) (Saroglou, 2014).
- *Δεσμός.* Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της θρησκευτικής ταυτότητας είναι κυρίως συναισθηματικό. Η θρησκεία δεν αφορά μόνον τις πεποιθήσεις, αλλά και τη σύνδεση του ατόμου με «ανώτερα» όντα, θρησκευτικά σύμβολα και άλλους ανθρώπους. Η ανάπτυξη του δεσμού πραγματοποιείται και βιώνεται μέσω της προσευχής και του διαλογισμού σε ιδιωτικό και δημόσιο πλαίσιο. Η ανάπτυξη του δεσμού μπορεί επίσης να είναι συνεχής, συχνή ή περιστασιακή. Η ύπαρξη θρησκευτικών τελετουργιών και η εμπειρία των σχετικών συναισθημάτων φαίνεται ότι είναι διαπολιτισμικές (Saroglou, 2014). Η ύψιστη μορφή αυτού του είδους δεσμού είναι το δέος – το συναίσθημα του ισχυρού και διαρκούς σεβάσμιου θαυμασμού (Keltner & Haidt, 2003).
- *Δράση.* Η θρησκευτική ταυτότητα συνδέεται με ηθικές πράξεις. Τα

θρησκευτικά διδάγματα παρέχουν συγκεκριμένες ηθικές επιταγές που καθορίζουν το καλό και το κακό από μια ιδιαίτερη θρησκευτική οπτική. Οι άνθρωποι αναπτύσσουν αξίες που βοηθούν στη βελτίωση της κοινωνικής τάξης και των σχέσεών τους με τους άλλους ανθρώπους (Graham & Haidt, 2010).

- *Ανήκειν*. Το χαρακτηριστικό του ανήκειν είναι εύκολο να παρατηρηθεί στις πράξεις των ανθρώπων, στον τρόπο με τον οποίο ντύνονται, στις τροφές που τρώνε ή δεν τρώνε, καθώς και στις τελετές και τις πρακτικές στις οποίες συμμετέχουν. Το να είναι κανείς μέρος μικρών θρησκευτικών ομάδων ή μεγαλύτερων θρησκευτικών κοινοτήτων, να επικοινωνεί με τα άλλα μέλη, να μοιράζεται παραδόσεις μέσω συλλογικών πρακτικών (όπως οι θρησκευτικές αργίες) – όλα αυτά αποτελούν σημαντικά χαρακτηριστικά της θρησκευτικής ταυτότητας.

Πολιτισμικές αντιλήψεις για το σώμα

Η ταυτότητα ενός ατόμου δεν αναφέρεται απαραίτητα στους εθνοτικούς, θρησκευτικούς ή φυλετικούς δεσμούς του. Ως ανθρώπινα όντα, συχνά αυτοπροσδιοριζόμαστε με όρους που αναφέρονται στο σώμα μας, στα φυσικά χαρακτηριστικά μας. Η έρευνα έχει δείξει ότι η σωματική συμμετρία –που αποτελεί διαπολιτισμικά αποδεκτό χαρακτηριστικό ενός όμορφου σώματος ή προσώπου– είναι από τους ισχυρότερους προβλεπτικούς παράγοντες ύπαρξης υγιών ιδιοτήτων στο άτομο, όπως ένα ισχυρό ανοσοποιητικό σύστημα. Οι εξελικτικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι πολλές από τις οπτικές προτιμήσεις μας μπορεί να έχουν εξελικτικές ρίζες (Thornhill & Gangestad, 2008). Οι Sobal και Stunkard (1989) έκαναν ανασκόπηση αρκετών ανθρωπολογικών μελετών που εξέταζαν τη σχέση ανάμεσα στο σώμα ενός ατόμου και στην κοινωνικοοικονομική του θέση. Οι μελέτες αυτές ανέδειξαν μια αξιοσημείωτη τάση. Στις πλούσιες χώρες η συσχέτιση είναι αρνητική: οι άνθρωποι που είναι πιο λεπτοί τείνουν επίσης να είναι πλουσιότεροι. Και αντιστρόφως, οι άνθρωποι που είναι πλουσιότεροι τείνουν να είναι και λεπτότεροι. Αντίθετα, στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες η συσχέτιση είναι θετική: οι λεπτοί είναι γενικά φτωχότεροι από άλλους που ζυγίζουν περισσότερο.

Οι Cogan και συνεργάτες (1996) εξέτασαν τις στάσεις απέναντι στην

παχυσαρκία και τη σωματική υγεία σε φοιτητές πανεπιστημίων στις ΗΠΑ και στην Γκάνα της Δυτικής Αφρικής. Οι συμμετέχοντες απάντησαν σε ερωτήσεις για το βάρος τους, τους περιορισμούς στο φαγητό και στη διατροφή, τον βαθμό στον οποίο το βάρος τους παρεμπόδιζε κάποιες κοινωνικές τους δραστηριότητες, την αντίληψη για το ιδανικό σώμα και τα στερεότυπα για τους αδύνατους και τους υπέρβαρους ανθρώπους. Στη βαθμολογία τους οι φοιτητές από την Γκάνα έδειξαν μεγαλύτερη προτίμηση για τα βαρύτερα σώματα από ό,τι οι Αμερικανοί φοιτητές. Οι Αμερικανοί φοιτητές ήταν πιθανότερο να ακολουθούν μια δίαιτα για τον έλεγχο του βάρους τους συγκριτικά με τους Αφρικανούς, διαφορά που ήταν ακόμα πιο εμφανής στις γυναίκες. Επιπλέον, οι Αμερικανίδες σημείωσαν σημαντικά υψηλότερη βαθμολογία στα προβλήματα που σχετίζονταν με διατροφικούς περιορισμούς, καθώς και στην εμπλοκή του σωματικού βάρους στην κοινωνική συμπεριφορά τους.

Σε πολλές δυτικές χώρες οι άνθρωποι τείνουν να διατηρούν αρνητική στάση απέναντι στο σωματικό λίπος και να αποδίδουν το αυξημένο βάρος στην ένδεια ή στην κακή υγεία. Οι παχύσαρκοι κατηγορούνται ότι ευθύνονται για το βάρος τους, το οποίο υποτίθεται ότι βρίσκεται υπό τον εκούσιο έλεγχό τους. Πιο αρνητικά αξιολογήθηκαν οι παχύσαρκες γυναίκες συγκριτικά με τους άντρες. Αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις για το σωματικό βάρος κάθε άλλο παρά οικουμενικές είναι. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, για παράδειγμα, όπου ορισμένες από τις κύριες αιτίες θανάτου είναι ο υποσιτισμός και οι μολύνσεις, η σωματική αδυναμία δεν είναι επιθυμητή. Σε χώρες όπως η Ινδία, η Κίνα, οι Φιλιππίνες και κάποια κράτη της Λατινικής Αμερικής, το υψηλό βιοτικό επίπεδο συσχετίστηκε με αυξημένο σωματικό βάρος (Rothblum, 1992). Μια πιο πρόσφατη μελέτη σε Ινδονησία και Μεγάλη Βρετανία έδειξε ότι οι Ινδονησίοι συμμετέχοντες βαθμολόγησαν μεγαλύτερο εύρος γυναικείων μορφών ως ελκυστικές συγκριτικά με τους Βρετανούς (Swami et al., 2011).

Παρά τις διαφορετικές πολιτισμικές αντιλήψεις για το σωματικό βάρος, ορισμένες συγκριτικές μελέτες παρέχουν ενδείξεις ότι οι άντρες σε όλες τις ηπείρους προτιμούν πάντα τις γυναίκες με λεπτή μέση. Μια μελέτη που συμπεριέλαβε βρετανική βιβλιογραφία από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα, αναλύσεις των ινδικών επών *Μαχαμπχαράτα* και *Ραμαγιάνα*, καθώς και μια εξέταση της παλατιανής ποίησης της έκτης κινεζικής δυναστείας, σε σύγκριση με τα στατιστικά μεγέθη των κορυφαίων αμερικανι-

κών μοντέλων υψηλής μόδας, διαπίστωσε την ύπαρξη θετικής μεροληψίας υπέρ της λεπτής μέσης (Singh et al., 2007).

Υπάρχουν διαπολιτισμικές ομοιότητες στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την αναλογία στο μήκος ποδιού-σώματος. Μια μελέτη με 3.103 συμμετέχοντες από 27 χώρες εξέτασε τη φυσική ελκυστικότητα της σιλουέτας επτά αντρών και επτά γυναικών. Και για τα δύο φύλα, οι σιλουέτες με μέτριες αναλογίες θεωρήθηκαν πιο ελκυστικές από εκείνες που βρίσκονταν στα άκρα. Οι σιλουέτες με κοντά ή με υπερβολικά μακριά πόδια έγιναν αντιληπτές ως λιγότερο ελκυστικές σε όλες τις εθνικές ομάδες (Sorokowski et al., 2011).

Πόσο καιρό διαρκούν αυτές οι αντιλήψεις; Μήπως μεταβάλλονται καθώς εμείς διαβάζουμε και συζητάμε αυτά τα θέματα; Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία έχει να κάνει εξίσου με τις βαθιά εδραιωμένες παραδόσεις όσο και με την αλλαγή τους.

▲ Άσκηση 11.1

Οι άνθρωποι συνήθως δεν αλλάζουν τις εθνοτικές τους ταυτότητες. Εάν έχετε γεννηθεί από Γαλλοκαναδούς γονείς, πώς μπορείτε να αναστρέψετε αυτό το γεγονός; Τα πράγματα είναι διαφορετικά με την έμφυλη ταυτότητα. Οι άνθρωποι την αλλάζουν για να προσαρμόσουν τον εαυτό τους στο σώμα τους. Άλλοι προσαρμόζουν το σώμα τους στην ταυτότητά τους. Ένας από τους πρώτους που υποβλήθηκαν σε μια σειρά διαδικασιών αλλαγής φύλου ήταν ο George Jorgensen, ένας εικοσιπεντάχρονος Αμερικανός καλλιτέχνης, φωτογράφος και βετεράνος του αμερικανικού στρατού, ο οποίος πολέμησε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο George αγωνιζόταν για αρκετό καιρό με το αποδιδόμενο φύλο του και με την ταυτότητά του ως άντρα, περιγράφοντας τον εαυτό του ως ένα «ντροπαλό και δυστυχισμένο άτομο». Δεν μπόρεσε να βρει γιατρό στις ΗΠΑ που να είναι ικανός ή πρόθυμος να αναλάβει το ρίσκο και να τον υποβάλει σε χειρουργικό επαναπροσδιορισμό φύλου, κατάφερε όμως να βρει κάποιον στη Δανία. Έτσι ο George ξεκίνησε για τη Δανία. Εκείνη την εποχή η χειρουργική επέμβαση και θεραπεία απαιτούσε ειδική άδεια από την κυβέρνηση. Μετά από αρκετές χειρουργικές επεμβάσεις και μετεγχειρητικές θεραπείες, ο George άλλαξε το όνομά του σε Christine. Η Christine ήταν από τα πρώτα

άτομα που υποβλήθηκαν σε μια τέτοια διαδικασία (Benjamin, 1966) και στη συνέχεια έγινε συνήγορος των δικαιωμάτων των διεμφυλικών και των μεσοφυλικών ατόμων.

Ερωτήσεις: Αναζητήστε στο διαδίκτυο ιστορίες ατόμων που υποβλήθηκαν σε διαδικασίες αλλαγής φύλου. Τι είδους προβλήματα αντιμετωπίζουν αυτά τα άτομα; Γιατί ήταν δυστυχισμένοι πριν από την εγχείρηση; Ή μήπως ήταν ευτυχισμένοι πριν την όλη διαδικασία; Ήταν ευτυχισμένοι μετά από αυτήν; Ποιες ήταν οι δημόσιες αντιδράσεις απέναντι στις διαδικασίες αλλαγής φύλου στις χώρες που μελετήσατε;

▲ Άσκηση 11.2

Είναι ο σύγχρονος τύπος προσωπικότητας του ατόμου... ρευστός; Στις κοινωνικές επιστήμες υπάρχει μια δημοφιλής αντίληψη ότι στον 21ο αιώνα πολλοί άνθρωποι αισθάνονται πως ζουν σε «ρευστούς καιρούς», και πως άντρες και γυναίκες έχουν όλο και λιγότερο σταθερούς δεσμούς. Γι' αυτό χρησιμοποιείται ο όρος «ρευστός», ο οποίος προτάθηκε από τον διάσημο πολωνικής καταγωγής διανοητή Zygmunt Bauman (Bauman, 2006). Ο Bauman περιγράφει πώς οι άνθρωποι έχουν απομακρυνθεί από μια «σταθερή» κουλτούρα με παγιωμένους κανόνες, έθιμα, ρόλους και αξίες, και μετακινούνται προς έναν διαφορετικό τύπο σύγχρονης, «ρευστής» ζωής. Οι άνθρωποι σήμερα δεν έχουν σταθερό αυτοπροσδιορισμό επειδή ορίζουν τον εαυτό τους με βάση μια μεγάλη ποικιλία εθνικών, σεξουαλικών και άλλων κριτηρίων. Ως αποτέλεσμα αυτών των μεταβολών προέκυψε η *αδιαφορία*¹ – μια μόνιμη στάση απουσίας κινητοποίησης και ηθικής απάθειας. Στον σύγχρονο κόσμο του γρήγορου φαγητού και των ρηχών σχέσεων, όπου η προσοχή των ατόμων είναι καθηλωμένη σε προσωπικές ηλεκτρονικές συσκευές και οι ίδιοι σπάνια έχουν τον χρόνο να ασχοληθούν με οποιοδήποτε σημαντικό θέμα, οι άνθρωποι της ρευστής κουλτούρας γίνονται ολοένα και περισσότερο εγωιστές, χάνοντας την ευαισθησία τους για τον πόνο του άλλου (Bauman & Donskis, 2013).

Ερωτήσεις: Από την προσωπική σας εμπειρία, πιστεύετε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι γύρω σας έχουν μικρό αυτοπροσδιορισμό και ορίζουν

---

1. Σ.τ.Ε.: Ο αγγλικός όρος *adiaphora* είναι δάνειο προερχόμενο από την ελληνική γλώσσα.

τον εαυτό τους με τον τρόπο που φαίνεται να τους εξυπηρετεί περισσότερο; Αισθάνεστε ότι οι άνθρωποι γύρω σας γίνονται ολοένα και πιο αδιάφοροι και αποστασιοποιημένοι; Μπορείτε να δώσετε μερικά σχετικά παραδείγματα; Μπορείτε να βρείτε παραδείγματα που αναιρούν την παραπάνω άποψη; Πώς θα μπορούσε ένας ερευνητής να την ελέγξει εμπειρικά;

▲ Ανακεφαλαίωση

- Η προσωπικότητα είναι ένα σταθερό σύνολο συμπεριφορικών και βιωματικών χαρακτηριστικών του ατόμου. Οι ψυχολόγοι εξετάζουν μόνο τα σχετικά σταθερά και διαρκή γνωρίσματα στη συμπεριφορά και την εμπειρία του ατόμου.
- Η έρευνα δείχνει, με κάποιες εξαιρέσεις, ότι τα άτομα στις δυτικές χώρες είναι πιθανό να εμφανίσουν ισχυρότερη εσωτερική έδρα ελέγχου από ό,τι τα άτομα στις μη δυτικές χώρες. Ωστόσο το γενικό σχήμα για την έδρα ελέγχου στις διάφορες ομάδες, χώρες και πολιτισμούς που έχουν μελετηθεί παρουσιάζει ασυμφωνίες.
- Μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για την προσωπικότητα σε διαπολιτισμικό πλαίσιο αφορμάται από τις μελέτες για την αυτοτελή προσωπικότητα.
- Η έννοια των εμπειριών αιχμής, η οποία αναπτύχθηκε στη Δύση, είναι παρόμοια με τα διδάγματα μη δυτικών πολιτισμών που εστιάζουν στη σημασία των άλλων ανθρώπων και στις συνεπείς κοινωνικές δεσμεύσεις του ατόμου.
- Αρκετές βασικές ιδέες για τις εμπειρίες αιχμής αναπτύχθηκαν περαιτέρω στην έρευνα για την αυτοτελή προσωπικότητα. Η αυτοτελής προσωπικότητα σχετίζεται με γνωρίσματα όπως η περιέργεια, η εμπρόθετη συμπεριφορά και η μετριοφροσύνη. Τα αυτοτελή άτομα –σε σύγκριση με άλλα– τείνουν να αναζητούν και να δημιουργούν συνθήκες στις οποίες βιώνουν καταστάσεις ροής.
- Η έννοια της αυτοτελούς προσωπικότητας αναπτύχθηκε και μελετήθηκε επιστημονικά στη Δύση. Παρουσιάζει ωστόσο πολλές ομοιότητες με απόψεις για την προσωπικότητα που αναπτύχθηκαν σε άλλα μέρη του κόσμου πολλές γενιές πριν, όπως είναι οι διδαχές για τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες που βρίσκονται στο επίκεντρο της βουδιστικής παράδοσης.

- Κατά τη διάρκεια της σχετικά σύντομης ιστορίας της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας, ερευνητές και επαγγελματίες ασχολήθηκαν συχνά με το ερώτημα του κατά πόσο τα γνωρίσματα της προσωπικότητας θα μπορούσαν να χαρακτηρίζουν τους πολίτες συγκεκριμένων χωρών, αλλά όχι κάποιων άλλων.
- Ο εθνικός χαρακτήρας αποτελεί ένα προσλαμβανόμενο σύνολο κυρίων συμπεριφορικών και ψυχολογικών χαρακτηριστικών και γνωρισμάτων που είναι κοινά στους περισσότερους ανθρώπους ενός έθνους. Οι απόψεις για τον εθνικό χαρακτήρα συναντώνται στη λογοτεχνία, υπάρχουν σε διάφορες ερμηνείες της ιστορίας, διαχέονται μέσω των ανεκδότων και διαιωνίζονται με τις ιστορίες των ταξιδιωτών.
- Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι βλέπουν τον δικό τους «εθνικό χαρακτήρα» βασίζεται σε πολλούς παράγοντες. Γενικά, η μελέτη διαφόρων γνωρισμάτων της προσωπικότητας έδειξε ότι, στην πραγματικότητα, τα στερεότυπα για τον εθνικό χαρακτήρα έχουν μικρή μόνο βάση.
- Η έννοια του εαυτού αναφέρεται στην αναπαράσταση της ταυτότητας του ατόμου ή στην υποκειμενική εμπειρία του. Οι ψυχολόγοι γενικά δέχονται ότι ο εαυτός οικοδομείται πάνω στην αλληλεπίδραση των εσωτερικών βιολογικών διεργασιών του ατόμου και του οικοπολιτισμικού πλαισίου (βλ. Κεφάλαιο 1) στο οποίο ανήκει.
- Η αυτοεκτίμηση αντανακλά τη γενική υποκειμενική αξιολόγηση του ατόμου, συναισθηματική και ορθολογική, για την προσωπική του αξία.
- Κάποια άτομα βιώνουν εθνοτική αποταύτιση – αποσυνδέουν τον εαυτό τους από την εθνοτική ομάδα με την οποία σχετίζονταν στο παρελθόν ή σχετίζονται στο παρόν.
- Στο πλαίσιο μελέτης της προσωπικότητας, ο όρος «φύλο» αναφέρεται στα ανατομικά και βιολογικά χαρακτηριστικά ή στα γνωρίσματα αντρών και γυναικών, που είναι τα δύο τυπικά αποδιδόμενα φύλα. Η σύγχρονη έρευνα υποστηρίζει την άποψη ότι το φύλο είναι μια συνεχώς μεταβλητή.
- Επί αιώνες, η θρησκεία υπήρξε η κύρια πηγή γνώσεων και προδιαγραφών αναφορικά με τη συμπεριφορά αντρών και γυναικών, το τι αναμενόταν να κάνουν και το πώς αναμενόταν να τους αντιμετωπίζουν οι άλλοι ως μέλη της κοινωνίας.
- Το γένος είναι ένα σύνθετο σύνολο συμπεριφορικών, πολιτισμικών και

ψυχολογικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με το φύλο του ατόμου. Το γένος ως έννοια έχει ένα σημαντικό πολιτισμικό συστατικό.

- Η έμφυλη ταυτότητα είναι ο αυτοκαθορισμός (ή ένας σύνθετος αναστοχασμός) του ατόμου ως αρσενικού, θηλυκού, μεσοφυλικού (μεταξύ αρσενικού και θηλυκού) ή κανενός από αυτά.
- Η διεργασία κατά την οποία ένα άτομο μαθαίνει για ένα συγκεκριμένο γένος ή ταυτίζεται με αυτό περιλαμβάνει την κατανόηση, την αξιολόγηση και την αποδοχή συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς. Αυτά ονομάζονται έμφυλοι ρόλοι – δηλαδή προδιαγραφές και προσδοκίες που αποδίδονται στα γένη πάνω στο συνεχές θηλυκού-αρσενικού. Αυτές οι προδιαγραφές και οι προσδοκίες είναι κατά κανόνα ενσωματωμένες στις πολιτισμικές νόρμες και μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά.
- Οι σύγχρονες Σπουδές Φύλου είναι ένα διεπιστημονικό πεδίο αφιερωμένο στη μελέτη του γένους και σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων που σχετίζονται με αυτό. Το γένος είναι κοινά αντιληπτό ως ένα συνεχές και δεν υπάρχει απόλυτη, σταθερή «αρσενική ιδιότητα» ή αρρενωπότητα, ούτε «θηλυκή ιδιότητα» ή θηλυκότητα στα άτομα.
- Στις διάφορες χώρες και τους πολιτισμούς, οι απόψεις για τον ατομικό σεξουαλικό προσανατολισμό επηρεάζονται σημαντικά από την παράδοση.
- Η διεύρυνση των απόψεων για τη σεξουαλική ταυτότητα και τον σεξουαλικό προσανατολισμό δείχνει παραστατικά πώς έχουν εξελιχθεί οι πολιτισμικές πεποιθήσεις, η επιστήμη, οι νομικές διατάξεις και η ιδεολογία.
- Κάποια άτομα είναι σεξουαλικά «ρευστά». Η σεξουαλική ρευστότητα μπορεί να αναγνωριστεί ως ένα είδος σεξουαλικού προσανατολισμού. Στις μέρες μας η σεξουαλική ρευστότητα, ως χαρακτηριστικό της ταυτότητας ενός ατόμου, γίνεται αποδεκτή ή απορρίπτεται από την κοινωνία στην οποία ζει.

Βασικοί Όροι

Ανδρογυνία (Androgyny): Ένας συνδυασμός, μια συνύπαρξη, ένα μείγμα αρσενικών και θηλυκών συμπεριφορικών χαρακτηριστικών, γνωρισμάτων και συλλογισμών.

Ανδροκεντρισμός (Androcentrism): Η θέση των αντρών ή της ανδρικής οπτικής στο επίκεντρο μιας θεωρίας ή μιας αφήγησης.

Αρρενωπότητα (Masculinity): Αποδίδεται παραδοσιακά στους άντρες και είναι ένα γενικό σύνολο χαρακτηριστικών που σχετίζονται με τη σωματική δύναμη, την αποφασιστικότητα και τη διεκδικητικότητα.

Αυτοεκτίμηση (Self-Esteem): Η γενική υποκειμενική αξιολόγηση του ατόμου, συναισθηματική και ορθολογική, για την προσωπική του αξία.

Αυτοτελής προσωπικότητα (Autotelic Personality): Άτομο το οποίο εμπλέκεται σε δραστηριότητες που ανταμείβουν με φυσικό τρόπο και δεν σχετίζονται απαραίτητα με υλικούς στόχους, όπως χρήματα, φήμη ή υψηλή κοινωνική θέση.

Γένος (Gender): Ένα σύνθετο σύνολο συμπεριφορικών, πολιτισμικών ή ψυχολογικών χαρακτηριστικών αναφορικά με το φύλο του ατόμου.

Γνωρίσματα προσωπικότητας (Personality Traits): Διακριτές εκδηλώσεις ή πρότυπα συμπεριφοράς και εμπειρίας.

Διεμφυλικοί (Transgender): Οι ρόλοι που δεν ταιριάζουν στην παραδοσιακή απόδοση της διχοτόμησης του φύλου.

Εαυτός (Self): Η αναπαράσταση της ταυτότητας κάποιου ή το υποκείμενο της εμπειρίας.

Έδρα ελέγχου (Locus of Control): Ο βαθμός στον οποίο τα άτομα πιστεύουν ότι μπορούν να ελέγξουν και να επηρεάσουν τα γεγονότα.

Εθνικός χαρακτήρας (National Character): Ένα προσλαμβανόμενο σύνολο κυρίαρχων συμπεριφορικών και ψυχολογικών χαρακτηριστικών και γνωρισμάτων που είναι κοινά στους περισσότερους ανθρώπους ενός έθνους.

Εθνοτική αποταύτιση (Ethnic Disidentification): Η αποσύνδεση του εαυτού του ατόμου από την εθνοτική ομάδα με την οποία το άτομο αυτό σχετιζόταν στο παρελθόν ή σχετίζεται στο παρόν.

Εμπειρίες αιχμής (Peak Experiences): Περιοδικά και σημαντικά επεισόδια ευτυχίας, αισιοδοξίας, εσωτερικής αρμονίας και δημιουργικότητας.

Έμφυλη ταυτότητα (Gender Identity): Ο αυτοπροσδιορισμός του ατόμου (ή ένας σύνθετος αναστοχασμός) ως αρσενικού, θηλυκού, μεσοφυλικού (μεταξύ αρσενικού και θηλυκού) ή κανενός από αυτά.

Έμφυλοι ρόλοι (Gender Roles): Προδιαγραφές και προσδοκίες αποδιδόμενες στα γένη πάνω στο συνεχές θηλυκού-αρσενικού.

Θηλυκότητα (Femininity): Αποδίδεται παραδοσιακά στις γυναίκες και εί-

ναι ένα γενικό σύνολο χαρακτηριστικών που σχετίζονται με την ομορφιά, τη συναισθηματικότητα και την ανατροφή των παιδιών.

Θρησκευτική ταυτότητα (Religious Identity): Η αίσθηση του ανήκειν σε μια θρησκεία και η σημασία της ιδιότητας του μέλους αυτής της ομάδας, η οποία σχετίζεται με την αίσθηση που έχει το άτομο για τον εαυτό του.

Μεσοφυλικός (Intersex): Κατηγορία η οποία βασίζεται στα γνωρίσματα που βρίσκονται ανάμεσα στα διακριτά αρσενικά και θηλυκά χαρακτηριστικά.

Προσωπικότητα (Personality): Ένα σταθερό σύνολο συμπεριφορικών και βιωματικών χαρακτηριστικών του ατόμου.

Σπουδές Φύλου (Gender Studies): Διεπιστημονικό πεδίο αφιερωμένο στη μελέτη του γένους και σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων που σχετίζονται με αυτό.

Φεμινισμός (Feminism): Η άποψη ότι οι γυναίκες δεν έχουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες με τους άντρες, και ότι απαιτούνται παγκόσμιες αλλαγές για να υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη.

Φύλο (Sex): Ανατομικά και βιολογικά χαρακτηριστικά ή γνωρίσματα αντρών και γυναικών, που είναι τα δύο τυπικά αποδιδόμενα φύλα.

Φυσική κυριαρχία των αντρών (Natural Dominance of Men): Μια γενική υπόθεση για τη σωματική και βιολογική ανωτερότητα των αντρών έναντι των γυναικών.

Εφαρμοσμένη Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Στιγμιότυπα

“Κανείς δεν θα νοιαστεί να βελτιώσει τη θέση σου αν δεν το κάνεις εσύ ο ίδιος.”

Bertolt Brecht (1898-1956) - Γερμανός θεατρικός συγγραφέας

“Εκείνος που θέλει να κάνει το καλό χτυπάει την πόρτα· εκείνος που αγαπά βρίσκει την πόρτα ανοιχτή.”

Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ (1861-1941) - Ποιητής και λογοτέχνης από τη Βεγγάλη

ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου πάνω στο άλογό του δέσποζε στον χώρο όπου συναντήθηκαν ο Ιταλός πρωθυπουργός με τον Ιρανό πρόεδρο στις αρχές του 2016. Αλλά ο Ιρανός ηγέτης δεν είχε τη δυνατότητα να δει πολλά από τα υπόλοιπα αγάλματα που υπήρχαν στο Μουσείο του Καπιτώλιου στη Ρώμη, όπου πραγματοποιήθηκε η συνάντηση. Ο λόγος ήταν ότι τα γυμνά αγάλματα του μουσείου είχαν καλυφθεί με λευκά υφάσματα. Το γραφείο του Ιταλού ηγέτη αποφάσισε να λογοκρίνει τη γυμνότητα των αγαλμάτων σεβόμενο την ιρανή κουλτούρα. Αυτή η απόφαση ωστόσο ενόχλησε πολλούς Ιταλούς. Στα ιστολόγιά τους κατηγόρησαν την κυβέρνηση ότι πρόδιδε την πλούσια και περήφανη ιστορία και τον πολιτισμό της Ιταλίας για να ευχαριστήσει έναν διεθνή προσκεκλημένο. Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία βοηθά ιδιαίτερα σε τέτοιες περιπτώσεις, αφού στον

πυρήνα της διπλωματίας βρίσκεται η κατανόηση των άλλων ανθρώπων και των χωρών τους (μαζί με την προσδοκία ότι και εκείνοι θα προσπαθήσουν να κατανοήσουν εμάς), καθώς και η εφαρμογή ιστορικών και πολιτισμικών γνώσεων σε συνθήκες της πραγματικής ζωής.

Σε μια άλλη περίπτωση διπλωματίας, πριν την άφιξη των προσκληκλήμένων στην Κίνα, οι Κινέζοι αξιωματούχοι ζήτησαν κατ' ιδίαν από τον Άγγλο πρωθυπουργό και την αντιπροσωπεία του να μην τηρήσουν την παράδοση που επέβαλε να φορούν μια κόκκινη παπαρούνα κάθε Νοέμβριο ως σύμβολο μνήμης. Το έθιμο αυτό ανάγεται στην εποχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν τα λουλούδια αυτά φύτευαν στα πεδία των μαχών. Οι φιλανθρωπικοί οργανισμοί πωλούν τακτικά χάρτινες παπαρούνες προκειμένου να συγκεντρώσουν χρήματα για τους βετεράνους του πολέμου. Το ίδιο λουλούδι ωστόσο συμβολίζει κάτι διαφορετικό για τους Κινέζους. Τον 19ο αιώνα η Κίνα πολέμησε με τη Βρετανία και ηττήθηκε και στους δύο πολέμους, που είναι γνωστοί ως Πόλεμοι του Οπίου. Η Βρετανία υποχρέωσε την Κίνα να της παραχωρήσει τα εδάφη του Χονγκ Κονγκ και να ανοίξει τα σύνορά της στις εμπορικές δραστηριότητες από τη Βρετανία, συμπεριλαμβανομένης της διακίνησης του οπίου, ναρκωτικής ουσίας που προέρχεται από ένα είδος παπαρούνας. Σε αυτό το επεισόδιο της διεθνούς διπλωματίας, η βρετανική αντιπροσωπεία αρνήθηκε ευγενικά να αφαιρέσει τη συμβολική παπαρούνα.

Δύο περιπτώσεις και δύο αποφάσεις. Εάν συμβουλευάτε τον Ιταλό πρωθυπουργό, θα του συστήνατε να καλύψει τα γυμνά αγάλματα; Εάν συμβουλευάτε τον Βρετανό πρωθυπουργό, θα του συστήνατε να απομακρύνει τα συμβολικά άνθη; Η συμβολή της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας είναι ουσιώδης προκειμένου να απαντηθούν τέτοιες ευαίσθητες ερωτήσεις διπλωματίας και πολλές άλλες.

Η Ψυχολογία παραμένει μια θεωρητική επιστήμη όσο απαντά στα ερωτήματα που ξεκινούν με τις λέξεις «τι», «πότε» και «γιατί». Γίνεται εφαρμοσμένο πεδίο όταν αρχίζει να αναζητά συγκεκριμένες απαντήσεις στο ερώτημα που ξεκινά με τη λέξη «πώς». Οι θεωρητικοί και πρακτικοί σκοποί της διαπολιτισμικής έρευνας είναι συχνά αδιαχώριστοι, όπως θα δείτε και στο παρόν βιβλίο. Οι ψυχολόγοι σήμερα δίνουν απαντήσεις που εξισορροπούν θεωρητικούς και πρακτικούς προβληματισμούς στη διαπολιτισμική ψυχολογική έρευνα. Για παράδειγμα, πώς μπορεί κανείς

να διδάξει αποτελεσματικά σε πολιτισμικά ανομοιογενείς τάξεις, πώς να χρησιμοποιήσει δυτικές θεραπείες σε μη δυτικά πλαίσια, πώς να προωθήσει προϊόντα σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες ή πώς να εκριζώσει τις αιτίες των προκαταλήψεων; Οι ψυχολόγοι αναζητούν συγκεκριμένες απαντήσεις σε αυτές και σε πολλές ακόμα ερωτήσεις που σχετίζονται με την ανθρώπινη αλληλεπίδραση σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η Ψυχολογία αποτελεί ταυτόχρονα ένα επιστημονικό και ένα εφαρμοσμένο πεδίο, το οποίο παρέχει χρήσιμες πληροφορίες σε χιλιάδες επαγγελματίες που εργάζονται στις ιατρικές δομές, στην ψυχοθεραπεία, στην εκπαίδευση, στις κοινοτικές υπηρεσίες, στις επιχειρήσεις, στον αθλητισμό και σε πολλούς άλλους τομείς της ζωής (Chung et al., 2007).

Οι ψυχολόγοι δεν είναι ούτε μάγοι ούτε φορείς χάραξης πολιτικής – τουλάχιστον τον περισσότερο καιρό. Μπορούν όμως να επηρεάσουν τη χάραξη πολιτικής δημιουργώντας ένα συγκεκριμένο «κλίμα πολιτικού σχεδιασμού» για σχεδόν κάθε κοινωνικό ζήτημα, πρόβλημα ή εξέλιξη. Μέσω βιβλίων, συνεδρίων, άρθρων, δημόσιων διαλέξεων, μέσων μαζικής ενημέρωσης, κοινωνικών δικτύων στον παγκόσμιο ιστό και διαπροσωπικών επαφών, οι ψυχολόγοι διαχέουν τις ιδέες τους, επηρεάζουν τις γνώμες των άλλων, μεταβάλλουν στερεότυπα και διαχειρίζονται τις πράξεις των ανθρώπων.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία παρέχει στην ψυχοθεραπεία αξιόπιστα δεδομένα και προτάσεις. Η ψυχολογική γνώση μπορεί επίσης να φανεί χρήσιμη στη διεθνή διπλωματία και στη διαπραγμάτευση, στη διαφήμιση και στο μάρκετινγκ. Οι ειδικοί στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία μπορούν να βοηθήσουν τους μετανάστες να προσαρμοστούν σε ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον. Πιστεύουμε ότι όσο οι διαπολιτισμικές επαφές αυξάνονται σε όλο τον κόσμο, τόσο το ενδιαφέρον για την ευαισθητοποίηση σε ζητήματα διαπολιτισμικής επικοινωνίας θα αυξάνεται.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένα πρακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι και τα είδη των λύσεων που θα μπορούσαν να προτείνουν.

Υγεία

“Καλλιεργήστε την υγεία αντί να θεραπεύετε τη νόσο.”

John Ruskin (1819-1900) - Άγγλος συγγραφέας

Ενώ οι περισσότεροι άνθρωποι στα εύπορα μέρη του κόσμου ενδιαφέρονται κυρίως για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, σχεδόν ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι πάνω στη Γη αγωνιούν καθημερινά για την επιβίωσή τους. Κάθε χρόνο ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO) δημοσιεύει στοιχεία για τις βασικές αιτίες ασθενειών και πρόωρου θανάτου. Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα, η φτώχεια και οι δυσκολίες που σχετίζονται με αυτήν βρίσκονται ανάμεσα στις πρώτες αιτίες των προβλημάτων υγείας σε όλο τον κόσμο. Για παράδειγμα, πάνω από 50 εκατομμύρια άνθρωποι ζουν σε χώρες όπου το προσδόκιμο ζωής βρίσκεται κοντά στο 45ο έτος της ηλικίας, και αυτές είναι οι φτωχότερες χώρες στον κόσμο. Παρά τις τεράστιες αλλαγές στην πρόληψη και την αντιμετώπιση των παιδικών ασθενειών, υπολογίζεται ότι έως το 2025 θα σημειώνονται ετησίως πέντε εκατομμύρια θάνατοι παιδιών ηλικίας κάτω των 5 ετών. Αναμένεται ότι το 97% αυτών των παιδικών θανάτων θα συμβεί στον αναπτυσσόμενο κόσμο, οι περισσότεροι από αυτούς εξαιτίας λοιμωδών νόσων και υποσιτισμού, που ευθύνονται για το 50% της θνητότητας στα παιδιά. Οι δυσχερείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες παραμένουν από τους κύριους παράγοντες που συμβάλλουν στην κακή υγεία. Οι μη μεταδιδόμενες νόσοι ευθύνονται για πάνω από το 50% των θανάτων στα άτομα ηλικίας 15-59 ετών στις περισσότερες χώρες με χαμηλό εισόδημα. Διαπολιτισμικές μελέτες δείχνουν ότι παθήσεις όπως ο διαβήτης σχετίζονται με σοβαρές ψυχολογικές ασθένειες όπως η κατάθλιψη. Μελέτες δείχνουν επίσης ότι η εμφάνιση κατάθλιψης στους διαβητικούς σχετίζεται με τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική τους θέση (Leone et al., 2012).

Οι ερευνητές εκτιμούν ότι η συνολική επιβάρυνση του προϋπολογισμού της υγείας από τις ψυχικές διαταραχές σύντομα θα ξεπεράσει το κόστος όλων των άλλων (μη μολυσματικών) ασθενειών, μεταξύ των οποίων είναι τα καρδιακά νοσήματα και ο καρκίνος. Στις περισσότερες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων των εύπορων δυτικών χωρών και των αναπτυσσόμενων χωρών στη Δυτική Αφρική, η κατάθλιψη, οι ασθένειες από τη

χρήση φαρμάκων και η σχιζοφρένεια θα αποτελέσουν τους τρεις πρώτους παράγοντες αφαίμαξης της οικονομίας έως το 2030 (Carey, 2015).

Μια θετική εξέλιξη είναι ότι ο καρκίνος του στομάχου θα μειωθεί λόγω της καλύτερης συντήρησης των τροφίμων και της στροφής προς την πιο υγιεινή διατροφή. Επιπλέον, οι άνθρωποι αλλάζουν τις παλιές, ανθυγιεινές διατροφικές τους συνήθειες ως αποτέλεσμα της εκπαίδευσης και της διάχυσης της επιστημονικής γνώσης στα διάφορα έθνη. Ξανά και συνεχώς βλέπουμε πώς η διαθεσιμότητα και η πρόσβαση επηρεάζουν τη συνολική υγεία του πληθυσμού σε οποιαδήποτε χώρα. Δεν γνωρίζουμε ακόμα πολλά για το πώς οι γενετικοί παράγοντες επηρεάζουν τα προβλήματα υγείας σε διάφορες εθνοτικές ομάδες. Στις ΗΠΑ οι Αφροαμερικανοί εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό θνητότητας στις περισσότερες αιτίες θανάτου, μαζί με τους γηγενείς Αμερικανούς. Οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής εμφανίζουν γενικά τα χαμηλότερα ποσοστά ασθενειών. Οι ισπανόφωνοι συνδέονται με υψηλότερη συχνότητα διαβήτη, αλλά με σχετικά χαμηλότερα ποσοστά καρδιαγγειακών προβλημάτων. Οι μη ισπανόφωνοι λευκοί έρχονται δεύτεροι, μετά τους Αφροαμερικανούς, στα ποσοστά νόσησης από πολλές ασθένειες καθώς και σε θνητότητα (Adler, 2009· Hummer & Hayward, 2015).

Στην Ελλάδα είναι δύσκολο να ανευρεθούν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία για την υγεία ανά εθνοτική ομάδα, για λόγους που σχετίζονται τόσο με τις υποδομές του συστήματος υγείας όσο και με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ομάδων (όπως η υψηλή κινητικότητα ή η απουσία εγγράφων). Φαίνεται πάντως ότι το επιδημιολογικό προφίλ των μεταναστών που ζουν στη χώρα παρουσιάζει αυξητική τάση στη φυματίωση και μείωση στην ηπατίτιδα Β. Οι μετανάστες που προέρχονται από διάφορες ασιατικές χώρες αναπτύσσουν σακχαρώδη διαβήτη αρκετά συχνά. Όσον αφορά την ψυχοπαθολογία, οι μετανάστες στην Ελλάδα εμφανίζουν αυξημένα ψυχολογικά συμπτώματα χωρίς πάντα να νοσούν. Ως παράγοντες κινδύνου αξίζει να αναφερθούν η αυξημένη (σχεδόν διπλάσια) συχνότητα εργατικών ατυχημάτων και η μειωμένη πρόσβασή τους στις υπηρεσίες υγείας συγκριτικά με τον ελληνικό πληθυσμό (Σαρίδη, 2012). Παλαιότερη απογραφική έρευνα στους Έλληνες Ρομά κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ένα στα δύο άτομα των νοικοκυριών που μελετήθηκαν έπασχε από χρόνιο πρόβλημα υγείας, με συχνότερες τις καρδιοπάθειες (18%), το άσθμα (14%), τις ψυχικές ασθένειες (12%) και τις νευρολογικές νόσους (7%), ενώ

ο επιπολασμός της ηπατίτιδας σε αυτή την ομάδα χαρακτηρίζεται ως μείζον πρόβλημα (Καψάλης, 2003).

Γενικότερα, η φτώχεια και τα οικολογικά προβλήματα επηρεάζουν σημαντικά τις δραστηριότητες των ανθρώπων που σχετίζονται με την υγεία. Υπάρχουν άραγε πολιτισμικοί παράγοντες, όπως οι νόρμες και οι αξίες, που να επηρεάζουν τις στάσεις και τις πράξεις των ανθρώπων σε σχέση με την υγεία τους; Σήμερα αναγνωρίζουμε ότι ο ιός HIV μεταδίδεται συχνά μέσω της ετερόφυλης σεξουαλικής επαφής. Μελέτες στην Αφρική για τις μη ασφαλείς σεξουαλικές πρακτικές που σχετίζονται με τη μόλυνση από τον HIV και το AIDS αποκάλυψαν ότι αυτές οι πρακτικές δεν είναι θεμελιωδώς διαφορετικές από εκείνες που συνηθίζονται στη Δύση. Οι νέοι άνθρωποι, για παράδειγμα, φαίνεται ότι τείνουν περισσότερο προς τις επικίνδυνες σεξουαλικές επαφές και έχουν επίσης χαλαρές και ανακριβείς απόψεις για τον ιό HIV. Επιπλέον, οι σχέσεις ανάμεσα σε νεαρούς άντρες και γυναίκες χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία του αρσενικού (Zembe et al., 2013). Δυστυχώς, αυτή η κυριαρχία του αρσενικού (ως πολιτισμικό σχήμα) οδηγεί συχνά σε μη ασφαλές και επιβαλλόμενο με τη βία σεξ.

Οι πολιτισμικοί μύθοι, οι ανακριβείς λαϊκές δοξασίες και ο φόβος των κυρώσεων αυξάνουν την απροθυμία πολλών ανθρώπων να αναγνωρίσουν την ύπαρξη του AIDS. Στην Αφρική, για παράδειγμα, πολλοί γιατροί διστάζουν να καταγράψουν το AIDS ως αιτία θανάτου. Αντί γι' αυτό, στα πιστοποιητικά θανάτου αναγράφονται συχνά άλλες ασθένειες, όπως η φυματίωση. Μελέτες δείχνουν ότι η μετάδοση του AIDS στην Αφρική οφείλεται στους άντρες που μεταναστεύουν στις αστικές περιοχές προς αναζήτηση εργασίας· εκεί επιδίδονται σε σεξ χωρίς προφυλάξεις με άτομα προσβεβλημένα από τον ιό HIV, και κατόπιν επιστρέφουν στον αγροτικό τόπο κατοικίας τους, όπου εν αγνοία τους μολύνουν τις συζύγους τους (Kalipeni et al., 2008). Η γνώση αυτού του πολιτισμικού σχήματος θα φαινόταν πολύ χρήσιμη στην ανάπτυξη προγραμμάτων πρόληψης του HIV στην Αφρική.

Στον Πίνακα 12.1 παρουσιάζονται μερικά παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο συγκεκριμένες πολιτισμικές πεποιθήσεις και πρακτικές έρχονται σε αντίθεση με τις διεθνείς πρωτοβουλίες για την υγεία και με την επιστημονική τεκμηρίωση. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών επικροτεί μια πολιτική για την ενθάρρυνση χαμηλότερων ποσοστών γεννήσεων στις φτωχότερες περιοχές του κόσμου. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που υποστηρίζουν αυτή την πολιτική είναι ότι τα χαμηλότερα ποσοστά γεννή-

ΠΙΝΑΚΑΣ 12.1

Πολιτικές υγείας, έρευνα και κοινές πεποιθήσεις για την υγεία

Πολιτικές υγείας και ερευνητικά ευρήματα	Απλολαϊκές πεποιθήσεις και κοινές πρακτικές
Ορισμένες πρακτικές, ιδιαίτερα εκείνες που σχετίζονται με την κακοποίηση γυναικών και παιδιών, όπως η παιδική εργασία ή η συστηματική ενδοοικογενειακή σκληρότητα, πρέπει να καταδικάζονται. Οι κυβερνήσεις και οι κοινότητες οφείλουν να περιορίζουν τέτοιες πρακτικές.	Υπάρχουν πολιτισμικές πρακτικές που δεν ακολουθούν τα δυτικά πρότυπα για την κακοποίηση. Οι άνθρωποι από άλλες χώρες δεν μπορούν να λένε στις τοπικές κοινότητες τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουν σε ό,τι αφορά τις παραδόσεις.
Στις φτωχές χώρες, τα χαμηλά ποσοστά γονιμότητας και οι μικρότερες οικογένειες βελτιώνουν τις οικονομικές ευκαιρίες των ανθρώπων, τις εκπαιδευτικές δυνατότητες και τη γενική υγεία. Τα υψηλά ποσοστά γονιμότητας πρέπει να ελαττωθούν.	Τα ποσοστά γονιμότητας βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του ανθρώπου. Τα αντισυλληπτικά και άλλες μέθοδοι ελέγχου των γεννήσεων δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται. Οι γυναίκες δεν πρέπει να συζητούν με τους άντρες τους ζητήματα που αφορούν τον έλεγχο των γεννήσεων.
Είναι επιτακτική ανάγκη να δίνονται λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με το πόσοι άνθρωποι προσβάλλονται από AIDS και για άλλα προβλήματα. Οι άνθρωποι πρέπει να εκπαιδεύονται σε σχέση με τα ζητήματα που αφορούν το AIDS.	Το AIDS δεν προκαλείται από μόλυνση. Η αποκάλυψη ότι ένα μέλος της οικογένειας πάσχει από AIDS είναι ντροπιαστική. Πρέπει να αποφεύγεται η αναφορά στον αριθμό των περιπτώσεων, ώστε να μην υπάρχουν μομφές για αμαρτωλή συμπεριφορά ή για κακές πολιτικές υγείας.
Ορισμένα ψυχολογικά προβλήματα, όπως είναι η κατάθλιψη ή η σχιζοφρένεια, χρειάζεται να αναγνωρίζονται και να διαγιγνώσκονται. Πρέπει να προβλέπεται η αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων με τη χορήγηση φαρμακευτικής αγωγής και την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών.	Δεν υπάρχει αυτό που λέμε «ψυχική διαταραχή». Όλες οι ψυχολογικές δυσλειτουργίες είναι μια μορφή τιμωρίας για κάποια αμαρτωλή ή ανάρμοστη συμπεριφορά του παρελθόντος. Η θεραπεία αυτών των δυσλειτουργιών βρίσκεται εκτός των δυνατοτήτων της σύγχρονης Ιατρικής ή της Ψυχολογίας.

σεων είναι πιθανό να μειώσουν τη φτώχεια, να βελτιώσουν την υγεία και να αυξήσουν τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες για γυναίκες και παιδιά. Σοβαροί κοινωνικοοικονομικοί και ψυχολογικοί παράγοντες ωστόσο εμποδίζουν τους ανθρώπους να κάνουν λιγότερα παιδιά. Η διαθεσιμότητα των αντισυλληπτικών μεθόδων περιορίζεται σημαντικά στις περισσότερες αγροτικές περιοχές. Εσφαλμένες απλοαϊκές πεποιθήσεις για την αντισύλληψη επηρεάζουν αρνητικά τη χρήση τους. Θρησκευτικοί και πολιτισμικοί περιορισμοί κρατούν επίσης τους ανθρώπους μακριά από τη χρήση μεθόδων ελέγχου των γεννήσεων. Στην παραδοσιακή οικογένεια, η επικοινωνία για θέματα σχετικά με το σεξ είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη και οι γυναίκες συχνά αφήνουν την απόφαση για τη χρήση προφυλακτικού στον σύζυγο ή τον σύντροφό τους (Leenen et al., 2008· Zembe et al., 2013).

“*Ξεπληρώστε τη βλάβη με δικαιοσύνη και ανταμείψτε την καλοσύνη με καλοσύνη.*”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) - Κινέζος φιλόσοφος

Οι πολιτισμικοί παράγοντες επηρεάζουν τις ιατρικές αποφάσεις που σχετίζονται με τη ζωή και τον θάνατο. Η **υποβοηθούμενη αυτοκτονία**, που πραγματοποιείται με τη βοήθεια του θεράποντος ιατρού ή άλλου επαγγελματία, είναι σήμερα νόμιμη σε πολλές χώρες. Η αυτοκτονία με τη συμβολή ιατρού πραγματοποιείται κατά παραγγελία και με τη σύμφωνη γνώμη του ασθενή. Το 2001, το ολλανδικό κοινοβούλιο έδωσε στους γιατρούς τη δυνατότητα να εγχύουν μια ναρκωτική και μοιραία δόση μυοχαλαρωτικού φαρμάκου σε ασθενείς που βρίσκονται στο τελικό στάδιο της ασθένειάς τους και έχουν αφόρητους πόνους, υπό την προϋπόθεση ότι οι ίδιοι δίνουν τη συνειδητή συγκατάθεσή τους. Οι χριστιανοί, οι εβραίοι, οι μουσουλμάνοι και οι εκπρόσωποι άλλων θρησκευτικών δογμάτων τάσσονται γενικά υπέρ της μηχανικής υποστήριξης της ζωής. Οι γνώμες ωστόσο για το πότε πρέπει να διακόπτεται η υποστήριξη της ζωής από μηχανήματα δίστανται. Η θρησκεία ενός ασθενή αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που οι γιατροί πρέπει να λαμβάνουν υπόψη υπό αυτές τις συνθήκες. Επειδή η υποβοηθούμενη αυτοκτονία συνεπάγεται τη διακοπή της ζωής ενός ανθρώπου, τα περισσότερα θρησκευτικά δόγματα αντιτίθενται σε αυτή την πρακτική.

Η νομοθεσία για την υποβοηθούμενη αυτοκτονία είναι αυστηρή. Στις ΗΠΑ, στη Γαλλία και σε άλλες χώρες, ο εγκεφαλικός θάνατος –η διακοπή της ηλεκτροφυσιολογικής εγκεφαλικής δραστηριότητας– συνιστά ένδειξη θανάτου. Πολλοί ειδικοί θρησκευολόγοι συμφωνούν ότι από τη στιγμή που νεκρώνει ο εγκέφαλος, το άτομο δεν ζει πλέον. Κάποιοι όμως αντικρούουν αυτό το επιχείρημα υποστηρίζοντας ότι το άτομο ζει όσο χτυπά η καρδιά του. Εξετάστε τη Μελέτη Περίπτωσης που ακολουθεί.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ζωή και θάνατος

Ποια κριτήρια στοιχειοθετούν τον θάνατο του ανθρώπινου σώματος; Η απουσία όλων των κινήσεων, συμπεριλαμβανομένης της αναπνοής; Η απουσία καρδιακού παλμού; Η μόνιμη μη απόκριση σε ερεθίσματα; Η μη αναστρέψιμη απώλεια της συνείδησης; Παρόλο που εξακολουθούν να γίνονται συζητήσεις –και μάλιστα έντονες– για το πότε αρχίζει η ζωή –με τη σύλληψη ή κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της προγεννητικής ανάπτυξης– υπάρχουν ποικίλα εθνικά πρότυπα για το τι θεωρείται σωματικός θάνατος. Στις ΗΠΑ, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ένα προεδρικό διάταγμα και μια δικαστική απόφαση όριζαν ότι ο εγκεφαλικός θάνατος σηματοδοτεί το τέλος της ανθρώπινης ζωής. Στην Ιαπωνία ωστόσο επικρατεί η πεποίθηση ότι δεν είναι μόνο ο εγκέφαλος που μας κάνει ανθρώπους. Ακόμα και ένα εγκεφαλικά νεκρό άτομο είναι ζωντανό έως τον τελευταίο χτύπο της καρδιάς του. Έτσι, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990, στην Ιαπωνία απαγορευόταν η μεταμόσχευση οργάνων (εκτός από μοσχεύματα του αμφιβληστροειδούς, των νεφρών και του μυελού των οστών, επειδή δεν απαιτούν νεκρό εγκεφαλικά δότη). Παρά την πρόσφατη αλλαγή της θέσης της κυβέρνησης απέναντι στη μεταμόσχευση οργάνων, οι δότες παραμένουν ελάχιστοι λόγω της πεποίθησης πολλών Ιαπώνων ότι το σώμα πρέπει να διατηρηθεί ανέπαφο για το ταξίδι του στη μετά θάνατον ζωή. Με την ίδια λογική, οι Ιάπωνες που ασπάζονται τη θρησκεία του Σιντοϊσμού νιώθουν απρόθυμοι να βάλουν στο σώμα τους ένα μέρος του σώματος κάποιου άλλου ανθρώπου. Είναι σαν να κουβαλάς την ψυχή του άλλου. Μεταξύ των οικονομικά και ιατρικά προηγμένων χωρών, η Ιαπωνία συνεχίζει να είναι από αυτές με τη μεγαλύτερη έλλειψη μοσχευμάτων οργάνων και με πολύ χαμηλό αριθμό δωρεάς οργάνων (Yasuoka, 2015). Η δημόσια συζήτηση και η διάχυση της επιστημονικής γνώσης πάνω σε αυτό το ζήτημα μπορεί να κλονίσουν αυτό το τόσο ισχυρό ταμπού που σχετίζεται με τη μεταμόσχευση οργάνων.

Μία από τις βασικές δραστηριότητες στις οποίες μπορούν να συνδράμουν οι ψυχολόγοι είναι η δημιουργία πολιτισμικά ευαίσθητων εκπαιδευτικών προγραμμάτων που βοηθούν τους ανθρώπους να πάρουν άμεσα μέτρα για να βελτιώσουν την υγεία τους, να αντιμετωπίσουν την κακοποίηση ή να διαχειριστούν τις συνέπειες φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών (Bemak et al., 2003). Πολλά τέτοια προγράμματα έχουν αναπτυχθεί στις ΗΠΑ και στη Δυτική Ευρώπη. Δεν γνωρίζουμε ωστόσο εάν αυτά τα προγράμματα και οι «ψυχολογικές παρεμβάσεις» έχουν αποτέλεσμα σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο τα επιτυχημένα, πολιτισμικά εξειδικευμένα, εκπαιδευτικά προγράμματα προσελκύουν σήμερα τόση προσοχή.

Το καταξιωμένο εδώ και δεκαετίες πρόγραμμα των Fred Bemak και Rita Chung (2008) παρέχει διαπολιτισμική συμβουλευτική σε ανθρώπους που επέζησαν από φυσικές καταστροφές. Όπως θα θυμάστε από το Κεφάλαιο 1, οι ερευνητές αυτοί διαμορφώνουν τις μεθόδους τους στις ΗΠΑ και κατόπιν τις δοκιμάζουν σε διάφορες χώρες και πολιτισμούς. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η καινοτόμος εργασία του Iwin Leenen και των συνεργατών του για την αποτελεσματικότητα ενός μεξικανικού προγράμματος αγωγής υγείας στις φτωχές αγροτικές περιοχές της Γουατεμάλας (Leenen et al., 2008). Σκοπός αυτού του προγράμματος είναι η μετάδοση γνώσεων και η διευκόλυνση αλλαγών στη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι σε ζητήματα της καθημερινότητας, όπως η διατροφή, η υγιεινή και η σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία. Ο πρωταρχικός στόχος αυτού του προγράμματος είναι η αλλαγή στη συμπεριφορά συγκεκριμένων ατόμων στις τρέχουσες συνθήκες. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε 400 ντόπιες γυναίκες από αγροτικές περιοχές της Γουατεμάλας, οι οποίες ζούσαν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας, και υλοποιήθηκε μέσω μιας στενά εποπτευόμενης αλληλοδιδασκτικής διαδικασίας, όπου ειδικά εκπαιδευμένες ντόπιες γυναίκες πραγματοποιούσαν εργαστήρια για τις συντοπίτισές τους. Το πρόγραμμα χωρίζεται σε τέσσερις διαδοχικούς κύκλους μαθημάτων ή στάδια:

Στάδιο 1. Ο σκοπός εδώ είναι να εξηγηθούν οι παράγοντες που επηρεάζουν την υγεία των γυναικών στις αγροτικές περιοχές. Η συζήτηση επικεντρώνεται στο πώς ο υποτακτικός ρόλος των γυναικών τις εμποδίζει να εκφράσουν τα συναισθήματα και τις ανάγκες τους. Οι ασκήσεις αντιμετωπίζουν την ενδοοικογενειακή βία, το στρες

και τη χρήση του καπνού και του αλκοόλ. Οι γυναίκες μαθαίνουν επίσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα γυναικεία δικαιώματα και την αυτογνωσία. Μαθαίνουν πώς να διαπραγματεύονται και να παίρνουν αποφάσεις για την υγεία της οικογένειας.

Στάδιο 2. Σε αυτό το στάδιο οι γυναίκες μαθαίνουν για τη σχέση ανάμεσα στην υγεία και τη διατροφή, καθώς και για το δικαίωμα και την ανάγκη να ακολουθούν μια επαρκή και ισορροπημένη διαίτα. Ειδική προσοχή δίνεται στις διατροφικές ανάγκες των γυναικών κατά την έμμηνη ρύση, την κύηση και τον θηλασμό. Οι γυναίκες μαθαίνουν πώς να προετοιμάζουν υγιεινά, οικονομικά γεύματα και πώς να διατηρούν έναν λαχανόκηπο στο σπίτι τους.

Στάδιο 3. Εδώ οι γυναίκες συζητούν για την υγιεινή και την απολύμανση και μαθαίνουν τους βασικούς κανόνες για την πρόληψη των μολυσματικών ασθενειών. Δίνεται έμφαση στο καθαρό οικιακό περιβάλλον και στα προληπτικά μέτρα, όπως είναι η απομάκρυνση των οικιακών απορριμμάτων, η προστασία από τα τρωκτικά και η τήρηση των μέτρων υγιεινής στην τουαλέτα. Επισημαίνεται επίσης ότι όλα τα μέλη οφείλουν να αναλάβουν την ευθύνη για την υγιεινή του σπιτιού και της οικογένειας.

Στάδιο 4. Σε αυτό το στάδιο οι συζητήσεις επικεντρώνονται στη σεξουαλικότητα, στα πολιτισμικά ταμπού και στην αναπαραγωγική υγεία. Οι γυναίκες αποκτούν γνώσεις για τη γονιμότητα, την αντισύλληψη, τα σεξουαλικά δικαιώματα και τις αξίες, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και τον καρκίνο του τραχήλου της μήτρας. Μαθαίνουν πώς να θίγουν τέτοια «αμήχανα» ζητήματα και πώς να διαπραγματεύονται τα σεξουαλικά θέματα με τους συζύγους τους.

Πνευματικότητα, επιστήμη και υγεία

“ Η επιστήμη χωρίς τη θρησκεία είναι άθλια, η θρησκεία χωρίς την επιστήμη είναι τυφλή. ”

Albert Einstein (1879-1955) - Γερμανο-ελβετο-αμερικανός φυσικός

Πολλοί ψυχολόγοι σήμερα παρέχουν **συμβουλευτική**, δηλαδή ψυχολογική καθοδήγηση ή συμβουλές για μια απόφαση ή για έναν τρόπο δράσης.

Τέτοιες συμβουλές και οδηγίες δίνονται συχνά από τη θέση της σύγχρονης δυτικής επιστήμης, η οποία αποδέχεται τη βιοϊατρική θεραπεία ή την τροποποίηση της συμπεριφοράς ως την κύρια προσέγγιση στα ψυχολογικά προβλήματα. Τον περασμένο αιώνα, η επιστήμη της Ψυχολογίας στις περισσότερες δυτικές χώρες αναπτύχθηκε σε ένα πλαίσιο στο οποίο ο διαχωρισμός από τη θρησκεία ήταν διακριτός. Ως αποτέλεσμα, οι προτιμήσεις του ερευνητή για «πνευματικά» ζητήματα απορρίπτονταν από την επικρατούσα Ψυχολογία σε πολλές χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Αγγλία, ο Καναδάς, η Ρωσία και η Γαλλία. Οι περισσότεροι επαγγελματίες ψυχολόγοι που έχουν φοιτήσει σε πανεπιστήμια στις δυτικές χώρες γνωρίζουν ελάχιστα για το πώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί η πνευματικότητα στη συμβουλευτική και στην ψυχοθεραπεία. Κάθε αναφορά στην πνευματικότητα απορρίπτεται συλλήβδην ως μη επιστημονική και άρα ως ανάξια προσοχής.

Ως αποτέλεσμα, πολλοί σύγχρονοι ψυχολόγοι βρίσκονται μόλις στα αρχικά στάδια κατανόησης της πνευματικότητας, η οποία αποτελεί πηγή κινήτρων και συλλογισμού για πολλούς ανθρώπους που ζουν τόσο σε παραδοσιακούς πολιτισμούς όσο και σε σύγχρονα πλαίσια (Penny et al., 2009). Η **πνευματικότητα** αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα φαινομένων που αφορούν «άυλα» ζητήματα (όπως η πίστη, η εμπιστοσύνη και η ελπίδα), σε αντιδιαστολή με τα «υλικά» ζητήματα (όπως η ιδιοκτησία, η συσσώρευση αγαθών και ο ανταγωνισμός). Σε ένα ψυχολογικό πλαίσιο, η πνευματικότητα τονίζει την κυριαρχία του νου επί της ύλης, του είναι επί του έχειν, και της διανοητικής προσπάθειας επί της σωματικής δράσης. Τα άτομα αναπτύσσουν ισχυρή πεποίθηση για την ύπαρξη μιας πνευματικής ουσίας που πληροί τα πάντα στο σύμπαν, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων. Αυτή η ουσία υπάρχει πριν, μετά και πέρα από την υλική υπόσταση.

Χρησιμοποιώντας μια διεπιστημονική προσέγγιση, οι ψυχολόγοι προσπαθούν να κατανοήσουν την πνευματικότητα και τις επιπτώσεις της στη θεραπεία και στην υγεία. Απορρίπτοντας τις απλοϊκές εικασίες για τη «δύναμη του νου», οι ψυχολόγοι σήμερα προσπαθούν να εφαρμόσουν επιστημονικά έγκυρες μεθόδους συγκριτικής ανάλυσης. Μια τυπική μεθοδολογία προβλέπει την επιλογή δύο ομάδων. Η μία ομάδα περιλαμβάνει τα άτομα που αποδέχονται την πνευματικότητα και ασκούν τακτικά πρακτικές που βασίζονται στα πιστεύω τους. Τέτοιες πρακτικές ποικίλουν και εξαρτώνται από τις πολιτισμικές συνθήκες και τα χαρακτηριστικά

του εκάστοτε πληθυσμού: κάποιοι άνθρωποι δηλώνουν τη βαθιά τους πίστη στον Θεό, άλλοι παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες (σε τζαμί, εκκλησία, συναγωγή κ.λπ.), ορισμένοι προσεύχονται τακτικά, ενώ μερικοί ασκούνται στον διαλογισμό, στην έκσταση και σε άλλες δραστηριότητες που δηλώνουν την πίστη τους στη δύναμη του πνεύματος. Οι ομάδες ελέγχου σε τέτοιες μελέτες αποτελούνται από ανθρώπους με πολύ μικρή ή μηδενική τάση προς την πνευματικότητα (Powel et al., 2003).

Από τέτοιες συγκριτικές μελέτες οι ερευνητές έχουν βρει αποδεικτικά στοιχεία ότι ο διαλογισμός και η προσευχή συνδέονται με χαμηλότερη αρτηριακή πίεση και ελάττωση των καρδιακών παλμών, μικρότερη ενδοκρινική δραστηριότητα και συνολικά χαμηλότερο σωματικό μεταβολισμό (Ray, 2004). Ένα άλλο σύνολο μελετών βασίζεται σε ευρήματα διαφόρων βιολογικών μηχανισμών της πνευματικότητας (Chopra, 2000, 2010). Γενικά, η σύγχρονη άποψη για την πνευματικότητα είναι ότι κάποιοι πνευματικοί παράγοντες όπως η ισχυρή θρησκευτική πίστη, η προσευχή, ο διαλογισμός ή ένας συνδυασμός τους επηρεάζουν τουλάχιστον τέσσερα αλληλεπιδρώντα συστήματα στον οργανισμό: τον εγκέφαλο, το ενδοκρινικό σύστημα, το περιφερικό νευρικό σύστημα και το ανοσοποιητικό σύστημα.

Υπάρχουν επίσης όλο και περισσότερες επιστημονικές ενδείξεις για πιθανές επιπτώσεις της πνευματικότητας στην υγεία (βλ. Πίνακα 12.2). Χρειάζεται ωστόσο να είμαστε προσεκτικοί, επειδή τα αποτελέσματα είναι ανάμικτα. Σε κάποιες περιοχές αυτή η επίδραση έχει τεκμηριωθεί, ενώ σε άλλες όχι. Για παράδειγμα, η σύγχρονη επιστήμη δεν έχει αποδείξει ότι η πνευματικότητα βελτιώνει την ανάνηψη από μια οξεία νόσο ή ότι τα βαθιά θρησκευόμενα άτομα έχουν υψηλότερο προσδόκιμο ζωής. Υπάρχουν όμως ισχυρές ενδείξεις ότι η πνευματικότητα προστατεύει από τις καρδιαγγειακές νόσους.

Τι αποδείξεις υπάρχουν για την αποτελεσματικότητα της πνευματικότητας ως θεραπευτικής μεθόδου; Η διεπιστημονική έρευνα υποστηρίζει ότι ο πνευματικός διαλογισμός μειώνει το στρες και αυξάνει την αυτοπεποίθηση και την αισιοδοξία σε ανθρώπους διαφόρων ηλικιακών ομάδων. Η θεραπευτική αντιμετώπιση που βασίζεται στην πνευματικότητα μπορεί να αποτελεί μια χρήσιμη στρατηγική για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής ανθρώπων με σοβαρά τραύματα (αναπηρίες από ατύχημα). Επειδή η πνευματικότητα δίνει κουράγιο και κίνητρα για την αντιμετώπιση των δυσκολιών και των περιορισμών στο παρόν, προστατεύει ψυχολογικά τους

ΠΙΝΑΚΑΣ 12.2

Αποδεικτικά στοιχεία για τις επιπτώσεις της πνευματικότητας στην υγεία

Υποθέσεις	Ερευνητικά στοιχεία
Οι άνθρωποι που παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες τείνουν να ζουν περισσότερο.	Πειστικά στοιχεία
Οι βαθιά θρησκευόμενοι άνθρωποι έχουν υψηλότερο προσδόκιμο ζωής.	Καμιά απόδειξη
Η πνευματικότητα προστατεύει από τις καρδιαγγειακές παθήσεις.	Κάποιες ενδείξεις
Η πνευματικότητα προστατεύει από τη θνησιμότητα λόγω καρκίνου.	Ανεπαρκή στοιχεία
Η πνευματικότητα επιβραδύνει την εξέλιξη του καρκίνου.	Καμιά απόδειξη
Η πνευματικότητα προστατεύει από την αναπηρία.	Ανεπαρκή στοιχεία
Η πνευματικότητα διευκολύνει την ανάκαμψη από οξεία ασθένεια.	Καμιά απόδειξη
Οι προσευχές τρίτων για θεραπεία βελτιώνουν την ανάκαμψη του ατόμου από οξεία ασθένεια.	Κάποιες ενδείξεις

Πηγές: Powell et al. (January 2003)· Ray (January 2004).

ανθρώπους και τους βοηθά να αναπτύξουν συνήθειες για τη ρύθμιση των συναισθηματικών τους δυσκολιών, όπως είναι η αναποτελεσματικότητα, η απογοήτευση, η ηττοπάθεια, η κατάθλιψη και ο θυμός (Ray, 2004).

Οι ψυχολόγοι σε κάποιες χώρες διαπιστώνουν ότι ορισμένα άτομα, στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν τις ψυχικές διαταραχές, υιοθετούν παραδοσιακές πεποιθήσεις και απλοαϊκές θεωρίες, οι οποίες βασίζονται ξεκάθαρα σε αυτό που πολλοί Δυτικοί επαγγελματίες υγείας θα χαρακτήριζαν ως **ψευδοεπιστήμη**. Η πίστη σε υπερφυσικές δυνάμεις, η πνευματική ίαση και τα μυστικιστικά φαινόμενα είναι πολύ συνηθισμένα σε όλο τον κόσμο. Ιδίως οι άνθρωποι σε πολλές παραδοσιακές κοινότητες πιστεύουν ότι αρκετά ψυχολογικά προβλήματα αποτελούν θεική

τιμωρία για κακές πράξεις. Ένα από τα φάρμακα κατά της τιμωρίας είναι τυπικά οι συμβολικές πράξεις, όπως η τελετουργική προσευχή ή ο διαλογισμός, που καθοδηγούνται από τοπικούς θεραπευτές. Παρ' όλα αυτά, όπως αναγνωρίζουν οι παρατηρητές, οι άνθρωποι που αναζητούν τέτοια παραδοσιακή θεραπεία προσεγγίζουν τη θεραπευτική διαδικασία με παθητικό τρόπο, αντί να εμπλακούν ενεργά, όπως συμβαίνει συνήθως στις θεραπείες δυτικού τύπου. Αυτό το στοιχείο υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι σε κάποιες κοινότητες αποδέχονται πως κάποιες δυνάμεις έξω από τον έλεγχό τους καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την έκβαση της υγείας τους.

Η πνευματικότητα επεκτείνεται σε έναν τεράστιο αριθμό ανθρώπινων δραστηριοτήτων και πεποιθήσεων, που δεν περιορίζονται μόνο στην πίστη στον Θεό ή στις υπερφυσικές δυνάμεις. Για κάποια μη θρησκευόμενα άτομα, πνευματικότητα είναι η βαθιά τους πίστη στη θετική ενέργεια, την καλή τύχη, την προστασία και τη δύναμη των περιστάσεων, η οποία τους παρέχει την αίσθηση της επάρκειας και του ψυχικού σθένους. Σύμφωνα με τους ψυχολόγους, αυτοί οι άνθρωποι έχουν ισχυρή *εξωτερική έδρα ελέγχου* (βλ. Κεφάλαιο 10). Για άλλα άτομα, πνευματικότητα είναι κυρίως η προσήλωσή τους σε τελετουργίες και έθιμα, όπως ο διαλογισμός και η προσευχή, τα οποία τους βοηθούν να αποφύγουν τη σύγχυση και την ενοχή, μειώνουν το στρες και διευκολύνουν τη χαλάρωση. Για άλλους ανθρώπους πάλι, πνευματικότητα είναι μια ισχυρή πηγή κινήτρων. Τους προσφέρει χαρά και μια αίσθηση δύναμης, και δίνει στις πράξεις τους νόημα και σκοπό.

Τι πρέπει να κάνει ένας επαγγελματίας υγείας όταν οι άνθρωποι σε τοπικές κοινότητες υιοθετούν «μη επιστημονικές» (από τη δυτική σκοπιά) απόψεις για τα ψυχολογικά προβλήματα και τις διαταραχές; Έχει άραγε ένας επιστημονικά εκπαιδευμένος επαγγελματίας την υποχρέωση να κλονίσει την πίστη του τοπικού πληθυσμού στην εγκυρότητα των μεταφυσικών πεποιθήσεων που εξηγούν τη φύση και τις αιτίες των ψυχολογικών προβλημάτων; Μια αρκετά διαδεδομένη γνώμη σήμερα υποστηρίζει ότι είναι λογικό να εργαζόμαστε εντός του συστήματος πεποιθήσεων του πελάτη και λαμβάνοντας υπόψη τα ειδικά πολιτισμικά στοιχεία της ασθένειάς του, χωρίς απαραίτητα να υιοθετούμε την εγκυρότητα αυτών των πεποιθήσεων (Martinez-Taboas, 2005). Με άλλα λόγια, οι ψυχολόγοι ενθαρρύνονται να σέβονται τις πεποιθήσεις των πελατών τους χωρίς να χρειάζεται να τις αποδέχονται ως έγκυρες.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ιατρικό επάγγελμα και θρησκευτικές πεποιθήσεις

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας σε 1.100 γιατρούς στις ΗΠΑ, 74% πίστευαν ότι έχουν συμβεί θαύματα στο παρελθόν και 73% θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν επίσης να συμβούν θαύματα στο παρόν. Η έρευνα έδειξε επιπλέον ότι οι Αμερικανοί γιατροί ήταν απρόσμενα θρησκευόμενοι, με 72% από αυτούς να δέχονται ότι η θρησκεία παρέχει έναν αξιόπιστο και απαραίτητο οδηγό για τη ζωή. Οι ερωτώμενοι ήταν γιατροί που προέρχονταν από τη χριστιανική (καθολική, προτεσταντική, ορθόδοξη και άλλες), την ιουδαϊκή (ορθόδοξη, συντηρητική, μεταρρυθμιστική και κοσμική), τη μουσουλμανική, την ινδουιστική και τη βουδιστική θρησκευτική παράδοση.

Πηγή: HCD Research & Louis Finkelstein Institute for Religious and Social Studies of the Jewish Theological Seminary in New York City.

Ολιστικές θεραπείες

Η έρευνα για την πνευματικότητα συνέβαλε στη διαμόρφωση του κινήματος της ολιστικής υγείας, ενός διεπιστημονικού εφαρμοσμένου πεδίου που εστιάζει στη θεμελιώδη υπόθεση ότι οι σωματικοί, οι διανοητικοί και οι πνευματικοί παράγοντες που συντελούν στην ασθένεια ενός ατόμου είναι αλληλένδετοι και εξίσου σημαντικοί στη θεραπεία. Η ολιστική προσέγγιση στην Ιατρική αναδεικνύει επίσης τη σπουδαιότητα των ψυχολογικών παραγόντων στην ιατρική αντιμετώπιση και πρόληψη της ασθένειας (Remen, 1996). Υπό την επιρροή αυτών των ολιστικών ιδεών, κατά τα τελευταία 50 χρόνια ή ίσως και περισσότερο, εμφανίστηκαν πολλά νέα κέντρα ολιστικής θεραπείας στη Βόρεια Αμερική, στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο. Όλο και περισσότεροι εκπαιδευμένοι επαγγελματίες με πτυχία στην Ιατρική και την Ψυχολογία στρέφονται στην πνευματικότητα, την κλασική λογοτεχνία, τη λαϊκή παράδοση και τις γηγενείς μεθόδους θεραπείας (στην Αφρική, την Ασία και τη Λατινική Αμερική) προκειμένου να μπορούν να αναγνωρίζουν και να εφαρμόζουν αποτελεσματικές θεραπευτικές μεθόδους στο σώμα και στον νου. Οι υποστηρικτές της ολιστικής θεραπείας δεν βλέπουν πλέον τους πελάτες και ασθενείς τους ως «σύ-

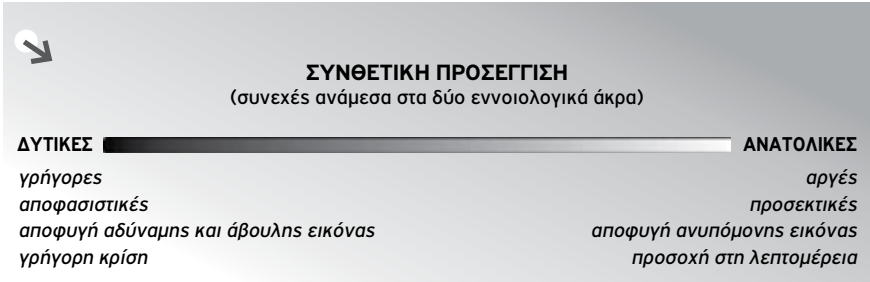
νολα συμπτωμάτων», αλλά τονίζουν τη μοναδικότητα του ιστορικού της ασθένειας σε κάθε άτομο, τις πεποιθήσεις και τις αξίες του.

Οι ολιστικές αρχές εφαρμόζονται επίσης στην Αφηγηματική Ιατρική, ένα κλινικό πεδίο στο οποίο οι επαγγελματίες υγείας στρέφουν την προσοχή τους στην ερμηνεία και την κατανόηση της ιστορίας του ασθενούς για την πάθησή του (Charon, 1992). Αρκετές ιατρικές σχολές και προγράμματα ειδίκευσης έχουν αρχίσει να εκπαιδεύουν γιατρούς σε αυτό το είδος θεραπείας. Στα προγράμματα αυτά οι γιατροί και το νοσηλευτικό προσωπικό μαθαίνουν πώς να λαμβάνουν υπόψη την ειδική ψυχολογική και προσωπική ιστορία του ασθενή. Η Αφηγηματική Ιατρική βοηθά γιατρούς, νοσηλευτές, κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχοθεραπευτές να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα της φροντίδας των ασθενών, αυξάνοντας τις δεξιότητες κάθε επαγγελματία στην προσοχή, την αντανάκλαση, την αναπαράσταση και τη σύνδεση με ασθενείς και συναδέλφους (Charon, 1993). Παρομοίως, η Αφηγηματική Ψυχολογία εστιάζει στο πώς οι ιστορίες των ανθρώπων διαμορφώνουν τη ζωή τους.

Επαγγελματικές αποφάσεις

Η σύγχρονη Διαπολιτισμική Ψυχολογία μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην **οργανωσιακή ανάπτυξη**: πρόκειται για ένα σύνολο προσχεδιασμένων αλλαγών με στόχο τη βελτίωση της οργανωσιακής και της ατομικής επίδοσης, καθώς και της ευημερίας μιας ιδιωτικής επιχείρησης ή ενός κρατικού φορέα. Ως εφαρμογή στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, η οργανωσιακή ανάπτυξη σημαίνει τη δημιουργία μιας ατμόσφαιρας που ενσωματώνει πολιτισμική και διαπολιτισμική γνώση στη διαδικασία της εργασίας, με σκοπό να αυξήσει τόσο τη συνολική απόδοση (λ.χ. το κέρδος) όσο και την ψυχολογική ικανοποίηση στον χώρο εργασίας. Σκεφτείτε μερικά παραδείγματα σχετικά με τις ψυχολογικές διαστάσεις της διαπραγμάτευσης, της γλώσσας και της προώθησης των επιχειρήσεων σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα.

Θα έχετε πιθανώς ακούσει για επαγγελματικές συμφωνίες με επιχειρηματίες από την Ιαπωνία ή την Κίνα, που έχουν την τάση να κινούνται αργά και προσεκτικά, και συχνά εμφανίζονται αναποφάσιστοι. Οι Δυτικοί συνεργάτες τους –οι οποίοι συνηθίζουν να θεωρούν τους εαυτούς

ΣΧΗΜΑ 12.1

Επιχειρηματικές αποφάσεις: δυτικές και ανατολικές προσεγγίσεις

τους γρήγορους και αποφασιστικούς— αποδίδουν συχνά αυτή την τάση των επιχειρηματιών από την Άπω Ανατολή σε γραφειοκρατικούς περιορισμούς. Ωστόσο οι διαφορές στις επιχειρηματικές διαπραγματεύσεις δεν αποκλείεται να έχουν τη βάση τους και σε πολιτισμικές διαφορές. Όπως δείχνουν κάποιες μελέτες, το να θεωρηθεί αναποφάσιτος στον πολιτικό και επιχειρηματικό αμερικανικό στίβο εγείρει ζήτημα αξιοπιστίας: ένα άτομο που εμφανίζεται αναποφάσιστο θεωρείται επίσης αδύναμο και άβουλο. Στην Ιαπωνία όμως παρόμοιες συμπεριφορές τείνουν να αξιολογούνται θετικά, επειδή σχετίζονται με τη φροντίδα, την περίσκεψη και την προσοχή (Yates et al., 2010). Εφαρμοζόμενα στις επιχειρήσεις, τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η μία πλευρά του τραπέζιου των διαπραγματεύσεων (Αμερικανοί) ίσως θεωρεί ότι οι συνεργάτες της κινούνται πολύ αργά, ενώ η άλλη πλευρά (Ιάπωνες) μπορεί να νομίζει ότι οι συνεργάτες της είναι πολύ ανυπόμονοι (βλ. Σχήμα 12.1).

Οι πολιτισμικοί παράγοντες επηρεάζουν τις διαπραγματεύσεις με διάφορους τρόπους. Μελέτες έχουν βρει, για παράδειγμα, ότι οι διαπραγματευτές από ασιατικές χώρες συχνά θέτουν ως προτεραιότητα τη δημιουργία μιας καλής σχέσης, επενδύοντας περισσότερο χρόνο και προσπάθεια γι' αυτό στην αρχή της διαπραγμάτευσης. Αντίθετα, οι Βορειοαμερικανοί έχουν την τάση να περνούν γρήγορα από αυτή την πρώτη φάση της συμφωνίας (Salacuse, 2006). Οι Graham και συνεργάτες μελέτησαν αρκετές στρατηγικές διαπραγμάτευσης σε διάφορες χώρες (Graham, 1983· Graham et al., 1992). Ειδικότερα διερεύνησαν ποια από τις δύο στρατηγικές χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων: η επίλυση προβλημάτων (που είναι προσανατολισμένη στη συναίνεση) ή ο ανταγωνισμός (που είναι προσανατολισμένος στην επικράτηση). Στις ΗΠΑ, σύμφωνα με

κάποιες μελέτες, οι επιτυχημένοι διαπραγματευτές προσπαθούν να ανταλλάξουν πληροφορίες στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και οι στρατηγικές που υιοθετούν αφορούν κυρίως την επίλυση προβλημάτων. Στην Ιαπωνία και στην Κορέα οι διαπραγματευτές με ανώτερη θέση έχουν ένα είδος πλεονεκτήματος, και εάν υιοθετήσουν στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων, η άλλη πλευρά ακολουθεί. Άλλες πολιτισμικές διαφορές στις διαπραγματεύσεις είναι, μεταξύ άλλων, η τάση να υιοθετούνται επίσημοι ή ανεπίσημοι κανόνες επικοινωνίας, η άμεση ή έμμεση επαφή, η ευαισθησία ή η απουσία ευαισθησίας στον χρόνο και η επιδίωξη ή η αποφυγή ριψοκίνδυνων συμπεριφορών (Salacuse, 2006). Αυτές οι παρατηρήσεις ωστόσο δεν είναι σημερινές και έχουν προκύψει από πειραματικές συνθήκες, γι' αυτό και πρέπει να ερμηνεύονται με προσοχή (Hui & Luk, 1997).

Έχετε ακούσει ποτέ κάποιους να λένε ότι μπορούν να αναγνωρίσουν πρόσωπα αγνώστων που ανήκουν στη δική τους εθνοτική ομάδα, αλλά νομίζουν πως όλοι οι άλλοι άνθρωποι «είναι όμοιοι» μεταξύ τους; Οι Elfenbein και Ambady (2003) έδειξαν, όπως είναι αναμενόμενο, ότι ένα άτομο μπορεί να αναγνωρίσει με μεγαλύτερη ακρίβεια τα συναισθήματα στις εκφράσεις του προσώπου ανθρώπων από διάφορες εθνικές ομάδες εάν προηγουμένως είχε σημαντική επαφή με αυτές. Η μελέτη ανέδειξε τη σημασία της εκπαίδευσης αστυνομικών, τελωνειακών και υπαλλήλων σε υπηρεσίες μετανάστευσης και ασύλου, οι οποίοι έρχονται σε επαφή με μεγάλο αριθμό ατόμων από διαφορετικά εθνοτικά περιβάλλοντα: όσο πιο συχνά βλέπει κανείς ανθρώπους από διαφορετικό υπόβαθρο, τόσο πιο ακριβής είναι στην αναγνώριση των προσώπων τους κατά την άμεση επαφή και σε φωτογραφίες ή βίντεο.

Τα αρνητικά στερεότυπα βλάπτουν την επικοινωνία και τις επιχειρήσεις. Μελέτες δείχνουν ότι οι Αφροαμερικανοί αντιμετωπίζονται μερικές φορές στερεοτυπικά ως ανταγωνιστικοί και ανεπαρκείς, οι ισπανόφωνοι θεωρούνται αμόρφωτοι και χωρίς φιλοδοξίες, ενώ οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής εκλαμβάνονται ως ήσυχοι και μη διεκδικητικοί (Eagly & Chin, 2010). Οι ψυχολόγοι θα πρέπει να απορρίπτουν τέτοια στερεότυπα και να δίνουν σημασία μόνο σε δεδομένα που τεκμηριώνονται ερευνητικά. Θα ήταν ωστόσο λάθος να θεωρήσουμε ότι κάποια πειραματικά στοιχεία περιγράφουν ολόκληρες πολιτισμικές ομάδες. Ρωτήστε κάποιον που έχει πείρα από διεθνείς επιχειρήσεις και θα σας πει ότι σε κάθε χώρα υπάρχουν υπομονετικοί και ανυπόμονοι συνεργάτες, άνθρωποι που

κατανοούν το χιούμορ και άλλοι που δεν το κατανοούν, άνθρωποι που είναι καλά προετοιμασμένοι για διαπραγματεύσεις και άλλοι που δεν είναι έτοιμοι να κλείσουν μια συμφωνία.

Μερικές διαπολιτισμικές μελέτες έχουν διερευνήσει την αυτοπεποίθηση, την εργασιακή ικανοποίηση, το περιβάλλον εργασίας και τα σχέδια για συνταξιοδότηση. Κάποιες από αυτές δείχνουν ότι οι επαγγελματίες έχουν γενικά υπερβολική αυτοπεποίθηση για τις κρίσεις ή τις αποφάσεις τους, και ότι αυτή η υπερβολική αυτοπεποίθηση είναι τυπικά εντονότερη στους Ασιάτες παρά σε άτομα που προέρχονται από δυτικές ομάδες (Li et al., 2011). Μια συγκριτική αμερικανο-ολλανδική μελέτη έδειξε ότι οι Αμερικανοί εργαζόμενοι είχαν μεγαλύτερο άγχος και εμπιστεύονταν λιγότερο τους ασφαλιστές που ασχολούνταν με τις συντάξεις τους· αντίθετα, οι εργαζόμενοι στην Ολλανδία έδειχναν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη αναφορικά με τη μελλοντική οικονομική τους κατάσταση. Μήπως οι Αμερικανοί ασφαλιστές χρειάζονται περισσότερη εκπαίδευση; Ή μήπως αυτή η διαφορετική στάση αντανακλά τις διαφορές στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης της Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης; Πολλοί Ευρωπαίοι δείχνουν να εξαρτώνται μακροπρόθεσμα από τις κεντρικές κυβερνήσεις τους, γεγονός που ίσως έχει μειώσει τη διάθεσή τους να αναλάβουν πρωτοβουλία, να ενδιαφερθούν και να εγείρουν απαιτήσεις σε σχέση με τα συνταξιοδοτικά τους προγράμματα (Hershey et al., 2007).

Ένα από τα πιο ζωτικά πεδία για ερευνητικές εφαρμογές στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία είναι η επίλυση συγκρούσεων. Οι ειδικοί στην επίλυση συγκρούσεων χρειάζεται να κατανοούν τη δυναμική των ομάδων, τις διεργασίες λήψης ομαδικών αποφάσεων και τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνικής αντίληψης. Οι γνώσεις τους στην Ψυχολογία θα τους βοηθήσουν να θεμελιώσουν στρατηγικές που, εάν γίνουν αποδεκτές από τα αντικρουόμενα μέρη, μπορούν να οδηγήσουν στην επιτυχή επίλυση της υπάρχουσας σύγκρουσης. Οι Smith και Schwartz (1997), για παράδειγμα, πραγματοποίησαν μελέτη σε 23 έθνη προκειμένου να εξετάσουν πώς συνδέεται η απόσταση εξουσίας με τις διαδικασίες επίλυσης των συγκρούσεων. Βρήκαν ότι σε χώρες με υψηλή απόσταση εξουσίας χρησιμοποιήθηκαν επίσημοι κανόνες και διαδικασίες για τη διαχείριση των διαφωνιών με άλλες ομάδες. Σε χώρες με χαμηλή απόσταση εξουσίας οι αντικρουόμενες πλευρές βασίστηκαν κυρίως στις ανεπίσημες επαφές και στην προσωπική τους εμπειρία.

Οι ψυχολόγοι αναγνωρίζουν αρκετούς οικουμενικούς τύπους επίλυσης συγκρούσεων. Οι *επιβεβλημένες λύσεις* έχουν ως βάση τους την υπόθεση ότι δεν υπάρχουν καταστάσεις αμοιβαίου οφέλους. Κάθε λύση θα ωφελήσει μόνο τη μία πλευρά (για παράδειγμα, μια εθνοτική ομάδα) και θα βλάψει την άλλη. Οι διαπραγματεύσεις που βασίζονται στις επιβεβλημένες λύσεις μπορεί να διαρκέσουν για πάντα. Γι' αυτό τον λόγο ο διαμεσολαβητής πρέπει να παίρνει αποφασιστικά μέτρα, εφόσον βεβαίως έχει αρκετή εξουσία και τη δικαιοδοσία να αναλάβει τον έλεγχο της κατάστασης και να εφαρμόσει μια απόφαση. Οι *διανεμητικές λύσεις* συνεπάγονται αμοιβαίους συμβιβασμούς ή παραχωρήσεις. Οι λύσεις αυτού του είδους βρίσκονται κάπου ανάμεσα στις αρχικές θέσεις των δύο (ή όλων) των αντικρουόμενων πλευρών. Τέλος, οι *συνδυαστικές λύσεις* αποκαλούνται συχνά και λύσεις αμοιβαίου οφέλους, επειδή και οι δύο πλευρές μπορούν ταυτόχρονα να ωφεληθούν, χωρίς να χάσουν τίποτα το ουσιώδες (Pruitt & Rubin, 1986). Δείτε την άσκηση που ακολουθεί.

▲ Άσκηση 12.1. Το Συνεργατικό Δίλημμα

Οι συμμετέχοντες πρέπει να χωριστούν σε αρκετές ομάδες. Πρέπει να υπάρχουν τουλάχιστον τρεις ομάδες, με την καθεμία να περιλαμβάνει έως επτά άτομα. Ο κανόνας της άσκησης είναι ότι κάθε ομάδα θα αντιπροσωπεύει μία «χώρα». Όλες οι χώρες πρέπει να αποφασίσουν κατ' ιδίαν τι είδους εξωτερική πολιτική θα ασκήσουν απέναντι στις άλλες χώρες. Οι ομάδες έχουν μόνο δύο επιλογές: ειρήνη ή πόλεμο. Οι χώρες μπορούν να διαπραγματευτούν μεταξύ τους. Δεν μπορούν ωστόσο να γνωρίζουν τι αποφάσεις έχουν πάρει οι άλλες ομάδες. Με άλλα λόγια, όπως στον αληθινό κόσμο, οι χώρες μπορούν να διαπραγματεύονται και να κάνουν συμφωνίες, αλλά οι πραγματικές αποφάσεις λαμβάνονται μυστικά από κάθε ομάδα (χώρα). Αφού ληφθούν όλες οι αποφάσεις, πρέπει να καταγραφούν και να δοθούν στον συντονιστή. Εδώ υπάρχει μια παγίδα. Αν δύο χώρες κηρύξουν ειρήνη μεταξύ τους, η καθεμιά λαμβάνει μια υποθετική αμοιβή ενός εκατομμυρίου δολαρίων. Αν δύο χώρες κηρύξουν τον πόλεμο η μία στην άλλη, η καθεμιά τους χάνει δύο εκατομμύρια δολάρια. Αν όμως η Ομάδα 1 δηλώσει ειρήνη με την Ομάδα 2 και η Ομάδα 2 δηλώσει πόλεμο με την Ομάδα 1, τότε ο επιτιθέμενος (δηλαδή η Ομάδα 2) παίρνει τρία εκατομμύρια, ενώ το θύμα (η Ομάδα 1) χάνει ένα εκατομμύριο

δολάρια. Νικήτρια είναι η ομάδα που θα συγκεντρώσει τα περισσότερα χρήματα έναντι των άλλων. Εδώ θα μπορούσε κανείς να πει: «Και πού είναι το πρόβλημα; Κάθε ομάδα συνάπτει ειρήνη με μια άλλη, και κάθε ομάδα παίρνει ένα εκατομμύριο δολάρια για την ειρήνη με καθεμιά από τις συμμετέχουσες ομάδες». Στην πραγματικότητα ωστόσο μια τέτοια ειρηνική εξέλιξη των γεγονότων δεν συμβαίνει συχνά.

Σημείωση: Από το 1991 έως το 2016, ο ένας από τους συγγραφείς του παρόντος τόμου υλοποίησε σχεδόν 70 τέτοιες ασκήσεις σε διάφορα σχολεία στις ΗΠΑ, και η ειρήνη μεταξύ των συμμετεχουσών ομάδων επιτεύχθηκε μόνο τρεις φορές. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, μία τουλάχιστον ομάδα πάντα κήρυττε πόλεμο σε έναν ή περισσότερους από τους γείτονές της. Το πιο συνηθισμένο επιχείρημα για την κήρυξη του πολέμου ήταν το εξής: «Είναι δύσκολο να εμπιστευτείς τις άλλες ομάδες». Όπως είπε ένας μαθητής: «Μπορεί να συμφωνούμε για ειρήνη, αλλά τελικά εκείνοι [οι άλλες ομάδες] μπορεί να σου κηρύξουν μυστικά τον πόλεμο και να χάσεις». Πώς θα χειριζόσασταν εσείς και οι συμφοιτητές σας αυτή την κατάσταση; Ποιες στρατηγικές θα χρησιμοποιούσατε για να εμποδίσετε τον πόλεμο και να εξασφαλίσετε την ειρήνη σε αυτή την άσκηση;

Στον τομέα των επιχειρήσεων, η γλώσσα αποτελεί συχνά εμπόδιο στην άμεση επικοινωνία. Παρότι τα Ηνωμένα Έθνη έχουν θεσπίσει επίσημες γλώσσες επικοινωνίας (και τόσο τα γαλλικά όσο και τα αγγλικά θεωρούνται επίσημες γλώσσες της διπλωματίας), τα αγγλικά παραμένουν η κυρίαρχη γλώσσα στις διεθνείς επιχειρήσεις και στις διεθνείς επικοινωνίες, καθώς και στην ηλεκτρονική αλληλογραφία. Κάποιες κυβερνήσεις προσπαθούν να προστατεύσουν το πολιτισμικό τους περιβάλλον περιορίζοντας τη χρήση ξένων γλωσσών, ειδικότερα των αγγλικών. Για παράδειγμα, πριν μερικά χρόνια η γαλλική κυβέρνηση άρχισε να απαιτεί την αντικατάσταση της αγγλικής λέξης *e-mail* από τη γαλλική λέξη *le courriel*, σε μια προσπάθεια να περιορίσει την εισβολή των αμερικανικών αγγλικών. Ως αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής, καθιερώθηκαν κάποιες γαλλικές λέξεις. Οι Γάλλοι χρησιμοποιούν τη λέξη *ordinateur* αντί της λέξης *computer* (ελλ. *υπολογιστής*) και *moteur de recherche* αντί *search engine* (ελλ. *μηχανή αναζήτησης*). Δεν απαλείφθηκαν όμως όλοι οι αγγλικοί όροι. Ο όρος *mouse* (ελλ. *ποντίκι*) εξακολουθεί να χρησιμοποιείται συχνότερα από ό,τι η γαλλική λέξη *souris*. Παρόμοιες πολιτικές έχουν εφαρμοστεί στη Ρωσία

με μικτά αποτελέσματα: ορισμένοι έχουν υιοθετήσει τη νέα γλώσσα, ενώ άλλοι εμμένουν στη χρήση της πιο «παγκοσμιοποιημένης» ορολογίας του διαδικτύου και της τεχνολογίας της πληροφορίας.

Οι επιχειρηματικές αποφάσεις συχνά αναφέρονται σε πολιτισμικά σύμβολα και στη γλώσσα. Για παράδειγμα, η τοπική κυβέρνηση στη Ρώμη έχει θεσπίσει κανόνες που περιορίζουν το κινεζικό εμπόριο σε ορισμένες περιφέρειες. Έχουν απαγορευτεί τα καταστήματα χονδρικής πώλησης, που αποτελούν έναν δημοφιλή τύπο εμπορίου για τους Κινέζους. Για παράδειγμα, εάν στο ακίνητο στεγαζόταν προηγουμένως και για κάποιο διάστημα αρτοποιείο ή καφετέρια, οι νέοι ιδιοκτήτες δεν μπορούν να αλλάξουν τη φύση της επιχείρησης για δύο χρόνια. Επιπλέον, η αστυνομία έθεσε ξανά σε εφαρμογή έναν παλιότερο κανονισμό που όριζε ότι όλα τα ξενόγλωσσα διακριτικά σήματα στους τοίχους και στις πόρτες των καταστημάτων πρέπει να είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα στα ιταλικά. Παρόμοιες είναι οι διατάξεις του Ν. 2946/2001 στην Ελλάδα, σύμφωνα με τον οποίο όλες οι επαγγελματικές επιγραφές πρέπει να αναγράφονται υποχρεωτικώς στην ελληνική γλώσσα. Επιτρέπεται η επιπρόσθετη αναγραφή της επιγραφής σε άλλη γλώσσα με μικρότερα στοιχεία. Οι υποστηρικτές αυτών των μέτρων διατείνονται ότι είναι απαραίτητα για να προστατεύσουν την τοπική επιχειρηματικότητα. Αν όμως προσέξετε, θα δείτε ότι ανοίγουν διαρκώς όλο και περισσότερα νέα «έθνικα καταστήματα» –όπως ονομάζονται– από μετανάστες δεύτερης γενιάς που έχουν γεννηθεί στην Ευρώπη. Με άλλα λόγια, είναι και αυτοί «ντόπιοι».

Μετανάστευση και επιπολιτισμοποίηση

“ Πληρώνεις με ατύχημα την παραδρομή του ποδιού και με χρυσάφι την παραδρομή της γλώσσας. ”

Μαλαισιανή παροιμία

Οι ψυχολόγοι αγωνίζονται ενάντια σε ένα διαδεδομένο στερεότυπο ότι όλοι οι μετανάστες είναι ίδιοι, καθώς γνωρίζουν ότι οι μετανάστες έχουν διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο και αντιμετωπίζουν διαφορετικά τις κοινωνικές και ψυχολογικές προκλήσεις. Εκείνοι που μεταναστεύουν σε παιδική ηλικία είναι πιθανότερο να αποκτήσουν νέες νόρμες

και αξίες πιο εύκολα από εκείνους που μεταναστεύουν σε μεγαλύτερες ηλικίες. Οι ενήλικες, ειδικότερα οι μεγαλύτερης ηλικίας, ενδέχεται να υιοθετήσουν πιο δύσκολα τις συνήθειες, τις αξίες και την ταυτότητα της χώρας υποδοχής. Κάποιοι μετανάστες μεγαλώνουν σε απομονωμένες γειτονιές, όπου οι περισσότεροι κάτοικοι προέρχονται από την ίδια εθνική ομάδα. Άλλοι ωστόσο ζουν σε μικτές κοινότητες. Στις μεγάλες πόλεις, όπως η Νέα Υόρκη, το Λος Άντζελες, το Τορόντο, το Σίντνεϊ, το Λονδίνο, το Παρίσι, η Μόσχα, το Άμστερνταμ ή ακόμα και η Αθήνα, οι μετανάστες αποτελούν ένα σημαντικό και διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό του γενικού πληθυσμού (Schwartz et al., 2010).

Οι μετανάστες διαφέρουν επίσης ως προς τους λόγους για τους οποίους έφυγαν από τις χώρες τους, αλλά και ως προς τις τρέχουσες δραστηριότητές τους. Τα δεδομένα αυτά συχνά καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άλλοι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τους μετανάστες (Kitayama et al., 2010). Εκείνοι που θεωρείται ότι συμβάλλουν στην οικονομία ή στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής –όπως οι μετανάστες που εργάζονται ως νοσοκόμοι, γιατροί, μηχανικοί ή άλλοι επαγγελματίες– είναι ευπρόσδεκτοι. Οι μετανάστες όμως από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, καθώς και οι παράτυποι μετανάστες μπορεί να θεωρείται ότι απομυζούν τους πόρους της χώρας υποδοχής (Steiner, 2009).

Οι ψυχολόγοι που εργάζονται με διάφορες ομάδες, ιδιαίτερα με **πρόσφυγες** (άτομα που έχουν φύγει από την πατρίδα τους και τα οποία δεν επιθυμούν, ούτε είναι σε θέση να επιστρέψουν σε αυτήν λόγω απειλής ή φόβου απώλειας της ζωής τους), ασχολούνται με μεγάλο αριθμό προβλημάτων. Το πιο οξύ πρόβλημα των προσφύγων είναι το ψυχικό τραύμα, με εκείνους που προσπάθησαν να αποφύγουν τη βία και αναγκάστηκαν να περάσουν μήνες και χρόνια συνωστισμένοι σε κέντρα φιλοξενίας να ζουν υπό τον διαρκή φόβο του θανάτου και της σωματικής βλάβης. Οι πολίτες σε εμπόλεμες ζώνες βιώνουν και αυτοί τη μόνιμη απειλή της βίας, και μεγάλοι αριθμοί από αυτούς αναπτύσσουν σοβαρές διαταραχές που σχετίζονται με το στρες. Οι γυναίκες και τα παιδιά παραμένουν οι πιο ευπαθείς ομάδες. Ο βιασμός είναι ολέθριος, για τον λόγο ότι μαζί με τον σωματικό τραυματισμό επιφέρει και μακροχρόνιο, ψυχικό τραύμα (Roth & Rittner, 2012). Χωρίς την κατάλληλη και συνεχή διεθνή δράση, εκατομμύρια ανθρώπων μπορεί να υποφέρουν για χρόνια.

Ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα αναφορικά με τους μετανάστες

και τους πρόσφυγες είναι η **επιπολιτισμοποίηση**, η οποία αφορά τις διεργασίες διαπολιτισμικής επαφής και ένταξης των ανθρώπων σε μια νέα κουλτούρα. Μια δημοφιλής προσέγγιση στην έρευνα της επιπολιτισμοποίησης βασίζεται στην υπόθεση ότι το άτομο μπορεί να εκτιμήσει, να αναγνωρίσει ή να ταυτιστεί με δύο διαφορετικές κουλτούρες ανεξαρτήτως της μιας από την άλλη. Πέραν των πολιτισμικών ομάδων που εξετάζονται κάθε φορά, έχουν περιγραφεί τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Berry, 1997): (1) Η *αφομοίωση* αναφέρεται στην αποδοχή από το άτομο των εθίμων και των πολιτισμικών αξιών της χώρας υποδοχής και στην επακόλουθη απόρριψη ή εγκατάλειψη των συμπεριφορών και των πολιτισμικών αξιών της χώρας καταγωγής. (2) Ο *διαχωρισμός* συναντάται στους μετανάστες που προτιμούν τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους και δεν ενδιαφέρονται να συνάψουν σχέσεις με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας. (3) Η *εναρμόνιση* προκύπτει από την αποδοχή και τον συνδυασμό των χαρακτηριστικών και των δύο πολιτισμών, τόσο της χώρας προέλευσης όσο και της χώρας υποδοχής. (4) Τέλος, η *περιθωριοποίηση* έχει να κάνει με την απόρριψη των πολιτισμικών στοιχείων και των δύο ομάδων. Οι επικριτές αυτής της ταξινόμησης ισχυρίζονται ότι πρέπει να επεκταθεί και να συμπεριλάβει, για παράδειγμα, τη μεγαλύτερη εστίαση στις επιμέρους κουλτούρες και τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις πολιτισμικές ομάδες (Rudmin, 2003). Ένας μετανάστης στην Ελλάδα μπορεί, εκτός από τη μητρική του γλώσσα, να μιλά ελληνικά, αγγλικά ή άλλες γλώσσες, να υιοθετεί ατομικιστικές αξίες σε ορισμένα πλαίσια (π.χ. στη δουλειά) και συλλογικές αξίες σε άλλα (π.χ. στην οικογένεια ή στο σχολείο), και να αυτοπροσδιορίζεται ως πολίτης τόσο της Ελλάδας όσο και της χώρας προέλευσής του (Chen et al., 2008). Πολλοί είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιπολιτισμοποίηση ενός ατόμου. Ορισμένοι από αυτούς είναι προφανείς. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη Αμερικανών οι οποίοι είχαν Ιάπωνες και Ευρωπαίους προγόνους, όσοι έμοιαζαν στην εξωτερική εμφάνιση με Ιάπωνες είχαν την τάση να ταυτίζονται περισσότερο με την ιαπωνοαμερικανική ταυτότητα, ενώ εκείνοι που έμοιαζαν εξωτερικά με Ευρωπαίους συντάσσονταν περισσότερο με την ευρωαμερικανική ταυτότητα (Ahnallen et al., 2006). Πιο πολύπλοκες επιδράσεις μπορεί να ασκούν άλλοι παράγοντες, όπως είναι η πολιτισμική απόσταση μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, ή οι διακρίσεις σε θεσμικό και σε κοινωνικό-διαπροσωπικό επίπεδο.

Μελέτες σε άλλες χώρες μπορεί να βοηθούν καλύτερα στην κατανόηση των μεταναστών και των εθνοτικών ομάδων σε μια χώρα. Για παράδειγμα, μια μελέτη στην Ταϊβάν έδειξε ότι ο πολιτικός ανταγωνισμός ανάμεσα σε εθνοτικές ομάδες με κοινή βιολογική και πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετική εθνοτική ταύτιση: ορισμένοι ταυτίζονται περισσότερο με την Κίνα και άλλοι περισσότερο με την Ταϊβάν (Lee & Pratto, 2011). Εξάλλου, δεν είναι πάντα σαφές εάν οι μετανάστες θα αυτοπροσδιοριστούν εθνοτικά με βάση τη χώρα καταγωγής ή τη χώρα εγκατάστασης, ανάλογα με τα οικονομικά και πολιτικά οφέλη που προσδοκούν από αυτή την επιλογή.

Οι ειδικοί αντιλαμβάνονται το *επιπολιτισμικό στρες* ως μια στρεσογόνο ψυχολογική αντίδραση σε κάθε ανοίκειο πολιτισμικό περιβάλλον. Ο «πολιτισμικός κλονισμός» ή επιπολιτισμικό στρες ορίζεται τυπικά ως ένα σύνολο σύνθετων ψυχολογικών εμπειριών, συνήθως δυσάρεστων και αποδιοργανωτικών (Tsytzarev & Krichmar, 2000). Σχεδόν 40 χρόνια πριν, στις πρώτες μελέτες που άνοιξαν τον δρόμο σε αυτό το πεδίο, επιβεβαιώθηκε εμπειρικά ότι οι άνθρωποι που καταφθάνουν σε έναν νέο πολιτισμό μπορεί ταχύτατα να αναπτύξουν αρνητικά ψυχολογικά συμπτώματα (Oberg, 1960). Παρατηρήθηκε ότι, για παράδειγμα, στους νεοαφιχθέντες μετανάστες και στα παιδιά τους υπήρχαν αυξημένα ποσοστά ψυχιατρικής νοσηλείας έναντι των μη μεταναστών (Fried, 1964). Δεν ήταν ωστόσο σαφές εάν το πολιτισμικό σοκ από μόνο του είχε προκαλέσει υψηλότερα ποσοστά νοσηλείας ή αν υπήρχαν άλλοι μη ανιχνεύσιμοι παράγοντες, όπως η υγεία των μεταναστών πριν την άφιξή τους στη νέα χώρα. Αυτό πάντως το οποίο έγινε σαφές στους ψυχολόγους ήταν ότι άτομα και ομάδες που υφίστανται οποιαδήποτε κοινωνική και πολιτισμική αλλαγή αναμένεται να βιώσουν κάποιο βαθμό ψυχολογικής δυσφορίας ή ψυχικής οδύνης, ο βαθμός της οποίας εξαρτάται από πολλές παραμέτρους, τόσο ψυχολογικές όσο και κοινωνικές (Berry & Annis, 1974). Γενικά, πολλοί πρώιμοι ορισμοί έχουν εστιάσει στον πολιτισμικό κλονισμό ως σύνδρομο, δηλαδή ως μια αντιδραστική κατάσταση ειδικής παθολογίας ή ανεπάρκειας: το άτομο μεταφέρεται σε ένα ανοίκειο περιβάλλον και στη συνέχεια αναπτύσσει αρνητικά συμπτώματα (Berry & Sam, 1997). Με βάση αυτή την προσέγγιση, οι ερευνητές εστίασαν στις περιγραφές του πολιτισμικού κλονισμού, στη διάρκειά του και στη συσχέτισή του με διάφορα ψυχολογικά προβλήματα (Barankin et al., 1989). Έχει βρεθεί ότι πολλές συναισθη-

ματικές διαταραχές που βιώνονται από τους νεοεισερχόμενους, όπως η κατάθλιψη και το άγχος, έχουν άμεση σχέση με το πολιτισμικό σοκ. Έγινε φανερό ότι οι μετανάστες μπορεί να βιώνουν εναλλάξ συναισθήματα θυμού και κατάθλιψης, ιδιαίτερα κατά τα αρχικά στάδια της προσαρμογής τους στον νέο πολιτισμό (Mirsky et al., 1992). Μια εις βάθος έρευνα των προβλημάτων που βιώνουν οι Αφρικανοί που έρχονται με προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών στις ΗΠΑ έδειξε ότι οι περισσότεροι από αυτούς δυσκολεύονταν να επικοινωνήσουν τα προβλήματά τους και να μοιραστούν τις ανησυχίες τους με τους συμφοιτητές και τους συμβούλους τους. Αυτός ο φραγμός στην επικοινωνία επηρέασε τη διαδικασία προσαρμογής τους (Constantine et al., 2004, 2005).

Πολλοί μετανάστες φοβούνται να μιλήσουν για απάνθρωπες πρακτικές και έθιμα, όπως η ενδοοικογενειακή βία και η ψυχολογική κακοποίηση, φοβούμενοι μήπως ντροπιάσουν τις οικογένειές τους ή μήπως γίνουν αιτία για τη σύλληψη ή την απέλαση συγγενών τους.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Μια περίπτωση πολιτισμικού κλονισμού;

Ο Ταρίκ, ένας εικοσιτριάχρονος άντρας, γιος μετανάστη από τη Μέση Ανατολή, πιστεύει ότι το Βέλγιο δεν είναι ένα ιδιαίτερα υγιές περιβάλλον για να ζει κανείς. Τα τελευταία πέντε χρόνια που κατοικεί σε αυτή τη χώρα, η ζωή του είναι γεμάτη απογοητεύσεις, άγρυπνες νύχτες, αγωνία και καταθλιπτικές σκέψεις. Για τον Ταρίκ, η νέα κουλτούρα φαίνεται «απαράδεκτη, εχθρική και πολύ εγωιστική». Προσπάθησε να φοιτήσει σε δύο πανεπιστήμια, αλλά εγκατέλειψε τις σπουδές του και στις δύο περιπτώσεις λόγω, όπως εξήγησε, «της υπερβολικής πίεσης και της έλλειψης ελεύθερου χρόνου». Ξεκίνησε να εργάζεται ως συνεταίρος στο εστιατόριο του πατέρα του, αλλά σύντομα τα παράτησε επειδή είχε σοβαρές διαφωνίες μαζί του όσον αφορά τις απόψεις τους για τη ζωή. Εντούτοις, ένας από τους φίλους του είπε ότι ο Ταρίκ απλώς δεν είχε κίνητρο να δουλέψει σκληρά. Μέσα σε έναν χρόνο, ο Ταρίκ ξεκίνησε μόνος του δύο ακόμα δουλειές, αλλά και στις δύο περιπτώσεις δεν κατόρθωσε να κερδίσει αρκετά χρήματα, ούτε για να αποσβέσει την αρχική του επένδυση. Τα τελευταία τρία χρόνια βγήκε ραντεβού με αρκετές κοπέλες, αλλά χώρισε με όλες. Σε μια συνέντευξη, ο Ταρίκ τόνισε ότι εξακολουθούσε να βιώνει πολιτισμικό σοκ

όλα εκείνα τα χρόνια, εξαιτίας της «ψυχρότητας και της εχθρότητας αυτού του πολιτισμού».

Σχόλιο

Είναι πάντα δύσκολο να ξεχωρίσουμε τα συμπτώματα του πολιτισμικού κλονισμού από όλα τα άλλα μεμονωμένα προβλήματα που μπορεί να μη σχετίζονται με αυτό. Δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι στην περίπτωση του Ταρίκ υπήρχαν κάποια στοιχεία πολιτισμικού σοκ. Κάποιος όμως που μιλάει σχεδόν άπταιστα γαλλικά, υποστηρίζεται οικονομικά από τον πατέρα του και δεν έχει βιώσει εις βάρος του διακρίσεις στη χώρα υποδοχής ίσως είναι απλώς δυστυχής με τον τρόπο που εξελίσσεται η ζωή του. Η βελγική κουλτούρα και οι παραδόσεις της γίνονται ο αποδιοπομπαίος τράγος για τις επιχειρηματικές του αποτυχίες και τα προσωπικά του προβλήματα. Είναι δύσκολο να καταδικάσεις τον εαυτό σου για τα δικά σου λάθη, ενώ είναι πολύ ευκολότερο να ρίξεις το φταίξιμο σε κάτι ή σε κάποιον άλλο. Ο Ταρίκ δεν είχε συμπτώματα ψυχικής οδύνης πριν από την άφιξή του στο Βέλγιο. Τα συναισθηματικά του προβλήματα παρουσιάστηκαν με την έναρξη της ανεξάρτητης ενήλικης ζωής του. Είναι πάντα σημαντικό να εξακριβώνετε αν μια πολιτισμική αλλαγή αποτελεί από μόνη της την κύρια αιτία ψυχικής οδύνης.

Αντι-σχόλιο

Ο πολιτισμικός κλονισμός δεν περιλαμβάνει μόνο ορατά, εμφανώς συνδεδεμένα με τη μετανάστευση συμπτώματα. Έχει να κάνει με τις ραγδαίες και πολυεπίπεδες αλλαγές που επισυμβαίνουν στη ζωή των μεταναστών, μερικές από τις οποίες μπορεί να μην είναι εντελώς συνειδητές ούτε στους ίδιους. Η πολιτισμική μάθηση (π.χ. η επαρκής γνώση της γλώσσας και των σεναρίων που ορίζουν τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις) ίσως συγκαλύπτει βαθύτερα ζητήματα, όπως το τραύμα (Πώς έφτασε ο Ταρίκ στο Βέλγιο;), η νοσταλγία της πατρίδας και η απομάκρυνση από τα παραδοσιακά υποστηρικτικά κοινωνικά δίκτυα (Έχει ο Ταρίκ μητέρα ή αδέρφια; Πού ζουν; Πώς τα πάει μαζί τους;). Παρά την απουσία εμφανών διακρίσεων εις βάρος του, ίσως ο Ταρίκ αντιμετωπίζει «αόρατα» εμπόδια (όπως ο έμμεσος ή ο αποστροφικός ρατσισμός) ή δέχεται πιέσεις για αφομοίωση (π.χ. να προσαρμοστεί στα ευρωπαϊκά πρότυπα επαγγελματικής επιτυχίας τα κριτήριά του για την ευτυχία στη ζωή – Και οι γυναίκες; Τις χώρισε ή τον χώρισαν;). Ποια είναι η γνώμη σας για την περίπτωση του Ταρίκ; Και, κυρίως, τι θα προτεινάτε για την αντιμετώπιση της κατάστασής του;

ΠΙΝΑΚΑΣ 12.3

Μερικά συμπτώματα επιπολιτισμικού στρες και η περιγραφή τους

Συμπτώματα επιπολιτισμικού στρες	Περιγραφή συμπτωμάτων
Νόστος	Το άτομο μπορεί να αισθάνεται νοσταλγία για συγγενείς, φίλους, καθώς και για οικεία πολιτισμικά στοιχεία και εμπειρίες.
Αποπροσανατολισμός και απώλεια ελέγχου	Απουσιάζουν τα οικεία πολιτισμικά στοιχεία για το πώς υποτίθεται ότι πρέπει να συμπεριφέρεται ένα άτομο. Ο αποπροσανατολισμός δημιουργεί άγχος, καταθλιπτικές σκέψεις και μια αίσθηση απόγνωσης.
Δυσaréσκεια για τους γλωσσικούς περιορισμούς	Η έλλειψη ή οι δυσκολίες στην επικοινωνία μπορεί να δημιουργήσουν ματαιώση και αισθήματα απομόνωσης.
Απώλεια συνθηγιών και τρόπου ζωής	Το άτομο δεν είναι σε θέση να εκτελεί πολλές δραστηριότητες από τις οποίες αντλούσε παλαιότερα ευχαρίστηση, και αυτό του προκαλεί άγχος και αισθήματα απώλειας.
Αντιλαμβανόμενες πολιτισμικές διαφορές	Οι διαφορές ανάμεσα στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και σε αυτόν της χώρας προέλευσης μεγεθύνονται και φαντάζει δύσκολο να γίνουν αποδεκτές.
Αντιλαμβανόμενες διαφορές αξιών	Οι διαφορές στις αξίες μεγεθύνονται και οι νέες αξίες φαντάζει δύσκολο να γίνουν αποδεκτές.

Πηγή: Προσαρμογή από Shiraev και Boyd (2008).

Υπάρχει ωστόσο ένας εύλογος σκεπτικισμός σε σχέση με την αναμενόμενη ύπαρξη ψυχοπαθολογίας σε όλα τα άτομα που προσπαθούν να προσαρμοστούν σε νέους πολιτισμούς. Για παράδειγμα, οι Furnham και Bochner (1986) περιέγραψαν το πολιτισμικό σοκ ως μια εμπειρία μάθησης, η οποία περιλαμβάνει την απόκτηση και ανάπτυξη δεξιοτήτων, κανόνων και ρόλων που απαιτούνται στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο. Ο Harry

Triandis βλέπει τον πολιτισμικό κλονισμό ως απώλεια ελέγχου που βιώνουν οι άνθρωποι όταν αλληλεπιδρούν με μέλη από άλλον πολιτισμό (1994, σελ. 239). Η απώλεια ελέγχου είναι δυσπροσαρμοστική στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά δεν προκαλεί κατ' ανάγκη έντονες ψυχικές διαταραχές. Σύμφωνα με μια άλλη θεώρηση, το πολιτισμικό σοκ έχει χαρακτηριστεί ως η διεργασία αρχικής προσαρμογής σε ένα ανοίκειο περιβάλλον και συνδέεται με την ανάπτυξη του ατόμου, την εκπαίδευσή του, ακόμα και την προσωπική του ωρίμανση (Pedersen, 1995, σελ. 1-2).

Δείτε τον Πίνακα 12.3. Σε μια μελέτη με νέους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής βρέθηκε ότι οι οικογενειακές συγκρούσεις και η ελλιπής επιπολιτισμοποίηση ήταν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που συμβάλλουν στο στρες, στα συναισθηματικά προβλήματα και στην αυτοκτονία (Lau et al., 2002).

Σήμερα οι ερευνητές εστιάζουν συνήθως στους στρεσογόνους παράγοντες που υποσκάπτουν την προσαρμογή των μεταναστών, και στους προστατευτικούς παράγοντες που προάγουν την επιτυχημένη προσαρμογή (Mok et al., 2007), καθώς και στις ψυχολογικές δεξιότητες που αναπτύσσουν οι άνθρωποι προκειμένου να ξεπεράσουν τις αρνητικές επιπτώσεις του στρες (Shure, 2007).

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ

Η πολιτισμική προσαρμογή είναι, εκτός των άλλων, μια διεργασία εξοικείωσης με διάφορες μυρωδιές και οσμές. Για παράδειγμα, ο J.K., Νοτιοκορεάτης φοιτητής στο Διδασκαλείο της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας του ΕΚΠΑ, λέει σε μια συνέντευξη: «Οι Κορεάτες τρώνε *κίμτσι*, ένα παραδοσιακό φαγητό με σκόρδο και πιπέρι. Σου χαρίζει μια ευχάριστη αναπνοή σκόρδου. Συνειδητοποίησα ότι οι άνθρωποι εδώ [στην Ελλάδα] το σιχαίνονται αυτό. Σταμάτησα να το τρώω μετά από δύο βδομάδες παραμονής στη χώρα, αλλά μου ήταν πολύ δύσκολο, επειδή έκτοτε το έτοιμο ελληνικό φαγητό μου φαινόταν εντελώς άνοστο» (προσαρμογή από Shiraev & Boyd, 2008). Αυτό το παράδειγμα καταδεικνύει τουλάχιστον δύο σημαντικά σημεία. Πρώτον, υπάρχουν πολιτισμικές νόρμες για οσμές ή μυρωδιές που θεωρούνται κατάλληλες ή ακατάλληλες. Για παράδειγμα, εάν σχεδόν όλοι καταναλώνουν φαγητά με σκόρδο, τότε οι άνθρωποι δεν θα παρατηρούν εύκολα ότι η δική τους αναπνοή ή των άλλων μυρίζει σκόρδο. Εάν όμως

μόνο εσύ έχεις φάει ένα φαγητό που περιείχε σκόρδο και κανείς άλλος, τότε οι άλλοι γύρω σου προφανώς θα παρατηρήσουν ότι μυρίζεις σκόρδο. Δεύτερον, οι περισσότεροι από εμάς είμαστε σε θέση να προσαρμοζόμαστε στις ιδιαίτερες μυρωδιές και στις κυρίαρχες οσμές της νέας χώρας όπου ζούμε ή στην οποία ταξιδεύουμε (να θυμάστε ότι η αισθητήρια προσαρμογή είναι μια οικουμενική ψυχολογική διεργασία). Οι περισσότεροι ταξιδιώτες, για παράδειγμα, λένε ότι συνηθίζουν γρήγορα τη μυρωδιά της σάλτσας σόγιας στην Ιαπωνία. Εάν η κατάσταση το απαιτεί, πολλοί μπορεί να προσαρμοστούν στις οσμές των δρόμων σε κάποιες πόλεις του κόσμου που δεν διαθέτουν συστήματα αποχέτευσης. Οι ταξιδιώτες που δεν καπνίζουν μπορεί να προσαρμοστούν στην οσμή του τσιγάρου στις περισσότερες χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης, όπου οι αντικαπνιστικοί κανονισμοί είναι πιο χαλαροί σε σύγκριση με τους αυστηρούς νόμους που εφαρμόζονται στη Βόρεια Ευρώπη και στις ΗΠΑ.

Ανθρώπινα δικαιώματα

“ Δεν μπορείς να βάλεις πέντε λύκους και ένα πρόβατο να ψηφίσουν τι θα φάνε για δείπνο. ”

Larry Flynt (1942) – Αμερικανός εκδότης

Τι γίνεται σε περιπτώσεις που οι πολιτισμικές νόρμες μιας συγκεκριμένης χώρας ή μιας εθνοτικής ομάδας παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, έτσι όπως αυτά έχουν οριστεί από τη διεθνή νομοθεσία; Μπορούν οι ψυχολόγοι να συστήνουν επιλογή ανάμεσα στις εγχώριες πρακτικές και στα διεθνή πρότυπα; Η διεθνής νομοθεσία είναι ειδικά σχεδιασμένη για να προστατεύει όλο το φάσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εξασφαλίζουν στα άτομα «μια πλήρη, ελεύθερη, ασφαλή και υγιή ζωή» (UN, 1948). Έχει διακηρυχθεί ότι το δικαίωμα του ατόμου να ζει μια αξιοπρεπή ζωή μπορεί να επιτευχθεί μόνο εφόσον οι βασικές ανάγκες της ζωής (εργασία, τροφή, στέγαση, περίθαλψη, εκπαίδευση και πολιτισμός) είναι επαρκείς και ισότιμα διαθέσιμες στον καθένα. Με βάση ακριβώς αυτές τις θεμελιώδεις αρχές του παγκόσμιου συστήματος ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η διεθνής νομοθεσία για τα ανθρώπινα δικαιώματα έχει θεμελιώσει ατομικά και ομαδικά δικαιώματα που σχετίζονται με την αστική, την πολιτισμική, την οικονομική, την πολιτική και την κοινωνική σφαίρα.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Ανθρώπινα δικαιώματα

Ένα σημαντικό βήμα για την κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών ήταν η υπογραφή της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΗΕ, το 1948. Πόσοι όμως γνωρίζουν τι περιλαμβάνει ο κατάλογος αυτός; Ας ρίξουμε μια συνοπτική ματιά (για το πλήρες κείμενο βλ. www.ohchr.org):

1. Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα.
2. Τα ανθρώπινα δικαιώματα ισχύουν χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση.
3. Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια.
4. Κανείς δεν επιτρέπεται να ζει υπό καθεστώς δουλείας, ολικής ή μερικής.
5. Κανείς δεν επιτρέπεται να υποβάλλεται σε βασανιστήρια ούτε σε απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση.
6. Καθένας, όπου και αν βρίσκεται, έχει δικαίωμα στην αναγνώριση της νομικής του προσωπικότητας.
7. Όλοι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο και έχουν δικαίωμα νομικής προστασίας, χωρίς καμία απολύτως διάκριση.
8. Καθένας έχει δικαίωμα στην έννομη προστασία των δικαιώματων του όταν παραβιάζονται.
9. Κανείς δεν μπορεί να συλλαμβάνεται, να κρατείται ή να εξορίζεται αυθαίρετα.
10. Καθένας έχει δικαίωμα σε ισότιμη, δίκαιη και δημόσια δίκη.
11. Κάθε κατηγορούμενος για ποινικό αδίκημα πρέπει να θεωρείται αθώος, ωστόσο διαπιστωθεί η ενοχή του σύμφωνα με τον νόμο.
12. Κανείς δεν επιτρέπεται να υποστεί αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική του ζωή, την οικογένεια, την κατοικία ή την αλληλογραφία του, ούτε προσβολές της τιμής και της υπόληψής του.
13. Καθένας έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί ελεύθερα και να επιλέγει τον τόπο της διαμονής του στο εσωτερικό ενός κράτους, να εγκαταλείπει οποιαδήποτε χώρα και να επιστρέφει σε αυτήν.

14. Κάθε άτομο που καταδιώκεται έχει το δικαίωμα να ζητά και να του παρέχεται άσυλο σε άλλες χώρες.
15. Καθένας έχει το δικαίωμα μιας ιθαγένειας.
16. Ο άντρας και η γυναίκα, ισότιμα, αυτοβούλως και χωρίς περιορισμούς, έχουν το δικαίωμα να παντρεύονται και να ιδρύουν οικογένεια. Η οικογένεια έχει το δικαίωμα προστασίας από την κοινωνία και το κράτος.
17. Κάθε άτομο, μόνο του ή μαζί με άλλους, έχει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.
18. Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας.
19. Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας γνώμης και της έκφρασής της.
20. Καθένας έχει το δικαίωμα να συνέρχεται και να συνεταιρίζεται ελεύθερα και για ειρηνικούς σκοπούς.
21. Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στη διακυβέρνηση της χώρας του, άμεσα ή έμμεσα. Η λαϊκή θέληση είναι το θεμέλιο της κρατικής εξουσίας και πρέπει να εκφράζεται με ελεύθερες εκλογές.
22. Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στην κοινωνική προστασία και στη διασφάλιση της αξιοπρέπειας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.
23. Καθένας έχει το δικαίωμα να εργάζεται και να επιλέγει ελεύθερα το επάγγελμά του, να έχει δίκαιες και ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας και να προστατεύεται από την ανεργία. Όλοι έχουν δικαιώματα στην ίση εργασιακή αμοιβή και στον συνδικαλισμό.
24. Καθένας έχει το δικαίωμα στην ανάπαυση και στον ελεύθερο χρόνο.
25. Καθένας έχει δικαίωμα στην κάλυψη των βασικών βιοτικών αναγκών για τον ίδιο και την οικογένειά του. Η μητρότητα και η παιδική ηλικία έχουν δικαίωμα ειδικής μέριμνας.
26. Καθένας έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Αυτή πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τουλάχιστον στη στοιχειώδη βαθμίδα της, να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι γονείς έχουν, κατά προτεραιότητα, το δικαίωμα να επιλέγουν το είδος της παιδείας των παιδιών τους.
27. Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει ελεύθερα στην πνευματική ζωή της κοινότητας, στις καλές τέχνες και στην επιστημονική πρόοδο. Τα πνευματικά δικαιώματα των δημιουργών προστατεύονται.
28. Καθένας έχει το δικαίωμα να ζει σε μια κοινωνική και διεθνή τάξη, στην οποία μπορεί να πραγματοποιήσει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του.

29. Το άτομο έχει καθήκοντα απέναντι στην κοινότητα, μέσα στα πλαίσια της οποίας είναι δυνατή η ελεύθερη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

30. Κανένα κράτος, ομάδα ή άτομο δεν επιτρέπεται να αρνείται τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Ο κατάλογος αυτός, παρά την περιεκτικότητά του, απέχει από το να είναι πλήρης. Για παράδειγμα, απουσιάζουν ρητές αναφορές στον σεξουαλικό προσανατολισμό, στον προσανατολισμό φύλου και στα αναπαραγωγικά δικαιώματα. Μπορείτε να εντοπίσετε άλλες παραλείψεις; Αν ναι, ποιες είναι αυτές;

Η σχετικότητα ή η οικουμενική ισχύς των παραπάνω δικαιωμάτων έχει επίσης αποτελέσει αντικείμενο σφοδρής διαμάχης. Ειδικότερα, έχουν αμφισβητηθεί, μεταξύ άλλων: η εννοιολογική, ουσιαστική και οντολογική οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η εθελοντική υιοθέτηση έναντι της επιβολής τους, η συγχρονική και διαχρονική εγκυρότητά τους, η πολιτισμική μεροληψία τους υπέρ των δυτικών αξιών, η σχετική προτεραιότητα του ατομικού αυτοπροσδιορισμού έναντι της εθνικής κυριαρχίας, και η συνολική ή μερική αποδοχή τους (βλ. Donnelly, 2007). Ποια είναι η δική σας θέση; Είναι πράγματι οικουμενικά τα ανθρώπινα δικαιώματα ή η ισχύς τους είναι σχετική; Ποιος είναι ο ρόλος του πολιτισμού στην απάντησή σας; Πώς αντιπαραβάλλονται τα ανθρώπινα δικαιώματα με τα δικαιώματα των ομάδων (π.χ. κοινωνικά ή εθνικά δικαιώματα), με τα δικαιώματα των ζώων ή με τα δικαιώματα του περιβάλλοντος;

Ας δούμε, για παράδειγμα, τα δικαιώματα των παιδιών. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη, τα παιδιά πρέπει να μπορούν να εκφράζουν τις απόψεις τους ελεύθερα, να απολαμβάνουν ελευθερία σκέψης και θρησκείας, και να έχουν δικαίωμα στην ιδιωτικότητα χωρίς την παράνομη παρέμβαση των ενηλίκων (UN, 1959). Σε πολλές χώρες του κόσμου όμως, σύμφωνα με τα πολιτισμικά έθιμα και τους θρησκευτικούς κανόνες, τα δικαιώματα των παιδιών καταπιέζονται. Πολλά κράτη, για παράδειγμα, αντιτίθενται στο δικαίωμα του παιδιού να επιλέγει τη θρησκεία που προτιμά. Τα δικαιώματα των παιδιών που δίνουν έμφαση στην αυτοέκφραση είναι εύκολο να αμφισβητηθούν σε χώρες με απολυταρχικές κυβερνήσεις. Επιπλέον, τα Ηνωμένα Έθνη απαιτούν από τα κράτη να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά έχουν πρόσβαση σε ευρύ φάσμα πόρων, καθώς και στην ποιότητα

ζωής που είναι απαραίτητη για τη σωματική, νοητική, πνευματική, ηθική και κοινωνική τους ανάπτυξη. Αυτές οι απαιτήσεις είναι αδύνατον να καλυφθούν στις φτωχές χώρες, αλλά ούτε ακόμα και σε πιο εύρωστες οικονομικά χώρες λόγω των οξυμένων ανισοτήτων.

Προηγουμένως σε αυτό το βιβλίο διαπιστώσαμε ότι οι «πραγματικές» πρακτικές κοινωνικοποίησης είναι αρκετά διαφορετικές από εκείνες που καθιερώθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη. Για παράδειγμα, θεωρητικά τα κράτη πρέπει να εξασφαλίζουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Αυτό το προαπαιτούμενο είναι πολύ δύσκολο να ικανοποιηθεί, ιδίως σε χώρες όπως η Βραζιλία, η Ινδία και η Ινδονησία, όπου εκατομμύρια παιδιά αρχίζουν να εργάζονται σε πολύ μικρή ηλικία και μπορεί να εγκαταλείψουν το σχολείο προκειμένου να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Αυξημένη σχολική διαρροή έχει επίσης καταγραφεί σε μετανάστες μαθητές στα ελληνικά σχολεία, η οποία αποδίδεται εν μέρει στην πρώιμη ένταξη των παιδιών στην εργασία για την οικονομική στήριξη της οικογένειας (Motti-Stefanidi et al., 2008). Στην ίδια έρευνα διαπιστώθηκε ότι η ψυχολογική και σχολική προσαρμογή των μεταναστών εφήβων δεν διέφερε από την προσαρμογή των Ελλήνων συμμαθητών τους με ανάλογο χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, εύρημα που αναδεικνύει τον διαβρωτικό ρόλο της φτώχειας στην πορεία της ανάπτυξης.

Τα Ηνωμένα Έθνη διακηρύσσουν επίσης την προτεραιότητα των ατομικών δικαιωμάτων των παιδιών έναντι των δικαιωμάτων τους μέσα σε μια κοινωνική ομάδα όπως η οικογένεια. Πολλοί υποστηρίζουν ότι αυτές οι διατάξεις αντανακλούν τις ατομικιστικές αξίες της δυτικής κοινωνίας, οι οποίες είναι πολύ δύσκολο να γίνουν αποδεκτές από ανθρώπους που ζουν σε παραδοσιακές κοινωνίες, σε χώρες –όπως το Πακιστάν, η Μποτσουάνα και η Ταϊλάνδη– με διαφορετικές πολιτισμικές συνθήκες και ειδικά με παράδοση συλλογικότητας. Στις δυτικές χώρες, από την άλλη μεριά, η χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών και η ταυτόχρονη υποχώρηση του κοινωνικού κράτους μπορεί να αφήνουν εκτεθειμένα τα παιδιά που ανήκουν σε ομάδες «υψηλού κινδύνου», όπως οι μειονότητες, οι άστεγοι και οι πρόσφυγες.

Οι χώρες και οι κυβερνήσεις ποικίλλουν ως προς τις πεποιθήσεις τους για την κατανομή της εξουσίας στην οικογένεια, για τον βαθμό στον οποίο η συμπεριφορά πρέπει να ρυθμίζεται από τα ίδια τα άτομα και όχι από εξωτερικούς θεσμούς, για τη σημασία των ατομικών δικαιωμάτων αντί

της αφοσίωσης στην ομάδα και στην οικογένεια, καθώς και για το εύρος της ευθύνης που πρέπει να έχουν τα άτομα απέναντι στον εαυτό τους και στις οικογένειές τους (Georgas, Berry, Van de Vijver, Kağitçibaşı, & Poortinga, 2006). Τα παραδείγματα αυτά υποδεικνύουν ότι ο πολιτισμός μπορεί να ασκεί σημαντική επίδραση στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα και οι κυβερνήσεις ορίζουν το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών.

Τα Ηνωμένα Έθνη αναγνωρίζουν επίσης τα θεμελιώδη δικαιώματα των γυναικών. Οποιοσδήποτε αποκλεισμός ή περιορισμός γίνεται με βάση το φύλο, και ο οποίος έχει αποτέλεσμα ή σκοπό τη διάκριση κατά των γυναικών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, δημόσιο ή άλλο τομέα, πρέπει να θεωρείται παράνομος και καταδικαστέος (UN, 1967). Τέτοιες απαιτήσεις όμως έρχονται σε ευθεία αντιπαράθεση με παραδοσιακές πολιτισμικές παραδόσεις και θρησκευτικές πρακτικές σε κάποια μέρη του κόσμου. Ο επιβαλλόμενος ακρωτηριασμός των γυναικείων γεννητικών οργάνων (κλειτοριδεκτομή), οι προσυμφωνημένοι γάμοι και η σεξουαλική εκμετάλλευση των κοριτσιών εξακολουθούν να συμβαίνουν σε πολλές χώρες. Πιο ανησυχητικό από όλα είναι το γεγονός ότι πολλοί άντρες δεν βλέπουν να υπάρχει πρόβλημα σε αυτή την παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων της γυναίκας, υποστηρίζοντας ότι άντρες και γυναίκες είναι διαφορετικοί, εξ ου και η διαφορετική αντιμετώπιση. Η κακοποίηση των γυναικών μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να είναι μη ορατή. Σε πολλές φτωχές χώρες, μόλις επιβεβαιωθεί ότι το έμβρυο που κυοφορεί μια γυναίκα είναι κορίτσι, κάποιοι μελλοντικοί γονείς επιλέγουν να διακόψουν την κύηση επειδή προτιμούν γιο αντί για κόρη (Guilмотο, 2009).

Τα παραπάνω στοιχεία δεν σημαίνουν ωστόσο ότι η ανισότητα των φύλων έχει αντιμετωπιστεί αποφασιστικά στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες. Ειδικά στην Ελλάδα, τα στοιχεία της Eurostat για το 2017 κάθε άλλο παρά εφησυχαστικά είναι. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Ελλάδα παρουσιάζει τη μεγαλύτερη διαφορά στο ποσοστό ανεργίας μεταξύ αντρών (19,9%) και γυναικών (28,1%). Μόνο ένα στα τέσσερα ανώτερα διευθυντικά στελέχη είναι γυναίκα (αλλά και ο ευρωπαϊκός μέσος όρος δεν ξεπερνά το φτωχό 33%). Σε όλες τις κατηγορίες επαγγελματιών οι γυναίκες αμείβονται λιγότερο από τους άντρες. Στην Ελλάδα παρατηρούνται επίσης οι μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ποσοστά των δύο φύλων που έχουν τη φροντίδα των παιδιών (95% γυναίκες, 53%

άντρες) και ασχολούνται καθημερινά με τις οικιακές εργασίες (85% γυναίκες, 16% άντρες). Ακόμα και στις πιο προοδευτικές στα ζητήματα αυτά ευρωπαϊκές χώρες, η κατεύθυνση της ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων είναι σταθερά όμοια με την παραπάνω εικόνα, και μόνο το μέγεθος του χάσματος αλλάζει (είναι ελαφρώς ή αισθητά μικρότερο). Ίσως ένα από τα κλειδιά για την αντιμετώπιση του προβλήματος, όπως και άλλων κοινωνικών ανισοτήτων, είναι η εκπαίδευση.

Εκπαίδευση

“ Η εκπαίδευση είναι θαυμάσιο πράγμα. Αλλά καλό είναι να θυμόμαστε ότι τίποτε από όσα αξίζει να γνωρίζουμε δεν μπορεί να διδαχθεί. ”

Oscar Wilde (1854-1900) – Ιρλανδικής καταγωγής Άγγλος συγγραφέας

Τα παιδιά των μειονοτήτων, από όσο γνωρίζουμε, σημειώνουν χαμηλότερη βαθμολογία στα τεστ νοημοσύνης και άλλων γνωστικών δεξιοτήτων. Υποθέτοντας ότι το τεστ δεν είναι μεροληπτικό απέναντι σε συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες και ότι το παιδί είχε ικανοποιητική επάρκεια στη γλώσσα του τεστ, τι μπορεί να κάνει ένας εκπαιδευτικός ή ένας γονέας για να βελτιώσει την επίδοση του παιδιού στο τεστ;

Στη διάσημη μελέτη του για την ψυχοσύνθεση των Αφροαμερικανών, ο Jenkins (1995) υποστηρίζει ότι οι ενήλικες μπορούν να βελτιώσουν τη βαθμολογία των παιδιών μειονοτήτων στα τεστ νοημοσύνης με διάφορους τρόπους. Όπως ισχυρίστηκε, ακόμα κι αν πολλά παιδιά μειονοτήτων δεν διαθέτουν αναπτυξιακές εμπειρίες – εξαιτίας της φτώχειας, της πολυπληθούς συγκατοίκησης στο ίδιο σπίτι και της ανεπαρκούς γονικής φροντίδας– αυτή η ανεπάρκεια μπορεί να αναπληρωθεί. Για να το πετύχει αυτό, ο δάσκαλος μπορεί να χρειάζεται να δώσει ιδιαίτερη προσοχή στη γνωστική λειτουργικότητα των παιδιών. Άλλες μελέτες καταδεικνύουν τη σημασία της μεγαλύτερης προσοχής στο συναισθηματικό πλαίσιο στο οποίο συντελείται η μάθηση. Για παράδειγμα, η δημιουργία ενός ειδικού περιβάλλοντος συνεργασίας μέσα στην τάξη και η εμπλοκή των γονέων στην εκπαιδευτική διαδικασία λειτουργούν ευεργετικά για τα

παιδιά. Σε έρευνα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων μεταναστών στην Ελλάδα, διαπιστώθηκε ότι η γονική εμπλοκή αποτελεί προστατευτικό παράγοντα της σχολικής επίδοσης των μαθητών, ακόμα και μετά τον έλεγχο άλλων προσωπικών πόρων και της αντιξοότητας που αντιμετωπίζουν (Anagnostaki, Pavlopoulos, Obradović, Masten, & Motti-Stefanidi, 2016). Επιπλέον, αν οι τυπικές διεργασίες νοητικής επίλυσης προβλημάτων αφορούν ενδιαφέρουσες και ευχάριστες προκλήσεις, το παιδί ενδέχεται να εκτιμήσει μια τέτοια ακαδημαϊκή κατάσταση και ίσως αρχίσει να συμμετέχει πιο συχνά σε σχετικές δραστηριότητες (Fryer et al., 2011). Το πρόβλημα είναι ότι πολλά παιδιά μειονοτήτων αρχίζουν να αισθάνονται επαρκή σε μη ακαδημαϊκές περιστάσεις, κατά βάση στο πλαίσιο του δρόμου. Με άλλα λόγια, συχνά ο δρόμος –και όχι οι εκπαιδευτές– είναι που διαμορφώνει τις νοητικές δεξιότητες αυτών των παιδιών.

Ένα από τα πιο δύσκολα έργα για έναν ψυχολόγο είναι να εμπλέξει τους γονείς στην εκπαιδευτική διαδικασία. Γενικά, δεν έχει σημειωθεί μεγάλη επιτυχία προς αυτή την κατεύθυνση σε ευρύτερη κλίμακα διεθνώς. Πολλές περιπτώσεις όμως σε εθνικό επίπεδο δείχνουν ότι υπάρχουν δυνατότητες για τέτοιες αλληλεπιδράσεις. Για παράδειγμα, η Kağitçibasi (1995) στην Τουρκία ανέπτυξε ένα ειδικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα βασισμένο στην κοινότητα με τη συμμετοχή των μητέρων, το οποίο εφαρμόστηκε με επιτυχία. Η διαδραστική εκπαίδευση περιλάμβανε αναλύσεις ειδικών γνωστικών δραστηριοτήτων και ομαδικές συζητήσεις δύο φορές την εβδομάδα για τα παιδιά, τα προβλήματά τους και την επικοινωνία γονέα-παιδιού.

Οι συζητήσεις για τη γλώσσα χορήγησης ενός τεστ σε ένα δίγλωσσο παιδί διεξάγονται εδώ και καιρό (Griffore, 2007). Σε κάποια τεστ απόκτησης εννοιών και δεξιοτήτων συλλογισμού, τα δίγλωσσα παιδιά τείνουν να έχουν ελαφρώς υψηλότερη επίδοση στη μητρική τους γλώσσα, δηλαδή στη γλώσσα που μιλούν στο σπίτι (Keats et al., 1976· Takano & Noda, 1993). Ωστόσο ο Stephen Wright και οι συνεργάτες του (1997) βρήκαν ότι στις περιπτώσεις εθνοτικής ετερότητας η γλώσσα των οδηγίων και η εθνικότητα του δασκάλου δεν είχαν σημαντική επίπτωση στην επιτυχία του μαθητή μέσα στην τάξη. Ίσως η γλώσσα να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα μόνο στα πρώιμα στάδια απόκτησης μιας δεύτερης γλώσσας. Αλλά από ψυχολογική και κοινωνική άποψη, η διγλωσσία έχει σαφή πλεονεκτήματα. Για παράδειγμα, μια μελέτη έδειξε ότι το να είναι κανείς δίγλωσσος σχετίζεται με υψηλότερη δημιουργικότητα (Kharkhurin, 2010).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Τον Ιανουάριο του 2018 η συνύπαρξη της ελληνικής και της αλβανικής σημαίας σε γυμνάσιο των Χανίων προκάλεσε έντονη αντιπαράθεση. Τα γεγονότα έχουν περίπου ως εξής: η αλβανική κοινότητα Χανίων υπέβαλε αίτημα προς τη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας σε παιδιά αλβανικής καταγωγής δεύτερης και τρίτης γενιάς. Το αίτημα έγινε δεκτό. Στην επίσημη έναρξη των μαθημάτων, ημέρα Κυριακή, είχαν προσκληθεί οι τοπικές αρχές και εκπρόσωπος του Αλβανικού Προξενείου. Για τον λόγο αυτόν τοποθετήθηκε μια αλβανική σημαία δίπλα στην ελληνική έξω από τη σχολική αίθουσα (φευ, η ελληνική σημαία αναρτήθηκε ανάποδα από λάθος!). Το όλο συμβάν προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις, μεταξύ των οποίων κατάληψη του σχολείου από τον σύλλογο γονέων και κηδεμόνων και αίτημα του 15μελούς συμβουλίου των μαθητών για διακοπή των μαθημάτων αλβανικής γλώσσας. Τελικά τα μαθήματα διακόπηκαν με το πρόσχημα ότι το σχολείο βρισκόταν σε απομακρυσμένη περιοχή και δεν εξυπηρετούσε τους Αλβανούς μαθητές...

Διερευνήστε το περιστατικό με βάση τις διαθέσιμες ηλεκτρονικές αναρτήσεις (χρησιμοποιήστε στην αναζήτηση Google τη φράση «αλβανική σημαία σε σχολείο των Χανίων» – κι αν δεν μπορείτε πλέον να το εντοπίσετε, αναζητήστε άλλο παρόμοιο περιστατικό που συνέβη σε σχολείο της ελληνικής επικράτειας). Καταγράψτε το περιεχόμενο και τα επιχειρήματα των αντιδράσεων που προκλήθηκαν. Ποιες είναι οι προεξάρχουσες ιδεολογικές πεποιθήσεις που αναδύονται όσον αφορά την εθνική ταυτότητα, τις σχέσεις Ελλήνων-μεταναστών και τον ρόλο της εκπαίδευσης;

Νομικά ζητήματα

Στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινότητες, οι εθιμικοί κανόνες συμπεριφοράς που είναι κοινοί στους ανθρώπους μιας ομάδας μπορεί να φαίνονται παράξενοι, ακόμα και απαράδεκτοι στους άλλους. Πολλά εθνικά δικαστικά συστήματα είναι συχνά υποχρεωμένα να πρέπει να αποφανθούν υπέρ μιας συγκεκριμένης ομάδας, προκαλώντας τη δυσαρέσκεια σε άλλες. Παρότι οι ψυχολόγοι δεν έχουν την εξουσία των δικαστών και των νομοθετών, μπορούν να εκφράσουν τη γνώμη τους για ένα ευρύ φάσμα νομικών ζητημάτων που σχετίζονται με τον πολιτισμό και τη συμπεριφο-

ρά στη βάση εθνοτικών και εθνικών διαχωριστικών γραμμών. Ας εξετάσουμε μερικά παραδείγματα.

Μια γυναίκα στη Φλόριντα των ΗΠΑ απολύθηκε μετά την κατανάλωση ενός σάντουιτς. Είναι παράνομο στις μέρες μας να τρώει κανείς ένα σάντουιτς στο διάλειμμα από τη δουλειά του; Γιατί απολύθηκε αυτή η γυναίκα; Η απόλυσή της ήταν προφανώς το αποτέλεσμα της επιλογής της να προσθέσει μπέικον (χοιρινό) στο σάντουιτς. Αυτό θεωρήθηκε παραβίαση της πολιτικής της εταιρείας στην οποία εργαζόταν, δεδομένου ότι στις εγκαταστάσεις δεν επιτρέπονταν το χοιρινό κρέας και τα παράγωγά του. Οι υπεύθυνοι της εταιρείας –μια εταιρεία τηλεπικοινωνιών στην κεντρική Φλόριντα με ισχυρούς μουσουλμανικούς δεσμούς– είχαν προειδοποιήσει τη γυναίκα, η οποία ήταν καθολική, να μην καταναλώνει «ακάθαρτα» προϊόντα που θεωρούνται ανάρμοστα από τη μουσουλμανική θρησκεία. Η γυναίκα απολύθηκε αφού παραβίασε εκ νέου τον κανονισμό της εταιρείας. Οι επικριτές της απόλυσής της ισχυρίστηκαν ότι επρόκειτο για περίπτωση θρησκευτικών διακρίσεων, επειδή η διατροφική πολιτική της εταιρείας βασιζόταν σε θεολογικές αρχές και όχι στον νόμο, ο οποίος εγγυάται ίσες ευκαιρίες για κάθε εργαζόμενο. Κάποιοι άνθρωποι μπορεί να έχουν πολιτισμικές ενστάσεις για ορισμένα προϊόντα ή συνήθειες, αλλά αυτές οι ενστάσεις δεν πρέπει να επιβάλλονται στους ανθρώπους στον χώρο εργασίας. Η άλλη πλευρά υποστηρίζει ότι η πολιτική της εταιρείας ήταν σαφής και οι εργαζόμενοι εκεί όφειλαν να σέβονται τους πολιτισμικούς κανόνες που ορίζονταν από το εργασιακό συμφωνητικό. Εξάλλου, το Κοράνι απαγορεύει στους μουσουλμάνους να καταναλώνουν χοιρινό κρέας και οι περισσότεροι από αυτούς θα ένιωθαν άβολα ή θα αισθάνονταν προσβεβλημένοι εάν κάποιος δίπλα τους έκανε κάτι τέτοιο.

Τι γνώμη έχετε γι' αυτή την περίπτωση; Και οι δύο πλευρές έχουν ισχυρά επιχειρήματα, αλλά ποιας πλευράς είναι πιο βάσιμα; Σε ποιο βαθμό οι πολιτισμικοί περιορισμοί πρέπει να εφαρμόζονται στις επιχειρήσεις και στις δημόσιες δραστηριότητες; Φανταστείτε ότι είστε ιδιοκτήτες μιας επιχείρησης και έχετε κάθε καλή πρόθεση να σεβαστείτε τις πολιτισμικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις των υπαλλήλων σας. Πώς θα αντιμετωπίζατε έναν υπάλληλο που για μεσημεριανό θα καταναλώνει σε κοινή θέα κρέας σκύλου;

Στην πράξη, οι κυβερνήσεις αποφασίζουν για την καταλληλότητα συγκεκριμένων παραδόσεων. Για παράδειγμα, μια γυναίκα στη Γερμανία

αρνήθηκε να εργαστεί ως δασκάλα επειδή ήταν μουσουλμάνα και φορούσε μαντήλα. Αφού έκανε μήνυση και δικαιώθηκε από το δικαστήριο, οι περισσότερες περιφέρειες της Γερμανίας εισήγαγαν νομοθετικές διατάξεις για την απαγόρευση της μαντήλας στα δημόσια σχολεία. Ένας παρόμοιος νόμος πέρασε και στη Γαλλία το 2004. Στην Ιταλία, ένα δικαστήριο αποφάσισε υπέρ ενός μουσουλμάνου γονέα, ο οποίος υποστήριξε ότι στο σχολείο όπου φοιτούσε το παιδί του δεν έπρεπε να υπάρχει αναρτημένη η εικόνα του Χριστού μέσα στην τάξη – μια πρακτική ευρέως διαδεδομένη σε αυτό το κατ' εξοχήν καθολικό έθνος (Richburg, 2003).

Στη Νεμπράσκα των ΗΠΑ, μια αντιδικία ανάμεσα σε δύο γονείς έληξε με την απόφαση του δικαστηρίου ότι ο πατέρας θα έχανε το δικαίωμα να βλέπει την πεντάχρονη κόρη του εάν συνέχιζε να της μιλά ισπανικά (Fears, 2003). Η περίπτωση έφτασε στα δικαστήρια επειδή ο πατέρας, Αμερικανός μεξικανικής καταγωγής, επρόκειτο να πάει με την κόρη του για επίσκεψη σε συγγενείς και φίλους. Το πρόβλημα προέκυψε όταν η κόρη παραπονέθηκε ότι ο πατέρας συνήθως μιλούσε ισπανικά, μια γλώσσα που η μικρή δεν καταλάβαινε. Η μητέρα ήθελε η κόρη της να μάθει πρώτα αγγλικά, ενώ ο πατέρας πίστευε ότι είναι σημαντικό για το παιδί να μάθει καλύτερα τα ισπανικά. Εσείς ποια πλευρά θα υποστηρίζατε και γιατί;

“ Το πραγματικό ελάττωμα είναι να έχεις ελαττώματα και να μην τα διορθώνεις. ”

Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) – Κινέζος φιλόσοφος

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μέχρι ποιου σημείου οι άνθρωποι μπορεί να αμφισβητήσουν βαθιά θεμελιωμένα έθιμα και αξίες μιας παραδοσιακής κοινότητας; Τι είναι πιο σημαντικό στη ζωή σας – να σέβεστε τις παραδόσεις ακόμα και εάν διαφωνείτε με αυτές, ή να τις αμφισβητείτε, υπονομεύοντας έτσι τα πολιτισμικά θεμέλια μιας κοινωνίας; Θα μπορούσε να υπάρξει ένας συμβιβασμός; Ένας εικοσιπεντάχρονος τεχνίτης και μια εξηνταεπτάχρονη χήρα αποφάσισαν να παντρευτούν. Μια τέτοια απόφαση σίγουρα προκαλεί έκπληξη, επειδή η διαφορά ηλικίας ανάμεσα στον γαμπρό και τη νύφη είναι αφύσικη. Αυτό που καθιστά ακόμα πιο αξιοσημείωτη τη συγκεκριμένη περίπτωση είναι

ότι ο γάμος έγινε στην Κένυα, μια χώρα με ισχυρά παραδοσιακά έθιμα. Είναι επίσης σημαντικό να επισημάνουμε ότι σε αυτή την ασυνήθιστη περίπτωση ο άντρας είναι ο νεότερος. Ο γάμος προκάλεσε έντονες συζητήσεις στην Κένυα ανάμεσα σε αυτούς που υποστήριζαν τα ατομικά δικαιώματα, και ιδιαίτερα το δικαίωμα της γυναίκας να επιλέγει, και σε εκείνους που επέμεναν ότι ο γάμος πρέπει να βασίζεται στις παραδόσεις της φυλής και στις αξίες που έχουν θεμελιωθεί εδώ και πολλές γενιές. Ενώ στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη οι άνθρωποι διαφωνούσαν για τον γάμο των ομόφυλων ζευγαριών, η αντιπαράθεση στην Κένυα αφορούσε την καταλληλότητα μιας ένωσης ανάμεσα σε έναν νεότερο άντρα και μια μεγαλύτερη γυναίκα (Wax, 2003). Οι υποστηρικτές αυτού του γάμου ισχυρίστηκαν ότι σε μια χώρα όπου μεγαλύτεροι άντρες παντρεύονται έφηβα κορίτσια, αλλά και σε μια ήπειρο όπου ο εξέχων ηγέτης Nelson Mandela παντρεύτηκε μια γυναίκα 28 χρόνια νεότερή του, αυτό το ζευγάρι δεν έκανε κάτι κακό. Οι διαφωνούντες υποστηρίζουν ότι αυτός ο γάμος αποτελεί παραβίαση των πολιτισμικών παραδόσεων. Ποια είναι η δική σας γνώμη;

Εξουσία και πολιτικές ελέγχου

“Όποιος ζωγραφίζει πράσινους ουρανούς και γαλάζια λιβάδια θα πρέπει να ευνοηχιστεί.”

Αδόλφος Χίτλερ (1889-1945) – Δικτάτορας της Ναζιστικής Γερμανίας

“Η ελευθερία είναι πάντοτε και αποκλειστικά ελευθερία γι’ αυτούς που σκέφτονται διαφορετικά.”

Ρόζα Λούξεμπουργκ (1871-1919) – Πολωνοεβραία μαρξίστρια πολιτική επιστήμονας και επαναστάτρια

Όσοι εργάζονται στο εξωτερικό ως διπλωμάτες, δημοσιογράφοι, επιχειρηματίες, σύμβουλοι ή απλοί υπάλληλοι, είναι πιθανό κάποια στιγμή να αντιμετωπίσουν την περιοριστική πρακτική της έγκρισης και του καθορισμού του τι είναι κατάλληλο για δημοσίευση ή για αναμετάδοση σε σχέση με διάφορα ηθικά, ιδεολογικά ή πολιτικά ζητήματα. Αυτή η πρακτική

ονομάζεται **λογοκρισία**. Καμουφλαρισμένη πίσω από διάφορες ταμπέλες, όπως τοπικοί «κανονισμοί» ή εγχώριοι «περιορισμοί», η λογοκρισία είναι ένα ισχυρό εργαλείο που χρησιμοποιούν κοινωνικοί και θρησκευτικοί φορείς για να φιλτράρουν και να απαγορεύουν ορισμένες πληροφορίες. Πρέπει να κατανοήσετε τις αιτίες που δικαιολογούν την πρακτική της λογοκρισίας και να σεβαστείτε τα έθιμα και τους νόμους, αλλά να αντιμετωπίζετε με κριτική σκέψη τέτοιες πρακτικές, εφόσον παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων.

Οι υποστηρικτές της *πολιτικής λογοκρισίας* ισχυρίζονται ότι οι περιορισμοί στην πληροφόρηση είναι απαραίτητοι για την προστασία της κοινωνικής τάξης και της σταθερότητας. Γι' αυτό δεν επιτρέπεται να διαδίδετε πληροφορίες που υπονομεύουν την πολιτική εξουσία της κυβέρνησης. Δεν είναι δυνατόν να επικρίνετε την κυβέρνηση, τους εκπροσώπους της και τους πολιτικούς αρχηγούς. Απαγορεύονται επίσης οι γελοιογραφίες με τους πολιτικούς αρχηγούς αυτών των χωρών. Τέτοιοι πολιτικοί περιορισμοί μετατρέπονται συχνά σε έθιμα, τα οποία ρυθμίζουν το τι μπορούν να γράψουν και να πουν οι άνθρωποι για την κυβέρνηση. Οι παραδοσιακές πολιτισμικές στάσεις που σχετίζονται με υψηλή απόσταση εξουσίας (βλ. Κεφάλαιο 1) είναι επίσης δυνατόν να δικαιολογήσουν την πολιτική λογοκρισία, υποστηρίζοντας ότι οι αρχές πρέπει να γίνονται σεβαστές και να μην επικρίνονται.

Υπό καθεστώς *ιδεολογικής λογοκρισίας*, διάφοροι κοινωνικοί φορείς, μεταξύ των οποίων θρησκευτικοί και κυβερνητικοί, θεσπίζουν αρχές για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της κοινωνίας. Οι πληροφορίες που αμφισβητούν αυτές τις αρχές απαγορεύονται. Σήμερα στη Γερμανία είναι παράνομο να δημοσιεύεται στον Τύπο ή στα μέσα ενημέρωσης υλικό που εκθειάζει τον ναζισμό. Το ίδιο αυτό υλικό όμως μπορεί να αναπαραχθεί σε άλλες χώρες, όπως οι ΗΠΑ και η Ρωσία. Κάποιες έκτακτες συνθήκες, όπως η υποψία επικείμενων τρομοκρατικών απειλών, οδηγούν σε περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων, αυξημένη αστυνόμευση και έλεγχο της ροής των πληροφοριών από τις κυβερνήσεις σε πολλές χώρες του κόσμου (μεταξύ των οποίων και δυτικές). Η *θρησκευτική λογοκρισία* αποτελεί μέρος της ιδεολογικής λογοκρισίας. Σε πολλές χώρες απαγορεύεται διά νόμου η άσκηση κριτικής στην κυρίαρχη ή επίσημη θρησκεία. Στην Ελλάδα, το ίδιο το Σύνταγμα αναγνωρίζει την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού [*sic*] ως επικρατούσα θρησκεία στη χώρα. Διευκρινίζει μάλιστα με σχο-

λαστικό τρόπο ότι «το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο» (άρθρο 3)! Στις αρχές του 21ου αιώνα, σε κράτη με τις πλέον φονταμενταλιστικές κυβερνήσεις, όπως είναι το Ιράν και η Σαουδική Αραβία, ο δημοσιογράφος που θα τολμήσει να διατυπώσει κριτική για το Ισλάμ –την επίσημη θρησκεία– μπορεί να εκτελεστεί, ενώ ένας ξένος δημοσιογράφος θα αντιμετωπίσει την απέλαση. Το 1988, η ταινία «Ο Τελευταίος Πειρασμός» του Martin Scorsese (βασισμένη στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη) αποσύρθηκε από τις αίθουσες της Αθήνας μετά από εισβολή αγανακτισμένων πιστών που κατέστρεψαν τον κινηματογραφικό εξοπλισμό. Με διάφορες μορφές, η ιδεολογική λογοκρισία επιβάλλεται σήμερα σε πολλές περιοχές του κόσμου.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μια από τις πολλές θλιβερές πτυχές –ενίοτε με κωμικοτραγικές προεκτάσεις– της επταετούς δικτατορίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1967-1974 ήταν η λογοκρισία που επιβλήθηκε σε οποιαδήποτε μορφή δημοσίευσης και καλλιτεχνικής έκφρασης. Εφαρμοσμένη στην πράξη από, κατά τεκμήριο, απαίδευτους και άμουσους εκπροσώπους του καθεστώτος, κατέπνιξε αμέτρητα δημιουργήματα στη μουσική, στο τραγούδι, στη λογοτεχνία, στο θέατρο, στον κινηματογράφο και, βεβαίως, στον Τύπο. Την «τιμητική» τους είχαν φυσικά οι (κατά δήλωση ή κατά μαρτυρία) κομμουνιστές, αλλά και όλοι όσοι συνέβαινε να ενοχλήσουν τις παντοδύναμες επιτροπές ακόμα και «δι' ασήμαντον αφορμήν». Μπορείτε εύκολα να εντοπίσετε στο διαδίκτυο μερικά ελληνικά τραγούδια που απαγορεύτηκαν ή λογοκρίθηκαν εκείνη την περίοδο. Διακρίνετε συγκεκριμένα μοτίβα στο υλικό που κρίθηκε «ακατάλληλο»;

▲ Άσκηση 12.2. Μπορούν οι κυβερνήσεις να επιβάλουν τον πολιτισμό;

Σε μερικές χώρες, οι κυβερνήσεις φροντίζουν ώστε οι κρατικοί υπάλληλοι να μη χρησιμοποιούν ξένες λέξεις, κυρίως αγγλικές. Μερικά χρόνια πριν, όπως προαναφέρθηκε, η Γαλλία ξεκίνησε μια εκστρατεία για τον περιορισμό της χρήσης των αγγλικών όρων στο λεξιλόγιο της πληροφορικής. Παρομοίως, η κυβέρνηση της Βενεζουέλας έδωσε σε μια κρατική τηλεφωνική εταιρεία την εντολή να αφαιρέσει λέξεις όπως *marketing* και

password και να τις αντικαταστήσει με ισπανικούς όρους. Μερικές φορές τέτοιες εκστρατείες μπορεί να έχουν κάποια αποτελέσματα, αλλά συνήθως αποτυγχάνουν. Οι αξιωματούχοι ξεχνούν ένα σημαντικό ψυχολογικό φαινόμενο: αν θέλεις να προωθήσεις μια τάση ή ένα στυλ μόδας, απαγόρευσέ τα. Εντούτοις, οι προσπάθειες «διατήρησης του πολιτισμού» με νομικά μέσα συνεχίζονται.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η Γαλλία έθεσε αυστηρά όρια στον αριθμό των μη γαλλικών ταινιών που μπορούσαν να προβληθούν στις κινηματογραφικές αίθουσες της χώρας. Οι Γάλλοι ηγέτες ισχυρίζονται ότι αυτό το σημαντικό μέτρο συμβάλλει στην υποστήριξη της γαλλικής βιομηχανίας θεάματος και στην προστασία της γαλλικής κουλτούρας από τον αμερικανικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό. Άλλοι σχολιαστές επισημαίνουν ότι αυτός ο άδικος κανόνας αποκλείει τα αμερικανικά φιλμ από την αγορά και προάγει τον γαλλικό εθνοκεντρισμό και εθνικισμό.

Ερωτήσεις: Πιστεύετε ότι η Γαλλία –όπως και κάθε άλλη χώρα– δικαιολογείται να θέτει περιορισμούς στην προβολή μη γαλλικών φιλμ; Μήπως τέτοιες πράξεις πλήττουν την ελεύθερη ανταλλαγή πληροφοριών και ιδεών; Ποια μπορεί να είναι τα οφέλη από τη μείωση των ξένων πολιτισμικών επιρροών στη χώρα σας; Δικαιολογήστε τις απαντήσεις σας.

Πηγή: The Center on Policy Attitudes, University of Maryland, 2007-2008.

Η ηθική λογοκρισία αποτελεί τον πολιτισμικό και ψυχολογικό «φύλακα» των ανθρώπων. Οι τοπικές κοινότητες αναπτύσσουν συγκεκριμένα άτυπα πρότυπα ευπρέπειας και ηθικότητας. Επιπρόσθετα, κάποιοι νόμοι προδιαγράφουν τα πρότυπα που πρέπει να ακολουθούνται στις επικοινωνίες μεταξύ επιχειρηματιών, θεσμών και μέσων ενημέρωσης. Για παράδειγμα, πριν τον 20ό αιώνα και για πολλά χρόνια στην Ευρώπη απαγορεύονταν οι απεικονίσεις γυμνών σωμάτων σε πίνακες ζωγραφικής, με εξαίρεση τα σώματα βιβλικών χαρακτήρων. Σήμερα σε πολλές χώρες του κόσμου (και στην Ελλάδα), ειδική σήμανση προειδοποιεί τους γονείς για την προβολή ακατάλληλου περιεχομένου στα τηλεοπτικά προγράμματα. Υπάρχουν ορισμένες λέξεις που οι ραδιοφωνικοί και τηλεοπτικοί παρουσιαστές δεν επιτρέπεται να λένε «στον αέρα». Σε πολλές ισλαμικές χώρες, οι σκηνές σεξ από δυτικές ταινίες κόβονται, ενώ αφαιρούνται

ΠΙΝΑΚΑΣ 12.4
Λογοκρισία και πολιτισμός

Τύπος λογοκρισίας	Περιγραφή
Πολιτική	Οι υπερασπιστές αυτής της μορφής λογοκρισίας υποστηρίζουν ότι οι περιορισμοί στην πληροφόρηση είναι απαραίτητοι για την προστασία της κοινωνικής τάξης και της σταθερότητας.
Ιδεολογική	Υπάρχουν ορισμένες ιδέες ή αρχές σχετικά με την κοινωνία, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Απαγορεύεται η διασπορά κάθε πληροφορίας που θέτει σε αμφισβήτηση αυτές τις αρχές.
Ηθική	Η κοινωνία αναπτύσσει ένα σύνολο προτύπων ευπρέπειας και δημόσιας ηθικότητας. Επιπρόσθετα, οι νόμοι ορίζουν τα πρότυπα που πρέπει να ακολουθούνται στις επικοινωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, θεσμών και μέσων ενημέρωσης.

Πηγή: Shiraev και Sobel (2006).

ακόμα και τα φιλιά. Διάφοροι πολιτισμικοί λόγοι προβάλλονται συχνά ως δικαιολογία για συγκεκριμένους περιορισμούς. Για παράδειγμα, το 2003 η αιγυπτιακή κυβέρνηση απαγόρευσε τη χολιγουντιανή επιτυχία *Matrix Reloaded*. Η δικαιολογία γι' αυτή την απαγόρευση βασιζόταν στις κριτικές ότι η ταινία απεικόνιζε τον Θεό με ανθρώπινη μορφή, κάτι που οι Αιγύπτιοι κινηματογράφοφιλοι θεωρούν ανάρμοστο (βλ. Πίνακα 12.4).

Οι ειδικοί που συμμετέχουν σε ειρηνευτικές ή άλλες αποστολές πρέπει να γνωρίζουν ότι κάποιες τοπικές αρχές εκμεταλλεύονται την ιδέα του πολιτισμού για να προωθήσουν πολιτικές σκοπιμότητες στις χώρες τους. Για παράδειγμα, κάθε βοήθεια ή υποστήριξη από δυτική χώρα μπορεί να επικρίνεται με το σκεπτικό ότι απειλεί τα τοπικά έθιμα ή τον τρόπο ζωής. Παρότι η διατήρηση των πολύτιμων παραδόσεων είναι από τις κύριες προτεραιότητες των ειδικών που εργάζονται στο εξωτερικό, τα επιχειρήματα σε σχέση με τον πολιτισμό ενδέχεται να χρησιμοποιηθούν για πολιτικούς σκοπούς: αρκετά συχνά οι τοπικές αρχές ερμηνεύουν τις αλλαγές στις κοινότητές τους ως απειλή για την ίδια την εξουσία του ηγέτη. Δυ-

στυχώς, η ανθρωπιστική βοήθεια συχνά περικόπτεται ή επικρίνεται από αδαείς ή διεφθαρμένους αξιωματούχους που διαιωνίζουν την εξάρτηση των ντόπιων πληθυσμών. Από το άλλο μέρος, ο πολιτισμός δεν φαίνεται να εμποδίζει την τροφοδότηση διαφόρων δικτατορικών ή φονταμενταλιστικών καθεστώτων ή αντιφρονούντων ριζοσπαστών από βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες με πολεμικό υλικό για την υποστήριξη οικονομικών, πολιτικών ή γεωστρατηγικών συμφερόντων – μόνο που αυτού του είδους η συναλλαγή δεν αγαπά τη διαφάνεια, γι' αυτό δεν χρειάζεται (πολιτισμικά) άλλοθι.

“ Αυτή είναι η απλή μου θρησκεία. Δεν υπάρχει ανάγκη για ναούς. Δεν υπάρχει ανάγκη για περίπλοκες φιλοσοφίες. Το μυαλό μας, η ψυχή μας είναι ο ναός μας. Η φιλοσοφία είναι καλοσύνη. ”

Δαλάι Λάμα (1935) - Βουδιστής πνευματικός ηγέτης

Αντί συμπεράσματος

Οι ψυχολόγοι δεν μπορούν να κάνουν τους πάντες υγιείς και ευτυχισμένους. Παρά την οικονομική πρόοδο, 20% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στην απόλυτη φτώχεια. Στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα υπήρχαν περισσότεροι από 30 χαμηλής έντασης πόλεμοι στον κόσμο και ακόμα περισσότερες συγκαλυμμένες εθνοτικές συγκρούσεις. Οι εχθροπραξίες και τα αιματηρά πραξικοπήματα συνεχίζουν να διχάζουν λαούς και περιοχές.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία μπορεί να ανταποκριθεί στις αναδυόμενες παγκόσμιες προκλήσεις και ευκαιρίες και να γίνει ένα επιστημονικό και εφαρμοσμένο πεδίο που συγκεντρώνει ερευνητικά δεδομένα από πολλές άλλες επιστήμες. Οι ψυχολόγοι είναι σε θέση να κάνουν προτάσεις για την επίλυση τοπικών και παγκόσμιων προβλημάτων, ιδιαίτερα εκείνων που σχετίζονται με εθνοτικές, θρησκευτικές και άλλες εντάσεις. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να ξεκινήσει ένας πιο έντονος πολιτισμικός διάλογος, ο οποίος θα σηματοδοτήσει την απαρχή της ανταλλαγής αξιών και ιδεών ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς. Μεταξύ αυτών των αξιών θα μπορούσαν να είναι ο υλισμός και η πνευματικότητα, ο καταναλωτισμός και η ανακύκλωση, ο οικογενειακός προγραμματισμός και ο μεγαλύτερος σεβασμός για τους ηλικιωμένους.

Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία αποδέχεται αξιωματικά τη διαφορετικότητα ιδεών, αξιών και απόψεων. Πράγματι, έθιμα πολλών αιώνων έχουν τις ρίζες τους σε βαθιά οικονομικά, θρησκευτικά, πολιτικά και άλλα πολιτισμικά θεμέλια. Χρειάζεται να γίνονται σεβαστές οι ανθρώπινες παραδόσεις. Οι ειδικοί ωστόσο θα πρέπει να απορρίπτουν την προαγωγή ή τη δικαιολόγηση των εθνοτικών διακρίσεων, του ρατσισμού, της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, της σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης και των ιδεών περί κατωτερότητας συγκεκριμένων ομάδων και περί ανωτερότητας κάποιων άλλων.

Ασφαλώς, η Διαπολιτισμική Ψυχολογία από μόνη της δεν μπορεί να προσφέρει λύσεις για τα προβλήματα του κόσμου. Ωστόσο, η οπτική σας γι' αυτό το πεδίο, οι δεξιότητες που αναπτύσσετε από τη μελέτη του και οι ιδέες που ανταλλάσσετε με άλλους θα σας βοηθήσουν να είστε καλύτερα προετοιμασμένοι έτσι ώστε να αναζητήσετε λύσεις και να τις εφαρμόσετε. Ένας μεγάλος Κινέζος στοχαστής, ο Λάο Τσε, είχε πει: «Κάθε ταξίδι χιλίων μιλίων αρχίζει με ένα βήμα». Ας κάνουμε λοιπόν αυτό το βήμα και ας δούμε πώς μπορούμε να ενεργήσουμε για να γίνει ο κόσμος καλύτερος. Εδώ, τώρα και παντού...

▲ Ανακεφαλαίωση

- Η Ψυχολογία παραμένει ένας θεωρητικός επιστημονικός κλάδος όσο απαντά στα ερωτήματα που ξεκινούν με τις λέξεις «τι», «πότε» και «γιατί». Γίνεται εφαρμοσμένο πεδίο όταν αρχίζει να αναζητά συγκεκριμένες απαντήσεις σε ερωτήματα του τύπου: «Πώς να χρησιμοποιήσω;» ή «Πώς να αλλάξω;».
- Γενικά, η φτώχεια, τα κοινωνικά και τα οικολογικά προβλήματα επηρεάζουν τις δραστηριότητες των ανθρώπων που σχετίζονται με την υγεία τους. Υπάρχουν επίσης πολιτισμικές πρακτικές που θεωρούνται λανθασμένες ή επιβλαβείς για την υγεία, όπως η οικογενειακή βία και η παιδική εργασία.
- Πολλοί σύγχρονοι ψυχολόγοι βρίσκονται μόλις στα αρχικά στάδια κατανόησης της πνευματικότητας, η οποία αποτελεί μια πηγή κινήτρων και συλλογισμού για πολλούς ανθρώπους που ζουν σε παραδοσιακούς πολιτισμούς. Η πνευματικότητα αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα

φαινομένων που αφορούν «άυλα» ζητήματα σχετικά με την πίστη, την εμπιστοσύνη και την ελπίδα.

- Η σύγχρονη Διαπολιτισμική Ψυχολογία συνεισφέρει στην οργανωσιακή ανάπτυξη, η οποία είναι ένα σύνολο στοχευμένων μεταβολών για τη βελτίωση της οργανωσιακής και ατομικής απόδοσης και ευημερίας σε μια ιδιωτική επιχείρηση ή μια δημόσια υπηρεσία.
- Υπάρχουν διαπολιτισμικές ομοιότητες και διαφορές στο ύψος διαπραγμάτευσης και στις στρατηγικές επίλυσης συγκρούσεων. Η γνώση των πολιτισμικών στρατηγικών που χρησιμοποιεί η άλλη πλευρά αποτελεί κλειδί για μια επιτυχή διαπραγμάτευση.
- Ο δάσκαλος ή ο γονέας μπορεί να βελτιώσει την επίδοση του παιδιού σε ένα γνωστικό τεστ όταν αυτό το τεστ δεν μεροληπτεί απέναντι σε συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες και το παιδί διαθέτει επαρκή ικανότητα στη γλώσσα του τεστ.
- Οι ψυχολόγοι δουλεύουν με μετανάστες για να τους βοηθήσουν να διαχειριστούν το επιπολιτισμικό στρες, που είναι μια αρχική αντίδραση προσαρμογής στη νέα κουλτούρα. Οι ειδικοί κατανοούν το επιπολιτισμικό στρες ως μια στρεσογόνο ψυχολογική αντίδραση σε ένα μη οικείο πολιτισμικό περιβάλλον, ως ένα σύνολο σύνθετων ψυχολογικών εμπειριών, συνήθως δυσάρεστων και αποδιοργανωτικών.
- Παρότι οι ψυχολόγοι δεν έχουν την εξουσία των δικαστών και των νομοθετών, μπορούν να εκφέρουν εμπειριστατωμένη γνώμη για ένα ευρύ φάσμα νομικών ζητημάτων σχετικά με τον πολιτισμό και τη συμπεριφορά διασχίζοντας εθνοτικές και εθνικές διαχωριστικές γραμμές.
- Κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους, οι ψυχολόγοι είναι πιθανό να βρεθούν αντιμέτωποι με την περιοριστική πρακτική της λογοκρισίας και της αντίστασης στην αλλαγή.

▲ Βασικοί Όροι

Επιπολιτισμοποίηση (Acculturation): Εξεταζόμενη στο πλαίσιο της μετανάστευσης, είναι η διεργασία της απευθείας διαπολιτισμικής επαφής και προσαρμογής του ατόμου σε έναν νέο πολιτισμό.

Λογοκρισία (Censorship): Η περιοριστική πρακτική επισκόπησης και καθορισμού του τι είναι κατάλληλο για δημοσίευση ή αναμετάδοση – σύμφωνα με ηθικές, ιδεολογικές ή πολιτικές θεωρήσεις.

Οργανωσιακή ανάπτυξη (Organization Development): Ένα σύνολο προ-σχεδιασμένων αλλαγών με στόχο τη βελτίωση της οργανωσιακής και της ατομικής επίδοσης, καθώς και της ευημερίας μιας ιδιωτικής επιχείρησης ή ενός κρατικού φορέα. Ως εφαρμογή στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία, η οργανωσιακή ανάπτυξη σημαίνει τη δημιουργία μιας ατμόσφαιρας που ενσωματώνει πολιτισμική και διαπολιτισμική γνώση στη διαδικασία της εργασίας, με σκοπό να αυξήσει τόσο τη συνολική απόδοση όσο και την ψυχολογική ικανοποίηση στον χώρο εργασίας.

Πνευματικότητα (Spirituality): Ένα ευρύ φάσμα φαινομένων αναφορικά με «άυλα» ζητήματα (που σχετίζονται με την πίστη, την εμπιστοσύνη και την ελπίδα), σε αντίθεση με τα «υλικά» ζητήματα (που σχετίζονται με την ιδιοκτησία, τη συσσώρευση αγαθών και τον ανταγωνισμό). Σε ένα ψυχολογικό πλαίσιο, η πνευματικότητα τονίζει την κυριαρχία του νου επί της ύλης, του είναι επί του έχουν, και της διανοητικής προσπάθειας επί της σωματικής δράσης.

Πρόσφυγας (Refugee): Κάποιος που έχει φύγει από την πατρίδα του και δεν επιθυμεί ή δεν μπορεί να επιστρέψει σε αυτήν επειδή διώκεται ή φοβάται ότι θα διωχθεί (λόγω της φυλής του, της θρησκείας του, της υπαγωγής του σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή των πολιτικών του πεποιθήσεων).

Συμβουλευτική (Counseling): Η πράξη παροχής ψυχολογικής καθοδήγησης ή συμβουλών για τη λήψη μιας απόφασης ή για έναν τρόπο δράσης.

Υποβοηθούμενη αυτοκτονία (Assisted Suicide): Αυτοκτονία που υλοποιείται με τη βοήθεια γιατρού ή άλλου εξουσιοδοτημένου ατόμου.

Ψευδοεπιστήμη (Pseudoscience): Γνώσεις και οι εφαρμογές τους που εμφανίζονται ως επιστημονικές, αλλά δεν βασίζονται στην επιστημονική μέθοδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abou-Hatab, F. (1997). Psychology from Egyptian, Arab, and Islamic perspectives: Unfulfilled hopes and hopeful fulfillment. *European Psychologist*, 2(4), 356-365.
- Abrams, D., & Hogg, M. A. (1987). Language attitudes, frames of reference, and social identity: A Scottish dimension. *Journal of Language and Social Psychology*, 6, 201-213.
- Abudabbeh, N. (1996). Arab families. In M. McGoldrick, J. Giordano, & J. K. Pearce (Eds.), *Ethnicity and family therapy* (2nd ed., pp. 333-346). New York: Guilford Press.
- Abu-Lughod, L. (1986). *Veiled sentiments*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Abu-Saad, I. (1998). Individualism and Islamic work beliefs. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(3), 377-383.
- Adams, F., & Osgood, C. (1973). A cross-cultural study of the affective meaning of color. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4(2), 135-156.
- Adelson, R. (2005). A cross-cultural study reveals how language shapes color perception. *Monitor of Psychology*, 36(2), 26.
- Adler, N. E. (2009). Health disparities through a psychological lens. *American Psychologist*, 64(8), 663-673.
- Ahmed, A. A. (2002). *Intisar: A story of a Muslim girl*. Bloomington, IN: Authorhouse.
- Ahnallen, J. M., Suyemoto, K. L., & Carter, A. S. (2006). Relationship between physical appearance, sense of belonging and exclusion, and racial/ethnic self-identification among multiracial Japanese European Americans. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 12, 673-686.
- Aizenman, N. (2002, May 12). A rebirth of traditions: Maternity wards adapt to immigrants' needs. *Washington Post*, p. A01.
- Akbar, N. (1991). The evolution of human psychology for African Americans. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 99-123). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Akerlund, D., Gronqvist, H., & Lindhal, L. (2014, May). Time preferences in criminal behavior. *IZA Discussion Paper Series*. N. 8168. Online at: <http://ftp.iza.org/dp8168.pdf>
- Akhtar, S. (2002). *Broken structures: Severe personality disorders and their treatment*. Northvale, NJ: Aronson.
- Albas, D. C., McCluskey, K. W., & Albas, C. A. (1976). Perception of the emotional content of speech. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7, 481-490.
- Alexander, L., Hollingsworth, L., Dore, M., & Hoopes, J. (2004). A family of trust: African American parents' stories of adoption disclosure. *American Journal of Orthopsychiatry*, 74(4), 448-455.
- Alexander, M. G., & Fisher, T. D. (2003). Truth and consequences: Using the bogus pipeline to examine sex differences in self-reported sexuality. *The Journal of Sex Research*, 40, 27-35.
- Allen, M., Ng, S. H., Ikeda, K., Jawan, J. A., Sufi, A. H., Wilson, M., & Yang, K.-S. (2007). Two decades of change in cultural values and economic development in eight East Asian and Pacific Island nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(3), 247-269.
- Allodi, F. A. (1991). Assessment and treatment of torture victims. *The Journal of Nervous and Mental Disorders*, 179, 4-11.
- Almond, G., & Verba, S. (1965). *The civic culture*. Boston, MA: Little, Brown.
- Amenomouri, M., Kono, A., Fournier, J., & Winer, G. (1997). A cross-cultural developmental study of directional asymmetries in circle drawing. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(6), 730-742.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-IV)* (4th ed.). Washington, DC: APA.
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-IV-TR)* (4th ed., rev.). Washington, DC: APA.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)* (5th ed.). Washington, DC: APA.
- Anae, M., Fuamatu, N., Lima, I., Mariner, K., Park, J., & Suaalii-Sauni, T. (2000). *Tiute ma matafaioi a nisi tane samoa i le faiga o aiga [The roles and responsibilities of some Samoan men in reproduction]*. Auckland, New Zealand: Pacific Health Research Centre, University of Auckland.
- Anagnostaki, L., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Masten, A., & Motti-Stefanidi, F. (2016). Academic resilience of immigrant youth in Greek schools: Personal and family resources. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 377-393. doi:10.1080/17405629.2016.1168738
- Anaya, J. (2009). *International human rights and indigenous peoples*. Frederick, MD: Aspen.
- Anderson, C. (1987). Temperature and aggression: Effects on quarterly, yearly, and city rates of violent and nonviolent crime. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1161-1173.
- Andreason, N. J. C., & Canter, A. (1974). The creative writer: Psychiatric symptoms and family history. *Comprehensive Psychiatry*, 15(2), 123-131.

- Andreason, N. J. C., & Powers, P. S. (1975). Creativity and psychosis: An examination of conceptual style. *Archives of General Psychiatry*, 32, 70-73.
- Antrobus, J. (1991). Dreaming: Cognitive processes during cortical activation and high afferent thresholds. *Psychological Review*, 98, 96-121.
- APA LGBT (2015). *Psychology Topics. Lesbian, gay, bisexual, transgender*. Online at: <http://www.apa.org/topics/lgbt/index.aspx>
- Aptekar, L. (1989). Colombian street children: Gamines and Chupagrusos. *Adolescence*, 24, 783-794.
- Archer, J. (1996). Sex differences in social behavior: Are the social role and evolutionary explanations compatible? *American Psychologist*, 51(9), 909-917.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57(10), 774-783.
- Arnett, J. J. (2008). The neglected 95%: Why American psychology needs to become less American. *American Psychologist*, 63, 602-614.
- Aronson, E. (1995). *The social animal*. New York: W. H. Freeman.
- Aronson, E., & O'Leary, M. (1982-1983). The relative effectiveness of models and prompts on energy conservation: A field experiment in a shower room. *Journal of Environmental Systems*, 12, 219-224.
- Asch, S. (1956). Studies of independence and conformity: A minority of one against unanimous majority. *Psychological Monographs*, 70(9) (whole no. 416).
- Asher, S., Renshaw, P., & Hymel, S. (1982). Peer relations and the development of social skills. In S. Moore (Ed.), *The young child: Reviews of research* (pp. 137-158). Washington, DC: NAEYC.
- Aune, R., & Aune, K. (1994). The influence of culture, gender, and relational status on appearance management. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25(2), 258-272.
- Averill, J. (1982). *Anger and aggression: An essay on emotion*. New York: Springer-Verlag.
- Ayman, R., & Korabik, K. (2010). Leadership: Why gender and culture matter. *American Psychologist*, 65(3), 157-170.
- Babb, L. A. (1975). *The divine hierarchy: Popular Hinduism in Central India*. New York: Columbia University Press.
- Bahl, V., Prabhakaran, D., & Karthikeyan, G. (2001). Coronary artery disease in Indians. *The Internet Journal of Cardiology*. Online at: <http://www.ispub.com/ostia/index.php?xmlFilePath=journals/ijc/vol1n2/cadi.xml>
- Baker, D., & Carson, K. (2012). The two faces of uncertainty avoidance: Attachment and adaptation. *The Journal of Behavioral and Applied Management*, 12(2), 128-141.
- Baldwin, J. (1991). African (Black) psychology: Issues and synthesis. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 125-135). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Baldwin, J., Brown, R., & Hopkins, R. (1991). The black self-hatred paradigm revised: An Afrocentric analysis. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 141-161). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Bandura, A. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Bandura, A. (1969). *Principles of behavioral modification*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Bandura, A. (2002). Social cognitive theory in cultural context. *Applied Psychology: An International Review*, 51(2), 269-290.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through the imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575-582.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(1), 3-11.
- Barankin, T., Konstantareas, M. M., & de Bosset, F. (1989). Adaptation of recent Soviet Jewish immigrants and their children to Toronto. *Canadian Journal of Psychiatry*, 34, 512-518.
- Barber, N. (1998). Ecological and psychological correlates of male homosexuality: A cross-cultural investigation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(3), 387-401.
- Barber, N. (2001). On the relationship between marital opportunity and teen pregnancy: The sex ratio question. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(3), 259-267.
- Barkow, J. H., Cosmides, L., & Tooby, J. (Eds.). (1992). *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Barnlund, D. C. (1975). *Public and private self in Japan and the United States*. Tokyo: Simul Press.
- Barnlund, D. C. (1989). *Communicative styles of Japanese and Americans: Images and realities*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Barnlund, D. C., & Araki, S. (1985). Intercultural encounters: The management of compliments by Japanese and Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16(1), 9-26.
- Baron, R., & Kalsner, M. (1996). The sweet smell of... safety? *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society*, 40, 1282.
- Barrett, P., & Eysenck, S. B. G. (1984). The assessment of personality factors across 25 countries. *Personality and Individual Differences*, 5, 615-632.
- Barry, H. III, Bacon, M. K., & Child, I. L. (1957). A cross-cultural survey of some sex differences in socialization. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55(3), 327-332. doi:10.1037/h0041178
- Basoglu, M., Paker, M., Paker, O., Ozmen, E., Marks, I., & Sahin, D., et al. (1994). Psychological effect of torture: A comparison of tortured with nontortured political activists in Turkey. *American Journal of Psychiatry*, 151, 6-81.
- Bass, B. M. (1997). Does the transactional-transforma-

- tional leadership paradigm transcend organizational and national boundaries? *American Psychologist*, 52, 130-139.
- Bauman, Z. (2006). *Bauman liquid times: Living in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity.
- Baumann, Z. (2012). Autotelic personality. In S. Engeser (Ed.) *Advances in flow research* (pp. 165-186). Heidelberg, Germany: Springer.
- Bauman, Z., & Donskins, L. (2013). *Moral blindness*. Cambridge: Polity.
- Baumeister, R., & Bushman, B. (2011). *"The self": Social psychology and human nature* (2nd ed.). Belmont, CA: Cengage.
- Baumeister, R., & Tierney, J. (2012). *Willpower*. New York: Penguin Books.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*, 4(1-2), 1-10.
- Beah, I. (2008). *A long way gone: Memoirs of a boy soldier*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Beals, J., Novins, D., Whitesell, N., Spicer, P., Mitchell, C., & Manson, S. (2005). Prevalence of mental disorders and utilization of mental health services in two American Indian reservation populations: Mental health disparities in a national context. *American Journal of Psychiatry*, 162, 1723-1732.
- Beardsley, L., & Pedersen, P. (1997). Health and culture-centered intervention. In J. Berry & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications* (Vol. 3, pp. 413-448). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Beauchamp, G. (1987). The human preference for the excess salt. *American Scientist*, 75, 27-33.
- Beck, A. (1991). Cognitive therapy: A 30-year retrospective. *American Psychologist*, 46, 368-375.
- Bell, R. M. (1985). *Holy anorexia*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Bemak, F., & Chung, R. C.-Y. (2004). Culturally oriented psychotherapy with refugees. In U. Gielen, J. Fish, & J. Draguns (Eds.), *Culture, therapy and healing* (pp. 121-132). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Bemak, F., & Chung, R. C.-Y. (2008). Counseling disaster survivors: Implications for cross-cultural counseling. In P. B. Pedersen, J. Draguns, W. Lonner, & J. Trimble (Eds.), *Counseling across cultures* (6th ed., pp. 325-340). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bemak, F., Chung, R. C.-Y., & Pedersen, P. B. (2003). *Counseling refugees: A psychosocial approach to innovative multicultural interventions*. Westport, CT: Greenwood Publishing.
- Bemak, F., Chung, R. C.-Y., & Sirosky-Sabado, L. A. (2005). Empowerment groups for academic success (EGAS): An innovative approach to prevent high school failure for at-risk urban African American girls. *Professional School Counseling*, 8, 377-389.
- Benedict, R. (1934/2006). *Patterns of culture*. Boston, MA: Mariner Books.
- Benedict, R. (1946). *The chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Benjamin, Harry. (1966). *The transsexual phenomenon*. New York: Julian Press.
- Berger, K. (1995). *The developing person through the life span*. New York: Worth Publishers.
- Berkowitz, L. (1962). *Aggression: A social psychological analysis*. New York: McGraw-Hill.
- Berlin, B. (1992). *Ethnobiological classification: Principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Berlyne, D. E. (1960). *Conflict, arousal, and curiosity*. New York: McGraw-Hill.
- Berlyne, D. E. (1971). *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Berlyne, D. E. (1974). *Studies in the new experimental aesthetics*. New York: Wiley.
- Berman, A. L., & Jobes, D. A. (1992). Suicidal behavior of adolescents. In B. Bongar (Ed.), *Suicide: Guidelines for assessment, management and treatment*. New York: Oxford University Press.
- Bernard, T. (1990). Angry aggression among "truly disadvantaged". *Criminology*, 28, 73-96.
- Bernman, A., Jobes, D., & Silverman, M. (2005). *Adolescent suicide: Assessment and intervention*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Bernman, J., & Murphy-Bernman, V. (1996). Cultural differences in perceptions of allocators of resources. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(4), 494-509.
- Berry, J. W. (1967). Independence and conformity in subsistence level societies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 415-418.
- Berry, J. W. (1969). On cross-cultural comparability. *International Journal of Psychology*, 4, 119-128.
- Berry, J. W. (1971). Ecological and cultural factors in spatial perceptual development. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 3, 324-336.
- Berry, J. W. (1988). Cognitive values and cognitive competence among the bricoleurs. In J. W. Berry, S. H. Irvine, & E. B. Hunt (Eds.), *Indigenous cognition: Functioning in cultural context* (pp. 9-20). Dordrecht, The Netherlands: Nijhoff.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-68.
- Berry, J. W., & Annis, R. (1974). Acculturative stress. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5(4), 382-397.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. New York: Cambridge University Press.
- Berry, J. W., & Sam, D. (1997). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications* (Vol. 3, pp. 291-326). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Berscheid, E. (1982). Attraction and emotions in interpersonal relationships. In M. S. Clark & S. T. Fiske

- (Eds.), *Affect and cognition: The 17th Annual Carnegie Symposium on Cognition* (pp. 291-326). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Best, D. (1994). Parent-child interactions in France, Germany, and Italy. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 25*(2), 181-193.
- Best, D., Naylor, C., & Williams, J. (1975). Extension of color bias research to young French and Italian children. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 6*(4), 391-400.
- Betzig, L. (1989). Causes of conjugal dissolution: A cross-cultural study. *Current Anthropology, 30*(5), 654-676.
- Beveridge, W. M. (1940). Some differences in racial perception. *British Journal of Psychology, 30*, 57-64.
- Birdwhistell, R. L. (1970). *Kinesics and context*. Philadelphia, PA: University of Philadelphia Press.
- Birman, D., & Trickett, E. (2001). Cultural transitions in first-generation immigrants: Acculturation of Soviet Jewish refugee adolescents and parents. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 32*(4), 456-477.
- Birnbaum, D. W. (1983). Preschoolers' stereotypes about sex differences in emotionality: A reaffirmation. *Journal of Genetic Psychology, 143*, 139-140.
- Biswas, U. N., & Pandey, J. (1996). Mobility and perception of socioeconomic status among tribal and caste group. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 27*(2), 200-215.
- Bizman, A., & Amir, Y. (1982). Mutual perceptions of Arabs and Jews in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 13*(4), 461-469.
- Blakemore, C., & Cooper, G. F. (1970). Development of the brain depends on the visual environment. *Nature, 228*, 477-478.
- Bleichrodt, N., Drenth, P. J., & Querido, A. (1980). Effects of iodine deficiency on mental and psychomotor abilities. *American Journal of Physical Anthropology, 53*, 55-67.
- Blok, A. (1981). Rams and billy-goats: A key to Mediterranean code of honor. *Man, 16*, 427-440.
- Boduroglu, A., Shah, P., & Nisbett, R. E. (2009). Cultural differences in allocation of attention in visual information processing. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(3), 349-360.
- Bond, M. (1985). How are responses to verbal insult related to cultural collectivism and power distance? *Journal of Cross-Cultural Psychology, 16*(1), 111-127.
- Bond, M., & Tak-Sing, C. (1983). College students' spontaneous self concept: The effects of culture among respondents in Hong-Kong, Japan, and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 14*, 153-171.
- Bond, R., & Smith, P. B. (1996). Culture and conformity: A meta-analysis of studies using Asch's (1952b, 1956) line judgment task. *Psychological Bulletin, 119*(1), 111-137.
- Bornstein, M. H., & Tamis-LeMonda, C. (1989). Maternal responsiveness and cognitive development in children. In M. H. Bornstein (Ed.), *Maternal responsiveness: Characteristics and consequences* (pp. 49-61). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Borod, J. (1992). Interhemispheric and intrahemispheric control of emotion: A focus on unilateral brain damage. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60*, 339-348.
- Borowitz, A. (2005). *Terrorism for self-glorification: The Herostratos syndrome*. Kent, OH: Kent State University Press.
- Bouchard, T., Lykken, D., McGue, M., Segal, N. L., & Tellegen, A. (1990). Sources of human psychological differences: The Minnesota study of twins reared apart. *Science, 250*, 223-228.
- Bouchard, T., & McGue, M. (1981). Familial studies of intelligence: A review. *Science, 212*, 1055-1059.
- Boucher, H. C., Peng, K., Shi, J., & Wang, L. (2009). Culture and implicit self-esteem: Chinese are "good" and "bad" at the same time. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(1), 24-45.
- Boucher, J., & Brandt, M. (1981). Judgment of emotion: American and Malay antecedents. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 12*(3), 272-283.
- Bourguignon, E. E. (1954). Dreams and dream interpretation. *American Anthropologist, 56*(2), 262-268.
- Bourguignon, E. E. (1976). *Possession*. San Francisco, CA: Chandler & Sharp.
- Bourguignon, E. E. (1994). Trance and meditation. In P. K. Bock (Ed.), *Psychological anthropology* (pp. 297-314). Westport, CT: Praeger.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment* (Vol. I). New York: Basic Books.
- Boykin, A. (1994). Harvesting talent and culture: African-American children and educational reform. In R. Rossi (Ed.), *Schools and students at risk* (pp. 116-138). New York: Teachers College Press.
- Boykin, A. W., Jagers, R. J., Ellison, C. M., & Albury, A. (1997). Communalism: Conceptualization and measurement of an Afro-cultural social orientation. *Journal of Black Studies, 27*, 409-418.
- Brace, C. (2005). *Race is a four letter word*. New York: Oxford University Press.
- Brandstatter, H., Davis, J., & Stocker-Kreichgauer, G. (Eds.). (1984). *Group decision making*. New York: Academic Press.
- Brandt, M. E., & Boucher, J. D. (1985). Judgment of emotions from antecedent situations in three cultures. In I. R. Lagunes & Y. H. Poortinga (Eds.), *From a different perspective: Studies of behavior across cultures* (pp. 348-362). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Braverman, A. (2002). Open-door sexuality. *University of Chicago Magazine, 95*(1), Online at: <http://magazine.uchicago.edu/0210/research> accessed October 2002.
- Brenton, D. (2004, March). The anthropology of adolescent risk-taking behaviors. *Body & Society, 10*, 1-15.
- Briggs, D. (2001). The effect of admissions test preparation: Evidence from NELS: 88. *Chance, 14*(1), 10-21.

- Briggs, J. L. (1970). *Never in anger: Portrait of an Eskimo family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brislin, R. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(3), 185-216.
- Brislin, R. (1993). *Understanding culture's influence on behavior*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich.
- Brislin, R. (2000). *Understanding culture's influence on behavior* (2nd ed.). Fort Worth, TX: Harcourt.
- Brody, L., & Hall, J. A. (1993). Gender and emotion. In M. Lewis & J. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 447-460). New York: Guilford Press.
- Bronfenbrenner, U. (1970). *Two worlds of childhood: U.S. and U.S.S.R.* New York: Russell Sage Foundation.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brooks, I. (1976). Cognitive ability assessment with two New Zealand ethnic groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7(3), 347-355.
- Browder, L. (2000). *Slippery characters: Ethnic impersonators and American identities*. Durham: University of North Carolina Press.
- Brown, D. (1995, November 23). Aggression tied to chemical. *Washington Post*, p. A1.
- Brown, J. D., & Cai, H. (2010). Self-esteem and trait importance moderate cultural differences in self-evaluations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(1), 116-123.
- Brown, P., & Wald, G. (1964). Visual pigments in single rods and cones in the human retina. *Science*, 144, 45-52.
- Brown, R. (1965). *Social psychology*. New York: Free Press.
- Bruner, J., & Goodman, C. (1947). Value and need as organizing factors in perception. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 42, 33-44.
- Bruner, J. S., & Potter, M. C. (1964). Interference in visual recognition. *Science*, 144, 424-425.
- Bryan, A., Aiken, L. S., & West, S. G. (2004). HIV/STD risk among incarcerated adolescents: Optimism about the future and self-esteem as predictors of condom use self efficacy. *Journal of Applied Social Psychology*, 34, 912-936.
- Buckley, S. (2000, June 17). Brazil's brutal economic gap. *Washington Post*, p. A13.
- Buda, R., & Elsayed-Elkhouly, S. (1998). Cultural differences between Arabs and Americans: Individualism and collectivism revisited. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 487-492.
- Bull, R., & David, I. (1986). The stigmatizing effect of facial disfigurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17(1), 99-108.
- Bushell, W. (2009). Longevity potential life span and health span enhancement through practice of the basic yoga meditation regimen. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1172, 46.
- Buss, A. H., & Plomin, R. (1985). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Buss, D. (1994). Sex differences in human mate preferences. *Behavioral and Brain Sciences*, 12, 1-49.
- Butcher, J., Jeeyoung, L., & Nezami, E. (1998). Objective study of abnormal personality in cross-cultural settings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(1), 189-211.
- Butler, E. A., Lee, T. L., & Gross, J. J. (2009). Does expressing your emotions raise or lower your blood pressure?: The answer depends on cultural context. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(3), 510-517.
- Bynum, E. B. (1993). *Families and the interpretation of dreams: Awakening the intimate web*. New York: Harrington Park Press/Haworth Press.
- Byrne, D. (1982). Predicting human sexual behavior. In A. G. Kraut (Ed.), *The Stanley Hall lecture series* (Vol. 2, pp. 363-368). Washington, DC: American Psychological Association.
- Byrnes, J. P. (1988). Formal operations: A systematic reformulation. *Developmental Review*, 8, 66-87.
- Camilleri, C., & Malewska-Peyre, H. (1997). Socialization and identity strategies. In J. W. Berry, P. R. Dasen, & T. S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Basic processes and human development* (Vol. 2, pp. 41-67). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Campbell, C., & Roberts, R. (2012). Ethnic differences in pain and pain management. *Pain Management*, 2(3), 219-230.
- Campbell, W. K., Sedikides, C., Reeder, G. D., & Elliot, A. J. (2000). Among friends? An examination of friendship and the self-serving bias. *British Journal of Social Psychology*, 39(2), 229-239.
- Canetto, S. (2015) Suicidal behaviors among Muslim women: Patterns, pathways, meanings, and prevention. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 36(6), 447-458.
- Canino, G. (2004). Are somatic symptoms and related distress more prevalent in Hispanic/Latino youth? Some methodological considerations. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 272-275.
- Cannon, W. B. (1927). The James-Lange theory of emotions: A critical examination and an alternative theory. *American Journal of Psychiatry*, 39, 106-124.
- Cannon, W. B. (1932). *The wisdom of the body*. New York: W.W. Norton.
- Cantor, N., & Mischel, W. (1979). Prototypes in person perception. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 12, pp. 3-52). New York: Academic Press.
- Caprio, F. (1943). A psycho-social study of primitive conceptions of death. *Criminal Psychotherapy*, 5, 303-317.
- Car, A. (2011). *Positive psychology: The science of happiness and human strengths*. New York: Routledge.
- Carey, B. (2015, October 11). In West Africa, a mission to save minds. *The New York Times*. Online at: <http://www.nytimes.com/2015/10/13/health/mental-health-care-in-west-africa-is-often-a-product-of-luck.html>

- Carlson, V. J., & Harwood, R. L. (2003). Attachment, culture, and the caregiving system: The cultural patterning of everyday experiences among Anglo and Puerto Rican mother-infant pairs. *Infant Mental Health Journal*, 24, 53-73.
- Carroll, J. B. (1983). Studying individual differences in cognitive abilities: Implications for cross-cultural studies. In S. H. Irvine & J. W. Berry (Eds.), *Human assessment and cultural factors* (pp. 213-235). New York: Plenum.
- Cartwright, R. D. (1992). "Masochism" in dreaming and its relationship to depression. *Dreaming*, 1, 147-159.
- Casey, B., Somerville, L., Gotlib, I., Ayduk, N., Franklin, M., Askren, J., et al. (2011). Behavioral and neural correlates of delay of gratification 40 years later. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(36), 14998-15003.
- Cashmore, J., & Goodnow, J. (1986). Influences on Australian parents' values: Ethnicity vs sociometric status. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17, 441-454.
- Castillo, R. J. (1997). *Culture and mental illness*. Pacific Grove, CA: ITP.
- Cauquelin, J., Lim, J. P., & Mayer-Koenig, B. (2014). *Asian values: Encounter with diversity*. New York: Routledge.
- Chaistan, E., Livant, A., Papadimitriou, C., & Vazirani, U. (2014). Algorithms, games, and evolution. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 111(29), 10620-10623.
- Chambless, D., & Williams, K. E. (1995). A preliminary study of African Americans with agoraphobia: Symptom severity and outcome of treatment with in vivo exposure. *Behavior Therapy*, 26, 501-515.
- Chan, K. Y., Zhao, F.-F., Meng, S., Demaio, A. R., Reed, C., Theodoratou, E., Campbell, H., Wang, W., & Rudan, I. (2015). Urbanization and the prevalence of schizophrenia in China between 1990 and 2010. *World Psychiatry*, 14(2), 251-252.
- Chandler, T. A., Shama, D. D., Wolf, F. M., & Planchard, S. K. (1981). Multi-attribitional causality: A five cross-national samples study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 12, 207-221.
- Chao, R. K. (1996). Chinese and European American mother's beliefs about the role of parenting in children's school success. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 403-423.
- Charon, R. (1992). To build a case: Medical histories as traditions in conflict. *Literature and Medicine*, 11(1), 93-105.
- Charon, R. (1993). The narrative road to empathy. In H. Spiro (Ed.), *Empathy and the medical profession: Beyond pills and the scalpel* (pp. 147-159). New Haven, CT: Yale University Press.
- Chatterjee, R. (2015, October 22). Giving blind people sight illuminates the brain's secrets. *Science*. Online at: <http://www.projectprakash.org/content/newsletter/Science-Feature-on-Project-Prakash.pdf>
- Chen, C. (1996). Anxiety and depression: East and west. *International Medical Journal*, 3(1), 3-5.
- Chen, S. X., Benet-Martínez, V., & Bond, M. H. (2008). Bicultural identity, bilingualism, and psychological adjustment in multicultural societies: Immigration-based and globalization-based acculturation. *Journal of Personality*, 76, 803-838.
- Cheung, F. M. (1995). Facts and myths about somatization among the Chinese. In T. Y. Lin, W. S. Tseng, & E. K. Yeh (Eds.), *Chinese society and mental health* (pp. 156-166). Hong Kong: Oxford University Press.
- Cheung, F. M., & Halpern, D. F. (2010). Women at the top: Powerful leaders define success as work + family in a culture of gender. *American Psychologist*, 65(3), 182-193.
- Cheung, F. M., Leung, K., Fan, R. M., Song, W. Z., Zhang, J. X., & Chang, J. P. (1996). Development of the Chinese Personality Assessment Inventory (CPAI). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 181-199.
- Chiasson, N., Dube, L., & Blondin, J.-P. (1996). Happiness: A look into the folk psychology of four cultural groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(6), 673-691.
- Child, I. E. (1969). Esthetic. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The handbook of social psychology* (Vol. 3, pp. 853-916). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Chilman, C. S. (1993). Hispanic families in the United States: Research perspectives. In H. P. McAdoo (Ed.), *Family ethnicity: Strength in diversity* (pp. 141-163). Newbury Park, CA: Sage.
- Chinoy, I., & Babington, C. (1998, May 3). Low-income players feed lottery cash cow. *Washington Post*, p. A1.
- Chiraag, M., & Griskevicius, V. (2014). Sense of control under uncertainty depends on people's childhood environment: A life history theory approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(4), 621-663.
- Chirkov, V., & Ryan, R. (2001). Parent and teacher autonomy-support in Russian and U.S. adolescents: Common effects on well-being and academic motivation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 618-635.
- Chiu, C.-Y., & Hong, Y. (2006). *The social psychology of culture*. New York: Psychology Press.
- Cho, Y., & Kim, Y. (1993). The cultural roots of entrepreneurial bureaucracy: The case of Korea. *Public Administrative Quarterly*, 16, 509-524.
- Chomsky, N. (1976). The fallacy of Richard Herrnstein's IQ. In N. J. Block & G. Dworkin (Eds.), *The IQ controversy* (pp. 285-298). New York: Pantheon Books.
- Chopra, D. (2000). *How to know God*. New York: Harmony Books.
- Chopra, D. (2010). *Reinventing the body, resurrecting the soul: How to create a new you*. New York: Three Rivers Press.
- Chung, R. C.-Y., Bemak, F., & Talleyrand, R. (2007). Mentoring within the field of counseling: A preliminary study of multicultural perspectives. *International*

- Journal for the Advancement of Counseling*, 29, 21-32.
- Chung, C. R.-Y., Walkey, F., & Bemak, F. (1997). A comparison of achievement and aspirations of New Zealand, Chinese, and European students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(4), 481-489.
- Cialdini, R., Reno, R., & Kallgren, C. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1015-1029.
- Ciborski, T., & Choi, S. (1974). Nonstandard English and free recall: An exploratory study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5(3), 271-279.
- Clark, H., & Clark, E. (1980). Pain response in Nepalese porters. *Science*, 209, 410-412.
- Clark, M. (1995). Changes in Euro-American values needed for sustainability. *Journal of Social Issues*, 51, 63-82.
- Clementson, L. (1998, December 14). Caught in the crossfire. *Newsweek*, pp. 38-39.
- Clore, G. L., Schwarz, N., & Conway, M. (1994). Affective causes and consequences of social information processing. In R. S. Wyer & T. K. Strull (Eds.), *Handbook of social cognition* (Vol. 1, pp. 323-417). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cockerham, W., Kunz, G., & Lueschen, G. (1988). Social stratification and health styles in two systems of health care delivery: A comparison of the United States and West Germany. *Journal of Health and Social Behavior*, 29, 113-126.
- Cogan, J., Bhalla, S., Sefa-Dedeh, A., & Rothblum, E. (1996). A comparison study of United States and African students on perceptions of obesity and thinness. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(1), 98-113.
- Cohn, C. (2013). *Women and wars*. Cambridge: Polity Press.
- Cole, M., Gay, J., Glick, J. A., & Sharp, D. W. (Eds.). (1971). *The cultural context of learning and thinking*. New York: Basic Books.
- Collings, G. (1989). Stress containment through meditation. *Prevention in Human Services*, 6, 141-150.
- Collins, B. E. (1974). Four components of the Rotter internal-external scale: Belief in a difficult world, a just world, a predictable world, a politically responsive world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 381-391.
- Comas-Díaz, L. (2001). Hispanics, Latinos, or Americans: The evolution of identity. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 7(2), 115-120.
- Confer, J., Easton, J., Fleischman, D., Goetz, C., Lewis, D., Perilloux, C., & Buss, D. (2010). Evolutionary psychology: Controversies, questions, prospects, and limitations. *American Psychologist*, 65(2), 110-126.
- Connelly, B., & Ones, D. (2010). An other perspective on personality: Meta-analytic integration of observers' accuracy and predictive validity. *Psychological Bulletin*, 136(6), 1092-1122.
- Consedine, N., & Magai, C. (2002). The uncharted waters of emotion: Ethnicity, trait emotion and emotion expression in older adults. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 17(1), 71-100.
- Constable, P. (2000, February 23). Roiling sacred waters: Hindus halt the shooting of a film along the Ganges, calling it defamatory. *Washington Post*, p. A15.
- Constantine, M., Anderson, G., Berkel, L., Caldwell, L., & Utsey, S. (2005). Examining the cultural adjustment experiences of African international college students: A qualitative analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 52(1), 57-66.
- Constantine, M. G., Myers, L. J., Kindaichi, M., & Moore, J. L. (2004). Exploring indigenous mental health practices: The roles of healers and helpers in promoting wellbeing in people of color. *Counseling and Values*, 48, 110-125.
- Cooke, D., & Michie, C. (1999). Psychopathy across cultures: North America and Scotland compared. *Journal of Abnormal Psychology*, 1(108), 58-68.
- Coon, C. (1946). The universality of natural groupings in human societies. *Journal of Educational Sociology*, 20, 162-168.
- Cooper, D. (2003). *World philosophies*. Malden, MA: Blackwell.
- Cooper, J. (2007). *Cognitive dissonance: Fifty years of a classic theory*. Los Angeles, CA: Sage.
- Cooper, K. J. (1999, September 29). Students weak in essay skills. *Washington Post*, p. A3.
- Coren, S. (1992). *The left-hander syndrome*. New York: Free Press.
- Costa, P. T., & McCrae, R. M. (1997, May). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52(5), 509-516.
- Costa Jr., P. T., Terracciano, A., & McCrae, R. R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures: Robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 322-331.
- Cox, H. G. (1988). *Later life: The realities of aging*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Crain, R., & Weissman, C. (1972). *Discrimination, personality, and achievement: A survey of northern blacks*. New York: Seminar Press.
- Crick, F., & Mitchison, G. (1983). The function of dream sleep. *Nature*, 304(5922), 111-114.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. New York: Basic Books.
- Cuddy, A. J. C., Norton, M. I., & Fiske, S. T. (2005). This old stereotype: The pervasiveness and persistence of the elderly stereotype. *Journal of Social Issues*, 61, 267-285.
- Curtis, D. A., & Desforges, D. M. (2013). Less is more: The level of choice affects conformity. *North American Journal of Psychology*, 15(1), 89-101.
- Cutler, N. (1975). Toward a generational conception of political socialization. In D. Schwartz & S. Schwartz (Eds.), *New directions in political socialization* (pp. 363-409). New York: Free Press.
- Dabbis, J., & Morris, R. (1990). Testosterone, social class,

- and antisocial behavior in a sample of 4,462 men. *Psychological Science*, 1, 209-211.
- Darwin, C. (1872/1979). *The expression of the emotions in man and animals*. London: John Murray/Julian Friedman; New York: Philosophical Library.
- Dasen, P. R. (1975). Concrete operational development in three cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6(2), 156-163.
- Dasen, P. R. (1984). The cross-cultural study of intelligence: Piaget and the Baoule. *International Journal of Psychology*, 19, 407-434.
- Dasen, P. R. (1994). Culture and cognitive development from a Piagetian perspective. In W. J. Lonner & R. Malpass (Eds.), *Psychology and culture* (pp. 145-149). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Dasen, P. R., Berry, J., & Witkin, H. (1979). The use of developmental theories cross-culturally. In L. Eckenberg, Y. Poortinga, & W. Lonner (Eds.), *Cross-cultural contributions to psychology* (pp. 69-82). Amsterdam, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- David, E. J. R. (2013). *Brown skin, white minds: Filipino-American postcolonial psychology*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Davidson, R. (1992). Emotion and affective style: Hemispheric substances. *Psychological Science*, 3, 39-43.
- Davidson, R. J., Kabat-Zinn, J., Schumacher, J., Rosenkranz, M., Muller, D., Santorelli, S. F., et al. (2003). Alterations in brain and immune function produced by mindfulness meditation. *Psychosomatic Medicine*, 65, 564-570.
- Davis, J., & Ginsburg, H. (1993). Similarities and differences in the formal and informal mathematical cognition of African, American and Asian children: The role of schooling and social class. In J. Altarriba (Ed.), *Cognition and culture: A cross-cultural approach to cognitive psychology* (pp. 343-360). Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Science.
- Dawes, R. M. (1994). *House of cards: Psychology and psychotherapy built on myth*. New York: Free Press.
- Dawson, J. (1975). Socioeconomic differences in size judgments of discs and coins by Chinese primary VI children in Hong Kong. *Perceptual and Motor Skills*, 41, 107-110.
- Dawson, R., Prewitt, K., & Dawson, K. (1977). *Political socialization*. Boston, MA: Little, Brown.
- Deci, E. L. (1975). *Intrinsic motivation*. New York: Plenum Publishing.
- Dehaene, S. (2002). *The cognitive neuroscience of consciousness*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Deregowski, J. B. (1974). Teaching African children pictorial depth perception: In search of a method. *Perception*, 3, 309-312.
- Deregowski, J. B., Muldrow, E. S., & Muldrow, W. F. (1972). Perceptual recognition in a remote Ethiopian population. *Perception*, 1, 417-425.
- Deregowski, J. B., & Munro, D. (1974). An analysis of "Polyphasic Pictorial Perception". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5(3), 329-339.
- Dettwyler, K. A. (1989). Style of infant feeding: Parental/caretaker control of food consumption in young children. *American Anthropologist*, 91, 696-703.
- Deutsch, M., & Gerard, G. (1955). A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629-636.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 9, 259-284.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (1994). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Diamond, L.M. (2008). Female bisexuality from adolescence to adulthood: Results from a 10-year longitudinal study. *Developmental Psychology*, 44(1), 5-14.
- Diamond, L. (2009). *Sexual fluidity: Understanding women's love and desire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dickerman, M. (1993). Reproductive strategies and gender construction: An evolutionary view of homosexuals. *Journal of Homosexuality*, 24, 55-71.
- Dickson, D. H., & Kelly, I. W. (1985). The "Barnum Effect" in personality assessment: A review of the literature. *Psychological Reports*, 57, 367-382.
- Diener, E., Gohm, C., Suh, E., & Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 419-436.
- Dilthey, W. (2002). *The formation of the historical world in the human sciences*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Originally published in 1910.
- Doi, T. (1989). The concept of Amae and its psychoanalytic applications. *International Review of Psychoanalysis*, 16, 349-354.
- Dole, A. (1995). Why not drop race as a term? *American Psychologist*, 50(1), 40.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., & Sears, R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Domino, G. (1986). Sleep in advanced age: A comparison of Mexican American and Anglo American elderly. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 8, 259-273.
- Domino, G. (1992). Cooperation and competition in Chinese and American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23(4), 456-467.
- Domino, G., & Hannah, M. T. (1987). A comparative analysis of social values of Chinese and American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(1), 58-77.
- Domurat Dreger, A. (1998). "Ambiguous sex" - or ambivalent medicine? Ethical issues in the treatment of intersexuality. *The Hastings Center Report*, 28(3), 24-35.
- Donnelly, J. (2007). The relative universality of human rights. *Human Rights Quarterly*, 29, 281-306. doi:10.1353/hrq.2007.0016
- DPIC. (2013). Death Penalty Information Center: De-

- terrence. Online at: <http://www.deathpenaltyinfo.org/deterrence-states-without-death-penalty-have-had-consistently-lower-murder-rates>
- Draguns, J. G. (1996). Multicultural and cross-cultural assessment of psychological disorder: Dilemmas and decisions. In J. Impara & G. R. Sodowsky (Eds.), *Buros-Nebraska symposium on motivation and testing* (pp. 37-84). Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements.
- Dreger, Alice. (2000). *Hermaphrodites and the medical invention of sex*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- D'Souza, D. (1995). *The end of racism*. New York: Free Press.
- Dumont, F. (2010). *A history of personality psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (1897/1964). *Suicide*. New York: Free Press.
- Dyal, J. (1984). Cross-cultural research with the locus of control construct. In H. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct* (Vol. 3, pp. 209-306). New York: Academic Press.
- Dziurawiec, S., & Deregowski, J. (1992). "Twisted perspective" in young children's drawings. *British Journal of Developmental Psychology, 10*, 35-49.
- Eagly, A. H. (1997). Sex differences in social behavior: Comparing social role theory and evolutionary psychology. *American Psychologist, 52*(12), 1380-1383.
- Eagly, A. H., & Chin, J. L. (2010). Diversity and leadership in a changing world. *American Psychologist, 65*(3), 216-224.
- Earley, P. C. (1989). Social loafing and collectivism: A comparison of the United States and the People's Republic of China. *Administrative Science Quarterly, 34*, 565-581.
- Earley, P. C. (1993). East meets West meets Mideast: Further explorations of collectivistic and individualist work groups. *Academy of Management Journal, 36*, 319-348.
- Eaton, W., Dryman, A., & Weissman, M. (1991). Panic and phobia. In L. Robins & D. Reiger (Eds.), *Psychiatric disorders in America* (pp. 155-179). New York: Free Press.
- Eberstadt, N. (2015). Testimony for hearing on population control in China. *The United States Congress*. Online at: <https://www.aei.org/wp-content/uploads/2015/04/Prepared-Statement-Eberstadt-April-29-2015-Final.pdf>.
- Edelman, R., Asendroff, J., Contarello, A., Zammuner, V., Georgas, J., & Villanueva, C. (1989). Self-reported expression of embarrassment in five European cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 20*(4), 357-371.
- Edsall, T. (1998, September 28). Candidates find virtue in chastity as an issue. *Washington Post*, p. A11.
- Edwards, C. P., & Bloch, M. (2010). The Whittings' concepts of culture and how they have fared in contemporary psychology and anthropology. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(4), 485-498.
- Ekman, P. (1980). *The face of man*. New York: Garland Press.
- Ekman, P. (1982). *Emotion in the human face*. New York: Cambridge University Press.
- Ekman, P. (1994). Strong evidence of universals in facial expression: A reply to Russell's mistaken critique. *Psychological Bulletin, 115*, 268-278.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage and coding. *Semiotica, 1*, 49-98.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1975). *Unmasking the face*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1978). *The facial action coding system*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Ekman, P., Friesen, W. V., O'Sullivan, M., Diacoanni-Tarlatris, L., Krause, R., Pitcairn, T., et al. (1987). Universals and cultural differences in the judgments of facial expressions of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology, 17*, 124-129.
- Ekman, P., Levenson, R., & Friesen, W. (1983). Autonomic nervous system activity distinguishes between emotions. *Science, 221*, 1208-1210.
- Elbedour, S., Shulman, S., & Kedem, P. (1997). Adolescent intimacy: A cross-cultural study. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*(1), 5-22.
- Elder, G., & Conger, R. (2000). *Children of the land: Adversity and success in rural America*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Elfenbein, H. A., & Ambady, N. (2003). When familiarity breeds accuracy: Cultural exposure and facial emotion recognition. *Journal of Personality and Social Psychology, 85*, 276-290.
- Elfenbein, H. A., Mandal, M., Ambady, N., Harizuka, S., & Kumar, S. (2002). Cross-cultural patterns in emotion recognition: Highlighting design and analytical techniques. *Emotion, 2*(1), 75-84.
- Ellsworth, P. (1994). Senses, culture, and sensibility. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 23-50). Washington, DC: American Psychological Association.
- El Zahhar, N., & Hocevar, D. (1991). Cultural and sexual differences in test anxiety, trait anxiety, and arousability: Egypt, Brazil, and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 22*(2), 238-249.
- Ember, C., & Ember, M. (1990). *Anthropology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Erdelyi, M. H. (2010). The ups and downs of memory. *American Psychologist, 65*(7), 623-633.
- Erickson, C., & Al-Timimi, N. (2001). Providing mental health services to Arab Americans: Recommendations and considerations. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 7*(4), 308-327.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Esaki, L. (2001, April 1). Connecting to the 21st century

- educational reform in Japan and reflections on global culture. *The Daily Yomiuri*, p. 6.
- Eskin, M. (2004). The effects of religious versus secular education on suicide ideation and suicidal attitudes in adolescents in Turkey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 39, 536-542.
- Estes, C. P. (2003). *Women who run with the wolves*. New York: Ballantine Books.
- Faiola, A. (2003, December 27). Japan's empire of cool: Country's culture becomes its biggest export. *Washington Post*, p. A01.
- Farhi, P. (2007, January 21). Five myths about U.S. kids outclassed by the rest of the world. *Washington Post*, p. B02.
- Farver, J. A., Kim, Y. K., & Lee-Shin, Y. (2000). Within cultural differences. Examining individual differences in Korean-American and European-American preschoolers' social pretend play. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(5), 583-602.
- Fast, J. (1970). *Body language*. New York: Pocket Books.
- Fears, D. (2003, October 17). Judge orders Nebraska father to not speak "Hispanic". *Washington Post*, p. A3.
- Feldman, O. (1996). The political personality in Japan: An inquiry into the belief system of Diet members. *Political Psychology*, 17, 657-682.
- Feldman, O. (2006). *Seiji Shinrigaku [Political psychology]*. Kyoto: Mineruba Shobo (in Japanese).
- Ferguson, G. A. (1956). On transfer and abilities of man. *Canadian Journal of Psychology*, 10, 121-131.
- Fernald, A. (2010). Getting beyond the "convenience" sample in research on early cognitive development. *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2/3), 31-32.
- Fernandez, S., Castano, E., & Singh, I. (2010). Managing death in the burning grounds of Varanasi, India: A terror management investigation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(2), 182-194.
- Ferrari, J., Díaz-Morales, J. F., O'Callaghan, J., Díaz, K., & Argumedo, D. (2007). Frequent behavioral delay tendencies by adults: International prevalence rates of chronic procrastination. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 458-464.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Fijeman, Y. A., Willemsen, M. E., & Poortinga, Y. H. (1996). Individualism-collectivism: An empirical study of a conceptual issue. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 381-402.
- Fischer, A., Rodriguez Mosquera, P. M., van Vianen, A. E. M., & Manstead, A. (2004). Gender and culture differences in emotion. *Emotion*, 4(1), 87-94.
- Fischer, R., & Smith, P. (2003). Reward allocation and culture: A Meta-analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 34(3), 251-268.
- Fiske, S. (2010). Envy up, scorn down: How comparison divides us. *American Psychologist*, 65(8), 688-706.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1984). *Social cognition*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Fletcher, G. J. O., & Ward, C. (1988). *Attribution theory and process: A cross-cultural challenge to social psychology*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Flynn, J. (1987). Massive IQ gains in fourteen nations: What IQ tests really measure. *Psychological Bulletin*, 101, 171-191.
- Flynn, J. R. (1991). *Asian-Americans: Achievement beyond IQ*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Flynn, J. R. (2007). *What is intelligence? Beyond the Flynn effect*. New York: Cambridge University Press.
- Flynn, J. R. (2012). *Are we getting smarter? Rising IQ in the 21st Century*. New York: Cambridge University Press.
- Fogarty, G., & White, C. (1994). Differences between values of Australian aboriginal and non-aboriginal students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25(3), 394-408.
- Forer, B. R. (1949). The fallacy of personal validation: A classroom demonstration of gullibility. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44, 118-123.
- Foulkes, D. (1985). *Dreaming: A cognitive-psychological analysis*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Fountoulakis, K. N., Iacovides, A., Ioannidou, C., Bascialla, F., Nimatoudis, I., Kaprinis, G., et al. (2002). Reliability and cultural applicability of the Greek version of the International Personality Disorders Examination. *BMC Psychiatry*, 2(1), 6.
- Fouts, H. N. (2005). Families in Central Africa: A comparison of Bofi farmer and forager families. In J. L. Roopnarine (Ed.), *Families in global perspective* (pp. 347-363). Boston: Pearson.
- Fowers, B. J., & Richardson, F. C. (1996). Why is multiculturalism good? *American Psychologist*, 51, 609-621.
- Foxall, G. R., & Payne, A. F. (1989). Adaptors and innovators in organizations: A cross-cultural study of the cognitive styles of managerial functions and sub-functions. *Human Relations*, 42, 639-649.
- Fraczek, A. (1985). Moral approval of aggressive acts. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16(1), 41-54.
- Fragar, R. (1970). Conformity and anti-conformity in Japan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15, 203-210.
- Fragar, R., & Wood, L. (1992). Are the rules of address universal? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23(2), 148-162.
- Frake, C. (1980). The ethnographic study of cognitive systems. In C. Frake (Ed.), *Language and cultural descriptions* (pp. 1-17). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Franklin, A. J. (2004). *From brotherhood to manhood: How black men rescue their relationships and dreams from the invisibility syndrome*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Frenzel, A., Thrash, T., Pekrun, R., & Goetz, T. (2007). Achievement emotions in Germany and China: A cross-cultural validation of the academic emotions questionnaire – mathematics. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(3), 302-309.

- Freud, S. (1938). *The basic writings of Sigmund Freud*. New York: Random House.
- Frey, C., & Hoppe-Graff, S. (1994). Serious and playful aggression in Brazilian boys and girls. *Sex Roles, 30*, 249-268.
- Fried, M. (1964). Effects of social change on mental health. *American Journal of Orthopsychiatry, 34*, 3-28.
- Friedlander, B. (2013, Summer). A brief history of scent. *Harpers*. Online at: <http://harpers.org/archive/2013/08/a-brief-history-of-scent/?%3E>
- Friedman, T. L. (2000). *The Lexus and the olive tree: Understanding globalization*. New York: Anchor.
- Friedman, T. L. (2007). *The world is flat 3.0: A brief history of the 21st century*. New York: Picador.
- Frijda, N. H. (1986). *The emotions*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Frijda, N. H., Markam, S., Sato, K., & Wiers, R. (1995). Emotions and emotion words. In J. A. Russell, A. S. R. Manstead, J. C. Wellenkamp, & J. M. Fernandez-Dols (Eds.), *Everyday conceptions of emotion: An introduction to the psychology, anthropology and linguistics of emotion* (pp. 121-143). Dordrecht: Kluwer.
- Frijda, N. H., & Mesquita, B. (1994). The social roles and functions of emotions. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 51-88). Washington, DC: American Psychological Association.
- Frisch, R. E., & Revelle, R. (1970). Height and weight at menarche and a hypothesis of critical body weights and adolescent events. *Science, 169*, 397-398.
- Fry, D. (1988). Intercommunity differences in aggression among Zapotec children. *Child Development, 59*, 1008-1019.
- Fryer, R., Curto, V., & Howard, M. (2011). *It may not take a village: Increasing achievement among the poor: Social inequality and educational disadvantage*. Washington, DC: Brookings Press.
- Fuertes, J., Potere, J., & Ramirez, K. (2002). Effects of speech accents on interpersonal evaluations: Implications for counseling practice and research. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 8*(4), 346-356.
- Fulgini, A., & Pedersen, S. (2002). Family obligation and the transition to young adulthood. *Developmental Psychology, 38*(5), 856-868.
- Fung, Y.-L. (1948). *A short history of Chinese philosophy*. New York: Free Press.
- Furnham, A., & Baguma, P. (1999). A cross-cultural study from three countries of self-estimates of intelligence. *North American Journal of Psychology, 1*, 69-77.
- Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture shock*. London: Methuen.
- Furnham, A., Kirkcaldy, B., & Lynn, R. (1994). National attitudes to competitiveness, money, and work among young people: First, second, and third world differences. *Human Relations, 47*(1), 119-132.
- Furnham, A., Rakow, T., Sarmany-Schuller, I., & De Fruyt, F. (1999). European differences in self-perceived multiple intelligences. *European Psychologist, 4*(3), 131-138.
- Futuyma, D. J. (1979). *Evolutionary biology*. Sunderland, MA: Sinauer.
- Gabrenya, W., Wang, Y., & Lataner, B. (1985). Social loafing on an optimizing task. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 16*(2), 223-242.
- Gabriel, U., Beyeler, G., Daniker, N., Fey, W., Gutweniger, K., Lienhart, M., et al. (2001). Perceived sexual orientation and helping behavior: The wrong number technique, a Swiss replication. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 32*(6), 743-749.
- Galanti, G.-A. (2003). The Hispanic family and male-female relationships: An overview. *Journal of Transcultural Nursing, 14*, 180-185.
- Gao, G. (2015). How do Americans stand out from the rest of the world? *Pew Research Center*. Online at: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/03/12/how-do-americans-stand-out-from-the-rest-of-the-world/>
- Gardiner, H. W., & Kosmitzki, C. (2008). *Lives across cultures: Cross-cultural human development*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Gardiner, H. W., Mutter, J., & Kosmitzki, C. (1998). *Lives across cultures: Cross-cultural human development*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Gardner, H. (2007). *Five minds for the future*. Cambridge, MA: Harvard Business School Press.
- Geary, D., Fan, L., & Bow-Thomas, C. (1992). Numerical cognition: Loci of ability differences comparing children from China and the United States. *Psychological Science, 3*, 180-185.
- Georgas, J., Berry, J. W., Van de Vijver, F. J. R., Kağitçibaşı, Ç., & Poortinga, Y. H. (Eds.). (2006). *Families across cultures: A 30-nation psychological study*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Georgas, J., Poortinga, Y., Angleitner, A., Goodwin, R., & Charalambous, N. (1997). The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*(3), 303-320.
- Gergen, K. (2001). Psychological science in a postmodern context. *American Psychologist, 56*, 803-813.
- Gergen, K., & Black, K. (1965). Aging, time perspective, and preferred solutions to international conflicts. *Journal of Conflict Resolution, 9*, 177-186.
- Gethin, R. (1998). *Foundations of Buddhism*. New York: Oxford University Press.
- Giddens, A. (2000). *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. New York: Routledge.
- Giles, H. (1970). Evaluative reactions to accents. *Educational Review, 22*, 211-227.
- Gilman, S. L. (1988). *Disease and representation: Images of illness from madness to AIDS*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Glad, B., & Shiraev, E. (Eds.). (1999). *The Russian transformation*. New York: St. Martin's.
- Global Times (2012). *Sex before marriage more accepted in China*. Online at: <http://www.globaltimes.cn/content/703906.shtml>
- Goldberg, M. (2014, August 4). What is a woman? *The New Yorker*, 24-28.

- Goldston, D., Molock, S., Whitbeck, L., Murakami, J., Zayas, L., & Hall, G. C. N. (2008). Cultural considerations in adolescent suicide prevention and psychosocial treatment. *American Psychologist, 63*(1), 14-31.
- Goodnow, J. J. (1990). The socialization of cognition: What's involved? In J. W. Stigler, R. A. Shweder, & G. Herdt (Eds.), *Cultural psychology: Essays on comparative human behavior* (pp. 259-286). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Goodnow, J. J., & Levine, R. A. (1973). The grammar of action: Direction and sequence in children's copying. *Cognitive Psychology, 4*, 82-98.
- Gorodnichenko, Y., & Roland, G. (2011). Individualism, innovation, and long-run growth. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 108*(Suppl 4), 21316-21319.
- Gosso, Y., Morais, M., & Otta, E. (2007). Pretend play of Brazilian children: A window into different cultural worlds. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(5), 539-558.
- Gottfried, A. W. (Ed.). (1984). *Home environment and early cognitive development: Longitudinal research*. New York: Academic Press.
- Gould, S. J. (1994, November 15). The geometer of race. *Discover*, pp. 65-81.
- Gould, S. J. (1997). This view of life: Unusual unity. *Natural History, 106*, 20-23, 69-71.
- Gozman, L., & Edkind, A. (1992). *The psychology of post-totalitarianism in Russia*. London: Centre for Research into Communist Economies.
- Graham, J., & Haidt, J. (2010). Beyond beliefs: Religions bind individual into moral communities. *Personality and Social Psychology Review, 14*, 140-150.
- Graham, J. L. (1983). Brazilian, Japanese, and American business negotiations. *Journal of International Business Studies, 14*, 47-61.
- Graham, J. L., Evenko, L. I., & Rajan, M. N. (1992). An empirical comparison of Soviet and American business negotiations. *Journal of International Business Studies, 23*, 387-418.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology, 78*(6), 1360-1380.
- Greenwald, J. (1986, January 13). Is there cause for fear of flying? *Time*, pp. 39-40.
- Gregory, R. (1978). *Eye and brain: The psychology of seeing*. New York: McGraw-Hill.
- Griffith, R. C., Miyagi, O., & Tago, A. (1958). The universality of typical dreams: Japanese Americans. *American Anthropologist, 60*, 1173-1179.
- Griffore, R. J. (2007). Speaking of fairness in testing. *American Psychologist, 62*(9), 1081-1082.
- Grossman, H. J. (1983). *Classification in mental retardation*. Washington, DC: American Association on Mental Deficiency.
- Grumet, G. (1983). Eye contact: The core of interpersonal relatedness. *Psychiatry, 46*, 172-182.
- Gudykunst, W., & Bond, M. H. (1997). Intergroup relations across cultures. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications* (Vol. 3, pp. 119-161). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Gudykunst, W. B., Nishida, T., & Morisaki, S. (1992). Cultural, relational, and personality influences on uncertainty reduction process. *Western Journal of Speech Communication, 53*, 13-29.
- Guida, F., & Ludlow, L. (1989). A cross-cultural study of test anxiety. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 20*(2), 178-190.
- Guilmoto, C. Z. (2009). The sex ratio transition in Asia. *CEPED Working Paper 5*. Online at: <http://www.demographie.net/guilmoto/pdf/PDR%202009%2035%203%20Guilmoto.pdf>.
- Güngör, D., Karasawa, M., Boiger, M., Diçer, D., & Mesquita, B. (2014). Fitting in or sticking together: The prevalence and adaptivity of conformity, relatedness, and autonomy in Japan and Turkey. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 45*(9), 1374-1389. doi:10.1177/0022022114542977
- Gussler, J. (1973). Social change, ecology, and spirit possession among the South African Nguni. In E. Bourguignon (Ed.), *Religion, altered states of consciousness, and social change* (pp. 88-126). Columbus: Ohio State University Press.
- Habermas, T. (1991). The role of psychiatric and medical traditions in the discovery and description of anorexia nervosa in France, Germany, and Italy, 1873-1918. *Journal of Nervous and Mental Disease, 179*, 360-365.
- Hall, E. T. (1959). *The silent language*. Greenwich, CT: Fawcett.
- Hall, S. (1916). *Adolescence*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Hallowell, A. (1955). *Culture and experience*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Halonen, D., & Santrock, J. (1995). *Psychology: Contexts of behavior*. Madison, WI: Brown & Benchmark.
- Halperin, D. (1996, January). Trance and possession: Are they the same. *Transcultural Psychiatry, 33*, 3-41.
- Hamermesh, D. (2003). *Economics is everywhere*. New York: McGraw-Hill.
- Hamilton, D. L. (1979). A cognitive-attribitional analysis of stereotyping. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 12, pp. 53-81). New York: Academic Press.
- Hamilton, D. L. (1981). *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Harari, Y. N. (2014, September 5). Were we happier in the stone age? *The Guardian*.
- Hare, R. D. (1991). *The Hare psychopathy checklist — revised*. Toronto, ON: Multi-Health Systems.
- Harkness, S. (1992). Human development in psychological anthropology. In T. Schwartz, G. M. White, & C. A. Lutz (Eds.), *New directions in psychological anthropology* (pp. 102-121). New York: Cambridge University Press.
- Harrington, D. M. (1990). The ecology of human creativ-

- ity: A psychological perspective. In M. A. Runco & R. S. Albert (Eds.), *Theories of creativity* (pp. 143-169). Newbury Park, CA: Sage.
- Harris, R. J., Schoen, L. M., & Hensley, D. L. (1992). A cross-cultural study of story memory. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 23*, 133-147.
- Haslam, N. (2005, March). Dimensions of folk psychiatry. *Review of General Psychology, 9*(1), 35-47.
- Haun, D.B.M., Call, J., Janzen, G. & Levinson, S. (2006) Evolutionary psychology of special representations in the hominade. *Current Biology, 16*(17), 1736-1740.
- Hayes, N. (2015). *A view from a lake: Buddha, mind and future*. Leicester, UK: Matador.
- Hayles, R. V. (1991). African-American strength: A survey of empirical findings. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 379-400). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Hays, P. (2001). *Addressing cultural complexities in practice: A framework for clinicians and counselors*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Heath, S. B. (1983). *Ways with words*. New York: Cambridge University Press.
- Hedayat-Diba, Z. (2000). Psychotherapy with Muslims. In P. S. Richards & A. E. Bergin (Eds.), *Handbook of psychotherapy and religious diversity* (pp. 289-314). Washington, DC: American Psychological Association.
- Hedstrom, L. (1992). Interpersonal style: Contrasting emphases on individuality and group conformity in Japan and America. In U. Gielen, L. Loeb-Adler, & N. Milgram. (Eds.), *Psychology in International Perspective* (pp. 154-160). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Heider, F. (1959). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Heiman, G. (1996). *Basic statistics for the behavioral sciences*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Heine, S. J. (2008). *Cultural psychology*. New York: W. W. Norton.
- Heine, S. J., Lehman, D., Markus, H., & Kitayama, S. (1999). Is there a universal need for positive self-regard? *Psychological Review, 106*(4), 766-794.
- Heine, S. J., Lehman, D., Peng, K., & Greenholtz, J. (2002). What's wrong with cross-cultural comparisons of subjective Likert scales? The reference-group effect. *Journal of Personality and Social Psychology, 82*(6), 903-918.
- Hejmadi, A., Rozin, P., & Siegal, M. (2004). Once in contact, always in contact: Contagious essence and conceptions of purification in American and Hindu Indian children. *Developmental Psychology, 40*(4), 467-476.
- Helms, J. (2006). Fairness is not validity or cultural bias in racial-group assessment: A quantitative perspective. *American Psychologist, 61*(8), 845-859.
- Helms, J. (2007). Implementing fairness in racial-group assessment requires assessment of individuals. *American Psychologist, 62*(9), 1083-1085.
- Henrich, J., Heine, S. & Norenzayan, A. (2010) The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences, 33*(2/3), 123.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence. From domestic violence to political terror*. New York: Basic Books.
- Hermans, J. M., & Kempen, J. G. (1998). Moving cultures: The perilous problems of cultural dichotomies in a globalizing society. *American Psychologist, 53*(10), 1111-1120.
- Herrnstein, R. J., & Murray, C. (1994). *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. New York: Free Press.
- Hershey, D., Henkens, K., & Van Dalen, H. (2007). Mapping the minds of retirement planners: A cross-cultural perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(3), 361-382.
- Hess, R. D., Kashiwagi, K., Azuma, H., Price, G. G., & Dickinson, W. P. (1980). Maternal expectation for mastery of developmental tasks in Japan and the United States. *International Journal of Psychology, 15*, 259-271.
- Hinton, L., & Kleinman, A. (1993). Cultural issues and international psychiatric disorders. *International Review of Psychiatry, 1*, 111-134.
- Ho, D. (1998). Indigenous psychologies: Asian perspectives. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 29*(1), 88-103.
- Hobson, J. A. (2002). *Dreaming: An introduction to the science of sleep*. Oxford: Oxford University Press.
- Hock, R. (1995). *Forty studies that changed psychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Hock, R. (2013). Personality. In C. Campanella, J. Mosher, S. Frail, & M. Schricker (Eds.), *Forty studies that changed psychology* (pp. 190-197). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software in the mind*. London: McGraw-Hill.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1988). The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics, 16*, 4-21.
- Hofstede, G., de Hilal, A. V. G., Malvezzi, S., Tanure, B., & Vinken, H. (2010). Comparing regional cultures within a country: Lessons from Brazil. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(3), 336-352.
- Holcomb, H. R. (1996). Moving beyond just-so stories: Evolutionary psychology as protoscience. *Skeptical, 4*(1), 60-66.
- Hong, S., & Ho, H. Z. (2005). Direct and indirect longitudinal effects of parental involvement on student achievement: Second-order latent growth modeling across ethnic groups. *Journal of Educational Psychology, 97*(1), 32-42.
- Horenczyk, G., & Munayer, S. J. (2007). Acculturation orientations toward two majority groups: The case of Palestinian Arab Christian adolescents in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*, 76-86.
- Hormes, J., & Rozin, P. (2010). Does "craving" carve na-

- ture at the joints? Absence of a synonym for craving in many languages. *Addictive Behaviors*, 35, 459-463.
- Horowitz, R., & Kraus, V. (1984). Patterns of cultural transition. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15(4), 399-416.
- Hortacsu, N., Bastug, S., & Muhammetberdiev, O. (2001). Desire for children in Turkmenistan and Azerbaijan: Son preference and perceived instrumentality for value satisfaction. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(3), 309-321.
- Ho-Ying Fu, J., & Chiu, C-Y. (2007). Local culture's responses to globalization: Exemplary persons and their attendant values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(5), 636-653.
- Hsu, E., Davies, C., & Hansen, D. (2004). Understanding mental health needs of Southeast Asian refugees: Historical, cultural, and contextual challenges. *Clinical Psychology Review*, 24, 193-213.
- Hsu, F. L. K. (1985). The self in cross-cultural perspective. In A. J. Marsella, G. DeVos, & F. L. K. Hsu (Eds.), *Culture and self: Asian and western perspectives* (pp. 24-55). New York: Tavistock.
- Huang, L., & Harris, M. (1973). Conformity in Chinese and Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4(4), 427-434.
- Hudson, W. (1960). Pictorial depth perception in sub-cultural groups in Africa. *Journal of Social Psychology*, 2, 89-107.
- Hui, C. H. (1982). Locus of control: A review of cross-national research. *International Journal of Intercultural Relations*, 6, 301-323.
- Hui, H., & Luk, C. L. (1997). Industrial/organizational psychology. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications* (Vol. 3, pp. 371-411). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Hummer, R. A., & Hayward, M. D. (2015). Hispanic older adult health and longevity in the united states: Current patterns and concerns for the future. *Daedalus*, 144(2), 20-30.
- Huntington, S. (1993). Clash of civilizations. *Foreign Affairs*, 72, 22-49.
- Hupka, R., Buunk, B., Falus, G., Fulgosi, A., Ortega, E., Swain, R., et al. (1985). Romantic jealousy and romantic envy: A seven-nation study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16(4), 423-446.
- Hurlbert, A., & Ling, Y. (2007, August). Biological components of sex differences in color preference. *Current Biology*, 17, 623-625.
- Hutson, M. (2013). *The 7 laws of magical thinking: How irrational beliefs keep us happy, healthy, and sane*. New York: Plume.
- Hwang, W.-C. (2006). The psychotherapy adaptation and modification framework: Application to Asian Americans. *American Psychologist*, 61(7), 702-715.
- Hyde, J. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60(6), 581-592.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and post modernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inkeles, A., & Smith, D. (1974). *Becoming modern: Individual changes in six developing countries*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Irvine, S. H. (1983). Testing in Africa and America: The search for routes. In S. H. Irvine & J. W. Berry (Eds.), *Human assessment and cultural factors* (pp. 45-58). New York: Plenum.
- Irwin, M., Schafer, G., & Feiden, C. (1974). Emic and unfamiliar category sorting of Mano farmers and U.S. undergraduates. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5, 407-423.
- Iusitini, L., Gao, W., Sundborn, G., & Paterson, J. (2011). Parenting practices among fathers of a cohort of Pacific infants in New Zealand. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 39-55.
- Iwamasa, G., Larrabee, A., & Merritt, R. (2000). Are personality disorder criteria ethnically biased? A card-sort analysis. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 6(3), 284-296.
- Iwato, S., & Triandis, H. (1993). Validity of auto- and heterostereotypes among Japanese and American students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24(4), 428-444.
- Iyengar, S., Wells, R., & Schwartz, B. (2006). Doing better but feeling worse: Looking for the "best" job undermines satisfaction. *Psychological Science*, 17, 143-150.
- Izard, C. E. (1969). The emotions and emotional constructs in personality and culture research. In R. B. Catell (Ed.), *Handbook of modern personality theory*. Chicago, IL: Aldine.
- Izard, C. E. (1971). *The face of emotion*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Izard, C. E. (1977). *Human emotions*. New York: Plenum.
- Izard, C. E. (2004). *The psychology of emotions*. New York: Springer.
- Jabr, Ferris (2015). Life's big leaps: Critical moments in evolution. *Quanta Magazine*. Online at: <https://www.quantamagazine.org/20151110-evolution-of-big-brains/>
- Jäckle, S., & Wenzelburger, G. (2015). Religion, religiosity, and the attitudes toward homosexuality - A multilevel analysis of 79 countries. *Journal of Homosexuality*, 62(2), 207-241. doi:10.1080/00918369.2014.969071
- Jackson, G. (1991). The African genesis of the black perspective in helping. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 533-558). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Jackson, M. (1997). Counseling Arab Americans. In C. Lee (Ed.), *Multicultural issues in counseling: New approaches to diversity* (2nd ed., pp. 333-349). Alexandria, VA: American Counseling Association.
- Jahoda, G., & Krever, B. (1997). History of cross-cultural and cultural psychology. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds.), *Handbook of cross-cultural*

- psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 1-42). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- James, W. (1884). What is emotion? *Mind*, 19, 188-205.
- Jamison, K. R. (1993). *Touched with fire: Manic-depressive illness and the artistic temperament*. New York: Free Press.
- Jane's Information Group. (2008). *A one-year investigation and analysis of 235 countries*. Online at: www.janes.com.
- Jenkins, A. (1995). *Psychology and African Americans* (2nd ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Jensen, A. R. (1973). *Educability and group differences*. London: Methuen.
- Jensen, A. R. (1998). *The G factor*. Westport, CT: Praeger.
- Jha, P., & Kesler, M. (2011). Trends in selective abortion of female fetuses in India: Analysis of nationally representative birth histories from 1990-2005 and census data from 1991-2011. *Lancet*, 377(9781), 1921-1928.
- Ji, L.-J., Zhang, Z., & Nisbett, R. (2004, July). Is it culture or is it language? Examination of language effects in cross-cultural research on categorization. *Journal of Personality & Social Psychology*, 87(1), 57-65.
- Jimenez, N., Garrouette, E., Kundu, A., Morales, L., & Buchwald, D. (2011). A review of the experience, epidemiology, and management of pain among American Indian, Alaska Native, and Aboriginal Canadian peoples. *Journal of Pain*, 12(5), 511-522.
- Jobson, L., & O'Kearney, R. (2008). Cultural differences in retrieval of self-defining memories. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(1), 75-80.
- Johnson, F. (1993). *Dependency in Japanese socialization*. New York: New York University Press.
- Johnson, K., Andrew E., White, Brenna M. B., & Cohen, A. B. (2011). Matzoh, meat, milk, and mana: Psychological influences on religio-cultural food practices. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 42, 1421-1436.
- Jolley, R., Zhi, Z., & Thomas, G. (1998). The development of understanding moods metaphorically expressed in pictures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(2), 358-376.
- Joshi, M. S., & MacLean, M. (1997). Maternal expectations of child development in India, Japan, and England. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(2), 219-234.
- Joyce, C., McQuay, B., & Richards, A. (2015, September 3). Squirrels mimic bird alarms to foil the enemy. *Morning Edition's Close Listening: Decoding Nature Through Sound*. Online at: <http://www.npr.org/series/432299810/listening-series>
- Kadiangandu, J. K., Mullet, E., & Vinsonneau, G. (2001). Forgiveness: A Congo-France comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(4), 504-514.
- Kagan, J., Kearsley, R. B., & Zealazo, P. (1978). *Infancy: Its place in human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kagitcibasi, C. (1985). Culture of separateness - culture of relatedness. *Papers in Comparative Studies*, 4, 91-99.
- Kagitcibasi, C. (1995). Is psychology relevant to global human development issues? Experience from Turkey. *American Psychologist*, 50, 293-300.
- Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Kakar, S. (1989). The maternal-feminine in Indian psychoanalysis. *International Review of Psycho-Analysis*, 16, 355-362.
- Kalipeni, E., Craddock, S., Ghosh, J., & Oppong, J. R. (2008). *HIV and AIDS in Africa: Beyond epidemiology*. New York: Wiley.
- Kamin, L. (1976). Heredity, intelligence, politics, and psychology. In N. J. Block & G. Dworkin (Eds.), *The IQ controversy* (pp. 374-382). New York: Pantheon Books.
- Kanazawa, S. (2010). Evolutionary psychology and intelligence research. *American Psychologist*, 65(4), 279-289.
- Kandel, E. (2012). *The age of insight*. New York: Random House.
- Karllsson, R. (2005). Ethnic matching between therapist and patient in psychotherapy: An overview of findings, together with methodological and conceptual issues. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 11(2), 113-129.
- Kashima, Y., & Triandis, H. (1986). The self-serving bias in attributions as a coping strategy. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17, 83-97.
- Kasser, T. (2011). Cultural values and the well-being of future generations: A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 206-215.
- Kassinove, H., Sukhodolsky, D., Eckhardt, C., & Tsytsarev, S. (1997). Development of a Russian state-trait anger expression inventory. *Journal of Clinical Psychology*, 53(6), 543-557.
- Kaufman, M. (2003, October 3). Breast implants linked to suicide. *Washington Post*. Online at: <http://www.thewashingtonpost.com>
- Καψάλης Α., (2003), *Ευρωπαϊκό Δίκτυο για Συνεργασία και Ανταλλαγές σε Θέματα Κοινωνικού. Αποκλεισμού και Υγείας των Μεταναστών - Εθνική Έκθεση Ελλάδα*. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Γαλλικό Υπουργείο Υγείας.
- Keating, C. F., Mazur, A., Segall, M., Cysneiros, P. G., Divale, W. T., Kilbride, J. E., et al. (1981). Culture and perception of social dominance from facial expressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 615-626.
- Keats, D. M. (1985). Strategies in formal operational thinking: Malaysia and Australia. In I. R. Lagues & Y. H. Poortinga (Eds.), *From a different perspective: Studies of behavior across cultures* (pp. 306-318). Liss, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Keats, D. M., Keats, J., & Rafael, W. (1976). Concept acquisition in Malaysian bilingual children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7(1), 87-99.
- Keel, P., & Klump, K. (2003). Are eating disorders culture-bound syndromes? Implications for conceptu-

- alizing their etiology. *Psychological Bulletin*, 129(5), 747-769.
- Keen, S. (1986). *Faces of the enemy*. New York: Harper & Row.
- Keith, K. (2013). *The encyclopedia of cross-cultural psychology*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Keller, H., Borke, J., Chaudhary, N., Lamm, B., & Kleis, A. (2010). Continuity in parenting strategies: A cross-cultural comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(3), 391-409.
- Kelley, H. H. (1950). The warm-cold variable in first impressions of persons. *Journal of Personality*, 18, 431-439.
- Kelley, H. H. (1967). Attribution theory in social psychology. In D. Levine (Ed.), *Nebraska symposium of motivation* (Vol. 15, pp. 192-240). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kelley, J. (1994, January 12). Frustrated Russians cool to the USA. *USA Today*, p. 1.
- Keltikangas-Jaervinen, L., & Terav, T. (1996). Social decision-making strategies in individualist and collectivist cultures: A comparison of Finnish and Estonian adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(6), 714-732.
- Keltner, D., Ellsworth, P. C., & Edwards, K. (1993). Beyond simple pessimism: Effects of sadness and anger on social perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 740-752.
- Keltner, D., & Haidt, J. (2003). Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*, 17, 297-314.
- Kenealy, P., Gleeson, K., Frude, N., & Shaw, W. (1991). The importance of the individual in the "causal" relationship between attractiveness and self-esteem. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1, 45-56.
- Kennedy, H. (1981). The "third sex" theory of Karl Heinrich Ulrichs. *Journal of Homosexuality*, 6(1-2), 103-111.
- Kern, C., & Roll, S. (2001). Object representations in dreams of Chicanos and Anglos. *Dreaming: Journal of the Association for the Study of Dreams*, 11(3), 149-166.
- Kern, M., & Just, M. (1995). The focus group method, political advertising, campaign news, and the construction of candidate images. *Political Communication*, 12, 127-145.
- Keyes, C., & Ryff, C. D. (2003). Somatization and mental health: A comparative study of the idiom of distress hypothesis. *Social Science and Medicine*, 57, 1833-1845.
- Kharkhurin, A. V. (2010). Sociocultural differences in the relationship between bilingualism and creative potential. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(5-6), 776-783.
- Kim, H. (2002). We talk, therefore we think? A cultural analysis of the effect of talking on thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 828-842.
- Kim, H., & Markus, H. (1999). Deviance or uniqueness, harmony or conformity? A cultural analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 774, 785-800.
- Kim, H. S., & Markus, H. R. (2002). Freedom of speech and freedom of silence: An analysis of talking as a cultural practice. In R. Shweder, M. Minow, & H. R. Markus (Eds.), *Engaging cultural differences: The multicultural challenge in liberal democracies* (pp. 432-452). New York: Russell Sage.
- Kim, U., & Berry, J. W. (1993). *Indigenous psychologies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kim, Y. Y. (1986). *Interethnic communication*. Newbury Park, CA: Sage.
- Kinsey, A. (1998). *Sexual behavior in the human male*. Bloomington: Indiana University Press. (Original work published 1948.)
- Kinsley, D. (1986). *Hindu goddesses: Visions of the feminine in the Hindu religious tradition*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Kirton, M. (1976). Adaptors and innovators: A description and measure. *Journal of Applied Psychology*, 61, 622-629.
- Kitanaka, J. (2011). *Depression in Japan: Psychiatric cures for a society in distress*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kitayama, S., Conway, L. G., III, Pietromonaco, P. R., Park, H., & Plaut, V. C. (2010). *American Psychologist*, 65(6), 559-574.
- Kitayama, S., Ishii, K., Imada, T., Takemura, K. & Ramaswamy, J. (2006) Voluntary settlement and the spirit of independence: Evidence from Japan's "Northern Frontier". *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 369-384.
- Kitayama, S., & Markus, H. R. (1995). Culture and self: Implications for internationalizing psychology. In N. R. Goldberg & J. B. Veroff (Eds.), *The culture and psychology reader* (pp. 366-383). New York: New York University Press.
- Kitayama, S., Park, H., Sevincer, A. T., Karasawa, M., & Uskul, A. K. (2009). A cultural task analysis of implicit independence: Comparing North America, Western Europe, and East Asia. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 236-255.
- Kleinman, A. (1978). Clinical relevance of anthropological and cross-cultural research: Concepts and strategies. *American Journal of Psychiatry*, 135, 427-431.
- Kleinman, A. (1986). *Social origins of distress and disease: Depression, neurasthenia, and pain in modern China*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kleinman, A., & Kleinman, J. (1991). Suffering and its professional transformation: Toward an ethnography of interpersonal experience. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 15, 275-301.
- Kliger, S. (2002). Russian immigrants in America: Fears and hopes. In V. Shlapentokh & E. Shirav (Eds.), *Fears in post-communist societies* (pp. 111-120). New York: Palgrave.
- Klineberg, O. (1938). Emotional expression in Chinese

- literature. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 33, 517-520.
- Klingelhofer, E. (1971). What Tanzanian secondary school students plan to teach their children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(2), 189-195.
- Kluckhohn, C. (1949). *Mirror for man: The relation of Anthropology to modern life*. New York, NY: Whittlesey House Inc.
- Kluckhohn, F., & Strodtbeck, F. (1961). *Variations in value orientation*. Evanston, IL: Row & Peterson.
- Knafo, A., Schwartz, S. H., & Levine, R. V. (2009). Helping strangers is lower in embedded cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(5), 875-879.
- Ko, S.-G., Lee, T.-H., Yoon, H.-Y., Kwon, J.-H., & Mather, M. (2011). How does context affect assessments of facial emotion? The role of culture and age. *Psychology and Aging*, 26(1), 48-59.
- Koerth-Baker, M. (2013). What your New Year's resolutions tell us about the way you think. Online at: <http://boingboing.net/2013/01/16/what-your-new-years-resoluti.html>
- Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral states and the idea of justice*. San Francisco, CA: Harper & Row.
- Kohn, M. (1969). *Class and conformity*. Homewood, IL: Dorsey.
- Kolodziejski, L. R. (2014). Harms of hedging in scientific discourse: Andrew Wakefield and the origins of the autism vaccine controversy. *Technical Communication Quarterly*, 23(3), 165-183.
- Kon, I. S. (1979). *Psychologiya yunosheskogo vozrasta [Psychology of adolescence]*. Moscow: Prosveshenie.
- Kon, I. S. (2001). *Adolescent sexuality on the eve of 21st century*. Dubna: Fenix (in Russian).
- Koopman, C. (1997). Political psychology as a lens for viewing traumatic events. *Political Psychology*, 18(4), 831-847.
- Kostelny, K., & Garbarino, J. (1994). Coping with consequences of living in danger: The case of Palestinian children and youth. *International Journal of Behavioral Development*, 17, 595-611.
- Krauss, H. (1970). Social development and suicide. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(2), 159-167.
- Krippner, S. (1996). The dream models of the Mapuches in Chile. *Dream Time*, 13(2), 14-15.
- Krus, D., & Rysberg, J. (1976). Industrial managers and NACH. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7(4), 491-499.
- Kuhnen, U., Hannover, B., Roeder, U., Ali Shah, A., Schubert, B., Upmeyer, A., et al. (2001). Crosscultural variations in identifying embedded figures: Comparisons from the United States, Germany, Russia, and Malaysia. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(3), 365-374.
- Kurman, J., & Sriram, N. (2002). Interrelationships among vertical and horizontal collectivism, modesty, and self-enhancement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(1), 71-87.
- Kurtz, S. N. (1992). *All the mothers are one: Hindu India and the cultural reshaping of psychoanalysis*. New York: Columbia University Press.
- Kush, J. (1996). Field-dependence, cognitive ability, and academic achievement in Anglo American and Mexican American students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(5), 561-575.
- Lacey, P. (1971). Classificatory ability and verbal intelligence among high-contact Aboriginal and low socioeconomic white Australian children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(1), 39-49.
- Laing, D. G., Preskott, J., Bell, G. A., & Gillmore, A. (1993). A cross-cultural study of taste discrimination with Australians and Japanese. *Chemical Senses*, 18, 161-168.
- La Mettrie, J. O. (1994). *Man a machine, man a plant* (R. A. Watson & M. Rybalka, Trans.). Indianapolis, IN: Hackett. (Original work published 1748.)
- Lane, C. (2001, April 25). English only: A legal decision that may affect testing. *Washington Post*, p. A01.
- Langaney, A. (1988). *Les hommes, passe, present, conditionnel [The men, past, present, conditional]*. Paris: Armand Colin.
- Lange, C. G. (1885/1922). The emotions: A psychophysiological study. In C. G. Lange & W. James (Eds.), *Psychology classics* (Vol. 1, pp. 33-90). Baltimore, MD: Williams & Wilkins.
- Langgulung, H., & Torrance, E. (1972). The development of causal thinking of children in Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 3, 315-320.
- Laqueur, T. (2004). *Solitary sex: A cultural history of masturbation*. Cambridge, MA: Zone Books.
- Larsen, K. (1972). Determinants of peace agreement, pessimism-optimism, and expectation of world conflict: A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 3(3), 283-292.
- Larson, R., Verma, S., & Dworkin, J. (2003). Adolescence without disengagement: The daily family lives of Indian middle-class teenagers. In T. S. Saraswathi (Ed.), *Cross-cultural perspectives in human development: Theory, research and applications* (pp. 258-286). New Delhi, India: Sage.
- Lau, A., Jernewall, N., Zaine, N., & Myers, H. (2002). Correlates of suicidal behaviors among Asian American outpatient youths. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 8(3), 199-213.
- Laughlin, C., McManus, J., & d'Aquili, E. (1992). *Brain, symbol, and experience*. New York: Columbia University Press.
- Laumann, E. (2002, October 24). The impact of biological aging effects on the reporting of sexual dysfunctions in women aged 40-80: Results of an international survey. *The University of Chicago Chronicle*, 22(3), Online at: <http://chronicle.uchicago.edu/021024/sex-study.shtml>
- Lawrence, J. S., Crocker, J., & Blanton, H. (2011). Stigmatized and dominant cultural groups differentially

- interpret positive feedback. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 165-169.
- Lawson, E. (1975). Flag preference as an indicator of patriotism in Israeli children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6, 490-499.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1-21.
- Lazarus, R., & Lazarus, B. (2006). *Coping with Aging*. New York: Oxford University Press.
- Leach, M. L. (1975). The effect of training in the pictorial depth perception of Shona children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6, 457-470.
- Lebra, T. S. (1983). Shame and guilt: A psychocultural view of the Japanese self. *Ethos*, 11, 192-209.
- Lee, I.-C., & Pratto, F. (2011). Changing boundaries of ethnic identity and feelings toward ingroup/outgroup: Examining Taiwan residents from a psycho-historical perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 3-24.
- Lee, I.-C., Pratto, F., & Li, M.-C. (2007). Social relationships and sexism in the United States and Taiwan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 595-612.
- Lee, J. A., Soutar, G. N., Daly, T. M., & Louviere, J. J. (2011). Schwartz values clusters in the United States and China. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 234-252.
- Lee, R., & Ackerman, S. (1980). The sociocultural dynamics of mass hysteria: A case study of social conflict in West Malaysia. *Journal of Cross-Cultural Psychiatry*, 43, 78-88.
- Leenaars, A. A., Sayin, A., Candansayar, S., Leenaars, L., Akar, T., & Demirel, B. (2010). Suicide in different cultures: A thematic comparison of suicide notes from Turkey and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(2), 253-263.
- Leenen, I., Givaudan, M., Pick, S., Venguer, T., Vera, J., & Poortinga, Y. H. (2008). Effectiveness of a Mexican health education program in a poverty-stricken rural area of Guatemala. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(1), 198-214.
- Leone, T. Coast, E., Narayanan, S., & Aikins, A. C. (2012). Diabetes and depression comorbidity and socio-economic status in low and middle income countries (LMICs): A mapping of the evidence. *Globalization and Health*, 8, 39. Online at: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23181626>
- Lerner, M. J. (1970). The desire for justice and reactions to victims. In J. McCauley & L. Berkowitz (Eds.), *Altruism and helping behavior* (pp. 205-229). New York: Academic Press.
- Leung, A. K., Maddux, W. W., & Galinsky, A. D. (2008). Multicultural experience enhances creativity: The when and how. *American Psychologist*, 63(3), 169-181.
- Leung, K., & Drasgow, F. (1986). Relation between self-esteem and delinquent behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17(2), 151-167.
- Levin, M. (1995). Does race matter? *American Psychologist*, 50(1), 45-46.
- Levine, R. (2010). The six cultures study: Prologue to a history of a landmark project. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(4), 513-521.
- Levine, R., Norenzayan, A., & Philbrick, K. (2001). Cross-cultural differences in helping strangers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 543-560.
- Levinson, D. (1978). *The seasons of a man's life*. New York: Knopf.
- Levinson, D., & Simmons, G. (1992). Blacks, schizophrenia, and neuroleptic treatment. *Archives of General Psychiatry*, 49, 165.
- Levitt, S., & Dubner, S. (2009). *Freakonomics: A Rogue economist explores the hidden side of everything*. New York: Harper.
- Levy, D. A. (1985). Optimism and pessimism: Relationships to circadian rhythms. *Psychological Reports*, 57(3), 1123-1126.
- Levy, D. A. (1993). Psychometric infallibility realized: The one-size-fits-all psychological profile. *Journal of Polymorphous Perversity*, 10(1), 3-6.
- Levy, D. A. (2008, November/December). The emperor's postmodern clothes: A brief guide to deconstructing academically fashionable phrases for the uninitiated. *Skeptical Inquirer*, 32(6), 17.
- Levy, D. A. (2010). *Tools of critical thinking: Meta-thoughts for psychology* (2nd ed.). Long Grove, IL: Waveland Press.
- Levy, D. A., Kaler, S. R., & Schall, M. (1988). An empirical investigation of role schemata: Occupations and personality characteristics. *Psychological Reports*, 63, 3-14.
- Levy, R. I. (1973). *Tahitians: Mind and experience in the Society Islands*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Levy, R. I. (1996). Essential contrasts: Differences in parental ideas about learners and teaching in Tahiti and Nepal. In S. Harkness & C. M. Super (Eds.), *Parents' cultural belief systems: Their origins, expressions, and consequences* (pp. 123-142). New York: Guilford.
- Lewis, J. R., & Ozaki, R. (2009). Amae and Mardy: A comparison of two emotion terms. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(6), 917-934.
- Lewis-Fernández, R., & Kleinman, A. (1994). Culture, personality, and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(1), 67-71.
- Li, J. (2003). The core of Confucian learning. *American Psychologist*, 58(2), 146-147.
- Li, S., Bi, Y.-L., & Rao, L.-L. (2011). Every science/nature potter praises his own pot — Can we believe what he says based on his mother tongue? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 125-130.
- Liddell, C. (1997). Every picture tells a story — or does not? Young South African children interpreting pictures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(3), 266-283.
- Liem, R. (1997). Shame and guilt among first-and-second

- ond generation Asian Americans and European Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(4), 365-392.
- Lim, M., Stormshak, E. A., & Falkenstein, C. A. (2011). Psychosocial adjustment and substance use of Cambodian and Vietnamese immigrant youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 104-119.
- Lin, C.-C., & Yamaguchi, S. (2011). Under what conditions do people feel face-loss? Effects of the presence of others and social roles on the perception of losing face in Japanese culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 120-124.
- Lin, E., & Peterson, C. (1990). Pessimistic explanatory style and response to illness. *Behavioral Therapy and Research*, 28, 243-248.
- Lin, Y. (2002). Age, sex, education, religion, and perception of tattoos. *Psychological Reports*, 90(2), 654-658.
- Lindgren, H., & Tebcherani, A. (1971). Arab and American auto- and heterostereotypes: A cross-cultural study of empathy. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(2), 173-180.
- Lippi-Green, R. (1997). *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. New York: Routledge.
- Li-Repac, D. (1980). Cultural influences on clinical perception: A comparison between Caucasian and Chinese-American therapists. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 11(3), 327-342.
- Liu, J. H., Goldstein-Hawes, R., Hilton, D. J., Huang, L. L., Gastardo-Conaco, C., Dresler-Hawke, E., ... Hidaka, Y. (2005). Social representations of events and people in world history across twelve cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(2), 171-191.
- Liu, J. H., McCreanor, T., McIntosh, T., & Teaiwa, T. (Eds.). (2005). *New Zealand identities: Departures and destinations*. Wellington, NZ: Victoria University Press.
- Liu, J. H., Paez, D., Slawuta, P., Cabecinhas, R., Techio, E., Kokdemir, D., et al. (2009). Representing world history in the 21st century: The impact of 9/11, the Iraq war, and the nation-state on dynamics of collective remembering. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(4), 667-692.
- Lloyd, B., & Easton, B. (1977). The intellectual development of Yoruba children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 8(1), 3-11.
- Locke, K. D., & Baik, K.-D. (2009). Does an acquiescent response style explain why Koreans are less consistent than Americans? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(2), 319-323.
- Lonner, W. J. (1980). The search for psychological universals. In H. C. Triandis & W. W. Lambert (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Perspectives* (Vol. 1, pp. 143-204). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Lopez, S. R. (1989). Patient variable biases in clinical judgment: Conceptual overview and methodological considerations. *Psychological Bulletin*, 106, 184-204.
- Loranger, A. W., Sartorius, N., Andreoli, A., Berger, P., Buchheim, P., Channabasavanna, S. M., et al. (1994). The international personality disorder examination. *Archives of General Psychiatry*, 51(3), 215-224.
- Lord, C. G., Ross, L., & Lepper, M. (1979). Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 2098-2109.
- Lorenz, K. (1966). *On aggression*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Lucas, T., Parkhill, M. R., Wendorf, C. A., Imamoglu, E. O., Weisfeld, C. C., Weisfeld, G. E., et al. (2008). Cultural and evolutionary components of marital satisfaction: A multidimensional assessment of measurement invariance. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 109-123.
- Luria, A. R. (1976). *Cognitive development: Its cultural and social foundations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lutz, C. (1982). The domain of emotion words on Ifaluk. *American Ethnologist*, 9, 113-128.
- Lutz, C. (1988). *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll and their challenge to western theory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lynch, O. M. (1990). The social construction of emotion in India. In O. M. Lynch (Ed.), *Divine passions: The social construct of emotion in India* (pp. 3-34). Berkeley, CA: University of California Press.
- Lynn, R. (1996). Racial and ethnic differences in intelligence in the United States on the differential ability scale. *Personality and Individual Differences*, 20, 271-273.
- Lynn, R., & Hattori, K. (1990). The heritability of intelligence in Japan. *Behavior Genetics*, 20, 545-546.
- Lynn, R., & Vanhanen, T. (2002). *IQ and the wealth of nations*. Westport, CT: Praeger.
- Lyubomirsky, S. (2007). *The how of happiness: A scientific approach to getting the life you want*. New York: Penguin Press.
- Ma, H. K., & Cheung, C. K. (1996). A cross-cultural study of moral stage structure in Hong Kong Chinese, English, and Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(6), 700-713.
- Macdonald, M., & Rogan, J. (1990). Innovation in South African science education (Part II): Factors influencing the introduction of instructional change. *Science Education*, 74(1), 119-131.
- Mackie, D. (1983). The effect of social instruction on conservation of spatial relations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14(2), 131-151.
- Madsen, M. C. (1971). Developmental and cross-cultural differences in the cooperative and competitive behavior of young children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2, 365-371.
- Madsen, M. C., & Kagan, S. (1973). Mother-directed achievement of children in two cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4(2), 221-228.
- Maehr, M., & Nicholls, J. (1983). Culture and achieve-

- ment motivation: A second look. In N. Warren (Ed.), *Studies in cross-cultural psychology* (Vol. 2, pp. 221-226). London: Academic Press.
- Mahbubani, K. (1999). *Can Asians think?* Singapore: Times Books International.
- Maher, T. (1976). "Need for resolution" ratings for harmonic musical intervals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7, 259-276.
- Mak, W. W. S., Law, R. W., & Teng, Y. (2011). Cultural model of vulnerability to distress: The role of self-construal and sociotropy on anxiety and depression among Asian Americans and European Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 75-88.
- Makino, M., Tsuboi, K., & Dennerstein, L. (2004). Prevalence of eating disorders: A comparison of western and non-western countries. *Medical General Medicine*, 6(3). Online at: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1435625/>
- Malka, A., Soto, C., Inzlicht, M., & Lelkes, Y. (2014). Do needs for security and certainty predict cultural and economic conservatism? A cross-national analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(6), 1031-1051.
- Malouf, E., Stuewing, J., & Tangney, J. (2012). Self-control and jail inmates' substance misuse post-release: Mediation by friends' substance use and moderation by age. *Addictive Behaviors*, 37(11), 1198-1204.
- Mandisodza, A. N., Jost, J. T., & Unzueta, M. M. (2006). "Tall poppies" and "American dreams" reactions to rich and poor in Australia and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(6), 659-668.
- Mandler, G. (1975). *Mind and emotion*. New York: Wiley.
- Mandler, J. M., Scribner, S., Cole, M., & DeForest, M. (1980). Cross-cultural invariance in story recall. *Child Development*, 51, 19-26.
- Marano, L. (1985). *Windigo psychosis: The anatomy of an emic-etic confusion*. *Current Anthropology*, 23(4), 385-421.
- Marcuse, H. (1964). *One-dimensional man*. Boston, MA: Beacon Press.
- Margalit, B., & Mauger, P. (1985). Aggressiveness and assertiveness. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16(4), 497-511.
- Mari, S., & Karayanni, M. (1982). Creativity in Arab culture: Two decades of research. *Journal of Creative Behaviour*, 16, 227-238.
- Marjoribanks, K., & Jordan, D. (1986). Stereotyping among aboriginal and Anglo-Australians. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17(1), 17-28.
- Markham, R., & Wang, L. (1996). Recognition of emotion by Chinese and Australian children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(5), 616-643.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1994a). The cultural shaping of emotion: A conceptual framework. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 339-351). Washington, DC: American Psychological Association.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1994b). The cultural construction of self and emotion: Implications for social behavior. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 89-130). Washington, DC: American Psychological Association.
- Marsella, A. J. (1980). Depressive experience and disorder across cultures. In H. Triandis & J. Draguns (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 6, pp. 233-262). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Marsella, T. (1998). Toward a "global-community psychology": Meeting the needs of a changing world. *American Psychologist*, 53(12), 1282-1291.
- Marsh, A., Effenbein, H., & Ambady, N. (2007). Separated by a common language: Nonverbal accents and cultural stereotypes about Americans and Australians. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(3), 284-301.
- Marshall, R. (1997). Variances in values of individualism and collectivism across two cultures and three social classes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(4), 490-495.
- Martin, U. (2014). Psychotherapy with Arab Americans: An exploration of therapy-seeking and termination behaviors. *International Journal of Culture and Mental Health*, 7(2), 162-167.
- Martínez-Taboas, A. (2005). The plural world of culture-sensitive psychotherapy: A response to Castro-Blanco's (2005) comments. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 42(1), 17-19.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). New York: Harper & Row.
- Masters, R. (1997). Brain biochemistry and social status: The neurotoxicity hypothesis. In E. White (Ed.), *Intelligence, political inequality, and public policy* (pp. 141-183). Westport, CT: Praeger.
- Masuda, T., & Nisbett, R. E. (2006). Culture and change blindness. *Cognitive Sciences*, 30, 381-399.
- Matsuda, N. (1985). Strong, quasi- and weak conformity among Japanese in the modified Asch procedure. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16, 83-97.
- Matsumoto, D. (1992). American-Japanese cultural differences in the recognition of universal expressions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23(1), 72-85.
- Matsumoto, D. (1994). *People: Psychology from a cultural perspective*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Matsumoto, D. (2007). Individual and cultural differences on status differentiation: The status differentiation scale. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(4), 413-431.
- Matsumoto, D., Hee Yoo, S., & Fontaine, J. (2008). Mapping expressive differences around the world: The relationship between emotional display rules and individualism versus collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(1), 55-74.

- Matsumoto, D., Kudoh, T., Scherer, K., & Wallbott, H. (1988). Antecedents of and reactions to emotions in the United States and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 19(3), 267-286.
- Mauro, R., Sato, K., & Tucker, J. (1992). The role of appraisal in human emotions: A cross-cultural study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 301-317.
- Maurois, A. (1967). *Collected stories*. Washington Depot, CT: Washington Business.
- Maxwell, J. P., Sukhodolsky, D. G., & Sit, C. H. P. (2009). Preliminary validation of a Chinese version of the state-trait anger expression inventory-2. *Asian Journal of Social Psychology*, 12, 1-11.
- Mayer, B., & Trommsdorff, G. (2010). Adolescents' value of children and their intentions to have children: A cross-cultural and multilevel analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(5-6), 671-689.
- Mayer, J., Gasche, Y., Braverman, D., & Evans, T. (1992). Mood-congruent judgment is a general effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 119-132.
- Maslow, A. (1962). *Toward a psychology of being*. Princeton, NJ: Van Nostrand.
- McArthur, L., & Berry, D. (1987). Cross-cultural agreement in perceptions of baby-faced adults. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(2), 165-192.
- McCarthy, A., Lee, K., Itakura, S., & Muir, D. W. (2006). Cultural display rules drive eye gaze during thinking. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(6), 717-722.
- McClelland, D. C. (1958). The use of measures of human motivation in the study of society. In J. Atkinson (Ed.), *Motives in fantasy, action, and society* (pp. 518-554). Princeton, NJ: Van Nostrand.
- McClelland, D. C. (1961). *The achieving society*. Princeton, NJ: Van Nostrand.
- McClelland, D. C. (1987). *Human motivation*. New York: Cambridge University Press.
- McCrae, R. R. (2002). NEO-PI-R data from 36 cultures: Further intercultural comparisons. In R. R. McCrae & J. Allik (Eds.), *The five-factor model of personality across cultures* (pp. 105-126). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- McDowell, N. (1988). A note on cargo cults and cultural construction of change. *Pacific Studies*, 11(2), 121-134.
- McGhee, P., & Duffey, N. (1983). Children's appreciation of humor victimizing different racial-ethnic groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14(1), 29-40.
- McGrath, R., Yang, E., & Tsai, W. (1992). Does culture endure, or is it malleable? Issues for entrepreneurial economic development. *Journal of Business Venturing*, 7, 441-458.
- McLoyd, V. (1998). Socioeconomic disadvantage and child development. *American Psychologist*, 53(2), 185-204.
- McLuhan, M. (1971). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. London: Routledge and Kegan Paul.
- McManus, J., Laughlin, C. D., & Shearer, J. S. (1993). The function of dreaming in their cycles of cognition. A biogenic structural account. In A. Moffitt, M. Kramer, & R. Hoffmann (Eds.), *The function of dreaming* (pp. 21-50). Albany: SUNY Press.
- McShane, D., & Berry, J. (1988). Native North Americans: Indian and Inuit abilities. In S. H. Irvine & J. W. Berry (Eds.), *Human abilities in cultural context* (pp. 385-426). New York: Cambridge University Press.
- Mead, M. (1975). Review of Darwin and facial expression. *Journal of Communication*, 25, 209-213.
- Meigs, A. S. (1988). *Food, sex, and pollution: A New Guinea religion*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Meissner, C. A., & Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in face memory: A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7, 3-35.
- Meleis, A. I. (1982). Arab students in Western universities. *Journal of Higher Education*, 53, 439-447.
- Menand, L. (2014, January 27). The prisoner of stress. *The New Yorker*, 64-68.
- Menon, U., & Shweder, R. (1994). Kali's tongue: Cultural psychology and the power of shame in Orissa, India. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and culture* (pp. 241-284). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Merino, N. (2014). *Gender roles*. Farmington Hills, MI: Greenhaven Press.
- Merritt, A. (2000). Culture in the cockpit: Do Hofstede's dimensions replicate? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(3), 283-302.
- Mesquita, B., & Frijda, N. H. (1992). Cultural variations in emotion: A review. *Psychological Bulletin*, 112, 179-204.
- Mesquita, B., Frijda, N., & Scherer, K. (1997). Culture and emotion. In J. W. Berry, P. R. Dasen, & T. S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Basic processes and human development* (Vol. 2, pp. 255-297). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Michailova, S., & Hutchings, K. (2006). National cultural influences on knowledge sharing: A comparison of China and Russia. *Journal of Management Studies*, 43(3), 383-405.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 371-378.
- Miller, D. (1983). The correlates of entrepreneurship in three types of firms. *Management Science*, 29, 770-791.
- Miller, G. (2000). *The mating mind: How sexual choice shaped the evolution of human nature*. London: Heinemann.
- Miller, J. (1983). *States of mind*. New York: Pantheon Books.
- Miller, J. G. (1994). Cultural diversity in the morality of caring: Individually oriented versus duty based interpersonal moral codes. *Cross-Cultural Research*, 28, 3-39.
- Mills, E., & Singh, S. (2007). Health, human rights, and

- the conduct of clinical research within oppressed populations. *Globalization and Health*, 3(10). Online at: <http://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1744-8603-3-10>
- Miner, M., & Rawson, H. (1994). *The new international dictionary of quotations* (2nd ed.). New York: Signet.
- Minturin, L., & Shashak, J. (1982). Infanticide as a terminal abortion procedure. *Behavioral Science Research*, 17, 70-90.
- Mirin, S. (2002). Testimony of Steven M. Mirin, M.D. Medical Director for the American Psychiatric Association on the HIPAA code set issues/ICD-10-CM implementation before the National Committee on Vital and Health Statistics Standards and Security Subcommittee, May 29, 2002.
- Mirsky, J., Barasch, M., & Goldberg, K. (1992). Adjustment problems among Soviet immigrants at risk. Part I: Reaching out to members of the 1000 "families" organization. *Israel Journal of Psychiatry Related Sciences*, 29, 135-149.
- Mischel, W. (2014). *The marshmallow test: Mastering self-control*. New York: Little, Brown & Company.
- Mischel, W., Ebbesen, E., & Raskoff, Z. (1972). Cognitive and attentional mechanisms in delay of gratification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21(2), 204-218.
- Mishra, R. C. (1988). Learning strategies among children in the modern and traditional schools. *Indian Psychologist*, 5, 17-24.
- Mishra, R. C. (1997). Cognition and cognitive development. In J. W. Berry, P. R. Dasen, & T. S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Basic processes and human development* (Vol. 2, pp. 143-176). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Moghaddam, F. (1998). *Social psychology*. New York: Freeman.
- Mohamad, M., & Ishihara, S. (1995). *The voice of Asia*. Tokyo: Kodansha International.
- Mok, A., Morris, M. W., Benet-Martínez, V., & Karakitapoglu-Aygün, Z. (2007). Embracing American culture: Structures of social identity and social networks among first-generation biculturals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 629-635.
- Monroe, K., & Kreidie, L. (1997). The perspective of Islamic fundamentalists and the limits of rational choice theory. *Political Psychology*, 18(1), 19-44.
- Morelli, G. A., Rogoff, B., Oppenheim, D., & Goldsmith, D. (1992). Cultural variations in infants' sleeping arrangements: Questions of independence. *Developmental Psychology*, 28, 604-613.
- Morse, J. M., & Park, C. (1988). Differences in cultural expectations of the perceived painfulness of childbirth. In K. Michaelson (Ed.), *Childbirth in America: Anthropological perspectives* (pp. 121-129). South Hadley, MA: Bergin & Garvey.
- Moscovici, S., & Zavalloni, M. (1969). The group as a polarizer of attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12, 125-135.
- Mosquera, P. M. R., Manstead, A. S. R., & Fischer, A. (2002). Honor in the Mediterranean and Northern Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(1), 16-37.
- Moss, R. (1996). Dreaming with the Iroquois. *Dream Time*, 13(2), 6-7.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanasiou, A., & Masten, A. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 235-261. doi:10.1080/17405620701556417
- Muñoz, R. F., & Mendelson, T. (2005). Toward evidence based interventions for diverse populations: The San Francisco General Hospital prevention and treatment manuals. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 790-799.
- Munro, D. (1986). Work motivation and values: Problems and possibilities in and out of Africa. *Australian Journal of Psychology*, 38, 285-296.
- Munroe, R. L. (2010). Following the Whittings: The study of male pregnancy symptoms. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(4), 592-604.
- Munroe, R. L., & Munroe, R. H. (1972). Obedience among children in an East African society. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 3(4), 395-399.
- Munroe, R. L., & Munroe, R. H. (1983). Birth order and intellectual performance in East Africa. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14(1), 3-16.
- Munroe, R. L., & Munroe, R. H. (1997). A comparative anthropological perspective. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 1, pp. 171-213). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Munroe, R. L., Munroe, R. H., & Whiting, B. B. (Eds.). (1981). *Handbook of cross-cultural human development*. New York: Garland.
- Munsinger, H. A. (1978). The adopted child's IQ: A critical review. *Psychological Bulletin*, 82, 623-659.
- Murphy, J. M. (1976, March 12). Psychiatric labeling in cross-cultural perspective: Similar kinds of disturbed behavior appear to be labeled abnormal in diverse cultures. *Science*, 191, 1019-1028.
- Murphy-Bernman, V., Levesque, H., & Bernman, J. (1996). U. N. convention on the rights of the child. *American Psychologist*, 51, 1257-1261.
- Murray, H. (1938). *Explorations in personality*. New York: Oxford University Press.
- Murray, W. (1999). The angel of dreams: Toward an ethnology of dream interpreting. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 27(3), 417-429.
- Myers, D. (2008). *A friendly letter to skeptics and atheists: Musings on why god is good and faith isn't evil*. New York: Jossey-Bass/Wiley.
- Myers, F. (1979). Emotions and the self. *Ethos*, 7, 343-370.
- Nadler, A., & Ben-Shushan, D. (1989). Forty years later: Long-term consequences of massive traumatization

- as manifested by holocaust survivors from the city and the kibbutz. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 287-293.
- Naito, T., & Gielen, U. (1992). Tatemaie and Honne: A study of moral relativism in Japanese culture. In U. Gielen, L. Adler, & N. Milgram (Eds.), *Psychology in international perspective* (pp. 161-172). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Nanda, S. (1998). *Neither man nor woman: The Hijras in India*. New York: Wadsworth.
- Nanda, S., and Warms, R. (2010). *Culture counts*. Boston, MA: Cengage.
- Nasar, J. L. (1984). Visual preferences in urban street scenes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15, 79-93.
- Nassar-McMillan, S., & Hakim-Larson, J. (2003). Counseling considerations among Arab Americans. *Journal of Counseling & Development*, 81(2), 150-159.
- Neary, I. (2000). Rights and psychiatric patients in East Asia. *Japan Forum*, 12(2), 157-168.
- Neiser, U., Booodoo, G., Bouchard, T., Boykin, W., Brody, N., Ceci, S., et al. (1996). Intelligence: Knowns and unknowns. *American Psychologist*, 51(2), 77-101.
- Neitzel, S., & Welzer, H. (2012). *Soldiers: On fighting, killing and dying: The secret Second World War tapes of German POWs*. New York: Vintage.
- Neto, F., Mullet, E., Deschamps, J. C., Barros, J., Benvindo, R., Camino, L., et al. (2000). Cross-cultural variations in attitudes toward love. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(5), 626-635.
- Nevis, E. C. (1983). Cultural assumptions and productivity: The United States and China. *Sloan Management Review*, 24, 17-29.
- New, J., Cosmides, L., & John, T. (2007). Category-specific attention for animals reflects ancestral priorities, not expertise. *Proceeding of the National Academy of Sciences of the USA*. Online at: <http://www.pnas.org/content/104/42/16598.abstract>.
- Newton, N. (1970). The effect of psychological environment on childbirth: Combined cross-cultural and experimental approach. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(1), 85-90.
- Ng, S. H., & Lai, J. C. L. (2009). Effects of culture priming on the social connectedness of the bicultural self. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40, 170-186.
- Ng, S. H., & Lai, J. C. L. (2011). Bicultural self, multiple social identities, and dual patriotisms among ethnic Chinese in Hong Kong. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 89-103.
- Nicholls, J. (1989). *The competitive ethos and demographic education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nicholson, J., Seddon, G., & Worsnop, J. (1977). Teaching understanding of pictorial special relationships to Nigerian secondary school students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 8, 401-414.
- Niles, S. (1998). Achievement goals and means: A cultural comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(5), 656-667.
- Ninio, A. (1979). The native theory of the infant and other material attitudes in two subgroups in Israel. *Child Development*, 50, 976-980.
- Nisbett, R. (2003). *The geography of thought: How Asians and Westerners think differently and why*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Niu, W., & Brass, J. (2011). Intelligence in worldwide perspective. In Robert J. Sternberg & Scott Barry Kaufmann (Eds.), *The Cambridge handbook of intelligence* (pp. 623-647). New York: Cambridge University Press.
- Nobles, W. (1991). African philosophy: Foundations for black psychology. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 47-63). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Noelle-Neumann, E. (1986). *The spiral of silence: Public opinion — our social skin*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Norasakkunkit, V., & Kalick, S. M. (2002). Culture, ethnicity, and emotional distress measures: The role of self-construal and self-enhancement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(1), 56-71.
- North, M. S., & Fiske, S. T. (2015). Modern attitudes toward older adults in the aging world: A cross-cultural meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 141(5), 993-1021.
- Nowicki, S. (2016). *Choice or chance: Understanding your locus of control and why it matters*. New York: Prometheus Books.
- Oberg, K. (1960). Culture shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7, 177-182.
- Ochse, R., and Plug, C. (1986). Cross-cultural investigation of the validity of Erikson's theory of personality development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(6), 1240-1252.
- OECD. (2011). *Against the odds: Disadvantaged students who succeed in school*. OECD Publishing. Online at: <http://bit.ly/1MTXJxF>
- Offermann, L., & Hellmann, P. (1997). Culture's consequences for leadership behavior: National values in action. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(3), 342-351.
- Ogbu, J. (1986). The consequences of the American caste system. In U. Neisser (Ed.), *The school achievement of minority children: New perspectives* (pp. 19-56). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ogbu, J. (1991). Minority coping responses and school experience. *Journal of Psychohistory*, 18, 434-456.
- Ogbu, J. (1994). From cultural differences to differences in cultural frames of reference. In P. M. Greenfield & R. R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development* (pp. 365-391). Hillside, NJ: Erlbaum.
- Oishi, S., Diener, E., Scollon, C. N., & Biswas-Diener, R. (2004). Cross-situational consistency of affective experiences across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 460-472.
- Okagaki, L., & Sternberg, R. (1993). Parental beliefs and children's school performance. *Child Development*, 64, 36-56.

- Okazaki, S., Liu, J., Longworth, S., & Minn, J. (2002). Asian American-White American differences in expressions of social anxiety: A replication and extension. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 8*(3), 234-247.
- Okonji, O. M. (1971). A cross-cultural study of the effects of familiarity on classificatory behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 2*(1), 3-49.
- Olson, S., Kashiwagi, K., & Crystal, D. (2001). Concepts of adaptive and maladaptive child behavior: A comparison of U.S. and Japanese mothers of preschool-age children. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 32*(1), 43-57.
- Ornstein, R. E. (1977). *The psychology of consciousness*. New York: Penguin Books.
- Osborn, A. (1957). *Applied imagination*. New York: Scribners.
- Osborne, L. (2001, May 6). Case study: Latah. *The New York Times*, Section 6, p. 98.
- Osherow, N. (1993). Making sense of the nonsensical: An analysis of Jonestown. In E. Aronson (Ed.), *Readings about the social animal* (pp. 68-86). New York: W.H. Freeman.
- Osterweil, Z., & Nagano, K. (1991). Maternal views on autonomy. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 22*(3), 362-375.
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Klemmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin, 128*(1), 3-72.
- Παυλόπουλος, Β., Μπεζεβέγκης, Η., & Γεωργαντή, Κ. (2012). Εθνοτική ταυτότητα και ψυχολογική προσαρμογή εφήβων μεταναστών. Στο Α. Παπασιλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (2η έκδ., σσ. 91-124). Αθήνα: Gutenberg.
- Park, C. L. (2005). *Religion and meaning*. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 295-314). New York: Guilford Press.
- Paranjpe, A. (1998). *Self and identity in modern psychology and Indian thought*. New York: Plenum Press.
- Park, K. (1988). East Asians' responses to western health items. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 19*(1), 51-64.
- Park, J., Cho, Y.-S., Yi, K.-H., Rhee, K.-Y., Kim, Y., & Moon, Y.-H. (1999). Unexpected natural death among Korean workers. *Journal of Occupational Health, 41*, 238-243.
- Park, Y. S., & Kim, B. S. K. (2008). Asian and European American cultural values and communication styles among Asian American and European American college students. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 14*(1), 47-56.
- Parker, D., & Deregowski, J. (1990). *Perception and artistic style*. Amsterdam: North-Holland.
- Parsons, J., & Goff, S. (1978). Achievement motivation: A dual modality. *Educational Psychologist, 13*, 93-96.
- Parsons, T. (1951/1964). *The social system*. New York: Free Press.
- Patel, V. (1996). Recognition of common mental disorders in primary care in African countries: Should "mental" be dropped? *Lancet, 347*(9003), 742-744.
- Pearce, A. R., Chuikova, T., Ramsey, A., & Galyautdinova, S. (2010). A positive psychology perspective on mate preferences in the United States and Russia. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(5-6), 742-757.
- Pedersen, P. (1995). *The five stages of culture shock: Critical incidents around the world*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Peng, K., Nisbett, R. E., & Wong, N. Y. C. (1997). Validity problems comparing values across cultures and possible solutions. *Psychological Methods, 2*, 329-344.
- Pennock-Roman, M. (1992). Interpreting test performance in selective admissions for Hispanic students. In K. F. Geisinger (Ed.), *Psychological testing of Hispanics* (pp. 95-135). Washington, DC: American Psychological Association.
- Penny, E., Newton, E., & Larkin, M. (2009). Whispering on the water: British Pakistani families' experiences of support from an early intervention service for first-episode psychosis. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(6), 969-987.
- Perez-Arce, F. (2011, March). The effects of education on time preferences. *Rand Corporation. Working Papers WR-844*. Online at: <http://www.colmex.mx/nip/images/stories/the%20effect%20of%20education%20on%20time%20preferences.pdf>.
- Persinger, M. (2003). The temporal lobe: The biological basis of the God experience. In R. Joseph (Ed.), *Neuro-Theology: Brain, science, spirituality, religious experience* (pp. 273-278). San Jose, CA: University Press.
- Petersen, A. C. (1988). Adolescent development. *Annual Review of Psychology, 39*, 583-607.
- Petitto, A., & Ginsburg, H. (1982). Mental arithmetic in Africa and America: Strategies, principles, and explanations. *International Journal of Psychology, 17*, 81-102.
- Petrovsky, A. (1978). *The psychological theory of the collective*. Moscow: Academy of Sciences.
- Pew (2014). Global views on morality. Online at: <http://www.pewglobal.org/2014/04/15/global-morality/>
- Pew Forum on Religion and Public Life. (2008). A 2008 national survey. Online at: <http://pewforum.org>
- Pew Research Center. (2005). *U.S. image up slightly, but still negative*. Washington, DC: Author.
- Pew Research Center. (2017). Religious belief and national belonging in Central and Eastern Europe. Online at: <http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-affiliation/>
- Phillips, D. (1998, March 18). Is a culture a factor in air crashes? *Washington Post*, p. A17.
- Phillips, M., Yang, G., Li, S., & Li, Y. (2004, September 18). Suicide and the unique prevalence pattern of schizophrenia in mainland China: A retrospective observational study. *The Lancet, 364*(9439), 1062-1068.

- Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. New York: International Universities Press.
- Piaget, J. (1954). *The construction of reality in the child*. New York: Basic Books.
- Piaget, J. (1963). *The child's conception of the world*. Paterson, NJ: Littlefield, Adams.
- Piaget, J. (1970). Piaget's theory. In P. H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology* (3rd ed., Vol. 1, pp. 773-847). New York: Wiley.
- Piaget, J. (1972). *The psychology of intelligence*. Totowa, NJ: Littlefield Adams.
- Pika, S., Nicoladis, E., & Marentette, P. (2009). How to order a beer: Cultural differences in the use of conventional gestures for numbers. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(1), 70-80.
- Pinto, A., Folkers, E., & Sines, J. (1991). Dimensions of behavior and home environment in school-age children: India and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 22*, 491-508.
- Platz, S. G., & Hosch, H. M. (1988). Cross-racial/ethnic eyewitness identification: A field study. *Journal of Applied Social Psychology, 13*, 972-984.
- Pliner, P. (1982). The effects of mere exposure on liking for edible substances. *Appetite: Journal for Intake Research, 3*, 283-290.
- Pliner, P., & Pelchat, M. (1991). Neophobia in humans and the special status of foods of animal origin. *Appetite: Journal for Intake Research, 16*, 205-218.
- Pliner, P., Pelchat, M., & Grabski, M. (1993). Reduction of neophobia in humans by exposure to novel foods. *Appetite: Journal for Intake Research, 20*, 111-123.
- Plomin, R., & Deary, I. (2015). Genetics and intelligence differences: Five special findings. *Molecular Psychiatry, 20*, 98-108.
- Pollack, R. (1963). Contour detectability thresholds as a function of chronological age. *Perceptual and Motor Skills, 17*, 411-417.
- Poortinga, Y. H., & Van der Flier, H. (1988). The meaning of item bias in ability tests. In S. H. Irvine & J. W. Berry (Eds.), *Human abilities in cultural context* (pp. 166-183). New York: Cambridge University Press.
- Pratkanis, A. (1988). The attitude heuristic and selective fact identification. *British Journal of Social Psychology, 27*, 257-263.
- Pratt, K. (2000). Dream as symptom, dream as myth: A cross-cultural perspective on dream narratives. *Sleep & Hypnosis, 2*(4), 152-159.
- Pruitt, D., & Rubin, J. (1986). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: Random House.
- Punamaki, R. L., & Joustie, M. (1998). The role of culture, violence, and personal factors affecting dream content. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 29*(2), 320-342.
- Punetha, D., Giles, H., & Young, L. (1987). Ethnicity and immigrant values: Religion and language choice. *Journal of Language and Social Psychology, 6*, 229-241.
- Qiu, L., Lin, H., & Leung, A. (2013). Cultural differences and switching of in-group sharing behavior between an American (Facebook) and a Chinese (Renren) social networking site. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 44*(1), 106-121.
- Radford, M., Nakane, Y., Ohta, Y., Mann, L., & Kalucu, R. (1991). Decision making in clinically depressed patients: A transcultural social psychological study. *Journal of Nervous and Mental Disease, 179*, 711-719.
- Raghavan, C., Harkness, S., & Super, C. (2010). Parental ethnotheories in the context of immigration: Asian Indian immigrant and Euro-American mothers and daughters in an American town. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(4), 617-632.
- Rai, T., & Fiske, A. (2010). ODD (observation- and description-deprived) psychological research. *Behavioral and Brain Sciences, 33*(2/3), 46-47.
- Raspberry, W. (2000, June 2). Testing stereotype. *Washington Post*, p. A33.
- Rathus, S., Nevid, J., & Fischer-Rathus, L. (1993). *Human sexuality in a world of diversity*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Raven, J. (2000). The Raven's progressive matrices: Change and stability over culture and time. *Cognitive Psychology, 41*, 1-48.
- Ray, O. (2004). How the mind hurts and heals the body. *American Psychologist, 59*(1), 29-40.
- Ray, V. F. (1952). Techniques and problems in the study of human color perception. *South Western Journal of Anthropology, 8*, 201-219.
- Raybeck, D., & Herrmann, D. (1990). A cross-cultural examination of semantic relations. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 21*(4), 452-473.
- Reason, J., & Mycielska, K. (1982). *Absent-minded? The psychology of mental lapses and everyday errors*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Rees, P. (2002, October 20). Japan: The missing million. *BBC News, World Edition*. Online at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/correspondent/2334893.stm>.
- Regan, P., Lakhmanpal, S., & Anguiano, C. (2012). Relationship outcomes in Indian-American love-based and arranged marriages. *Psychological Reports, 110*(3), 915-924.
- Rehman, J. (2015). Typical dreams: A comparison of dreams across cultures. *Sciogs*. Online at: <http://www.3quarksdaily.com/3quarksdaily/2015/01/typical-dreams-a-comparison-of-dreams-across-cultures.html>.
- Remen, R. N. (1996). *Kitchen table wisdom: Stories that heal*. New York: Riverhead Books.
- Renshon, S. (1989). Psychological perspectives on theories of adult development and the political socialization of leaders. In R. Sigel (Ed.), *Political learning in adulthood: A sourcebook of theory and research* (pp. 203-264). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Reuning, H., & Wortley, W. (1973). *Psychological studies of the Bushmen*. Psychologia Africana, Monograph Supplement, No. 7.

- Reynolds, G. S. (2000). The Sufi approach to food: A case study of Adāb. *The Muslim World*, 90, 198-217.
- Ricard, M. (2006). *Happiness: A guide to developing life's most important skill*. New York: Little Brown.
- Rich, J. (1999). *The culture of fear: Why Americans are afraid of the wrong things*. New York: Basic Books.
- Richburg, K. (2003, November 27). Europe's Muslims treated as outsiders: Moroccan family seeks acceptance. *Washington Post*, p. A01.
- Riger, S. (2002). Epistemological debates, feminist voices: Science, social values, and the study of women. In W. Pickren & D. Dewsbury (Eds.), *Evolving perspectives on the history of psychology* (pp. 21-44). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rim, Y. (1963). Risk-taking and need for achievement. *Acta Psychologica*, 21, 108-115.
- Rime, B., & Giovannini, D. (1986). The psychological patterns of reported emotional states. In K. R. Scherer, H. G. Wallbott, & A. B. Summerfield (Eds.), *Experiencing emotion: A cross-cultural study* (pp. 84-97). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Rivers, W. H. R. (1901). Vision. *Psychology and physiology: Reports of the Cambridge anthropological exhibition to Torres straits* (Vol. 2, Pt. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Robins, L. N., Tipp, J., & Przybeck, T. (1991). Psychiatric disorders in America. In L. N. Robins & D. A. Regier (Eds.), *Antisocial personality disorder* (pp. 258-290). New York: Free Press.
- Roer-Strier, D., & Kurman, J. (2009). Combining qualitative and quantitative methods to study perceptions of immigrant youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(6), 988-995.
- Rogers, P., & Soule, J. (2009). Cross-cultural differences in the acceptance of Barnum profiles supposedly derived from Western versus Chinese astrology. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(3), 381-399.
- Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in thinking: Cognitive development in social context*. New York: Oxford University Press.
- Rohier, I. (1975). A social-learning approach to political socialization. In D. Schwartz & S. Schwartz (Eds.), *New directions in political socialization* (pp. 129-162). New York: Free Press.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Roland, A. (2006). Across civilizations: Psychoanalytic therapy with Asians and Asian Americans. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 43(4), 454-463.
- Roll, S. (1987). Dreams. In T. M. Abel, R. Metraux, & S. Roll (Eds.), *Psychotherapy and culture* (pp. 176-195). Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Roll, S., Rabold, K., & McArdle, L. (1976). Disclaimed activity in dreams of Chicanos and Anglos. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7(3), 335-342.
- Rosaldo, M. Z. (1980). *Knowledge and passion: Ilongot notions of self and social life*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Roseman, I. J. (1991). Appraisal determinants of discrete emotions. *Cognition and Emotion*, 5, 161-200.
- Rosen, G. (1968). *Madness in society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Rosenau, N. (1975). The sources of children's political concepts: An application of Piaget's theory. In D. Schwartz & S. Schwartz (Eds.), *New directions in political socialization* (pp. 163-187). New York: Free Press.
- Rosenthal, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and pupils' intellectual development*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Ross, A. (2012, November 12). Love on the March: Reflections on the gay community's political progress — and its future. *The New Yorker*, pp. 45-53.
- Ross, L. D. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 173-220). New York: Academic Press.
- Ross, L. D., & Lepper, M. R. (1980). The perseverance of beliefs: Empirical and normative considerations. In R. A. Shweder (Ed.), *New directions for methodology of behavioral science: Fallible judgment in behavioral research* (pp. 17-36). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Ross, L. D., Lepper, M. R., & Hubbard, M. (1975). Perseverance in self-perception and social perception: Biased attribution processes in the debriefing paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 880-892.
- Roth, J., & Rittner, C. (Ed.). (2012). *Rape: Weapon of war and genocide*. St. Paul, MN: Paragon House Ruggie.
- Rothbaum, F., Kakinuma, M., Nagaoka, R., & Azuma, H. (2007). Attachment and amae: Parent-child closeness in the United States and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 465-486.
- Rothbaum, F., & Tsang, B. Y.-P. (1998). Love songs in the United States and China. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(2), 306-319.
- Rothblatt, M. (2011). *From transgender to transhuman: A manifesto on the freedom of form*. N.p.: Author.
- Rothblum, E. (1992). Women and weight: An international perspective. In U. Gielen, L. Adler, & N. Milgram (Eds.), *Psychology in international perspective* (pp. 271-280). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Rotter, J. (1966). Generalized expectations for internal vs. external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1-28.
- Rozin, P. (2010). The weirdest people in the world are a harbinger of the future of the world. *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2/3), 48-49.
- Rozin, P., & Fallon, A. (1987). A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94(1), 23-41.
- Rubenstein, J. (1987). A cross-cultural comparison of children's drawings of same- and mixed-sex peer in-

- teraction. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(2), 234-250.
- Ruchkin, V., Lorberg, B., Kuposov, R., Schwab-Stone, M., & Sukhodolsky, D. (2007, August). ADHD symptoms and associated psychopathology in a community sample of adolescents from the European North of Russia. *Journal of Attention Disorders*, 12(1), 54-63. Online at: <http://jad.sagepub.com> <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17712166>.
- Rudmin, F. (2003). Critical history of the acculturation psychology of assimilation, separation, integration, and marginalization. *Review of General Psychology*, 7(1), 3-37.
- Rudy, D., & Grusec, J. (2001). Correlates of authoritarian parenting in individualist and collectivist cultures and implications for understanding the transmission of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 202-212.
- Ruggie, J. G. (2013). *Just business: Multinational corporations and human rights*. New York: Norton.
- Rushton, J. P. (1994). Sex and race differences in cranial capacity from International Labour Office Data. *Intelligence*, 19, 281-294.
- Rushton, J. P. (1995). *Race, evolution, and behavior*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Rushton, J. P., & Jensen, A. R. (2005). Thirty years of research on race differences in cognitive ability. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11, 235-294.
- Russell, G., Fujino, D., Sue, S., Cheung, M.-K., & Snowden, L. (1996). The effects of therapist-client ethnic match in the assessment of mental health functioning. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(5), 598-615.
- Russell, J. A. (1991). Culture and the categorization of emotions. *Psychological Bulletin*, 110, 426-450.
- Russell, J. A. (1994). Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of cross-cultural studies. *Psychological Bulletin*, 115, 102-141.
- Russell, J. A., & Yik, M. S. M. (1996). Emotion among the Chinese. In M. H. Bond (Ed.), *The handbook of Chinese psychology* (pp. 166-188). Hong Kong: Oxford University Press.
- Ryan, E. B., & Sebastian, R. J. (1980). The effects of speech style and social class background on social judgements of speakers. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 19, 229-233.
- Sadie, S. (1980). *The new grove dictionary of music and musicians* (Vol. 9). London: Macmillan.
- Salacuse, J. (2006). *Leading leaders: How to manage smart, talented, rich, and powerful people*. New York: AMACOM Books.
- Sarfati, L. (2010). *Objects of worship: Material culture in the production of shamanic rituals in South Korea*. Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences.
- Σαρίδη, Μ. (2012). Μετανάστες και συστήματα υγείας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα. *Ελληνικό Περιοδικό της Νοσηλευτικής Επιστήμης*, 5(3), 3-6.
- Saroglou, V. (2011, November). Believing, bonding, behaving, and belonging: The big four religious dimensions and cultural variation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 1320-1340.
- Saroglou, V. (2014). *Religion, personality, and social behavior*. New York: Psychology Press.
- Saroop, S. (1999). *Indian American attitudes regarding arranged marriages in the United States* (Unpublished manuscript).
- Sartorius, N. (1992). Prognosis for schizophrenia in the Third World: A re-evaluation of cross-cultural research: A commentary. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 16, 81-84.
- Sarver, D., Brown, G., & Evans, D. (2007). Cosmetic breast augmentation and suicide. *American Journal of Psychiatry*, 164, 1006-1013.
- Satcher, D. (2000). Executive summary: A report of the Surgeon General on mental health. *Public Health Reports*, 115, 89-101. Assistant Secretary for Health and U.S. Surgeon General.
- Savin-Williams, R.C., Joyner, K., & Rieger, G. (2012). Prevalence and stability of self-reported sexual orientation identity during young adulthood. *Archives of Sexual Behaviour*, 41(1), 103-110.
- Sax, L. (2007). *Boys adrift: The five factors driving the growing epidemic of unmotivated boys and underachieving young men*. New York: Basic Books.
- Schachter, S., & Singer, J. (1962). Cognitive, social, and psychological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379-399.
- Schaller, M. (2006). Parasites, behavioral defenses, and the social psychological mechanisms through which cultures are evolved. *Psychological Inquiry*, 17, 96-137.
- Scherer, K. R. (1984). Toward a concept of "modal emotions". In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 25-31). Oxford: Oxford University Press.
- Scherer, K. R., Banse, R., & Wallbott, H. (2001). Emotion interferences from vocal expression correlate across languages and cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(1), 76-92.
- Scherer, K. R., & Wallbott, H. G. (1994). Evidence for universality and cultural variation of different emotional response patterning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 310-328.
- Scherer, K. R., Wallbott, H. G., Matsumoto, D., & Kudoh, T. (1988). Emotional experience in cultural context: A comparison between Europe, Japan, and the United States. In K. R. Scherer (Ed.), *Faces of emotions* (pp. 5-30). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schimmack, U. (1996). Cultural influences on the recognition of emotion by facial expressions: Individualistic or Caucasian cultures? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(2), 37-50.
- Schlegel, A., & Barry, H. (1991). *Adolescence: An anthropological inquiry*. New York: Free Press.
- Schlinger, H. D., Jr. (1996). How the human got its spots:

- A critical analysis of the just so stories of evolutionary psychology. *Skeptical*, 4(1), 68-76.
- Schmidt, L. A., Mäkelä, P., Rehm, J., & Room, R. (2010). Alcohol: Equity and social determinants. In E. Blass & A. S. Kurup (Eds.), *Equity, social determinants and public health programmes* (pp. 11-29). Geneva: World Health Organization.
- Schmitt, D., Allik, J., McCrae, R., & Benet-Martínez, V. (2007). The geographic distribution of big five personality traits: Patterns and profiles of human self-description across 56 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(2), 173-212.
- Schubert, G. (1991). Human vocalizations in agonistic political encounters. In G. Schubert & R. Masters (Eds.), *Primate politics* (pp. 207-220). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Schubert, G., & Masters, R. (Eds.). (1991). *Primate politics*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Schwanenflugel, P. J., & Rey, M. (1986). The relationship between category typicality and concept familiarity: Evidence from Spanish- and English-speaking monolinguals. *Memory & Cognition*, 14, 150-163.
- Schwartz, B. (2004). *The paradox of choice: Why more is less*. New York: Ecco.
- Schwartz, J. (1998, July 8). Blacks absorb more nicotine, suffer greater smoking toll, studies say. *Washington Post*, p. A3.
- Schwartz, S. (1975). Patterns of cynicism: Differential political socialization among adolescence. In D. Schwartz & S. Schwartz (Eds.), *New directions in political socialization*. New York: Free Press.
- Schwartz, S. (1994). Are there universal aspects in the structure and content of human values? *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.
- Schwartz, S. (2000). Value consensus and importance. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 465-498.
- Schwartz, S. H. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world. In H. Vinken, J. Soeters, & P. Ester (Eds.), *Comparing cultures, dimensions of culture in a comparative perspective* (pp. 43-73). Leiden, The Netherlands: Brill.
- Schwartz, S. H. (2007). Universalism values and the inclusiveness of our moral universe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(6), 711-728.
- Schwartz, S. H. (2011). Studying values: Personal adventure, future directions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 307-319.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542.
- Schwartz, S. J., Unger, J. B., Zamboanga, B. L., & Szapocznik, J. (2010). Rethinking the concept of acculturation: Implications for theory and research. *American Psychologist*, 65(4), 237-251.
- Schwartz, S. J., Unger, J. B., Zamboanga, B. L., & Szapocznik, J. (2011). How selective is acculturation? Broadening our perspective. *American Psychologist*, 66(2), 155-157.
- Scott, G., Ciarrochi, J., & Deane, F. P. (2004). Disadvantages of being an individualist in an individualistic culture: Idiocentrism, emotional competence, stress, and mental health. *Australian Psychologist*, 39(2), 143-153.
- Scribner, S., & Cole, M. (1981). *The psychology of literacy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sears, D. (1996). Presidential address: Reflections on the politics of multiculturalism in American society. *Political Psychology*, 17(3), 409-420.
- Sears, D., Huddy, L., & Jervis, R. (Eds.). (2003). *Oxford handbook of political psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Segal, L. (2013). *Out of time: The pleasures and the perils of ageing*. New York: Verso.
- Segall, M. H., Campbell, D. T., & Herskovits, M. J. (1966). *The influence of culture on visual perception*. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill.
- Segall, M. H., Dasen, P. R., Berry, J. W., & Poortinga, Y. H. (1990). *Human behavior in global perspective: An introduction to cross-cultural psychology*. New York: Pergamon.
- Segall, M. H., Dasen, P., Berry, J., & Poortinga, Y. (1999). *Human behavior in global perspective*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Segall, M. H., Ember, C. R., & Ember, M. (1997). Aggression, crime, and warfare. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (3rd ed., Vol. 3, pp. 213-254). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Sell, R. L. (1997). Defining and measuring sexual orientation: A review. *Archives of Sexual Behavior*, 26(6), 643-658.
- Semin, G., & Zwier, S. (1997). Social cognition. In J. Berry, M. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 3, pp. 51-76). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Serpell, R. (1993). *The significance of schooling: Life journeys in an African society*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Shade, B. (1991). African American patterns of cognition. In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 47-63). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Shade, B. (1992). Is there Afro-American cognitive style? An exploratory study. In K. H. Bulew, W. C. Banks, H. P. McAdoo, & D. A. ya Azibo (Eds.), *African American psychology* (pp. 246-259). Newbury Park, CA: Sage.
- Shapiro, R., Nacos, B., & Isernia, P. (Eds.). (2000). *Decision-Making in the glass house*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield.
- Shavitt, S., Johnson, T. P., & Zhang, J. (2011). Horizontal and vertical cultural differences in the content of advertising appeals. *Journal of International Consumer Marketing*, 23(3-4), 297-310.
- Shavitt, S., Torelli, C. J., & Riemer, H. (2011). Horizontal and vertical individualism and collectivism: Implica-

- tions for understanding psychological processes. In M. J. Gelfand, C. Chiu, Y. Hong, M. J. Gelfand, C. Chiu, & Y. Hong (Eds.), *Advances in culture and psychology* (Vol. 1, pp. 309-350). New York: Oxford University Press.
- Shea, J. D. (1985). Studies of cognitive development in Papua New Guinea. *International Journal of Psychology*, *20*, 33-61.
- Shermer, M. (2015). *The moral arc: How science and reason lead humanity toward truth, justice, and freedom*. New York: Holt.
- Shimizi, Y., & Kaplan, B. (1987). Postpartum depression in the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *18*(1), 15-30.
- Shiraeu, E. (1988). I semya v otvete [The family is responsible]. In A. Svetsitsky (Ed.), *The power of discipline* (pp. 147-163). Leningrad: Lenizdat.
- Shiraeu, E. (2000). People say, advisers advise, and officials decide. In R. Shapiro, B. Nacos, & P. Isernia (Eds.), *Decision-making in the glass house* (pp. 297-304). Boulder, CO: Rowman & Littlefield.
- Shiraeu, E. (2013). *Russian government and politics* (2nd ed.). London: Macmillan.
- Shiraeu, E., & Bastrykin, A. (1988). *Fashion, idols, and the self*. St. Petersburg: Lenizdat.
- Shiraeu, E., & Boyd, G. (2001). *The accent of success*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Shiraeu, E., & Boyd, G. (2008). *The accent of success*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Shiraeu, E., & Fillipov, A. (1990). Cross-cultural social perception. *St. Petersburg University Quarterly*, *13*, 53-60.
- Shiraeu, E., & Sobel, R. (2006). *People and their opinions*. New York: Longman.
- Shupe, E. I. (2007). Clashing cultures: A model of international student conflict. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *38*, 750-771.
- Shweder, R. (2010). Donald Campbell's doubt: Cultural difference or failure of communication? *Behavioral and Brain Sciences*, *33*(2/3), 49-50.
- Shweder, R., Mahapatra, M., & Miller, J. (1990). Culture and moral development. In J. Stigler, R. Shweder, & G. Herdt (Eds.), *Cultural psychology* (pp. 130-204). New York: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (2001). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Sieff, K. (2012, October 23). At Afghan shrine, ancient treatment for a new epidemic. *The Washington Post*. Online at: bit.ly/20ooj2L
- Sigel, R. (1989). Introduction: Persistence and change. In R. Sigel (Ed.), *Political learning in adulthood: A sourcebook of theory and research* (pp. vii-xvi). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Simon, B. (1978). *Mind and madness in ancient Greece: The classical roots of modern psychiatry*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Simons, R., & Hughes, C. (Eds.). (1985). *The culture-bound syndromes: Folk illnesses of psychiatric and anthropological interest*. Dordrecht, The Netherlands: D. Reidel Publishing.
- Simonton, D. (1987). Developmental antecedents of achieved eminence. *Annals of Child Development*, *5*, 131-169.
- Singh, D., Renn, P., & Singh, A. D. (2007). Did the perils of abdominal obesity affect depiction of feminine beauty in the sixteenth to eighteenth century British literature? Exploring the health and beauty link. *Proceedings of the Royal Society of London. Biological Sciences*, *274*, 891-894.
- Sinha, D., & Shukla, P. (1974). Deprivation and development of skill for pictorial depth perception. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *5*(4), 434-445.
- Sinha, J., & Verma, J. (1983). Perceptual structuring of dyadic interactions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *14*, 187-199.
- Sivam, A., Wroblewski, K., Alkorta-Aranburu, G., Barnes, L., Wilson, R., Bennett, D., et al. (2013). Variability of affective responses to odors: Culture, gender, and olfactory knowledge. *Chemical Senses*, *3*(2), 175-186.
- Skrypnik, B. J., & Snyder, M. (1982). On the self-perpetuating nature of stereotypes about women and men. *Journal of Experimental Social Psychology*, *18*, 277-291.
- Skuy, M., Gewer, A., Osrin, Y., Khunou, D., Fridjoh, P., & Rushton, J. P. (2002). Effects of mediated learning experience on Raven's matrices scores of African and non-African university students in South Africa. *Intelligence*, *30*, 221-232.
- Smith, H. (1976). *The Russians*. New York: Quadrangle.
- Smith, H. (1991). *The world's religions*. San Francisco, CA: Harper.
- Smith, K. D., Smith, S. T., & Chambers, J. (2007). What defines the good person? Cross-cultural comparisons of experts' models with lay prototypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *38*, 333-360.
- Smith, M. B. (1978). Psychology and values. *Journal of Social Issues*, *34*, 181-199.
- Smith, P. B. (2011). Communication styles as dimensions of national culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *42*(2), 216-233.
- Smith, P. B., & Bond, M. H. (1993). *Social psychology across cultures: Analysis and perspectives*. Hemel Hempstead, England: Harvester/Wheatsheaf.
- Smith, P. B., & Schwartz, S. (1997). Values. In J. Berry, M. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 3, pp. 77-118). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Snacken, J. (1991). Guide pour le pratique dans un contexte multiculturel et interdisciplinaire. In J. Leman & A. Gailly (Eds.), *Therapies interculturelles* (pp. 135-140). Bruxelles, Belgium: Editions Universitaires, De Boeck Universite.
- Snarey, J. (1985). Cross-cultural universality of social-moral development: A critical review of Kohlbergian research. *Psychological Bulletin*, *97*, 202-232.

- Snyder, C. R., Shenkel, R. J., & Lowery, C. R. (1977). Acceptance of personality interpretations: The "Bar-nium Effect" and beyond. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 45*(1), 104-114.
- Snyder, M. (1984). When belief becomes reality. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 18, pp. 247-305). New York: Academic Press.
- Snyder, M., & Swann, W. B., Jr. (1978). Behavioral confirmation in social interaction: From social perception to social reality. *Journal of Experimental Social Psychology, 14*, 148-162.
- Snyderman, M., & Rothman, S. (1988). *The IQ controversy: The media and public policy*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Sobal, J., & Stunkard, A. J. (1989). Socioeconomic status and obesity: A review of the literature. *Psychological Bulletin, 105*(2), 260-275.
- Solomon, R. S. (1978). Emotions and anthropology: The logic of emotional world views. *Inquiry, 21*, 181-199.
- Solórzano, D., Ceja, M., & Yosso, T. (2000, Winter). Critical race theory, racial microaggressions, and campus racial climate: The experiences of African American college students. *Journal of Negro Education, 69*, 60-73.
- Somer, E., & Saadon, M. (2000, December). Stambali: Dissociative possession and trance in a Tunisian healing dance. *Transcultural Psychiatry, 37*, 580-600.
- Sonwalkar, P. (2004, April 2). Children of Indian origin outline others in Scotland. *The Hindustan Times*. Online at: <http://www.hindustantimes.com>.
- Sorokowski, P., Szmajke, A., Sorokowska, A., Cunen, M. B., Fabrykant, M., Zarafshani, K., et al. (2011). Attractiveness of leg length: Report from 27 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 42*(1), 131-139.
- Sorrentino, R. M., Nezelek, J. B., Yasunaga, S., Kouhara, S., Otsubo, Y., & Shuper, P. (2008). Uncertainty orientation and affective experiences: Individual differences within and across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 39*(2), 129-146.
- Spearman, C. E. (1927). *The abilities of man*. London: Macmillan.
- Spence, I., Wong, P., Rusan, M., & Rastegar, N. (2006). How color enhances visual memory for natural scenes. *Psychological Science, 17*, 1-6.
- Spencer-Rodgers, J., Peng, K., & Wang, L. (2010). Dialecticism and the co-occurrence of positive and negative emotions across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(1), 109-115.
- Spielberger, C. (1980). *Test anxiety inventory. Preliminary professional manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologist Press.
- Sporer, S. L., Trinkl, B., & Guberova, E. (2007). Matching faces: Differences in processing speed of out-group faces by different ethnic groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*, 398-412.
- Starcevic, V. (1999). Neurasthenia: Cross-cultural and conceptual issues in relation to chronic fatigue syndrome. *General Hospital Psychiatry, 21*(4), 249-255.
- Staub, E. (1996). Cultural-societal roots of violence: The examples of genocidal violence and of contemporary youth violence in the United States. *American Psychologist, 51*(2), 117-132.
- Steele, C. M. (1999, August). Thin ice: "Stereotype threat" and black college students. *The Atlantic Monthly, 284*(2), 44-47, 50-54.
- Steele, R. G., Elliott, V., & Phipps, S. (2003). Race and health status as determinants of anger expression and adaptive style in children. *Journal of Social and Clinical Psychology, 22*, 40-58.
- Steers, R., & Sanchez-Runde, C. (2002). Culture, motivation, and work behavior. In M. Martin & K. Newman (Eds.), *Handbook of cross-cultural management* (pp. 190-216). Malden, MA: Blackwell.
- Steffensen, M., & Calker, L. (1982). Intercultural misunderstandings about health care: Recall of descriptions of illness and treatments. *Social Science and Medicine, 16*, 1949-1954.
- Stein, M. (1991). On the socio-historical context of creativity programs. *Creativity Research Journal, 4*, 294-300.
- Steiner, N. (2009). *International migration and citizenship today*. New York: Routledge.
- Stephan, C. W., Stephan, W., Saito, I., & Barnett, S. (1998). Emotional expression in Japan and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 29*(6), 728-748.
- Sternberg, R. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. New York: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. (1997). The concept of intelligence and its role in lifelong learning and success. *American Psychologist, 52*(10), 1030-1037.
- Sternberg, R. (2004, July-August). Culture and intelligence. *American Psychologist, 59*(5), 325-338.
- Sternberg, R. (2007). *Wisdom, intelligence, and creativity synthesized*. New York: Cambridge University Press.
- Stevenson, H., Lee, S. Y., Chen, C., Lummis, M., Stigler, J., Fan, L., et al. (1990). Mathematical achievement of children in China and the United States. *Child Development, 61*, 1053-1066.
- Stipek, D. (1998). Differences between Americans and Chinese in the circumstances evoking pride, shame, and guilt. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 29*(5), 616-629.
- Storey, J. (2003). *Inventing popular culture: From folklore to globalization*. Malden, MA: Blackwell.
- Strauss, V. (2008, May 20). No crisis for boys in schools, study says. *Washington Post*, p. A1.
- Stroebe, W. (2010). The graying of academia: Will it reduce scientific productivity? *American Psychologist, 65*(7), 660-673.
- Strohschneider, S., & Guss, D. (1998). Planning and problem solving: Differences between Brazilian and German students. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 29*(6), 695-716.

- Struck, D. (2000, August 11). Gun use intrudes on Japanese serenity. *Washington Post*, p. A17.
- Sue, D. W., Capodilupo, C. M., Torino, G. C., Bucceri, J. M., Holder, A. M. B., Nadal, K. L., et al. (2007). Racial microaggressions in everyday life: Implications for clinical practice. *American Psychologist*, 62(4), 271-286.
- Sue, S., Fujino, D., Hu, L., Takeuchi, D., & Zane, N. (1991). Community mental health services for ethnic minority groups. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 59, 533-540.
- Sue, S., & Okazaki, S. (1990). Asian American educational achievements: A phenomenon in search of an explanation. *American Psychologist*, 45, 913-920.
- Suh, E. M., Diener, E. D., & Updegraff, J. A. (2008). From culture to priming conditions: Self-construal influences on life satisfaction judgments. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(1), 3-15.
- Sukhodolsky, D. G., Golub, A., & Cromwell, E. N. (2001). Development and validation of the anger rumination scale. *Personality and Individual Differences*, 31, 689-700.
- Sullivan, H. S. (1954). *The psychiatric interview*. New York: Norton.
- Summer, W. (1970). *What social classes owe to each other*. Caldwell, ID: Caxton.
- Super, C., & Harkness, S. (1997). The cultural structuring of child development. In J. W. Berry, P. R. Dasen, & T. S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Basic processes and human development* (Vol. 2, pp. 1-41). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Suzuki, L., & Valencia, R. (1997). Race-ethnicity and measured intelligence: Educational implications. *American Psychologist*, 52(10), 1103-1114.
- Swami, V., Henderson, G., Custance, D., & Tovée, M. J. (2011). A cross-cultural investigation of men's judgments of female body weight in Britain and Indonesia. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 140-145.
- Swenson, L. C. (1993). *Psychology and law*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Symons, D. (1979). *The evolution of human sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Tafarodi, R. W., Shaughnessy, S. C., Lee, W. W. S., Leung, D. Y. P., Ozaki, Y., Morio, H., et al. (2009). Disregard for outsiders: A cultural comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(4), 567-583.
- Tafarodi, R. W., Shaughnessy, S. C., Yamaguchi, S., & Murakoshi, A. (2011). The reporting of self-esteem in Japan and Canada. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1), 155-164.
- Tafarodi, R., & Swann, W. (1996). Individualism-collectivism and global self-esteem: Evidence for a cultural trade-off. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 651-672.
- Tajima, E. A., & Harachi, T. W. (2010). Parenting beliefs and physical discipline practices among southeast Asian immigrants: Parenting in the context of cultural adaptation to the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(2), 212-235.
- Takano, Y., & Noda, A. (1993). A temporary decline of thinking ability during foreign language processing. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24(4), 445-462.
- Takano, Y., & Sogon, S. (2008). Are Japanese more collectivistic than Americans? Examining conformity in in-groups and the reference group effect. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(3), 237-250.
- Talhelm, T., Zhang, X., Oishi, S., Shimin, C., Duan, D., Lan, X., et al. (2014). Large-scale psychological differences within China explained by rice versus wheat agriculture. *Science*, 344(6184), 603-608.
- Tamaki, S. (2013). *Hikikomori: Adolescence without End*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tamis-LeMonda, C. S., Way, N., Hughes, D., Yoshikawa, H., Kalman, R. K., & Niwa, E. Y. (2008). Parents' goals for children: The dynamic coexistence of individualism and collectivism in cultures and individuals. *Social Development*, 17(1), 183-209.
- Tanaka-Matsumi, J. (1989). The cultural difference model and applied behavior analysis in the design of early childhood intervention. In L. L. Adler (Ed.), *Cross-cultural research in human development: Lifespan perspectives* (pp. 37-46). New York: Praeger.
- Tanaka-Matsumi, J. (1995). Cross-cultural perspectives on anger. In H. Kassirer (Ed.), *Anger disorders: Definition, diagnosis, and treatment* (pp. 81-90). Washington, DC: Taylor and Francis.
- Tanaka-Matsumi, J., & Draguns, J. (1997). Culture and psychopathology. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 3, pp. 449-491). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Tanaka-Matsumi, J., & Marsella, A. (1976). Cross-cultural variations in the phenomenological experience of depression. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 7(4), 379-390.
- Taub, J. (1971). The sleep-wakefulness cycle in Mexican adults. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(4), 353-362.
- Tavernise, S. (2013, May 18). The health toll of immigrants. *The New York Times*. Online at: <http://www.nytimes.com/2013/05/19/health/the-health-toll-of-immigration.html>
- Taves, A. (1999). *Fits, trances, and visions: Experimenting religion and explaining experience from Wesley to James*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Taylor, L., & deLacey, P. R. (1974). Three dimensions of intellectual functioning in Australian Aboriginal and disadvantaged European children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5(1), 49-55.
- Taylor, S. E., & Fiske, S. T. (1975). Point of view and perceptions of causality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 439-445.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (1994). *Social psychology* (8th ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Taylor, S., Sherman, D., Kim, H. S., Jarcho, J., Takagi, K., & Dunagan, M. (2004). Culture and social support: Who seeks it and why? *Journal of Personality & Social Psychology, 87*(3), 354-362.
- Tedlock, B. (1987). Dreaming and dream research. In B. Tedlock (Ed.), *Dreaming: Anthropological and psychological interpretations* (pp. 1-30). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Tellenbach, H. (1980). *Melancholy*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Terracciano, A., Abdel-Khalek, A. M., Ádám, N., Adamovová, L., Ahn, C. K., Ahn, H. N., et al. (2005). National character does not reflect mean personality trait levels in 49 cultures. *Science, 310*, 96-100.
- Terracciano, A., & McCrae, R. (2007). Perceptions of Americans and the Iraq invasion: Implications for understanding national character stereotypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(6), 695-710.
- The World Factbook. Online at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- Thompson, K. (2003). *Body image, eating disorders, and obesity*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Thornhill, R., & Gangestad, S. W. (2008). *The evolutionary biology of human female sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Thouless, R. H. (1932). A racial difference in perception. *Journal of Social Psychology, 4*, 330-339.
- Thurstone, E. L. (1938). *Primary mental abilities*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Thwala, A., Pillay, A., & Sargent, C. (2000). The influence of urban/rural background, gender, age and education on the perception of and response to dreams among Zulu South Africans. *South African Journal of Psychology, 30*(4), 1-5.
- Tietelbaum, S., & Geiselman, E. (1997). Observer mood and cross-racial recognition of faces. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*(1), 93-106.
- Tobacyk, J. J. (1992). Changes in locus of control beliefs in Polish university students before and after democratization. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 13*(2), 217-222.
- Tolbert, K. (2000, April 28). Japan's elderly: Once revered, now unemployed. *Washington Post*, p. A01.
- Tolin, D. F., Robison, J. T., Gaztambide, S., Horowitz, S., & Blank, K. (2007). *Ataques de Nervios* and psychiatric disorders in older Puerto Rican primary care patients. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(6), 659-669.
- Tori, C. D., & Birmes, M. (2002). Multiculturalism and psychoanalytic psychology: The validation of a defense mechanisms measure in an Asian population. *Psychoanalytic Psychology, 19*(4), 701-721.
- Triandis, H. (1989). The self and social behavior in different social contexts. *Psychological Review, 96*, 506-520.
- Triandis, H. (1990). Cross-cultural studies of individualism collectivism. In J. Berman (Ed.), *Nebraska symposium on motivation 1989* (Vol. 35, pp. 41-33). Lincoln: Nebraska University Press.
- Triandis, H. (1994). *Culture and social behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Triandis, H. C. (1996). The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist, 51*(4), 407-415.
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(1), 118-128.
- Triandis, H. C., Lambert, W. W., Berry, J. W., Lonner, W. T., Heron, A., Brislin, R., et al. (Eds.). (1980). *Handbook of cross-cultural psychology* (Vols. 1-6). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Trimble, J. E. (2006). Enriching introductory psychology with race and ethnicity: Considerations for history of psychology, biopsychology, and intelligence measurement. In D. S. Dunn & S. L. Chew (Eds.), *Best practices in teaching introductory psychology* (pp. 93-109). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Trimble, J. E. (2010). Cultural measurement equivalence. In C. S. Clauss-Ehlers (Ed.), *Encyclopedia of cross-cultural school psychology* (pp. 316-318). New York: Springer.
- Tsai, J., & Levenson, R. (1997). Cultural influences on emotional responding: Chinese American and European American dating couples during interpersonal conflict. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*(5), 600-625.
- Tsytarev, S. V., & Krichmar, L. (2000). Relationship of perceived culture shock, length of stay in the US, depression and self-esteem in elderly Russian speaking immigrants. *Journal of Social Distress and the Homeless, 9*(1), 35-49.
- Tung, M. P. M. (1994). Symbolic meanings of the body in Chinese culture and "somatization". *Culture, Medicine and Psychiatry, 18*, 483-492.
- Turner, J. F. (1920). *The frontier in American history*. New York: Henry Holt.
- Turner, T. (1997, October). Ethnicity and psychiatry. *The Practitioner, 241*, 612-615.
- Tutty, L., Rothery, M., & Grinnell, R. (1996). *Qualitative research for social work*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1973). Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology, 5*, 207-232.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science, 185*, 1124-1131.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1982). Judgments of and by representativeness. In D. Kahneman, P. Slovic, & A. Tversky (Eds.), *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases* (pp. 48-68). New York: Cambridge University Press.
- Tweed, R. G., & Lehman, D. R. (2002). Learning considered within a cultural context: Confucian and Socratic approaches. *American Psychologist, 57*, 89-99.

- Uba, L. (1994). *Asian Americans: Personality patterns, identity, and mental health*. New York: Guilford Press.
- Ueno, Y. (1993). Cross-cultural study of odor perception in Sherpa and Japanese people. *Chemical Senses*, 18, 352-353.
- Ullman, M., & Zimmerman, N. (1979). *Working with dreams*. New York: Delacorte Press/Eleanor Friede.
- Ulusahin, A., Basoglu, M., & Paykel, E. S. (1994). A cross-cultural comparative study of depressive symptoms in British and Turkish clinical samples. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 29, 31-39.
- UN. (1948). Universal Declaration of Human Rights. Online at: <http://www.un.org>
- UN. (1959). Declaration of the Rights of the Child. Online at: <http://www.un.org>
- UN. (1967). Declaration on the Elimination of Discrimination against Women. Online at: www.un.org
- United Nations for LGBT Equality. (2015). LGBT rights: Frequently asked questions. Online at <http://bit.ly/1RwMHAZ> accessed May 22, 2015.
- United Nations Population Division. (2015). Online at: <http://www.un.org/esa/population/>
- UNODC. (2015). The United Nations Office on drugs and crime. Online at: <https://www.unodc.org/> accessed June 22, 2015.
- U.S. Census Bureau. (2015). *Current population reports*. Washington, DC: U.S. Department of Commerce.
- Utsey, S., Bolden, M., Williams, O., Lee, A., Lanier, Y., & Newsome, C. (2007). Spiritual well-being as a mediator of the relation between culture-specific coping and quality of life in a community sample of African Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 123-136.
- Valsiner, J., & Lawrence, J. (1997). Human development in culture across the life span. In J. W. Berry, P. R. Dasen, & T. S. Saraswathi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Basic processes and human development* (Vol. 2, pp. 69-106). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Van Bezooijen, C., Otto, S., & Heenan, T. (1983). Recognition of vocal expression of emotion: A three-nation study to identify universal characteristics. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14(4), 387-406.
- Vandello, J. A., Cohen, D., & Ransom, S. (2008). U.S. Southern and Northern differences in perceptions of norms about aggression: Mechanisms for the perpetuation of a culture of honor. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(2), 162-177.
- van de Vijver, F. J. R., & Leung, K. (1997). *Methods and data analysis for cross-cultural research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- van de Vijver, F. J. R., & Willemsen, M. E. (1993). Abstract thinking. In J. Altarriba (Ed.), *Cognition and culture: A cross-cultural approach to cognitive psychology* (pp. 317-342). Amsterdam: Elsevier Science.
- Van de Vliert, E. (2006). Autocratic leadership around the globe: Do climate and wealth drive leadership culture? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37, 42-59.
- Van de Vliert, E. (2007). Climateconomic roots of survival versus self-expression cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 156-172.
- Van Ijzendoorn, M. H., & Kroonenberg, P. M. (1988). Crosscultural patterns of attachment: A meta-analysis of the strange situation. *Child Development*, 59, 147-156.
- Varela, R. E., Steele, R., & Benson, E. (2007). The contribution of ethnic minority status to adaptive style: A comparison of Mexican, Mexican American, and European American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 26-33.
- Varela, R. E., Vernberg, E., Sanchez-Sosa, J., Riveros, A., Mitchell, M., & Mashunkashey, J. (2004). Parenting style of Mexican, Mexican American, and Caucasian-Non-Hispanic Families: Social context and cultural influences. *Journal of Family Psychology*, 18(4), 651-657.
- Vassiliou, V., & Vassiliou, G. (1973). The implicative meaning of the Greek concept of philomoto. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4(3), 326-341.
- Veenhoven, R. (2008). Sociological theories of subjective well-being. In M. Eid & R. Larsen (Eds.), *The science of subjective well-being: A tribute to Ed Diener* (pp. 44-61). New York: Guilford Publications.
- Vekker, L. (1978). *Psikhicheskie protsessy [Psychological processes]* (Vol. 2). Leningrad: Leningrad State University Press.
- Vereijken, C., Riksen-Walraven, J. M., & Van Lieshout, C. (1997). Mother-infant relationships in Japan: Attachment, dependency, and amae. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(4), 442-462.
- Vernon, P. (1969). *Intelligence and cultural environment*. London: Methuen.
- Vernon, P. A., Wickett, J. A., Bazana, G., & Stelmack, R. M. (2000). The neuropsychology and psychophysiology of human intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence* (pp. 245-264). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Vesaluoma, M., Linda Müller, L., Gallar, J., Lambiasi, A., Moilanen, J., & Hack, T., et al. (2000). Effects of oleoresin capsicum pepper spray on human corneal morphology and sensitivity. *Investigative Ophthalmology and Visual Science*, 41, 2138-2147.
- Vidmar, N. (1970). Group composition and the risky shift. *Journal of Experimental Social Psychology*, 6, 153-166.
- Vincent, K. (1991). Black/white IQ differences: Does age make the difference? *Journal of Clinical Psychology*, 47, 266-270.
- Vokey, J. R., & Read, J. D. (1985). Subliminal messages: Between the devil and the media. *American Psychologist*, 40, 1231-1239.
- Vygotsky, L. (1932/1978). *Mind and society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wade, Nichoolas. (2015). *A troublesome inheritance: Genes, race, and human history*. New York: Penguin Books.

- Walker, B. (1993). *The art of the Turkish tale*. Lubbock: Texas Tech University Press.
- Walker, W., & Uysal, A. E. (1990). *Tales alive in Turkey*. Lubbock: Texas Tech University Press.
- Walkey, F., & Chung, R. C.-Y. (1996). An examination of stereotypes of Chinese and Europeans held by some New Zealand secondary school pupils. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 27*(3), 283-292.
- Wallace, B. A., & Shapiro, S. L. (2006). Mental balance and well-being: Building bridges between Buddhism and Western psychology. *American Psychologist, 61*(7), 690-701.
- Wallbott, H. G., & Scherer, K. R. (1986). How universal and specific is emotional experience? Evidence from 27 countries on five continents. *Social Science Information, 25*, 763-795.
- Wallis, C. (1965). *The treasure chest*. New York: Harper & Row.
- Walmsley, R. (2006). *World prison population list*. London: UK Home Office Research.
- Wang, K., Hoosain, R., Lee, T. M. C., Meng, Y., Fu, J., & Yang, R. (2006). Perception of six basic emotional facial expressions by the Chinese. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 37*, 623-629.
- Ward, C. (1994). Culture and altered states of consciousness. In W. Lonner & R. Malpass (Eds.), *Psychology and culture* (pp. 59-64). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Ward, N. G., & Al Bayyari, Y. (2010). American and Arab perceptions of an Arabic turn-taking cue. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(2), 270-275.
- Warner, R. (1994). *Recovery from schizophrenia: Psychiatry and political economy* (2nd ed.). New York: Routledge.
- Wassmann, J. (1993). When actions speak louder than words: The classification of food among the Yupno of Papua-New Guinea. *Newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition, 15*, 30-40.
- Wassmann, J., & Dasen, R. R. (1994). "Hot" and "Cold": Classification and sorting among the Yupno of Papua-New Guinea. *International Journal of Psychology, 29*, 19-38.
- Watt, G. (1990). Reexamining factors predicting Afro-American and white American women's age at first coitus. *Archives of Sexual Behavior, 18*, 271-298.
- Wax, E. (2003, July 25). Marriage stokes debate over gender roles. *Washington Post*, p. A18.
- Wearden, J., Wearden, A., & Rabbitt, P. (1997). Age and IQ effects on stimulus and response timing. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 23*(4), 962-979.
- Weber, M. (1905/1930). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. London: Allen and Unwin.
- Weber, M. (1922/1968). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. New York: Bedminster Press.
- Wechsler, D. (1958). *The measurement and appraisal of adult intelligence*. Baltimore, MD: Williams & Wilkins.
- Weiner, B. (1980). A cognitive (attribution)-emotion-action model of motivated behavior: An analysis of judgment of help-giving. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*, 186-200.
- Weiss, B. (1992). Some consequences of early harsh discipline: Child aggression and a maladaptive social information processing style. *Child Development, 63*, 1321-1335.
- Weisz, J. R., Suwanlert, S., Chaiyasit, W., & Walter, B. (1987). Over and undercontrolled referral problems among children and adolescents from Thailand and the United States. *Journal of Counseling and Clinical Psychology, 55*, 719-726.
- Whaley, A., & Davis, K. (2007). Cultural competence and evidence-based practice in mental health services: A complementary perspective. *American Psychologist, 62*(6), 563-574.
- Whethrick, N. E., & Deregowski, J. B. (1982). Immediate recall: Its structure in three different language communities. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 13*(2), 210-216.
- White, G. M. (1994). Affecting culture: Emotion and morality in everyday life. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 219-239). Washington, DC: American Psychological Association.
- White, K. (1982). The relation between socioeconomic status and academic achievement. *Psychological Bulletin, 91*, 461-481.
- Whiting, B. B. (Ed.). (1963). *Six cultures: Studies of child rearing*. New York: John Wiley.
- Whiting, B. B., & Edwards, C. P. (1988). *Children of different worlds: The formation of social behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Whiting, B. B., & Whiting, J. W. M. (1975). *The children of six cultures: A psycho-cultural analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Whittaker, J., & Whittaker, S. (1972). A cross-cultural study of geocentrism. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 3*(4), 417-421.
- WHO. (2011). *Unsafe abortion: Global and regional estimates of the incidence of unsafe abortion and associated mortality* (6th ed.). Online at: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44529/1/9789241501118_eng.pdf.
- WHO. (2015). *Preventing suicide: A global imperative*. Online at: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/131056/1/9789241564779_eng.pdf.
- WHO Global Status Report on Alcohol and Health 2014. (2014). WHO Press. Online at: <https://www.google.com/search?q=%22WHO+Global+Status+Report+on+Alcohol+and+Health+2014%22&ie=utf-8&oe=utf-8>.
- Williams, J. E., & Best, D. (1990). *Sex and psyche: Gender and self viewed cross-culturally*. London: Sage.
- Williams, M. A., Berberovic, N., & Mattingley, J. B. (2007). Abnormal fMRI adaptation to unfamiliar faces in a case of developmental prosopamnesia. *Current Biology, 17*, 1259-1264.
- Williams, R., & Mitchell, H. (1991). The testing game.

- In R. Jones (Ed.), *Black psychology* (3rd ed., pp. 193-206). Berkeley, CA: Cobb & Henry.
- Williams, Y., Kino, J., Goebert, D., Hishinuma, E., Miyamoto, R., Anzai, N., et al. (2002). A conceptual model of cultural predictors of anxiety among Japanese American and part-Japanese American adolescents. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology, 8*(4), 320-333.
- Wills, M. G. (1992). Learning styles of African American children: A review of the literature and interventions. In F. Z. Belgrave and K. W. Allison (Eds.), *African American Psychology* (pp. 260-278). Newbury Park, CA: Sage.
- Winkelman, M. (2000). *Shamanism the neural ecology of consciousness and healing*. Westport, CT: Bergin and Carvey.
- Winter, J., & Teitelbaum, M. (2013). *The global spread of fertility decline: Population, fear, and uncertainty*. New York: Yale University Press.
- Wispe, L. G., & Drambarean, N. C. (1953). Physiological need, word frequency, and visual duration threshold. *Journal of Experimental Physiology, 46*, 25-31.
- Wong, P. C. M., Ciocca, V., Chan, A. H. D., Ha, L. Y. Y., Tan, L.-H., & Peretz, I. (2012). Effects of culture on musical pitch perception. *Plos One, 7*(4). Online at: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0033424#abstract0>
- Word, C. H., Zanna, M. P., & Cooper, J. (1974). The non-verbal mediation of self-fulfilling prophecies in interracial interaction. *Journal of Experimental Social Psychology, 10*, 109-120.
- World Prison Brief. (2015). Online at: <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief>
- World Happiness Report. (2015). Online at: <http://worldhappiness.report/overview/>
- World Health Organization. (1979). *Schizophrenia: An international follow-up study*. Geneva: WHO.
- World Health Organization. (1983). *Depressive disorders in different cultures*. Geneva: WHO.
- World Health Organization. (1992). *International statistical classification of diseases and related health problems, 10th Revision (ICD-10)*. Geneva, Switzerland: WHO.
- World Health Organization. (2012). *Suicide rates: Data by country*. Geneva, Switzerland: WHO.
- Wright, G., Phillips, L., Whalley, P., Choo, G., Tan, I., & Wishuda, A. (1978). Cultural differences in probabilistic thinking. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 9*(3), 285-297.
- Wright, R. (1994). *The moral animal: The new science of evolutionary psychology*. New York: Vintage.
- Wright, S., Horn, S., & Sanders, W. (1997). Teacher and classroom context effects on student achievement: Implications for teacher evaluation. *Journal of Personnel Evaluation in Education, 11*, 57-67.
- Wu, D. Y. H. (1982). Psychotherapy and emotion in traditional Chinese medicine. In A. J. Marsella & G. M. White (Eds.), *Cultural conceptions of mental health and therapy* (pp. 285-301). Dordrecht, The Netherlands: D. Reidel Publishing.
- Wundt, W. (1913). *Elemente der Völkerpsychologie*. Leipzig, Germany: Alfred Kroner Verlag.
- Xiang, P., Lee, A., & Solomon, M. (1997). Achievement goals and their correlates among American and Chinese students in physical education: A cross-cultural analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*(6), 645-660.
- Yamaguchi, H. (1988). Effects of actor's and observer's roles on causal attribution by Japanese subjects for success and failure in competitive situations. *Psychological Reports, 63*, 619-626.
- Yamaguchi, S. (2004). Further clarifications of the concept of amae in relation to dependence and attachment. *Human Development, 47*, 28-33.
- Yang, S., & Sternberg, R. J. (1997). Conceptions of intelligence in ancient Chinese philosophy. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology, 17*, 101-119.
- Yap, P. (1965). Phenomenology of affective disorder in Chinese and other cultures. In A. V. S. de Reuck & R. Porter (Eds.), *Transcultural psychiatry* (pp. 84-114). Boston, MA: Little, Brown.
- Yaroshevski, V. (1996). *Istoriya psichologii [A History of Psychology]*. Moscow: Prosveshenie.
- Yasuoka, M.-K. (2015). *Organ donation in Japan: A medical anthropological study*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Yates, J. F., Ji, L.-J., Oka, T., Lee, J.-W., Shinotsuka, H., & Sieck, W. R. (2010). Indecisiveness and culture: Incidence, values, and thoroughness. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*(3), 428-444.
- Yen, S., Robins, C. J., & Lin, N. (2000, December). A cross-cultural comparison of depressive symptom manifestation: China and the United States. *Journal of Consulting & Clinical Psychology, 68*(6), 993-999.
- Yerkes, R. (1911). *Introduction to psychology*. New York: Holt.
- Ying, Y.-W., Lee, P. A., Tsai, J. L., Yeh, Y.-Y., & Huang, J. S. (2000). The conception of depression in Chinese American college students. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology, 6*(2), 183-195.
- YouGov. (2015). YouGov survey results. Online at: <https://yougov.co.uk/news/2015/08/16/half-young-not-heterosexual/>
- Yu, C. Kai-Ching. (2008). Typical dreams experienced by Chinese people. *Dreaming, 18*(1), 1-10.
- Yu, L. C. (1993). Intergenerational transfer of resources within policy and cultural contexts. In S. H. Zarit, L. I. Pearlin, & K. W. Schaie (Eds.), *Caregiving systems* (pp. 45-70). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Yushka, A., & Gaidys, V. (2008). A case in point: Lay discourses on Soviet Lithuania during Brezhnev period (1964-1982). In V. Shlapentokh, E. Shiraev, & E. Carroll (Eds.), *The Soviet Union: Internal and external perspectives on Soviet society* (pp. 132-139). New York: Palgrave.

- Zajonc, R. B. (1965). Social facilitation. *Science*, *149*, 269-274.
- Zajonc, R. B. (1968). The attitudinal effect of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology, Monograph Supplement*, *9*, 1-27.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, *35*, 151-175.
- Zaller, J. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Zebian, S., & Denny, P. (2001). Integrative cognitive style in Middle Eastern and Western groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *32*(1), 58-75.
- Zembe, Y., Townsend, L., Thorson A., & Ekström, A. M. (2013). "Money talks, bullshit walks" interrogating notions of consumption and survival sex among young women engaging in transactional sex in post-apartheid South Africa: A qualitative enquiry. *Globalization and Health*, *9*, 28, Online at: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3721991/>
- Zendal, I., Pihl, R., & Seidman, B. (1987). The effects of learning sets on torque. *Journal of Clinical Psychology*, *43*, 272-275.
- Zepeda, M. (1985). Mother-infant behavior in Mexican and Mexican-American women: A study of the relationship of selected prenatal, perinatal and postnatal events. *Dissertation Abstracts International*, *45*(9-A), 2756.
- Zheng, R., & Stimpson, D. (1990). A cross-cultural study of entrepreneurial attitude orientation. *Information on Psychological Sciences*, *6*, 23-25.
- Zimbardo, P. (1997, May). What messages are behind today's cults? *APA Monitor*, p. 14.
- Ziv, A., Shani, A., & Nebenhaus, S. (1975). Adolescents educated in Israel and in the Soviet Union. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *6*(1), 108-121.
- Zuckerman, M. (1990, December). Some dubious premises in research and theory on racial differences: Scientific, social, and ethical issues. *American Psychologist*, *45*(12), 1297-1303.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- άγχος 384, 385
αγχώδης διαταραχή 519, 520, 521, 565
αδύναμοι δεσμοί οικογένειας 61
αηδία 356, 357, 394
αίσθημα πείνας 412, 444
αίσθηση/αισθήσεις 227, 228, 229, 230, 231, 279, 281
αισθητήρια προσαρμογή 227, 281
αισθητική εκτίμηση 256, 279
αισθητική εμπειρία 255, 281
αίτια συμπεριφοράς 130, 131
αιτιακές αποδόσεις βλ. απόδοση αιτίων συμπεριφοράς
αιτιακές σχέσεις 145
αμφίδρομες 145, 146
αιτιότητα μονής κατεύθυνσης 167
ακοή (αίσθηση) 246
αλληλεξάρτηση 65
αμφίδρομη αιτιότητα 145, 167
αμφιφυλοφιλία 437, 664
ανάγκη 402, 403, 406, 407, 445
ανάγκη για επίτευξη 416, 445
αναγνώριση συναισθημάτων 349, 351, 354, 355, 358, 395
αναδυόμενη ενηλικίωση βλ. πρώιμη/αναδυόμενη ενηλικίωση
ανάλυση περιεχομένου 195, 220, 221
αναπτυξιακά στάδια 468, 469, 500
ανδρογυνία 657, 674
ανδροκεντρισμός 660, 675
ανεξαρτησία 65
ανεξάρτητη μεταβλητή 193, 194, 221
ανθρώπινα δικαιώματα 707, 708-710
ανθρώπινη ανάπτυξη 449, 450, 451, 469, 498, 500, 501
ανθρωπιστικές επιστήμες και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 73
ανθρωπιστικές θεωρίες 406
ανθρωπιστική παράδοση βλ. ουμανισμός
Ανθρωπολογία και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 71
ανοιχτές ερωτήσεις 189
ανοσοποιητικό συμπεριφορικό σύστημα 54
αντηχείο του διαβόλου 237
αντίδοτο (στη σκέψη) 95, 167
αντιληπτικές στρεβλώσεις στα σχέδια 240
αντιληπτική προδιάθεση 229, 279, 281
αντίληψη (διεργασία) 228, 229, 230, 231, 279, 281
αντίληψη εικόνων 233, 237
αντίληψη της μουσικής 258, 259
αντίληψη του βάρους 237, 281
αντίληψη του χρόνου 252, 253, 254, 279
αντίληψη των χρωμάτων 241, 242, 243, 279
αντιπαραβολή φαινομένων 106
αντιπροσωπευτικό δείγμα 185, 187, 221
αξίες 571, 572, 573, 574, 575, 623, 626
    δυτικές αξίες 575, 576, 577, 624, 644
    μη δυτικές αξίες 575, 576, 577, 624, 644
αξιολόγηση των συναισθηματικών εμπειριών 372, 373
αξιολόγηση των συναισθημάτων 367, 395
αξιολογική μεροληψία της γλώσσας 97
απλοαϊκές θεωρίες 52, 53, 54, 88, 90
απόδοση αιτίων συμπεριφοράς 130, 131, 135, 166
απόδοση φύλου 651, 652
απόκρυψη συναισθημάτων 363, 364
απόλυτο κατώφλι 227, 281
απολυτοκρατική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 202, 204, 220, 221
απόσταση εξουσίας 58, 59, 90, 90, υψηλή 59
    χαμηλή 59
αποσυνδετική φυγή 509
αποφυγή της αβεβαιότητας 60, 90, 601
    υψηλή 60, 601
    χαμηλή 60, 601
αρρενωπότητα 658, 661, 675
αρχή της φυσικής επιλογής 69
ασεξουαλικότητα 436, 437, 445
ασυνείδητο 404
ατομικισμός 60, 61, 62, 90
    κάθετος 63, 64
    οριζόντιος 63, 64
ατομικιστικό κίνητρο επιτυχίας 419, 420, 445
αυνανισμός 442
αυστηρότητα (πολιτισμικό σύνδρομο) 65, 66
αυτοαντίληψη 646, 647, 648
αυτοεκπληρούμενη προφητεία 136, 166, 167
αυτοεκτίμηση 648, 673, 675
αυτοεξπληρητική μεροληψία 191, 192, 220
αυτοκτονία 531, 532, 533, 534, 535,
αυτοπραγμάτωση 407, 408, 410, 445, 636
αυτοτελής προσωπικότητα 408, 409, 445, 636, 637, 638, 673, 675
αυτόχθονες ομάδες 82
αφή (αίσθηση) 248
Αφηγηματική Ιατρική 693

- Αφηγηματική Ψυχολογία 693
 αφομοίωση (Piaget) 116, 117
 βασιζόμενα στον πολιτισμό ιδιώματα της
   δυσφορίας 505, 506, 507
 βασιζόμενες στον πολιτισμό διαγνώσεις 506
 βασιζόμενη στον πολιτισμό έκβαση 506
 βασιζόμενη στον πολιτισμό θεραπεία 506
 βασιζόμενη στον πολιτισμό υποκειμενική εμπειρία
   505
 βασικά συναισθήματα 351, 352, 353, 354, 394
 βία 423, 424, 426, 427, 428, 431, 445
 βρεφική ηλικία 473, 501
 Γενετική και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 67, 68
 γένος 656, 661, 673-674, 675
 γεύση (αίσθηση) 247
 γηγενείς ψυχολογίες 82, 89
 γήρανση 493, 495
 γκέι 437, 438
 γλώσσα 95, 96, 97
 γνωρίσματα της προσωπικότητας 631, 673, 675
 γνώση στην Ψυχολογία 51, 88
 γνωστικές διεργασίες 319, 342
 γνωστικές μεροληψίες 133, 168
 γνωστική ασυμφωνία 580, 624, 627
 Γνωστική Νευροεπιστήμη και Διαπολιτισμική
   Ψυχολογία 68, 88
 γνωστικό ύψος 317, 341,
 γονικές αξίες 455
 γονικές προσδοκίες 455
 δαιμονική κατάληψη 273, 274
 δείγμα ευκολίας βλ. συμπτωματική δειγματοληψία
 δειγματοληπτικό σφάλμα 185
 δείκτες κεντρικής τάσης 174, 175, 218
 δείκτης νοημοσύνης 288, 289, 290, 291, 292, 297,
   302, 311, 328, 331, 333, 334, 335, 342, 343
 δεσπόζουσα τιμή 174, 218, 221
 δήλωση Barnum 111, 112, 114, 165, 168
 δημιουργικότητα 324, 325, 342, 343
 δημοσκόπηση 189, 190, 191, 192, 221
   άμεση 190, 221
   έμμεση 190, 222
 διαγνωστική μεροληψία 549
 διαθεσιμότητα των πόρων 79, 90
 διαλογισμός 275, 276, 280, 281, 689
 διάμεσος 175, 218, 221
 διαπολιτισμική έρευνα 173, 218, 678
 διαπολιτισμική θεραπεία 561-562
 διαπολιτισμική συμβουλευτική 590, 591, 593, 686
 Διαπολιτισμική Ψυχολογία
   ιστορία 84-86
   ορισμός 42, 44, 87, 88, 90, 678, 679
   ως εφαρμοσμένο πεδίο 678-724
 διαταραχές προσωπικότητας 536, 537, 538, 540,
   541, 564, 565
 διαταραχές της διάθεσης 523, 525
 διαταραχή χρήσης ουσιών 546
 διατροφικές διαταραχές 414, 415, 444
 διατροφικές προτιμήσεις 413, 444, 480
 διεμφυλικός 659, 675
 δικαιώματα των γυναικών 712
 δικαιώματα των παιδιών 710, 711
 διπολιτισμική θεραπεία 562
 διχότομες μεταβλητές 102, 104, 165, 168
 δογματισμός 581, 624, 627
 δραστηριότητα 79, 90
DSM-5 504, 563
 εαυτός 646, 649, 673, 675
   δημόσιος 649
   ιδιωτικός 649
 εγκυμοσύνη 470, 471, 472, 500
 εγικεντρική μεροληψία 584, 585, 627
 έδρα ελέγχου 632, 633, 672, 675
   εξωτερική 632, 633
   εσωτερική 632, 633, 672
 εθνική ταυτότητα 48, 51
 εθνικός χαρακτήρας 640, 641, 673, 675
 εθνικότητα 47, 48
 εθνοκεντρισμός 82, 83, 89, 90, 509
 έθνος 48, 90
 εθνότητα 49, 90
 εθνοτική αποταύτιση 650, 673, 675
 εθνοτική συμμετρία ψυχοθεραπευτή-πελάτη 559
 εθνοτική ταυτότητα 48, 51
 έκσταση 271, 272, 280, 281, 689
 εκτρώσεις/αμβλώσεις 470, 471, 500
 έκφραση των συναισθημάτων 350, 375
 εμμονική πεποίθηση 157,
 εμπειρίες αιχμής 408, 409, 445, 637, 672, 675
 εμπειρικός συλλογισμός 322, 323, 343
 έμφυλη ταυτότητα 657, 674, 675
 έμφυλοι ρόλοι 658, 659, 660, 675
 ενδοτικότητα 606, 627
 ενεργητικότητα και παθητικότητα (πολιτισμικό
   σύνδρομο) 66
 ενήλικη ζωή 489, 501
 ενηλικίωση 488, 492, 501
 ενόρμηση 402, 444, 445
 ένστικτο της ζωής 404
 ενσωμάτωση 598, 627
 ενσωμάτωση (πολιτισμικό σύνδρομο) 66
 εξαρτημένη μεταβλητή 193, 222
 εξελικτική προσέγγιση 68
 Εξελικτική Ψυχολογία και Διαπολιτισμική
   Ψυχολογία 69, 70
 εξωομάδα 595, 625
 επιθετικότητα 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430,
   431, 444
 επιλογή δείγματος 184-187
 επίλυση συγκρούσεων 696, 697
 επιπολιτισμικό στρες 702, 705
 επιπολιτισμοποίηση 701, 725
 επιστημονική γνώση 52, 54, 88, 91
 επιχειρηματικές αποφάσεις 694, 699
 ερωτηματολόγια 189, 191, 220
 ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής 189-190
 εσωομάδα 595, 625

- ετεροφυλοφιλία 437, 446
 ευρετικές μέθοδοι 120, 168
 ευρετική της αντιπροσωπευτικότητας 121, 168
 ευρετική της προσφορότητας 127, 128, 166, 168
 ευτυχία 376, 387, 388, 389, 390, 391, 392
 ευφυής συμπεριφορά 296
 εφηβεία 483, 484, 485, 500, 502
 gender-variant 437
 genderqueer 437
 ημικός 203
 ητικός 203
 θάνατος 55
 θεμελιώδεις σφάλμα απόδοσης 130, 131, 133, 166, 168
 θεωρία γνωστικής συνέπειας 578, 579, 624
 θεωρία των Cannon-Bard για τα συναισθήματα 347
 θεωρία των James-Lange για τα συναισθήματα 347
 θεωρία των Schachter-Singer για τα συναισθήματα 347
 θεωρίες διέγερσης 403, 404, 446
 θεωρίες της σύγκρουσης και κίνητρα 401, 402
 θηλυκότητα 658, 661, 675-676
 θρησκευτική ταυτότητα 49, 51, 667, 674, 676
 θρησκευτικό δόγμα 48, 91
 θυμός 349, 352, 358, 385, 386, 395
 ιδεολογική ή αξιακή γνώση 52, 54-55, 88, 91
 ιδιοσυγκρασία 473, 502
 ιεραρχία αναγκών 406, 407, 410
 ιθαγένεια 49
 ικανοποίηση της παρόρμησης 397, 398, 399
 ισοδυναμία 184, 222, 299
 ισχύς 616, 617, 627
 ICD 505
 κανόνες βίωσης των συναισθημάτων 370, 371, 395
 κανόνες εκδήλωσης των συναισθημάτων 375, 377, 395
 καταθλιπτικές διαταραχές 521, 522, 565
 κατάθλιψη 523, 524, 525, 564
 καταληκτική αξία (στόχοι) 571
 κατάληψη από πνεύμα 273
 κατανάλωση αλκοόλ 546, 547, 549
 κατασταλτικό προσαρμοστικό ύφος 555
 κατάσταση ενόρμησης 403
 κατάχρηση ουσιών 545, 565
 κατονομασία συναισθημάτων 352
 κατώφλι ανοχής 536, 564, 565
 κατώφλι διαφοράς 227, 282
 κεντρικά συμπτώματα ψυχοπαθολογίας 511, 512, 565
 κίνητρο/κίνητρα 399, 400, 402, 443, 446
 εξωτερικά 411, 445
 εσωτερικά 411, 446
 κίνητρο επιθετικότητας 423
 κίνητρο επίτευξης 412, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 444
 κλίμακες μέτρησης 176
 αναλογική 177, 218, 221
 ισοδιαστημική 177, 218, 222
 ονομαστική 176, 218, 222
 τακτική 176, 218, 223
 κοινοτισμός (πολιτισμικό σύνδρομο) 66
 κοινωνικές επιστήμες και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 71
 κοινωνική αλληλεπίδραση σε οικουμενική προοπτική 594, 597, 598
 κοινωνική αντίληψη 569, 623, 627
 κοινωνική απόδοση 582, 583, 584, 624, 627
 κοινωνική διευκόλυνση 601, 627
 κοινωνική επιρροή 616, 627
 κοινωνική θέση (σε ομάδα) 595, 596, 625, 627
 κοινωνική νόηση 569, 623, 627
 κοινωνική σκηνική 620, 621, 626, 627
 Κοινωνική Ψυχολογία και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 54
 κοινωνικοί κανόνες (νόρμες) 596, 625
 κοινωνικοί ρόλοι 595, 625, 628
 κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες και νοημοσύνη 306-308, 341
 κοινωνικοποίηση 375, 449, 450, 451, 461, 485, 489, 502
 κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο 75, 91
 κοινωνικοπολιτισμικοί προσανατολισμοί 63, 64
 Κοινωνιολογία και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 72
 κομφουκιανός εργασιακός δυναμισμός 417, 446
 κριτική σκέψη 94, 165, 168-169
 κυρώσεις 596, 597, 627-628
 λανθάνουσα νοημοσύνη 319
 λεσβία 437, 438
 λογοκρισία 719, 722, 725
 ηθική 721, 722
 θρησκευτική 719
 ιδεολογική 719, 722
 πολιτική 719, 722
 λύπη 376
 LGBT 437
 μεθοδολογία των ομάδων εστίασης 197, 222
 μελαγχολία 521, 522, 523, 565
 μεροληψία 117, 169
 μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας 119, 122, 128, 166, 169
 μεροληψία της αφομοίωσης 114, 117, 165, 169
 μεροληψία της μετριοφροσύνης 545, 628
 μεροληψία της μνημονικής διαθεσιμότητας 124
 μεροληψία της προσφορότητας 128, 129, 169
 μεροληψίες κινήτρων 133, 134, 169
 μέση ενηλικίωση 488, 501
 μέσος όρος 175, 218, 222
 μεσοφυλικό άτομο 652, 654, 655, 656, 658, 676
 μετα-ανάλυση 197, 198, 199, 220, 222
 μετανάστες 699, 700, 702, 703, 706
 μετασκέψεις 95, 163, 164, 169
 μετασκέψη 94, 95, 169
 μετάφραση ψυχομετρικών μέσων 199, 200, 201, 202, 220
 μη παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες 434, 435, 445

- μη παραδοσιακή κουλτούρα/μη παραδοσιακός πολιτισμός 56, 57, 91
- μονοφασικοί πολιτισμοί 264
- μοντέλο της δεκτικότητας 489, 502
- μοντέλο της εμμονής 489, 502
- νατιβιστική άποψη 297, 340, 343
- νεανική κουλτούρα 485
- νευρασθένεια 511, 512
- νευρογενής ανορεξία 414, 415
- νευρογενής βουλιμία 414, 415
- Νευροεπιστήμη και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 68
- νευροφυσιολογικοί μηχανισμοί των συναισθημάτων 360, 361
- νοημοσύνη 285, 286, 287, 290, 296, 297, 315, 319, 339, 341, 343
- νόηση 286, 313, 339, 343
- νομική γνώση 52, 55, 56, 88, 91
- οικογένεια 81
- οικογένεια και νοημοσύνη 308-310, 341
- οικογενειοκρατία (πολιτισμικό σύνδρομο) 66
- οικολογικό πλαίσιο 75, 91
- Οικονομική Επιστήμη και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 72
- οικονομική και πολιτική σταθερότητα 76
- οικοπολιτισμική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 74, 89
- οικουμενική ή απολυτοκρατική προσέγγιση στην ψυχοπαθολογία 506, 510, 563, 565
- οικουμενικότητα συναισθημάτων 348, 350, 351, 359, 393
- ολιστικές θεραπείες 692, 693
- ολιστικές μέθοδοι έρευνας 199
- ολιστικός 199, 222
- ομάδα 595, 625, 628
- ομάδες εστίασης 196-197, 220
- ομαδική πόλωση 619, 626, 628
- ομαδοεξηγηρητική μεροληψία 585
- ομαδοσκέψη 618, 619, 626, 628
- ομοφυλοφιλία 437, 438, 439, 440, 446, 664, 665, 666
- όνειρα 264, 265, 266, 267, 268, 269, 280, 282
- ονειροπόληση 282
- οπτικές πλάνες 238, 239
- οριζόντια-κατακόρυφη πλάνη 238, 239
- πλάνη Müller-Lyer 238, 239
- πλάνη Ponzo 238, 239
- οπτική σάρωση 234, 235
- όραση (αίσθηση) 246
- οργανωσιακή ανάπτυξη 693, 726
- όσφρηση (αίσθηση) 248
- ουμανιστική παράδοση 73
- παγκοσμιοποίηση και πολιτισμός 77, 78
- παιδική ηλικία 479, 480, 502
- παιδικό παιχνίδι 481, 481
- παραδοσιακές σεξουαλικές κουλτούρες 434, 435, 445
- παραδοσιακή κουλτούρα/παραδοσιακός πολιτισμός 56, 57, 91
- παρατακτικός συλλογισμός 140, 170
- παρατήρηση (μέθοδος έρευνας) 187, 188, 189, 220, 223
- αδόμηση 188
- δομημένη 188
- εργαστηριακή 188, 222
- φυσική 188, 223
- πείραμα 193, 223
- πειραματικές μελέτες 193
- περιβάλλον και νοημοσύνη 303-305, 341
- περιφερικά συμπτώματα ψυχοπαθολογίας 511, 512, 565
- πλευρίωση 475
- πνευματική θεραπεία 553
- πνευματικότητα 688, 689, 690, 691, 692, 724, 726
- ποιοτική έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 179, 219, 223
- πολιτειότητα 48
- πολιτισμικά ευαίσθητα εκπαιδευτικά προγράμματα 686
- πολιτισμικά σύνδρομα 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 563, 566
- πολιτισμικά υβρίδια 77
- πολιτισμικές διχοτομήσεις 208
- πολιτισμική ιδιαιτερότητα συναισθημάτων 348, 359, 393
- πολιτισμική πολυπλοκότητα (πολιτισμικό σύνδρομο) 66
- πολιτισμική ταυτότητα 47-48, 77
- Πολιτισμική Ψυχολογία 44, 92
- πολιτισμικό σύνδρομο 65
- πολιτισμικός αλφαριθμητισμός 302
- πολιτισμικός κλωνισμός 703, 704, 706
- πολιτισμικός σχετικισμός 156
- πολιτισμός/κουλτούρα 44-45, 92
- πολιτισμός και ψυχοπαθολογία 505-510, 563
- πολλαπλή αιτιότητα 145, 148
- πολυπολιτισμική εμπειρία 325
- πολυπολιτισμική θεραπεία 562
- πολυπολιτισμικότητα 83, 89, 92, 156
- πολυφασικοί πολιτισμοί 264
- πόνος (αίσθηση) 249
- ποσοτική έρευνα στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 174, 218, 223
- προγεννητική περίοδος 470, 500, 502
- προσανατολισμός της αβεβαιότητας 60, 92
- πρόσβαση στους πόρους 80, 92
- προσευχή 689, 691
- προσκόλληση 474, 475
- πρόσφυγας 700, 701, 726
- προσωπικότητα 630, 631, 632, 672, 676
- πρωθύστερα γεγονότα 362, 366, 394, 395
- πρώιμη/αναδυόμενη ενηλικίωση 488, 497, 501
- σεξουαλική κουλτούρα 433, 434, 435, 446
- σεξουαλική ρευστότητα 666, 674
- σεξουαλικό κίνητρο 432, 434, 445, 446
- σεξουαλικός προσανατολισμός 436, 436, 437, 438, 445, 446, 664, 665, 666

- σεξουαλικότητα 432, 433, 434, 436
σημείο κριτικής διάκρισης 206
Σπουδές Φύλου 661, 674, 676
στάδια γνωστικής ανάπτυξης (κατά Piaget) 463, 464, 499
στάδια ηθικής ανάπτυξης (κατά Kohlberg) 465, 466, 467, 499
στάδια ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης (κατά Erikson) 459, 460, 461, 499
στάσεις 571, 572, 578, 580, 623, 628
στερεότυπα 588, 590, 592, 624, 628
στρατηγική προσαρμοσμένη στην εφαρμογή 182-183, 219, 223
στρες 383, 384, 385, 395
συγκρίσεις στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 205-206
σύγκριση φαινομένων 106
συγκριτική στρατηγική 183, 223
σύγχρονη κουλτούρα βλ. μη παραδοσιακή κουλτούρα
συζυγική πίστη 440, 441
συλλογικό κίνητρο επιτυχίας 419, 420, 446
συλλογικότητα 60, 61, 62, 92
κάθετη 63, 64
οριζόντια 63, 64
συμβουλευτική 687, 726
συμμόρφωση 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 625, 628
συμμόρφωση/προσαρμογή (Piaget) 116, 117
συμπεριφορική χρηματοοικονομική 72
συμπεριφορικό περιβάλλον 261, 282
συμπωματική δειγματοληψία 184, 219
συναίσθημα 346, 347, 360, 376, 393, 394, 395
συναισθήματα και γνωστικές διεργασίες 382, 383
συναισθήματα και συμπεριφορά 381
συνάφεια 139, 177, 178
σύνδρομο μειωμένης προσπάθειας 328, 329, 342, 343
σύνδρομο του Ηρόστρατου 426
συνειδητότητα 260, 261, 262, 280, 282
συνεκτικότητα 619, 626, 628
συνεχής μεταβλητές 102, 103, 104, 165, 170
συνθετική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 79, 89, 203
σύνολα αξιών 573, 623
συντηρητισμός έναντι αυτονομίας 573, 623
ιεραρχία έναντι ισότητας 573, 623
κυριαρχία έναντι αρμονίας 573, 623
συντελεστής συνάφειας 178, 223
συντελεστική αξία (συμπεριφορά) 571
συστηματική δειγματοληψία 184, 219
συσχέτιση 139, 140, 166, 177
σφάλμα post hoc 140, 170
σχεδιασμός διαπολιτισμικής μελέτης 181-182
σχετικιστική προσέγγιση στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία 203, 204, 220, 223
σχετικιστική προσέγγιση στην ψυχοπαθολογία 506, 507, 509, 510, 563, 566
σχήμα/σχήματα (νοητικές αναπαραστάσεις) 115, 116, 117, 170
σχιζοφρένεια 527, 528, 529, 530, 563, 566
ταύτιση 621, 628
ταυτότητα 490, 502
Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες στον Βουδισμό 638, 639, 672
τεστ νοημοσύνης 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 299, 300, 301, 303, 315, 326, 330, 335, 340
τέχνη 73, 74
τηλεφωνικές δημοσκοπήσεις 190
τιμή (πολιτισμικό σύνδρομο) 66
τροποποιημένες καταστάσεις της συνείδησης 270, 271, 273, 276, 282
τυπικός συλλογισμός 322, 323, 342, 344
τυχαία δειγματοληψία 185, 219
υπακοή 613, 614, 615, 616, 626, 628
υπηκόοτητα 48, 49
ύπνος 263, 280, 282
υποβοηθούμενη αυτοκτονία 684, 685, 726
υπόθεση καταστολής διεκδίκησης 482
υπόθεση ματαιώσης-επιθετικότητας 425, 426
υπόθεση της σύγκρουσης των πολιτισμών 577
υπόθεση της φυσικής κυριαρχίας των αντρών 653, 676
υπόθεση του «επεξεργασμένου κόσμου» 239, 279
υπόθεση του επίτεδου κόσμου 577
ύστερη ενηλικίωση 488, 493, 501, 502
φαινόμενο Barnum 111-112, 170
φαινόμενο της εμμονικής πεποίθησης 158, 160, 167, 170
φαινόμενο της ριψοκίνδυνης αλλαγής 619, 626
φεμινισμός 661, 676
φόβος 349, 352
Φρενολογία 52-53
φυλή 46, 47, 49, 92
φύλο 432, 436, 446, 651, 655, 673, 676
ως βιολογική κατηγορία 655
ως κοινωνική κατασκευή 656
φυσικές επιστήμες και Διαπολιτισμική Ψυχολογία 66
φυσιοκρατική πλάνη 151, 152, 153, 154, 170
φυσιολογική ροή της συνειδητότητας 260, 276, 280
ψευδοεπιστήμη 690, 726
ψυχανάλυση 404, 405, 444, 549
ψυχική διαταραχή 504-505, 566
ψυχοβιογραφική έρευνα 180, 223
ψυχοθεραπεία 551, 553, 564, 566
Ψυχολογία της Προσωπικότητας 67
ψυχομετρική προσέγγιση της νοημοσύνης 287, 340, 344
ώριμη ηλικία 493

Γραμμένο σε διαλογικό ύφος που εξοικειώνει τον μη ειδικό αναγνώστη με σύνθετες ιδέες και έννοιες, αυτό το διεθνές μπεστ σέλερ αποτελεί μια δι-επιστημονική επισκόπηση των θεωριών και της έρευνας στη Διαπολιτισμική Ψυχολογία. Οι συγγραφείς προσεγγίζουν τους βασικούς ψυχολογικούς κλάδους μέσα από τις διαπολιτισμικές συνιστώσες τους: αισθήσεις και γνωστική αντίληψη, νοημοσύνη, κοινωνικοποίηση και ανθρώπινη ανάπτυξη, συναισθήματα, κίνητρα, κοινωνική νόηση και κοινωνική αλληλεπίδραση, προσωπικότητα και έννοια του εαυτού, ψυχικές διαταραχές, θέματα μεθοδολογίας. Ο μαθησιακός χαρακτήρας του ενισχύεται με την υιοθέτηση συγγραφικών τεχνικών, όπως τα πλαίσια κριτικής σκέψης και διαπολιτισμικής ευαισθησίας, οι μελέτες περίπτωσης, οι ασκήσεις, οι εφαρμογές, οι ανακεφαλαιώσεις, το γλωσσάρι βασικών όρων και το ευρετήριο. Τα στοιχεία αυτά συμβάλλουν στην ανάπτυξη των αναλυτικών δεξιοτήτων, προάγουν την ενεργητική μάθηση, υπογραμμίζουν τη σπουδαιότητα της διαπολιτισμικής ενσυναίσθησης στην επικοινωνία και προετοιμάζουν τους φοιτητές για να εργαστούν αποτελεσματικά σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα στην εκπαίδευση, σε υπηρεσίες ψυχικής υγείας και συμβουλευτικής, σε κλινικές δομές, στην κοινωνική εργασία και σε οργανισμούς.

Η ελληνική έκδοση του αγγλόφωνου τόμου, η οποία κυκλοφορεί την ίδια χρονιά με το πρωτότυπο, προορίζεται κατ' αρχήν ως διδακτικό εγχειρίδιο για αντικείμενα που επικεντρώνονται στη σχέση του πολιτισμού με τη συμπεριφορά (όπως η Πολιτισμική και η Διαπολιτισμική Ψυχολογία), στην πολιτισμική ετερότητα και στη μελέτη εθνοπολιτισμικών ομάδων (όπως οι μειονότητες, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες). Αποτελεί πηγή γνώσης και κριτικής σκέψης για ψυχολόγους, ερευνητές, εκπαιδευτικούς, επαγγελματίες υγείας και στελέχη οργανισμών. Ταυτόχρονα διατηρεί ανοικτούς διαύλους επικοινωνίας με το ευρύτερο κοινό σε μια εποχή που οι στρεβλώσεις γύρω από τον πολιτισμό –οι οποίες κυμαίνονται από την αφελή υποτίμηση μέχρι τη σκόπιμη ουσιοποίηση της έννοιας– τροφοδοτούν με ψευδοεπιστημονικά επιχειρήματα τις νέες μορφές διεθνών ανταγωνισμών και κοινωνικού αποκλεισμού, όπως η αποκαλούμενη «σύγκρουση των πολιτισμών», ο θρησκευτικός και πολιτικός φονταμενταλισμός, η μετανάστευση και η προσφυγιά, οι ανισότητες και ο ρατσισμός.

ISBN: 978-960-546-934-4

9 789605 469344

 πεδίο

www.pediobooks.gr